Historica

Ovidiu Buruiană

LIBERALII

Structuri şi sociabilităţi politice liberale în România interbelică

Colecţia HISTORICA este coordonată de prof. univ. dr. Alexandru-Florin Platon.

Această lucrare este finanţată prin CNCSIS, PD_449.

Ovidiu Buruiană (născut în 1974) este lector al Facultăţii de Istorie a Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi. De asemenea, este doctor în ştiinţe sociale, specializarea istorie, al aceleiaşi universităţi cu o teză privitoare la evoluţia politică a Partidului Naţional Liberal în anii interbelici. A publicat mai multe studii asupra vieţii politice de după 1918, raporturilor universitare şi asupra vieţii cotidiene în Iaşul dintre cele două războaie mondiale. A coordonat, alături de Liviu Brătescu, volumul *Liberalismul românesc. Tendinţe, structuri, personalităţi* (2005).

Referenţi ştiinţifici:
Prof.univ.dr. Gheorghe Iacob
Dr. Dorin Dobrincu

Pe copertă: liderul liberal Ion I. C. (Ionel) Brătianu, într-o ipostază clasică. În plan secund, imagine de pe Calea Victoriei din Bucureşti, în dreapta aflându-se, între cele două războaie mondiale, sediul central al P.N.L.

Redactor: Dana LUNGU
Coperta: Manuela OBOROCEANU
Tehnoredactor: Luminiţa RĂDUCANU

ISBN: 978-973-703-929-3

© Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2013
700109 – Iaşi, str. Pinului, nr. 1A, tel./fax: (0232) 314947
http:// www.editura.uaic.ro e-mail: editura@uaic.ro

Ovidiu Buruiană

LIBERALII

Structuri şi sociabilităţi politice liberale în România interbelică

EDITURA UNIVERSITĂŢII „ALEXANDRU IOAN CUZA”, IAŞI

2013

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
BURUIANĂ, OVIDIU
Liberalii: structuri şi sociabilităţi politice liberale în România interbelică / Ovidiu Buruiană. - Iaşi : Editura Universităţii „Al. I. Cuza”, 2013
Bibliogr.

Index
ISBN 978-973-703-929-3

329.12(498)

Profesorilor mei

CUPRINS

CUVÂNT ÎNAINTE 13

INTRODUCERE. Despre nevoia studierii *liberalilor* şi despre mistica ideii de partid la liberalii români interbelici 15

1. Despre istoriografia liberalismului românesc 16
2. Mistica ideii de partid la liberalii români 21
3. Obiectivele lucrării şi opţiuni metodologice 26
4. Scurtă privire asupra surselor cercetării 30
5. Mizele civice ale lucrării în raport cu natura cercetării 31

I. IDEILE LIBERALE ŞI IDENTITATEA LIBERALILOR ÎN SOCIETATEA ROMÂNEASCĂ INTERBELICĂ. Liberalism de partid şi liberalism civic 35

1. Obiectul de studiu al prezentului capitol şi probleme de metodă 35
   1.1. „Liberalismul de receptare". Scopul capitolului 37
   1.2. Problema metodologică a abordării liberalismului şi a ideilor politice în general 40
2. Europa est-centrală în perioada interbelică şi liberalismul. O perspectivă 46
   2.1. Europa interbelică: o noua hartă politică şi ideologică 46
   2.2. Locul liberalismului în noua Europă 49
3. Societatea românească şi problema liberalismului. Scurtă precizare 50
4. Doctrina liberalilor români 56
   4.1. Libertăţi politice şi naţiune 57
   4.2. Soluţii economice şi sociale ale liberalilor români. Naţionalismul economic liberal 61
      4.2.1. Industrializarea în viziunea liberalilor 62
      4.2.2. Domeniul agrar în gândirea liberalilor români. 64
      4.2.3. Problema protecţionismului 65
   4.3. Sistemul politic şi democraţia în reprezentarea liberalilor români 68
5. O genealogie a ideilor liberale în România interbelică 73
   5.1. Lecturile liberalilor: Zeletin, Manoilescu şi...Virgil Andronescu 76
   5.2. Traduceri din gânditorii liberali "clasici" 83
6. Concluzii 86

II. ORGANIZAŢIA DE PARTID A LIBERALILOR ROMÂNI. Formal şi informal în structura Partidului Naţional Liberal. Statutele formaţiunii liberale. Raportul dintre conducerea centrală şi organizaţiile judeţene 91

1. Statutul Partidului Naţional Liberal din 1930 96
   1.1. Organizaţia comunală 98
   1.2. Organizaţia judeţeană 99
   1.3. Organizaţiile centrale ale P.N.L. 100
2. Statutele Partidului Naţional Liberal şi voinţa de a reorganiza formaţiunea politică a liberalilor români 101
3. Raportul Centru-Periferie în cadrul Partidului Naţional Liberal. Ierarhii organizaţionale 107

3.1. Organismele centrale ale P.N.L. între Statut şi relaţiile de putere din partid... 108
3.1.1. Preşedintele ... 110
3.1.2. Secretarul general ... 110
3.1.3. Casierul-administrator al partidului. ... 112
3.2. Scurtă perspectivă metodologico-istorică asupra puterii şefului Partidului Naţional Liberal ... 117
3.3. Viaţa politică în cadrul organizaţiilor judeţene ... 125
3.3.1. Preşedintele organizaţiei locale a Partidului Naţional Liberal ... 125
3.3.2. Contestarea unui lider local puternic şi repercusiunile unui astfel de gest. Cazul Petre I. Ghiaţă şi competiţia politică imposibilă în cadrul organizaţiei liberale din Ilfov. ... 130
3.3.3. O taxonomie a liderilor judeţeni ... 134
3.3.4. Contestare şi competitivitate politică în plan local. Cazul organizaţiei liberale din Prahova ... 141
3.3.5. Lideri şi electori ... 148
3.4. Despre ierarhiile interne ale liberalilor români ... 166
3.4.1. Ierarhia formală în cadrul Partidului Naţional Liberal ... 166
3.4.2. Ierarhiile Centrului. Organizaţiile liberale din noile provincii ... 168
3.4.3. Organizaţiile liberale judeţene şi clasamentele lor ... 177
3.4.4. Ierarhiile liderilor regionali ... 182
4. Alte structuri şi organizaţii liberale ... 191
4.1. Cercul de studii al Partidului Naţional Liberal: practici politice şi mize simbolice între cele două războaie mondiale ... 192
4.1.1. Geneza şi evoluţia Cercului de studii al liberalilor români ... 193
4.1.2. Războiul victorios şi valorizarea cercului de studii ... 195
4.1.3. Festivism şi formalism în activitatea cercului de studii al PNL ... 198
4.2. Organizaţiile liberale de femei ... 203
4.3. Organizaţii informale în interiorul partidului. „Tineri" şi „bătrâni" ... 205
4.3.1. Grupul „H" ... 205
4.3.2. Grupul „Păreri libere" ... 208
5. Tineretul Naţional Liberal în România anilor '30. Instituire şi practică politică (Studiu de caz) ... 212
5.1. Organizarea Tineretul Liberal ca obiectiv politic ... 212
5.2. Impunerea Tineretului Naţional-Liberal în discursul ideologic liberal ... 214
5.3. Despre influenţa unui posibil model în formarea noii structuri ... 220
5.4. Înfiinţarea Tineretului Liberal ... 223
5.5. O nouă structură politică a liberalilor şi evoluţii în spaţiul Tineretului Liberal ... 230
5.5.1. Nevoia de organizare. ... 234
5.5.2. Congresul Tineretului Liberal ca obiectiv politic privind fondarea unei noi sociabilităţii liberale ... 235
5.5.3. Congresul ... 237
5.6. Epilog. Congresul Tineretului Naţional Liberal ca eşec ... 239
6. Concluzii ... 244

III. „LIBERALUL CA BURGHEZ". Încercare de descriere socială a Partidul Naţional Liberal în perioada interbelică ... 251

1. Introducere. Aspecte metodologice şi surse ale prezentului demers ... 251

2. Burghezia românească: o realitate puţin cercetată a ştiinţelor sociale 259
3. Liberalii ca reprezentanţi ai unei „formaţiuni bancare". Organizaţia financiară a Partidului Naţional Liberal între cele două războaie mondiale (studiu de caz) 278
3.1. Practici financiare în cadrul Partidului Naţional Liberal. Scurte consideraţii .. 279
3.2. Organizaţia specială financiară de partid. Casa Partidului Naţional Liberal ... 283
3.3. Alte forme de implicare financiară la nivelul Partidului Naţional Liberal 291
4. Liberalii şi profesiunile lor 294
4.1. Profesiunile elitei centrale a partidului liberal în perioada interbelică 295
4.2. Profesiunile membrilor liberali la nivelul organizaţiilor judeţene 302
4.2.1. Structura socială şi profesională a organizaţiilor liberale din Ardeal şi Banat 303
4.2.2 Alte date generale asupra structurii sociale a partidului liberal 307
5. Integrarea minoritarilor etnic în cadrul liberalismului politic românesc 311
5.1. Prezenţa minoritarilor în cadrul P.N.L. 311
5.2. Imposibila adeziune: text şi structura de partid 314
6. Concluzii 318
6.1. Eşecul integrării lumii rurale 320
6.2. Structuri sociale şi identitatea liberală: Partidul Naţional Liberal ca partid „burghez"? 326

IV. „FAMILIILE" LIBERALILOR ROMÂNI. Relaţii şi practici de putere în cadrul partidului liberal 331

1. Familia Brătianu 333
1.1. Ilie I. Niculescu-Dorobanţu 336
1.2. Familia Pillat 337
1.3. Familia Alimănişteanu 339
1.4. Familia Costinescu 341
2. Părinţi şi copii în cadrul Partidului Naţional Liberal 343
2.1. Familia Mârzescu 343
2.2. Familia Săveanu 348
2.3. Familia Chirculescu 350
2.4. Familia Constantinescu-„Porcu" 352
2.5. Familia Moşoiu 354
2.6. Familia Imbroane 355
2.7. Familia Nicolaescu 356
2.8. Ion Ionescu-Quintus şi organizaţia liberală din Prahova 357
2.9. Familia Ghiaţă 358
2.10. Familia Pella 359
2.11. Familia Cosma 361
3. „Fraţii". Legăturile politice pe orizontală 362
3.1. Familia Dimitriu 363
3.2. Familia Manolescu 364
3.3. Familia Bogdan 366
3.4. Numeroasa familie liberală Donescu 368
3.5. Familia Tătărescu 369
3.6. Familia Moşoiu 372
4. Relaţii de rudenie şi organizaţiile privite ca *dote politice* 372
4.1. Familia Orleanu 373

4.2. Grigore Monteoru, organizaţia de Buzău a Partidului Naţional Liberal şi dr.-ul C. Angelescu 374
4.3. Richard Franasovici şi impunerea sa politică 377
5. Concluzii 381

V. LIBERALII ROMÂNI ŞI PROPAGANDA POLITICĂ. Despre mijloace propagandistice, publicaţii şi cultul liderului în cazul Partidului Naţional Liberal între cele două războaie mondiale 385

1. Presa liberalilor 389
1.1. Liberalii şi presa. O scurtă caracterizare 390
1.2. Presa centrală a liberalilor români 393
1.2.1. OficiosulViitorul 393
1.2.2. L' Indépendance Roumaine 400
1.2.3. Un eşec de presă al liberalilor: Naţiunea 403
1.2.4. Publicaţia de „mână stângă" a liberalilor români: Ordinea 404
1.2.5. Liberalii români şi necesitatea publicaţiei de mare tiraj: Universul 417
1.2.6. Democraţia. Revista Cercului de studii al Partidul Naţional-Liberal 419
1.3. Presa specifică a liberalilor români 423
1.4. Presa regională 427
1.4.1. Glasul Bucovinei 428
1.4.2. Glasul Ardealului 433
1.5. Presa organizaţiilor judeţene 438
1.6. Revista revistelor „liberale" 447
1.6.1. Cronica politică şi parlamentară 447
1.6.2. Săptămâna politică 449
1.6.3. Parlamentul 451
1.6.4. Parlamentul românesc 451
1.6.5. Opoziţia 452
1.6.6. Flacăra. Literară, artistică, socială 453
1.6.7. Ramuri 454
1.6.8. Foaia Tinerimii 455
1.6.9. Vremea. Politică-Socială-Culturală 455
1.7. Forţa şi impactul presei liberalilor români. O direcţie de cercetare 461
1.7.1. Raporturile cu jurnaliştii străini 462
1.7.2. Ziarişti „liberali" 463
1.7.3. Finanţarea publicaţiilor „liberale" 467
2. Alte mijloace propagandistice 468
2.1. Broşuri, calendare şi alte materiale electorale 470
2.2.1. Broşurile liberalilor 471
2.2.2. Calendarele 473
2.2. Aşezămintele Partidului Liberal 476
3. Propagandă şi politică în cadrul Partidului Naţional Liberal. Despre cultul Brătienilor 482
3.1. Cultul lui Ionel Brătianu 482
3.1.1. Cultul central al lui Ionel Brătianu 484
3.1.2. Cultul particular al liderului 485
3.2. Cultul familiei Brătianu 487
3.3. Geografii identitare: Florica 493

4. Consideraţii finale privind propaganda liberalilor 497

VI. DIZIDENŢII. Despre marginalii, excluşii din Partidul Naţional Liberal şi despre alternative liberale în spaţiul politic românesc 501

1. *Dizidenţele* liberale. Punerea problemei 501
2. „Georgiştii". Partidul Naţional Liberal Gheorghe Brătianu 508
2.1. Realitatea unui nou partid liberal. Faptele 510
2.1.1. Congresul de la „Frascati" şi înfiinţarea unui nou partid naţional liberal 511
2.1.2. Consolidarea în teritoriu 515
2.2. Raţiunile unui gest de ruptură 518
2.2.1. Gheorghe I. C. Brătianu. Scurtă perspectivă biografică 518
2.2.2. Lectura „georgistă" asupra rupturii 519
2.2.3. Gheorghe I. Brătianu, „Succesorul" 521
2.3. Dincolo de text. Posibila explicaţie a dizidenţei 523
2.4. Noul partid. Organizare şi identitate 528
2.4.1. Structuri şi adeziuni la noua formaţiune 528
2.4.2. Identitatea noii formaţiuni 538
2.5. Scurtă istorie a Partidului Naţional Liberal Gheorghe Brătianu în anii '30 549
2.5.1. Partidul Naţional Liberal Gheorghe Brătianu şi participarea la viaţa publică 549
2.5.2. Alegerile din anii 1931 şi 1932. Obţinerea legitimităţii 549
2.5.3. Faţă în faţa cu guvernarea rivalilor 555
2.6. Mijloacele politice ale georgiştilor 557
2.6.1. Capacitatea politică şi organizatorică a georgiştilor. Atragerea tineretului universitar 557
2.6.2. Mijloace de propagandă 560
2.6.3. Cultul lui Gheorghe Brătianu 562
2.6.4. Alianţele politice. Încercarea Frontului constituţional 563
2.7. Sfârşitul dizidenţei. Reîntregirea liberală 565
3. Gruparea „Omul Liber" şi Partidul Liberal Democrat 567
3.1. Fişa biografică a lui Ion (Jean) Th. Florescu 568
3.2. Explicaţia unei marginalizări politice 569
3.3. Depărtarea de partidul liberal 570
3.4. Ficţiunea celui de-al treilea partid liberal 571
3.4.1. Încercarea organizării. Adeziuni şi cadre 576
3.4.2. Programul 577
3.5. Participarea la viaţa publică a noii formaţiuni 578
4. Dizidenţele liberale din anii '30. Concluzii 581

ÎNCHEIERE. Liberalii români şi cultura lor politică 589

ANEXE 601

BIBLIOGRAFIE 637

INDICE DE NUME DE PERSOANE 663

CUVÂNT ÎNAINTE

Titlul lucrării de faţă, *Liberalii. Structuri şi sociabilităţi politice liberale în România interbelică*, este calchiat în prima lui parte peste cel al unei abordări din 1986 aparţinând lui Pierre Manent, *Les libéraux*, eu văzând ediţia apărută la "Gallimard", în 2001. Aflat la începutul deceniului precedent în interiorul stagiului doctoral, ce avea drept subiect o teză de istorie politică privitoarea la Partidul Naţional Liberal între anii 1927 şi 1933, titlul istoricului francez mi-a atras, inevitabil, atenţia. Pe parcursul cercetării mele, mă confruntasem cu problema identităţii liberalilor români şi îmi pusesem diferite întrebări cu privire la reţelele lor partinice şi la discursul împărtăşit. Căutând lucrarea, aşteptările mele erau mari, sperând să găsesc o cercetare socială asupra liberalilor din Franţa. În momentul întâlnirii cu volumul, am cunoscut o dezamăgire, deşi cunoşteam faptul că Pierre Manent era mai curând un istoric al ideilor. Aveam în faţă o antologie de texte din marii gânditori care au teoretizat şi impus valorile liberalismului occidental.

Întrebările mele au rămas fără răspuns mai mult timp pe parcursul realizării tezei. Am atins unele din acele probleme privitoare la liberali în lucrarea pe care am finalizat-o în 2008. Dar, pe cele mai multe le-am lăsat pentru mai târziu, ca propunere pentru o cercetare ulterioară.

În 2010, printr-un grant postdoctoral, *Structuri şi sociabilităţi politice în România interbelică. Elite, organizaţii şi solidarităţi politice în cadrul Partidului Naţional Liberal,* finanţat de către Consiliul Naţional al Cercetării Ştiinţifice pentru Învăţământ Superior (cel puţin aşa se numea instituţia la acel moment), am putut relua cercetarea subiectului de acolo unde o lăsasem în anii precedenţi. În cadrul acestui proiect, stagiile de documentare la Bucureşti, la Arhiva Consiliului Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii (ACNSAS) şi cel de la Universitatea din Viena m-au ajutat sub raportul materialului şi din perspectivă metodologică să înţeleg mai bine autodefinirea liberalilor, structurile şi sociabilităţile lor în spaţiul românesc dintre cele două războaie mondiale. Răspunsul articulat ca urmare a acelor interogaţii şi reflecţii ale mele se găseşte în paginile următoare.

În finalul acestui cuvânt introductiv, care precedă *introducerea* însăşi, mulţumesc tuturor celor care mi-au fost *profesori*, în sensul academic al termenului. Ne construim, cred, profesional şi intelectual în instituţii, dar ne modelăm în timp, prin intermediul grupului de prieteni, prin lecturile recomandate şi prin sugestiile de metodă. Din teama de a nu omite pe cineva şi nedorind să dau impresia unui clasament prin enumerare, nu am să nominalizez pe nimeni. Însă, nu mă îndoiesc, cei mai mai mulţi dintre apropiaţii mei s-au regăsit deja în aceste cuvinte de gratitudine.

Autorul

INTRODUCERE

Despre nevoia studierii *liberalilor* şi despre mistica ideii de partid la liberalii români interbelici

> „Partid al marii burghezii, puternic organizat, cu un trecut istoric care se confunda cu formarea României moderne, Partidul Liberal cu toate că trecea printr-o vizibilă neîncredere a masei electorale, rămânea singurul partid politic care putea să ţină în cumpănă Partidului Naţional Ţărănesc, în culmea popularităţii" (Pamfil Şeicaru)[1].

Istoricul se situează adeseori puţin confortabil în raport cu propriul obiect de cercetare. Dornic să înţeleagă societăţile trecute şi să ofere o perspectivă credibilă cititorului său, el introduce cauzalitate şi coerenţă în descrierea faptelor, evenimentelor sau structurilor dintr-o perioadă dată, creând acel efect de continuu, propriu domeniului de cunoaştere, dar atât de criticat odinioară la istorici de Claude Lévy-Strauss[2]. În abordarea sociologică a trecutului, grupurile sociale, politice sau culturale sunt prezentate ca fiind relativ bine delimitate, fiind definibile adeseori printr-un determinism supraistoric („de clasă", spre exemplu, sau de putere). Ele se înscriu unui context intelectual nonistoric adeseori şi urmează un model interpretativ al conflictului social. Însă, omisiunea diferenţelor din cadrul acestor grupuri, chiar când se situează în interiorul unui acelaşi nume („burghez", „liberal" etc.), afectează după mine cercetarea lor reală.

Abordarea formaţiunilor politice trădează astfel, în plan epistemic, dificultăţi care derivă din orientarea exclusivă a cercetării spre istoria instituţională, a partidului în cadrul sistemului politic, plecând de la premisa, cu valoare metodologică, conform căreia acesta este organizat ca un sistem unitar, articulat după principii clar statuate.

---

[1] Pamfil Şeicaru, *Istoria partidelor naţional, ţărănist şi naţional ţărănist,* partea I, partea a II-a, ediţia a II-a, îngrijire, note, postfaţă de Victor Frunză, Editura Victor Frunză, Bucureşti, 2000, p. 227.

[2] Claude Lévy-Strauss, *Antropologie structurală*, prefaţă de Ion Aluaş, traducere din limba franceză de I. Pecher, Bucureşti, Editura Meridiane, 1978, p. 28 şi 32-37; vezi şi dialogul din anii '60 între etnologii structuralişti (Claude Lévy-Strauss îndeosebi) şi istorici, cu privire la tendinţa ultimilor de a alege faptele care pot susţine explicaţia raţională şi povestirea, continuitatea, în dauna discontinuităţii, multiplicităţilor, specifice etnologiei (*cf.* Guy Bourdé, Hervé Martin, *Les écoles historiques*, Paris, Éditions du Seuil, 1989, p. 314-315).

Analiza manierei în care s-a coagulat un grup politic, animat de interesele comune ale membrilor lui, având la bază norme morale şi practici de legitimare simbolică care să-i asigure un prestigiu social de durată, este necesară, chiar dacă ea nu a fost (şi nu este) întrutotul apanajul istoricilor. Un astfel de demers care îmbrăţişează sociologia partidului politic, istoria socială şi pe cea culturală a unei asociaţii restrânse constituie totodată o reflecţie asupra societăţii în ansamblul ei, dar şi o formă de apropiere de acei simpli membri, aderenţi sau partizani pe care „istoria lor particulară îi adăposteşte de istorie", pentru a prelua sintagma lui Philippe Ariès[3]. În absenţa lor, a acelor profiluri individuale marcate de experienţe particulare, dar anonime, istoricul poate imagina orice adevăr. „Nu există fapt atomic", în sens de individual minor, şi orice descriere este selectivă, exclama Paul Veyne, îndemnând la reevaluarea implicită a mecanismelor sociale care determină producerea evenimentelor[4].

Prin urmare, discuţia asupra sistemului complex de ierarhii şi solidarităţi specifice partidului liberal, într-o lume românească preponderent rurală, ancorată într-un sistem tradiţional de valori şi reticentă la noutate, în sensul participării politice democratice, întregeşte ansamblul numit liberalism românesc. Prin aceste rânduri nu fac în mod necesar apologia microistoriei, a istoriei particulare opusă istorii generale, istoriei care relevă discontinuităţile sau fracturile dintr-o societate în dauna celei orientată spre sublinierea regularităţilor Doresc doar să evit căutarea inteligibilităţii faptelor şi fenomenelor trecute printr-un model interpretativ suprainvestit aprioric cu statut de adevăr, chiar dacă, la rândul meu, sunt conştient de faptul că scriu despre subiect din interiorul unei metode, a unei teorii istorice, apropiată individualismului metodologic enunţat de Karl Popper[5].

1. Despre istoriografia liberalismului românesc

Discuţia de mai sus este rezultatul absenţei temei numită *liberali* şi *partid* liberal din preocupările istoricilor români. Afirmaţia poate părea surprinzătoare, menită

[3] Philippe Ariès, *Timpul istoriei*, traducere de Răzvan Junescu, Bucureşti, Editura Meridiane, 1997, p. 58.

[4] Paul Veyne, *Cum se scrie istoria*, traducere din limba franceză de Maria Carpov, Editura Meridiane, Bucureşti, 1999, p. 49-51.

[5] Vezi Karl R. Popper, *Mizeria istoricismului*, traducere Dan Suciu, Adela Zamfir, Bucureşti, Editura ALL, f.a. [1996]; vezi şi afirmaţia lui de la p. 56: „pentru că istoria, ca de altfel orice alt tip de cercetare, se poate ocupa doar de aspectele selectate ale obiectului care a stârnit interesul. Este greşită credinţa conform căreia poate exista o istorie în sens holist, o istorie a *stărilor societăţii* care să reprezinte *întregul organismului* social sau *totalul evenimentelor sociale sau istorice ale unei epoci*. Această idee derivă dintr-o perspectivă intuitivă asupra *istoriei umanităţii* văzută ca un curent de dezvoltare vast şi cuprinzător. Dar o astfel de istorie nu poate fi scrisă. Orice istorie scrisă este o istorie a unui anumit aspect limitat al acestei *dezvoltări* totale şi este inevitabil o istorie foarte incompletă până şi a acelui aspect particular incomplet deja ales".

doar să şocheze eventualul ei cititor, în condiţiile în care el poate uşor apela la o sumă de titluri şi de lucrări care să-i descrie manifestarea publică a Partidului Naţional Liberal şi a liderilor lui în cadrul societăţii româneşti moderne.

Din punctul meu de vedere, apetenţa redusă a istoricilor pentru teoriile venite din alte spaţii ale cunoaşterii sociale îi determină pe cei care abordează trecutul politic să considere partidul ca pe o stare de fapt: acesta există şi poate fi descris ca o realitate autonomă. Profesionişti ai cercetării trecutului sub raportul cauzalităţii faptelor şi fenomenelor, ei încearcă prea puţin să realizeze delimitări cu alte structuri ale spaţiului public, precum asociaţiile civice sau grupurile de interese, care interferează cu actorul major analizat; după cum, istoricul este preocupat prea puţin să înţeleagă vocile multiple care se aud în interiorul unei formaţiuni sociale sau să analizeze formele identităţii pe care le construiesc membrii acesteia. În al doilea rând, partidul politic ca şi concept occidental, cu formele sale ideologice şi doctrinare, este extrapolat unui spaţiu diferit prin istorie sau tradiţie, dar mai ales ca formare a sferei publice. O echivalenţă artificială este astfel stabilită, discutându-se despre structuri identice ca formă şi diferite ca evoluţie şi destin. Realizarea de geografii electorale şi politice transnaţionale îmi apare ca fiind greşită din punct de vedere metodologic. Explicabilă prin nevoia de simplificare şi înţelegere cu trimitere la genul proxim, ea nu face, o dată asumată, decât să introducă anumite confuzii la nivelul realităţilor descrise. Analizarea liberalismului şi a liberalilor din România modernă într-o manieră echivalentă mediul occidental, cu aceleaşi instrumente şi teorii ale cercetării, considerându-le o reflecţie a unor ideologii şi partide coerente şi bazându-te pe etichete partizane, este o întreprindere academică discutabilă[6].

Cu privire la liberali şi la Partidul Naţional Liberal, ca subiect istoric, nu există o abordare monografică în istoriografia română. Acţiunea liberalilor de până la 1918 este cunoscută sub aspect factologic, consensual cu preocuparea de la nivel central a liberalilor de a construi „trecutul utilizabil" politic prin istoria originilor liberalismului la noi şi descrierea implicării partidului în transformarea socială a acestui spaţiu[7]. Studii aparţinând unor nume importante ale istoriografiei române,

[6] Vezi şi Christian Vandermotten, Pablo Medina Lockhart şi Danuta Freyer-Macola, „Geografia electorală a Europei Centrale şi de Est", în Jean-Michel De Waele (editor), *Partide politice în Europa centrală şi de est*, traducere din franceză de Ramona Coman, Ana Maria Dobre, Dorina Iuga şi Ninucia Pilat, postfaţă de Cristian Preda, Bucureşti, Editura Humanitas, 2003, p. 16. Pascal Delwit, „Liberalismul politic: o familie politică complexă", în Pascal Delwit (editor), *Liberalisme şi partide liberale în Europa*, traducere din franceză de Radu Carp, Alexandra Ionescu, Filon Morar, Cristian Preda, Camelia Runceanu, Silvia Marton şi Miruna Tătaru-Cazaban, postfaţă de Cristian Preda, Bucureşti, Editura Humanitas, 2003, p. 8.

[7] N. N. Herjeu, *Istoria Partidului Naţional-Liberal. Dela origină până în zilele noastre*, vol. I, Bucureşti, Institutul de arte grafice „Speranţa", 1915; volumul II al lucrării nu a apărut după ştiinţa mea. La nivelul unor lecturi pentru proprii aderenţi, vezi *Istoricul Partidului Naţional-Liberal*, Chişinău, 1918, *Istoricul Partidului Naţional-Liberal dela 1848 şi până astăzi*, Bucureşti, 1923.

dintre care amintesc aici pe Gheorghe Platon[8], sau lucrări din această direcţie, precum cea a lui Apostol Stan şi Mircea Iosa despre *istoria politică a liberalismului în România*, amendabilă fără îndoială din multe puncte de vedere[9], conturează, într-o manieră cu precădere factică şi ideologizată, o istorie a PNL până la primul război mondial suprapusă devenirii moderne a statului român.

Istoria antebelică a partidului domină şi încercările sintetice asupra liberalismului românesc. Perioada interbelică este abordată la nivelul unor introduceri în fenomenul liberal, ataşate sau ataşabile din perspectiva prezentului unor istorii partizane; mă gândesc îndeosebi la lucrările lui Dan A. Lăzărescu sau Gheorghe Cliveti[10]. Chiar volumul colectiv coordonat de Şerban Rădulescu-Zoner, *Istoria Partidului Naţional Liberal*, apărut la începutul anilor 2000, care îşi propunea manifest să abordeze, în ansamblu, evoluţia de peste un secol a Partidului Naţional Liberal, nu reuşeşte să convingă în ceea ce priveşte evoluţia partidului liberal de după războiul mondial; capitolul respectiv, realizat de Dumitru Şandru, istoric al reformelor agrare din secolul al XX-lea şi al satului românesc de după 1918, tratează mai curând guvernările liberale din perioadă decât partidul ca atare[11].

Abordările istorice care să individualizeze evoluţia publică postbelică a acestei formaţiuni sunt reduse cantitativ. În ultimii ani, am întâlnit însă o resuscitare a interesului academic asupra subiectului, mai ales ca urmare a unor lucrări de doctorat asupra principalului partid politic al modernităţii româneşti, aşa cum este descris, într-o manieră comună, Partidul Naţional Liberal.

---

[8] Vezi, de exemplu, importantul studiu al lui Gheorghe Platon, „Liberalismul românesc în secolul XIX: emergenţă, etape, forme de expresie", în *Cultură şi societate. Studii privitoare la trecutul românesc*, volum îngrijit de Al. Zub, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1991, p. 73-103.

[9] Apostol Stan, Mircea Iosa, *Liberalismul politic în România. De la origini până la 1918,* Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1996. Este o lucrare care reciclează texte mai vechi ale celor autori, iar renunţarea la anumite clişee s-a dovedit dificilă (spre exemplu, analiza impunerii liberalismului, gândit ca un „mod de gândire politică apărut în epoca de descompunere a orânduirii feudale şi de ascensiune a burgheziei", p. 11). Vezi şi capitolul aparţinând lui Apostol Stan, în Şerban Rădulescu-Zoner (coord.), *Istoria Partidul Naţional Liberal*, cuvânt înainte de academician Constantin Bălăceanu-Stolnici, Bucureşti, Editura ALL (împreună cu Institutul de Studii Liberale), 2000.

[10] Dan A. Lăzărescu, *Introducere în istoria liberalismului European şi în istoria Partidului Naţional Liberal din România*, Bucureşti, Editura Viitorul românesc, 1996; Gheorghe Cliveti, *Liberalismul românesc. Eseu istoriografic*, Iaşi, Editura Axis, 1996. Mason, Dan Amedeo Lăzărescu explică racordarea liberalismului românesc la cel european şi realizărilor curentului sau ale partidului în planul real al societăţii exclusiv prin prismă masonică. În *Liberalismul românesc*…, istoricul ieşean Gheorghe Cliveti realizează o articulare de probleme, demersul nedepăşind însă stadiul de eseu pe care autorul şi l-a propus în subtitlu.

[11] Dumitru Şandru, *Partidul Naţional Liberal în perioada interbelică şi a celui de-al doilea război mondial*, în Şerban Rădulescu-Zoner (coord.), *op. cit.*, p. 201-252.

Evoluţia Partidului Naţional-Liberal în perioada 1918-1928[12], cartea lui Ştefan Păun din 2000, repezintă o cercetare serioasă în context ştiinţific, chiar dacă se situează în registrul recuperării „pozitive" a faptelor şi istoriei publice a formaţiunii liberale în primul deceniu interbelic. Deşi şi-a propus să discute evoluţia *partidului*, autorul prezintă însă cu prioritate neoliberalismul şi activitatea guvernamentală a PNL, organizarea şi viaţa internă rămânând, cumva, în penumbră, în spatele discursului. Metodologia partidului politic constituie astfel problema majoră pentru demersul lui Ştefan Păun. De pe poziţii similare de metodă, Ştirbu Gigel Sorinel, în *Liberalismul românesc în anii 1930-1940*[13] sau Aurelian Chistol, cu o lucrare despre guvernările Tătărescu[14], nu tratează partidul liberal (îndreptăţită această opţiune până la un punct în cazul acestei din urmă teze menţionate), cât ideea de liberalism românesc şi de partid naţional liberal. Din acest unghi al observaţiilor, aceste cercetări sunt depăşite de două lucrări care privesc Partidul Naţional Liberal Tătărescu, impus în plan politic după 1945. Chiar dacă pentru autorii lor, Petre Ţurlea şi Narcis Dorin Ion, PNL există pur şi simplu, situaţia publică a asociaţiei construită de Gheorghe Tătărescu, de nou creată, a impus celor doi istorici o analiză a structurii structura şi a organizaţiei formaţiunii. Demersurile suferă din perspectiva coerenţei în discutarea problematicii partidului, impresia de inventar a tentativelor de organizare, de fişe adăugate, putând fi greu eludată[15].

Lipsa istoriografică cu privire la Partidul Naţional Liberal este dublată de pauperitatea demersurilor parţiale care să reconstruiască din punct de vedere istoric structurile intermediare sau locale ale formaţiunii. Am întâlnit doar două astfel de încercări de factură monografică, cu privire la organizaţiile din Mehedinţi, realizată de Tudor Răţoi[16], şi din Prahova, a lui Costin Vrânceanu[17]. Deşi autorii nu reuşesc întotdeauna, nici nu-şi propun (!?), să armonizeze planul unei structuri locale cu dinamica generală a partidului liberal, lucrările lor mi-au fost utile în propriul demers de înţelegere a ceea ce înseamnă liberalismul românesc între cele două războaie mondiale.

Analiza partidului liberal în lucrările menţionate anterior ca subiect autonom suferă, aşadar, de absenţa obiectului cercetat: *liberalul* şi *Partidul* Naţional Liberal.

---

[12] Ştefan Păun, *Evoluţia Partidului Naţional-Liberal în perioada 1918-1928,* Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale „D. Bolintineanu", 2000.

[13] Ştirbu Gigel Sorinel, în *Liberalismul românesc în anii 1930-1940*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2011.

[14] Aurelian Chistol, *România în anii guvernării liberale Gheorghe Tătărescu (1934-1937)*, Târgovişte, Editura Cetatea de Scaun, 2007.

[15] Petre Ţurlea, *Partidul Naţional Liberal Tătărescu*, Bucureşti, Editura Libra, 2001; Narcis Dorin Ion, *Gheorghe Tătărescu şi Partidul Naţional Liberal (1944-1948)*, Bucureşti, Editura Tritonic, 2003. Lucrarea lui Narcis Dorin Ion, legată de o disertaţie, este mai serioasă sub raportul informaţiei.

[16] Tudor Răţoi, *Partidul Naţional Liberal în Mehedinţi (1875-1947)*, Craiova, Editura de Sud, 1999.

[17] Costin Vrânceanu, *O istorie a liberalismului politic în Prahova. 1875-1948*, Ploieşti, Editura Ploieşti-Mileniul III, 2007.

Dificultatea abordării la noi a acestor realităţi ţine de relativa impermeabilitate a istoricului la teorii venind din spaţiul celorlalte ştiinţe sociale; în pofida mult clamatei interdisciplinarităţi, profesioniştii trecutului au fost surzi la înnoirile de metodă, retrăgându-se în spaţiul pozitivismului, cel care le asigurase supravieţuirea profesională în anii marxismului dogmatic.

În condiţiile dificultăţilor sugerate anterior, enumerarea lucrărilor de sinteză ale vieţii politice interbelice, cu structurile, ideile şi instituţiile sale, este puţin utilă, chiar dacă ele structurează cunoaşterea propriu zisă a subiectului prin prezentarea unor aspecte ale evoluţiei liberalilor în perioadă, legată de guvernare, de participarea la alegeri şi de implicarea manifestă a liderilor P.N.L. în jocul politic. Abordând în general o perioadă sau un nume, ele nu sunt interesate de *partidul* liberal, cât de manifestarea lui publică, de evoluţia lui în context interbelic şi de raporturile pe care liberalii le stabilesc cu ceilalţi actori politici. Insuficienţa reflecţiei istoriografice aplicate asupra liberalismului politic dintre cele două războaie mondiale, cu mutaţiile pe care curentul le cunoaşte structural şi ideatic, este după mine evidenţiată de faptul că cea mai completă abordare a liberalismului interbelic ca nivel al interpretării *partidului* liberal am întâlnit-o în Mircea Muşat, Ion Ardeleanu[18], lucrare „colectivă" scrisă în contextul special al deceniul 9 din secolul XX, care însumează, într-o manieră greu acceptabilă deontologic, materialele mai multor cercetători.

Abordarea structurilor politice, cu un instrumentar conceptual şi metodologic adecvat, constituie însă o absenţă mai generală la nivelul istoriografiei româneşti, puţine formaţiuni cunoscând tratări istorice de valoare. Deficienţa este cvasistructurală în mediilor istoricilor. A. D. Xenopol, în a sa *Istorie a partidelor politice în România. De la origini până la 1866*, apărută în 1910, trata în fapt istoria modernă a românilor, privită prin prisma partidelor politice[19]. La nivelul subiectului, deşi mă interesează într-un mod indirect, doar prin sugestii metodologice, trebuiesc menţionate abordările concedate special unui anumit partid politic, precum Partidului conservator[20] sau cel Partidului Naţional Ţărănesc, după 1918[21]. Lucrarea definitorie a unui grup politic din modernitatea românească rămâne, sub raport metodologic şi a documentării,

---

[18] Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. II, partea I. *1918-1933*, partea a II-a, 1933-1940, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1986 şi 1988. Eu am identificat, la o lectură a capitolelor privitoare la liberali, materiale preluate din Ioan Scurtu şi Victor Spinei. Aprecierea pe care o am în legătură cu informaţia în sine ţine de trimiterile pe care le face la Congresele partidului, la organizarea directă sau la unii lideri mai puţin vehiculaţi de istorici.

[19] Vezi republicarea volumului lui A. D. Xenopol din 2005, Editura Albatros, Bucureşti, ediţia îngrijită, studiu introductiv şi note de Constantin Schifirneţ.

[20] Ion Bulei, *Sistemul politic al României moderne. Partidul conservator*, Bucureşti, Editura politică, 1987.

[21] Ioan Scurtu, *Istoria Partidul Naţional-Ţărănesc*, ediţia a II-a, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1994; ediţia I în 1983. Vezi şi Idem, *Istoria Partidului Ţărănesc (1918-1926)*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2002.

cea privitoare la Mişcarea Arhanghelul Mihail, aparţinând lui Armin Heinen, chiar dacă ea acoperă un fenomen politic de extremă[22].

Această lipsă de interes istoriografic pentru *Partidul* Naţional Liberal contrastează însă cu interesul pe care liberalii înşişi l-au avut pentru a se defini politic, în competiţie, drept structură de tip partinic, fapt de care mă ocup în paginile care urmează.

2. Mistica ideii de partid la liberalii români

Analizând partidele politice într-una din cele mai sistematice lucrări de teorie politică scrise vreodată la noi, filosoful P. P. Negulescu afirma utilitatea lor în cadrul societăţii, întrucât prin propagandă, prin discuţiile pe care le provoacă asupra problemelor curente, acestea contribuiau la luminarea opiniei publice şi ajutau popoarele să guverneze efectiv prin ele însele, dându-le putinţa să cunoască şi să se hotărască. Acţiunea întinsă şi de lungă durată, singura care putea duce la rezultate apreciabile, era posibilă doar prin intermediul formaţiunilor partizane. Agenţii numeroşi şi hotărâţi, precum şi fondurile mari, indispensabile unei acţiuni concertate, făceau din partide modalitatea prin care politica pătrundea în popor, în proporţiile necesare pentru ca individul să poată influenţa efectiv viaţa socială. Însă analiza filosofului român nu era marcată de idealism, ea însuşindu-şi marile teorii din domeniu, aparţinând lui Moisei Ostrogorski (din *La démocratie et l' organisation des partis politiques*, apărută la Paris, în 1902, lucrare cu care iniţiază sociologia partidelor politice) şi lui Robert Michels, din *Le partis politiques. Essais sur les tendances oligarchiques des démocraties* (1911), care atrăgeau atenţia asupra derivei oligarhice a partidelor politice. Pe urmele lor, Negulescu afirmă că democraţia nu se putea concepe fără organizare[23]. Organizarea şi organizaţia erau indispensabile unei manifestări publice eficiente, iar această realitate era internalizată de liberalii români.

Discuţia liberalilor asupra partidului a fost una foarte importantă în perioada interbelică, reflex al definirii normative a lor sub aspectul acţiunii politice încercată anterior în anii de structurare a noii societăţi de după 1848. Tema partidului politic, a caracterizării propriei formaţiuni, a rămas importantă chiar şi atunci când regimul democratic a cunoscut un proces rapid de disoluţie. În cursul anilor '30, liberalii au susţinut instituţia partidului în sine în faţa tentativelor autoritariste ale lui Carol al II-lea şi în raport cu proiecţiile antidemocratice tot mai vocale ale unei mari părţi a clasei politice asupra regimului politic. Tributari trecutului sub aspectul legitimării, liberalii au valorizat *partidul* din perspectiva modernităţii româneşti şi a impunerii democraţiei participative. Partidul se dovedise instrumentul necesar şi inevitabil al

[22] Armin Heinen, *Legiunea „Arhanghelul Mihail". Mişcare socială şi organizaţie politică. O contribuţie la problema fascismului internaţional*, traducere din germană de Cornelia şi Delia Eşianu, Bucureşti, Editura Humanitas, 1999.

[23] P. P. Negulescu, *Partidele politice*, ediţie îngrijită, prefaţă şi note de Nicolae Gogoneaţă şi Ioan C. Ivanciu, Bucureşti, Editura Garamond, f.a. [1926], p. 47.

vieţii politice, aşa cum se structurase ea până atunci, iar această dezbatere în jurul funcţionalităţii sistemului reprezentativ a fost esenţială în conturarea atitudinii de opoziţie după 1930.

Doresc să relev, în continuare, faptul că liberalii au echivalat adeseori partidul cu organizarea şi cu disciplina, chiar dacă titlul acestor rânduri, despre *mistica* ideii de partid, poate induce eroarea interpretativă a unei structuri imateriale. Aşa cum aprecia C. Rarincescu, liberal cu o carieră politică şi guvernamentală ascendentă în deceniul al patrulea, partidul politic reprezenta o organizaţie socială, care implica existenţa unor „cadre permanente şi statornice", o ierarhizare şi o disciplină în interiorul acestor cadre şi un program de guvernământ, care să excludă, în primul rând, „satisfacerea intereselor personale" sau „chivernisirea partizanilor politici". Autorul afirma că partidul nu îngloba, prin cadrele sale permanente, masa poporului, ci ralia la un moment dat în jurul lui opinia publică. În condiţiile discuţiei, a mişcărilor de idei şi a persoanelor, disciplina în interiorul partidului era, după gânditorul liberal, o condiţie esenţială a existenţei lui[24].

Dincolo de aspectul normativ al ideii de partid, în care regăsim influenţele lui Dimitrie Gusti[25], şi de faptul că, pentru liberali, partidul presupunea cu necesitate o

---

[24] C. Rarincescu, „Partidele politice şi disciplina de partid", în *Democraţia*, anul XX, nr. 11, noiembrie 1932, p. 17-21; vezi şi Valeriu Roman, „Partidul", în *Democraţia*, anul XX, nr. 5, 15 mai 1932, p. 13-23. De asemenea, Petre I. Ghiaţă, *Democraţia creaiatoare*, Bucureşti, Editura Ideia, f.a. [1938?], p. 13-14, în care autorul afirma că „rolul partidelor, într-un regim de libertate şi egalitate, de manifestare a conştiinţei colective, era de a fi expresii ale curentelor sociale, pe care le nasc şi le diriguiesc pe bază de program şi de tactică (…). Partidele politice, în formarea, dezvoltarea şi evoluţia lor, ţin de esenţa regimului democratic". Idem, *Valori conducătoare*, Bucureşti, Editura Ideia, f.a. [1941], p. 84-85, cu consideraţia că valorile conducătoare erau legate de o elită puternică.

[25] Autorii liberali care se referă la partidul politic pleacă, în general, de la definiţia lui D. Gusti asupra realităţii conceptului (Dimitrie Gusti, „Partidul politic. Sociologia unui sistem al partidului politic", în *Doctrinele partidelor politice*, ediţie îngrijită şi note de Petre Dan, Bucureşti, Editura Garamond, f.a. [1923 pentru prima ediţie]). Asemănări pot fi făcute, de asemenea, şi cu lucrarea menţionată deja a lui P.P. Negulescu (*Partidele politice*…) sau cu cea scrisă de Const. Gr. Zotta, N. Tulceanu, *Partidele politice din România, istoricul şi programele lor*, Bucureşti, Tipografia „Revistei Geniului", 1934, p. 3-7; liberalii erau preocupaţi, la rândul lor, să arate că partidul politic era un factor primordial al vieţii public, având menirea să dea viaţă practică şi legală dispoziţiilor constituţionale, transformând stările sociale şi creând instituţii noi, în cadrul programului său, pentru atingerea unui program social. Totodată, partidul politic trebuia să fie educatorul politic al naţiunii şi să dezvolte interesul cetăţenilor pentru chestiunile legate de existenţa şi progresul statului; ei stabileau, de asemenea, diferenţele între structurile obligatorii ale societăţii (familia, clasa etc.), şi *grupări întâmplătoare*, constituite în jurul unui scop punctual, temporar, *camarila* („partide" pe lângă capul statului şi devenind prin aceasta persoane cu ascendent puternic în mersul treburilor publice, deşi le lipseşte caracterul publicităţii), *clica* (preocupată numai de interesele personale prin speculare statului). Partidul politic nu era, după ei, o realitate omogenă şi compactă, ci se găsea în continuă schimbare prin

organizare puternică, statornică şi disciplinată, există o altă abordare a structurii politice decelabilă mai ales în textul liderilor formaţiunii, care individualizează partidul liberal ca structură, conferindu-i astfel autoritate în spaţiul public. După dispariţia lui Ion I. C. Brătianu, V. Negreanu şi A. Drăgulinescu publicau cel mai probabil în 1928 la editura „Ramuri" din Craiova un volum intitulat *Cuvintele unui mare român. Fragmente din discursuri. 1914-1927*, care reunea cuvântările fostului lider, fără însă ca antologatorii să precizeze momentul discursului. Este o lucrare importantă prin prisma spaţiului pe care şeful liberal l-a alocat în manifestarea sa discursivă partidului în general drept concept major al modernităţii. Faptul este regăsibil şi în cele patru volume de discursuri ale ilustrului om politic, publicate într-o manieră ştiinţifică de George Fotino sub egida Aşezământului „Ion I. C. Brătianu" în anii '30[26]. Nu doresc să deturnez obiectul acestei Introduceri, cu atât mai mult cu cât multe dintre discursuri sunt luări de cuvânt antebelice. Insistenţa mea relativă asupra gândirii brătieniste cu privire la partidul politic derivă din realitatea investirii reflecţiei politice a liderului liberal în perioadă ca discurs tutelar, în pofida caracterului ei polemic şi conjunctural. Liberalii s-au întors mereu la acest text, pentru a conferi autoritate şi legitimitate propriilor demersuri politice în societate[27].

Dintru începuturile implicării sale în viaţa politică, cuvântarea fiind din 9 decembrie 1903 în şedinţa Camerei, Ionel Brătianu considera partidele ca reprezentând organe vii cu rădăcinile în istoria ţării şi nu grupări improvizate şi efemere. Lipsa unei aristocraţii puternice, a unei burghezii solide sau a unei biserici bine organizate, situaseră organizaţiile politice ca instrumentele responsabile de toate progresele României, afirma liderul liberal[28]. „Cel mai temeinic instrument politic al

---

intrarea de noi membri: partidul era un proces social, nu o stare socială. Partidul politic trăia prin organizaţia sa, care avea menirea să transforme masa socială din variată într-o unitate socială integrală.

[26] Aşezământul Cultural Ion I. C. Brătianu, *Discursurile lui Ion I. C. Brătianu publicate de George Fotino*, vol. I-IV, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1933-1940.

[27] Vezi, de exemplu, în anii '30, profesorul Eftimie Antonescu, *Noţiunea de partid. Doctrina şi programul politic. Discurs rostit în Senat la 12 decemvrie 1935, cu ocazia discuţiunii la Mesaj după note stenografice*, Bucureşti, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului, 1936.

[28] „Discurs asupra răspunsului la mesagiul Tronului, Cameră, 9 decembrie 1903", în *Discursurile lui Ion I. C. Brătianu*…., vol. II (9 decembrie 1903-11 ianuarie 1909), „Cartea Românească", Bucureşti, 1933, p. 4-5. Era o proiecţie mai veche a liberalilor; într-un articol din oficiosul „Voinţa Naţională, se scria că „partidele politice nasc din evenimente extraordinare, reprezintă năzuinţe cari se întind dincolo de prezent, înainte şi îndărăt, şi nu se pot nici decreba, nici decapita de unul singur, chiar în imperiile în care absolutismul resumă ordinea socială"; împotriva intervenţiei Suveranului în viaţa partidelor, ei afirmau că creaţia lor (a partidelor) aparţinea vieţii intime a naţiunilor, iar modificarea lor aparţine mersului istoric, evoluţiunilor politice şi sociale. Partidele erau reprezentate drept „mijlocitoare între simţirea şi voinţa unui popor şi Suveran. Partidele nasc din Naţiuni şi trăiesc cu ele şi în ele, când sunt partide mari, fireşti, organice şi organizate" („Partide", în *Voinţa Naţională*, anul VIII, nr. 2155, 3 ianuarie 1892, *apud* Sorin Radu (coord.), *Geneza, definirea şi evoluţia conceptului de partid politic în România până la primul război mondial. Antologie*

vieţii constituţionale", partidul era astfel abilitat, în viziunea lui Ionel Brătianu, să asigure logistica operaţiilor politice, singurul în măsură să permită o „deplină solidarizare între idei şi acţiuni"[29] şi necesar din perspectiva armonizării nu numai a energiilor individuale, dar şi a intereselor de clasă[30]. Partidul politic era legat însă de necesităţile statului, fiind capabil „a da vieţii politice acea continuitate în raport cu viaţa statului, viaţă pe care individul este incapabil să o asigure"[31].

Într-o dezbatere marcată de acuze la adresa partidului liberalilor, privitoare la disciplină şi personalizarea formaţiunii în jurul liderului, Ion I. C. Brătianu definea indirect partidul ca realitate socială. El rezuma condiţiile seriozităţii unui partid printr-un trecut care să-i stabilească caracterul în ochii tuturor şi să arate ce este capabil să facă, printr-un lider experimentat şi autorizat, ascultat şi respectat de colaboratorii săi politici, prin aderenţi numeroşi şi convinşi care să susţină acţiunea politică şi proiectele sale strategice, printr-un program care să fie o sinteză a diferitelor concepţii din cadrul partidului şi, mai ales, prin disciplină, pentru ca formaţiunea politică să nu fie locul „intrigilor şi şoaptelor răuvoitoare"[32]. Liderul liberal revenea,

---

de texte, Sibiu, Editura Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu, 2005, p. 80-81). După 1918, această perspectivă era continuată de N. D. Chirculescu, care afirma în Camera Deputaţilor că „Partidul liberal trăieşte cu societatea însăşi, este refluxul ei; un partid politic trainic nu-l formez nici eu, nici d-l Mihalache, nici chiar d-l Brătianu. Partidele politice se nasc şi durează cu nevoile şi aspiraţiunile societăţii pe care o reprezintă. La baza existenţei unui partid este totdeauna o idee politică şi un scop politic, el fiind prin excelenţă un organ social" (N. D. Chirculescu, *Cuvântarea D-lui N. D. Chirculescu, deputat de Putna. Concepţia despre un partid politic a ţărăniştilor* Lipsa de program şi de concepţii sănătoase a partidului ţărănist (după note stenografice). Discuţia Adresei de răspuns la Mesagiul Tronului în Adunarea Deputaţilor*, Focşani, Atelierele Grafice „Învăţătorul Român", S.A., 1923, p. 21).

[29] Ion I. C. Brătianu, *Cuvintele*…, p. 53; Idem, *Discursurile lui Ion I. C. Brătianu* …, vol. IV, (25 Februarie 1913 - 1 noiemvrie 1918), Bucureşti, „Cartea Românească", 1940, p. 259.

[30] „Discuţiunea răspunsului la Mesagiul Tronului, Camera, 13 şi 15 Decembrie 1908", în *Ibidem*, vol. II, p. 666.

[31] *Ibidem*, p. 666-667. În mod fundamental, liderul liberal lega partidul politic de stat: „Un partid politic este un instrument, nu pus la dispoziţia cutarei sau cutarei persoane, ci pus la dispoziţia statului", susţinea el („Discurs rostit la banchetul dat în onoarea lui Alex. Crăsnaru, membru al Consiliului superior administrativ, R.-Vâlcea, 10 Noembrie 1908", în *Ibidem*, vol. II, p. 614); totodată, el stabilea că un partid politic trebuia „să fie născut din interesele mari pe care el are menirea ale apăra şi a le servi" (*Ibidem*, p. 666).

[32] *Ibidem*, p. 2; Idem, *Cuvintele*…, p. 39. Într-un discurs rostit la 5 decembrie 1909, cu ocazia *Răspunsului la Mesaj*, Ion I. C. Brătianu considera că liberalii veniseră la guvern pentru că ne chema conştiinţa naţională, şi ne chema conştiinţa naţională din pricina creditului nostru de partid… Din pricina creditului acestui partid care totdeauna, în fiecare moment istoric a ştiut care îi este datoria de stat…. Din pricina organizării noastre de partid, care făcuse ca sub conducerea unui şef cu autoritate şi cu experienţă partidul nostru să simtă şi să lucreze ca un singur om. Din pricina însăşi a şefului acelui partid, care era omul cu cea mai mare autoritate politică din acest stat. Din pricina programului acestui partid, în care se oglindeau tocmai toate leacurile impuse pentru vindecarea primejdiei ce ne ameninţa" (Ion. I. C. Brătianu, „Discursul rostit în şedinţa Camerei dela 5 Decembrie 1909 cu

cu un alt prilej, asupra hulitei „discipline" a liberalilor, considerând că eficienţa unei structuri de partid era fundată pe disciplină şi unire de idei[33]. El respingea, de asemenea, insinuările cu privire la caracterul conducerii liberale sau la reţeaua de putere a liderului, considerând că ambiţia unui corifeu sau clientela unei personalităţi meteorice nu puteau constitui niciodată „o grupare istorică"[34]. În consecinţă, programul unui partid nu trebuie să se schimbe o dată cu echipa de conducere, ci ţinând cont de necesităţile societăţii şi de mişcarea evenimentelor[35].

Din perspectiva construită asupra partidului politic dar şi legitimat de un trecut care îl plasa printre fondatorii noului stat, conferindu-i experienţă şi autoritate, Partidul Naţional Liberal întruchipa *partidul* modernităţii româneşti prin excelenţă. Conştiinţa propriului rol politic şi mesianismul care a dominat a doua generaţie politică a familiei Brătianu, Ion I.C. Brătianu declara în Parlament, în decembrie 1905, că „Partidul Naţional-Liberal nu s-a născut ca o formaţiune spontanee şi teoretică, el nu e concepţiunea unor savanţi doctrinari (…). Partidul Naţional-Liberal a răsărit ca expresiunea unei nevoi mari şi reale a statului şi neamului nostru. El s-a făcut rând pe rând organul de execuţie al necesităţilor vitale ale României şi prima nevoie la care a trebuit să răspundă, care pe toate le precedă şi pe toate le rezumă, de la care şi-a luat chiar numele lui de naţional-liberal, a fost nevoia de a asigura existenţa naţională a românilor"[36].

---

ocazia Răspunsului la mesagiu", Bucureşti, Tipogafia ziarului „Voinţa Naţională", 1909, p. 34-35. Vezi şi „Cuvinte pentru regele Carol I şi pentru opera partidului naţional-liberal, cu prilejul punerii pietrii de temelie a palatului administrativ din Craiova", Craiova, 24 Iunie 1909, în *Ibidem*, vol. III, (1 ianuarie 1909-19 decembrie 1912), Bucureşti, „Cartea Românească", 1939, p. 141).

[33] *Ibidem*, vol. II, p. 4. Organizarea şi disciplina în cadrul partidelor se impunea pentru o „sănătoasă viaţă politică": „disciplina nu are de ce ştirbească şi să rănească amorul propriu al nimănui, căci ea nu se impune ca supunere unui om… ci intereselor superioare pe care un partid le serveşte" (*Ibidem*, p. 5).

[34] *Ibidem*, p. 605; „un partid politic trebuie să fie constituit încât încrederea acelora care-l conduc să nu se rezeme pe o hipertrofie a personalităţii lor sau pe poftele partizanilor, ci pe acel sprijin de înaltă esenţă morală pe care-l ai când simţi că reprezinţi interesele cele mari ale statului, când simţi că reprezinţi interesele legitime ale neamului" (*Ibidem*, p. 666); „orice partid are o parte care se poate numi clientela partidului şi prin clientela partidului înţeleg nu oamenii care umblă după afaceri, care servesc partidul din cutare şi cutare interes, ci oamenii care sunt în partid pentru legăturile lor personale cu cutare sau cutare ministru. Dar acelaşi lucru se întâmplă şi cu şefii de partid şi atunci (…) se poate înregistra o ciocnire de interese şi rivalităţi" (*Ibidem*, vol. I, p. 320).

[35] *Ibidem*, vol. II, p. 671. „Dispariţia unui lider nu trebuie să afecteze în nici un fel modul în care partidul şi-a propus să-şi îndeplinească îndatoririle sale faţă de interesele cetăţii şi ale cetăţeanului" (*Ibidem*, vol. IV, p. 48).

[36] *Desbaterile Adunării Deputaţilor*, 1905-1906, „M.O"., nr. 13 din 12 Ianuarie 1906, p. 150-164, *apud Ibidem*, vol. II, p. 240. Răspunzând acuzelor unui conservator democrat despre dificultatea manifestării liberale, Ionel Brătianu afirma în 1909 că „organismele cu o durată lungă au manifestări mai încete; este natural ca unui partid constituit în şease luni

Ideea de partid era prin urmare esenţială pentru liberali din perspectiva fiinţării lor politice şi a impunerii în societate, ei susţinând sistemul de partide ca fiind cel mai viabil pentru societatea românească. În organizaţia democratică a statelor moderne, partidele politice reprezentau, după C. Rarincescu, instrumentul necesar şi inevitabil al guvernării. Dar, marcând o diferenţă în sensul canonului liberal, al modelului politic pe care liberalii doreau să-l instituţionalizeze, omul politic liberal considera că decăderea vieţii politice în al doilea deceniu interbelic era cauzată de multitudinea partidelor, de grupările şi întovărăşirile care dezlănţuiseră o propagandă demagogică şi anarhică, coborând în mod iresponsabil nivelul vieţii politice[37]. La nivel teoretic, liberali s-au situat în postura de apărători ai sistemului partinic şi ai democraţiei, ca regim politic. Practicile lor publice şi structurarea partidului ca reţea de putere arătau însă o cultură politică de tip parohial, patrimonial.

3. Obiectivele lucrării şi opţiuni metodologice

În 1933, într-o lecţie făcută la Academia de Înalte Studii Comerciale şi Industriale, Nicolae Iorga afirma că „istoria contemporană adevărată trebuie să însemne *formarea omului modern* (subliniere în text), căutarea pretutindeni a elementelor din care s-a alcătuit el…"; evident, poziţia lui Iorga, conservatoare în principiu, reprezenta o respingere a ceea ce el numea „ciudata, falsa şi periculoasa istorie contemporană", o prezentare tendenţioasă a revoluţiilor, „un mijloc de a educa tineretul prin lecţia celor de ieri pentru pregătirea celor de mâni, o substituire a eroului de cugetare şi muncă prin eroul de agitaţie şi de revoltă"[38].

---

să i se pară lungi manifestările unui alt partid care dăinueşte de mai mult de o jumătate de veac" (Ion. I. C. Brătianu, *Discursul rostit în şedinţa Camerei dela 5 Decembrie 1909 cu ocazia Răspunsului la mesagiu*, Bucureşti, Tipografia ziarului „Voinţa Naţională", 1909, p. 8). I. G. Duca menţiona, cu privire la fostul său şef şi protector, o discuţie dinte acesta şi N. Fleva; Ionel Brătianu ar fi afirmat că „partidul pe care îl conduc nu este o improvizaţie. El are un lung trecut şi un mare viitor. Grăbiţi-vă dumneavoastră – formaţii recente şi nesigure, fiindcă ziua de mâine vă apare îndoielnică –, eu n-am de ce mă grăbi. Eu înaintez cu paşi liniştiţi, pe un drum bine tras, spre un ţel bine definit" (I. G. Duca, *Portrete şi Amintiri*, ediţia a V-a, Bucureşti, Editura Humanitas, 1990, p. 42). În *Darea de seamă* către membrii Corpurilor Legiuitoare, făcută la sfârşitul mandatului în martie 1926, Ionel Brătianu afirma că „participarea atât de activă a partidului naţional-liberal la întreaga renaştere modernă a României, îi impunea şi de rândul acesta, sarcina ca după înfăptuirea unităţii naţionale, să îndrumeze şi consolidarea internă a ţării" (Ion I. C. Brătianu, Preşedintele Consiliului de Miniştri, „Dare de seamă", în *Preşedinţia Consiliului de Miniştri. Activitatea Corpurilor Legiuitoare şi a Guvernului de la ianuarie 1922 până la 27 martie 1926. Dare de seamă înfăţişată de Ion I. C. Brătianu, preşedintele Consiliului de Miniştri*, Bucureşti, „Cartea Românească" S.A., 1926, p. XXIII).

[37] I. Rarincescu, op. cit., p. 17-18.

[38] N. Iorga, *O altă istorie contemporană. Resumat de lecţii făcute la Academia de Înalte Studii Comerciale şi Industriale (1932-3)*, Bucureşti, 1933, p. 3 şi 5.

Din perspectivă istoriografică, discuţia asupra formaţiunilor politice din perioada dintre cele două războaie mondiale trebuie să depăşească formalismul studiilor trecute, în care partidele erau structuri în sine, care participă ca un întreg la viaţa politică. Mă interesează şi cine era *liberalul*, ca membru de partid, modul în care el îşi negocia implicarea partinică, promova şi practica valorile liberale, aşa cum erau gândite ele în spaţiul românesc. Important pentru mine este faptul că, percepuţi ca alcătuind o castă de interesaţi, o clientelă a băncilor, acţionari ai puterii, ei rămân împreună în perioadă, deşi acele condiţii favorabile de putere, care au făcut, eventual, posibilă adeziunea iniţială nu au mai existat. Puţini liberali au părăsit partidul la finalul anilor '20 şi la începutul deceniului următor, chiar dacă formaţiunea liberală, intrată în opoziţie, avea în faţă un orizont întunecat de popularitatea naţional-ţărăniştilor conduşi de Iuliu Maniu şi, ulterior, de revenirea în ţară a principelui Carol şi înscăunarea lui ca rege în ceea ce s-a numit ulterior *Restauraţia carlistă*. Din acest motiv, luarea în consideraţie a unor fenomene studiate în ştiinţele sociale, precum mobilizarea politică, sociologia conducătorilor politici, profesionalizarea vieţii politice sau existenţa unor reţele de solidaritate, constituie o condiţie, cred, pentru buna reprezentare a societăţii politice din trecutul românesc. Apartenenţa la un grup este cel mai adesea afirmată discursiv, înţelegând prin discurs un model relativ coerent prin care individul percepe realitatea. Ea presupune împărtăşirea unui corpus ideatic şi atitudinal, punerea în comun a unuia şi aceluiaşi ansamblu de discursuri, recunoaşterea aceloraşi adevăruri şi acceptarea unor reguli de conformitate cu discursurile date[39], a statutului, a organismelor de conducere. Dincolo însă de manifestarea publică, organizarea partidului a fost esenţială pentru acţiunea politică a liberalilor în perioadă.

Pe relaţia cu Europa centrală şi estică, plecând de la tema recurentă a unităţii, partidele sunt apreciate în ştiinţele sociale ca fiind marcate de fragilitate organizaţională[40]. Amintit anterior, N. Iorga însuşi este unul dintre personajele perioadei care respinge realitatea partidului politic în România, grupurile politice fiind considerate nişte „iluziuniuni"[41]. Însă, în cazul liberalilor români, structura este cea care explică, pentru mine, forţa lor în plan public, teama pe care partidul a inspirat-o adversarilor. Iar aici trimit la reţelele de solidaritate care funcţionează pe lângă

[39] Michel Foucault, *Ordinea discursului. Un discurs despre discurs*, Bucureşti, Editura Eurosong & Book, 1998, p. 36.

[40] Jean-Michel De Waele (ed.), *op. cit.*.

[41] Excedat de traseismul politic, care-i afecta formaţiunea, Iorga afirma că „nu pleacă cineva dintr-un partid adevărat cum pleacă dintr-o odaie de hotel"; prin urmare, el considera că în România „nu ai a face nici cu partide adevărate organizate, nu ai a face nici cu adesiuni care să presinte o garanţie; ai a face cu o mulţime flotantă, învălurată care trece de o parte şi de alta. Şi, pe de altă parte, mulţimea aceasta, care nu oferă nici un fel de garanţii, nu se lasă prinsă nici măcar de anumite mijloace demagogice" (Nicolae Iorga, *Cuvântarea ţinută la Întrunirea Comitetului executiv al Partidului Naţionalist-Democrat de la 7 Aprilie 1933 * Cuvântarea de la Senat asupra Pactului cu Geneva * Cuvântarea de la Senat asupra proectului de conversiune*, Bucureşti, Tipografia ziarului „Universul", 1933, p. 10-11).

politicieni, mai mult sau mai puţin consecvente, de la cele familiale la cele politice şi profesionale, la resursele de care liberalii dispuneau în perioadă, la legitimitatea acestora de a acţiona în câmpul politic chiar dacă nu aveau un teritoriu social exclusiv.

Reconstituirea dinamicii interne a partidului liberal în perioada interbelică, pe de o parte, în contextul sistemului politic românesc, şi analiza indivizilor care s-au integrat formaţiunii pentru o acţiune publică sunt cele două mari direcţii ale acestei cercetări. Sunt de făcut două precizări de factură metodologică. Referindu-mă discursiv la *liberali*, mă opresc la acei indivizi care asumau, cel puţin formal, partinic cel mai adesea, o astfel de identitate, şi nu neapărat la cei care practicau liberalismul în sensul valorilor liberale. Din punct de vedere ideologic, această definire a lor este slabă, pentru prelua termenul lui Gianni Vattimo, întrucât mai curând acoperă o realitate decât să o dezvăluie şi ne conduce astfel pe un drum al etichetelor partizane, distorsionante ale realităţii sociale[42]. Ca istoric, este însă singura cu care pot opera în mod eficient, chiar dacă îmi propun să stabilesc cultura politică a acestor liberali, cum îşi negociau ei identitatea şi ce sociabilităţi dezvoltau. De altfel, plecând de la imposibilitatea de a măsura implicarea politică, îmi este dificil să fac diferenţa între aderenţii, militanţii şi partizanii liberali până la al Doilea Război Mondial, una comună ştiinţelor sociale de astăzi[43]. După cum şi „cercurile de apartenenţă" sunt foarte volatile, greu de stabilit altfel decât voluntarist, în pofida tradiţionalismului de care partidul liberal dădea dovadă în perioadă[44]. În al doilea rând, abordarea acestor liberali presupune o „discriminare": mă interesează cu predilecţie acei liberali români care au scăpat istoriilor de partid, profesioniste sau de factură propagandistică, care se află în poziţii intermediare în cadrul formaţiunii, la nivel central sau local. Lor le-am acordat mai mult spaţiu în cadrul lucrării, inclusiv reconstituindu-le biografiile acolo unde am putut acest lucru sub raportul documentării, încercând să înţeleg motivele adeziunii lor şi formele de implicare. Prin urmare, există un dezechilibru al recuperării acestor liberali, un Victor Slăvescu, spre exemplu, unul din oamenii politici de marcă ai formaţiunii, deopotrivă sub raport doctrinar şi politic, preocupându-mă într-o măsură mai redusă ca biografie decât un Ion Purcăreanu, şef la rândul lui de organizaţie judeţeană. Am făcut acest lucru şi dintr-un motiv pragmatic. Liderii liberali s-au bucurat de o atenţie istoriografică mult mai mare în calitatea lor de oameni de stat, implicaţi

[42]Gianni Vattimo, *Sfârşitul modernităţii. Nihilism şi hermeneutică în cultura postmodernă*, traducere de Ştefania Mincu, postfaţă de Marin Mincu, Constanţa, Editura pontica, 1993.

[43] Michel Offerlé, *Les partis politiques*, Paris, Presses Universitaires de France, Deuxième édition corigée, 1991 [1987], p. 28-44; vezi şi Pierre Bréchon, *Partidele politice*, traducere de Marta Nora Ţărnea, Adina Barvinschi, Cluj-Napoca, Editura Eikon, 2004, p. 17-19, care îl are ca model pe Maurice Duverger, *Les Partis politiques*, 1951.

[44] Cercurile de apartenenţă puteau fi gândite din perspectiva luptei pentru putere în interiorul partidului: cerc guvernamental (partid la putere), parlamentar, partizan („maşina", „aparatul"), cerc local (George Voicu, *Pluripartidismul. O teorie a democraţiei*, Bucureşti, Editura All, 1998, p. 69-71).

guvernamental sau public manifest, iar traiectoria lor este cunoscută, chiar dacă nu sunt întotdeauna de acord cu interpretările date calităţii lor ca politicieni.

Temele acestui volum se circumscriu obiectivelor evidenţiate lapidar mai sus. Într-o prezentare a lor care creează referenţialul cercetării, mă refer la ideile liberale în perioadă, la modul în care era structurat Partidul Naţional Liberal pe verticală, la grupurile din interiorul formaţiunii, cu conflictele interne simbolice şi de putere între lideri, la organizarea financiară şi a propagandei partidului, la maniera în care formaţiunea încorpora factorul social, determinant ideologic şi cultural al participării politice, luând în discuţie „liberalul ca burghez" şi analizând structurile sociale care alcătuiau formaţiunea liberală. Un capitol aparte este constituit de abordarea „familiilor" liberalilor români, relaţii care dublează rudenia şi faptul politic al puterii în societăţile tradiţionale. Abordarea dizidenţilor liberali, a georgiştilor şi a celor grupaţi în jurul lui Jean Th. Florescu după 1930, are valenţe concluzive, întrucât în eşecul lor de a constitui alternative valide public la partidul naţional liberal se întrezăreşte realitatea structurală a formaţiunii „tradiţionale" şi cultura politică dominantă, factorii acţiunii şi coeziunii liberalilor.

Inevitabil sub raportul cercetării, există la nivelul lucrării o pendulare continuă între general şi specific, între planul partidului şi cel al societăţii. Trimiterile la partid în general sunt mai numeroase, pentru că evoluţia lui nu a ţinut atât de momentul interbelic, ales de mine pentru analiză, cât de modernitate. Din acest unghi al analizei, am fost preocupat să găsesc dinamica proprie a evenimentelor şi atitudinilor liberalilor pe o perioadă mai lungă de timp. Adeseori regăsibilă în registrul generalului, discuţia are în vedere România interbelică, mai ales societatea ei politică, cu normele şi cu prejudecăţile specifice, cu partidele politice, mediatoare infidele uneori între societate şi decizia politică. Lucrarea se constituie într-un efort de recompunere a practicilor, modurilor de regularizare a vieţii sociale, de investire a unor evenimente cu semnificaţii, de ritualizare a unor fapte (fie acestea doar cele ale alegerilor sau congreselor). Perspectiva de ansamblu asupra perioadei este legitimă ca formă de contextualizare a evoluţiei Partidului Naţional Liberal. Nu ştiu dacă am reuşit întotdeauna să găsesc justa măsură între planul general-abstract şi oarecum conclusiv, pe care m-am situat atunci când mă refer la partid ca structură politică, şi amănuntele ce derivă din implicarea formaţiunii liberale în competiţia politică nemijlocită, fapte care au autonomia lor şi merită povestite deoarece conturează imaginea politicii liberale, cu mici lupte, intrigi ş.a.

Astfel prezentată, cercetarea întreprinsă asupra Partidului Naţional Liberal se înscrie mai puţin istoriei politice „clasice", tradiţionale, aşa cum a fost ea gândită până la mijlocul secolului XX, cu un anume istorism, cu un model explicativ dominat de voluntarism, de subiectivitatea istoricului. Mă racordez, pe cât îmi este cu putinţă, *noii istorii politice* din anii '80, tendinţă istoriografică care valorizează simbolurile, ritualuri politice, ideea de sferă publică, de discurs public, de cultură

politică, de socializare politică etc.[45]. Pe diferitele niveluri ale cercetării, m-am intersectat cu alte abordări ale trecutului. Istoria politică îşi reînnoieşte, în general, instrumentarul conceptual pe seama altor domenii, în principal sociologia, iar istoria socială şi sociologia partidului politic[46] s-au profilat ca direcţii de abordare în încercarea de a înţelege ce se află în spatele manifestării publice/vizibile a Partidului Naţional Liberal, prin interogaţiile privindu-i pe purtătorii liberalismului la noi sau prin problema organizaţiei liberale, care cuprinde mecanismele autorităţii şi structurarea politică sau socială a formaţiunii.

4. Scurtă privire asupra surselor cercetării

Diversitatea temelor care circumscriu reconstituirea identităţii liberalilor români în perioada dintre cele două războaie mondiale, precum şi abordarea metodologică individualizată la nivelul capitolelor face improprie o analiză detaliată a surselor primare ale cercetării. Documentele de arhivă, aflate la Bucureşti, la Arhivele Naţionale Istorice Centrale sau la diversele direcţii judeţene (Neamţ, Iaşi, Galaţi etc.) sau de presa de partid sau cea a adversarilor politice, de literatura memorialistică a protagoniştilor perioadei au fost mai mult sau mai puţin parcurse de istorici în cercetările lor variate. În condiţiile în care un fond al Partidului Naţional Liberal interbelic nu este de găsit[47], sau cel puţin eu nu l-am identificat încă, două tipuri de fonduri arhivistice îmi apar acum ca fiind esenţiale în reconstituirea reţelelor de putere care marchează intern grupul, în înţelegerea mediului partizan sau în discuţia bazei sociale a liberalismului românesc.

---

[45] Guy Bourdé, Hervé Martin, *op. cit.*, p. 363-389; vezi, mai aplicat, textul program al lui Jacques Le Goff, *Istoria politică mai poate fi coloana vertebrală a istoriei?*, în Jacques Le Goff, *Imaginarul medieval. Eseuri*, traducere şi note de Marina Rădulescu, Bucureşti, Editura Meridiane, 1991, p. 438-459.

[46] Câteva repere metodologice ale cercetărilor în domeniu, nu neapărat într-o ordine a importanţei, sunt Tom Bottomore, *Political Sociology*, 2nd edition, Pluto Press, 1993, *Politica Socialization in Eastern Europe. A Comparative Framework*, edited by Ivan Volgyes, Praeger Publishers, New York, Washington, London, 1975; Stein Rokkan, *Citizens Elections Parties. Approaches to the Comparative Study of the Process of Development*, Universitetsforlaget, Oslo, 1970; *Mobilization Center-Periphery Structures and Nation-Building. A Volume in Commemoration of Stein Rokkan*, edited by Per Torsvik, Universitetsforlaget, Bergen, Oslo, 1981; *Mass Politics. Studies in Political Sociology*, edited by Erik Allardt and Stein Rokkan, with a Foreword by Seymour M. Lipset, The Free Press New York, Collier Macmillan Limited London, 1970, Gérard Noiriel, *Introduction à la socio-histoire*, Paris, Éditions La Decouverte, 2006, Bernard Denni, Patrick Lecomte, *Sociologia politicului*, vol I-II, traducere de Marta Nora Ţărnea, Cluj-Napoca, Editura Eikon, 2004 ş. a.

[47] Într-o discuţie mai veche cu domnul Dinu Zamfirescu, membru al tineretului liberal după 1944, acesta îmi spunea că arhiva partidului a fost distrusă în 1947, în momentul autodesfiinţării, de teama represaliilor pe care le puteau cunoaşte liberalii în contextul impunerii regimului comunist. Deşi auzită şi de la alţi liberali ai timpului, informaţia nu a fost confirmată până acum.

În primul rând, m-am oprit asupra dosarelor unor liberali care au avut de suportat privaţiuni în momentul impunerii regimului comunist, documente aflate în Arhiva Consiliului Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii (A.C.N.S.A.S.). Din raţiuni care îmi scapă, probabil în necesitatea noilor puternici ai zilei de a-şi cunoaşte structural duşmanii şi în dorinţa lor de a o utiliza ulterior drept probatoriu (multe din dosare apar în fondul documentar la *Penal* sau *Informativ*), organele Securităţii nou formate i-au obligat pe liberali, şi nu numai, să răspundă unei anchete care privea istoria lor şi a formaţiunii din care făcuseră parte, surprinsă în toate articulaţiile sale, de la înfiinţarea formaţiunii, la lideri, manifestarea publică, realizările guvernării, până la programele şi structurile specifice. Aflaţi în închisoare, liberalii îşi scriu astfel biografia, o introspecţie sinceră pentru unii, precaută pentru alţii, care înţeleg realitatea în schimbare rapidă şi încearcă să se adapteze „cititorilor" nerăbdători şi atenţi ai acestor mărturisiri. Nu ştiu în ce măsură cei care au lecturat aceste texte au putut să le utilizeze împotriva autorilor lor sau împotriva altor liberali. Din punct de vedere istoric, fondurile *Informative*, cu dosarele lui Mihail Romniceanu, Gheorghe Fotino sau Petre Bejan, sau *Penale*, Aurelian Bentoiu, Constantin Bébé Bratianu, Petre Bejan, Mihail Berceanu sau Asra Berkowitz, alături de cele strict documentare, cu materiale de la fosta Siguranţă a Statului (unele chiar din 1882!) rezultat al grabei noii instituţii represive de a strânge informaţiile din spaţiul public referitoare la "duşmanii de clasă", sunt esenţiale în reconstituirea realităţii liberalilor din România interbelică, cu maniera lor de mobilizare şi implicare politică, cu reţele lor de solidaritate sau de arhitectura partidului.

Un al doilea deţinător de documente privilegiat din perspectiva subiectului este reprezentat de Biblioteca Naţională. Colecţiile Speciale ale acestei instituţii conţin două fonduri de arhivă, *Brătianu* şi *Saint Georges*, importante pentru înţelegerea lumii româneşti moderne. Incomplete, trimiţând fragmentat la evenimentele de dinainte de 1945, dosarele din aceste fonduri au calitatea să adune acte emise de organizaţiile locale sau centrale ale liberalilor români. Dificultatea cercetării lor este dată, în principal, de prelucrarea lor arhivistică precară, ele găsindu-se şi acum pe pachete şi nefiind întotdeauna numerotate.

Chiar dacă nu le-am folosit pe deplin în această lucrare, aceste surse inventariate aici au potenţialul să întregească imaginea privitoare la ceea ce a reprezentat Partidul Naţional Liberal în perioada dintre cele două războaie mondiale ca structură politică. De asemenea, scrise de membrii partidului, în diverse momente ale implicării lor politice, texte oferă prin ele însele o fărâmă de răspuns la întrebarea privitoare la cine erau *liberalii*.

5. Mizele civice ale lucrării în raport cu natura cercetării

Construind domeniul în maniera descrisă mai sus, importanţa subiectului este în primul rând de ordin academic. Cercetarea întreprinsă permite o discuţie mai largă asupra istoriei şi gândirii politice a epocii, care nu este legată doar de istoria liberalismului sau a Partidului Naţional Liberal. Este vorba îndeosebi de a vedea

felul în care societatea acelui timp reflecta asupra politicului, ca mijloc de acţiune publică şi ca domeniu al exercitării puterii, apoi asupra statului, într-o perioadă în care găsirea unui model de societate şi de evoluţie istorică era exprimată ca o problemă de fiinţare naţională.

Există o a doua importanţă de ordin public a demersului; liberalismul este o temă de dezbatere pentru o societate postcomunistă, care îşi caută încă valorile, iar prezenţa unui partid politic care se intitulează Partid Naţional Liberal (şi îşi revendică trecutul acestui partid) în prim-planul scenei politice nu face decât să potenţeze şi să alimenteze interesat dezbaterea şi polemica. Ca observaţie, discuţia este purtată mai puţin de istorici, deşi preocuparea de a construi un trecut utilizabil este enormă. Politologii şi eseiştii au invadat un câmp de discuţie pe care istoricii l-au părăsit în lipsa adaptării metodologice şi conceptuale, ceea ce a determinat o anumită decontextualizare a fenomenului partinic liberal în perioadă[48]. Dincolo de scheme socio-politologice prestabilite, oameni politici îşi forjează legitimitatea în trecutul formaţiunii conduse odinioară de Brătieni, adeseori cu o cunoaştere minimală (la nivelul unei vulgate din anii '90) a ceea ce a însemnat partidul liberal în trecutul României moderne[49].

A fost surprinzător, pentru mine cel puţin, să aud din partea liberalilor de astăzi, cum încercau să se legitimeze politic prin invenţia unei tradiţii. Fapt care reprezintă nu atât un demers de recuperare convenabilă, cât necunoaşterea propriului trecut: afirmaţii că în Partidul Naţional Liberal nu au fost dizidenţe, că nu disciplina caracteriza partidul Brătienilor, în ideea deplinei libertăţi a dialogului, arată după mine preocuparea redusă a clasei politice româneşti, a liberalilor în special, pentru o identitate clară din punct de vedere istoric. Totodată, mă face să mă întreb

---

[48] Cristian Preda, *Tranziţie, liberalism, naţiune*, Editura Nemira, Bucureşti, 2001, p. 11; Aurelian Crăiuţu, „A fi sau a nu fi liberal?", în Alina Mungiu-Pippidi (coord.), *Doctrine politice. Concepte universale şi realităţi româneşti*, Editura Polirom, Iaşi, 1998, p. 17-44.

[49] Vezi, de exemplu, Valeriu Stoica, Dragoş Paul Aligică, *Provocări liberale. Dialoguri despre gândirea, istoria şi practica liberalismului*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2003; sau Virgil Nemoianu, care deplânge decăderea liberalismului în spaţiul românesc după 1918, „involuţia" regretabilă a curentului la noi, faptul că liberalismul românesc devenea „tern, birocratic, neinteresant, tehnocratic, tocmai atunci când ar fi putut să-şi sărbătorească victoriile şi triumfurile", prin marginalizarea liderilor tineri în Partidul Liberal (Virgil Nemoianu, în *România şi liberalismele ei. Atracţii şi împotriviri*, Editura Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 2000, p. 133). După Sonny Perseil, un politolog francez care analiza situaţia liberalismului românesc după 1989, este vorba de o istorie mitificată, istorie a oamenilor şi ideilor, care de mai bine de 150 de ani „reuneşte" toate organizaţiile ce se afirmă drept liberale. El remarca legătura vagă dintre liberalii de astăzi şi cei din trecut, deşi primii îşi propun să urmeze linia tradiţională a liberalismului românesc; după el, liberalii, ca şi ţărăniştii, sunt mari producători de reconstrucţie istorică, chiar prin caricaturizarea trecutului, pe care îl cred şi îl prezintă ca fiind trecutul lor; cele două partide realizau, în mod fatal artificial, continuitatea istoriei interbelice, deşi contextele istorice sunt evident diferite (Sonny Perseil, *Liberal la plural*, traducere de Elena-Zenovia Geană, Bucureşti, Editura Libertés, 2000, p. 55-57).

asupra impactului deţinut de discursul istoric într-o societate care pare tot mai impermeabilă la un astfel de mesaj. Nu am avut de gând să realizez un demers politic, militant finalmente, pentru a susţine o tabără împotriva alteia în lupta care ocupă la ora aceasta partidul liberal. Prin urmare, tonul adoptat în lucrare nu a fost, sper, polemic, ci mai curând reflexiv, „neutru", întrucât liberalismul interbelic şi Partidul Naţional Liberal din perioadă ridică o serie de întrebări legitime din punct de vedere istoric, chiar dacă unele teme datorează impulsul de a mă apropia de ele dezbaterii politice actuale. Au fost acuze, transformate de mine în interogaţii. Însă doar cititorul acestui text va putea spune în ce măsură am reuşit să conving cu răspunsurile mele.

I

IDEILE LIBERALE ŞI IDENTITATEA LIBERALILOR ÎN SOCIETATEA ROMÂNEASCĂ INTERBELICĂ
Liberalism de partid şi liberalism civic[1]

> „Unii – cei mai mulţi – susţin că liberalismul e pentru totdeauna mort în ţara românească şi că niciodată nu se va mai întoarce din lumea celor vecinice; alţii – mai puţini la număr – pretind că deşi liberalismul trece, la noi ca şi aiurea, printr-o grea şi netăgăduită criză, el totuşi trăieşte şi va vieţui pururea pentru că-i nemuritor" (Ştefan Antim)[2].

1. Obiectul de studiu al prezentului capitol şi probleme de metodă

În august 1938, filosoful Louis Rougier organiza la Paris o întâlnire a liberalilor europeni, plecând de la dezbaterea provocată de lucrarea lui Walter Lippmann, *The Good Society*, apărută un an mai devreme şi tradusă aproape imediat în Franţa[3]. Reuniunea, rămasă în istorie, după numele celui care a făcut-o posibilă, drept „colocviul Walter Lippmann"[4], a avut un rol decisiv în redefinirea liberalismului în

---

[1] În mare măsură, acest capitol este structurat pe ideile părţii introductive a lucrării mele, Ovidiu Buruiană, *Partidul Naţional Liberal în anii 1927-1933*, teză de doctorat, Iaşi, 2008, p. 34-87, „Doctrina liberalilor români între cele două războaie mondiale".

[2] Ştefan Antim, *Scrieri politice*, ediţie îngrijită şi prefaţatăde Victor Rizescu, ed. a 2-a, Bucureşti, Editura Do-MinoR, 2005, p. 112.

[3] Walter Lippmann, *The Good Society*, New-York, 1937 (*La Cité Libre*, Paris, Librairie de Médicis, 1938, Édition M. Th. Génin).

[4] La Paris, în cadrul Colocviului, s-au formulat elementele unui nou corp de inspiraţie liberală (*Agenda*); programul, intitulat „neoliberal", respingea intruziunea statului în economie, dar statua datoria statului de a reglementa din punct de vedere legislativ piaţa; el a structurat opoziţia intelectuală faţă de totalitarismele acelor ani; pentru o analiză a acestui eveniment esenţial al liberalismului din secolul XX, care pune problema unui Centru Internaţional pentru renovaţia liberalismului, preludiul Societăţii Mont Pèlerin din aprilie 1947 (cu von Hayek, von Mises şi Milton Friedman), a se vedea Louis Baudin, *L'Aube d'un nouveau libéralisme*, Paris, Librairie de Médicis- Éditions M. Th. Génin, 1953; pentru spaţiul românesc, Constantin Nica, *Opţiunea neoliberală*, Bucureşti, Editura Institutului de Teorie Socială, 1997, p. 61-66; Radu Carp, „Neoliberalismul românesc:

secolul al XX-lea, în plină „derivă etatistă a Occidentului" şi după o perioadă de regres al curentului în plan internaţional. Participarea nu a fost spectaculoasă sub aspect numeric, deşi semnificativă prin personalităţile, din domeniul economic mai ales, întâlnite în capitala Franţei: francezii Robert Aron, Louis Baudin, Bernard Lavergne, Louis Rougier, Jacques Rueff sau Émile Mantoux, britanicii J. B. Condlife, Sir William Beveridge, Michael Polanyi (putând include printre ei şi pe Friedrich August von Hayek, profesor în momentul respectiv la „London School of Economics", cetăţean britanic din 1930 şi cu atât mai mult în 1938 după ce renunţase la cea austriacă / germană), neomarginaliştii vienezi Ludwig von Mises, Stefan Possony şi Alfred Schultz, germanul A. Rustow care preda în acei ani la „Institutul Turc al Ştiinţelor Sociale", fondat de Röpke la Istanbul, Wilhelm Röpke însuşi, care activa însă la Geneva la „Institutul de Înalte Studii Internaţionale" după ce părăsise Germania în 1933, spaniolul Castillejo, D. van Zeeland din Belgia, W. Lippmann şi Hopeer din Statele Unite ale Americii, Heilperin (Polonia) ş.a. Deşi referinţele identitare sunt importante, apartenenţele sunt susţinute mai ales de şcolile de gândire de la care aceşti liberali se revendică, franceză, britanică, germană, austriacă etc., şi mai puţin de perspectiva ţărilor de origine.

La reuniunea din capitala Franţei nu a fost prezent nici un liberal român. Mai mult, receptarea evenimentului în spaţiul public românesc a lipsit. Nici un ecou nu răzbate în revistele teoretice sau în presa timpului, tot mai supuse contingentului politic. Contextul intern, cu instaurarea de către Regele Carol al II-lea a propriului regim de autoritate, însoţit de interzicerea formaţiunilor politice, a ziarelor şi a revuisticii de partid, de impunerea cenzurii etc., este de altfel una din condiţiile pentru absenţa referirilor la întrunirea liberală de la Paris. Deşi autoritarismul monarhic era lipsit de o ideologie clară, apropiat fiind însă ca forme de corporatismul italian, şi de o practică excesivă în raport cu regimurile similare din Europa timpului, el nu a privilegiat discuţia liberă asupra unei teme care privea libertatea individuală şi restrângerea statului. Moartea „liberalismului" românesc era, de altfel, o formă a legitimării pentru noua structurare a puterii în jurul regelui unificator şi salvator în raport cu vechea societate politică[5]. Permisivitatea regimului faţă de valori venite din alte spaţii decât cele ale autoritarismului corporatist a fost însă mare, permiţând apariţia chiar a unor lucrări teoretice ce circumscriau valori şi figuri ale liberalismului românesc[6]. Însă nici memorialistica liberalilor, cea care a putut fi

istorie şi inadaptare", în *Polis. Revistă de ştiinţe politice*, vol. 4, nr. 3 / 1997 (*Liberali şi liberalisme*), p. 70-72 etc.

[5] Teodor Cudalbu, *Scăderile politice ale partidelor politice de astăzi*, Bucureşti, Editura „Bucovina" I.E. Torouţiu, 1935; Paul Horia Suciu, *Criza sistemului economic liberal. Criza în sistem sau criză de sistem*, Bucureşti, Editura „Bucovina" I.E. Torouţiu, 1938, extras din „Analele Economice şi Statistice", nr. 1-3 ianuarie-martie 1938; Vasile Cilibia, *Declinul Economiei Liberalo-Capitaliste. Economia dirijată. Planul economic*, Arad, Institutul de Arte Grafice Lovrov & Co., 1939.

[6] Vezi, de exemplu, Eugen Demetrescu, cu *Liberalismul economic în desvoltarea României moderne*, Bucureşti, 1940, lucrare ce reuneşte articole şi studii scrise în anii 1934-1935 (dar

recuperată[7], nu lasă să se întrevadă receptarea manifestării pariziene sau preocuparea lor pentru discuţia privitoare la reînnoirea liberalismului.

Nu încerc aici un proces al liberalilor români, fără alt efect decât cunoaşterea istorică. Dar neparticiparea efectivă la întrunirea de la Paris, în sensul receptării sau dezbaterii, mă ajută să înţeleg liberalismul împărtăşit de cei apropiaţi ideii liberale în epocă. Analiza propusă aici privitoare la cultura politică liberală din societatea românească este limitată, întrucât nu voi încerca să desluşesc aici, decât reducţionist, care erau ideile considerate „liberale" în societatea românească dintre cele două războaie mondiale, cine sunt actorii care le vehiculează, în ce scop, şi în ce măsură ei îşi asumă în mod direct o formă a liberalismului. Stabilirea identităţii liberalismului românesc interbelic depăşeşte caracterul acestui demers singular.

1.1. „Liberalismul de receptare". Scopul capitolului

Reflectând asupra uneia din puţinele lucrări dedicate liberalismului european, istoricul rus Victor Leontovich îşi exprima dezamăgirea faţă de omisiunea formelor fenomenului liberal în spaţiile periferice, desemnate, în mod obişnuit, ca aparţinând autoritarismului[8]. Autorul nu explică absenţa liberalismelor est-europene din cadrul curentului european. Sau cel puţin nu o face de o manieră directă. În demersul său, unul în bună măsură reconstitutiv, el ridică problema abordării liberalismului din spaţiul de margine a Europei şi la reprezentarea publică a curentului în societăţi premoderne.

---

publicate acum), Victor Slăvescu, *Viaţa şi opera lui Petre Mavrogheni*, Bucureşti, 1939, Idem, *Viaţa şi opera lui Dionisie Pop Marţian. Note şi documente*, Bucureşti, 1940, Mihai Fărcăşanu, *Monarhia socială*, Fundaţia pentru literatură şi artă Regele Carol al II-lea, Bucureşti, 1940 (cu citări din Alexis de Tocqueville, Prévost-Paradol şi din Benjamin Constant) ş.a.

[7] Victor Slăvescu, *Note şi însemnări zilnice*, vol. II, *2 ianuarie 1938-31 decembrie 1939*, ediţie îngrijită, cuvânt înainte şi indice de Georgeta Penelea-Filitti, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1996, Constantin I. C. Brătianu, Carol II, Ion Antonescu, *Amintiri. Documente. Corespondenţă*, Cuvânt înainte, note, îngrijire de ediţie, indici de Ion Ardelean, Bucureşti, Editura Forum-S.R.L., 1992; Mihail Manoilescu, *Memorii*, ediţie îngrijită, prefaţă, note şi indice de Valeriu Dinu, vol. I-II, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1993 (pentru o perspectivă asupra înnoirii liberalismului). Excepţie face un memoriu din arest scris în tentă marxistă de Asra (Israel) Berkowitz, unul din conducătorii presei liberale, care trimite la lucrarea lui Lippman (ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 273).

[8] „Citind celebra lucrare a lui De Ruggiero, *Storia del Liberalismo Europeo*, am fost dezamăgit să văd că această carte, care evocă liberalismul în Italia, în Franţa, în Anglia şi în Germania, nu spunea nimic despre istoria liberalismului în Spania şi în Rusia", în Victor Leontovich, *Geschischte des Liberalismus in Russland*, Frankfurt /Main, Vittorio Klostermann, 1957 (Editura a II-a 1974); ediţia franceză, la care fac trimiterile, *Histoire du liberalisme en Russie*, traduit de l'allemand par Ole Hansen-Løve, Préface d'Alexandre Soljénitsyne (prefaţa la ediţia rusă a lucrării apărută în Statele Unite ale Americii, YMCA Press, 1979, tradusă din limba rusă de Geneviève Johannet), Paris, Fayard, 1986, p. 13.

Victor Leontovich asumă o anumită diferenţă între istoria liberalismului în Rusia şi istoria liberalismului vest-european, implicit a naturilor reprezentate de formula liberalismului în context răsăritean. Plecând de la realităţile distincte de care se ocupă cele două liberalisme, el afirmă că „liberalismul în Rusia a trebuit să atace probleme pe care liberalismul în Europa occidentală le-a găsit rezolvate la naşterea sa”[9]. Distincţia între formele liberale dezvoltate în Occident şi în Rusia are, pentru Victor Leontovich, valoare metodologică. Titulatura cărţii, *Istoria liberalismului în Rusia* şi nu *Istoria liberalismului rus*, rezumă concepţia autorului privind *liberalismul de receptare*. Liberalismul în Rusia nu este, potrivit lui Leontovich, unul original, ci reprezintă produsul receptării ideilor liberale venite din Occident. Al doilea element care orientează metodologic demersul istoricului rus este în fapt o absenţă. Victor Leontovich nu manifestă un interes deosebit pentru liberalii autointitulaţi astfel sau consideraţi ca atare de contemporani şi istorici. Propagarea ideilor şi construcţia instituţiilor liberale în Rusia îl preocupă mai mult decât a face istoricul diferitelor mişcări pretinse liberale. Din perspectiva sa, *liberalul*, ca personaj politic, este cel care practică liberalismul şi nu cel care se declară liberal[10]. Este o distincţie importantă, care pune accentul pe acţiunea politică şi ne atenţionează asupra diverselor măşti şi disimulări pe care liberalismul le apropie în dezvoltarea sa istorică. Prevalenţa practicilor politice în lucrarea lui Victor Leontovich determină configurarea liberalismului mai mult ca o mişcare ideologică şi mai puţin ca un proiect intelectual, asumat conştient, în numele raţionalităţii moderne, de o formaţiune politică.

Interesul arătat lucrării lui Victor Leontovich şi prezentarea *in extenso* a modelului de înţelegere din *Istoria liberalismului în Rusia* au drept raţiuni anumite similitudini ale condiţiilor de dezvoltare istorică în secolul al XIX-lea şi la începutul între spaţiul rusesc şi cel românesc. Realităţile apropiate ca natură, nu identice, societăţile din Rusia şi din spaţiul românesc se găsesc ambele în zona liberalismului de receptare, a celor care preiau, din varii motive, forme ale liberalismului din Occidentul european.

Demersul întreprins în legătură cu opera istoricului rus ascunde, dincolo de achiziţiile de metodă, şi o delimitare. Pentru Victor Leontovich nu a existat un liberalism în Rusia, ci doar o anume cultură liberală, o conştiinţă a valorilor liberale şi o acţiune practică de instituţionalizare a lor în afara unui proiect liberal articulat şi manifest. Spaţiul românesc a cunoscut liberalismul şi ca structură organizatorică: un partid politic, autodesemnat drept liberal, a revendicat puterea în societate în numele idelor liberale. Asumarea şi promovarea deschisă de către o asociaţie politică a proiectului politic liberal într-o societate preponderent rurală şi tradiţionalistă este una din problemele ridicate în acest capitol, în continuarea interogaţiei

[9] *Ibidem*.

[10] Istoricul rus afirmă chiar că probabil „unii ar fi fără îndoială miraţi să-şi găsească numele lor în istoria liberalismului, în timp ce alţii – şi aceştia sunt încă fără îndoială mai numeroşi – ar fi cu siguranţă consternaţi să nu-şi găsească întregul loc la care ei gândesc a avea dreptul” (*Ibidem*, p. 14).

lui Leontovich privind subiectul istoric într-o societate care nu este liberală şi în care lipseşte reflecţia spontană şi sistematică asupra ideii liberale.

În termenii lui Leontovici, obiectul analizei este reprezentat de ideile exprimate de cei care s-au identificat în perioadă ca fiind liberali. Mulţi dintre ei s-au regăsit în cadrele Partidului Naţional Liberal, devenind purtătorii lui de cuvânt, instanţele lui discursive, în condiţiile în care „partidul Brătienilor" a monopolizat, într-o mare măsură, discursul liberal. Discuţia lasă astfel pe dinafară o dimensiune esenţială al liberalismului din epocă, cea a reflecţiei şi a atitudinii civice în direcţie liberală. Vehicul al reprezentării intereselor divergente în societate, dar şi purtător coerent al mesajului liberal, capabil să instrumenteze ideile în acţiuni publice generatoare de efecte în societate (prin practica guvernării mai cu seamă), Partidul Naţional Liberal a reprezentat expresia politică practică cea mai coerentă a fenomenului liberal în perioadă. Membrii partidului (cu Vintilă Brătianu, Victor Slăvescu, I. N. Angelescu, Mitiţă Constantinescu, Constant Georgescu, Tancred Constantinescu etc.) şi guvernările liberale din perioada interbelică au făcut constant apel la corpusul ideatic al liberalismului politic. Unii gânditori politici, economici etc., pe care retrospectiv îi putem încadra în albia largă a liberalismului, vin din afara curentului structurat politic; deşi îmi este dificil să disting la nivelul societăţii româneşti dintre cele două războaie mondiale un *liberalism civic*, observarea diverselor centre de reflecţie politică asupra liberalismului permite conturarea fenomenului liberal în perioada interbelică[11].

Atenţia mea se focalizează asupra *liberalismului doctrinar*. Este un liberalism politic interesat, care doreşte să omologheze discursiv o realitate convenabilă din perspectiva partizană a celor autodesemnaţi liberali. Dincolo de evidenţierea mutaţiilor care survin la nivelul gândirii liberalilor români în perioada de după război, pe care majoritatea contemporanilor precum şi cei mai mulţi cercetători ai României Întregite le-au desemnat ca *neoliberalism*, voi încerca să prezint modul în care liberalii au stabilit o legătură privilegiată între liberalism, evoluţia Partidului Naţional-Liberal şi procesul de modernizare a societăţii. Plasându-şi explicit ideile şi acţiunile politice în zona modernităţii şi raţionalităţii, liberalii au echivalat acţiunile lor cu necesitatea istorică. Efortul legitimant al liberalilor români transpare din textul liberal al epocii. Asumare a modelului occidental de societate, modernitatea a fost o miză a discursului public. Dorinţa liberalilor români de a defini liberalismul românesc ca sursă a modernizării şi europenizării s-a lovit de cei care contestau acest proces în numele tradiţiei şi / sau românismului. În societăţile moderne, discursul reprezintă

[11] A se vedea analiza pe care Ştefan Zeletin o realizează asupra neoliberalismului românesc (*Liberalism şi liberali*, în Ştefan Zeletin, *Burghezia română. Originea şi rolul ei istoric (1925)*, *Neoliberalismul. Studiu asupra istoriei şi politicii burgheziei româneşti (1927)*, studiu introductiv şi ediţie alcătuită de Cristian Preda, note bio-bibliografice de C.D. Zeletin, Bucureşti, Editura Nemira, 1997„ p. 357-362. Să spun totuşi că Mihail Manoilescu şi Ştefan Zeletin, cei care au oferit lucrările „clasice" asupra neoliberalismului românesc, au fost în anii '20 membri ai Partidului Poporului, condus de generalul Alexandru Averescu, Manoilescu regăsindu-se, la un moment dat, chiar în cadrul Partidului Naţional-Ţărănesc.

un mijloc de seducţie, de legitimare şi de exercitare a puterii (puterea însăşi, după Michel Foucault[12]). Confruntaţi cu opoziţia radicală a tradiţionaliştilor, liderii de cuvânt ai Partidului Naţional Liberal au încercat să impună un canon interpretativ al transformărilor sociale, un discurs normativ asupra societăţii.

Recuperarea gândirii politice a liberalilor români între cele două războaie mondiale are drept fundament temele şi valorile liberale afirmate de liberali, referinţele lor teoretice. Discuţia liberală lasă să se întrevadă dezbaterea majoră din perioadă, *marea dezbatere* aşa cum o desemnează istoricul american Keith Hitchins referindu-se dacă nu la amplitudinea şi forţa discuţiilor privind sensul evoluţiilor din societatea românească după împlinirea idealului de secol XIX al românilor (Marea Unire), cel puţin la permanenţa unor teme de reflecţie în spaţiul public şi în cultura românească modernă[13].

Regăsibilă, ca domeniu teoretic de referinţă, în zona istoriei ideilor politice, întreprinderea prezentă ridică probleme de metodă şi cea a surselor utilizate.

1.2. Problema metodologică a abordării liberalismului şi a ideilor politice în general

Preocupat de trecutul politic al unei societăţi, privită adeseori ca un ansamblu simplificat de realităţi succesive relativ bine circumscrise, istoricul este mai puţin interesat de elementele ce structurează identitatea politică a individizilor. Ideile împărtăşite de membrii unui partid sau de actorii publici, în sensul valorilor care îi animă, şi a practicilor pe care un aderenţii sau partizanii le dezvoltă în interiorul unei formaţiuni politice sunt determinante pentru coeziunea internă a grupului, pentru capacitatea lui de mobilizare şi de impunere în societate. Stabilirea culturii politice a liberalilor români reprezintă însă un demers dificil de realizat pentru un istoric, plecând de la precauţiile metodologice pe care el le asumă şi ţinând cont de modul în care îşi defineşte sursele. Pentru perioada interbelică, un chestionar de analiză prin care să investighez reprezentările politice ale liberalilor este dificil de realizat în sensul teoriilor din ştiinţele sociale[14]. Precaritatea metodologică este dublată de absenţa, la nivelul actual al cercetărilor mele, acelor surse intermediare care să includă modalităţile în care circulă, sunt receptate, relecturate şi internalizate ideile, să ajute în stabilirea mecanismului prin care o idee politică se transformă dintr-un bun intelectual, emisă fiind de o sursă „autorizată", competentă, în bun cultural, capabilă să producă practici politice şi, respectiv, mobilizarea socială.

---

[12] Michel Foucault, *Ordinea discursului. Un discurs despre discurs*, traducere de Ciprian Tudor, Bucureşti, Editura Eurosong & Book, 1998, p. 16.

[13] Keith Hitchins, *România. 1866-1947*, ediţia a II-a, traducere de George G. Potra şi Delia Răzdolescu, Bucureşti, Editura Humanitas, 1998, p. 292-332.

[14] Max Kaase, *The Concept of Political Culture. Its Meaning for Comparative Political Research*, European University Institute Florence, 1982; Domenico Fisichella, *Ştiinţa politică. Probleme, concepte, teorii*, traducere şi postfaţă de Victor Moraru, Iaşi, Editura Polirom, 2007, p. 99-104 pentru abordarea culturii politice.

Măsura în care putem analiza ideile în mod autonom, în afara purtătorilor lor sau a implicaţiilor pe care aceste idei presupunem că le produc reprezintă o problemă esenţială a ştiinţelor sociale. Relaţia dintre idei şi acţiune, rolul practic al ideilor, este una dificil de precizat, limitele gândirii ca formă de acţiune sau ca sursă a acţiunii fiind evidente, în pofida echivalenţei pe care istoricii o stabilesc adesea între idei şi faptele istorice. Istoria politică a doctrinelor politice pleacă de la convingerea asumării ideilor ca atare de către actanţi, deşi identitatea dintre acţiune şi faptă ignoră cel mai adesea rolul justificativ al ideilor. Identitatea inocentă dintre idei şi faptele istorice reflectă căutarea intelectuală a coerenţei faptelor, greu de descoperit în realitate. Aplecarea istoricilor asupra proiectului politic liberal, aşa cum se articulează acesta în doctrina şi în diferitele programe ale Partidului Naţional Liberal, este validată cel mai adesea din perspectiva statului, pe considerentul deciziei politice, economice şi sociale. Se pleacă de la presupoziţia impactului social măsurabil al acestor idei. Trebuie însă să deosebim între ideea revendicată ca sursă a acţiunii şi acţiunea ca atare. Rolul ideilor politice nu este doar de a genera politici specifice, ci şi de a conferi identitate unui corp social.

Discuţia asupra reprezentărilor liberalilor români şi asupra referinţelor lor teoretice cu privire la liberalism presupune două tipuri de analiză. În primul rând, voi încerca o descriere, într-o manieră aproape clasică (în sensul că se regăseşte în majoritatea lucrărilor istorice privind partidul liberal), a ceea ce numesc drept *doctrina* liberalilor români: ideile definibile drept liberale sau desemnate astfel de către contemporani sunt asumate în mod deschis de o formaţiune politică, Partidul Naţional Liberal, care le teoretizează şi care încearcă să le transforme în politici publice în momentul guvernării. Diferenţa dintre doctrina şi identitatea liberală este o problemă de mediere: partidul presupune împărtăşirea unui discurs, elaborat cel mai adesea, ca o construcţie intelectuală dar şi ca una de putere, de către liderii formaţiunii. În diferite forme, ideile sunt difuzate către membri şi ei devin colportorii doctrinei. Identitatea este, finalmente, una negociată cultural. Secundar, propun o abordare de tip genealogic, cu stabilirea tradiţiilor intelectuale liberale pe care anumite personaje sau grupuri le stabilesc. Aducerea în prim-planul analizei a lecturilor unor liberali români, construcţia teoretică a demersului lor teoretic, este, totodată, o încercare de radiografiere a valorilor pe care liberalii le furnizau societăţii pentru a impune un sistem de idei, premisă pentru schimbarea socială. În maniera istoriei culturale dezvoltată de Roger Chartier[15], investigaţia întreprinsă este focalizată la unele din lucrări importante ale perioadei, la traducerile realizate între cele două războaie mondiale din operele liberalilor „clasici" şi la semnalările din revista teoretică a Cercului de Studii a Partidului Naţional Liberal, *Democraţia*. Demersul actual nu analizează modul în care autorii români „citesc", relecturează şi utilizează, în sensul unor practici sociale determinate, reflecţiile preluate din alte medii intelectuale.

[15] Roger Chartier, *Lecturi şi cititori în Franţa Vechiului Regim*, traducere din limba franceză de Maria Carpov, Bucureşti, Editura Meridiane, 1997.

Gândirea liberală are, în diferitele ei ipostaze teritoriale, un aer vag de familie, cauzat de profunda indeterminare ideologică a liberalismului[16]. În pofida dificultăţii de a stabili o formulă dogmatică a liberalismului european, afinitatea pe care liberalii români, aflaţi în aria liberalismului de receptare, o manifestă în construcţiile lor intelectuale faţă de alte spaţii de gândire liberală caracterizează demersul liberal românesc. Sub raportul ideilor şi a scrierii istoriei intelectuale a liberalismului românesc, precum şi pentru conturarea identităţii unor liberali, stabilirea familiei ideatice pentru gânditorii liberali din mediul românesc presupune căutarea corespondenţelor cu alte spaţii de gândire socială. Ca în mai toate societăţile periferice sub raportul occidentalizării, liberalismul a fost şi la noi o „gândire de receptare" în perioada interbelică.

Analiza liberalismului doctrinar este fundamentată pe revista cercului de studii a partidului liberal, *Democraţia*, buletin cu o îndelungată şi constantă apariţie. Apelul majoritar la această articolele şi studiile din această publicaţie se susţine prin definirea însăşi a revistei, ca laborator pentru ideologia liberalismului românesc. Luările de cuvânt dezvăluie reprezentările ideologice ale liberalilor asupra societăţii, evenimentelor în curs sau raportarea la adversarii politici. Discuţia liberală care trimite la temele majore al liberalismului românesc este însă una mai generală, în dorinţa de recunoaştere din perioadă. Prin urmare, în acest capitol depăşesc sub aspect bibliografic sursa unică şi mă refer la lucrări sau materiale propagandistice menite să confere partidului o identitate clară în spaţiul public. În această direcţie, disociez între operele „majore" privind curentul în discuţie şi modul în care circulau ideile liberale în societate. În primul caz, având drept fundal al clasificării decizia economică, politică şi socială, cu perspectiva ideilor generate, a măsurilor inspirate, a structurării unor acţiuni guvernamentale, mă refer la nume precum Ion I. C. Brătianu, Vintilă Brătianu, I. G. Duca, Mitiţă Constantinescu, I. N. Angelescu etc. Lectura şi perceperea acestor principii în diferite medii ale societăţii româneşti este dificil de urmărit şi face apel la cu totul alte surse. Vehicul esenţial al reprezentării, instituţia partidului politic contribuie decisiv la difuziunea ideilor politice către indivizi. Alături de presă sau de broşurile de popularizare, revista *Cercului de studii al partidului* a permis răspândirea valorilor liberalismului.

Evidenţierea diferenţelor de viziune în zona liberalismului, a soluţiilor diferite pe care reprezentanţii acestui curent le propun problemelor societăţii, reprezintă însă un demers academic legitim, deşi din raţiuni care ţin de logica subiectului, multe apropieri au mai curând caracterul de inventar în capitolul. Numele lui Gheorghe Taşcă, spre exemplu, şi titlurile lucrărilor sale, sunt mai puţin rostite în legătură cu neoliberalismul. Liberal convins, antietatist, deşi a activat în cadrele formaţiunii lui Nicolae Iorga şi ulterior ale Partidului Naţional-Ţărănesc, el este un susţinător al

[16] Paul Magnette, „Dilemele fondatoare ale liberalismului", în Pascal Delwit (editor), *Liberalisme şi partide liberale în Europa*, traducere din franceză de Radu Carp, Alexandra Ionescu, Filon Morar, Cristian Preda, Camelia Runceanu, Silvia Marton şi Miruna Tătaru-Cazaban, postfaţă de Cristian Preda, Bucureşti, Editura Humanitas, 2003, p. 22.

curentului de secol XIX, care, în viziunea lui, nu-şi epuizase potenţialul[17]. Situată adeseori în zona veleitarismului politic şi a carlismului manifest, mişcarea formată în jurul istoricului Gheorghe Brătianu, în iunie 1930, exprima şi o deosebire majoră de concepţie politică. În discursul la Mesaj din decembrie 1930, Gheorghe Brătianu sublinia hotărât necesitatea restrângerii activităţii statului din viaţa economică. „Statul nu e o instituţie de binefacere", considera fostul preşedinte al organizaţiei liberale de la Iaşi, pronunţându-se în favoarea colaborării cu capitalul străin, ca o măsură de intensificare a producţiei[18]. În aceeaşi logică, proiectul politic propus de Ion Gigurtu privind individualismul şi structurat în jurul revistei *Libertatea* nu constituie parte a demersului asumat. Într-o prezentare sumară, publicaţia ce susţinea manifestarea publică a „individualiştilor români", *Libertatea. Economică. Politică. Socială. Culturală* îl avea drept director pe I. Gigurtu şi ca prim-redactor pe profesorul universitar George Strat. Cu contribuţia lui Ştefan Antim, Alexandru Vianu, Eugen Poulopol (ulterior Tudor Vianu, H. Sanielevici, Ioan C. Filitti etc.) revista apărea la începutul anului 1933, într-un context dificil pentru ideea de libertate şi democraţie, cauzat de repercusiunile crizei economice. De altfel, scopul *Libertăţii*, dezvăluit în „Cuvântul înainte" al direcţiunii, era de a lupta împotriva tuturor doctrinelor confuze şi periculoase, de la corporatismul medieval şi sau cel fascist până bolşevismul asiatic, economia dirijată şi alte utopii intervenţioniste care ameninţau libertatea sub toate formele ei (economică, politică) şi care puneau în primejdie organizarea statului şi însăşi resorturile civilizaţiei. Revista constituia un manifest pentru libertate, capitalism şi burghezie, într-o societate, anemiată – după autorii revistei – de practica unei politici economice şi sociale anti-individualiste, în care realităţile ordinii burgheze (cu respectul dreptului de proprietate, respectul contractelor liber consimţite, respectul libertăţii în ordinea politică şi economică) apăreau ca fiind învechite şi răspunzătoare pentru teribila situaţie de criză a lumii[19].

---

[17] Gheorghe Taşcă, „Liberalismul economic", în *Doctrinele partidelor politice*, ediţie îngrijită şi note de Petre Dan, Editura Garamond, f. a., [1923 pentru prima ediţie], p. 124-143; Idem, *Către o nouă îndrumare economică şi socială*, Bucureşti, „Adevărul", s.a.; Idem, *Liberalism, corporatism, intervenţionism*, Bucureşti, 1938 etc.

[18] Horia Furtună, „Spre vremuri noi", în *Mişcarea*, anul XXIV, s.n., nr. 13, duminică, 7 decembrie 1930, p. 1. Într-o drastică delimitare de „vechii" liberali, „georgiştii" apreciau că intervenţionismul de stat a paralizat industria, comerţul, a înăbuşit „în faşe" orice efort de muncă sănătoasă, a naufragiat opera constructivă de după război; statul era reprezentat ca un paravan, la adăpostul căruia se ascundeau şi se patronau interesele lăturalnice. După adepţii lui Gheorghe Brătianu, statul trebuia readus la rolul de mediator imparţial între forţele de producţie şi cel de consumaţie; de asemenea, el trebuia exclus de la „gospodăria interioară a industriei şi comerţului", cu revizuirea necesară a sistemului fiscal („Intervenţionismul Statului", în *Mişcarea*, anul XXIV, s.n., nr. 16, joi, 11 decembrie 1930, p. 1).

[19] „Cuvânt înainte", în *Libertatea*, anul I, nr. 1, 5 ianuarie 1933, p. 1-2 (vezi şi „În pragul celui de al doilea an", în *Libertatea*, anul II, nr. 1, 5 ianuarie 1934, p. 2-3); activitatea grupului individualist nu era restrânsă la publicarea revistei: membrii grupului au dezvoltat, în primăvara anului 1933, un ciclu de conferinţe asupra doctrinei individualiste-liberale,

Greu de stabilit apropieri cu Partidul Naţional Liberal. Semnificativ, dintre liberali auto-desemnaţi, regăsim doar numele lui Dimitrie Drăghicescu, cu preocupări teoretice în sensul definirii libertăţii şi a liberalismului încă din perioada imediat postbelică, dar repudiat de grupul din jurul lui G. Strat şi acceptat doar ca pe un element al normalului părerii opuse[20]. Totuşi, revista se situa pe linia liberalismului, mai ales în 1934 salutând unele iniţiative guvernamentale ale liberalilor.

Dar diferenţele şi diferendele cu privire la valorile fundamentale ale doctrinei au fost importante şi între membrii partidului liberal; în anii '20, în timp ce Vintilă Brătianu susţinea atragerea capitalului străin în condiţiile care conveneau românilor, pe baza politicii „prin noi înşine", Alexandru Constantinescu considera necesare anumite garanţii pentru capitalul străin, în contextul pauperităţii de capital din România[21]. În mod similar, discuţia pe secţiuni asupra naturii proprietăţii din noua Constituţie (din 1923) a opus pe Istrate Micescu, Mihail Pherekyde etc. celor care doreau transformarea caracterului proprietăţii prin impunerea funcţiei sociale a acesteia[22]. Aceste deosebiri de vederi n-au depăşit marginile unei discuţii în cercurile înalte ale partidului liberal; ele ne arată dificultatea abordării liberalismului doctrinar

---

desfăşurate în fiecare miercuri, la Fundaţia Carol I (printre conferenţiari, Tudor Vianu, despre Ge*neza şi valorile individualismului*, avocatul Mircea Durma, cu o prelegere despre *Drept, individ, schimb*, Eugen Poulopol, membru al Consiliului legislativ, vorbind de *Restauraţia libertăţii*, avocatul Alexandru Neagu, cu *Fiscalitatea şi intervenţionismul în economia românească*, Ion Evian, profesor la Cluj, la Academia de Înalte Studii comerciale şi industriale, privind *Individualismul şi funcţionarea capitalismului* etc.) *Cf. Libertatea*, anul I, nr. 4, 20 februarie 1933, p. 59. A existat şi un „Manifest al *Grupului individualist*", semnat de o serie de jurişti, economişti, conducători de întreprinderi, oameni de cultură din generaţia tânără, adepţii *doctrinei individualiste-liberale* (George Caranfil, Mircea Durma, prof. I. Evian, F. B. Florian, Al. P. Gane, Ing. I. Gigurtu, D. Iordan, Mihail Lazeanu, Emil Marian, Alex. Neagu, C. Pandele, Eugen Poulopol, H. Sanielevici, prof. G. Strat, C. Vasiliu, Tudor Vianu, I. Vinter) *Cf. Libertatea*, anul I, nr. 6, 20 martie 1933, p. 91.

[20] D. Drăghicescu, „Determinismul social şi valoarea iniţiativei individuale", în *Libertatea*, anul I, nr. 11, 5 iunie 1933, p. 161-163; Idem, „Liberalismul şi economia dirijată", în *Libertatea*, anul II, nr. 13-14, 5-20 iulie 1934, p. 193-194; George Strat, „Răspuns domnului D. Drăghicescu sau despre *Pseudo-liberalismul român*", în *Libertatea*, anul II, nr. 21, 5 noiembrie 1934, p. 325-328.

[21] Deşi unii istorici prezintă aceste dispute prin prisma unor interese materiale punctuale (Alexandru Constantinescu fiind multă vreme preşedintele Consiliului de Administraţie al Băncii Marmorosch Blank, apropiată unor cercuri financiare străine), diferenţele de filosofie politică şi economică erau importante. Alexandru Constantinescu a fost un critic al politicii economice „protecţionistă şi rigidă" promovată de Vintilă Brătianu, considerând că ea împiedica redresarea financiară a ţării (Ion Bitoleanu, *Din istoria României moderne. 1922-1926*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1981, p. 98; Ştefan Păun, *Sistemul politic al României în secolul XX. Evoluţia Partidului Naţional-Liberal în perioada 1918-1928*, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale „Dimitrie Bolintineanu", 2000, p. 96-97 etc.).

[22] ANIC, fond Parlament, dos. 2056 / 1923, f. 476, *apud* Ştefan Păun, *op. cit.*, p. 96.

pentru societatea interbelică. Ca un element important al analizei neoliberalismului, nu trebuie să gândim la o succesiune legică a liberalismului şi neoliberalismului. Noul liberalism se revendică de la cel de secol XIX, prin preluarea principiilor fundamentele ale acestuia[23], dar acesta din urmă nu dispare o dată cu impunerea curentului interbelic. După cum conservatorismul, ca ideologie, nu a dispărut o dată cu „moartea" Partidului Conservator din viaţa publică românească după război; principiile conservatoare, ethosul tradiţionalist pe care conservatorismul îl presupune a fost preluat de alte structuri şi doctrine (cum ar fi Partidul Naţional-Ţărănesc).

În continua racordare la realităţi, diferenţele apar uneori chiar în interiorul discursului liberal oficial / omologat de partid. Spre ilustrare, atitudinea faţă de capitalul străin a liderilor Partidului Naţional Liberal a cunoscut o anumită oscilaţie: dacă în primul deceniu interbelic, sub conducerea fermă a lui Vintilă Brătianu, politica financiară a partidului şi a statului a favorizat capitalul autohton în dauna celui străin (politica „prin noi înşine"), evoluţiile în plan politic şi economic de la sfârşitul anilor '20 au impus anumite reconsiderări; necesitatea unui mare împrumut de stabilizare şi presiunile marilor bănci de emisiune au determinat o atitudine mai concesivă a liberalilor români, cu renunţarea la protecţionismul financiar. Vintilă Brătianu îşi vedea, totodată, infirmarea în mare măsură a politicii economice pe care o patronase vreme de 20 de ani[24]. Asumarea răspunderii guvernării de către Partidul Naţional Liberal în contextul crizelor anului 1931 era însoţită de succesorii lui Vintilă Brătianu de apropierea faţă de „finanţa internaţională", cu declaraţii de leală colaborare faţă de capitalul străin[25]. Criza economică a reabilitat politica anterioară a liberalilor. Reorientarea economiei româneşti spre *industrializare*, cu revenirea la

[23] Într-o prezentare succintă, elementele preluate de neoliberalismul românesc de la liberalism ar fi următoarele: ideea proprietăţii private (ca temelie a liberei iniţiative şi a deplinei libertăţi de mişcare a agenţilor economici), ideea industrializării (ca proces al modernizării), ideea protejării de concurenţa străină a economiei naţionale (prin impunerea unui tarif vamal protecţionist), ideea priorităţii intereselor naţionale, sintetizată în cunoscuta formulă „prin noi înşine".

[24] Victor Slăvescu nota în *Însemnările sale* că „era impresionant să auzi pe Vintilă Brătianu vorbind de falimentul politicii sale"; de asemenea, el notează – pentru 13 septembrie 1930 – satisfacţia lui Victor Antonescu, „om foarte inteligent şi foarte fin, cu o foarte bună judecată politică", faţă de înduplecarea lui Vintilă, în cadrul Sfatului foştilor miniştri, de a renunţa la atacurile contra lui Rist şi Auboin, schimbând astfel orientarea în ceea ce priveşte „chestia capitalului străin" (în Victor Slăvescu, *op. cit.*, vol. I, p. 46). La nivelul anului 1930, Duca afirma că formula „prin noi înşine" nu mai era combătută, „era luată în derâdere". Până şi în partid, mulţi erau convinşi că politica economică a lui Vintilă Brătianu dăduse faliment; liderul liberal simţea el însuşi, după Duca, cum neîncrederea sau îndoiala pătrunseseră până în preajma lui, creând impresia că vremea lui s-a dus şi că a ajuns un anacronism (I. G. Duca, *Amintiri politice*, vol. III, Jon Dumitru-Verlag, München, 1982, p. 235).

[25] Liberalii au editat şi o broşură cu cuvântările rostite în cadrul forului suprem liberal, *Congresul general al Partidul Naţional-Liberal. Discursul-program rostit de d-l I. G. Duca, preşedintele Partidului Naţional Liberal, 22 februarie 1931*, Imprimeriile „Independenţa".

deviza "prin noi înşine", reprezenta soluţia pentru transformarea societăţii. Deşi din raţiuni politice, liberalii au refuzat catalogarea lor ca partid industrial[26], stringenţa industrializării a înlăturat orice calcul secundar. În 1933, liberalii reafirmau ataşamentul lor faţă de industrializarea României, ei publicând în acel an rapoartele secţiilor economice ale Cercului Central de Studii al P. N. L.[27].

Situată în ceea ce eseistul francez Francis Delaisi denumea „regatul calului de tracţiune" sau „Europa B"[28], societatea românească părea să cunoască, din perspectivă istoriografică, momentul liberalismului guvernamental. Dar, menţinerea liberalismului românesc în prim-planul vieţii politice, atunci când celelalte partide liberale din Europa au sucombat în pofida tradiţiei seculare a unora dintre ele, este legată mai puţin de valorile împărtăşite de cei autodesemnaţi liberali, cât de politicile administrative specifice spaţiului în care Partidul Naţional Liberal construia aceste politici, cel al periferiei Europei. Elaborarea de către liberali a politicilor lor este, cu alte cuvinte, o problemă de geografie politică, totodată istorică, şi, secundar, una de natură economică.

2. Europa est-centrală în perioada interbelică şi liberalismul. O perspectivă

2.1. Europa interbelică: o noua hartă politică şi ideologică

Primul război mondial a modificat de o manieră profundă harta Europei; în centrul şi estul continentului o nouă geografie a dat conţinut „principiului naţionalităţilor"; formarea noii Europe Central-Estice contura însă o serie de probleme, încât, retrospectiv, Hugh Seton-Watson se referea la „interludiul micilor state"[29]. Era o „independenţă dificilă", după formularea lui Piotr S. Wandycz[30], care

[26] I. G. Duca, „Partidul Naţional-Liberal – partid industrial (O nouă legendă)", în *Democraţia*, an XIV, nr. 4, aprilie 1927.

[27] *Partidul Naţional Liberal. Politica industrială. Studii şi rapoarte alcătuite de secţiile economice ale Cercului Central de Studii al Partidului Naţional-Liberal. „Prin noi înşine"*, Bucureşti, 1933.

[28] Francis Delaisi, *Les deux Europes*, préface de Dannie Heineman, Paris, Payot, 1929.

[29] Hugh Seton-Watson, *The „Sick Heart" of Modern Europe. The Problem of the Danubians Lands*, University of Washington Press, Seattle and London, 1975, p. 26.

[30] Piotr S. Wandycz, *Preţul libertăţii. O istorie a Europei central-răsăritene din Evul Mediu până în present*, traducere de Mihaela Paraschivescu şi Valentin Dragu-Banu, Bucureşti, Editura All, 1998, p. 200; bibliografia istorică asupra statelor succesorale marilor imperii din Europa, în perioada interbelică este impozantă; dintre lucrările cele mai accesibile a se vedea Hugh Seton-Watson, *Eastern Europe between the Wars. 1918-1941*, Third Edition, Revised, Harper & Row Publishers, New-York, Evanston, and London, 1967; Joseph Rothschild, *East Central Europe between Two World Wars*, University of Washington Press, Seattle and London, 1974; Iván T. Berend – György Ránki, *East Central Europe in the 19th and 20th Centuries*, Akadémiai Kiandó, Budapest, 1977; Iván T. Berend, *Decades of Crisis. Central and Eastern Europe before World War II*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 1998; Jean Bérenger, *L' Europe danubienne de 1848 á nos jours*, Presses

menţionează în context dificultăţile cu care se confruntau statele respective: subdezvoltarea economică, înapoierea culturală, reconstrucţia şi unificarea după procesele politice favorabile din punct de vedere naţional de la sfârşitul anului 1918, ţărănimea numeroasă (78,1% în România, 75% în Bulgaria, 72,3% în Polonia, 62% în Slovacia), problema birocraţiei naţionale, integrarea noilor minorităţi, educarea propriei populaţii, expansiunea politică şi economică potenţială a Germaniei sau a celorlalte mari puteri[31] etc.; problemele economice şi instituţionale erau amplificate de sistemul politic fragil şi de cultura politică slab democratică a cetăţenilor noilor state: din perspectivă occidentală (Hugh Seton-Watson, André Tibal, Joseph Roucek), obiceiurile autoritare, paternaliste şi condescendente ale elitei faţă de popor (puternic influenţate de rolul şi tradiţiile aristocraţiei funciare) caracterizau noile societăţi politice din zonă. Ca peste tot în Europa, urmare a dezastrului uman provocat de război şi a extinderii dreptului de vot, frazeologia eroică şi populismul deveniseră dominantele discursului public. După un cercetător bulgar al fenomenului partinic în această partea a Europei (Petia Gueorguieva), în majoritatea lor, partidele politice erau structuri de cadre şi urmăreau adesea interese economice partizane, legitimate în numele intereselor naţionale. Politica reprezenta, în consecinţă după autorul menţionat, mai curând o afacere de persoane, doctrinele şi ideologiile fiind secundare[32].

Cauzele întârzierii regiunii faţă de Occident erau variate, aspectele istorice privind formarea târzie a statelor naţionale îmbinându-se cu caracterul preponderent agrar al economiilor sau cu sociologia elitelor tradiţionaliste; constrângerile externe, politice şi economice nu trebuiesc evitate ca suport al discuţiei. Aflate politic sau intelectual sub dubla influenţă germană (austriacă) şi franceză, elitele politice ale ţărilor din Europa centrală şi de est au fost dominate de ideologia

Universitaires de France, .f.a., p. 109-157; Marie-Joseph Lory, *Douze leçons sur l'Europe. 1914-1947*, préface par Henri Brugmans, lecteur du Collège d'Europe, De Tempel, Tempelholf, Bruges, 1968; Gordon A. Craig, *Europe since 1914*, Holt, Rinehart and Winston, New-York, Chicago, San Francisco, Toronto, London, Second Edition, 1966; Philip Longworth, *Crearea Europei de Est. De la preistorie la postcomunism*, ediţia a II-a, traducere de Eugen Stancu, Bucureşti, Editura Curtea Veche, 2002; Peter F. Sugar (ed.), *Naţionalismul est-european în secolul al XX-lea*, traducere de Radu Paraschivescu, Bucureşti, Editura Curtea Veche, 2002; Jean-Marie Le Breton, *Europa Centrală şi Orientală între 1917 şi 1990*, cu o prefaţă de Neagu Djuvara, Bucureşti, Editura Cavallioti, 1996; R. J. Crampton, *Europa Răsăriteană…*; Steven K. Pavlowitch, *Istoria Balcanilor. 1804-1945*, traducere de Andreea Doica, prefaţă de Lucian Leuştean, Iaşi, Editura Polirom, 2002 etc.

[31] Vezi şi Hugh Seton-Watson, *op. cit.*, p. 74.

[32] Petia Gueorguieva, „Rolul partidelor politice în Europa centrală şi de est în perioada interbelică", în Jean-Michel de Waele (ed.), *Partide politice în Europa centrală şi de est*, traducere din franceză de Ramona Coman, Ana Maria Dobre, Dorina Iuga şi Ninucia Pilat, postfaţă de Cristian Preda, Bucureşti, Editura Humanitas, 2003, p. 41. Semnificativ pentru Europa de Est, Hugh Seton-Watson afirma că „averile cele mai importante nu s-au făcut în domeniul industriei sau în domeniul bancar, ci în politică" (Hugh Seton-Watson, *op. cit.*, p. 148).

statului centralizat şi unitar. Fascinaţia pentru modelul birocratic autoritar din Germania era, de altfel, mare în această parte a Europei[33].

Similitudinile privind evoluţiile din acest spaţiu al statelor succesorale sunt numeroase: ca trend pentru perioada interbelică, toate guvernele din zonă au încercat să compenseze întârzierea economică, socială sau culturală prin politici industriale; industrializarea a fost mai curând o chestiune ideologică în acest spaţiu, gândită ca o problemă politică şi neţinând întotdeauna cont de raţionalitate economică. Din perspectiva autorilor occidentali, inclusiv guvernele declarate liberale au „patronat" prin intervenţionism statal „revoluţia industrială", contrar valorilor apărate de liberalismul economic. Modernizarea industrială a fost percepută ca *europenizare*, gamă de practici politice, economice şi culturale care au nevoie de protecţia statului pentru asigurarea progresului. Schimbarea structurii economice şi sociale s-a dovedit însă dificilă până la finalul perioadei parţială, ţărănimea numeroasă şi agricultura rămânând dominante în peisajul societăţii; dependenţa de capitalul străin şi lipsa clasei de mijloc au împiedicat reformele în profunzime şi transformarea socială rapidă în ţările succesorale. În anii '30, pe fondul schimbărilor în planul politicii mondiale, multe din societăţile acestui spaţiu geopolitic au alunecat spre autoritarism[34].

Lipsite de experienţă veritabilă în sensul pluralismului, ţările din Europa centrală şi de est au fost puţin permeabile la acţiunea liberală în perioada interbelică. Nu liberalismul, cu fragilele elite liberale, a structurat formulele politice în epocă. După profesorul belgian de ştiinţe politice Jean-Michel de Waele, importanţa istorică acordată problemei naţionale în trecut, revendicarea formării statelor naţionale independente a conferit naţionalismului un statut privilegiat în societăţile politice din regiune. Binele naţiunii s-a impus în faţa binelui individual, comunitatea naţională având preeminenţă în raport cu voinţa indivizilor[35]. Disputele politice ale perioadei au fost cantonate adeseori în zona discursului asupra naţiunii, partide de tip agrarian confruntându-se mai adesea cu formaţiunile conservatoare decât cu cele liberale. Vulnerabile în faţa provocărilor interne şi externe, majoritatea elitelor din statele succesorale au recurs la naţionalism (de secol XIX mai curând) ca element de coerenţă în interiorul sistemului politic şi administrativ, furnizând totodată mobilizarea populaţiei. Având un rol constant în autoidentificarea popoarelor din

[33] Joseph Rothschild, *op. cit.*, p. 19-21; Hugh Seton-Watson, *op. cit.*, p. 65-66..

[34] Iván T. Berend – György Ránki, *op. cit.*, p. 97-101; Naţionalismul, comunismul şi fascismul sunt legate, pentru mulţi cercetători occidentali, de semieşecul modernizării în ţările Europei centrale şi de est (după Barrington Moore jr., societăţile agrare au mers spre industrializarea modernă pe trei căi alternative: calea burgheză, care a sfârşit în revoluţia naţională, calea conservatoare care a condus la fascism şi calea ţărănistă, a revoluţiei ţărăneşti care a sfârşit în comunism (*Social Origins of Dictatorship and Democracy*, Boston, Beacon Press, 1967), *apud* Iván T. Berend, *Decades of Crisis*..., p. 50).

[35] Jean-Michel de Waele şi Petia Gueorguieva, „Dificila naştere a partidelor liberale în Europa Centrală", în Pascal Delwit (ed.), *Liberalisme şi partide liberale în Europa*.., p. 308-309.

regiune sau în crearea principalelor loialităţi, naţionalismul a fost principala ideologie care a dictat comportamentul în această parte a Europei[36].

2.2. Locul liberalismului în noua Europă

Între cele două războaie mondiale, liberalismul european a cunoscut un moment „de agonie", după cum se exprima plastic unul din tinerii liberali români, inginerul Paul Zotta[37]; structurile, instituţiile şi doctrinele liberale au fost eliminate în unele state (Italia, Rusia, Germania etc.) din mecanismul diriguitor al societăţii lor, iar în celelalte grupul liberal avea o importanţă variabilă. Autorul menţionat anterior observa însă, dincolo de rămânerea unor liberali pe linia curentului clasic (ceea ce el desemna ca inadecvare la noile realităţi sociale), o anumită camuflare a liberalismului în condiţiile impopularităţii firmei liberale. Occidentalii trăiau într-o paradigmă liberală a modernităţii, iar doctrina liberală inspira cele mai multe programe guvernamentale[38]. Paradoxal, liberalismul şi-a renegat, în perioadă, propriile condiţii formatoare şi a părut în perioadă că s-a „mutat" spre estul continentului. România a fost singura ţară europeană (poate alături de Grecia lui Elefterios Venizelos) în care Partidul Liberal reprezenta o puternică forţă politică, regăsibilă deseori la conducerea afacerilor publice. Problema identităţii liberalismului românesc în aceste condiţii de excepţionalitate nu este inedită, liberalii înşişi fiind preocupaţi în perioada cuprinsă între cele două războaie mondiale de singularitatea lor în spaţiul european (mai ales în centrul şi estul continentului)[39].

---

[36] Peter F. Sugar, „Naţionalismul, ideologia victorioasă", în Peter F. Sugar (ed.), *Naţionalismul est-european*…, p. 345-346; Anthony D. Smith, *Naţionalism şi Modernism. Un studiu critic al teoriilor recente cu privire la naţiune şi naţionalism*, traducere de Diana Stanciu, Chişinău, Editura Epigraf, 2002, p. 59-62, 107.

[37] Ing. Paul Zotta, „Spectranaliza intelectualistă a libealismului", în *Democraţia*, an XXI, nr. 1, ianuarie 1933, p. 51-53.

[38] *Ibidem*, p. 54; apusul liberalismului – văzut ca individualism – era însă salutat, de pe poziţiile maselor ca noi forţe sociale şi a democraţiei larg participative, de Mihai D. Ralea, *Atitudini*, Bucureşti, Editura Casei Şcoalelor, 1931, p. 137-142.

[39] Vintilă Brătianu se întreba cărui fapt se datora dăinuirea partidului liberal din România într-o epocă când toată viaţa politică a Europei înmormântează partide. După Victor Iamandi, el găsea o explicaţie specific României, privind adaptabilitatea succesivă a formaţiunii liberale la necesităţile ţării, la evoluţia socială, interesele politice şi de redresare morală a ei; ideologia partidului fusese mereu nouă, mereu serioasă, neîncetat în funcţiune de sufletul colectiv al poporului. Această legătură, precum şi marea credinţă pe care liberalii au manifestat-o în vitalitatea morală a acestui popor, explica persistenţa Partidului Naţional Liberal (*Discursul D-lui Victor Iamandi*, rostit în şedinţa din 22 august 1932 a Adunării Deputaţilor, în *Partidul Naţional-Liberal şi situaţiunea ţării. Cuvântările rostite de d-nii: I.G. Duca, Const. I.C. Brătianu, Alex. Lapedatu, Ioan Botez şi Victor Iamandi – la Discuţiunea Mesajului în sesiunea extraordinară din iulie-august 1932* –, Bucureşti, Imprimeriile Independenţa, 1932, p. 87).

3. Societatea românească şi problema liberalismului. Scurtă precizare

În context interbelic, locul liberalismului românesc este dificil de stabilit. Istoricii îl plasează cu precădere (şi nu voi face notă discordantă), în manieră pozitivă, în seria curentelor politice şi economice cu valenţe modernizatoare, europenizante. Aflat oarecum în succesiunea practicilor şi ideilor politice de secol XIX, liberalismul a marcat dezbaterea intelectuală asupra modernităţii româneşti şi evoluţia societăţii între cele două războaie mondiale din punct de vedere politic, economic, social sau cultural. Dezvoltarea în sens modern occidental şi integrarea în Europa au fost cele două aspecte relaţionate care au definit proiectul politic al liberalilor români în perioadă. Condiţie a participării la spaţiul civilizaţional occidental, modernizarea României interbelice a făcut apel mai cu seamă la ideile neoliberale. Concurarea proiectului politic liberal şi valorile occidentale pe care le conţinea acest proiect de proiecţii antimoderne, antiliberale prin critica principiilor şi practicilor liberale, a determinat efortul sistematic de valorizare a propriului demers modernizator.

Dincolo de asumarea unei identităţi doctrinare, există probleme metodologice în a caracteriza partidul liberal din România. Realizarea în general a unei geografii electorale transnaţionale este dificil de realizat; echivalenţa denumirilor trebuie privită uneori cu circumspecţie, realitatea la care formulele trimit fiind diversă. Sistemele politice, ca şi politica în ansamblu, sunt deosebite în estul şi în vestul Europei, partidele având la bază clivaje care diferă într-o oarecare măsură de cele care structurează sistemul partizan din vest. Axa economică sau cea socială au un rol minor în raport cu cea culturală, a luptei dintre „occidentalişti" şi „tradiţionalişti"[40].

Prezenţa unui Partid Liberal în România nu rezolvă problema existenţei liberalismului în societatea românească. Critica şi reevaluarea tradiţiei sunt operaţii intelectuale care definesc atitudinea liberală pretutindeni în Europa occidentală şi dau măsura liberalismului. În ordinea liberalismului românesc, practica politică autoritară a liberalilor, lipsa reflecţiilor privind valorile majore liberale (libertate şi individ, problema totalitarismelor) şi alibiurile morale pe care liberalii le aduc ca justificare pentru propriul naţionalism denotă mai puţin o cultură liberală; în societatea românească, organizarea riguroasă şi elitele guvernamentale pe care Partidul Naţional Liberal le-a deţinut explică, după mine, succesul liberal.

Critica liberalismului s-a coagulat, inevitabil, în critica practicilor Partidul Naţional Liberal, purtătorul curentului în spaţiul public românesc. Iar imaginea „construită" liberalilor era aceea a dominaţiei politice şi economice prin intermediul Statului. Formaţiune a marii burghezii, deţinând băncile, industria şi comerţul,

[40] Christian Vandermotten, Pablo Medina Lockhart şi Danuta Freyer-Macola, „Geografia electorală a Europei Centrale şi de Est", în Jean Michel de Waele (editor), *Partide politice în Europa centrală şi de est*…., p. 17-18. Autorii pleacă de la cunoscuta analiză din anii '60 privind geneza modernităţii politice şi clivajele fundamentale dintr-o societate a comparatistului norvegian Stein Rokkan (din lucrarea editată împreună cu Seymour Martin Lipset), *Party Systems and Voters Alignments*, New York, The Free Press, 1967.

partidul liberal îşi crease, prin impunerea instituţiilor moderne, clientela politică atât de necesară, a funcţionarilor legată de partid prin buget, a negustorilor ataşaţi de liberali prin nevoile de comerţ şi de credit, a proprietăţii urbane şi rurale prin ipoteci. Creditul disciplina totul, afirmă unul din cei mai influenţi jurnalişti în anii '20, conservatorul Andrei Corteanu[41]. Chiar Ştefan Zeletin mărturisea că, atunci când s-a aplecat ştiinţific asupra burgheziei române, vibra încă de ura sălbatică pe care războiul o insuflase tuturor împotriva Partidului Naţional Liberal. El îşi dorea ca opera sociologică să fie „o execuţie a rolului jucat de acest partid în plămădirea României de azi", o lucrare îndreptată împotriva „castei de fanarioţi, fără rădăcini istorice în solul nostru, alcătuind o pătură de paraziţi şi bugetivori, aşa cum trecea mai înainte Partidul Naţional Liberal"[42].

Aureolat de îndeplinirea idealului naţional de secol XIX al românilor (Unirea din 1918 cu întregirea României) şi de legiferarea reformelor agrară şi electorală, al căror iniţiator fusese prin manifestul din octombrie 1913, Partidul Naţional Liberal s-a confruntat astfel cu o nouă realitate politică după război. Situaţie pe care o determinase în mare măsură, dar fără să ajungă s-o gestioneze. Găsit vinovat de pierderile din timpul conflagraţiei, de greutăţile refacerii şi unificării imediat postbelice, acuzat de oligarhism industrial şi financiar, de organizarea pe bazele materiale ale interesului, reprezentând o oligarhie *sui-generis*, de subordonarea Statului şi a Coroanei, de impunerea unui nou feudalism economic îmbrăcat în formele politice ale burgheziei capitaliste din apus, partidului i s-a cerut să părăsească scena publică invadată de masele rurale şi/sau urbane[43]. I. G. Duca rememora ostilitatea faţă de liberali în primul parlament al României întregite, când toţi se fereau de ei ca de nişte ciumaţi, având doar cuvinte de dispreţ şi de duşmănie, deşi unii îi lăudaseră anterior. „Nu se mai vorbea, afirmă liderul liberal, decât de oligarhia liberală, de lumea veche pe care o reprezenta Brătianu şi de lumea nouă pe care firește o reprezenta coaliţia naţionalo-ţărănistă"[44]. Interpretările radicale oferite idealului naţional şi social de noile mişcări politice (naţionaliste, ţărăniste etc.), în sensul transfigurării societăţii, au legat şi mai mult imaginea Partidului Naţional Liberal, implicit a liberalismului românesc, de vechea Românie. În pofida tentativelor de a se prezenta ca forţă naţională dinamică, deschisă schimbărilor sociale[45], liberalii nu

[41] Andrei Corteanu, „Noua Constituţie", în *Revista Vremii* din 10 decembrie 1922, *apud* Andrei Corteanu, *Schiţe politice şi economice. Extrase din Revista Vremii*, Bucureşti, Colecţia Actualităţi, Cultura Naţională, f.a. [1924], p. 7-9.

[42] Gheorghe I. Brătianu, *Liberalism şi democraţie*, extras din revista *Libertatea*, Bucureşti, Tipografia de Artă şi Editură Leopold Geller, 1935, p. 13.

[43] Mihail Manoilescu, *Memorii*, ediţie îngrijită, prefaţă, note şi indice de Valeriu Dinu, vol. I, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1993, p. 28; vezi şi Andrei Corteanu, „Criza Partidului Liberal", în *Revista Vremii* din 8 aprilie 1923, *apud* Andrei Corteanu, *op. cit.*, p. 50-51.

[44] I. G. Duca, *Memorii*, vol. IV, *Războiul*, Partea a II-a *(1917-1919)*, ediţie şi indice de Stelian Neagoe, Bucureşti, Editura Machiavelli, 1994, p. 235-238.

[45] Liberalii considerau că anul 1907 reprezentase îndrumarea hotărât spre stânga a liberalismului, prin preocuparea pentru reforme asumate în 6 ani mai târziu; programul

reuşeau, pentru cei mai mulţi din actorii politici interbelici, să prezinte în cadrul sufragiului universal un program politic coerent sau o organizaţie credibilă în sensul progresului social sau naţional. Pamfil Şeicaru afirma în 1919 că misiunea istorică a Partidului Naţional Liberal fusese încheiată, supravieţuirea datorându-se doar falsificării sistematice a vieţii publice[46].

Reformele de după război au părut că epuizaseră rolul politic al liberalilor[47]. Privat de ideea naţională, monopolizată într-o epocă a maselor de mişcările extremiste de dreapta, şi de aspectul reformist, clamat de socialism (dar şi de ţărănism), idealul liberal ajunsese la crepuscul după unii observatori din spaţiul public. Tradiţia politică şi stabilirea identităţii între liberalism şi modernitatea românească („căci nu este vreun act mai important care să se fi săvârşit pentru organizarea statului român, fără ca Partidul Naţional Liberal să nu fi luat o parte covârşitoare la în făptuirea lui", afirmă o broşură liberală din epocă), pusă în evidenţă de efortul propagandistic al partidului însuşi în condiţiile reorganizării ca formaţiune de masă[48], nu au găsit ecoul dorit în mediul politic. Insistenţa ulterioară

Partidului Naţional Liberal din 1921 (vezi în *Democraţia*, an IX, nr. 11-12, noiembrie-decembrie 1921: „Discursul d-lui Ion I. C. Brătianu la Congresul Partidului Naţional-Liberal" din 21 noiembrie din sala „Eforie", p. 594-597, şi „Programul Partidului Naţional Liberal", p. 597-603) întruchipa, după deputatul Virgil Andronescu, ideile de libertate, egalitate, fraternitate şi de democratizare, solidaritate socială, respectul proprietăţii individuale considerate ca o funcţie socială evolutivă, înlăturarea luptelor de clasă, libera dezvoltare a energiilor, dreptate socială prin organizarea libertăţilor publice, a culturii şi educaţiei, a votului universal, egal şi secret pentru toţi, a raportului dintre muncă şi capital, a asociaţiilor profesionale etc. (Virgil P. Andronescu, *Spre reînoirea liberalismului românesc. Conferinţă*, Constanţa, Institutul de Arte Grafice al ziarului "Dobrogea Jună", 1932, p. 3-5).

[46] Pamfil Şeicaru, *Dinu Brătianu şi Partidul Liberal în 1944 (1866-1950)*, în *Scrieri din exil*, vol. II, *Portrete politice*, ediţie îngrijită şi prefaţată de I. Oprişan, Bucureşti, Editura Saeculum I. O., 2002, p. 101.

[47] Profesorul de sociologie, etică şi estetică de la Universitatea din Bucureşti, Dimitrie Drăghicescu, tânăr liberal în perioada de după război, considera că prin realizări (desrobirea integrală a neamului, liberalrea succesivă a tuturor provinciilor româneşti, votul universal, reforma agrară), „partidul liberal şi-a îndeplinit glorioasa misiune ce şi-a dat prin adoptarea idealului de libertate şi a epuizat programul izvorât din acest ideal". Partidul liberal pare epuizat concluzia Drăghicescu (în *Evoluţia ideilor liberale şi Un apel Către tinerul liberal, către tinerimea cultă şi către socialiştii şi lucrătorii din România Mare*, Bucureşti, Imprimeriile „Independenţa", 1921, p. 16).

[48] Liberalii erau conştienţi, după război, de slăbiciunea propriei poziţii. Asra Berkowitz, intrat în partid în 1917, dornic să se orienteze asupra doctrinei şi istoricului partidului liberal, s-a văzut în imposibilitatea de a găsi un material în această direcţie. I. G. Duca afirma, însă, necesitatea ca după război, „să ne punem pe lucru şi cu toţii împreună să alcătuim un istoric al partidului şi să precizăm ideologia şi doctrina liberală"; deşi, în condiţiile arestării sale de către comunişti, fostul conducător al presei liberale considera că s-a făcut nimic în afară de „anemica conferinţă (!) ţinută la Institutul Social Român" (ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 230), efortul a fost totuşi

a liberalilor asupra termenului de *naţional* din titulatura partidului, cu stabilirea unei ierarhii între naţionalism şi liberalism, arată dincolo de dorinţa de impunere într-o societate dominată de valorile şi simbolurile naţiunii, dimensiunea agresiunii la care Partidul Naţional Liberal era supus. În perioadă, puţini erau dispuşi în plan public să conceadă liberalilor merite în devenirea modernă a României. Contestarea era una generalizată, majoritatea structurilor noi legitimându-se de la critica liberalismului aşa cum apărea el în practica Partidului Brătienilor. Biruinţa noilor grupări (Partidul Poporului sau Partidul Ţărănesc) în dauna partidului liberal era considerată inevitabilă, înduşmănirea dintre partidele politice fiind de o „acerbitate neîngăduitoare", după cum observa în perioadă un liberal constănţean[49].

În mod interesat, adversarii liberalismului au discutat despre identitatea problematică a liberalilor români ca parte a contestării caracterului progresist şi modernizator al curentului românesc[50]. Un liberal, C. Banu, referindu-se la mişcarea

imens, dincolo de programele electorale ale partidului (vezi de exemplu apelul către sătenii din Basarabia, din 1919, în ANIC, fond I. G. Duca, dos. 93, f. 1-15 etc.): *Istoricul Partidului Naţional-Liberal*, Chişinău, Tipografia „România Nouă", 1918, *Partidul Naţional-Liberal către săteni*, Bucureşti, Tip. „Independenţa", f. a. [1919], *Partidul Naţional-Liberal către muncitorime. Prin democratism la desrobirea neamului*, Bucureşti, Imprimeriile „Independenţa", 1919, *Istoricul Partidului Naţional-Liberal dela 1848 şi până astăzi*, Bucureşti, Imprimeriile „Independenţa", 1923, *Ce-a făcut Partidul Naţional-Liberal dela întemeierea lui şi până astăzi. 1848-1927*, Imprimeriile "Independenţa", Bucureşti, f.a. [1927]; *De ce sunt Naţional-Liberal? Crezul meu*, Imprimeriile „Independenţa", Bucureşti, f.a., C. Achim, *Liberalismul. Broşură de propagare a acestei idei în masa poporului*, Bucureşti, 1934 etc.

[49] Virgil P. Andronescu, *op. cit.*, p. 5. După primul şoc al votului universal, actorii politic au recunoscut însă partidului liberal faptul că reprezenta o realitate de care trebuia ţinut cont în viaţa politică a ţării, iar ideea dualităţii puterii, după model antebelic a revenit ca o necesitate în discursul politic; deşi vorbea la trecut de misiunea Partidului liberal, precum şi acuza faptul că liberalii s-au întemeiat prea mult pe Stat, pe regimul clientelar, Cezar Papacostea propunea liberalilor îndrumarea, alături de Partidul Poporul, burgheziei rurale (Cezar Papacostea, prof. univ., deputat de Dorohoi, *Între doctrinele şi practica politică a partidelor. Discurs rostit în şedinţele Adunării din 13 şi 14 Decembrie 1926 cu ocazia Răspunsului la Mesajul Tronului*, Bucureşti, Imprimeria Statului, 1926, p. 90).

[50] Mariu Theodorian-Carada, nepotul lui Eugeniu Carada, dar om politic de orientare conservatoare, arată că, sub impactul evenimentelor, Ion Brătianu s-a arătat după 1868 tot mai puţin liberal şi tot mai mult conservator (*Alegerile generale şi vechii liberali*, Bucureşti, Noua Tipografie profesională Dimitrie C. Ionescu, 1910, p. 8); spre 1900, liberalismul devenise un simplu pavilion, sub care coabitau vechii liberali de nuanţă conservatoare (sau liberalii-brătienişti) şi noii liberali, radical-socialişti (*Ibidem*, p. 18-19), asemănător se exprimă, pe urmele lui A. D. Xenopol, Ion Gavanescul (*Caracterizarea partidelor politice prin ele însele*, f.l., Tipografia Editoare „Dacia" Iliescu Grossu & Comp., 1905, p. 51-52), după război, naţional-ţărăniştii şi Iorga au negat liberalismul Partidului Naţional Liberal, considerându-l „un nume fără conţinut", o tradiţie în care au încremenit liberalii, pentru că era sursa lor de legitimitate (*Politica realităţilor. Unde suntem şi încotro mergem. Discursul d-lui Prof. N. Iorga. Rostit la adunarea comitetului executiv al partidului naţional în ziua de 21 Septembrie 1930. După note stenografice*, „Tiparul Românesc" Institut de arte grafice, f.a. [1930]. (Cercul

tinerilor liberali, inventaria acuzele aduse liberalismului: că nu mai era partid liberal, fiind departe de „doctrina înaintaşilor", oligarhie financiară, exploatarea nelimitată a statului confundându-l cu partidul, că era un partid acefal şi acultural (că intelectualitatea avea o rezervă sau se afla în ostilitate făţişă faţă de partid / dar ceea ce determina după respectivul lider politic locul liberalilor în complexul vieţii politice şi misiunea nu erau atacurile adversarilor ci conştiinţa ce ei aveau despre cele două[51].

Dificultatea legitimării nu a fost compensată în primul deceniu interbelic nici de discuţia teoretică angajată în jurul justificării evoluţiei de până atunci a României. Evoluţia istorică a liberalismului şi devenirea de tip occidental a societăţii româneşti au preocupat în mod majoritar gânditorii liberali din perioada interbelică[52]. Oferind o nouă lectură a tradiţiei intelectuale şi criticând identitatea ţărănească (perenă) a României sau destinul agrar al ţării, din lucrările tradiţionaliştilor, I. G. Duca, Ştefan Zeletin[53], Mihail Manoilescu[54], Eugen Lovinescu[55], etc. au dorit să demonstreze

---

de studii al Partidului Naţional, no. 3, p. 28-29) sau o formă alterată, întrucât, la guvernare fiind şi deprins să se folosească de abuzuri administrative, corupţie şi ignoranţa poporului, „partidul liberal a neglijat tocmai ce era esenţial pentru liberalism, ideea de libertate"; cu tot suflul nou, tineresc din partid, liberalii se adăposteau la umbra unui blazon, a unui nume din trecut. (Petre Andrei, discuţia la mesaj, „M.O", nr. 14, 16 ianuarie 1930, partea a III-a, Dezbaterile Adunării Deputaţilor, ţedinţa din 14 decembrie 1929, p. 317-330. *apud* Petre Andrei, *Discursuri parlamentare (1929-1933)*, Ediţie îngrijită de Doru Tompea şi V.F. Dobrinescu, Iaşi, Editura Ankarom, 1996, p. 283); în termeni asemănători, Andrei Corteanu pentru care „liberalismul român nu numai că nu reprezintă idea liberală apuseană, dar sub flamura naţională şi sub minciuna democraţiei ipocrite, este obligat să împiedice crearea unei burghezii în sensul adevărat al cuvântului" (Andrei Corteanu, „Criza Partidului Liberal", în *Revista Vremii* din 8 aprilie 1923, *apud* Andrei Corteanu, *op. cit.*, p. 51).

[51] C. Banu, „Mişcarea tinerimii liberale", în *Democraţia*, an XVII, nr. 2-3, februarie-martie 1929, p. 7-8.

[52] Vezi I. G. Duca, „Doctrina liberală", în *Doctrinele partidelor politice*…, p. 144-154; Mihail Manoilescu*, Neoliberalismul*, în *Idem*, p. 198-228; Ştefan Zeletin, *Burghezia română*….; E. Lovinescu, *op. cit.*, dar şi, pentru o privire de ansamblu, Z. Ornea, *Tradiţionalism şi modernitate în deceniul al treilea*, Editura Eminescu, Bucureşti, 1980 etc.

[53] Sociologul Ştefan Zeletin, care nu era membru al Partidul Naţional Liberal, a oferit cea mai coerentă expresie a legitimării vechiului curent, prin cele două lucrări ale sale, *Burghezia română* şi *Neoliberalismul*, de la mijlocul deceniului trei al perioadei interbelice. Demonstraţia deterministă a lui Ştefan Zeletin, ştiinţifică după canoanele epocii, avea în perioadă o miză politică, dorind să arate că liberalismul românesc are rădăcini istorice proprii, iar evoluţia a fost una organică, în strânsă legătură cu însuşi procesul de modernizare. Prin lucrarea sa, Zeletin opunea o teorie articulată „ştiinţific" (în condiţiile în care se revendica de la marxism) influentei perspective pe care Titu Maiorescu o impusese culturii române şi inteligheţiei, dezvoltată ulterior de Constantin Rădulescu-Motru: creşterea burgheziei româneşti doar ca pe un proces de imitaţie, strălucirea formelor civilizaţiei apusene contrastând la noi cu fondul rural. Dezbaterea pe care a generat-o în epocă lucrarea lui Zeletin a fost mare, din diferite perspective ideologice, filosoful tradiţionalist C. Rădulescu-Motru, socialistul Şerban Voinea sau economistul de factură

legătura indisolubilă dintre evoluţia istorică naţională şi liberalism, precum şi organicitatea procesului de dezvoltare modernă în strânsă legătură cu faptele economice (calea schimburilor comerciale) sau cu penetraţia ideilor venite din Occident.

Marea guvernare liberală dintre anii 1922 şi 1928, cu intermezzo-ul averescan dintre 1926 şi 1927, importantă prin realizările concrete în sensul unificării României întregite, a refacerii şi a demarajului societăţii româneşti, a accentuat (prin modul autoritar de exercitare a puterii) tensiunile în plan politic. Mulţi au gândit la practica de secol XIX, la bruscarea unei societăţi preponderent agrare pentru a evolua pe un drum impropriu, nespecific. Desemnarea de către Henri L. Roberts (şi de majoritatea istoricilor români) a perioadei cuprinsă între 1918 şi 1928 ca "liberală" (sau "decada brătienistă") are drept criteriu mai curând mecanismul autorităţii politice, perspectiva preeminenţei în cadrul statului şi nu receptarea ideilor liberale în societatea. Aceasta în pofida faptului că autorul pleacă în stabilirea cronologiei perioadei interbelice de la partid, considerând anul 1928 ca fiind încheierea evoluţiei autonome a Partidului Naţional Liberal[56].

Declinul liberalismului românesc, ca filozofie şi ca practică politică, precum şi a Partidului Naţional Liberal, ca structură politică reprezentând ideea liberală, s-a suprapus procesului mai larg, european. "Instituţionalizarea modelului *democraţiei*

neoliberală Mihai Manoilescu analizând versiunea zeletiană asupra devenirii (Catherine Durandin, *op. cit.*, p. 182-183; Şerban Voinea, *Marxism oligarhic. Contribuţie şa problema desvoltării capitaliste a României*, Bucureşti, Editura I. Brănişteanu, 1926). *Neoliberalismul* continuă lucrarea din 1925 a lui Zeletin, privind cu perspectiva prezentului.

[54] La nivelul studiului burgheziei române şi a locului ei istoric, Zeletin este continuat de Mihail Manoilescu (în *Rostul şi destinul burgheziei româneşti*, studiu critic de Dan Pavel, ediţie îngrijită de Leonard Oprea, Bucureşti, Editura Athena, 1997), care – din perspectivă funcţionalist-instituţională – analizează burghezia, virtuţile manageriale ale acestei structuri, în raport preponderent cu naţiunea. După Manoilescu, românii nu au virtuţi burgheze (raţionalism, contractualism, metodă, disciplină, autocontrol), ci eroice. Predominanţa valorilor egoiste (rang, confort, securitate) şi a celor ideale (familia, patria, religia) făcea din burghezia română o categorie a ordinii legale, administrative şi fiscale (*Ibidem*, p. 371-392), o funcţie a statului finalmente.

[55] Încadrabilă aceluiaşi demers legitimant, *Istoria civilizaţiunii române moderne*, ediţie şi studiu introductiv de Zigu Ornea, Bucureşti, Editura Minerva, 1997, cu cele trei cărţi ale sale (I. *Forţe revoluţionare*; II *Forţele reacţionare*; III *Legile formaţiei civilizaţiei româneşti*), aparţinând criticului literar Eugen Lovinescu, diferă prin metodă de lucrarea lui Zeletin. El respinge factorii de ordin material (paradigma marxistă zeletiană) ca elemente în explicarea evoluţiei istorice şi acordă o preeminenţă penetraţiei ideilor specifice lumii moderne în spaţiul românesc. Lucrarea lui este o formă de militantism împotriva tradiţionalismului (nu a tradiţiei).

[56] Henri L. Roberts, *Rumania. Political Problems of an Agrarian State*, New Haven, Yale University Press, London, Geoffrey Cumberlege, Oxford University Press, 1951, p. 93. Pentru adversari, revenirea liberalilor la putere era asociată cu „învierea bestiei omeneşti", „cu invazia germană" (*Cartea neagră. Sub domnia pumnului. Alegerile de pomină, din martie 1922*, Bârlad, f.a. [1922], p. 5-6).

liberale", cu noile norme ale sufragiului universal, cu constituţionalismul parlamentar, în cazul românesc adăugându-se împroprietărirea ţăranilor propusă alături de colegiul electoral unic încă din octombrie 1913, cu economia de piaţă funcţională de până la criza economică, a corespuns momentului în care partidele liberale au devenit „minoritare" pretutindeni în Europa[57].

În faţa acuzelor şi adversităţii noilor competitori politici, liberalismul a trebuit să-şi modifice formele şi să ofere propria soluţie la noile provocări generate de război. Necesitatea redefinirii s-a impus ca o condiţie de supravieţuire politică din punct de vedere doctrinar. „Era nevoie de un ideal înrudit şi echivalent cu cel de la 1848, pentru ca Partidul Naţional Liberal să aibă un viitor", sublinia Dimitrie Drăghicescu în 1921[58].

4. Doctrina liberalilor români

Definibilă ca viziune asupra societăţii, cu trecutul, prezentul şi viitorul ei, doctrina aparţine unui grup definibil şi comportă o anumită grilă de abordare în care reperele esenţiale trimit la justificarea evoluţiei, la natura proprietăţii, la rolul statului în societate, la raportul dintre industrie şi agricultură (incluzând aici problema industrializării, capitalului străin şi politica vamală, care orientează întreaga politică economică în fapt). În acelaşi timp, „ideologiile constituite sunt sisteme de sens care permit să se acţioneze şi să se facă mobilizarea pentru acţiunea socială". Mai mult decât un grup de presiune, partidele politice sunt *locuri de creaţie ideologică*; ele nu pot asigura triumful candidaţilor săi în alegeri plecând doar de la competenţa candidaţilor, ci trebuie să demonstreze că propun cea mai adaptată politică situaţiei în cauză; un partid nu poate face abstracţie de ideologie, de valori politice de referinţă, care să permită identificarea tradiţiei sale politice. „Partidul trebuie să încarneze durabil o anumită concepţie despre om şi despre lume, în care cetăţenii să se recunoască"; un „catehism simplificat", afirmă politologul francez Pierre Bréchon[59].

Construcţia doctrinară a liberalismului a fost schiţată între cele două războaie mondiale de către I. G. Duca, în conferinţa ţinută la Institutul Social Român, o rezumare în fapt a unui corpus de idei ale liberalismului românesc[60]. Valorile sale,

---

[57] Nicolas Roussellier, *Europa liberalilor*, traducere de Daniela Irimia, prefaţă de Daniel Boboc, Iaşi, Editura Institutul European, 2001, p. 124-133. Sau, aşa cum apreciau François Châtelet şi Évelyne Pisier, „dacă mai există idei liberale «clasice» în secolul XX, ele sunt mai degrabă produsul «intelectualilor»", indivizi sau grupuri restrânse pe care numai situaţiile de criză îi puteau aduce la conducerea politică (François Châtelet, Èvelyne Pisier, *Concepţiile politice ale secolului XX*, traducere de Mircea Boari şi Cristian Preda, Bucureşti, Editura Humanitas, 1994, p. 115).

[58] D. Drăghicescu, *Evoluţia ideilor liberale şi un apel către tineretul liberal, către tinerimea cultă şi către socialiştii şi lucrătorii din România Mare*, Editura „Independenţa", Bucureşti, 1921, p. 18.

[59] Pierre Bréchon, *Partidele politice*, traducere de Marta Nora Ţărnea, Adina Barvinschi, Cluj-Napoca, Editura Eikon, 2004, p. 82-84.

[60] I. G. Duca, „Doctrina liberală…", p. 144-154.

naţiunea, *democraţia*, *ordinea*, *progresul* şi *înfrăţirea socială*, circumscrise proprietăţii private, au fost perpetuate aproape ritualic de ceilalţi teoreticieni ai liberalismului. Deşi I. G. Duca arăta că Partidul Liberal nu respingea nici o inovaţie sau idee nouă, aflată între hotarele proprietăţii individuale, tot el adăuga că misiunea generaţiei actuale româneşti era de a renunţa la neastâmpărul nedefinit al teoriilor („visuri înşelătoare") şi de a oferi soluţii practice, cu simţul limpede, liniştit şi hotărât al realităţii pentru a realiza o gospodărie cuminte, de bun simţ, de muncă, de cinste, de prevedere. O operă de consolidare incumba liberalilor, ca o respingere a formulelor magice, a lozincilor răsunătoare[61].

4.1. Libertăţi politice şi naţiune

Reflecţia liberală asupra valorilor prezentului are în centru propriul parcurs istoric al liberalismului românesc. Liberalii sunt preocupaţi să se definească doctrinar, într-o societate remarcată prin lipsa preocupărilor teoretice[62], să îşi găsească originile şi să stabilească sensul devenirii. „Liberalismul nostru îşi are isvorul în liberalismul Revoluţiei franceze" afirmă Mircea Djuvara, referindu-se la consacrarea libertăţii individuale, dar şi a datoriilor individului faţă de interesele mari sociale şi politice ale grupării politice din care face parte[63]. Liberalismul românesc apare astfel ca un *liberalism naţional*, revoluţia de la 1848, ca fond al legitimării liberale, reprezentând o mişcare dual, naţională şi liberală în acelaşi timp[64]. Suprapunerea liberalismului cu naţionalismul sănătos, „firul roşu în evoluţia modernă a României, conferă specificitate liberalismului românesc şi explică influenţa lui, după Mircea Djuvara. Clasamentul este important, partidul fiind, aşa cum o demonstra şi titulatura, mai întâi *naţional* şi apoi *liberal*. Individul nu este autonom în viziunea liberalilor, el reprezentând un element de progres al complexului naţional din care face parte. Drepturile şi libertăţile individuale, definite ca funcţii sociale, deveneau mijloace pentru progresul general. Statul deţinea, în gândirea unor liberali, dreptul şi datoria de a „etatiza" activitatea individuală pentru a o face mai rodnică în folos naţional. Preeminenţa intereselor superioare ale naţiunii şi ale statului deosebeşte, după Mircea Djuvara, liberalismul românesc de radicalism (liberalismul clasic – n. mea, Ov. B.). Din perspectivă naţională, Partidul Naţional-Liberal instituise

[61] Idem, *Misiunea istorică* …, p. 6-7.

[62] I. G. Duca găsea însă anumite gândiri politice structurate doctrinar; el declara că în afară de socialişti care reprezintă o doctrină pe care poţi s-o dezaprobi dar nu poţi s-o conteşti; în afară de conservatori, care reprezintă o ideologie bine definită şi în afară de naţional-ţărănişti, un curent social real, deşi doctrinar imprecise, nici una din formaţiunile politice de la noi nu are măcar aparenţă doctrinară („Misiunea istorică a generaţiei actuale", în *Democraţia*, anul XX, nr. 5, 15 mai 1932, p. 4).

[63] Mircea Djuvara, *Doctrinele şi practicile noastre politice. Discurs rostit cu prilejul descuţiunii asupra proiectului de răspuns la Mesajul Tronului în şedinţa din 2 Decembrie 1924 a Camerei Deputaţilor, în calitate de raportor la Adunării*, Bucureşti, Imprimeriile Statului, 1925, p. 7.

[64] *Ibidem*, p. 8.

liberalismul în scopul de a da o aşezare solidă vechiului regat, de a pregăti astfel unirea tuturor românilor şi a o consolida apoi în formele cele mai trainice (culturale şi economice)[65]. Născut din „necesitatea creierii libertăţilor politice ale statului român", partidul naţional şi liberalismul apăreau după Gh. N. Leon drept mijloace „puse în serviciul ideii naţionale"[66]. „Dela început marii noştri premergători au fost naţionali înainte de toate. Opiniile liberale le-au fost impuse de credinţa că numai pe baza lor se putea reda acestui Stat o fiinţă naţională solidă şi durabilă. În inteligenţa şi în inima lor, ai au constatat că singura formulă pe care se poate baza dezvoltarea puternică naţională a acestui Stat era formula democratică, la care nu se putea ajunge decât prin ideile liberale" declara la începutul secolului Ion I. C. Brătianu, figura tutelară a liberalismului românesc[67].

Relaţia discursivă între liberalism şi naţiune era susţinută politic de potenţialul mobilizator redus al liberalismului într-o societate preponderent agrară, intim racordată la problema naţională. Demersul identitar şi justificativ totodată al liberalilor apelează cel mai adesea la identitatea pe care o stabilesc cu trecutul românesc, cu renaşterea naţiunii. Era o formă de includere a liberalilor în sociabilitatea politică postbelică: „Partidul Naţional Liberal care şi-a legat de-a pururi numele de renaşterea României prin unirea principatelor, prin independenţă, prin regat… socoteşte că generaţiile care au înfăptuit Unitatea Naţională au acum datoria s-o întărească şi s-o desăvârşească printr-o politică naţională şi democratică de ordine, de progres, de dreptate şi de înfrăţire socială" era înscris în programul din 27 noiembrie 1921[68]. Liberalismul se identifică astfel zgomotos în perioadă cu un anume discurs privind naţiunea. Într-o perioadă de concurenţă asupra naţionalului, liberalii au încercat să-şi aroge marile merite în domeniu. Au înţeles însă handicapul pe care îl reprezintă în această luptă politică moderaţia (toleranţa) constitutivă a gândirii liberale; ei au încercat să impună în cultura publică deosebirea între naţionalism şi patriotism, primul văzut ca un orgoliu, ca un concept abstract

---

[65] Mircea Djuvara, „Doctrina Partidul Naţional-Liberal: spiritul său", în *Democraţia*, an XVII, nr. 7-8, iulie-august 1929, p. 13-14.

[66] Gh. N. Leon, *Politica Economică a Partidului Naţional Liberal*, Bucureşti, „Cartea Românească", 1932, p. 5-6. Ideea revine mereu la economistul liberal; după el, doctrina de secol XIX preconiza, prin libertate, deplina dezvoltare a naţionalităţii; „naţionalitatea era obiectivul, iar libertatea nu era decât mijlocul" (*Ibidem*, p. 13-14). Tot el considera că Partidul liberal înţelesese că într-un stat naţional interesele permanente ale colectivităţii erau strâns legate de ideea naţională şi că tot programul politic al partidului trebuia clădit pe acest substrat (*Ibidem*, p. 29).

[67] *Discurs asupra răspunsului la mesagiul Tronului* (Cameră, 9 decembrie 1903), în Aşezământul Cultural Ion I. C. Brătianu, *Discursruile lui Ion I. C. Brătianu publicate de George Fotino*, vol. II (9 decembrie 1903-11 ianuarie 1909), Bucureşti, „Cartea Românească", 1933, p. 7. Vezi şi Paul Zotta, „Un corpus doctrinar al liberalismului roman. Discursurile lui Ion I, C. Brătianu", în *Democraţia*, an XXI, nr. 5, mai 1933, p. 45.

[68] *Istoricul Partidului Naţional-Liberal de la 1848 şi până astăzi*, Bucureşti, Imprimeriile „Independenţa", 1923, p. 229.

ideologic, sentimental, retoric, şi patriotism, gândit ca un sacrificiu verificat de o tradiţie finalmente convenabilă[69]. Modernitatea omologhează valorile discursiv, şi efortul liberal este îndreptat pentru a dovedi preeminenţa lor în chestiunea naţională. Liberalii se proiectează conştiinţei publice drept „singurul partid vechi, plin de vigoare...născut din reacţiunea poporului român împotriva regimului fanariot"[70]. Formula *prin noi înşine* asumată ca simbol de Vintilă Brătianu proiecta partidul liberal la începutul modernităţii româneşti şi îi conferea un rol central din punct de vedere al discursului public naţional. Pentru că „*prin noi înşine* în statul naţional şi democratic al votului obştesc luminat, nu mai poate fi de aici înainte decât crezul comun al tuturor românilor doritori după atâta robire şi întuneric să-şi reia locul ce i se cuvine în traiul ţării lui"[71]. Verificată în trecut, formula nu mai reprezenta doar o credinţă instinctivă, ci „temelia sigură întemeiată pe fapte şi pilde obţinute, pe care nu avem decât să folosim de aici înainte pentru a desăvârşi zidirea începută cu atâta îndrăzneală şi în necunoscut acum o sută de ani"[72]. Partidul Naţional Liberal trăieşte prin „tradiţionalul său naţionalism" sintetizează în anii '30 unul din participanţii la discursul liberal propensiunile naţionale ale partidului[73].

În concurenţa privind naţiunea, derapaje înspre naţionalismul agresiv au fost inerente, mai curând ca practică decât discursiv. În majoritatea lor, liberalii s-au raportat la un naţionalism de secol XIX, mai civic şi mai democratic prin forma politică. Ei au respins atitudinile şi excluderile radicale pe care le presupunea noul naţionalism. Când în noiembrie 1933, ca urmare a solicitării Regelui Carol al II-lea, liderii Partidului Naţional Liberal au negociat posibilitatea guvernării alături de Octavian Goga, ei au refuzat manifestările politice de extremă dreaptă, de naţionalism excesiv, de antisemitism intolerant, de xenofobie. Orice colaborare de program era exclusă, aprecia Victor Slăvescu[74].

---

[69] Gh. Popescu, Ing. Inspector General, „Naţionalismul şi patriotismul în viaţa popoarelor", în *Democraţia*, an XXIII, nr. 1, ianuarie 1935, p. 9

[70] Dr. Al. Marinescu, „Partidele politice şi democraţia", în *Democraţia*, anul IX, nr. 10, octombrie 1921, p. 475.

[71] Vintilă I. Brătianu, „Prin noi înşine. Ce a fost? Ce să fie în România Mare şi Nouă?", în *Democraţia*, an XV, nr. 5, mai 1927, p. 8.

[72] *Ibidem*, p. 10. Impactul formulei „lui Vintilă Brătianu" asupra scenei publice a fost mare, mulţi ţărănişti considerând-o din cele menite să fie „piatra unghiulară a politicii naţiunii noastre", Partidul Naţional-Ţărănesc trebuind s-o exproprieze / „să şi-o însuşească şi cu imperativele ei să lovească în liberali" (din scrisoarea unui naţional-ţărănist către Ion Mihalache, în 1927, ANIC, Fond Victor Slăvescu, dos. 214 / 1926-1939, f. 46).

[73] M. G. Constantinescu, „Promovarea elementului românesc", în *Democraţia*, an XXIII, nr. 3, martie 1935, p. 25.

[74] Victor Slăvescu, *Note şi însemnări zilnice*…, p. 70; liberalii au rămas fideli acestei configurări a naţionalismului chiar în condiţiile „internaţionalismului proletar" de după al doilea război mondial: Gheorghe Tătărescu considera, în acel context, că „a fi liberal înseamnă în primul rând a fi Român", iar „liberalismul românesc este …o şcoală unde se aplică principiul pedagogiei naţionale" (Gheorghe Tătărescu, *Discursuri – Program, Expoţeuri, Cuvântări*, Bucureşti, f.l., f.a. [1946], p. 54).

Asigurarea echilibrului social reprezintă fundamentul revizionismului liberalilor de după război. Libertatea corijată de idealul de dreptate şi de solidaritate, *dreptatea socială* caracteriza noul proiect social liberal[75]; fără restricţiile dreptăţii şi solidarităţii sociale, libertatea se distrugea pe ea însăşi, era credinţa mai multor teoreticieni liberali[76]. Libertatea rămânea însă scopul ultim, dreptatea şi solidaritatea fiind doar un mijloc de a restabili libertăţile alterate, paralizate de inegalităţile economice şi sociale; adică un mijloc de a garanta libertatea prin libertăţile tuturor. Ierarhia pe care D. Drăghicescu o stabileşte în epocă plasează libertatea înaintea dreptăţii, ea fiind echivalată cu progresul, ca lege fundamental a naturii omeneşti conştiente, a omeniri civilizate[77]. Secularizarea proprietăţii, devenită din „sacră şi inviolabilă" (Constituţia din 1866) „funcţie socială", garantată de către stat (Constituţia din 1923), corespundea noului ideal de justiţie socială[78]. Proprietatea are caracter evolutiv, dar, subliniază liberalii, rămânerea ei drept cadru a liberei iniţiative semnifica una din condiţiile înseşi ale fiinţei noastre naţionale şi ale libertăţii la marginile de răsărit ale Europei[79]. Dorinţa lui D. Drăghicescu de a muta principiul şi pe tărâm industrial (în conformitate cu democratizarea vieţii politice care nu putea, după gânditorul liberal, coexista cu regimul dominant al producţiei)[80], în cadrul unui s*ocialismul liberal*, cu transformarea partidului liberal într-unul socialist-liberal similar Partidului Radical-Socialist din Franţa, a determinat criticile şi dezaprobările liberalilor în vârstă, ne spune în mod deschis conferenţiarul. Vintilă Brătianu şi alţi liberali de secol XIX au privit cu circumspecţie noua formulă, în pofida asentimentului tinerilor şi a necesităţii schimbării[81]. Dar şi ei erau convinşi că partidul prin reformele politice şi economice se îndrepta spre stânga politică, iar avansul planificării

---

[75] Mihail Manoilescu, „Neoliberalismul", în *Doctrinele partidelor politice*…., p. 219.

[76] Dr. Al. Marinescu, „Partidele politice şi democraţia", în *Democraţia*, anul IX, nr. 10, octombrie 1921, p. 476; D. Drăghicescu, *Evoluţia ideilor liberale*…, p. 18; Idem, *Partide politice*…, p. 12.

[77] Idem, *Evoluţia ideilor liberale*…., p. 54.

[78] D. Drăghicescu scria în 1922 că atât timp cât „va dăinui noţiunea proprietăţii exclusiv individuale, echitatea nu poate domina raporturile economice într-o societate" (în Idem, *Partide politice şi clase sociale*…, p. 22).

[79] „Discursurile d-lui Gh. I. Brătianu la Congresele judeţene", în *Fragmente de politică socială*, culese şi traduse în româneşte de Virgil P. Andronescu, Constanţa, Editura Tipografiei „Dacia", 1934, p. XXV.

[80] După Drăghicescu, prin votul universal, egal, direct şi secret, „muncitorul suveran la urnă nu mai putea primi condiţia umilitoare de a fi sclav, subordonat în uzină"; gânditorul liberal se ridica împotriva întreprinderilor cu capital anonim, străin de iniţiativa şi dirijarea întreprinderii şi asemuite unor „latifundiilor industriale"; conducerea şi competinţa trecuseră din rândul capitaliştilor, deveniţi parazitari, în acela al salariaţilor; dincolo de participarea la beneficii, Drăghicescu preconiza trecerea de la producţia capitalistă la cea salariată (asociere a muncitorilor şi a statului) printr-o expropiere similară celei din domeniul agrar, în folosul productivităţii (*Ibidem*, p. 36-41; ideile au fost extinse în cea de a doua lucrare cu caracter doctrinar, *Partide politice şi clase sociale*, Bucureşti, 1922, p. 7-10).

[81] Idem, *Evoluţia ideilor liberale*…, p. IV şi 80; Idem, *Partide politice şi clase sociale*…, p. 83-84.

după 1918, intervenţionismul de stat, reflex al perioadei de război şi devenit o alternativă la dinamica societăţilor de până atunci, putea fi cu greu restrâns.

Libertatea este marea perdantă din această ecuaţie doctrinară. Restrânsă, ea nu-şi găseşte locul decât integrată democraţiei. Ea apare ca o noţiune de raportare la normele sociale, care aparţine finalmente nu individului ci societăţii. Văzută prin prisma autorităţii, libertatea socială este opusă libertăţii individuale care ajunge să desemneze anarhismul[82].

4.2. Soluţii economice şi sociale ale liberalilor români. Naţionalismul economic liberal

Definindu-se în principal ca o formaţiune naţională, Partidul Naţional Liberal a întruchipat în România modernă naţionalismul economic, vorbindu-se în perioadă de un *naţionalism economic liberal* sau de *vintilism*, după numele celui care a dirijat politicile economice liberale între 1918 şi 1930, Vintilă Brătianu. În anul 1928, moment în care politica economică reprezentată de Vintilă Brătianu era blamată de majoritatea actorilor publici din România, Grigore Gafencu, directorul marelui ziar economic „Argus" şi om politic naţional-ţărănist, încerca să dea conţinut formulei; el afirma că naţionalismul economic, deşi muribund, „era înfipt în conştiinţa ţării, parte integrantă din starea noastră de spirit (…) din felul cum priveam raporturile cu străinătatea. Era o rămăşiţă a războiului, o prejudecată strâns legată de sentimente respectabile şi de patriotice năzuinţi de viitor. Cu toată vădita lui absurditate, cu tot doveditul lui faliment, naţionalismul economic se putea încă sprijini pe dârzi şi devotaţi partizani (…) o garanţie de neatârnare a ţării, o chezăşie de liberă dezvoltare a României întregite"[83]. Adăugând problema autoritarismului, ca element central al naţionalismului economic, Gafencu trimite la cele două din sursele intelectuale ale naţionalismului economic liberal: construirea legitimităţii politice într-o societate tradiţională ca structură socială şi culturală, dar recentă prin prismă politică, şi valorizarea trecutului, al modernităţii româneşti şi al statului român. Naţionalismul economic liberal are, astfel, aspectul unui liberalism de stat, ceea ce este o contradicţie în sine după Guy Sorman[84]. Statul reprezintă, o dată în plus, valoarea de referinţă şi mijlocul de realizare.

---

[82] Gheorghe Selten, „Principiul libertăţii şi liberalismul", în *Democraţia*, anul XXV, nr. 3, martie 1937, p. 18-19.

[83] Grigore Gafencu, *Însemnări politice. 1929-1939*, ediţie Stelian Neagoe, Bucureşti, Editura Humanitas, 1991, p. 189-190; Virgil Madgearu, cel mai proeminent economist ţărănist din perioadă, descria politica economică a lui Vintilă Brătianu ca pe o „Turtucaie economică", mai primejdioasă din perspectiva independenţei ţării decât „Turtucaia politică". Economistul ţărănist conchidea că „aceasta este politica înfrângerii, pe care o pregătiţi, cu toată fluturarea tricolorului…" (V.N. Madgearu, *Turtucaia economică. Patru discursuri parlamentare şi un cuvânt de încheiere de V. N. Madgearu, deputat*, Bucureşti, Editura „Dreptatea", f.a. [1928], p. 55).

[84] Guy Sorman, *La solution libérale*, Paris, Fayard, 1984, p. 270.

Rolul major pe care liberalii l-au conferit statului, legitimat să intervină în societate şi, mai ales, în domeniul economic, este ceea ce deosebeşte într-o măsură foarte mare liberalismul interbelic de vechile forme liberale, dezvoltate pe parcursul secolului al XIX-lea. Motivaţiile acestei metamorfoze a gândirii liberale sunt legate de realitatea războiului, perceput, încă din timpul desfăşurării lui, ca fenomen unic menit să democratizeze viaţa publică şi să accentueze tot mai mult intervenţionismul de stat; nivelarea deosebirilor în tranşee urma, în viziunea contemporanilor, să aducă statul mai aproape de societate, pe principiul solidarităţii sociale. Deşi pe alocuri, coexistă cu democraţia, reforma statului, cu sporirea autorităţii şi mijloacelor de acţiune ale guvernului şi plasarea Parlamentului pe un plan secund, este o constantă în anii '30[85].

4.2.1. Industrializarea în viziunea liberalilor

Necesitatea noii orientări economice spre industrializare, teoretizată de mai toţi gânditorii neoliberali (integraţi sau nu politic)[86], mai ales după experienţa Primului Război Mondial, avea în vedere consecinţele negative pe care o ţară lipsită de industrie le putea cunoaşte în vreme de război sau pe timp de pace. Ridicarea potenţialului economic al ţării contribuia în mod direct la consolidarea independenţei economice şi implicit politice[87]. Industrializarea reprezenta şi o necesitate obiectivă, afirmau liberalii, deoarece permitea valorificarea superioară a resurselor, ridicarea potenţialului economic cu reducerea înapoierii, înzestrarea tehnică a agriculturii / prelucrarea produse agricole (agricultura nu putea progresa decât o dată cu

[85] M. Fărcăşanu, „Cronica evenimentelor şi ideilor politice", în *Democraţia*, anul XXII, nr. 8-10, august-septembrie-octombrie 1934, p. 9.

[86] Vintilă I. Brătianu, Ing. C. Hălăuceanu, „Politica de stat în industria petrolului", în *Buletinul Cercului de Studii al Partidului Naţional-Liberal*, anul I, nr. 3-4, Bucureşti, Noiembrie 1911, p. 179-249 (autorii afirmă, la un moment dat, nevoia unei politici naţionale de stat, p. 184 şi că necesitatea existenţei unei industrii prospere în ţară este astăzi un fapt recunoscut de toţi, p. 235); vezi şi numeroasele articole din revista *Democraţia* pe această temă, „Îndrumarea industriei naţionale", în *Democraţia*, an III, nr. 15, 1 noiembrie 1915, p. 667-669 etc.; I. N. Angelescu, *Politica economică a României Mari*, Bucureşti, 1919; N. P. Arcadian, *Industrializarea României. Studiu evolutiv, istoric, economic şi juridic*, Editura a II-a, Bucureşti, Imprimeria Naţională, 1936; Alexandru Topliceanu, *Politica industrială*, Bucureşti, 1933 (lucrare anunţată ca principii, dar şi capitole, de seria de studii publicate în *Democraţia* din 1930, „Spre o nouă îndrumare a industriei româneşti", în *Democraţia*, an XVIII, nr. 3, martie 1930, p. 43-46; nr. 4, aprilie 1930, p. 34-54; nr. 5-6, mai-iunie 1930, p. 67-84; nr. 7-8, iulie-august 1930, p. 41 şi urm.); Mitiţă Constantinescu, *Politică economică aplicată*, vol. I-III, Bucureşti, Editura „Tiparul Românesc" SAR, 1943.

[87] Ideea dezvoltării economice în toate direcţiile astfel încât România să trăiască în momentele grele prin propriile mijloace este comună mai multor gânditori liberali ai timpului, analişti atenţi ai războiului; C. G. Pietraru, *Câteva învăţăminte din războiul actual*, în „Democraţia", anul III, nr. 3, 1 mai 1915, p. 126; vezi şi Vintilă I. Brătianu, *Economia naţională a România Mari*, în „Democraţia", an VII, nr. 4-5, mai 1919, p. 193-206.

industria, susţinea în epocă N. P. Arcadian[88]), drenarea surplusului rural şi utilizarea judicioasă a forţei de muncă, ridicarea standardului de civilizaţie şi cultură[89], schimbarea locului României în diviziunea internaţională a muncii (prin schimbarea structurii exportului românesc), consolidarea independenţei naţionale, prin ridicarea capacităţii de apărare. Era şi o problemă de racordare la civilizaţia europeană, aşa cum gândea imediat după război I. N. Angelescu: „suntem siliţi să industrializăm România Mare şi în urmă să luăm loc alături de marile popoare moderne, colaborând cu ele la progresul economic şi tehnic general”[90].

Acţiunea de industrializare a cunoscut diferenţe evidente în cele două decenii ale perioadei în discuţie. Statul care să ofere doar directivele generale şi să fie preocupat doar de supravegherea activităţii economice era înlocuit la nivelul anilor ’30, în contextul principiilor de dirijism economic[91]. Dezbaterea a inclus şi ideea coordonării şi organizării sistematice printr-un Consiliu Superior Economic a activităţilor economice, sub imperativul organizării ştiinţifice a producţiei şi a muncii[92]. Mitiţă Constantinescu observa viciile industrializării româneşti (cu pulverizarea industriei într-un număr de unităţi mărunte, slab înzestrate tehnic), cu costuri mari de producţie, cu dezvoltarea industriilor secundare în raport cu imperativele

[88] N. P. Arcadian, *op. cit.*, p. 14-21.

[89] În memoriul din 23 septembrie 1930, Vintilă Brătianu afirma că industria nu era doar o chestiune de câştig, ci şi de civilizaţie, contribuind la ridicarea naţiunii române; ea asigura viitorul statului; nevoia unei mai bune folosiri a bogăţiilor şi energiilor; nevoia apărării naţionale (*Memoriul D-lui Vintilă I. Brătianu prezentat Comitetului Central al Partidului Naţional-Liberal în şedinţa din 23 septembrie 1930*, Bucureşti, 1930; asemănător I. G. Duca, în *Tineretul liberal. Dare de seamă a adunării generale din 7 decembrie 1930 cu îndrumări date de I. G. Duca,* Bucureşti, 1931, p. 43; Ştefan Zeletin considera la rândul său că de industrializare depind „independenţa, bogăţia şi cultura”; N. P. Arcadian aprecia că industrializarea era o formă impusă de evoluţia spre mai bine, de necesitatea sporirii avuţiei naţionale; era, totodată, un mijloc de asigurare a independenţii naţionale prin creşterea capacităţii de apărare; ţările fără industrie erau sărace, considera economistul citat, agricultura făcând progrese doar o dată cu industria, deoarece îi asigură piaţă de desfacere produselor agricole, şi furnizează maşini, învăţăminte, balanţa comercială, absobirea surplusului de populaţie rural (N. P. Arcadian, *op. cit.*, p. 14-21; Mihail Manoilescu, în *Rostul şi destinul burgheziei* …, rostea o frază apologetică pentru industrie: „industria era marea şcoală a popoarelor, diversitatea tehnică conducând la potenţializarea oamenilor” (p. 191).

[90] I. N. Angelescu, *op. cit.*, p. 27.

[91] Sugerându-se chiar un proiect de electrificare a României spre mijlocul perioadei (Ion C. Rarincescu, *Electrificarea României*, Bucureşti, 1930). Vezi şi Alexandru Topliceanu, „Industria în complexul economic al României”, în *Democraţia*, an XXI, nr. 2, februarie 1933, p. 54; George N. Georgescu, „Dirijarea curentului de industrializare”, în *Democraţia*, an XXIII, nr. 10-11, Octombrie-Noiembrie 1935, p. 26-28 ş.a.

[92] Tancred Constantinescu, „Consiliul Superior Economic”, în *Democraţia*, an XXI, nr. 10-11, octombrie-noiembrie 1932; în 1927 se înfiinţase Institutul Român de Organizarea Ştiinţifică a Muncii (IROM), vezi Ioan Saizu, *Modernizarea României contemporane (perioada interbelică). Pas şi impas*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1991, p. 45-46.

naţionale. El aprecia activitatea industrială ca evoluând dezorganizat, fără un plan, şi că industria nu putea acoperi necesităţile interne, fapt cu repercusiuni asupra structurii comerţului. Economistul liberal clama în consecinţă introducerea unor elemente de dirijism economic şi fondarea unui complex economic naţional[93].

Direcţiile dezvoltării industriei au vizat, cu precădere, acele sectoare necesare saturării pieţii interne cu mărfuri industriale. Restructurarea importurilor era o măsură menită a înlătura expansiunea capitalului străin. Sub raportul productivităţii şi rentabilităţii, dar şi cu un rol special pentru apărarea naţională, M. Manoilescu susţinea sprijinirea industriei siderurgice şi constructoare de maşini[94]; bază a activităţii industriale, rentabilitatea creştea cu mărimea întreprinderilor (care presupuneau tehnică superioară, lucrători pregătiţi).

4.2.2. Domeniul agrar în gândirea liberalilor români

Logica progresului prin randamente, prin organizarea ştiinţifică a muncii rurale, circumscrie *problema agrară* în viziune liberală. La nivel teoretic, liberalii au acordat agriculturii un loc central, „chestiunea rurală" revenind frecvent în paginile revistei *Democraţia*. Dar, deşi afirmau că „ridicarea ţării nu e posibilă fără ridicarea economică şi culturală a ţăranilor"[95], plecând de la realitatea ţărănească a demografiei româneşti, domeniul agricol a rămas secundar în preocupările lor guvernamentale după aplicarea reformei agrare, până spre sfârşitul perioadei interbelice. Analizele liberalilor evidenţiau în perioadă munca insuficientă a ţăranului român (agricultura fiind, în felul în care se practica în România, „singura din ocupaţii care lasă timp liber şi îndeamnă la inactivităţi", considera fruntaşul liberal Alexandru Alimănişteanu[96]), subfinanţarea[97], lipsa învăţământului agricol aplicat (educaţia profesională a cultivatorilor), indiferenţa faţă de dezvoltarea tehnicii agricole[98].

Nevoia unei politici agrare de durată, cu aplicarea sistemului Taylor din Industrie, cu mecanizarea în agricultură, exploatarea judicioasă a pământului prin irigaţii, seminţe selecţionate, cultura intensivă, combaterea dăunătorilor, intensificarea şi valorificarea producţiei (rentabilitatea), cu aşezarea şi menţinerea exploatării agricole

[93] Mitiţă Constantinescu, *op. cit.*, vol. III, p. 22-97.

[94] Mihail Manoilescu, *Forţele naţionale productive şi comerţul exterior*…, p. 342.

[95] G. D. Creangă, „Consideraţiuni asupra reformelor agrare şi asupra exproprierii", în *Democraţia*, anul I, nr. 16, 15 noiembrie 1913, p. 631.

[96] Alexandru Alimănişteanu, „Organizarea muncei rurale", în *Democraţia*, anul XIV, nr. 10-11-12, octombrie-noiembrie-decembrie 1926, p. 80.

[97] Din perspectiva liberalilor, problema agrară în România postbelică reprezenta o problemă de finanţare. În *Memoriul-program* prezentat Comitetului Central Executiv al Partidul Naţional-Liberal la 23 septembrie 1930, Vintilă Brătianu avea convingerea sporirii producţiei agricole prin asigurarea creditului lesnicios şi ieftin pentru ţărani care să conducă la punerea în valoare a producţiei. Se mai adăuga învăţământul agricol, fermele de stat, zootehnia şi Camerele agricole (Vintilă I. Brătianu, *Memoriu 1930*)

[98] A. Nasta, „Politica agricolă a viitorului", în *Democraţia*, anul XIX, nr. 4, aprilie 1931, p. 34.

pe baze financiare sănătoase[99], precum şi cooperaţia impuneau, în viziunea liberalilor români, intervenţia de durată a statului nu doar pentru reglementarea relaţiilor dintre săteni şi proprietari ca în trecut. Statul trebuia să-şi fundamenteze politica agrară pe principiul ajutorării directe şi pe principiul obligativităţii muncii raţionale în acest sector economic.

Modificarea percepţiei asupra domeniului agrar s-a realizat după criza economică ce a lovit puternic agricultura românească. Alexandru Alimănişteanu, prin raportul la adunarea profesională a Partidului Naţional Liberal[100], Mitiţă Constantinescu[101] sau Valeriu Roman[102] considerau intervenţia directă a statului necesară pentru eficientizarea muncii în sectorul agricol. Politica dirijată în acest sector trebuia, printr-un plan general colectiv, să conducă la o cultură obligatorie, intensivă şi ştiinţifică. Asocierea spontană şi voluntară a plugarilor conducea la cultura comună a pământului, pe bază tehnică, ştiinţifică, raţională şi intensivă, la mijloace comune utilizate, financiare şi economice. Urgenţa acestor proiecte era redată de punerea lor sub semnul naţionalului. Era timpul să înceapă „o mare şi decisivă luptă naţională" afirma în 1935 un mare industriaş, Dumitru Mociorniţa[103].

4.2.3. Problema protecţionismului

În dependenţă de proiectul industrializării, atitudinea gânditorilor neoliberali faţă de protecţionism şi capitalul străin conferă identitate fenomenului românesc. Abordată cel mai coerent de M. Manoilescu, în cunoscuta sa lucrare privind forţele naţionale productive şi comerţul internaţional[104], chestiunea protecţionismului a reprezentat în perioadă problema naţionalismului liberal românesc. Pe lângă tradiţie, ca formă de impunere în societate, naţionalismul liberal cunoaşte astfel economia (cu necesitatea păstrării independenţei economice drept mijloc al independenţei politice) drept a doua sa sursă; statul reprezintă, o dată în plus, valoarea de referinţă şi mijlocul de realizare. Este problema statului administrativ, voluntar, cel care asociază dezvoltarea cu centralizarea şi cu distribuţia veniturilor în societate în funcţie de propriul proiect de modernizare. Deşi programele liberale au susţinut constant necesitatea descentralizării, practica guvernamentală a liberalilor a fost una de tip centralist şi unificator, tradiţională pentru modernitatea românească, legată de

[99] Mitiţă Constantinescu, „Organizarea ştiinţifică a muncii în agricultură", în *Democraţia*, an XV, nr. 5, mai 1927, p. 53-55.

[100] Alexandru Alimănişteanu, „Aspecte agricole", în *Democraţia*, an XXI, nr. 3-4, martie-aprilie 1933, p. 77-83.

[101] Mitiţă Constantinescu, *op. cit.*, vol. II, p. 12; p. 319-320.

[102] Valeriu Roman, „Preconizări în politica agrară", în *Democraţia*, an XVII, nr. 6, iunie 1929, p. 25-29.

[103] D. Mociorniţa, „Agricultura, ţărănimea şi porunca vremii", în *Democraţia*, anul XXIII, nr. 2, februarie 1935, p. 47-53.

[104] Mihail Manoilescu, *op. cit.*, passim.

o gândire de tip iluminist, şi capabilă să furnizeze coerenţă în interiorul sistemului[105]. Economia s-a înscris, alături de administraţie şi cultură, ca sursă a naţionalismului politic liberal.

Capitalul de investiţii a divizat, într-o primă fază teoreticienii liberalismului românesc. Pătrunderea capitalului străin pe piaţa românească şi contribuţia acestuia la crearea industriei era privită favorabil de Ştefan Zeletin. După gânditorul liberal, într-o fază ulterioară, naţionalizarea capitalului urma să asigure independenţa economică[106]. Dar neîncrederea faţă de capitalul străin (cu posibilitatea acaparării bogăţiilor ţării de către străini şi a slăbi astfel independenţa României) a fost mai importantă decât bunăvoinţa punctuală arătată de Ştefan Zeletin. Economistul liberal I. N. Angelescu se face purtătorul de cuvânt al acestei reticenţe, cu a sa lucrare din 1923, *Politica economică a României faţă de politica economică imperialistă*, care cuprinde consideraţii negative la adresa obiectivelor capitaliştilor occidentali, reprezentanţii prin excelenţă ai capitalului „expoliatoriu"[107]. Toţi liberalii s-au grăbit să declare că protecţionismul vamal impus nu reprezenta o politică xenofobă faţă de acest capital; colaborarea condiţionată a capitalurilor străine (în instituţii „naţionale", legate de nevoile statului de înzestrare sau de punerea în valoarea a bogăţiilor statului[108]) trebuia să asigure primatul capitalului şi al intereselor româneşti. Această politică era un reflex al suveranităţii statului, exprimând totodată trecutul, teama de a nu fi trataţi ca o colonie bună de exploatat[109].

---

[105] Naţional-ţărăniştii au acuzat că partidului liberal nu milita de fapt pentru descentralizare, politica liberală fiind contrarie acestui principiu (Aurel Buteanu, deputat de Satu-Mare, *Spre o nouă Constituţie. Discurs rostit în şedinţa din 18 dec. 1932 a Adunării Deputaţilor, cu prilejul discuţiei Adresei de răspuns la Mesajul Regal*, Cluj, Editura „Patria", 1933, p. 19). După profesorul de drept internaţional, André Tibal, regimul dezvoltat de liberali era unul administrativ, calchiat după organizarea franceză, care suferea de arbitrar, de favoritism sau chiar corupţie (André Tibal, Institutul des Hautes Études Internationales et Centre Européen de la Dotation Carnegie, Cours de M. Le Professeur Tibal, *Problèmes Politiques Contemporains de l'Europe Orientale*, 1929, mercredi, 10 avril 1929, 18e leçon, p. 3).

[106] Ştefan Zeletin, *Burghezia română*…., p. 105; într-o lucrare care încearcă să evidenţieze locul industriei româneşti în cadrul larg european, George Strat adoptă o poziţie similară: România şi-a înălţat edificiul economic pe baza împrumuturilor externe, prin urmare pătrunderea capitalului străin nu ar trebui să fie restricţionată (George Strat, *Industria românească în cadrul industriei europene*, Bucureşti, 1945, p. 16).

[107] I. N. Angelescu, *Politica economică a României faţă de politica economică imperialistă*, Bucureşti, 1923, p. 48.

[108] Vezi afirmaţiile lui Vintilă Brătianu, care afirmă bazându-se pe măsuri similare din ţările occidentale, că este greu să se conteste legitimitatea soluţiei adoptate de statul român în regimul minier, ea înscriindu-se în ideile sociale şi democratice ale epocii: „Cooperarea cu capitalurile străine. Memoriul prezentat străinătăţii de d-l Vintilă I. Brătianu, ministrul Finanţelor", în *Democraţia*, an XII, nr. 9, septembrie 1924, p. 3-23; Ing. Dan Perieţeanu, „Cum trebuie să fie politica noastră economică?", în *Democraţia*, anul XVII, nr. 4, aprilie 1929, p. 39.

[109] D. Drăghicescu, *Evoluţia ideilor liberale*…, p. 25-26.

Naţionalismul economic liberal ajungea principiul de organizare a statului. Referindu-se la nevoile care puteau fi mai uşor satisfăcute cu ajutorul străinătăţii, Vintilă Brătianu afirma că nu e permis unui stat suveran să-şi sacrifice interesele viitorului pentru nişte interese pasagere[110]. Naţionalismul economic devenise formula în jurul căreia s-au strâns toţi cei care cred în necesitatea neatârnării noastre economice[111]. În condiţiile în care mulţi analişti politici sau economici acuzau în perioadă formula şi practica economică a liberalilor, ca pe o acţiune de partid[112], liderii liberali au încercat să legitimeze această politică prin apelul la interesul superior şi la instinctul naţional: „să nu uităm că trădătorii nu sunt numai la război, ci sunt şi în timp de pace; iar dacă lupta pentru câştigarea independenţei economice va cere baricade, să se ştie că vom fi cu toţii acolo"[113]. „Gospodăria naţională", naţionalizarea vieţii economice prin capital şi prin personal, devenea principiul naţional pentru o ţară care avea pretenţia de a fi independentă politic şi economic. Asigurarea elementului naţional posibilitatea de a munci şi trăi onorabil de pe urma muncii sale, promovarea forţelor vii ale naţiunii, era o atitudine consensuală cu ceea ce se petrecea în epocă în Statele Unite, Franţa sau Germania, ne asigură Alexandru Topliceanu într-o conferinţă susţinută la Secţia Industrie a Cercului de Studii al partidului, legată de forţa de muncă autohtonă[114].

Dincolo de avansul planificării, nu toţi liberalii au perceput favorabil creşterea intervenţionismului statal. Gheorghe Brătianu aprecia, în context, opera liberalilor din generaţia trecută, care realizaseră „o mare revoluţie fără vărsare de sânge"; votul universal şi împroprietărirea, „care a chemat la viaţa politică şi economică marea masă ţărănească", reprezentau o îndepărtare de principiile generale ale teoriei care le definea programul, deşi însemnau o adaptare la necesităţile timpului şi ale ţării. Liberalismul român se putea întoarce finalmente, potrivit istoricului, spre înţelesul originilor sale, al individualismului, al muncii şi iniţiativei individuale. Excesul de

---

[110] Vintilă Brătianu, „Cooperarea cu capitalurile străine…", în *Democraţia*, an XII, nr. 9, septembrie 1924, p. 22.

[111] Nicolae Constantinescu, „Naţionalismul economic", în *Democraţia*, an XI, nr. 3, martie 1923, p. 34.

[112] Mihail Manoilescu descria naţionalismul liberal ca pe unul al „dividentelor" (*Memorii*…, vol. I, p. 70).

[113] Nicolae Constantinescu, „Sabotarea naţionalismului economic", în *Democraţia*, an XV, nr. 5-6, mai-iunie 1924, p. 99; echivalenţa stabilită între politica economică a lui Vintilă Brătianu şi interesul naţional a făcut ca în perioadă adversarii să considere „misticism economic" acţiunea liberală: Vintilă Brătianu nu mai avea, potrivit lui Andrei Corteanu, tonul unui om politic, ci al unui „apostol care nu poate avea nimic cu oamenii de rând"; cu „religia sa naţională", Vintilă Brătianu transformase partidul liberal „într-o sectă religioasă în care singurul credincios e numai d-sa, dar de care profită o lume întreagă de făţarnici şi de oameni comozi" (Andrei Corteanu, „Misticism economic", în *Revista Vremii* din 4 noiembrie 1923, *apud* Andrei Corteanu, *op. cit.*, p.121).

[114] Ing. Topliceanu, „Străinii în viaţa noastră economică", în *Democraţia*, an XXI, nr. 10-11, octombrie-noiembrie 1933, p. 15-23, M. G. Constantinescu, „Promovarea elementului românesc", în *Democraţia*, an XXIII, nr.3, martie 1935, p. 24-25.

etatism, de colectivizare a muncii reprezenta un mare pericol în această ţară cu situaţia ei geografică specifică, concluziona el. Liderul liberal respingea ideea că se poate salva liberalismul politic, cu instituţiile sale, cu regimul său parlamentar, fără liberalism economic şi fără sprijinirea instituţiilor democratice pe o nouă elită a păturilor mijlocii, cu rădăcini înfipte în toate straturile sociale ale naţiunii. „Libertăţile publice, fără cetăţeni liberi, conştienţi de valoarea şi de rostul lor în economie şi în societate, sunt cu adevărat forme fără fond, titlu fără conţinut", considera el[115]. Amestecul tot mai direct al statului în multe domenii era denunţat de Victor Slăvescu, la nivelul anilor '30, drept „copleşitor". El respingea ideea unui *liberalism totalitar*, arătând importanţa ca acţiunea de stat să se desfăşoare numai acolo şi numai în măsura în care poate realiza ceva concret, util şi permanent[116]. De altfel, pentru mulţi gânditori liberali, acţiunile etatiste (ale economiei dirijate) au fost greşite după 1918, întârziind rezolvarea normală a crizei postbelice. Dintr-o chestie de principiu, ele deveniseră o chestie de măsură. Liberalismul accepta intervenţia din partea statului doar în măsura în care individualismul nu era atacat în regulile sale fundamentale[117]. Dirijismul, prezentat adesea ca „o formulă lansată în străinătate", „măsură mântuitoare în viaţa statului" susţinută de „curente demagogice ori de interese electorale", lipsit astfel de o fundamentare economică serioasă[118], era de asemenea repudiat, însemnând în fapt stingherirea şi încătuşarea activităţii economice, diminuarea potenţialului naţional de producţie[119].

4.3. Sistemul politic şi democraţia în reprezentarea liberalilor români

Organizarea comunităţii politice româneşti după Marea Unire, pe baze democratice, a reprezentat o temă majoră a discursului liberal. Participarea de masă la

---

[115] Gheorghe I. Brătianu, *Liberalism şi democraţie*…, p. 21. Dar în altă parte, Gheorghe Brătianu afirma că „Statul avea funcţia firească de directivă, de control, de arbitraj, iar în ţara noastră şi rolul de apărător, de păzitor al elementului naţional şi al situaţiei dominante pe teritoriul României de astăzi" (*Ibidem*, p. 15-20).

[116] Victor Slăvescu, „Unitate şi autoritate", în *Democraţia*, anul XXIII, nr. 10-11, octombrie-noiembrie 1935, p.3-4.

[117] N. Sibiceanu, „Evoluţia liberalismului economic", în *Democraţia*, anul XXI, nr. 6-7, iunie-iulie 1933, p. 22-24.

[118] Într-o analiză a zonei balcanice, profesorul de la Harvard Robert Lee Wolff aprecia că liberalii români şi-au bazat politica economică pe un naţionalism puternic şi pe o optică foarte simplistă a naturii de progres economic, plecând de la teama că România, ca un stat agrar, putea ajunge la cheremul capitalului străin, pierzându-şi astfel şi independenţa naţională. Dar, consideră profesorul american, ei nu erau pe deplin conştienţi cât de departe mergeau consecinţele politicii de industrializare forţată, care trebuia să implice un lung program de organizare a economiei dincolo de puterile lor (Robert Lee Wolff, *The Balkans in Our Time*, New York, 1967, p. 128).

[119] D. Mociorniţă, „Economia dirijată", în *Democraţia*, anul XXIII, nr. 6-7-8,iunie-iulie-august 1935, p. 39-40; Lazăr Ionescu, „Economia dirijată ca politică economică", în *Democraţia*, anul XXIII, nr. 9, septembrie 1935, p. 13-18.

viaţa publică nu însemna, din perspectiva lor, rezolvarea automată a dificultăţilor legate de imaturitatea sistemului politic românesc. Gândit de către liberalii români, ca şi de omologii lor din alte ţări europene, prin prisma constituţionalismului liberal şi a deliberaţionismului, votul universal adoptat după 1918 ajunsese să transforme reprezentanţa naţională „într-o parodie" susţinea Mircea Djuvara[120]. Incompetenţa şi sterilitatea dezbaterilor, urmare a absenţei oamenilor capabili şi cu experienţă, compromiteau după liberali regimul parlamentar şi primejduiau viaţa statului. Din unghiul de analiză al elitei şi al statului, demagogia şi clientelismul politic reprezentau semnele insuficienţei politice. „Parlamentarismul nu este un scop în sine, ci numai un instrument de realizare, mijlocul cel mai eficace de a crea elite politice conducătoare", considera ulterior autorul sus menţionat[121]. Principiu de echitate, privit ca interes vital pentru neam, votul universal nu trebuia să fie înţeles, după D. Drăghicescu, în forma franceză a „postulatului egalităţii între membrii societăţii", ca un punct de ajungere şi nu de plecare; menirea profundă a votului universal (şi a democraţiei) era transformarea fiecărui locuitor al statului într-o valoare culturală, morală şi economică totodată[122]. Liberalii aveau convingerea că votul universal dobândit cu atâta trudă nu trebuia suprimat. Dar, mai ales în perioada imediat postbelică, unii liberali, precum sociologul Dimitrie Drăghicescu sau Horia Furtună, au gândit la limitarea votului universal, reprezentarea naţiunii fiind „oglindirea reflectată şi chibzuită a tuturor competinţelor profesionale"[123].

Realitatea politică şi jocul puterii au invalidat aceste proiecte liberale particulare, neasumate de altfel de partid în mod oficial. Din perspectivă liberală, educaţia civică şi politică a alegătorilor realizată prin coborârea elitei printre mase şi prin instruirea şcolară urma să structureze realitatea democratică. Chestiunea avea, o dată în plus, caracterul necesităţii, analfabetismul ţăranilor constituind un handicap în contribuţia pe care România dorea să o aducă în civilizaţia europeană[124]. Fără „şcoală", votul universal devenea un pericol pentru ţară, susţinea în perioadă D. Drăghicescu[125]. Prin cuvântarea lui Ionel Brătianu din 1927, Partidul Liberal stabilea „opera culturală" drept prioritară pentru România. Ea „trebuia să fie pusă în capul

[120] Horia Furtună, „Criza morală a timpului de faţă", în *Democraţia*, an IX, nr. 5, Mai 1921, p. 130; vezi şi „Asupra formei de guvernământ", în *Democraţia*, anul VIII, nr. 5-6, mai-iunie 1920, p. 149.

[121] Mircea Djuvara, *Doctrina Partidul Naţional-Liberal*…, p. 12.

[122] D. Drăghicescu, *Partide politice şi clase sociale*…, p. 86.

[123] Votul pe profesiuni a fost teoretizat la liberali, cel mai coerent, de D. Drăghicescu, *Evoluţia ideilor liberale*…, p. 58-75; Idem, *Partide politice şi clase sociale*, p. 19; dar nu este singurul : într-un articol din *Democraţia* (intitulat semnificativ, dar fără a fi semnat, „Asupra formei de guvernământ", an VIII, nr. 7-8, iulie-august 1920, p. 178-179) se prezintă un parlament alcătuit în proporţie de 50% din aleşii clasaţi pe ramuri de profesiuni şi în cadrul cărora prin chiar practica acelei profesiuni se stabileşte o ierarhie reală, având la bază calităţile fundamentale ale vieţii sociale, adică munca şi priceperea.

[124] Horia Furtună*, art. cit.*, p. 131.

[125] D. Drăghicescu, *Partide politice şi clase sociale*…, p. 86.

programului său politic". Democratizarea puternică prin cultură, viaţă de civilizaţie obştească puternică şi armonică, condusă de elita inteligenţei[126] reprezenta noul obiectiv politic de atins, conştientizare a luptei culturale pe care popoarele o desfăşurau pe acest teren dar şi a necesităţii unificării societăţii politice dintre marginile ţării; în anii '30, era o dată în plus o chestiune de supravieţuire, toate asociaţiile administrative, culturale sau de altă natură (organizaţiile de tineret, clerul, armata, C.F.R., serviciul sanitar etc.) trebuind să colaboreze ce statul în această nouă luptă[127].

Intim legat de democraţie la nivelul discursiv şi în pofida practicii politice (caracterizate ca autoritară şi voluntaristă), liberalismul românesc a cauţionat democraţia în anii '30 în plan public, într-o perioadă de recul pe plan european a curentului reprezentativ; deşi semnele neîncrederii în viabilitatea formulei democratice s-au făcut simţite în interiorul partidului plecând atât de la chestiunea puterii (în contextul preocupărilor pentru un regim autoritar ale regelui Carol al II-lea), cât şi de la declinul moderaţiei ca ideologie, liberalii erau conştienţi că structurarea democraţiei în noua societate politică devenise problema modernităţii româneşti în ansamblu. Suportul argumentaţiilor în favoarea democraţiei privea atât forma cât şi fondul ideii; echivalată cu regimul popoarelor civilizate şi mature, bazată pe conştiinţa cetăţenească, democraţia avea drept temelie liberalismul care „singur asigură echilibrul ideilor, pluralitatea şi sinteza lor superioară", desvoltarea creatoare a diferenţei, a contradicţiei fecunde a diversităţii[128]. Menţinerea structurii partidiste s-a impus în context ca decisivă. Liberalii au fost în perioadă unii din marii „investitori" în ideea de diferenţiere a intereselor publice şi au crezut în valabilitatea confruntării ideilor politice.

În anii '30, temerile liberale privind sociabilitatea politică au evoluat în paralel cu tendinţele autoritare manifestate de Carol al II-lea. Respectul normelor constituţionale a fost registrul principal în care liberalii au dorit să cantoneze ofensiva Regelui privind modificarea sistemului politic. În condiţiile identificării noului monarh cu un „ritm nou", în care mulţi s-au grăbit să prezică sfârşitul vieţii de partid, liberalii au conştientizat că lupta împotriva naţional-ţărăniştilor, principalii

---

[126] G. Bogdan-Duică, „Discursul cultural al D-lui I. I. C. Brătianu", în *Democraţia*, an XV, nr. 4, aprilie 1927, p. 10.

[127] Culturalizarea maselor presupunea statul ca pivot; în 1933, Gh. Beiu Paladi sugera o organizare piramidală, având ca instrument de coordonare şi conducere Consiliul Cultural al culturii poporului (cu reprezentanţi ai Ministerului, Academiei etc.), sub oblăduirea Ministerului Instrucţiunii; la nivelul judeţelor, urmau să fie constituite Consilii culturale (care să cuprindă pe autorităţi şi delegaţii societăţilor particulare), astfel de structuri fiind gândite până la nivel comunal; înălţarea morală a poporului, luminarea lui pentru formarea conştiinţei naţionale şi impunerea solidarităţii sociale erau proiectate prin organizarea serbărilor, şezătorilor, cercurilor, conferinţelor săptămânale, a ziarelor etc.; momentele mobilizatoare aveau aspectul *săptămânilor*: a *Divinităţii*, a *Mamei*, a *Copilului*, a *Unirii*, a lui *Eminescu*, a *grâului* etc. („Ofensiva culturală", în *Democraţia*, an XXI, nr. 2, Februarie 1933, p. 32-38).

[128] M. Fărcăşanu, Scolii, în *Democraţia*, anul XX, nr. 10, octombrie 1932, p. 56-57.

adversari politici la sfârşitul deceniului precedent, devenea marginală, ca o dispută asupra puterii politice aşa cum fusese prescrisă aceasta până atunci; adevăratul pericol pentru modernitatea politică românească, cum se construise ea, îl reprezentau formulele noi, construite în jurul persoanei regale şi în tangenţă cu acesta. Reacţia negativă împotriva „personalităţilor" (demonizate pentru că înainte de război se manifestaseră ca reprezentanţi ai plutocraţiei în partidele reacţionare), „specialiştilor", „combinaţiilor oculte" dădea consistenţă demersului liberal de reflecţie asupra rostului şi utilităţii partidului politic în lumea modernă; evidenţierea dificultăţilor inerente pe care le cunoscuse viaţa de partid după evenimentele politice, economice şi sociale generate de primul război mondial, nu putea, după liberali, să anuleze rolul acestor structuri politice, instrumente fireşti şi indispensabile ale reprezentării moderne, ale regimului parlamentar şi rezultatul unei evoluţii naturale de conducere a statelor moderne. După liberali, „ritmul nou" promovat de unii oameni politice nu reprezenta acţiunea îndrăzneaţă, inovatoare de program şi de metode, ci ascundea preocupări vechi, ambiţii deşarte, dorinţa de a domina a câtorva politicieni care nu-şi găsesc locul în cadrele vieţii de partid constituţionale.

Încă din august 1930, Gheorghe Tătărescu realiza cea mai structurată şi mai coerentă critică împotriva tendinţelor generate de noua domnie, privind sporirea rolului Regelui în cadrul sistemului ca element de autoritate („guvernul de dictatură", „guvernul personal", „Cabinet de personalităţi", „guvern de concentrare") în contextul „falimentului partidelor", într-un vast memoriu-analiză asupra situaţiei interne de după restauraţie şi asupra sistemului politic românesc postbelic. Liderul liberal cantona noile formule politice ale puterii în spaţiul populismului, considerându-le mituri-panaceu, formule care ascundeau, după liderul liberal gorjean, insuficienţa unora de a participa la viaţa politică democratică[129]. Memoriul lui Gheorghe Tătărescu, şi lupta pe care o include textul în sine, era un element de raliere în contextul opoziţiei din acel an, dar totodată, un apel la dispariţia violenţei în luptele politice dintre partide, acuzate de egoism şi de politicianism materialist", şi la disciplinarea conduitei lor publice[130].

Lupta împotriva formulelor autoritare a rămas o constantă a manifestării publice a liberalilor români, ca un aspect esenţial al identităţii lor politice (legată de viaţa parlamentară şi constituţională) şi ca semn al delimitării de autoritarismul

[129] „Guvernul de mâine", în Gheorghe Tătărescu, *Mărturii pentru istorie*, ediţie îngrijită de Sanda Tătărescu-Negropontes, cuvânt înainte de Nicolae-Şerban Tanaşoca, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1996, p. 114-140. Concluziile vizau întărirea partidelor politice; desfiinţarea sau slăbirea lor favorizând curentele extremiste şi anarhiste sau naşterea coteriilor, a facţiunilor şi a camarilelor, mult mai primejdioase – în viziunea liderului liberal de Gorj – decât acţiunea politicianistă a tuturor partidelor (*Ibidem*, p. 138-139); pe de altă parte, guvernele zise „de dictatură" sau „personale" sunt corozive pentru România, deoarece ar distruge, încetul cu încetul, nimbul autorităţii şi al prestigiului Coroanei şi ar fi prilejul marilor neînţelegeri care va sfărâma uniunea dintre ţară şi monarhie (*Ibidem*, p. 133).

[130] *Ibidem*, p. 117 şi p. 140.

regelui. Mulţi liberali, strânşi în jurul lui Constantin I. C. Brătianu mai ales, au rămas fideli democraţiei şi s-au ridicat în apărarea sistemului partidelor politice şi în anii următori, în pofida avansului autoritarismului în sfera politică sau a alunecării unor tineri liberali în direcţia carlismului (Eugen Titeanu, Victor Iamandi etc.). Decăderea vieţii democratice nu era cauzată de partidele politice ca atare, spuneau liberalii, ci de mulţimea partidelor legate de demagogie ca formă de impunere în spaţiul public[131]. Considerând că o operă de guvernare nu se poate improviza că organizarea politică a unui popor nu se putea face decât pe principiul diferenţierii (îndoctrinarea uniformă a tuturor cetăţenilor este o imposibilitate, aprecia la moment unul din tinerii liberali), fuziunea producându-se când statul este în pericol, partidele rămâneau în viziunea liberalilor cele mai utile instrumente de guvernare precum şi cele mai importante vehicule ale reprezentării necesităţilor româneşti[132].

România avea nevoie de liberalism, temelie a democraţiei, dar şi frâna necesară a ei, în încercarea de a evita tirania mulţimii, considera Gheorghe I. Brătianu. Curentul liberal era departe de încheierea misiunii în România, condiţia supravieţuirii lui fiind dată însă de întărirea caracterului *naţional*'[133]. În anii '30, ei s-au delimitat de corporatism şi de fascism, în sensul necesităţii conflictului politic pe care-l conţinea ideea de opoziţie şi refuzând ideea de privilegiu[134].

* * *

Ideile anterioare care structurează, doctrinar, liberalismul politic românesc în perioadă ţin de dezbaterea elitei partidului. Ele au deţinut un loc important în opera de legiferare din momentul guvernării sau în poziţionarea faţă de evenimentele publice. Dar, deşi publicaţiile de propagandă (ziarele, broşurile sau calendarele) oferă o vizualizare acestor *teze-idei* transpuse într-un limbaj simplificat, îmi este dificil să

---

[131] C. Rarincescu, „Partidele politice şi disciplina de partid", în *Democraţia*, an XX, nr. 11, noiembrie 1932, p. 18; în martie 1938, într-o încercare de istorie a doctrinelor politice, Petre Ghiaţă, unul din tinerii liberali, ajungea la concluzia că libertatea este „cel mai de preţ bin spiritual şi material al omenirii" (…). Libertatea era idealul suprem iar dictaturile nu puteau fi, în concepţia autorului, decât vremelnic (Petre Ghiaţă, *Istoria doctrinelor politice*, Bucureşti, Editura „Ideia", 1938, p. 267-269); vezi şi Ion Matasă, *Democraţie şi dictatură*, Piatra-N.[eamţ], Atelierele Tipografice „Înainte", f.a. [1937].

[132] Valeriu Roman, „Dominantele vieţii de partid", în *Democraţia*, an XXIII, nr. 2, februarie 1935, p. 3-4; prof. G. N. Leon (subsecretar de stat la ministerul Industriilor şi Comerţului), „*Partidul* şi *Guvernul*", în *Democraţia*, an XXIII, nr. 4, aprilie 1935, p. 16. Aceasta în pofida faptului că, în ultimul număr apărut al revistei *Democraţia* (fără subtitlul *Revista Cercului de Studii al Partidului naţional-liberal*), la începutul anului 1938 (anul XXIV, nr. 1-4, ianuarie-aprilie), unii liberali au lăudat, ca reprezentând salvarea României, „eliberarea ţării din ghearele hidrei politicianiste", acţiunea Regelui de impunere a unui regim personal şi de modificare a Constituţiei (Pavel Cuzminschi, *Restabilirea echilibrului social* („Un *vot* anticipat de şapte ani", p. 19-23).

[133] Gheorghe I. Brătianu, *Liberalism şi democraţie*…, p. 10 şi 22.

[134] Ing. Paul Zotta, „Spiritul corporatismului şi liberalismul", în *Democraţia*, an XXI, nr. 2, februarie 1933, p. 63-70 şi nr. 3-4, martie-aprilie 1933, p. 73.

aproximez modul în care conceptele şi teoriile erau relecturate înţelese de diversele medii şi cercuri partizane ale liberalilor români; de asemenea, nu ştiu în ce măsură ele generau semnificaţii concrete şi mobilizare socială. Mai curând, identitatea liberalilor din organizaţii se constituia în raport cu practicile liderilor P.N.L., care mărturiseau o realitate a puterii în societate.

În raport cu propriile idei afirmate, liberalismul românesc devenise conservator faţă de evoluţia sa de dinainte de război şi pe relaţia cu noile provocări ale secolului al XX-lea, o gândire preponderent politică şi administrativă. „Partidul naţional-liberal n-a avut prejudecăţi doctrinare", considera Gh. N. Leon, după care acesta fusese „într-o continuă prefacere, ţinând pas de mersul vremurilor, liberal când ţara avea nevoie de libertate, conservator când ţara avea nevoie de păstrarea unei tradiţii sau unei avuţii naţionale, dar întotdeauna credincios unui ideal permanent: Statul şi naţiunea română"[135].

5. O genealogie a ideilor liberale în România interbelică

Între cele două războaie mondiale, liberalii românii au fost receptivi la dezbaterea în plan european asupra crizei liberalismului de secol XIX, cu încercarea de a redefini atributele individului şi ale statului după Marele Război. Preocuparea pentru teorie a fost însă redusă în mediul liberal românesc, lipsind o dezbatere asupra elementului central al liberalismului, libertatea individuală. Semnificativ, principalele reflecţii asupra libertăţii, au venit dinspre gânditori situaţi mai curând pe linia tradiţionalismului: Nicolae Iorga[136] şi N. Steinhardt[137]. Reflecţia liberală a fost

[135] Gh. N. Leon, *op. cit.*, p. 30. I. G. Duca afirma că, prin rolul asumat de liberali, românii merseseră teoretic până la limita progreselor burgheziei sociale (prin expropriere, aşezarea pe cele mai democratice baze a organizării economice, votul universal), urmând un timp al desăvârşirii şi consolidării operei. Misiunea istorică a generaţiei sale era să găsească soluţiile practice unor nevoi concrete; salvarea stătea, după I. G. Duca, nu în teorii, ci în simţul limpede, liniştit şi hotărât al realităţii, în gospodărie cuminte, de bun simţ, de muncă, de cinste şi prevedere (I. G. Duca, „Misiunea istorică a generaţiei actuale", în *Democraţia*, an XX, nr. 5, 15 mai 1932, p. 7).

[136] Nicolae Iorga, *Evoluţia ideii de libertate*, ediţie îngrijită, studiu introductiv şi note de Ilie Bădescu, Bucureşti, Editura Meridiane, 1987; Nicolae Iorga este un antimodern. Lucrarea sa, în fapt 18 lecţii ţinute la Universitatea din Bucureşti, tipărite la Vălenii de Munte în 1928 după note stenografiate pentru elevii săi cu ajutorul Ministerului de Instrucţie (sub guvernul liberal?), reprezintă o teorie istorică a ideii de libertate. Justificându-şi propriul demers, Iorga însuşi afirmă că metoda istorică este singura „cercetare cu folos" după epuizarea definiţiilor filosofice care au uzat şi compromis termenul în perioada contemporană lui (p. 64). Plasând noţiunea în câmp istoric, deşi concepută sociologic (esenţa libertăţii înseamnă dreapta proporţionalitate interioară a trei termeni: libertatea muncii, libertatea politică şi libertatea gândului) savantul încearcă în fapt deprecierea libertăţii moderne, „libertatea constituţiilor pentru câţiva" (p. 74); „libertatea" la Iorga este o formă a comunităţii şi în spaţiul românesc ea poate fi găsită în marginile unor tradiţii care ele singure ţineau locul tuturor regulamentelor moderne. Amplă incursiune în

orientată mai curând asupra contingentului, în dorinţa de a oferi legitimitate liberalismului şi Partidului Naţional Liberal sau de a justifica o anumită politică.

În spaţiul românesc îmi este astfel dificil să prezint o şcoală de reflecţie liberală (sau neoliberală). Pentru perioada interbelică, doar retrospectiv putem discuta despre „gândirea liberală sau neoliberală" în România. Lucrările privind problema societăţii din unghiul noului curent diferă însă mult ca metode: determinismul social, istoric şi economic la Ştefan Zeletin, metoda comparativă (*econometrică*) în cazul operei lui Mihail Manoilescu, analiza pragmatică la Vintilă Brătianu; mulţi alţi autori de factură neoliberală, precum N. P. Arcadian, Victor Slăvescu, Alexandru Topliceanu etc., nefiind preocupaţi de natura morală a liberalismului, apelează la un limbaj tehnicist pentru susţinerea unui anumit obiectiv cu valenţe economice. Efortul este mai curând unul politic, strict argumentativ, decât unul articulat intelectual-etic. Mediul universitar, prin excelenţă laboratorul marilor sisteme de idei, a fost puţin favorabil în România dintre cele două războaie mondiale iniţiativelor teoretice în direcţia liberală[138]. Cei care au reflectat asupra liberalismului românesc interbelic nu au făcut „şcoală" la Universitate; mai curând naţional-ţărăniştii (Virgil Madgearu, Ion Răducanu, Gramoslav Mladenatz au fost profesori –

trecut şi evidenţiind „multiplele chipuri ale libertăţii", „istoria" lui Iorga este scrisă pentru prezent, În subtext, istoricul doreşte să delegitimeze modernitatea românească „liberală", uniformizantă prin şcoală, mediu public, ziare: România nu avea nevoie de libertăţi de împrumut, libertăţile ei străvechi, a acelor „modeste *Romanii*, în care se trăia după vechi datine patriarhale" (p. 66) - libertatea claselor de jos, a claselor muncitoare, a ţăranilor ostaşi – asigurând puterea ţărilor dunărene în trecut (p. 93).

[137] N. Steinhardt, „Liberalism", în *Revista Fundaţiilor Regale*, anul IV, 1 septembrie 1937, nr. 9, p. 584-604. Prin problemele pe care le ridică în studiul său, N. Steinhardt ne apare ca fiind unul din gânditorii liberalismului cel mai aproape situat de ceea ce se discuta atunci în plan european. Referinţele bibliografice sunt cele clasice, de la François Guizot, cu *De la démocratie en France*, din 1849, şi Benjamin Constant, *Cours de politique constitutionnelle*, Editura Guillaumin, 1872, Alexis de Tocqueville, cu *De la démocratie en Amerique*, Charles Gosselin, 1842 sau Herbert Spencer, cu *Principiile morale*, până la autori care în perioada interbelică au mers pe linia „clasică": Jean Guéhenno, cu *Conversion à l'humain* şi *Caliban parle*, Francesco Nitti, *La démocratie*, Alcan, 1933, vol. I-II sau Joseph Barthélemy, *Valeur de la liberté et adaptation de la République*, Sirey, 1935; perspectiva liberală pe care o înfăţişează tânărul doctor în drept constituţional (Nicu Steinhardt obţinuse acest titlu în 1936) este cea a triumfului democraţiei anonime asupra curentului dominant şi distins din a doua jumătate a secolului al XIX-lea; este o pledoarie pentru liberalism, întrucât, aşa cum afirmă unul din autorii citaţi, H. G. Wells, în *After Democracy*…, „socialismul nu e libertate", iar „liberalismul nu e învechit" (p. 603).

[138] Aceasta în pofida faptului că la Universitatea din Cernăuţi a fost profesor de economie politică, pentru o scurtă perioadă de timp (1909-1911) unul din marii economişti ai secolului al XX, Joseph Alois Schumpeter. În acel moment, economistul austriac nu era încă unul din marile nume ale ştiinţei economice mondiale; cf. şi Toader Ionescu, *Istoria gândirii economice universale şi româneşti*, Cluj-Napoca, Casa de editură S. C. „Sarmis" S.R.L., 1999, p. 329.

Ion Răducanu ajungând chiar şi rector al instituţiei – la Academia de Înalte Studii Comerciale şi Industriale din Bucureşti, Petre Andrei a ocupat catedra de sociologie şi etică a Universităţii ieşene, după cum şi Gheorghe Zane a fost conferenţiar şi, ulterior, profesor titular de economie politică, de *Istoria doctrinelor economice* la Facultatea de Drept a aceleeaşi universităţi[139] etc.) au ocupat spaţiul universitar, impunând valorile anticapitaliste şi antiliberale. Deşi unii dintre liberali au valorizat funcţia profesorală (Victor Slăvescu a fost, de asemenea profesor la Academia de Înalte Studii Comerciale şi Industriale din Bucureşti, Ştefan Zeletin a obţinut, cu sprijinul politic al lui Ion Petrovici, Catedra de Istoria filosofiei vechi şi medievale la Universitatea din Iaşi, dar a fost mai mult bolnav în ultimii săi ani de viaţă, iar Mihail Manoilescu a deţinut, din 1931, Catedra de economie politică, organizare şi raţionalizare la Şcoala Politehnică din Bucureşti[140]), succesele în dezvoltarea unor teme liberale au fost relative: Manoilescu afirma, în *Memoriile* sale, că „Politehnica nu mi-a dat niciodată o deplină satisfacţie....Eu care am răspândit în domeniul economiei idei, nu am avut elevi şi nici nu am făcut şcoală afară de un singur discipol..."[141].

În aceste condiţii, cadrul alocat prin revista *Democraţia* era cu totul insuficient pentru o dezbatere cu privire la natura şi formele liberalismului românesc, în pofida unor tineri care au ilustrat nevoia de discuţie a valorilor liberale (precum Ing. Paul Zotta, Mihail Fărcăşanu ş.a.); marcată de prezenţa nemijlocită a politicului, fiind totuşi publicaţia unui partid de guvernământ interesat de a dezvolta o discuţie asupra problemelor cotidianului politic şi economic, ea făcea dificilă reflecţia sistematică în direcţia fundamentării unei gândiri liberale originale.

Dacă nu po identifica o şcoală liberală, a existat şi în societatea românească un ethos liberal, legat de practica statului naţional, în care se regăsesc majoritatea autorilor neoliberali de la noi, chiar dacă au privilegiat un aspect sau altul. Desigur, există deosebiri între Vintilă Brătianu, care domină prin acţiunea guvernamentală neoliberalismul primului deceniu interbelic, şi Mitiţă Constantinescu în anii '30. Legaţi prin intervenţionismul de stat, cei doi lideri liberali diferă prin accent. Vintilă Brătianu, element decisiv (alături poate de I. N. Angelescu) pentru liberalismul din imediata vecinătate a războiului, se raporta la creşterea rolului statului în economie şi societate, fără însă să le cuprindă prin acţiunile sale; statul nu s-a manifestat acum exclusiv politic (în asigurarea păcii sociale înăuntru şi a securităţii în exterior), ci a coordonat propăşirea ţării. Mitiţă Constantinescu reflectă numeroasele transformări din interiorul neoliberalismului românesc; nu doar o îndrumare, ci o dirijare complexă şi multilaterală a economiei, statul devenind organismul central al societăţii[142].

---

[139] Costin Murgescu, *Mersul ideilor economice la români. Epoca modernă*, vol. II, *Profiluri de epocă. Mersul ideilor agrare. Mersul ideii naţionale*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1990, p. 244, 258-259, 266, 268; pentru Gh. Zane, a se vedea Costin Murgescu, *op. cit.*, vol. I, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1987, p. 97.

[140] *Ibidem*, p. 79, 406 şi 417.

[141] Mihail Manoilescu, *op.cit*, vol. II, p. 305-306.

[142] Vezi *Politică economică aplicată*, lucrarea din 1942 a lui Mitiţă Constantinescu, mai ales vol. III, p. 22-97.

5.1. Lecturile liberalilor: Zeletin, Manoilescu şi... Virgil Andronescu

Dezbaterile asupra purtătorilor liberalismului la noi s-au oprit mai ales la Ştefan Zeletin şi asupra lui Mihail Manoilescu[143]. Ştefan Zeletin a deţinut o anume preeminenţă în dezbaterile intelectuale din perioadă, în condiţiile publicării lucrărilor sale în primul deceniu interbelic şi a polemicilor generate de negarea "ştiinţifică" pe care o întreprinde prin cercetarea sa cu privire la interpretarea junimistă asupra modernităţii româneşti. În *Burghezia română. Originile şi locul ei istoric* (din 1925), principala operă aparţinând profesorului de la Universitatea din Iaşi, Zeletin a fost preocupat de evidenţierea devenirii de tip occidental-capitalist a societăţii româneşti moderne; sub aspect conceptual mai ales, dar şi metodologic, el se dovedeşte tributar determinismului economic şi sociologic al lui Karl Marx şi lucrărilor lui Werner Sombart (cu *Der moderne Kapitalismus*, vol. I-III, f.l., 1919) sau altor abordări din mediul german de aceeaşi orientare ideologică (în special *Die Entstehung der Volkswirtschaft*, a lui Karl Bücher, Tübingen, 1898, *Der Staat*, a lui Franz Oppenheimer, Frankfurt a. M., 1907, *Die Anfänge des modernen Kapitalismus*, München, 1916). Fără a fi socialist, aşa cum îl consideră Cristian Preda[144], Zeletin utilizează marxismul şi categoriile sale în explicaţia evoluţiei românilor de după 1829 (tratatul de la Adrianopol), cu factorul economic (*infrastructura*) determinând aspectele politice (*suprastructura*). În pofida schemei sociologice şi economice de analiză, marxismul este prezent în *Burghezia*… lui Zeletin mai puţin ca ideologie politică, aşa cum sunt gândite ideologiile în mediul occidental, cât mai ales ca „limbaj interpretativ", ca modalitate de înţelegere a realităţilor dintr-o societate periferică[145]. În *Neoliberalismul* (1927), lucrare complementară *Burgheziei*..., dar fără coerenţa

[143] Vezi Costin Murgescu, *op.cit.*, vol. I, p. 402 şi urm., Catherine Durandin, *Istoria românilor*, traducere de Liliana Buruiană-Popovici, prefaţă de Al. Zub, Iaşi, Editura Institutului European, 1998, p. 198-214, Philippe C. Schmitter, *Reflections on Mihail Manoilescu and the Political Consequences of Delayed-Dependent Development on the Periphery of Western Europe*, în Kenneth Jowitt (editor), *Social Change in Romania, 1860-1940. A Debate on Development in a European Nation,* Institute of International Studies, University of California, Berkeley, 1978, p. 117-140 etc.

[144] Cristian Preda, *Zeletin a fost socialist, nu liberal*, în *Modernitatea politică şi românismul*, Bucureşti, Editura Nemira, 1998, p. 201-235.

[145] Victor Rizescu, „Romania as *Periphery*: Social Change and Intellectual Evolution", în Bogdan Murgescu (editor), *Romania and Europe: Modernisation as Temptation, Modernisation as Threat*, afterword Bodo von Borries, Bucureşti, Editura Allfa, Edition Kőrber-Stiftung, 2000, p. 37; Victor Rizescu consideră, distingând între limbajul politic periferic şi limbajele interpretative, drept antiproductivă întrebarea dacă Zeletin a fost liberal sau marxist; el consideră că filosoful şi sociologul român din perioada interbelică a fost cu siguranţă „liberal" în sens românesc, deoarece el apără strategia modernizării / occidentalizării impusă de Partidul Naţional Liberal; în aceeaşi direcţie argumentativă, el aduce exemplul lui Mihail Manoilescu, catalogat uneori ca „modernist" sau „occidental" (liberal, finalmente, dacă ne referim la Eugen Lovinescu) şi alteori teoretician al „dreptei" extreme (antimodern dacă ne referim la corporatism, ceea ce poate fi asociat cu „tradiţionalismul").

internă a acesteia, referinţele bibliografice principale sunt cele ale determiniştilor englezi (Hobson, Hobhouse, Beveridge), de la care Zeletin a împrumutat „caracterul constructiv" şi „nevoia de organizare", considerate de liberalii englezi consubstanţiale noii forme de gândire liberală.

Opera lui Mihail Manoilescu este, sub aspectul referinţelor, mult mai originală şi inovatoare[146]. Principala sa lucrare, *Théorie du protectionnisme et de l'échange internaţional*, apărută la Paris în 1929, la Editura Giard[147], a devenit un punct de referinţă în evoluţia reflecţiei asupra comerţului internaţional[148]. Reacţiile din marile reviste de specialitate (printre cei care au recenzat lucrarea au fost şi J. B. Condlife, Wilhelm Röpke sau economistul suedez Bertil Ohlin[149]) pe care omul Manoilescu le inventariază cu acribie[150], dezvăluie impactul lucrării economistului român şi recunoaşterea sa ştiinţifică. Manoilescu circulă mult în perioada interbelică, corespondează cu cunoscutul economist american Frank William Taussig de la Universitatea Harvard (părintele spiritual al curentelor moderne de gândire liberală în domeniul comerţului exterior), se întâlneşte cu unele din marile personalităţi ale perioadei dintre cele două războaie mondiale (Mussolini, Salazar, contele Coudenhove-Kalergi etc.[151]), participă la numeroase conferinţe internaţionale, rolul său în cadrul dezbaterilor fiind rememorat cu orgoliu[152]. Exprimând noutatea, lucrarea refuză încadrările facile; referinţele arată cunoaşterea lucrărilor liberalilor de secol XIX, dar nu şi a celor de secol XX (Taussig – căruia Manoilescu i-a trimis cartea – i-a reproşat, de altfel, într-o scrisoare că nu i-a citit opera[153]). Prin sensul analizelor sale, în opoziţie cu tezele liberalismului clasic exprimate de Adam Smith şi David Ricardo, ca şi prin evoluţia ulterioară spre corporatism[154], el se situează însă pe poziţiile controlului statului asupra vieţii economice şi sociale.

Lucrările menţionate cu privire la devenirea liberală a societăţii româneşti se circumscriu „marii dezbateri" interbelice, după cum definea istoricul american Keith Hitchins disputa intelectuală cu privire la evoluţia societăţii româneşti după

146 Vezi studiul lui Philippe C. Schmitter, *op. cit.*

147 Tradusă ulterior şi în alte limbi de circulaţie internaţională (italiană, engleză, portugheză în 1931, germană în 1937), lucrarea a cunoscut o ediţie în limba română abia în 1986 (*Forţele naţionale productive şi comerţul exterior. Teoria protecţionismului şi a schimbului internaţional*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1986).

148 Mihai Todosia, *Mihail Manoilescu despre problemele dezvoltării complexului economic naţional în perioada interbelică. Contribuţia acestuia în domeniul teoriei relaţiilor internaţionale*, studiu introductiv la Mihail Manoilescu, *Forţele naţionale productive*…, p. 23.

149 Costin Murgescu, *op. cit.*, vol. I, p. 441-447.

150 Mihail Manoilescu, *Memorii...*, vol. I, p. 11-12 (*Prefaţa* editorului Prof. dr. Ing. Valeriu Dinu, „Schiţă de portret: Mihail Manoilescu").

151 *Ibidem*, vol. II, p. 315; p. 335; p. 386 etc.

152 Valeriu Dinu, editorul *Memoriilor* lui Manoilescu, le enumeră în prefaţă, *Ibidem*, vol. I, p. 11-13.

153 Costin Murgescu, *op. cit.*, vol. I, p. 440.

154 Mihai Manoilescu, *Secolul corporatismului*, Bucureşti, 1934; Idem, *Partidul unic. Instituţia politică a regimurilor noui*, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1940.

Unirea din 1918. Ele reprezintă argumente în discuţiile epocii şi legitimează diferite politici guvernamentale ale Partidului Naţional Liberal (sau ale Partidului Poporului condus de Alexandru Averescu). Într-un alt registru al abordării, lecturile unor liberali fără poziţii publice centrale ne oferă perspectiva unui liberalism mai larg, regăsibil la nivelul societăţii.

Virgil Andronescu, liberal constănţean, fost primar al oraşului, situat pe poziţiile lui Gh. Brătianu în contextul rupturii liberale din 1930, este un astfel de personaj care ne permite să înţelegem dimensiunea liberalismului românesc. Lucrarea sa, *Fragmente de politică socială*[155], se constituie – în afara inserării discursurilor lui Gh. Brătianu de la diferite congrese sau manifestări ale Partidului Naţional Liberal georgist şi a unor comentarii proprii cu caracter politic militant – într-o culegere de texte, traduceri cel mai adesea din scrierile unor gânditori liberali sau apropiaţi de curentul liberal din mediul intelectual occidental. Lucrarea pare o iniţiativă proprie, o miză personală, şi nu este, după ştiinţa mea, integrată unui proiect privind discuţia liberală (chiar şi cea limitată la formaţiunea politică a lui Gheorghe Brătianu). V. Andronescu se concentrează mai ales pe redarea unor fragmente ale gândirii neoliberale din spaţiului francez; Leon Bourgeois[156], Pierre Flottes[157], Daniel Halévy[158], André Tardieu[159], Paul Reynaud, René Hubert[160], Lucien Romier[161], tinerii liberali radicali marcaţi de figura lui Clémanceau, de experienţa războiului şi situaţi în tradiţia lui Poincaré, cei care au încercat să materializeze în Franţa interbelică ideile noi, apărute în timpul conflagraţiei în privinţa relaţiilor între oameni (în tradiţia lui Bourgeois şi a principiului datoriei sociale) sau ale celor dintre stat şi industrie[162], sunt autorii cei mai citaţi, ca un apel la moderaţie în privinţa noului liberalism, legat tot mai mult de social şi de stat. Aşa cum afirma André Tardieu, „statul trebuia să intervină acum acolo unde odinioară nu intervenea şi să controleze aceea ce trecea

---

155 Virgil Andronescu, *Fragmente de politică socială*, culese şi traduse în româneşte de Virgil P. Andronescu, Constanţa, Editura Tipografiei „Dacia", 1934.

156 Leon Bourgeois, *Solidarité*, Paris, Libraire Colin, 1933 (*Doctrina practică a solidarităţii sociale*; traducerile dintre paranteze reprezintă titlul ales de Virgil Andronescu pentru fragmentele preluate din lucrările autorilor citaţi), p. 93-114.

157 Pierre Flottes, *La Démocratie entre deux abîmes*, Paris, Editions Jules Tallandier, 1929 (*Democraţia între două prapastii. Reforma şefilor*), p. 35-68.

158 Daniel Halévy, *Décadence de la Liberté*, Paris, Editions Bernard, 1932 (*Decadenţa libertăţii*), p. 139-158.

159 André Tardieu, *L'épreuve du pouvoire*, Paris, 1931 (discursuri ţinute în Camera Franceză), din care Virgil P. Andronescu ne prezintă două fragmente, *Problema Statului modern*, p. 69-80 şi *Politica Ţărănească*, p. 81-92; există şi o altă traducere din Tardieu, *L'heure de la décision* (*Ceasul hotărârei*), p. 253-284.

160 René Hubert, *Principes d'autorité dans l'organisation démocratique*, Paris, 1926 (*Voinţa de a trăi naţional. Isvorul autorităţii. Iluziunea autorităţii. Guvernământul partidelor. Existenţa partidelor. Funcţionarea partidelor*), p. 354-396.

161 Lucien Romier, *Nation et civilization. Les Documentaires*, Paris, 1933 (*O sarcină folositoare a elitelor. Patria şi Statul*), p. 397-404.

162 Nicolas Roussellier, *op. cit.*, p. 146.

cu vederea înainte"; el „are datoria să vină în ajutor, în interesul general, intereselor profesionale momentane ameninţate, să prevadă şi să pună în stavilă răbufnirilor, fenomenelor exterioare asupra producţiei naţionale şi asupra pieţei salariilor"[163]. Reconsiderarea liberalismului din perspectivă anglo-saxonă, germană sau italiană face trimitere, în culegerea lui Virgil Andronescu, mai ales la acele nume ale neoliberalismului sau ale social-democraţiei (cum ar fi Carlo Rosselli[164], cel care considera în perioadă că socialismul trebuia să tindă către liberalism) legate de evoluţia pozitivă a statului: H. G. Wells[165] şi Walther Rathenau[166]. Traducerile nu se circumscriu însă unei direcţii bine conturate, ideile liberalismului clasic (Alain[167], Daniel Halévy sau chiar aparţinând lui Stelian Popescu, extrase din ziarul „Universul"[168]) fiind alăturate celor care exprimă preocuparea pentru reînnoirea curentului. Elementele de unitate ale selecţiei, atâtea câte există, asociază liberalismului atât idealul de libertate, dar şi cel de lege şi de ordine; în plan secund, liberalismul apare ca fiind suprapus democraţiei şi acţiunii elitelor în societate. Nevoia de „elite conducătoare" şi de statuarea principiului meritocratic la temelia noii ordini sociale este teoretizată şi de Gheorghe Brătianu într-o discuţie asupra liberalismului gândit ca o „şcoală a energiei individuale" şi care nu acceptă tutela statului sau presiunea marilor întreprinderi anonime legate de hipertrofia capitalismului[169]; pe urmele lui Pierre Flottes sau H. G. Wells (de la care unele idei sunt preluate într-o manieră directă, cu propoziţii similare), marele istoric considera că salvarea liberalismului politic – cu aşezămintele unui regim constituţional şi parlamentar – se poate realiza numai cu temelia indispensabilă a liberalismului economic (dezvoltând libertatea individuală, dar lăsând statului rolul firesc de directivă şi control) şi cu sprijinul unei elite naţionale[170].

---

163 André Tardieu, *op. cit.,* p. 70.

164 Carlo Rosselli, *Socialisme liberal*, traduit de l'italien par Stefan Priacel, Paris, 1930 (*Socialismul liberal*, p. 285-328); vezi asupra lui Carlo Rosselli lucrarea lui Stanislao G. Pugliese, *Carlo Rosselli. Eretic socialist şi exilat antifascist*, prefaţă de Vladimir Tismăneanu, traducere de Aurora Martin, Iaşi, Editura Polirom, 2003.

165 H. G. Wells, *After democracy*….*Faillite de la démocratie?* (*Falimentul democraţiei?*), p. 1-16 dar şi *Despre organizarea unei lumi liberale*, p. 437-449.

166 Walther Rathenau, *Où va le monde? Considerations philosophiques sur l'organisation sociale de demain*, traduction française et Avant-propos de S. Jankievitch, Paris, Payot et C-nie, 1922 (*Încotro merge lumea?*), p. 328-244.

167 Alain, *Le Citoyen contre les pouvoires*, Paris, Aux Èditions du Sagittaires, 1926, p. 137 sqq. (*Cetăţeanul contra puterilor*), p. p. 248-252.

168 Stelian Popescu, „Renaşterea liberalismului", în *Universul*, miercuri, 15 august 1934), p. 345-350; cunoscutul ziarist român preia în articolul său unele idei exprimate de Ramsay Muir, preşedintele Federaţiei naţionale liberale engleze, printre care şi faptul că încercările de economie dirijată sau planificată împing în ultimă instanţă la dictatură economică şi politică (p. 345).

169 Gheorghe I. Brătianu, *Problema noilor elite şi a liberalismului în România* (extras din revista „Libertatea"), Bucureşti, 1933, Tipografia de Artă şi Editură Leopold Geller, p. 13.

170 *Ibidem*, p. 15.

Studiind majoritatea în spaţiul german (Ştefan Zeletin, Mihail Manoilescu, Victor Slăvescu, C. I. Băicoianu etc.)[171], teoreticienii liberali români în plan social şi economic au fost preocupaţi cu precădere de problema statului, ca o adecvare la situaţia specifică a României, în care autoritatea de stat a fost întotdeauna puternică în raport cu societatea şi cu individul. Spaţiu al modernizării întârziate, recuperative, în care în mod tradiţional statul deţinea un rol sporit din cauza slăbiciunii structurilor sociale capabile să preia şi să realizeze procesul de modernizare, neoliberalismul românesc a privilegiat intervenţia în economie (până la anumite elemente de dirijism economic spre sfârşitul anilor anilor '30) şi în societate, cu înlocuirea paradigmei liberei concurenţe. Echilibrul concurenţial defineşte raporturile între actorii sociali şi economici. Idealul de dreptate socială preia întâietatea de la cel de libertate. Raportarea la socialismul de tip german a fost, astfel, determinantă, înnoirea liberalismului românesc făcându-se mai ales prin împrumuturi din marxism şi din socialism. Ca şi Dimitrie Drăghicescu, care în perioada imediat postbelică aprecia că liberalismul evoluează spre „socialism liberal"[172], Ştefan Zeletin definea neoliberalismul ca „forma concretă sub care se realizează concepţia socialistă despre revoluţia socială"[173].

Şcoala neoliberalismului german de la Freiburg, condusă de Walter Eucken, moştenitoare a teoriei economice a secolului al XIX-lea datorată lui Werner Sombart[174], care a propus drept schemă a dezvoltării ordinea economică bazată pe piaţa concurenţială, dar dirijată de un stat puternic, i-a inspirat din punct de vedere teoretic pe liberalii români. Ca majoritatea intelectualilor din centrul şi estul Europei, Germania a constituit prin evoluţia ei, în care celelalte ţări din zonă au văzut o ipostaziere a

---

[171] Costin Murgescu este preocupat, ca demers ştiinţific, de formarea intelectuală / academică a economiştilor în discuţie: Victor Slăvescu studiase iniţial la Paris, ulterior în Germania, la Göttingen şi München, obţinând doctoratul la Halle (Costin Murgescu, *op. cit.*, vol. I, p. 6 şi 78), C. I. Băicoianu la Leipzig şi München (*Ibidem*, vol. I, p. 9), Ştefan Zeletin cu studii de economie, pedagogie şi filosofie la Berlin, Leipzig şi Erlangen (*Ibidem*, vol. I, p.406) etc.; nu toţi liberalii au o formaţie universitară germană, Mitiţă Constantinescu făcând studii juridice la Paris (Gabriela Bodea, *Rolul statului în gândirea economică a lui Mitiţă Constantinescu*, teză de doctorat, Cluj-Napoca, 1997, p. 24-25; sau *Viaţa şi opera lui Mitiţă Constantinescu*, în „Restitutio", nr. 4 /martie 2004, p. 10-11); Mihail Manoilescu a făcut, la rândul său, practică în Germania; majoritatea economiştilor naţional-ţărănişti studiaseră însă (şi obţinuseră doctoratele în ştiinţe economice şi financiare) în mediul german, Virgil Madgearu la Leipzig cu Karl Bücher, Ion Răducanu la Graz şi, ulterior, la Berlin, Gramoslav Mladenatz la Köln (Costin Murgescu, *op. cit.*, vol. II, passim); chiar şi sociologul Petre Andrei se formase la Leipzig, unde se aflau printre profesori nume precum cele ale lui Wilhelm Wundt, creatorul psihologiei experimentale, istoricul culturii Karl Lamprecht şi antropogeograful Friedrich Ratzel (*Ibidem*, p. 255).

[172] D. Drăghicescu, *op. cit.*, p. XV şi p. 80.

[173] Ştefan Zeletin*, op. cit.*, p. 354.

[174] Gerhard Lehmbruch, *République fédérqle d' Allemagne – le cadre institutionnel et les incertitudes des stratégies neo-libérales*, în Bruno Jobert, *Le tournant neolibéral en Europe – idées et recettes dqns les prqtiaues gouvernqmentales*, L'Harmattan, 1994, p. 207 *apud* Radu Carp, *art. cit.*. p. 72.

propriei deveniri, un model de dezvoltare, un hegemon atractiv atât ideologic cât şi instituţional. Ştefan Zeletin observa acest fapt în *Neoliberalismul*, lăudând dezvoltarea proprie, aleasă de neoliberalismul german spre deosebire de alte societăţi din vestul Europei; netrecând printr-un stadiu liberal al economiei sale, neoliberalismul din Germania nu a avut de învins aici o puternică tradiţie liberală, în condiţiile divizării teritoriale şi, ulterior, a tutelei centrale a regimului financiar[175].

Intelectualii români au respins, în genere, filosofia politică a liberalismului şi reconsiderarea liberalismului „clasic" întreprinsă de Şcoala neoclasică. Contribuţiile lui Merger au fost ignorate de autorii români din interbelic[176]. După cum, gânditorii liberali nu au fost preocupaţi nici de Ludwig von Mises şi de lucrarea sa, *Socialismul* (din 1927), fundamentală pentru înţelegerea fenomenelor din secolul al XX-lea, sau de Friedrich von Hayek şi de critica acestuia faţă de lucrările lui Werner Sombart şi Karl Marx. Criza liberalismului teoretic românesc de după 1918, în momentul instituţional al democraţiei liberale, cerea pentru neoliberalii români intervenţia statului.

Germania a avut un rol formativ pentru elita românească în toată perioada modernă. Mulţi studenţi români au preferat spaţiul universitar german celui francez, cazul lui Victor Slăvescu, nemulţumit de ambianţa franceză şi de studiile economice de la Paris (unde studiase totuşi cu nume mari ale ştiinţei economice franceze, Paul Leroy Beaulieu, Charles Gide şi Charles Rist) şi care trece în Germania, la Göttingen şi Műnchen, cu doctorat la Universitatea din Halle[177], fiind ilustrativ pentru apetenţa intelectualilor liberali faţă de temele articulate în mediul academic german.

Orientarea intelectualilor români către lumea germană s-a circumscris unei tendinţe intelectuale de după 1870, unei schimbări majore în preponderenţa ideilor din spaţiul european. Friedrich von Hayek afirmă că, dublând schimbarea în ordinea politică, în acel moment s-a produs o inversare a direcţiei în care ideile au călătorit în spaţiu: în deceniul opt din secolul al XIX-lea, Anglia a pierdut poziţia de hegemon politic şi cultural în Europa în dauna Germaniei. După economistul austriac, din universităţile germane au iradiat, înlocuind ideile engleze privind supremaţia libertăţii, ideile menite să "guverneze" lumea pentru următorii 75 de ani. Conturând un „drum spre servitute", Hayek consideră că Hegel, Marx, List, Schmoller, Sombart,

---

[175] Ştefan Zeletin, *Neoliberalismul…*, p. 351; Radu Carp, *art. cit.*; afinitatea liberalilor români cu abordările teoretice din mediul german este relevată şi de faptul că prima carte tradusă în limba română a autorilor de curente şi şcoli economice străine a fost *Sistemul naţional de economie politică*, a lui Friedrich List, cel care respingea – de pe poziţii naţionale şi protecţioniste – liberalismul economic susţinut de Adam Smith.

[176] H.-R. Patapievici, „Librăria franceză şi succesul cenzurii", în *Cerul văzut prin lentilă*, ediţia a III-a, Bucureşti, Editura Nemira, 1998, p. 176.

[177] Georgeta Penelea-Filitti, „Cuvânt înainte", în Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 6; ca model civilizaţional, societatea americană era marginală în preocupările gânditorilor liberali dintre cele două războaie mondiale, deşi unii români studiaseră acolo (inginerul Alexandru Perieţeanu), iar alţii fuseseră fascinaţi şi entuziasmaţi de dezvoltarea Statelor Unite (Victor Slăvescu afirma în *Memoriile sale* că era tentat să revadă America, în *Ibidem*, p. 180).

Marnnheim etc au reprezentat în această perioadă instanţele intelectuale din punct de vedere politic şi social: socialismul radical, planificarea" sau „organizarea" au devenit noile formule ale timpului. Influenţa intelectuală a ideilor din societatea germană în strânsă legătură cu progresul material al Germaniei de după 1850, creând – ca o reflecţie a succesului statului german – reputaţia extraordinară a gânditorilor şi savanţilor germani, este una din concepţiile *tari* ale gânditorului austriac. Instituţiile germane (politice, administrative, militare sau culturale) au devenit model pentru ţările din Europa centrală şi răsăriteană. Libertatea şi individualismul liberalismului francez şi englez de secol XIX au fost marginalizate „ca idealuri superficiale, expresie a unor interese egoiste"[178]. În veacul XX, socialismul a înlocuit, după Friedrich von Hayek, liberalismul ca doctrină îmbrăţişată de majoritatea oamenilor cu vederi progresiste[179].

Chiar influenţele franceze răspunseseră unor aşteptări în spaţiul românesc al secolului al XIX-lea; educaţi îndeosebi în Franţa, formându-se în mediul politic parizian, intelectualii liberali de la începutul modernităţii româneşti au fost dominaţi de spiritul raţionalismului francez. Cei mai mulţi dintre tinerii intelectuali au preluat o anumită formă de liberalism radical (*demo-liberalismul*), mai acceptabil pentru o societate întârziată din perspectiva modernităţii occidentale (aşa cum era cea românească), care a generat în anii interbelici teoriile constructiviste şi voluntariste (apropiate de socialism). Liberalii români au fost preocupaţi într-o măsură redusă de constituţionaliştii francezi (Benjamin Constant, Guizot, Tocqueville), ci mai curând de liberalismul lui Michelet şi de mesajul romantic-naţional şi revoluţionar al acestuia[180]. Alexis de Tocqueville şi lucrarea sa majoră, *Despre democraţie în America*, au rămas aproape necunoscuţi în spaţiul românesc. Recuperarea de către societatea Junimea a gânditorului francez a privilegiat de altfel sensul evoluţiei, în tradiţia istorismului german[181]. După război, lecturile lui Tocqueville au rămas la fel de precare în cultura română[182]. Iar liberalii englezi, precum John Stuart Mill, Herbert Spencer sau John Locke, au fost recuperaţi parţial, fiind valorizată şi valorificată mai ales latura pedagogică a scrierilor lor şi mai puţin cea politică[183]. Încercarea de

---

178 Friedrich von Hayek, *Drumul către servitute*, ediţia a II-a, traducere de Eugen B. Marian, Bucureşti, Editura Humanitas, 1997, p. 34-36.

179 *Ibidem*, p. 37.

180 Alexandru Zub, „Pe urmele lui Tocqueville în cultura română", în *La sfârşit de ciclu. Despre impactul revoluţiei franceze*, Iaşi, Editura Institutul European, 1994, p. 151.

181 *Ibidem*, p. 162.

182 Tocqueville nu a fost citit şi menţionat nici de Petre Andrei (*Sociologia revoluţiei* apărea în 1920), nici de Mihai Ralea (*Ideea de revoluţie în doctrinele socialiste*, 1930). Unele citări apar prin intermediari, menţiuni mai curând formale decât produsul unor lecturi sistematice. Excepţie face N. Roşu, în *Dialectica naţionalismului*, publicată în 1935 (*Cf. Ibidem*, p. 167).

183 G. G. Antonescu (conferenţiar la Facultatea de Filosofie şi Litere, profesor la Seminarul Nifon şi la Seminarul Pedagogic universitar), *Pedagogia lui Herbert Spencer*, Bucureşti, „Minerva", Institut de Arte Grafice şi Editură, 1915 (în colecţia „Din Publicaţiunile Casei Şcoalelor, Biblioteca Pedagogică Nr. 10); lucrarea a fost reeditată în 1922, sub titlul

monografie asupra lui John Stuart Mill, întreprinsă de N. N. Săveanu, cunoscut om politic liberal, în mai multe legislaturi preşedinte al Camerei Deputaţilor, stârneşte nedumeriri legitime: lucrarea, una de popularizare, nu apare ca fiind o traducere, dar – totodată – referinţele bibliografice lipsesc[184]. Excepţia la această lipsă de preocupare liberală faţă de valorile fundamentale ale societăţii şi individului din perspectiva liberalismului englez şi francez ar putea-o constitui lucrarea menţionată anterior a lui Mihai Fărcăşanu, un tânăr liberal sclipitor[185], care în contextul defavorabil al anului 1940, tipărea *Monarhia socială* cu largi citate din din Tocqueville, Prévost-Paradol şi din Benjamin Constant[186].

5.2. Traduceri din gânditorii liberali „clasici"

Traducerile româneşti din gândirea marilor gânditori liberali oglindesc interesul existent într-o societate pentru anumite valori. De asemenea, ele pot reflecta şi un proiect politic sau etic de impunere în spaţiul public a unor autori semnificativi pentru evoluţia socială. Imposibilitatea de a cerceta circulaţia acestor idei în societate (*feed-back*) limitează însă posibilităţile de cunoaştere a influenţei reale a ideilor. Dar unele tendinţe privind receptarea liberalismului european în societatea interbelică pot fi surprinse. Ele creionează o stare de fapt a liberalismului românesc între cele două războaie mondiale.

Gândirea liberală clasică nu a fost bine reflectată în cultura română. Traducerile „clasicilor liberali" au fost puţin numeroase, ideile liberale fiind cunoscute în principiu din citări restrânse şi alte surse secundare[187]. Condiţiile societăţii româneşti (cu absenţa acelor categorii sociale capabile să îşi asume proiectul modernizării şi, în consecinţă, cu rolul major al statului în viaţa cetăţii) şi lipsa unei autentice tradiţii liberale a făcut ca puţini liberali să se orienteze spre teoriile şi filosofiile clasicele ale

Herbert Spencer şi pedagogia utilitaristă, ediţia a IV-a, Bucureşti, Tipografia „Jockey-Club", Ion C. Văcărescu. El a editat scrierile lui John Locke asupra educaţiei, sub titlul *Câteva idei despre educaţie*, traducerea aparţinându-i lui George Coşbuc, Editura Casei Şcoalelor, Bucureşti, Atelierele grafice Socec & Co, Soc. Anonimă, 1907.

184 N. N. Săveanu, *John Stuart Mill. Viaţa şi opera lui*, Bucureşti, Tip. „Voinţa Naţională", 1891.

185 Absenţa acestuia din prim-planul politicii este deplânsă de Virgil Nemoianu ca semn al involuţiei regretabile de după 1918 a liberalismului românesc, devenit „tern, birocratic, neinteresant, tehnocratic, tocmai atunci când ar fi putut să-şi sărbătorească victoriile şi triumfurile" (Virgil Nemoianu, în *România şi liberalismele ei. Atracţii şi împotriviri*, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 2000, p. 133).

186 Mihail Fărcăşanu, *Monarhia socială*...

187 Nicolae Suţu a fost primul care a introdus în gândirea economică românească operele lui Adam Smith şi David Ricardo prin intermediul lui Jean Baptiste Say şi Michel Chevalier (cf. lui Costin Murgescu, *op.cit.*, vol. I, p. 276); vezi mai ales Paul E. Michelson, *Viaţa şi opera lui F.A. Hayek: o apreciere*, prefaţă la ediţia română a lucrării Friedrich A. Hayek, *Constituţia libertăţii*, traducere de Lucian-Dumitru Dîrdală, Iaşi, Institutul European, 1998, p. 11-12.

curentului liberal. Economiştii Ion Ghica şi Ion Strat au fost puţinele excepţii dintre liberali prin susţinerea consecventă a principiilor liberalismului clasic.

După 1918, preocuparea pentru rediscutarea gândirii clasice a crescut în raport cu perioada anterioară; unele fragmente din marii autori ai liberalismului au fost publicate în antologiile pentru studenţii de la facultăţile economice[188]. Însă proiectul traducerii operelor lor a rămas marginal în mediile intelectuale. Numele lui Adam Smith era citat uneori. Opera lui era însă puţin citită şi foarte rar înţeleasă, remarca omul politic ţărănist Ion Răducanu[189]. *Wealth of Nations* a publicată parţial în perioadă şi într-un tiraj infim, în traducerea lui Alexandru Hallunga[190]. La rândul său, David Ricardo a fost tradus la noi în 1935, de profesorul Ştefan I. Dumitrescu[191]. O notă bio-bibliografică şi fragmente din *Principii* (privind teoria valorii şi teoria rentei) se găseşte în antologia de texte economice tipărită în 1938 de profesorul Gheorghe Zane, pentru uzul studenţilor, *Elemente de economie politică* (p. 143-146). În 1939, apar pentru prima dată la noi *Principiile de economie politică şi de impunere*, 330 p., tradusă de profesorul Zoe Gheţu, cu un cuvânt înainte semnat de Mitiţă Constantinescu[192].

De o mai bună primire s-a bucurat economistul britanic intervenţionist John Maynard Keynes tradus în limba română, imediat după război, cu *The Economic Consequences of Peace*, scrisă în noiembrie 1919 şi apărută la editura „Viaţa Românească S.A." un an mai târziu. Prefaţa autorului la ediţia românească, un apel la înţelegere cu vecinii pentru o pace trainică, poartă data de 12 noiembrie 1920. King's College Cambridge[193]. În direcţia acţiunii statului în economie, lucrarea

---

188 Eugen Demetrescu, cu *Influenţele Scoalei liberale în România în veacul al XIX-lea*, Bucureşti, Editura Bucovina, 1935, şi *Liberalismul economic în dezvoltarea României moderne*, Bucureşti, Cartea Românească, 1940; în aceeaşi categorie, dar constituind un mare eveninent, s-a realizat traducerea de către George Alexianu, pe baza celei de a cincea ediţii, a lucrării lui Charles Rist şi Charles Gide, *Istoria doctrinelor economice de la fiziocraţi până azi*, Bucureşti, Editura Casei Şcoalelor, 1926.

189 Ion Răducanu, *Adam Smith. O comemorare*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice", serie III, vol. 22, 1939-1940, p. 454, *apud* Paul E. Michelson, „Viaţa şi opera lui F.A. Hayek…", în Friedrich A. Hayek, *Constituţia libertăţii*…, p. 19.

190 Adam Smith, *Avuţia Naţiunilor. O cercetare asupra naturii şi cauzelor ei*, Bucureşti, Editura Bucovina, 1934 – 1938, 4 vol., 466 p., pe baza ediţiei a cincea (Edwin Cannan, 1904); s-a revenit cu unele completări în 1946, şi apoi, în anii '60, sub egida Academiei, s-a realizat o ediţie nouă pe baza traducerii lui Hallunga, în 2000 de exemplare: Bucureşti, Editura Academiei, 1962-1965, VII + 343 p. + 474 p., *apud* Paul E. Michelson, *op. cit.*, p. 19.

191 David Ricardo, *Opiniuni monetare. Raportul Comitetului aurului din 1810. David Ricardo, Preţul ridicat al aurului o dovadă de depreciere a bacnotelor, cu apendice şi Răspuns la obiecţiile practice al domnului Bosanquet*, Bucureşti, f.a., 206 p.

192 Costin Murgescu, „David Ricardo – un clasic al economiei politice burgheze, Introducere", în David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Popolare Române, 1959, p. 53.

193 John Maynard Keynes, *Urmările economice ale păcii*, Bucureşti, Editura „Viaţa Românească S.A.", f..a. [1920], p. 3-4.

guvernatorului Băncii naţionale a Cehoslovaciei, totodată profesor la Universitatea din Brno, dr. Karel Engliš, *Economia dirijată*, a avut o mare circulaţie academică spre sfârşitul perioadei. Prefaţată de Mitiţă Constantinescu, guvernator al Băncii Naţionale a României, cartea deschidea o Serie, legată de problemele monetare, economice şi financiare, *Cuvântul oamenilor de ştiinţă* [194].

Orientarea spre funcţionalitatea imediată este ilustrată prin traducerile lucrărilor pedagogice ale unor autori liberali: Herbert Spencer şi John Dewey au fost liberalii cei mai traduşi la noi în perioada dintre cele două războaie mondiale[195]. Între consecinţele interesului pentru opera pedagogică a lui Spencer[196], au fost traducerile lui I. Duscian, cu *Autobiografia* lui Herbert Spencer[197], *Individul contra statului*[198] şi în traducerea lui L. Ghips din Botoşani, *Progresul. Legea şi cauza lui şi alte încercări*[199]. Interesul parţial, preponderent pedagogic, al receptării liberalismului „clasic" este ilustrat şi de traducerea singulară a lui John Locke, realizată de George Coşbuc, cu *Câteva idei asupra educaţiunii*, partea I, *Educaţiunea sufletului*[200].

* * *

Prin urmare, liberalii români pot fi caracterizaţi prin lecturi sumare şi lipsa preocupărilor pentru o reflecţie sistematică. În cazul lor, nu am întâlnit o critică,

---

194 Dr. Karel Engliš, *Economia dirijată*, cuvânt înainte de Mitiţă Constantinescu, Biblioteca Monetară, Economică şi Financiară, tipărită cu cheltuiala BNR, seria a II-a, Cuvântul oamenilor de ştiinţă. Traduceri din doctrina străină, Bucureşti, 1938, lucrarea a intrat imediat în discuţiile economiştilor, fiind prezentă în referinţele principale ale lui Vasile Cilibia, *op. cit.*

195 John Dewey şi gândirea sa au fost obiectul a numeroase studii în perioadă (Petre I. Fetoiu, *Două conferinţe pedagogice. 1. Jocul – necesitate psiho-fizică; 2. Pedagogia lui John Dewey*, Bucureşti, 1931, Al. Valeriu, *John Dewey şi problema interesului*, 1932; Nicolae Creţu, *John Dewey ca pedagog. Vieaţa şi opera sa. Studiu omagial la 80 de ani*, Bucureşti, Cartea de Aur, 1940; Steliana Popescu, *John Dewey. Monografie pedagogică*, Bucureşti, Editura Universul, 1940). Traducerile din opera sa au fost numeroase: *Pedagogie socială*, traducere C. V. Buţureanu, Iaşi, „Tribuna", 1919 (extras din „Buletinul Pedagogic"), *Şcoala şi copilul*, traducere I. G. Marinescu, introducere Ed. Claparèdé, ediţia a 2-a corectată şi revăzută, Bucureşti, Steinberg, 1923; *Şcoalele de mâine*, traducere G. I. Simion, Bucureşti, Principele Mircea, 1937 (împreună cu Evelyn Dewey).

196 În 1921, a fost publicată lucrarea lui Herbert Spencer, *Despre educaţie*, Bucureşti, Editura Librăriei Carol Muller; vezi şi nota 183, cu abordarea lui George G. Antonescu.

197 Idem, *Autobiografie*, Bucureşti, Cartea Românească, s.a.; anterior, în 1893, fusese tradusă broşura *În contra socialismului din libertate în asuprire* la Librăria Editurii Socecu din Bucureşti.

198 Idem, *Individul contra statului*, Bucureşti, Cultura Naţională, 1924.

199 Idem, *Progresul. Legea şi cauza lui şi alte încercări*, Bucureşti, Editura Librăriei „Universala" Alcalay & Co, 1924.

200 Traducerea a apărut în 1907 la Editura Casei Şcoalelor, Bucureşti, Atelierele Grafice Socec & Co., Societate anonimă; o analiză asupra lui John Locke, aparţinând lui I. Găvănescu, se oprea – de asemenea – la ideile pedagogice ale acestuia (*Ideile pedagogice ale lui John Locke. Studiu critic de sistematizare*, Iaşi, Tipografia H. Goldner, 1899).

decisivă pentru liberali în general, o reevaluare a tradiţiei liberale, ceea ce a constituit în Occident sursa reînnoirii liberalismului în perioada interbelică. În spaţiul românesc, discuţia este redusă la asumarea unei „moşteniri", mai curând, în lipsa marilor sisteme de referinţă teoretice. Liberalismul românesc doctrinar se construieşte ca o gândire a statului şi a naţiunii, mai mult decât a individului şi a libertăţii subiectului uman. Este un liberalism pragmatic şi nu meditativ, preocupat de adaptarea la noua situaţie, de justificări economice. Legat de eficienţă, de supravieţuire în ordinea puterii, el este mai puţin civic.

6. Concluzii

Liberalismul a fost şi în societatea românească o gândire „de receptare", după expresia istoricului rus Victor Leontovich privitoare la formulele liberale din spaţiile periferice în raport cu modernitatea vestică. Liberalii români au instituit curentul în societatea românească perventindu-i obiectivele în raport cu ceea ce reprezentau ideile şi practicile liberale în Occident. Liberalismul apusean a fost asumat prin prisma statului şi a ideii naţionale, în scopul recuperării întârzierii care ne separa "civilizaţia europeană"[201]. Liberalismul românesc a fost naţional, „învăluit în ideea de patrie, în însăşi ideea naţională", afirma Eugen Lovinescu în 1924[202]. El se înscria tipologiei naţionalismului liberal din Europa Centrală, marcat de confruntarea cu mitul agrarian, de pragmatism şi de populism, totodată, fiind un răspuns la fracturile culturale şi la crizele de dezvoltare a societăţilor din acest spaţiu[203].

Perspectiva naţionalului i-a ajutat pe liberalii români să explice propria durabilitate în contextul crizei europene a partidelor liberale. Partidul Naţional Liberal „nu este un partid liberal în ortodoxul sens al cuvântului", recunoştea şi Paul Zotta. Practica lui guvernamentală de secol XIX favorizase intervenţionismul de stat; el se numise *liberal* pentru că a adoptat principiile cârmuitoare ale liberalismului politic francez, sprijinit pe declaraţiile democratice ale Revoluţiei franceze (progresul, laicitatea, libertăţile individuale)[204].

---

[201] Convingerea că numai pe ideile liberale se putea baza dezvoltarea puternică naţională a statului a hotărât elita politică în asumarea formulei occidentale; vezi Paul Zotta, „Un corpus doctrinar al liberalismului roman. Discursurile lui Ion I, C. Brătianu", în *Democraţia*, an XXI, nr. 5, mai 1933, p. 45.

[202] Eugen Lovinescu, *op. cit*, p. 100.

[203] Stefan Auer, *Liberal Nationalsim in Central Europe*, Routledge Curzon, London and New York, 2004; *Populism. Its meanings and National Characteristics*, edited by Ghiţă Ionescu and Ernest Gellner, Weidenfeld and Nicolson, London, 1969, p. 185 şi urm. (studiul lui Angus Stewart, despre „The Social Roots"); Tom Brass, *Peassants, Populism and Postmodernism. The Return of Agrarian Myth*, Frank Cass, London, Portland-Oregon, 2000, p. 9 sau Dennis P. Hupchick, *Culture and History in Eastern Europe*, Macmillan Press, London, 1994.

[204] Paul Zotta, „Asupra unui pseudo-marxism ţărănist", în *Democraţia*, an XXI, nr. 6-7, iunie-iulie 1933, p. 11.

Insuficient dezbătute public şi teoretizate, valorile liberale nu au conturat o identitate clară a liberalismului românesc, cu semnificaţii uşor apelabile. Desemnarea interesată de către adversari ca oportunişti în ordinea puterii sau confuziile au avut prevalenţă în spaţiul public: Titu Maiorescu scria în ziarul conservator „Timpul" din 21 martie 1881, că o dată cu proclamarea Regatului (14 martie 1881 – n.n.) „deosebirea de până acum între conservatori şi liberali, care după proclamarea Regatului îşi pierduse… înţelesul şi continua mai mult ca un rezultat al obişnuinţei şi al unei nepotrivite imitări de formule străine"[205]. Pentru Mihail Manoilescu, cu referire la „inferioritatea" liberală în materie de programe doctrinare din perioada interbelică, doctrinele partidelor politice erau în fapt instrumente juridice şi retorice, lipsite fiind de posibilitatea de a ancora formulele lor politice în social[206].

Dar liberalismul românesc nu a fost un simplu travesti prin însuşirea ideilor apusene de către o elită tânără, occidentalizată. Ei, liberalii, au preluat cu siguranţă limbajul modernităţii. Mişcarile revoluţionare din prima jumătate a secolului al XIX-lea, conotate ca acţiuni de *redeşteptare naţională*, foloseau cuvintele liberalismului. Noul curent a reprezentat suportul ideologic al acţiunii conştiente întreprinse de o parte a elitei române de apropiere a societăţii româneşti de lumea Occidentului. Problema ține, cred, de practica şi cultura politică a liberalilor români, de faptul că puţini se regăseau în cadrul proiectului liberal propriu-zis, în condiţiile în care Partidul Naţional Liberal reprezenta mai mult o formulă administrativă şi politică. Situaţie care nu a lăsat prea mult loc pentru discuţia critică. Liberalii nu s-au revendicat de la o tradiţie liberală anume, în pofida scrierilor teoretice sau programelor politice şi economice în linia liberalismului / neoliberalismului; pentru liberalii români, mai ales cei legaţi de formaţiunea politică, liberalismul nu era o reflecţie asupra condiţiei individului cât mai ales o teorie de organizare şi dezvoltare a unei societăţi sărace, subdezvoltate. Parafrazându-l pe Bertrand Russell, liberalismul reprezentase în societatea avansată politic şi economic a Occidentului o clasificare şi o sistematizare ale unor păreri existente şi prevalente. În spaţiul românesc, el devenise în secolul al XIX-lea o sursă de ardoare revoluţionară şi ulterior de organizare a statului şi societăţii[207].

---

[205] Titu Maiorescu, *Istoria contemporană*…, p. 185-187, *apud* Gh. Platon, *Liberalismul românesc în secolul XIX: emergenţă, etape, forme de expresie*, în *Cultură şi societate. Studii privitoare la trecutul românesc*, volum îngrijit de Al. Zub, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1991, p. 101 (nota 73).

[206] Mihail Manoilescu, *op. cit*, p. 264-268.

[207] Bertrand Russell, *A History of Western Philosophy and Connection with Politic and Social Circumstances from the Earliest Times to the Present*, New-York, 1965, p. 601 (*apud* Victoria F. Brown, *The Adaptation of Western Political Theory in a Peripheral State. The Case of Romanian Liberalism*, în vol. *Romania between East and West. Historical Essays in Memory of Constantine Giurescu*, Edited by Stephen Fischer Galati, R. R. Florescu and George Ursul, New York, 1982, p. 271).

Deşi este în contradicţie evidentă cu ceea ce se numeşte liberalism în Occident, cel puţin prin practici, liberalismul românesc nu este un simplu slogan, aşa cum afirmă Carlton Hayes despre liberalismul balcanic[208]. „Sectarismul" liberalismului românesc, după cum formula acelaiaşi autor american[209], rămâne de discutat dincolo de multiplele interpretări şi definiri ale curentului însuşi (doctrină politică şi/sau socială, ordine socială, filosofie politică, instrument retoric) care, refuzând existenţa unei esenţe unice şi invariabile a liberalismului, se raportează la *liberalisme*.

Inclusiv doctrina liberalilor români constituie un aspect dinamic, cei care iau cuvântul în direcţia liberalismului dorind să ofere soluţii din perspectivă socială, politică sau economică şi să confere legitimitate curentului şi formaţiunii liberale în faţa contestării tot mai articulate a adversarilor politici şi culturali. Demers oficial al Partidului Naţional Liberal, discursul doctrinar nu reprezintă un text identic. Deşi retrospectiv găsim o anumită unitate a lui, liberalii înşişi disciplinându-şi discursul în contact cu reflecţii politice şi culturale concurente, în fapt avem mai multe voci liberale. Dar unii liberali, precum Gheorghe Brătianu sau Mihai Fărcăşanu, au continuat să se manifeste în spiritul liberalismului clasic; diferenţele au apărut şi în interiorul gândirii liberale centrale, în orientările politice faţă de principalele chestiuni ale vieţii sociale interbelice (industrializarea etc.)

Demersul liberalilor din sfera publică nu era unul teoretic, introspectiv. În întreaga perioadă de după mişcările revoluţionare din prima jumătate a secolului al XIX-lea, scopul major al liberalilor români, cei care s-au regăsit în cadrul Partidului Naţional Liberal cu precădere, a fost, modernizarea societăţii după model apusean. Însă, inevitabil sub raport istoric, mijloacele utilizate pentru transformarea societăţii exprimau mai curând realităţile proprii acestui spaţiu. Liberalismul a fost gândit de

---

[208] Carlton Hayes, *A Generation of Materialism. 1871-1900*, New-York, 1941, p. 72, *apud* Victoria F. Brown, *op. cit.*, p. 269.

[209] *Liberalismul sectar* reprezintă o specie de împrumut a liberalismului, care „se baza pe anumite evenimente ale anilor 1860 şi 1870, în special accelerarea şi răspândirea procesului de industrializare, voga filosofiei materialiste precum şi triumful *Realpolitik*-ului în afacerile interne şi internaţionale. Stâlpii săi principali erau burghezii mari promotori de afaceri : bancheri, speculanţi constructori de căi ferate şi nave, magnaţi ai petrolului şi cărbunelui, proprietari de uzine metalurgice şi fabrici. Pe aceştia îi susţineau, cumva în felul contraforţilor, o varietate de intelectuali, savanţi, ingineri, doctori, avocaţi, profesori, literaţi…Accentul [în liberalismul sectar] era pus în principal pe libertatea economică, pe importanţa decisivă a încurajării iniţiaticei private" (Carlton Hayes, *op. cit.,* p. 49, *apud Ibidem,* p. 278); Carlton Hayes se circumscrie unei anumite direcţii intelectuale, care gândeşte liberalismul în spaţiile periferice din punct de vedere sociologic: liberalismul ţine de o anume condiţie a societăţilor în dezvoltarea politică, economică şi socială, cu existenţa unei clase de mijloc, „burghezia" purtătoarea valorilor liberale. În zonele subdezvoltate, de margine, ale Europei, liberalismul este o gândire strategică, de împrumut. El se plasează în acelaşi registru cu termenii istoricului Lothar Maier: în voinţa de a justifica supravieţuirea Ţărilor Române ca unităţi politice de sine stătătoare, elita politică românească a trebuit să preia şi să adapteze idiomul ideologic şi organizatoric al marilor puteri din perioadă, pentru a fi „înţelese" de acestea (*op. cit.*, p. 14).

cei care l-au împărtăşit ca un proiect modernizator, în strânsă relaţie cu ideea naţională, şi mai puţin ca o reflecţie autonomă despre raportul dintre individ şi stat sau despre limitele libertăţii.

II

ORGANIZAŢIA DE PARTID A LIBERALILOR ROMÂNI
Formal şi informal în structura Partidului Naţional Liberal. Statutele formaţiunii liberale. Raportul dintre conducerea centrală şi organizaţiile judeţene

> „…Partidul liberal, bogat în merite istorice, înconjurat de strălucitoarea aureolă a realizării unităţii naţionale şi condus cu mână tare de o dinastie înzeită, al cării reprezintant depăşea cu fruntea-i mândră Coroana însăşi (...), ar fi, nu cel mai puternic partid politic al ţerii, ci singurul adevărat" (N. Iorga)[1].

Într-un articol din noiembrie 1932, publicat în *Democraţia*, revista cercului central de studii al Partidului Naţional Liberal, Constantin Rarincescu stabilea o relaţie directă între funcţionarea unei formaţiuni politice şi cadrele permanente de care aceasta dispune. Termenii cu care operează politicianul din noua generaţie liberală de după război, ierarhizarea şi disciplina organizaţională, care dublau în mod necesar activitatea şi programul de guvernare, sunt cu precădere etici şi structurează, mai curând, un ideal de partid. Din punctul lui de vedere, formaţiunea politică trebuia să excludă, în sens moral, satisfacerea intereselor personale sau „chivernisirea sub toate formele" a partizanilor, ea fiind orientată spre binele public[2]. Textul politicianului liberal, profesor totodată la Facultatea de Drept a Universităţii din Bucureşti, nu excela prin originalitate, raportându-mă doar la abordările teoretice ale lui Dimitrie Gusti sau P. P. Negulescu din deceniul precedent[3]. Însă, construit în

---

[1] N. Iorga, *România contimporană de la 1904 la 1930. Supt trei regi. Istorie a unei lupte pentru un ideal moral şi naţional*, ediţie îngrijită, note şi comentarii de Valeriu Râpeanu şi Sanda Râpeanu, studiu introductiv de Valeriu Râpeanu, Bucureşti, Editura Pro, 199, p. 263.

[2] C. Rarincescu, „Partidele politice şi disciplina de partid", în *Democraţia*, an XX, nr. 11, noiembrie 1932, p. 18. Constantin Raricescu devenise, începând cu 1 ianuarie 1930, profesor de Drept administrativ al Universităţii din Bucureşti (Lucian Predescu, *Enciclopedia Cugetarea. Material românesc. Oameni şi înfăptuiri*, ediţie anastatică, Bucureşti, Editura Saeculum I.O., Editura Vestala, 1999 [Bucureşti, Editura Cugetarea – Georgescu Delafras, 1940], p. 715).

[3] Dimitrie Gusti, „Partidul politic. Sociologia unui sistem al partidului politic", în *Doctrinele partidelor politice*, ediţie îngrijită şi note de Petre Dan, Editura Garamond, f. a., p. 7-39; P.

contextul opoziţiei liberale de după 1928, el este, din câte cunosc, prima analiză coerentă, publică, a organizaţiei de partid a liberalilor români. Articolul sugerează o anume tensiune la nivelul membrilor de partid, anii respectivi fiind marcaţi de asemenea luări de cuvânt cu privire la tiparul formaţiunii liberalilor români.

Mutaţiile produse pe scena politică după primul război mondial, cauzate în mare măsură de adoptarea votului universal, precum şi bulversările la nivelul reprezentărilor politice din societatea românească i-au convins pe liberali că organizarea era esenţială pentru eficienţa propriului partid. Dacă în primul deceniu interbelic, succesul politic al lui Ionel Brătianu mascase slăbiciunea organizatorică a liberalilor români, popularitatea electorală a naţional-ţărăniştilor, ce prefigura o lungă opoziţie după 1928, i-a obligat pe liderii partidului, în principal pe I. G. Duca, să regândească propria formaţiune şi rolul ei public[4]. În termeni performativi, Tancred Constantinescu, unul din actorii liberali determinanţi din perspectiva structurii interne, considera Partidul Naţional Liberal drept „unul din instrumentele politice cele mai puternice şi mai bine organizate". Aprecierea lui plasa în centrul argumentaţiei cultura liberală care îi făcuse pe liberali să refuze masificarea partidului; structura de cadre şi personalităţile confereau formaţiunii, după omul politic liberal, „caracter, demnitate şi energie". Într-o epocă de reconfigurare politică a spaţiului public, pe relaţia cu autoritarismul manifest al majorităţii actorilor şi cu discursul antisistem, antidemocratic şi antipartinic, Tancred Constantinescu era preocupat ca liberalii să nu împărtăşească soarta partidului conservator de după război[5]. Referirea la conservatori este poate întâmplătoare în interiorul demersului reflexiv al cunoscutului om politic, dar, cel puţin ca sugestie metodologică, îi arată pe liberali conştienţi că partidul conservator dispăruse în anii care au urmat războiului nu atât din raţiuni care pot fi circumscrise, şi au fost circumscrise de

P. Negulescu, *Partidele politice*, ediţie îngrijită, prefaţă şi note de Nicolae Gogoneaţă şi Ioan C. Ivanciu, Bucureşti, Editura Garamond, f.a. [1926].

[4] Vezi în sensul reorganizării politice a liberalilor studiile mele, „Partidul Naţional Liberal şi necesitatea reorganizării politice", în *Arhiva Istorică a României*, serie nouă, vol. II (2005), nr. 1 (3), Bucureşti, Editura Scriptorium, 2005, p. 136-153 şi „Partidul Naţional Liberal în opoziţie (1928-1930)", în Vasile Ciobanu, Sorin Radu (coord.), *Partide politice şi minorităţi naţionale din România în secolul XX*, Editura Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu, 2006, p. 297-322; despre dimensiunea manifestă a discuţiei din acei ani asupra partidului liberal, vezi spre exemplu, „Partidele politice în viaţa statului modern", în *Viitorul* anul XXII, nr. 6743, joi 31 iulie 1930, p. 3 sau Valeriu Roman, „Partidul", în *Democraţia*, an XX, nr. 5, 15 mai 1932, p. 13.

[5] Tancred Constantinescu, „Partidul naţional liberal", în *Democraţia*, an XXIV, nr. 1, ianuarie 1936, p. 26-28. Un important elector din Mehedinţi, mult timp vice-preşedinte al organizaţiei judeţene, Marius Vorvoreanu, declara că „decât zece mii de oameni pe hârtie, mai bine o sută buni şi disciplinaţi", ilustrare a ideii partidului de cadre (*Tribuna*, nr. 90 din 20 septembrie 1926, *apud* Tudor Răţoi, *Partidul Naţional Liberal în Mehedinţi (1875-1947)*, Craiova, Editura de Sud, 1999, p. 55).

istorici şi contemporani, unei cauzalităţi de ordin economic sau social, cât mai ales din motive de inadecvare structurală[6].

Cultura politică a organizării, a structurii şi a disciplinei membrilor explică, după mine, supravieţuirea politică după 1918 a partidului liberal în raport cu cel conservator. În contradicţie cu discursul doctrinar al PNL sau chiar în raport de cunoaşterea istorică profesională, liberalii ajunseseră cu dificultate la o formaţiune politică modernă, coerentă pentru politica secolului al XIX-lea. Aprecierea de către istorici a anului 1875 drept unul inaugural pentru Partidul Naţional Liberal nu este justificabilă din perspectiva sociologiei politice şi se suprapune peste perspectiva interesată a celei de a doua generaţii a liberalilor, dornici să-şi forjeze legitimitatea prin apelul la vechimea formaţiunii[7]. Din punctul meu de vedere, Ionel Brătianu a

[6] Nu fac trimiteri de natură bibliografică, întrucât interpretarea majoritară circumscrisă faptului economic (dispariţia marii proprietăţi o dată cu reforma agrară) şi celui politic (poziţia în război a conservatorilor, mai curând filogermani) este asumată de cvasimajoritatea istoricilor, cu formula precară a moşierimii devenită din clasă socială o categorie restrânsă numeric. Rezumativă pentru acest punct de vedere este afirmaţia interesată a lui Ştefan Zeletin, că „reformele de după război au şters din cartea vieţii partidul conservator" (Ştefan Zeletin, *Partidul Poporului. Program*, în *Burghezia română. Originea şi rolul ei istoric (1925), Neoliberalismul. Studiu asupra istoriei şi politicii burgheziei româneşti (1927)*, studiu introductiv şi ediţie alcătuită de Cristian Preda, note bio-bibliografice de C.D. Zeletin, Bucureşti, Editura Nemira, 1997, p. 495). N. Iorga a exprimat plastic realitatea clubului conservator şi a acestui partid, membrii acestuia încăpând în jurul „unei singure mese de cărţi de joc" (*Neamul românesc* din 3 noiembrie 1918, *apud* Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. II, partea I, *1918-1933*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1986, p. 49). O perspectivă sociologică şi psihologică totodată, dată de reprezentările de final de epocă ale membrilor de frunte ai formaţiunii conservatoare, asupra partidului ar putea indica şi alţi factori ai eroziunii politice: lipsa liderilor de suprafaţă şi slăbiciunea structurilor pe orizontală şi verticală; aceasta în condiţiile în care ethosul conservator s-a păstrat în societate, fiind preluat mai curând de naţional-ţărănişti, dar şi de liberali între cele două războaie mondiale.

[7] Apostol Stan, „Constituirea Partidului Naţional Liberal", în Apostol Stan, Mircea Iosa, *Liberalismul politic în România. De la origini până la 1918*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1996, p. 165-170; vezi, de asemenea, Apostol Stan, „Începuturile liberalismului şi constituirea Partidului Naţional Liberal", în Şerban Rădulescu-Zoner (coord.), *Istoria Partidul Naţional Liberal*, cuvânt înainte de academician Constantin Bălăceanu-Stolnici, Bucureşti, Editura All (împreună cu Institutul de Studii Liberale), 2000, p. 41-45, unde confuziile autorului sunt şi mai evidente, în necesitatea de a explica acest proces de instituire a unui partid liberal. Autorul prezintă congresul presei liberale la Iaşi la începutul anilor '70 ai secolului al XIX-lea, pe Mihail Kogălniceanu cutreierând satele şi dând proclamaţii (dar cu referinţe din *Monitorul Oficial* şi fără să ne spună cui îi erau adresate), constituind structuri, dar fără să ne prezinte cine alcătuiau acele organizaţii locale şi cui aparţineau ele; etc. Nu există nici un fel de informaţii de conducerea propriu-zisă a formaţiunii liberale (preşedinte al partidului apare ca fiind Ion Ghica), despre statutul de membru ş.a. O perspectivă diferită faţă de acest punct de vedere istoriografic

fost cel care a transformat faptul politic din mai 1875, fără îndoială unul important în evoluţia politică din anii '70 ai secolului al XIX-lea, într-un eveniment fondator în sensul liberalismului partinic. Venit la conducerea formaţiunii liberale şi a guvernului în decembrie 1908, el a instrumentat politic şi ideologic momentul *Mazar Paşa*, inventând un trecut care-l lega pe noul lider direct de părintele său, dar afirmând totodată o tradiţie care să sporească autoritatea partidului liberal în spaţiul public, tot mai necesară în contextul în care liberalii pregăteau o schimbare revoluţionară prin lărgirea participării la viaţa electorală şi prin împărţirea pământurilor către ţărani. După unirea din 1918, contestarea acerbă a liberalismului în societate de către noii actori politici a făcut din invocarea trecutului partidului şi din evidenţierea rolului său istoric o modalitate de impunere propagandistică şi de asumare a unui scop social în România Mare[8].

În mod similar mişcărilor liberale în plan european, *coaliţia de la Mazar-Paşa* a semnificat momentul federaţiei grupărilor liberale, al unei platforme politice şi al unui comitet director care să reunească diversele orientări politice de factură liberală în dorinţa obţinerii puterii după patru ani de conducere conservatoare; ulterior, conjunctura guvernamentală în care s-a aflat partidul, capacitatea de a mobiliza şi controla membrii prin beneficii administrative sau obsesia lui Ion C. Brătianu pentru disciplină ca formă a manifestării publice a liberalilor au împins gruparea liberală în albia unei structuri partinice. Din punctul meu de vedere, Congresul de la Iaşi din 1892, organizat de D. A. Sturdza într-un perioadă în care pierderea puterii părea să fie de durată, a arătat un partid liberal structurat[9]. Deşi, o dată în plus, perspectiva trebuie nuanţată, întrucât marii lideri locali demonstrau o practică „feudală" de putere, seniorială, care a supravieţuit până în anii interbelici şi care făcea odioasă multora fiinţarea partidului[10]. Supunerea clientelară faţă de lider, sub

majoritar asupra înfiinţării PNL la Gheorghe Cliveti, „Independenţa naţională şi modernizarea instituţiilor româneşti", în *Ibidem*, p. 57-58.

[8] Vezi broşurile ce materializează efortul propagandistic de după 1918, formă de afirmare a Partidului Naţional Liberal şi a identităţii sale în noua realitate politică: *Istoricul Partidului Naţional-Liberal*, Chişinău, Tipografia „România Nouă", 1918, *Partidul Naţional-Liberal către săteni*, Bucureşti, Tip. „Independenţa", f. a. [1919], *Partidul Naţional-Liberal către muncitorime. Prin democratism la desrobirea neamului*, Bucureşti, Imprimeriile „Independenţa", 1919, *Istoricul Partidului Naţional-Liberal dela 1848 şi până astăzi*, Bucureşti, Imprimeriile „Independenţa", 1923, C. Achim, *Liberalismul. Broşură de propagare a acestei idei în masa poporului*, Bucureşti, 1934 etc. În unele din aceste luări de cuvând, momentul fondator era mutat şi mai mult în trecut, spre 1821 şi mişcarea lui Tudor Vladimirescu.

[9] Apostol Stan, Mircea Iosa, *Liberalismul politic*..., p. 268-278, pentru acest congres.

[10] Vezi situaţia lui Take Atanasiu, aşa cum este prezentată de I. Petrovici, care trebuie spus nu-i stima pe liberali. La moartea lui Ion C. Brătianu, bunica lui ar fi răspuns „cu voiniciune", închinându-se „ca în faţa unei icoane" doar la auzul zvonului „dar unde nu dă Dumnezeu! (…) Ar scăpa biata ţară de un nelegiuit" (Ion Petrovici, *De-a lungul unei vieţi. Amintiri*, Bucureşti, Editura pentru literatură, 1966, p. 29). Mare proprietar, Take Atanasiu era un intim al lui Ionel Brătianu, care îi lăsase, aşa cum afirmă Ion Petrovici în *Memoriile* sale, în mână oraşul (Tecuci – n.mea, Ov. B.) şi întreg ţinutul pe care îl

presiunea reuşitelor politice ale acestuia, prevala în faţa organizării politice moderne a partidului. De altfel, nu cunosc un Statut general al Partidului Naţional Liberal în perioada care a premers primului război mondial[11].

În condiţiile votului universal, era dificil ca partidul să se mai recunoască printr-o raportare directă la şeful local, în cadrul unui club care perpetua o solidaritate semiaristocratică. Organizarea riguroasă pe verticală, de jos în sus sub aspect democratic a devenit un deziderat, ca formă de răspuns la contestarea P.N.L. de către adversari şi la popularitatea diverşilor competitori politici, Alexandru Averescu sau naţional-ţărăniştii mai cu seamă. Dar, în anii '20, structurarea modernă a formaţiunii s-a păstrat mai curând informală, în pofida tentativelor din anii opoziţiei (1921 sau 1926-'27); dificultăţile au fost cauzate, în principal, de modul în care liberalii şi-au definit formaţiunea drept „organ de guvernământ prin excelenţă, organ constructiv şi evolutiv"[12]. Structura formală care să definească adeziunea la partid, să stabilească mecanismele interne de adoptare a deciziilor a rămas mai curând neclară. Ionel Brătianu, ca lider al formaţiunii, era înconjurat de o echipă, dar membrii acesteia nu aveau funcţiile bine stabilite prin statutul partidului:

administra ca prefect; rău şi vindicativ, prigonind şi terorizând pe toţi, era temut, dar detestat. Făcea figură de despot retras; Petrovici intrase direct în contact cu mentalitatea lui feudală, atunci când acesta ordonase finului său (îi cununase pe părinţii lui Ion Petrovici), judecător de instrucţie, să aresteze în preziua alegerilor pe un fruntaş conservator; refuzul tatălui lui Petrovici a condus la destituirea acestuia din magistratură; urât de ţarani, aceştia s-au răzbunat pe stăpânul rău şi necruţător după moartea acestuia, când i-au azvârlit sicriul pe scări. Prieten foarte bun cu D. A. Sturdza, Take Atanasiu şi-a lăsat toată averea Academiei Române (*Ibidem*, p. 67-70).

[11] Apostol Stan aminteşte despre „Statute tipărite" (care sunt ale unui club, *Uniunea liberală* – n.mea, Ov. B), încă din 1871 (în Apostol Stan, Mircea Iosa, *op. cit*, p. 166). Statute locale, ale unor cluburi liberale, întâlnim însă în această perioadă (*Statutele Clubului Naţional-Liberal*, Iaşi, Tipografia „Dacia" Iliescu, Grossu & Co., 1907, spre exemplu). Asra Berkowitz afirma că, dintru început, partidul fusese organizat în mod patriarhal, de sus în jos, fără un statut scris, fără foruri de conducere alese pe baza unui sistem electiv precis. Totul se petrecea ca într-o familie, Ion Brătianu impunând o disciplină rigidă, mandatul lui ca şef fiind fără nici o limită şi dând pentru contemporani aspectul puterii cvasidictatoriale. Sistem de conducere perpetuat sub Dimitrie Sturdza şi, mai ales, sub Ionel Brătianu. În provincie, cei însărcinaţi de către Centru cu organizarea partidului, îşi alegeau comitetele dintre oamenii lor devotaţi, impuneau după bunul lor plac şefii de plăşi sau şefii de sector; iar aceştia la rândul lor îşi alegeau la fiecare comună rurală câte un om de încredere, care îşi forma un comitet **ad-hoc**: din întreagă această armătură de cadre, se alegea tot de către şef în înţelegere cu principalii săi prieteni, o delegaţie permanentă, se ţinea un congres judeţean care confirma pe şeful judeţului, aplauda şi ratifica tot ce presupunea şi alcătuia „preşedintele organizaţiei judeţene", adică omul desemnat de centru. Exista o singură voinţă stăpânea în partid, concluziona Asra Berkowitz, cea a şefului partidului (ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 275-276).

[12] Corvin M. Petrescu, *Opera Partidul Naţional-Liberal, 1925*, Bucureşti, „Tipografiile Române-Unite" S.A., f.a. [1925], p. 10.

Alexandru Constantinescu, şeful organizaţiei liberale din Bacău, I. G. Duca ca preşedinte al organizaţiei Vâlcea, Vintilă Brătianu ca preşedinte al organizaţiei Capitalei etc. erau desemnaţi de contemporani drept cei care conduceau P.N.L. Însă Vintilă Brătianu se ocupa de Cercurile de Studii şi de presa partidului în baza autorităţii sale personale, nu prin desemnare oficială. Om de stat şi orientat spre actul guvernării, având o abilitate pentru politica „de culise" şi o predilecţie pentru „regia de mare anvergură" (Petre I. Ghiaţă), Ionel Brătianu nu fusese preocupat de lupta politică „de agitaţie", de contactul cu masele populare etc. Partidul era gândit doar ca *element de expresie* în regimul democratic, liderul lui nefiind preocupat de organizarea în teren a partidului sau de regenerarea cadrelor ca forme de adaptare a formaţiunii liberale la transformările intervenite în viaţa politică. Retrospectiv, Petre I. Ghiaţă afirma că, simplă „carcasă", întinsă în întreaga ţară, fără un conţinut de elan, fără aderenţe solide în mase, Partidul Liberal pe vremea lui Ionel Brătianu era însufleţit de prestigiul şefului, „consolidat şi cristalizat dintr-o neîntreruptă serie de succese"[13]. Această beţie a puterii explică, pentru Sterie Diamandi, criza de conducere produsă după moartea sa[14].

Organizarea precisă a partidului s-a făcut în mai 1930, atunci când congresul general a votat un nou statut, aplicat, în măsura posibilităţilor, în anii următori[15].

1. Statutul Partidului Naţional Liberal din 1930

La al doilea congres interbelic al formaţiunii, după cel din noiembrie 1921, liderii liberali au adoptat un nou *Statut*, care preciza structura şi modul de funcţionare pe verticală a partidului. Politic, noul text trebuia să marcheze opiniei publice reorganizarea formaţiunii după moartea lui Ionel Brătianu şi să susţină astfel pretenţiile de putere ale liberalilor din primăvara anului 1930. „Comisia Statutelor" din cadrul Congresului, pusă sub conducerea lui Leonte Moldovanu şi cu Vasile P Sassu ca raportor, îi includea pe N. D. Chirculescu, dr. I. Costinescu, Gh. Tătărescu, N. Simionescu, Al. Alimănişteanu, Tony Iliescu, N. Maxim, dr. P. Cazacu, C. Toma,

[13] Petre I. Ghiaţă, *Oameni şi fapte*, Bucureşti, „Ideia", f.a., p. 26-27.

[14] Din această perspectivă, Ionel Brătianu prejudiciase însăşi procesul de dezvoltare normală a partidului liberal, prin înăbuşirea oricărei iniţiative şi împiedicarea liberei circulaţii a valorilor, singurele condiţii care garantează o selecţionare serioasă a cadrelor. Colaboratorii săi aveau înţelesul de informatori şi executori. Imposibila dezvoltare a personalităţilor şi de formare a conducătorilor (Sterie Diamandi, *Galeria oamenilor politici*, Editura Gesa, Bucureşti, 1991 [reproduce ediţia din 1935], p. 90-93). Aurelian Bentoiu vedea în maniera de conducere a lui Ionel Brătianu un sistem de putere, moştenit în mare măsură de la tatăl său. Autoritatea lui ca şef de partid a fost imensă, disciplina partidului fiind una de fier: singurul lucru pe care îl reproşa era însă că, după introducerea votului universal, nu a realizat o adaptare a organizării partidului la noua stare de lucruri; discret şi modest, el nu a căutat să întreţină popularitatea printr-o continuă propagandă; iar partidul nu ţinuse pasul „în vălmăşagul demagogiei" (ACNSAS, fond Penal 204, vol. 3, dos. Bentoiu Aurelian, f. 228).

[15] ACNSAS, fond I 3051, dos. Romniceanu Mihail, f. 361-362.

M. Mărcuş, C. Leontieş, I. Manolescu-Strunga şi Augustin Pordea, liberali care, în general, aveau o bună cunoaştere a organizaţiei. Această structură a prezentat pentru ratificare adunării delegaților, prin vocea raportorului, noul proiect, votat în unanimitate de altfel şi devenit noul document fundamental al partidului. Ca şi în alte momente de criză internă, rolul lui Vasile P. Sassu, perceput ca „intelectualul ieşit din popor", apropiat de liberalul de la baza formațiunii, a fost determinant în redactarea Statutelor partidului[16].

Actul adoptat în 4 mai 1930 este important în sine, pentru că el stabilizează partidul sub raportul mecanismelor de putere şi al identității, precum şi pentru faptul că această organizare a fost perpetuată, cu mici modificări, la congresele din 1936 şi 1938, precum şi după 1944, până la autodesfiinţarea formaţiunii în 1947. Evident, documentul adoptat în 1930 reprezenta un efort al conducerii centrale de a controla formaţiunea sub raportul organizării şi integrării la nivel local. Însă, *Statutul* nu era întodeauna materializat structural prin practica politică internă. El cuprindea

[16] Potrivit lui Asra Berkowitz, Vasile Sassu l-ar fi convins pe Ionel Brătianu la începutul anilor '20 că partidul liberal avea nevoie de o organizare statutară democratică pentru a putea lupta cu arme egale împotriva adversarilor. Totul urma să se desfăşoare de **jos în sus** (ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 278-280). De asemenea, omul politic liberal este regăsibil în comisia care inserează în 1936 modificările Statutului. Singularizarea lui, prin principiile democratice şi legătura cu poporul, apărea menţionată încă din 1921 de Dimitrie Drăghicescu (D. Drăghicescu, *Partide politice şi clase sociale*, Bucureşti, 1922, p. 77). Vasile P. Sassu fusese născut la Satul Lung (Braşov), într-o familie modestă care s-a mutat ulterior în Vechiul Regat, la Bucureşti. Cu studii în Drept şi Litere, la Universitatea din Bucureşti (Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, vol. II, partea II, p. 147), cu un episod socialist în tinereţea lui, el s-a orientat ulterior către liberali, păstrându-şi imaginea omului politic ivit din mijlocul poporului, popular şi democrat convins (*Figuri politice şi administrative din epoca consolidării*, Bucureşti, Tipografia „România Nouă" Theodor I. Voinea, 1924, p. 49). El a continuat, de altfel, să se intereseze de evoluţia vieţii muncitoreşti şi de emanciparea lor, aşa cum releva *Anuarul parlamentar* din 1931 (*Anuarul Parlamentar. 15 iunie 1931*, Bucureşti, Tip. „Dimitrie Cantemir", 1932, f. p.). Apropiat de Vintilă Brătianu, considerat un fidel executant al ideilor politice şi economice ale acestuia (în *Parlamentul*, anul I, nr. 2, miercuri 9 noiembrie 1927, p. 8), el a ajuns în mai multe rânduri pe banca ministerială, la Industrie şi Comerţ (1922-1923, apoi ianuarie- februarie 1934), la Agricultură şi Domenii (octombrie 1934-februarie 1937) şi la Justiţie (februarie-decembrie 1937). Era şi un performant lider politic judeţean, el dominând autoritar organizaţiile de Vaslui şi, ulterior, de Constanţa, adversarii supranumindu-l „emirul liberal al Dobrogei"; Vasile Sassu controla întregul judeţ prin desemnarea prefectului, a primarului din oraşul de la malul Mării, prin recunoştinţa pe care o exprimau faţă de el cei mai mulţi dintre primarii localităţilor din judeţ, preşedinţii Camerelor de Comerţ, de Agricultură, ai Asociaţiei cerealiştilor, ai bursei, ai federalei, ai uniunii meseriaşilor ş.a. (*Opoziţia*, anul I, nr. 2, 20 octombrie 1928, p. 14; vezi şi Idem, nr. 3, 27 octombrie 1928, p. 15). Capacitatea lui politică l-a transformat într-un deputat perpetuu, chiar atunci când scrutinele nu erau organizate de un guvern liberal, el alegându-se şi în opoziţie; faptul i-a adus investirea ca senator de drept (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 760).

trei părţi, în fapt trei statute diferite, dar complementare, cel al organizaţiilor locale, al organizaţiei judeţene şi cel al organizaţiei centrale, oferind imaginea consacrată a nivelurilor politice moderne şi a straturilor puterii; elementele de uniformitate predomină în cele trei organisme, simbol al funcţionalităţii dorite a partidului şi a unui model de acţiune politică[17].

1.1. Organizaţia comunală

Conform *Statutului*, **organizaţia comunală** constituia prima verigă a instituţiilor liberale de partid; în mod formal, ea era desemnată drept cea mai importantă, ca modalitate de a induce orientarea partidului către electoratul majoritar. Pornită de la nivel sătesc, organizaţia îi cuprindea pe toţi membrii din structura administrativă respectivă, care alegeau democratic un *comitet*, director în fapt al politicii liberale locale. Numărul membrilor acestui comitet nu era fix şi varia în funcţie de dimensiunea structurii săteşti. Funcţionând pentru o perioadă de 4 ani, comitetul numea la rându-i, din sânul său, un preşedinte, care făcea parte de drept din acest mecanism, unul sau mai mulţi vicepreşedinţi, un secretar şi un casier. Comitetele aveau, în principal, rol de integrare simbolică a membrilor şi atribuţii de propagandă, prin organizarea de cluburi, biblioteci populare, case de „cetire" etc., prin sprijinirea unor instituţii sau lucrări de interes obştesc (şcoală, biserică, bănci populare, cooperative, băi comunale, drumuri sau poduri de interes local); sub raportul autorităţii partinice locale, funcţia esenţială a comitetului era fixarea candidaturilor liberale pentru alegerile comunale. Pe relaţia cu Centrul judeţean, ele aveau un dublu rol: reprezentau forme de control local, comunicând numele membrilor liberali (toţi având o carte de membru eliberată de preşedintele organizaţiei judeţene[18]), dar, totodată, erau şi surse de informaţii pentru conducere, ajutând la articularea unei poziţii politice prin denunţarea abuzurilor şi nedreptăţilor săvârşite în comună de adversarii politici. Fiecare membru trebuia să plătească o cotizaţie fixă, stabilită prin statutele organizaţiei judeţene, fondurile rezultate fiind păstrate în proporţie de 2/3 de către comitetul comunal, iar restul banilor urmând să fie înaintate casierului organizaţiei de judeţ.

La nivel judeţean, se puteau înfiinţa organizaţii intermediare de coordonare a acţiunii organizaţiilor comunale, pe plăşi sau pe secţii de votare.

---

[17] Partidul Naţional Liberal, *Statutele şi manifestul program al Partidul Naţional-Liberal votate în Congresul general din Bucureşti în zilele de 1, 2, 3 şi 4 Mai 1930*, Bucureşti, Imprimeriile Independenţa, 1930, 45 p.; este o mare similitudine între acest statut şi documentul prezentat în lucrarea alcătuită de Mircea Muşat şi Ion Ardeleanu, *op. cit.*, vol. II, partea a II-a, *Noiembrie 1933-Septembrie 1940*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1988, p. 116-119, ca aparţinând lui Constantin (Bébé) Brătianu, secretarul general al organizaţiei, aflat la ANIC, fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, dos. 42 / 1938, f. 94-101.

[18] Vezi **Anexa 1** de la finalul acestei lucrări.

1.2. Organizaţia judeţeană

În mod simetric locului pe care formal îl deţinea judeţul în cadrul administrativ al României interbelice, filialele judeţene ipostaziau discursiv structura esenţială a organizării partidului, prin mecanismele de conducere (congresul, comitetul şi delegaţia permanentă) şi prin atribuţiile deţinute.

Congresul judeţean se întrunea periodic, o dată la 4 ani, tradiţional în luna septembrie / octombrie, sau în mod extraordinar, la solicitarea preşedintelui comitetului judeţean ori la iniţiativa majorităţii comitetelor comunale. El dădea, în mod real, preeminenţă lumii urbane, întrucât membrii înscrişi în clubul naţional-liberal din oraşul reşedinţă al judeţului făceau parte în mod automat din congres; ruralul era reprezentat doar prin membrii comitetelor comunale. Ca structură locală fundamentală, congresul aproba actele propuse de comitetul judeţean: statutele organizaţiei judeţene, darea de seamă cu privire la situaţia politică şi financiară a partidului, precum şi a măsurilor necesare bunului mers al grupului, lista candidaturilor liberale pentru alegeri locale şi generale; de asemenea, alegea membrii în comitetul judeţean. Toate hotărârile congresului se luau cu majoritatea voturilor celor prezenţi, la alegerile de persoane votul fiind obligatoriu secret.

Comitetul judeţean era alcătuit din două categorii de membri: de drept (preşedinţii comitetelor comunale şi liberalii comitetelor urbane din judeţ) şi cei aleşi de Congresul judeţean, numărul acestora neputând însă depăşi jumătate din numărul comunelor din judeţ. Organism definit ca având conducerea efectivă a organizaţiei judeţene, exercitată însă prin şedinţe bianuale, convocate de preşedinte, la iniţiativa sa sau prin cererea scrisă a majorităţii membrilor din sânul său, comitetul era prea numeros pentru a susţine o acţiune politică eficientă; din acest motiv, el desemna un **birou judeţean** pentru o perioadă de 4 ani, care cuprindea pe preşedintele organizaţiei judeţene, unul sau mai mulţi vicepreşedinţi, un secretar general şi un casier, cu rolul de administrare a problemelor curente cu care se confrunta organizaţia. Importanţa conferită de statut comitetului era legată de rolul de supraveghere a organizaţiilor comunale, de interfaţă între comitetul central şi structura de partid judeţeană şi, mai ales, de atribuţia de a propune candidaturile partidului pentru alegerile generale legislative şi pentru cele judeţene. De asemenea, el alegea, prin vot secret, 15 persoane (numărul putea fi sporit cu autorizaţia direcţiei generale a partidului) care împreună cu biroul comitetului judeţean formau **delegaţia permanentă judeţeană**. Chintesenţă a organizaţiei, cu drept de reprezentare, această instituţie putea exercita, în lipsa comitetului şi în cazuri de urgenţă, toate atribuţiile acestui for judeţean. Convocată de preşedinte, la propria iniţiativă sau la cererea majorităţii membrilor săi, Delegaţia permanentă judeţeană se întrunea ori de câte ori era nevoie de o decizie reprezentativă pentru filială în ansamblul ei. Pe lângă delegaţia permanentă judeţeană, şi sub conducerea acesteia, putea funcţiona *cercul de studii*, pentru popularizarea ideilor partidului prin conferinţe publice, broşuri, reviste, ziare etc.

1.3. Organizaţiile centrale ale P.N.L.

Organizaţiile central ale partidului făceau trimitere la acelaşi tipar democratic al participării membrilor şi al împărţirii clare a responsabilităţilor.

Congresul general al Partidul Naţional Liberal era, staturar, forul central al P.N.L. În mod similar structurii judeţene, la nivelul acestei instituţii se regăsea reiterat principiul dominaţiei centrului asupra periferiei, a oraşului Capitală asupra organizaţiilor judeţene. Congresul îi reunea uzual, la fiecare patru ani, sau extraordinar, ori de câte ori era nevoie, pe reprezentanţii tuturor comitetelor judeţene (câte 4-5 delegaţi pentru fiecare judeţ) şi ai comitetelor organizaţiilor de sectoare (culori) din Capitală (câte 10 reprezentanţi aleşi special pentru congres de fiecare comitet). Fiecare secţiune a Cercului de studii central trimitea, de asemenea, câte 5 delegaţi în acest for. Atribuţiile acestui organism priveau alegerea, în caz de vacanţă şi la propunea comitetului central, a şefului partidului, stabilirea programului formaţiunii şi a Statutelor; de asemenea, membrii Congresului erau chemaţi să adopte, cu majoritate de voturi, rezoluţii privitoare la problemele majore ale ţării şi să se pronunţe asupra mersului partidului, după prezentarea de către comitetul central a dării de seamă în acest sens; ei alegeau, dintre personalităţile marcante ale partidului, membrii **Comitetului Central al partidului**, forul decizional în perioada dintre congrese, într-un număr de maximum 60. Aceştia se alăturau membrilor de drept, preşedinţii de onoare şi activi ai organizaţiilor judeţene, preşedinţii sectoarelor din Capitală şi 7 membri delegaţi de grupurile parlamentare, 4 deputaţi şi 3 senatori[19]. Condus, de drept, de şeful Partidul, comitetul se reunea la convocarea acestuia, fie din iniţiativa sa, fie după cererea scrisă a majorităţii membrilor. Ca şi în cazul structurilor intermediare, deciziile erau adoptate cu majoritate de voturi, în chestiunea alegerilor de persoane votul fiind obligatoriu şi secret. Comitetul Central întruchipa structura executivă a partidului, întrucât ducea la îndeplinire hotărârile congresului; de asemenea, el avea drept de control asupra tuturor organizaţiilor judeţene, putând decide în cazul atitudinii politice neconforme a acestora cu linia partidului.

[19] Numărul total al membrilor Comitetului Central nu apare stabilit cu claritate nici în Statut, nici în abordările ulterioare ale unor liberali; el era de maximum 270 membri aleşi, la Mihail Romniceanu, la care se adăugau şi şefii organizaţiilor judeţene, ca membri de drept. Fostul ministru liberal făcea referire însă la o perioadă imprecisă (ACNSAS, fond I 3051, dos. Romniceanu Mihail, f. 366). Pentru Aurelian Bentoiu, Comitetul executiv (central) era un organ deliberativ cu cca. 90-100 de persoane, care cuprindea pe foştii miniştri şi subsecretari de stat ca membri de drept, la care se adăugau preşedinţii organizaţiilor judeţene, precum şi un număr variabil de persoane aleşi prin cooptare. Însă această structură era rareori convocată de preşedintele partidului, în chestiuni de excepţională gravitate (ACNSAS, fond Penal 204, vol. 3, dos. Bentoiu Aurelian, f. 238-239). Nici modalitatea de alegere în cadrul adunării generale a partidului nu este foarte clară, Constantin (Bébé) Brătianu afirmând că membrii Comitetului Central erau aleşi pe listă, după recomandarea fiecărei organizaţii judeţene, câte doi de judeţ, cuprinzând însă şi membri de drept (preşedinţii organizaţiilor judeţene şi toţi foştii miniştri); cf. ACNSAS, fond Penal 446, vol. 3, dos. Brătianu Constantin, f. 382-383.

Funcţional şi având în vedere capitalul simbolic şi politic al celor care o alcătuiau, **delegaţia permanentă** reprezenta principala structură politică a Partidul Naţional Liberal. Era formată din membri de drept (preşedinţii corpurilor legiuitoare, miniştrii şi subsecretarii de stat, foşti sau în funcţie, preşedinţii activi sau de onoare ai unei organizaţii judeţene, cei ai sectoarelor Capitalei) şi membri aleşi (în număr de maximum 21 de membri) prin vot secret şi pe liste, cu majoritate relativă, de către Comitetul central, din sânul său. Delegaţia permanentă reprezenta partidul în toate ocaziile, putând exercita, în lipsa comitetului central, şi atribuţiile acestui for. Mai mult, în cazuri excepţionale, avea dreptul de a exclude din partid pe membrii care săvârşeau abateri de la programul şi de la hotărârile luate de organele de conducere ale partidului; la propunerea preşedintelui său, delegaţia permanentă alegea, dintre membrii săi, *un secretar general* şi delega pe unul din membrii săi cu administrarea şi supravegherea finanţelor partidului (*casier*). Pe lângă delegaţia permanentă, funcţionau *comitetul de propagandă*, alcătuit din 5 persoane numite de delegaţia permanentă, şi *cercul de studii*, pentru discuţia şi popularizarea ideilor liberale.

* * *

Am prezentat *in extenso* Statutul din mai 1930 din mai multe motive, în mare măsură complementare, dar care nu se supun, totuşi, aceleiaşi intenţionalităţi. Actul în sine arată formalismul necesar unei astfel de structuri politice, cum era în perioadă Partidul Naţional Liberal. El marchează însă o diferenţă evolutivă faţă de statutele anterioare anului 1918 sau chiar faţă de cel din 1921, evoluţie legată de democratizarea necesară a partidului după moartea lui Ionel Brătianu înspre o organizaţie politică reală. În al treilea rând, el propune o perspectivă comparativă în istoria politică a perioadei şi o manieră sociologică de a înţelege forţa Partidului Naţional Liberal în spaţiul politicii interbelice.

2. Statutele Partidului Naţional Liberal şi voinţa de a reorganiza formaţiunea politică a liberalilor români

În 1906, Vintilă Brătianu considera, într-o serie de articole publicate în *L'Indépendace Roumanie* cu titlul „Menirea Partidului Naţional-Liberal. Din nevoile noastre", că „partidele politice sunt mijlocul de manifestare a voinţei naţionale"[20]. În acelaşi timp, el observa slăbiciunea formaţiunilor politice care nu se adaptaseră transformărilor din societate. După omul politic liberal, caracterul special al chestiunilor ridicate de viaţa politică modernă cerea o adevărată organizaţie de luptă şi de propagandă, dar şi cercetarea amănunţită a nevoilor de interes general şi ale soluţiunilor de dat, pentru ca organizarea şi programele „să formeze acel contact continuu necesar între partidul de guvernământ şi între voinţa naţională"[21].

[20] Vintilă I. Brătianu, *Menirea Partidului Naţional-Liberal. Din nevoile noastre*, Bucureşti, Tipografia „Voinţa Naţională", 1906, p. 12.
[21] *Ibidem*, p. 22.

Deşi se păstra în cadrul discursul public liberal, cu privire la „*cercetarea* continuă a problemelor de interes general, studierea soluţiilor de dat" etc., Vintilă Brătianu afirma necesitatea ca organizarea partidului să urmărească unificarea vederilor în sânul partidului şi, ulterior, propagarea lor în opinia publică. Prin organizare, partidul trebuia să fie un agent de control al agendei publice chiar în opoziţie, prin analizele făcute în comitetele partidelor şi prin directivele date membrilor. Acţiunea pozitivă în societate presupunea, în viziunea liderului liberal, o legătură cât mai puternică între centru şi periferie, prin intermediul comitetului executiv, fiind necesar ca membrilor acestui for să le fie încredinţate sarcini specifice; structurile locale ale partidului transmiteau mai departe instrucţiunile şi informau centrul la rândul lor cu privire la problemele concrete. Presa era desemnată de omul politic liberal drept un „instrument de acţiune pentru unitatea de vederi în partid" şi pentru propaganda în opinia publică. Întărirea coeziunii în cadrul formaţiunii urma să se realizeze prin intermediul congreselor partidului, care trebuiau ţinute regulat, înainte de deschiderea corpurilor legiuitoare; măsura era cu atât mai imperioasă cu cât viaţa internă activă dispăruse pentru masa cea mare a partidului, aprecia Vintilă Brătianu[22]. Indiferent de motivaţie, posibila lupta politică „de familie" împotriva conducerii asigurată la acel moment de D. A. Sturdza, articolul ultimului dintre fraţii Brătianu indica nevoia de reorganizare a formaţiunii liberale, urmând principii de structurare specifice modernităţii politice.

Discuţia propusă trăda astfel alcătuirea în spiritul veacului anterior a formaţiunii liberale. *Statutele Clubului Naţional-Liberal* Iaşi din 1907 bunăoară sugerau un club select, nu o organizaţie modernă de partid: admiterea în cadrul structurii trebuia să fie susţinută de alţi 3 membri ai clubului, cu o taxă care se plătea la intrarea în club, „odată pentru totdeauna", cu o cotizaţie minimă lunară diferenţiată pentru membrii simpli şi cei ai comitetului, cu criterii foarte clare de excludere (neplata cotizaţiei etc.), cu adunări mensuale (excepţie lunile iulie, august şi septembrie) în care dincolo de aspecte politice concrete puteau fi citite conferinţe anunţate din timp, dar în care nu se puteau adopta decizii, cu o adunare generală întrunită de drept pe 23 decembrie a fiecărui an[23] etc. În anii premergători războiului mondial, în condiţiile generalizării reflecţiilor cu privire la lărgirea participării politice, reformarea partidului a devenit necesară, pentru a răspunde unei structuri politice în creştere, pe de o parte, şi totodată ca măsură a Centrului de

[22] *Ibidem*, p. 28-29.

[23] *Statutele Clubului Naţional-Liberal*, Iaşi, Tipografia „Dacia" Iliescu, Grossu & Co., 1907. Vezi şi cazul clubul liberal din Mehedinţi, structurat abia în 1903 într-un tipar elitist însă. Statutele prevedeau trei categorii de membri: fondatorii, care plăteau o cotizaţie de cel puţin 500 de lei, aderenţii cu reşedinţa în Turnu Severin, care plăteau o cotizaţie de 24 de lei / an, şi aderenţii din afara municipiului, cotizaţia lor fiind de 12 lei /an; înscrierea ulterioară se făcea doar cu aprobarea consiliului de administraţie. Clubul putea fi frecventat şi de cei care nu erau membrii P.N.L., precum militari, care puteau fi scutiţi de orice taxă, magistraţi, profesori şi funcţionari, aceste din urmă categorii profesionale suportând o cotizaţie de 24 de lei / an. *Cf.* Tudor Răţoi, *op. cit.*, p. 30.

instituţionalizare a controlului asupra partizanilor. Reorganizarea formaţiunii a răzbătut în teritoriu încă de atunci, chiar dacă a căpătat întreaga sa dimensiune în perioada postbelică. Procesul verbal al filialei liberale din Ialomiţa, în preziua războiului, de înfiinţare a unei comisii provizorii de reorganizare a formaţiunii pe baze democratice, dă, pentru mine cel puţin, dimensiunea acestui efort de adaptare a organizaţiei la un alt tip de sociabilitate politică. Deschiderea Clubului spre toţi liberalii constataţi şi devotaţi principiilor partidului, stabilirea atribuţiilor comitetului executiv şi a comitetului de direcţie, format din intimii şefului, precum şi transformarea jurnalului partidului erau măsurile principale ale reformei structurale[24].

Încercarea de racordare la lumea politică a secolului XX, în care legitimitatea avea surse „populare" şi în care partidul trebuia să fie tot mai mult vehiculul reprezentării intereselor diverse ale indivizilor din societate, nu privea doar organizaţiile locale judeţene. Centrul partidului cunoştea, de asemenea, un proces de instituţionalizare, mai multe proiecte luând în discuţie formele de conducere a formaţiunii, precum şi obiectivul său afirmat, de a conferi identitate politică şi coerenţă acţiunii publice a liberalilor. În această perioadă s-a impus ca mecanism diriguitor al formaţiunii, la nivel formal cel puţin, dacă nu funcţional, Comitetul Executiv, alcătuit din foştii miniştri, din foştii preşedinţi ai Camerei şi din elementele care puteau fi folositoare partidului prin cultura, experienţa sau prin serviciile aduse liberalilor în trecut; pe lângă această structură, urmau să se creeze posturi de asistenţi cu scopul formării elementelor tinere utilizabile ulterior în diferite misiuni politice. Cu un rol politic concret, coordonarea activităţii politice şi stabilirea candidaturilor pentru alegeri, urmau să fiinţeze Comitete executive locale, formate din toţi foştii deputaţi, senatori, preşedinţi ai delegaţiilor judeţene, prefecţi şi primari locali. Comitetul putea avea mai mulţi vicepreşedinţi, unul dintre aceştia putând fi delegat de preşedintele Partidul Naţional Liberal, pe un anumit termen, ca preşedinte al organizaţiei locale. Şeful partidului avea astfel rolul determinant conform acestui proiect, el reinvestind anual acest comitet executiv local (în luna

[24] ANIC, Fond Mihail Berceanu, dos. I A 2 / 1914, f. 1; Idem, dos. 6 / 1915, f. 1-1v. Ca direcţie de reformă, I. Poenaru-Bordea era proclamat preşedinte de onoare, Constantin Banu devenind preşedintele activ. *Proectul de reorganizare a Partidul Naţional Liberal din Ialomiţa* prevedea faptul că structurile organizaţiei Ialomiţa erau reprezentate de clubul politic, comitetul executiv al partidului şi comitetul de direcţie; membrii partidului puteau cere înscrierea în club printr-o petiţie susţinută de doi membri mai vechi; cererea urma să fie supusă spre aprobare comitetului; membrii clubului se împărţeau în categorii: fondatori (cu obligaţia de a da suma de minimum 500 de lei şi care, ulterior, nu mai plăteau nici o cotizaţie timp de 5 ani) şi aderenţi, care plăteau o cotizaţie de 10 lei anual. Clubul era condus de un comitet format din 5 persoane (preşedintele, doi membri, un casier şi un secretar), ales pe o perioadă de 4 ani; comitetul de direcţie, format din 21 de liberali, aleşi şi numiţi tot pe o perioadă de 4 ani, cuprindea a treia categorie de membri, ei plătind o cotizaţie anuală minimă de 100 de lei şi având posibilitatea de a recomanda listele pentru alegerile comunale etc. (ANIC, Fond Mihail Berceanu, dos. I A 7 / f.d. [1915], f. 1-7).

decembrie, adăugând sau omiţând pe cine va crede de cuviinţă, cu avizul comitetului executiv central) şi putând numi până la 10 persoane care prin meritele sau capacitatea lor puteau aduce servicii reale formaţiunii. Un Comitet executiv exista prevăzut şi la nivel central; întrunibil de 2 ori pe an, în adunări ordinare pe 10 decembrie şi 1 martie, sau convocat ori de câte ori preşedintele considera necesar, el includea membri de drept (miniştri foşti şi actuali, foşti preşedinţi şi vicepreşedinţi ai Corpurilor legiuitoare timp de cel puţin 2 ani) şi membri numiţi dintre personalităţile liberale de către liderul liberal, preşedintele automat al acestui for, funcţie pe care o putea delega unuia din vicepreşedinţi. Trebuiau, de asemenea, create cluburi în fiecare localitate, înscrierea în ele făcându-se după o cerere formală, prin prezentarea şi susţinerea „neofitului" de către doi membri; la fiecare 3 ani, în ianuarie, membrii clubului erau convocaţi într-o adunare generală ordinară pentru a alege preşedintele şi un comitet, drept de vot având doar membrii care împliniseră doi ani de la admitere, care erau la zi cu cotizaţiile şi nu fuseseră excluşi niciodată din club; cei excluşi sau demisionaţi, reprimiţi în club dar nu puteau vota decât după 4 ani de la noua admitere; cotizaţia era fixată de fiecare comitet la 1 ianuarie. Sumele adunate din cotizaţii şi donaţii erau întrebuinţabile pentru cheltuielile de întreţinere a clubului şi pentru propagandă, pentru constituirea unei rezerve, pentru formarea de biblioteci, pentru acordarea de subvenţii membrilor marcanţi şi lipsiţi de mijloace, la acordarea de burse elementelor tinere şi de valoare; comitetul era responsabil de cheltuirea banilor; fiecare club alegea 1-3 secretari care aveau responsabilitatea de a organiza conferinţe săptămânale şi de a întreţine relaţii cu comitetul de studii din clubul central din Bucureşti. Pentru membrii comitetului executiv, cotizaţia anuală era de 500 de lei, în care erau cuprinse abonamente la toate ziarele partidului, cotizaţia la cercul de studii, cotizaţia la club şi cotizaţia la fondul electoral; membrii aderenţi plăteau o sumă mult mai mică pe an, de 50-70 de lei, în care erau cuprinse abonamente la unul din ziarele partidului, cotizaţia la club şi cotizaţia la cercul de studii[25].

Criza de sistem de după 1918, definibilă dual prin necesitatea de a aduce în limitele aceleiaşi comunităţi politice a societăţilor din Transilvania, Banat, Basarabia sau Bucovina, fiecare din ele cu tradiţii şi culturi politice proprii şi semnifactiv diferite de cele din Vechiul Regat, pe de o parte, şi de noua realitate românească, schimbată la nivelul reprezentărilor şi politicii pragmatice de războiul mondial, de unire şi de adoptarea votului universal masculin, a făcut din adaptarea Partidului o condiţie de supravieţuire politică a formaţiunii conduse de Ionel Brătianu. Proiectele de reformă internă anterioare care să reglementeze funcţionarea structurii liberale au fost materializate grăbit, în lipsa unei dezbateri interne reale, prin Statutul partidului adoptat la Congresul din 27 noiembrie 1921. Elaborat anterior de Cercul de studii, actul definea în preambul calitatea de membru liberal[26]; de asemenea, el

[25] ANIC, fond Brătianu, dos. 121 / f.a., f. 3-9.

[26] Primul articol era o declaraţie de principii, prin care liberalii arătau că luptă pentru „întărirea şi dezvoltarea naţiunii române", prin „libertatea, democraţie şi solidaritate", că doreau apărarea

stabilea că reorganizarea formaţiunii urma să se facă „de jos în sus", pe bazele „cele mai larg democratice", începând de la organizaţiile satelor, cătunelor şi comunelor, considerate drept „celule primordiale ale partidului". Păstrarea aceloraşi structuri în organizarea politică comunală, sectorială, judeţeană sau centrală urmărea uniformizarea partidului; fiecare organizaţie locală avea însă libertatea de a-şi completa structura, în cadrul statutelor, potrivit cerinţelor speciale ale fiecăreia dintre ele. Pentru unitatea de conducere, liberalii au prevăzut centralizarea succesivă a organelor de conducere; atât pentru organizaţia judeţeană, cât şi pentru cea centrală existau trei organisme de conducere: congresul, comitetul şi delegaţia permanentă[27].

Statutul din 1930 a preluat majoritatea acestor prevederi statutare, uneori copiind articolele din Statututul precedent, deşi problema menţionată fusese soluţionată în acel deceniu[28]. Există însă o evoluţie în 1930 faţă de din actul de organizare adoptat în noiembrie 1921. Prin vocea raportorului Vasile P. Sassu, cel care a prezentat pentru ratificare Congresului proiectul de statut, era menţionată organizarea propriu-zisă a partidului, dar şi principiile care au stat la întocmirea anteproiectului: principiul democratic al alegerii, menit să stimuleze munca în partid

şi propăşirea statului român sub un regim constituţional, monarhic şi democratic, având un caracter naţional unitar, atât în viaţa sa politică, cât şi în cea culturală şi economică; de asemenea, ei puneau la baza societăţii proprietatea individuală, considerată însă ca o funcţie socială evolutivă, potrivită marilor nevoi naţionale şi sociale; îşi propuneau înlăturarea luptelor de clasă, solidaritate socială, dreaptă repartiţie a drepturilor şi obligaţiilor de ordin politic şi economic, o liberă dezvoltare a tuturor energiilor fără deosebire de rasă, clasă sau religie; fără şi dezvolte, ei afirmau susţinerea pentru ideea de dreptate socială. Articolul al doilea statua că puteau fi membri ai Partidul Naţional Liberal toţi cetăţenii români care aderau în scris la programele şi statutele partidului şi care se obligau să lupte în viaţa publică pentru triumful idealurilor înscrise în program (Partidul Naţional-Liberal, *Proectul de statut pentru reorganizarea Partidul Naţional-Liberal*, Bucureşti, Imprimeriile „Independenţa", 1920).

[27] *Congresul judeţean* era alcătuit din toţi membrii comitetelor comunale, iar congresul *general* reprezenta întrunirea delegaţilor comitetelor judeţene; Comitetul *judeţean* reunea preşedinţii tuturor comitetelor comunale şi un număr de membri aleşi de congresul judeţean; comitetul *central* presupunea întrunirea tuturor preşedinţilor comitetelor judeţene şi un număr de membri aleşi de Congresul general dintre personalităţile partidului. Structuri efective de conducere a organizaţiei judeţene, ele îşi alegeau din sânul lor o delegaţie permanentă alcătuită din 9-15 persoane, care să exercite, în cazuri de urgenţă, atribuţiile conducerii, sub rezerva aprobării ulterioare de către comitet a deciziilor. Alegerile trebuiau făcute în mod obligatoriu prin vot secret, excluzându-se pentru „totdeauna" votarea prin aclamaţii, chiar atunci când majoritatea membrilor adunării ar cere acest lucru. Pe lângă delegaţiile permanente şi sub grija lor, funcţionarea unui cerc de propagandă şi a unui cerc de studii era menită să popularizeze ideile naţional-liberale prin cărţi, broşuri, conferinţe (*Ibidem*).

[28] Vezi, de exemplu, articolul 56 din Statutul adoptat în 1930, privitor la cercul de studii, care trebuia să treacă sub conducerea delegaţiei permanente a partidului, identic cu cel din proiectul de statut din 1920.

şi să ofere dinamism formaţiunii, controlul efectiv exercitat de sus în jos, ca o expresie a ordinii, ierarhiei şi disciplinei care trebuia să domnească în viaţa internă a partidului; de asemenea, congresul general al partidului a suferit modificări, prin reducerea membrilor, dar păstrându-se raportul centru-periferie; foarte important, se legitimase starea de fapt a sporirii membrilor comitetelor şi delegaţiilor judeţene şi centrale în comitetul central (de la maximum 40, adică jumătate din numărul organizaţiilor, la 60) şi în delegaţia permanentă centrală (de la 14 membri în 1921, la 21 de membri în 1930), impusă de cadrele apărute ca urmare a expansiunii formaţiunii liberale. Membrilor de drept, instituţie creată la nivelul organelor de conducere judeţene şi centrale ca formă de recunoaştere simbolică a meritelor pe care le avuseseră demnitarii partidului, le era solicitată acum utilizarea capitalului social sau politic în spaţiul public ca formulă de mobilizare; ei erau obligaţi prin Statut nu doar să figureze, ci şi să activeze pentru ca să-şi poată menţine situaţia lor ierarhică superioară. În necesitatea disciplinei severe în cadrul formaţiunii, generată de pierderea guvernării în 1928 şi de intrarea Partidului în opoziţie, delegaţia permanentă centrală căpăta un rol sporit în excluderea membrilor, în caz de abateri statutare sau de deviere publică de la linia oficială[29].

Aceste prevederi legate de introducerea membrilor de drept şi rolul crescut acordat delegaţiei permanente introduceau valenţe conservatoare în structurarea formală a liberalilor români, considerate esenţiale pentru supravieţuirea politică în perioadă.

Organizarea statuată în acel an a suferit modificări la Congresul din 1936, în contextul poziţiei puternice a lui Gheorghe Tătărescu în plan public, ca preşedinte al Consiliului de Miniştri. Alegerea secretarului general de către Congres şi nu în cadrul Delegaţiei permanente, ca în precedentul Statut, conferea acestei demnităţi o largă legitimare şi, în consecinţă, atribuţii sporite, transformând-o, oficial şi pragmatic, în a doua poziţie în partid: secretarul general putea astfel să-l înlocuiască de drept pe preşedinte în lipsa acestuia şi îl ajuta pe şeful partidului la îndeplinirea îndatoririlor sale statutare. Deşi multiplica pârghiile de conducere, măsura era menită să detensioneze situaţia internă în partid, creată de veleităţile lui Gh. Tătărescu şi ale tinerilor liberali, dar şi de slăbiciunea politică a lui Constantin (Dinu) Brătianu, incapabil să gestioneze şi să controleze diferitele structuri ale formaţiunii. Gheorghe Tătărescu a dorit, mai mult, crearea funcţiei de vicepreşedinte, ceea ce nu s-a reuşit, tradiţia partidului fiind invocată ca motiv al neîngrădirii atribuţiilor liderului[30]. În comitetul central, numărul aleşilor a fost urcat însă la un maximum de 200 (de la 60), pentru a reliefa curentele din partid, după cum în

[29] *Raportul prezentat de d-l V.P.Sassu în şedinţa plenară a Congresului general*, în Partidul Naţional Liberal, *Statutele şi manifestul program al Partidul Naţional-Liberal*…, p. 15-17.

[30] Funcţia de vicepreşedinde a fost creată special în 1938, o dată cu reunificarea liberală din luna ianuarie a acelui an şi ca rezultat direct a fuziunii, fiind ocupată exclusiv de Gheorghe Brătianu.

delegaţia permanentă numărul membrilor era sporit la un maximum de 25 (de la 21, în statutul precedent)[31].

După al Doilea Război Mondial, Statutul din 1930, revizuit în 1936, a fost aplicat integral. O singură modificare s-a produs, în 1946, o dată cu impunerea, la propunerea lui Constantin (Bébé) Brătianu şi prin voinţa exclusivă a şefului partidului liberal, ele nefiind prevăzute în Statut, a două posturi de secretari generali adjuncţi, pentru treburi politice (poziţie ocupată atunci de Gheorghe Fotino) şi pentru chestiuni administrative (Mihail Romniceanu)[32]. Tot în acel moment de regândire a politicii, deşi intenţia exista încă din 1940, s-a înfiinţat biroul partidului, în condiţiile vârstei înaintate a preşedintelui, care să-i permită acestuia un contact mai strâns cu fruntaşii formaţiunii; acest for nu avea un număr fix de membri, Dinu Brătianu alegând atunci, din Delegaţia permanentă, un număr de 8 persoane cu care să se consulte permanent[33].

3. Raportul Centru-Periferie în cadrul Partidului Naţional Liberal. Ierarhii organizaţionale

„Statutul a rămas literă moartă", afirma acuzator Asra Berkowitz într-un moment în care încerca să-şi negocieze salvarea personală, închis fiind de Securitatea comunistă[34]. În mod evident, *Statutul* din mai 1930 arată imaginea idealizată a structurii liberale, construită democratic de jos în sus, legitimitatea şi reprezentarea fiind concepute piramidal, de la organizaţiile de bază, rurale şi urbane, către desemnarea conducerii formaţiunii. Dincolo de limbajul specific unui astfel de document, organizarea partidului era configurată mai curând de practică, determinantă pentru realităţile politice faţă de care se poziţionau liberalii români. În planul organizaţional sau pe palierul demnităţilor publice pot fi stabilite astfel ierarhii care nu apar în Statut, ale structurilor şi forurilor de conducere ale partidului liberal sau ale liderilor înşişi.

Metodologic, nu dispun în cazul partidului liberal de chestionarul de analiză sociologică a practicilor politice în sine. De altfel, nici o altă formaţiune interbelică nu cred că poate beneficia de aşa ceva, în condiţiile pauperităţii surselor, a absenţei, în principal, din cadrul diverselor fonduri arhivistice a proceselor verbale care rezumau sau stenografiau şedinţele de partid; lipseşte, de asemenea, memorialistica

[31] Partidul Naţional Liberal, *Statutele Partidului Național-Liberal votate de Congresul general din București în zilele de 1, 2, 3 și 4 Mai 1930, complectat cu modificările făcute art. 41, 42, 50 și 53 și votate în Congresul general din 9 Iulie 1936 ținut în sala „ARO"*, Bucureşti, Imprimeriile „Independenţa", 1944, p. 17-18.

[32] ACNSAS, fond Penal 204, vol. 3, dos. Bentoiu Aurelian, f. 231 şi 238; ACNSAS, fond Penal 446, vol. 3, dos. Brătianu Constantin, f. 388

[33] Este vorba de dr. C. Angelescu, dr. I. Costinescu, Vasile Sassu, Al. Lapedatu, Gh. Brătianu, Gh. Fotino, M. Romniceanu, Constantin Brătianu (Bébé); cf. Ibidem, f. 382 şi 387.

[34] ACNSAS, fond Penal 456, vol. 7, dos. Berkowitz B. Israel, f. 318.

politică a membrilor de partid, situaţi la diferite nivele partinice, în măsură să ne ofere reprezentările lor asupra fucţionării formaţiunii ca atare. În aceste condiţii, din perspectiva propriei cercetări, îmi voi fundamenta demersul reconstitutiv al structurii politicii liberale pe percepţia din interior, dar ulterioară, a unor liberali, precum Mihail Romniceanu, Aurelian Bentoiu, Constantin Bébé Brătianu sau Asra Bekowitz, Petre Bejan şi Gheorghe Fotino. Mărturiile lor asupra structurii politice din care făcuseră parte nu trebuiesc absolutizate şi privite în contextul producerii lor, cel al claustrării şi încarcerării fostei elite a partidului după impunerea regimului comunist. Chiar dacă presupun că unele din aceste mărturii sunt oneste, ele nu reprezintă totuşi rememorări lipsite de constrângere, fiind solicitate sau chiar impuse implicit de Securitatea statului, anchetatorii lor fiind, de altfel, şi principalul lector al acestor scrieri, din motive pe care nu le discut aici.

3.1. Organismele centrale ale P.N.L. între Statut şi relaţiile de putere din partid

Diferenţe de reprezentare ale liberalilor asupra mecanismelor principale ale partidului faţă de semnificaţiile stabilite prin *Statut* sunt regăsibile în majoritatea evaluărilor de factură memorialistică, voluntare sau mai puţin voluntare. Desemnat ca instituţia decisivă a formaţiunii, prezumată a reprezenta deplina personalitate juridică a partidului, întrucât reunea delegaţii tuturor organizaţiilor judeţene şi ai Capitalei, dar şi pentru faptul că alegea comitetul central şi preşedintele formaţiunii liberale sau stabilea linia politică a partidului, **Congresul general** era un organism de conducere formal pentru liberali; deşi Statutul prevedea convocarea lui periodică, acest „cel mai numeros" for deliberativ al partidului liberal s-a întrunit extrem de rar, doar de patru ori în perioada interbelică, şi neregulat: în noiembrie 1921, mai 1930, februarie 1931 şi în iulie 1936, la care poate fi adăugat congresul de reunificare a formaţiunii liberale prin reprimirea georgiştilor din ianuarie 1938. Congresul liberal avea astfel, mai curând, un rol de presiune publică, de convocare a puterii politice, cazurile din 1921 şi din 1930, decât cel de a marca orientarea politică a formaţiunii liberale sau de a conferi partizanilor o identitate liberală şi democratică prin discuţiile asupra programului, participarea la decizii sau la alegerea structurilor decizionale. Competenţele lui reale se limitau la votarea automată a Statutelor sau la modificarea lor, la aprobarea componenţei diverselor foruri de conducere şi, semnificativ, la validarea noului preşedinte, nu la alegerea lui efectivă[35].

[35] Congresul „alegea" preşedintele partidului şi secretarul general (pe cel de al doilea după 1936), ambii pe termen nelimitat, desemnarea preşedintelui fiind practic făcută pe viaţă (vezi ACNSAS, fond I 3051, dos. Romniceanu Mihail, f. 366; ACNSAS, fond Penal 204, vol. 3, dos. Bentoiu Aurelian, f. 239-240; ACNSAS, fond Penal 446, vol. 3, dos. Brătianu Constantin, f. 382; ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 364). Teoretic, preşedintele era ales de Adunarea Generală din 4 în 4 ani, prin exprimarea de voturi; dar, dat fiind numărul mare al participanţilor, s-a ajuns la formula proclamării şefului partidului prin aclamaţii, deşi această practică repugna liberalilor ca fiind

Din perspectivă decizională, mecanismul cel mai important al partidului liberal a fost, incontestabil, **Comitetul Central**. După Constantin (Bébé) Brătianu, acesta îmbina flexibilitatea, putând fi convocat relativ uşor de preşedintele partidului în situaţii excepţionale, şi reprezentativitatea. Rolul central în arhitectura liberală a comitetului central era conferit de faptul că respectivul for politic era cel care desemna în fapt preşedintele, lua hotărârile importante şi aplica sancţiunile necesare; tot Comitetul central alegea membrii în **Delegaţia Permanentă** a partidului[36], un comitet restrâns, consultativ pe lângă preşedinte, uşor de convocat de acesta ori de câte ori socotea necesar sau avea de luat o hotărâre mai importantă. Cuprinzând 21-24 de membri aleşi, la care se adăugau membrii de drept (foştii miniştri, care aveau şi preşedinţia unei organizaţii judeţene, foştii preşedinţi de Cameră sau Senat), totalizând astfel aproximativ 40 de membri care sintetizau elita liberală, acest for putea lucra însă doar cu jumătate dintre ei. În spaţiul politic dinamic al societăţii româneşti interbelice, în care deciziile publice trebuiau luate prompt, Delegaţia permanentă a dovedit o mare funcţionalitate din perspectiva puterii, transformându-se treptat în principalul organism de conducere al P.N.L.[37].

Organele centrale statutare ofereau însă, dincolo de Statut, realitatea unor consilii mai degrabă consultative pe lângă şeful partidului, decât aceea a unor adunări chemate să decidă efectiv şi să adopte hotărâri majore pentru partid în ansamblu lui. Din nefericire pentru istoric, foarte rar se întocmeau procese verbale ale deliberărilor, faptul confirmând poziţia lor informală în cadrul partidului, părerea membrilor de partid, chiar a liderilor semnificativi, fiind cerută adeseori de preşedintele liberal pentru informarea sa personală. Asemenea acte se realizau mai ales atunci când delegaţia permanentă sau comitetul executiv desemnau pe cineva

nedemocratică (vezi *supra*). Alegerea de fapt a preşedintelui era făcută de Comitetul Central, după propunerea Delegaţiei Permanente; după cum apreciau toţi liberalii, alegerea constituia o formalitate, unanimitatea partidului adunându-se automat, în caz de vacanţă la şefia formaţiunii, în jurul viitorului lider, impus prin atitudinea lui anterioară şi prin practica politică.

[36] ACNSAS, fond Penal 446, vol. 3, dos. Brătianu Constantin, f. 379.

[37] ACNSAS, fond Penal 204, vol. 3, dos. Bentoiu Aurelian, f. 238; ACNSAS, fond Penal 446, vol. 3, dos. Brătianu Constantin, f. 383 şi 388. Delegaţia Permanentă, descompletată prin decese, demiteri şi dizidenţe, era completată de şeful partidului prin simple cooptări, devenind astfel un organ personal al preşedintelui formaţiunii şi nedeţinând în mod practic funcţia de control (ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 365). Şeful partidului conducea organizaţia în mod autoritar, consultând doar în mod formal Delegaţia Permanentă (ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 365). Congresul s-a întrunit rar, delegaţia permanentă s-a întregit prin cooptări făcute personal de preşedinte, constata fostul personaj de la vârful partidului. Noua lege electorală, cu liste pe ţară, depuse de partide cu semnul dat în mâna şefului partidului, însemna, după Asra Berkowitz, dictatura de sus în jos, şefii de organizaţii neputând depune nici o listă cu candidaţi fără aprobarea şefului de partid (Ibidem, f. 280-281). Era evident o răutate a fostului lider liberal, care se suprapunea peste adversitatea tradiţională a celorlalţi competitori politici ai liberalilor.

pentru vre-o însărcinare în partid. De multe ori însă, publicarea informaţiei în presa partidului ţinea loc de act de numire, afirma ulterior Mihail Romniceanu[38]. Aceste organe centrale deţineau însă un poziţie majoră în spectacolul public pus în scenă de liberali, ca formă proprie de legitimare democratică, prin imaginea dezbaterilor care aveau loc. În plan intern, dincolo de aspectul identitar şi funcţional pentru partizani, ele aveau rolul de conferi recunoaşterea pentru o serie de lideri liberali, autoritatea de a desfăşura anumite acţiuni şi calitatea de a solicita anumite demnităţi în momentele politice favorabile partidului.

Necesitatea unei reacţii prompte a liberalilor faţă de evoluţiile politice şi formalismul instituţiilor colective ale conducerii au indus în cadrul partidului micşorarea numărului celor care deţineau, în fapt, puterea. Concentrarea deciziilor la nivelul funcţiilor de reprezentare în partid şi faptul că poziţiile centrale, până la şefi ai organizaţiilor judeţene, erau neretribuite[39] făcea din preşedintele, din secretarul general al formaţiunii şi din casier o structură generatoare de autoritate în sine.

3.1.1. Preşedintele

Preşedintele reprezenta partidul, ca persoană juridică. Personalizarea politicii româneşti, cu propensiunea spre vârf a deciziilor, a făcut adeseori din preşedintele formaţiunii un factotum politic şi organizatoric. El deţinea iniţiativa acţiunilor, dădea impulsul întregii activităţi partinice, impunea respectarea principiilor ideologice şi programatice pe care era structurată formaţiunea. Avea dreptul aproape exclusiv de a convoca Delegaţia permanentă sau Comitetul Central, ori de câte ori socotea necesar, în chestiuni politice publice sau pentru a gestiona funcţionarea internă a partidului[40]. Preşedintele liberal controla în mod practic şi mecanismele statutare de conducere, prin faptul că, între congrese, el putea să-şi impună fidelii în Comitetul Central şi în Delegaţia Permanentă prin intermediul cooptărilor. Ca lider, I. G. Duca a introdus în comitetul central circa 30 de apropiaţi[41].

3.1.2. Secretarul general

Funcţia de **secretar general** al partidului a devenit importantă abia după 1922, demnitatea fiind deţinută, se pare, de I. Gh. Duca până în 1927. După unii liberali, postul nici nu ar fi fost ocupat în timpul lui Ionel Brătianu de cineva anume. Vintilă Brătianu, Gh. Gh. Mârzescu şi I.G. Duca ar fi primit astfel cumva delegaţie din partea liderului să se ocupe de organizare în timpul războiului, în condiţiile criticilor generalizate şi a procesului de ostracizare a partidului din partea celorlaţi actori

[38] ACNSAS, fond I 3051, dos. Romniceanu Mihail, f. 389.
[39] ACNSAS, fond Penal 446, vol. 3, dos. Brătianu Constantin, f. 382.
[40] ACNSAS, fond Penal 204, vol. 3, dos. Bentoiu Aurelian, f. 237; ACNSAS, fond Penal 446, vol. 3, dos. Brătianu Constantin, f. 380.
[41] ACNSAS, fond Penal 446, vol. 3, dos. Brătianu Constantin, f. 382-383 şi 389.

politici sau a îndoielilor care apăruseră în cadrul structurilor judeţene[42]; ulterior, sub preşedinţia lui Vintilă Brătianu şi I. G. Duca, Gheorghe Tătărescu apare desemnat de forurile statutare, în documente şi în acţiunea liberalilor ca secretar general[43]; prim-ministru din ianuarie 1934, el a cedat poziţia, temporar, lui Constantin (Bébé) Brătianu în februarie acel an. Formal, secretarul general al liberalilor era ales de către Delegaţia permanentă, iar după 1936, de către Congres, având scopul de a realiza legătura dintre conducerea centrală, mai ales preşedinte, şi organizaţiile din teritoriu. Statutar, el trebuia să comunice structurilor judeţene şi din Capitală hotărârile adoptate în forurile centrale; în mod real, secretarul general reprezenta interfaţa între centrul şi periferia partidului, urmărind buna funcţionare a structurii liberale în teritoriu (circularele şi instrucţiunile în vederea unei bune activităţi purtând adeseori semnătura secretarului general sau, dacă erau semnate de preşedinte, fiind contrasemnătate de el), primind de la organizaţii rapoarte asupra situaţiei locale din partid şi adoptând măsuri în consecinţă. Avându-şi sediul la Clubul Central, în secretariatul general al partidului, liderul care deţinea această funcţie era „mâna dreaptă a preşedintelui", supraveghind întreaga activitate politică a liberalilor

[42] I. G. Duca povesteşte în *Memoriile* sale că, în triumful de primele luni din 1918 al germanofililor, cadrele partidului din diverse organizaţii se clătinau în credinţa lor; în aceste condiţii, Ionel Brătianu i-a însărcinat pe Vintilă Brătianu, pe Gh. Gh. Mârzescu şi pe I. G. Duca să se ocupe de reorganizarea formaţiunii. Duca şi-a asumat, în special, sarcina de a înviora pe cei deprimaţi, iar în casele din Păcurari, unde era cazat, primea pe membrii partidului pentru a le explica situaţia şi pentru a-i încuraja. Atunci se înscriseseră în partid mulţi membri noi, precum Richard Franasovici, un grup de iorghişti, în frunte cu Ştefan Bogdan, cumnatul lui Iorga; afară de rare excepţii, Duca fusese „naşul" acestor noi aderenţi, fapt care i-a asigurat gratitudinea partidului şi i-a structurat o bază de putere ulterior. La Iaşi, considera memorialistul, începuse „marea operă de reorganizare a Partidul Naţional Liberal", de adaptare a lui la cerinţele votului obştesc, operă căruia Duca i s-a consacrat (I. G. Duca, *Memorii*, vol. IV, *Războiul*, Partea a II-a *(1917-1919)*, ediţie şi indice de Stelian Neagoe, Bucureşti, Editura Machiavelli, 1994, p. 155-156). Despre deziluziile din timpul războiului şi asupra rolului lui Vintilă Brătianu în păstrarea, în bună parte, armăturii de cadre, chiar prin creşterea numărului de participanţi în Casele Mârzescu, vezi ACNSAS, fond Penal 446, vol. 3, dos. Brătianu Constantin, f. 324. În altă parte a *Memoriilor* sale, Duca menţionează că, împreună cu Georgel Mârzescu, fusese trimis la Dorohoi şi la Botoşani pentru a aplana oarecari neînţelegeri din localitate şi să învioreze partizanii. Impresiile depăşeau prevederile, afirmă Duca, în toate straturile partidului existând un moral ridicat, formaţiunea în ansamblu oferind aspectul unui „front deosebit de omogen" care impunea respect şi admiraţie adversarilor (I. G. Duca, *op. cit.*, p. 127).

[43] Dar, în 5 octombrie 1932, pe convocările pentru Comitetul Central al partidului din ziua de 15 octombrie acel an, sub poziţia de secretar general apare semnătura *Arţăreanu*. Nu am o explicaţie pentru această inadvertenţă. Probabil, în lipsa lui Gheorghe Tătărescu, casierul era cel care îi prelua atribuţiile (Biblioteca Naţională, Colecţii Speciale, Fond Saint Georges, P. XVIII, dos. 2, f. 1-2).

români[44]. În condiţiile în care Statutul partidului nu prevedea funcţia de vicepreşedinte, pentru ca libertatea de acţiune a şefului să nu fie stânjenită, prin ştirbirea autorităţii, secretarul general avea o poziţie cheie în formaţiunea liberală. Într-o ierarhie a puterii, Mihail Romniceanu îl plasează ca „primul demnitar al partidului", având ca singur egal cu el pe preşedintele Capitalei[45]. Secretarul general avea atribuţii largi, deţinând în exclusivitate dreptul să convoace delegaţia permanentă în caz de deces sau lipsă a preşedintelui.

3.1.3. Casierul-administrator al partidului.

Patrimoniul material important de care dispunea formaţiunea liberală, constituit în principal din bunurile imobiliare achiziţionate în timp[46], precum şi rolul important pe care îl deţinea propaganda în politica modernă făceau necesară funcţia de administrator. Alături de gestionării acestor bunuri şi interese, se adăuga, ca o problemă esenţială din perspectiva liberalilor români, colectarea cotizaţiilor de la organizaţiile judeţene, sarcină dificilă, din cauză că statutul nu prevedea sancţiuni pentru cei ce nu-şi achitau obligaţiile băneşti. Mânuirea fondurilor pecuniare ale partidului nu era singurul rol al casierului. El trebuia să ajute organizaţiile, mai ales în preajma alegerilor, cu privire la modul de a colecta sumele prevăzute pentru nevoile Centrului de la membrii mai înstăriţi ai formaţiunii. Dibăcia lui trebuia să fie mare pentru a face faţă cerinţelor financiare necesare întreţinerii localului şi cheltuielilor neprevăzute pe care le presupunea manifestarea publică a liberalilor români.

Doar cu titlu informativ la nivelul acestui subcapitol, funcţia a fost ocupată în perioada interbelică de Dimitrie Arţăreanu şi, după moartea acestuia, de Mihail Berceanu[47].

* * *

Succinta prezentare anterioară sugera faptul că partidul se organiza, în mod evident, de sus în jos, de la preşedintele formaţiunii spre masa membrilor. Situaţia a fost perpetuată la nivelul organizaţiilor, unde şeful judeţean avea rolul decisiv. Autoritatea de necontestat a preşedintelui, devenită tradiţie odată cu lungul ministeriat al lui Ion C. Brătianu şi întărită de fiul său, Ionel Brătianu, susţinea arhitectura de putere internă a liberalilor români. Puterea deriva de la Centru. Disciplina severă contribuia, la rându-i, la buna funcţionare a partidului. Majoritatea

[44] ACNSAS, fond Penal 204, vol. 3, dos. Bentoiu Aurelian, f. 231 şi 238; ACNSAS, fond Penal 446, vol. 3, dos. Brătianu Constantin, f. 379, 381 şi 387.

[45] ACNSAS, fond I 3051, dos. Romniceanu Mihail, f. 367.

[46] Partidul era proprietarul imobilului de pe Calea Victoriei, unde funcţiona Clubul liberal, dar şi celui din str. Academiei în care funcţiona o tipografie unde se tipărea *Viitorul* şi alte publicaţii, ca *Poşta Ţăranului* etc.; mai ales prima clădire, vastă, cuprindea un număr de spaţii la parter, care, închiriate, produceau importante venituri pentru partid.

[47] ACNSAS, fond Penal 204, vol. 3, dos. Bentoiu Aurelian, f. 231 şi 239. ACNSAS, fond Penal 446, vol. 3, dos. Brătianu Constantin, f. 381.

observatorilor caracterizează formaţiunea liberală, chiar dacă vorbesc despre precumpănirea intereselor, prin supunerea benevolă faţă de lider. Este imaginea clasicizată asupra liberalilor români, impusă canonic de adversari din raţiuni politice evidente[48]. Şeful de la Centru este cel care dă galoane sau care pune note bune, afirmă Petre Andrei[49]. Retrospectiv, Mihail Romniceanu considera că autoritatea

[48] La începutul secolului XX, „afacerea Hallier", în care fusese implicat liberalul Nacu, profesor universitar şi avocatul antreprenorului, a dat pentru adversari măsura disciplinei liberale. Atacurile la adresa disciplinei liberale au fost de o virulenţă fără precedent: se afirma că, la liberali, „chestiunile de conştiinţă personală, de corectitudine elementară, de cinste profesională, se supun poruncii şefului, hotărârii conducătorilor de comitet, votului clubului". Partidul lui C.A. Rosetti şi Mihail Kogălniceanu era imaginat ca o „monastire de călugări îngenunchiaţi sub o disciplină de moarte, tâmpiţi cu ascultarea canoanelor şi cu sărutarea icoanelor"; „tirania de partid" ucisese individul, prin excesul disciplinei liberalii ajungând să piardă până şi „simţul personalităţii omeneşti, conştiinţa proprie, de sine stătătoare, prin sine făptuitoare" („Monăstirea liberală", în *Epoca*, 12 aprilie 1901, *apud* Ioan G. Miclescu, fost deputat, *Monăstirea liberală şi Crisa morală (Articole apărute în ziarul Epoca)*, Bucuresci, I. V. Socecu, 1901, p. 5-6). Fără ca morala să disciplineze organizaţia, disciplina apărând, în schimb, drept „unica şi întreaga morală", liberalii erau prezentaţi marcaţi de „atrofie morală" sub cuvânt de disciplină, caracterizaţi drept „colectivişti"; şeful partidului era înfăţişat drept cel ce „hotărăşte", face „ce vrea", „ce face, e bun vrut, e bun făcut". Singura condiţie pentru şef şi pentru disciplină era aducerea şi ţinerea la putere, singurul ideal, „slava, evlavia", care înlocuiseră „drepturile individului, libertăţile publice, egalitatea, solidaritatea, naţionalitatea, toate cântecele dela 48 şi dela Mazar-Paşa". În spatele disciplinei erau îngăduite „toate matreplazlâcurile", iar anii de putere procuraţi măsurau valoarea şefilor. Din această perspectivă se vorbea despre „măreţia lui Brătianu", „zodiacul în cerul lor" („Canonul Egumenului", în *Epoca*, 23 aprilie 1901, *apud* Ioan G. Miclescu, *op. cit.*, p. 8-9). Imaginea puterii era ilustrată astfel de guvernul de 12 ani al lui Ion C. Brătianu, atunci când s-a structurat „regimul colectivist", când clientele „au ameţit, unele de recunoştinţă, altele de invidie". Nefastă, dar dovedită tare, norma practicată de Ion C. Brătianu sedusese pe cei mai mulţi şi rămâsese norma definitivă după care numai se poate guverna în Ţara Românească („Crisa morală", în *Epoca*, 20 iulie 1901, *apud* Ioan G. Miclescu, *op. cit.*, p. 60). În perioada interbelică, Petre Andrei aprecia că Partidul Liberal supravalorificase individualităţile, dar selecţia personalităţilor a însemnat reliefarea acelora care renunţau la orice personalitate, la orice autonomie morală („M.O.", nr. 11, februarie 1929, partea a III-a, Dezbaterile parlamentare, Adunarea Deputaţilor, şedinţa din 16 ianuarie 1929, p. 400-407, *apud* Petre Andrei, *Discursuri parlamentare (1929-1933)*, Ediţie îngrijită de Doru Tompea şi V.F. Dobrinescu, Iaşi, Editura Ankarom, 1996, p. 24). Chiar un fost liberal, Constantin Banu, membru semnificativ al partidului, scria aforistic că „Vai de partidul prea bogat în personalităţi! Nu personalităţi, ci marfă omenească standardizată, cu inteligenţă, voinţă, cultură câtă trebuie dă unui partid tării şi disciplina, succesul liniştea" (C. Banu, *Grădina lui Glaucon sau Manualul bunului politician*, ediţie îngrijită şi studiu introductiv de Valeriu Râpeanu, Bucureşti, Editura PRO, 1998, p. 101).

[49] Sociologul ieşean, preşedintele organizaţiei naţională-ţărăniste de la Vaslui, făcea referire la alegerile de senator de la 18 aprilie 1929, organizate meticulos de Mihai Negură pentru a se valoriza faţă de I. G. Duca; liderul liberal vasluian trebuia să dovedească, după Petre

şefului partidului, chiar şi atunci când acesta nu avea prestigiul lui Ion I. C. Brătianu (vezi cazurile I. G. Duca sau Dinu Brătianu), făcea facil actul de conducere, fără opoziţii semnificative în interior[50]. Decizia liderului era determinantă în forurile statutare, chiar dacă nu convenea multora dintre personalităţile partidului. Hotărârea lui I. G. Duca din preajma alegerilor din decembrie 1933, privind avizarea personală prealabilă a tuturor listelor de candidaţi din teritoriu, nu a ridicat obiecţii, chiar dacă ea contravenea Statutului şi cutumei din partid. Toţi şefii de organizaţii judeţene au prezentat, spune Mihail Romniceanu, listele lor, întocmite de forurile locale, iar şeful partidului a şters, fără a mai discuta, pe acele persoane pe care nu le-a socotit demne să pătrundă în Parlament[51]. Acelaşi control se exercita şi asupra organizaţiilor locale, o alegere de preşedinte judeţean nefiind valabilă fără aprobarea şefului partidului. Dreptul de veto al preşedintelui a fost exercitat în repetate rânduri, chiar pe relaţia cu lideri de suprafaţă. Prima alegere a lui Gheorghe Brătianu ca şef al organizaţiei din Iaşi în locul lui Constantin Krupenschi a fost revocată din ordinul lui Ion I. C. Brătianu, chiar dacă, ulterior, într-un alt context politic, Vintilă Brătianu, ca nou preşedinte, a fost nevoit să accepte decizia liderilor locali ieşeni. De asemenea, dezaprobarea de către liderul liberal a încercării de schimbare a conducerii în organizaţia Constanţa, prin impunerea lui Istrate Micescu în locul lui Vasile Sassu, a atras marginalitatea şi, finalmente, autoexcluderea lui Micescu din partid, în pofida marelui talent său oratoric şi parlamentar[52].

În aceleaşi tipar al practicilor de putere din interiorul partidului, Mihail Romniceanu menţionează şi autoritatea liderului partidului, sau a conducerii superioare, asupra parlamentarilor liberali în momentul guvernării, el hotărând demnităţile publice deţinute precum şi fondul discuţiilor din Camere. Lăsate libere în sânul comisiilor Adunărilor, dezbaterile încetau după fixarea pe un anumit punct de vedere, iar etica partidului cerea ca parlamentarii să nu mai facă o a doua discuţie în plen. Amendamentele ce s-ar fi propus nu puteau fi acceptate decât cu consimţământul băncii ministeriale de a le introduce în text[53]. Nu exista o cenzură

Andrei, că luptase cu urgii mari, că organizaţia liberală din Vaslui este tare şi că a putut să scoată, împotriva guvernului, un senator în opoziţie („M.O.", nr. 78, 3 iulie 1929, partea a III-a, *Dezbaterile Adunării Deputaţilor*, şedinţa din 13 iunie 1929, p. 2882-2889, *apud* Petre Andrei, *op. cit.*, p. 106).

[50] ACNSAS, fond I 3051, dos. Romniceanu Mihail, f. 389.

[51] Ibidem, f. 390. E adevărat, autoritatea lui Duca era enormă în acel moment în cadrul partidului, el fiind cel care recucerise puterea pentru liberali.

[52] Ibidem, f. 390-391. Referindu-se la alegerile şefilor de organizaţii judeţene, Mihail Romniceanu afirma că ei erau aleşi de către Delegaţia Permanentă judeţeană, sub rezerva aprobării din partea conducerii centrale (Ibidem, f. 364). Vezi şi studiul meu, Ovidiu Buruiană, „Demisia guvernului Vintilă I. C. Brătianu (noiembrie 1928). Implicaţiile unei schimbări guvernamentale", în *Analele Ştiinţifice ale Universităţii Al. I. Cuza din Iaşi" (serie nouă). Istorie*, tomul XLVIII-XLIX, 2002-2003, p. 149-170, precum şi *infra*, în cadrul acestui volum, capitolul *Disidenţii*.

[53] ACNSAS, fond I 3051, dos. Romniceanu Mihail, f. 391.

preventivă cu privire la manifestările publice, membrii care nu urmau indicaţiile Centrului expunându-se însă la marginalizare. Articolele de presă din alte ziare nu trebuiau prezentate în prealabil vreunui for al partidului, dar autorul unui discurs care încălca principiile partidului risca dezavuarea publică şi chiar excluderea[54].

Şi alte luări de poziţie insistă pe coordonatele fixate de Mihail Romniceanu în mărturia lui. Preşedintele liberal apărea drept simbol al unităţii formaţiunii, cel care fixa linia programatică a partidului şi se preocupa de difuzarea ei în mijlocul organizaţiei. Prestigiul şi forţa liberalilor se găseau într-un raport direct de echivalenţă cu grandoarea şi cu personalitatea şefului. Atotputernicia lui Ionel Brătianu, cel care avusese „ţara în mâini" şi care „s-a ridicat ca stăpânitor al ţării…", pentru a prelua un loc comun al gândirii din perioadă[55], a fost explicată prin autocraţia existentă în partidul liberal. Liderul liberal „provocase" chiar propria sa autoritate, atunci când a sugerat unor prieteni, imediat după ce demisionase din funcţia de preşedinte al Consiliului de Miniştri în primăvara anului 1918, ideea retragerii de la şefia partidului în favoarea unui comitet. Ionel Brătianu aprecia, în contextul războiului mondial, defavorabil pentru România în acel moment, că o conducere colectivă cu M. Pherekyde, E. Porumbaru ş.a era mai capabilă să conducă

[54] O sancţiune luată rar, e adevărat (Ibidem, f. 392). Atitudinea lui Istrate Micescu împotriva naţionalizării subsolului, în 1923, nu a atras decât desărcinarea sa din misiunea de raportor al proiectului de Constituţie şi dezavuarea lui din partea lui Vintilă Brătianu (Ibidem, f. 393). Alături de acest moment, Mihail Romniceanu amintea şi punerea în discuţie a autorităţii lui Ionel Brătianu în 1914, când impunerea principiilor de reformă agrară a întâlnit obiecţiuni din partea marelui proprietar craiovean N. T. Pop (Ibidem, f. 398). Istorii au „forjat" adevărate dispute şi tabere în partid, greu de susţinut totuşi, disensiunile dintre lideri fiind rezolvate în limitele disciplinei de partid, de către preşedinte; în afară de adoptarea Constituţiei şi a pachetului de legi economice din 1924 (legea comercializării, legea minelor etc.) care a împărţit partidul, Al. Constantinescu (fost preşedinte al Consiliului de administraţie al Băncii Blank), Istrate Micescu, Toma Stelian şi C. Zigre manifestând opinii economice diferite faţă de poziţia oficială a partidului (Ion Bitoleanu, *Din istoria României moderne. 1922-1926*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1981, p. 303-304, 309-310), nu am întâlnit în istoria PNL în deceniul al treilea grupuri coerente în cadrul formaţiunii. De exemplu, nemulţumirea lui Arthur Văitoianu, transferat de la ministerul de Interne la cel al Comunicaţiilor, după remanierea din noiembrie 1923, sau cea a lui C. Banu, schimbat de la conducerea Ministerului Cultelor şi Artelor cu Alexandru Lapedatu nu a structurat taberele bine definite, prin componenţă sau obiective pe care le prezintă Ion Bitoleanu şi alţi istorici. Nu am identificat grupuri opozante coerente în partid, organizate în jurul lui Al. Constantinescu, Arthur Văitoanu şi Istrate Micescu, ultimul anunţând 1925 editarea ziarului *Răspunderea*, prin care urmărea regenerarea morală a partidului, sau a lui G. G. Mârzescu, Vintilă Brătianu şi I.G. Duca; *cf. Ibidem*, p. 306-307.

[55] Evident, această atotputernicie era gândită de adversari ca exercitându-se în dauna rolului pe care ar fi trebuit să-l asume liderul liberal, „de a fi mandatarul naţiunii pentru a îngriji de nevoile ei". *Cf.* Mircea Ştefan Cioroiu, *O viaţă de prestigiu: Alexandru Averescu Mareşal al României*, Bucureşti, Tipografia ziarului „Universul", 1938, p. 150.

formaţiunea prin acea epoca tulbure, prin faptul că era neaccentuată şi mai puţin expusă atacurilor decât el. Suprapunerea acestei interpretări peste imaginea ce putea fi oferită unei astfel de retrageri, de recunoaştere a faptului că politica sa de neutralitate şi de implicare în conflictul mondial fusese greşită, în contextul blamului pe care-l cunoştea partidul liberal ca urmare a greutăţilor materiale şi psihice inerente războiului l-ar fi făcut pe Ionel Brătianu să renunţe finalmente la ideea retragerii. I. G. Duca a bănuit însă că propunerea lui Brătianu nu era decât o manevră pentru a vedea dacă se mai putea bizui pe devotamentul necondiţionat al colaboratorilor săi apropiaţi. Liderul liberal a fost supărat inclusiv pe Duca, fiindcă răspunsul lui nu a fost foarte categoric, ceea ce l-a făcut pe atunci tânărul liberal să conchidă că „Brătianu se complăcea câteodată în aceste artificii de politică orientală”[56].

Percepţia asupra Partidului liberal era dominată de acest model practic al conducerii, care concentrează puterea înspre lider.

Personalizarea partidului liberal nu este singulară în peisajul politic din România modernă. Majoritatea formaţiunilor cunoşteau acest fenomen al fiinţării prin liderul organizaţiei. Structurarea precară a câmpului public românesc, funcţionarea deficitară a politicii, statuată prin recurenţe şi nu prin reguli formale, şi

[56] I. G. Duca, *op. cit.*, vol. IV, p. 119. Episodul este povestit şi de Sabina Cantacuzino şi de alţi apropiaţi ai *familiei* sau observatori ai vieţii publice, ceea ce poate induce dorinţa reală a lui Ionel Brătianu de retragere din viaţa politică; fapt pe care-l consider puţin probabil însă. Sora mai mare a lui Ionel Brătianu plasează discuţia cu posibila retragere a liderului politic al liberalilor români după sfârşitul războiului şi întoarcerea la Bucureşti, atunci când Ionel Brătianu s-a gândit iniţial să nu-l mai numească pe Vintilă Brătianu în noul Cabinet ministerial, pentru ca cei doi fraţi să nu fie pe aceeaşi listă; ulterior, şeful liberal a reflectat chiar la retragerea din viaţa politică, lăsând direcţia partidului lui Vintilă, în condiţiile în care acesta avea autoritate asupra masei membrilor liberali (Argetoianu şi Duca îi apăreau în context drept „slabi şi fără caracter”, iar Alexandru Constantinescu lipsit de „prestigiu”); cf. Sabina Cantacuzino, *Din viaţa familiei I. C. Brătianu*, vol. II, îngrijire de ediţie, studiu introductiv şi note dr. Elisabeta Simon, Editura Albatros, Bucureşti, 1996, p. 202). Şi Pamfil Şeicaru menţionează că Ionel Brătianu şi-a socotit în 1919, după ocuparea Budapestei, misiunea îndeplinită şi a vroit să se retragă din viaţa politică, fiind însă împiedicat de unanimitatea partidului (Pamfil Şeicaru, *Construcţii pe nisip. Politica aistorică*, Iaşi, Editura Fides, 1998, p. 43). Însă, aşa cum afirmă Robert Michels în cunoscuta sa lucrare din 1915, *Political parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy* (ediţia consultată de mine în engleză este din 1966, translated by Cedar Paul and Eden Paul, Free Press, New York; vezi recent şi ediţia română, la care o să fac trimiterile, *Partidele politice. Studiu sociologic al tendinţelor oligarhice din domocraţia modernă*, traducere de Andreea Năstase, Bucureşti, Editura Antet, 2011), p. 28-29, stratagema sau practica retragerii este comună formaţiunilor democratice. El considera, de altfel, că „Renunţarea la funcţie, în măsura în care nu reprezintă doar o expresie a descurajării ori a protestului (...), este, în cele mai multe cazuri, un mijloc de păstrare şi întărire a rolului conducător” (...). „De fiecare dată când apare un obstacol, liderii sunt gata să-şi prezinte demisia, anunţând că s-au săturat de funcţie, dar în realitate dorind să le arate nemulţumiţilor că prezenţa lor în postul respectiv este indispensabilă”.

absenţa unor organisme civice puternice de integrare social (biserică, sindicate, asociaţii ş.a.) au făcut ca indivizii şi grupurile umane să se identifice cu liderii politici, exprimându-şi adeseori adeziunea faţă de un nume şi nu faţă de un program. Valoarea politică a partidului interbelic era legată îndeosebi de capacitatea conducătorului de a se impune ca negociator în ordinea puterii. În cazul liberalilor, omogenitatea între şef şi partid era desemnată, din afară, prin *tirania şefului* şi disciplina de fier a partizanilor[57].

3.2. Scurtă perspectivă metodologico-istorică asupra puterii şefului Partidului Naţional Liberal

Organizaţiile politice interbelice de factură democratică, poate excluzându-i aici pe socialiştii români şi alte formaţiuni mici, se aseamănă în modul lor de funcţionare sau prin tipul de sociabilitate şi de relaţii care structurează viaţa lor internă. În mare măsură, partidele moderne sunt marcate de tendinţe de concentrare a deciziilor şi de funcţionare oligarhică, în condiţiile votului universal şi a organizării pe criterii electorale. Aşa cum sugerează marii cercetători ai fenomenului partinic, de la Moisei Ostrogorski sau Robert Michels la Maurice Duverger, peste tot în astfel de asociaţii profesioniştii competenţi au înlocuit militanţii devotaţi[58]. Mecanismele care împing la oligarhia partizană sunt legate de mijloacele importante de care dispun conducătorii unui partid pentru a se menţine la putere: statutele le asigură un control asupra partidului, prin faptul că pot alege momentul oportun pentru discuţia unei probleme, pot miza pe componenţa instanţelor de decizie pentru ca punerea lor în dificultate să fie evitată. Ei controlează aparatul central, legăturile cu organizaţiile judeţene, finanţele, organele de presă, lansarea campaniilor de opinie, gestionarea fişierului aderenţilor. De asemenea, ei au notorietatea politică, prin faptul că vorbesc în numele formaţiunii la dezbaterile din societate[59].

---

[57] D. Drăghicescu, *Partide politice şi clase sociale*, Bucureşti, s.e., 1922, p. 71.

[58] De la bază la vârf, partidul este reprezentat în teoria politică drept o piramidă organizaţională; informaţia cunoaşte un dublu sens: baza partidului se face ascultată, informează centrul despre aşteptările societăţii şi ale militanţilor, reglează deciziile partidului; aceste decizii aplicate ulterior pe întreaga structură; în realitate, partidele par să fie adeseori organizaţii extrem de centralizate, cu o slabă putere a bazei, care poate să-şi spună cuvântul dar este arareori ascultată, neluată în seamă de instanţele superioare; programele sunt elaborate de centru; militantul de bază este adeseori un executant, unul care apără şi difuzează poziţiile adoptate la centru; Robert Michels prezintă ca firească superioritatea culturală şi instituţională a liderilor de profesie, care – prin conducerea lor – măresc diferenţierea faţă de cei conduşi (Robert Michels, *op. cit.*, p. 47; vezi şi Pierre Bréchon, *Partidele politice*, traducere de Marta Nora Ţărnea, Adina Barvinschi, Cluj-Napoca, Editura Eikon, 2004, p. 208-210).

[59] Deşi această notorietate se poate transforma în handicap, în conjunctura unui partid discreditat de opinia publică (Philippe Braud, *Sociologie politique*, LGDJ, 4-édition, 1998, p. 399-404).

Însă a-i urma întrutotul pe autorii, inclusiv pe istoricii manifestării liberale din perioada interbelică, care considera autoritatea acestor lideri discreţionară este, după mine, o greşeală de metodă. În realitatea socială şi politică modernă, puterea nu se localizează, ea se constituie şi reconstituie în mod permanent. Nu poate fi descrisă ca fiind o proprietate a cuiva, chiar deţinând acesta o funcţie politică, ci ca pe o relaţie negociată; ea nu este un contract, o înţelegere, ci ţine de conflictul permanent din societate, de repoziţionările permanente ale actorilor publici[60]. Aspectul cutumiar poate juca un rol preponderent, dar puterea liderului de partid se instituie prin forţa acestuia de a conduce partidul la puterea politică în societate. Capacitatea lui Ionel Brătianu de a ţine partidul în proximitatea guvernării a construit imaginea autorităţii liderului liberal în interiorul partidului. Contextul este foarte important în această discuţie. Alături de experienţa şi pragmatismul de care a dat dovadă liderul liberal, ceea ce unii istorici, la fel ca mulţi contemporani, definesc prin „inginerie politică"[61], trebuie luat în consideraţie faptul că adversarii lui, participanţi marginal până atunci la viaţa politică, nu stăpâneau ştiinţa şi arta conducerii. Nu cunoşteau regulile jocului politic de la Bucureşti, iar greşelile făcute în raport cu realitatea românească i-a compromis rapid prin incoerenţa manifestărilor politice şi prin deficitul normativ de a propune schimbarea tangibilă în raport cu *factorii stabili* ai puterii, regele Ferdinand şi diverse grupuri de presiune din societate[62].

Nici Vintilă Brătianu şi nici I. G. Duca nu au avut ulterior autoritatea şi eficienţa în politică a predecesorului, în pofida capacităţii lor partnice indiscutabile; deşi perceput drept „sufletul organizaţiei partidului"[63], omul căruia cercul de studii îi datora activitatea, Vintilă Brătianu nu trezea în mod automat în cadrul partidului recunoaşterea autorităţii sale de preşedinte, din cauza intransigenţei sale dusă până

[60] Vezi mai ales Michel Foucault, *A supraveghea şi a pedepsi. Naşterea închisorii*, traducere din franceză şi note de Bogdan Ghiu, control ştiinţific al traducerii Marius Ioan, prefaţă de Sorin Antohi, Bucureşti, Editura Humanitas, 1997.

[61] Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX (1918-1948)*, Bucureşti, Editura Paideia, 1999, p. 117.

[62] Vaida Voevod recunoştea acest fapt în *Memoriile* sale, chiar dacă el plasa totul în paradigma bizantinismului şi corupţiei politice a regăţenilor: „Autohtonii găseau că totul e firesc şi bine. Ei vedeau în concepţiile noastre lipsa experienţei de a guverna. Eram, pentru ei, oameni de opoziţie, străini de arta şi beneficiile guvernării, un fel de ţărani maniaci, bieţi boagheni declasaţi. Nu ne-o spuneau dar ne lăsau să ne simţim inferioritatea şi politică şi socială (...) Deputaţii din noile provincii nu înţelegeau nimic. Erau buimăciţi în mijlocul acestor stări, pentru ei cu totul noi şi neexplicabile" (Alexandru Vaida Voevod, *Memorii*, vol. II, prefaţă, ediţie îngrijită, note şi comentarii de Alexandru Şerban, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1995).

[63] Cu o anumită răutate, Pamfil Şeicaru afirmă că după Unire, „partidul liberal a fost condus de fapt de Vintilă Brătianu" şi că, în politica internă, Ionel Brătianu suferise, ceea ce s-ar părea un paradox, „tutoratul" fratelui său mai mic. „O inexplicabilă dominaţie", cum remarca cunocutul ziarist interbelic (Pamfil Şeicaru, „Ionel I. C. Brătianu, arhitectul României Mari (1864-1927)", în *Scrieri din exil*, vol. II, *Portrete politice*, ediţie îngrijită şi prefaţată de I. Oprişan, Bucureşti, Editura Saeculum I. O., 2002, p. 68-71).

la extrem, a rigidităţii convingerilor, a fundamentalismului economic care-i marca politicile ş.a. Deşi legat de modelul de lider al fratelui său, Vintilă Brătianu a exercitat, după Mariu Theodorian-Carada, o altă formă de conducere, plecând de la propriul său caracter, nefiind „plămădit din aluatul din care se dospesc cârmuitorii de ţări şi noroade"[64]. La rândul său, Duca este înfăţişat adeseori ca deţinând o autoritate îndoielnică, stimulative pentru acte de indisciplină şi conflicte de pretenţii, liderul liberal neavând curajul să taie „nici cu sabia, căci nu voia să nemulţumească pe nimeni"[65]. Situaţia de după momentul guvernului Iorga şi revenirii naţional-ţărăniştilor la guvernare în vara anului 1932, prin Alexandru Vaida-Voevod, este relevantă pentru poziţia slabă a lui I. G. Duca în calitate de preşedinte al P.N.L. Creşterea contestărilor vocale la adresa liderului în momentul insuccesului politic predictibil arăta şi eşecul unei noi forme de raportare la organismele interne, mult mai democratică, mimat cel puţin de noul preşedinte liberal. Lipsa legitimităţii politice pe care o resimţea pe relaţia cu nucleele de putere interne, de la nivel central sau local, întrucât nu era un membru la *familiei*, necesitatea pe care o conştientiza de a restructura partidul în sens modern şi participativ, îl determinaseră pe I. G. Duca să lărgească implicarea membrilor secundari la adoptarea deciziilor[66]. Revolta unor lideri din teritoriu a arătat faptul că practica majoritară şi cultura politică dominantă, în care liberalii îşi reprezentau puterea / autoritatea şi mecanismele ei, erau legate de anii '20 şi de supremaţia sau responsabilitatea exclusive ale liderului în raport cu celelalte structuri ale partidului[67]. Însă, nici chiar Ionel Brătianu nu avusese parte,

---

[64] Mariu Theodorian-Carada era nepotul lui Eugeniu Carada, dar făcusese politica Partidului Conservator. Vezi M. Theodorian-Carada, *Efemeridele. Însemnări & Amintiri. 1908-1928*, Tipografia „Serafica" Săbăoani-Roman, 1937, p. 139); vezi şi D. Drăghicescu, *op. cit.*, p. 75-76.

[65] ACNSAS, fond Penal 204, vol. 3, dos. Bentoiu Aurelian, f. 229. În mod similar, Pamfil Şeicaru considera că, deşi nimeni nu constestase în mod real dreptul la succesiune, plecând de la faptul că fusese intim colaborator al lui Ionel Brătianu, se bucura de autoritatea morală a unei impecabile dezinteresări în viaţa publică şi avea o temeinică pregătire în politica internă şi externă, I. G. Duca era lipsit de energie, de acea voinţă autoritară necesară unui şef de partid în raporturile cu celelalte partide şi, mai ales, cu membrii propriului partid („Un om necunoscut: I. G. Duca (1879-1933)", în Pamfil Şeicaru, *op. cit.*, p. 270).

[66] Vezi mai multe despre această schimbare de practică politică în interiorul partidului, instrumentalizată de I. G. Duca după 1930, în lucrarea mea, Ovidiu Buruiană, *Partidul Naţional Liberal în anii 1927-1933*, tezăde doctorat, Iaşi, 2008, p. 420-436.

[67] Cum afirma, peste timp, Valeriu Stoica, „Brătienii stăpâneau arta omului politic"; el regreta (?!) nedreptatea făcută lui Gheorghe Tătărescu, care aplicase viclenia, pragmatismul şi curajul pe linia politică a Brătienilor. În dialogul cu Paul Aligică, omul politic adaugă că „curajul şi viclenia au caracterizat leadership-ul P.N.L. încă de la începuturi, la care se adaugă responsabilitatea" (Valeriu Stoica, Dragoş Paul Aligică, *Provocări liberale. Dialoguri despre gândirea, istoria şi practica liberalismului*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2003, p. 16-20). Asupra tipului de *leadership* exercitat de I. G. Duca, vezi lucrarea mea, Ovidiu Buruiană, *op. cit.*, mai ales subcapitolul *I. G. Duca – lider al Partidului Naţional Liberal*, p. 420-423.

formal cel puţin, de supunerea automată a membrilor de partid. Ca lider, el trebuia să mobilizeze continuu organizaţia, să-i ofere acesteia un scop, un ideal de atins. În situaţia dificilă a ostracizării din timpul războiului, el a fixat atitudinile partidului pentru perioada reformelor, nu numai ca formă de încredere, ci şi ca manieră de control social[68]. Răspunzând într-o şedinţă a Senatului, din cursul anului 1934, lui Nicolae Iorga, care recunoştea meritele istorice ale Partidului Naţional Liberal, dar afirma că autoritatea conducătorilor şi solidaritatea şi disciplina gregarilor ar fi slăbită faţă de ceea ce erau odinioară autoritatea, solidaritatea şi disciplina în Partidul Naţional-Liberal, Alexandru Lapedatu recunoştea faptul că în cadrul formaţiunii liberale nu mai putea fi vorba de acea putere necontestată pe care o deţineau cândva şefii săi. Deplângând dispariţia timpurilor lui Ion C. Brătianu şi C. A. Rosetti, liderul ardelean afirma că militanţii liberali nu mai puteau avea, în anii '30, fanatismul şi devotamentul de dinainte de primul război mondial, atunci când se înfăţişau ca o „armată însufleţită de mirajul cuceririi locurilor sfinte"; schimbarea vremurilor însemnase şi schimbarea oamenilor, dar liderii liberali puteau revendica pe deantregul, susţinea omul politic ardelean, autoritatea şi structura de ordine pe care se rezema partidul în acţiunile lui şi în rolul pe care îl îndeplineşte; era, în spusele lui Alexandru Lapedatu, conştientizarea faptului că acceptarea puterii indiscutabile a liderului şi a disciplinei de partid a permis depăşirea crizei politice traversată de liberali în anii 1928-1933[69].

În al doilea rând, şi aici este mai curând o sugestie de metodă şi de interprettare, de verificat prin cercetări ulterioare, povestirile asupra autorităţii nedisputate a liderului liberal îmi lasă impresia unei forme de deresponsabilizare personală şi colectivă totodată a membrilor de partid. Făcută, probabil, mai puţin conştient în momentul situaţiilor limită de după 1945 de personalităţile partidului deţinute în închisorile comuniste, această naraţiune a puterii în partid îl înscria pe preşedintele liberal în registrul decidentului unic şi discreţionar. În disputa dintre holismul şi individualism metodologic pe care o propune în lucrarea sa *Mizeria istoricismului*, Karl R. Popper opune structurii sau sistemului, văzute ca determinante, constrângătoare, acţiunile individuale presupuse autonome, calculate, chiar „libere"[70]; evident,

---

[68] Duca prezintă, în *Memoriile* sale, întâlnirile legendare din casa Mârzescu, cu deschiderea unor comisii menite să studieze reformele la ordinea zilei şi să propună legi; acceptate iniţial cu neîncredere, existând chiar acuzele violente ale lui C. Neamţu, proiectul lui Ionel Brătianu, în care fratele său a avut un rol însemnat în partea tehnică, a cunoscut o largă participare ulterior, casele devenind neîncăpătoare. El menţionează şi gândul lui Ionel Brătianu, că atât timp cât ţinea guvernul ocupaţiei, „noi nepăsători la clevetirile şi de calomniile lui să pregătim prin muncă şi încredere ziua reparatoare de mâine" (I. G. Duca, *op. cit.*, vol. IV, p. 120). În felul acesta, Brătianu întrupase în mijlocul confuziei din Moldova credinţa neclintită în biruinţa inevitabilă (*Ibidem*, p. 121).

[69] „Răspunsul d-lui Ministru Al. Lapedatu la discuţia Adresei pentru răspuns la Mesaj (2 martie 1934)", în *Viitorul*, anul XXVI, nr.7843, duminică 11 martie 1934, p. 3.

[70] Karl R. Popper, *Mizeria istoricismului*, traducerea Dan Suciu, Adela Zamfir, Bucureşti, Editura ALL, 1996, p. 47-48.

filosoful austriac/englez refuză explicaţia unică, individul însuşi fiind, până la un punct, produsul mediului social şi politic în care evoluează şi reproducând practicile în vigoare în mediul său cultural; el depinde de circumstanţe şi de forţa reţelelor în care se înscrie sau în care este încadrat. Prin urmare, autoritatea liderului liberal nu era o chestiune mecanică, iar partidul liberal poate fi lecturat din perspectiva intereselor organizate, rivale uneori, a identităţilor distincte, a conflictelor doctrinare care se articulează în perioadă, deşi liniile de demarcaţie nu sunt întotdeauna precise şi nu iau forma unor falii. Metodologic, trebuia refuzată, după mine, atât căutarea privilegiată a conflictelor din interiorul formaţiunii (în jurul unor probleme doctrinare cauzate de interese economice), cât şi prezentarea monolitică a formaţiunii liberale, întrucât partidul nu a fost un tot unitar, un instrument al şefului politic liberal. Reprezentarea majoritară asupra Partidului Naţional Liberal dominat de autocratismul lui Ionel Brătianu, şeful atotputernic în faţa căruia „nimeni nu crâcnea" când lua o hotărâre, poate fi discutată, nu în sensul respingerii ei complete, ci a reevaluării din perspectiva puterii în cadrul organizaţiei. Constantin Argetoianu, aspirant la o poziţie ministerială în Cabinetul Ionel Brătianu din iunie 1927, legat el însuşi de mistica şefului liberal, prezintă în *Memoriile* sale o realitate diferită, şocantă pentru personajul în discuţie şi cu atât mai surprinzătoare din punctul meu de vedere, cunoscând cinismul omului politic din Breasta. Scena dezamăgirii sale era constituită finalmente de cabinetul de lucru al lui Ionel Brătianu, dominat în acel moment de forfotă şi de zgomot infernal, în care candidaţii guvernamentali se luptau („certau" este termenul memorialistului) prin partizani sau grupuri de „adulatori" care enumerau în faţa liderului de partid meritele şi „drepturile" patronilor. După cum Argetoianu mărturiseşte, pentru cineva venit din afară, „disciplina de fier", „autoritatea neconstestată a şefului", spiritul de solidaritate aproape „iezuistică" a celui mai bine organizat partid din ţară deveniseră „iluzii pierdute"[71]. El conchidea că partidul liberal dezvăluia „aceleaşi ambiţii, aceleaşi

[71] Scena evocată de acidul memorialist care a fost Argetoianu, care, trebuie spus, nu-i „iubea" pe liberali, este cu adevărat plastică şi ea merită a fi reţinută pentru colorit cel puţin (cu lacune cauzate de dorinţa istoricului de a fi cât mai lapidar / concis): „era o atmosferă oribilă; abia am putut răzbi până la Brătianu, dând din coate, şi cu pardon-pardon! Bietul Ionel era tras în toate părţile, de mânecă, de umeri şi fiecare cauta să obţină câte ceva (...) Vintilă, Dinu (Brătianu), Duca, constituiau centre de cristalizare secundare ale acestei mase informe... (...) Priveam, şi nu-mi venea să cred! (...) Doctorul Angelescu urla şi ţipa, şi nu admitea ca el «care a cheltuit » atât pentru partid să nu fie ministru odată cu Duca şi Vintilă. Tancred Constantinescu, bâjbâia, cerea, înjura pe Duca (...) Nicuşor Săveanu declara rezemat de un perete că va face moarte de om, dacă nu va fi ministru. Chirculescu ameninţa cu «nici un vot la Putna şi mai ales în Panciu», de va fi lăsat la o parte. Dovlecel Dimitriu, surd, crezând că i se dispută locul trecea dintr-o cameră în alta urlând: «nu cedez, nu cedez!». Duca, roşu ca un rac, sufoca în mijlocul bandei care voia să-l înăbuşe, Vintilă resemnat şi dezgustat părea un Cristos coborât de pe cruce – iar Dinu plictisit şi indiferent «graseia» cuvinte fără şir...(...) partidul are exigenţele lui", afirma Ionel Brătianu către Argetoianu (n.mea Ov.B.). *Cf.* Constantin

lăcomii, aceeaşi încăpăţânare ca pretutindeni". Ionel Brătianu îi apărea atotputernic întrucât „cânta în strună partidului"[72]. Dincolo de exagerarea pe care o bănuiesc în subiectivismul omului politic fundamental conservator, care se „răzbună" astfel pe trecutul dominat de forţa partidului liberal, conducerea formaţiunii de către şeful liberal era cantonată de elita liberală, acele personalităţi despre care Dimitrie Drăghicescu afirma că reprezintă „un capital de cel mai mare preţ pentru partid şi fac din el cel mai puternic agent de evoluţie istorică şi de progres politic"[73], şi de conducerile organizaţiilor locale. Chiar în timpul conducerii lui Ionel Brătianu, „marii electori" erau esenţiali în cadrul partidului şi în jocul puterii politice. Şefii structurilor judeţene deţineau resursele locale din punct de vedere financiar şi uman, putând negocia candidaţii sau diverse acorduri cu Centrul partidului. La nivelul anului 1928, Contantin Neamţu, foarte puternic în Dolj sau în Gorj şi perceput drept şeful liberal al Olteniei[74], cu un trecut de divergenţe cu Ionel Brătianu, putea încă să se opună lui Vintilă Brătianu sau I. G. Duca, care îl impuseseră pe Constantin Argetoianu, fost ministru al al Agriculturii şi Domeniilor în ultimul Cabinet Ionel Brătianu, pentru a candida aici în alegerile generale[75]. În 1931, cu

Argetoianu, *Memorii. Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de* ieri, vol. VIII, partea a VII-a (1926-1930), ediţie şi indici de Stelian Neagoe, Bucureşti, Editura Machiavelli, 1997, p. 141-142.

[72] Partidul era condus în realitate, după Argetoianu, de oameni de afaceri ai căror exponenţi erau Vintilă şi Dinu Brătianu. „Leneş, răsfăţat şi cu gândul la altele, Ionel Brătianu nu a avut niciodată curajul să înfrunte «oculta» şi a preferat în raporturile sale cu partidul să domnească şi să lase fraţilor săi sarcina de a guverna". Inventând sau exagerând în mod evident, C. Argetoianu îi prezintă pe Vintilă şi Dinu Brătianu hotărând totul şi toate în timpul preşedinţiei lui Ionel Brătianu, de la diferendele electorale, până la cele mai delicate probleme economice şi financiare (*Ibidem*, p. 157-158).

[73] El îi menţiona, în principal, pe Alexandru Constantinescu-Porcu, Toma Stelian, Gheorghe Mârzescu, C. Banu, V. P. Sassu (D. Drăghicescu, *op. cit.,* p. 77).

[74] Constantin Neamţu era un vechi liberal, preşedinte al organizaţiilor liberale din Dolj şi Gorj, deputat şi senator în mai multe rânduri (senator de drept) şi fost primar al Craiovei. Cu studii comerciale serioase, făcute în ţară şi străinătate (Şcoala Superioară de Comerţ din Craiova şi Institutul Superior de Comerţ din Anvers), el a fondat şi a condus, ca director general / administrator delegat, Banca Comerţului din Craiova, cea mai puternică instituţie financiară din Oltenia, ceea ce îl făcea „bancherul Craiovei" (*Figuri politice şi administrative*..., p. 65), Constantin Neamţu era totodată membru în direcţia societăţii „Petroşani", în Creditul pentru întreprinderi electrice, S.A.R. de navigaţie pe Dunăre, în „Agricola-Fonciera" etc. (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 588); avea case mari la Tg. Jiu, Craiova şi Bucureşti. Rotofei, bine hrănit, optimist şi zgârcit, în campania electorală a împărţit fotografii personale în costum de pandur, dar a refuzat contribuţiile pentru un monument al lui Tudor Vladimirescu (în *Cronica Politică şi Parlamentară*, anul I, nr. 3, 15 martie 1929, p. 14; vezi şi *Idem*, anul I, nr. 17, vineri 7 iunie 1929, p. 16). Rolul său politic, dar şi ticurile discursive i-au atras porecla de „Nenea"; *cf. Anuarul Parlamentar*..., f. p.

[75] Motivul principal pentru persistau rezervele lui Vintilă Brătianu sau I. G. Duca asupra lui Constantin Neamţu era reprezentat de atitudinea acestuia din timpul războiului mondial, mai ales de la Iaşi, în primăvara anului 1918, când l-a contestat pe Ionel Brătianu, pe care-l

ocazia alegerilor legislative, trimis de Duca să activeze în judeţul Hunedoara pentru pregătirea viitoarei sale candidaturi parlamentare acolo, în Bucureşti fiind prea mulţi competitori, Mihail Romniceanu s-a confruntat cu o situaţie similară; aflată sub preşedinţia nominală a lui Gheorghe Tătărescu, condusă de fapt de Mitiţă Constantinescu şi de Constantin Bursan, organizaţia locală nu l-a sprijinit, fiind nevoit să suporte singur spezele de deplasare în circumscripţia judeţeană; doi ani mai târziu, el era nevoit să accepte, spre marea sa dezamăgire, locul pe lista de candidaţi pentru Senat (colegiul universal), mai puţin atrăgător ca perspectivă politică[76].

Exercitând, în general, o autoritate foarte mare asupra membrilor din judeţ, preşedintele organizaţiei locale avea un cuvânt preponderent în raport cu Centrul, în toate chestiunile zonei. Profesionişti ai politicii, unii dintre ei, precum doctorul Constantin Angelescu, Mihail Orleanu, R. Franasovici, Vasile Sassu etc., erau proiectaţi la o dimensiune naţională, ocupând diverse demnităţi publice în momentul puterii. Perceput ca un partid „patriarhal", dependent de voinţa liderului capabil să asigure succesul politic, Partidul Naţional Liberal era structurat, în mare măsură, în jurul organizaţiilor judeţene şi a liderilor locali. Influenţa liderilor locali nu trebuie însă generalizată, fiind necesară o mare abilitate politică şi o recunoscută capacitate electorală pentru a te impune în faţa conducerii centrale. Echilibrul era fragil, tendinţa de încălcare a drepturilor organizaţiei fiind frecventă. Şeful judeţean era cel care decidea aspectele politice ale filialei, mai ales atunci cînd reprezenta un om politic de anvergură. Raportul dintre centrul organizaţiei şi membrii importanţi din teritoriu putea lua forme tensionate. Procedura lui I. G. Duca care l-a numit în 1927 pe Costel Tătăranu ca prefect de Râmnicu-Sărat, fără a-i consulta, măcar formal, pe liberalii de acolo a generat o criză în raporturile dintre liderii de la Bucureşti şi cei ai organizaţiei locale. Scrisorii de protest trimisă de senatorul Leonida Dumitrescu, în care acesta se arăta indignat de sistemul numirii prefecţilor fără avizul organizaţiei judeţene, liderul liberal, ministru de Interne în acel moment, i-a opus spiritul unei „tiranii a ordinii ierarhice". I.G. Duca ignora problema în sine şi se concentra asupra „afrontului", dezvăluind adevăratele raporturi de forţă; el îi scria lui Dumitrescu despre „telegrama ciudată" primită purtând semnătura lui Leonida; remiţându-i-o senatorului în plic recomandat, Duca îi adresa rugămintea de a face

acuzase de proasta conducere a războiului; încercând să-i limiteze puterea, Duca l-a sprijinit pe Gheorghe Tătărescu ca rival politic în acea zonă a ţării. C. Argetoianu sugerează că Neamţu, prezentat drept „despotul liberal al Craiovei" „dictatorul", se „bucura" de vrăjmăşia combinată a lui Vintilă Brătianu (pe o chestiune de bănci), Duca şi Tătărescu; în 1927, era amărât că nu fusese „promovat" şi el ministru; el îl convocase pe Argetoianu la o discuţie de „comitet", unde i-a oferit locul al doilea pe listă la Dolj contra sumei de 100 000 lei (ca şi celorlaţi candidaţi); a fost nevoie de intervenţia energică a lui Duca, pentru ca Neamţu să fie trimis să candideze la Gorj; el a încercat însă să saboteze alegerea din Dolj a lui Argetoianu, pentru a arăta Centrului că fără dânsul Partidul Liberal era în suferinţă (Constantin Argetoianu, *op. cit.*, p. 149-150).

[76] ACNSAS, fond I 3051, dos. Romniceanu Mihail, f. 428.

investigaţiile necesare să afle cine a fost „necuviinciosul care a îndrăznit" să i se adreseze astfel; liderul de la Centru nu putea concepe decât un „abuz" al cuiva care a profitat de semnătura omului politic local[77].

Nu întotdeauna în raportul Centru-Periferia partidului era privilegiată poziţia primului element. Încercarea de a păstra o parte cât mai importantă a deciziei la nivel local a fost o constantă, mai ales pentru organizaţiile puternice ca forţă electorală, care aveau lideri puternici sau care deţineau un anumit prestigiu simbolic, mai ales pe relaţia cu noile organizaţii din Transilvania, Banat, Basarabia sau Bucovina. Liderii locali nu ezitau chiar să recurgă la ameninţări, voalate sau nu. Într-o telegramă nedatată trimisă lui I. G. Duca, aflat la acel moment în postura de ministru de Interne, ceea ce sugerează ca timp al expedierii anii 1927-1928, o serie de lideri bănăţeni ai partidului, printre care dr. Avram Imbroane, dr. Pavel Ogadeanu etc., îi solicitau, „consecvenţi cu atitudinea noastră de până acum de a apăra solidaritatea, armonia şi pacea în partid", menţinerea în funcţie a unui anumit prefect, ei neluându-şi nici o răspundere pentru urmările unei schimbări care putea provoca grave tulburări în sânul partidului[78].

Finalmente, autoritatea preşedintelui liberal, reală prin practică şi Statut, nu trebuie, după mine, hiperbolizată sau fetişizată. Paradoxal, în raport cu figura de „democrat sincer", de înnoitor al formaţiunii în sensul timpului, I. G. Duca a determinat, prin maniera de putere exercitată, o altă raportare în partid. Construindu-şi propria legitimitate prin prezenţa personală în majoritatea organizaţiilor, prin discuţiile amorsate cu liderii locali, desemnând personalităţi „autohtone" (din judeţul respectiv) la conducerea organizaţiilor locale, Duca modifică o relaţie de putere. Sprijinind organizaţiile în sensul reformării şi democratizării lor, pentru a le creşte forţa electorală, Centrul a devenit puternic în raport cu conducerea judeţeană, impunându-şi punctul de vedere în toate problemele vieţii politice în dauna liderilor locali, intermediarii autorităţii centrale până la începutul anilor '30. Ilustrare a noului raport de putere în partid, adeseori membrii delegaţiei permanente judeţene i se adresau direct lui I. G. Duca, peste şefii organizaţiilor. În 1932, liderii locali din filiala Mureş i s-au plâns preşedintelui liberal de şeful organizaţiei, G. Bogdan-Duică, cerând înlocuirea lui pentru că acesta neglijase structura locală în alegerile din 1931, venea rar în judeţ şi nu se sfătuia decât cu 1-2 persoane din conducerea judeţeană. Bănuit de partizanat intelectual cu şeful judeţean, amândoi fiind profesori la Universitatea din Cluj, Alexandru Lapedatu, liderul formal al Ardealului liberal, a fost ocolit, disidenţii adresându-se direct lui Duca[79].

---

[77] Semnătura lui Duca, după „cele mai amicale sentimente", este în original (ANIC, Fond Victor Slăvescu, dos. 212 / 1924-1946, f. 44). Relatând incidentul, revista *Opoziţia* afirma cu maliţiozitate că au urmat firește scuze (*Opoziţia*, anul I, nr. 4, 3 noiembrie 1928, p. 14).

[78] ANIC, fond I.G. Duca, dos. 88 / f.d., f. 1.

[79] Cu acest prilej, prin Pavel Popa, s-a cerut excluderea din partid a primarului liberal al oraşului Târgu Mureşului, Emil Dandea, ca şi a lui Mihai Demetrescu sau Maximilian Costui, oamenii noului preşedinte (ANIC, fond Al. Lapedatu, dos. 190, f. 5). Duca a solicitat însă

3.3. Viaţa politică în cadrul organizaţiilor judeţene

> „Un şef de partid trebuie să ţină de pururi în evidenţă tariful partizanilor, să-l verifice din când în când, să-l modifice de câte ori crede de cuviinţă. Numai astfel va izbuti să nu le acorde nici mai mult nici mai puţin decât indică balanţa partidului" (C. Banu)[80].

3.3.1. Preşedintele organizaţiei locale a Partidului Naţional Liberal

Similar organismelor centrale, structurile statutare judeţene ale partidului liberal cunoşteau într-un grad ridicat o realitate informală, în sensul că practicile politice de putere prevalau adesea asupra reglementărilor cu caracter normativ. Conform regulamentelor partidului, formaţiunea liberală presupunea, ca mecanisme primare şi intermediare de integrare politică la nivel local, organizaţiile săteşti sau comunale, sectoarele (în funcţie de necesităţi), congresul judeţean, desemnat drept for elector şi deliberativ major, comitetul judeţean şi delegaţia permanentă, alese de congres, cu rolul de a dirija activitatea liberalilor în plan judeţean în perioada dintre reunirile adunării generale. Într-o măsură semnificativă, structura judeţeană copia forma de putere centrală, ceea ce indică un pattern organizaţional, atitudinal şi comportamental la nivelul Partidului Naţional Liberal. Nu existau nici oamenii, nici practicile politice favorabile pentru transformarea acestor mecanisme locale de fiinţare a partidului la nivelul realităţii sociale în elemente funcţionale ale arhitecturii politice liberale, dotate cu autonomie şi cu un rol real în adoptarea deciziilor. Ca şi la nivel central, organizaţiile judeţene, apreciate drept „armătura mare a partidului" de Constantin Bébé Brătianu[81], cunoşteau coagularea puterii spre vârf.

Comitetului judeţean îi revenea, statutar, alegerea şi numirea preşedintelui, validat de congres, a secretarului, a casierului şi a şefilor de sectoare. În fapt, fiecare preşedinte de organizaţie judeţeană se concepea şi se comporta ca fiind atotputernic, toate celelalte funcţii intermediare nefăcând decât să consfinţească, prin validare formală, voinţa liderului local: ca element de control al organizaţiei, preşedintele îşi alegea vice-preşedinţii, secretarul general şi casierul, factorii de decizie în plan local. Înfiinţarea Biroului politic judeţean, neprevăzut de Statut, arată propensiunea spre puterea unilaterală a şefului de organizaţie. Scopul oficial al noii structuri, de a evita convocarea membrilor din structurile decizionale ce domiciliau în toată regiunea, în condiţiile de infrastructură care afectau deplasarea, sugerează totodată aspectul funcţionalist-pragmatic al politicii liberale, de fluidizare a deciziilor în dauna

organizaţiei să asigure liniştea politică, fiind în interesul partidului ca organizaţia locală „să dea aprobarea încă o dată" (Ibidem, f. 8).

[80] C. Banu, *op. cit.*, p. 122.

[81] ACNSAS, fond Penal 446, vol. 3, dos. Brătianu Constantin, f. 403.

reprezentativităţii lor. Constituit din sânul Delegaţiei permanente, birou politic hotăra în toate chestiunile curente, alături de preşedintele organizaţiei[82].

Reprezentările adversarilor converg în a-l înfăţişa adeseori pe liderul organizaţiei judeţene liberale drept *satrap*, factorul discreţionar al puterii locale. După cum formula plastică a „viziratului" caracteriza acţiunea politică a lui Ionel Brătianu, un Vasile P. Sassu, preşedintele al organizaţiei Constanţa era reprezentat ca „emirul Dobrogei", întrucât controla întregul judeţ prin influenţa pe care o avea asupra instituţiilor administrative şi profesionale din zona Dobrogei[83]; în descrierea subiectivă, dar cu anumite elemente de analiză ştiinţifică, pe care sociologul ieşean Petre Andrei, totodată preşedinte al organizaţiei naţional-ţărăniste din Vaslui, i-o face oponentului său direct, Mihai Negură, acuza dominantă este transformarea judeţului în „satrapie" de către liderul liberal, cu impunerea de numeroşi funcţionari publici plătiţi din fondurile statului, care acţionau însă ca agenţi electorali liberali. Faptul era de natură să dea, evident, naştere la numeroase abuzuri administrative[84]. De asemenea, pentru un contemporan, în Putna, un Take Atanasiu îşi învăţase succesorul, pe N. Săveanu, cum să fie „satrap desăvârşit"[85]. Iar Ion Manolescu-Strunga era perceput, foarte sugestiv, „voevod de Roman", judeţul pe care îl stăpânea din punct de vedere electoral şi administrativ[86].

Discutabilă într-o oarecare măsură şi marcată de patos politic, o astfel de caracterizare a liderului liberal local denotă un sistem de putere, statuat în timp. Practica politică şi administrativă din societatea României moderne, asemănătoare

---

[82] ACNSAS, fond Penal 204, vol. 3, dos. Bentoiu Aurelian, f. 241; ACNSAS, fond I 3051, dos. Romniceanu Mihail, f. 365. Congresele au fost formale şi târziu convocate; după cum aprecia *Tribuna* din Turnu-Severin, condusă de liberalul George „Cioacă" Focşan, oficios al organizaţiei locale (redacţia ziarului aflându-se în chiar clubul liberal), un prim congres al organizaţiei Mehedinţi în adevăratul înţeles al termenului a avut loc abia în 10 ianuarie 1926 (*Tribuna*, nr. 60 şi 62, din 4 şi 18 ianuarie 1926, *apud* Tudor Răţoi, *op. cit.*, p. 47-52). De asemenea, la Dorohoi, în septembrie 1929, se putea număra doar al doilea congres al organizaţiei (*Viitorul*, anul XXII, nr. 6485, miercuri, 25 septembrie 1929, p. 3; vezi şi *Mişcarea*, anul XXIII, nr. 215, marţi, 24 septembrie 1929, p. 1-2); în noile regiuni unite la 1918, în 7 octombrie 1929 se întrunea primul congres al organizaţiei de Sibiu a P.N.L. („Ardealul în slujba apărării ţării. Congresul organizaţiei naţional-liberale din Sibiu", în *Glasul Ardealului*, anul III, nr. 41, duminică, 13 octombrie 1929, p. 5) etc.

[83] *Opoziţia*, anul I, nr. 2, 20 octombrie 1928, p. 14; vezi şi *Idem*, nr. 3, 27 octombrie 1928, p. 15.

[84] Petre Andrei observa faptul că judeţul Vaslui, mai mic ca suprafaţă şi cu o populaţie mai redusă decât judeţul Iaşi, avea mai multe comune decât acesta, ceea ce însemna mai mulţi primari, notari, casieri comunali, toţi agenţi electorali liberali, plătiţi din fondurile statului. Partidul Naţional Liberal îşi crease astfel în judeţ nuclee de oameni îndrăzneţi, fruntaşi în sate „capabili de orice", după liderul naţional-ţărănist (*M.O.*, nr. 78, 3 iulie 1929, partea a III-a, Dezbaterile Adunării Deputaţilor, şedinţa din 13 iunie 1929, p. 2882-1889, *apud* Petre Andrei, *op. cit.*, p. 107-109).

[85] Ion Petrovici, *op. cit.*, p. 128.

[86] În *Cronica Politică şi Parlamentară*, anul III, nr. 84, duminică 6 decembrie 1931, p. 12; vezi şi *Parlamentul*, anul I, nr. 1, miercuri 2 noiembrie 1927, p. 15.

acelui *Spoil System* din spaţiul american, în care toate posturile decizionale erau atribuite aderenţilor partidului învingător, a condus la structurarea a partidelor în logica unei competiţii electorale permanente. Slab structurat în absenţa unor structuri civice autonome, de tipul organizaţiilor nonguvernamentale, bisericii sau sindicatelor, capabile să realizeze integrarea indivizilor-cetăţeni şi fenomenul de socializare consecutivă, câmpul politic românesc a favorizat impunerea şefului judeţean al partidelor ca factotum local. În mod tradiţional într-o societate periferică din perspectiva modernizării, succesul politic depindea de capacitatea acestor notabili-electori, deveniţi figuri tipice pentru procesul politic, social şi administrativ. În paradigma politologică weberiană, liderii locali deveniseră „profesionişti" ai politicii. Întreprinzători şi asemănători unor capitalişti, ei asumau riscuri în obţinerea de fonduri şi de voturi. În momentul victoriei, aceşti mari notabili cântăreau meritele fiecărui partizan şi distribuia posturile administrative şi avantajele materiale după criteriul serviciilor aduse partidului şi lui personal[87].

La nivelul Statutelor partidului, liberalii se concepeau pe ei înşişi ca efigie a organizării moderne, cu o arhitectură piramidală, în care legitimitatea şi autoritatea derivau de la bază spre vârf, de la comună, sectoare şi plasă, pentru a ajunge la nivelul judeţului, unde se găseau comitetele de conducere şi liderii locali. Însă necesitatea obţinerii guvernării în societate a generat o altă practică de putere. Principiile democratice de funcţionare şi de acţiune politică au fost eludate în numele eficienţei electorale.

Liderul local era o componentă cheie a sistemului de putere al Partidului Naţional Liberal şi a liberalilor români. El se bucura de o mare autonomie politică, totodată sursă şi rezultat ale propriei legitimităţi, a autorităţii sale informale în raport cu propria organizaţie şi a valorizării sale de către conducerea liberală. Intruziunile limitate şi precis determinate ale Centrului în cadrul orgazaţiilor locale îl proiectau pe şeful judeţean ca singur resposanbil cu aplicarea pe teren a iniţiativelor, instrucţiunilor generale şi îndrumărilor de ordin programatic primite de la Bucureşti[88]. Intercesor al conducerii Partidului pe relaţia cu membrii de partid, secondat în acţiunea lui de un comitet restrâns, în mare măsură dependent de bunăvoinţa acestui personaj, liderul judeţean dădea sens sintagmei de *feudalism politic liberal*. Reprezentările contemporanilor, partizani şi simpatizanţi liberali sau adversari deopotrivă, concordă în a-l caracteriza pe şeful local drept „sufletul structurii judeţene", omul de care depindea acţiunea politică de circumscripţie şi acţiunea administrativă din judeţ, atunci când partidul liberal era la guvernare. Stabilirea listelor de candidaţi la alegerile parlamentare sau pe cele privind administraţia locală, precum şi numirile politice sau administrative din teritoriu care se făceau la recomandarea sa, începând cu prefectul, desemnat ulterior, în mod oficial, de ministrul de Interne, semnificau

[87] Max Weber, *Politica, o vocaţie şi o profesie*, traducere din limba germană de Ida Alexandrescu, Bucureşti, Editura Anima, 1992, p. 35-37.

[88] ACNSAS, fond Penal 446, vol. 3, dos. Brătianu Constantin, f. 400.

sursele puterii liderului judeţean şi structurau o adevărată reţea politică. Însă, şeful trebuia să îşi asume rezultatele politice, mai ales cele din alegeri[89].

Valabilă mai ales pentru perioada anterioară primului război mondial, în condiţiile unui electorat stabil şi a generaţiei fondatorilor acelor organizaţii, cărora conducerea centrală le era îndatorată pentru efortul făcut pentru mobilizarea politică a partizanilor şi în structurarea cluburilor locale, realitatea descrisă mai sus a puterii politice a liderilor liberali în plan local s-a metamorfozat întrucâtva după 1918. Provocările pentru Partidul Naţional Liberal au fost numeroase în noul peisaj politic, dominat de perspectivele votului obştesc, de necesitatea integrării organizaţionale a noilor veniţi în cadrul sistemului românesc, mă refer aici la românii din Basarabia, Bucovina, Transilvania şi Banat, sau de competiţia mult mai largă pentru predominanţă în societate, marcată de un discurs antiliberal agresiv. Dar liberalii nu au structurat o nouă sociabilitate politică şi nici nu au inovat sub raportul *leadership*-ului din teritoriu, chiar dacă mulţi dintre marii electori ai anilor antebelici dispăruseră biologic. Într-adevăr, un Ilariu Isvoranu în Mehedinţi, Nicu N. Albu sau Emil Costinescu la Neamţ, Grigore Vasiliu la Tutova, Take Atanasiu la Tecuci ş.a., persoane cu greutate şi autoritate personală, nu mai sunt de găsit printre cei care stabileau politica locală a liberalilor români. Însă, între cele două războaie mondiale, I. I. Niculescu-Dorobanţu în cadrul organizaţiei Ilfov, I. G. Duca la Vâlcea, Mihail Orleanu în Covurlui, C. D. Dimitriu la Dâmboviţa sau doctorul Constantin Angelescu în Buzău, chiar şi un Richard Franasovici în Mehedinţi, au putut ipostazia acel lider care se bucură de o mare consideraţie şi de o mare putere pe relaţia cu membrii propriei organizaţii şi cu Centrul partidului. Model de succes politic, acest tip de conducere în organizaţii a fost trasplantat şi în Transilvania, Bucovina sau Basarabia. În grade diferite, Alexandru Lapedatu în Transilvania, Ion Nistor în Bucovina sau Ion Inculeţ în Basaraia apăreau drept personajele determinante ale politicii locale.

Aceşti oameni politici ofereau imaginea liderului sacrosant, ale cărui acţiuni şi discursuri sunt glorificate de presa de partid şi de partizani într-o manieră care trimite la un cult al personalităţii local, reflex al marelui cult care-l avea în centrul sistemului de reprezentare a puterii pe preşedintele formaţiunii liberale. Adresându-se telegrafic lui I. G. Duca în aprilie 1920 şi reînnoind sentimentele de respect şi „încrederea nestrămutată ce păstrau iubitului şef al partidului liberal din Vâlcea", membrii sectorului Drăgăşani îl autorizau pe lider să procedeze la întocmirea listei candidaţilor în viitoarele alegeri în modul cum va crede mai util pentru interesele partidului, ei urmând să adopte şi să ratifice decizia lui oricare ar fi ea[90]. Demersul în

[89] ACNSAS, fond I 3051, dos. Romniceanu Mihail, f. 364; vezi şi ACNSAS, fond Penal 446, vol. 3, dos. Brătianu Constantin, f. 384.

[90] Ei exprimau doar dorinţa, numai „de va fi posibil", ca sectorul de sud al judeţului Vâlcea să fie reprezentat prin dl. Mişu Mihăescu (ANIC, Fond I. G. Duca, dos. 222 / f.d., f. 1). Vezi şi caracterizarea pe care o realizează Asra Berkowitz lui I. I. Niculescu Dorobanţu, denunţând abuzul şi dispreţul pentru voinţa maselor care-l definea pe cumnatul lui Ionel Brătianu, prefectul judeţului Ilfov în multe guvernări liberale, care se înconjurase de

sine nu desemna o atitudine de putere, ci exprima pragmatic situaţia de pe teren. În anii '30, în imitaţia practicilor politice ale vremii, statutele organizaţiilor au cunoscut anumite mutaţii cu valenţe autoritare, unii lideri locali fiind numiţi preşedinţi pe viaţă ai structurilor liberale judeţene[91].

Refuzul puterii liderilor judeţeni de către membrii organizaţiei era asociată uzurpării autorităţii acestora şi declanşa un veritabil proces de ostracizare politică a contestatarilor. Între cele două războaie mondiale, organizaţia de Ilfov a Partidului Naţional Liberal a ilustrat una din scenele execuţiei simbolice a răzvrătiţilor faţă de puterea şefului judeţean, I. I. Niculescu-Dorobanţu, mai întâi pe relaţia cu Alexandru Ionescu-„Tramvay" şi Mişu Alexandrescu[92], dar mai ales în raport cu familia Ghiaţă,

familia Ghiaţă şi alţi profitori (ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f 285); în mod similar, o broşură a lui George S. Anghelovici, din 19 februarie 1934, prezenta şefului Mihail Berceanu „Statul Major al Sectorului III Albastru", cu „scopul" de a contribui la Constituirea Consiliului Comunal: el descria interesat capacităţile şi meritele fiecăreia din personalităţile politice şi încerca să indice şefului partidului probabilităţile de Consilieri Comunali pentru Sectorul III Albastru; dar din perspectiva bazei partidului, alegerea colaboratorilor revenea liderului („iubitului şef al formaţiunii"), căruia îi indicau totuşi existenţa nucleului, grupul restrâns de oameni conştienţi „de misiunea lor" şi „pătrunşi de spiritul de sacrificiu", „înconjuraţi de grăbiţi, pretenţioşi şi inactivi". Aleşii trebuiau chemaţi numai din grupul activilor, cei care „au creat în jurul lor atmosferă de încredere, de cinste şi de putere de înfăptuire", care aduceau prin manifestarea lor zilnică posibilitatea de îndreptare, de ridicare şi de adeziune sufletească (broşură scrisă de mână, cu unele fotografii, adresată lui Mihai Berceanu: *Dacă aşi fi …primar. Dedicată D-lui Mih. Berceanu. Preşedintele Sect. III albastru. Part. Naţ. Liberal. Contribuţie la Constituirea Consiliului Comunal* …de George Anghelovici, în ANIC, Fond Mihail Berceanu, dos. I A 33 / f.d. [1934], f. 1-26).

[91] A fost cazul lui Richard Franasovici, pentru organizaţia de Mehedinţi (*Tribuna*, nr. 351 din 7 octombrie 1935, p. 3-6, *apud* Tudor Răţoi, *op. cit.*, p. 97-100), dar, mai ales, al lui I. Niculescu-Dorobanţu, la Ilfov („Congresul organizaţiei naţional liberale din jud. Ilfov", în *Liberalul*, Ilfov, anul VI, nr. 12, număr special 8 pagini, 10 iunie 1936, p. 2). Vezi şi I. G. Duca, la Vâlcea, în primul deceniu interbelic.

[92] Situaţiade la finalul anilor '20 din cadrul organizaţiei de Ilfov a Partidului Naţional Liberal este puţin documentată. Alexandru Ionescu a fost un personaj complex, om de drept, creator de instituţii financiare, proprietarul celui mai organizat birou de avocatură din Bucureşti, liberal credincios şi vintilist înfocat. Porecla de Ionescu-Tramvai deriva din faptul că era directorul contenciosului la S.T.B. (Societatea de Transport Bucureşti), poziţie căreia îi datora şi o superbă limuzină (*Parlamentul*, anul I, nr. 19, joi 22 martie 1928, p. 3). A fost deputat de Ilfov în mai multe legislaturi (*Figuri politice şi administrative* ..., p. 93). Excluderea sa a fost mai curând contextuală, fiind legată de pierderea încrederii în infailibilitatea politică a Brătienilor după moartea lui Ionel Brătianu în noiembrie 1927 şi pierderea guvernării, un an mai târziu, de către Vintilă Brătianu. Vezi şi „Comunicat pentru cei eliminaţi", în *Liberalul*, Ilfov, anul IV, nr. 4, 23 septembrie 1929.

Petre I. Ghiaţă fiind victima unei adevărate liturghii a puterii, care a afectat însă organizaţia liberală după 1933[93].

3.3.2. Contestarea unui lider local puternic şi repercusiunile unui astfel de gest. Cazul Petre I. Ghiaţă şi competiţia politică imposibilă în cadrul organizaţiei liberale din Ilfov[94].

Organizaţia de Ilfov a Partidului Naţional Liberal a fost condusă în întreaga perioadă interbelică de I. I. Niculescu-Dorobanţu, un reprezentant prin alianţă al familiei Brătianu. Întrucât portretul acestui liberal am să-l schiţez într-un alt capitol, îl caracterizez acum doar prin implicarea redusă în viaţa politică, pasionat fiind de cultivarea pământului sau de numeroasele sale afaceri. Interesat marginal de competiţia politică, deşi era absolvent al Şcolii Superioare de Studii Politice din Paris, el nu a aspirat la demnităţi publice mai importante decât funcţia de prefect de Ilfov. Deţinea preşedinţia organizaţiei ilfovene în virtutea înrudirii cu familia esenţială a politicii liberale şi a capacităţii unor membri locali de a identifica în această legătură de rudenie potenţiale avantaje personale, politice sau de altă natură.

Apropierea de Bucureşti transformase această organizaţie într-una atractivă pentru o serie de personalităţi ale liberalilor români, precum profesorul universitar de studii clasice de la Universitatea din Bucureşti şi administratorul şcolar Iuliu Valaori, care îndeplinea şi rolul de preşedintele de onoare al organizaţiei[95], Mihail M.

---

[93] *Congresul organizaţiei naţional liberale din jud. Ilfov*, în „Liberalul", Ilfov, anul VI, nr. 12, număr special 8 pagini, 10 iunie 1936; vezi şi „Viitorul", nr. 8506, din 22 mai 1936 (pentru convocarea congresului).

[94] Asupra acestui caz, vezi şi Ovidiu Buruiană, *Partidul Naţional Liberal în anii 1927-1933*, teză de doctorat, Iaşi, 2008, p. 560-561, precum şi *infra*, în capitolele dedicate *Familiilor politice liberale* sau *Disidenţilor* din cadrul acestui volum.

[95] Iuliu Valaori era aromân ca origine, născut la Moscopoli, în Macedonia (august 1867). Cu studii la Bucureşti (bacalaureat, şcoala normală superioară şi Facultatea de Litere) şi, ulterior, la Paris, şcoala de Înalte Studii, şi la Berlin, unde a obţinut doctoratul în Litere şi Filosofie, el a fost numit, la întoarcerea în ţară, profesor la Seminarul Central din Bucureşti şi, mai apoi, conferenţiar şi profesor de limbile greco-latine la Facultatea de Litere a Universităţii din capitală, cu o operă semnificativă în sensul studiilor clasice (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 879-880). Haretist, el s-a implicat în politică alături de liberali, ajungând deputat în mai multe rânduri după război şi inspector al învăţământului secundar şi superior, secretar general la Ministerul Instrucţiunii Publice şi al Cultelor (1918-1919), apoi la cel al Instrucţiunii în toate guvernările liberale ale perioadei; marea sa ambiţie, ocuparea unei funcţii nu doar tehnice (de administrator şcolar), ci şi decizionale, cea de subsecretar de stat, a fost împlinită însă doar cu o lună înainte de moartea sa, în septembrie 1936 (Constantin Kiriţescu, *Portrete. Oameni pe care i-am cunoscut*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1985, p. 249). Coleg de minister, Constantin Kiriţescu, i-a dedicat un portret cu contururi calde şi empatice, apreciind lupta lui pentru păstrarea studiilor clasice în programa şcolară (*Ibidem*, p. 244-249); vezi şi portretele realizate în oficiosul organizaţiei din Ilfov, „Liberalul" (în „Liberalul", Ilfov, anul I, nr. 5, 26 octombrie 1926), mai ales cel de la moartea sa (*Moartea Subsecretarului de Stat Iuliu*

Plătăreanu, profesor şi conferenţiar la Şcoala Politehnică din Bucureşti, de asemenea un avocat cunoscut[96], Aurel Solacolu, Nicolae Bosnief Paraschivescu[97], Gheorghe Nazarie[98], Em. Slătineanu[99], I. P. Mlădescu, Mişu Alexandrescu, toţi cunoscuţi avocaţi şi jurişticonsulţi la Bucureşti sau N. T. Filitis, mare agricultor din Ilfov. Structura liberală ilfoveană era astfel una puternică, fără a fi, totodată, şi competitivă. În momentul guvernării, alegerile dădeau un număr mare de parlamentari partidului, fără însă ca performanţe rezonabile să fie atinse în momentul opoziţiei politice, în care scrutinul era organizat de altă formaţiune. O organizaţie încremenită în autoritatea simbolică a liderului şi în mulţumirea partizanilor.

Spre deosebire de Ilie I. Niculescu-Dorobanţu, Petre I. Ghiaţă a investit în lupta politică încă din tinereţe. Pasionat de viaţa publică, el se înscrisese în Partidul Naţional Liberal din primul an al majoratului său. Ajunsese rapid în prim-planul politicii liberale, prin eforturi proprii şi beneficiind de recunoaşterea socială a tatălui. Ion Ghiaţă era un militant liberal încă de la începutul secolului al XX-lea, după un episod socialist în tinereţea sa. Formaţia sa de institutor, care prezenta o predispoziţie pentru haretismul politic şi cultural, l-a metamorfozat într-un elector

Valaori. Prof. univ. preşedinte de onoare al organizaţiei naţional-liberale din judeţul Ilfov, în „Liberalul", Ilfov, anul VI, nr. 14, 1 noiembrie 1936, p. 1).

[96] Născut la Plătăreşti (în Ilfov), de unde i se trăgea şi numele, Mihail Plătăreanu era fiu de preot şi fusese detinat unei cariere bisericeşti. Războiul, pe care l-a încheiat ca sublocotenent, i-a modificat vocaţia, el urmând studiile universitare şi obţinând doctoratul în drept şi economie politică la Universitatea din Bucureşti. Lipsit de mijloace materiale, a activat în armată, ca ofiţer ataşat „Societăţii Orfanilor de război" şi apoi Secţiei Justiţiei Militare din Ministerul de Război sau ca profesor de legislaţie (1926-1932) la şcolile militare de infanterie şi geniu; după 1932, a devenit profesor de contabilitate, finanţe şi comerţ în învăţământul superior, la Şcoala Politehnică din Bucureşti „Regele Carol II", la catedra de contabilitate, comerţ şi finanţe. Implicarea sa în politică, în cadrul PNL din 1921, i-a adus alegerea ca deputat de Ilfov, cu o bună vizibilitate parlamentară, fiind de 2 ori secretar al Adunării Deputaţilor, fiind secretar la Comisia bugetară şi raportor al legilor de buget al unor ministere („Moartea lui Mihail Plătăreanu", în *Liberalul*, Ilfov, anul VI, nr. 12 (număr special), 10 iunie 1936, p. 1; vezi biografia sa şi în Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 663). Prieten cu George Fotino, el n-a acceptat însă să fie subsecretar de stat (Anghel Ulmeanu, „Un prieten al tineretului", în *Liberalul*, Ilfov, anul VI, nr. 12, număr special 8 pagini, 10 iunie 1936).

[97] Nicolae Bosnief-Paraschivescu a fost un avocat şi literar cu valenţe sămănătoriste, cu poezii publicate în diferite reviste de profil (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 118).

[98] Gheorghe Nazarie, avocat, cu studii în Drept absolvite la Bucureşti, şi jurnalist politic, deputat liberal în 1933, după ce fusese şef de cabinet la Interne, în perioada 1927-1928, era fiul liberalului Contantin Nazarie, licenţiat în Matematică la Universitatea din Iaşi, ajuns la începutul secolului XX, ca liberal, ajutor de primar al oraşului Galaţi (*Ibidem*, p. 587).

[99] Em. Slătineanu a fost, de asemenea, absolvent de studii juridice la Bucureşti (doctoratul având ca subiect *Despre responsabilitate în materie penală*, 1901). Magistrat, ca judecător şi procuror, el a ales avocatura, pe care a practicat-o mai întâi la Brăila, apoi la Bucureşti. Ales senator de Ilfov ca liberal, el a păstrat legătura profesională, scriind o lucrare *Despre elocinţă*, în 1924, deşi nu s-a remarcat ca un orator liberal de forţă (*Ibidem*, p. 787).

semnificativ pentru liberalii din judeţul Ilfov, fapt recompensat lui cu diverse funcţii intermediare, precum cea de revizor, inspector general al şcolilor din România sau comisar al guvernului la Centrala Cooperativelor. Poziţionarea firească în direcţia noului scop politic definit de Ionel Brătianu după Unire, cel al ofensivei culturale, l-a apropiat de conducerea organizaţiei liberale, fiind numit prefect al judeţului Ilfov între 1927 şi 1928 şi, ulterior, în perioada 1933-1935[100].

Pe acest fond, Petre I. Ghiaţă a avut o activitate intensă atât din perspectiva largă a partidului, ca funcţionar în *Direcţia presei* din Ministerul de Interne, pe când era doar student la Universitatea din Bucureşti, sau ca jurnalist[101], cât şi din punctul de vedere local, în ceea ce priveşte reorganizarea partidului în teritoriu de la finalul anilor '20. Legăturile cu intelectualii zonei rurale, pe reţelele electorale ale tatălui său, l-au făcut cunoscut, iar Petre I. Ghiaţă s-a individualizat ca unul din tinerii reprezentativi pentru generaţia liberală nouă[102]. Un articol laudativ din 1927 îl prezintă de altfel ca pe „stegarul" tinerilor liberali[103]. Avocat, cu doctorat în Drept la Universitatea din Bucureşti, dar având licenţă şi în filozofie şi litere, profesor filosofie la Seminarul Central şi, ulterior, de istoria doctrinelor politice la Institutul Regal de Ştiinţe Administrative şi Politice, Petre I. Ghiaţă adăuga preocupărilor politice un capital intelectual deloc de neglijat din perspectiva liberalilor. Ales pentru prima dată în Parlament în 1931[104], deputat şi în 1932 sau în 1933, Petre I Ghiaţă părea sortit, prin ascendenţă şi prin propriile calităţi, unei cariere politice de excepţie. Valoarea politică a tânărului Petre I. Ghiaţă a creat însă o fractură în partidul liberal din Ilfov, între cei fideli modului de autoritate parohială exercitată de Niculescu-Dorobanţu şi cei care doreau o organizaţie flexibilă, adecvată politicii moderne. Situaţia a degenerat în organizaţia ilfoveană pe fondul nerăbdării lui Petre I. Ghiaţă, atras de mirajul înnoirii rapide a partidului promovată de I.G. Duca după 1930 pe relaţia cu tinerii liberali, ca formă de refondare a liberalismului românesc. Conflictul de putere cu I.I. Niculescu-Dorobanţu a izbucnit în primăvăra anului 1934, atunci când tânărul liberal a fost ales vicepreşedinte al Camerei Deputaţilor. Reprezentant al tinerilor liberali şi considerat ideologul grupului „H", apropiat de premierul Gheorghe Tătărescu, el a considerat că putea reitera la Ilfov schimbarea generaţiilor petrecută în organizaţia de Prahova a liberalilor români, unde Petre Bejan îl

[100] *Ibidem*, p. 356. Ion Ghiaţă a avut şi o activitate publicistică importantă, fiind autorul mai multor căţi didactice.

[101] Cu colaborări semnificative la *Adevărul*, *Dimineaţa*, *Viitorul*, dar şi ca director la *Ideea ţărănească*, din Mehedinţi, *Ideea*, *Naţionalul*, *Naţionalul nou*, *Politica vremii* şi *Informaţia* (*Ibidem*, p. 356-357). Pe direcţia propagandei liberale, vezi şi unele broşuri, precum *Falimentul bolşevismului*, 1926, *Politica culturii şi cultivarea masselor*, din 1928, scrisă împreună cu Iorgu Stoian etc.

[102] „Petre I. Ghiaţă", în *Liberalul*, Ilfov, anul I, nr. 3, vineri 10 septembrie 1926, p. 1.

[103] Gh. C. Nazarie, „Stegarul: Petre I. Ghiaţă", în *Liberalul*, Ilfov, anul II, nr. 1, 4 iulie 1926, p. 1.

[104] *Anuarul Parlamentar*..., f. p.

înlocuise pe mai vârstnicul Dem. I. Nicolaescu[105]. Cu o proprie bază de influenţă în organizaţie, Petre I. Ghiaţă l-a concurat deschis pe I. I. Niculescu-Dorobanţu, acuzându-l pentru maniera de conducere nedemocratică a filialei. Deşi apatic şi puţin preocupat de politica generală sau locală, Niculescu-Dorobanţu era totuşi un reprezentant al *familiei*, dituat în competiţia generală din partid alături de Dinu Brătianu. Confruntarea dintre cele două tabere a fost scurtă. Cu acceptul preşedintelui partidului, la congresului judeţean din 24 mai 1936, Petre Ghiaţă şi grupul din jurul lui au fost subiectul „execuţiei publice" regizată de apropiaţii lui I. I. Niculescu-Dorobanţu, în special de Iuliu Valaori, Bosnief-Paraschivescu şi Mihai Plătăreanu, preşedintele de onoare şi vice-preşedinţii filialei, alături de prefectul Aurel Solacolu. Excluşi din organizaţie încă din 3 iunie 1935, în şedinţa solemnă a Delegaţiei Permanente[106], congresul ratificând doar decizia de atunci, Ion Ghiaţă, Petre Ghiaţă, general Paul Zotta, N. Tănăsescu, Mircea Frigator ş.a. erau supuşi calomnierii fără precedent şi denigrării capacităţilor lor personale, fiind prezentaţi drept „scandalagii", puşi în slujba „afaceristului Ghiaţă", „oameni improvizaţi pentru un pol şi o pâine"[107]. Delegitimarea simbolică includea violenţa implicită a majorităţii, iar termenii cvasimilitari utilizaţi indicau forţa *establishmentului* liberal la Ilfov: în număr de câteva mii, congresiştii „ar fi putut să masacreze până la unul pe puşlamalele prietene familiei Ghiaţă"; chiar în lipsa poliţiei („strălucitoare absenţă"), bănuită de partizanat, întrucât se afla în subordinea guvernului Tătărescu, liberalii arătaseră disciplină faţă de sfatul „înţelept" dat de şeful organizaţiei, aplicând „mici şi neînsemnate pedepse contondente slugilor familiei Ghiaţă". Alegerea pe viaţă a lui I. I. Niculescu-Dorobanţu, „înţeleptul preşedinte", ca lider al organizaţiei judeţene a Partidul Naţional Liberal din Ilfov reducea contestarea la stadiul de gălăgie, de tulburare a ordinii firești.

Reconfigurarea elitei liberale în teritoriu începută de Duca, cu întinerirea vechii echipe de conducere a organizaţiilor ca formă de credibilizare şi de dinamizare a partidului, a făcut loc perpetuării vechilor relaţii de putere, cu concentrarea aproape discreţionară a autorităţii în jurul liderului judeţean. Evoluţiile din cadrul organizaţiei liberale de Ilfov ilustrează cultura politică a liberalilor români, caracterul

[105] Pentru situaţia de la Ploieşti, vezi Costin Vrânceanu, *O istorie a liberalismului politic în Prahova. 1875-1948*, Ploieşti, Editura Ploieşti-Mileniul III, 2007, p. 121-122 şi, mai ales, *infra* în cadrul acestui capitol. De asemenea, Ovidiu Buruiană, *op. cit.*, teză de doctorat, p. 561-565.

[106] Ruptura în organizaţia de Ilfov a fost mare; prin eforturile lui I. I. Niculescu-Dorobanţu, a fost reeditat ziarul „Liberalul", a cărei apariţie fusese întreruptă în ultimii ani; primul număr, unul special, fiind dedicat excluderii şi demonizării familiei Ghiaţă şi partizanilor ei de către credincioşii lui I. I. Niculescu-Dorobanţu (*Liberalul*, Ilfov, anul V, nr. 1, sâmbătă 15 iunie 1935).

[107] „Congresul organizaţiei naţional liberale din jud. Ilfov", în *Liberalul*, Ilfov, anul VI, nr. 12, număr special 8 pagini, 10 iunie 1936); vezi şi *Viitorul*, nr. 8506, din 22 mai 1936, p. 3 pentru convocarea congresului. Pentru excludere, vezi şi *Liberalul*, Ilfov, anul V, nr. 1, sâmbătă 15 iunie 1935, p. 1.

patrimonial al conceperii structurilor locale, mai ales în condiţiile în care la conducerea lor se găsea un personaj cu un statut semnificativ, simbolic sau electoral, fapt care-i conferea un mare potenţial de negociere a resurselor pentru partizani. Refuzul autorităţii unui astfel de şef îl expunea pe protestatar unei excluderi politice totale. Cariera politică a lui Petre I. Ghiaţă s-a încheiat în acel moment, în pofida prezenţe publice, mai curând discrete, până la 1939 şi chiar după război[108].

3.3.3. O taxonomie a liderilor judeţeni

Nu toţi liderii de filiale se comportau ca stăpâni absoluţi ai organizaţiilor pe care le conduceau. Deşi un model al puterii şi al acţiunii politice în cadrul organizaţiilor poate fi circumscris, practicile îi diferenţiază pe şefii judeţeni ai Partidului Naţional Liberal. Ele exprimă însă contexte diferite şi temperamente distincte ale liberalilor implicaţi în acest sistem al politicii locale. Criteriile pentru clasificarea liderilor liberali sunt deopotrivă legate de activitatea lor internă, în cadrul organizaţiilor pe care le conduc, cât şi externe. Modul în care în care s-au impus sau au fost impuşi la conducerea structurilor judeţene, valoarea lor intrinsecă de electori în plan local şi capacitatea lor de a mobiliza organizaţia în momentele importante pentru partid în ansamblul lui, de a gestiona conflictele inerente între membrii formaţiunii pe care o manageriază politic, dau măsura acestor şefi organizaţionali. Exclusiv uneori, cumulativ cel mai adesea, anvergura lor naţională, de oameni politici la centru, ca ministeriabili sau înalţi demnitari ai statului, îi particularizează pe anumiţi lideri în ceea ce numim îndeobşte elita partidului. Chiar formaţia lor intelectuală îi individualizează, din perspectiva unei acţiuni mai largi decât cea locală.

Tipologia liderilor pe care o realizez în continuare pleacă de la situaţia conducerii partidului şi a filialelor lui la nivelul lunii decembrie 1930. Convocat pe 29 decembrie în acel an pentru a desemna noul preşedinte liberal de după moartea

[108] Plecat din formaţiunea liberală, Petre Ghiaţă s-a retras în scris, publicând monografii nu foarte originale ale diferitelor personaje importante ale zilei sau reflecţii politice cu tentă morală: *Oameni şi fapte*, Bucureşti, „Ideia", f.a; *Alb şi negru. Introducere în ştiinţa politicei practice*, Bucureşti, Editura „Vremea", 1931; *Arta politică*, Bucureşti, Editura „Cugetarea", f.a. [o altă ediţie, adăugită, Bucureşti, Editura „Ideia", poartă data martie 1938]; *Democraţia creaiatoare*, Bucureşti, Editura Ideia, f.a. [1938?]; *Valori conducătoare*, Bucureşti, Editura Ideia, f.a. [1941]; *Istoria doctrinelor politice*, Bucureşti, Editura „Ideia", 1938; *Ionel Brătianu*, Bucureşti, Editura Clujana (colecţia Figuri reprezentative), f.a. [1946]. După război, el a înfiinţat un Partid Popular Ţărănesc, redenumit ulterior Partid Popular Românesc şi definit ca o mişcare ţărănească, condusă de delegaţii satelor, mai ales de învăţători. Formaţiunea a dispărut după alegerile din 1946, în condiţiile în care Petre I. Ghiaţă a refuzat propunerea lui Mihai Ralea de a se alia cu Frontul Plugarilor, condus de Petru Groza (Gheorghe Onişoru, *Alianţe şi confruntări între partidele politice din România (1944-1947)*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, 1996, p. 174-176. Ascuns multă vreme după 1948, fostul lider liberal a fost arestat abia în 1956 (vezi şi Valentin Saxone, *Speranţe în întuneric*, ediţia a doua, revizuită şi adăugită de Liana Saxone - Horodi, Bucureşti, Fundaţia Culturală Libra, 2006).

lui Vintilă Brătianu, Comitetul central al Partidului Naţional Liberal a reunit la Bucureşti cvasimajoritatea preşedinţilor de organizaţii locale[109]. Puţini membri ai acestui for, precum Mihai Orleanu sau Mihai Negură, nu au putut ajunge la întrunire în acel decembrie grăbit şi plin de evenimente pentru liberali, ei trimiţându-şi opţiunea printr-o scrisoare. Vizualizarea lor reciprocă îmi permite să-i supun unui examen minimal, al condiţiilor pe care le aveau în cadrul partidului, şi să realizez astfel o taxonomie a acestor preşedinţi de organizaţii liberale. Cu precizarea că ei se regăsesc concomitent în mai multe categorii şi determină ierarhii implicite.

a. Un prim palier al liderilor liberali era constituit din marii şefi de organizaţie care structurează totodată elita guvernamentală a partidului. Cu valenţe locale şi naţionale totodată, dominând politic şi administrativ o anumită regiune geografică, ei semnificau, în numele superiorităţii politice sau a unui capital simbolic, un grup în sine, un prim cerc concentric lângă conducerea politică directă a liberalilor români. Regăsibili în în cabinetele ministeriale în momentul puterii, conferind forţă partidului liberal prin coerenţa şi calitatea guvernării, ei sunt cei care conduc adunările şi manifestaţiile politice, cu ocazia diferitelor congrese judeţene sau a campaniilor de răsturnare. Includ în această categorie, cu referinţe totuşi incomplete, pe N. D. Chirculescu (Alba şi Putna), generalul Traian Moşoiu (Bihor şi Sălaj), Alexandru Lapedatu (Braşov şi Cluj), dr. C. Angelescu (Buzău), Vasile P. Sassu (Constanţa şi Caliacra), Mihail Orleanu (Galaţi), Constantin Dimitriu (Dâmboviţa), Gheorghe Tătărescu (Hunedoara şi Hotin), Victor Iamandi (Iaşi), Ion Inculeţ (Lăpuşna), Richard Franasovici (Mehedinţi şi Durostor, ulterior), dr. I. Costinescu (Neamţ şi Bucureşti), Ion Nistor (Rădăuţi, Suceava şi Storojineţ), Victor Antonescu (Teleorman) etc.

b. Reflex al perioadei de deorganizare de după război şi de derută, de lipsa unor liberali locali reprezentativi în noile provincii, existau încă în 1930 multiple cazuri în care un om politic liberal era preşedinte al mai multor structuri judeţene. Faptul în sine atestă slăbiciunea de cadre a unor organizaţii, sperându-se că notorietatea şi experienţa acestor lideri de marcă să constituie factor de coagulare locală, dar şi locul deţinut de unii oameni politici liberali în clasamentul partidului. Nicolae D. Chirculescu, preşedinte atât la Alba cât şi la Putna, I. G. Duca, în Sibiu, Romanaţi şi în Vâlcea, Traian Moşoiu la Bihor şi la Sălaj („judeţul lui Maniu"), Ion Nistor la Rădăuţi, Storojineţ şi Suceava, Alexandru Lapedatu la Braşov şi la Cluj, Vasile P. Sassu la Constanţa şi Caliacra, Constantin Neamţu în Dolj şi în Gorj, Gheorghe Tătărescu în Hunedoara şi la Hotin, Cornel Corneanu la Severin şi la Caraş, dr. I. Costinescu la Neamţ şi în Capitală, G. Cipăianu la Târnava Mică şi la Turda etc. se regăseau într-o asemenea postură, deşi investiţia lor politică în „a doua organizaţie judeţeană" era, cel mai adesea, simbolică. Responsabilitatea multiplă îi plasa favorabil pe liderii politici din perspectiva puterii. Lui Valer Pop, nu i s-a

[109] Vezi **Anexa 2** de la finalul acestei lucrări, construită după articolul „D. Duca a fost proclamat preşedinte al Partidul Naţional-Liberal. Şedinţa de eri a Comitetului Central", din *Viitorul*, anul XXII, nr. 6871, marţi, 30 decembrie 1930.

permis o astfel de conducere „dublă", deşi venise în partid din poziţia de favorit al lui Carol al II-lea. Deşi fusese ales concomitent la şefia organizaţiilor de Satu Mare şi de Alba, el a fost obligat de Dinu Brătianu să opteze pentru una dintre ele. Spre nemulţumirea noului liberal care a conştientizat brusc inegalitatea de poziţii politice pe relaţia cu Alexandru Lapedatu şi cu Gheorghe Cipăianu[110].

În perioada care a urmat desemnării lui I. G. Duca drept preşedinte al partidului liberal, continuând în fapt efortul de reorganizare început după 1927, numărul şefilor de organizaţii „dedublaţi" în alte filiale a scăzut semnificativ, urmare atât a creşterii organizaţionale, prin atragerea şi formarea unor cadre în noile provincii, cât şi a reformei interne, prin tendinţa de a da substanţă conducerii locale, nu Centrului[111].

c. Situaţia fragilă pe care o aveau liberalii sub aspect politic şi organizatoric în noile provincii şi în unele judeţe din Vechiul Regat era ilustrată de situarea la conducerea unor organizaţii a unor lideri din afara ţinutului, chiar dacă ei nu gestionau şi o altă filială a partidului. Mihail Oromolu în Făgăraş, Tancred Constantinescu la Tighina, Gheorghe Tătărescu pentru o perioadă la Hotin, Victor Slăvescu la Râmnicu-Sărat, Ion I. Pillat la Dorohoi, Gheorghe Bogdan-Duică la Mureş, Ştefan Bogdan în Trei Scaune, dr. I. Costinescu la Neamţ, Constantin (Bébé) C. Brătianu în Someş etc. dau sens acestei categorii. Nelocuind în mod permanent în judeţele ale căror organizaţii liberale le reprezentau, aceşti lideri sunt slab integraţi în teritoriu şi reuşesc mobilizări parţiale ale membrilor de partid. Prezenţa lor în teritoriu era episodică, prilejuită de evenimente electorale sau de campaniile de putere ale partidului. Ei acceptaseră aceste funcţii din disciplină, fiind impuşi de la Centru pentru capacitatea lor guvernamentală potenţială (Victor Slăvescu sau Mihail Oromolu, chiar Tancred Constantinescu), în dorinţa acestuia de a detensiona o posibilă situaţie conflictuală din unele filiale, în care liderii liberali vizibili se puteau concura pentru putere (cazul lui Gheorghe Tătărescu pe relaţia cu Constantin Neamţu sau a lui Gheorghe Bogdan-Duică şi Alexandru Lapedatu la Cluj), dar şi pentru prestigiul simbolic şi poziţia de putere pe care şefia unei organizaţii a partidului o putea conferi unui om politic. Preşedinţia unei structuri locale te proiecta în prim-planul partidului, deoarece liderii locali făceau în mod automat parte din comitetul central[112]. Cantonaţi politic şi profesional la Bucureşti, aceşti oameni politici erau dependenţi de electorii locali, creând nu rareori în interiorul organizaţiei o anume competiţie pentru favorurile şefului prin legătura

[110] Valeriu Pop, *Amintiri politice. 1936-1945*, ediţie îngrijită şi prefaţă de Sanda Pop, cuvânt înainte de Florin Constantiniu, Bucureşti, Editura Vestala, 1999, p. 213.

[111] La congresul din 1929 al organizaţiei liberale de Sibiu, pe care a condus-o în anii '20, alături de cea de Vâlcea, însuşi I. G. Duca insista asupra deţinerii temporare a demnităţii de şef al organizaţiei şi pe necesitatea alegerii unui şef local („Ardealul în slujba apărării ţării. Congresul organizaţiei naţional-liberale din Sibiu", în *Glasul Ardealului*, anul III, nr. 41, duminică 13 octombrie 1929, p. 5).

[112] ACNSAS, fond Penal 446, vol. 3, dos. Brătianu Constantin, f. 384.

privilegiată pe care acesta tindea să o stabilească cu unii factori locali[113]. Confirmându-i lui Vintilă Brătianu, în septembrie 1926, hotărârea sa de a face politică la Râmnicu Sărat, Victor Slăvescu primea de la liderul partidului sfatul „de a merge cu toată organizaţia", nu cu un anumit grup local[114].

Conducerea de la Bucureşti a organizaţiei judeţene avea astfel urmări asupra periferiei partidului liberal. Prezenţa permanentă a conducătorului de filială în Capitală însemna o bună reprezentare naţională a intereselor paticulare sau comunitare, fluiditate în teritoriu sub raportul acţiunii şi deciziei în perioadele puterii, mai ales. Pe de altă parte, absenţa pentru o lungă perioadă a şefului însemna înstrăinarea acestuia de organizaţie, disfuncţionalităţi în actul conducerii prin autonomia extinsă a liderilor din teritoriu, care-şi negociau adeseori implicarea prin obţinerea unor favoruri administrative[115].

d. Practica impunerii liderului judeţean de către conducerea formaţiunii liberale era însoţită de reprezentarea şefilor de organizaţii drept proiecţie a intereselor locale la Centru. Dinspre periferie erau ceruţi lideri importanţi din perspectiva partidului, de mare suprafaţă, pentru a prelua conducerea organizaţilor judeţene, ca manieră de a atenua, prin autoritatea unui nume din protipendada partidului, dispute fratricide între familii politice locale[116], dar şi în dorinţa membrilor de judeţ

[113] La Mehedinţi, delegarea în consecinţă a unei părţi din atribuţii conducătorilor din eşalonul doi, Pompiliu Băbeanu, vicepreşedintele comitetului executiv, şi Marius Vorvoreanu, secretarul general al organizaţiei, generase o anumită rivalitate între cei doi; unii reprezentanţi locali ai formaţiunii liberale au acuzat condiţia navetistă a şefilor: locotenent-colonelul Al. Brăescu (aflat, în 1927, printre membrii comitetului executiv) îi trimitea o scrisoare deschisă liderului de organizaţie Petre Gârboviceanu, publicată în ziarul de opoziţie *Secera Mehedinţiului*, în care deplângea declinul partidului în judeţ şi acuza că dezinteresul şefilor stimulaseră invidiile, promovarea intereselor personale şi a clientelei politice (*Secera Mehedinţiului*, nr. 10 din 21 august 1927, p. 4, *apud* Tudor Răţoi, *op. cit.*, p. 45-47).

[114] Sfatul îi era dat în contextul în care Slăvescu se raporta la Costel Tătăranu, fiul lui Alecu Tătăranu, fost lider liberal; lăudându-i intenţia de a se implica în viaţa publică, de a acorda câteva ore pe zi intereselor obşteşti, şeful liberal îl sfătuia însă pe eminentul economist să nu-şi părăsească ocupaţiile profesionale (Victor Slăvescu, *Note şi însemnări zilnice*, vol. I, *octombrie 1923-1 ianuarie 1938*, ediţie îngrijită, cuvânt înainte şi indice de Georgeta Penelea-Filitti, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1996, p. 38). Dispute între grupurile de liberali în acele organizaţii conduse de „departe" erau frecvente; vezi cazurile de la Mehedinţi, cu rivalitatea menţionată dintre Marius Vorvoreanu şi Pompiliu Băbeanu, de la Mureş, de la Neamţ, acolo unde dr. Ion Costinescu era acuzat că l-a favorizat pe Nicu Guranda în dauna lui Panainte Criveţ (Nicu Guranda era acuzat de Ion Matasă că a ajuns şef al partidului prin scamatorii politice şi prin voinţa d-rului Costinescu; cf. Ion Matasă, *Ziaristica şi politica*, în ANDJ Neamţ, fond Ion Matasă, dos. 45 / 1970, f. VIII), etc.

[115] Vezi cazurile sugerate anterior.

[116] În condiţiile disensiunilor din organizaţia Constanţa, conducerea centrală l-a impus pe Vasile P. Sassu la şefia organizaţiei; în 20 octombrie 1925, Vasile P. Sassu dădea publicităţii un comunicat în care preciza că primise, din partea lui Ionel Brătianu, mandatul deplin să reorganizeze organizaţia din oraş şi judeţ şi „să-i asigure o nouă şi bună

de a avea o mai bună susţinere a intereselor specifice la nivel central[117]. Personalizarea politicii în spaţiul românesc nu se producea doar în registrul conducerii formaţiunilor, ci se perpetua, poate chiar augmentată, la nivel local; organizaţia judeţeană se identifica cu liderul ei, sau mai curând cu situaţia acestuia la Bucureşti. Aşa cum afirma liderul disident de la Constanţa, Virgil Andronescu, înlocuirea lui Vasile P. Sassu cu Istrate Micescu era dorită pentru a avea în fruntea organizaţiei o personalitate „cu multă trecere şi autoritate pe lângă cei mari"[118]. Cazurile sunt numeroase şi nu mă opresc, din raţiuni privitoare la implicaţiile pe care le-au avut asupra politicii generale a liberalilor, decât asupra lui Gheorghe Brătianu, pe relaţia cu organizaţia ieşeană, şi a lui Victor Slăvescu la Râmnicu Sărat, chiar dacă numai prima situaţie menţionată se încadrează total categoriei. Gheorghe Brătianu fusese propulsat şef judeţean de către membrii organizaţiei ieşene, de Constantin Toma mai cu seamă, chiar în pofida reticenţei lui Ionel Brătianu, ca formă de valorizare proprie a structurii politice de la Iaşi după dispariţia copleşitoare a lui Gheorghe Gh. Mârzescu[119]. În cazul lui Victor Slăvescu, motive au fost cumulate, dorinţa unor

îndrumare", pentru a pune capăt disputelor şi neînţelegerilor (*Dobrogea jună*, anul XXI, nr. 290, din 22 octombrie 1925, *apud* Valentin Ciorbea, *Evoluţia Dobrogei între 1918-1944. Contribuţii la cunoaşterea problemelor geopolitice, economice, demografice, sociale şi ale vieţii politice şi militare*, Constanţa, Editura Ex Ponto, 2005, p. 320).

[117] Din înaltele sale responsabilităţi, oamenii îi solicitau lui Alexandru Lapedatu bunăvoinţa; un anume Ion Munteanu din Buzău îl ruga să se dea pensie naţională fiicei lui Vasile Lucaciu, Tulia, aşa cum a primit văduva lui I. Pop-Reteganu (scrisoare din 10 iunie 1934, în ANIC, fond Al. Lapedatu, dos. 90, f. 1-2); prefectul de Cluj, Eugen Dunca, îl ruga pe 19 martie 1937 să-i sprijine fratele pentru a pbţine postul de procuror sau cel de preşedinte al Tribunalului din Cluj (ANIC, fond Al. Lapedatu, dos. 46, f. 1). Această realitate clientelară i-a permis lui Constantin Banu, fost lider liberal, câteva din aforismele sale de efect: el afirma că „Programele partidelor se pot schimba. Ceea ce nu se schimbă este interesul personal al partizanilor" (C. Banu, *op. cit.*, p. 42). Dându-i un sfat liderului de organizaţie sau de partid, el spunea că „în raporturile cu partizanii, nu te îngriji atât de ceea ce variază, adică de opiniile lor, cât de ceea ce este statornic, adică de poftele lor" (*Ibidem*, p. 44). El concluziona că „Viaţa de partid a partizanilor era legată de satisfacerea intereselor" (*Ibidem*, p. 46).

[118] *Dobrogea jună*, anul XXIV, nr. 5 din 10 ianuarie 1928 *apud* Valentin Ciorbea, *op. cit.*, p. 324; la Sibiu, deşi I. G. Duca insista asupra deţinerii temporare a demnităţii de şef al organizaţiei, el era reales la congresul din octombrie 1929 („Ardealul în slujba apărării ţării. Congresul organizaţiei naţional-liberale din Sibiu", în *Glasul Ardealului*, anul III, nr. 41, duminică 13 octombrie 1929, p. 5).

[119] Vezi, în principal, studiul meu, Ovidiu Buruiană, „<Georgismul>. Înfiinţarea Partidului Naţional Liberal Gheorghe Brătianu (iunie 1930)", în *Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol» din Iaşi*, tom XLIX, 2012, p. 145-160, precum şi capitolul *Disidenţii* din cadrul acestui volum.

lideri din judeţ întâlnindu-se cu preocuparea conducerii centrale a liberalilor de a valorifica capacitatea cunoscutului finanţist în cadrul partidului liberal[120].

Absenţa liderului organizaţional, aflat la Bucureşti cel mai adesea, făcea din funcţia de vicepreşedinte una decisivă în plan local liberal şi crea aparenţa puterii prin gesturi şi resurse mobilizabile. Poziţie care nu a avut corespondent la nivel central decât târziu şi excepţional în perioadă, existenţa funcţia întrunea motivaţii pragmatice şi funcţionale, legate de atenuarea orgoliilor locale, de absorbţia altor formaţiuni politice şi de suplinirea preşedintelui formal. În condiţiile în care şeful judeţean se manifesta ca o prezenţă discretă, simbolică, vicepreşedintele deţinea atribuţiile reale de control în organizaţie, deşi nu rareori el a fost acuzat de uzurpare.

e. La conducerea organizaţiilor partidului existau şi lideri fără anvergură naţională, lipsiţi de obsesii ministeriale sau aspirând, episodic, la poziţia de subsecretari de stat. Ei ajunseseră în vârful unor structuri judeţene ca urmare a capacităţii lor politice dovedite în procesul electoral. Ion Purcăreanu la Argeş, Nicolae Botez la Bacău, Ramiro Savinescu la Botoşani, Leonte Moldovanu la Brăila, Petre Corneanu în Caraş şi în Severin, N. N. Tiron la Fălciu, chiar Victor Iamandi la Iaşi, la nivelul anului 1930 cel puţin, I. Ionescu-Quintus în Prahova, I. Manolescu-Strunga la Roman, Gheorghe Şerban la Tulcea, Nicolae Simionescu la Tutova, Mihai Negură la Vaslui sau Dumitru Iuca în Vlaşca ipostaziaseră electorul capabil din umbra unor personalităţi centrale ale partidului, fără studii impozante făcute în străinătate, devenit ulterior angajat al statului ca profesor, avocat etc.[121]. Votul universal transformase radical rolul acestor figuri secundare, în sensul întăririi lui, obligând personalităţile, şefii formali ai organizaţiilor, să se retragă pe poziţiile simbolice prin influenţă ale preşedinţilor de onoare. Tony Iliescu la Vlaşca pe relaţia cu Dumitru Iuca, doctorul Ion Costinescu la Neamţ, care a cedat funcţia de preşedinte în favoarea lui Nicu Guranda în 1934[122], dar şi Constantin Argetoianu, atunci când a

[120] Tiparului în discuţie i se circumscrie cazul de la Ialomiţa, care, alături de propensiunea decizională spre vârf, arată şi preocuparea liberalilor locali de a găsi un vehicul pentru promovarea intereselor de grup. Mihail Berceanu era anunţat printr-o telegramă că membrii partidului liberal din Urziceni îl proclamaseră preşedinte de onoare al clubului şi al comitetului partidului liberal local (ANIC, Fond Mihail Berceanu, dos. I A 9 / f.d., f. 1). E adevărat că şefului astfel ales în lipsă i se reamintea necesitatea de a veni mai des în filială (ANIC, Fond Mihail Berceanu, dos. I A 5 / 1915, f. 1-3). În mod similar, Valeriu Pop era anunţat de o delegaţie a liberalilor din Alba de desemnarea sa ca preşedinte al organizaţiei, el neavând cunoştinţă anterior de o asemenea posibilitate şi nerâvnind la ea (Valeriu Pop, *op. cit.*, p. 213).

[121] Asra Berkowitz îl caracteriza pe Dumitru Iuca drept un „avocat activ şi cu trecere în judeţ" (ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 342.343). Dumitru Iuca a ajuns ministru de Interne în timpul guvernului Gheorghe Tătărescu.

[122] În 18 noiembrie 1934, la congresul organizaţiei liberale din judeţul Neamţ, dr. I. Costinescu a renunţat la funcţia de preşedinte în favoarea unui lider din generaţia tânără a partidului, Nicu Guranda, directorul băncii „Petrodava", locul de întâlnire al liberalilor nemţeni. Faptul a fost de natură să-l nemulţumească pe celălalt vecepreşedinte, Panainte Criveţ. Criveţ fusese bursier al Liceului Naţional din Iaşi, licenţiat în Litere. Profesor la Liceul

activat în cadrul partidului, ilustrează acest transfer de putere şi de reformă a partidului. Între 1927 şi 1930, noii lideri îşi controlau propriile organizaţii, reuşind mobilizarea membrilor în campaniile duse de Partidul Naţional Liberal. Recompensele acordate acestor lideri-electori nu erau ministeriale decât excepţional, ci cel mult de natură simbolică-parlamentară, ei obţinând funcţii de vice-preşedinte al Camerei sau al Senatului. Dar chiar şi această răsplată formală era contestată, invocându-se precaritatea formaţiei lor intelectuale[123]. Puterea reală a liderilor din această categorie constituia adeseori o parte a jocului politic, a competiţiei complexe dintre interesele unor membri în plan local şi de cele ale Centrului[124]. Deşi se

„Petru Rareş" din Piatra Neamţ, el întruchipa tipul dascălului cult, muncitor, cinstit şi drept; vicepreşedinte al organizaţiei liberale, senator în 1922, el a fost dezamăgit atunci când dr. I. Costinescu i l-a preferat pe Guranda; a rămas însă în partid, respingând însă ca ridicolă încercarea doctorului Costinescu de a-l mulţumi cu distincţia de vicepreşedinte de onoare al organizaţiei, cea de preşedinte de onoare fiind atribuită lui însuşi (*Omagiul unei energii: Leon Mrejeriu*, Piatra-N.[eamţ], Imprimeria judeţului Neamţ, f.a. [1935], p. 59).

[123] De pe poziţii intelectuale şi ideale, inginerul Alexandru Topliceanu se revolta faţă de faptul că rolul de conducători politici revenise unor oameni care ori sunt „valori rurale", ori îmbogăţiţi peste noapte; el constata că aşa se ajunsese ca „agentura electorală" să preţuiască în ochii şefului mai mult decât cultura, independenţa de caracter sau puterea creatoare. Considerând că partidele politice erau conduse de intelectuali, el cantona „agentura electorală", care existase şi avusese un rol însemnat şi în vechea Românie, la alegeri sau campanii politice violente. Întotdeauna, observa inginerul liberal, existaseră electori, cărora li s-a acordat satisfacţii pentru munca şi zelul depus pentru cauza partidului; ceea ce contesta el era rolul hotărâtor („situaţii preponderente") pe care aceste elemente („trepăduşii electorali" şi „oamenii de casă" ai partidelor politice) au parvenit să joace în viaţa politică, spre deosebire de trecut, unde un Iancu Brătescu la Bucureşti, un Bazile Epurescu, un Neculai Săveanu (bătrânul) de la Focşani, numai rareori, după zece ani de muncă în serviciul partidului, ajungea să ocupe postul de vice-preşedinte al Camerei (Ing. Alex. Topliceanu, „Intelectualii", în *Cronica Politică şi Parlamentară*, anul I, nr. 5-6, vineri 29 martie 1929, p. 15).

[124] Dorind să-şi sporească influenţa în partid, Duca a încercat să-l impună pe Asra Berkowitz ca şef liberal al Banatului; în septembrie 1932, urmare a noilor tendinţe imprimate de liderul de la Bucureşti, apăruseră dizarmonii în cadrul organizaţiei din această zonă, ziarul *Vestul* sugerând o posibilă nemulţumire a militanţilor liberali, ei acuzându-l pe Avram Imbroane, liderul local, că deturnase în folosul propriei familii o parte din contribuţiile obligatorii la Casa Partidului („Detractorilor mei", în *Renaşterea*, nr. 40 din 25 septembrie 1932, *apud* dr. Avram Imbroane, *Testament politic. Din publicistica unui liberal bănăţean*, ediţie îngrijită de Adrian Onică, Roxana Pătraşcu, cuvânt înainte de Mihai Şora, prefaţă de Constantin Jinga, cronologie de Remus Jurca-Unip, *in memoriam* Horia Musta, Timişoara, Editura Marineasa, 2003, p. 291). Deşi iniţial încercase să excludă ideea de criză, în luna octombrie a acelui an, Avram Imbroane era nevoit să recunoască dificultăţile pe care le cunoştea organizaţia. În context, pe 15 octombrie 1932, el trimitea o scrisoare comitetului judeţean în care justifica absenţa din acest for, motivată de prezenţa lui la Bucureşti, chemat de conducerea centrală. În contextul politic dificil pentru liberali din toamna lui 1932, marcat de revenirea la guvernare a Partidului Naţional Ţărănesc, Avram

revendicau de la tradiţionala autoritate totală a şefului local liberal, legitimitatea acestor lideri veniţi dinspre baza partidului era una discutabilă, supusă inevitabil uzurii şi contestării.

3.3.4. Contestare şi competitivitate politică în plan local. Cazul organizaţiei liberale din Prahova[125]

Diferit faţă de cazul filialei liberale de Ilfov, organizaţia Partidului din Prahova reprezenta una din cele mai importante structuri politice locale din perspectiva discursului doctrinar al liberalilor români, perspectiva sociologică partinică întâlnindu-se cu realitatea socială a unei lumi structurate de numeroşii funcţionari şi muncitori de aici în ideea votului luminat, capabil să valorizeze liberalismul politic. Similar organizaţiei de Ilfov, vecinătatea apropiată a Capitalei făcea competitivă lupta politică din acest judeţ şi o proiecta în prim planul confruntării generale cu adversarii liberalilor. Disputa politică a existat însă şi în interiorul organizaţiei, o tradiţie a dizidenţei putând fi invocată în istoria liberalilor prahoveni[126].

Imbroane a fost reconfirmat de către I. G. Duca; ca formă a autorităţii el l-a schimbat pe C. Georgescu din funcţia de corespondent oficial al *Viitorului* pentru Timiş-Torontal, el desemnându-l pentru acest rol, în acord cu conducerea judeţului, pe dr. N. Table, avocat în Timişoara (în *Renașterea*, nr. 46 din 23 octomrbie 1932, *apud* dr. Avram Imbroane, *op. cit.*, p. 304-305). Dar starea de tensiune a continuat, în condiţiile în care Israel Berkowitz, atotputernicul director al ziarului *L' Independance Roumanie*, cum îl desemna el, a revenit în Banat în calitate de candidat pe listele liberale din Timiş-Torontal, iar adversarii lui Imbroane (Ștefan Vlădescu ș.a.) văzuseră în cel venit de la centru un pilon, o pârghie pentru acţiunile lor. Liderul judeţean a revenit acuzator la adresa conducerii centrale a P.N.L., cu o istorie a conflictului, în care-şi elogia propria muncă de închegare a liberalismului în aceste ţinuturi şi în care repingea acuzele aduse de ceilalţi la adresa lui de „hoţ", „șarlatan" escroc, şi care-i atingeau şi familia. El se arăta nemulţumit că intrigile tradiţionale nu erau sancţionate, ba chiar susţinute şi se întreba în context asupra puterii în partid a lui Berkowitz, care putea face acceptată terfelirea unei organizaţii întregi. Destul de sigur pe capacitatea sa, Imbroane sugera ultimativ că de lămurirea acestor chestiuni depindea atitudinea de viitor a organizaţiei: ei voiau să rămână liberali, dar cu condiţia să li se dea toată consideraţia de la centru („Să fim bine înţeleşi. În jurul atitudinii noastre politice", în *Renașterea*, nr. 47 din 30 octombrie 1932, *apud* dr. Avram Imbroane, *op. cit.*, p. 307-309). Excluderea cu unanimitate de către Comitetul judeţean a celor „răzvrătiţi", care încercaseră „un asasinat politic", încheia însă conflictul („Răzvrătire împotriva justiţiei sociale", în *Renașterea*, nr. 48 din 6 noiembrie 1932, *apud* dr. Avram Imbroane, *op. cit.*, p. 310-311).

[125] Asupra conflictului din organizaţia liberală din Prahova, vezi Ovidiu Buruiană, *op. cit.*, teză de doctorat, p. 561-565 şi infra, partea de început din capitolul *Dizidenţii*. O altă organizaţie competitivă a fost cea de Putna, cu Nicuşor Săveanu şi N. D. Chirculescu în prim-plan în anii '20, pe care-l prezint însă la capitolul privitor la *Familii politice liberale*. În sfârşitul anilor '30, actorii luptei politice de la Putna s-au schimbat, o dată cu revenirea în organizaţie a istoricului Constantin C. Giurescu.

[126] Vezi Costin Vrânceanu, *op. cit.*, *passim*, mai ales p. 20-21, 36 şi 38.

Pe relaţia cu Centrul, dualitatea conducerii la vârful Partidului din anii '30, cu raportul neclar de putere între preşedintele Constantin (Dinu) I. C. Brătianu şi secretarul general Gheorghe Tătărescu, primul ministru al guvernului, a făcut din evoluţiile politice din organizaţia Prahova un seismograf al marii competiţii pentru influenţă din cadrul formaţiunii liberale.

În 1919, după moartea petrecută în anul anterior a lui Alexandru G. Radovici, personalitate politică de prim rang a liberalilor români la începutul secolului XX[127], conducerea organizaţiei liberale de Prahova a Partidului Naţional Liberal a fost încredinţată lui Ion Ionescu-Quintus. Colaborator fidel al fostului lider judeţean, Ionescu-Quintus reprezenta electorul performant, capabil să controleze politic şi administrativ judeţul. Calitate devenită determinantă pentru conducerea centrală a partidului în contextul votului universal şi al bulversării politice de după 1918[128]. Fără să facă parte din elita liberală guvernamentală, Ion Ionescu-Quintus reprezenta un personaj local impozant profesional, ca avocat, dar şi cultural public, fiind un epigramist de valoare, ziarist, bibliofil şi un amator de artă avizat[129]. Capacitatea lui organizatorică, dovedită inclusiv prin alegerea de 9 ori ca deputat pe listele partidului, a fost recompensată prin desemnarea lui drept vicepreşedinte al Camerei Deputaţilor în 1923, cu un rol important în adoptarea Constituţiei din acel an[130].

Însă stilul său de conducere, bazat pe controlul administraţiei, l-a adus în conflict cu o grupare preponderent urbană a organizaţiei, coalizată în jurul lui Dimitrie I. Nicolaescu. Fiu de învăţător din mediul rural, devenit avocat de succes, Dem. I. Nicolaescu, aşa cum este el cunoscut, era la rândul lui implicat în viaţa politică încă dinainte de 1900, ales uneori şi la Colegiul al III-lea, întrucât apăra adeseori gratuit drepturile ţăranilor în instanţe. După război, primar al oraşului Ploieşti şi prefect de Prahova, vicepreşedinte al organizaţiei, fapt care dovedeşte

---

[127] Alexandru G. Radovici fusese iniţial un important intelectual socialist, cu studii juridice la Paris şi la Bruxelles, în acest ultim oraş obţinând şi doctoratul. Deşi fondator al Partidului Social Democrat al Muncitorilor din România în 1893, el a trecut la liberali o dată cu „trădarea" generoşilor. Ajuns ca membru al P.N.L., primar al oraşului Ploieşti şi şef al organizaţiei Prahova (după 1909), el a fost unul dintre apropiaţii lui Ion I. C. Brătianu şi susţinător al noului program de reforme al liberalilor români, pentru care a militat şi ca publicist, prin articolele inspirate din *Viitorul* sau din publicaţii locale. În timpul războiului, a deţinut funcţia de ministru în guvernul Ionel Brătianu la Industrie şi Comerţ (1914-1916), ulterior fiind director general la BNR. A murit la Iaşi în iunie 1918 (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 706; Costin Vrânceanu, *op. cit.*, p. 148-149).

[128] *Ibidem*, p. 57-58. În momentul puterii, din martie 1922, I. Ionescu-Quintus a fost, de altfel, recompensat pentru acţiunea de reorganizare a formaţiunii în Prahova şi pentru scorul electoral prin desemnarea lui ca vice-preşedinte al Camerei Deputaţilor.

[129] Ca ziarist, avea numeroase colaborări la *Adevărul literar*, *Adevărul ilustrat*, *Universul*, *Viitorul* ş.a. Deţinea în casa sa din Ploieşti pânze de Grigorescu, Luchian, Andreescu şi Gh. Petraşcu (a doua colecţie de tablouri Petraşcu, după colecţia Zambaccian). În *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an II, nr. 85, 17 octombrie 1929, p. 2.

[130] *Figuri politice şi administrative* …, p. 83; Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 435; Costin Vrânceanu, *op. cit.*, p. 149.

competenţa lui politică[131], Dem Nicolaescu a construit o alternativă la conducerea autoritară exercitată de I. Ionescu-Quintus.

Importanţa simbolică şi electorală a filialei prahovene din perspectiva partidului a determinat încercarea de mediere a conflictului de către Centru. Însuşi Ion I. C. Brătianu, alături de I. G. Duca, Ion Inculeţ şi Gheorghe Tătărescu au participat la congresul judeţean din noiembrie 1926, prezenţă motivată şi de înscrierea grupării takiste din jurul lui Stelian Popescu în organizaţia de Prahova. Compromisul rezultat, cu instituirea funcţiei de preşedinte de onoare pentru I. Ionescu-Quintus, Dem I. Nicolaescu câştigând poziţia de lider deplin, chiar dacă în comitet partizanii aparţineau ambelor grupări, nu l-a mulţumit pe fostul şef al organizaţiei[132]. Marginalizat, el a încercat să forţeze după moartea lui Ionel Brătianu o rediscutare a situaţiei din partid, convocând nestatutar congresul judeţean, la care au participat, cu precădere, doar proprii adepţi. În pofida medierii încercate o dată în plus de la Centru, prin N. Chirculescu şi N.N. Săveanu, ruptura s-a oficializat în februarie 1928, prin excluderea în fapt a celor care încălcaseră Statutul organizaţiei. Liberalii cunoşteau o disidenţă importantă în Prahova, avându-l ca vector de imagine şi de influenţă pe Ion Ionescu-Quintus, dar cuprinzând o serie de factori administrativi şi politici semnificativi în regiune, precum Spirea Sorescu, ales senator în 1927 şi fost prefect în guvernarea liberală anterioară (1922-1926)[133], Gogu C. Fotescu[134], deputaţii N. Constantinescu-Bordeni şi Gogu Zamfirescu, dr. I. Negrutzi etc.[135] Deşi noul grup liberal era unul manifest politic, având chiar un oficios (*Viitorul Prahovei*) ca mijloc de difuzare a mesajului, nu cunosc un proiect coerent al celor grupaţi în jurul lui Ionescu-Quintus. Ei materializau mai curând o fractură la nivelul judeţului între influenţa liberală în mediul urban, semnificativă pentru partidul oficial din jurul lui Dem. I. Nicolaescu, şi controlul organizaţiilor rurale ale liberalilor prahoveni, unde-l regăsim pe fostul lider, devenit dizident faţă de P.N.L. De altfel, la alegerile locale din octombrie 1928, Ionescu-Quintus s-a aliat electoral cu ţărăniştii d-rului N. Lupu, reuşind, prin scorul electoral obţinut, să facă

[131] Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 599. Costin Vrânceanu, *op. cit.*, p. 150. Dem. Nicolaescu era un om politic capabil şi preluarea conducerii organizaţiei nu a surprins pe foarte mulţi. A devenit senator de drept în 1937.

[132] *Ibidem*, p. 72-77.

[133] „Întâiul prefect al României Mari, cum l-a intitulat ministrul Instrucţiunii, dr. C. Angelescu, pentru meritul de a fi ridicat cel mai mare număr de şcoli (*Figuri politice şi administrative* ..., p. 115)

[134] Gogu C. Fotescu fusese, la rândul lui, deputat de Prahova şi primar de Ploieşti (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 331).

[135] Costin Vrânceanu, *op. cit.*, p. 82-84. Vezi şi „Armonia liberală e… deplină", în *Dreptatea*, anul II, nr. 293, joi 4 octombrie 1928 sau publicaţii locale, precum *Informatorul*, Ploieşti, anul I, nr. 28, 10 septembrie 1927; *Lumina*, Ploieşti, anul I, nr. 10, 7 februarie 1928, *apud* Constantin Dobrescu, Mihai Rachieru, Ioan Şt. Baicu (editori), *Viaţa politică prahoveană. 1919-1938. Documente*, Ploieşti, Scrisul Prahovean-Ceraşu, 2000, p. 140.

irelevantă victoria grupării liberale oficiale în faţa naţional-ţărăniştilor[136]. În 1930, dizidenţii liberali din Prahova, cu N. Constantinescu-Bordeni în prim-plan, dar fără I. Ionescu-Quintus, au aderat la formaţiunea lui Gheorghe Brătianu[137].

Liniştea politică din organizaţia liberală prahoveană a fost aparentă. Noua direcţie politică promovată de I. G. Duca după 1930, de democratizare a partidului liberal şi de întinerire a lui, prin atragerea unor tineri de valoare, capaili să ofere dinamism şi anvergură intelectuală şi profesională formaţiunii, a produs o nouă contestare a autorităţii liderului judeţean în organizaţia de Prahova. Conduşi de inginerul Petre Bejan[138], de avocaţii Ionel Creţoiu şi Şerban Lilu, cu implicarea marelui comerciant Georgică N. Iosifescu etc., tinerii liberali au criticat deschis forma puterii şi autorităţii din structura liberală, precum şi practicile politice ale lui Dem. I. Nicolaescu, faptul că se înconjurase de o grupare de „profitori", el însuşi

[136] Costin Vrânceanu, *op. cit.*, p. 87-88. *Ploieşti*, anul X, nr. 3999, 25 mai 1931, *apud* Constantin Dobrescu ş.a. (editori), *op. cit.*, p. 211. Scorurile electorale ale dizidenţilor au fost modeste, în scădere, şi la alegerile locale din martie 1930, ei blocându-i însă pe liberalii din jurul lui Dem. I. Nicolaescu, atât electoral, cât şi în raport cu conducerea centrală a partidului.

[137] Pe ansamblu, organizaţia liberală din Prahova a fost probabil una din cele mai afectate, după cea din Iaşi, desigur; pe lângă dizidenţii Gogu Fotescu sau Spirea Sorescu, care s-au alăturat imediat noului concurent liberal, o serie de lideri şi de tineri s-au îndreptat spre fiul lui Ionel Brătianu, precum Constantin Papazopol, primarul oraşului Văleni etc. (*Informatorul*, anul V, nr. 8, 21 iunie 1930, *apud* Constantin Dobrescu ş.a. (editori), *op. cit.*, p. 194).

[138] Petre Bejan era cunoscut în primul rând profesional, ca inginer, adeseori fiind regăsit ca Inginerul Petre Bejan, administrator delegat sau director al mai multor întreprinderi miniere / petrolifere, cum ar fi „Creditul Carbonifer", „Foraj Lemoine", proiectant al canalului Argeş – Bucureşti – Dunăre. S-a implicat politic de tânăr, fiind lider al tinerilor liberali prahoveni după 1927 şi îndrumând cercul de studii al Partidului, din 1930. A întemeiat prin propriile sale resurse, ca formă de valorizare politică, „Cantina muncitorilor" şi se implicase în opera de culturalizare a lucrătorilor prahoveni (*România*, anul VI, nr. 73, luni, 14 mai 1934, *apud* Constantin Dobrescu ş.a. (editori), *op. cit.*, p. 316). Apropiat de I. G. Duca şi, apoi, de Gheorghe Tătărescu, el a devenit consilier local şi judeţean, deputat în 1933, 1937 şi 1946, iar ca funcţii ministeriale a fost subsecreatr de Stat la Ministerul de Război, apoi al Armamentului şi la Preşedinţia Consiliului de Miniştri (în perioada 1935-1937), iar după al doilea război mondial, la Industrie şi Comerţ (1945-1946). Vezi Costin Vrânceanu, *op. cit.*, p. 151-152; legat de această ultimă perioadă, mulţi l-au reprezentat drept „ultimul dintre liberali", cel care a încercat să salveze partidul după 1947, cu acel PNL Petre Bejan (Gheorghe Onişoru, *op. cit.*, p. 269-270). Era perceput drept un bun cunoscător al problemelor economice şi financiare, având expuneri parlamentare „luminoase" (Radu T. Matei, *Aspecte parlamentare. 1934-1935*, cu o prefaţă de George Fotino, Bucureşti, Tip. „I. C. Văcărescu, 1935, p. 172), Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 92. Vezi importanţa lui prin impunătoarele dosare aflate în custodia ACNSAS, atât în fond Penal (dos. 177, 8 volume, volumul 3 cu 2 părţi), cât şi Informativ (dos. 3073), cu multe volume fiecare.

fiind acuzat că primise comisioane necuvenite[139]. Acţiunea noului grup a încercat să-şi definească identitatea prin publicarea ziarului *Biruința*, subintitulat „al tinerilor liberali din Prahova", spre a se deosebi de *Ploieştii*, oficiosul vechilor liberali. Ei au dezvoltat o serie de conferinţe, marcate de un anume idealism, dar care demonstra fractura din interiorul organizaţiei. Deşi iniţial, Dem. I. Nicolaescu a salutat entuziasmul tinerilor, el i-a exclus, ulterior, pe contestatari, fapt care a radicalizat tineretul liberal din judeţ[140]. În aprilie 1932, tinerii liberali au inaugurat şi un club propriu, în prezenţa deputatului Petre I. Ghiaţă, prezentat identitar ca unul din cei mai apropiaţi colaboratori ai lui I. G. Duca[141]. Forţa organizaţiei georgiste din Prahova sub conducerea lui N. Constantinescu Bordeni şi indicaţiile imperative venite de la Centrul partidului au obligat actorii liberali la reconsiderarea poziţiilor anterioare, I. Ionescu-Quintus fiind reprimit în partid[142]. Încercarea lui Dem. I. Nicolaescu de a construi un grup alternativ al tineretului liberal, Tineretului liberal din Ploieşti, sub patronajul unor cadre „cu experienţă", cum erau profesorul Aurelian Moşoiu, C. Rigu, etc.[143], a demonstrat sprijinul precar pe care şeful organizaţiei îl avea în teritoriu. El a refuzat, de altfel, iniţiativa tinerilor liberali de convocare, prin comitetele comunale, a congresului organizaţiei pe 9 octombrie 1932, ca formă de reorganizare a partidului[144].

Importanţa strategică a organizaţiei prahovene a reieşit, o dată în plus, în încercarea de mediere a Centrului. Prin implicarea secretarului general al P.N.L., Gheorghe Tătărescu, a dr.-lui Constantin Angelescu, a lui Leonte Moldoveanu sau Bébé Brătianu, desemnaţi în acest scop de către delegaţia permanentă centrală a partidului, în septembrie 1933, s-a produs reîntregirea de compromis a partidului local, Dem I. Nicolaescu rămânând preşedintele organizaţiei, iar Petre Bejan devenind unul dintre cei 5 vicepreşedinţi ai formaţiunii[145], cu perspectiva convocării unui

[139] Dem. I. Nicolaescu era acuzat că în calitate de avocat al Societăţii „Creditul Minier" a luat drept comision un milion pentru a mijloci cumpărarea unui teren petrolifer (*Curentul Prahovei*, anul VI, nr. 112-113, 5 iunie 1934, *apud* Constantin Dobrescu ș.a., editori, *op. cit.*, p. 317).

[140] *Virtutea*, Ploieşti, anul XIV, nr. 938, 16 ianuarie 1932, *apud Ibidem*, p. 247; „Erori de tactică. Indignarea tineretului prahovean", în *Curentul Prahovei*, anul III, nr. 29, 8 februarie 1932, *apud Ibidem*, p. 253-254.

[141] *Virtutea*, anul XIV, nr. 949, Ploieşti, 7 aprilie 1932, p. 1, *apud Ibidem*, p. 263.

[142] *Ploieştii*, nr. 443-444, 10 iunie 1932, *apud Ibidem*, p. 275-276.

[143] *Dreptatea*, anul VI, martie 1932, *apud Ibidem*, p. 263.

[144] *Curentul Prahovei*, anul IV, nr. 75, Ploieşti, 18 octombrie 1932, *apud Ibidem*, p. 287.

[145] Succesul guvernului la Prahova apărea unor ziare drept rezultatul bunei armonii ce domnea între cei doi şefi ai organizaţiei, Dem. I. Nicolaescu şi inginerul Petre Bejan (*Lumina*, 26 septembrie 1933, *apud Ibidem*, p. 298-299); vezi şi *Virtutea*, anul XVI, nr. 1039, 1 ianuarie 1934, *apud Ibidem*, p. 308. În septembrie 1933, reveneau în partid şi unii „georgişti", precum învăţătorul D. Constantinidi-Zamfira, din satul „Spirea N. Sorescu" din Zamfira, directorul şcolii primare, şi preşedintele Băncii „Unirea" Boldeşti-Prahova (*Virtutea*, anul XV, nr. 1028, 11 octombrie 1933, *apud Ibidem*, p. 300).

congres al PNL Prahova în aprilie anul următor (pe 29 aprilie), care să recunoască oficial noua stare de lucruri[146].

Moartea lui I. G. Duca a determinat o poziţie avantajoasă pentru Dem. I. Nicolaescu; presa favorabilă vechilor liberali, îl prezenta pe fostul şef ca subjugat de problema întineririi cadrelor, introducând tineri în locurile de comandă fără stagiu şi fără ca aceştia să se fi evidenţiat din punct de vedere intelectual şi moral[147]. Imposibila împăcare între taberele din organizaţia Prahova a luat forma unui „război civil" liberal, în condiţiile disputei de la nivelul central al formaţiunii liberale de după 1934. Continuator al lui I. G. Duca, Gheorghe Tătărescu l-a sprijinit direct pe Petre Bejan, menţinându-l pe prefectul D. D. Sfetescu, cumnatul său şi apropiat de liderul tineretului liberal de Prahova Bejan în pofida contestării lui Dem. Nicolaescu. În acelaşi timp, Constantin I. C. Brătianu s-a opus instalării lui Bejan la conducerea organizaţiei, ajungându-se la soluţia temporară, de compromis, a proclamării ca şef la Prahova a lui Constantin (Bébé) Brătianu, secretarul general al partidului, formulă agreată atât de Dem. I. Nicolaescu, cât şi de Petre Bejan[148]. Situaţia a rămas însă mai curând confuză pentru perioada în discuţie[149], deşi Petre Bejan a obţinut recunoaşterea ca şef al organizaţiei în 1935 (Dem I. Nicolaescu devenind preşedinte

---

146 *Virtutea*, anul XVI, nr. 1056, 14 aprilie 1934, *apud Ibidem*, p. 314.

147 Acuzele la adresa lui I. G. Duca erau foarte dure; în primul rând, fostul lider liberal era condamnat că i-ar fi „îmbrăţişat" pe cei cu avere, dispuşi să facă sacrificii pentru clubul central ce şchiopăta de sărăcie, după o lungă opoziţie; între aceşti preferaţi, trecut în primul rând, era şi „plescăitorul matrimonial", inginerul P. N. Bejan, care urmărea să fie cu orice chip şef la Prahova; în povestirea vechilor liberali, clubul liberal din Ploieşti s-ar fi revoltat ani în şir contra „ruşinii ce i se impunea de fostul şef Duca"; ura fruntaşilor contra lui Bejan conducând la plecarea unor lideri din partid (*Ploieştii*, anul XII, nr. 511-512, duminică 15 aprilie 1934, *apud Ibidem*, p. 315).

148 *Ploieştii*, anul XIII, nr. 519-520, duminică 10 iunie 1934, *apud Ibidem*, *op. cit.*, p. 318; *Virtutea*, anul XVI, nr. 1078, 15 septembrie 1934, *apud Ibidem*, p. 321-322. Vezi şi Costin Vrânceanu, *op. cit.*, p. 119.

149 În noiembrie 1934, Petre Bejan se considera şeful partidului de 3 ani, deşi era conştient de necesitatea unui congres judeţean, propus pentru luna decembrie, care să definitiveze o situaţie politică, el sugerându-i lui Dem. Nicolaescu să primească preşedinţia de onoare a organizaţiei (*Ploieştii*, anul XIII, nr. 539-540, duminică, 25 noiembrie 1934, *apud* Constantin Dobrescu ş.a. (editori), *op. cit.*, p. 328). Congresul nu s-a ţinut însă, Dinu Brătianu neacceptând data. În decembrie 1934, disputele din organizaţia din Ploieşti între adversarii şi prietenii d-lui Nicolaescu, fostul şef al organizaţiei liberale, au luat o formă violentă (Radu T. Matei, *op. cit.*, p. 71). Pe 17 martie 1935, bejaniştii sperau din nou să fie ziua sorocită pentru limpezirea situaţiei din Partidul Naţional Liberal din Prahova, ei dând ca sigură alegerea ing. Petre Bejan ca şef al partidului (*Virtutea*, anul XVII, nr. 1105, 16 martie 1935, *apud* Constantin Dobrescu ş.a. (editori), *op. cit.*, p. 330). Se pare că a reuşit, în alegerile din aprilie 1935, *Ploieştii* cerând alegătorilor să dea voturile listelor opoziţiei şi să nu voteze lista lui Sfetescu în frunte cu Bejan; pe listă nu se găsea nici un apropiat al lui Dem. I. Nicolaescu (*Ploieştii*, anul XIII, nr. 555-556, sâmbătă, 6 aprilie 1935, *apud Ibidem*, p. 331).

de onoare), el consolidându-şi poziţia în perioada care a urmat prin înlăturarea din administraţia locală a unor apropiaţi ai fostului lider[150]. Tineretul liberal din Prahova devenea un model pentru celelalte structuri judeţene ale tineretului liberal român, aşa cum arăta Petre Bejan la o întrunire a tinerilor liberali din Prahova[151]. Dar, disputele în organizaţie nu au încetat, „vechii" liberali reacţionând prin reînfiinţarea unui vechi ziar, *Libertatea*, prin deschiderea unui alt club şi, mai ales, prin discursuri foarte agresive la adresa noului lider[152]. Campania lor de presă se suprapunea acţiunii duse de ziarele centrale, chiar de *Universul*, cotidian apropiat de Dinu Brătianu, de dezvăluire a abuzurilor şi afacerilor din jurul lui Tătărescu, ei focalizând atenţia împotriva prefectului de Prahova şi sugerând ideea că Dinu Brătianu trebuia să facă o operă de „curăţare"[153].

Lupta dusă din interiorul partidului împotriva lui Petre Bejan era denunţată de presa favorabilă tinerilor liberali din Prahova în termenii practicilor politice care defineau, în mod negativ, partidul. „Tinerii" considerau că „adevărata" vinovăţie a liderului prahovean consta în aptitudinile politice care îl aduseseră la conducerea organizaţiei judeţene şi de faptul că nu era „moştenitorul unui blazon familiar", nici măcar ginerele vreunuia dintre predecesorii săi politici sau „măcar omul de casă al unei fosile sau estropiat politic"[154].

Ca epilog la această istorie a evoluţiei organizaţiei de Prahova a Partidului Naţional Liberal, reîntregirea liberală a însemnat marginalizarea lui Petre Bejan, în condiţiile în care „georgistul" N. Constantinescu-Bordeni era un om politic popular

---

150 El şi-a întărit şefia prin înlăturarea primarului de Ploieşti, George Manolescu, înlocuit prin Iorgu Predescu, dar şi prin poziţia guvernamentală, de subsecretar la Ministerul Armamentului (*Informatorul*, anul VIII, nr. 7, 31 iulie 1935, *apud Ibidem*, p. 341).

151 *Curentul*, 19 aprilie 1935, *apud Ibidem*, p. 333-334.

152 „Vechii" liberali se întruniseră acasă la Ştefan Teodorescu pentru o acţiune de desolidarizare cu acei care „compromiteau" partidul prin actele lor; ei au alcătuit un comitet de reorganizare a partidului, adresându-i o telegramă în acest sens lui Dinu Brătianu (*Ploieştii*, anul XIV, nr. 565-566, sâmbătă, 6 iulie 1935, *apud Ibidem*, p. 340). Opera de reorganizare a partidului şi de luptă politică pentru a curăţa Partidul Liberal de elementele „bejaniste" urma să fie condusă de George Manolescu, fostul primar (*Ploieştii*, 29 septembrie 1935, *apud Ibidem*, p. 345; vezi şi *Ploieştii*, anul XIV, nr. 581-582, duminică, 24 noiembrie 1935, *apud Ibidem*, p. 351-352). Ei au reuşit, prin campania de presă să provoace demisia prefectului D.D. Sfetescu, înlocuit însă tot cu un „bejanist", Nae Anastasiu, avocat şi senator (*Invalidul Român*, anul IX, nr. 27/28, 15 octombrie 1935, *apud Ibidem*, p. 347).

153 Costin Vrânceanu, *op. cit.*, p. 123; *Ploieştii*, anul XIV, nr. 567-568, joi, 1 august 1935, *apud* Constantin Dobrescu ş.a. (editori), *op. cit.*, p. 342.

154 După autorul materialului, Petre Bejan „violase" principiile sacrosante ale nepotismului, servilismului şi parvenitismului politic; venerabili domni din consilii de administraţie, moştenitorii, majordomii şi oamenii de casă ai „gloriilor" de odinioară, în enigmatice conclavuri sau în coloanele ziarelor aservite deplângeau abandonarea liberalismului tradiţional, dar Petre Bejan întruchipa valoarea selectată prin luptă, dinamism, sacrificiu, abnegaţie (*Biruinţa,* Ploieşti, anul I, nr. 5, 19 martie 1936, *apud Ibidem*, p. 360); Costin Vrânceanu, *op. cit.*, p. 127.

şi recunoscut organizator, cu bune rezultate în alegerile anilor '30. Fostul lider a fost părăsit de o parte a prietenilor politici, cum a fost cazul avocatului Creţoiu, iar împăcarea dintre cadrele vechi şi cele noi s-a făcut prin înlăturarea lui Bejan. Dacă Petre Ghiaţă, celălalt lider la grupării „H" a ieşit din partid, Petre Bejan a încercat să formeze un grup nou, *Partidul Liberal Haşist*, în spatele lui Gheorghe Tătărescu[155].

* * *

Clasificarea liderilor judeţeni pe care am realizat-o anterior, chiar limitată de cunoaşterea mea istorică la acest moment, lasă să se întrevadă importanţa electorilor în cadrul structurii liberale; de asemenea, permite stabilirea anumitor raporturi între lideri şi electori, precum şi ierarhii intraorganizaţionale între liderii şi structurile liberale însele.

3.3.5. Lideri şi electori

Absolutismul liderului local în cadrul structurii judeţene liberale era, în mare măsură, o construcţie ideologică a celorlalţi, care avea rolul de a-i discredita electoral pe liberali, arătând faptul că erau nişte „mameluci politici", incapabili de gândire critică asupra valorilor individuale umane şi robiţi patimilor materiale. Chiar dacă, în unele situaţii, puterea preşedintelui de organizaţie era mare, ea cunoştea constrângeri exercitate atât dinspre membrii organizaţiei, cât şi dinspre conducerea centrală a partidului. Reprezentând-o ca pe o relaţie cu actorii organizaţionali, autoritatea liderului era „perisabilă" şi genera contestări. Într-o societate premodernă, puterea politică a şefului judeţean era materializată în ştiinţa lui de a atenua geloziile şi orgoliile inerente dintre militanţi, de a le procura acestora poziţii simbolice şi de a putere, de a favoriza accesul judeţului şi a partizanilor înşişi la resursele guvernamentale prin raporturile stabilite cu liderii de la Bucureşti. În acelaşi timp, importanţa lui la Centru era dată de valoarea individuală a electorilor din acel judeţ sau a grupului pe care îl reprezenta în plan politic, metamorfozat în obţinerea de voturi. Din acest motiv, şeful de partid depindea de posibilitatea de a-i mobiliza pe oamenii din teritoriu. El a dezvoltat un anumit comportament politic parohial, menit să stimuleze această loialitate, să creieze fideli, structurând organizaţia ca pe o mare familie, în care raporturile sunt subînţelese, informale. Într-o societate tradiţionalistă, liderul de organizaţie era încorsetat de relaţiile personale statuate încă din perioada votului cenzitar. El botează, cunună şi mimează participarea la viaţa domestică a partizanilor. Raporturi dintre lider şi membrii din teritoriu depăşea cadrul politic modern, al relaţiilor impersonale, fiind dominate de intimitatea specifică lumii rurale româneşti. Un Dem. Ionescu, preot din Copăceni-Vâlcea, îi scria pe 5 iunie 1920 lui I. G. Duca, regretând faptul că nu s-au întâlnit nici înainte şi nici după alegerile din acel an; tonul era unul familiar, vorbindu-i „atotputernicului" lider bucureştean despre ingratitudinea vâlcenilor, „gloata ignorantă"; auzise faptul că I. G. Duca urma să revină la Măldăreşti „şi e bine, căci acolo Vă Veţi mai

[155] *Imparţialul*, Ploieşti, 13 februarie 1938, *apud* Constantin Dobrescu ş.a. (editori), *op. cit.*, p. 442.

linişti şi poate în linişte fiind veţi câştiga mai mult pentru moment… Să vă povestesc ce-am păţit!", exclamă el la un moment dat. „Vă aşteptăm cu multă nerăbdare spre a discuta atâtea şi atâtea…"[156].

Pentru acei liderii care făceau de obicei politică la Centru, problema de impunere era una presantă. Aparent atotputernici, ei aveau nevoie mereu să îşi certifice autoritatea, prin anumite gesturi simbolice sau materiale în raport cu propria organizaţie. Încercând să impresioneze la Dorohoi, Ion Pillat a dorit să aducă patru miniştri pentru inaugurarea unei şcoli în oraş. Participare contramandată însă în ultimul moment, fapt care i-a creat mari neplăceri liderului bucureştean, conştient că era „o mare lovitură pentru noi şi în special pentru mine personal care mă fac de râs"[157]. Liderii naţionali sau cu interese la Bucureşti se bazau aproape exclusiv pe electorii locali ai partidului, şefii de sectoare fiind adeseori regizorii sau antreprenorii treburilor electorale. Ei cunoşteau în amănunt organizaţia, dar şi aspectele care ţineau de politica manifestă din judeţ. Buna organizare în alegeri ţinea de această structură riguroasă a partidului, de controlul teritoriului pe care îl puteau realiza electorii[158]. Prezentându-i laudativ, oficioasele partidului se referă adeseori la şefii de

[156] ANIC, Fond I. G. Duca, dos. 166 / 1907-1920, f. 14-15. Într-o altă scrisoarea (datată 27 martie 1920, din Horez) acelaşi preot din Copăceni stabilea şi natura relaţiilor, bazate pe un interes material nemijlocit: îşi achitase datoriile către Banca Horezului, unde dobânzile îi fuseseră socotite preferenţial („cu gentileţe"), ele urmând însă să fie ratificate de Duca; îi mulţumea pentru felul în care Duca îi făcuse serviciul, putând salva o situaţie făcută de tatăl său cu atâta trudă (ANIC, Fond I. G. Duca, dos. 166 / 1907-1920, f. 12-13).

[157] Evenimentul menţionat se petrece în mai 1925. Ion Pillat, şeful organizaţiei din Dorohoi, aranjase ca la eveniment să participe Alexandru Lapedatu, Ion Inculeţ, Ion Nistor şi George G. Mârzescu, miniştri în cabinetul Ion I. C. Brătianu (Ion Pillat, *Scrisori (1898-1944)*, ediţie îngrijită, datarea scrisorilor, note, cronologie, postfaţă (*Istoria unei ediţii*), schiţă bio-bibliografică de Cornelia Pillat, Bucureşti, Editura Du Style, 1998 (Ion Pillat, *Opere*, vol. VII), p. 222-223). Participarea liderilor ai partidului de la Bucureşti la diversele manifestări ale unei organizaţii liberale locale arată o ierarhie a Centralui în raport cu periferia partidului. Capacitatea doctorului Ion Costinescu de a atrage fonduri şi importanţa lui politică în cadrul partidului la Neamţ, în noiembrie 1925 un pod peste Bistriţa inaugurat în prezenţa la lui Ionel Brătianu şi a lui Traian Moşoiu, ministrul Comuncaţiilor. Ulterior, realizarea Spitalului judeţean din oraşul moldav un deceniu mai târziu s-a bucurat de prezenţa lui Gheorghe Tătărescu (Nicu Guranda, *Activitatea P.N.L. din judeţul Neamţ în 1934-1935*, Piatra-Neamţ, 1936, p. 7)

[158] Pentru organizaţia de Râmnicu-Sărat, Victor Slăvescu putea beneficia de rapoarte pe sectoare, şefi sectoare, subşefi sectoare; toate străzile dintr-un oraş etc. (ANIC, Fond Victor Slăvescu, dos. 216 / 1920-1930, f. 14-16). Un control foarte bun pe circumscripţii îl realiza şi Mihail Berceanu la sectorului III Albastru pe care îl conducea; în condiţiile votului universal, surprinde cunoaşterea alegătorilor, cei găsiţi / negăsiţi la domiciliul declarat, alegători propuşi pentru a fi înscrişi pe liste, găsiţi / negăsiţi cu domiciliul real în sector, alegătoare etc. (ANIC, Fond Mihail Berceanu, I A, dos. 20 / 1932, f. 1); vezi şi listele cu rezultate pe străzi din sector, în Idem, dos. 29 / 1033, f. 1-2; Idem, dos. 27 / 1934, f. 1-2 (cu privire la alegerile din decembrie 1933); Idem, dos. 37 / 1935, f. 1; Idem, dos. 70).

sector ca stăpânind respectiva unitate electorală a partidului „în toate măruntaiele sale”[159].

Rolul major al electorilor în sistemul românesc era potenţat de slaba structurare a câmpului politic din societatea românească, în comparaţie cu lumea occidentală de la care românii preluaseră instituţiile şi conceptele cheie. Dar ideile jucau un rol marginal în stabilirea opţiunilor politice, iar partidele erau instanţe mai curând de socializare primară şi nu de integrare politică. Spre sfârşitul perioadei interbelice, C. Enescu remarca faptulă că regimul politic imaginat în ţări cu altă structură socială luase la noi forme specifice, partidul transformându-se din reprezentantul unor interese sociale în grupuri de partizani, preocupaţi exclusiv de obţinerea guvernării şi a avantajelor ei. În cadrul local, partidul se dizolva într-o serie de satrapii judeţene, unde rolul hotărâtor îl avea un singur om, desemnat adesea tot de „satrap”, devenit stăpânul efectiv, nu numai politic, al judeţului: era cel care hotăra repartiţia avantajelor de stat, ierarhia drepturilor şi obligaţiilor; el devenea reprezentantul intereselor locale faţă de atotputernicii de la Bucureşti, rezolvând toate interesele, chiar cele mai legitime şi mai drepte[160]. Personalizarea politicii se fundamenta astfel pe realităţile structurale ale societăţii politice româneşti, pe numărul redus al celor care se interesau efectiv de politică, pe fractura între elitele sociale, politice sau economice şi cei guvernaţi, fixaţi adesea în obiceiuri şi tradiţii şi pe regimul administrativ centralizat, din care deriva aspectul informal al normelor.

În cadrul partidului liberal, relaţia strânsă preşedinte de organizaţie – elector în cadrul este ilustrată, din punctul meu de vedere, de Victor Slăvescu şi organizaţia de Râmnicu-Sărat, pe care am să o prezint în continuare între anii 1927 şi 1933, perioadă cu atât mai relevantă cu cât liberalii s-au aflat în opoziţie, în cea mai mare parte a ei. Individualizarea acestei organizaţii nu are nimic excepţional, aşa cum s-ar putea înţelege, putând documenta, măcar în parte, mai multe situaţii oarecum similare, chiar dacă faptul că preşedintele organizaţiei judeţene în discuţie domicilia la Bucureşti diminuează, pe undeva, caracterul generalizator al exemplului. Prezentarea acestei organizaţii este justificată, dincolo de multele elemente de viaţă de partid pe care le cuprinde în sine, de sursele primare avute la dispoziţie, scrisorile pe care Victor Slăvescu le schimbă cu oamenii din teritoriu, şi pe care le-a păstrat, fiind dublate de memoriile liderului politic liberal. Ele conturează în chip veridic viaţa politică, cu resorturile ei de idealism şi pragmatism, dintr-o organizaţie liberală judeţeană.

Victor Slăvescu şi organizaţia liberală de Râmnicu-Sărat. Într-o notă datată 11 septembrie 1926 în *Memoriile* sale, economistul Victor Slăvescu mărturisea către Vintilă Brătianu, de care se simţea afin sub raport ideologic şi cu care stabilise

[159] Trimiterea se făcea mai ales la preoţi: preotul Gheorghiţă Petrescu (Frumuşani), preotul Ionică Popescu (Otopeni) sau preotul A. Scurtescu din Bolintin din Vale („În marginea vremii. Oameni şi locuri din Ilfov”, în *Liberalul*, Ilfov, anul I, nr. 12, 12 mai 1927).

[160] C. Enescu, „Semnificaţia alegerilor din decembrie 1937 în evoluţia politică a neamului românesc”, în *Sociologie românească*, anul II, nr. 11-12, Noiembrie- Decembrie 1937, p. 513.

o relaţie de rudenie, liderul liberal fiind naşul căsătoriei sale cu Maria Orleanu, hotărârea de a face politică manifestă de partid la Râmnicu-Sărat. Mărturisesc că nu ştiu de ce Slăvescu dorea să se implice în viaţa politică şi de ce organizaţia de Râmnicu-Sărat a fost aleasă drept cadru al participării sale. Nu era originar din judeţ, fiind născut la Muscel, şi nu ştiu să fi deţinut proprietăţi în acest judeţ. Explicaţia poate fi construită, cred, în principal plecând de la vecinătatea geografică între Râmnicu-Sărat şi Covurlui, judeţ unde socrul lui, Mihail Orleanu, conducea o puternică organizaţie liberală; în acelaşi timp, faptul că mulţi dintre apropiaţii şi colaboratorii lui activau public alături de liberali îi crea o anumită presiune spre o astfel de integrare politică[161]. Determinată de lipsa de vizibilitate a conducerii judeţene, orientarea către Râmnicu-Sărat şi nu spre Galaţi sau Muscel indica totodată un proiect al conducerii liberale în privinţa lui, în condiţiile competenţei profesionale şi intelectuale indiscutabile a lui Slăvescu. Faptul că renumitul economist liberal nu urma să parcurgă obişnuitul *cursus honorum* al organizaţiei liberale era dovedit şi de valorizarea locală comunitară a lui Victor Slăvescu în momentul botezului politic. Aşa cum apare menţionat la data de 17 septembrie 1926, sprijinit de două notabilităţi ale judeţului, Aristide Hartular, administratorul delegat al Băncii Creditului Râmnicean din Râmnicu-Sărat, şi Costel Tătăranu, el deschidea banca din Coteşti, unde urma să fie ales preşedinte. Slăvescu subscria 60 000 de lei dintr-un capital de 500 000 lei, „aceasta în vederea politicii ce avea de gând să facă acolo", după cum notează economistul[162].

Victor Slăvescu a fost primit în organizaţia din Râmnicul Sărat la 1 decembrie 1926, scrisoarea de confirmare a cooptării, semnată de Al. I. Zamfirescu, preşedintele organizaţiei judeţene a Partidul Naţional Liberal din Râmnicul-Sărat, vorbind de cererea admisă în unanimitate şi primită cu entuziasm de membrii clubului[163]. Dar această acceptare nu se făcuse fără reţineri. O scrisoare anterioară, din 23 noiembrie 1926, a aceluiaşi Al. I. Zamfirescu, lăsa să se întrevadă reticenţa liderului experimentat, dincolo de limbajul marcat de civilitate. Justificând întârzierea foarte mare cu care răspundea la mesajul precedent al lui Victor Slăvescu prin necesitatea personală de a înţelege propunerea acestuia de implicare, el menţiona ca determinant „sfatul" lui Vintilă Brătianu privitor la înscrierea cunoscutului tehnocrat în organizaţia de Râmnicul Sărat. Al. I. Zamfirescu se arăta, ca urmare, dispus să discute concret condiţiile intrării în partid, data oficială etc.[164]. Activitatea noului membru nu a fost spectaculoasă şi aceasta o aflăm din diversele invitaţii care îi sunt adresate, cărora Victor Slăvescu le dă curs cu o anumită rutină: participarea la inaugurarea unui local de bancă (Banca „Dealul Coteştilor"), a Sindicatului viticol din Coteşti,

[161] Vezi alinierea opţiunilor politice plecând de la mediul social proxim şi de la cel familial.
[162] Victor Slăvescu, *op. cit.*, vol. I, p. 39.
[163] ANIC, fond Victor Slăvescu, dos. 214 / 1926-1939, f. 5.
[164] Ibidem, f. 7.

deschiderea Casei Partidului Naţional-Liberal din aceeaşi localitate, în context desfăşurându-se şi o consfătuire a fruntaşilor organizaţiei liberale din regiune etc.[165].

Postura de „simplu membru de partid" a fost de scurtă durată, în orice caz. Pe parcursul anului 1927 (din nefericire, nu deţin un act sau o dată certă în această privinţă), Victor Slăvescu a fost ales preşedinte al organizaţiei de Râmnicu-Sărat. Impunerea lui constituia o practică de putere a Centrului partidului liberal în raport cu periferia ca structură. În consecinţă, procesul-verbal al Delegaţiei Permanente trimitea, o dată în plus, la unanimitatea alegerii noului lider, motivele invocate fiind „nota nouă, adânc democrată şi cu sincere preocupări de înaltele interese obşteşti", pe care cunoscutul economist ar fi adus-o organizaţiei[166]. Ziarul organizaţiei naţional-ţărăniste din Râmnicul-Sărat, *Cercul*, prezenta situaţia din tabăra liberală ca pe o „ungere" la şefie şi, totodată, drept înfrângerea lui Alexandru Zamfirescu, considerat un „naiv" politic; urmare a schimbării în conducerea organizaţiei, noi personaje liberale au fost scoase în faţă, precum Nicu Protopopescu, prezentat de ziarul adversar drept „«fiul» Râmnicului", al cărui tată delapidase fosta societate „Unirea" din localitate şi care miza pe Rubin Finkelstein pentru a cerşi voturile evreilor[167]. Trecând peste tonul injurios al redactorilor ziarului la adresa lui Victor Slăvescu, prezentat drept „Scărbescu", „tip pipernicit", „cu priviri avide", „părea un negustoraş de stambă, cazuist şi neastâmpărat", ideea pe care publicaţia adversarilor încerca să o acrediteze era legată de practica liberalilor: „norocos vânător de poziţii", „bine orientat", cu un socru fost ministru liberal şi având ca naş pe primul ministru şi preşedinte al partidului totodată, Victor Slăvescu „obţinuse", o dată cu foaia dotală, judeţul Râmnicu-Sărat ca „satrapie". Aniversarea nunţii sale îi adusese drept plocon organizaţia liberală de aici şi puterea care decurgea din situaţia de preşedinte. Interesat, dată fiind anvergura noului şef liberal, naţional-ţărăniştii îl transformau pe adversarul de odinioară într-o victimă. Deşi înscris în partidul liberal local ca simplu soldat", dând asigurări asupra bunelor sale intenţii, crezute de „naivul Alexandru Zamfirescu", el a preluat conducerea filialei, înlocuindu-i pe toţi cei indezirabili cu proprii partizani[168].

---

[165] Idem, dos. 212, f. 40 v.-41. Slăvescu s-a implicat în ceea ce priveşte Cotești, creând aici şi un dispensar; vezi şi Victor Slăvescu, *op. cit.*, vol. I, p. 100).

[166] ANIC, fond Victor Slăvescu, dos. 212, f. 43.

[167] Şt. Păpuşă, „În judeţul nostru", în *Cercul*, organ al Partidul Naţional-Ţărănesc din judeţul Râmnicu-Sărat, anul I, nr. 4, din 6 ianuarie 1928 (Ibidem, f. 26).

[168] Care aveau, în mod evident după redactorul naţional-ţărănist, toate viciile, de la mită la faptul că erau petrecăreţi, siluitori etc. Violenţa de limbaj a autorului era definitorie şi greu reproductibilă: pentru derapajul în trivial generat de contextul luptei politice al unui partid, prin oficiosul său, am să reliefez câteva: Victor Slăvescu apărea drept conceput grăbit, într-o clipă de ebrietate paternă, putinţel la trup şi la suflet, făptură estropiată şi inaptă, dar care avea o ambiţie nemăsurată, „avorton.. scuipat de o natură nemiloasă", care vroia să parvină cu orice preţ, incapabil să ajungă ceva prin el însuşi, s-a vândut şi dintr-un umil contabil la Creditul industrial a ajuns lider de organizaţie, hâdul statu-palmă - ochelari - cot, „creaţiune a linsului mâinii"; „a expectorat la cele patru vânturi toate

Dincolo de caracterul polemic şi denigrator, de derapajele de discurs, în mod cert Alexandru Zamfirescu a devenit un marginal în cadrul organizaţiei, împins cu ocazia alegerilor generale din decembrie 1928 pe listele de la Senat[169], iar o serie de oameni politici locali au fost favorizaţi în dauna altora. Viaţa politică din organizaţie a fost agitată, departe de imaginea concordiei oferită de publicaţiile liberale. Luptele intestine, pliate pe interese meschine, dominau viaţa de partid, dincolo de principii sau idealuri; ceea ce face dificil răspunsul la întebarea potenţială privind valorile care legau membrii partidului liberal, scopurile pe care ei le împărtăşesc, sociabilitatea la care ei aderă sau pe care o construiesc.

Un dialog epistolar. Locuind cea mai mare parte a timpului la Bucureşti, implicat în diverse proiecte administrative, ştiinţifice sau în afaceri, deţinând funcţii importante în sistemul financiar al României, Victor Slăvescu a condus mai curând indirect organizaţia liberalilor de la Râmnicul Sărat. Scrisorile pe care el le schimbă cu două personaje locale, unul aparent defavorizat prin noua şefie (Constantin Saragea), cel de-al doilea beneficiar într-o primă fază de pe urma schimbării la conducerea organizaţiei, dezvăluie o imagine a vieţii organizaţiei, plină de intervenţionism şi de manevre interne, dar şi marea dependenţă a liderilor de oamenii din teritoriu, de „notabilii" judeţului. Constantin Saragea, fost prefect, dar personaj altfel necunoscut istoricilor (din scrisori pot deduce doar câteva elemente, cum că ar fi fost în aceeaşi lojă masonică cu economistul liberal devenit şeful organizaţiei Râmnicul-Sărat), îl acuza de altfel deschis pe Slăvescu de calcul politic în vederea consolidării şefiei[170]. Într-o altă scrisoarea, nedatată, însă probabil din 1928, prilejuită de Sfintele Sărbători (de Paşti?), el îi scria şefului politic să nu-şi „înşele" credinţa în ei, să nu fie influenţat de ispite care îl puneau în trista situaţie de a-i aprecia cu calificative eronat cântărite… care măreau prăpastia în organizaţie; îi cerea să-i trimită la plimbare pe linguşitori, pieritori şi delatori, să asculte „cu 100 de perechi de urechi fără a le răspunde informatorilor de ocazie sau intenţionaţi", care ţeseau, după cum remarca autorul epistolei nu fără succes, „o mizerabilă pânză"; îi cerea să-i cunoască pe toţi băieţii ce au câştigat victoria cea mare de la Iunie", care regretă că zilnic fugea dintre ei; îi cerea să vină în mijlocul lor, „pentru a le pătrunde sufletul şi dorul, pentru că ei îl aşteptau"[171]. Cu un alt prilej, iarăşi dificil de fixat în timp, acelaşi epistolier se plângea de nedreptatea pe care o cunoştea, de faptul că era neglijat în condiţiile în care primise pentru campanie doar 1000 de lei; era o

promisiunile posibile şi imposibile", „microcefal slăvesc", „desgustător miop fizic şi intelectual" etc. („Portrete locale. Stârpitura politică", în *Ibidem*).

169 În decembrie 1928, Victor Slăvescu, care candida totodată şi la Galaţi, ocupa prima poziţie la Cameră, urmat de Costel Tătăranu, unul din apropiaţii săi (ANIC, fond Victor Slăvescu, dos. 215 / 1928, f. 10). Zamfirescu s-a orientat, după iunie 1930, spre formaţiunea înfiinţată de Gheorghe Brătianu (Victor Slăvescu, *op. cit.*, vol. I, p. 55).

170 Scrisoare din 18 februarie 1928 (ANIC, fond Victor Slăvescu, dos. 215 / 1928, f. 1-2).

171 Ibidem, f. 3-4.

zgârcenie cu el, „cam în toate ocaziile", suma părându-i-se „ridicolă", mai ales în comparaţie cu alţii, „cărora şi acum le-aţi înlesnit a cheltui mai larg"[172].

În primăvara anului următor, 1929, datarea cu precizie fiind însă imposibilă în condiţiile lipsei oricărui element ajutător, el încerca să se apropie de Costel Tătăranu, unul din favoriţii lui Slăvescu şi aflat la Bucureşti, vorbind despre faptul că nu dorea înstrăinarea de el, condiţionată însă de „tactul lui politico-prietenesc"[173]. Alegerile locale din martie 1930, îl găseau pe personajul nostru într-o poziţie de izolare; el se întreba retoric asupra posibilităţii numirii lui ca primar de Râmnic, ameninţând în subtext cu părăsirea formaţiunii liberale, „un amic din alt lagăr politic" propunându-i candidatura pentru aceeaşi funcţie; mimând fidelitatea faţă de valorile liberale, el respinsese categoric oferta[174]. În pofida acestei legături neprietenoase cu şeful partidului la Râmnicul Sărat, Constantin Saragea nu a părăsit în organizaţia liberală; el a continuat să militeze pentru unitatea partidului, deşi dorea să nu fie considerat „carne de tun", iar sacrificiul pe care-l făcea să conteze după dispariţia „norilor negri",. Din fidelitate partinică sau interesat, întrucât, împreună cu Slăvescu şi cu alţi lideri locali, era printre fondatorii unei bănci locale şi chiar de pe o poziţie slabă, el putea să intervină în favoarea unor partizani pentru diverse posturi, Constantin Saragea a rămas în partid în contextul Restauraţiei şi a dizidenţei georgiste[175].

Relaţia epistolară cu cel de-al doilea personaj menţionat, Nicolae G. Protopopescu, este una mult mai bogată şi se întinde pe o perioadă mult mai lungă, din momentul intrării în organizaţie a lui Victor Slăvescu până la mijlocul anilor '30. În mod evident, este un apropiat de poziţia noului lider în faza de început a corespondenţei, afectând adeseori umilinţa şi inferioritatea faţă de acesta[176]; în perioada de opoziţie a P.N.L., între 1928 şi 1933, el a luat o anumită distanţă, critică şi „apolitică", faţă de liderul organizaţiei. Nici despre el nu ştiu multe lucruri sigure, în afară de faptul că era avocat (la un moment dat, apare menţiunea că a susţinut

[172] Ibidem, f. 5

[173] Ibidem, f. 7-8.

[174] Ibidem, f. 9-10.

[175] „Parveniţii neoliberali", după cum îi numeşte autorul, care afirmă că el veghează să nu le fie „cald" (Ibidem, f. 11 şi 16-17).

[176] Solicitând, de exemplu, cuvântările lui Victor Slăvescu din Parlament, cerându-i fixarea planului de realizări şi indicaţii asupra bugetului (în momentul când a ajuns primar) sau afirmând că resimte „sincer şi cinstit" lipsa „şefului" (Scrisoare din 8 septembrie 1927, R. Sărat, ANIC, fond Victor Slăvescu, dos. 213 / 1926-1932, f. 12). Mai mult, liderul ordona viaţa de partid, activă doar în condiţiile prezenţei sale („De când aţi plecat dintre noi, nici un eveniment mai important nu s-a petrecut). Într-o scrisoare din 20 octombrie 1927, îl anunţa pe Victor Slăvescu că urma să ajungă la Bucureşti, nu pentru a discuta chestiuni mari, ci „numai şi numai că mi-e dor de D-voastră (vă văd zâmbind!)"; nu dorea să rămână în urmă cu orientarea politică faţă de unicul lui „punct cardinal" (ANIC, fond Victor Slăvescu, dos. 213 / 1926-1932, f. 19). Într-o altă epistolă din 16 noiembrie 1927, vorbeşte despre înalte chemare a Şefului (ANIC, fond Victor Slăvescu, dos. 213 / 1926-1932, f. 21)

trei procese importante la Curtea cu Juraţi)[177] şi, de asemenea, acţionar la „Banca Sfatului Negustoresc" din Râmnicu-Sărat[178]. Cea mai mare parte a acestui „roman epistolar" este însă legată de intervenţiile numeroase pe care N. Protopopescu le face pentru diverşi amici politici şi care explică, de multe ori, adeziunea acestora la organizaţia liberală. Paleta intervenţiilor era foarte vastă, de la scrisori în favoarea unor tineri care doreau să intre la diverse şcoli (militare, pedagogice) sau doreau să se transfere la o altă şcoală, fiind „fiu de negustor", fiica „unui om de ispravă şi cu oarecare autoritate prin partea locului", fiul unui „gospodar de inimă" sau al „unui modest cismar care îmi este devotat", băiatul cuiva care vrea să facă pasul de la iorghişti spre liberali[179], la solicitări pentru funcţionari „cinstiţi şi modeşti" ai Primăriei, care solicitau să ia masa gratuit la Cantină[180], pentru obţinerea de pensie unui „devotat prieten care ne-a sprijinit din toată inima în rândul meseriaşilor"[181] etc. Evident, Nicolae Protopopescu era el însuşi un interesat, fidelizat în consecinţă de către Victor Slăvescu, care i-a obţinut un credit de la „Banca Românească", lucrurile mergând, după cum afirma omul politic local, spre domolire"[182].

Luptător politic veritabil, Nicolae Protopopescu a sprijinit neprecupeţit în prima fază a şefiei lui Victor Slăvescu poziţia noului lider, dându-i sfaturi despre acţiunea politică locală, în raport cu membrii liberali, cu cine să meargă „ca să nu înceapă să mormăie iarăşi grosul partidului ca de obicei", sau sugerându-i când să vină la Râmnic neapărat[183]. Simbioza de interese presupunea sprijinirea propriilor aspiraţii locale ale notabilului, ceea ce Victor Slăvescu făcea într-un mesaj răspuns la o scrisoare din 3 august a lui N. Protopopescu, speriat de trecerea naţional-iorghiştilor din judeţ la liberali[184]. El încerca să risipească temerile candidatului liberal, afirmând că acesta nu era cu nimic ameninţat, că drepturile lui fuseseră recunoscute. Numele lui I. G. Duca, în faţa căruia Nicolae Protopopescu fusese amintit, trebuia să confere credibilitate mesajului, să atenueze susceptibilităţile

[177] Ibidem, f. 41; Nicolae G. Protopopescu apare în *Figuri politice şi administrative*…, p. 93 ca deputat de R.-Sărat, apărător al ţăranilor cu ocazia aplicării legii agrare; avea un anume prestigiu şi în negustorime, fiind preşedintele Sfatului negustoresc şi înfiinţând „Banca Sfatului Negustoresc".

[178] În mijlocul unor „comercianţi curaţi la inimă şi buni la treabă (Scrisoare din 15 decembrie 1926, în Ibidem, f. 1-2). Banca era construită ca o societate anonimă pe acţiuni, cu un capital social de 3 milioane de lei.

[179] Vezi scrisoarea din 7 august 1927 (ANIC, fond Victor Slăvescu, dos. 213 / 1926-1932, f. 6-7), cea din 15 septembrie acelaşi an (Ibidem, f. 14); Ibidem, f. 64 şi 65.

[180] Ibidem, f. 51.

[181] Ibidem, f. 60.

[182] Scrisoare din 12 aprilie 1927 (Ibidem, f. 3).

[183] Ibidem.

[184] Deşi dispus la sacrificiu personal, funcţia vizată de el ca parte a tranzacţiei politice, N. Protopopescu încerca să inducă ideea că iorghiştii nu sunt un câştig, scriindu-i lui Slăvescu să nu cedeze în problemă şi, dacă lucrurile ajungeau la aranjamentele iniţiale, să-i împrăştie prin diverse alte consilii (Scrisoare din 3 august 1927, Ibidem, f. 4).

electorului şi să-l mobilizeze pe acesta în direcţia propagandei[185]. Lamentările lui N. Protopopescu privind necesitatea de a fi sprijinit în realizarea propriilor sale aspiraţii politice sunt numeroase, încurajate oarecum de Victor Slăvescu care l-ar fi „somat" să nu-şi ascundă niciodată gândul, ci să spună „limpede şi deschis"[186], ceea ce denotă locul important pe care electorul l-a ocupat în sistemul de influenţă al lui Victor Slăvescu în judeţ; absenţa economistului din viaţa politică internă a organizaţiei făcea esenţial rolul acestor notabili. N. Protopopescu îi reamintea lui Slăvescu această legătură indisolubilă, că orice succes electoral al lui era o întărire a „D-voastră, căci comptez ca Slăvescan pur, chiar şi la centru"[187]. Ajuns primar, situaţia lui N. Protopopescu a fost fragilă, el putându-se sprijini în acţiunea lui politică şi administrativă doar pe A. Hartular, ceilalţi aşteptând ca „să se uzeze". Dar, în primăvara anului 1931, el îşi reafirma credinţa, mulţumit de cum se aranjaseră lucrurile, scriindu-i lui Slăvescu că rămânea „acelaşi soldat devotat drapelului şi şefului"[188]. Activ implicat în campania electorală din iunie 1932[189], electorul mărturisea însă, în toamna aceluiaşi an, adânci şovăieli faţă de şef. Declarativ, el îşi păstra devotamentul faţă de acţiune [a liderului de organizaţie – n. mea, Ov. B] şi punea toată nădejdea în Victor Slăvescu, însă el vorbea de marginalizare, cerându-i lui Victor Slăvescu să nu-l mai „umilească" niciodată, fiindcă făcuse mari sacrificii şi merita, după părerea lui, să fie tratat altfel[190]. Nu ştiu la ce face referire dinamicul om politic din R.-Sărat; într-o scrisoare fără dată, el conştientiza că îl plictisea pe Slăvescu cu prezentarea frământărilor din organizaţie, privind înlăturarea sa din funcţie, ceea ce ar fi determinat mâhnirea şi pesimismul lui[191]. Răceala dintre cei doi corespondenţi s-a accentuat, N. Protopopescu nemaiscriindu-i lui Slăvescu până în februarie 1933; motivul invocat, reprezentat de gândurile „vitrege" ale lui Victor Slăvescu pentru el, cel care-i fusese devotat în momente grele, este urmat de repoziţionarea politică: N. Protopopescu afirma că niciodată nu-i cerşise situaţii şi nu intenţiona să-l incomodeze cu pretenţii absurde; el vorbea de „lichelism politic",

[185] Răspunsul este probabil o ciornă / o variantă, deoarece el este scris pe spatele scrisorii trimise de N. Protopopescu (Ibidem).

[186] Scrisoare din 25 septembrie 1927, în Ibidem, f. 15.

[187] Scrisoare din 20 noiembrie 1927, în Ibidem, f. 23.

[188] Scrisoare din Urecheşti, 13 mai 1931 (Ibidem, f. 41).

[189] În scrisoarea din 30 iunie 1932, el menţiona activitatea de propagandă, un tipograf făcându-le 10 000 de manifeste cu 3000 de lei, plătite însă de Victor Slăvescu (Ibidem, f. 43).

[190] Scrisoare din 1 noiembrie 1932, în Ibidem, f. 44. Într-o scrisoare nedatată, dar apropiată ca moment, cred, plecând de la ton, N. Protopopescu se declara mâhnit după o întâlnire cu Slăvescu, dându-şi seama ce puţin însemna sub raport politic; resemnat, el „își face datoria" să-i spună şefului că atunci când prinde o simpatie să o cultive, să n-o îndepărteze chiar dacă îi putea aduce neplăceri; cazul său transpărea din textul moralizator (Ibidem, f. 68). Era şi o chestiune de invidie, mulţi prieteni, din cei mai slabi chemaţi acolo unde el nu visase vreodată (Ibidem, f. 83).

[191] Ibidem, f. 76-77.

de faptul că nu mai făcea parte din Statul Major al lui Slăvescu[192]. Revolta şi demnitatea pe care le afirma N. Protopopescu erau însă uitate odată cu revenirea la putere a liberalilor; în ianuarie 1934, el cerea sprijinul lui Slăvescu, ministru de Finanţe în Cabinetul Tătărescu, pentru a intra în Comitetul de direcţie la Casa de Economii, ca reprezentat din partea ministerului condus de liderul politic liberal de la Râmnicul Sărat. Ar fi, spune Protopopescu, „completemente satisfăcut", fiind dispus la recunoştinţa şi devotamentul lui hotărât[193].

Nu ştiu cum se termină acest schimb epistolar, întrucât fondul Slăvescu de la Arhivele Naţionale Istorice Centrale nu conţine şi alte scrisori ale celor doi. Cert este că nici Slăvescu nu a mai rămas mult timp la conducerea organizaţiei, orientându-se spre cea de Covurlui, lăsată „moştenire" de socrul său; încă din ianuarie-februarie 1932, el avea convingerea că Tătăranu [Costel Tătăranu ajunsese unul din tinerii apropiaţi de I. G. Duca – n. mea, Ov. B] nu-i mai era loial; pe de altă parte, I. G. Duca, caracterizat de Slăvescu drept „şopârlă, calculat şi oportunist", îl obliga să reprimească în organizaţie pe Zamfirescu, în ideea distrugerii georgismului, deşi economistul liberal îi arătase anterior primejdia pentru unitatea şi liniştea organizaţiei de Râmnic[194]. În noiembrie 1933, Costel Tătăranu reuşea, împotriva voinţei lui Slăvescu, să impună un alt prefect la Râmnic decât cel dorit de liderul organizaţiei[195]. Era o revoltă a ierarhiei, din motive de putere şi de legitimare pentru I. G. Duca în calitatea lui de preşedinte liberal, Tătăranu ajungând ulterior preşedintele organizaţiei liberale de Râmnicu-Sărat[196].

Dependenţă şi licitaţie locală. Dependenţa şefilor semnificativ politici de elitele locale, politice, administrative sau profesionale, în constituirea unor structuri judeţene coerente condiţiona astfel activitatea liderului, preocupat să satisfacă anumite pretenţii şi să menajeze susceptibilităţile liberalilor din teritoriu. Situaţia de la Râmnicu-Sărat nu era una izolată în contextul partidului liberal interbelic, deşi documentele pe care le-am putut consulta nu au fost la fel de generoase în informaţii. Faptele şi atitudinile politice se organizează similar în Vâlcea, sub preşedinţia lui I. G. Duca, bine informat despre evenimentele din judeţ şi din organizaţie de diverşii „notabili" locali (preoţi, învăţători ş.a.)[197], în Buzău, cu doctorul C. Angelescu, la

[192] Scrisoare adresată din R.-Sărat, cu data de 12 februarie 1933 (Ibidem, f. 46).

[193] Scrisoare din Bucureşti, 5 ianuarie 1934 (Ibidem, f. 48-49).

[194] Victor Slăvescu, *op. cit.*, vol. I, p. 65. (însemnare din 29 ianuarie 1932).

[195] *Ibidem*, p. 72.

[196] Asra Berkowitz îl descria pe Tătăranu drept un „ambiţios şi pasionat politician" (ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 338-339). Adus în partid de I. G. Duca, Costel Tătăranu a fost desemnat raportor la Mesaj încă din primul său mandat parlamentar (Radu T. Matei, *op. cit.*, p. 160). Ulterior, a devenit unul din cei mai tineri şefi de organizaţie (*Parlamentul românesc*, anul V, nr. 150, august 1934, p. 8) şi s-a apropiat de Gheorghe Tătărescu, din organizaţia căruia a făcut parte după 1944.

[197] Este cazul dr.-ului Nicolae Cretzulescu din R.-Vâlcea, cu o scrisoare din 10 decembrie 1919 (ANIC, Fond I. G. Duca, dos. 126 /, f. 1-3) sau preotul iconom Gh. Popescu, din Mateeşti Vâlcea, la 10 iunie 1920 (ANIC, fond I. G. Duca, dos. 249, f. 1). În ambele

Neamţ, doctorul Emil Costinescu fiind mai tot timpul la Bucureşti, în Dorohoi, filiala condusă de Ion I. Pillat, poetul nepasionat de politică[198] sau în Mehedinţi, cu Richard Franasovici. Chiar şi lideri-electori recunoscuţi, precum Manolescu-Strunga în Roman, N. Simionescu-Bârlad[199], Ştefan C. Ioan la Fălticeni[200], Ramiro C. Savinescu la Botoşani[201], Leonte Moldoveanu la Brăila[202], Ion Purcăreanu la Argeş[203] sau Constantin Neamţu la Dolj depindeau de reţeaua locală de „notabili"[204].

---

cazuri, demersul este foarte liber, preotul de exemplu criticând conducerea liberală pentru lărgirea dreptului de vot mai înainte ca poporul să fie pregătit politiceşte şi afirmând că, pentru dragostea ce-i păstrează, îl va urma oriunde va apuca cu singura condiţie a strângerii rândurilor şi a refacerii partidului din Vâlcea, cu înlăturarea celor (posibila sa ascensiune politică?); mai mult, în condiţiile avansului programului ţărănist (îmbrăţişat de marea parte a învăţătorilor şi a populaţiei), el nu se sfiieşte să-i sugereze lui Duca să fie conducătorul acestui partid în Vâlcea, „pentru a avea toată suflarea vâlceană fără nici o excepţie".

198 Oamenii din teritoriu, „notabilii", trebuiau să dea dovezi de competenţă; aghiotanţii principali ai lui Ion Pillat erau fraţii Stoianovici, dintre care Nicu Stoianovici a fost de mai multe ori prefect şi parlamentar; el a preluat, de altfel, conducerea organizaţiei, după moartea lui Ion Pillat, în 1944 (ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 328). În *scrisorile* sale din perioada reorganizării partidului (1929), Ion Pillat remarca faptul că „Tomaziu şi Nicu Stoianovici, Remus Bălănescu s-au pus, în urma insistenţelor mele, pe lucru serios"; „vom porni prin judeţ", scrie el, toată luna august fiind întrebuinţată pentru reorganizarea partidului şi pentru propaganda „în mare" (Ion Pillat, *op. cit.*, p. 246).

199 Şeful marginalei organizaţii din Bârlad a PNL, Nicolae Simionescu-Bârlad fusese licenţiat în Drept, devenind, ulterior, avocat înscris la baroul Tutova, localitate unde profesa avocatura (*Anuarul Parlamentar. 15 iunie 1931*, f. p.). Era un personaj pitoresc, „bun la suflet şi rău la gură", „veşnic gata de un serviciu pentru oricine şi de o glumă pe seama oricui"; având o inteligenţă ascuţită şi o mare abilitate politică, îşi făcea prieteni chiar în opoziţie sau în presă, alegându-se mai mereu ca deputat (*Parlamentul*, anul I, nr. 17, joi 8 martie 1928, p. 7).

200 Ştefan C. Ioan, absolvent al Şcolii normale la Iaşi, ulterior licenţiat în Litere la Universitatea ieşeană, a fost profesor în învăţământul secundar, de latină şi franceză la Focşani şi la Bucureşti (la Liceul „Matei Basarab"). Făcea aşadar o figură de „dascăl", având şi o operă legată de prolemele şcolii. Se implicase şi administrativ în acest domeniu, alături de Haret, la sfârşitul secolului al XIX-lea, fiind inspector general al învăţământului primar şi normal, apoi al învăţământului secundar sau consilier tehnic la Ministerul Instrucţiunii şi Cultelor. Cariera lui îndelungată şi capacitatea dovedită încă dinainte de 1914 ca şef al organizaţiei liberale de la Fălticeni l-au făcut un om cu trecere la conducerea partidului (*Parlamentul*, anul I, nr. 21, joi 5 aprilie 1928, p. 12). Alegându-se de obicei la Fălticeni, făcând parte după 1901 parte din mai toate legislaturile, a ajuns senator de drept, (*Anuarul Parlamentar. 15 iunie 1931*, f. p.). Vezi şi Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 428.

201 Născut la Botoşani, în 1872, oraş în care şi-a făcut şi primele studii, Ramiro Savinescu a obţinut licenţa în Drept la Bucureşti, profesând ca magistrat şi ca avocat, în cadrul Baroul Botoşani, al cărui decan a ajuns. Ca liberal şi, mai apoi, şef al organizaţiei locale, el a fost prefect al judeţului, primar al oraşului Botoşani, deputat în acelaşi judeţ (*Anuarul Parlamentar. 15 iunie 1931*, f. p.; *Figuri politice şi administrative* ..., p. 103, Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 763).

202 Fiu de ţărani ardeleni, din satul Şinca Veche (ţinutul Făgăraşului, ţara Oltului), cu gimnaziul la Braşov, Leonte Moldovanu s-a refugiat înainte de 1914 în Vechiul Regat,

Elite intermediare, specifice zonei rurale şi a micilor oraşe, cu o implicare mai curând electorală decât partizană, în sensul că nu convingerile doctrinare reprezentau fundamentul acţiunii lor, electorii organizau viaţa politică la baza partidelor. Ei erau profesioniştii politicii, dotaţi cu anumite competenţe administrative, valorificate sub forma unor funcţiilor publice precum cea de prefect, primar, consilier local sau judeţean ş.a., în momentul în care partidul ajungea la putere. Aşa cum am afirmat anterior, electorii nu constituiau o caracteristică structurală a liberalilor, majoritatea formaţiunilor construindu-şi în mod asemător politicile locale. Caracteristica de partid administrativ-guvernamental, pe care o asumau liberalii, spre deosebire de formaţiunile de idei clare (precum legionarii sau cuziştii), făcea însă ca „notabilii" şi propagandiştii liberali să fie asemuiţi mercenarilor, care pândeau sezonul alegerilor, după cum îi prezenta N. Miluţiu, preşedintele LANC Braşov într-o scrisoare către A. C. Cuza, pe 26 aprilie 1932[205]. Cazul lui Nicolae Protopopescu nu

unde a absolvit Facultatea de Litere şi Filozofie Bucureşti; în 1899, el a fost numit ca profesor de istorie la Liceul Real din Brăila; redevenind student, la Facultatea de Drept, el a demisionat din învăţământ, şi după obţinerea licenţei s-a înscris în Baroul din Brăila, ajungând un jurisconsult şi avocat de mare valoare. Naţionalist, a scris şi la *Neamul Românesc*, şi a întemeiat „Liga culturală" din Brăila sau ziarul *Lupta Naţională* (1893-1895); deşi încă din 1890 în Partidul Naţional Liberal (*Figuri politice şi administrative* ..., p. 80), ales în Parlament la Colegiul II Senat, în 1912, el a rămas un naţionalist marcat de României Mari, militând în timpul neutralităţii pentru intrarea imediată în acţiune, deşi articolele ulterioare favorabile în prezentau ca „liberal prin temperament" şi ca „liberal doctrinar" (*Parlamentul ilustrat al ţării*, Anul II, nr. 5, ianuarie 1935, p. 1 şi 5). După război, el a fost primar al Brăilei şi şeful organizaţiei judeţene din Brăila (*Anuarul Parlamentar. 15 iunie 1931*, f. p.), poziţia la care a ajuns croindu-şi drumul singur, războindu-se în mod onest cu partidul, înălţând noţiunea de partizan şi nefăcând niciodată bisericuţe. În anii '30, a avut o poziţie mai apropiată de rege („Prezidenţii. Leonte Moldovanu", în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an VII, nr. 327, 25 februarie 1934, p. 10). Adversarii îl prezentau ca „satrap", „marele elector", „conu Leonte" înconjurat de „libăruşi" (În *Dreptatea*, anul II, nr. 147, luni 9 aprilie 1928, p. 3)

[203] Ion Purcăreanu era un apropiat al fraţilor Brătianu. Cu studii în Drept şi practicând avocatura, el amintea multora de oamenii de odinioară, prin ţinută şi integritate morală (*Parlamentul românesc*, anul V, nr. 133, 12 februarie 1934, p. 9). Deputat de Argeş în mai multe legislaturi, el a ajuns cicepreşedintele al Senatului în 1934 (*Anuarul Parlamentar. 15 iunie 1931*, f. p.)

[204] Într-o scrisoare din 19 martie 1929, un „prieten intim", M. Costea, îi scria lui Manolescu-Strunga despre afacerile locale (era consilier judeţean), despre presiunile administrative şi asupra necesităţilor financiare pe care trebuia să le acopere liderul din Roman (pentru depuneri la cooperativa agricolă „Floarea" din comuna Avereşti, pentru plata unui localnic etc.) *Cf.* ANIC, fond Manolescu-Strunga, familial, dos, 15 / f.d. [1929], f. 1-2. C. Neamţu făcuse apel, pentru reorganizarea forţelor partidului la Georgică Cămărăşescu, al cărui renume fusese câştigat cu ajutorul bicepşilor (*Cronica Politică şi Parlamentară*, anul I, nr. 10, vineri, 26 aprilie 1929, p. 16).

[205] Scrisoarea trimisă poartă ştampila Ligii Apărării Naţional Creştine – Braşov, zvastica (ANIC, fond A. C. Cuza, dos. 85 / 1932, f. 1).

este singular în negocierea unei poziţii avantajoase pentru electorul local. Părăsirea partidului de către un elector liberal, din varii motive, aşa cum a făcut Romulus Cândea la Cernăuţi, care s-a despărţit de P.N.L. în favoarea naţional-ţărăniştilor[206],

[206] Romulus Cândea a fost un personaj important în Bucovina interbelică. Sibian de origine, făcându-şi studiile la Liceul german evanghelic, el a urmat, înainte de război, Facultatea de Teologie din Cernăuţi, unde a şi obţinut doctoratul *sub auspiciis imperatoris* în 1912). Şi-a continuat studiile la Facultatea de Istorie şi Filosofie a Universităţii din Leipzig, obţinând un doctorat şi în filosofie (1916). Întors în locurile natale, el a fost profesor de istorie bisericească şi discipline teologice la Institutul teologico-pedagogic din Sibiu (Mircea Păcurariu, editor, *Dicţionarul teologilor români*, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 1996, p. 68; la Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 160, Cândea şi-ar fi începutul profesoratul la Institutul pedagogic teologic din Caransebeş). După 1919, Romulus Cândea a început o carieră academică de excepţie la Universitaea din Cernăuţi, ca profesor titular de Istorie bisericească universală la Facultatea de Teologie şi, mai apoi, de istorie universală medie, modernă şi contemporană la Facultatea de Litere şi Filosofie a aceleiaşi universităţi. Decan (1923-1924) şi rector al Universităţii din Cernăuţi (1925-1926), el a devenit membru corespondent al Academiei Române, în 1929, pentru lucrările sale de istorie religioasă a catolicilor şi ortodocşilor din spaţiul românesc. Ca o întregire a biografiei sale universitare, după cedarea Bucovinei în iunie 1940, el a fost numit profesor de istorie universală la Facultatea de Litere şi Filosofie a Universităţii din Cluj (refugiată la Sibiu între 1940 şi 1945). A scris, de asemenea, mai multe articole privitoare la reforma învăţământului superior şi a Universităţii ca instituţie (*Ibidem*). Din perspectivă politică, el s-a înscris în grupul Ion Nistor, fiind ales ca primar al Cernăuţilor şi senator al Universităţii (în 1928), din partea Partidului Naţional Liberal. Trecea, de altfel, drept un apropiat colaborator al lui Ion Nistor, pe care-l înlocuia în conducerea organizaţiei liberalilor atunci când acesta lipsea din Bucovina („Sfatul delegaţilor PNL din Cernăuţi", în *Glasul Bucovinei*, anul XII, nr. 3066, sâmbătă, 12 octormbrie 1929, p. 2). În octombrie 1932 apăruseră în ziarele centrale *Cuvântul* şi *Curentul* zvonuri despre un memoriu-raport exploziv de 80 de pagini al liberalului din Cernăuţi cu privire la starea partidului liberal din Bucovina („Lămuriri ce se impun", în *Glasul Bucovinei*, anul XV, nr. 3911, duminică, 23 octombrie 1932, p. 1); Romulus Cândea şi-a publicat ulterior textul în *Cuvântul Ţărănimii*, nr. 353 din 11 decembrie 1932, oficiosul Partidului Naţional-Ţărănesc din Bucovina, care evident nu avea 80 de pagini şi conţinea o serie de fapte incriminatoare penal la adresa foştilor lui tovarăşi de partid. El afirma, spre exemplu, că Ion Nistor intervenise la mitropolit de mai multe ori pentru a se aproba partizanilor lui diferite afaceri necinstite, insistenţa liderului liberal fiind resimţită de înalta faţă bisericească, care s-ar fi plâns confidenţial că-l terorizează liberalii; un alt liberal important, precum D. Marmeliuc, ar fi luat câte 10–15 000 lei pentru numiri de funcţionari în administraţia fondului bisericesc; Filaret Doboş, venit înainte de război din Ardeal, foarte bogat, director băncii „Producătorul agricol", era acuzat pentru dobânzile mari practicate, pentru faptul că intabulase pentru bancă pământ de la împroprietărire, că obligase fondul bisericesc să depună banii la „Producătorul". De asemenea, 20 000 de ţărani erau ipotecaţi cu poliţa falsificată a profesorului universitar D. Spânu, în valoare de 500 000 de lei; prof. univ. Ionescu-Bujor, cu 4 milioane lei valoare a casei sale somptuoase; Vasile Ungurean, avocat, fost deputat, fost primar al Cernăuţilor, senator şi rector universitar din „graţia" Partidului Liberal, partidul fiindu-i piedestalul de înălţare la locuri nemeritate

se întâlnesc în dinamica locală a liberalilor români între cele două războaie mondiale. Dar aceste rupturi sunt departe de a reprezenta o regulă, partidul deţinând în multe judeţe „electori" puternici permanenţi, oameni care aveau trecere la Centru, fiind apreciaţi pentru devotamentul lor şi care puteau satisface intereselor particulare şi publice ale locuitorilor judeţului[207]. Avocatul Jean Popescu la Romanaţi[208], Nicolae Racotă[209] şi Take Slăvescu în Teleorman[210], N. Budurescu[211] şi Mitică Simion la Vâlcea, Petre I. Ghiaţă, N. Tănăsescu-Săbăreni[212], Gh. Nazarie, Mihail Plătăreanu în Ilfov, Nicu Guranda (directorul băncii „Petrodava" din Piatra-Neamţ, citadela puterii locale)[213], Panainte Criveţ, Leon Pşepelinschi[214], Leon Mrejeriu[215] la Neamţ,

(„Răspuns la calomniile d-lui Cândea", în *Glasul Bucovinei*, anul XV, nr. 3954, duminică, 18 decembrie 1932, p. 2). Liderii P.N.L. din Bucovina au plasat aceste acuze în spaţiul războinării fostului elector liberal, marginalizat şi exclus ulterior de delegaţia permanentă din Câmpulung (luni 14 noiembrie 1932) din cauza trădării şi perfidiei sale („Extra muros", în *Glasul Bucovinei*, anul XV, nr. 3928, marţi, 15 noiembrie 1932, p. 1).

[207] C. Enescu, art. cit, p. 515.

[208] Jean Popescu era şeful organizaţiei liberale de la Romanaţi, fiind unul dintre puţinii parlamentari liberali de dinainte de 1914 eligibil şi în opoziţie. Perceput drept un „straşnic conducător de organizaţie", ştiindu-i-se de frică, el îi avea ca patroni pe Istrate Micescu şi pe I. G. Duca (în *Parlamentul*, anul I, nr. 10, miercuri, 18 ianuarie 1928, p. 12).

[209] Nicolae Racotă, prefect şi senator de Teleorman, era considerat ca „adevăratul organizator al finanţei teleormănene" (*Figuri politice şi administrative* ..., p. 71).

[210] Născut la Slăveşti, în Teleorman, Take Slăvescu a fost avocat, înscris în Baroul de Ilfov, cu studii de drept, litere şi filosofie absolvite la ucureşti. Însă profesia lui de bază era agricultura (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 788). După 1918, prefect şi deputat averescan, el a revenit în 1922 la liberali (la care fusese până în 1914), fiind ales mai mereu ca deputat şi senator (*Anuarul Parlamentar. 15 iunie 1931*, f. p.)

[211] Născut la Râmnicu-Vâlcea, Nicolae Budurescu a fost omul de încredere al lui I.G. Duca, căruia i-a datorat, în parte, cariera sa politică. Absolvent de Drept la Universitatea din Bucureşti, el a practicat avocatura în capitală, unde era şi administrator al mai multor întreprinderi, deşi deţinea şi mari proprietăţi în Vâlcea. Ca liberal, el a fost şef de Cabinet la Instrucţie, deputat de Vâlcea în 1919, secretar general la Ministerul Muncii (1924) şi la Interne (în 1927), deputat în 1931 şi subsecretar de stat la Preşedinţia Consiliului de Miniştri (din noiembrie 1933 şi până în toamna anului următor). El a fost şi un distins scriitor, fost colaborator al revistei *Viaţa Nouă* şi autor al unui volum de poezii, *Poema navelor plecate*, în 1912 (vezi *Parlamentul românesc*, anul IV, nr. 129, 10 decembrie 1933, p. 6; *Figuri politice şi administrative* …, p. 131; *Anuarul Parlamentar. 15 iunie 1931*, f. p. sau Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 137). După moartea lui I. G. Duca, s-a dedicat cultului acestuia, scriind, împreună cu I. Nicolescu, un panegiric al fostului lider liberal (*I.G. Duca*, R.-Vâlcea, 1934).

[212] Care semna ca literat Radu Cosmin, fiind autorul *Satirelor*, apărute la Bucureşti, în 1916, a celor două volume propagandistice *Românii la Budapesta*, din 1922, a romanului *Babylon* şi a volumului de nuvele *Trei femeii, 1923* (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 224).

[213] El a preluat succesiunea după retragerea dr.-lui Costinescu din politica de judeţ (congresul din noiembrie 1934); evenimentul a fost interpretat în sensul competiţiei, Guranda fiind acuzat de adversari că a juns prin scamatorii şi prin voinţa dr.-lui Costinescu la conducerea judeţului. Era un bun organizator şi realizator, ambiţios şi activ,

fraţii Stoianovici[216] sau Gheorghe Tomaziu[217] la Dorohoi, doctorul Taşcu Pucerea în Durostor, Enric Voinescu în Caliacra, Radu Roşculeţ la Constanţa[218], Gogu Zamfirescu în Prahova[219], Mihail Condrus în Maramureş[220] etc. erau personaje

pasionat de sport (de avioane, construind în 1936 chiar un aerodrom), cu o mare proprietate în regiunea Guranda; după 1944, s-a mutat la Bucureşti, ginerele fiind un militar englez (cu soţia la Londra); Guranda a sperat, de altfel, într-o misiune diplomatică în Occident (ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 332-333).

214 Leon Pşepelinschi, un mare avocat, aghiotantul prim al şefului judeţean de neamţ, dr. I. Costinescu.

215 Leon Mrejeriu provenea dintr-o familie de plugari, el a urmat şcoala normală „Vasile Lupu" din Iaşi (pe care a terminat-o întâiul), devenind învăţător şi apoi revizor şcolar în judeţele Neamţ şi Durostor; a întemeiat Asociaţia învăţătorilor din Neamţ, al cărei preşedinte a fost între 1912 şi 1936. Democrat convins, omul cu cămaşa peste iţarii albi" a fost văzut ca o posibilă contrapondere a lui Ion Mihalache, după război (*Parlamentul*, anul I, nr. 19, joi 22 martie 1928, p. 5). Timid politic, nu avea anvergura acestuia, chiar dacă a ajuns deputat în 1922, vicepreşedinte al Camerei şi prefect între 1933 şi 1937. De asemenea, a fost membru şi vice-preşedinte în Centrala Cooperativelor, în Centrala Băncilor Populare, membru în Consiliul Superior al Cooperaţiei şi preşedinte al Uniunii Cooperativelor din România. Ca prefect, s-a evidenţiat prin multele construcţii şcolare din judeţ. Leon Mrejeriu a fost un devotat luptător al partidului, bun vorbitor, distins intelectual (Nicu Guranda, *op. cit.*, p. 16; Ion Matasă, *Oameni de seamă din trecutul apropiat*, în ANDJ Neamţ, fond Ion Matasă, dos. 26 / 1953, f. 112; vezi şi *Îndreptarea*, anul XI, nr. 20, duminică 7 Aprilie 1935, *apud Omagiul unei energii: Leon Mrejeriu*, Piatra-N.[eamţ], Imprimeria judeţului Neamţ, f.a. [1935], p. 3-5).

216 Mai ales Nicu A. Stoianovici se impusese politic, ajungând deputat de Dorohoi în mai multe rânduri, fiind şi activ parlamentar, mai ales în ceea ce privea legislaţia fiscală şi în problema cooperaţiei (*Parlamentul românesc*, anul V, nr. 143, 22 aprilie 1934, p. 5).

217 Gheorghe Tomaziu era licenţiat în Drept şi avocat al Baroului de Dorohoi (*Anuarul Parlamentar. 15 iunie* 1931, f. p.)

218 Absolvent de Drept la Universitatea din Bucureşti, Radu Roşculeţ a practicat avocatura în oraşul natal, Constanţa. Cu o activitate de publicist, el s-a orientat politic spre liberali, ajungând prefect şi deputat de Constanţa; revista *Parlamentul românesc*, anul II, nr. 9-10, 10 aprilie 1931, p. 6, îi aprecia temperament combativ, atât la tribună, cât şi în bancă, manifestat însă sub aspectul cel mai paşnic. A fost decorat cu *Steaua României*, în grad de comandor (*Anuarul Parlamentar. 15 iunie 1931*, f. p.). Vezi şi Lucian Predescu, *op. cit*, p. 738.

219 Gogu Zamfirescu era un elector, unul din cei mai populari şi mai activi oameni politici din judeţ, după cum îl considera un ziar liberal; takist, apropiat de Stelian Popescu, ajutor de primar la Ploieşti, deputat, apoi preşedinte al Uniunii Comercianţilor şi Industriaşilor din Prahova, el era pentru comercianţii ploieşteni şi prahoveni „jelbarul lor gratuit" (*Virtutea*, Ploieşti, anul VII, nr. 369, 13 februarie 1926, *apud* Constantin Dobrescu ş.a. (editori), *op. cit.*, p. 99). Ulterior s-a înscris în Partidul Naţional Liberal, urmându-şi patronul politic, atrăgând oameni pentru liberali. S-a manifestat ca disident însă, după 1926, urmându-l pe Ion Ionescu-Quintus.

220 Mihail Condrus era născut în Tg. Jiu şi şi-a făcut studiile în afară, obţinând licenţa în ştiinţe economice în Germania, şi doctoratul la Paris; a oţinut şi licenţa în Drept la Bucureşti, fapt care i-a persmis să activeze ca avocat. Înainte de război, el a activat ca jurnalist,

centrale ale politicii locale, ilustrând fenomenul stăpânirii electorale a judeţului şi capacitatea de influenţă a celor „uitaţi" de marea politică. Deşi era situat la un alt nivel al puterii şi autorităţii, liberalii au oferit finalmente *mitul marelui elector*, prin figura lui Alexandru Constantinescu-Porcu, referentul absolut al reprezentărilor politice din zona politică. Într-o scrisoare trimisă lui Ion Mihalache, un ţărănist se felicita că avocatul Gheorghiu, la Cahul, care se conducea în treburile sale ca fostul ministru liberal, fiind „un mare meşter", activa în cadrul partidului ţărănesc. Fapt considerat „o mare minune"[221].

Aceşti veritabili stâlpi ai partidelor erau caricaturizaţi Constantin Gh. Solomonescu, liberal el însuşi[222], într-o serie de schiţe satirice desemnată drept „contribuţie la cunoaşterea alegătorului român" în primul deceniu interbelic. Publicate în revista *Parlamentul*, apropiată de P.N.L., textele conţin personajele fictive, dar Constantin Solomonescu trimitea în mod evident la *tipuri* ale politicii româneşti postbelice; într-una din schiţe, pe care doar o prezint şi nu îmi propun să o analizez tipologic, personajul prezentat era „devotatul veşnic şi necondiţionat econom stavrofor Guţă Sacerdoţeanu", care pregătea cu „duhovnicească binecuvântare" vizita politică, de campanie electorală, în oraşul X (de provincie, în mod evident) a deputatului ales acolo. Anunţata vizită a reprezentantului naţiunii mobiliza, evident, organizaţia locală. Electorul era în centrul acestui proces ca organizator, chemând pe şefii de secţie, dându-le sarcini precise şi făcând un program pentru ca primirea să servească drept model pentru întregul judeţ. În dimineaţa zilei respective, adunarea generală se făcea la biserică; în treacăt, electorul preot menţionează că va „rasoli" slujba pentru a fi gata devreme, pentru a porni la gară cu drapele şi muzica în frunte; orchestra, constituită ad-hoc, cu 2-3 nemţi de la o fabrică de cherestea şi toboşarul percepţiei, urma să fie plătită de deputat, cu 1000 lei la reducere, fiind o afacere de „familie". La gară, ginerele preotului, perceptor şi, totodată, preşedinte activ al secţiei, era cel însărcinat să rostească discursul de bun venit, în care trebuia să i se amintească deputatului de aprobarea ministrului ce trebuia adusă pentru arendarea pe 25 de ani a lotului demonstrativ, pentru a vedea satul cum serveşte alesul parti-

scriind la *Epoca*, *Lupta şi Cuvântul*, dar fiind mai ales corespondent al lui *Le Journal* din Paris (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 212-213); această ultima relaţie i-a adus, cel mai probabil, Legiunea de onoare (*Anuarul Parlamentar. 15 iunie 1931*, f. p.); făcând politică liberală, el a fost trimis în Maramureş, ca prefect mai întâi, implicându-se ulterior organizaţional şi fiind ales deputat şi senator în judeţul de la graniţa nordică a României; foarte voinic, rezolvând multe probleme prin forţa sa fizică, el ales chestor al Camerei (Radu T. Matei, *op. cit.*, p. 25).

221 ANIC, Fond Victor Slăvescu, dos. 214 / 1926-1939, f. 45.

222 Deşi se remarcase ca naţionalist înainte de războiu, pe chestiunea desfiinţării şcolilor româneşti din Braşov, Constantin Gh. Solomonescu devenise liberal şi făcea parte din organizaţia de Ilfov a Partidului Naţional Liberal. Era avocat, membru al Baroului Ilfov. A fost deputat în două rânduri, prima dată în 1914, ulterior în 1933, retrăgându-se apoi din politică (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 794). Avea un mare talent de povestitor, fiind supranumit „nenea Costică" (*Parlamentul*, anul II, nr. 1, 1928, p. 3).

zanii devotaţi. Răspunsul deputatului trebuia să fie scurt, arătând ce avea de gând să facă pentru binele poporului. Evident, pentru „bunăvoinţa" de a fi ascultat şi pentru plăcerea făcută prin alegerea fiului preotului ca primar, deputatul trebuia să facă o danie pentru construcţia casei parohiale; programul includea şi oprirea la primărie, unde se primeau petiţiile şi diversele „rugări" ale sătenilor; întrucât preotul era şi preşedintele de onoare al I.O.V. local (Societatea pentru Invalizi, Orfani şi Văduve de război), era bine, gândea electorul, ca deputatul să avanseze banii pentru pensiile neplătite văduvelor de război. După ce deputatul rostea cuvintele de îmbărbătare şi promisiunile guvernului, avea loc gustarea la bodegă „la nepotul său Mitică", unde alesul dădea o masă tuturor, cu „reducerea" de preţ pe tacâm; lumea se îndrepta apoi, cu alai, la gară. Era scoasă pentru aceasta şi „ţigănimea" („un pol de cap"); în gară cât va sta trenul (ţinut de ei), urma să vorbească preotul, arătând marile merite ale deputatului şi de interesul purtat de acesta alegătorilor, şi ca formă de dar pentru omul de la Bucureşti, care îi obţinuse ordinul „Răsplata Muncei", clasa I biserică. Scrisoarea program a economului, dezinteresat în politică şi nepretinzând niciodată nimic, nici pentru el şi nici pentru ai lui, făcând totul pentru ţară, se încheia fascinant, cerându-i deputatului să aprecieze modul economicos în care a aranjat totul, „ca pentru ai noştri" şi aducându-i aminte, în post-scriptum, de perechea de ciorapi „Adesgo" nr. 12 pentru „fina Mieluţa, telefonista, pentru a puncta în războiul personal şi politic cu soţia învăţătorului care era contra partidului"[223].

Dincolo de pitorescul descrierii şi de limbajul colorat, schiţa exprimă realitatea notabilităţilor locale care negociază cu reprezentantul puterii favorurile locale. Aflat în competiţie la Mehedinţi cu Pompiliu Băbeanu, fiul fostului liberal Tache Băbeanu, apropiatul lui Ilariu Isvoranu şi ulterior al lui Petre Gârboviceanu, Marius Vorvoreanu, orientat spre I. G. Duca[224] şi ulterior spre Richard Franasovici, noul şef liberal al judeţului, îl întâmpina pe acesta cu 312 delegaţi ai comunelor, cu 15 000 de oameni participanţi la adunare şi cu defilarea corpului învăţătoarelor, învăţătorilor şi preoţilor. Mobilizarea organizaţiei şi oficialităţilor locale trebuia să-i furnizeze omului politic liberal o poziţie avantajoasă faţă de liderul de la Bucureşti[225].

---

[223] Const. Solomonescu, „Stâlpii partidelor...", în *Parlamentul*, anul I, nr. 2, miercuri 9 noiembrie 1927, p. 9; spre deosebire de modelul anterior care se aplica puterii, după acelaşi format, sluga plecată Matache Plaivaz, directorul şcolii primare, îi trimitea unui om politic denumit generic *Cucoane Bebe* o scrisoare privind revitalizarea opoziţiei (în *Parlamentul*, anul I, nr. 6, miercuri 7 decembrie 1927, p. 6-7).

[224] Marius Vorvoreanu mărturisind faptul că intrase în partid în 1919, la Iaşi, în strada Păcurari, având-l ca „preot" pe I. G. Duca (*Tribuna*, nr. 62 din 18 ianuarie 1926, p. 4, *apud* Tudor Răţoi, *op. cit.*, p. 43).

[225] Vorvoreanu fusese însărcinat cu organizarea congresului formaţiunii din Mehedinţi, în 26 septembrie 1935 (vezi lucrările acestuia în *Tribuna*, nr. 351 din 7 octombrie 1935, p. 3-6, *apud* Tudor Răţoi, *op. cit.*, p. 97-100). Omul politic liberal era poreclit, cu un termen depreciativ de origine spaniolă, *Cacicul*, adică cel care conducea sau condiţiona alegerile dintr-o anumită regiune sau localitate, agentul electoral „împănat cu succese electorale şi isprăvi machiavelice, un mic tiran îngâmfat, care exercita o neînsemnată porţiune din

Preocuparea unor liberali spre realitatea politică a electorilor era reliefată şi de Iorgu G. Toma, om politic liberal din Bucovina[226], care avea în revista *Parlamentul* o rubrică permanentă de scene şi instantanee politice, intitulată „De vorbă cu alegătorii", o încercare de a prezenta moravurile politice româneşti. Micile texte ale liberalului bucovinean includeau cu precădere tipuri de raportări liberale. El ne prezintă o viaţă de partid neatractivă, cu ţărani apatici, rude cu prezumtivii candidaţi liberali dar care sprijineau, în momentul alegerilor organizate de generalul Averescu, pe reprezentanţii guvernului. Jandarmul ca factor electoral determinant şi cârciuma ca loc privilegiat al politicii rurale întregeau orizontul notabilului liberal[227].

Activitatea electorilor dădea astfel forţa partidului pe scena publică, chiar dacă ei activau pregnant şi specific în alegeri. Din această perspectivă, România era văzută ca o ţară a banchetelor zilnice, a depravării, a bunului plac şi a mistificării, în care era imposibil să fii econom, iar legal nu puteai fi din cauza propriilor partizani[228].

Rolul esenţial al notabilităţilor în cadrul politicii generale din România şi, mai ales, în interiorul partidului liberal este dat, după Barbara Jelavich, de tradiţionalismul societăţii româneşti, întrucât ei reprezentau comunitatea şi intermediau între satul tradiţional şi lumea străină. Urmare a istoriei din Balcani, indiferent de autoritatea care stăpânea un ţinut, notabilii avuseseră un loc important în administrarea

suveranitatea naţională, la un moment dat, dar care isprăveşte prost. Se dorea un fel de eminenţă cenuşie, care inspiră calcule şi maşinaţiuni în tactica electorală, ţinând seama de aportul prietenilor politici numai la nevoie, dar scontând în orice moment slăbiciunile şi trădările adversarilor (*Acţiunea*, nr. 2 din 24 februarie 1935, p. 1,3, *apud* Tudor Răţoi, *op. cit.*, p. 95-96). Mircea Petrescu îl considera „ispravnicul de la Mehedinţi", „tipul imbecil" (Corvin M. Petrescu, *Alb şi negru (caleidoscop politic)*, Bucureşti, „Tipografiile Române Unite", 1925, p. 94); şi alte caracterizări mergeau pe această linie a unei capacităţi exclusiv „politice": aspectul „cel mai neglijent şi mai burghez cu putinţă"; obez la o vârstă fragedă; un cerebral, ispititor bagaj de cultură (M. C., „Şarje Parlamentare. A la maniere de … Ross. Marius Vorvoreanu", în *Parlamentul*, anul I, nr. 7, miercuri 14 decembrie 1927, p. 2). Licenţiat în Drept la Bucureşti, fost primar al oraşului şi prefect de Mehedinţi, el a fost ales şi deputat (*Anuarul Parlamentar. 15 iunie 1931*, f. p.).

[226] Iorgu G. Toma poate fi recuperat istoric în principal ca scriitor şi ca ziarist, încă dinainte de război (a scris la *Neamul românesc*, *Vestitorul satelor*, *Revista Bucovinei* şi, mai ales, la *Glasul Bucovinei*. Iniţial magistrat la Cernăuţi, ulterior avocat şi implicat în politică alături de liberali, fiind ales şi deputat de Cîmpulung Moldovenesc în 1922 (şi vicepreşedinte al Camerei). Cf. Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 855. Pentru ziarişti, el întruchipa tipul bucovineanului sfătos şi sincer (*Parlamentul*, anul I, nr. 15, joi 23 februarie 1928, p. 5).

[227] În *Parlamentul*, anul I, nr. 14, 16 februarie 1928, p. 6.

[228] ANIC, Fond Victor Slăvescu, dos. 214 / 1926-1939, f. 45 v. Existau şi acuze între electori privind cheltuirea banilor primiţi de la organizaţiile de sector. Vezi un raport al unui asemenea elector, preşedintele organizaţiei Şerban-Vodă, primarul comunei suburbane Şerban-Vodă, trimis preşedintelui organizaţiei Sectorului III Albastru al Partidului Naţional Liberal, despre modul în care a activat în zilele de 20 şi 22 decembrie 1933, cu prilejul alegerilor generale din acel an, cu sumele cheltuite, acţiunile întreprinse etc. (ANIC, fond Berceanu, pachet I A, dos. 30 / 1933, f. 1-2).

districtului lor; ei îşi păstraseră o mare parte a prestigiului şi autorităţii lor, ceea ce le permitea adeseori să negocieze cu Centrul, perceput cu neîncredere de săteni[229]. Se adaugă structura de cadre a liberalilor, favorabilă încorporării acelor elemente sociale şi profesionale locale decisive din perspectiva modernizării politice româneşti, avocaţii, învăţătorii şi preoţii.

3.4. Despre ierarhiile interne ale liberalilor români

Capacitatea politică a oamenilor din teritoriu şi „trecerea" de care se bucura liderul judeţean generau un anumit raport între periferia şi Centrul partidului, definibil din perspectiva forţei electorale a structurii locale. Însă, anumite ierarhii organizaţionale se structurau la nivelul partidului liberal într-o manieră diferită de registrul formal al Statutelor formaţiunii.

3.4.1. Ierarhia formală în cadrul Partidului Naţional Liberal

În ordinea statuată a liberalismului politic românesc, organizaţiile judeţene erau egale ca importanţă publică. Distinctă de formaţiunea judeţeană Ilfov a PNL, organizaţia liberală a Capitalei avea însă preeminenţă în cadrul structurilor partidului. Deşi normativ era asimilată cu o filială de judeţ, motive doctrinare, aspecte pragmatice şi realităţi electorale deopotrivă impuneau organizaţia politică a Bucureştiul ca fiind esenţială pentru partid în ansamblul lui. Definibil ideologic drept o formaţiune cu precădere urbană, grupul liberal era legat de aspectele pragmatice, de putere şi de influenţă pe care le presupunea Capitala României Mari. Se adăuga faptul concret că oraşul trimitea în Cameră 18 deputaţi, cei mai numeroşi pentru o circumscripţie electorală în perioada dintre cele două războaie mondiale. În consecinţă, Centrul echivala în ierarhia partidului, ca influenţă şi însemnătate, fiecare dintre cele patru sectoare de culoare care alcătuiau organizaţia Capitalei cu un judeţ. Preşedinţia structurii liberale a Capitalei era socotită, alături de cea de secretar general al partidului, ca prima demnitate a formaţiunii politice a liberalilor[230]. Aurelian Bentoiu situa politic această organizaţie la doar două judeţe mari la un loc, însă insista asupra semnificaţiei pe care o avea preşedintele organizaţiei Capitalei în cadrul partidului; nu întâmplător, el făcea referirea directă la desemnarea în această poziţie simbolică

[229] Barbara Jelavich consideră că notabilii îi apărau pe locuitorii din partea locului împotriva funcţionarilor rapaci ai aparatului birocratic central. În ciuda eforturilor propagandistice ale conducerii naţionale, majoritatea sătenilor nutreau încă un sentiment de profundă neîncredere faţă de oraşele mari şi de reprezentanţii acestora, care, în ochii lor, constituiau un mare pericol; funcţionarii guvernului cereau taxe şi recruţi pentru armată, dar ofereau puţin în schimbul acestor sacrificii (Barbara Jelavich, *Istoria Balcanilor. Secolul al XX-lea*, vol. II, traducere de Mihai-Eugen Avădanei, postfaţă de I. Ciupercă, Iaşi, Editura Institutul European, 2000, p. 175).

[230] ACNSAS, fond I 3051, dos. Romniceanu Mihail, f. 365.

şi de putere totodată a doctorului Ion Costinescu, cumnatul fraţilor Brătianu, ministeriabil şi primar general al Capitalei mai mulţi ani[231].

Locul deţinut de organizaţie în mediile liberale explică atât virulenţa luptelor pentru funcţiile din cadrul structurii de partid de aici, cât şi competiţia deschisă între structurile de sector şi comandamentul general al organizaţiei de Bucureşti. Liberalii care dominau „culorile" aveau mereu obiecţii faţă de uzurparea atribuţiilor lor şi de controlul Centrului. Constantin (Bébé) Brătianu menţiona că fiecare din organizaţiile de culoare avusese anterior existenţa ei independentă, asemănătoare unei organizaţii judeţene. După 1918, în dorinţa coordonării politice, se impusese de la Centru un organ superior care să facă legătura între structurile de sector. Lipsit de o minimă legitimitate democratică, fiind desemnat de forurile centrale ale partidului şi nu ales, neavând organisme subordonate direct[232], autoritatea şefului liberal al Capitalei era limitată în realitate. Rolul său se manifesta mai ales cu ocazia alegerilor parlamentare, când candidaţii celor 4 organizaţii trebuiau aşezaţi după importanţa lor pe lista unică. Imprecizia formală, cu atribuţii care să fie evidenţiate în *Statutul* grupării, a favorizat competiţia pentru putere dintre liderii Capitalei. Dacă inginerul Matak sau Mihail Berceanu erau desemnaţi drept oamenii şefului[233], Al.G. Donescu, şeful culorii de Negru, s-a opus deschis dr.-lui I. Costinescu în anii '30[234].

---

[231] El şi nominalizează, completat de Asra Berkowitz, liderii de sector din anii '30: la sectorul I Galben (un cartier „burghez"), şefia a fost deţinută de dr. I. Costinescu (care succedase lui Emil Petrescu), fiind urmat la rându-i de ing. Săbăreanu; la sectorul II verde-roşu („cartier muncitoresc"), preşedinte era inginerul Alexandru Matak, urmat apoi de Alexandrescu-Rigo; sectorul III Albastru, cu o numeroasă „populaţie israelită", era condus de Mihail Berceanu, iar sectorul IV, Negru, de Al. G. Donescu, prezentat ca un avocat şi om de afaceri veros, la „Societatea Petrol-Block"; fii lui au scos un ziar săptămânal, *Vestea* (este vorba, evident, despre *Vremea*); a fost înlocuit de Nicolae Trestianu, iar vicepreşedinte era un industriaş evreu, Sigmund Birman, plecat apoi în Palestina, amintea în mărturia sa fostul ministru liberal (ACNSAS, fond Penal 204, vol. 3, dos. Bentoiu Aurelian, f. 232; pentru caracterizările sociale ale sectoarelor, vezi ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 351-352).

[232] ACNSAS, fond Penal 446, vol. 3, dos. Brătianu Constantin, f. 385.

[233] Ziaristul Corvin Petrescu îl desemna pe Mihail Berceanu drept „Vespasian", caracterizat printr-o „superbă suficienţă şi crasă ignoranţă în materie de gospodărie comunală" deşi era viceprimar al Capitalei (Corvin M. Petrescu, *op. cit.*, p. 45-46)

[234] În decembrie 1932, un comunicat trimis ziarelor de conducerea liberală anunţa că întrunirea delegaţiei permanente a partidului liberal de sub şefia lui I.G. Duca din 21 decembrie luase în discuţie un raport al comisiei compusă din Dinu Brătianu, dr. C. Angelescu şi Tancred Constantinescu pentru a cerceta situaţia lui Alexandru Donescu în partid, în urma campaniei pe care acesta o lansase împotriva dr.-lui I. Costinescu, şeful Capitalei, prin intermediul revistei *Vremea*; conform procesului verbal, Al. Donescu declarase că nu avea nici un amestec în acea campanie de presă şi că recunoştea şefia de necontestat a dr-lui Costinescu la Capitală, acordându-i întreg sprijinul său; incidentul era declarat închis. Informaţia era însă dezminţită de *Viitorul* din 25 decembrie acel an, Al. Donescu recuzând el însuşi în *Dimineaţa* afirmaţiile atribuite lui în cadrul şedinţei (Al. G.

3.4.2. Ierarhiile Centrului. Organizaţiile liberale din noile provincii

Deşi Centrul partidului liberal mima echidistanţa pe relaţia cu structurile judeţene, importanţa pragmatică şi semnificaţia simbolică pe care o ataşa unor filiale indică un clasament organizaţional real al liberalilor ca ordine politică. Transilvania a reprezentat în perioadă spaţiul în care conducerea liberală a investit foarte mult organizaţional, fapt materializat în practici de promovare politică a liderilor locali la nivel naţional, prin orientarea prioritară spre structurile de acolo a resurselor partidului sau ale statului, în contextul propriei guvernări, pentru propagandă şi fidelizarea unor oameni politici locali. De asemenea, deplasările unor personalităţi ale partidului peste munţi arătau interesul şi recunoaşterea de care se bucurau aceste organizaţii. Aspecte de factură ideologică, deopotrivă istorice şi de sociologie politică, pe relaţia cu identitatea naţională, cu pregătirea intelectuală sau pentru viaţa publică a ardelenilor şi capacitatea lor de mobilizare politică, i-au determinat pe liderii liberali să privilegieze extinderea partidului înspre Transilvania, încă în perioada imediat postbelică. În iunie 1921, în momentul în care tehnica de impunere a liberalilor în regiune prin fuziune cu formaţiunea ce purtase stindardul unirii cu Vechiul Regat a eşuat, urmare a orgoliilor naţionalilor conduşi de Iuliu Maniu şi a incapacităţii de negociere a liderilor PNL, Ionel Brătianu a făcut o călătorie în Ardeal. Împreună cu o importantă delegaţie a liberalilor români, din care făceau parte Vintilă Brătianu, I. G. Duca, dr. Angelescu, N.N. Săveanu, J. Th. Florescu, Gh. Gh. Mârzescu, el a mers la Braşov, Târgu Mureş, Cluj, Oradea şi în satele româneşti din zona graniţei de vest. Inaugurarea Cercului de Studii al Partidul Naţional Liberal la Cluj în Sala Mare a Prefecturii din oraş, cu mobilizarea politică a oamenilor din toate păturile sociale, alături de doamne, profesori universitari sau studenţi, fiind situaţi meseriaşi şi muncitori socialişti cu drapele naţionale, arăta importanţa politică pe care liderii liberali o confereau acestei deplasări, după ce, un an mai devreme, fuseseră create aici primele organizaţii judeţene ale partidului[235]. În pofida investiţiilor constante, rezultatele politice nu au fost însă cele aşteptate de

Donescu, „Visul de Crăciun al d-rului Costinescu", în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an VI, nr. 269, 1 ianuarie 1933, p. 12). Însă *Procesul-verbal* al şedinţei Delegaţiei Permanente din 18 ianuarie 1933 consemna o dată în plus „incidentul închis", Al. Donescu urmând să dea un comunicat în această direcţie (Arhiva Saint-George, P. XLI, dos. 25, f. 10). Într-o altă situaţie, liderii liberali erau nevoiţi să schimbe conducerea organizaţiei de sector pentru liniştirea luptelor politice: Em. Dan, şeful organizaţiei de Verde a Capitalei, s-a retras de la conducerea efectivă, rămânând preşedinte de onoare, în favoarea lui inginerului Matak; în acelaşi timp, fricţiunile din organizaţie au fost înlăturate prin înaintarea lui Mihail Berceanu, până atunci vice-preşedinte la culoarea de Verde, ca şef peste tineretul general al Capitalei, şi prin trecerea lui la Clubul Central al Partidului Liberal („D. Berceanu Mihail", în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an V, nr. 233, 10 aprilie 1932, p. 12).

[235] Însemnări asupra acestei călătorii au fost realizate de Gheorghe Mârzescu (ANIC, fond Gh. Mârzescu, dos. 147 / 1921, f. 6-9); în 1920, fuseseră create primele organizaţii liberale aici, la Braşov, Mureş, Turda, Satu Mare, Cluj (ANIC, fond Consiliul Dirigent, dos. 514 / 1920, f. 80, 82, 84 şi 88, *apud* Ştefan Păun, *op. cit.*, p. 83).

conducerea liberală. Organizaţiile Partidului Naţional Liberal erau fragile aici din punct de vedere politic şi al cadrelor, în condiţiile preponderenţei Partidului Naţional condus de Maniu, iar prima generaţie de liberali transilvăneni provenea mai ales din cei care se stabiliseră înainte de 1918 în Vechiul Regat, precum Alexandru Lapedatu, Traian Moşoiu, George Cipăianu[236] ş.a. Dificultatea de a fi liberal în Ardeal era şi un efect al agresiunii, aşa cum afirma Alexandru Lapedatu în cuvântarea rostită la 21 decembrie 1922 în Adunarea Deputaţilor cu ocazia dezbaterii Adresei de răspuns la Mesagiul Tronului; vorbind în numele cercurilor electorale de peste munţi, el constata că cei înscrişi în cadrul partidului liberal erau atacaţi la toate ocaziile, prin presă şi întruniri, adesea într-un mod pătimaş şi calomnios, sub motivul că, fiind conduşi de interese şi ambiţii personale, ar fi contribuit la distrugerea solidarităţii de acţiune politică tradiţională a românilor transcarpatini[237]. Desemnat drept reprezenant al „oligarhiei" din ţara „veche", partidului liberal i se atribuia toate relele şi greutăţile postbelice şi i se contesta orice merit în pofida capacităţii, experienţei şi prestigiului: liberalii apăreau ca fiind crescuţi în mediul unei vieţi politice inferioare, de natură a *balcaniza* stările considerate superioare de peste mulţi[238].

Justificând o acţiune de organizare politică, Alexandru Lapedatu observa că Partidul Naţional Liberal fusese cel din urmă care „a împietat teritoriul dominaţiei ce-şi rezervase sieşi exclusiv partidul naţional"[239]. În acest context al luptelor politice de după 1921, filialelor ardelene le revenea rolul de a reprezenta lucrarea patriotică a liberalilor, de consolidare şi unificare a statului român şi de a reprezenta interesele speciale, locale, ale ţinuturilor de peste munţi, care puteau fi satisfăcute doar prin unificare[240].

---

[236] Gheorghe Cipăianu fusese născut la Cipăieni (judeţul Turda), dar urmase Academia de Agricultură din Bucureşti. A obţinut doctoratul la Institutul Agronomic din Leipzig. Înscris în Partidul Naţional Liberal, competenţa lui a fost ulterior valorificată în funcţia de la director general al Cooperativelor, prefect de Neamţ, în 1917, ca secretar general la Ministerul Agriculturii (1919), atunci când a fost supranumit, cu o anumită ironiem, „subsecretarul reformei agrare" (*Parlamentul*, anul I, nr. 10, miercuri 18 ianuarie 1928, p. 8) şi subsecretar la Agricultură şi Domenii în mai multe rânduri (1923-1926, 1928 şi 1933), el ajungând şi ministru plin al acestui departament (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 197; *Anuarul Parlamentar. 15 iunie 1931*, f. p.). Gheorghe Cipăianu nu era omul „marilor maniere", *pozeur* şi cu aplomb. Avea multă modestie şi o fire echilibrată, fiind reprezentat mai curând ca „omul organizării" (Corvin M. Petrescu, *op. cit.*, p. 42-44). Vezi şi ACNSAS, Fond P 462, dos. Cipăianu Gheorghe.

[237] Solidaritate necesară după socoteala unora, constata cu uimire Alexandru Lapedatu, tot aşa de mult ca şi pe vremea regimului maghiar (Alexandru Lapedatu, *Politica Partidului Naţional şi organizaţiile liberale de peste munţi. Cuvântare rostită la 21 Dec. 1922 în Adunarea Deputaţilor cu ocazia dezbaterii Adresei de răspuns la Mesagiul Tronului de Alex. Lapedatu, deputat de Ceica (Bihor)*, Bucureşti, Tipografia Cărţilor Bisericeşti, 1924, p. 3).

[238] *Ibidem*, p. 11.

[239] *Ibidem*, p. 12-13.

[240] *Ibidem*, p. 19-21, Într-un articol aparţinând lui Octavian Goga publicat în *Ţara Noastră*, poetul afirma că liberalii nu erau iubiţi în Ardeal, pentru că descinseseră acolo ca negustori";

Extinderea organizaţiilor liberale în Ardeal s-a făcut cu mari dificultăţi. Sub raportul cadrelor, liberalii au profitat de pe urma fuziunii naţionalilor cu ţărăniştii, mulţi dintre politicienii ardeleni din partidul naţional fiind nemulţumiţi de actul din octombrie 1926, mai ales acolo unde organizaţia ţărănistă era inexistentă, şi îndreptându-se, în consecinţă, spre Partidul Naţional Liberal. Este cazul judeţului Bihor unde s-au înscris în organizaţia liberală o serie de personalităţi de prim rang, precum Iacob Radu, fostul vicepreşedinte al organizaţiei Partidului naţional, sau Ulpiu Traian Gomboşiu, care a adus liberalilor şi ziarul local al fostei sale organizaţii etc.[241].

Slăbiciunea organizaţiilor ardelene a rămas însă importantă, liberalii neavând multă vreme în Ardeal cadre capabile de o acţiune politică sistematică, menită să realizeze mobilizarea partinică şi integrarea socială[242]. Înfiinţarea ziarului *Glasul Ardealului*, în ianuarie 1927, era un semn al necesarei restructurări. În acel început de an, prin vocea lui N. D. Chirculescu, şeful regăţean al organizaţiei din Alba, liberalii anunţau înţelegerea ceasului vremii şi, în consecinţă, au amorsat reorganizarea partidului; ţinerea congreselor în toate judeţele era un semn al dorinţei de întărire a organizaţiei[243]. Vizitele lui Vintilă Brătianu şi I. G. Duca în Banat, la Lugoj şi Timişoara, N. N. Săveanu la Satu Mare, pentru a pregăti adunările generale ale organizaţiilor de aici, demonstrau efortul Centrului de a constitui structuri credibile peste munţi. Intrarea în Partidul Naţional Liberal a doctorului Nicolae Zigre, fost ministru al Ardealului, şi ulterior a profesorului Gheorghe Bogdan-Duică, care anterior susţinuse partidul naţional, împreună cu Virgil Bărbat, F. Ştefănescu-

replica liberalilor se circumscria canonului lor: partidul liberal pricepuse situaţia de peste munţi, în urma politicii de oprimare economică şi socială; întrucât instituţiile economice convergeau spre Budapesta şi Viena, Ardealul eliberat politiceşte urma să fie cucerit şi economicşte; liberalii doreau doar să dea un caracter naţional Ardealului (Cf. Nicolae Constantinescu, „Poet şi economist", în *Democraţia*, anul XVIII, februarie 1930, p. 21-22). Şi Alexandru Vaida-Voevod îi acuza pe liberali că vegheau cu gelozie să nu li se slăbească forţa mafiei pe care o instalaseră în noile provincii, „inundate cu funcţionari favoriţi de la Bucureşti". Era lupta pentru hegemonie a „partidului istoric", furtul de urne, violenţe şi abuzuri, concluziona omul politic transilvănean (Alexandru Vaida-Voevod, *op. cit.*, vol. II, p. 77).

[241] Ion Zainea, *Aurel Lazăr (1872-1930) – viaţa şi activitatea*, Cluj, Presa Universitară Clujeană, 1999, p. 234, organizaţia Partidul Naţional Liberal din Bihor a devenit foarte puternică, chiar dacă nu s-a reuşit atragerea lui Aurel Lazăr; ea cuprindea pe generalul Traian Moşoiu, Nicolae Zigre, Vasile Teuca, D. Hurmuzescu, Iosif Tărău, Ion Finţescu, Tiberiu Moşoiu, Ulpiu Traian Gomboşiu, Petru Fodor, Vasile Bledea, I. Picu Băncilă, Nicolae Turla

[242] Dependenţa de Centru şi de oamenii din teritoriu rămăsese majoră în Ardeal; o scrisoare trimisă lui Alexandru Lapedatu în 23 ianuarie 1926, de la Cluj de avocatul dr. Ştefan Fabius, cu prilejul alegerilor comunale, indica slăbiciunea organizaţiei, ideea că peste tot dau de minoritari; în nevoia unei liste cetăţeneşti electorul local aştepta indicaţii de la Centru, cu privire la direcţia politică (ANIC, Fond Lapedatu, dos. 49 / f.d., f. 1-1v.).

[243] „Partidul naţional liberal în Ardeal", în *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 1, duminică 16 ianuarie 1927, p. 1. Cu acel prilej, Gheorghe Tătărescu a fost ales preşedintele organizaţiei de Hunedoara a PNL, în locul lui Alexandru Constantinescu, decedat în anul precedent.

Goangă, D. M. Teodorescu, P. Grimm, toţi profesori la Universitatea din Cluj[244], a constituit o lovitură de imagine pentru P.N.L., capabili pentru prima dată după unire să invoce discursiv adeziunea unor intelectuali de marcă ai regiunii la liberalismul politic. Înfiinţarea unor bănci, precum „Înfrăţirea" la Alba Iulia[245] sau „Banca Noastră" la Cluj, ultima având un capital de 3 milioane de lei (obţinut prin subscrieri de acţiuni a 500 lei / bucată) şi fiind condusă de Alexandru Lapedatu, de dr. Leon şi de Honoriu Bănescu, în scopul declarat al ajutorării ţăranilor[246], exprima aceeaşi tendinţă de impunere politică. Dimensiunea începutului, a organizării, domina prin entuziasm anul 1927[247].

Intrarea Partidului Naţional Liberal în opoziţie, după demisia guvernului Vintilă Brătianu din noiembrie 1928, a potenţat dezideratul de organizare a formaţiunii pe relaţia cu Transilvania. Cu prilejul unei consfătuiri politice din mai 1929 a fruntaşilor liberali din Capitală, se hotărâse ca în cursul acelei luni să se desfăşoare, în prezenţa preşedintelui liberal şi a lui I.G. Duca, trei conferinţe provinciale: la Sibiu, pentru organizaţiile judeţene din părţile de sud (Alba, Braşov, Făgăraş, Sibiu, Târnava Mare şi Târnava Mică); la Cluj, pentru părţile din nord (Cluj, Turda, Năsăud, Someş, Mureş şi Hunedoara) şi la Timişoara, pentru Banat[248]. Aşa cum declara I. G. Duca la Cluj, Partidul Naţional Liberal venea în Ardeal, poate mai mult decât în alte provincii, cu ideea desfiinţării graniţelor sufleteşti şi materiale. Chiar dacă participarea numeroasă arăta schimbarea receptării partidului la nivelul Ardealului, rezultatele politice au rămas modeste. În anii conducerii lui I. G. Duca, cele mai importante mesaje politice ale reorganizării şi reformării partidului priveau, o dată în plus, Transilvania[249].

---

[244] Faptul se petrecuse în şedinţa de marţi, 22 martie 1927, a organizaţiei liberale de la Cluj, sub auspiciile lui Alexandru Lapedatu; Gheorghe Bogdan Duică a primit, aproape imediat, conducerea organizaţiei de Mureş a partidului, condusă nominal până atunci de Tancred Constantinescu, preşedintele activ fiind protopopul Ştefan Russu („O Şedinţă festivă a partidului la Cluj", în *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 11, duminică 27 martie 1927, p. 3).

[245] În *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 2, duminică 23 ianuarie 1927, p. 1.

[246] „Banca noastră", în *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 14-15, duminică 24 aprilie 1927, p. 7.

[247] Mii de noi membri apăreau înfăţişaţi ca venind spre formaţiunea liberală, la Cluj, realizându-se împărţirea pe sectoare (vecinătăţi), care se întruneau săptămânal la cercul de studii („adunarea de învăţătură") împreună cu membrii organizaţiilor din judeţ, pentru a discuta lucruri care frământau poporul („Viaţa politică", în *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 3, duminică 30 ianuarie 1927, p. 3; vezi şi *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 5, duminică 13 februarie 1927, p. 3).

[248] „Domnii Vintilă Brătianu şi I. G. Duca în Ardeal", în *Glasul Ardealului*, anul III, nr. 20, duminică 19 mai 1929, p. 3; „Adunare politică la Sibiu", în *Glasul Ardealului*, anul III, nr. 23, duminică 9 iunie 1929, p. 1; „Marea adunare a partidului naţional-liberal la Cluj", în *Glasul Ardealului*, anul III, nr. 25, duminică 23 iunie 1929, p. 1-2.

[249] La acuza lui Eduard Mirto, ministrul Lucrărilor Publice şi Comunicaţiilor, că Partidul Naţional Liberal a descălecat în Ardeal şi stabilise şefia „prin ukazuri", din 22 de şefi de organizaţii din Ardeal, 18 fiind regăţeni, Eugen Titeanu răspundea că liberalii schimbaseră sistemul, la Alba Iulia nemainfiind invocatul Nae Chirculescu, ci Colpaz (Aurel Buteanu, deputat de Satu-Mare, *Spre o nouă Constituţie. Discurs rostit în şedinţa din 18 dec. 1932 a*

Recunoaşterea importanţei Ardealului în reprezentările liderilor partidului liberal din perioada interbelică se făcea şi în momentul puterii, mai mulţi oameni politici semnificativi din provincie găsindu-se în guvernul I. G. Duca, din noiembrie 1933, şi în cele care i-au urmat în perioada de până la instaurarea monarhiei autoritare (februarie 1938): alături de prezenţa devenită tradiţională a lui Alexandru Lapedatu, ca ministru de stat mai întâi, ulterior la departamentul Cultelor şi Artelor, Gheorghe Cipăianu a ocupat funţia de ministru al Agriculturii şi Domeniilor, iar profesorii Tiberiu Moşoiu şi Florian Ştefănescu Goangă, precum şi Valeriu Roman apăreau în Cabinet ca subsecretari de stat[250]. Întărirea organizaţiilor ardelene ale

Adunării Deputaţilor, cu prilejul discuţiei Adresei de răspuns la Mesajul Regal, Cluj, Editura „Patria", 1933, p. 19 şi 22-24).

250 Tiberiu Moşoiu, pe care am să-l prezint într-un alt capitol al acestei lucrări (*Familii liberale*), a fost subsecretar de stat la Culte, ulterior la Justiţie sau Agricultură şi Domenii. Florian Ştefănescu Goangă, unul din marii psihologi interbelici, originar din Vechiul Regat, cu studii de drept la Bucureşti, dar doctorat în psihologie la Leipzig, a fost profesor la Universitatea din Cluj din 1922, înfiinţând aici Institutul de Psihologie Experimentală, comparată şi aplicată. De asemenea, a ajuns membru corespondent al Academiei Române şi rector al Universităţii clujene. După 1936, el a ocupat postul de subsecretar de stat la Instrucţiunea Publică (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 810). Valer (Valeriu) Roman, descendent al unor boeri maramureşeni (*Parlamentul românesc*, anul V, nr. 153, 8 noiembrie 1934, p. 16), cu studii universitare de Drept la Cluj, a fost avocat şi, după război, profesor suplinitor de drept civil şi comercial la Academia Comercială din oraşul ardelean. Nu a făcut carieră academică, în pofida colaborărilor la reviste de profil juridic, precum *Curierul judiciar*, *Institutul de Ştiinţe administrative* sau *Consiliul legislativ*. Sub raport politic, în preajma unirii din 1918 (la care a participat ca delegat al oraşului Gherla), el avea o orientare social-democrată pe care a părăsit-o în România mare pentru a fonda, alături de Iuliu Haţieganu şi Valer Pop, mişcarea naţionalistă „Acţiunea Românească". Mutarea şi a lui Valer Roman (alături de Valer Pop) la Bucureşti, unde practica avocatura, a favorizat fuziunea mişcării transilvănenilor cu Liga Apărării Naţional Creştine a profesorului A. C. Cuza. În 1926, el s-a înscris însă în Partidul Naţional Liberal, valorizarea lui făcându-se din perspectiva originii sale de ardelean, fiind mobilizat în structurarea organizaţiilor de peste munţi şi fiind ales aici senator de Alba în 1933. Sub raport guvernamental, el a fost secretar general la Ministerul Justiţiei şi subsecretar de stat la Ministerul Muncii, Sănătăţii şi Ocrotirilor Sociale (vezi şi Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 734). Însă a fost un marginal, neputând lucra nici cu Victor Antonescu şi nici cu Ion Nistor, care nu i-a dat nici o atribuţie (Valeriu Pop, *op. cit.*, p. 203). Nu l-aş trece în această enumerare a ardelenilor ajunşi în guvern nici pe Valeriu Pop, cu mari responsabilităţi ministeriale, în calitate de om al lui Carol al II-lea însă (*Ibidem*, p. 26 ş.a. şi Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 672) şi nici pe profesorul Titu Gane, cunoscut medic pediatru originar din Galaţi, cu studii în medicină la Bucureşti, profesor universitar mai întâi la Bucureşti, ulterior la Cluj (a fost şi decan al Facultăţii de Medicină şi Farmacie a Universităţii de aici, înrte 1922 şi 1923), care a făcut politică liberală şi a fost numit ca secretar general la Ministerul Sănătăţii între 1923 şi 1926 sau în perioada 1937-1938.Cf. Lucian predescu, *op. cit.*, p. 340.

liberalilor s-a realizat în cel moment şi prin respectarea obligaţiei asumate în opoziţie de conducerea partidului ca toţi prefecţii să fie originari din judeţele respective[251].

Transilvania interesa, astfel, disproporţionat sub aspect ideologic şi sociologic conducerea liberală; nici o altă regiune istorică nu s-a bucurat de o atenţie comparabilă, deşi Banatul, organizaţia de Timiş-Torontal îndeosebi, au avut o bună performanţă politică în perioadă.

Colaborarea dr.-lui Aurel Cosma, atras pe poziţii liberale de Ionel Brătianu imediat după 1918, a fost considerată suficientă. Personaj de vază în zonă, primul prefect român de Timiş Torontal, cel care prezidase consiliul naţional pentru unitatea românilor din Banat, ministru al Banatului în guvernul român[252], Aurel Cosma a realizat prin acţiunea sa organizatorică o structură liberală puternică prin numărul aderenţilor. Lipsa de conflicte interne a contribuit la stabilitatea şi la forţa organizaţiei bănăţene a liberalilor români, dar a generat şi indiferenţa relativă a Centrului faţă de evoluţiile din zonă. În absenţa unor figuri semnificative şi vocale, liberalii bănăţenii au rămas neobservaţi, chiar în momentul guvernării P.N.L.[253]. Inclusiv schimbarea la vârf, petrecută în iulie 1930 prin impunerea lui Avram

[251] În *Glasul Ardealului*, anul VII, nr. 48, duminică 26 noiembie 1933, p. 1. Dincolo însă de preocuparea liderilor liberali de la Bucureşti, anumite nemulţumiri în Transilvania au irumpt după război, când, pe 17 iulie 1945, consfătuirea finală a fruntaşilor organizaţiilor din Ardeal şi Banat (toate rămase pe linia tradiţională a Partidul Naţional Liberal Constantin I. C. Brătianu), sintetiza anumite solicitări: constituirea unui comitet de conducere compus din 7 şefi de organizaţii liberale din Ardeal şi Banat, avându-l ca preşedinte pe Al. Lapedatu, care avea ca sarcină principală „de a ajuta şi informa conducerea centrală a partidului de toate chestiunile ce privesc organizaţiile de peste munţi"; nici o hotărâre a Comitetului Central nu putea fi luată fără consultarea şefului şi a delegaţiei permanente a organizaţiei respective". Cei 6 membri se alegeau dintre şefii liberali judeţeni pe timp de un an, prin rotaţie, în ordinea alfabetică a judeţelor, Banatul fiind reprezentant în mod permanent de unul dintre cei trei şefi judeţeni; promovarea în partid să urmărească meritele şi caracterul membrilor, păstrându-se astfel o ierarhie a valorilor"; să nu se mai tolereze pe viitor ca alte persoane străine fără nici o aderenţă la poporul din Ardeal şi Banat să invadeze la anumite momente organizaţiile ocupând locul celor care până atunci au activat pe teren în acele organizaţii; cadrele Partidului Naţional Liberal din Ardeal şi Banat şă fie sprijinite ca şi acelea din celelalte provincii ale ţării, în sensul să li se ofere şi lor din multele posibilităţi ale partidului, satisfacţii de ordin moral şi material; să se dea tot concursul din partea instituţiilor economico-financiare ale partidului, pentru crearea, menţinerea şi prosperarea neo-burgheziei din Ardeal şi Banat, trebuind creat un Comitet special care să repare greşelile mai vechi ce-au eliminat burghezia română din comerţ şi industrie, facilitând prosperitatea unor elemente alogene. Reprezentarea în Comitetul Central şi Delegaţia Permanentă, s-a cerut 1/3 din numărul locurilor (Cf. Arhiva S.R.I., dos. 11517, f. 61-62 *apud* Ioan Opriş, *Alexandru Lapedatu şi contemporanii săi*, Cluj-Napoca, Editura Albastră, 1997, p. 132-135).

[252] „Moartea fostului ministru Aurel Cosma", în *Glasul Ardealului*, anul V, nr. 32, duminică 9 august 1931, p. 3.

[253] Excepţia a constituit-o dr.-ul Aurel Cosma, propulsat ca ministru al Lucrărilor Publice de Ionel Brătianu, funcţie în care a rămas doar un an, din 1922 până în 1923.

Imbroane, fost averescan, s-a făcut fără război intern, la propunerea fostului lider, bolnav[254], neexistând tensiunea puterii specifică altor structuri liberale: de altfel, Aurel Cosma acceptase demnitatea de preşedinte de onoare, iar noul şef al organizaţiei era conştient de dificultăţile politice ale timpului, cu reculul partidului liberal în perioda postrestauraţie, care necesitau forţă, curaj şi disciplină[255]. Ruptura între Centru şi periferia bănăţeană s-a produs în momentul în care Centrul a considerat organizaţia bănăţeană fără relief politic şi i-a încălcat autonomia de care se bucurase până atunci. În 1932, I. G. Duca a dorit să-l recompenseze Asra Berkowitz cu funcţia de preşedinte al Banatului liberal, dar şi ca formă de a-şi întări controlul asupra marginilor partidului. Reacţia lui Avram Imbroane, menţionată mai sus, a invalidat planul preşedintelui liberal, la nivelul Banatului păstrându-se un *statu-quo* pentru restul vieţii politice parlamentare din România interbelică[256].

Investiţia Centrului nu a fost însemnată nici pe relaţia cu Cadrilaterul, o regiune puţin românească etnic, înapoiată economic şi social şi permisivă faţă de intruziunile administrative, fapt care îi conferea un loc aparte în proiectele liberale. În condiţiile maximizării „zestrei electorale", a celor care votau întotdeauna cu guvernul[257], interesul conducerii liberale pentru constituirea unor organizaţii liberale puternice a fost minim în întreaga perioadă interbelică. Dobrogea de sud rămânea spaţiul exemplar al ingerinţelor administrative în alegeri[258], ceea ce a diminuat concentrarea pentru o acţiune politică de durată şi sistematică. Vizita lui Ion I. C. Brătianu în Durostor, pe 3 octombrie 1921, oficial pentru a impulsiona activitatea organizaţiei liberale de aici, structurate încă din 1919, nu trebuie să înşele. Ideea de a-l impune politic în aceste zone pe N. Petrescu-Comnen şi asumarea în anii următori ai conducerii acestei organizaţii de către George Fotino, aflat mai tot timpul la Bucureşti, sugera poziţia Durostorului în tabloul de grup al familiei liberalilor români. Zona trebuia să reprezente un spaţiu formator din punct de vedere politic pentru unele personaje liberale importante ca potenţial guvernamental, un fel de trambulină pentru situaţii viitoare. La conducerea structurilor liberale de aici s-au

---

254 A şi murit un an mai târziu, la 6 august 1931.

255 „Şedinţa solemnă. Cuvântarea d-lui Dr. Avram Imbroane", în *Renașterea*, nr. 25 din 20 iulie 1930, *apud* dr. Avram Imbroane, *op. cit.*, p. 280-283.

256 Preşedinte a rămas preotul Avram Imbroane, avocatul Dimitrie Nistor fiind secretarul general al organizaţiei; şefia formală a deţinut-o după 1934 Bébé Brătianu; spre sfârşitul perioadei, apăruse o generaţie nouă de fruntaşi, cu avocatul Fărcăşanu, fratele lui Mihai Fărcăşanu, profesorul Coman, Ing. Suciu, dr. Loefler şi profesorul Réné Braçay, originar din Alsacia (ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 362-363).

257 Vezi zestre electorală la Marcel Ivan, *Evoluţia partidelor noastre politice în cifre şi grafice. 1919 – 1932. Studiu comparativ al rezultatelor oficiale ale alegerilor pentru Camera Deputaţilor din anii 1919-1932*, Editura şi tiparul Krafft & Drotleff s.a., Sibiu, f.a., p. 28, şi Sorin Radu, *Electoratul din România în anii democraţiei parlamentare (1919-1937)*, Iaşi, Editura Institutului European, 2004, p. 125 şi urm.

258 Vezi Grigore Gafencu, *Însemnări politice. 1929 – 1939*, ediţie Stelian Neagoe, Bucureşti, Editura Humanitas, 1991, p. 142-145, pentru realităţile electorale din zonă.

regăsit astfel oameni trimişi de la Bucureşti, de multe ori preşedinţi ai altor organizaţii judeţene, ceea ce era o formă de a le consolida puterea acestor actori liberali în mecanismele centrale[259].

Atragerea de partea liberalilor a unor reprezentanţi ai minorităţilor din provincie, aspectul atomizat şi fragmentat al electoratului, volatilitatea politică a liderilor, lipsa de interes pentru o viaţă politică desfăşurată departe de ei, l-au transformat pe doctorul Taşcu Pucerea în omul esenţial şi suficient al liberalilor în acest judeţ între cele două războaie mondiale[260].

Explicabilă până la un punct pe relaţia cu Dobrogea de sud, cu regiunea săracă şi tradiţionalistă dintre Dunăre şi Marea Neagră în general, în condiţiile unui electorat amorf şi uşor modelabil, preocuparea scăzută a liderilor de la Bucureşti pentru Bucovina arată o altfel de practică politică a Centrului, în condiţiile unei societăţi coerente în raport cu mecanismele democratice, chiar dacă foarte diferenţiată etnic şi cultural. Cooptarea principalului om politic al regiunii, Ion Nistor, a condiţionat performanţele electorale ale partidului liberal. În rare momente, liderii

[259] În 1921, Ionel Brătianu îl impunea la conducerea organizaţiei de Durostor pe N. Petrescu-Comnen, bun cunoscător al problemelor Dobrogei, întrucât publicase, în contextul Conferinţei de pace de la Paris, cu scop legitimant, lucrarea *La Dobrogea. Essai historique, economique, etnografique et politique*. Constituirea organizaţiei, prin statute proprii, se făcuse astfel în 1921 (ANIC, fond Ministerul Afacerilor Interne, dos. 502 / 1919, f. 5, *apud* Valentin Ciorbea, *op. cit.*, p. 311). Ulterior, la conducerea organizaţiilor liberale de Durostor şi Caliacra au ajuns Richard Franasovici, respectiv Vasile P. Sassu şi George Fotino (pentru cea mai mare parte a perioadei).

[260] Taşcu Pucerea era macedonean ca origine etnică, născut în Perlepe (în Macedonia de azi); licenţiat în farmacie, la Universitatea din Bucureşti, avea – de asemenea – un doctor în chimie, obţinut în Franţa, la Grenoble. Înainte de război, fusese profesor la Liceul românesc din Bitolia. Aderând la Partidul Naţional Liberal, el a ajuns prefect şi s-a ales deputat de Durostor întotdeauna când liberalii organizau alegerile, cu scoruri foarte mari (*Anuarul Parlamentar. 15 iunie 1931*, Bucureşti, Tip. „Dimitrie Cantemir", 1932, f. p.; *Figuri politice şi administrative din epoca consolidării*, Bucureşti, Tipografia „România Nouă" Theodor I. Voinea, 1924, p. 110). Adversarii îl numeau „Satrapul de Silistra", întrucât controla judeţul din punct de vedere politic şi administrativ, înfeudându-l prin multiplele afacerile pe care le desfăşura aici („Alte amănunte din cazierul lui Taşcu Pucerea", în *Dreptatea*, anul II, nr. 141, luni 2 aprilie 1928, p. 3). F. Brunea-Fox îl caracteriza lapidar ca fiind un „latifundiar dobrogean", care solicitase sufragiul populaţiei musulmane îndrugând „câteva cuvinte turceşti, prinse la variteul cu odalisce şi zamparagii din Constanţa" (F. Brunea-Fox, *Reportajele mele. 1927-1938*, cuvânt înainte, note, antologie şi ediţie îngrijită de Lisette Daniel-Brunea, Bucureşti, Editura Eminescu, 1979, p. 17). Vezi şi Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 699. În Durostor, organizaţia liberală s-a construit pe structura grupării politice înfiinţate de dr. Taşcu Pucerea şi avocatul C. Tănăsescu, care au înfiinţat Partidul Cetăţenesc din Durostor, cu ziarul *Ecoul Silistrei*, ce apărea începând cu 1919; la alegerile din 1919, această formaţiune şi-a stabilit candidaţii pe lista propusă de conducerea Partidului Naţional Liberal, opţiunea politică fiind motivată prin faptul că liberalii ar susţine revendicările (*Ecoul Dobrogei*, anul I, nr. 25 din 20 septembrie 1919, *apud* Valentin Ciorbea, *op. cit.*, p. 310).

centrali au părut dornici să reformeze cu adevărat organizaţiile bucovinene ale partidului, chiar atunci când, în contextul deţinerii puterii, rezultate politice au devenit modeste[261]. Nu au existat „detaşări" de oameni politici din România Vechiului Regat în Bucovina. Spre 1932, I.G. Duca s-a implicat în reorganizarea filialelor bucovinene, ca formă de a-şi afirma controlul asupra partidului. Alături de o delegaţie liberală reprezentativă, cu generalul Traian Moşoiu, reprezentând Ardealul, Mihai Negură (din Vaslui), I. Purcăreanu (din Argeş), Ion Inculeţ (din Basarabia), Mircea Djuvara (din Oltenia), G. Cipăianu sau Eugen Titeanu, el a participat la tradiţionala întrunire de Duminica Tomei, pe 8 mai 1932, a organizaţiilor Partidului Naţional Liberal din Bucovina[262]. Însă prestigiul lui Ioan Nistor, prezent cvasipermanent la marile adunări liberale din ţară în numele Bucovinei[263], a părut întotdeauna suficient, iar liderii de la Centru nu au dorit să creeze animozităţi în regiune printr-o acţiune de reformare care putea să submineze poziţia liderului liberal al regiunii. O situaţie asemănătoare s-a instituţionalizat în Basarabia, prin „contribuţia" lui Ion Inculeţ, factotum din perspectiva liberalilor în materie decizională şi politică.

Relaţionarea Centrului în Dobrogea, Cadrilater, Banat, Bucovina sau Basarabia, cu diferenţele ce pot fi stabilitate în mod particular pentru anumite zone, demonstra o arhitectură diferită de cea statutară, democratică formal, mai apropiată de ceea ce adversarii desemnau ca „feudalismul liberal". Conducerea Partidului Naţional Liberal privilegia organizaţiile liberale judeţene din Transilvania, din motive ideologice şi de vizibilitate publică totodată. De asemenea, ea era interesată de organizaţiile liberale

[261] În confruntarea electorală pentru consiliul judeţean din Suceava, de sâmbătă 20 octombrie 1928, lista liberală, în frunte cu dr. Teofil Lupu, a obţinut un scor inferior celui obţinut de naţional-ţărănişti; balotajul din turul al doilea, pe 27 octombrie, a dat câştig de cauză naţional-ţărăniştilor, în pofida apelurilor repetate către alegători şi a promisiunilor de natură guvernamentală, care nu mai aveau însă putere de convingere în condiţiile erodării guvernării Vintilă Brătianu; discursul liberal bazat pe realizările guvernului şi pe necesitatea de a vota oamenii de ispravă nu mai trezea ecou („Apel către alegătorii din judeţul Suceava", în *Glasul Bucovinei*, anul XI, nr. 2785, sâmbătă 13 octombrie 1928, p. 1; „Alegerile pentru consiliul judeţean din Suceava", în *Glasul Bucovinei*, anul XI, nr. 2792, duminică 21 octombrie 1928, p. 2; „Alegerile judeţene din Suceava", în *Glasul Bucovinei*, anul XI, nr. 2793, marţi 23 octombrie 1928, p. 1; „Apel către alegătorii din judeţul Suceava", în *Glasul Bucovinei*, anul XI, nr. 2795, joi 25 octombrie 1928, p. 1; „Alegerile judeţene din Suceava", în *Glasul Bucovinei*, anul XI, nr. 2798, marţi 30 octombrie 1928, p. 2).

[262] „Grandioasa adunare de Duminica Tomei", în *Glasul Bucovinei*, anul XV, nr.3783, marţi 10 mai 1932, p. 1-4; „Importanţa şi semnificaţia adunării din Duminica Tomei", în *Glasul Bucovinei*, anul XV, nr.3784, joi 12 mai 1932, p. 1; Duca a dezvoltat cu acest prilej bune relaţii cu evreii din Bucovina, întărite de vizita la Casa Evreiască; o asociaţie bucovineană, cu dr. Benno Straucher, Arnold Brandmann (legat de cercurile negustoreşti şi industriale), Frederic Michelsohn, dr. Menczer, îi sprijinea în mod direct pe liberali („Marea adunare din Casa Evreească", în *Glasul Bucovinei*, anul XV, nr.3832, vineri 15 iulie 1932, p. 2).

[263] Vezi, de exemplu, „Marea adunare a partidului naţional-liberal din Deva", în *Glasul Bucovinei*, anul XI, nr. 2614, miercuri 7 martie 1928, p. 2.

tradiţionale din Vechiul Regat, o lungă istorie legând pe şefii politici de aici de evoluţia istorică a liberalismului românesc. În celelalte spaţii politice, controlul politic a fost relativ în condiţiile în care liderii liberali regionali reuşeau o acţiune politică eficientă din perspectivă electorală şi de mobilizare politică.

3.4.3. Organizaţiile liberale judeţene şi clasamentele lor

Ierarhia stabilită de la Centru, din raţiuni de reprezentare simbolică şi de gândire strategică, era dublată de ordinea tradiţiei şi a personalităţilor în interiorul structurii liberale de partid care se răsfrângea şi asupra organizaţiilor pe care ei le conduceau. O dată în plus, nu era o ierarhie statuată şi nici măcar tradiţională. Ea se constituie şi se reconstituie în mod permanent între cele două războaie mondiale, într-o legătură relativă cu conjunctura politică, cu performanţa electorală şi cu centralitatea poziţiei unui lider de organizaţie. Mai multe structuri judeţene îşi disputau întâietatea informală în cadrul partidului, ca formă de licitare a propriei importanţe a liderului sau a elitei locale în raport cu Centrul, deşi criteriile pe deplin validate lipseau din această discuţie. Definirea lor drept „citadele liberale" ale Partidului Naţional Liberal se făcea adeseori patetic, în absenţa argumentelor de sociologie politică.

Discursiv, cu referire însă mai curând către interiorul organizaţiei, liberalii ilfoveni se proiectau ca alcătuind prima organizaţie liberală din ţară. Calitatea şi dinamismul politic sau profesional bucureştean al elitei locale, amintite anterior, cu Ion şi Petre Ghiaţă, până la un moment dat, Iuliu Valaori, Emanoil Slătineanu, Gheorghe C. Nazarie, Mihail Plătăreanu, Bosnief Paraschivescu, Mişu Alexandrescu, I. Mădescu sau inginerul Brabeţeanu, erau elementele convocate pentru o astfel de autocaracterizare. În contextul modificărilor statutare prilejuite de reformarea partidului cerută de la Centru, în 1929, I. I. Niculescu Dorobanţu solicita conducerii de la Bucureşti atribuirea unui acelaşi număr de candidaturi locale la viitoarele alegeri ca şi Capitalei, rămânând doar 4 mandate la dispoziţia direcţiei Partidului; importantă era şi ordinea pe liste, care trebuia să conţină pe foştii miniştri, primarul Capitalei, şeful judeţului şi apoi, intercalat, câte un candidat al judeţului şi unul al Capitalei[264]. Constituirea cercului de studii al organizaţiei liberale de Ilfov, sub conducerea lui Take Arţăreanu, fiul casierului PNL, Dimitrie Arţăreanu, dar cu implicarea semnificativă a lui Petre I. Ghiaţă, susţinea întâietatea asumată ca organizaţie[265].

[264] „Întrunirea delegaţiei permanente a judeţului Ilfov", în *Liberalul*, Ilfov, anul IV, nr. 1, 1 aprilie 1929, p. 1.

[265] Cercul avea 7 secţiuni (culturală, administrativă, technică, sanitară, agricolă, cooperatistă şi economico-financiară) şi avea rolul de a coordona materialul adunat şi pus la punct în secţiuni, pentru alcătuirea programului viitorului prefect liberal de Ilfov; preşedinţii de onoare ai cercului de studii erau I. I. Niculescu-Dorobanţu şi Take Arţăreanu, Petre I. Ghiaţă fiind preşedinte executiv, iar George Lisken şi Valeriu Micu având poziţia de secretari (*Liberalul*, Ilfov, anul IV, nr. 1, 1 aprilie 1929, p. 2).

Veleităţi de recunoaştere politică avea şi organizaţia de Iaşi a partidului. Două generaţii de conducători, Gheorghe Mârzescu tatăl şi fiul (Georgel), dar şi alţi liberali de seamă, precum Petru Poni sau A. D. Xenopol, Constantin Stere şi, parţial, grupul de la *Viaţa Românească*, conferiseră judeţului şi oraş, în aprecierile ieşenilor înşişi, statutul de „citadelă politică şi intelectuală a liberalismului". Evenimentele esenţiale pentru evoluţia istorică a partidului din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, de la unire la primul congres al organizaţiei din 1892, întăreau această autoreprezentare. De asemenea, rolul de „capitală de război" deţinut de oraş, precum şi importanţa organizaţiei sau presei locale[266] în susţinerea ideii liberale şi naţionale de reformă structurală a societăţii româneşti după război au părut să indice preeminenţa filialei ieşene în competiţia politică din interiorul Partidului Naţional Liberal. Exodul intelectualilor din urbea moldavă spre Bucureşti după 1918, unde s-a constituit o societate *Amicii Iaşilor*, şi moartea Gh. Gh. Mârzescu în 1926 au restrâns interpretările favorabile cu privire la acest clasament al importanţei organizaţiei, în pofida participării *in corpore* a conducerii centrale a partidului la acest ultim eveniment[267]. Poziţia Iaşului a decăzut în condiţiile în care structura liberală din fosta capitală a Moldovei a cunoscut o perioadă tulbure între 1926 şi 1927, atunci când alegerea ca preşedinte a lui Constantin Crupenski, un moşier „cu pretenţie de boier", a declanşat constaţia unor tineri liberali. Victor Iamandi a organizat chiar o „mică răsmeriţă" în favoarea istoricului Gheorghe Brătianu, văzut ca personajul capabil să repună Iaşul pe harta liberalimului politic românesc. Desemnarea fiului lui Ionel Brătianu ca şef al organizaţiei de către sfatul parlamentar al P.N.L. Iaşi, la 12 octombrie 1927, a părut să pună capăt crizei din cadrul organizaţiei. Chiar dacă şeful suprem liberal n-a admis procedeul şi l-a obligat pe fiul său să facă *mea culpa* şi act de supunere lui Crupenski, după cum afirmă Asra Berkowitz în raportul său memorialistic[268], decesului marelui lider al partidului în noiembrie 1927 a simplificat, din perspectiva militanţilor ieşeni, confuzia de putere la nivelul organizaţiei,

[266] Mă refer în principal la *Mişcarea*, unul din puţinele oficioase ale unei organizaţii judeţene liberale cu statut de cotidian. Vezi şi capitolul dedicat propagandei liberalilor din cadrul acestei lucrări. Asupra organizaţiei de Iaşi a partidului, vezi contribuţia mea „Tendinţe şi evoluţii în viaţa politică din Iaşul interbelic", din Gheorghe Iacob (coordonator), *Iaşii. Memoria unei capitale*, Iaşi, Editura Universităţii Alexandru Ioan Cuza, 2008, p. 272-296.

[267] Georgel Mârzescu a murit la Bucureşti în 12 mai 1926, la Sanatoriul Elisabeta. Un serviciu funerar a fost organizat în capitală, cu tragerea a 9 focuri de armă, cu coroane ţinute de I. G. Duca, dr. C. Angelescu, Mitilineu sau Buzdugan. Cu acelaşi tren care transporta sicriul, au venit la Iaşi preşedintele partidului, Ionel Brătianu, I. G. Duca, Alexandru Constantinescu, dr. C. Angelescu etc. („Aducerea corpului lui Gh. Gh. Mârzescu. Solemnitatea funerară de la Bucureşti. Sosirea la Iaşi", în *Mişcarea*, anul XXII, nr. 5687, duminică, 16 mai 1926, p. 1).

[268] ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 333-335.

Gheorghe Brătianu devenind efigia propriului său tată din perspectivă politică[269]. Alături de statutul oraşului de fostă capitală medievală şi modernă, de imaginea cetăţii culturale şi academice pe care o deţinea Iaşul şi de rolul simbolic deţinut ca organizaţia care a găzduit dezbaterea reformelor ce au structurat România după 1918, elita liberalilor ieşeni, cu Osvald Racoviţă, fost primar al oraşului, Victor Iamandi, C. Dumitriu, Constantin Toma, X. Eraclide, I. Zippa, C. Ifrim, Gh. Vasiliu-Voina, Emil Diaconescu, V. Bulgaru sau Orest Tafrali, şi cercul de studii liberale existent aici[270] făceau din organizaţia ieşeană una tutelară pentru întreaga Moldovă, cel puţin. În momentul congreselor de reorganizare din toamna lui 1929, Gheorghe Brătianu a participat la majoritatea întrunirilor din judeţe, iar cuvântările sale erau sintetizate de oficiosul *Mişcarea* ca reprezentând interesele Moldovei[271]. Pe de altă parte, congresul judeţean de la Iaşi cunoştea participarea unor delegaţii impozante din majoritatea judeţelor Moldovei, Bucovinei sau Basarabiei; de asemenea, veniseră reprezentanţi de la Cluj, în general din mediul universitar, cu Gh. Leon, Dan Partenie sau prof. T. Gane[272].

După ruptura din iunie 1930 din cadrul structurii ieşene şi a naşterii „georgismului", ca alternativă la liberalismul politic de până atunci, organizaţia de Iaşi a fost „convocată" în areopagul liberal, manieră de a masca pierderea de substanţă suferită de partid în ansambul lui. Situaţia l-a favorizat pe Victor Iamandi, care nu avea anvergura predecesorului său[273].

---

[269] Vezi studiul meu, Ovidiu Buruiană, „<Georgismul>. Înfiinţarea Partidului Naţional Liberal Gheorghe Brătianu (iunie 1930)", în *Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol» din Iaşi*, tom XLIX, 2012, p. 145-160.

[270] Cercul de studii din localitate avea o tradiţie legată de perioada eroică a războiului mondial şi o situaţie favorizantă prin prezenţa Universităţii; după 1928, instituţia a cunoscut moment de răscruce, abia în luna mai 1929 reluându-şi activităţile; sâmbătă, pe 4 mai acel an, avea loc prima adunare în vederea reînceperii şedinţelor de cerc; un rol important în coordonarea activităţii l-au deţinut C. Toma şi D. Dimitriu. Reunirile aveau loc în fiecare vineri, orele 6 d.a, discutându-se probleme la ordinea zilei, interesând în special Iaşii („De la Cercul de Studii al Partidului naţional-liberal din Iaşi", în *Mişcarea*, anul XXIII, nr. 102, marţi 7 mai 1929, p. 1). Pentru anul 1930, se preconizau şedinţe bisăptămânale (miercuri şi sâmbătă), pentru a dezbate problemele societăţii (împărţirea administrativă, chestiunea alegătoarelor, cea a funcţionarilor); cf. „Activitatea Cercului nostru de studii", în *Mişcarea*, anul XXIII, nr. 277, marţi, 10 decembrie 1929, p. 1.

[271] „Dl. prof. Gh. Brătianu şi interesele Moldovei", în *Mişcarea*, anul XXIII, nr.282, duminică 15 decembrie 1929, p. 1.

[272] „Delegaţii de la Congresul nostru", în *Mişcarea*, anul XXIII, nr.264, sâmbătă, 23 noiembrie 1929, p. 2.

[273] Victor Iamandi era ieşean prin naştere, provenind însă dintr-o familie modestă, tatăl său fiind învăţător. A obţinut licenţa în Drept şi în Litere la Universitatea din Iaşi, ajungând ulterior avocat şi profesor de istorie în învăţământul secundar. Pasionat de viaţa publică, făcând parte din generaţia care şi-a terminat studiile universitare în 1914, el era pătruns de ideea naţională, aşa cum aceasta era prescrisă în perioadă de A.C. Cuza şi Nicolae Iorga, legat de „şcoala naţionalismului cultural", el a condus centrul studenţesc de la Iaşi între

După Asra Berkowitz, în Moldova şi organizaţia de la Vaslui avea un statut special, fiind, prin tradiţie, „cea mai bună şi mai populară organizaţie liberală"; în contextul anului 1907, el menţiona pe prefectul liberal de aici, Eduard Ghica, dar şi pe doctorul Radovici care au conferit vizibilitate organizaţiei. După război, conducerea organizaţiei vasluiene i-a aparţinut lui Vasile P. Sassu, care şi-a câştigat popularitatea întrucât constituise anterior o obşte de arendare a pământului către ţărani. Chiar Ionel Brătianu a candidat la Vaslui pentru a se alege în 1919, într-un moment în care imaginea sa publică avea de suferit ca urmare a greutăţilor şi lipsurilor cunoscute de România în război, iar numele său era supus hulirii cotidiene[274].

1912 şi 1913, făcând politică românească alături de A.C. Cuza, pentru care a luptat în alegerile din 1914 şi, ulterior, în Liga culturală, fiind corespondent al *Neamului românesc*. S-a înscris la liberali în contextul luptelor dintre A. C. Cuza şi N. Iorga, încă din perioada Parlamentului de la Iaşi din 1917. Ca redactor la *Mişcarea*, pentru care scria articole zilnice, el s-a ridicat până la poziţia de director al cotidianului liberal ieşean, ajungând „copilul politic preferat al lui Gheorghe Mârzescu" (*Parlamentul*, anul I, nr. 7, miercuri 14 decembrie 1927, p. 13). Elector esenţial al partidului, a fost ales deputat aproape fără întrerupere începând din 1922 („<De ce am combătut Garda de Fier?>", în *Magazin istoric*, serie nouă, anul XXVI, nr. 10 (307), octombrie 1992, p. 42-44 (fragmente inedite dintr-un jurnal publicat de Marian Ştefan şi Gheorghe Neacşu). A avut un rol important în „revoluţia de la Iaşi" şi înlăturarea de la şefia organizaţiei a lui Crupenski, în favoarea lui Gheorghe Brătianu, pe care-l aprecia ca istoric. Bun orator, el a avut parte de o presă parlamentară favorabilă, Radu T. Matei afirmând că liderul liberal adusese un suflet de „tinereţe creatoare", Iaşul retrăind „o clipă de glorie parlamentară" (Radu T. Matei, *op. cit.*, p. 56; Ioan Dafin, *Figuri ieşene*, ediţia a II-a revăzută şi complectată, Iaşi, Viaţa Românească, f.a. [1926], p. 83-86). După 1930, el a devenit adversarul hotărât al lui Gheorghe Brătianu, căruia îi succedase la conducerea organizaţiei ieşene; refăcând organizaţia cu elemente noi şi având capacitatea să se aleagă deputat şi în opoziţie (Constantin C. Giurescu, *Amintiri / 1*, Bucureşti, Editura Sport – Turism, 1976, p. 306). Neavând „stofă de mameluc", legat de independenţa de spirit („Parlamentul", anul I, nr. 7, miercuri 14 decembrie 1927, p. 13), Victor Iamandi a fost „cinstit şi sărac, crescut la şcoala sărăciei lui George Mârzescu"; „singura d-sale avere sunt talentul şi catedra", după cum aprecia un gazetar al epocii (Radu T. Matei, *op. cit.*, p. 160). Nu toate caracterizările îi erau însă favorabile: Petre Pandrea îi arată modestia intelectuală de „profesoraş de istorie de la Iaşi", liberal de profesie, cam beţiv, cu o soră foarte deşteaptă, Corina (Petre Pandrea, *Memoriile mandarinului valah*, repere biobibliografice de Andrei Pandrea, Bucureşti, Editura Albatros, 2001, p. 87-88). De asemenea, poziţia avantajoasă politic în partid de după iunie 1930 i-a deschis apetitul pentru funcţii publice, devenind subsecretar de Stat la Interne (1933-1934), ministru de Stat (din octombrie 1934), ministru al Cultelor (1936-1937). După februarie 1938, s-a integrat regimului carlist, fiind consilier regal şi ajungând ministru al Justiţiei, în 1939. A sfârşit asasinat de legionari (Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, vol. II, partea II, p. 145-146; Eugen Stănescu, Iulia Stănescu, Gavriil Preda, *Liberalii. O istorie în date, documente şi personalităţi. 1875-1947*, Ploieşti, Editura Mectis, 1999, p. 314; *Figuri politice şi administrative*..., p. 91; *Anuarul Parlamentar. 15 iunie 1931*, f. p.; Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 411).

[274] ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 335-337.

Mutarea lui Vasile P. Sassu la organizaţia din Constanţa a vulnerabilizat organizaţia, chiar dacă succesorul lui Sassu, avocatul Mihai Negură, a continuat opera predecesorului său. Lipsită de o adevărată elită locală şi de un lider influent la Bucureşti, organizaţia nu a mai fost atât de prezentă în spaţiul public. S-a adăugat şi absenţa unei publicaţii cu adevărat relevante, presa locală de partid constituind, de altfel, un criteriu pentru plasarea organizaţiilor în ordinea importanţei. Aşa cum menţiona Mihail Romniceanu, presa nu exista decât în judeţele a căror capitală era mai însemnată. În celelalte, se scotea un ziar numai în timpurile de alegeri[275].

În ansamblul politic al României interbelice, multe structuri liberale, cum au fost cele din Covurlui, condusă de Mihail Orleanu, din Buzău, a doctorului C. Angelescu, cea din Gorj, în momentele succesive de conducere a lui C. Neamţu şi Gheorghe Tătărescu sau Argeş, pe relaţia directă cu Brătienii sau Olt, cu familia Alimănişteanu, au revendicat conjunctural recunoaşterea lor formală din partea Centrului. Această ierarhie nu este una completă şi are, în mod evident, o importantă factură simbolică. Prin urmare, nu ştiu cuantumul în care ea producea efecte concrete, în planul puterii. Cu atât mai mult, anumite pretenţii erau privite ca exagerate dacă nu erau dublate de realitatea unei organizaţii electorale.

Rezultatele alegerilor generale din decembrie 1928, primele de opoziţie reală după stabilizarea politică postbelică, arătaseră faptul că suportul electoral al Partidului Naţional Liberal se concentra în Vechiul Regat, mai ales Muntenia cu zona Brăila-Buzău-Vâlcea[276], dar şi Moldova cu judeţele Iaşi şi Covurlui, la care se adăuga Dobrogea, cu organizaţia de Constanţa[277]. În noile provincii, rezultatul a fost catastrofal, poate mai puţin în Bucovina[278]. Chiar dacă scorurile electorale au fost altele în aceste provincii la alegerile din 1932, ele începând să existe pe harta liberalismului politic interbelic şi în momentul opoziţiei şi nu doar din punct de vedere simbolic, în organizarea unor manifestaţii sau ca efort al Centrului parti-

[275] ACNSAS, fond I 3051, dos. Romniceanu Mihail, f. 365.

[276] Urmare a dizidenţei Quintus dispărea de pe această hartă electorală liberală judeţul Prahova, tradiţional favorabil liberalilor. La alegerile senatoriale, colegiul votului universal, lista liberalilor dizidenţi a întrunit mai multe voturi decât lista oficială a partidului, dezbinarea favorizând candidatul naţional-ţărănist (*Viitorul*, anul XXI, nr. 6255, miercuri, 19 decembrie 1928, p. 3; vezi şi *supra*).

[277] În aceste judeţe, la care pot fi adăugate Argeş, Bacău, Fălticeni, Gorj, Neamţ, Prahova, Roman, Tutova, Vlaşca, liberalii au obţinut în mod constant (indiferent de situarea lor la putere sau în opoziţie) mandate de deputaţi (Marcel Ivan, *op. cit.*, p. 15-16). După ordinea voturilor, P.N.L. obţinuse mandate în următoarele judeţe: Vâlcea (21,38%), Iaşi (17,84%), Constanţa (17,08%), Brăila (16,26%), Buzău (15,87%), Vaslui (13,38%), Mehedinţi (13,29%), Covurlui (13,18%), Râmnicu-Sărat (12,38%), Dolj (11,93%), Ilfov (11,47%), Ialomiţa (11,43%), Romanaţi (10,90%), cf. *Ibidem*, tabloul Va.

[278] Liberalii obţinuseră 1,77% din voturi în Ardeal, 2,11% în Banat, 3,85% în Basarabia şi 6,36% în Bucovina (*Ibidem*, tabloul XII; în Ardeal, numai judeţele Sibiu (cu 4%) şi Braşov (cu 3,5%) au depăşit 2%.

dului[279], bazinul electoral al liberalilor era confirmat ca fiind Vechiul Regat. Organizaţiile judeţene din Moldova (de la Bacău, Botoşani, Covurlui, Roman ş.a.), din Oltenia (aici evidenţiindu-se Teleorman, dar şi Dolj, Gorj şi Olt) şi mai ales din Muntenia, cu Ilfov, Buzău, Dâmboviţa, Prahova sau Capitală, cu reala ei importanţă electorală[280], unde voturile liberalilor „ducişti" însumate cu cele ale georgiştilor însemnau mai multe voturi decât cele obţinute de PNŢ, suportau greul electoral al luptei politice[281]. Scrutinurile din 1933 şi din 1937, organizate de liberali, confirmă această hartă politică a puterii electorale a partidului, legată de zona urbană a Vechiului Regat[282]. Tandemul între lideri recunoscuţi şi electori puternici stabileşte astfel clasamentul real al organizaţiilor.

3.4.4. Ierarhiile liderilor regionali

Ordinea interesată, simbolică şi reală nu privea însă în mod direct organizaţiile, în pofida recunoaşterii rezultatelor lor politice şi a capacităţii militanţilor locali. Structurile judeţene puternice aveau menirea de a conferi liderilor lor autoritate în plan central, în negocierea resurselor şi funcţiilor semnificative la Bucureşti, chiar dacă nu îi propulsau automat în poziţii cheie în statul român. Ierarhia informală a organizaţiilor era astfel însoţită de una a liderilor locali, deşi unele personalităţi liberale aveau veleităţi care depăşeau propriile structuri sau rolul jucat la Centru, ele luptându-se pentru predominanţă regională. Tradiţional sau construit, lideri liberali doreau să-şi lărgească autoritatea politică, ca premisă pentru acţiunea politică ulterioară, pentru acceptarea lor de către Centru ca singurii parteneri legitimi pentru negocierea influenţei şi poziţiilor în momentul puterii. Dificil de statuat pe realitatea Vechiului Regat, în pofida importanţei lui Gheorghe Brătianu în Moldova, pentru un timp, a lui Vasile Sassu în Dobrogea, a dr-lui C. Angelescu pentru o parte a Munteniei ş.a., impunerea unor figuri regionale ţinea de practica partidului, de control permanent imposibil al Centrului asupra periferiei partidului.

Retrospectiv, Asra Berkowitz afirmă că partidul avea trei şefi regionali, Alexandru Lapedatu, Ion Nistor şi Ion Inculeţ, care dispuneau de organizaţiile poli-

---

[279] Bucovina (11, 7%) sau Basarabia (9, 8%), la Lăpuşna şi Orhei. În Ardeal şi Banat, P. N.L. nu obţinuse decât 8%, rezultate rezonabile fiind obţinute la Bihor, Cluj, Hunedoara, Sibiu, Timiş-Torontal sau Turda.

[280] Liberalii i-au depăşit electoral aici în mod constant pe naţional-ţărănişti în anii '30, chiar în condiţii de opoziţie politică.

[281] *Ibidem*, p. 14-16; în condiţiile în care Partidul Naţional-Ţărănesc cunoaşte o adevărată „hemoragie" de voturi permanente după 1928, în 1932 se ajunge la o anume paritate de voturi efective între cele două partide mari ale perioadei interbelice: Partidul Naţional-Ţărănesc – 14,5%; Partidul Naţional Liberal – 13,65% (*Ibidem*, p. 11).

[282] Partidul Naţional Liberal era stăpânul politic al oraşelor din România mică, inclusiv Bucureştii; în decembrie 1933, liberalii au avut 62% din voturi la Bucureşti; chiar în 1932, au avut 39%, faţă de 23% PNŢ (C. Enescu, art. cit., p. 515 şi 521).

tice din provinciile alipite, fără ca acest fapt să fie prevăzut în statut sau hotărât de un for de conducere superioară[283].

În Basarabia, Ion Inculeţ a reuşit să se impună drept unicul conducător liberal, fiind mereu reprezentantul provinciei pe banca ministerială şi în marile adunări publice liberale. El avea un imens capital simbolic şi o mare abilitate politică, în pofida caracterizărilor mai curând negative[284]. Preşedinte de onoare al tuturor organizaţiilor liberale din provincie, chiar şi la Tighina, unde preşedinte activ era Tancred Constantinescu, un actor de prim rang al Partidului, el desemna şefii judeţeni, stabilea demnităţile şi candidaturile de parlamentar, fără un amestec direct

[283] ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 282.

[284] Ca şi în cazul celorlalţi lideri regionali, Ion Nistor şi Alexandru Lapedatu, nu îmi propun în cele ce urmează o abordare biografică care să acopere toate faţetele personajului în discuţie. Redau doar câteva elemente relevante din perspectiva metodologică asupra, a organizaţiei de partid. Ion Inculeţ (1884-1940), născut la Rezeni, în judeţul Lăpuşna, era profesor de carieră. Urmase Facultatea de Ştiinţe de la Petrograd (matematică şi astronomie), fiind fizician şi cercetător al observatorului din capitala Rusiei imperiale, cu mai multe studii publicate de fizică şi astronomie. Revoluţia l-a proiectat în spaţiul politic. În 1917, devenit socialist revoluţionar, el a ajuns în Basarabia ca reprezentant al guvernului Kerenski. A avut însă abilitatea de a se adapta realităţilor politice în schimbare din Rusia şi din provincia natală. A fost ales preşedinte al Sfatului Ţării şi, ulterior, ministru al Basarabiei în mai multe rânduri ca exponent al provinciei, în cadrul guvernului român. În executivul de la Bucureşti, el a mai deţinut în perioada interbelică portofoliul Sănătăţii (1926-1928), pe cel al Internelor (1933-1936) şi al Comunicaţiilor (în 1938). Deputat în toate legislaturile de după 1919, el a fost ales şi membru al Academiei Române (*Anuarul Parlamentar. 15 iunie 1931*, f. p.; Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 420; vezi şi * *Figuri contemporane din Basarabia*, Chişinău, Editura „ARPID", 1939, p. 76; Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, vol. II, partea II, p. 146; Eugen Stănescu, Iulia Stănescu, Gavriil Preda, *op. cit.*, p. 314). Pentru contemporani, Inculeţ părea tipul „prostului oportunist", fiind adeseori considerat „cea mai mizericordioasă figură pe banca ministerială", prin cinism, prin faptul că nu avea nici un scrupul şi nici mărginire, prin lipsa de crez, de idei sau de principii. Era descris drept chintesenţa instinctului rapace, ca un „acefal, în care numai organele inferioare funcţionează". Din perspectiva lui Corvin M. Petrescu, Basarabia era „un paşalâc", Inculeţ exploatând populaţia printr-o legiune de clienţi; ca urmare, el nu se bucura nici de simpatie, nici de încredere în provincie (Corvin M. Petrescu, *op. cit.*, p. 25). După noiembrie 1933, atunci când a activat ca ministru de Interne, adversarii îi scriau numele cu „z" final, pentru a vedea în el un zbir asiatic, chiar dacă surâdea mereu şi avea fraze calme la atacurile vehemente ale opoziţiei. Dr. N. Lupu i-a cerut demisia firească după drama de la Sinaia, din decembrie 1933, cu asasinarea lui I. G. Duca, respinsă pe motivulcă nu trebuia „să se descompleteze guvernul pentru asta"; Octavian Goga îl caracteriza memorialistic drept „enormul malagheţ", încet la gând şi la vorbă, onctuos şi şiret, rural în concepţii şi pântecos în expresii, precaut în aprecieri, neriscând epitete violente; „simt că ar fi în stare să se aranjeze cu oricine de la Carol până la Stalin", scria poetul (Octavian Goga, *Jurnal politic* (fragmente), în *Precursorii*, ediţie şi studiu introductiv de Ion Dodu Bălan, Bucureşti, Editura Minerva, 1989, p. 314).

de la Centru[285]. Chiar dacă pot evidenţia şi alţi lideri basarabeni, precum Gherman Pântea[286], Vasile Bârcă (şeful de la Orhei)[287], Sergiu Dimitriu, vicepreşedinte la Bălţi (preşedinte fiind dr. Petru Cazacu, o figură ştearsă din punct de vedere politic[288]), secretar general la Interne în timpul guvernului Tătărescu[289], Alexandru Mihăilă la Soroca[290], Ion Tomov la Ismail[291], Gh. I. Spilioti la Cetatea Albă[292], nu a existat o

[285] ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 354-356.

[286] Gherman Pântea, deputat al Sfatului Ţării din Basarabia şi conducătorul Ministerului de Război al Republicii Moldoveneşti (la 23 de ani), deţinuse un rol marcant în unirea acestei provincii cu România şi în lupta pentru realizarea reformei agrare. Licenţiat în drept al Universităţii din Iaşi şi una din cele mai populare figuri ale Basarabiei (*Figuri politice şi administrative*…, p. 94), ascensiunea sa politică a fost prin urmare rapidă, fiind ales deputat de Lăpuşna la 24 de ani, ulterior vicepreşedinte liberal al Camerei în 1923, primar al oraşului Chişinău la 33 de ani, preşedintele Camerei de Comerţ şi Industrie din oraş; în martie 1924, a făcut parte din delegaţia României în cadrul comisiei româno-rusă de la Viena („Parlamentul", anul I, nr. 18, joi 15 martie 1928, p. 6; *Anuarul Parlamentar. 15 iunie 1931*, f. p.; * *Figuri contemporane din Basarabia*, 103-104; Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 630).

[287] Vasile Bârcă, licenţiat al Facultăţii de drept din Petersburg, avocat, deputat în Sfatul Ţării de la Chişinău, preşedinte al comisiei de unificare după proclamarea unirii, a fost una din figurile centrale al liberalilor în Basarabia. Primar al municipiului Chişinău şi director al cotidianului românesc „Basarabia" (**Figuri contemporane din Basarabia*, p. 12), Vasile Bârcă a fost deputat de Orhei, vice-preşedinte al Camerei Deputaţilor, ajuns senator de drept (ales consecutiv deputat în 10 legislaturi); în anii '30, el ajunge ministru subsecretar de stat la Interne (1936-1937) Cf. *Ibidem*; vezi şi *Figuri politice şi administrative*…, p. 86 sau *Anuarul Parlamentar. 15 iunie 1931*, f. p.

[288] Dr. Cazacu Petre, născut la Chişinău, absolvent al Seminar Teologic din Chişinău, a fost doctor în Medicină la Facultatea din Bucureşti; medic de plasă, de oraş, spital şi judeţ; medic colonel în rezervă; a fost deputat în Sfatul Ţării din Chişinău şi a jucat un rol important în guvernul basarabean de la 1918 (director de Finanţe şi chiar preşedinte al Sfatului directorilor generali ai Basarabiei). Ulterior, director general al Serviciului Sanitar şi secretar general al ministerului Sănătăţii, deputat de Bălţi în 1931 şi 1932, decorat cu *Coroana României*, în grad de mare ofiţer şi cu *Steaua*, în gradul de Comandor (*Anuarul Parlamentar. 15 iunie 1931*, f. p.; * *Figuri contemporane din Basarabia*…, p. 27-28; Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 180-181).

[289] Sergiu Dimitriu, născut la Galaţi, cu studii de drept la Paris, prefect şi deputat (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 272). Asra Berkowitz îl prezintă ca fiind cel mai apropiat colaborator al lui Inculeţ, urât la faţă şi la suflet, gheşeftar şi hrăpăreţ, punându-se în mai toate comisiile de la minister şi vămuind fondurile secrete; trimis de Gh. Tătărescu la Buenos-Aires în 1946, atunci când guvernul făcea eforturi pentru cumpărături de porumb pentru a combate foametea, făcuse mari afaceri de comision; rechemat, a rămas în Argentina ca refugiat politic, apropiindu-se ulterior de Peron (ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 354-356). Vezi memoriile personajului în discuţie, *Din trecut. Memorii*, apărute la Iaşi, la Editura Institutul European în 2006.

[290] Alexandru Mihăilă, fost învăţător şi agronom, născut în Transilvania maghiară, la Sângeorz-Băi (judeţul Năsăud), a luat parte la războiul mondial mai întâi în armata austro-ungară, ulterior fiind voluntar în armata română, venind cu legiunile din Rusia; a luat parte la manifestările din Basarabia, după 1917, rămânând aici, ca revizor şcolar şi drept

concurenţă reală pentru Ion Inculeţ, care a dominat provincia din perspectiva Centrului liberal. Din punctul meu de vedere, afirmaţia regăsibilă în Mircea Muşat şi Ion Ardeleanu, care statua trei tabere care concurau pentru poziţii în Basarabia, în jurul lui Inculeţ, Gherman Pântea şi V. Bârcă[293], mi se pare lipsită de valoare, chiar dacă cel care scrie în volumul coordonat de cei doi istorici comunişti aduce un argument colateral, conflictul din martie 1923, dintre Ion Inculeţ şi D. Ciugureanu, vicepreşedinte al Camerei, care a demisionat de altfel din Partidul Naţional Liberal şi din funcţia parlamentară pe care o deţinea.

O situaţie similară era în Bucovina, unde Ion Nistor, mare istoric şi profesor universitar la Universitatea din Cernăuţi, avea un capital politic şi simbolic greu de zdruncinat[294]. Ca şi Ion Inculeţ, el desemna şefii organizaţiilor judeţene din

preşedintele organizaţiei liberale din Soroca; din această poziţia a ajuns deputat şi prefect (*Anuarul Parlamentar. 15 iunie 1931*, f. p.); afacerile notorii din această poziţie, au dus la destituirea sa de către I. G. Duca („Prefecţii şi deputaţii liberali în Basarabia", în *Dreptatea*, anul II, nr. 140, duminică 1 aprilie 1928, p. 2).

[291] Ion Tomov era absolvent al Liceului din Athena, mare proprietar agricultor şi vicepreşedintele consiliului de administraţie al Casei de Credit din Basarabia; fondator al Casei de Credit a agricultorilor din judeţul Ismail; preşedintele organizaţiei liberale din acest judeţ, ales deputat şi senator de Ismail (* *Figuri contemporane din Basarabia*…, p. 134, vezi şi *Viitorul*, anul XXII, nr. 6560, sâmbătă, 21 decembrie 1929, p. 3; * *Figuri contemporane din Basarabia*..., p. 134).

[292] Gh. I. Spilioti, proprietar şi mare filantrop, fost membru al Zemstvei şi primar timp de 8 ani al oraşului Chişinău, preşedintele organizaţiei Partidul Naţional Liberal din Chişinău, apoi la Bălţi (*Figuri politice şi administrative* …, p. 149).

[293] Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, vol. I, p. I, p. 458.

[294] Născut în Bucovina, într-o familie de ţărani, cu studii la Cernăuţi şi la Viena, unde şi-a luat doctoratul în Filosofie, dar urmând cursuri şi la München, Berlin şi Bucureşti, Ion Nistor a ajuns profesor la Universitatea vieneză de istoria Europei sud-estice ca privat docent. Ulterior, a devenit profesor la instituţia de învăţământ superior din Cernăuţi. Atras de idealul naţional, el a fugit în Regat la începutul războiului, activând în cadrul organizaţiilor culturale şi politice panromâneşti. Alegerea lui ca membru al Academiei Române, în 1914 (a mai fost şi membru al Academiei Cehe din Praga), i-a întărit poziţia de actor public, îndrituit să se pronunţe asupra problemelor naţiunii. După martie 1918, el a mers în Basarabia, continuând lupta de conturare a identităţii româneşti. După unire, el a devenit personajul central din Bucovina, mai ales după sfârşitul competiţiei cu Iancu Flondor, de putere şi de perspectivă politică asupra regiunii. Apropiindu-se de liberali, de Ionel Brătianu în principal, el a aderat la viziunea centralistă a acestora asupra societăţii României Mari. Director al publicaţiei *Glasul Bucovinei* şi preşedinte al diferitelor instituţii culturale cu caracter naţional („Junimea" şi „Codrul Cosminului"), el a dominat viaţa publică bucovineană în perioada interbelică. Profesor şi prim rector al noii Universităţi din Cernăuţi, între 1920 şi 1921, ulterior între 1933 şi 1936, ministru al Bucovinei, imediat după încheierea conflictului, el a devenit ministeriabilul din cadrul formaţiunii liberale bucovinene (fiind în Cabinetele liberale la Lucrări Publice, 1927-1928, ministru de Stat, 1933-1934, al Muncii, 1934-1935 şi 1936-1937, al Muncii, Sănătăţii şi Ocrotirilor Sociale, între 1935 şi 1936); după 1938, el s-a apropiat de Carol al II-lea, fiind desemnat

Bucovina, distribuia demnităţile publice în momentul puterii şi fixa listele de candidaţi la alegerile parlamentare. Principalii lui colaboratori au fost profesorul Max (Maximilian) Hacman[295], poetul G. Rotică, cel care a condus ziarul *Glasul Bucovinei*[296], şi Dimitrie Marmeliuc, profesor, de asemenea, la Universitatea din Cernăuţi[297]. Ioan

ministrul Cultelor şi Artelor, în 1939. Ales parlamentar în toate scrutinurile, el a devenit senator de drept încă din 1928 (*Anuarul Parlamentar. 15 iunie 1931*, f. p.; Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 604; Muşat, Ardeleanu, vol. II, partea II, p. 146; Eugen Stănescu, Iulia Stănescu, Gavriil Preda, *op. cit.*, p. 315).

[295] Max Hacman a fost legat de Bucovina ca naştere şi formare academică, obţinând doctoratul la Cernăuţi, chiar dacă, ulterior, a făcut studii speciale la Zürich şi Berlin. Profesional, a activat ca avocat la Cernăuţi şi ca bibliotecar; după unirea din 1918 a Bucovinei cu România, el a devenit profesor titular de Drept comercial la Facultatea de Drept a Universităţii din Cernăuţi, decan şi rector al instituţiei de învăţământ superior (între 1921 şi 1923). Apropiat de Ion Nistor, a făcut politica liberală, fiind trimis în Parlamentul român ca senator al Universităţii în anii '20. A fost ales senator în scrutinul general din decembrie 1933 (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 385). După 1940, el s-a refugiat la Iaşi, memoriile sale din aceşti ani găsindu-se la Direcţia Judeţeană Iaşi a Arhivelor Naţionale.

[296] Gavril Rotariu, dar care semna doar G. Rotică, un important ziarist şi literat al Bucovinei interbelice, a avut înainte de 1918 un traseu specific pentru un intelectual născut în mediul rural, într-o familie de ţărani bucovineni. Învăţător la Câmpulung Moldovenesc, el s-a ataşat luptei de regenerare a culturii române în Bucovina, ajungând secretar al societăţii „Şcoala Română" din Câmpulung şi contribuind aici la înfiinţarea unei şcoli româneşti, a unei biblioteci publice, a unei tipografii şi librării. Poeziile sale de tentă sămănătoristă şi militante în sens naţional, publicate atât în reviste sau ziare din Bucovina, cât şi în cele din România, i-au adus o anumită notorietate. La începutul războiului mondial, a trecut în Regat, la Bucureşti şi Iaşi, scriind la ziarele de propagandă româneşti, mai ales la *România*. Întors în Bucovina, a fost numit profesor de limba română la Şcoala Normală din Cernăuţi. Din perspectivă politică, el s-a apropiat de istoricul Ion Nistor şi de liberali, implicându-se mai ales în publicistică, la *Glasul Bucovinei*, unde a ajuns unul din redactorii importanţi după 1929. Valoarea jurnalistică a articolelor sale, dar şi calitatea de liberal i-au adus şi o anumită recunoaştere, fiind ales ca preşedinte al Sindicatului Ziariştilor din Bucovina şi numit şi în funcţia de inspector general al artelor pentru Bucovina. S-a manifestat ca unul din susţinătorii integrării Bucovinei în sistemul administrativ şi cultural românesc, chiar dacă a susţinut şi specificitatea regiunii sale într-o serie de volume care reunesc articolele sale de presă *Cele două Românii* (1919), *Bucovina care s-a dus...* (1919) şi *Dintr-un colţ al României Mari* (1921). Ca liberal, el a fost deputat şi senator în mai multe rânduri (*Parlamentul*, anul I, nr. 7, miercuri 14 decembrie 1927, p. 7; Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 744). Ca şi Hacman, s-a refugiat în 1940 în România, la Bucureşti, dar, din câte cunosc, nu a a mai fost activ politic, fiind şi bolnav.

[297] Dimitrie Marmeliuc provenea din mediul rural al Bucovinei, părinţii săi fiind plugari. Formarea sa intelectuală a fost însă excepţională, după liceul urmat la Suceava, el ajungând să facă studii la Universitatea din Viena, Facultatea de Litere şi Filosofie, obţinând aici şi doctoratul în filologie clasică. În 1913, fusese trecut în condica celor care urmau să fie promovaţi doctor sub auspiciis Imperatoris. Războiul a amânat aceste proiecte, iar în 1915 a cerut să fie promovat doctor în mod obişnuit. La Viena, el s-a implicat în mişcarea naţională a românilor bucovineni, fiind preşedinte al Societăţii

Nistor era reprezentantul cvasipermanent al provinciei în adunările liberale şi în cadrul guvernului[298].

„România Jună" (1911-1912). Profesor la Liceul din Cernăuţi şi Câmpulung Moldovenesc, el a trecut în 1915 în Vechiul Regat, angajându-se ca bibliotecar la Acadamie şi coborând la Mişcarea, România şi Neamul românesc, în sensul intervenţiei în volumul mondial de partea Antantei (vezi volumul Pe drumul idealului, din 1919, care adună aceste articole şi conferinţe, marcate de militantism). Intrarea României în război împotriva Austro-Ungariei l-a determinat să se înroleze ca voluntar în armată, urmând cursurile Şcolii de Ofiţeri de la Botoşani. A fost rănit în luptele de la Mărăşeşti, fiind decorat, de altfel, pentru vitejie. Odată cu prăbuşirea Imperiului Habsburgic, el s-a întors la Cernăuţi şi s-a implicat în lupta românilor de acolo, apropiindu-se de Ion Nistor, deşi Iancu Flondor l-a numit secretar de stat al Apărării Naţionale în Directoratul de la Cernăuţi. După 1919, el a revenit în spaţiul academic, profitând şi de penuria de profesori de la Universitatea Cernăuţi, după exodul profesorilor străini. Stagiar, docent şi agregat, el a ajuns profesor universitar titular al catedrei de limba şi literatura elină de la Universitatea din Cernăuţi (poziţie pe care a păstrat-o până în 1940), decan al Facultăţii de Litere şi Filozofie până în 1930. A fost unul din importanţii folclorişti bucovineni, cu studiul Figuri istorice româneşti în cântecul poporal al românilor, din 1915, în care a reliefat valoarea istorică a baladelor româneşti. Însă cercetările sale fundamentale au fost cele domeniul studiilor clasice, fiind un elinist şi Latinist recunoscut, cu traduceri din Sofocle, Demostene sau Horaţius şi studii originale asupra lui Homer şi Sofocle. Recunoaşterea valorii academice a cercetărilor sale a fost reliefată de numirea imediată ca professor la Universitatea din Bucureşti, după refugierea sa din 1940. Chiar după „pensionarea" sa din 1947, i-a fost permis să activeze la Institutul de Lingvistică al Academiei, colaborând la Dicţionarul limbii române, şi în cadrul Societăţii de Studii Clasice. Dimitrie Marmeliuc a fost însă şi un intelectual present în spaţiul public. Aderând alături de Ion Nistor la Partidul Naţional Liberal, el s-a ocupat de presa bucovineană a liberalilor, colaborând şi fiind director, vreme de mai mulţi ani, la Glasul Bucovinei. De asemenea, în plan local, el a ocupat funcţia de director al Teatrului Naţional din Cernăuţi (1925-1926) şi demnitatea de primar al acestui oraş, în 1933. A fost ales deputat în 1922 şi în 1927, iar în 1930 colegiul profesorilor i-a încredinţat mandatul de reprezentant al Universităţii în Senatul României. *Cf. Lui D. Marmeliuc. 20 Octombrie 1936*, f.l., f.e., f.a. [1936]; *Anuarul Parlamentar. 15 iunie 1931*, f. p.; *Figuri politice şi administrative*…, p. 96. Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 528-529. Însă, activitatea lui parlamentară era prezentată cu ironie, considerându-se că frecventează Camera „între orele de curs la Universitate"; ca şi ceilalţi parlamentari bucovineni, Dimitrie Marmeliuc se manifesta mai ales prin liderul Ioan Nistor (în *Parlamentul*, anul I, nr. 9, miercuri 4 ianuarie 1928, p. 10). În anii '30, implicarea lui politică liberal a scăzut întrucâtva, el rămânând însă un militant pentru românism, fiind preşedintele Ligii Culturale din Bucovina şi al celei antirevizioniste regiune. De asemenea, evocările unor figuri majore bucovinene pe care le realizează, a prietenului său căzut în război, scriitorul Ion Grămadă, tatăl istoricului Ilie Grămadă de la Iaşi (*Eroului de la Cireşoaia: Ion Grămadă*, în 1936), şi Petre Liciu (*Un sfert de veac de la moartea lui Petre Liciu*, în 1937, arată sensul unei acţiuni naţionale: nevoia de culturalizare a neamului. A fost un militant şi după 1940, arătând rolul Bucovinei în construirea identităţii naţionale (*Aspecte din viaţa culturală a Bucovinei*, 1941, şi *Bucovina în cultura neamului*, în 1944.

[298] ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 353.

Spre deosebire de Basarabia şi de Bucovina, în Transilvania existat o competiţie pentru hegemonie politică. Desemnat drept „şeful politic al Ardealului liberal" ca urmare a superiorităţii intelectuale, a capitalului său simbolic de profesor universitar şi a apropierii de Ion I. C. Brătianu[299], Alexandru Lapedatu s-a confruntat în

[299] Alexandru Lapedatu s-a născut în 1876, în judeţul Braşov, dar părinţii săi s-au mutat în vechea Românie. Alături de fratele său, Ion, Alexandru Lapedatu şi-a făcut studiile la Iaşi şi la Bucureşti, luându-şi licenţa în acest ultim oraş, în Istorie şi Geografie. Cariera lui academică a fost de excepţie. Dincolo de numeroasele lucrări publicate pe istorie medievală, mai curând, cu trimiteri însă şi la modernitate (s-a ocupat inclusiv de Alexandru Ioan Cuza), de statutul de profesor titular de istorie a românilor al Universităţii din Cluj, după 1919, el a fost şi un administrator cultural, mai întâi la Comisiunea Monumentelor Istorice, ulterior şi la cea din Transilvania, Comisia istorică a României, la Academia Română, unde a fost membru corespondent din 1910, deplin din 1918, ajungând preşedintele acestui cel mai înalt for ştiinţific (1935-1937) şi secretarul general al acesteia (1938-1948), la Arhivele Statului (unde a fost director general în 1923), la Universitatea clujeană, ca decan. Formaţia sa intelectuală şi militantismul său au fost bazele recrutării politice, deşi *haretiştii* Petre Gârboviceanu, administratorul Casei Bisericii, cel care l-a adus la Comisia Monumentelor Istorice, Mihalache Popescu, administratorul Casei Şcoalelor, sau Iuliu Valaori au avut un oarecare rol; gruparea trecea drept liberală în ochii opiniei publice, deşi nu făcea o politică activă de partid (Alexandru Lapedatu, *Scrieri alese. Articole, cuvântări, amintiri*, prefaţă, ediţie îngrijită, note şi comentarii de Ioan Opriş, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1985, p. 210). Legăturile cu Ionel Brătianu au început în perioada refugiului de la Iaşi, provocat fiind de acesta la discuţii privitoare la revendicările teritoriale ale românilor; Alexandru Lapedatu a devenit unul dintre familiarii lui, remarcat datorită pregătirii de istoric, şi oprit adeseori de Eliza Brătianu la ceai (*Ibidem*, p. 332-333). De altfel, el fost inclus, în calitate de consilier, în delegaţia României la Conferinţa Păcii de la Paris (1919-1920) şi a participat şi la cea de la Geneva (1922). După război, el a cunoscut o perioadă a îndoielilor, dorind, pe de o parte, să se retragă din viaţa politică (Brătianu i-ar fi spus că intelectualii nu au dreptul să se retragă din viaţa publică, să se dezintereseze de problema organizării şi consolidării noului stat (*Ibidem*, p. 360-361) sau neştiind cum să-i refuze pe Iorga şi pe naţionalii lui Maniu, de care se simţea afin (*Ibidem*, p. 368-374). Adeziunea la Partidul Naţional Liberal a fost sinceră şi totală, arătându-le Brătienilor loialitate, şi nu motivată de un interes personal: avea deja un nume şi demnităţi obţinute ca o apreciere a „omului cuminte". Era însă membru în mai multe consilii de administraţie, la „Uzinele de Fier şi Domeniile Reşiţa S.A.", la „Banca de scont şi schimb din Ardeal S.A." din Cluj şi la Societatea „Cartea Românească". Nu era sărac, având, de asemenea, o casă la Cluj, o vilă la Poiana Braşov şi o garsonieră pe Calea Victoriei, deşi, de cele mai multe ori, când venea la Bucureşti era găzduit la Hotelul Splendid (Ioan Opriş, *Alexandru Lapedatu şi contemporanii săi*, Cluj-Napoca, Editura Albastră, 1997, p. 5-15 (*Introducere)*; vezi şi *Parlamentul*, anul I, nr. 15, joi 23 februarie 1928, p. 2). Ca liberal, a fost ales membru al Parlamentului în marea majoritate a legislaturilor interbelice, devenind senator de drept. De asemenea, a ajuns în mai multe rânduri ministru, având ca departament Artele şi Cultele (1923-1926; 1927-1928; 1934), plecând şi de la poziţia foarte importantă de membru în adunarea eparhială a Episcopiei Clujului, în congresul bisericesc al Mitropoliei Transilvaniei şi în Congresul naţional al Bisericii Ortodoxe Române. După 1934, a fost ministru de Stat (vezi şi *Anuarul Parlamentar. 15 iunie 1931*, f.

anii '20 pentru întâietate cu generalul Traian Moşoiu, posesor la rândul său al unui important capital simbolic, ca militar şi erou în război, cuceritor al Budapestei, precum şi a unor calităţi reale de organizator şi de elector, fiind energic în lupta politică[300]. Nu întâmplător sub aspectul puterii în Ardeal, Traian Moşoiu şi-a asumat preşedinţia organizaţiei Sălaj, judeţul lui Iuliu Maniu, ca miză personală şi publică[301]. Deşi confruntarea dintre cei doi lideri liberali a răzbătut rareori în presă[302], ea era cunoscută şi, probabil, augmentată de jurnalişti, creându-se imaginea unei fracturi largi la nivelul partidului, reflexie a taberelor de la Bucureşti, întrucât generalul Moşoiu apărea ca fiind un apropiat al lui I. G. Duca, pe când Alexandru Lapedatu se situa în proximitatea familiei Brătianu.

---

p.; Lucian Predescu, *op. cit*, p. 475; Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, vol. II, partea II, p. 146; Corvin M. Petrescu, *op. cit.*, p. 124). Erau cazuri în care adversarii îi aduceau omagiul, pentru rolul jucat în viaţa politică şi culturală interbelică; Sever Bocu, naţional-ţărănist, afirma că „Alexandru Lapedatu nu este un produs al politicianismului, al partidismului. Domnia sa nu s-a ridicat, acolo unde e, pe umeri de clanuri provinciale. Domnia Sa are vasta intuiţie istorică a problemelor noastre de stat" (*Domnului Alexandru Lapedatu*, în BAR, Secţia Manuscrise, Fond Al. Lapedatu, vol. V, p. 18, *apud* Alexandru Lapedatu, *op. cit.*, p. 5 (din *Prefaţă*); vezi şi Ioan Opriş, *Alexandru Lapedatu în cultura românească (contribuţii la cunoaşterea vieţii politice şi culturale româneşti din perioada 1918-1947)*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1996.

[300] Spre deosebire de Alexandru Lapedatu, caracterizat de Asra Berkowitz ca fiind „prost înconjurat", ca incapabil să iradieze vre-un un fel de simpatie în jurul său şi fără însuşiri de orator; urmare a conducerii sale, organizaţiile liberale din Ardeal nu reuşiseră să dobândească mare influenţă în perioadă (ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 356-357).

[301] „Desmeticirea politică a Ardealului înaintează cu paşi repezi. Congresele naţional-liberale din judeţele Someş şi Sălaj", în *Glasul Ardealului*", anul III, nr. 47, duminică 24 noiembrie 1929, p. 3.

[302] Un Vladimir Nicoară descria lupta ce opunea în Ardeal „masivitatea fizică şi electorală" a generalului Moşoiu blândeţii „aparente, sinuoasă şi docilă" a lui Alexandru Lapedatu. Alexandru Lapedatu „omul fatal" al organizaţiei Cluj, nu era un fioros, sinistru sau repugnant; dar blând la vorbă, delicat în expresii darnic în promisiuni, molâu la înfăţişare, el ascundea sub această aparentă blazare, sub blândeţea simulată în vorbă, gest şi atitudine, tendinţa de mic dictator, care nu admitea păreri personale şi contraziceri; din acest motiv l-a eliminat din partid pe N. Bănescu, coleg de universitate, fin intelectual şi vechi membru al partidului liberal. După mulţi contemporani, Al. Lapedatu se temea de eclipsare, el nefiind nici un orator tumultuos şi fascinant care să electrizeze masele, nici un elector abil, nici un organizator priceput care să adune în jurul lui soldaţi devotaţi. Personalitatea lui nu era acoperită de aureola unei activităţi productive ca ministru al Artelor şi Cultelor. Organizaţia de Cluj, pe care o conducea direct, se menţinea în virtutea unor fireşti comunităţi de interese personale, fiind „fără suflet şi ameninţată de descompunere". Cotidianul partidului la Cluj, *Naţiunea*, amărât şi anemic, era în fapt monitorul personal al d-lui Lapedatu, având întotdeauna un clişeu cu şeful, iar doi ziarişti profesionişti fiind nevoiţi să facă apologia liderului (Vladimir Nicoară, „<Omul fatal>", în *Cronica Politică şi Parlamentară*, anul I, nr. 22, vineri, 12 iulie 1929, p. 6).

Moartea lui Traian Moşoiu, pe 5 august 1932[303], a pus capăt disputei, deşi nemulţumirile militanţilor ardeleni (a lui Bogdan-Duică mai cu seamă) faţă de Alexandru Lapedatu s-au păstrat. În momentul puterii din noiembrie 1933, I. G. Duca se arăta nemulţumit de faptul că ardelenii manifestau „gelozii", astfel încât nu putuse promova decât 1-2 secretari de stat din Ardeal[304]. În anii '30, un alt competitor a părut capabil să revendice poziţia de şef al Ardealului liberal. Susţinut de I. G. Duca, care-i mărturisea, mai curând interesat de perspectiva guvernării, bucuria de a-l vedea apropiat de liberali[305], dar mai ales de regele Carol al II-lea, spre care se îndrepta loialitatea sa întreagă, Valeriu Pop s-a înscris în Partidul Naţional Liberal, pe listele căruia fusese ales ca deputat de Sălaj în decembrie 1933, în luna februarie a anului următor[306]. Primit cu simpatie atât de Dinu Brătianu, cât şi de premierul Gheorghe Tătărescu, ca om al regelui, el a făcut rapid pasul spre o poziţie guvernamentală, ca ministru de Stat, în octombrie 1934, şi, ulterior, la departamentul de Industrie şi Comerţ[307]. Rolul jucat în dezbateara afacerii Skoda, ca şef al comisiei parlamentare, i-a întărit imaginea de om politic abil şi capabil[308]. Putând afirma cu putere ascendenţa lui ardeleană, fiind născut în Someş şi făcându-şi studiile juridice la Cluj[309], Valeriu Pop era şi preşedintele influentei Asociaţii Generale a Românilor Uniţi (A.G.R.U.). Alexandru Lapedatu l-a văzut imediat drept un adversar la şefia Ardealului, fiind necesară medierea lui Gheorghe Tătărescu pentru ca relaţiile să nu fie de-a dreptul glaciale[310]. Suspiciunea unor lovituri şi manevre a crescut însă, pe măsura consolidării situaţiei în partid a noului venit, a capacităţii sale organizatorice şi a sprijinului regelui[311]. Conflictul deschis a fost însă evitat, chiar dacă Valeriu Pop s-a considerat neîndreptăţit de faptul că Dinu Brătianu, ca preşedinte al partidului şi apropiat de Alexandru Lapedatu, i-a refuzat deţinerea şefiei concomitente a două organizaţii, de Satu Mare şi de Alba. Spre deosebire de

[303] Înmormântarea de la Bellu a fost fastuoasă, la ea participând importanţi lideri liberali (I. G. Duca, Alex. Lapedatu), dar şi Voicu Niţescu, ministrul Agriculturii, din partea guvernului Vaida („Generalul Traian Moşoiu", în *Glasul Ardealului*, anul VI, nr. 32, duminică 7 august 1932, p. 1-2).

[304] Valeriu Pop, *op. cit.*, p. 46.

[305] *Ibidem*, p. 45-46.

[306] *Ibidem*, p. 49.

[307] Vezi şi Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 672.

[308] Valeriu Pop, *op. cit.*, p. 52-53, 55-61, 68-71, 74, 95-98, 202.

[309] Vezi prima parte a memoriilor sale din timpul comunismului, „Din culisele vieţii politice. Schiţă. 1956", în *Ibidem*, p. 166-190.

[310] *Ibidem*, p. 75 şi 80. La Conferinţa ministerială din 28 decembrie 1934, Tătărescu l-a consacrat din nou ca şef al Ardealului pe Lapedatu, desemnându-l pe Valer Pop ca succesor. Ceea ce l-a mulţumit pe primul (*Ibidem*, p. 85).

[311] Vezi participarea Regelui Carol al II-lea la Serbările de la Lugoj pe care le-a organizat Valeriu Pop în octombrie 1934, cu o mare mobilizare a ardelenilor (*Ibidem*, p. 62-67) sau la cele de la Alba Iulia, prilejuite de dezvelirea monumentului lui Horia, Cloşca şi Crişan (*Ibidem*, p. 212-213).

situaţia lui Alexandru Lapedatu, Gheorghe Cipăianu şi chiar Bébé Brătianu[312]. După 1936, animozitatea între cei doi competitori a scăzut, în condiţiile dezinteresării lui Valeriu Pop de viaţa de partid.

4. Alte structuri şi organizaţii liberale

Organizaţiile judeţene şi mecanismele de conducere statutare nu epuizează discuţia asupra structurilor din partidul liberal. Ca în orice formă de asociere a indivizilor, aceştia îşi construiau identitatea specifică chiar în interiorul grupului liberal; în anii '30, astfel de structurări sunt mai numeroase, fie că mă refer la grupările „H" sau „Păreri libere" sau la cercul de studii *Ion G. Duca*. Faptul arată, pe de o parte, creşterea integrării sociale în P.N.L., sporirea calităţii politice a noilor veniţi, dar sugerează şi un anume grad de destructurare democratică a liberalilor români, în sensul că aceste organisme cu un grad de coagulare mai mare sau mai redusă creează o anume presiune asupra conducerii şi impun un anumit dialog în spaţiul public. În cele ce urmează, mă opresc în primul rând asupra *Cercului de studii al P.N.L.*, ca structură a formaţiunii liberale deschisă programatic spre lumea intelectuală. De asemenea, am să prezint într-un studiu de caz la finalul acestui capitol, o altă realitate formală a partidului, *Tineretului Naţional Liberal*. În final, îmi propun să lansez o provocare despre structura potenţială a femeilor liberale, pe care nu am putut-o documenta foarte bine, după cum voi încerca să analizez două organizaţii al căror statut se găsea la confluenţa dintre partid şi mişcări din sfera societăţii, participarea la prima dintre ele cel puţin nefiind condiţionată, până la un punct, de apartenenţa politică la formaţiunea liberală: *grupurile H și Păreri Libere*.

[312] *Ibidem*, p. 213. Finalmente, Valeriu Pop a optat pentru organizaţia de Alba, acolo unde, după moartea lui Camil Velican, membrii delegaţiei permanente l-au cerut drept preşedinte. Organizaţia de Satu Mare, oferită lui în momentul intrării în partid, a fost condusă de Valer Roman.

4.1. Cercul de studii al Partidului Naţional Liberal: practici politice şi mize simbolice între cele două războaie mondiale[313]

> „Dintre toţi partizanii politici, oamenii cu idei sunt cei mai periculoşi. Ceea ce îi trebuie unui partid nu sunt ideile, ci disciplina. Iar disciplina s-a dus când fiecare crede că gândeşte şi încearcă să-şi impună, sub formă de idei, secreţiile sale cerebrale. De aceea, cu drept cuvânt, partidele creează aşa-zisele «cercuri de studii», care, îndeobşte, nu sunt altceva decât trenul celor incapabili de a trăi fără «idei». Firește, o elementară prudenţă îi face pe şefi să-l gareze pe una din liniile moarte ale partidului" (C. Banu)[314].

Lungul motto care deschide demersul privitor la una din structurile Partidului Naţional Liberal nu aparţine unui adversar al formaţiunii liberale. Constantin Banu a fost membru important al partidului, ministru al Cultelor în primul mare guvern de după război al liberalilor şi unul dintre fondatorii cercului de studii. El apare de altfel în comitetul de redacţie al publicaţiei cercului, *Democraţia*, în chiar primul număr al acesteia, regăsindu-se şi în grupul redacţional imediat postbelic[315]. În anii '20, el intră într-un con de umbră, dispare din politica liberală de prim-plan şi dezamăgit s-a retras din politica militantă. Pentru o scurtă perioadă, s-a apropiat de noua asociaţie politică înfiinţată de Gheorghe Brătianu în iunie 1930, odată cu Restauraţia. Fraza lui anterioară dintr-o carte de maxime şi reflecţii politice cu caracter normativ, puţin cunoscută în perioadă, exprimă însă o părere dominantă printre contemporani, aceea a inutilităţii cercului de studii al liberalilor români, prezentat ca „ineficient", „artificial", un apendice inutil etc.

În aceste condiţii, discuţia despre această structură a Partidul Naţional Liberal pare fără conţinut, o inventare a unui subiect, cu atât mai mult cu cât sursele despre această formă a fiinţării politice a liberalilor români sunt mai curând colaterale, legate de presa timpului şi de memoriile diferiţilor actori implicaţi. Nu s-a păstrat, după cunoştinţa mea, un fond de arhivă care să reunească actele şi documentele cercului de studii. Din această perspectivă, miza demersului poate fi interpretată ca fiind secundară, dincolo de înţelegerea intrinsecă a vieţii de partid, în condiţiile în care se ştiu foarte puţine date şi fapte despre acest cerc de studii. Dar reprezentat drept o formaţiune lipsită de credincioşi, o structură a celor interesaţi de accesul la resursele statului, abordarea şi studierea liberalismului trebuie să răspundă întrebării

---

313 Sub o formă apropiată, acest subcapitol a reprezentat articolul meu publicat în *Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol» din Iași*, tom XLVIII, 2011, p. 283-292.

314 C. Banu, *op. cit.*, p. 28.

315 Vezi Comitetul de direcţie pe pagina de gardă a numărului 1, an I, a revistei *Democraţia. Revistă economică, politică şi socială*, 1 aprilie 1913. Eseist şi jurnalist de succes, Constantin Banu a fost unul din comunicatorii importanţi ai liberalilor, construind un perspectiva presei liberale un demers extrem de interesant. Alături de Ion Pillat, el a fondat în octombrie 1911 revista *Flacăra. Literară, artistică, socială*, o publicaţie culturală şi politică totodată, de factură antisămănătoristă, al cărui prim editorial a fost semnat de I. G. Duca.

privind rezistenţa partidului liberal la presiunea din lunga opoziţie dintre anii 1928 şi 1933. Depărtarea de putere, prin poziţionarea agresiv-negativă faţă de reîntoarcerea lui Carol şi impunerea lui ca rege al României, a afectat radical Partidul Naţional Liberal, dar puţini liberali au părăsit formaţiunea liberală. Una din concluziile mele la această interogaţie vizează tocmai acest cerc de studii, atât de denigrat de adversari, dar apreciat de colaboratori[316] şi prezentat drept o realizare măreaţă în presa oficială a liberalilor înşişi.

4.1.1. Geneza şi evoluţia Cercului de studii al liberalilor români

Iniţiativa înfiinţării unui cerc de studii al partidului a aparţinut, după contemporani, lui Vintilă Brătianu. El se consultase, în prealabil, asupra directivelor generale cu Ionel Brătianu, şeful partidului, şi cu I. G. Duca, reprezentantul autorizat al noului val generaţional al liberalilor români. Era avansată şi o dată de înfiinţare, 23 mai 1911, iar istoricul poate stabili contextul imediat al apariţiei noii structuri, opoziţia politică în care partidul liberal intrase în 1910, după preluarea puterii de partidul conservator condus de P.P. Carp. Scopul formal al înfiinţării acestui for de dezbateri a fost exprimat de organizatorii cercului, de Vintilă Brătianu în special, într-un apel răspândit în ţară, către organizaţiile liberale: cercetarea soluţiilor pentru diversele probleme ridicate de viaţa complexă a statului modern, dar şi întărirea „comunităţii de vederi şi de simţăminte" între liberali, temelia pentru dezvoltarea partidului. Aşa cum menţiona liderul liberal, erau chemaţi „la muncă", pentru prima oară împreună, specialiştii, tehnicienii şi tineretul, echipă menită să contribuie la rezolvarea problemelor de organizare politică şi să ajute la înfăptuirea programelor de guvernare. Condus şi animat de Vintilă Brătianu, noul organism era gândit de liberali mai ales ca laborator pentru pregătirea reformelor sociale, politice şi economice[317].

Scopul asumat al Cercului, de cercetare a problemelor mari ale societăţii româneşti, a presupus încă de la început specializarea în cadrul acestui organism, şase secţiuni urmând să ofere soluţiile pe diferite domenii: *administrativă*, *culturală* (învăţământ, biserici etc.), *economică*, *financiară*, *politică* şi *sanitară*. Lucrările se desfăşurau la Clubul central, unde funcţionau diferitele secţii de studii, sub preşedinţia unor specialişti în domeniul respectiv. Erau coordonate de o personalitate care stabilea

[316] Vezi I. G. Duca, *op. cit.* sau *Viaţa şi opera lui Vintilă I. C. Brătianu. Văzute de prietenii şi colaboratorii săi*, Bucureşti, Aşezământul Cultural Ion C. Brătianu XXXII, Imprimeriile „Independenţa", 1936.

[317] Secretar (V. Brătianu), *Cercul de Studii al P.N.L.*, în *Calendarul Partidului Naţional-Liberal. 1913*, p. 54-55 (în primul an de activitate, cercul de studii a fost preocupat de: I. chestiunile puse la ordinea zilei de adversarii politici, aflaţi la guvernare; II. problemele expuse în ultimul program politic al liberalilor, în scopul adunării materialului necesar pentru propaganda ce urma să fie făcută în legătură cu acel program; III. chestiuni de viitor: reforma electorală, activitatea extraşcolară, chestiunea agrară, sanitară etc.); C.D. Dimitriu, *Vintilă Brătianu întemeetorul Cercului de studii al Partidului Naţional-Liberal*, în *Viaţa şi opera lui Vintilă I. C. Brătianu*..., p. 207.

directivele generale, fiecare fruntaş înscriindu-se la secţia de studiu pentru care avea pregătirea necesară; se făceau referate despre diferite probleme[318], urmate apoi de o discuţie la care participau toţi membrii, iar unele din aceste prezentări se concretizau formal în prevederi programatice sau în proiecte de legi, utilizabile în momentul în care partidul era la putere[319]. Din perspectiva pragmatică a lui Vintilă Brătianu, facilitarea şi popularizarea discuţiilor era realizată de nou-apărutul *Buletin al Cercului de Studii*, cu apariţie lunară, imprimat în 1.500 de exemplare şi trimis gratuit tuturor organizaţiilor liberale din ţară, pentru a fi pus la dispoziţia membrilor sau pus în vânzare la depozitarii de ziare şi librării[320]. Succesul dezbaterilor organizate în cluburile liberale în mediile intelectuale l-a condus pe Vintilă Brătianu spre înfiinţarea, data de apariţie a primului număr fiind 1 aprilie 1913, revistei teoretice *Democraţia*, subintitulată „revista cercului de studii a Partidul Naţional Liberal", ca manieră de a augmenta demersul legitimant al liberalilor români. Schimbarea denumirii şi redefinirea scopului revistei în 1913 trebuie puse în legătură cu noua politică instrumentalizată de liberali în acel an, prin programul de reforme propuse ce vizau tocmai „democratizarea" vieţii politice şi sociale româneşti. De asemenea, Comitetul Cercului îşi propunea să constituie o bibliotecă, cu publicaţii şi lucrări referitoare la viaţa publică în România de la formarea statului român, dar şi cu dosare asupra diferitelor chestiuni puse în studiu (materiale cu fişe, sistematic clasate). Aşa cum am precizat deja, nu ştiu situaţia dosarelor privind problemele discutate; în cazul bibliotecii, Vintilă Brătianu remarca, cu mândrie, preţioasele daruri de bani, volume şi broşuri făcute de membrii partidului şi de autorităţi[321].

Importantă din perspectivă organizatorică era situaţia juridică a Cercului. Deşi conceput ca structură de partid, pe lângă Clubul naţional liberal din Bucureşti, el nu reprezenta o adunare închisă, rezervată exclusiv liberalilor. Slaba popularitate a partidului liberal printre intelectuali a determinat gândirea Cercului de studii şi în registrul propagandistic, ca mijloc de socializare intelectuală sau ca formă de atragere pe poziţiile liberale a unor intelectuali reticenţi la adeziunea sau înregimentarea politică directă. Într-un raport al secţiunii culturale a partidului referitor la programul cultural la nivelul societăţii se menţiona necesitatea de a păstra un caracter cu totul obiectiv al discuţiilor, trecând peste „pasiunile mărunte şi preocupările personale ale amicilor noştri" (membrii de partid – n. mea., Ov. B.); activitatea din

[318] Manuscrisul conferinţelor trebuia dat înainte cu un timp oarecare (ANIC, fond *Victor Slăvescu*, dos. 212, f. 38).

[319] Secţiile funcţionau în plin numai în lunile de iarnă şi când partidul se afla în opoziţie, îşi amintea Asra Berkowitz. Vara, clubul central era pustiu, fruntaşii partidului fiind risipiţi în ţară, la proprietăţile lor. Vezi Arhiva Consiliului Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii, fond *Penal 456*, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 369-371).

[320] V. Brătianu, *Cercul de Studii al P.N.L.*, în *Calendarul…*, p. 56 şi 59 (pentru preoţi, învăţători şi institutori abonamentele erau avantajoase).

[321] *Ibidem*, p. 59.

secţiune trebuia să devină o mişcare a tuturor oamenilor de bine (din orice partid sau fără o adeziune politică clar exprimată)[322].

4.1.2. Războiul victorios şi valorizarea cercului de studii

Cercul de studii desemna, astfel, o formă nouă a acţiunii politice a partidului, o evoluţie a concepţiilor şi metodelor lui, dorindu-se crearea unei atmosfere favorabile măsurilor liberale de schimbare socială[323]. Războiul mondial nu a împiedicat funcţionarea cercului de studii, deşi activitatea acestuia a fost diminuată[324]. Refugiul de la Iaşi şi, mai ales, ostracizarea liberalilor după pacea de la Buftea-Bucureşti (din aprilie 1918) au valorizat cercul de studii, conferindu-i aura de după 1918 din punct de vedere ideologic şi impunându-l sub raport organizatoric. Ţinute cu precădere în casele lui George Mârzescu, important lider şi primarul oraşului, beneficiind de directa implicare a lui Ionel Brătianu, şedinţele periodice ale Cercului în care se discutau reforme structurale pentru societate au exprimat speranţa în viitorul României şi au mobilizat membrii grupului liberal, aflaţi în derută în acel an marcat până atunci de mari insuccese politice naţionale şi partizane[325].

După război, activitatea cercului central a fost reluată în noiembrie 1920, Vintilă Brătianu stabilind, o dată în plus, programul de activitate şi rolul acestui organism în condiţiile vieţii publice extinse. Liderul liberal menţiona faptul că funcţionarea riguroasă a unui organ de cercetare în România Mare era impusă de situaţia nouă a societăţii, de introducerea votului obştesc şi a regimului agrar, de urmările războiului mondial. În consecinţă, reorganizarea Partidul Naţional Liberal

[322] ANIC, fond Mihail Berceanu, I A, dos. 83 / f.d., f. 1-6.

[323] C. D. Dimitriu, *op. cit.*, p. 212.

[324] Deschiderea conferinţelor cercului de studii s-a făcut miercuri, 12 noiembrie 1914, cu un ciclu asupra problemelor ridicate de războiul actual; în cuvântarea sa introductivă a activităţii cercului, Vintilă Brătianu sublinia că, în condiţiile războiului mondial, caracterul special de preocupări economice, politice şi sociale ale unui cerc de studii îi impune să lămurească opinia publică; în atmosfera de cumpătare, calmă şi senină a cercului judecarea problemelor astfel încât concluziile să fie folositoare Statului şi neamului. Nu surescitare, ci discuţie asupra statelor, guvernelor etc.; îndrumarea societăţii, datoria omului politic conştient de responsabilitatea sa. Enervarea naţiunilor pune statul în primejdie. Cercul îşi îndeplineşte misiunea când, în mijlocul unei unităţi şi conştiinţe naţionale, urmăreşte diferite chestiuni care se pun în diferite faze ale războiului şi le tălmăceşte conform intereselor naţionale, apărarea intereselor neamului. În vâltoarea groaznică ce se dezlănţuie şi în perioada de aşteptare în care ne aflăm, nu putem avea o năzuinţă mai patriotică de cât ca, în sfera activităţii şi mijloacelor noastre, să contribuim ca România de sus până jos, conştientă de drepturile ei, cunoscătoare a mijloacelor de a le servi, să poată cu judecata limpede ce o dă cumpătarea şi temeinicia acestor drepturi, să hotărască ea singură de nevoile ei. În aceste condiţii izbânda va fi asigurată, căci din ce în ce mai clar apare că de ea singură depinde soarta statului şi neamului nostru" („Deschiderea conferinţelor Cercului de studii", în *Democraţia*, anul II, nr. 16, 15 noiembrie 1914, p. 644-646).

[325] C. D. Dimitriu, *op. cit.*, p. 218; vezi şi I. G. Duca, *op. cit.*

a prevăzut în 1920, pentru prima oară în mod oficial, crearea unui cerc de studii care să servească „ca laborator al tuturor chestiilor interesând politica de stat". Cercul nu era legat doar de aspectul nemijlocit al guvernării. Ideea de „tribună liberă" în cadrul Statutului Partidului Naţional Liberal impunea cercului şi rostul de a conferi identitate liberalismului la noi. Achiziţionarea obligatorie a revistei *Democraţia* sublinia imperativul fundamentării teoretice a organizaţiei liberale, stabilirea cu claritate a valorilor doctrinare, într-o perioadă de expansiune a spaţiului public[326]. Liberalismul românesc nu trebuia să constituie doar o discuţie ipotetică, intelectuală, apanajul mediului savant ca modalitate de studiu liniştit şi discuţie obiectivă, ci să reprezinte totodată un element al adeziunii intelectualilor la poziţiile liberale, formă a legitimării P.N.L. în societate, şi de identificare pentru liberali. Preocupare constantă a liderilor liberali, atragerea tineretului dorea să se constituie în a doua reinventare a partidului prin infuzarea cu tineret, după cea de la sfârşitul secolului XIX a generoşilor (cu V. Morţun, C. Radovici, G. Diamandi, C. Stere etc.)[327].

Politica liberală privind România după 1918 trebuia astfel fundamentată prin activitatea cercului. Dincolo de aspectul formal, rolul sporit al cercului de studii urmărea obiectivul pragmatic de a permite liberalilor să se reprezinte discursiv în noua societate drept efigia profesionalismului şi a competenţei: cei care contribuiseră la înfăptuirea României Mari urmau să fie realizatorii consolidării interne a ţarii, afirma Vintilă Brătianu[328]. Valorizarea cercului de studii era reconfirmată într-o

---

[326] Membrii aderenţi la Partidul Naţional-Liberal plăteau drept cotizaţie o sumă de 50-70 de lei pe an, în care erau cuprinse abonamente la unul din ziarele partidului, cotizaţia la club şi cotizaţia la cercul de studii (ANIC, fond *Brătianu*, dos. 121, f. 3-9). Clubul avea obligaţia de a achiziţiona revista cercului de studii.

[327] Ion D. Barzan, „Vintilă Brătianu la Cercul de studii şi *Democraţia*", în *Viaţa şi opera…,* p. 214-215. Ioan Dinescu-Barzan (care semna I. D. Barzan) se născuse în 1872 în Bucureşti, aici obţinând şi licenţa în Drept; magistrat în mai multe oraşe, se implicase şi în publicistică, scriind la diferite reviste (precum *Convorbiri literare*) şi ziare ca *Epoca* sau *Constituţionalul*. Ulterior, s-a apropiat de liberali şi în special de Vintilă Brătianu (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 273).

[328] Încă din 1920, Vintilă Brătianu trecea în revistă problemele aflate în faţa societăţii româneşti, precum unificarea constituţională şi legislativă, unificarea administraţiei descentralizate, regimul muncii, unificarea şcolară şi bisericească, politica statului în chestiunile culturale, buget temeinic, impozite reformate etc. Cercul de studii organiza trei seturi de lucrări, conferinţe – cicluri de manifestări – rezultatul lucrărilor, produsul reflecţiilor urmând să fie oferit partidului. Existau astfel de comisii, precum cea de întocmire a Constituţiei României Mari; comisia administraţiei locale; comisia financiară; comisia muncii; comisia şcolară şi bisericească. Pe baza studiilor realizate de comisii, aveau loc discuţii în *Comitetul Cercului de studii pentru îndrumarea, unificarea şi consolidarea României Mari* asupra unor probleme nelămurite însă de programul Partidul Naţional Liberal sau proiecte de legi în perspectivă. Vintilă Brătianu, „Programul de activitate al Cercului de studii Central pe anul 1920-1921", în *Democraţia. Revistă economică, politică şi socială*, anul VIII, nr. 11-12, noiembrie-decembrie 1920, p. 289-303. Rolul sporit acordat de liderul liberal cercului de studii şi responsabilitatea ce-i revenea era în concordanţă cu stadiul României, dar şi de nevoia de

conferinţă susţinută de acelaşi Vintilă Brătianu, în ziua de 17 noiembrie 1926, când întreaga operă de guvernare a Partidul Naţional Liberal apărea şi ca rezultat al activităţii Cercului de studii. Accentuând diferenţa de competenţă şi de capacitate politică, liderul liberal aprecia structura intelectuală şi de dezbatere a partidului ca fiind „taina" pentru influenţa în treburile publice a liberalilor români, în raport cu celelalte formaţiuni politice prezentate ca zbătându-se în „acţiuni negative, nefolositoare pentru viaţa ţării"[329].

Multiplicarea cercurilor de studii în capitalele provinciilor unite în 1918, Cluj, Cernăuţi, Timişoara, Chişinău semnifica încercarea liderilor liberali de a circumscrie identitatea partidului, dar şi o formă de „colonizare" simbolică, de extindere a Centrului, de stabilire a ierarhiei prestigiului în partid. Formele de organizare şi dezbaterile au fost aceleaşi cu cele ale cercului central. La Cluj, aşa cum menţionează d-rul Gh. Leon, profesor la Universitatea din Cluj, organizarea cercului se făcuse pe patru secţiuni, membrii fiind repartizaţi după specializarea fiecăruia: economico-financiară, juridică, administrativă, politico-socială (în care se dezbăteau şi probleme de igienă socială); lipsea secţia militară, explicabil pentru Transilvania, cu lipsa ofiţerilor români. Fiecare secţiune alcătuia un program cu probleme generale şi speciale de interes naţional; secţiunile lucrau săptămânal sau cel puţin aşa se dorea; pentru studiul problemelor care în localitate nu aveau specialişti, se întrebuinţau specialişti din altă localitate[330].

Vintilă Brătianu a rămas în primul deceniu interbelic elementul determinant al Cercului, fiind stimulatorul şi îndrumătorul în toate direcţiile de activitate, participând la mai toate şedinţele[331]. Multe telegrame de invitare a membrilor la şedinţa Comitetului Cercului de studii, ce avea loc în sala Bibliotecii Clubului Central, Calea Victorie nr. 34, erau semnate personal de dânsul, ceea ce explică activitatea laborioasă a instituţiei în perioadă[332].

reorganizare şi de consolidare internă a partidului după război. Un stat nou, după Vintilă Brătianu, avea cu totul alte nevoi şi impunea cercetări, pregătiri şi organizări noi; pentru ca un partid politic să-şi facă datoria, să slujească interesele obşteşti, nu trebuia doar să dobândească puterea, că să facă şi o operă de construcţie, pe care el o pregătea şi o propaga în opoziţie, dinainte, pentru a o putea aplica cu hotărâre în ziua guvernării. Îndeosebi Partidului Naţional Liberal îi revenea, prin cercul de studii, consolidarea sufletească a României Mari, prin educaţie cetăţenească, afirma omul politic liberal („Rolul Cercului de Studii al unui partid de guvernământ", în *Democraţia*, anul XIV, nr. 10-11-12, octombrie-noiembrie-decembrie 1926, p. 3).

329 Ibidem, p. 3-15.

330 ANIC, fond *Brătianu*, dos. 476, f. 3.

331 C. D. Dimitriu, *op. cit.*, p. 220.

332 ANIC, fond *Victor Slăvescu*, dos. 212, f. 2-3; vezi şi *ibidem*, f. 15, 16, 17, 18, 20 cu invitaţii pentru şedinţe ale diferitelor secţiuni (Afaceri Străine şi Minoritare, Organizarea Statului şi Administrativă etc.).

4.1.3. Festivism şi formalism în activitatea cercului de studii al PNL

Festivităţile prilejuite de sărbătorirea a 20 de ani de la înfiinţarea Cercului de Studii al Partidului Liberal şi a 18 ani de apariţie a revistei „Democraţia" au ilustrat locul cercului atât în sistemul identitar al liberalilor români cât şi în jocul puterii politice. Punerea în scenă a fost cu adevărat impresionantă în seara zilei de 21 octombrie 1930, un mare banchet politic de peste 100 de tacâmuri, organizat la Hotelul Bulevard din Bucureşti, numit „masă colegială", la care au participat toţi fruntaşii liberali, dorind să arate forţa partidului izvorâtă din tradiţie, în condiţiile Restauraţiei carliste[333]. I. G. Duca reitera cercul drept locul unde se precizau principiile conducătoare ale partidului; într-o vreme de relaxare a principiilor, a marilor directive, cercul avea un rol important în păstrarea puterii Partidul Naţional Liberal[334].

Cu moartea lui Vintilă Brătianu, produsă în decembrie acel an, activitatea Cercului de studii a început să lâncezească, îşi amintea C. D. Dimitriu; se lucra în câteva secţii ale cercului dintr-o anumită rutină dată de tradiţie sub preşedinţia celor care păstrau încă tradiţia muncii şi a priceperii, dar fără să mai fie cineva care să sintetizeze şi, mai ales, să dea importanţă muncii făcute[335]. I. G. Duca şi-a asumat mai târziu organizarea cercului de studii, ca formă de revendicare a guvernării[336]. Intensificarea activităţii revistei *Democraţia* şi a Cercului de Studii al Partidul Naţional Liberal s-a făcut începând cu ianuarie 1932, în dorinţa câştigării puterii[337].

Formalismul a dominat însă reorganizarea cercului central de studii al partidului; în momentul puterii, el s-a transformat într-un cerc de propagandă, fapt care a determinat apariţia unor spaţii alternative de dialog în anii '30 (*Păreri libere*, cercul de studii intitulat chiar *I. G. Duca* etc.). În 1935, Mircea Pârvulescu, un tânăr liberal, încerca să stabilească o organizare mai sistematică a cercurilor de studii, la diverse nivele centrală şi judeţeană; după el, organizarea cercurilor judeţene trebuia să se inspire în linii mari de organizarea cercului de studii central, având aceleaşi secţiuni

---

[333] „Sărbătorirea Cercului de Studii al Partidului Liberal şi a revistei *Democraţia*", în *Viitorul*, anul XXII, nr. 6816, sâmbătă, 25 octombrie 1930, p. 1; „Sărbătorirea Cercului de Studii al Partidului Liberal şi a revistei *Democraţia*", în *Democraţia*, anul XVIII, nr. 10, octombrie 1930, p. 5-12. Discursurile lui I. G. Duca, C.C. Dimitriu, N. N. Săveanu sau V. V. Pella exprimau încrederea în faptul că Partidul Naţional Liberal era un organism puternic, ale cărui rădăcini veneau din trecut, ale cărui aspiraţii putea să mai mobilizeze conştiinţele. Noua generaţie era chemată să preia discuţia.

[334] Ibidem, p. 12.

[335] C. D. Dimitriu, *op. cit.*, p. 222.

[336] Deşi I. G. Duca era convins de necesitatea unui laborator central în care „să se întocmească, să se discute şi să se confrunte curentele de idei, marile postulate sociale, economie şi culturale – menite să dea posibilitatea unor realizări armonioase", aprecia ulterior C. I. C. Brătianu (C. I. C. Brătianu, „Ion G. Duca", în *Democraţia*, anul XXII, nr. 1-2, ianuarie-februarie 1934, p. 4).

[337] La acel moment, Victor Slăvescu era invitat, prin secretarul general Dim. Th. Arţăreanu (? probabil era o substituire a titularului Gheorghe Tătărescu), să participe la o şedinţă în acest scop (ANIC, fond *Victor Slăvescu*, dos. 212, f. 13).

pentru evitarea discuţiilor fără obiect precis; periodicitatea manifestărilor cercului, o conferinţă publică săptămânal în cadrul fiecărei secţiuni, era considerată esenţială; deoarece, alături de gazeta judeţeană, ele susţineau acţiunea consiliilor judeţene şi comunale, atunci când partidul se afla la guvernare, şi supravegheau măsurile luate de autorităţi sau culegeau informaţii pentru conducerea locală sau centrală atunci când partidul se afla în opoziţie. Autorul înţelegea că nu toate organizaţiile puteau constitui cercuri de studii propriu-zise, cu atât mai mult cu cât el cobora crearea lor la nivel de organizaţii comunale; casele de sfat ale Partidului Naţional Liberal, cu şedinţe organizate săptămânal sau la perioade mai lungi, în care să se lectureze gazeta locală, să se comunice, explice şi discute circularele primite de la organizaţia judeţeană sau să se dezbată chestiunile de interes local, puteau suplini însă cercurile de studii, chiar dacă rolul lor era diferit, de propagandă culturală[338].

Concepţia tânărului liberal de la mijlocul anilor '30 arăta rolului real al acestui organism al partidului. Cercurile de studii erau mecanisme de luptă şi de prestigiu social şi politic totodată. Înfiinţând în februarie 1929 cercul de Studii al P.N.L. din judeţul Mehedinţi, pentru a discuta probleme de interes privind oraşul Turnu Severin şi judeţul Mehedinţi, Marius Vorvoreanu vorbea despre instituţia de educaţie şi cultură, şi nu doar organul de propagandă politică[339]. Cercurile de studii judeţene erau în strânsă legătură cu negocierea puterii în cadrul formaţiunii liberale, cercul de studii de la Iaşi, aflat mult timp sub conducerea lui Constantin Toma, fiind recunoscut pentru calitatea academică a discuţiilor sale. Cercul de Studii de la Bucureşti rămânea însă etalon ca organizare şi manieră de desfăşurare a activităţii.

Participarea la lucrările unei secţiuni îţi oferea vizibilitate în cadrul formaţiunii, ceea ce putea constitui un avantaj în contextul obţinerii guvernării. Din acest motiv, numele celor care îşi asumă coordonarea diverselor paliere profesionale ale cercului de studiu central sunt foarte cunoscute din perspectiva evoluţiilor interbelice. Preşedinţia uneia din secţii îţi conferea o anumită statură politică naţională sau locală (în cazul cercurilor din diferitele oraşe), chiar statutul de ministeriabil sau de factor de decizie local, ceea ce explică oarecum mărirea numărului de secţiuni în anii '30. *Secţiunea culturală* (Şcoala şi Biserica) îl avea, astfel, drept preşedinte pe dr. C.

[338] Unele din aceste case de sfat urmau să se bucure de sprijinul partidului, prin trimiterea în mod gratuit a gazetei politice locale a partidului (completată cu o gazetă săptămânală a partidului, *Poşta Ţăranului*, pentru ridicarea politică, economică şi culturală a satelor, pentru formarea unui început de bibliotecă poporană la sate), prin înfiinţarea de cursuri serale pentru adulţi, ţinute de preoţi, învăţători şi chiar notari, plătiţi în acest scop de organizaţia partidului; deşi autorul recunoştea că o astfel de implicare ar fi făcut anevoioasă demarcarea dintre atribuţiile statului, ale societăţilor culturale şi ale partidelor politice, el susţinea importanţa de netăgăduit a proiectului; organizaţiile judeţene îşi asumau însă obligaţia să remită lunar rapoarte adresate *Secretariatului central al partidului*, cu problemele tratate în cadrul şedinţelor „cercurilor de studii" (în *Democraţia*, anul XXIII, 9, septembrie 1935, p. 56-60).

[339] Tudor Răţoi, *op. cit.*, p. 67.

Angelescu[340], la *Secţia economică şi socială. Agricultura*, şef era Gh. Cipăianu[341], la *Secţiunea Economică şi socială. Cooperaţia*, preşedinte era N. D. Chirculescu (printre membri se găsea şi Vasile Sassu)[342], *Secţia economică. Comerţ* (ca şi cea de *Transporturi*) era condusă de dr. I. Costinescu[343], cea de *Industrie şi comerţ* de Tancred Constantinescu[344], *Secţiunea economică şi socială. Asistenţa publică şi sănătatea* îl avea drept preşedinte pe N. N. Săveanu[345], *Secţiunea militară. Militară propriu-zisă şi industrie de război* avea în frunte pe generalul G. Mărdărescu[346]. Secţiuni foarte importante erau şi cele *Financiară*, condusă de Victor Antonescu[347], *Secţiunea Externă şi minorităţile. Politica externă şi a tratatelor*, avându-l pe Mircea Djuvara ca preşedinte[348], sau cea *Juridică. Principiile generale şi codurile*[349].

---

340 Printre membri amintesc pe profesorul Coroiu, N. Cernaţescu, C. Gh. Dragu, G. Nichifor, Cristofor Marinescu, I. I. Zamfirescu, Mihail Marinescu, Andrei Niţulescu, I. N. Russu, D. Dima, Lupu Antonescu, C. Capitoliu, Gh. Creţu (cu menţiunea preot), Vasile G. Ispir, P. Dumitrescu, George Fotino, Alex. I. Ştefănescu, Dragomir Hurmuzeanu, I. I. Răşcanu, Paul Rothman (inginer), V. V. Pella, Mircea Djuvara, Alexandru Daia, Anton Ionescu, Bogdan Ştefan, Iosif Marinov, I. I. Pillat, Ştefan Pop, Elisabeta Popescu, Elena Jienescu, Sofia Bâzu, Natalia Negritescu, C. Gheorghe, I. Teodorescu, V. Micu (institutoare), George Marinescu (directorul Aşezământului cultural I. C. Brătianu), Gh. Pietraru (student Teologie), Apostol Emil (student Drept), Mihaiu Parpală, Gheorghe Selten (avocat), C. Tătăranu, directori de şcoli, inspectori şcolari, Ioan Zurescu, d-na Sofia Popescu (consilieră tehnică), în total vreo 85 de persoane (Biblioteca Naţională, Colecţii Speciale, fond Saint-George, P. XLI, dos. 28, f. 1-4).

341 Printre membrii acestei secţiuni găsind mari proprietari de pământ din partid, precum Emil Emandi, inginerul I. Nicolaescu sau Alexandru Alimănişteanu (Idem, dos. 29, f. 1-2).

342 Ibidem, f. 3-4.

343 Ibidem, f. 6-7 şi f. 14.

344 Era o secţie impresionantă prin membrii ei, cu D. Mociorniţă (marele industriaş şi vicepreşedinte), inginerii Al. Teodoreanu, C. Orghidan, Dimitrie Andreescu (secretarul secţiei), cu profesorul Ludovic Mrazek, cu Mihail Berceanu, I. Irimescu-Cândeşti, I. Barzan (Ibidem, f. 9-10).

345 Ibidem, f. 15.

346 Erau menţionaţi unii militari de elită, precum Scarlat Petrian, colonel; Al. Cantacuzino-Paşcanu, maior; A. Topliceanu, inginer, Tancred Constantinescu, Alex. Alimănişteanu, D. Mociorniţă, Penescu-Kertsch, inginer, Constantin Buşilă, inginer etc. (Idem, dos. 30, f. 1-2).

347 Cu Alexandru Alexandrini, Hurmuz Aznavorian, Radu Colorian, Dan Corbescu, Petre Ghiaţă, ş.a. (Idem, dos. 27, f. 4-6).

348 Cu Eugen Titeanu, George Fotino, Raul Crăciun, G. I. Răşcanu, Ştefan Pleşoianu, Asra Bercowitz, V. V. Pella, Mihail Oromolu, D. I. Barzan, Ştefan Bogdan, Valeriu Roman, I. I. Pillat, I. Plessia (Ibidem, f. 50-51). Secţiunea se întrunea în fiecare marţi, la orele 18 la Clubul Central din Calea Victoriei (aşa cum apare pe o convocare trimisă lui Eugen Titeanu de Dr. Angelescu în numele preşedintelui partidului). Eugen Titeanu era rugat „să facă cunoscute aceste dispoziţiuni prietenilor care se interesează de aceste chestiuni şi ar dori să contribuie la activitatea secţiunii noastre" (Ibidem, f. 52).

349 Ibidem, f. 53.

Importanţa cercurilor de studii era dată şi de faptul că fiecare secţie trimitea un număr de delegaţi (cinci) în Congresul liberal, forul suprem al partidului, ceea ce permitea crearea unui nucleu de presiune important în momentul alegerilor interne[350].

* * *

Importanţa şi rolul cercurilor de studii pot fi sintetizate în mai multe registre, structurale pentru fenomenul politic în ansamblul lui. Ele au fost o realitate a spa-

[350] O serie de procese verbale, adresate Secretariatului General al partidului (multe apărând ca fiind date lui C. D. Dimitriu), în lunile iunie-iulie 1936, individualizează delegaţii fiecărei secţii pentru congresul partidului din vara acelui an. Este un prilej de a sesiza înmulţirea secţiunilor cercurilor de studii, în urma puterii şi a fricţiunilor din partid. Cu acel prilej *Secţia Militară*, sub vice-preşedintele secţiunii Gen. Petalla (preşedintele secţiunii, gen. Mărdărescu, fiind absent), trimitea ca delegaţi la congres pe g-ral Petalla, ing. Gr. Melinte, prof. I. Gh. Popescu, g-ral Pavel Zota, Ing. Cioc (Biblioteca Naţională, Colecţii Speciale, fond Saint-George, P. CLXXVII, dos. 2, f. 1); *Secţia Administrativă* delega pe H. Aznavorian, R. Patrulius, Em. Dan, C. Gerota, I. Irimescu-Cândeşti (Ibidem, f. 2); *Secţia de Politică Externă* pe M. Djuvara, Ştefan Pleşoianu, Gr. Duca, prof. Coroiu, Al. Popescu-Necşeşti (Ibidem, f. 4); *secţia Transporturi*, sub preşedinţia dlui dr. I. Costinescu, ministrul Industriei şi Comerţului, pe Tudor Don, ing. Al. Theodoreanu, ing. C. Motaş, Radu Polizu Micşunești, Traian Pârvu, inginer (scris cu creionul peste Gică Diaconescu), cf. Ibidem, f. 5; *Secţia Juridică*, pe C. A. Panaitescu, C. Xeni, M. Rarincescu, V. Dongoroz, Al. Ottulescu (Ibidem, f. 7); *Secţia Culturală* trimitea 15 delegaţi, pentru învăţământ superior pe Iuliu Valaori, Burilleanu, Dragomir Hurmuzescu, I. Bălăcescu, M. Gheorghiu, pentru învăţământ secundar pe Gh. V. Constantinescu, Gh. Poppa Lisseanu, Motomancea, I. Nanu, Petre Partenie, preot, iar pentru învăţământ primar pe C. Popescu, Vasile Dumitrescu, C. Vasilescu, Sava Zamfirescu şi Popescu Bejenaru (?). Cf. Ibidem, f. 8; *Secţia Economică (ramura comercială)* trimitea pe Temistocle Alexandrescu, Luca I. Niculescu, Gh. Dorojan, Saul Focşăneanu, Ion Constanţiu (Ibidem, f. 9); *Secţia Muncă*, trimitea la Congres pe N. D. Chirculescu (preşedintele secţiei), N. Maxim, P. Alexandrescu-Roman, Ilie Calciu, Ioan C. Nicolaescu (Ibidem, f. 11); *Secţia Cooperaţie*, pe Mircea Bădărău, I. Simionescu, prof univ., Gh. Năstase, senator, M. Condrus, Avram Nicolau (Ibidem, f. 12); *Secţia Asistenţa Publică* trimitea la Congres pe P. Ghiaţă, Tănăsescu Săbăreni, I. Florian, Andreescu Th. Rigo, M. Frigator (Ibidem, p. 13); *Secţia Sănătăţii*, aflată sub preşedinţia lui N. N. Săveanu, trimitea la Congres pe N. N. Săveanu, dr. Andreescu, dr. Marius Georgescu, Dr. Poenaru Căpleanu, Dr. Danielopol (Ibidem, p. 14); *Secţia Economică, Socială şi Industrie*, sub preşedinţia lui Tancred Constantinescu, delegase la Congres pe Tancred Constantinescu, Ludovic Mrazec, ing. Dumitru Andreescu, ing. Ion Dragu, industriaşul Dimitrie Mociorniţă (Ibidem, f. 15); *Secţia Finanţe Publice*, reunită sub preşedinţia ministrului Victor Antonescu, trimitea la Congres pe Gh. Leon, Constant Georgescu, Barzan, Radu Portocală, Matei Sassu, iar *Secţia Finanţe Private*, pe Gr. Dumitrescu, Penescu-Kertsch, Tibil C. Moteanu, Dem. I. Nicolaescu (Ibidem, f. 16). *Secţia Agricultură*, sub preşedinţia lui Gh. Cipăianu, trimitea la Congres pe Emil Petrescu, George Corbescu, Vl. Mavrocordat, C. Sescioreanu, I. Pădureanu (Ibidem, f. 17). Finalmente, *Secţia Minoritară* (C. Brătianu semnează ca preşedinte) trimitea pe N. Bănescu, Azra Berkowitz, I. M. Dumitrescu, Leon Pşepelinschi, I. Floroiu. Cf. Ibidem, f. 18.

ţiului public românesc dintre cele două războaie mondiale, reprezentând structuri partinice căutate de lideri, în dorinţa creşterii de prestigiu a propriei formaţiuni, frecventate de intelectuali şi apreciate ulterior în lucrările şi în luările de poziţie cu caracter memorialistic. Dar această recuperare intelectuală era dublată de convingerea politică a inutilităţii în fapt a acestor organisme de partid, accesorii utile numai din perspectiva imaginii unei formaţiuni care-şi clama modernitatea. Cea mai importantă astfel de structură a fost cea alcătuită de liberali la începutul secolului al XX-lea, drept cadru oficial pentru dezbaterea reformelor democratice propuse societăţii (în principal, este vorba de reforma electorală şi de cea agrară). În timp, discuţiile din cadrul şedinţelor de cerc nu au fost importante în sine, în pofida valorizării lor ulterioare de către membrii liberali. Multe din ele erau formale, aşa cum recunoşteau liberalii înşişi cu privire la documentele rezultate. Nu existau statutar mecanisme clare de circulaţie a analizelor realizate de cercurile de studii spre domeniul politicii nemijlocite. Doar prezenţa unor lideri politici importanţi conferea speranţa preluării ideilor dezbătute în programul de guvernare sau în proiectele legislative.

Încercare de reinventare politică a Partidului Naţional Liberal ca formulă deschisă, civică şi intelectuală, cercul de studii a evoluat însă sincopat pe parcursul perioadei, iar rezultatele au fost diverse. O primă concluzie trimite astfel la faptul că această formă de dezbatere politică a liberalilor români reprezintă conştientizarea complexităţii crescânde a vieţii politice româneşti şi a modernităţii societăţii, precum şi nevoia impunerii unui anumit model de *politică*, apropiat de manifestarea occidentală. Concurându-i pe liberali din perspectiva puterii şi autorităţii în societate, naţional-ţărăniştii (dar şi N. Iorga) au preluat modelul acestora de organizare, înfiinţând la rândul lor cercuri de studii şi reviste de reflecţie teoretică[351]. După 1930 şi înfiinţarea propriei sale formaţiuni politice, George Brătianu „recreea" cercul de studii, al cărui director, după model liberal, era el însuşi, ca preşedinte, iar secretar era desemnat C. C. Giurescu. Un al doilea registru trimite la fraza inaugurală a acestui subcapitol, cercul fiind un debuşeu pentru intelectualii din partid, mai ales pentru cei tineri, care îşi vedeau valorizat discursul în mediul politic. Mulţi din ei, precum Hurmuz Aznavorian, N. Sibiceanu, Mihail Romniceanu etc., au mărturisit ulterior importanţa acestei socializări din mediul familiei politice. În acelaşi timp, cercul de studii poate fi gândit în termenii partidului. El reprezenta un spaţiu de

[351] Succesul modelului liberal a făcut ca, ulterior, multe alte formaţiuni politice să-şi constituie cercuri proprii de studii pe lângă conducerea politică, după cum remarca cu vădită mândrie de pionier politic C. D. Dimitriu (C. D. Dimitriu, *op. cit.*, p. 208). Pentru situaţia conservatorilor, vezi „După un an", în *Democraţia*, anul I, nr. 24, 15 martie 1914, p. 1065. În cazul formaţiunii lui Iorga, multe din cuvântările politice ale marelui savant apar ca publicaţii ale cercului de studii al partidului iorghist. Naţional-ţărăniştii erau şi ei impresionaţi de această şcoală politică a liberalilor, chiar dacă, dată fiind adversitatea politică, au considerat-o un surogat după „veritabilul laborator" care fusese revista *Viaţa Românească* („Scrisoarea unui naţional-ţărănist", din 1927, către Ion Mihalache, în ANIC, fond Victor Slăvescu, dos. 214 / 1926-1939, f. 45 v.). Naţional-ţărăniştii au înfiinţat, la rândul lor, revista teoretică *Ţărănismul*.

prestigiu politic, vehicularea intensă în presa liberală a unor nume importante pentru cultura şi ştiinţa românească având dublul rol de a valida PNL în spaţiul public şi de a întări formativ apartenenţa la formaţiunea liberală a simplilor membri. Totodată, ataşat unei organizaţii, cercul de studii stabilea ierarhii interne în partid şi propulsa liderul organizaţiilor judeţene în planul central al politicii liberale[352].

Deşi manifestarea cercului de studii al liberalilor români s-a apropiat rareori de funcţia şi scopul asumate, analiza acestei inovaţii politice oferă istoricului posibilitatea să înţeleagă mecanismele de funcţionare a PNL, ierarhiile simbolice şi de putere care se structurau pe relaţia cu aspiraţiile diferiţilor lideri centrali şi regionali ai formaţiunii, raportarea la societatea politică românească, precum şi formele de socializare în interiorul partidului.

4.2. Organizaţiile liberale de femei

Femeile sunt reprezentate arareori în legătură cu liberalismul interbelic şi cu Partidul Naţional Liberal şi în ipostaze pasive, ca public al unei conferinţe, sau ca amfitrioane: I. G. Duca ţinea o conferinţă la cercul femeilor liberale, o secţie feminină se înfiinţează pe lângă cercul de studii liberale, soţiile liderilor apar la diverse manifestări care celebrează momente sau personalităţi din istoria partidului, cum este Eliza Brătianu, soţia lui Ionel Brătianu, care înfiinţa cercul „Liga naţională a femeilor române"[353] etc. Sunt multe femei în istoria liberalismului românesc, plecând de la tabloul lui Constantin (David) Rosenthal şi alegoria lui despre „România", ajungând la Maria Rosetti, Pia Brătianu, Sabina Cantacuzino, Eliza Brătianu sau Elena şi Zoe Mârzescu. Nu există însă multe informaţii despre posibila lor organizare în cadrul liberalismului politic românesc. Liberalii au privit cu suspiciune participarea femeilor la viaţa politică, viziunea lor fiind mai curând conservatoare în această privinţă, chiar în condiţiile legii administrative a naţional-ţărăniştilor din 1929 care prevedea dreptul femeilor de a alege şi a fi alese[354]. Într-un

[352] Din perspectiva raportului Centru-Periferie, era importantă pentru actorii locali dintr-o anumită regiune capacitatea de a aduce un lider liberal semnificativ pentru a conferenţia în cadrul cercului de studii. Vezi, de exemplu, conferinţa din 12 februarie 1933 pe care Victor Iamandi a susţinut-o la Cernăuţi, despre *doctrina liberalismului. Cf.* „Conferinţele Cercului de studii P.N.L.", în *Glasul Bucovinei*, anul XVI, nr. 3991, marţi, 14 februarie 1933, p. 3. Mobilizarea liberalilor locali a fost totală.

[353] Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 661.

[354] În anii '20, în contextul dezbaterilor privind noua Constituţie, în partidul liberal se formaseră mai multe tabere: dacă un Gh. Gh. Mârzescu, D. Drăghicescu, N. N. Săveanu sau Ioan Th. Florescu sprijineau acordarea de drepturi politice femeilor, cel puţin pentru alegerile judeţene şi comunale, P. Gârboviceanu sau Vintilă Brătianu susţineau că drepturile de natură politică pentru femei ar fi dus la slăbirea vieţii de familie, cu riscuri chiar pentru ordinea socială din mediul rural (Ghizela Cosma, *Femeile şi politica în România. Evoluţia dreptului de vot în perioada interbelică*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2002, 45-46). În conferinţa sa de la Institutul Social Român, juristul Mircea Djuvara recunoştea că nu existau impedimente legale pentru acordarea dreptului de vot pentru

interviu luat în acest context al deschiderii către electoratul feminin, I. G. Duca se declara partizan hotărât al drepturilor femeii, dar considera că procesul emancipării trebuia să fie evolutiv şi lent, bazat pe dezvoltarea culturală şi pe educaţia politică treptată[355]. O schimbare de poziţie nu s-a produs nici în momentul în care problema a devenit presantă, o dată cu deschiderea spre electoralul feminin de la finalul anilor '20. Ca o consecinţă directă a acestei neimplicări, a lipsei de „curtoazie" a liberalilor, majoritatea femeilor active din punct de vedere politic, care militaseră în primul deceniu interbelic pentru emanciparea acestei categorii discriminate s-au orientat către Partidul Naţional-Ţărănesc, mai integrativ structural şi cultural totodată. Calypso Botez, Margareta Paximade-Ghelmegeanu, Ella Negruzzi, Ortansa Satmary, Eugenia de Reuss Ianculescu, Maria Pop sau Maria Baiulescu, care dăduseră viaţă anterior diverselor asociaţii feministe, precum *Asociaţia pentru Emanciparea Civilă şi Politică a Femeii Române*, *Liga Femeilor Basarabene* sau *Uniunea Femeilor Române*, sunt numele vehiculate pentru politica feministă a naţional-ţărăniştilor. În anii '30, liberalii au mizat politic în această zonă pe Zefira Voiculescu, pe Tatiana Iorgulescu, pe Sarmiza Alimănişteanu, pe Maria Pillat, pe Florica Marcotzi, pe Elena Gheorghiade sau Henrieta Gavrilescu, nume din eşalonul al doilea al activismului politic feminist[356]. O excepţie o poate constitui doar Maria Castano, care scotea la Galaţi, începând cu 1926, publicaţia *Ziarul nostru*. Dar, în general, activitatea femeilor liberale avea mai curând un caracter formativ decât politic, fiind centrată pe acţiuni în sfera asistenţei sociale, în domeniul cultural-naţional sau în educarea civică şi politică a membrelor diverselor secţii de femei din cadrul partidului liberal[357].

femei (Mircea Djuvara, „Puterea legiuitoare", în *Constituţia din 1923 în dezbaterea contemporanilor*, Bucureşti, Editura Humanitas, 1990, p. 149). Legea din august 1929 era totuşi discriminatorie în raport cu bărbaţii, impunând participarea la vot doar a femeilor peste 21 de ani care îndeplineau una din anumite condiţii: să aibă cunoştinţele ciclului inferior secundar, normal sau profesional; să fie funcţionare la Stat, judeţ sau comună; să fie văduve de război; să fie decorată pentru activitatea din timpul războiului; să fi făcut parte, la promulgarea legii, din conducerea societăţilor (cu personalitate juridică) cu scop de revendicări sociale, de propagandă culturală sau de asistenţă socială (C. Hamangiu, *Codul General al României,* vol. XVII, *Legi noui de unificare. 1929-1930*, Bucureşti, Editura Librăriei „Universala" Alcalay & Co., p. 986).

355 B.A.R., Arh. George şi I. G. Duca, I mss. 3, f. 1.

356 Ghizela Cozma, *op. cit.*, p. 66-67; 108-109 şi 118-119. Sunt menţionate şi acţiuni de structurare politică a femeilor liberale, mai ales pe relaţia cu organizaţia Capitalie, unde activau Sarmiza Alimănişteanu, Florica Georgescu şi Elena Gheorghiade, ultima fiind directoare a unei şcoli de fete din Bucureşti. Un raport din 1934 reliefa creşterea organizatorică a secţiei feminine a Partidului Naţional Liberal din Sectorul III Albastru, după 1931. Dacă la începutul anilor '30, la şedinţe participau 9 membre, se ajunsese la un număr de 600-700 de persoane în 1934 (*Raportul activităţii secţiunei feminine a P.N.L. din Sectorul III Albastru, 1931-1934*, Bucureşti, 1934, p. 9, *apud Ibidem*, p. 128).

357 Erau numeroase conferinţe dedicate istoricului şi doctrinei Partidului Naţional Liberal, unor probleme de economie politică, muncă, asistenţă socială ş.a. (*Ibidem*, p. 128)

4.3. Organizaţii informale în interiorul partidului. „Tineri" şi „bătrâni"

Mult discutată istoriografic pentru evoluţia Partidului Naţional Liberal în deceniul patru al secolului XX, ruptura între „tinerii" şi „bătrânii" liberali, în sensul unui clivaj generaţional, a unor obiective şi practici politice proprii, este dificil de documentat în realitate. Forme informale de asociere au existat însă în partid, mai ales după 1934, deşi graniţele lor sociale, politice şi sensul acţiunii lor nu au avut, după mine, relevanţa conferită de istorici[358]. Dinspre „tinerii" liberali s-a vorbit mai ales de *grupul H* şi de *gruparea „Păreri libere"*, structurile „bătrânilor" liberali fiind mai imprecise şi plasate, în general, în jurul lui Dinu Brătianu.

4.3.1. Grupul „H"

S-a structurat în posteritatea lui I. G. Duca, ca urmare a temerii mai largi privind marginalizarea tinerilor în condiţiile alegerii lui C.I.C. Brătianu ca preşedinte al partidului liberal. Justificarea pentru coagularea acestui grup s-a construit ulterior, tânărul deputat de Ilfov Petre Ghiaţă asumându-şi rolul de a-i conferi individualitate şi respectabilitate, precum şi recunoaştere publică. În fapt, informaţii despre acest grup avem mai puţin în perioadă şi mai ales spre sfârşitul anilor interbelici.

După omul politic ilfovean, *haşismului* apăruse sub forma unui grup parlamentar, cuprinzând circa 40 de deputaţi şi senatori, criteriul aglutinării în atitudinea publică nefiind constituit de vârstă, ci de îngrijorarea comună faţă de situaţia politică de după asasinarea lui Duca. Aşa cum ne dezvăluie autorul menţionat, numele grupului a fost dat cu prilejul recepţiei oficiale date în onoarea lui Louis Barthou, de către deputatul Nae Ionescu, unul din fruntaşii grupării, caracterul simbolic trimiţând la problema hotărârii şi a răspunderilor, cu ideea sprijinirii guvernului Tătărescu dincolo de jocul de partid. Din această perspectivă, grupul se proiecta ca unul cu potenţial disident, el încercând să-şi construiască legitimitatea politică prin ideea neoliberală, înscrisă în Constituţia din 1923, pe care o revendicau plecând de la Ionel Brătianu, Vintilă Brătianu şi I. G. Duca. În raport cu discuţia doctrinară din acel moment, Petre Ghiaţă situa grupul H în stânga partidului liberal, considerând perimate principiile liberalismului clasic; neoliberalismul era înfăţişat ca expresie a libertăţilor în domeniul politic, a iniţiativei individuale, armonizate cu intervenţionismul de stat şi naţionalismul economic. Formula „prin noi înşine" se integra acestei concepţii şi trimitea la conceptul de colectivitate naţională, *haşiştii* dorind primatul elementului etnic românesc în toate ramurile de activitate. Pe relaţia cu Partidul Naţional Liberal, ei doreau un ritm susţinut al acţiunii de propagandă, iar în

[358] Pe interesele cu marea finanţă, cu problema vârstei etc., vezi Narcis Dorin Ion, *Gheorghe Tătărescu şi Partidul Naţional Liberal (1944-1948)*, Bucureşti, Editura Tritonic, 2003, p. 20; Ioan Scurtu, *Istoria României între anii 1919-1940. Evoluţia regimului politic de la democraţie la dictatură*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, R.A.,1996, p. 135-136; Al. Gh. Savu, *Sistemul partidelor politice din România. 1918-1940*, Bucureşti, 1976, p. 48-49 şi 63-69; Florea Nedelcu, *De la Restauraţie la dictatură regală. Din viaţa politică a României. 1930 - 1938*, Editura Dacia, Cluj, 1981, p. 82-86; Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *op. cit.*, p. 295 etc.

plan intern, impunerea principiului democratic, ca formă de luptă împotriva liberalilor „bătrâni" şi de promovare a elementelor noi în ierarhia partidului şi guvernului[359]. Concluzionând, Petre I. Ghiaţă considera haşismul ca pe o tendinţă a liberalilor în care accentul era pus pe *naţional*, *politic* şi *etic*, subliniindu-se rostul generaţiei tinere în viaţa publică şi socotind *monarhia* ca punctul fix şi vital al întregului echilibru social românesc[360].

În dispunerea de roluri din cadrul asociaţiei, Victor Iamandi a reprezentat liantul între diferiţii liberali, partizani ai unui model de acţiune socială[361]; preocupat să mobilizeze majoritatea parlamentară în sprijinirea măsurilor guvernului, dezorientată de dualismul Dinu Brătianu-Gheorghe Tătărescu sau de scepticismul deprimant care domnea în organismul liberal după decembrie 1933-ianuarie 1934, el a transformat grupul într-un centru neoficial de putere în partid. În această acţiune de câştigarea influenţei, Iamandi a fost secondat de cei doi „P", aşa cum erau consideraţi în epocă Petre Bejan şi Petre Ghiaţă. Credincioşi memoriei lui I. G. Duca, autoreprezentându-se ca „ducişti", ei erau temători pentru posibilele orientări politice ale lui Dinu Brătianu pe direcţia georgiştilor, mult mai maleabili faţă de „vechii" liberali după asasinarea lui I.G. Duca, sau pe relaţia cu Regele. Preocuparea pentru activitatea legislativă a făcut ca adeziunea la acest grup să vină pe filieră parlamentară, tineri deputaţi cel mai adesea, şi, ulterior, pe relaţia cu guvernarea, dinspre autorităţile locale (prefecţi, primari ş.a.) sau personalităţi ale guvernării liberale[362]. Liberalii care se revendicau de la acest grup nu erau foarte cunoscuţi; după retragerea lui Victor Iamandi, care s-a retras din postura de membru al guvernului, pentru a nu angaja Executivul, şi excluderea lui Petre Ghiaţă din organizaţia

[359] Petre I. Ghiaţă, *Democraţia creaiatoare*, Bucureşti, Editura Ideia, f.a. [1938?], p. 41-43.

[360] *Ibidem*, p. 45. Într-o asociere interesată, I. Leoneanu asemăna grupul H, „al tineretului creat şi format la şcoala lui Duca", cu mişcarea coagulată în jurul lui Ionel Brătianu la începutul secolului, care-i cuprindea pe C. Stere, Vasile Morţun, dr. Radovici, dr. Al. Slătineanu ş.a., în raportarea negativă la stagnarea din perioada de final a conducerii lui D. A. Sturdza (I. Leoneanu, „O etapă în evoluţia Partidului Naţional-Liberal. Grupul H. – P.N. Bejan-P. Ghiaţă", în I. Leoneanu, *Portrete literare şi politice*, Bucureşti, 1935, p. 67).

[361] Carismaticului Victor Iamandi, subsecretar de Stat, a făcut încercările de coagulare a unei atitudini în jurul lui Gheorghe Tătărescu Sărbătorit printr-un banchet, ca exponent al tinerii generaţii, de un grup de parlamentari şi de prieteni (Leonte Moldovanu, N. N. Săveanu, N. Răutu, Ştefan Ioan, dar mai ales Tiberiu Moşoiu, Aurelian Bentoiu, M. Condrus, ing. Petre Bejan, Petre Ghiaţă, Eugen Titeanu), care mărturiseau că nu era un moment aniversar, unul de final pentru o anume etapă politică, ci mai mult prefaţa unei activităţi, Victor Iamandi devenea principiu al capacităţii, al meritocraţiei, al generaţiei de luptă („Sărbătorirea d-lui Victor Iamandi", în *Viitorul*, anul XXVI, nr.7837, duminică, 4 martie 1934, p. 2).

[362] Amedeu Bădescu, *Scurt istoric al Partidului Naţional Liberal Român*, vol. II, *Tineretul naţional-liberal (1930-1937)*, în BAR, Manuscrise, fond XV, dos. 1281, f. 96-103, *apud* Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, vol. II, partea II, p. 112-113. Vezi şi *Ploieştii*, anul XIII, nr. 533-534, joi, 4 octombrie 1934, *apud* Constantin Dobrescu, ş.a. (editori), *op. cit.*, p. 323.

de Ilfov, Petre Bejan a devenit personajul central al asociaţiei[363]. În căutarea de recunoaştere, Victor Slăvescu era indicat eronat ca membru, în fapt, fiind vorba de Take Slăvescu[364]. În aceste condiţii, grupul s-a personalizat întrucâtva, ca suport politic al lui Petre Bejan în cadrul organizaţiei de Prahova. Impunerea lui ca şef al organizaţiei era ipostaziată ca un moment de răscruce, Bejan însuşi fiind desemnat ca simbol pentru tineretul liberal.

Analiza haşiştilor scotea în evidenţă faza critică în care intrase partidul liberal după dispariţia lui Ionel Brătianu, deoarece până atunci trăise, venea la putere sau pleca în opoziţie, „înfrângea oamenii şi evenimentele politice" prin voinţa „marelui şef". Partidul trebuise să trăiască prin el însuşi, ceea ce a avut drept consecinţă structurală, ocuparea primelor rânduri de „elementele dinamice pregătite şi de iniţiativă, elementele de luptă, de progres şi evoluţie", dar şi inevitabile ciocniri cu „conservatorii" din partid, disidenţe sau nemulţumiri. Rolul lui I. G. Duca era evidenţiat, în condiţiile în care acesta prevenise ca acest curent al tinerilor liberali să fie utilizat potrivnic Partidul Naţional Liberal; fostul lider reuşise, sub dubla presiune a disidenţei georgiste şi a nemulţumirii vechilor cadre, să realizeze transfuzia organică cu tineret, să apropie partidului de necesităţile politice. Din această perspectivă, în 1933, la putere ajungea un alt partid liberal, renăscut din gloria trecutului istoric, apt de a merge pe propriile picioare. Cadrele vechi şi moravurile lor dispăreau, noua guvernare liberală trebuind să desăvârşească opera de organizare a partidului. Moartea lui I. G. Duca generase teama că partidul liberal urma să revină la formaţiunea din 1928, tineretul asumându-şi rolul de factor preponderent în guvernare şi în viaţa P.N.L., în dauna vechilor lideri care, cu puţine excepţii, deveniseră o ameninţare pentru tineret, prin metodica şi jenanta opoziţie. Lupta între tinerii şi bătrânii liberali era metamorfozată în viaţa sau moartea Partidului Liberal[365].

Radicalitatea discursivă şi lupta „generaţionistă" din partid pe care o evocă textul de mai sus depăşeau aspectul identitar, el circumscriindu-se, tot mai mult, schimbării formei politice a liberalilor români în contact cu mişcările de extremă. În ianuarie 1937, organizând „războiului electoral", Petre Bejan împărţea cămăşi gal-

[363] I. Leoneanu, *op. cit.*, p. 63.

[364] Amedeu Bădescu, *op. cit.*, f. 98-101, *apud* Narcis Dorin Ion, *op. cit.*, p. 21; de asemenea, Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *op. cit.*, p. 295. Decăderea numerică a haşiştilor era remarcată indirect de au adept, I. Leoneanu, care afirma că „tăria unei grupări nu stă în titulatură sau în numărul de membri, ci în valoarea personalităţilor care o compun" (I. Leoneanu, *op. cit.*, p. 67).

[365] Din punctul de vedere al haşiştilor, promovând ideea părăsirii guvernării, împotriva intereselor partidului, vechile cadre / „bătrânii" se găseau în ofensivă, scoţând la suprafaţă „eroii panamalelor de odinioară", „potentaţii trecutului", „specimene uitate de vremuri şi de oameni"; „toţi cu un picior în groapă, într-o comunitate valpurgică, îşi dau mâna ca la umbra unui mit şi a unei embleme istorice, să târască fantoma unui trecut desuet, a unor moravuri perimate şi a unui partid anchilozat în tipare funeste" (*Biruinţa*, Ploieşti, anul I, nr. 5, 19 martie 1936, *apud* Constantin Dobrescu ş.a. (editori), *op. cit.*, p. 359- 360).

bene şi insigne „arcaşilor" liberali, împărţiţi în sectoare şi cantoane; de asemenea, el luase iniţiativa constituirii unor organisme de educaţie a tineretului în spiritul „românismului", înfiinţând în cursul anilor 1936 şi 1937 „Şcoala de cadre a Tineretului Liberal din Ploieşti", „Tabăra de Muncă şi Educaţie" de la Poseşti şi „Corpul Arcaşilor liberali", iniţiative care au generat dezbateri în sânul liberalilor. Constituind formaţiuni paramilitare, liberalii se „adaptau" situaţiei politice, recunoscându-şi înfrângerea ca forţă democratică[366].

Prin dinamismul şi popularitatea liderilor, capabili şi bine pregătiţi politic, precum şi prin sprijinul dat de Tătărescu personal, *grupul H* a fost influent în perioadă şi foarte vizibil în plan public. Cu atât mai mult cu cât Petre Ghiaţă a editat şi un ziar propriu grupului, *Naţionalul Nou*, care s-a tipărit chiar după dezavuarea publică a mişcării de către Dinu Brătianu[367].

4.3.2. Grupul „Păreri libere"

Prin manifestarea sa, **Grupul „Păreri libere"** a depăşit aspectul conjunctural al anilor guvernării Tătărescu. El poate fi privit ca o realitate structurală a partidului liberal, organizat fiind în jurul revistei tineretului liberal cu acest titlu, publicaţie apărută încă din 1929. Spre deosebire de „haşişti", recunoscuţi prin partizanatul afişat pentru Gheorghe Tătărescu, cei care au dat substanţă acţiunii acestui grup (Eugen Titeanu, Valer Roman, Hurmuz Aznavorian, Gheorghe Vântu, Aurelian Bentoiu, Alexandru Alexandrini, Costel Tătăranu, Radu Portocală, Mircea Cancicov, Dumitru Alimănişteanu, Georgel Gheorghiu, Nicolae Sibiceanu) au dorit să evidenţieze independenţa, libertatea de convingeri şi de atitudini, ca şi echidistanţa faţă de cei doi poli de putere ai liberalilor români. Mulţi dintre ei erau apropiaţi de familia Brătianu, faţă de care aveau un sincer respect, memoria lui Ion, Ionel şi Vintilă Brătianu constituind (şi pentru ei) un factor rememorant şi legitimant. Profesionişti remarcabili, în majoritatea lor, foşti secretari, şefi ori directori de cabinet ai unor personalităţi din ierarhia partidului, consilieri şi membri în consiliile de administraţie ale instituţiilor publice sau de interes public ş.a.), ei au avut relaţii strânse şi cu Gheorghe Tătărescu, care i-a utilizat ca protagonişti ai guvernării. La rândul lor, cei de la „Păreri Libere" erau legaţi de I. G. Duca, subordonându-i memoria necesităţilor guvernării, unii din ei datorându-i formarea politică sau fiind susţinuţi politic de către acesta, promovaţi cu ocazia reformei cadrelor întreprinsă în partidul liberal după 1930. Considerat şef al grupului, Costel Tătăranu fusese secretarul lui Duca ş.a. Având bune relaţii cu dr. C. Angelescu, dr. I. Costinescu, V. V. Sassu, Al. Donescu ş.a., tinerii liberali au creat un *statu-quo* structural în cadrul partidului. Există multe apropieri doctrinare între tinerii de la „Păreri Libere" şi „haşişti",

[366] *Ploieştii*, anul XV, nr. 623-624, ediţia a II-a, joi, 28 ianuarie 1937, *apud* Constantin Dobrescu ş.a. (editori), *op. cit.*, p. 401-402; Costin Vrânceanu, *op. cit.*, p. 121.

[367] Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *op. cit.*, p. 296. Exista şi ziarul *Liberalul*, cu subtitlul *organ al organizaţiei naţional-liberale «H»-iste din Capitală.*

amândouă grupurile circumscriind neoliberalismul, modificarea Constituţiei şi privilegierea monarhiei ca bază a societăţii româneşti[368].

Coeziunea intelectuală i-a făcut pe tinerii de la „Păreri libere" atractivi ca forţă a partidului. Gruparea avea aproape 15 reprezentanţi în Corpurile legiuitoare, iar cei 4 raportori la Mesaj la Cameră în perioada 1934-1937 au fost membri ai asociaţiei[369]; de asemenea, din rândurile ei s-au recrutat oratori şi raportori ai legilor prezentate. Trei dintre membrii ei, Eugen Titeanu[370], D. Alimănişteanu[371] şi Aurelian Bentoiu, au ajuns subsecretari de stat. Mihail Romniceanu, raportor la Mesaj în ultima sesiune legislativă democratică, a devenit ulterior administrator al Băncii Naţionale a României[372]. Puterea grupului a fost dovedită în primăvara anului 1935, cu ocazia evenimentelor Congresului studenţesc de la Tg. Mureş. Faptul că subsecretarul de stat la Ministerul Internelor, Eugen Titeanu, cel care dăduse autorizaţia de desfăşurare a Congresul, nu a reacţionat faţă de profanarea plăcii comemorative de la Sinaia a determinat excluderea lui formală, cu multă publicitate, din rândurile grupării, el fiind nevoit ulterior să-şi înainteze demisia din guvern primului ministru.

---

368 Amedeu Bădescu, *op. cit.*, f. 101-103, *apud* Narcis Dorin Ion, *op. cit.*, p. 21. Florea Nedelcu, *op. cit.*, p. 85-86. Ca şi grupul „H", cei de la „Păreri libere" aveau relaţii bune cu Ion Inculeţ, elementul de putere pe relaţia cu Carol al II-lea, dar şi formă de control de către rege a diferitelor grupuri din Partidul Naţional Liberal (Amedeu Bădescu, *op. cit.*, vol. II, în BAR, Manuscrise, fond XV, dos. 1281, f. 96-103, *apud* Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, vol. II, partea II, p. 113-114).

369 Mihail Romniceanu a fost raportor la Mesajul Tronului în 1936 (ACNSAS, fond I 3051, dos. Romniceanu Mihail, f. 429); Aurelian Bentoiu a fost, de asemenea, raportor general la Buget, ceea ce-l indica drept viitor ministru de Finanţe (ACNSAS, fond Penal 204, vol. 3, dos. Bentoiu Aurelian, f. 236).

370 Eugen Titeanu era licenţiat în Drept la Universitatea din Bucureşti, obţinând doctoratul în acelaşi domeniu la Paris. Ziarist independent şi naţionalist iniţial, scriind la *Cuvântul*, el s-a reorientat spre liberali la mijlocul anilor '20. I. G. Duca l-a numit director al agenţiei „Rador" În 1934, a fost numit ca subsecretar de Stat la Interne, secţia presei, propagandei, poliţiei şi ordine publică, din care a fost nevoit să demisioneze. Apropiindu-se de Carol al II-lea, el a devenit subsecretar de Stat al Propagandei, poziţie din care a plecat cu mare scandal de corupţie şi delapidare (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 853). Pamfil Şeicaru i-a realizat un portret interesat, mult mai târziu, e adevărat, arătând pătrunderea şi pasiunea lui pentru politică, calitatea jurnalistică pe care a avut-o, cultura lui literară şi ascuţimea criticii, inspiraţia în situaţii concrete. A fost şi un ziarist de talent, creând ziare foarte vândute, precum *Capitalai*, pline de senzaţional ieftin. Pilot de avion sanitar în al doilea război mondial, ca voluntar, a suportat rigorile regimului comunist înainte de a putea pleca din ţară. Deşi s-a înscris în efortul publicistic anticomunist, Şeicaru îl bănui că făcea jocurile Bucureştiului (Pamfil Şeicaru, „Eugen Titeanu (1900-.?), în *Scrieri din exil*, vol. 2, *Portrete politice*..., p. 362-368).

371 Inginer minier, absolvent al Şcolii Naţionale de Mine de la Paris, Dumitru Alimănişteanu făcea parte dintr-o familie înrudită cu Brătienii, fapt care i-a potenţat ascensiunea politică; deputat din 1933, el a fost raportor al bugetului pe anii 1935 /36 şi 1936 /37 (Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, vol. II, partea II, p. 144; Eugen Stănescu ş.a., *op. cit.*, p. 313).

372 ACNSAS, fond I 3051, dos. Romniceanu Mihail, f. 216.

Unitatea „ideologică" a acestui grup le-a permis să negocieze cu factorii puterii în partid. În iulie 1934, opoziţia celor de la „Păreri libere" faţă de „legea deplinelor puteri", care permitea guvernului să legifereze prin decrete-legi în timpul vacanţelor parlamentare, sub rezerva ratificării ulterioare a Camerelor, fundamentată pe teama de ocolire a drepturilor reprezentanţei naţionale, a obligat factorii decizionali să iniţieze discuţii cu ei. Atât Gheorghe Tătărescu, ca primul ministru, cât şi Victor Antonescu, ca ministru de Justiţie, au dorit să-i convingă pe membrii grupării să nu ia poziţie făţişă împotriva legii, în Parlament, chiar dacă se abţineau să o aprobe[373].

Tolerate iniţial de conducerea liberală, dată fiind conturul lor imprecis, din punct de vedere politic sau ideologic, cele două grupuri au făcut obiectul discuţiilor din partid, mitul unităţii şi disciplinei prevalând asupra pluralităţii discursului. Ele au fost desfiinţate prin hotărârea Delegaţiei permanente, din 18 iulie 1935[374], deşi structura lor informală le-a permis să fiinţeze în continuare. Dinu Brătianu s-a arătat radical faţă de *grupul „H"*, dezavuând ziarul *Naţionalul Nou* şi pe inginerul P. Bejan, care avuse „o atitudine obraznică şi necuviincioasă"[375]. Într-o consfătuire ulterioară cu Vasile Sassu, Ioan Nistor, dr. C. Angelescu, Mircea Djuvara, Tancred Constantinescu, C. Dimitriu, C. Xeni, V. Slăvescu şi G. Cipăianu, din 21 noiembrie 1936, Dinu Brătianu se declara „scârbit" de ceea ce se petrecea în partid. Încercând să-şi exercite controlul politic, el acuza grupul „H", pe care-l considera „condus pe sub mână" de I. Inculeţ, de continuarea acţiunii „în scopurile celor care-l compun", deşi era dizolvat formal; Dinu Brătianu n-a vrut să-i primească în audienţă pe cei trei vicepreşedinţi „aleşi" ai grupului (Petre Ghiaţă, Take Slăvescu şi Radu Roşculeţ), intenţionând, ca o măsură de autoritate, să convoace majorităţile. Şeful liberal gândea o luptă pentru unitatea formaţiunii cu ajutorul celor care nu făceau parte din grupuri, fiind dispus să demisioneze de la şefie dacă nu putea face ordine în partid. Soluţia de compromis în faţa unei noi situaţii de ruptură a venit dinspre Vasile Sassu şi Ion Nistor care erau de părere să nu se procedeze public la o atitudine radicală, dar ca fiecare ministru să reacţioneze împotriva acestei grupări şi să readucă unitatea în partid[376]. Într-o discuţie ulterioară, la Dinu Brătianu acasă (cu M. Cancicov, R. Franasovici, C. Dimitriu, dr. Titu Gane, Al. Dobrescu, Al. Matac, C. Tătăranu, dr. Costinescu şi V. Slăvescu), tratamentul diferit aplicat haşiştilor şi celor de la „Păreri Libere" arăta natura lor, de grupuri de presiune în direcţia puterii. Costel Tătăranu apăra, cu abilitate, grupul „Păreri Libere", arătând că numai practica grupului „H" era reprobabilă prin caracterul ei personal în jurul lui Petre Bejan şi Petre Ghiaţă[377].

---

373 Mihail Romniceanu afirma că, deşi Tătărescu prezentase proiectul ca izvorând dintr-o necesitate absolută, legea votată a rămas literă moartă, nepromulgându-se nici un decret-lege în timpul guvernării (ACNSAS, fond I 3051, dos. Romniceanu Mihail, f. 218-220).

374 Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *op. cit.*, p. 296.

375 Victor Slăvescu, *op. cit.*, vol. I, p. 100.

376 Tătărescu, deşi „convins de slăbiciunea metodelor de grupuri", se temea să ia măsuri drastice (*Ibidem*, p. 112-113).

377 *Ibidem*, p. 114.

Tendinţa tinerilor intelectuali de a se organiza în jurul unor nume de mari personalităţi liberale, ca principiu de individualizare în partid, s-a păstrat în anii următori, *grupul intelectual „I. G. Duca"*, şi mult mai firav, *grupul „C.A. Rosetti"* dovedind propensiunea spre găsirea unei identităţi clare, în condiţiile destructurării formaţiunii, a pragmatismului administrativ şi a lipsei reperelor clare din punct de vedere ideologic[378].

Dincolo de aspectele identitare, grupurile din interiorul formaţiunii liberale exprimau, în a doua jumătate a anilor '30, slăbiciunea organizatorică a Partidului, disciplina şi unitatea fiind elemente a negocierii politice. Totodată, aceste structuri reprezentau o reacţie la tendinţele conservatoare din cadrul P.N.L., „revoluţia meritocratică" şi transparenţa autorităţii amorsate de I. G. Duca după preluarea conducerii şefiei fiind continuate de către tinerii liberali legaţi de amintirea fostului lider[379]. Unii s-au identificat cu discursul lui Gheorghe Tătărescu, aflat el însuşi în căutarea legitimităţii politice pentru acţiunea de guvernare şi care promova valori apropiate de cele ale fostului şef liberal, dar cei mai mulţi au fost reticenţi în a-şi asuma un partizanat manifest. Decăderea vieţii politice democratice i-a poziţionat mai curând spre Dinu Brătianu decât spre primul ministru, în competiţia centrelor de putere din partid[380].

[378] Deşi exista ideea că grupările s-ar fi făcut mai bine în jurul instituţiilor decât al persoanelor, în jurul cercului de studii (Mircea Pârvulescu, „La fine de an", în *Democraţia*, anul XXV, nr. 1-2, Ianuarie-Februarie 1937, p. 65).

[379] Manifestările necanonice ale tineretului au fost o constantă în istoria liberală a perioadei; mai multe nemulţumiri pot fi inventariate, a tineretului naţional-liberal din Ardeal faţă de Alexandru Lapedatu (deşi, într-o dezminţiere oficială, unii tineri din Ardeal înfierau informaţiile inexacte din presa de la Bucureşti, arătând într-un manifestat semnat de deputatul dr. I. Toma, preşedintele Tineretului Cluj, inginerul agronom Aurel Lapedatu, avocatul I. Fedorca, dr. I. Galoş, Nicolae Sporea, M. Ciura etc., că tineretul se găsea strâns unit în jurul şefului său, ministrul Alexandru Lapedatu, şi că făcea parte integrantă din Partidul Naţional Liberal; cf. „Dela Tineretul Naţional-Liberal din Transilvania", în *Viitorul*, anul XXVI, nr.7812, sâmbătă, 3 februarie 1934, p. 3), a tinerilor din Prahova, din Ilfov ş.a.

[380] Prin Victor Slăvescu, grupul „Păreri Libere" s-a apropiat de poziţiile şefului liberal Dinu Brătianu. Economistul liberal menţiona întrunirea din 17 decembrie, cu N. Budurescu, D. Alimănişteanu, C. Tătăranu, Al. Alexandrini, I. G. Vântu, M. Romniceanu, Gr. Duca, Valer Roman, Ion Floroiu, M. Lăzeanu, Hurmuz Aznavorian în această direcţie (Victor Slăvescu, *op. cit.*, vol. I, p. 121-122). Ulterior, şi Mihail Romniceanu mărturisea această poziţionare în jurul lui Dinu Brătianu; în 1937, la propunerea făcută de Victor Slăvescu şi la iniţiativa lui Dinu Brătianu, el a fost numit administrator delegat al Băncii Naţionale (ACNSAS, fond I 3051, dos. Romniceanu Mihail, f. 430-431).

5. Tineretul Naţional Liberal în România anilor '30. Instituire şi practică politică (Studiu de caz)[381]

5.1. Organizarea Tineretul Liberal ca obiectiv politic

Mesajul generaţionist este o caracteristică a perioadelor de schimbare politică. Valenţele inaugurale ale anului 1918 în istoria românilor au transformat conceputul de *generaţie* într-o constantă a luărilor de poziţie din spaţiul public, indiferent de actorii şi de motivele care l-au propulsat. Congruenţa dintre România Mare şi România nouă în spaţiul public traducea, în fapt, dorinţa unei societăţi reînnoite, dominată de dinamism sub toate aspectele[382]. Nu discut aici dimensiunile unui discurs care, pe multiple planuri (intelectual, social, politic), a fost monopolizat ca subiect şi ca acţiune publică de către mişcările de extremă dreaptă sau stângă şi a condus la negarea celorlalţi. Menţionez doar faptul că liberalii nu au rămas imuni la această marotă a dezbaterii intelectuale şi politice. Prezentându-se ca promotorii reformelor structurale din societate, ei şi-au însuşit ideologic *tinereţea* şi *dinamismul* ca vehicul legitimator al acţiunii. Apelul adresat tinerilor pentru o activitate entuziastă în cadrul partidului liberal a fost valorizat ca o reînnoire a proiectului paşoptist de transformare socială în noile condiţii de evoluţie create prin Marea Unire[383]. Însă, în

---

[381] Acest text, cu modificările necesare unui articol, a fost publicat mai întâi în *Revista de Istorie Socială*, tom X-XII, 2005-2007, Iaşi, Editura Polirom, 2009, p. 263-298.

[382] Percepţia lui Lucian Blaga că „se puneau temeliile unui alt timp" (Lucian Blaga, *Hronicul şi cântecul vârstelor. Poeme. Proză,* Chişinău, Editura Hyperion, 1993, p. 255) era una mai largă, iar împlinirea obiectivului de secol XIX al românilor îndemna pe contemporani la redefinirea ţării, a naţiunii şi a societăţii (Vintilă I. Brătianu, „Problemele ce se pun pentru unificarea şi consolidarea România Mari", în *Democraţia*, an VII, nr. 1, februarie 1919, 29). „Putem privi cu încredere în viitor, rostea şi Regele Ferdinand Întregitorul, căci temeliile sunt puternice, bazate pe principii democratice ce sunt o chezăşie pentru dezvoltarea firească a unei vieţi sănătoase (…). Privind opera istorică înfăptuită în zilele noastre, să ne închinăm forţele noastre, unind cele vechi din vechiul regat cu cel proaspete ce ne aduceţi ce ne aduceţi, ca să fim demni de prea frumoasa clădire pe care am zidit-o" (Martha Bibescu, *Un sacrificiu regal. Ferdinand al României*, urmat de *Cuvântări şi documente ale Regelui Ferdinand*, Bucureşti, Editura Compania, 2000, p. 78). Radicalismul tinerii generaţii era exprimat foarte variat ca forme şi motive. Pentru o perspectivă moderată asupra fenomenului, lucrarea lui Mircea Vulcănescu, *„Tânăra generaţie". Crize vechi în haine noi. Cine sunt şi ce vor tinerii români?* (ediţie îngrijită de Marin Diaconu, Bucureşti, Editura Compania, 2004) este cea mai utilă, chiar dacă autorul se defineşte prin raportarea la „tânăra generaţie" (el încearcă să definească *tânara generaţie*, tendinţele tinerilor în plan social, economic şi politic, vorbind despre „activismul prin disperare" sau despre „istorismul prin disperare în spiritualitatea tinerii generaţii" etc.). Asupra ideii de generaţie, vezi Karl Mannheim, *Le problème des générations*, traduction de l' allemand par Gérard Mauger et Nia Perivolaropoulou, Introduction et postface de Gérard Mauger, Éditions Nathan, 1990.

[383] După Vintilă Brătianu, românii erau pentru „întâiaşi dată liberi de a-şi croi soarta în cadrul intereselor integrale ale neamului" (Vintilă I. C. Brătianu, „Pentru cei mai tineri. Ce

anii '20, concursul tinerilor pentru opera guvernamentală a partidului liberal a lipsit în mare măsură. Regimul „autoritar" practicat „cu atâta pricepere şi strălucire" de Ionel Brătianu în plan public şi „atmosfera înăbuşitoare din interiorul partidului" determinau, în aprecierea ulterioară a lui Sterie Diamandi, ocolirea formaţiunii liberale de către elita tănără. Liberalii s-au mulţumit, după acelaşi autor, cu racolarea unor „elemente lipsite de personalitate şi amor propriu, cu şira spinării plecată, mânate de dorinţa parvenirii pe calea concesiilor". Liderul liberal „nu ştiuse să se coboare în mijlocul generaţiei tinere ca s-o înţeleagă, s-o apropie, s-o îndrume", concluziona Sterie Diamandi[384]. Gheorghe Tătărescu, Richard Franasovici, Gheorghe Brătianu, Victor Iamandi ş.a., ca liberali tineri, reprezentau o minoritate în ordinea puterii; impactul lor asupra noii generaţii, pe care să o aducă aproape de liberalism, a fost redus, în condiţiile în care discursul sau atitudinea lor publică nu desemnau partidul şi nu erau atractive din punct de vedere intelectual şi politic[385]. Tinerii intelectuali s-au orientat în primul deceniu interbelic mai curând spre naţional-ţărănişti (cazul lui Armand Călinescu, Grigore Gafencu, Mihail Ghelmegeanu, Petre Andrei, M. Ralea etc.). Spre sfârşitul perioadei, opţiunea lor majoritară spre expresiile politice radicale reprezenta un loc comun în plan european.

O acţiune a conducerii partidului liberal care să-i vizeze pe tineri a fost amorsată după 1927, ca parte a reorganizării formaţiunii liberale. Întreprinderea liderilor de struturare a unui grup propriu şi formele de structurare a unui tineret liberal încerc să le surprind în paginile ce urmează. Demersul, care deţine o anumită autonomie faţă de corpul capitolului privind organizarea liberalilor, este construit în absenţa a două lucrări contemporane, aparţinând unor tineri liberali ai perioadei, pe care nu le-am văzut altfel decât prin lungi citări în alţi istorici preocupaţi de viaţa politică din perioada interbelică; mă refer la volumul al doilea (sau partea a doua) din lucrarea lui Amedeu Bădescu, *Scurt istoric al Partidului Naţional Liberal Român*, intitulat *Tineretul naţional-liberal (1930-1937)*[386] şi la Petre Ghiaţă, cu *Generaţia tânără*[387]. Fac şi precizarea că subiectul a intrat relativ recent în atenţia istoricilor,

---

am văzut în România Mică şi ce văd în România Mare", în *Democraţia*, an XIV, nr. 2, februarie 1926, p. 13).

[384] Sterie Diamandi, *Galeria oamenilor politici*, Bucureşti, Editura Gesa, 1991, p. 92-93.

[385] Sistemul conservator al selectării cadrelor a subminat puternic din interior: „bătrânii geloşi pe situaţia lor, în care voiau să se eternizeze", după cum caracteriza imobilismul partidului liberal I. M. Costian, un procarlist însă, referindu-se la Tancred Constantinescu, Gh. Tătărescu, Richard Franasovici care cu greu şi-au făcut loc în conducere, dată fiind reticenţa lui Vintilă Brătianu (vezi şi Ion Bitoleanu, *Din istoria România modernă. 1922 – 1926*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1981, p. 303).

[386] Lucrare aflată, cel mai probabil, în Biblioteca Academiei Române, secţia Manuscrise, fond XV, dos. 1281; în aparatul critic al lucrării lui Narcis Dorin Ion, *op. cit.*, este menţionat (la nota 40 bis.) şi un al treilea volum, *Tineretul Naţional Liberal Român, ianuarie 1937-noiembrie 1947*, *loc. cit.*, dos. 1297.

[387] Petre I. Ghiaţă, *Generaţia tânără: introducere la istoria unei generaţii*, Bucureşti, Editura Ideia, 1939, 78 p.

deşi singurul demers pe care l-am întâlnit cu privire la tinerii liberali, deşi util fără îndoială, îmi apare ca fiind marcat de partizant politic[388].

5.2. Impunerea Tineretului Naţional-Liberal în discursul ideologic liberal

În primăvara anului 1929, mai multe publicaţii liberale sau apropiate politic de liberali luau în discuţie problema tineretului liberal. Ceea ce transpare în primul rând este caracterul justificativ al textelor. Liberalii explică un proces aflat încă la început şi care trezea îndoieli „opiniei publice". Pot presupune, ca un fapt politic, că abordarea dilematică sau defensivă a liberalilor în raport cu structura noului corp politic al partidului ţinea şi de dorinţa lor de a-şi maximiza prezenţa în spaţiul public printr-o dezbatere care să arate finalmente reformarea formaţiunii liberale, adaptabilitatea ei la noua realitate politică.

Necesitatea organizării tineretului naţional-liberal, în sensul unei structuri distincte în cadrul partidului, a fost exprimată de Constantin Banu, în revista teoretică *Democraţia* din februarie 1929, ca parte a reinventării în opoziţie a Partidului Naţional Liberal. El sublinia utilitatea socială şi politică a clarificării idealurilor de către tineretul român, conceput generic, în speranţa unei implicări energice şi continui a acestuia în mijlocul maselor[389]. Chemarea „la muncă" a tinerilor avea însă o raţiune evidentă, ea fiind gândită de liberali ca pe un mijloc eficace de a distruge atmosfera negativă din jurul P.N.L., legată de imaginea unei structuri osificate, în care membrii îşi pierdeau independenţa şi îşi perverteau personalitatea; era, totodată, şi o modalitate de stabilire a identităţii în opoziţie cu Partidul Naţional-Ţărănesc, formaţiunea condusă de Vintilă Brătianu şi I. G. Duca apărând, pe relaţie cu popularitatea naţional-ţărăniştilor, ca una a elitelor, nu a numărului şi maselor[390].

Abordarea problemei tineretului din cadrul revistei *Democraţia* este una generală, în sensul în care autorii nu încearcă să precizeze forma acţiunii publice a tinerilor afiliaţi partidului liberal. Discuţia asupra creării unui Tineret Naţional-Liberal avea, de altfel, un caracter mai curând informal, acest fapt explicând realitatea unei expuneri publice marginale, în lunile martie-aprilie ale anului 1929; mai puţin presa oficioasă, mă refer la *Viitorul* sau chiar la *Universul*), cât mai ales *Ordinea*, *Mişcarea* de la Iaşi, *Naţiunea* la Cluj sau reviste pro-liberale, cazul publicaţiei *Cronica Politică şi Parlamentară*, au fost purtătoarele mesajului reformist liberal[391].

---

[388] Ioan Todea, *Istoria Tineretului Naţional Liberal. Făuritorii României moderne, modele pentru tineri (1821-2008)*, Bucureşti, Editura Orizonturi, 2008.

[389] C. Banu, „Mişcarea tinerimii liberale", în *Democraţia*, anul XVII, nr. 2-3, februarie-martie 1929, p. 5-11.

[390] Ion Hâncu, „Tineretul şi partidele politice", în Idem, anul XVII, nr. 5, mai 1929, p. 37-38.

[391] *Viitorul* a reflectat problema mai curând ideologic, la nivelul vag al principiilor, enunţând ideea că Partidul Naţional Liberal, deşi era cel mai vechi partid, rămânea accesibil ideilor noi, corespunzător idealurilor felurite pe care evoluţia istorică le-a creat; era o manieră de

Raţiunea pentru care dezbaterea transgresează puţin înspre publicaţiile centrale ale partidului poate fi intuită, în lipsa unei asumări, prin dorinţa de a mima neutralitatea implicării tinerilor în politica activă liberală. Trebuie spus, de altfel, că nu toate materialele publicate sunt favorabile identităţii politice a tinerilor; V. G. Bârcă exprima o idee mai largă, atunci când considera tineretul grupărilor politice drept „o modă", în absenţa unor iniţiative şi reînnoiri doctrinare[392]. Continuată pe un ton moderat şi urban, dezbaterea s-a coagulat în jurul tineretului liberal, ca subiect major în acele timpuri de reorganizare a marelui partid[393]. O dată în plus, liberalii au reacţionat mai curând decât să fie cei care impun termenii discuţiei publice, în condiţiile în care adversarii partidului condus de Vintilă Brătianu au fost interesaţi să caracterizeze tânăra generaţie liberală, aşa cum se configura ea discursiv, ca fiind compusă din „oamenii bătrâni", liderii nefăcând altceva decât să-şi „adauge" tinereţea foştilor şefi de cabinet[394]. În condiţiile agresiunii propagandistice împotriva liberalismului românesc, tânărul înscris în partid se confrunta cu puternica prejudecată a inferiorizării intelectualului prin practica politică a liberalilor, a „agenturii electorale". Legat de imaginea junimistă asupra categoriei (de intelectual), liberalul tânăr era reprezentat ca incompatibil cu demersul politicianist, specific culiselor formaţiunii politice conduse de Vintilă Brătianu. Neîncrederii manifestate în posibilitatea de fiinţare a unui tineret al partidului liberal i-au răspuns, în paginile aceleiaşi *Cronici Politice*…, Petre Ghiaţă, Mitiţă Constantinescu sau doctorul în drept, M. Plătăreanu (care făcea parte din aceeaşi organizaţie de Ilfov ca şi Petre I. Ghiaţă): ei au insistat pe postulatul etic al mişcării tinerilor, dar şi pe necesitatea colaborării cu „bătrânii", ca infirmare a acuzelor de parvenitism; de asemenea, ei au salutat apariţia „în faţada monotonă, unitară şi omogenă a partidului liberal" a „noi ferestre firme luminoase"[395]. Mijloc de refacere a cadrelor şi de însufleţire a doctrinelor,

a sugera o formaţiune politică deschisă inovaţiilor, plecând de la libertate, egalitate socială şi de la marile reforme; tradiţionalist, partidul era înfăţişat drept un cămin pentru generaţiile tinere de avocaţi, profesori, ingineri. Singura referire concretă, nu întâmplătoare, era revista *Tineretul liberal*, scoasă de grupul de la Bucureşti din jurul lui Mihail Berceanu, considerată un spaţiu pentru manifestaţiuni publice civilizate („Generaţia tânără şi partidul liberal", în *Viitorul*, anul XXII, nr. 6402, joi, 20 iunie 1929, p. 1).

[392] Tinerii sfârşeau prin a se depersonaliza, prin a deveni „unelte în mâinile unor politicieni, oameni de casă lipsiţi de cel mai elementar simţ de demnitate", sau transformaţi în „nepoţii degeneraţi, verii cu moşteniri atavice sau vechilii care au ştiut să presteze servicii stăpânilor", acuza autorul (V.G. Bârcă, „Tineretul partidelor politice", în *Cronica Politică şi Parlamentară*, anul I, nr. 3, 15 martie 1929, p. 13).

[393] Vezi Barbu Solacolu, „Tineretul politic", în *Idem*, anul I, nr. 5-6, vineri 29 martie 1929, p. 18; Dem. Em. Paulian, „Între tineret şi… vechile cadre", în *Idem*, anul I, nr. 8, vineri 12 aprilie 1929, p. 5.

[394] N. Davidescu, „Tânăra generaţie liberală", în *Idem*, anul I, nr. 9, vineri 19 aprilie 1929, p. 8.

[395] Petre I. Gheaţă, „Acţiunea tineretului liberal", în *Ibidem*, p. 8; Mitiţă Constantinescu, „Gânduri trecătoare ... asupra tineretului liberal", în *Ibidem*, p. 9; M. Plătăreanu, „În marginea acţiunii tineretului liberal", în *Ibidem*. Dezbaterea a continuat şi în numerele următoare ale revistei, cu acelaşi N. Davidescu, drept adversar al tineretului liberal (N.

generaţia tânără era chemată „să dea un plus de vitalitate, să dureze o atitudine activistă în domeniul moralei publice şi să anime, rectificând la nevoie, ideile care orientau partidele"; Petre I. Ghiaţă sugera însă ca pătrunderea tinerilor în viaţa politică să fie realizată prin structuri individualizate, ca bază morală pentru acţiunea viitoare[396]. Respectarea disciplinei partidului nu însemna şi anularea libertăţii de gândire şi de exprimare, menţiona şi Hurmuz Aznavorian[397].

Un rol esenţial în dezbaterea implicării tineretului în politica liberală l-a avut în perioadă ziarul *Ordinea* care a găzduit, sub forma unor interviuri luate de Dinu Aldea şi N. Constantinescu în rubrica *Azi ne vorbeşte*…, o serie de importanţi lideri liberali tineri. Poziţiile lor exprimă, în mod evident, un proiect de aducere a tineretului în prim planul vieţii politice ca manieră de reformare a partidului. Primul în această ordine discursivă a fost Gheorghe Brătianu, care în martie 1929 făcea o scurtă prezentare a noii direcţii a partidului liberal; el individualizează, ca sursă a reorientării politice, câteva figuri de intelectuali credibili ai partidului, precum Constantin Banu, Mircea Djuvara, Ion Pillat sau Gheorghe Brătianu însuşi etc., autodesemnaţi drept fruntaşi ai întregii generaţii tinere. Marele istoric lăsa să se înţeleagă acordul care exista în partid cu privire la implicarea tinerilor, plecând de la potenţialul lor doctrinar şi programatic, şi, implicit, o schimbare a vieţii politice. Programul cultural enunţat de Ionel Brătianu în 1927, gândit să ofere un suport legitim Partidului Naţional Liberal după reformele postbelice, devenea posibil prin avântul şi idealismul tinerilor, afirma C. Banu; succesiv, Mircea Djuvara adăuga problema restaurării valorilor morale (depreciate în tulburarea economică de după război) ca incumbând noii generaţii liberale. Tinerii trebuiau să suplinească astfel deficienţele partidului pe relaţia cu societatea; era şi o chestiune de metodă în ceea ce priveşte propaganda, puterea de muncă, „de jertfă şi de abnegaţie" asociate tinereţii trebuind să conducă la întărirea cadrelor şi a forţei partidului, acolo unde acţiunea pe teren de până atunci nu pătrunsese în profunzimea structurilor sociale ale ţării. Prin prisma

Davidescu, „Dilema tineretului liberal", în *Idem*, anul I, nr. 10, vineri 26 aprilie 1929, p. 3), I. Cătunescu („Pentru a fi", în *Ibidem*, p. 7), M. Plătăreanu, „Presa şi tineretul liberal", în *Idem*, anul I, nr. 11, vineri, 3 mai 1929, p. 6. etc.

[396] După tânărul om politic, liberalismul nu putea rămâne la vechile formule ale economiştilor clasici, el părăsind, faptic, concepţia pasivităţii în faţa desfăşurării şi dezvoltării fenomenelor economice; era nevoie, după tinerii liberali de definirea concepţiei asupra cursului burgheziei în plină maturitate şi asupra orientării clasei ţărăneşti: ideea solidarismului, dar accentul pe rostul cultural ci civilizator al burgheziei; cea a intensificarea producţiei agricole, cooperatismul, educaţia maselor pentru exercitarea conştientă a votului obştesc (Petre I. Ghiaţă, „Generaţia tânără şi partidul liberal", în *Idem*, anul I, nr. 8, vineri, 12 aprilie 1929, p. 9).

[397] Hurmuz Aznavorian (deputat de Ilfov), *Cuvântare rostită ca raportor la Mesajul Tronului în şedinţa Camerei Deputaţilor din 13 decembrie 1935*, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului, Imprimeria Centrală, Bucureşti, 1936, p. 10.

canonului liberal, formarea elitelor muncii şi ale culturii, care să poată îndruma masele populare spre o viaţă nouă, însemna consolidarea României Mari[398].

Mai tranşant decât Gheorghe Brătianu, care stabilea mai curând eşafodajul ideologic al tineretului liberal, I. Vasilescu-Valjean vorbea despre întărirea partidului ca răspuns la regimul Maniu. Aderarea elementelor tinere era istoricizată prin rememorarea momentului 1920, atunci când Vintilă Brătianu adusese în partid un grup de intelectuali (medici, profesori, avocaţi, ingineri etc.) prin apelul la datoria de conştiinţă pe care o aveau în raport cu societatea. El menţiona, ca model de aglutinare, organizarea grupului de tineri bucureşteni din jurul lui Mihail Berceanu (la culoarea de Verde), care scoteau revista *Tineretul Liberal*, având organizaţia lor proprie şi publicând studii de ordin cultural; tineretul se constituia astfel într-o „rezervă" în jurul cadrelor mari[399].

Motivaţia tinerilor liberali care se implicau în viaţa de partid liberală era enunţată în paginile *Ordinii* de Hurmuz Aznavorian, avocat şi publicist cunoscut în perioadă. Demersul său încerca să răspundă discreditului aruncat de ziarele adverse (precum *Adevărul*, *Curentul* ş.a.) asupra P.N.L., care atribuiau tineretului liberal „un oarecare rol" şi-l acuzau că serveşte „interesele personale", „ambiţii politice" ale unora din membrii partidului. Tânărul liberal observa, mai curând, sentimentul profund al utilităţii noilor veniţi în formaţiunea liberală. Efortul asociativ al acestora survenea într-un moment de cumpănă pentru liberali, confruntaţi cu problema supravieţuirii din punct de vedere politică, după marele succes electoral naţional-ţărănesc din decembrie 1928. Tinerii în discuţie erau simpatizanţi ai liberalilor, atraşi de generozitatea necondiţionată de care dăduseră dovadă generaţiile de liberali care modernizaseră ţara. Deşi nu apropiaţi întotdeauna de linia partidului, ei era convinşi de „datoria naţională de a conserva în viaţa publică" organizaţia liberală, care nu-şi epuizase misiunea istorică. Partidul Naţional Liberal era un „organism viu, reînnoit cu oameni care au alt contact cu realitatea decât generaţiile trecute", afirma H. Aznavorian; implicându-se în viaţa de partid şi în cea publică partizană, tinerii liberali realizau o paralelă istorică favorabilă cu generoşii care anticipaseră marile reforme, dar şi cu cei care se jertfiseră în război pentru a face România Mare. Programul politic al tinerilor liberali era definit de autorul articolului în sensul libertăţilor individuale şi a formării cetăţenilor de caracter, opoziţia evidentă făcând referire la alegătorii ignoranţi, şi prin urmare manipulabili[400]. În contestaţia publică pe care o cunoşteau liberalii, intrarea tinerilor constituia un argument pentru idealismul originar al partidului Brătienilor; aşa cum menţiona Aznavorian, noii

[398] „Azi ne vorbeşte: D. George Brătianu. Tineretul naţional-liberal", în *Ordinea*, anul II, nr. 87, marţi, 26 martie 1929, p. 1.

[399] „Azi ne vorbeşte: D. Jean Vasilescu-Valjean. Tineretul liberal", în *Ordinea*, anul II, nr. 92, miercuri, 3 aprilie 1929, p. 1.

[400] Vezi şi preluarea articolului în *Mişcarea*, ziarul organizaţiei liberale ieşene, dornic să evidenţieze primatul ideilor lui Gheorghe Brătianu în această direcţie („Asupra acţiunei tineretului liberal. Importante declaraţii ale d-lui H. Aznavorian", în *Mişcarea*, anul XXIII, nr. 82, joi, 11 aprilie 1929, p. 1).

liberali care făcuseră pasul spre politică erau deja realizaţi profesional, ceea ce le conferea maturitate de gândire şi dezinteresare sub raport pecuniar. Această normă a realizării profesionale ca bază pentru independenţa morală sau materială şi, finalmente, pentru o politică onestă, revenea la Hurmuz Aznavorian într-o cuvântare rostită ca raportor la Mesajul Tronului în şedinţa Camerei Deputaţilor din 13 decembrie 1935. Nedumerirea faţă de violenţa luptelor politice în condiţiile în care oameni cu aceeaşi pregătire de cultură nu se puteau înţelege pe tărâmul ideilor se adăuga propriului parcurs profesional pentru a justifica întârzierea înscrierii în politica manifestă[401]. Aznavorian dădea, totodată, formă unei reţineri a tinerilor faţă de implicarea în partidul liberal, cu recunoaşterea identităţii fragile a noii structuri, în condiţiile dificultăţii de a statua doctrinar rolul noii generaţii de liberali, partidul liberal realizând în întregime, aşa cum mărturiseau ei înşişi, misiunea sa istorică sub raportul unităţii naţionale. Din această perspectivă, reconcilierea şi pacificarea politică, unificarea societăţii, conservarea şi vegherea celor realizate, apăreau mai curând drept consecinţa unui program decât un proiect autonom în sine, care să reprezinte un element de raliere[402].

Salutată formal de personalităţile Partidului, constituirea Tineretului a trezit nedumerirea prin susţinerea organizării separate, în condiţiile în care toţi membrii partidului împărtăşeau statutar aceleaşi convingeri şi urmăreau acelaşi scop politic. Cultura politică centralistă dominantă asupra organizaţiei, formată şi consolidată în perioada conducerii formaţiunii de către Ion şi Ionel Brătianu, contribuia la neînţelegerea unei autonomii în interiorul partidului. Prin urmare, nu toţi membrii partidului au fost întru totul de acord cu exploziva mişcare a tinerilor în cadrul formaţiunii liberale. Pledoariile făcute de Gheorghe Brătianu şi de ceilalţi liberali, în paginile *Ordinii*, erau oarecum temperate de fostul prefect de Vaslui, Vasile Şova, care recunoştea acţiunea Centrului ca fiind mult aşteptată, dar solicita tinerilor „luptători" înţelepciune şi chibzuinţă; el sesiza pericolul unei mişcări a tineretului liberal în afara cadrelor partidului (deşi tinerii afirmau că tineretul se punea la dispoziţia şefilor săi), solicitând implicit ca programul acestei noi orientări a tinerilor să se identifice cu principiile diriguitoare ale partidului; întrebarea apare tranşant, dacă partidul nu va fi o piedică în realizarea programului tineretului liberal, ideea salvatoare fiind aceea că structura partidului va asigura triumful definitiv al luptei şi durabilitatea rezultatelor[403].

---

401 Hurmuz Aznavorian, *op. cit.*, p. 7-8.

402 *Ibidem*, p. 10 şi urm.; normalizarea vieţii publice ca o premisă pentru democratizare şi progres.

403 „Azi ne vorbeşte: D. Vasile Şova, fost prefect (Vaslui). Acţiunea tinerilor liberali", în *Ordinea*, anul II, nr. 92, duminică 31 martie 1929, p. 1. Problema integrării tinerilor în cadrul formaţiunii liberale rămăsese actuală la nivelul anului 1930. Mitiţă Constantinescu, considerat factor important în Tineretul Liberal, prezenta rolul structurii tinerilor în contextul crizei politice din vara anului 1930; el reafirma ideea că nu existau două straturi suprapuse înăuntrul partidului liberal, tineri-bătrâni, despărţiţi de concepţii sau metode politice, ci o singură entitate, cu o tradiţie, doctrină şi metode unitare; era necesară conlucrarea părţilor pentru a atinge scopul politic al partidului liberal; dar tinerii nu erau

Multe din luările de cuvânt publicistice favorabile structurării tineretului liberal au caracterul unor asigurări date vechilor cadre asupra unui anumit conformism partinic. Ion Pillat, unul din inspiratorii tendinţei reformatoare dar afirmând consecutiv că „tinerii dădeau viaţă tradiţiei", îi prezenta pe aceştia ca nefiind răzvrătiţi sau ambiţioşi, ci legaţi de „disciplina de cultură" şi combativi cu moderaţie în spiritul generos al liberalismului[404]. De pe o poziţie militantă în favoarea restructurării politice a formaţiunii liberale, C. Banu sublinia necesitatea formării politice a tinerilor. El considera, în acelaşi timp, că viaţa internă avea de câştigat, vitalitatea şi puterea combativă a tinerilor intraţi în partid anulând izolarea membrilor şi spiritul de anticameră care putea domni, „la un anumit moment", în alcătuire şi în conducere; omul politic liberal remarca şi faptul că împrejurările din ultimii 14 ani stânjeniseră viaţa de partid, în condiţiile în care liderii formaţiunii şi statul lor major luaseră asupra lor toată iniţiativa şi toată răspunderea cerută de contextul politic. Transformarea participării tinerilor în organism politic desemna refondarea normalităţii, după Constantin Banu, reluarea de către partid a drepturilor sale fireşti, de participare la iniţiativă şi la răspundere. Prin noii liberali, partidul redevenea un centru de acţiune, mai cu seamă pe relaţia cu masele[405].

Banchetul dat de Tineretul Liberal în onoarea lui Vintilă Brătianu, miercuri 3 iulie 1929 (cu prezenţa lui I. G. Duca, Constantin Argetoianu sau Constantin Banu), pentru a-i demonstra „dragostea cu care era înconjurat", „nevoia de a profita de experienţa liderului liberal" după cum precizează publicaţiile pro-liberale, evidenţia necesara simbioză şi se circumscria aceluiaşi scenariu discursiv al reticenţei. Ca lider al partidului, Vintilă Brătianu exprima reticenţa vechii generaţii liberale faţă de acţiunea autonomă a tinerilor; deşi a făcut apologia implicării tinerilor în politică, ca pe o datorie într-o ţară aflată în cumpănă, politica fiind un mijloc de a realiza binele general, bătrânul lider liberal mărturisea ezitarea de a veni la întrunire, dorind să

dispuşi să accepte o subordonare abdicativă, o supunere impusă de disciplina partidului, ci concursul, întâlnirea spontană a tuturor conştiinţelor, tineri şi înaintaşi. El făcea diferenţa faţă de tineretul naţional-ţărănist, apreciat ca simplu simbriaş de agentură electorală, spre deosebire de tinerii liberali, la care ar fi dominat valoarea, procesul de selecţiune şi auto-eliminare („Azi ne vorbeşte: d. Mitiţă Constantinescu, fost deputat", în *Ordinea*, anul III, nr. 491, luni 28 iulie 1930, p. 1).

[404] În viziunea poetului, rolul tinerilor era acela de a realiza unificarea sufletească şi de a îndulci luptele sălbatice ce se dădeau între partide („Azi ne vorbeşte: D. Ion Pillat. Tineretul liberal", în *Ordinea*, anul II, nr. 109, duminică, 21 aprilie 1929, p. 1).

[405] C. Banu, „Misiunea tinerimei liberale", în *Democraţia*, anul XVII, nr. 2-3, februarie-martie 1929, p. 5-11; vezi şi Ion Hâncu, „Tineretul şi partidele politice", în *Democraţia*, anul XVII, nr. 5, mai 1929, p. 35-39. În *Păreri Libere*, tinerii liberali afirmau că activitatea lor în partid nu impunea o ucenicie servilă, ci munca demnă pentru cunoaşterea, cercetarea şi realizarea intereselor actuale obşteşti. Disciplina partidului, care alături de solidaritate constituie forţa partidului liberal, rămânea intactă, afirmau ei, fiindcă ea era necesară, indispensabilă oricărei activităţi colective (Costin Georgescu, „Rostul şi menirea tineretului liberal", în *Păreri Libere*, anul I, nr. 9, 23 mai 1929, p. 139-141).

cunoască mai întâi roadele acţiunii începute de tineri; el cerea în context tinerilor pregătirea prin cercurile de studii, ca pe o etapă necesară de cunoaştere a politicii militante, şi să fie soldaţi ai partidului[406].

Acceptând structura autonomă a tinerilor liberali în cadrul partidului, liderii formaţiunii accentuau necesitatea de adaptare a tinerilor la nevoile de propagandă în cadrul mentalităţii electorale rurale, cu orientarea spre lucruri concrete, şi nu spre abstracţiuni intelectuale. Odată cu deplasarea centrului politicii dinspre oraşe şi târguri înspre sate, intelectualul liberal tânăr trebuia să-şi modifice atitudinea ca o condiţie nemijlocită a reformei, întrucât fără contactul nemijlocit cu mulţimea („opera de educaţie pentru a-i da posibilitatea să folosească conştient dreptul obştesc") el risca să rămână „în afara posturilor de comandă şi răspundere în guvernarea de mâine" şi să permanentizeze sistemul violentării voinţei populare; fără militantism electoral şi încadrare într-o organizaţie judeţeană, intelectualii urmau să rămână marginali sub aspect parlamentar sau administrativ (ca valorificare a propriei personalităţi prin opera de guvernare)[407].

Discursul performativ al liderilor cu privire la partid şi la ideea liberală nu reuşea să ascundă astfel dificultăţile intrării tinerilor în partidul liberal. Imprecizia formulelor cu privire la tinerii liberali, în condiţiile în care ei şi-au păstrat, ca efigie a libertăţii, o largă autonomie în cadrul formaţiunii liberale, iar un statut clar nu este de găsit, au alimentat reticenţele vechilor liberali. Statuarea unui raport între tinerii liberali şi partid a rămas ca o permanenţă a luărilor de poziţie a tinerilor. În 1933, răspunzând unor aserţiuni din dezbaterile intelectuale asupra reformismului, inginerul Paul Zotta respingea aserţiunea că tineretul era o deviaţie în istoria Partidului Liberal; în condiţiile radicalităţii discursive din spaţiul public, asumată ca marcă identitară de tinerii naţionalişti, el respingea frazeologia revoluţionară, considerând că vârsta nu era un criteriu aprioric pentru transformarea socială[408].

5.3. Despre influenţa unui posibil model în formarea noii structuri

Existenţa unui model pentru organizarea Tineretului Liberal este dificil de aproximat, chiar dacă lumea românească interbelică este caracterizată prin tendinţa de integrare a indivizilor în structuri politice, la toate nivelele. Dar în mod evident pentru mine, constituirea Tineretului liberal nu este legată de tentativele mişcărilor

---

406 „Azi ne vorbeşte: D. Vintilă Brătianu. Tineretul în politică", în *Ordinea*, anul II, nr. 169, vineri 5 iulie 1929, p. 1; „Tineretul liberal a sărbătorit pe d. Vintilă Brătianu", în *Universul*, anul XLVII, nr. 152, sâmbătă, 6 iulie 1929, p. 8.

407 „Tineretul liberal şi massele popular", în *Cronica Politică şi Parlamentară*", anul I, nr. 14, vineri 17 mai 1929, p. 8; „Mişcarea tineretului liberal", în *Mişcarea*, anul XXIII, nr. 79, duminică 7 aprilie 1929, p. 1; reproducerea articolului lui Valeriu Moldovanu din *Naţiunea*, care apărea la Cluj).

408 „Nu începem prin a fi revoluţionari, copii teribili, pentru ca apoi să ne reglăm şi să devenim conformi", afirma sus-numitul tânăr liberal (Ing. Paul Zotta, „Tablou politic al tineretului român", în *Democraţia*, an XXI, nr. 10-11, octombrie-noiembrie 1933, p. 35).

politice extremiste de a ipostazia societatea, mai ales la nivelul anilor '30. În acelaşi timp, chiar dacă tinerii liberali înşişi au vorbit despre tradiţia revoluţionară a partidului, despre entuziasmul care caracterizează liberalismul, nici ideea autofondării nu este credibilă, în condiţiile în care această structură apare într-un context politic de opoziţie, definit ca unul de cumpănă pentru partid.

O posibilă sursă pentru liderii liberali ar putea-o constitui tineretul naţional din Transilvania, grupaţi în cadrul mişcării numite generic „Chemarea", militanttismul acestuia impresionându-i manifest pe unii liberali (precum I.G. Duca)[409]. Deşi un tineret naţional-ţărănist apare abia la 23-24 martie 1930, când a avut loc Congresul de înfiinţare a organizaţiei Tineretului Naţional-Ţărănist Român, condusă de Nestor Badea (preşedinte), Victor Jinga (vicepreşedinte), Anton Alexandrescu (secretar general), cu organul de presă *Flamura verde*[410], iar diferenţele dintre ramura ardeleană şi cea ţărănistă au răbufnit adeseori[411], liberalii acordau un

[409] Despre organizaţia de tineret a naţional-ţărăniştilor, a se vedea discursul lui Iuliu Maniu privind cooperarea între generaţii, în care afirmă că „organizaţia de tineret este o datorie de onoare" (în condiţiile în care partidul socialist şi cel comunist dispun de astfel de mecanisme de integrare a tinerilor), iar rolul tinerilor este să realizeze educaţia cetăţenească, culturală, morală şi sportivă, să lupte pentru realizarea integrală a idealului naţional şi înfăptuirea democraţiei în domeniul politic, sub programul şi disciplina Partidului Naţional-Ţărănesc… cu menţiunea că „organizarea tineretului, ca atare, nu se amestecă în lupta de ierarhizare de partid" (Iuliu Maniu, *Testament moral-politic*, realizatorul ediţiei Victor Isac, Bucureşti, Editura „Gândirea Românească", 1991, p. 77-80). „Chemăriştii" erau mai curând modelul de organizare, ei impresionându-l prin fanatismul lor pe Ion Mihalache. Liderul ţărănist a încercat să reorganizeze întregul tineret al PNŢ conform acestui model, în pofida reticenţelor exprimate de unii lideri care considerau că tineretul din Vechiul Regat nu era capabil de jertfele pe care le făceau tinerii ardeleni pentru partidul naţional; aceia erau „adevăraţi Apostoli fanatici şi fără nici un sprijin bănesc, pornesc la drum, umblând pe jos cu sacul cu merinde în spinare, fără să ţină în seamă oboseala, privaţiunile şi timpul ce pierd şi fără să se teamă de autorităţi, pentru a duce în cele mai depărtate sate cuvântul lui Maniu" (*Nota* din 5 iunie 1928 a Serviciul de Siguranţă, ANIC, Fond Brătianu, dos. 468, f. 85-86).

[410] *Statutul Tineretului Naţional-Ţărănist Român votat la Congresul general ţinut la Bucureşti la 23-24 martie 1930*, Bucureşti, 1930, *apud* Ioan Scurtu, *Istoria Partidului Naţional-Ţărănesc*, ediţia a II-a, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1994, p. 209; organizaţia Tineretului Naţional-Ţărănist din Basarabia se intitula „Obştea Tineretului Moldovenesc", cea din Ardeal „Chemarea", iar cea din Banat „Chemarea Banatului".

[411] În decembrie 1929, unul din membrii Tineretului Ţărănist Român, N. N. Mathescu respingea pretenţiile de hegemonie ale „chemăriştilor" (N. N. Matheescu, „Tineretul Ţărănist Român", în *Cronica Politică şi Parlamentară*, anul I, nr. 33, vineri 6 decembrie 1929, p. 7); după 1930, tinerii ţărănişti au considerat nenorocită fuziunea din 1926 şi crearea Partidului Naţional-Ţărănesc; mai ales după venirea la putere din 1928, onorurile, întâietăţile fondurile secrete ale ministerului de Interne spre organizaţiile „chemăriste" şi ale *Voinicilor*; critica tinerilor ţărănişti a făcut ca Ion Mihalache să impună schimbarea titulaturii (în Tineret Naţional-Ţărănesc) şi să convoace un congres al Tineretului Naţional-Ţărănist, indicând ca preşedinte al congresului pe deputatul Capeţineanu, omul

rol major tinerilor naţional-ţărănişti în mobilizarea populară împotriva guvernului Vintilă Brătianu, mai ales în Transilvania. Gruparea „chemăristă" a constituit, cred, modelul de acţiune pentru tinerii liberali. Structurarea acestui grup conţine anumite similitudini cu cea Tineretului Liberal, în contextul în care în 1926, Partidul Naţional condus de Iuliu Maniu suferise o înfrângere politică importantă prin aducerea la guvernare, ca succesiune a liberalilor, a formaţiunii conduse de Alexandru Averescu şi prin acţiunea lui Vasile Goldiş, Ioan Lupaş şi Ion Lapedatu, ce părăsiseră partidul în favoarea Partidului Poporului, determinând o primă ruptură majoră în „blocul ardelenilor" pe relaţia cu Vechiul Regat. Definit ca o reacţie „spontană", deşi îndemnul lui Al. Vaida-Voevod este atotmenţionat, demersul lui Viorel V. Tilea, Adam Popa, Emil Pop, Ioan Martaloglu ş.a. de a adresa o „chemare" către tineretul ardelean pentru a se solidariza cu atitudinea democratică a lui Iuliu Maniu a produs efecte politice. Acţiunea începută în 1926 a luat forma grupării „chemariste", care-şi propunea, conform lui Iuliu Maniu, educaţia cetăţenească, culturală, morală şi sportivă; statutul stabilea faptul că tinerii chemărişti nu se amestecau, ca organizaţie, în lupta de ierarhizare de partid[412].

Deşi nu individualizează gruparea „chemăristă" ca suport, Mihail Romniceanu menţiona că acţiunea lui I.G. Duca de atragere a tinerilor a urmat în fapt modelul Partidului Naţional-Ţărănesc (a lui Virgil Madgearu în special), impresionat fiind de calitatea politică a lui Armand Călinescu, Grigore Gafencu ş.a. Prin intermediul lui I. Finţescu şi Costel Tătăranu, liderul liberal a reuşit o mişcare similară prin

---

său (la congres a fost ales ca lider Nestor Badea, nepotul lui Ion Mihalache, deputat de Putna, cu reale merite însă); însă congresul s-a lovit de refuzul tinerilor din Regat, ce au acuzat că manifestarea fusese mai curând o adunare de şefi de cabinet, după cum se exprima unul din contestarii acestuia, N. N. Matheescu. În aceste condiţii, organizaţia Tineretului Naţional-Ţărănist a fost reprezentativă mai mult pentru Transilvania; unii tineri naţional-ţărănişti au boicotat-o, ei întrunindu-se într-un congres separat, pe 10-11 mai 1930, sub preşedinţia lui N. N. Matheescu, organizaţia declarându-se independentă (Tineretul Ţărănist Independent) şi orientându-se spre valorificarea politică a clasei mijlocii de la sate şi de la oraşe, sub forma radical-ţărănismului. Ideea revenirii la un partid de stânga, ţărănist, prin desfacerea fuziunii, îi apropie de C. Stere, care i-a sprijinit; ei au editat revista *Renaşterea ţărănistă*, titlul fiind elocvent pentru programul grupării; au obţinut, de asemenea, o victorie surprinzătoare în alegeri agricole din Timiş-Torontal (cu înfrângerea candidatului guvernamental), ceea ce a determinat reacţia guvernului. N. N. Matheescu, profesor suplinitor la Academia de Comerţ, comisar al guvernului la Societatea de Radio, unde funcţiona ca specialist, a avut de suferit ca urmare a independenţei, fiindu-i retrase aceste posturi (N. N. Matheescu, „Acţiunea Tineretului-Ţărănist Independent", în *Parlamentul românesc*, nr. 9-10, 10 aprilie 1931, p. 13-14).

412 Iuliu Maniu, *op. cit.*, p. 78-79; vezi şi Ioan Scurtu, *op. cit.*, p. 43-44. Fiinţarea chemăriştilor amesteca factorul politic cu cel de socializare a tinerilor; prevalenţa acordată forţei fizice, vigorii trupeşti era însoţită de militantismul politic, de scopul propagandistic. După N. N. Matheescu, chemăriştii erau organizaţi în „legiuni", având o împărţire antidemocratică, quasi-fascistă (în sens corporatist), în intelectuali (*chemărişti*) şi *voinici* (ţărani şi meşteşugari). *Cf.* N. N. Matheescu, *art. cit.*

aducerea în partidul liberal a lui Eugen Titeanu, Alexandru Alexandrini, Constantin Zamfirescu, Dumitru Alimănişteanu, N. Budurăscu, M. Arţăreanu, Aurelian Bentoiu, Hurmuz Aznavorian, Valer Roman, G. Sescioreanu, I. C. Nicolaescu, Ion G. Vântu, Mihail Fărcăşanu, Al. D. Neagu, N. Sibiceanu, Mihail Romniceanu însuşi etc.; tineri profesionişti, în sensul confirmării într-o profesie (avocaţi, economişti, ingineri şi ziarişti), grupaţi iniţial în jurul revistei *Păreri Libere*, ei îşi asumaseră un rol politic în demersul liberal privind societatea românească. Întrunirile şi articolele din diverse publicaţii au atras atenţia în partid şi în afara lui, generând impresia, aşa cum se exprima ulterior Mihail Romniceanu, că din această grupare urmau să se recruteze fruntaşii partidului în viitor[413].

5.4. Înfiinţarea Tineretului Liberal

Mai întâi, o precizare de ordin metodologic. Sintagma de „tineret liberal" nu trimite la o realitate unică şi coerentă; ea cuprinde diverse structuri ale tinerilor liberali, care nu se revendică de la acelaşi program. Există mai multe grupuri de tineri liberali, uniţi prin proiectul asemănător, dar care nu acţionează unitar în spaţiul public din raţiuni de ordin geografic şi politic totodată[414]. Mai uşor de documentat istoric este grupul de la Bucureşti, constituit în jurul lui Mihail Berceanu, pentru faptul că presa de partid sau cea a adversarilor face referire cu precădere la acest corp; în acelaşi timp, aceşti „tineri" sunt mai reprezentativi din perspectivă intelectuală, au mai multe mijloace de a-şi impune ideile (*Păreri libere*, *Tineretul Liberal* ş.a.) şi, în anii '30, ei s-au evidenţiat politic şi guvernamental. De asemenea trebuie spus faptul că posteritatea lor este cea mai bună, în sensul scrierilor şi evocărilor, fiind vorba de Petre I. Ghiaţă, Mihai Fărcăşanu, Amedeu Bădescu, Mircea Ionescu-Quintus, Dinu Zamfirescu, Radu Câmpeanu ş.a.

Există puţine referiri la începuturile „Tineretului liberal". Într-o adunare generală din decembrie 1930 a ceea ce era definit drept „Tineret Liberal", prima întrunire anuală menţionată în presa liberală a noului corp, era rememorat momentul fondator petrecut doi ani mai devreme. Lectura oferită cu privire la această constituire este mai curând obscură, actul neimpresionând în acel început de opoziţie a liberalilor. Pe 9 decembrie 1928, 15 tineri, uniţi în felul lor de a judeca situaţia, având convingeri liberale, se adresaseră lui Mihai Berceanu, unul din liderii partidului (mai curând zonal) apropiaţi ca vârstă, pentru a fi sprijiniţi şi îndrumaţi în sensul politicii P.N.L. Faptul particular este suprainvestit ulterior ca o constituire, deşi neclaritatea domină povestirea. Evenimentul se confundă cu propriul său

[413] ACNSAS, fond I 3051, dos. Romniceanu Mihail, f. 195-197.

[414] În cadrul manifestării din decembrie 1930, descrisă drept congresul anual al Tineretului Liberal, se vorbeşte despre participarea unei delegaţii de 16 persoane de la Bucureşti, în 7 noiembrie acel an, la Congresul Tineretului Liberal din Ardeal. Prieteniile invocate la Cluj sau colaborarea promisă la revista *Tineretul Liberal* nu reuşeau să ascundă lipsa de legitimitate naţională a tineretului liberal, cantonarea lui mai curând bucureşteană. Crearea unei mari mişcări a tineretului liberal, unificate şi coerente, a fost un deziderat al anilor '30.

comentariu, cuvântul rememorativ fiind performativ şi nu doar descriptiv. Tinerii sunt prezentaţi retrospectiv studiind metodic şi liniştit problemele mari ale neamului, pregătindu-se pentru viaţa publică. Ei sunt, evident, purtătorii unei noi mentalităţi politice, respingând satisfacerea intereselor şi ambiţiilor personale sau manierele politice, dominate de linguşire şi favoritism. Evoluţia noului grup se descrie pe sine, fără a prezenta metodele de impunere socială şi politică. Din perspectiva „oficială", propagarea curentului se făcuse „fără artificialitate", fără reclamă sau propagandă. Dincolo de procesul extinderii şi acceptării, bilanţul părea să conteze în acel sfârşit de an, de cezură în istoria postbelică a României o dată cu restauraţia. Tineretul liberal număra, după 2 ani, 530 de membri, toţi tineri intelectuali; menţionarea profesiilor membrilor avea scopul să evidenţieze mentalitatea noii elite liberale şi competenţa noului grup în a discuta problemele societăţii[415]. Întrunirile care avuseseră loc până atunci (în număr de 98) şi care abordaseră

[415] Conform declaraţiilor, existau în cadrul structurii 23 avocaţi, 14 licenţiaţi în litere, 43 de licenţiaţi ai Academiei Comerciale, 34 licenţiaţi în Drept, 8 ingineri, 6 doctori, 16 absolvenţi ai Facultăţii de medicină, 168 de studenţi la drept şi academie, 120 de studenţi la litere şi alte facultăţi şi restul fiind funcţionari cu diferite şcoli de comerţ, belearte etc. (Tineretul liberal, *Dare de seamă a adunării generale din 7 decembrie 1930 cu îndrumări date de I. G. Duca,* Bucureşti, 1931). Povestirea fondatoare se suprapune peste acţiunea anterioară a tineretului liberal, devenită o realitate, intrând în 1929 în cadrul preocupărilor întregului partid; dovadă sau nu a democratizării formaţiunii, a reorganizării ei reale; tinerii purtau cu ei postulatul etic al purificării cadrelor de toate elementele îndoielnice ca pregătire, echivoce ca moralitate, dăduse o dinamică organizaţiilor judeţene; explicaţia că fără acest suport moral, partidul n-ar fi putut păstra intacte forţele sale pentru a răspunde valului năprasnic al demagogiei naţional-ţărăniste, valoriza demersul tinerilor. Guvernarea de mâine impunea încadrarea tineretului în organizaţiile politice judeţene, în necesarul contact cu masele (Petre I. Ghiaţă, „Acţiunea tineretului liberal. Democraţie şi etică politică", în *Viitorul*, anul XXII, nr.6422, sâmbătă 13 iulie 1929, p. 3). Tineretul liberal devenise mai activ la începutul anului 1930, când conferinţele organizaţiei s-au succedat (Valeriu Roman, despre „Rolul tineretului în unitatea sufletească a neamului. Conferinţele *Tineretului liberal*", în *Viitorul*, anul XXII, nr.6648, miercuri 9 aprilie 1930, p. 2); S. Şerbulescu, „Criza Parlamentului şi Dictatura", în *Viitorul*, anul XXII, nr. 6684, joi, 22 mai 1930, p. 2 etc.), în prezenţa unor lideri ai partidului, precum I. G. Duca, generalul Rădulescu, Ion Pillat, care dădeau valoare lucrărilor şi înscriau manifestările Tineretului liberal în acţiunea mai largă a partidului. În aprilie acel an, la o adunare generală a tineretului liberal, cu prezenţa lui I. G. Duca, profesorul Constant Georgescu, I. Finţescu ş.a., s-a vorbit chiar de un congres al „Tineretului liberal"; a fost un prilej pentru Mihail Berceanu, preşedintele Tineretului liberal, să facă un istoric al mişcării, care crescuse într-un an de la 15 membri la 430, toţi intelectuali cu titluri universitare sau în ultimii ani de studii, scopul mişcării fiind definit tocmai în direcţia formării caracterelor, a pregătirii pentru problemele politice şi a activităţii practice. Dispuşi să ajute la munca de construcţie a partidului liberal, tinerii liberali se supuneau disciplinei morale, urmărindu-şi însă scopul de renovare a politicii şi a moralei publice. Petre Livezeanu, secretarul general al grupului, făcea şi un raport al ultimelor 72 de şedinţe („Congresul *Tineretului liberal*", în *Viitorul*, anul XXII, nr. 6655, joi, 17 aprilie 1930, p. 1).

subiectele majore ale vremii (impozite, monopoluri, constituţia, bugetul, reforma agrară, politica externă, „politica drept concepţie de viaţă", reforma administrativă, biserica, partidele politice, omul politic, programe politice, epopeea războiului de întregire, cu evidenţierea rolului lui Ion I. C. Brătianu, datoria „generaţiei", doctrina tineretului liberal etc.) plasau acţiunea tinerilor în sfera cercului de studii[416]. Ideea de şcoală a caracterelor şi a unor noi mijloace de a face politică definea strategic, de altfel, demersul Tineretului Liberal. În „Introducerea" la *Darea de Seamă*, Mihail Berceanu, desemnat în cadrul manifestaţiei drept preşedinte al structurii, considera asociaţia ca o formă de pregătire a tuturor celor care fac politică, în condiţiile în care, după liberali, sistemul democratic nu dăduse suficiente rezultate din cauza demagogiei oamenilor politici. Prelungind un canon liberal, Berceanu considera educaţia poporului şi continua selecţie a cadrelor de conducere ca misiune principală pentru grupul pe care-l reprezenta[417].

Naraţiunea de mai sus este evident incompletă; imaginea purităţii tinerilor care se implicau în politică principial trebuie dublată de interesul vizibil al liberalilor de a-şi reformula identitatea de partid în contextul opoziţiei. În prezentarea publicistică a adunării tineretului liberal din decembrie 1930 şi în discursurile participanţilor era salutată colaborarea unor lideri ai partidului, precum dr.-ul I. Costinescu, N.D. Chirculescu, C.D. Dimitriu, Ion Inculeţ, Mitiţă Constantinescu, Constant Georgescu şi, mai ales, a lui I. G. Duca[418]. Ultimul menţionat este considerat de contemporani (apropiaţi, tineri sau adversari) ca fiind adevărul fondator al noii structuri liberale, în principal ca formă a schimbării imaginii partidului liberal, considerat anchilozat de opinia publică. Un hagiograf al lui Duca, Gheorghe Selten, nu ezită să-l considere de altfel drept „primul om politic care a dat importanţă şi a susţinut tineretul, ce după război avea să devie un element de prefacere socială şi de înnoire a unor mentalităţi şi obiceiuri, care nu mai cadrau cu timpul[419]. Dar şi Hurmuz Aznavorian

---

[416] În descrierea din cadrul Congresului erau menţionate ca desfăşurate 8 conferinţe despre impozite, 3 despre monopoluri, 4 despre constituţie, 20 despre buget; fuseseră apoi discuţii consacrate reformei agrare, politicii externe, tineretului liberal, politicii ca şi concepţie de viaţă, reformei administrative, congresului bisericesc, partidelor politice, omului politic, programelor politice, lui Ion I. C. Brătianu în timpul războiului, epopeii războiului de întregire, asupra datoriei generaţiei actuale etc; patru conferinţe consacrate doctrinei tineretului liberal. Secţiunile discuţiilor din cadrul Congresului (Criza morală, Problema culturală, Finanţele, Bugetul, Agricultura, Industrializarea produselor agricole, *Industria naţională: desvoltare imperioasă; industrie înseamnă „ştiinţă tehnică aplicată", capital şi muncă*) evidenţiază această dublare a direcţiilor partidului, şi din multe perspective avem de a face cu un cerc de studii (Tineretul liberal, *Dare de seamă* ..., p. 43).

[417] *Ibidem*, p. 7-8.

[418] Mai erau menţionaţi printre participanţi Barbu Dumitrescu, N. Finţescu, generalul Rădulescu, inginerul Motaş, Grigore Dumitrescu, profesorul Hurmuzescu etc. (*Viitorul*, anul XXII, nr. 6859, sâmbătă, 13 decembrie 1930, p. 3).

[419] Gheorghe Selten, *Viaţa şi opera lui I. G. Duca. Omul politic ca erou*, Bucureşti, Atelierele „Curierul Judiciar" S.A., 1935, p. 65.

sau Mihail Romniceanu recunoşteau ulterior rolul liderului liberal în constituirea noului corp şi în sprijinirea tinerilor[420]. Din perspectiva publiciştilor de la *Păreri Libere*, intrarea tinerilor în cadrul partidului constituia un proiect politic; deschiderea largă a porţilor partidului pentru tineret se făcuse dinlăuntru, urmarea necesităţii politice, legate de schimbarea regimului electoral şi de ieşirea de la guvernare. Tinerii conştientizau modificarea organizaţiei şi a metodelor, prin lărgirea cadrelor şi dorinţa de a dobândi încrederea masei de către liberali[421].

Convins că viaţa politică nu era improvizaţie, ci „muncă, pregătire, seriozitate şi, mai presus de toate, spiritul idealist"[422], Duca s-a implicat în reformarea elitei liberale. Personal, el i-a repartizat pe tineri la diferite organizaţii pentru a cunoaşte în mod concret problemele şi pentru a-şi pregăti intrarea în Parlament[423]. Însă, aşa cum am evidenţiat într-un capitol anterior, acţiunea salutară pentru partid a lui I. G. Duca se înscria jocului politic intern, în sensul că liderul liberal şi-a construit prin tinerii liberali (prin reformarea structurii liberale, în general) legitimitatea şi susţinerea atât de necesare în condiţiile unei şefii care nu era bazată pe autoritatea sacrosantă a numelui de „Brătianu".

Un alt personaj important în această implicare a tineretului liberal a fost Mihail G. Berceanu, în jurul căruia s-a poziţionat grupul şi care apare drept preşedintele Tineretului Liberal cu prilejul Congresului din decembrie 1930. Avocat, doctor în drept la Paris şi profesor universitar, şef de Cabinet al lui Ionel Brătianu (între 1909 şi 1910), prefect de Ialomiţa, Vaslui şi Roman în timpul războiului, ulterior deputat de Ialomiţa şi Bucureşti, prim ajutor de primar al Capitalei[424], el apărea pentru mulţi drept „omul" dr.-lui I. Costinescu, cumnatul Brătienilor. Nu ştiu în ce măsură a existat o concurenţă în cadrul formaţiunii pentru atragerea tinerilor liberali, sau dacă nu cumva Mihail Berceanu coordona activitatea tinerilor liberali ca pe o chestiune pur tehnică, o formă de control politic al lor, o garanţie faţă de apropierea prea

---

420 Tânăr liberal în 1928-1929, Hurmuz Aznavorian afirma că el şi colegii lui (A. Bentoiu, Vintilă Dongoroz, Sescioreanu ş.a.) fuseseră convinşi de I. G. Duca. Stima şi afecţiunea pentru aceasta, convingerea că indiferenţa însemna egoism, realizările din trecut ale liberalilor, posibilităţile de dezvoltare personală au fost argumente pentru implicarea politică (Hurmuz Aznavorian, *op. cit.*, p. 7-8).

421 Costin Georgescu, „Rostul şi menirea tineretului liberal", în *Păreri Libere*, anul I, nr. 9, 23 mai 1929, p. 139-141.

422 Tineretul liberal, *Dare de seamă…*, p. 53. De asemenea, trebuie menţionat sprijinul acordat tineretului de Victor Slăvescu, mai ales prin cercul „Păreri libere" (Victor Slăvescu, *op. cit.*, vol. I, p. 65).

423 ACNSAS, fond I 3051, dos. Romniceanu Mihail, f. 195-197 (Romniceanu a fost repartizat la Hunedoara).

424 La primăria Capitalei, dăduse dovadă, după Corvin Petrescu, de o „superbă suficienţă şi crasă ignoranţă în materie de gospodărie comunală", fiind „un semn de întrebare şi de exclamare" (Corvin M. Petrescu, *op. cit.*, p. 45-46). Pentru alte informaţii despre Mihail G. Berceanu, vezi *Figuri politice şi administrative*..., p. 131 şi Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 96. De asemenea, vezi dosarul său la ACNSAS, fond P, dos. 463, Berceanu Mihail.

mare faţă de I. G. Duca. Cert este că, în notiţele sale, pentru diverse conferinţe, aflate în fondul personal de la Arhivele Naţionale Istorice Centrale de la Bucureşti, el era preocupat de a defini preocuparea tineretului pentru politică şi pentru a descrie noua „elită" liberală[425]. Tineretul Liberal însemna, după liderul bucureştean, o altă abordare a partidului, locul personalităţilor, urmând să fie luat de grupe de tineri educaţi în tradiţia cea bună a partidului, cunoscători ai problemelor sociale şi politice şi capabili de a face sacrificiul necesar pentru restabilirea ordinii morale în ţară[426].

Tineretul a cărui constituire este descrisă mai sus nu este unitar, congresul din decembrie 1930 purtând de altfel mesajul fundamentării unei coerenţe; existenţa mai multor publicaţii în zona acestui grup arată dificultatea de impunere a unei structuri reale în planul partidului. Deşi din 1929 apărea ziarul *Tineretul Liberal*, care purta pe frontispiciu subtitlul de „organ de expresie intelectuală şi politică al tineretului liberal"[427], principala publicaţie în care se regăsesc, imediat după înfiinţare, tinerii liberali a fost revista săptămânală *Păreri Libere*. Primul număr al revistei este datat 21 martie 1929, fără a arăta, pe copertă, faptul că aparţine tineretului naţional-liberal. Titulatura revistei induce, în primul rând, condiţiile de posibilitate ale tineretului, discuţia liberă asupra contingentului; faptul că nu este asumată deschis poate sugera şi dorinţa de a atrage cât mai mulţi tineri pe aceste poziţii. De altfel I. N. Finţescu preciza, într-unul din numerele mai târzii ale revistei, că publicaţia era scoasă de un „mănunchi de prieteni", unii înregimentaţi în Partidul Naţional Liberal, alţii liberi de orice obligaţie politică, însă toţi, din aceeaşi generaţie „dezinteresaţi", „cu cultul cinstei şi muncii", profesiile fiind mărturia necesară în această direcţie[428]. Primul număr nu conţine astfel un program care să indice apartenenţa revistei la vreo organizaţie. O asemenea mărturisire de credinţă, cu directivele revistei, este regăsită în numărul al doilea al revistei, sub semnătura lui Hurmuz Aznavorian, raportarea fiind făcută la tineret în ansamblu. Punctul de plecare al autorului era constituit din supralicitarea făcută de opinia publică în legătură cu tinerii, ca „salvatori politici". Respingerea aserţiunii ca insuficientă purta marca moderaţiei liberale, în sensul că, după Aznavorian, tinereţea trebuia dublată

[425] Seria de conferinţe proprii ale tineretului priveau ideea de şcoală de caractere, ideologia de generaţie, propensiunea pentru studiul statului (modernitate, democraţie şi naţional), ce însemna să faci politică (alcătuire, ideal, tendinţă, guvernare, control, susţinere şi pregătirea opiniei publice), reprezentarea, elitele de conducători (cu virtuţile de altruist, dezinteresat, idealist, patriot, cult, bun şi iubitor de oameni, constant, muncitor, devotat, hotărât, îndrăzneţ, sobru), rolul partidului liberal în educarea maselor populare, virtuţile civice (munca pentru binele obştesc, dezinteresare personală, om politic ca servitor al neamului). *Cf.* ANIC, Fond Mihail Berceanu, I A, dos. 76 / f.d., f. 1-4.

[426] *Note pentru o comunicare din 7 decembrie în ședința generală a Tineretului liberal*, în ANIC, Fond Mihail Berceanu, I A, dos. 75 / f.d., f. 1.

[427] Eu am văzut însă numai numărul 16, din iulie 1930, din anul al II-lea de apariţie al publicaţiei (*Tineretul Liberal. Organ de expresie intelectuală și politică al tineretului liberal*, 1930, anul II, nr. 16, iulie).

[428] I.N. Finţescu, „Între blocuri şi bisericuţe", în *Păreri Libere*, anul I, nr. 4, 11 aprilie 1929, p. 49.

de cunoaşterea actualităţii pentru a-i da întreaga semnificaţie politică şi socială, precum şi de dezinteresare, muncă şi devotament pentru binele obştesc. Premisă pentru acţiunea politică, reconcilierea urmărită a tinerilor din toate partidele ţinea de patrimoniul ideologic al liberalilor[429]. Ideea de generaţie domină, de altfel, primele numere, ca motivaţie pentru schimbarea politicii după război şi pentru o activitate rodnică caracterizată nu de răsturnări, ci de evoluţie şi colaborarea tuturor[430]. Pentru a-şi defini acţiunea, tinerii liberali au respins conflictul între generaţii, considerând, ca o profesiune de credinţă, că nu trebuiau dărâmaţi idoli sau temple, de cei care nu realizaseră nimic până atunci, ci doar de a adăuga la ceea ce bătrânii au clădit"[431].

Păreri Libere se înscrie în tiparul revistelor politice interbelice cu apariţie săptămânală, fiind dominată militantism politic şi de preocuparea de a răspunde unor chestiuni ale contingentului. În cele 16 pagini ale publicaţiei, tinerii liberali îşi propuneau preponderent să radiografieze realitatea, analizele abundând în dauna rubricilor permanente (*Menajeria politică*, *Răsfoind revistele* şi *Note săptămânale*)[432]. Rareori s-a apelat la „seniorii" liberali, în general apropiaţi ideologic (Victor Slăvescu sau I. G. Duca)[433]. Numerele dedicate formării României moderne, cu aniversarea revoluţiei de la 1848, reconstituiau istoria liberalismului prin republicarea *Proclamaţia de la Izlaz din 9 iunie 1848*, a articolelor din opera lui Ion Brătianu, Mihail Kogălniceanu, C. A. Rosetti, Eugeniu Carada, Ion Ghika, Dim. Bolintineanu (multe din ele preluate din *Românul*)[434]; erau semnul asumării de către generaţia tânără a tradiţiei partidului, dar şi preocuparea de a demonstra viabilitatea curentului liberal, actualitatea principiilor sale şi împărtăşirea valorilor de noii veniţi în spaţiul liberalismului românesc. Privilegierea revoluţiei şi a lui C. A. Rosetti de tinerii liberali desemna preocuparea de a se apropia din nou de masele populare şi, aşa cum menţiona Ion Cătunescu, hotărârea de a se orienta politic spre stânga socială[435].

Impactul revistei este greu de estimat; tirajul îmi este necunoscut de altfel. Scrisă însă de tinerii liberali, ea a stârnit un anumit ecou, mulţi salutând acţiunea sau,

---

[429] H. Aznavorian, „Confesiune de credinţă", în *Idem*, anul I, nr. 2, 28 martie 1929, p. 17-18.

[430] I. N. Finţescu, „Generaţia războiului", în *Idem*, anul I, nr. 3, 4 aprilie 1929, p. 33-34.

[431] Dan M. Corbescu, „O profesiune de credinţă", în *Idem*, anul I, nr. 4, 11 aprilie 1929, p. 50.

[432] În toamna lui 1930 a apărut şi o rubrică de cronică teatrală. Există şi articole legate de explicaţia unor evenimente şi fenomene, precum cel de 1 mai (Val. Mugur, „1 Mai", în *Idem*, anul I, nr. 7, 2 mai 1929, p. 97)

[433] Colaboratorii permanenţi ai revistei erau Al. Alexandrini, D-tru Alimănişteanu, H. Aznavorian, A. Bentoiu, Nic. Besnea, Nic. Budurescu, Dan Corbescu, Gr. Dimitrescu, N. I. Finţescu, C. Fundăţeanu, N. Furculescu, C. Moteanu, Val. Mugur, C. I. Nicolaescu, I. Plessia, Mih. Romniceanu, G. Sescioreanu, V. Slăvescu, M. Stati, C. Stoeanovici, C. Tătăranu, C. C. Zamfirescu[433]. Ulterior, Alfred Solacolu, inginerul Sergiu Paşcanu, Gh. I. Vântu.

[434] *Păreri Libere*, anul I, nr. 11, 9 iunie 1929. Era un număr „roşu", pentru a arăta opiniei publice că tinerii liberali nu aveau de primit de la nimeni lecţii de libertate şi democraţie: în tradiţia şi în tiparul marilor înaintaşi găseau calea adevărată.

[435] Ion Cătunescu, „Tradiţiunea liberală", în *Idem*, anul I, nr. 12, 15 iunie 1929, p. 177-178.

dimpotrivă, acuzând tineretul din perspectiva Partidului Naţional Liberal în ansamblu[436]. Cea mai serioasă luare de poziţie faţă de tineretul liberal, reliefată ca „deschiderea unei amabile controverse", i-a aparţinut, în prima jumătate a anului 1929, lui Nae Ionescu, cunoscutul filosof naţionalist şi director de la *Cuvântul*. Mărturisesc că nu am avut acces la discursul lui Nae Ionescu. Multe din afirmaţiile filosofului pot fi intuite după răspunsul pe care Eugen Titeanu l-a dat în cadrul revistei; încurajând tânăra generaţie de a se afirma ca forţă care să revoluţioneze societatea românească (tineretul „chemărist" era salutat, în anii '20, ca eveniment social), profesorul bucureştean definea tineretul liberal în raport cu structuri similare, devalorizându-l pentru spiritul său moderat, preocupat să se încadreze în tiparele evoluţiei de până atunci[437].

În mod vizibil sub raportul ideilor politice, revista *Păreri Libere* a fost apropiată de I. G. Duca şi cred că nu întâmplător redacţia publicaţiei se afla pe strada Cometa nr. 26, (administraţia pe Cometa 80), aceeaşi pe care locuia şi liderul liberal. După 1934, revista, atât cât a mai apărut, şi autorii ei au fost mai curând apropiaţi de Gheorghe Tătărescu, mulţi din cei menţionaţi printre colaboratori având demnităţi publice în perioadă[438].

---

[436] „Revista presei", în *Idem*, anul I, nr. 3, 4 aprilie 1929, p. 45-46: laudele lui Em. Fagure, în *Lupta* de Sâmbătă; dimpotrivă, Em. Socor, în *Adevărul* de sâmbătă îşi exprima pesimismul cu privire la tineretul liberal, insinuând că o „gândire liberă" în cadrul partidului liberal constituie un „act de indisciplină"; I.N. Finţescu, „Între blocuri şi bisericuţe", în *Idem*, anul I, nr. 4, 11 aprilie 1929, p. 49.

[437] Tinerii liberali se defineau canonic ca fiind specialişti cu etaje de carieră parcurse sigur sau oameni cu locul bine stabilit printre scriitori; ei nu se constituiau într-o falangă care să năvălească pentru o nouă societate, să genereze metamorfoze forţate; tineretul liberal se încadra, afirmă Eugen Titeanu, în ritmul desfăşurărilor fireşti; el nu era preocupat să rupă nici un zăgaz, nu producea nici o prăbuşire, nu asedia nici o citadelă. Titeanu era de acord cu afirmaţia că „tineretul nu acceptă ci cucereşte situaţiile", dar nu în sensul ionescian, ci în direcţia luptei normale: asprimea împrejurărilor, viitoarele lupte electorale, complexitatea problemelor politice şi tehnice constituiau criteriu de selecţie pentru a impune cadrele unui partid, utilizate intens şi precis; era un examen pentru tineret, întrucât nu era totul să deţii o situaţie, ci să te poţi menţine şi să răspunzi necesităţilor ei, fiind pregătit corespunzător. Tineretul nu făcea corp aparte în cadrul partidului liberal; nu doar o forţă disciplinată ci „difuzat" în organizaţia partidului, nu acţionează cu spirit de corp aparte; nu e un tineret „petiţionar" (cu trimitere la „Chemarea" şi atitudinea tinerilor magistraţi ardeleni faţă de ministrul Grigore Iunian), ci un tineret cu carieră făcută, nu aspiranţi la un loc pe care îl cer politicii neputând să-l obţină singuri. Liberalii sunt „valori sociale sigure". Tineretul liberal nu manifesta fanatism, dar nu era nici cenaclu literar, cu tot numărul mare de reviste apărut, sau o simplă lămurire ideologică făcută cu talent, în decorul unui turn de fildeş. Tinerii liberali se proiectau prin pana lui Eugen Titeanu ca fiind o „falangă militantă a democraţiei" (Eugen Titeanu, „Amabilă controversă cu d. Nae Ionescu", în *Idem*, anul I, nr. 7, 2 mai 1929, p. 98-100).

[438] Revista a avut un hiatus în apariţie, din 1930 până în 1936, din motive necunoscute nouă. Anul II, nr. 14, din 18 noiembrie 1936, al *Părerilor libere* menţionează că revista era un

5.5. O nouă structură politică a liberalilor şi evoluţii în spaţiul Tineretului Liberal

Tineretul liberal s-a integrat acţiunii de opoziţie duse de Partidul Naţional Liberal împotriva guvernării Iuliu Maniu, fapt care întăreşte motivaţia politică manifestă a adeziunii la Partidul Naţional Liberal. Cei care scriu în revista *Păreri libere* preiau şi vehiculează temele privind criza politică internă regăsibile în discursul Partidului din perioada care a urmat alegerilor din decembrie 1928, precum şi reperele gândirii liberale[439]. Diferenţele care apar sunt de natură doctrinară, consensual cu preponderenţa urbană a membrilor, pe direcţia unui demers Industrial sub aspect economic.

Perioada de început a organizaţiei a fost una de acomodare a tinerilor la realitatea politică, în care apartenenţa la partid este încă discutabilă şi trebuie reinventată simbolic, ca în cazul sus-menţionatului congres din decembrie 1930. Evenimentele din iunie 1930 au proiectat însă tineretul liberal în prim-planul

bilunar politic, economic şi sociale (deşi numerele pe care le-am avut la dispoziţie pentru acest an arată că ritmicitatea apariţiei revistei reprezenta o problemă) şi prezintă drept secretar de redacţie pe Ion Zurescu. Colaboratorii revistei erau mult mai numeroşi decât cu 6 ani în urmă, semn al creşterii importanţei *Tineretului Liberal*: Roman Alexandrescu, D. Alimănișteanu, Al. Alexandrini, Puiu Angelescu, H. Aznavorian, N. Budurescu, A. Bentoiu, C. Bursan, Traian Berberian, M. Cancicov, C. Cristodorescu, Mircea Costinescu, B. Dumitrescu, Dorel Dumitrescu, Victor Dimitriu, I. Floroiu, N. Furculescu, C. Gerota, G. Gheorghiu, P. Gârboviceanu, Marius Georgescu, Al. Hartular, N. Ionescu, N. Iordăchescu, G. Iosifescu, Mircea Ionescu, H. Lazăr, M. Lăzeanu, C. Moteanu, A. Neagu, I. Nicolaescu, Valeriu Pop, I. Plessia, Traian Pârvu, Radu Patrulius, R. Portocală, Valeriu Roman, M. Rarincescu, M. Romniceanu, Şerb. Şerbescu, N. Sibiceanu, N. Stoeanovici, Lazăr Simion, G. Sescioreanu, C. Tătăranu, N. Trestianu, Daniel Tecău, I. G. Vântu, Zlotescu, C. Zamfirescu. Însă materialele sunt lipsite de relief, luările de poziţie fiind legate de guvernare şi de poziţionarea faţă de Carol al II-lea: „Regescul îndemn", în *Păreri libere*, anul III, nr. XIV, 18 noiembrie 1936, p. 1-2; Valeriu Roman, „Naţionalism şi democraţie", în *Ibidem*, p. 3-5; I. G. Popescu-Dolj, „Politica monetară a guvernului", în *Idem*, p. 12-13, Valeriu Roman, „Factorii Unirii noastre naţionale", în *Păreri libere*, anul III, nr. XV, 8 decembrie 1936, p. 1-4; Argentarius, „Gospodărie financiară ordonată", în *Ibidem*, p. 13-15 etc.

[439] Mă opresc aici doar la primul număr al revistei (*Păreri libere*, anul I., nr. 1, 21 martie 1929), în care era ridicată problema demisiilor „în alb" faţă de partidul naţional-ţărănesc a reprezentanţilor poporului în Parlament, demagogia adversarilor etc.; ulterior, tinerii liberali au preluat descrierile din presa liberală cu privire la actorii politici (Iorga era desemnat ca „leaderul tuturor majorităţilor", fobia faţă Soviete şi comunism etc., atitudinile faţă de legea comercializării sau reforma administrativă, dar şi-au asumat şi unele diferenţe faţă de doctrina liberală, în sensul necesităţii unei politici industriale de stat (ing. Sergiu Paşcanu); tinerii s-au definit, de altfel, mai aproape de un demers industrial, sub aspect economic, dincolo de perpetuarea unor idei precum armonizarea claselor sociale, conversiunea, politica externă favorabilă menţinerii sistemului de la Versailles, politica şcolii în maniera dr. C. Angelescu, respingerea regiilor autonome etc.

politicii liberale, pe relaţia cu discursul liberal în genere, în condiţiile în care Carol şi-a definit acţiunea ca „reînnoire", „ritm nou", dar mai ales în raport cu dubla presiune, organizatorică şi ideologică (ca „mişcarea a tinerilor"), exercitată de acţiunea lui Gheorghe Brătianu în vara acelui an. Atraşi de noul discurs public, dar reţinuţi prin fidelitatea faţă de I. G. Duca, cel care-i implicase în politica activă, tinerii au rămas în „vechiul" partid liberal. Absenţa revistei *Păreri libere* între 23 iunie şi 9 octombrie 1930 este, după mine, un semn al tensiunilor din interiorul noului corp. Finalmente, negocierea puterii din interiorul formaţiunii liberale le-a oferit şansa să-şi redefinească apartenenţa, iar fidelitatea lor faţă de conducerea centrală s-a cerut recompensată, în sensul recunoaşterii rolului lor în cadrul organizaţiei. Ei au transmis mesajul repoziţionării partidului faţă de rege şi totodată au propus, consensual atitudinii lui I. G. Duca, reorganizarea formaţiunii liberale, în contextul ideilor autoritare din epocă cu privire la guvernele de personalităţi, dar şi a descompunerii partidelor (cu privire la partidul poporului, dar şi a celorlalte forţe politice). Tineretul liberal s-a plasat în postura de mare susţinător şi beneficiar al procesul de reorganizare internă.

În faţa oportunismelor politice, Mihail Romniceanu realiza o critică a instituţiei partidului, dezvăluind astfel imaginarul tinerilor liberali cu privire la formaţiunea din care făceau parte. Ei erau legaţi de ideea guvernământului prin popor, care presupunea întărirea instituţiei partidelor politice. În aserţiunea lui Romniceanu, partidele reprezentau adevărate unităţi de luptă, conduse de şefi de cele mai multe ori bine intenţionaţi şi dezinteresaţi, dar cuprinzând un număr mare de „soldaţi" al căror singur obiectiv tangibil era cucerirea puterii cu toate avantajele ei. Pe de altă parte, ideologia partidului, în mod logic emanaţia tuturor membrilor lui, era lăsată pe seama conducerii superioare, căreia i se solicita în schimb aducerea formaţiunii la guvernare. Restructurarea partidului domină de altfel discursul tinerilor, în ideea constituirii unei formaţiuni politice responsabile, care să inspire opiniei politice neînregimentate, şi pentru a nu priva ţara de singura conducere posibilă, a şefilor cu experienţă ai partidelor actuale. Reforma internă privea transformarea partidului într-o structură modernă, o organizaţie militantă, cu renunţarea la sprijinul „forţelor electorale" (notabilităţilor locale – n. mea. Ov.B.) care nu aveau altă justificare decât puterea, şi în care aderenţa să constituie un act concret; „trebuie verificate credinţele fiecăruia şi eliminaţi cei care nu sunt de acord cu ideologia partidului", afirma, în principal, Mihail Romniceanu, pentru ca cei ce „activează" să aducă un real suport partidului; el observa că voturile obţinute de partid nu erau consecinţa întrunirilor de culoare, cu publicul lor mereu acelaşi sau a „agitaţiei propagandiştilor" de o moralitate nu totdeauna exemplară, ci aprecierea ideilor promovate de liderii liberali şi a puterea lor de realizare. În condiţiile în care fruntaşii partidului fuseseră cei care câştigaseră efectiv bătăliile politice, formaţiunea trebuie să îndepărteze impresia că recompensează „devotamente"[440].

[440] Mihail Romniceanu, „Partide şi partizani", în *Idem*, anul II, nr. 27, 9 octombrie 1930, p. 423.

Alegerea lui I. G. Duca în preşedinte ale Partidului Naţional Liberal, la sfârşitul anului 1930, a radicalizat discursul tinerilor cu privire la realitatea partidului liberal. Într-o manifestare organizată de Tinerimea liberală pe 8 februarie 1931, în mod formal pentru comemorarea lui Vintilă Brătianu, dar real ca un preludiu al Congresului liberal din 22 februarie acel an şi ca manieră de omagiere a noului lider, vorbitorii au reflectat dorinţa de a stabili o altă sociabilitate politică, din perspectiva grupului de la *Păreri libere*. Răspuns la acuzaţia informală adusă tinerilor liberali de a fi rebeli faţă de disciplina de partid, de a fi adus tendinţe anarhice în cadrul formaţiunii, de a formula, abia intraţi în partid, critici şi de a solicita anumite revizuiri, Hurmuz Aznavorian a ridicat problema libertăţii discuţiei şi a disciplinei în acţiune a membrilor; el reamintea participarea benevolă şi conştiinţa neangajată a celor care intraseră şi care servea pentru respingea oricărui interes particular în favoarea ideilor şi programului de acţiune al partidului. În mod radical, Hurmuz Aznavorian considera că partidul nu era o proprietate care să aparţină cuiva sau care putea fi transmis prin succesiune. Asociaţie de oameni liberi, el nu se putea întemeia pe ideea de drept moştenit prin şefie. Menţiunea că partidul îşi alegea preşedintele în mod liber şi conştient, după valoarea, trecutul şi posibilităţile de realizare în viitor ale omului politic, instituia o ruptură cu practica anterioară, opinia publică luând locul culiselor. Abordarea teoretică era dublată de omagiul adus lui I. G. Duca, faţă de care tinerii îşi manifestau sentimentele de gratitudine, noului lider datorându-i participarea anticipată la viaţa publică, prin îndemn şi prin ideea pregătirii politice a tinerelor generaţii pentru a sigura continuitatea în viaţa publică[441].

Activitatea Tineretului s-a circumscris în anii 1931-1933 demersurilor de reformă internă ale lui I. G. Duca. Susţinători ai noului lider, tinerii liberali s-au evidenţiat publicistic, doctrinar şi organizatoric. Mai ales spre 1933, demersul lor teoretic tinde să monopolizeze activitatea cercurilor de studii[442]. Distinctiv, tinerii

[441] Acuzaţia nu era una explicită, dar faptul că Hurmuz Aznavorian, cel mai vocal reprezentant al tinerilor liberali, a simţit nevoia să răspundă demonstra importanţa acesteia; Aznavorian menţiona, construcţie metaforică a „acuzării", imaginea casei – efigie pentru partid care domina mentalitatea liberalilor, tinerilor cerându-li-se să nu ceară încă de la început schimbarea locatarilor; liderul Tineretului Liberal continua însă metafora, refuzând ideea că acea casă aparţinea cuiva anume („Înălţătoarea manifestaţie de eri a Tinerimii Naţional-Liberale", în *Viitorul*, anul XXIII, nr. 6897, duminică, 1 februarie 1931, p. 3).

[442] Într-o şedinţă de bilanţ ţinută în ultima decadă a lunii iulie 1933, prezidată de Mihail Berceanu, I. G. Vântu afirma faptul că după data de 7 noiembrie 1932, Tineretul Naţional-Liberal ţinuse 24 de conferinţe publice săptămânale, cu subiecte bine determinate. Enumerarea temelor şi a conferenţiarilor este, într-adevăr impresionantă, iar lista merită menţionată: *Problema reorganizării statului* (I. G. Vântu), *Problema monetară* (Radu Colorian), *Reorganizarea administrativă şi a statului*, *Unirea Ardealului* (cu M. Berceanu, Alexandrescu Roman şi Valeriu Roman), *Raportul dintre carieră şi acţiunea politică a tineretului* (Mihail Romniceanu), acţiunea politică a Tineretului Naţional-Liberal (Radu Dobrescu, Dim. Alimănişteanu, Tănase Ionescu, ing. Andreescu, Petre Ştefănescu, Gil Predescu, Paul Zotta, membri ai T.N.L., şi Mihail Berceanu), *Asigurările sociale* (Gill Predescu), *Intervenţionism şi legislaţia muncii* (Gill Predescu), *refacerea şi modernizarea agriculturii* (ing.

liberali au tins să definească liberalismul de pe poziţiile interesului individual, gândit drept resort al tuturor activităţilor umane şi care sfârşeşte prin a găsi, fără ajutorul statului sau al altei colectivităţi, cea mai bună normă de conducere economică. Era un refuz al etatismului şi al economiei dirijate, vinovate, după N. Sibiceanu, de a fi întârziat rezolvarea normală a crizei economice[443].

În planul politicii nemijlocite s-a evidenţiat Eugen Titeanu, ajuns deputat după alegerile din 1932. Cu ocazia debutului său parlamentar, el a fost apreciat chiar de presa în general adversară liberalilor (*Adevărul* sau *Curentul*)[444]. Şi Pamfil Şeicaru observa că era „o bună achiziţie pentru liberali"[445].

agronom Ion Berceanu), *Utilitatea psihofizică şi orientarea profesională* (dr. S. Cristovici), *oraganizarea internaţională a muncii* (ing. St. Popescu), *planul cincinal şi rezultatele lui* (Petre Livezeanu); dacă primul ciclu al conferinţelor nu a avut teme care să se înscrie într-o logică a reprezentărilor, ciclul al II-lea, început în februarie 1933, s-a dorit mai aplicat, cu precizarea punctului de vedere al Tineretului asupra problemelor ilustrate de conferenţiari; dezbaterile au devenit regula, chiar dacă sunt intercalate şi conferinţe (Alexandrescu-Roman despre *organizarea republicii germane*, iar Paul Zotta despre *statul corporativ*): I. G. Vântu a deschis problema *generaţii noi*, într-o serie de articole publicate în *Românul*, ziarul Tineretului Liberal, dezbaterea cuprinzându-i, în mai multe întâlniri, şi pe P. Alexandrescu-Roman, prof. Fr. Chiriac, P. Livezeanu M. Berceanu, ing. Andreescu, M. Fărcăşanu, M. Romniceanu, Valer Roman, ing. I. Berceanu, G. Predescu; o altă dezbatere a fost lansată, pe parcursul a două şedinţe, cu privire la conferinţa inginerului D. Andreescu asupra valorificării, diversificării şi industrializării produselor indigene; alte teme importante au fost cele legate de *naţionalism şi internaţionalism* (conferenţiar fiind Sebastian Şerbescu, iar la dezbateri participând P. Alexandrescu-Roman, dr. Cristofovici, Paul Zotta, I. G. Vântu, M. Romniceanu, P. Livezeanu, prof. Dragomir Hurmuzescu etc.), de *tineretul german* (M. Fărăcaşanu fiind conferenţiar), *naţionalismul economic* (N. Furculescu), *naţionalism şi creştinism* (părintele Bulacu), *problema unificării legislative* (Aurel Bentoiu), problema identităţii, dezvoltată de discursul generaţionist al lui I.G. Vântu a revenit mai mereu ca preocupare intelectuală, mai ales pe raportul cu mişcările extremiste (*noua generaţie şi curentele extremiste*, conferinţa lui Eugen Titeanu, dar participând la discuţii Sibiceanu, I. Manolachi, I. Dumitrescu, Paul Zotta şi I. G. Vântu), despre *liberalismul economic* (M. Fărcăşanu), sau despre *ce este partidul liberal* (M. Romniceanu); *Cf.* „Şedinţele şi activitatea Tineretului Naţional-Liberal", în *Viitorul*, anul XXV, nr.7649, duminică 23 iulie 1933, p. 1 şi 3.

[443] N. Sibiceanu, dr. în Drept, „Evoluţia liberalismului economic", în *Democraţia*, anul XXI, nr. 6-7, iunie-iulie 1933, p. 19-25.

[444] „Adevărul", nr. 15021, din 20 decembrie 1932 şi „Curentul", nr. 1756, din 19 decembrie 1932, *apud* Eugen Titeanu, *Rechizitoriul unui regim nefast. Discursul la Mesaj al d-lui Eugen Titeanu, deputat de Romanaţi, rostit în şedinţa din ziua de 16 Decembrie a Adunării Deputaţilor*, Bucureşti, Imprimeriile Independenţa, 1932.

[445] Pamfil Şeicaru, „Eugen Titeanu (1900-?)", în *Scrieri din exil*..., p. 365.

5.5.1. Nevoia de organizare.

Structural însă, eforturile pentru construirea unui *Tineret Naţional-Liberal* la nivelul întregii ţări au suferit un eşec. Diferenţele şi interesele politice regionale au fost mai puternice decât propensiunile unificatoare ale Centrului, individualizat în persoana lui I. G. Duca. O dată în plus, geneza Tineretului Liberal este mai curând policentrică, tinerii care vorbeau în decembrie 1930 în numele organizaţiei *Tineretului* se reprezintă pe sine. Ei nu semnifică o structură naţională. Concurenţial, aproape în paralel cu întrunirea organizaţiei de la Bucureşti, pe 8-9 noiembrie 1930, avusese loc la Cluj congresul tineretului ardelean, care s-a dorit un prim congres general al tineretului liberal, cu stabilirea unui comitet central de organizare a tinerimii liberale în general. Prezenţa lui Ion Pillat, N. D. Chirculescu, dr. Valeriu Roman (transilvănean stabilit în Capitală) sau Costel Tătăranu dinspre structura bucureşteană sau a unor reprezentanţi ai tinerilor liberali din Basarabia (judeţul Ismail, aşa cum apare menţiunea în cronica politică a evenimentului) şi Banat îndrituia o asemenea abordare. Prezenţa liderilor ardeleni marcanţi ai partidului, precum Alexandru Lapedatu (cel care a şi prezidat de altfel congresul), prof. Gh. Bogdan Duică, prof. univ. dr. Titu Gane, prof. Florian Ştefănescu Goangă, prof. Emil Panaitescu, prof. Vasile Candrea etc. arăta finalitatea diferită a procesului de constituire a tinerimii liberale în această regiune: tinerii trebuiau să fie disciplinaţi şi solidari sub steagul partidului, ei urmând a-şi face „ucenicia" politică, lucrând la educarea tânărului vot obştesc, activând pentru restaurarea valorilor morale în viaţa publică sau pentru realizarea programmului cultural propus de Ion I. C. Brătianu în 1927. Deşi termenii şi temele sunt aceleaşi pe care le întâlnim în cazul discuţiilor din presa centrală, finalitatea manifestării priveşte controlul exercitat asupra organizaţiilor de liderii locali. Era un răspuns la tipul de legitimitate pe care Duca şi-o construia în partid în raport cu vechile cadre. Scopul este reliefat de moţiunea finală a congresului, în care se afirma că tinerimea cisalpină a Partidului Naţional Liberal urma să activeze în cadrul partidului, sub îndrumarea conducătorilor responsabili. Structurarea tineretului nu urma să se desfăşoare în manieră autonomă, ci pe judeţe, cu organe de conducere proprii, dar în disciplina organizaţiei oficiale[446]. Ulterior, în 21 mai 1933, pe relaţia cu tineretul liberal din Ardeal şi din Banat, s-a constituit la Cluj un comitet de îndrumare sub conducerea lui Alexandru Lapedatu, cu câte un tânăr din fiecare judeţ, delegat de către preşedintele organizaţiei liberale respective. Programul stabilit cu acest prilej conţinea ideea de şcoală politică a tineretului alături de fruntaşii cei mai de seamă ai neamului[447]. Bănăţenii revendicau pentru sine cea dintâi manifestare

[446] Erau reprezentate judeţele Alba, Arad, Ciuc, Braşov, Făgăraş, Sibiu, Târnava-Mare, Năsăud, Maramureş, Satu-Mare, Someş, Hunedoara; *Cf.* „Congresul tineretului liberal", în *Viitorul*, anul XXII, nr. 6832, miercuri, 12 noiembrie 1930, p. 2; „Moţiunea congresului", în *Idem*, anul XXII, nr. 6833, joi, 13 noiembrie 1930, p. 2.

[447] „Tineretul ardelean în Partidul Liberal", în *Glasul Ardealului*, anul VII, numerele 20,21 şi 22, duminică 14, 21 şi 28 mai 1933, p. 2, 1 şi 1-2. La manifestări fuseseră prezenţi şi I.G. Duca, Mihail Berceanu şi Eugen Titeanu, ultimii din partea Tineretul Liberal.

şi acţiune a tineretului liberal, în condiţiile în care mulţi din tineri participaseră la constituirea Partidului Naţional Liberal din Banat, în 1920; mai mult, reorganizarea partidului după decembrie 1928 apărea ca o operaţiune încredinţată tinerilor[448].

5.5.2. Congresul Tineretului Liberal ca obiectiv politic privind fondarea unei noi sociabilităţii liberale

Aspectul teritorial al puterii a făcut imposibil constituirea unui Tineret Liberal în anii '30. Unificarea structurii liberale de tineret a fost astfel un deziderat pentru apropiaţii lui I. G. Duca în anii '30, în condiţiile avansului extremismului în plan public. Într-un articol din *Democraţia*, Valeriu Roman considera că viitorul naţiunii era legat de modul în care tineretul românesc se definea doctrinar[449]. Militând pentru unificarea structurilor de Tineret, unii intelectuali liberali încercau să evidenţieze conformismul tinerilor în materie politică. Inginerul Paul Zotta refuza acuza de deviaţie pentru Tineretul Naţional Liberal, încadrându-l în istoria partidului[450].

Un congres de refondare al Tineretului Liberal, sub aspect naţional, a fost pregătit în mai multe rânduri, fără ca finalitatea lui, de a arăta forţa noului grup, să fie cea dorită de tinerii de la *Păreri Libere* sau a grupului din jurul lui Duca.

Între hârtiile lui Mihai Berceanu, aflate la Arhivele Naţionale Istorice Centrale, am găsit un text intitulat *Memoriu asupra oportunităţii ţinerei unui congres al Tineretului Liberal şi a chestiunilor de discutat*[451], neoficial şi nedatat, dar care poate fi plasat oricând în deceniul patru al secolului XX. Urgenţa întrunirii era legată de conjunctură, fapt care trimite cronologic, cel mai probabil, la a doua jumătate a anului 1931, deşi şi guvernarea Gheorghe Tătărescu oferă multiple spaţii de plasare a documentului. Problemele menţionate de Mihail Berceanu erau de ordin constituţional, cu respingerea regimurilor personale guvernamentale şi cu necesitatea revenirii la parlamentarism. Dincolo de dezbaterea politică, era asumată şi cercetarea cauzelor care aduseseră uzura partidului sub raport electoral. Analiza îndepărtării formaţiunii de mase definea o dată în plus tineretul liberal. Cauzele evocate ale declinului demonstrau o anume radicalitate a tinerilor în raport cu conducerea liberală: sub aspect psihologic, ei acuzau absenţa unei atitudini hotărâte în rezolvarea situaţiilor politice, precum lipsa de energie în curmarea răului şi sancţionarea abuzurilor a liderilor, ceea ce făcea ca partidul să nu mai reprezinte o garanţie de reabilitare morală a vieţii publice; social-politic, tinerii observau că nu exista o orientare precisă pentru un regim efectiv democratic, care să cuprindă în el simplitate, competenţă şi mora-

[448] Mai ales prin Aurel Cosma-jr. şi ziarul *Nădejdea* („Acţiunea Tineretului liberal în Banat", în *Viitorul*, anul XXII, nr. 6417, duminică 7 iulie 1929, p. 3).

[449] Concepţie superioară în planul umanităţii, liberalismul şi Partidul Naţional Liberal apăreau drept cadrul de realizare a potenţialităţii tinerilor (Valeriu Roman, „Tineretul şi curentele extremiste", în *Democraţia*, anul XXI, nr. 10-11, octombrie-noiembrie 1933, p. 8-14).

[450] Ing. Paul Zotta, „Tablou politic al tineretului", în *Democraţia*, anul XXI, nr. 10-11, octombrie-noiembrie 1933, p. 31-35.

[451] ANIC, Fond M. Berceanu, dos. I A / 56 / f.d., f. 2-3.

litate; de asemenea, din punct de vedere economic, aplicarea socialismului de stat şi devierea regimului capitalist de la funcţia lui normală şi morală afectaseră regimul liberal. Organizarea partidului şi mijloacele sale de propagandă constituiau însă principalul reproş, tinerii recuzând cadrele partidului „obosite", fără pasiune pentru luptă şi care nu renunţau la metodele vechi şi la mentalitatea antebelică a votului cenzitar.

Construind acest eşafodaj, Mihail Berceanu argumenta nevoia congresului în primul rând pentru ca tineretul liberal să-şi demonstreze existenţa în cadrul partidului; era totodată, un prilej pentru unificarea „generaţiei", ca formă de presiune în sensul selecţionării valorilor. Berceanu dorea ca, prin manifestare, tinerii liberali să spulbere acuzaţia că reprezentau o dizidenţă, ei urmând să exprime solidaritatea cu partidul.

Congresul viza în principal trei chestiuni cu trimitere publică: o declaraţie de principii (sub forma unei moţiuni) cu privire la regimul politic democratic, refuzul marginalităţii în raport cu partidul, prin respingerea distincţiei generaţionale şi remedierea situaţiei partidului liberal, ca proiect reformator major al tineretului liberal unificat, identitar, în sensul că oferea un sens propriei lupte politice, şi valorizant totodată, în raport cu cadrele liberale şi cu opinia publică; câştigarea încrederii electoratului se putea realiza printr-o politică de interes general, dominată de o concepţie clară, cu un ideal constructiv, dezinteresat, şi de o acţiune sobră şi disciplinată a cadrelor[452]. Crearea unor nuclee de tineri care să angreneze populaţia ţărănească în opera de transformare socială impunea schimbarea metodelor de organizare şi a tacticii de luptă electorală, o dată cu implicarea Tineretului Liberal[453].

Dincolo de acest text dificil de datat, au existat şi gesturi explicite pe direcţia unificării. La 15 octombrie 1932 apărea ziarul *Românul*, ca organ al Tineretului liberal, iniţial cu o apariţie bilunară, iar de la 1 iunie 1933, ca săptămânal. Raţiunea pentru înfiinţarea noii publicaţii trimitea la dorinţa de a contopi *Românul* cu *Ardealul liberal*, organul tineretului naţional-liberal ardelean, ca preambul la un congres de unificare a mişcării.

Importanţa Congresului din perspectiva grupului de la Bucureşti era evidenţiată în toamna anului 1933 de „călătoria de studii" făcută în Ardeal de Mihail Berceanu, M. Fărcăşanu, I. G. Vântu, P. Livezeanu, I. Dumitrescu şi Gill Predescu ş.a. Ei s-au întâlnit la Braşov cu dr. I. Seracin, din partea comitetului de îndrumare a tineretului liberal transilvănean[454]. Demersul asociativ era unul mai vast, grupul bucureştean deplasându-se, în acelaşi scop, la Hotin, Vaslui şi Rădăuţi, iar discuţiile

---

[452] Reformele politice necesare în viziunea lui Mihail Berceanu priveau o administraţie simplă, o societate bazată pe iniţiativă particulară, restabilirea autorităţii de stat, angrenarea şcolii şi bisericii în mecanismul statului pentru pregătirea morală şi instrucţie, înlocuirea socialismului de stat prin liberalism moral, cooperaţie, raţionalizarea intervenţionismului de stat (ANIC, Fond M. Berceanu, dos. I A / 56 / f.d., f. 1).

[453] Ibidem.

[454] „Călătoria de studii a Tineretului Naţional-Liberal. Manifestaţia de la Braşov", în *Viitorul*, anul XXV, nr. 7687, vineri, 6 septembrie 1933, p. 2.

desfăşurându-se mai curând cu liderii organizaţiilor respective (maior Florescu, Mihai Negură şi Băncescu) decât cu tinerii liberali. La Hotin a fost prezent şi Dimitrie Marmeliuc, profesor la Universitatea Cernăuți[455].

5.5.3. Congresul

Congresul Tineretului Liberal s-a desfăşurat, finalmente, în ziua de 14 noiembrie 1933, la Clubul central al partidului, într-un context dominat de preluarea puterii de către Partidul Naţional Liberal condus de I. G. Duca, după 5 ani de opoziţie[456]. Fapt care explica afluenţa membrilor şi entuziasmul în care s-au desfăşurat lucrările, dar şi absenţa preşedintelui liberal, principalul susţinător al demersului de unificare a tineretului. Prezenţa a fost însă semnificativă, lideri liberali marcanţi implicându-se chiar în manifestările structurale ale congresului sau în dezbateri: dr. I. Costinescu a fost copreşedinte al Secţiei de probleme sociale, Constant Georgescu s-a plasat pe o poziţie similară la Comisia Economică şi Financiară, Mircea Djuvara şi G. Fotino au condus secţia de politică externă, Emanuel Miclescu, prim-preşedinte onorar al Înaltei Curţi de Casaţie, Bosnief Paraschivescu etc s-au evidenţiat la secţiunea juridică; au putut fi remarcaţi şi C. D. Dimitriu, fost ministru sau dr. Titu Gane, de la Cluj. De altfel, delegaţiile la manifesttare au fost numeroase, cu reprezentarea tuturor regiunilor, cel mai impozant grup fiind cel ardelean, situat în prim-planul congresului ca o materializare a importanţei provinciei pentru identitatea liberală şi ca o confirmare a propensiunii spre unificare[457]. Bucovina a fost reprezentată prin dr. Tomovici, iar Basarabia prin prof. Pamfil, din Chişinău, implicat în secţiunea culturală. Saluturile din perspectiva regională dădeau dimensiunea naţională şi doreau să legitimeze realitatea tineretului liberal unificat[458].

---

[455] „Excursiile Tineretului Naţional-Liberal", în *Viitorul*, anul XXV, nr. 7687, vineri, 6 septembrie 1933, p. 2.

[456] Lucrările acestui congres au fost reflectate în paginile mai multor numere din *Viitorul* („Deschiderea Congresului tineretului Naţional-Liberal", în *Viitorul*, anul XXV, nr. 7746, marţi, 14 noiembrie 1933, p. 1; „Lucrările Congresului Tineretului Naţional-Liberal. Desbaterile secţiunilor", în *Viitorul*, anul XXV, nr. 7747, miercuri 15 noiembrie 1933, p. 3; în *Viitorul*, anul XXV, nr. 7749, vineri 17 noiembrie 1933, p. 3; „Dela Congresul Tineretului Naţional-Liberal", în *Viitorul*, anul XXV, nr. 7755, vineri 24 noiembrie 1933, p. 2).

[457] Cu dr. Ion Seracin şi Al. Jebeleanu de la Braşov, prof. Eugen Daschievici, prof. M. Demetrescu, ambii de la Tg. Mureş, avocat Ion Pădureanu din Blaj, dr. Traian Bejan din Năsăud, Al. Jebeleanu din Braşov, Virgil Năstase, dr. Noveanu şi dr. Toma (Cluj), Vasile Moveanu din Arad, salutul organizaţiei tineretului din judeţul Braşov; Petre Moldoveanu-Cluj etc.

[458] V. Pintilescu aducea salutul secţiunei feminine a tineretului liberal; Ion Ciolan a vorbit în numele „prietenilor din Ardeal"; Vasile Moveanu din Arad se făcea purtătorul de cuvânt al mulţimii ardelene; Al. Jebeleanu individualiza în salut organizaţia tineretului din judeţul Braşov. Saluturi au mai adresat adunării Petre Moldoveanu din Cluj, G. Matinov din

Alături de reunirea tineretului, Congresul s-a dorit astfel un moment al concordiei şi pe relaţia cu trecutul. Dr.-ul I. Costinescu, însărcinat de şeful partidului liberal să-l suplinească, a legat acţiunea tineretului liberal de figura „mitizată" spre 1933 a lui Vintilă Brătianu. În mod similar, C. D. Dimitriu amintea despre prima mişcare a tineretului liberal, pornită la 1911 sub conducerea fostului lider, sub forma cercurilor de studii care se transformaseră în 20 de ani în „înalte academii politice".

Oricum, congresul Tineretului a avut multe elemente în comun cu manifesttarea similară a partidului, dublând-o în mod formal, încât la momentul noiembrie 1933 identificarea discursului tinerilor liberali cu cel oficial este foarte mare. Lucrările congresului, puţin individualizate în presa partidului, s-au desfăşurat pe 10 secţiuni care urmăreau să demonstreze seriozitatea tineretului liberal[459]. Citit de I. G. Vântu, conferenţiar universitar, *Raportul general al secţiunilor* relaţiona acţiunea tineretului cu programul liberal de redresare a societăţii româneşti şi semnifica un omagiul „de iubire şi de nestrămutat devotament" adus lui I. G. Duca.

Programatic, idealul acţiunii Tineretului Naţional Liberal era unificarea sufletească a tuturor locuitorilor din statul român pe baza unui naţionalism generos şi ridicarea culturală a ţării, înţeleasă ca educaţie a caracterului, redresare morală şi instrucţie pe baza unei concepţii sincer democrate. Definirea tineretului liberal prin raportarea la problemele politice sau de altă natură ale societăţii româneşti politică (cu referire la partidele politice, la extremism, la guvernările postbelice, la binomul democraţie-dictatură, la lumea rurală) etc. a fost umbrită în cadrul congresului de necesităţile de unificare a tineretului. Construirea organizaţiei unice a tineretului liberal a dominat dezbaterile propriu-zise ale secţiunilor, Eugen Titeanu punând deschis problema generaţiei; ridicată pe ruinele războiului, protestatară în condiţiile în care evoluţia spre bine părea să se fi închis, tânăra generaţie trebuia înţeleasă

Tighina, Marinescu din Bălţi, prof. Pamfil Chişinău, Crişan din Banat, Aurel Golimaş din Iaşi, Vlad Vâlcu din Dolj şi C. Handorean din partea tineretului universitar.

[459] Aşa cum erau anunţate de şeful tineretului liberal, M. Berceanu, în debutul congresului aceste secţiuni erau: secţiunea de *propagandă şi organizare*, prezidată de prof. Iancu Botez, senator, cu Petre Livezeanu ca secretar şi raportor; secţiunea *problemelor sociale*, cu Mihail Romniceanu şi dr. S. Cristofovici, secretar; secţiunea *politicii generale*, prezidată de dr. Ion Seracin, cu dr. Virgil Năstase (de la Cluj) şi prof. E. Daschievici (de la Tg. Mureş) drept secretari; secţiunea *economică şi financiară* sub preşedinţia lui Constant Georgescu (şi N. Furculescu) şi secretar pe avocat Radu Colorian; secţiunea *culturală* cu preotul Tc. Gh. Creţu drept preşedinte, având ca secretari pe prof. Emil Diaconu, M. G. Constantinescu, Gh. Dobrescu şi I. Zurescu; secţiunea *juridică*, prezidată de prof. univ. dr. Barbu Dumitrescu şi secretar pe avocat Tiberiu Moşoiu; secţiunea *administrativă* prezidată de Valeriu Roman şi secretar P. Alexandrescu-Roman; secţiunea *problemelor rurale*, cu Ing. I. Berceanu, şi secretar ing. I. Nicolaescu (evidenţiindu-se V. G. Bârcă, delegatul judeţului Tutova); secţiunea *industrială*, prezidată de prof. univ. I. Arapu, secretari fiind ing. Paul Zotta, D. Andreescu şi prof. Mihail Popovici; secţiunea de *politică externă*, cu Mircea Djuvara şi G. Fotino, Mihail Fărcăşanu fiind referent.

pentru a deveni o generaţie constructivă şi trebuia încadrată sub steagul liberalismului prin acţiunea reală a Tineretului Naţional Liberal. Sub raportul metodelor politice, definitorie pentru tineretul liberal a fost principiul includerii lumii rurale în acţiunea politică prin organizarea centrelor comunale (cu o activitate specifică, pe linia dezvoltării ateneelor populare şi a dezvoltării cooperaţiei, cu înfiinţarea unei asistenţe judiciare şi medicale pentru tineret) şi transformarea gazetei *Românul* în cotidian fiind definitorii pentru mişcării.

Moţiunea finală a Congresului, citită de Petre Livezeanu şi concluziile lui Mihail Berceanu arătau încrederea tinerilor liberali în evoluţiile politice şi în propria lor forţă politică. Tineretul Liberal şi-a asumat în consecinţă un rol propagandistic major în campania politică din acel sfârşit de an, fapt evidenţiat de Mihai Berceanu la prima şedinţă după Congres[460]. Pe calea organizării, adunarea generală a Tineretului Universitar Naţional-Liberal din noiembrie 1933, prezidată de avocatul Alexandrescu-Roman, a elaborat un statut, cu un comitet, preşedintele noii structuri fiind ales avocatul Mihai Fărcăşanu[461].

5.6. Epilog. Congresul Tineretului Naţional Liberal ca eşec

Deşi a impus o anumită direcţie politică şi organizatorică, manifestarea tineretului liberal din noiembrie 1933 nu a înlăturat preocuparea liderilor liberali locali de a construi organizaţii de tineret aflate sub control lor direct. Exemplele sunt numeroase în această direcţie, de la Tineretul Liberal de Ilfov, condus de I. P. Vlădescu, care avea şi un organ de presă propriu, *Tinerimea patriotică*, apărută începând cu 11 noiembrie 1934[462], la mult mai ilustrativul caz, în sensul creării unei dependenţe între factorii locali de putere şi tineri, de la Putna. În februarie 1934, în prezenţa lui Stănculescu, ca reprezentant al T.N.L din Capitală şi a avocatului Alex. Jebeleanu din Braşov, dar şi a lui Vasile Stănescu, primarul oraşului Focşani şi vicepreşedinte al organizaţiei judeţene a partidului, sau a lui Iorgu Gavriliu, de asemenea vicepreşedinte P.N.L. şi prefect al judeţului, avea loc un congres al Tineretului Naţional-Liberal din judeţ, care alegea ca lider pe inginerul G. N. Chirculescu, fiul lui N. D. Chirculescu, şeful organizaţiei Putna a Partidului Naţional Liberal. Evidenţiind activitatea lui N. D. Chirculescu, reprezentanţii organizaţiei nu s-au ferit să declare că alegerea lui G. N. Chirculescu era o chezăşie a conlucrării între cei bătrâni şi tineri, dând asigurări că organizaţia T.N.L. urma să aibă tot sprijinul partidului liberal şi a membrilor săi[463]. Impunerea dualităţii tată-fiu

[460] „Şedinţele Tineretului Liberal", în *Viitorul*, anul XXV, nr. 7757, duminică, 26 noiembrie 1933, p. 2.

[461] „Şedinţele Tineretului Universitar Liberal", în *Viitorul*, anul XXV, nr. 7758, marţi, 28 noiembrie 1933, p. 2.

[462] „*Tinerimea Patriotică*", în *Liberalul*, Ilfov, anul V, nr. 8, 10 noiembrie 1935, p. 1.

[463] Vicepreşedinţi ai Tineretului Naţional-Liberal din Putna au fost aleşi prof. Ion Ţâţu şi avocatul Şt. Ţolescu, secretari, Gheorghe Gabor şi Cicerone Pascu iar casier, Gheorghe Ştefaniu; preşedinte de onoare a fost ales prof. univ. Mihail Rarincescu („Congresul

la conducerea organizaţiei liberale judeţene, respectiv a structurii de tineret, trimitea la caracterul patrimonial al puterii în partidul liberal şi la crearea unor dinastii liberale locale ca formă a puterii[464].

Eşecul Congresului poate fi discutat însă mai curând în registrul politic, decât organizatoric, tinerii liberali nereuşind o acţiune coerentă în plan public după dispariţia lui I. G. Duca. Materializând un trend al societăţii, tinerii reprezentanţi ai liberalismului românesc au devenit tot mai reprezentativi pentru partid în plan public, tendinţă care nu a putut fi stopată nici de tragicul asasinat din decembrie 1933. Dar unitatea şi forţa grupului a lipsit atât în plan doctrinar, cât şi politic-administrativ; revenirile spre gândirea liberală de secol XIX, dominată de retragerea progresivă a statului din economie, cu respectarea drepturilor şi libertăţilor[465], au fost dublate, din raţiuni de putere (făceau parte din guvern) şi de convingere, de neoliberalism şi de accente autoritariste şi naţionale în linia antecesorilor (vezi Eugen Titeanu, Victor Iamandi)[466]. Fractura dintre „grupul H" şi „Păreri Libere", susţinerea fragmentară a guvernului Tătărescu (care nu provenea, deşi se legitima astfel din cadrul tinerilor liberali) sau a proiectului tradiţionalist pe relaţia cu partidul al lui Constantin (Dinu) I. C. Brătianu arată eşecul Tineretului Naţional Liberal. Tinerii liberali domină dezbaterea liberală[467], dar, lipsiţi de suportul unei acţiuni concertate în spaţiul public, ei nu reuşesc să confere identitate partidului în anii '30.

---

tineretului Naţional-Liberal din jud. Putna", în *Viitorul*, anul XXVI, nr. 7814, marţi, 6 februarie 1934, p. 3).

[464] La 14 ianuarie 1934, se constituia Tineretul Regional Liberal din Timiş-Torontal, invocându-se iniţiativa unui Congres anterior din 11 iunie 1933. În discursul său, Doru Imbroane evidenţia o acţiune a Tineretul naţional-liberal pe linia trasată de tradiţiile glorioasei istorii a partidului. Tineretul bănăţean nu urma să constituie o organizaţie distinctă: „Noi ne confundăm în structura partidului nostru şi ne identificăm cu toate aspiraţiile, suferinţele şi bucuriile sale", afirma fiul lui Avram Imbroane, şeful organizaţiei; crezul tineretului naţional-liberal din Banat era ordine şi disciplină („Cuvântarea d-lui Avram Imbroane, cu ocazia constituirii Tineretului Regional Liberal din Timiş-torontal în şedinţa din 14 iunie 1934", în *Renaşterea*, nr. 4, din 19 ianuarie 1934, *apud* dr. Avram Imbroane, *op. cit.*, p. 393-397).

[465] Aurelian Bentoiu, *Responsabilitatea ministerială. Conferinţă rostită la 6 martie 1935 la Fundaţia Dales în cadrul Asociaţiei A.M.A.*, Bucureşti, Cartea Românească, f.a. [1935]; Hurmuz Aznavorian, *op. cit.*.

[466] Eugen Titeanu, *Necesitatea unei politici de stat. Apărarea muncii naţionale*, Bucureşti, Imprimeriile Independenţa, 1934; Victor Iamandi, *Politica naţională de stat. Politica naţionalizării oraşelor, minorităţile etnice şi alte chestiuni*, Bucureşti, Imprimeriile Independenţa, 1935; unii vor aluneca, ulterior, spre formulele autoritarismului monarhic, împrumutând din limbajul şi retorica mişcărilor totalitare (Idem, *România sub semnul noilor prefaceri. Discursul domnului Victor Iamandi, ministrul Justiţiei, rostit în şedinţa din 28 iunie 1939 a Senatului*, Bucureşti Biblioteca Frontului Renaşterii Naţionale, Subsecretariatul de stat al Propagandei).

[467] Tineretul Naţional-Liberal, *Contribuţiuni, la problema raporturilor dintre creditori şi debitori*, Bucureşti, Reforma Socială, Societate Anonimă. Tipografie & Editură, 1931; I. Petruc, *Rolul tineretului în politică. Conferinţă ţinută la Clubul P.N.L. în ziua de 20 Martie 1932*,

În deceniul al patrulea, în a doua lui parte, tinerii liberali au păstrat ca o trăsătură distinctivă a lor critica lucidă asupra lipsei de reformă şi de viziune din cadrul formaţiunii[468]. Însă sub raportul culturii lor politice şi organizaţionale, a modului în care era imaginat Tineretul Naţional-Liberal, remediile pe care tinerii liberali le propuneau arătau contaminarea lor cu ideile din spaţiul autoritarismului, mai ales dinspre Mişcarea Legionară, al cărei impact în sfera tineretului a fost major.

Cernăuţi, Institutul de Arte Grafice şi Editură „Glasul Bucovinei", 1932; Eugen Titeanu, *Rechizitoriul unui regim nefast. Discursul la Mesaj al d-lui Eugen Titeanu, deputat de Romanaţi*, Bucureşti, Imprimeriile Independenţa, 1932 Idem, *Demascarea demagogiei naţional-ţărăniste. Discursul pronunţat la discuţia Proectului pentru înăsprirea Legii ordinii publice de d-l Eugen Titeanu, Deputat de Romanaţi*, Bucureşti, Imprimeriile Independenţa, 1933; rolul tinerilor este reliefat de poziţia lor de raportori la Adresa de răspuns la Mesajul Tronului, de faptul că ei realizează raportarea partidului la celelalte forţe politice după 1933 (C.A. Tătăranu (deputat), *Discuţia Adresei de răspuns la Mesajul Tronului. Discursul raportorului C. A. Tătăranu deputat ţinut în şedinţa din 17 Decembrie 1934*, Bucureşti, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului, Imprimeria Centrală, 1935; Hurmuz Aznavorian (deputat de Ilfov), *Cuvântare rostită ca raportor la Mesajul Tronului în şedinţa Camerei Deputaţilor din 13 decembrie 1935*, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului, Imprimeria Centrală, Bucureşti, 1936; Victor Iamandi, *Politica României înăuntru şi în afară. Discurs rostit în şedinţa Senatului dela 29 Noemvrie 1936*, *în numele guvernului, de Victor Iamandi D-l ministrul Cultelor şi Artelor, cu prilejul discuţiei asupra Adresei de răspuns la Mesajul Tronului*, Bucureşti, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului, Imprimeria Centrală, 1936;

[468] Înfrângerea în alegerile din noiembrie 1937 i-a determinat pe tinerii liberali să trimită conducerii partidului un memoriu de analiză a situaţiei formaţiuni; ei plecau de la opoziţia dintre scăderea popularităţii partidului liberal în spaţiul public, urmare şi a guvernării, în raport cu partidului Totul pentru Ţară, care polarizase o mare parte a sufragiilor electorale. Cauzele decăderii politice a partidului erau identificate în primul rând în slăbiciunea propagandei, serviciul de propagandă al partidului fiind defectuos, necorespunzător necesităţilor timpului; cadrele partidului erau inferioare misiunii lor, din cauza lipsei de energie sau a imoralităţii; în plus, neorganizarea tineretului făcea ca acţiunea lui parţială să fie adeseori paralizată de către organizaţiile statutare. Remediile pe care le preconiza memoriul Tineretului Liberal trimiteau la o dublă intervenţie: a Centrului, de regenerare a organizaţiilor judeţene şi a mecanismelor de conducere la vârf (principiile de bază fiind verificarea cadrelor din teritoriu, ca oameni de acţiune şi corectitudine, şi preocuparea pentru propagandă), dar şi a tineretului, care trebuia să se reorganizeze, prin formarea de structuri de tineret la nivelul fiecărui judeţ, normele acţiunii acestui grup fiind stabilite de şeful partidului, reprezentanţii tineretului făcând propuneri; tineretul trebuia să obţină şi o anumită autonomie, prin înfiinţarea unor mecanisme proprii, în principal de propagandă: serviciul presei tineretului (unde erau propuşi M. Fărcăşanu, G. Dobrescu, M. Parpaşă), cercul de studii (P. Zotta), secretariat permanent central (dr. S. Cristofovici), organizaţia Capitalei (delegaţii fiind Ion I. Dumitrescu, M. Lehliu, M. Livezeanu, Gil Predescu, R. Coriolan, ing. Andreescu), birou de organizare / propagandă (secretarii dind I. Apostoloiu, G. Berca, D. Giurcă, Pârneci, V. Constantinescu, Moldovanu-Dunăre). Totodată Tineretul Liberal dorea menţinerea lui I. G. Vântu care îşi prezentase demisia după alegeri (ANIC, fond familia Brătianu, dos. 496, f. 1-3).

În 1937, la „Imprimeriile Independenţa", tipografia tradiţională a liberalilor, era publicată prima *Carte a Tineretului Naţional-Liberal*[469], aşa cum mărturiseşte, în cuvântul de deschidere, preşedintele Tineretului Naţional-Liberal, I. G. Vântu, deputat. Era o carte de propagandă adresată tinerilor, viitorii luptători ai „armatei" naţional-liberale, aşa cum erau aceştia prezentaţi, pentru a se arăta vrednici de strămoşi şi de lozincile acestora „prin noi înşine" sau „îndrăzneală în cele bine chibzuite". Istoricul Partidului Naţional Liberal era prezentat pentru învăţămintele care puteau fi extrase din această naraţiune. Nu fenomenele aduse ca argument în materialul conceput de I. G. Vântu interesează, ci termenii discursului care trimiteau la „taina victoriei naţional-liberale" (faptul că „cele mai mari acte ale istoriei naţionale au fost săvârşite de către Partidul Naţional Liberal"), posibilă prin lideri, prin „sfinţenia disciplinei", îndeobşte cunoscută, liber consimţită şi adânc înţeleasă, care a înlăturat haosul existent în alte partide şi prin tineretul formaţiunii, gândit ca izvor „de avânt, îndrăzneală şi entuziasm la înfăptuiri politice"[470]; în consecinţă, tineretul naţional-liberal trebuia să lupte pentru „trezirea" celor ce stau în afara vieţii politice, partidul liberal fiind singurul care menţinea „cumpăna dreaptă" în faţa primejdiilor ce ameninţau ţara, invocate fiind comunismul naţional-ţărănist, „gardismul", cuziştii sprijiniţi din afară etc. Urmau să fie atraşi în această luptă naţională, nu „lumea de strânsură", considerată fără valoare politică, ci oameni hotărâţi, suflete neşovăielnice", „caractere dârze", dorind „unire între fraţi", cu care tinerii liberali vroiau să clădească „România de mâine"[471]. Termenii denotă o cultură împărtăşită cvasimistică şi, prin urmare, radicală. Ei au un corespondent directă în metodele de adeziune şi acţiune preconizate a fi folosite de tinerii liberali, împrumutate evident din spaţiul mişcării de dreapta. Proiectul de statut sub care semnează I. G. Vântu reprezintă, după mine, tendinţa de legionarizare a tinerilor liberali, în pofida scopurilor democratice enunţate. Fără a realiza o analiză de discurs, ci doar prin prezentarea în *Anexa* de la acest text a unui extras din respectiva lucrare, similitudinile cu *Pentru legionari* şi *Cărticica Şefului de cuib*, apărute cu puţin înainte (în 1934-1936), din dorinţa lui Corneliu Zelea Codreanu de a structura şi prescrie comportamentul legionar, trimit la pierderea identităţii liberale în anii '30[472].

Demersul lui I. G. Vântu nu este unul singular. Consensual, apărea în 1938, în prefaţa unei lucrări de propagandă, dar şi de sociabilitate a tineretului naţional-liberal din judeţ, scrisă de liderul organizaţiei liberale din judeţul Mureş, Emil Dandea, conţinea aserţiunea că tinerii liberali, conduşi în plan local de Vasile Netea, trebuiau să presteze un legământ privind *Patria şi Regele*, apoi în ordinea dragostei, către partidul care a servit mai strălucit gloria Patriei şi a Regelui. Tineretul care se

[469] *Cartea Tineretului Naţional-Liberal*, Bucureşti, „Imprimeriile Independenţa", 1937.

[470] *Ibidem*, p. 14.

[471] „Cei buni, chiar dacă sunt puţini" erau desemnaţi ca fiind cei mai buni din localitate, „oameni de sârguinţă, gospodari liniştiţi, cu respect pentru avuţia meritată, oameni fără apucături urâte, ca beţia, gâlceava, bârfeala sau ura şi mai ales pofta nemăsurată de a fi cu orice preţ în frunte" (*Ibidem*, p. 19).

[472] Vezi **Anexa 3** de la finalul acestei lucrări.

înrola în rândurile şi în disciplina formidabilului „laborator pentru înălţarea ţării" care era Partidul Naţional Liberal, trebuia să fie exemplu de caracter, activitate şi avânt constructiv. Vigoarea **morală** şi **fizică** a tineretului liberal, capacitatea sa intelectuală şi profesională ca şi disciplina şi organizarea sa roditoare urmau să fie premisele victoriei[473].

Ca şi în cazul *Cărţii Tineretului Naţional-Liberal*, era menţionat un imn al tineretului naţional-liberal[474] de profesorul Constantin Asiminei, al cărui refren suna în felul următor:

Hai, tineri liberali, la muncă dar, / Pe brazdă azi, iar mâine la hotar!
Un neam avem, o patrie şi-un steag / ca buni Români noi să muncim cu drag![475]

Nu fac nici un comentariu asupra calităţii acestor texte; ele merită însă discutate din perspectiva valorilor pe care le îmbrăţişează şi care trimit la cultura politică împărtăşită de tinerii liberali mureşeni, care nu pomenesc valorile constitutive ale liberalismului (libertate etc.), ci trimit mai mult la formulele gregare ale mişcărilor de mase. Interesante erau de asemenea poezii propuse în volum, pentru a fi lecturate la întrunirile liberale, majoritatea fiind patriotice: de George Coşbuc *Imn* (cu dedicaţia pentru Rege), *Drapelul*, *Sus inima!*, *Cântec, Scut şi Armă*, de Andrei Bârseanu, *Pe-al nostru steag*…, I. Neniţescu, *Voinţa neamului*, Ion Pillat, *Ţara*, Al. T. Stamatiad, *Preasfântă şi curată*, etc.

---

[473] Tineretul naţional-liberal Mureş, *Cântece şi poezii româneşti*, cu un cuvânt înainte de d-l dr. Emil Dandea, preşedintele partidul naţional-liberal din judeţul Mureş, Târgu-Mureş, Tipografia com. Târgu-Mureş, 1937, p. 4-5.

[474] *Cartea Tineretului Naţional-Liberal*, p. 23-24.

[475] Noi tineri fraţi de sânge, vlăstare liberale / Cu steagul ţării păşim pe dreapta cale, / Precum au fost bătrânii odinioară scut / Vom fi şi noi cei tineri cu gândul la trecut. // Refren: Hai, tineri liberali, la muncă dar, / Pe brazdă azi, iar mâine la hotar! /Un neam avem, o patrie şi-un steag / ca buni Români noi să muncim cu drag! / Iubirea de moşie a fost şi va fi lege, / precum lozincă sfântă e dragostea de rege. / Credinţa strămoşească ne strânge la un loc / Şi-n suflete ne-aprinde al vijeliei foc. // Refren // Bogată-i ţara noastră, cum alta nu mai este, / Comori în glie are, ca ţara din poveste. / S-o apărăm de ură, de vrăjbi şi de duşmani, / Să-i scoatem la lumină pe bunii ei ţărani. // Refren // Noi tineri fraţi de sânge, vlăstare liberale / Spre zări de propăşire deschidem ţării cale, /Cu inima-nfocată noi facem jurământ / Să fim uniţi deapururi prin vitejesc avânt // Refren (*Ibidem*, p. 23-24; vezi şi Tineretul naţional-liberal Mureş, *Cântece şi poezii româneşti*…, p. 10-11). În aceleaşi coordonate, un alt cântec era propus cu titlul *Veniţi cu liberalii!*, pe melodia uşor schimbată a cântecului *10 Mai*, aşa cum este menţionat în text, pe versurile lui Victor Lucreţiu (*Ibidem*, p. 12): O Ţară avem şi-un Rege / Un Neam şi-un Ideal, / Spre el ne cârmueşte / Partidul liberal…// Veniţi cu liberalii, / Cu stâlpul în picioare,/ Prin el se oţeleşte / O Românie tare!…; era şi o altă poezie (versificaţie, mai curând) a aceluiaşi poet (necunoscut) Victor Lucreţiu, *În ţara deapururi română*…: Hai tineri cu toţi înainte / Partidului brav să-i urmăm, / Şi-n ţara deapururi română / Cu drag pentru Neam să lucrăm! //… // …. Cu bravul partid liberal înainte / Nădejdea ţării e 'n noi, / Lupta-vom cu sârg pentru ţară / lupta-vom ca nişte eroi. (*Ibidem*, p. 13).

Derapajul tinerilor liberali din perspectiva gândirii democratice era evidenţiat şi de practica politică, care anunţa acomodarea şi chiar integrarea voluntară a multora din ei în diverse forme politice autoritare. Mă refer aici, în primul rând, la regimul de autoritate monarhică, dar, ulterior, prin sprijinirea lui Gheorghe Tătărescu şi acceptarea ipostazei de „tovarăşi de drum" ai P.C.R., şi ai regimului comunist (ing. Petre Bejan, I. G. Vântu ş.a.). Aşa cum am prezentat mai sus, în ianuarie 1937, Petre Bejan organiza „războiul electoral"; el împărţea cămăşi galbene şi insigne „arcaşilor" liberali, care, împărţiţi în sectoare şi cantoane, aveau aspectul formaţiunilor paramilitare de care aminteşte Hans Christian Maner sub denumirea de *armatele de partid*[476]; de asemenea, în scopul educării naţionaliste a tineretului, el înfiinţa *şcoli de cadre* ale Tineretului Liberal din Prahova şi *tabere de muncă şi educaţie*.

Valorizarea şi revenirea publică a Tineretului Naţional Liberal în prim planul politicii partidului, de pe poziţiile critice asumate în perioada interbelică, s-a realizat după 1944, mai ales prin grupul din jurul lui Mihai Fărcăşanu, tinerii liberali înscriindu-se printre contestatarii credibili ai noului regim instaurat în România cu sprijinul Uniunii Sovietice[477].

6. Concluzii

Concluziile acestui capitol trimit, în primul rând, la forma organizaţiei liberale. În pofida reprezentărilor celorlalţi, liberalii nu alcătuiau un întreg omogen. Mai multe realităţi structurale diverse coexistă în fapt în cadrul Partidul Naţional Liberal şi pot fi discutate separat până la un punct, fie că este vorba despre organizaţiile judeţene, provinciale, cum ar fi cea a liberalilor din Ardeal, sau despre grupuri din interiorul formaţiunii, precum tinerii liberali. Având o istorie cu un grad oarecare de autonomie, ele sunt însă specifice, deşi nu obligatorii, fenomenului de integrare politică democratică. Imaginea formaţiunii liberale marcate de o disciplină oarbă, bazată strict pe interese materiale, deformează din punct de vedere istoric construcţia politică a liberalilor români. Metodologic, abordarea unitară a partidul liberal este dificilă, din raţiuni regăsibile în registrul dezbaterii conceptului de putere în societăţile moderne (puterea ca relaţie între diferitele paliere interne) şi pe palierul istoric, al legitimităţii dobândite de diferitele structuri politice ale liberalilor în evoluţia lor interbelică.

Într-una din cele mai citite şi citate lucrări de politologie, Max Weber stabilea, sub conceptul de *dominaţie*, trei tipuri ideale de legitimitate, care finalmente structurau partidele politice: **a.** dominaţia legal-raţională, cea în care partidul acordă o mare

[476] Hans Christian Maner, *Parlamentarismul în România (1930-1940)*, traducere de Adela Motoc, prefaţă de Florin Constantiniu, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2004, p. 176-178.

[477] Nu fac aici decât să deschid posibilitatea unei cercetări ulterioare. Tineretul Liberal a fost însă foarte dinamic şi vocal în perioada instaurării regimului comunist, prin Mihail Fărcăşanu mai ales (vezi Annie Bentoiu, *Timpul ce ni s-a dat*, Bucureşti, Editura Vitruviu, 2000 ş.a.).

importanţă regulilor sale formale şi caută să le facă respectate, ceea ce finalmente conduce la o cultură a organigramei şi a luărilor de decizii democratice, în care baza are o anumită putere reală; **b.** modelul legat de dominaţia tradiţională, în care formaţiunea este structurată de elitele sale cu notorietate / cadrele sale, iar întreaga cultură partizană şi regulile formale trimit la puterea normală a aleşilor, membri de drept, adeseori, în instanţele conducătoare; un asemenea partid se apropie de un club ce reuneşte elitele, club care nu are prea mulţi aderenţi, dar care se mobilizează pentru a asigura perenitatea lor electorală; criteriul de legitimitate în partid este notorietatea socială şi electorală dobândită într-o regiune; **c.** modelul charismatic al dominaţiei, specific partidelor de fideli, complet devotaţi liderului, acel individ care concentrează aproape toate deciziile şi controlează ansamblul vieţii partizane; în asemenea formaţiuni, cultul şefului este extrem de dezvoltat, opoziţia directă faţă de el fiind un sacrilegiu. Militanţii recunosc legitimitatea personală a liderului, construită în timpul unor evenimente istorice când acesta a ştiut să mobilizeze partidul în numele unui ideal puternic[478]. Din perspectiva metodologică weberiană, diferenţele organizaţionale între partidele politice sunt legate de *leadership*, de stilul de conducere înscris, în fapt, în istoria şi cultura organizaţiei. Cultura politică a organizaţiei liberale nu se concretiza doar printr-un anumit tip de relaţii de putere, legate de istoria şi ideologia partidului, ci se manifestă în sociabilitatea liberalilor români.

În cazul liberalilor români, individualizarea diferitelor organizaţii nu era o condiţie a manifestării plurale în cadrul partidului, a participării la dezbatere şi la adoptarea deciziilor ca urmare a diferenţei legitime a opiniilor şi a intereselor specifice. Nu era o formă de putere. Societatea românească avea un potenţial autonomist redus, evoluţia istorică lipsită de dimensiunea comunitară modernă, educaţia redusă a indivizilor şi modalitatea de construcţie a statului-naţiune în acest spaţiu, coexistând cu naţionalismul şi centralismul majoritar al elitelor. Această realitate constitutivă modernităţii româneşti a favorizat Centrul şi privilegia discursiv şi ideologic unitatea naţiunii în raport cu diversitatea comunităţii. Schimbările şi direcţiile de dezvoltare în societate au pornit, precumpănitor, din spaţiul central de decizie al statului. Reprezentând partidul modernităţii româneşti, partidul guvernamental prin excelenţă, cum singur s-a definit, P.N.L. a practicat în perioada interbelică centralismul din convingere, dar şi ca soluţie pragmatică de a imagina şi realiza unitatea naţiunii române. Consensual retoricii publice şi practicii guvernamentale, relaţia centru – periferie în asociaţia liberalilor români a fost unidirecţională, preeminenţa conducerii centrale în raport cu periferiile, cu organizaţiile locale, chiar în materie de politică şi de structurare, fiind de notorietate, chiar dacă nu trebuie fetişizată. Toate partidele au avut în perioadă tendinţa de profesionalizare şi de transformare în partide de alegători, cu concentrarea deciziei la vârf, oligarhizarea inerentă şi selecţia cadrelor. Mistica liderului central, cel care încarnează toate virtuţile partidului şi societăţii, domina reprezentările liberalilor.

[478] Max Weber, *op. cit.*, p. 9.

Comparaţia legitimă. Chiar în lipsa unui demers comparatist larg din perspectiva formaţiunilor politice din România interbelică, discuţia de mai sus sugerează o explicaţie cu privire la forţa partidului liberal în perioada dintre cele două războaie mondiale. În condiţiile unei contestări radicale a liberalismului în general şi a formaţiunii ca atare, P.N.L. a rămas în avanscena scenei politice, ca partid principal al vieţii politice.

Din perspectiva sociologiei politice, organizarea Partidului, marcată de simplitate structurală, oferă un răspuns la interogaţia de mai sus, prin relativa coerenţă a liberalilor români în spaţiul public. Decantarea instituţională a funcţiilor şi practicilor politice în devenirea lor istorică, statuarea disciplinei partinice ca fiind esenţială pentru liberalismul politic, chiar înaintea ideii de dezbatere critică, exprima preocuparea liderilor liberali pentru performanţa publică, ca formă de impunere a unui program de transformare socială. Organigrama Partidului Naţional Liberal exprimă unilateralitatea deciziei, de sus în jos, de la preşedintele neîngrădit statutar de nici un alt actor de putere, secretarul general şi casierul fiind ei înşişi dependenţi de lider, până la delegaţia permanentă, comitetul executiv şi congresul formaţiunii, consultative şi formale prin rolul lor de instanţe legitimatoare ale unui proces de democratizare. În această reprezentare asupra organizaţiei, nu existau instituţii care să se interpună între lider şi militanţi, să interfereze determinant cu voinţa şefului. Activitatea organizaţiilor judeţene era controlată şi analizată direct de preşedinte, fapt care împiedica formarea unei largi elite intermediare cu bază locală, capabilă să negocieze decisiv cu centrul şi să-i limiteze manifestarea publică. Singuri, liderii zonali, mai ales cei din noile regiuni unite, deţinători ai unui capital simbolic semnificativ ca actori ai procesului politic din 1918, au părut să aibă un potenţial mai mare de influenţare a politicii generale a liberalilor români, în numele mai multor organizaţii pe care le gestionau. Slăbiciunea acestor filiale sub raport electoral, calitatea culturii politice a şefilor judeţeni şi atragerea directă a unor cadre locale la Centru le-a redus treptat puterea reală. În rare momente, ele au contestat deciziile factorilor de la Bucureşti. Cu o legitimitate diminuată faţă de perioada antebelică, liderii acestor organizaţii judeţene sau a celor informale au fost preocupaţi mai curând să se integreze în elita centrală decât să structureze o realitate alternativă.

În termenii disciplinei tradiţionale, organizarea explică buna reacţie faţă de evenimente, faptul că, în partid, „vocile" distincte sunt mai curând presupuse decât apelabile cu uşurinţă de contemporani şi de istorici; de asemenea, tradiţia reală sau cea a invocată a liberalilor şi structura în sine a formaţiunii au minimalizat tulburările organizaţionale în perioadă, pasibile să afecteze partidul în întregul lui. În momentul constituirii *georgismului* în iunie 1930, prin părăsirea formaţiunii de Gheorghe Brătianu şi formularea unui nou proiect politic, liderul ieşean nu a putut „rupe" din partid decât organizaţia pe care o controla în calitatea lui de preşedinte judeţean, neavând mijloacele de a-i atrage în acţiunea sa politică şi pe alţi lideri liberali din Moldova Vechiului Regat.

Ca principal adversar politic în raport cu liberalii, Partidul Naţional-Ţărănesc avea o altă istorie, în primul rând mult mai recentă. De asemenea, formaţiunea era rezultatul mai multor fuziuni, a naţionalilor din Ardeal cu conservator-democraţii, rămaşi dezorientaţi după dispariţia fizică a lui Take Ionescu în 1922, asumând o serie de personalităţi precum Pavel Brătăşanu, Gh. Gh. Mironescu ş.a., şi, ulterior, cu ţărăniştii lui Ion Mihalache şi Constantin Stere. Alcătuită în aproape un deceniu de la Unirea din 1918, structura noii formaţiuni oferea imaginea arborescentă a conducerii colective. Pe lângă preşedinte, partidul avea la Centru 4 vicepreşedinţi (Ion Mihalache, dr. N. Lupu, Pavel Brătăşanu şi Alexandru Vaida-Voevod), un secretar general (pe Virgil Madgearu) şi un casier (Mihai Popovici). Apoi urmau celelalte structuri (comitetul central, dar şi anumite comitete regionale şi provinciale, de direcţie, congresul, organizaţiile locale ş.a.)[479]. Dincolo de maniera mai democratică de adoptare a deciziilor partinice, exemplificată prin Iuliu Maniu şi celebrele sale „pertractări", dar şi de conceperea preşedinţiei formaţiunii ca pe un mandat limitat, la conducere succedându-se în perioadă Iuliu Maniu, Alexandru Vaida-Voevod, în 1933, Ion Mihalache şi din nou Iuliu Maniu, spre deosebire de gândirea viageră a funcţiei de către liberali, structura naţional-ţărăniştilor indică rigiditatea partidului în plan politic, multiplele puncte de vedere ale partidului asupra vieţii publice şi perspectivele doctrinare diferite asupra societăţii. Noua formaţiuniune nu a cunoscut, de altfel, decât cu mare greutate, stabilitatea structurală sau sub raportul personalităţilor şi cadrelor. După 1926, naţional-ţărăniştii au prezentat imaginea a dizarmoniei conducerii, a incapacităţii de a reacţiona cu rapiditate în faţa provocărilor şi au ilustrat guvernarea ineficientă, haotică uneori, plecând şi de la fracturile din partid între proiecţii diferite şi interese de grup social sau politic (ardeleni vs. „regăţeni"). În acelaşi timp, sciziunile unor lideri afectau organizaţia în ansamblul ei, întrucât dizidenţele s-au produs la vârf şi au angrenat formaţiunea în întregul ei, destabilizând-o pe termen scurt. Noua construcţie politică a fost părăsită chiar a doua zi după momentul constituirii ei, în octombrie 1926, de către dr. N. Lupu, care a refondat Partidul Ţărănesc; înlocuitorul lui ales în poziţia de vicepreşedinte, Grigore Iunian, om politic gorjean care fusese la liberali înainte de război, a refuzat la rându-i mişcarea partinică naţional-ţărănistă în favoarea unei acţiuni personale prin Partidul Radical-Ţărănesc. Pe partea de tablou transilvăneană, Alexandru Vaida-Voevod s-a orientat, în anii '30, către înfiinţarea „Frontului Românesc", preluând o parte din cadrele politice şi din electoratul transilvănean al naţional-ţărăniştilor. Fracturile semnificative s-au produs şi la nivelul intermediar al comitetelor regionale, cum a fost cazul lui Constantin Stere, care a părăsit Partidul Naţional-Ţărănesc în 1930, în urma celebrului „scandal Stere", angrenând în această plecare şi organizaţiile de Basarabia, unde era foarte influent, pentru a forma Partidul Ţărănesc Democrat.

[479] Vezi istoria interbelică a Partidului Naţional-Ţărănesc în Ioan Scurtu, *Istoria Partidului Naţional-Ţărănesc*, ediţia a II-a revăzută şi adăugită, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1994, p. 46-48 şi, mai ales, 58-62.

Perspectiva comparativă asupra celor două mari partide ale perioadei interbelice explică astfel, după mine, dinamica politică dintre cele două războaie mondiale, marcată de supleţea organizatorică a liberalilor şi, în consecinţă, de actul lor public coerent, cel mai adesea, şi rigiditatea structurală a naţional-ţărăniştilor, caracterizaţi prin confruntări interne permanente, care le-au redus eficienţa partinică şi guvernamentală.

Organizaţia este un element important pentru a înţelege *natura socială* a partidelor, chiar dacă „legea de fier a partidelor politice" enunţată de Michels, despre faptul că asociaţiile politice secretă în chip natural şi ineluctabil o oligarhie birocratică caracterizată, la vârful organizaţiei, de un cerc interior închis de profesionişti, practic inamobivil, introduce o perspectivă negativă asupra grupărilor, echivalând organizarea cu oligarhia. După cum afirmă gânditorul social german, organizarea era sursa din care apărea „dominaţia aleşilor asupra alegătorilor, a mandatarilor asupra mandataţilor, a delegaţilor asupra celor care i-a delegat". Tendinţa efectivă în practica democraţiei, de creare a partidelor din ce în ce mai complexe şi diferenţiate, a condus la valorizarea competenţei unei minorităţi. Instrumente ale modernităţii competitive, partidele erau expuse inevitabil derivei oligarhice, după gânditorul german, profesionalizarea făcându-le să funcţioneze tot mai mult în folosul liderilor atotputernici; centralizarea şi birocratizarea partidelor ca urmare a luptei politice, a necesităţii de adoptare a deciziilor rapide, dusese astfel la deposedarea de orice putere a bazei partidului[480]. Nu discut şi nici măcar nu rezum aici dezbaterea politologică de amploare asupra subiectului[481]. Doresc însă să

[480] După Robert Michels, organizaţia este sursa de unde se naşte dominaţia aleşilor asupra alegătorilor, a mandatarilor asupra mandataţilor, a delegaţilor asupra celor care deleagă. „Cine zice organizaţie zice oligarhie", conchide el; clasa politică nu se confundă cu poporul, iar alesul cu electorul săi, ceea ce transformă, ineluctabil organizaţia de vocaţie democratică într-un organism oligarhic; activitatea partizană descurajează orice participare populară, astfel că „structura oligarhică a edificiului sufocă principiul lui democratic fundamental; inerţia maselor şi specializarea şefilor se consolidează reciproc; sistemul partizan pare ivit dintr-o intenţie democratică, pe care el este acuzat constant că o falsifică, agravând „pasivitatea" maselor şi trucând adevăratele mize politice: operaţiunea electorală este atât de complicată, încât societatea politică trebuie să ceară sau să accepte serviciile unor antreprenori electorali. Interpunerea între popor şi numeroşii săi mandatari a unui terţ ale cărui opţiuni el doar le ratifică a redus la minimum responsabilitatea aleşilor în faţa alegătorilor şi a plasat adevărata putere în mâinile agenţilor electorali, care sub pretextul de a ajuta opinia derutată devin astfel stăpânii ei; dinspre ideea de partid, (Robert Michels, *op. cit.*). Vezi mai recent, aprecierea că oricât de larg este votul universal el duce la o „poliarhie electivă" (François Châtelet, Èvelyne Pisier, *Concepţiile politice ale secolului XX*, traducere de Mircea Boari şi Cristian Preda, Bucureşti, Editura Humanitas, 1994, p. 125-127).

[481] Vezi o astfel de sinteză a discuţiei marilor gânditori din sfera partidului politic în lucrarea lui Pierre Bréchon, *op. cit.*, p. 15 şi urm. sau în George Voicu, *Pluripartidismul. O teorie a democraţiei*, Bucureşti, Editura All, 1998, p. 61, care merge pe importanta analiză privind comportamentele politice din cadrul partidelor a lui Samuel J. Eldersveld, *Political Parties.*

relev reprezentarea existentă la nivelul ştiinţelor sociale asupra organizării şi organizaţiei, chiar dacă funcţiile partidelor nu sunt doar politice, cu referire la activitatea electorală. Ele au şi un important rol de de control şi de presiune asupra autorităţii, după cum sunt instanţe de integrare şi mobilizare civică pentru impunerea unei măsuri sau sunt actori majori ai socializării. Iar acest lucru se petrece în pofida faptului că acţiunile sociale ale partidelor, precum asistenţa, întrajutorarea, organizarea de sărbători publice ş.a., sunt reductibile la activităţi politice, întrucât au o raţiune electorală şi ţin de imaginea construită a partidului. Prin ritual, partidele impun chiar ideea de politică într-o masă electorală cel mai adesea pasivă şi dezinteresată de treburile cetăţii.

A Behavioral Analysis, Chicago, Rand McNally, 1964, p. 526. Autorul respectiv considera punctul de vedere exprimat de Michels ca fiind excesiv, oferind în replică *modelul stratarhic* pentru explicarea formaţiunilor moderne; după el, partidul era un ansamblu deschis, permeabil atât la nivelul de jos, cât şi la cel al conducerii executive, rău definit şi slab structurat; „un partid este o structură deschisă, permeabilă nu numai la bază ci şi la vârf, grijulie să atragă categorii sociale marginale şi doritoare să le ofere un mijloc de acces la centrele sale de decizie esenţiale, o posibilitate de promovare în cadrul structurii sale. Un partid este de asemenea mai degrabă o structură de control «stratarhic» decât o structură de autoritate de tip elitist". Dorinţa de a atrage categorii sociale marginale, cărora să le ofere un mijloc de acces în centrele sale de decizii esenţiale, posibilitatea de promovare în cadrul structurii sale, interesul pentru a-şi adjudeca oamenii competenţi sau reputaţi social, cu un capital politic în sens real (prin expertiză, negociere, strategie, decizie…) şi simbolic (prestigiu social al unei personalităţi, electoral sau nu) le vulnerabiliza din punctul de vedere al acţiunii politice.

III

„LIBERALUL CA BURGHEZ”
Încercare de descriere socială a Partidul Naţional Liberal în perioada interbelică

> „Ar fi o eroare dacă am considera că clasele sociale sunt, în general, realităţi precise, bine definite şi ale căror limite se pot stabili cu uşurinţă sau cu oarecare exactitudine. În toate statele din lume, chiar în cele mai înaintate, clasele sociale sunt aproximaţiuni vagi. La noi, în stadiul de desvoltare în care ne aflăm şi care nu este din cele mai înaintate, confuziunea, nedeterminarea şi mobilitatea claselor sunt şi mai pronunţate” (Dimitrie Drăghicescu)[1].

1. Introducere. Aspecte metodologice şi surse ale prezentului demers

În 1923, Nicolae Iorga reunea într-un opuscul, *Cine sunt liberalii*[2], mai multe articole apărute pe parcursul anului precedent în *Neamul românesc*. Analiza politică a marelui istoric este maliţioasă şi polemică. Adversar acerb, în acel moment, al Partidului Naţional Liberal, pe care îl acuza că a ajuns la putere prin mijloace nedemocratice, Iorga nu ne spune cine sunt liberalii. El nici nu este preocupat de un asemenea demers, interesat fiind să generalizeze şi, finalmente, să caricaturizeze. Filipicele sale se îndreaptă mai mult asupra liderilor Partidului, cărora le condamnă mediocritatea şi suficienţa[3]. Întrebarea potenţială din titlu rămâne însă ca fiind una esenţială pentru Partidul Naţional Liberal: cine erau membrii partidului sub aspect profesional şi social, care erau valorile care îi reuneau şi mijloacele prin care sperau să-şi atingă deziderateleе politice, obţinerea guvernării statului şi a societăţii?

---

[1] D. Drăghicescu, *Partide politice şi clase sociale*, Bucureşti, f. e., 1922, p. 30.

[2] N. Iorga, *Cine sunt liberalii, Câteva articole publicate în „Neamul românesc”*, Bucureşti, Tipografia Soc. Anon. „Universul”, f.a. [1923].

[3] „Tineretul crescut de dd. Brătianu-fiii într-o conştiinţă exagerată a valorii lui. Tineretul numeroasei dinastii întâiu şi a familiilor alipite, descendenţii acestor *pairi* ai eroului creator, coborâtorii mareşalilor cuceritorii pământului românesc”, „beizadele”; „şi pe urmă alt tineret, care aduce, fără genealogie, aceleaşi pretenţii…(*Ibidem*, p. 6); liberalii – „nişte oameni mediocri, a căror viaţă nu va lăsa nicio urmă durabilă în desvoltarea poporului românesc”; Iorga vorbea şi despre „întreprinderile la care e amestecat partidul întreg şi prin care el trăieşte” (*Ibidem*, p. 8).

Abordarea celor care îşi asumă ideile liberale este legitimă în cunoaşterea liberalilor români şi deplasează demersul dinspre politic înspre social. Cu atât mai mult cu cât tipul reprezentativ de liberal, *liberalul-generic*, este reprezentat de adversari mai puţin din perspectiva împărtăşirii unui discurs, cât exclusiv sub aspectul economic al cointeresării materiale.

Evoluţia publică a formaţiunii liberale şi diversele raportări politice sau de ideologie pe care aceasta le propune societăţii sunt însoţite aşadar de interogaţii venind dinspre spaţiul sociologiei sau psihologiei sociale; acestea stabilesc o grilă diferită de lectură asupra fenomenului partinic şi politic, în sensul reprezentanţilor celor care promovează o anumită doctrină, a celor care îşi asumă riscurile politice sau sociale ale acţiunii sau plătesc costurile aplicării unor anumite teze-teorii şi, finalmente, a celor care beneficiază de pe urma sprijinirii unui demers public.

Plasat discursiv între burghezie şi oligarhie, partidul liberal a fost supus unei contestări semnificative între cele două războaie mondiale. Partizanatul şi patima politică sunt evidente pentru a nu ridica, din curiozitate intelectuală cel puţin, problema subiectului contestat, natura socială a partidului liberal în perioadă. Orientarea profesională a celor autodesemnaţi ca liberali oferă istoricului o perspectică asupra integrării diverselor categorii sociale în spaţiul public al modernităţii politice. Ca metodă, problema „purtătorilor" liberalismului la noi trebuie să depăşească însă abordarea din anii trecuţi, când eticheta de „burghez" aplicată liberalilor sau Partidului Naţional Liberal, în condiţiile lipsei de substanţă a conceptului pentru spaţiul românesc, anula de la început orice discuţie asupra temei. În prelungirea luărilor de cuvânt interbelice, interesate de condamnarea apriorică a P.N.L., istoriografia de după 1948 i-a plasat ireductibil pe liberali în zona socială a burgheziei, mai curând a burgheziei mari, fără însă să realizeze o analiză sociologică a structurii profesionale a membrilor formaţiunii. Identificarea Partidului Naţional Liberal cu burghezia, cu referire la oligarhie („forma cea mai stabilă a burgheziei româneşti, din punct de vedere economic şi politic"), inducea legitimitatea unui partid al clasei muncitoare şi justifica schimbarea socială. Într-un marxism tezist şi inevitabil rigid, istorici sau sociologi au considerat monopolul puterii politice deţinut de Partidul Naţional Liberal până în 1928 datorat rolului jucat de capitalul bancar autohton în economia românească. Primul deceniu interbelic însemnase, conform acestei logici, „consolidarea poziţiilor economice şi politice ale burgheziei şi ale partidului liberal", „marea finanţă naţional-liberală" controlând „sistemul bancar" în cadrul căruia rolul conducător continua să fie deţinut de BNR şi de „Banca Românească"[4]. Acest fapt şi în condiţiile în care, în viziunea aceloraşi autori,

[4] Lucreţiu Pătrăşcanu, *Sub trei dictaturi*, Bucureşti, Editura politică, 1970, p. 16-21, 24-25, 29; Pompiliu Tudoran, *Partidele politice din România în deceniul al patrulea*, rezumatul tezei de doctorat, Bucureşti, Universitatea din Bucureşti, 1983, p. 10; Aprecieri similare la Al. Gh. Savu, *Sistemul partidelor politice*, p. 60-67. Într-o altă lucrare, *Dictatura regală (1938-1940)*, Bucureşti, Editura 1970, p. 12-13, istoricul menţionat sintetizează imaginea publică şi istoriografică despre liberali, din punct de vedere social, aceea că deţineau mari proprietăţi funciare rurale, dar controlau, în acelaşi timp, organizaţia de credit a României, printr-

războiul mondial şi perioada imediat postbelică maximizaseră profiturile burgheziei române prin operaţiuni speculative, afaceri „revitaliere” şi preluarea unei părţi din capitalul străin investit înainte de 1914 în România.

În abordarea mecanicistă a structurilor sociale, lupta politică de la nivelul anilor ’30 din partidul liberal era redusă la competiţia dintre două tipuri de capitalişti, „bătrânii” liberali („gruparea financiară brătienistă”), legaţi de finanţe şi de

o serie de bănci mari şi mijlocii, într-o analiză făcută cu situaţia din anul 1937, dar în care nu precizează sursele consultate: el arată că liberalii deţineau mai multe societăţi financiare, precum „Banca Românească” (cu 350 milioane lei capital), „Prima societate civilă de credit funciar rural” (cu 500 milioane de lei), „Banca Ilfov” (cu 52 milioane), „Banca de control a industriei şi comerţului” (cu 25 milioane), „Creditul pentru întreprinderi electrice” (cu 60 milioane), „Casa de împrumuturi pe amanet şi de păstrare din România” (cu 40 milioane), Societatea „Letea” (cu 360 milioane capital), „Societatea comunală din Bucureşti pentru construirea de locuinţe ieftine” (cu 50 milioane), „Petrolul românesc” (cu 122 milioane), „Creditul minier” (cu 605 milioane), Societatea „Buhuşi”, „Cartea Românească” (cu 100 milioane) etc. *Cf.* Al. Gh. Savu, *Sistemul partidelor politice*, p. 65; de asemenea, deţineau majoritatea acţiunilor la multe din marile întreprinderi industriale (prin fraţii Brătianu, Barbu Ştirbey, dr. C. Angelescu, Gheorghe Tătărescu, Victor Slăvescu, N. D. Chirculescu, M. Oromolu, Tancred Constantinescu). Partidul Naţional Liberal ca exponent al burgheziei, îşi pierdea omogenitatea după Marea Unire, cercul oligarhic brătienist „liberaloid” diluându-se etc.; Partidul Naţional Liberal ca reprezentantul permanent al burgheziei şi al intereselor bancare, având în frunte conducătorii Băncii Naţionale şi ai principalelor instituţii de credit şi industriale, este o constantă în analiza istorică asupra vieţii politice interbelice din acei ani (Mircea Muşat. Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. II, partea I. *1918-1933*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1986, p. 56). Potrivit autorilor, oligarhia financiară română era structurată în jurul grupării brătieniste şi ai celorlalţi conducători liberali (M. Pherekyde, Alexandru Constantinescu, dr. C. Angelescu, Tancred Constantinescu, N. N. Săveanu, Gh. Tătărescu, V. Slăvescu, N. D. Chirculescu, M. Oromolu), oameni legaţi de capital, în mari întreprinderi industriale şi bănci, membri în diverse consilii de administraţie, acţionari, posesori de suprafeţe întinse de pământ; elita birocraţiei civile, militare şi bisericeşti (Mihail Rusenescu, Ioan Saizu, *Viaţa politică în România. 1922-1928*, Bucureşti, Editura politică, 1979, p. 52). Chiar istoricul american Keith Hitchins, care însă nu face o cercetare autonomă asupra subiectului şi încerca să treacă prin propriul filtru istoriografic o literatură tributară marxismului sociologic, descrie Partidului Liberal ca având ca element dominant „oligarhia financiară”, grupată în jurul „Băncii Româneşti”, entitate economică şi politică, peste care trona Ionel Brătianu. El concluziona că interdependenţa sistemului bancar, industriei şi puterii politice pe o asemenea scară largă era o consecinţă a faptului că statul îşi asumase rolul principal în promovarea dezvoltării economice, ceea ce a condus la scăderea eficienţei în dauna birocraţiei. După Unire, acele grupuri sociale care-i sprijiniseră tradiţional pe liberali, conducătorii băncilor populare, ai cooperativelor rurale, învăţătorii, preoţii etc., au părăsit partidul în favoarea noilor veniţi pe scena publică, mai ales a ţărăniştilor, întărind caracterul oligarhic al P.N.L. (Keith Hitchins, *România. 1866-1947*, ediţia a II-a, traducere de George G. Potra şi Delia Răzdolescu, Bucureşti, Editura Humanitas, 1998, p. 383-384).

consilii de administraţie[5] şi „tinerii" liberali, apropiaţi de capitalul străin, exponenţi ai cercurilor bancare din jurul Palatului Regal („Banca de credit român") şi ai întreprinderilor beneficiare de comenzi de stat[6].

Lipsiţi de o bază de date validă, sociologii s-au circumscris unei interpretări de tipul oligarhiei / structură suprapusă societăţii, chiar dacă au constatat lipsa unei clase burgheze la noi. Interpretările ideologie s-au prelungit şi după 1990, istoricii, politologii sau sociologi preluând categoriile vădit politice din interbelic, considerând secolul de liberalism românesc ca fiind unul de „liberism", un liberalism constituit din fapte politice şi nu structurat de factorul economic, precum în Occident. Actorul istoric liberal apare ca fiind legat de buget şi, finalmente, drept un agent istoric neproductiv, care nu promovează valorile economice. Existenţa liberalilor era întemeiată pe un sistem „prebendial", de exploatare a funcţiilor în stat; blocate de un specific cultural românesc, mecanismele de funcţionare ale liberalismului vestic (teoria şi practica capitalistă) se întâlneau cu logica unei societăţi feudale[7]. Dincolo de evidenţa istorică a unei elite formată în strânsă legătură cu dezvoltarea statului român de după 1850, dependentă în mare măsură de acesta, o elită de „robe" aşa cum o numeşte Daniel Barbu, a cărei vocaţie era de a servi administraţia în birouri, şcoli sau tribunale, o intelectualitate de stat, supusă, dependentă, instrumentalizată, caracteristică centrului şi estului Europei[8], caracterizarea

---

[5] Analiza lui Al. Gh. Savu pe anul 1937 îi plasa precumpănitor pe cei ca alcătuiau elita politică a liberalilor români ca membri sau preşedinţi de consilii de administraţie: Constantin I. C. Brătianu la „Banca Românească" (preşedinte), „Banca Ilfov" (vicepreşedinte), „Prima societate civilă de credit funciar rural" (director general), „Letea" (administrator delegat), Întreprinderile „Em. Costinescu" (membru); pe N. Budurăscu la „Creditul minier" (membru), „Forestiera Lomas" (membru), „Societatea de Petrol Govora" (administrator delegat), SAR pentru cumpărarea zahărului (preşedinte), „Vulcan" (membru), „Luther" (membru), „Dermata" (membru), „Phönix" (membru); V. Alimănişteanu era la „Creditul minier" (administrator delegat), la „Ancora română" (preşedinte), la „Societatea de petrol Govora" (administrator delegat); Vasile P. Sassu era membru al consiliului de administraţie la **„**Banca Românească"; poetul I. I. Pillat era membru la „Letea", la „Cartea Românească"; Alexandru Lapedatu la „Banca Românească", „Albina", „Cartea Românească", „Fabrica de hârtie Zărneşti" (vicepreşedinte); I. Niculescu-Dorobanţu la **„**Banca Ilfov" (preşedinte); chiar I. G. Duca, recunoscut pentru modestia vieţii sale materiale, apărea ca vicepreşedinte al Consiliului de administraţie al „Băncii Generale a Ţării Româneşti", care dăduse faliment în contextul crizei economice (Al. Gh. Savu, *op. cit.*, p. 66).

[6] Acelaşi istoric, Al. Gh. Savu îi menţionează pe Gheorghe Tătărescu, preşedinte la „Banca de credit român" şi membru la „Laromet", pe R. Franasovici membru la „Banca Anglo-Română" şi „Phönix", pe V. Iamandi membru la „Ţesătura" Iaşi, pe R. Irimescu membru la „Româno-Americana" sau pe Aurelian Bentoiu, membru la „Columbia Gramophone" şi la „Magazinele generale şi antrepozitele Obor" (*Ibidem*, p. 66-67).

[7] Ştefan Stănciugelu, „Liberalismul românesc. Etape. Efecte perverse", în *Sociologie Românească*, serie nouă, anul V, nr. 4, Bucureşti, 1994, p. 380-381.

[8] Daniel Barbu, *Şapte teme de politică românească*, Bucureşti, Editura Antet, 1997, p. 21-22. Afirmaţia autorului în discuţie, Ştefan Stăngiucelu este însă nefundamentată şi, arătând

politicilor publice printr-un interes social definibil ca burghez este o exagerare. Protecţionismul vamal al politicii neoliberale este dificil, pentru un istoric, să fie apreciat ca având scopul cinic, din perspectivă morală, de ridicare a burgheziei româneşti urbane ca formă de ajutor a statului în detrimentul celorlalte categorii sociale. De asemenea, identificarea micului industriaş român cu politicianul liberal care dispune de ceva capital este hazardată, cred, în lipsa unei analize sociologice care să identifice concret situaţia profesională a membrilor de partid.

Pe de altă parte, reluarea textuală a valorilor sociale ale istoriei liberalismului românesc ca discurs de legitimare a propriei poziţii elitare, în sensul de a preamări nivelul de pregătire în şcoli şi universităţi din Vestul european, contribuţia istorică la evenimentele ce au permis instaurarea României moderne sau rolul lor în modernizarea economică a ţării, cu crearea sistemului bancar modern, industrializarea etc., este o capcană metodologică, validând istoric sau politic pe liberali din perspectiva unei sociologii a elitelor acestui partid şi nu realizând un studiu relevant din perspectiva istoriei sociale[9].

Imprecizia conceptuală, dar şi metodologică, în sensul stabilirii limitelor unei investigaţii proprii istoriei sociale, plecând fie şi de la cele câteva elemente sugerate anterior, arată precaritatea domeniului în discuţie în spaţiul ştiinţelor sociale de la noi[10]. Validarea acestui tip de istorie a fost mai curând ambiguă, dictată de contingenţa factorului ideologic; subsumată organizării şi conştiinţei de clasă, dinamica socială era interpretată din perspectiva devenirii istorice, una exemplară

efectele perverse ale capitalismului românesc, el se plieză teoriei interbelice privind clasa suprapusă şi de „ţară legală” opusă „ţării reale”, rurale (vezi Mihai Eminescu sau C. Rădulescu-Motru): „ca agent liberal, pătura de politicieni şi-a făurit cadrul de mişcare pentru sine şi agenţii liberali de la oraşe” (funcţionari, intelectuali, muncitori); în loc de libertate, ţăranii primiseră, după autor, indiferenţa acestei „pături suprapuse”; în mod evident, aparatul de stat era coercitiv ş.a. (Ştefan Stănciugelu, *op. cit.*, p. 384).

[9] Aşa cum remarca un cercetător francez, Sony Perseil, istoria liberalilor are o anumită *valoare socială*; atributele socio-politice ale acestei elite fiind, în consecinţă, pozitivate, servind interesele unor contemporani chemaţi să fructifice în diverse moduri (prin comemorări, scoaterea în evidenţă a „tradiţiei” liberale) un trecut favorabil; s-a structurat, astfel, un capitalul-simpatie, degajat faţă de această clasă conducătoare, graţie calităţilor sociale astfel valorizate (Sonny Perseil, *Liberal la plural*, traducere de Elena-Zenovia Geană, Bucureşti, Editura Libertés, 2000, p. 97-98).

[10] Insuficienţa şi chiar absenţa preocupărilor istoriografice în domeniul istoriei sociale, în ceea ce priveşte perioada interbelică, este marcantă; în afara Nataliei Simion care nu reuşeşte să lămurească problema structurii sociale a partidelor politice într-o serie de studii (Natalia Simion, „Structura social-politică a României în perioada interbelică (Contribuţii)”, I şi II, în *Cercetări istorice* (serie nouă), anul III, 1972, Iaşi, p. 251-268 şi *Cercetări istorice* (serie nouă), anul V, 1974, Iaşi, p. 203-215), mai pot menţiona încercarea istoricului sibian Sorin Radu, marginală însă în raport cu subiectul lucrării (electoratul) şi tributară scrierilor interbelice sau celor din perioada comunistă (Sorin Radu, *Electoratul din România în anii democraţiei parlamentare (1919-1937)*, Iaşi, Editura Institutului European, 2004, p. 74-91).

din perspectiva statului şi a naţiunii. Reconsiderarea politicului dintr-un unghi social este însă o întreprindere dificilă istoriografic (de aici preferinţa constantă pentru istoria instituţională şi formulele unice, simplificatoare, precum dezvoltarea organică a naţiunii sau determinismul marxist, liberalii suscitând interes din perspectivă socială atunci când ei erau plasaţi ca reprezentanţi ai burgheziei şi constituiau un element de condamnare!), care conţine mai curând necunoscute privind interacţiunea dintre societate în ansamblu şi diversele ei componente sociale sau profesionale.

În lipsa studiilor cantitative cu privire caracteristicile sociale ale elitelor în apartenenţa lor partizană sau de cele de sociologie electorală, istoria socială a liberalilor români se găseşte la început, la elementul de fundal al unei societăţi preponderent rurale şi agrare, dar amorfe politic. Demersul prezent trimite la o analiză parţială şi limitată asupra structurii profesionale a liberalilor români, mai ales pentru acele zone pentru care există date. O „călătorie" în marile familii liberale, pentru a prelua sintagma lui Michel Pinçon şi Monique Pinçon-Charlot din analiza atât de reuşită, ca rezultat şi ca metodologie, pe care o reuşesc sociologii francezi, cu descrierea modului de viaţă şi al valorilor împărtăşite de marea burghezie pariziană[11], rămâne un deziderat ştiinţific, chiar dacă studiile de istorie socială cunosc în Occident un fenomen de declin, motivat metodologic mai ales[12]. Studiile din ştiinţele sociale şi sursele pentru „burghezia" română de secol XX, relativ puţine şi disparate, nu îngăduie reconstrucţia istorică în sensul unui *pattern* social sau profesional al liberalilor români. De exemplu, ştim că Brătienii apreciau viaţa de

[11] Michel Pinçon, Monique Pinçon-Charlot, *Călătorie în marea burghezie*, traducere de Ioana Coşereanu, prefaţă de Mihai Dinu Gheorghiu, Iaşi, Editura Institutului European, 2003. Vezi tentativa de analiză sociologică a elitelor din secolul XX românesc în Mihai Dinu Gheorghiu, Mihăiţă Lupu (coordonatori), *Mobilitatea elitelor în România secolului XX*, Piteşti, Editura Paralela 45, 2008, foarte amestecată ca metodologie şi rezultate. Mult mai articulată este partea de analiză a electoratului partidelor politice din lucrarea lui Stelu Şerban, *Elite, partide şi spectru politic în România interbelică*, Bucureşti, Editura Paideia, 2006, p. 94-125, trimiteri la lucrări teoretice foarte serioase, dar bazată pe multe conjecturi de factură sociologică (plecând de la voturile permanente ale partidelor, analiza este construită pe kilometri de drumuri, mărimea proprietăţii ş.a.).

[12] În 2003, un număr special al reputatei publicaţii americane *Journal of Social History* reunea contribuţiile unor istorici renumiţi în cercetarea socialului din spaţiul academic anglo-saxon şi francez. Concluziile care pot fi trase din articolele lor sunt mai curând pesimiste cu privire la acest domeniu. Vezi Peter N. Stearns, „Social History Present and Future", în *Journal of Social History*, vol. 37, no. 1, Special Issue (Autumn, 2003), p. 9-19; Jürgen Kocka, „Losses, Gains and Opportunities: Social History Today", în *Ibidem*, p. 21-28; Hartmut Kaelble, „Social History in Europe", în *Ibidem*, p. 29-35; Christophe Charle, „French Social History: Crisis or Hidden Renewal?", în *Ibidem*, p. 57-68; Marcel van der Linden, „Gainging Ground", în *Ibidem*, p. 69-75; Nicole Eustace, „When Fish Walk on Land: Social History in a Postmodern World, în *Ibidem*, p. 77-91; Pat Thane, „Social Histories of Old Age and Aging", în *Ibidem*, p. 93-111; Richard Gassan, „Social History for Beginners: A <Young Scholar> Looks at His New Profession", în *Ibidem*, p. 157-163; Mark M. Smith, „Making Sense of Social History", în *Ibidem*, p. 165-186.

familie, de care erau legaţi cu o „dragoste sfântă”, valorizau ordinea, disciplina, educaţia şi munca, moşia lor de la Florica fiind bine organizată sub raport practic. Ion C. Brătianu sau fiii săi au îngrijit-o direct chiar atunci când deţineau înalte demnităţi publice[13]. De asemenea, morala lor era de factură „burgheză”, în sensul unor principii bine statuate familial de corectitudine publică. Divorţul Piei Pillat, fiica poetului Ion Pillat, nepotul Brătienilor, de soţul ei, aviatorul Ilie Arapu, pe motivul legăturii pe care o avea cu Mihai Fărcăşanu, a condus la marginalizarea „rătăcitei”, dată „afară din casă”, *familia* nemaidorind să mai aibă de a face cu ea[14]. „Tabu-ul clanului” nu a fost încălcat nici o singură dată de părinţi, mama ei văzând-o pe furiş, în parc, pentru 5 minute. Reluarea legăturilor s-a produs după doi ani, după ce Pia Pillat s-a căsătorit cu Mihai Fărcăşanu[15]. Într-un alt registru, în familia Brătianu unui spirit „ştiinţific” i se atribuiau dinainte calităţi de seriozitate, de soliditate, de sinceritate, de străduinţă, de muncă, care nu se puteau pretinde de la un „spirit literat”, suspectat de uşurinţă şi de deplorabilă fantezie. Ion Pillat afirmă că *poet* era un termen peiorativ, cu o conotaţie foarte netă la Florica, aproape de ostracizare. „Singuri, poeţii naţionali – adică cei care cântaseră sau cântau patria – găseau serioase circumstanţe atenuante în faţa areopagului familial”, afirmă nepotul Brătienilor. În scara ideală a valorilor, alături de poet, aşezat destul de jos, erau situaţi *avocaţii*, suspectaţi şi ei în ochii Brătienilor, „puritani” din punct de vedere moral, întrucât puteau apăra cauze adverse în scurt timp; la celălalt pol, în sensul cotării înalte, se găseau plasaţi *inginerul*, *arhitectul*, *matematicianul*. Ion Pillat însuşi mărturiseşte că, din respect faţă de *familie*, a fost decis mult timp să studieze la Paris ingineria şi, mai ales, geologia[16]. Pentru Vintilă Brătianu, a publica versuri era o

[13] Constant Răutu, *Ion C. Brătianu. Omul – timpurile – opera (1821-1891)*, cu o prefaţă de d-l prof. univ. Al. Lăpedatu, memru al Academiei Române, Turnu-Severin, Institutul Tipografic „Datina”, 1940, p. 216 şi urm. Asupra vieţii de familie de la Florica, cu „băieţii” luând parte la curăţarea pomilor şi a viei, la îngrijirea cailor pentru a fi ţinuţi departe de „marasmul trândăviei”, vezi şi Cornelia Pillat, *Ofrande. Memorii*, ediţia a II-a, îngrijită de Monica Pillat, Bucureşti, Editura Humanitas, 2011, p. 110.

[14] Această atitudine decisă era în contradicţie cu caracterul înţelegător şi tolerant al poetului, fiica apreciind că „tata a luat faţă de mine atitudinile intransigente ale *clanului*” (Pia Pillat, *Sufletul nu cunoaşte distanţele. Pagini de corespondenţă cu familia Pillat*, ediţie de Monica Pillat, Bucureşti, Editura Humanitas, 2009, p. 252). Ea îi descria pe Brătieni ca putând fi „aprigi şi cruzi într-un fel tribal”. „Ei nu erau o familie, ci un trib şi, ca trib, tăiau nemilos crengile care-i jenau şi le aruncau, fără imaginaţie, în flăcările lumii din afară, convinşi că vor arde şi vor deveni cenuşă [inofensivă] crezului lor tribal” (*Ibidem*).

[15] *Ibidem.*

[16] Ion Pillat, *Mărturisiri*, extras din *Revista Fundaţiilor Regale*, nr. 2, februarie 1942, p. 268-269. Pentru Pamfil Şeicaru, calitatea de poet l-a îndepărtat pe Ionel Pillat, foarte apreciat de Ionel Brătianu ca nepot, de o poziţie ministerială la departamentul Artelor. Vintilă Brătianu s-ar fi opus unei astfel de posibilităţi pe motivul că seriozitatea guvernului liberal ar fi fost compromisă prin acceptarea „pe banca ministerială a unui *zevzec* (sublinierea autorului) care scrie versuri” (Pamfil Şeicaru, „Ionel I. C. Brătianu, arhitectul României Mari (1864-1927)”, în Pamfil Şeicaru, *Scrieri din exil*, vol. 2, *Portrete politice*, ediţie îngrijită şi

„gravă acuzaţie", pusă pe acelaşi plan cu delapidarea banilor publici, afirma maliţios şi Pamfil Şeicaru[17].

Deşi atractivă prin imaginea plastică pe care o induce, o astfel de generalizare este periculoasă în direcţia construirii unei mentalităţi a liberalilor români.

Prin urmare, nu voi realiza decât parţial o analiză calitativă a liberalilor români, pentru a ajunge la „familia liberală", încercând să identific acele caracteristici sociale şi psihologice care îi sunt proprii, ci una cantitativă, plecând de la palierul profesional al membrilor de partid liberali din anumite organizaţii, mai curând din spaţiul ardelean, singurul care a putut fi documentat mai bine. Sunt interesat, în principal, de cei care depindeau de profesia lor, dincolo de activitatea politică desfăşurată şi care le aducea avantaje conjuncturale, cel mai adesea. Din acest motiv, istoria socială a elitelor liberale, oamenii politici care determinau sau influenţau decisiv decizia în partid, fiind membrii comitetului executiv, mi se pare acum o opţiune de cercetare mai puţin relevantă. Precum în cazul semnificativ al doctorului Constantin Angelescu, aceşti liberali cunoşteau un proces de deprofesionalizare accelerată. Abordarea propusă aici nu închide discuţia la nivelul unor concluzii. Pe acest palier al cercetării mă voi opri, într-o analiză care mai curând aproximează o realitate de atunci în lipsa unei baze documentare suficiente privitoare la profesiile membrilor de partid, asupra personajelor intermediare din perspectiva liberalilor, la şefii de circumscripţii, de sectoare, care s-ar putea diferenţia net de categoriile sociale ce şi-au acordat sprijinul altor formaţiuni politice. Situându-mă la nivelul elitei liberale, locale sau centrale, analiza mea de istorie socială cuprinde şi două studii de caz: în primul rând, modul în care liberalii şi-au asumat integrarea minoritarilor etnici în cadrul partidului; secundar, am să iau în discuţie mijloacele de finanţare ale formaţiunii liberale, una din obsesiile adversarilor lor, abordând – mai curând la nivelul acestui capitol decât în cadrul descrierii făcute structurii de partid a liberalilor – organizaţia financiară a PNL între cele două războaie mondiale.

Un ultim cuvânt introductiv trimite la sursele acestui demers. Ele sunt, în majoritatea lor, descriptive şi nu statistice şi pot fi, de asemenea, plasate pe mai multe paliere: în primul rând, este vorba de acele studii şi materiale care privesc

---

prefaţată de I. Oprişan, Bucureşti, Editura Daeculum I.O., p. 70. Ion Pillat, poetul, pe care nora sa (soţia lui Dinu Pillat) îl considera „primul evadat din tradiţia unei culturi şi familii", avea totuşi o „casă cu tabiet burghez". *Cf.* Cornelia Pillat, *op. cit.*, p. 134-135.

[17] Scena povestită de marele ziarist interbelic este plină de umor involuntar; lui Vintilă Brătianu, primar general al Capitalei în 1911, i s-a adus la cunoştinţă că secretarul general al Primăriei şi colaboratorul său apropiat, I. Gr. Perieţeanu, scria şi publica versuri sub pseudonimul *Narcis*. În faţa ingenuităţii poetului, măgulit de atenţia şefului care l-a întrebat dacă el este în spatele numelui literar, Vintilă Brătianu ar fi afirmat că „cum îţi închipui d[umnea]ta că un om serios ca mine poate să-şi piardă vremea citind fleacuri? pentru mine un om care scroe poezii este un om de nimic". El i-a solicitat colaboratorului său să aleagă între a rămâne la primărie şi a scrie poezii. Alegerea demnă lui Ionel Perieţeanu, care şi-a dat demisia, a fost o dovadă pentru liderul liberal că „poeţii sunt scrântiţi la minte" (Pamfil Şeicaru, *op. cit.*, p. 69-70).

componenţa socială a parlamentului românesc în perioada interbelică; pe de altă parte, presa diversă a formaţiunii liberale a fost preocupată să evidenţieze în perioadă, ca reacţie a contestării politice, caracterul de formaţiune „naţională” reprezentat de partidul liberal şi a menţionat interesat, adeseori, participanţii la diverse manifestări liberale prin prisma profesiilor lor; nu în ultimul rând, actele interne ale partidului sau ale unor instituţii ale Statului (precum Securitatea Poporului după 1948), identificate la Arhivele Naţionale, la Biblioteca Naţională, Colecţii speciale (Arhiva Saint-Georges) sau la Consiliul Naţional de Studiere a Arhivelor Securităţii[18], întregesc, potenţial, resursele documentare ale acestui capitol, deşi valorificarea lor aici este mai curând parţială.

2. Burghezia românească: o realitate puţin cercetată a ştiinţelor sociale

Sub imperiul unor delimitări din ştiinţele sociale din Occident, liberalul a fost echivalat din punct de vedere istoric şi sociologic, interesat sau nu, cu burghezul. O anumită istoriografie de factură sociologizantă marxistă, dornică de etichete, definea, de altfel, societatea românească interbelică ca pe una „burghezo-democratică”. Nu insist foarte mult aici asupra unui subiect, cel al structurii sociale denumite *burghezie*, şi a unui concept, *burghezul*, dificil de altfel de definit şi abordat în societăţile periferice în raport cu societăţile din Vestul Europei. Încercând să sistematizeze un domeniu al marilor teorii sociale, istoricul Alexandru-Florin Platon ajungea la concluzia că burghezia este un adevărat *concept omnibuz*, gata oricând de a include toate catacteristicile şi definiţiile posibile, în cea mai completă dezordine[19]. Cuvintele sunt purtătoare de sens, aşa cum menţiona Paul Ricoeur într-unul din eseurile sale, cu trimitere la discursul ca semnificaţie[20]. Conceptului în cauză i-au fost asociate, din motive politice sesizabile, înţelesuri foarte variate, iar respingerea categoriei sociale denominate a reprezentat direcţia principală a referinţelor. Termenul de *burghezie* nu are o istorie în cultura românească. Cel puţin, eu nu-i

[18] Pentru reconstituirea componenţii sociale a Partidul Naţional Liberal, documentele Securităţii sunt importante. Instituţia realiza, după 1948, fişe personale pentru cei presupuşi a fi membri sau simpatizanţi ai partidelor istorice; vezi ACNSAS, fond D. 183, vol. I., P.N.L.-P.S.D.I. (în cazul de faţă Biroul de Securitate Zărneşti, Direcţiunea Regională de Securitate Braşov). Documentele din Colecţiile Speciale ale Bibliotecii Naţionale, fondul *Saint Georges*, pot fi valorificate din perspectiva studiilor de istorie socială. „Păcatul” lor derivă din faptul că multe pachete sunt incomplete şi nu pot conduce decât la reconstituiri fragmentare.

[19] Alexandru-Florin Platon, *Geneza burgheziei în Principatele Române (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea). Preliminariile unei istorii*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”, 1997, p. 56 (a se vedea utilul capitol al doilea din această lucrare, „Burgheziile europene în epoca modernă: Concepte şi metodologii”, p. 47-96, pentru trecerea în revistă a discuţiilor din spaţiul occidental privind semnificaţiile *burgheziei*).

[20] Paul Ricoeur, *Eseuri de hermeneutică*, traducere de Vasile Tonoiu, Bucureşti, Editura Humanitas, 1995, cu capitolul „Funcţia hermeneutică a distanţării” şi, mai ales, p. 95-98.

cunosc începuturile ca existând mai devreme de mijlocul secolului al XIX-lea, atunci când el pare să reprezinte o preluare a unei realităţi sociale din Apus, transferată în spaţiul românesc o dată cu instituţiile statului occidental. Mihail Kogălniceanu, un cunoscător al acelor realităţi, considera că „burjuazie, adică starea de mijloc, puterea cea mai de căpitenie a unui stat nu avem (…) prea o dispreţuim pentru ca cineva să vroiască a rămânea în ea şi să nu se silească la cel întâi prilej şi cu orice preţ de a se preface în boier”[21]. Modernizarea în sine, de factură instituţională şi politică, a fost însoţită în spaţiul românesc de transformarea limbajului şi de importul de termeni, care urmăreau să corespundă unor realităţi sociale dezirabile. Burghezia a ajuns, în mare măsură, să traducă aspecte din cele mai diverse. Burgheziei româneşti îi lipsea de altfel ceea ce Caius Dobrescu prezintă ca fiind categoriile fondatoare şi fundamentale ale acestei structuri sociale, tensiunea inerentă a începuturilor, constitutivă imaginarului burghez: „burgul fortificat” cu incinta delimitată de ziduri care echivala cu instituirea formală a spaţiului public, al libertăţilor urbane asediate de autoritatea nobiliară şi cea în creştere a monarhului centralizator, dar şi al ierarhiei interne, având ca suport virtuţile civice[22].

Burghezia este, astfel, un obiect inventat al ştiinţelor sociale. Indiferent însă de dilemele pe care le am asupra conceptului, el era unul valid în perioadă, chiar în condiţiile în care criteriile analizei erau externe, împrumutate din cercetarea şi din limbajul politic occidentale[23]. Dar, din punct de vedere metodologic, trebuie să mă întreb, o dată în plus, dacă liberalii erau burghezi sau reprezentanţi ai burgheziei, aşa cum îi desemnau adversarii şi cum ei înşişi tindeau de altfel să se autoreprezinte.

Definiţii asupra burgheziei cu pretenţii de ştiinţificitate nu au fost numeroase în spaţiul intelectual dintre cele două războaie mondiale, Ştefan Zeletin şi Mihail Manoilescu oferind lucrările considerate „clasice” pentru spaţiul ştiinţelor sociale din perioadă. Ambii cercetători consideră burghezia drept principală categorie socială a modernităţii, deşi obiectul studiului lor este în mare măsură diferit. Dacă Zeletin era orientat spre istoricul dezvoltării României moderne, arătând importanţa inevitabilă pe care această „clasă” socială a deţinut-o, ca formă de legitimare ştiinţifică a ei, Mihail Manoilescu realiza o pledoarie *pro domo* pentru acţiunea unui corp social şi, indirect, a unui partid care nu mai exista, ca reprezentare oficială, la

---

[21] [Mihail Kogălniceanu], *Tainele inimei*, cap. I, „Cofetaria lui Felix Barla”, în Mihail Kogălniceanu, *Profesie de credinţă (scrieri literare, istorice şi sociale)*, antologie, prefaţă şi note de Geo Şerban, text stabilit de Dan Simionescu, Bucureşti, 1962, p. 99, *apud* Alexandru-Florin Platon, *op. cit.*, p. 265.

[22] După autor, cetatea era expresia concretă a solidarităţii dintre locuitorii ei, adică dintre *cetăţeni* ca oameni egali şi liberi; aceşti cetăţeni ai republicii ideale, a căror forţă rezidă în propria lor virtute şi care nu recunoşteau altă autoritate în afara propriei lor conştiinţe şi a binelui colectiv, erau „semizeii” care au populat imaginarul burgheziei de-a lungul avatarurilor modernităţii (Caius Dobrescu, *Semizei şi rentieri. Despre identitatea burgheziei moderne,* Bucureşti, Editura Nemira, 2001, p. 219)

[23] Vezi şi lucrarea *Politics and Political Parties in Roumania*, London, International Reference Library Publishig Co., 1936, p. 144, sintetizatoare asupra realităţilor din România timpului.

momentul scrierii lucrării, în 1943[24]. Nu am de gând să discut cele două abordări, plecând de la ideile şi metodologia lor sau de la dezbaterea pe care au generat-o. Mă interesează mai ales cum au definit burghezia cei doi autori, intelectuali marcanţi în perioada interbelică, dar nu de factură liberală, amândoi refuzând chiar situaţia de membri ai Partidului Naţional Liberal, în pofida faptului că au cochetat cu respectiva posibilitate.

Prin burghezie, Ştefan Zeletin înţelegea „clasa socială care se ocupă cu valorile de schimb, adică cu mărfuri”. Sub raport social, autorul găsea o trinitate „burgheză”, a celor care produc mărfurile (industriaşii), a celor care le pun în circulaţie (comercianţii) şi a celor care susţin financiar atât circulaţia, cât şi producţia (bancherii şi finanţiştii). Stăpânitoare de capitaluri, aceste profesiuni ajungeau să identifice burghezia cu „clasa capitalistă”. O dată în plus, nu mă refer la insuficienţele acestei definiri, atât în jos, pe direcţia ţăranului, sau în sus, intelectualul vânzându-şi producţia ca pe o marfă. Legat de teoria marxistă a capitalismului material (prin Werner Sombart şi Lujo Brentano, care îi oferă principalele sugestii metodologice), Ştefan Zeletin descrie prin succesiunea socială a industriaşilor, negustorilor şi bancherilor fazele modernităţii capitaliste, prin capitalismul comercial / mercantil, industrial şi bancar. Burghezia în sine era asimilată clasei capitaliste prin aceea că dăduse naştere, în fapt, capitalismului în secolele XV-XVI. Mânuind valorile de schimb, devenită o categorie socială aparte, ea era orientată spre ideile de libertate individuală. Fapt care a generat liberalismul şi partidele liberale ca reprezentante ideologice şi politice ale burgheziei, conferindu-i acesteia din urmă rolul revoluţionar în istorie[25].

Abordării sociologizante a lui Ştefan Zeletin, economistul Mihail Manoilescu i-a ataşat o analiză a burgheziei în raport cu naţiunea; după Manoilescu, prodigioasă în exploatarea materiei, burghezia avea datorii sociale privind solidarizarea cu celalalte categorii sociale. În acelaşi timp, economistul cu valenţe corporatiste făcea distincţii, în sensul anteriorităţii, între burghezie, capitalism şi liberalism[26]. Dincolo de demersul legitimant, Mihail Manoilescu a fost preocupat să arate, cu mai multă aplicare decât Zeletin, nu atât ce este burghezia sau să justifice existenţa ei istorică, ci cine sunt burghezii. Definiţia formală a burgheziei la care ajunge Manoilescu are ca fundament teoria funcţionalist-instituţională din ştiinţele sociale şi desemnează această categorie din perspectiva statului; după el, burghezia era „clasa socială

[24] Mă refer, evident, la lucrările lui Ştefan Zeletin, *Burghezia română. Originea şi rolul ei istoric*, din 1925 (vezi Ştefan Zeletin, *Burghezia română. Originea şi rolul ei istoric (1925), Neoliberalismul. Studiu asupra istoriei şi politicii burgheziei româneşti (1927)*, studiu introductiv şi ediţie alcătuită de Cristian Preda, note bio-bibliografice de C.D. Zeletin, Bucureşti, Editura Nemira, 1997) şi Mihail Manoilescu, *Rostul şi destinul burgheziei româneşti*, studiu critic de Dan Pavel, ediţie îngrijită de Leonard Oprea, Bucureşti, Editura Athena, 1997.

[25] Ştefan Zeletin, *op. cit.*, p. 66-67. Atitudinea lui Zeletin faţă de capitalism este ambivalentă; pe de o parte, îl consideră ca pe un Moloh al omenirii moderne (prin setea de câştig), dar în acelaşi timp, un „piedestal al civilizaţiei şi gloriei europene” (*Ibidem*, p. 68).

[26] Mihail Manoilescu, *op. cit.*, p. 94-101.

constituită din familiile ale căror capi organizează şi dirijează munca şi producţia naţională (burghezi propriu-zişi), precum şi din acei care realizează cadrul şi condiţiile necesare aceste activităţi, fie în afara, fie înlăuntrul statului (pseudo-burghezi)". La această perspectivă instituţională, Manoilescu adaugă imediat, instrumentând economicist problema denumirii, că „burghezia este în mare măsură proprietara mijloacelor de producţie"[27]. Dar Mihail Manoilescu era conştient că această definire era mai curând o introducere decât o concluzie; prin urmare, el a încercat să stabilească formula structurală a României sociale contemporane lui. Baza analizei sale este constituită din recensământul general al populaţiei din 1930, lecturat aproximativ, completat însă cu *Statistica impozitelor directe şi indirecte*, pe 1930 şi 1931.

Aşa cum reiese chiar din definiţie, Manoilescu împarte burghezia românească în burghezi propriu-zişi (marii industriaşi, marii comercianţi, bancheri, mari agricultori, proprietari de pământ cu peste 100 ha., inginerii care exercită funcţii economice private, economiştii care, de asemenea, exercită funcţii economice private şi rentierii provenind din categoriile anterioare) şi pseudo-burghezie (inginerii şi economiştii aflaţi în serviciile publice, cei care exercitau profesii liberale, precum avocaţii sau medicii, profesorii universitari şi cei din învăţământul liceal, înalţii funcţionari publici, magistraţi, ofiţerii, ziariştii, scriitorii, artiştii, arhitecţi, chimişti, farmacişti, medici veterinari etc.)[28]. Criteriile împărţirii manoilesciene sunt discutabile. Autorul nu ne spune, de exemplu, în ce fel profesorii, chiar bugetari fiind, pot reprezenta o categorie a burgheziei?; de asemenea, de ce profesorii secundari nu puteau activa şi în mediul privat, dat fiind marele număr de şcoli particulare din perioadă?; chiar observaţia referitoare la cumulul diferitelor funcţii burgheze şi pseudo-burgheze, menţionată de însuşi Manoilescu, trebuie dezbătută, întrucât nu ştiu în ce măsură era o regulă a societăţii de atunci ş.a. Dar, aceste interogaţii nu interesează aici, ca probleme în sine. Plecând de la această taxonomie, Manoilescu ajunge la aspectul cantitativ al burgheziei române. Între cele două războaie mondiale, economistul citat găseşte doar 125 000 de burghezi în societatea românească, din care majoritatea o constituia cei plasaţi în categoria „falsei burghezii" (101 000)[29]. Şi alte observaţii şi concluzii pot fi reţinute din analiza

[27] *Ibidem*, p. 110.

[28] *Ibidem*, p. 157-167; vezi şi partea anexă, „Categorii profesionale burgheze şi pseudo-burgheze", p. 477-515.

[29] În categoria burgheziei propriu-zise, Manoilescu număra 3000 de mari industriaşi, 2000 de mari comercianţi, 1500 de bancheri, 10 000 de mari agricultori, 3000 de ingineri particulari, 1500 de economişti particulari şi 1500 de rentieri provenind din categoriile anterioare; un total de 22 500 de burghezi „reali". Pentru pseudoburghezi, cifrele indicau 4000 de ingineri funcţionari publici, 4000 de economişti funcţionari publici, 14 000 de avocaţi (din care numai 500 depindeau de bugetul de stat), 6000 de medici, din care 3500 se regăseau în bugetul statului şi 3500 erau liber profesionişti, 2500 de universitari, 10 000 de profesori secundari, 6000 de înalţi funcţionari administrativi, 3000 de magistraţi, 19 500 de ofiţeri, 1000 de scriitori, ziarişti şi artişti, toţi liber profesionişti, la diverşi apărând

manoilesciană. În primul rând, că burghezia însemna, adăugând numărul membrilor de familie, doar 2,5% din totalul populaţiei României şi a opta parte din populaţia oraşelor. De asemenea, faptul că burghezia românească era mai curând o pseudo-burghezie (peste 80% din total), aflată în solda statului (63% din total), şi totodată o pătură urbană. În fine, pe ansamblu, Manoilescu caracterizează plastic societatea interbelică sub formula structurală a unei Românii în care erau mulţi proprietari (cca. 3,3 milioane), puţini salariaţi (aproximativ 1,1 milioane) şi burghezi rarisimi (125 000 din total)[30].

Mihail Manoilescu sesizează însă că analiza sa cantitativă nu lămureşte problema burgheziei româneşti; el încearcă ulterior, mai curând eseistic însă, o analiză psihologică a grupului social în discuţie, printr-o comparaţie vagă cu „burghezul occidental”, definit global prin dorinţe modeste şi frici permanente[31].

---

cifra de 5000, din care doar 2000 erau legaţi de bugetul de stat; pensionarii şi rentierii alcătuiau cea mai importantă categorie de psuedo-burghezi, cu 26 000, din care majoritatea (23 000) erau situaţi pe seama statului; totalul arăta cifra de 101 000 (*Ibidem*, p. 163-164).

[30] *Ibidem*, p. 165-166. Manoilescu nu poate să nu observe, în termenii superiorităţii acestei categorii, răspunderile nelimitate ale burgheziei, rolul ei conducător în devenirea societăţii şi în românizarea economiei prin raportare la mărimea acestei structuri sociale (vezi partea a doua, *Funcţiile burgheziei româneşti*, în *Ibidem*, p. 171-359). Burghezia la Manoilescu apărea drept clasa care a creat la noi instituţiile liberale: „Ea le-a dorit, ea le-a introdus, ei i-au folosit. Burghezia era indicată dar să-i înveţe pe români ce este politica şi să facă educaţia naţiunii în vederea rolurilor pe care le avea de îndeplinit” (*Ibidem*, p. 264). Spre deosebire de Zeletin, care afirma că stăpânitorii de fapt ai ţării noastre sunt deţinătorii marii finanţe, puterea politică a burgheziei fiind un derivat al puterii financiare, pentru Manoilescu, cele două izvoare de putere sunt independente, de aici decurgând dubla misiune a burgheziei, formală, instituţională (organizarea şi conducerea statului român) şi cea spirituală, educaţia politică a naţiunii (*Ibidem*, p. 40).

[31] *Ibidem*, p. 368. Mulţi alţi autori (pe care Manoilescu însuşi i-a trecut de astfel în revistă; cf. *Ibidem*, p. 363-366) au încearcat să surprindă esenţa acestei categorii, să definească moral burghezul. Ei au vorbit despre spiritul burghez, înlinat spre individual, cu năzuinţa de a întreprinde, marcat de dorinţa de câştig, dar şi de o viaţă raţională, cu renunaţarea la bucurii în favoarea agonisirii, obsedat de timp; utilitarist, lucrând cu metodă şi disciplină, supus autocontrolului şi înăbuşindu-şi fanteziile, neerotic, burghezul era caracterizat prin mediocritate; relaţiile umane şi sociale depersonalizate de tip burghez erau dominate de raţionalism şi contractualism. Există o vastă literatură asupra acestui subiect. Menţionez doar Matei Călinescu, cu *Cele cinci feţe ale modernităţii. Modernismul, Avangarda, Decadenţa, Kitschul, Postmodernismul*, traducere de Tatiana Pătrulescu şi Radu Ţurcanu, postfaţă de Mircea Martin, Bucureşti, Editura Univers, 1995, şi Régine Pernoud, cu *La bourgeoisie*, Presses Universitaires de France, Paris, 1985. Mă opresc la câteva notaţii ale lui Constantin Noica, făcute în timpul regimului comunist, ca formă de reflecţie asupra perioadei pe care a trăit-o între cele două războaie mondiale (Constantin Noica, *Manuscrisele de la Câmpulung. Reflecţii despre ţărănime şi burghezie*, notă asupra ediţiei de Vlad Zografi, Bucureşti, Editura Humanitas, 1997). După Noica, mica burghezie era eternă în istorie, legată de oraş prin meseriaş, negustor etc. (*Ibidem*, p. 23). Legat de ban, spre deosebire de ţăran, legat de bun, burghezul deţinea valoarea mijloc (banul), dar nu mai ştie valorile-scop, ceea ce

Nu redau întregul demers al autorului, ci voi menţiona, trecând peste unele chestiuni de metodă şi explicaţii conjuncturale (predestinarea sângelui etc.), doar concluziile studiului său cu valenţe descriptive. După Manoilescu, valorile burgheze clasice, caracterizând cu adevărat nivelul de îmburghezire, erau de două feluri, egoiste (securitatea, confortul şi rangul social) şi ideale (familia, patria şi religia). Ierarhia era importantă, întrucât stabilea un tipar social în sine. Din această perspectivă, românii nu păreau predestinaţi virtuţilor burgheze, mai precis celor egoiste, ci mai curând celor eroice, având tendinţa de a aştepta de la stat recunoaşterea personală. Lipsit de un real spirit capitalist, burghezul român era, în consecinţă, preocupat să dobândească un rang (în sens de onoruri în stat, ministru, consul etc), preţuit adeseori mai mult decât averea în sine, aceasta reprezentând un mijloc adeseori pentru dobândirea / „cumpărarea" unei poziţii oficiale în administraţie; pe locul al doilea al trăsăturilor definitorii a categoriei sociale se plasa, conform autorului, preocuparea românilor de a obţine confort, cu înclinaţie spre lux, spre deosebire de burghezul occidental, marcat de dorinţa de agoniseală şi, implicit, de cea de siguranţă. În această ierarhie a burgheziei „adevărate" din spaţiul românesc, preocuparea pentru securitatea socială se găsea pe ultimul loc. Orientarea spre averea solidă, capabilă să-i aducă un venit fix pe o durată lungă, nu-l caracteriza decât într-o măsură restrânsă pe „românul" majoritar[32], ceea ce îl determina pe Manoilescu să-l definească prin valorile sale eroice sau etice, şi nu prin cele mercantile, ca pe un „pseudo-burghez", capabil să ofere cadrul juridic, administrativ şi tehnic necesar manifestării burgheziei în viitor.

Nu intru într-un dialog, peste timp, cu Ştefan Zeletin sau Mihail Manoilescu. Reţin doar faptul că ei considerau societatea românească drept burgheză şi apreciau această categorie socială din considerente mai curând ideologice, civilizatorii, decât istorice sau sociologice. Prin natura analizei lor, cei doi cercetători ai socialului interbelic au ajuns să justifice, aproape paradoxal în raport cu scopul „ascuns" al lucrărilor lor, teoria categoriei sociale suprapuse în mod artificial peste societatea rurală românească, forţând drumul unei evoluţii spre modernitatea de factură occidentală. Efortul lor constructivist, în ceea ce priveşte societatea, a avut însă rolul lui în dezbaterea doctrinară din societate, definită adeseori ca „marea dezbatere interbelică".

Liberalii şi burghezia între analiză şi condamnare. Într-una din puţinele lucrări alocate fenomenului politic în România interbelică, P. P. Negulescu reliefa existenţa partidelor politice prin grupări de cetăţeni care să reprezinte părţi ale masei

determina după Noica criza societăţii „burgheze"; burghezul făcea să rătăcească societatea pe care o constituie (*Ibidem*, p. 31). Găsindu-l dezrădăcinat, liber să se angajeze în orice, să adopte orice sistem de idei, de aici decurgând slăvirea libertăţii („aventura burgheză"), Noica scria despre eşecul burgheziei, care a adus tehnicieni, uniformitate, pe planul justiţiei, administraţiei, instrucţiei şcolare, serviciului divin.

[32] Manoilescu reia un proverb românesc, precum că „mai bine deştept la pagubă, decât prost la câştig", ca exemplu de inadecvare la lumea modernă (Mihail Manoilescu, *op. cit.*, p. 370-393).

naţionale, structuri sociale aflate într-o cumunitate de idei cu ele şi care să le dea puterea să învingă, pe căi legale, în luptele politice şi, implict, autoritatea să guverneze. Când nu se înalţau pe o asemenea temelie socială, grupările de indivizi nu alcătuiau, după filosoful român, partide politice, ci „coterii” personale sau asociaţii de interese particulare[33].

Discuţia asupra dimensiunii sociale a partidelor fusese lansată la începutul anilor ’20 de Dimitrie Drăghicescu, membru al partidului liberal, în lucrarea sa, *Partide politice şi clase sociale*. Acesta încercase să structureze teoretic o nouă bază socială a Partidului Naţional Liberal, în condiţiile trecerii de la sistemul electoral dependent, corespondent al votului cenzitar, la democraţia participativă de după 1918, cu implicaţii politice majore asupra lumii rurale. Legat de ideea unui liberalism social, în care burghezia îşi asocia proletariatul industrial organizat la puterea politică şi la conducerea economică a statului, pentru ca burghezia parazitară a capitalului anonim să fie înlocuită cu burghezia tehnică şi intelectuală[34] şi susţinând că partidul liberal era principalul reprezentant al burgheziei[35], sociologul liberal constata în altă parte că clasele sociale sunt realităţi mobile şi vagi, care tind a se defini şi a se delimita, fără ca să reuşească vreodată să devie categorii închise şi să elimine orice interferenţă între ele[36].

---

[33] P. P. Negulescu, *Partidele politice*, ediţie îngrijită, prefaţă şi note de Nicolae Gogoneaţă şi Ioan C. Ivanciu, Bucureşti, Editura Garamond, f.a. [1926], p. 347. Analiza filosofului bucureştean se apropie de cea clasică pentru spaţiul românesc, regăsibilă în studiul lui Dimitrie Gusti din *Partidul politic* (Dimitrie Gusti, „Partidul politic. Sociologia unui sistem al partidului politic”, în *Doctrinele partidelor politice*, ediţie îngrijită şi note de Petre Dan, Bucureşti, Editura Garamond, f.a. [1923 pentru ediţia originală], p. 7-39).

[34] D. Drăghicescu, *op. cit.*, p. 83 găsea trei curente în sânul partidului liberal la începutul anilor ’20: a). pur burghez, al cadrelor vechi; b). democratic, al intelectualilor, care militează în direcţia câştigării satelor şi al organizării cooperatiste; c). al marii finanţe şi al marilor exploatări industriale; nu o despărţire tranşantă: nuanţa liberalilor şmecheri, echilibrişti încercaţi, sprijinitori ai marii finanţe şi întreprinderi financiare trimite la pierderea simpatiei micii burghezii, a intelectualilor democraţi şi va însemna eşecul politic al Partidul Naţional Liberal; va însemna o acţiune indirectă prin corupţie.

[35] *Ibidem*, p. 35-45. Din punctul de vedere al lui Drăghicescu, clasa burgheză avea o compoziţie eterogenă. Ea îi includea, sociologul liberal nejustificându-şi însă opţiunea, pe orăşenii proprietari mari şi mici, industriaşii mari şi mici, patronii de prăvălii sau întreprinderi comerciale, meseriaşi, salariaţii statului, pe cei cu profesiuni liberale, pe proprietarii rurali mici şi mijlocii, precum şi întreaga „albăstrime” de la sate, funcţionarii satelor. În acest fel, el ajungea la 20% din totalul populaţiei. Deşi considera că valoarea socială şi culturală a burgheziei româneа întrecea cu mult importanţa politică pe care i-o dădea numărul, sociologul liberal recunoştea că această categorie era departe de a avea conştiinţa de clasă clară şi consistentă a burgheziilor statelor din Occident.

[36] *Ibidem*, p. 30. După D. Drăghicescu, „până azi, nici un partid politic propriu-zis n-a fost compus exclusiv numai din oamenii unei clase, nici chiar cu majorităţi din anume clasă. În fond, ceea ce le deosebea nu era clasa de unde se recrutau partizanii, ci anume afinităţi morale şi de doctrină” (*Ibidem*, p. 47).

Cercetarea socială a politicului a fost potenţată ulterior de polemica ştiinţifică dintre Ştefan Zeletin şi Gheorghe I. Brătianu, având ca punct de plecare studiul *Istoria socială* al profesorului de filozofie antică, publicat în 1925[37]; dacă Zeletin, în refuzul istoriei politice (a istorismului), era tributar sociologiei şi marxismului şi gândea posibilitatea ca istoria să devină „o ştiinţă a cazualităţii", istoricul Gheorghe Brătianu se simţea solidar cu noul curent istoriografic al *Annalelor*. Nu substanţa dialogului mă preocupă aici, ci importanţa noii direcţii; Zeletin publicase cu un an înainte marea sa lucrare, *Burghezia română*, plasând această categorie socială în zona P.N.L., iar Gheorghe Brătianu, în contextul rupturii de partidul „bătrânilor" liberali şi a căutării unei noi identităţi pentru formaţiunea pe care o conducea, relua chestiunea socială în *Problema noilor elite şi a liberalismului în România*, studiu publicat iniţial în 1933 de revista *Libertatea* din Bucureşti[38].

Metodologia abordărilor de mai sus este secundară din perspectivă sociologică, întrucât ele nu se constituie în analize ale unui segment social, profesional, ci sunt demersuri teoretice, ideologice sau ideologizate cel mai adesea asupra unei realităţi mai curând politice decât sociale. Doresc doar să relev preocuparea pentru istorie socială existentă între cele două războaie mondiale ca fundal ştiinţific pentru proiectul ratat al unei abordări şi explicări sistematice, chiar empirice, a conceptelor şi realităţilor sociale. Curând, aspectul epistemic al abordării societăţii politice a fost sufocat de factorul ideologic combatant, iar identitatea socială a liberalismului românesc, ca direcţie valabilă de abordare a Partidului Naţional Liberal, din unghiul structurilor profesionale care-l alcătuiesc, a rămas o potenţialitate ştiinţifică, cu resurse paupere.

Între cele două războaie mondiale, liberalii au fost plasaţi interesat, de neutri sau de adversari, uneori s-au reprezentat ei înşişi astfel, într-o anumită zonă a socialului, *burghezia*, şi condamnaţi ca atare. Parafrazându-l pe Gustave Flaubert, pentru care feudalismul nu trebuia explicat ci doar acuzat[39], burghezia era condamnabilă şi în spaţiul românesc pentru tarele lumii moderne. Pentru o societate românească preponderent rurală, desemnarea liberalilor ca burghezi făcea inutilă analiza socială a partidului lor. Asocierea cu burghezia a fost un loc comun al gândirii intelectuale din perioada interbelică cu privire la liberali. Toate aspectele existenţei partidului Brătienilor erau explicate prin rolul atribuit acestei structuri sociale în viaţa statului.

---

[37] Şt. Zeletin, *Istoria socială. Cum poate deveni istoria o ştiinţă a cazualităţii. Expunere de principii în vederea întocmirii unui curs de istorie universală*, Bucureşti, Editura Revistei „Pagini Agrare şi Sociale", f.a. [1926].

[38] Gheorghe I. C. Brătianu, *Problema noilor elite şi a liberalismului în România,* Extras din revista „Libertatea", Bucureşti, Tipografia de Artă şi Editură Leopold Geller, 1933; vezi şi Idem, *Problema tineretului*, Bucureşti, 1937.

[39] „Feudalitate – Nu trebuie să ştii prea bine ce e, dar e obligatoriu să tuni şi să fulgeri împotriva ei" (Gustave Flaubert, *Bouvard şi Pécuchet. Dicţionar de idei primite de-a gata*, traducere, note de istorie literară, notă bio-bibliografică de Irina Mavrodin, Bucureşti, Editura Allfa, 1997, p. 342).

Registrul teoretizărilor cu privire la această categorie socială şi la echivalenţa ei cu liberalii români îi cuprinde pe Ştefan Zeletin, Mihail Manoilescu, deja amintiţi, dar şi pe Virguil Madgeau sau Şerban Voinea etc. În abordarea clasică interbelică asupra structurii sociale în discuţie, *Burghezia română*…, Zeletin gândea partidele drept „grupări ale unui interes de clasă”, criteriul adeziunii nefiind „principiile”[40]. Urmărind să înţeleagă dezvoltarea societăţii româneşti, finalmente pozitivă după autor, prin prisma raportului dintre liberali şi burghezie, autorul lega această structură „economică” de gruparea de referinţă a P.N.L. în anii 1920-1930[41]. Fragilitatea categoriei în discuţie îl conducea însă pe Zeletin la convingerea că „stăpânitorii de fapt ai ţării noastre sunt deţinătorii marii finanţe”[42]. La concluzii similare ajungea Virgil Madgearu, care încerca, în studiul său din 1925, *Formarea şi evoluţia burgheziei româneşti*, să prezinte evoluţia burgheziei române din perspectiva ţărănismului. Economistul ţărănist considera că România nu avea o conducere burgheză, ci una oligarhică; neinteresat de lichidarea regimului feudal, capitalul occidental organizase în spaţiul românesc doar acumularea de capital, prin furt şi exploatare, cu ajutorul statului, precum şi construcţia infrastructurii tehnice şi a instituţiilor de credit, lăsând în urmă o oligarhie financiară, care din punct de vedere politic însemna dictatură[43]. Polemizând la rândul său cu Ştefan Zeletin şi cu lucrarea lui din 1925, Şerban Voinea, unul din puţinii gânditori marxişti din România interbelică, respingea aserţiunea că liberalii reprezentau „burghezia financiară”, susţinută de preponderenţa lor asupra sistemului bancar. El era însă mult mai favorabil ideii vehiculate de Zeletin că Partidul Liberal, departe de a reprezenta burghezia, „a fost şi rămâne cel mai tipic reprezentant al oligarhiei”[44].

Interferarea mediului academic şi a spaţiului public a circumscris elitei liberale termenul de *oligarhie bancară*. Congruenţa cvasiştiinţifică între partidul liberal şi burghezie s-a suprapus şi a influenţat, sub raportul argumentelor, construcţia politică a adeversarilor cu privire la liberali. Perspectiva marxistă asupra politicii a

[40] Ştefan Zeletin, *Burghezia română*…, p. 190.

[41] După autor, această burghezie provenea dintr-un alt grup social cu contururi bine definite, mica boierime românească de secol XIX, a cărei luptă cu marea boierime dăduse forma vieţii sociale din România modernă (*Ibidem*, p. 102-103).

[42] *Ibidem*, p. 194.

[43] Implicit, ţărănismul desemna democraţia din perspectiva economistului şi liderului politic ţărănist (în Virgil N. Madgearu, *Agrarianism, capitalism, imperialism. Contribuţii la studiul evoluţiei sociale româneşti*, ediţie, studiu introductiv şi note explicative de Ludovic Báthory, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1999, p. 98-122). Într-o lucrare militantă, economistul ţărănist aprecia că liberalii îşi extinseseră continuu organizaţia economică, formând un imens trust financiar. Ei conduc şi controlează un număr din ce în ce mai mare de întreprinderi din toate ramurile de activitate, „cointeresează un număr din ce în ce mai însemnat de oameni, îi adduce în sfera sa de influenţă şi-i disciplinează pentru o acţiune politică unitară” (Idem, *Ţărănismul*, Bucureşti, Tipografia „Reforma socială”, 1925, p. 12-13).

[44] Şerban Voinea, *Marxism oligarhic. Contribuţie la problema dezvoltării capitaliste a României*, Bucureşti, Editura „I. Brănişteanu”, 1926, p. 221, 224.

avut astfel rangul de explicaţie absolută în România interbelică, legând partidele de structuri sociale, gândite în bloc şi cu o acţiune unitară. Retrospectiv, sunt cel puţin două teme consecutive care compun imaginea burgheziei şi a partidului liberal între cele două războaie mondiale. Ele nu sunt exprimate într-un discurs coerent, ca efect al semnificatului şi semnificantului, şi doar obiectivul lor, de negare a rolului liberalismului în schimbarea socială din spaţiul românesc, le conferă unitate, întrucât forja legitimitatea pentru diverşii actori politici din acei ani.

a. Existenţa unei **burghezii birocratice liberale**, plantă nenaturală în organizaţia socială a românilor. Apreciind că burghezia românească era în cea mai mare parte „o chestiune artificială ieşită din deţinerea puterii de stat”[45], Andrei Corteanu, conservator şi iorghist, redactor la revista *Argus*, considera că singura burghezie reală, îmbogăţită prin comerţ, industrie şi prin speculaţii financiare, era neromânească, recrutată din rândul elementului evreiesc[46]. Argumentul principal oferit de autor era imaturitatea industriei naţionale, aflată „în faşă”, îndeplinirea de către străini a funcţiilor marelui capitalism în domeniul industrial şi faptul că burghezia se sprijinea exclusiv pe deţinerea puterii în Stat. Pierderea guvernării, aceste observaţii erau făcute în 1924, în timpul guvernării liberale Ion I. C. Brătianu, însemna, după autor, sfârşitul regimului burghez. Andrei Corteanu afirma că hrănită şi întreţinută artificial, lipsită de practica profesională a categoriei sociale capitaliste, burghezia română nu avea resurse pentru a supravieţui[47]. Ea reprezenta, aşadar, o *burghezie bugetivoră*. O perspectivă asemănătoare avea în acei ani Mihail Manoilescu, care aprecia, într-un articol din revista *Revista Vremii* intitulat „Între ţărănime şi

[45] Andrei Corteanu, *Schițe politice și economice. Extrase din Revista Vremii*, Bucureşti, Colecţia Actualităţi, Cultura Naţională, f.a. [1924], p. 8.

[46] *Ibidem*, p. 26.

[47] Andrei Corteanu, „Ţărăniştii”, în *Revista Vremii* din februarie 1923, *apud* Andrei Corteanu, *op. cit.*, p. 27. Lipsa burgheziei reale, predominanţa pseudoburgheziei, grupată în mai multe partide politice, sub diferite etichete de pură formă, era subliniată şi de Filitti, care considera că puterea politică a încurajat, spre a-şi crea o clientelă, pornirea tavică spre burse, funcţii şi pensii, şi a risipit banul public în scopuri de demagogie electorală, spre a beneficia şi mai departe de bugete tot mai umflate (Ioan C. Filitti, *Rătăcirile unei pseudo-burghezii și reforme ce nu se fac. Comprimarea bugetului și simplificarea aparatului de stat. Armonizarea salariilor și desființarea cumulului pentru o mai bună legiferare*, Institutul de Arte Grafice „Bucovina” I. E. Torouţiu, Bucureşti, f.a., p. 3). Într-o discuţie la Mesaj, la 9 februarie 1929, şi în dorinţa de a justifica politica de concesiuni urmărită de noua putere instalată în noiembrie 1928, Mihail Ralea afirma că „burghezia noastră s-a format…exclusiv prin ajutorul statului: este o burghezie bugetară, pe care am întreţinut-o 70 de ani cu impozitele noastre ale tuturor” (în Ion Constantinescu, *Din însemnările unui fost reporter parlamentar. Camera Deputaţilor. 1919-1939 (note şi memorii)*, Bucureşti, Editura Politică, 1973, p. 219). În anii ’30, „burghezia cosmopolită din Bucureşti”, în sensul de neromânească, era asumată şi ştiinţific (vezi Mihai Pop, „Semnele formării unei noi burghezii bucureştene”, în *Sociologie Românească*, anul II, nr. 1, ianuarie 1937, p. 27-28).

presudo-burghezie”, din 22 aprilie 1923, situaţia socială şi politică a României Mari ca fiind artificială şi anormală prin existenţa pseudo-burgheziei[48].

Dublarea perspectivei burghez-birocratice asupra P.N.L. de aprecierea că el reprezintă *burghezia bancară* (Petre Andrei)[49] nu urmărea decât să scoată în evidenţă oligarhismul care domina viaţa publică, falsul liberalism al liberalilor români, politica promovată de aceştia în momentul guvernării comprimând în fapt viaţa economică, înăbuşind toate veleităţile de libertate în favoarea unei pături sociale înguste[50].

b. Explicaţia structurală de factură sociologică asupra *burgheziei liberale* era prelungită în direcţia politică a partidului, atât în planul intern, cât şi extern, pentru a explica „criza formaţiunii liberale” şi inevitabila ei disoluţie, subiectul favorit al adversarilor. Stricta perspectivă socială pe relaţia cu introducerea votului universal şi

---

[48] Salvarea, după autor, nu însemna dispariţia presudo-burgheziei, ci transformarea ei într-o burghezie adevărată. Conform lui Manoilescu, atacurile ţărăniştilor în spirit de clasă nu făceau decât să întărească oligarhia liberală, solidarizând cu ea toate forţele de conservare (*apud* Mihail Manoilescu, *Memorii*, vol. I, ediţie îngrijită, prefaţă, note şi indice Valeriu Dinu, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1993, p. 47). Era o pseudo-burghezie formată din oameni politici interesaţi, membri în diferite consilii de administraţie ale societăţilor anonime, care nu dădeau respectivei asociaţii nici competenţă şi nici muncă, ci doar instituiau controlul Partidul Naţional Liberal asupra vieţii economice şi financiare; era doar specularea autorităţilor şi a publicului consumator, considera şi ing. Ştefan Mihăescu, deputat naţional-ţărănist în 1930 („Politica şi consiliile de administraţie”, în *Cronica Politică şi Parlamentară*, anul II, nr. 45-46, vineri 28 martie 1930, p. 8-9).

[49] „M.O.”, nr. 14, 16 ianuarie 1930, partea a III-a, Dezbaterile Adunării Deputaţilor, şedinţa din 14 decembrie 1929, p. 317-330, *apud* Petre Andrei, *Discursuri parlamentare (1929-1933)*, ediţie îngrijită de Doru Tompea şi V.F. Dobrinescu, Iaşi, Editura Ankarom, 1996, p. 284. Petre Andrei considera că forţa Partidul Naţional Liberal în Vaslui era dată, în primul rând, de constrângerea materială (bancară) pe care ştia să o folosească în orice ocazie şi, în special, cu prilejul alegerilor. După omul politic naţional-ţărănist, liberalii aveau în Vaslui un capital de cel puţin 40 de milioane de lei; el enumera între băncile „liberale”: Banca Populară „Cetatea lui Ştefan cel Mare”, unde M. Negură era preşedintele consiliului de administraţie, iar părintele Manoilescu şi d-ul Bârcă erau membri, „Casa de Credit din Vaslui”, în al cărei consiliu de administraţie erau cuprinşi Constantin Gheorghiade, primarul liberal Ioanid, M. Negură, Vasile Sassu, dr.-ul Ţaicu fiind directorul băncii), „Federala Spiru Haret”, „Federala Băncilor Populare”, condusă de Gh. Răşcanu, părintele Florea şi de Tuchiţă Simionescu, „Banca Comercială şi Agricolă” din comuna Codăeşti, condusă de fostul deputat Holban şi de Gh. Răşcanu, „Banca de Credit a Agricultorilor”, cu 5 milioane capital ş.a. Pamfil Şeicaru afirma că avantajele pentru personalul politic oferite de consiliile de administraţie au schimbat mentalitatea Partidului Liberal: industria şi comerţul începuse să-i acapareze atenţia în defavoarea marii proprietăţi (Pamfil Şeicaru, *Scrieri*, vol. III, selecţia textelor, îngrijire şi note Victor Frunză, Bucureşti, Editura Victor Frunză, 2003, p. 60).

[50] Manoilescu vorbea despre „naţionalismul bancar al liberalilor”, ei reprezentând un grup cu interese limitate, dar cu pofte nelimitate (Mihail Manoilescu, *op. cit.*, p. 47-48). Vezi şi Ştefan Antim, *Alte studii şi portrete*, Bucureşti, Editura „Adeverul” S.A., f.a. [1939], p. 35-39 sau Ion Constantinescu, *op. cit.*, p. 222.

lărgirea participării politice înspre ţărănime domină orice analiză de factură politologică sau sociologică asupra liberalilor. Reprezentant al şcolii gustiene a anchetelor sociale, Constantin Enescu desemna formaţiunea liberală drept „partidul burgheziei orăşeneşti", caracteristică mai ales pentru România mică, sub regimul electoral al colegiilor restrânse[51]. „Partid al marii burghezii", singurul bine structurat, cu cadre puternice, lipsa de popularitate fiind compensată printr-o puternicul edificiu financiar şi economic (Pamfil Şeicaru)[52], formaţiunea Brătienilor era acuzată de bazele „pur materiale" ale organizării (Mihail Manoilescu), de „sectarismul" care repugna şi îndepărta tineretul doritor de o „Românie mai curată decât cea pe care o moştenise"[53]. Răspunzând lui Nicolae Iorga, care făcea antiteza între partidele organizate, dar fără popularitate (cu trimitere la liberali), şi partidele cu popularitate, dar fără organizaţie, aşa cum considera el Partidul Naţional-Ţărănesc, Petre Andrei refuza „acea organizaţie strânsă de interese materiale", care înăbuşea gândirea şi autonomia morală, vehiculând ideea că Partidul Naţional-Ţărănesc reprezenta, în contrapondere cu Partidul Naţional Liberal, o comunitate de credinţe şi idealuri[54].

Condamnarea publică a liberalilor era, prin urmare, o consecinţă atât a direcţiei marxiste care influenţa în perioadă cercetarea sociologică şi care avea tendinţa să asocieze formaţiunilor politice structuri sociale bine delimitate şi, prin urmare, motivate în obţinerea puterii[55], cât şi a dezbaterii publice, dominată discursiv de „ceilalţi", de adversarii P.N.L. Asaltaţi de proiecţii negative care-i identificau cu bugetul statului, ca fiind cei dependenţi de resursele publice, ori cu uşor definibile interese materiale, financiare şi industriale, condamnabile din perspectiva unei preponderente populaţii rurale, liberalii erau desemnaţi drept cei care întronaseră politica de partid şi cu ea politica de afaceri, de abuzuri şi de ilegalităţi în viaţa publică a României; manifestele îi desenau caricatural-zoologic drept „şobolanii care

---

[51] Organizaţiile rurale liberale apăreau în această schemă interpretativă ca fiind create după 1900, sub influenţa lui Spiru Haret. *Cf.* C. Enescu, „Semnificaţia alegerilor din decembrie 1937 în evoluţia politică a neamului românesc", în *Sociologie românească*, anul II, nr. 11-12, Noiembrie- Decembrie 1937, p. 515.

[52] Pamfil Şeicaru, *Istoria partidelor naţional, ţărănist şi naţional ţărănist,* partea I, partea a II-a, ediţia a II-a, îngrijire, note, postfaţă de Victor Frunză, Editura Victor Frunză, Bucureşti, 2000, p. 227.

[53] Mihail Manoilescu însuşi mărturisea preocuparea, de moment, să intre în formaţiunea liberală (Mihail Manoilescu, *op. cit.,* vol. I, p. 27).

[54] „M.O.", nr. 11, februarie 1929, partea a III-a, Dezbaterile parlamentare, Adunarea Deputaţilor, şedinţa din 16 ianuarie 1929, p. 400-407, *apud* Petre Andrei, *op. cit.*, p. 30. Transformarea P.N.L. în obiect de delimitare politică ajungea la nivel local. Petre Drăghici considera, cu privire la judeţul Sibiu, că, spre deosebire de Partidul Naţional-Ţărănesc, înrădăcinat în tradiţia politică din judeţul Sibiu, partidul liberal nu avusese aderenţe organice în judeţ, el compunându-se din diferiţi oportunişti, ţărani bogaţi cointeresaţi, mari comercianţi, industriaşi, fabricanţi şi intelectuali pripăşiţi de la alte partide (Petre Drăghici, *Repriviri politice (1918-1944)*, Sibiu, Tiparul „Progresul", 1945, p. 8-9).

[55] Ştefan Zeletin şi Dimitrie Drăghicescu erau sociologi, iar istoricul Gheorghe Brătianu era racordat şcolii istoriografice din jurul revistei franceze *Annales*, unde influenţa marxistă era puternică.

rodeau cașcavalul naţiei” sau ca „șacali ai vieţii publice”, efigie a politicianismului românesc[56]. În primul său discurs parlamentar din noiembrie 1926 (publicat ulterior ca broșură cu titlul *O mărturisire de credință*), Mihail Manoilescu afirma că „naţionalismul liberal era un liberalism al dividentelor”, iar în partidul liberal, himerele câtorva vizionari serviseră, conștient sau inconștient, ca să acopere egoismul profitorilor[57].

Importanţa faptului discursiv în construirea unei imagini publice intens negative a formaţiunii liberale de „castă a puterii” a fost mare în societatea românească. Aceste sintagme nu circulau doar la nivel central, propagându-se în societate, fiind susţinute de realităţile locale sau exacerbându-le în limbajul ideologic. Ion Matasă, un avocat și publicist din Piatra-Neamţ, personaj politic

[56] ANIC, Fond Direcţia Generală a Poliţiei, dos. 62 / 1930, f. 63-65. Vezi și Alexandru-Florin Platon, „L' insulte par le corps dans le discours politique antisémite. Quelques exemples roumains”, comunicare prezentată în cadrul colocviului *L' insulte (en) politique: haines séculaires et soudaines flambées*, organizat de Institut d' Histoire Contemporaine, Université de Bourgogne, Dijon, mai 2006, text care mi-a fost pus la dispoziţie prin amabilitatea autorului. Studiu tipărit în limba română în volumul coordonat de Lucian Leuștean, Petronel Zahariuc, Dan Mâţă, *In honorem Ioan Ciupercă. Studii de istorie a românilor și a relațiilor internaționale*, Iași, Editura Universităţii Alexandru Ioan Cuza, 2007. Vezi de asemenea, în *Dreptatea*, anul II, nr. 132, vineri, 23 martie 1928, p. 1, o caricatură a lui Vintilă Brătianu înfăţișat ca un „șobolan” sau acelaşi ziar de partid, anul II, nr. 85, 28 ianuarie 1928, p. 1, în care „reflectoarele adevărului” luminau „roata” de cașcaval devorată de șobolanii liberali și de viermi. Titlul este de asemenea sugestiv: *Reflectoarele adevărului și patriotismul liberal*. Din perspectiva dizidenţilor din iunie 1930, care mărturiseau discursiv dorinţa de a purifica partidul, Ion Nistor și anturajul său erau desemnaţi drept „purceii Bucovinei”, patronul lor sufletesc fiind Alecu Constantinescu-„Porcu”; ei ar fi corupt provincia, prin băncile „vintiliste” și prin fond religionar; Ion Nistor regizorul șarlatanii „glasiste” (de la ziarul *Glasul Bucovinei*): acuze că a păstrat în nume propriu 6 milioane de lei primite ca subvenţie pentru organizarea unei expoziţii la Cernăuţi, nu i-a depus la BNR, ci la băncile partizanilor politici; locuinţă fastuoasă; la fel clubul liberal, imobilul intitulat „Casa noastră”, cumpărat de la Banca Ţării, institut de credit agricol falimentat („Afacerile grandioase ale d-lui Nistor”, în *Mișcarea*, anul XXIV, nr. 14, marţi, 9 decembrie 1930, p. 1). Cu prilejul discuţiei la Mesajul Tronului din decembrie 1932, Eduard Mirto, ministrul Lucrărilor Publice și al Comunicaţiilor în guvernul Maniu afirma despre liberali că „așa anchilozaţi în interesele industriale și bancare, nu vă puteţi mișca”; conducerea nu are libertatea de acţiune, că în problemele de stat, avea de ales între interesele statului și interesele industriei și băncilor pe care la patronaţi” (Aurel Buteanu, deputat de Satu-Mare, *Spre o nouă Constituţie. Discurs rostit în ședința din 18 dec. 1932 a Adunării Deputaţilor, cu prilejul discuţiei Adresei de răspuns la Mesajul Regal*, Cluj, Editura „Patria”, 1933, p. 29). Nu doar adversarii vehiculau aceste apelative zoologice la adresa liberalilor. Nemulţumit de o dobânda mare la un împrumut pe care N.P. Ștefănescu, directorul general al Băncii Românești, i l-a acordat, istoricul C.C. Giurescu amintește depreciativ că acesta era poreclit „Ploșniţă” și că avea dinţi de aur în faţă (C. C. Giurescu, *Amintiri / 1*, București, Editura Sport-Turism, 1976, p. 259-260).

[57] Mihail Manoilescu, *op. cit.*, vol. I, p. 71.

obscur care se proiectase înainte de război ca liberal, orientându-se după 1918 spre ţărănişti, afirma că "nu în mod întâmplător şi răzleţ fruntaşii acestui partid se află în fruntea multor instituţii economice de dânşii înjgheate şi susţinute, iar, prin influenţa lor politică şi tovărăşia statului sau comunei, puternic întărite"[58]. În momentul rupturii, dizidenţii liberali au împrumutat limbajul adversarilor pentru a justifica propria lor mişcare. Constantin Iarca, disident liberal din Buzău în anii '20 şi directorul proprietar al ziarului *Liberalul*, susţinea necesitatea unei campanii de purificare a partidului, substituit prin marii bogătaşi, pentru a reda Partidului Naţional Liberal rolul de cel mai important instrument de progres pe care îl avusese prin oamenii superiori de dinainte[59].

Acest demers opoziţionist a îngrădit politica şi manifestarea publică a liberalilor români pe direcţia industrializării. Într-o Românie majoritar rurală, catalogarea partidului liberal ca partid industrial şi bancar sau partid al industriei augmenta eticheta socială de „burghez" aplicată liberalului în general. În primul deceniu interbelic, I. G. Duca a fost mai mereu preocupat să înlăture acuzele adversarilor politici, cu pretenţii de justificare teoretică, privind natura oligarhică şi industrială a partidului liberal, vorbind de Partidul Naţional Liberal ca apărător al tuturor claselor sociale[60]. Schimbarea de atitudine s-a impus abia în anii '30, contextul crizei economice fiind decisiv în această direcţie[61].

---

[58] Ion Matasă, *Spre democraţie*, în ANDJ Neamţ, fond Ion Matasă, dos. 42 / 1914, f. 38-40. În altă parte, el mărturisea că încercase să intre în P.N.L., deşi, influenţat de scrierile lui Mihai Eminescu, nu simpatiza acest partid; credea însă, că împreună cu alţii, să se formeze „stânga acestui partid" (Idem, *Amintiri şi comentarii*, în ANDJ Neamţ, fond Ion Matasă, dos. 23 / 1973, f. 66). Ulterior, el a fost unul din fondatorii organizaţiei Neamţ a Partidului Ţărănesc, considerând că liberalii reprezentau un grup „plin de afacerişti, miniştri, deputaţi, senatori, toţi oameni de afaceri" (Idem, *Ziaristica şi politica*, în ANDJ Neamţ, fond Ion Matasă, dos. 45 / 1970, f. XIII). La finalul anilor '20, el s-a înscris totuşi în PNL, ajungând, după 1933, membru în delegaţia permanentă a liberalilor nemţeni; în context, Ion Matasă aprecia Partidul Naţional Liberal ca fiind singurul partid pe care se putea bizui ţara, la baza lui stând „idei care nu se schimbă după bunul plac al şefilor ori după bătaia vântului" (Nicu Guranda, *Activitatea P.N.L. din judeţul Neamţ în 1934-1935*, Piatra-Neamţ, 1936, p. 21).

[59] Momentul declinului formaţiunii liberale era stabilit după 1907, fenomenul accentuându-se la începutul războiului mondial; partidul se transformase într-o mare societate pe acţiuni care nu mai urmărea obiective generale, ci interese particulare. Trebuie spus şi faptul că dizidentul buzoian se afla în conflict cu dr. C. Angelescu, unul din cei mai bogaţi oameni din România Mare („Autoritate liberală", în *Liberalul*, Buzău, anul XXXVII, nr. 1, 13 ianuarie 1929); în mod similar, prin „aristo-bancocraţia ocultei", prezenta raţiunea rupturii Virgil P. Andronescu, fost primar al oraşului Constanţa; el acuza că nici unul din cei 120 de profesori universitari înscrişi în partid în 1921 nu fusese promovat la capacitatea unui fotoliu ministerial (Virgil P. Andronescu, *Spre reînoirea liberalismului românesc. Conferinţă*, Constanţa, Institutul de Arte Grafice al ziarului "Dobrogea Jună", 1932, p. 5-8).

[60] El considera sintagmele „partid *oligarhic*", „*partid industrial*" drept simple „formule de atac" sau legende vehiculate periodic de adversari, întrucât Partidul Naţional Liberal nu

Identificarea liberalilor cu profitorii statului, cu membrii consiliilor de administraţie din diferite societăţi a rămas însă o constantă a imaginarului public[62].

înţelegea să fie apărătorul unei singure clase sociale sau al unei singure ramuri economice; el confirma faptul că prin structura ei, România, în primul rând un stat agricol, trebuia să păstreze acest caracter întrucât agricultura era îndeletnicirea marii majorităţi a populaţiei; Duca aducea drept argument al sincerităţii liberalilor, care nu urmărea să schimbe caracterul agricol, firesc şi tradiţional, al economiei naţionale, trecutul de reforme în favoarea ţărănimii; afirmarea opţiunii industriale a partidului liberal era făcută cu grijă, întrucât „nu exista nici o incompatibilitate între dezvoltarea industriei şi propăşirea agriculturii”, plecând de la bogăţiile ţării ce nu pot rămâne neproductive. Partidul Naţional Liberal era, prin urmare, un partid agricol şi unul industrial (I. G. Duca, „P.N.L. – partid industrial (o nouă legendă)”, în *Democraţia*, anul XV, nr. 4, aprilie 1927, p. 3-6). Duca a revenit la subiect în 1929, respingând insinuările presei naţional-ţărăniste, care caracterizau o dată în plus partidul drept unui burghez şi bancar; el reitera concepţia privind progresul tuturor claselor sociale, fără deosebire, în cadrul proprietăţii particulare, printr-o politică democratică, de ordine, de naţionalism şi de armonie socială; el încerca să invalideze orice acuză de oligarhism prin emanciparea politică a ţărănimii care se datora Partidului Naţional Liberal (I. G. Duca, „Partid burghez – partid bancar”, în *Viitorul*, anul XXII, nr. 6282, miercuri, 23 ianuarie 1929, p. 1; „Doctrina şi înfăptuirile partidului naţional-liberal. Câteva precizări”, în *Viitorul*, anul XXII, nr. 6288, joi, 31 ianuarie 1929, p. 1).

[61] În 1933, când în urma crizei economice şi a reagrarizării Vestului s-a impus necesitatea procesului de industrializare, liberalii vor asuma hotărât noua postură; a fost o modificare importantă a tacticii opoziţioniste. *Politica industrială. Studii şi rapoarte alcătuite de secţiile economice ale Cercului Central de Studii al Partidului Naţional-Liberal. „Prin noi înşine”*, apărută în 1933 la imprimeriile Partidului („Independenţa”), dădeau măsura asumării unei identităţi clare în domeniu. Tancred Constantinescu, preşedintele secţiunei Economice a Cercului de Studii, vorbea în „Cuvântul înainte” de necesitatea Partidul Naţional Liberal de a repara greşelile guvernelor trecute şi de a pune din nou România în situaţiunea de odinioară… (*Ibidem*, p. 4). Considerat partidul industriei, membrii liberali respingeau învinuirea, afirmând însă necesitatea acordării unei mari solicitudini dezvoltării industriale a ţării şi politica de armonizare a intereselor tuturor claselor sociale. Partidul Naţional Liberal „revendică cu mândrie – afirma I. G. Duca – rolul covârşitor pe care marii conducători ai partidului, din trecut, l-au avut în înfiinţarea industriei naţionale (*Ibidem*, p. 7). La rândul lor, Constantin I. C. Brătianu şi Alexandru Topliceanu acceptau imputarea făcută de adversari, de a fi un *partid industrial şi bancar*, după el Partidul Naţional Liberal fiind singurul partid politic care a înţeles că o ţară nu poate să se dezvolte şi să trăiască fără industrie. Stadiul de ţară agricolă i se părea corespunzător statelor barbare, ţărilor sălbatice din Africa *Ibidem*, p. 11; în raportul lui, Alexandru Topliceanu, considera industria drept principalul izvor de bogăţie naţională şi hotărâtoare armă de apărare în caz de pericol. Era o datorie faţă de trecut şi faţă de ţară pentru Partidul Naţional Liberal de a o salva, o revalorizare a politicii „prin noi înşine” (*Ibidem*, p. 43).

[62] Ion C. Brătianu în şedinţa Adunării Deputaţilor din 13 ianuarie 1887, răspunzând unei interpelări a lui Titu Maiorescu, privind ordinea publică: „Noi nu avem nici o burghezie, căci burghezia cea veche s-a dus şi cea nouă acum se formează; nu avem nici un cler, căci clerul a fost decimat de străini, şi d’abia acum se organizează; nu avem nici o magistratură cu tradiţii ca în alte ţări: magistratura noastră este foarte onorabilă, foarte învăţată, dar îi

Evident, liberalii nu sunt victimele inocente ale acestui discurs. Ei se făcuseră odioşi multora prin practicile lor politice şi economice. Pe de altă parte, nici răspunsul lor nu a fost, în genere, puternic şi sistematic. Demersul lor reactiv s-a organizat în jurul unor demonstraţii pur raţionale, de a arăta normalul acestui fapt economic şi realitatea unor naţional-ţărăniştii ocupând poziţii similare într-o serie de întreprinderi[63]. Au ridicat, de asemenea, problema moralităţii politice liberalilor, plecând de la exemplul familiei Brătianu. Amintirea lui Ion C. Brătianu trimiţând în judecată o serie de colaboratori, pentru că firmele lor făcuseră afaceri cu statul, sau atitudinea radicală a lui Vintilă Brătianu ca prim ministru în scandalul concesiunilor petrolifere realizate cu deputaţii Grigore Tollea şi I. Irimescu-Cândeşti, judecata fiind oprită ulterior de guvernul Maniu[64], erau legate de construcţia liberalului dezinteresat material şi patriot, care îşi sacrifica interesele de afaceri personale intrând în minister. Un Ion Brătianu care părăsise o guvernare de 12 ani cu 200 de mii lei datorii (la 1888), Dimitrie A. Sturdza cu averea compromisă a lui la începutul secolului al XX-lea ca urmare a implicării sale politice şi greutatea cu care soţia lui Vintilă Brătianu plătea datoriile soţului constituiau reperele discursive ale rectitudinii morale a liderilor liberali în raport de bani publici. În opoziţie fiind în anul 1932 şi asumând o poziţie politică etică, liberalii promiteau în momentul guvernării lor controlul averilor tuturor demnitarilor[65]. Dar aceste trimiteri justificatoare la personalităţile proeminente ale partidului erau formale şi, prin urmare, slabe ca forţă

trebuie consistenţă ca să poată rezista la un moment dat: critica opoziţiei trebuie să fie înţeleaptă (*Partidul Naţional-Liberal faţă cu grupurile politice de astădi. Discursurile rostite de D-nul I. C. Brătianu, preşedinte al Consiliului de Miniştri, şi de Domnul Eug. Stătescu, ministru al Justiţiei, cu ocasiunea interrpelării D-lui T.L. Maiorescu relativă la urmările atentatului din strada Vămei ăn şedinţa Adunării Deputaţilor de la 13 ianuarie 1887*, Bucuresci, Tipografia Curţii Regale, F. Göbl fii, 1887, p. 10).

[63] Ion Hâncu, „Partidele politice şi Consiliile de Administraţie", în *Opoziţia*, anul II, nr. 19, 15 februarie 1929, p. 15-16; Idem, în *Opoziţia*, anul II, nr. 20, 24 februarie 1929, p. 20-22; Idem, în *Opoziţia*, anul II, nr. 21, 3 martie 1929, p. 10-11. Liberalii considerau că o altă legendă trebuia să înceteze, cea privind protecţia acordată interesat industriei hârtiei, făcută, după adversari, intereselor întreprinderilor liberale; ei arătau că din 6 fabrici de hârtie, una singură „Letea" (reprezentând 26% din totalul producţiei) era condusă de liberali; restul: „Buşteni" (în care era implicată familia regală cu 35%), „Fabricile Blank" (40%, cu Câmpul Lung, Petru Falău, Piatra Neamţ, Scăeni), aparţinând „Băncii Marmorosch Blank" din care făcea parte toată banca ministerială naţional-ţărănistă („O legendă anti-liberală care trebue să înceteze", în *Viitorul*, anul XXII, nr. 6286, marţi, 29 ianuarie 1929, p. 2).

[64] Vezi studiul meu, Ovidiu Buruiană, „Demisia guvernului Vintilă I. C. Brătianu (noiembrie 1928). Implicaţiile unei schimbări guvernamentale", în *Analele Ştiinţifice ale Universităţii Al. I. Cuza din Iaşi (serie nouă). Istorie*, tomul XLVIII – XLIX, 2002 – 2003, p. 149-170.

[65] *Discursul D-lui C.I.C. Brătianu,* rostit în şedinţa dela 17 august 1932 a Adunării Deputaţilor, în *Partidul Naţional-Liberal şi situaţiunea ţării. Cuvântările rostite de d-nii: I.G. Duca, Const. I.C. Brătianu, Alex. Lapedatu, Ioan Botez şi Victor Iamandi – la Discuţiunea Mesajului în sesiunea extraordinară din iulie-august 1932* –, Bucureşti, Imprimeriile Independenţa, 1932, p 30-31.

de convingere pentru un electorat asaltat mediatic de descrierea afacerilor, aflate adeseori la limita licitului, realizate de membrii intermediari ca poziţie ai formaţiunii liberale.

Ca urmare, ei înşişi obsedaţi să se definească şi influenţaţi de sociologia marxistă, liberalii nu găsesc altă valoare referenţială social decât cea burgheză, chiar dacă au fost preocupaţi să arate legitimitatea acestei principale categorii sociale a modernităţii în spaţiul românesc. Vintilă Brătianu a fost principalul purtător de cuvânt al liberalilor în această direcţie. Prin fenomenul de atribuire de rol, specific modului în care oamenii politici simplifică scena socială, liderul liberal a devenit efigia „burghezului”. Adversarii liberalilor s-au întrecut în a-l portretiza negativ, interesaţi fiind să-i arate caracterul meschin, ursuz, încăpăţânat, incapabil instituţional, prin politice haotice pe care le promova şi prin cecitatea voluntară faţă de afacerile colaboratorilor[66]. Fapt care a accentuat înverşunarea lui Vintilă Brătianu pentru a susţine cauza „naţională” a burgheziei româneşti.

Pentru el, burghezia era baza statului parlamentar şi constituţional, aşezat pe votul obştesc, caracterizat prin dispariţia privilegiilor, deoarece conducerea lui era asigurată de intelectuali, comercianţi, industriaşi şi agricultori, ridicaţi din burghezime sau chiar din popor. Polemizând cu socialiştii, liderul liberal aprecia că năzuinţele muncitorului de la sate şi de la oraşe erau de a deveni „burghez”, cu posesiune, având îndeletniciri intelectuale în afara celor 8 ore de lucru şi trăind o viaţă confortabilă[67]. Imaginea pozitivă a burghezului implica, potrivit lui Vintilă Brătianu, şi transformarea capitalistului rentier, moştenitor al roadelor muncii altora, în burghezul productiv şi folositor[68]. Aprecierea ideologică a categoriei sociale era însoţită de liderul liberal prin apologia burgheziei naţionale, legată, prin originea sa, de „masele mari”, de unde se alimenta continuu, şi de clasele conducătoare prin elementele de elită ieşite din popor, care avea astfel menirea de a crea solidaritatea socială indispensabilă propăşirii statului modern[69].

Mult mai aplecat spre echivalenţa dintre politic şi social, Alexandru Lapedatu aducea drept fapt al diferenţei din trecut dintre liberali şi conservatori emanciparea clasei ţărăneşti, Partidul Naţional Liberal susţinând ţărănimea, în acest raport, doar din perspectiva unei burghezii în formare. Istoricul de la Cluj recunoştea rolul liberalilor în crearea şi sprijinirea burgheziei în dezvoltarea ei, afirmând că această categorie socială era o necesitate organică pentru evoluţia socială şi politică a statului, ea realizând trecerea tranziţia de la regimul oligarhic al boierilor la regimul

[66] Vezi Alexandru-Florin Platon, art. cit.; Pamfil Şeicaru, „Ionel I. C. Brătianu, arhitectul...”, în Pamfil Şeicaru, *op. cit.*, p. 71.

[67] Vintilă I. Brătianu, „Burghezia de ieri şi de mâine”, în *Democraţia*, anul X, nr. 1-2 Ianuarie-Februarie 1922, p. 3 (vezi şi Gh. Sbârnă, *Partidele politice din România. 1918-1940. programe şi orientări doctrinare*, Bucureşti, Editura Sylvi, 2001, p. 73).

[68] *Ibidem*, p. 7.

[69] *Ibidem.*

de democraţie[70]. Asumarea unei politici „burgheze" a fost accentuată de proiectul ţărănist al guvernului Maniu, după 1929, care, cel puţin la nivel de retorică publică, tindea să perceapă burghezia urbană drept o „pătură de paraziţi netrebnici", mai ales pe relaţia cu Vechiul Regat[71].

Dezbaterea asupra burgheziei nu a rămas cantonată la nivelul intelectual sau al liderilor de partid. Semn că termenul de „burghezie" inducea identităţi puternice, ea a coborât şi pe nivelul intermediar al politicii. Ion Matasă, menţionat anterior, considera că prin burghezie nu trebuia înţeleasă „o clasă socială, care stăpâneşte în proprietate particulară instrumentele de producţie (pământ, fabrici, ateliere, capital mobiliar sub orice formă), ori acei intelectuali, care, fără să fie proprietarii acestor bunuri, beneficiază indirect de ele, ori îşi însuşesc ideea de proprietate şi libertate individuală, ca făcând parte integrantă din sufletul lor"; ci întreaga societate de astăzi, „dreptul omului de a trăi liber, de a fi stăpân pe braţele şi mintea lui, precum şi pe produsul lor". Organizată democratic, această societate era alcătuită din mai multe clase sociale, „născute din procesul de diferenţiere economică", dar nu era

---

[70] El explica şi unele acte politice şi administrative din trecut prin această prismă, precum stabilirea capitalei Principatelor Unite la Bucureşti, deoarece aici exista o burghezie naţională, spre deosebire de Iaşi, unde pătura capitalistă era alogenă, precumpănitor evreiască („Discursul D-lui Alex. Lapedatu, în *Partidul Naţional-Liberal şi situaţiunea ţării...*, p. 50-51). Pe aceeaşi linie se situa Ioan Botez, profesor la Facultatea de Ştiinţi a Universităţii ieşene şi aflat pentru prima dată în Parlament în 1931, din partea Camera de Comerţ, circ. I, considerat un „cărturar al Iaşilor" (*Parlamentul românesc*, nr. 7, 1931, p. 10; vezi şi Lucian Predescu, *Enciclopedia Cugetarea. Material românesc. Oameni şi înfăptuiri*, ediţie anastatică, Bucureşti, Editura Saeculum I.O., Editura Vestala, 1999 [Bucureşti, Editura Cugetarea – Georgescu Delafras, 1940], p. 120; *Anuarul Parlamentar. 15 iunie 1931*, Bucureşti, Tip. „Dimitrie Cantemir", 1932, f. p.). Admiţând că partidul liberal crease burghezia în spaţiul românesc, ca formă de trecere de la sat la oraş, el considera că „burghezia nu era o clasă antinomică, împotriva rurarilor, ci este o funcţie fără de care nu poate să trăiască nici o societate omenească" („Discursul d-lui prof. I. Botez, Şedinţa Senat dela 24 august", în *Idem*, p. 92-93).

[71] La nivel teoretic în revista *Democraţia*, George Popovici ridica problema burgheziei, el arătând că una din principalele caracteristici ale vieţii politice de după 1918 fusese concentrarea atenţiei partidelor politice, a guvernului, spre lumea satului. Compensarea exagerată a neglijenţei de dinainte de 1914, motivată de dorinţa captării voturilor ţărănimii, dăduse naştere unei supralicitări de promisiuni rurale, care stătuse la baza oricărei activităţi politice, în dauna burgheziei; „pătură românească şi nemuritoare", aceasta fusese lăsată complet în părăsire, deşi sărăcită, după război, avea nevoie de sprijin pentru a deveni un factor real de energie şi producţie naţională. El acuza Partidul Naţional-Ţărănesc de preocupare de distrugere metodică a burgheziei române de la oraşe, ceea ce constituia o „adevărată crimă naţională"; falimentul moral şi material care pândea burghezia era însă datorat şi tăcerii vinovate şi supunerii burgheziei, care aşteptase „cu braţele încrucişate" propria ei distrugere. Această analiză exprima decepţia faţă de atitudinea pasivă a unor structuri „burgheze" faţă de politica agresivă a P.N.L. faţă de noul guvern şi faţă de identitatea asumată de ei (George Popovici, „Burghezia oraşelor", în *Democraţia*, anul XVII, 12. decembrie 1929, p. 29-34).

condusă de o singură clasă în folosul ei; specularea şi spolierea se face de al om la om, încheia omul politic nemţean aprecierile lui asupra burgheziei[72].

Ideile liberale au fost astfel legate de lupta burgheziei urbane apusene împotriva orânduirii feudale; oraşul şi industria dăduseră în perspectivă istorică burghezia industrială, comercială şi bancară. Valeriu Roman conchidea că în lipsa reazemului firesc, din perspectivă socială, al doctrinei liberale, partidul liberal fusese în spaţiul românesc instrumentul pentru crearea burgheziei, dar şi pentru eliberarea ţărănimii de sub jugul latifundiarilor[73]. Ideea de a armonizare a intereselor industriale cu cele agrare, cu industrializarea consecutivă a agriculturii, în dorinţa realizării unei bunăstări generale, domină fondul gândirii liberalilor cu privire la burghezie.

Reflecţia liberalilor români asupra burgheziei nu a fost însă una consistentă. Într-o ţară în care 80% din populaţie locuia în mediul rural, gândirea lor politică i-a determinat să ignore dezbaterea teoretică din perioadă. Aceasta nu se regăseşte, sub aspectul menţionat, în publicaţiile proprii ale liberalilor români, de natură teoretică, pecum *Democraţia*. Spre dezamăgirea lui Ştefan Zeletin, care ar fi afirmat că „mare lucru n-au înţeles liberalii români din lucrările mele, nici mare folos n-au tras pentru clarificarea politică”. Lucrările de analiză sociologică au făcut mai mult rău adversarilor liberalismului, decât să fi adus vreun folos pozitiv liberalilor înşişi, constata şi Gheorghe Brătianu[74].

În perioada de până la al doilea război mondial, puţini au fost aceia care au respins, într-o manieră netă, echivalenţa stabilită între structurile (clasele) sociale şi grupările politice. Un A.D. Xenopol aprecia, la începutul secolului XX, că „distincţia dintre partidele din ţara noastră, ca de altfel din toate ţările lumii, se face pe baza ideilor, nu pe baza persoanelor, nici a claselor sociale”[75]. După 1918, Petre P. Negulescu gândea imposibilitatea claselor sociale de a exista ca simple categorii funcţionale. Indivizii care le compun „nu se mai disting între ei prin drepturile lor diferite, ci doar prin funcţiile diferite pe care le îndeplinesc în corpul social”[76], afirma cunoscutul filozof. Analizele lor au fost însă trecute sub tăcere, din raţiuni politice şi de atracţie intelectuală faţă de explicaţiile schematice şi atotcuprinzătoare ale sociologiei marxiste.

---

[72] Ion Matasă, *Democraţie şi dictatură*, Piatra-N.[eamţ], Atelierele Tipografice „Înainte”, f.a. [1937], p. 78-79.

[73] Valeriu Roman, „Preconizări în politica agrară”, în *Democraţia*, an XVII, nr. 6, iunie 1929, p. 25-29.

[74] *Apud* Gheorghe I. Brătianu, *Liberalism şi democraţie*, extras din revista „Libertatea”, Bucureşti, Tipografia de Artă şi Editură Leopold Geller, 1935, p. 13-14.

[75] A. D. Xenopol, *Istoria partidelor politice în România*, Bucureşti, Editura Albert Baer, 1910, p. 101.

[76] P. P. Negulescu, *op. cit.*, p. 223.

3. Liberalii ca reprezentanţi ai unei „formaţiuni bancare". Organizaţia financiară a Partidului Naţional Liberal între cele două războaie mondiale (studiu de caz)[77]

> „Cei trei «B», banul, bugetul şi birocraţia erau cele trei reazeme de totdeauna ale liberalilor" (Mihail Manoilescu)[78].

Încercând să explice „ realitatea Partidului Naţional Liberal" în faţa anchetatorilor comunişti, Asra Berkowitz, director de publicaţii liberale după 1916, menţiona, alături de structurile politice la nivelul sau cele de propagandă, organizarea financiară a formaţiunii din care făcuse parte. Încercând să descopere propria cale de salvare, el nu ezita să utilizeze limbajul marxist al noilor puternici ai zilei, afirmând că dimensiunea financiar-bancară a liberalilor sprijinea pe cea politică şi viceversa. Dar intenţionat sau nu, Asra Berkowitz făcea trimitere mai curând la organizaţia specială de partid, cunoscută drept *Casa Partidului Naţional Liberal* şi nu la practici prin care formaţiunea politică să fi drenat în folos propriu bani publici. Societate civilă, fără scop lucrativ, această structură mai puţin cunoscută în istoria liberalilor totaliza şi administra patrimoniul imobiliar al formaţiunii liberale[79].

În discuţia despre structura financiară a organizaţiei iberalilor români între cele două războaie mondiale, am să mă opresc la rândul meu asupra *Casei Partidului*, din raţiuni de cunoaştere istorică. Deşi doar într-o măsură redusă îmi propun să reconstitui întreg eşafodajul financiar al Partidului Naţional Liberal, sunt conştient de faptul că problema este importantă în sine şi istoriografic, întrucât orice partid politic îşi construieşte o susţinere materială a participării publice[80]. Analiza acestui aspect permite de altfel istoricului accesul la registrul intim al politicului, la implicarea, includerea sau investiţia personală a membrilor dar şi la diversele ierarhii care caracterizează o asociaţie. Îngrădită metodologic de istoricii de dinainte şi de după 1989 prin clişee şi formulări totalizante, privindu-i pe liberali ca reprezentanţi ai capitalismului bancar autohton, „natura financiară" a partidului liberal rămâne dificil

---

[77] Acest subcapitol are la bază studiu meu, Ovidiu Buruiană, „Organizaţia financiară a Partidului Naţional Liberal între cele două războaie mondiale", publicat în *Revista de Istorie Socială*, tom XIII-XV, 2008-2010, Iaşi, Editura Polirom, 2011, p. 371-384.

[78] Mihail Manoilescu, *op. cit*, vol. I, p. 168.

[79] Ca patrimoniu, autorul discută doar despre Institutul Ion Brătianu, Institutul Ion I. C. Brătianu, Biblioteca Ion C. Brătianu, care întrunea aproximativ 50 000 volume privitoare la sud-estul Europei, volume de o rară valoare artistică şi culturală; era, fără îndoială, un patrimoniu istorico-cultural şi chiar material de o excepţională valoare, dar Asra Berkovitz omite, intenţionat sau nu, alte clădiri aparţinând liberalilor ca partid (ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 274-275).

[80] Petre Ghiaţă afirma că „ceea ce face durabilă existenţa partidelor şi le dă autoritate să guverneze efectiv este baza lor economică; fără această armătură materială, care le dă putinţa să regleze funcţionarea structurii economice a însăşi organismului social, partidele politice chiar populare au existenţă efemeră" (Petre I. Ghiaţă, *Alb şi negru. Introducere în ştiinţa politicei practice*, Bucureşti, Editura „Vremea", 1931, p. 24-25).

de documentat istoric, fapt care explică în parte frecventarea insuficientă a problemei. Sursele sunt disparate, neexistând un fond arhivistic care să păstreze actele *Casei Partidul Național Liberal*. În lipsa lui, în discuția subiectului, am făcut apel la lacunarele informații din presă (mai ales din *Viitorul*), din memoriile unor oameni politici liberali, precum Victor Slăvescu, dar mai ales la unele acte din fondul Mihail Berceanu, aflat la Arhivele Naționale Istorice Centrale, personajul în sine fiind important pentru funcționarea respectivei organizații.

3.1. Practici financiare în cadrul Partidului Național Liberal. Scurte considerații

Dominația pe care liberalii o exercitau asupra domeniului bancar, primul aspect menționat sau sugerat de Asra Berkovitz, ținea mai curând de practica politică locală; nu știu în ce măsură ea poate fi extrapolată la partid în întregul lui, ca o trăsătură definitorie, în pofida echivalenței făcute interesat între partidul liberal și marea finanță. Existența „băncilor liberale” în fiecare județ poate fi documentată (sucursale ale „Băncii Românești”, „Casei Rurale”, „Creditelor funciare” etc. sau bănci mici, precum „Banca Viilor” la Focșani, Banca „Petrodava” din Piatra Neamț ș.a.), dar ea semnifică, mai curând decât o regulă, o reminiscență a sistemului politic cenzitar de dinainte de război, când asocierile profesionale făceau, în cazul liberalilor, ca organizațiile politice să fie dublate de instituții financiare; cointeresate în viața economică locală, acestea acordau împrumuturi avantajoase partizanilor locali, reprezentând totodată spații de întrunire și de discuție. Numeroasele întreprinderi administrate ofereau totodată, sau puteau realiza acest lucru, liberalilor locuri în consiliile de administrație, posturi bine retribuite care determina un număr de devotați pe care partidul liberal putea conta în momentele de mobilizare politică. Este totodată o forțare de interpretare istorică, întrucât chiar dacă conțin în cadrul consiliilor de administrație membri liberali, nu toate aceste instituții erau gata să susțină necondiționat partidul[81].

Sufragiul universal a relativizat, în bună parte, aceste metode politice; deși, prin Victor Slăvescu, Vintilă Brătianu a extins după război sistemului financiar liberal în Ardeal și Banat (cu sucursale Băncii Românești la Cluj, Sibiu, Timișoara, Oradea, Satu Mare etc.) ca premisă pentru organizarea politică, așa cum sugerează Asra Berkowitz și o serie de contemporani și istorici[82], rezultatul public a fost modest în

[81] Astfel se prezenta informația că liberalii au transformat Banca Iașilor și Banca Bacăului în sucursale ale lor, plătind 70 000 000 lei pentru a plăti depozitele (Radu Rosetti, *Pagini de jurnal* (selecția textului, introducere și note de Cristian Popișteanu, Marian Ștefan, Ioana Ursu), în *Magazin istoric*, serie nouă, anul XX, nr. 11 (236), noiembrie 1986, p. 45).

[82] ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 288-289. Vezi cunoscutele imagini construite de I. G. Duca, privind necesitatea reorganizării partidului pe criterii electorale prin înființarea de cluburi-organizații la sate (I. G. Duca, *Amintiri politice,* vol. III, p. 193), dublate de bănci (cu atragerea oamenilor destoinici), create nu numai la orașe, ci și la sate, ca pârghii esențiale; după cum se exprima Nicolae Iorga: „în fiecare

termeni de performanţă electorală. Nu pentru faptul că s-a lovit de organizaţia financiară locală a „Băncii Albina", legată de oameni politici din partidul naţional transilvănean, ci pentru că votul universal presupunea alte reguli, iar formaţiunea condusă de Iuliu Maniu era mai bine plasată, prin tradiţie şi cadre, în mediul politic de dincolo de Carpaţi. Prin urmare, deşi constituiau o bază potenţială pentru manifestarea publică partizană, nu cred că în provincii sau chiar în judeţele Vechiului Regat organizaţiile financiare să fi reprezentat un substitut pentru acţiunea politică nemijlocită. În orice caz, ele sunt, istoriografic, un factor de reţinut, mai ales pe relaţia cu propaganda sau cu „mistificarea" unor voturi, deşi nu au dat partidului consistenţa în electorat, aşa cum au clamat contemporani şi istorici deopotrivă. Partidul liberal definit „ca partid bancar" este, după mine, o construcţie politică a adversarilor, având ca temei prezenţa unor finanţişti în cadrul formaţiunii liberale, utilă în condiţiile imaginarului politic tradiţional premodern, preponderent rural, care asocia banul cu magia (banul ca „lucru al dracului") sau cu impunerea fiscală aproape de neînţeles a statului. Nici chiar la nivel central, colaboratorii lui Vintilă Brătianu, personaje precum N. P. (Nae) Ştefănescu[83], mulţi ani directorul

centru rural mai de seamă, în fiecare oraş apare în ultimul timp câte o sucursală a Băncii Româneşti. Câteodată apare şi câte un club şi un ziar al lor" (N. Iorga, „Partidul Liberal se reorganizează", în *Neamul românesc* din 6 octombrie 1920, *apud* Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX (1918-1948)*, Bucureşti, Editura Paideia, 1999, p. 132), cu intrarea ulterioară a noilor membri în consiliile de administraţie ale băncilor liberale.

[83] N. P. Ştefănescu, inginer, cu o carieră profesională ce s-a intersectat cu a fraţilor Brătianu (absolvent al Şcolii Naţionale de Drumuri şi Poduri, a lucrat sub direcţia lui Anghel Saligny), director al *Navigaţiunii Fluviale Române* (N.F.R.) şi al docurilor din Galaţi şi Brăila, a fost un personaj important al refacerii după război, în serviciul statului, încât propaganda liberală nu a ezitat să îl numească drept „unul din factorii importanţi ai ţării" (*Figuri politice şi administrative din epoca consolidării*, Bucureşti, Tipografia „România Nouă" Theodor I. Voinea, 1924, p. 133). Contemporanii îl plasează pe poziţii decisive la întreprinderile dominate de liberali, multe înfiinţate după 1918, precum „Câmpuri petrolifere Băicoi" (preşedinte), „Creditul minier" (preşedinte), „I.R.D.P." (preşedinte), „Forajul", „Petrol Românesc", „Petrol Govora", „Sulfobioxid", „Reşiţa", „Industria română de gaz metan", „Lignitul", „Lupeni", „Petroşani", „Calea" (cariere), „Fabrica românească de locomotive şi vagoane *Lemaitre*", „Fabricile de maşini And Rieger", „Şantierele române de la Dunăre", „Societatea română de materiale de drum de fier", „Societatea anonimă de întreprinderi electrice *Electrica*", „Societatea anonimă de electricitate Arad", „Steaua electrică", „Moara Românească", „Zahăr *Chitila*", „Uzinele chimice române", „Creditul tehnic", „Creditul tehnic transilvănean", „Dâmboviţa" (ciment), „Firul" (textile), „Industria casnică română"; „Prejmar" (textile); „România" (navigaţie pe mare), „S.R.D." (Societatea de Radiodifuziune); de asemenea, se găsea în consiliile de administraţie a unor bănci, precum „Creditul extern", „Banca Română a Orientului", „Banca Viticolă", „Creditul funciar rural", „Dacia România" („Liberalii, consiliile de administraţie şi democraţia", în *Dreptatea*, anul II, nr. 349, sâmbătă, 8 decembrie 1928, p. 2; „Lista incompletă a consiliilor de administraţie brătieniste", în *Opoziţia*, anul I, nr. 8, 1 decembrie 1928, p. 11-13). Însă numele său a fost legat de „Banca Românească", unde a fost director, director general până în martie 1933, atunci când a

general al „Băncii Românești”, C.D. Creangă, cel care a condus Banca Generală a Țării Românești[84], inginerul Gheorghe Popescu „Cocoșatul”, conducătorul Creditului Industrial[85], George Gheorghiu (fostul secretar general de la Finanțe al lui Vintilă Brătianu)[86], Mihail Enescu, directorul general al Casei Centrale a

fost cooptat în Consiliul de Administrație al băncii, în care a fost ales apoi vice-președinte și administrator-delegat; a făcut din această instituție financiară prima de profil din țară, fapt care i-a adus încrederea fraților Ionel și Vintilă Brătianu, care l-au întrebuințat în tot felul de misiuni; în locul său, director a devenit Victor Slăvescu (ANIC, Fond Rosetti, dos. 94 / 1932-1934, *Jurnal (9 mai 1932- 31 decembrie 1934)*, f. 56-56 v.; Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 809). A fost, în mare măsură, cel care a salvat „Banca Românească” în timpul crizei, instituția pe care o reprezenta rezistând cel mai bine, plătind mereu cu toate ghișeele deschise și liniștind astfel clienții, în pofida „inimii cât un purice” a directorului, așa cum afirmă Constantin Argetoianu; alături de Tancred Constantinescu și „Creditul Industrial”, s-a opus, în pofida tuturor presiunilor (ale Băncii Naționale, dar și ale regelui), fuziunii într-un cartel / consorțiu bancar (sub numele de „Băncile Române Unite”) care să salveze „Banca Blank”, afirmând că preferă „să moară singur decât cu un cadavru în brațe” (Constantin Argetoianu, *Memorii. Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. al IX-lea, Partea a VIII-a (1930-1931), ediție și indice de Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, București, 1997, p. 315; vezi și alte informații despre personaj în *Ibidem*, p. 268; 287; 310-316). Refuzul explicit era un semn al puterii, dar dezvăluie și capacitatea lor economică.

[84] G. D. Creangă, supranumit „Doctorul”, era devotat statisticii și avea o răbdare „de catâr”, dublată de o „voință de fier” și „îndrăzneală de aventurier”, după cum îl prezintă Corvin M. Petrescu, *Alb și negru (caleidoscop politic)*, București, „Tipografiile Române Unite”, 1925, p. 102; a condus, după război, „Banca Generală”, bancă germană „naționalizată”, din comitet făcând parte Barbu Știrbey, Ion Mitilineu, Ion Callimachi, I. G. Duca, Elias; a fost prima mare instituție financiară afectată de criza economică, în sensul falimentului, din cauza volumului prea mare de angajamente, în pofida participațiilor în afaceri bune (ca Banca Basarabiei) și a unui activ suficient ca să poată fi asanată; după Constantin Argetoianu, motivul falimentului a fost politic, Constantin Angelescu, guvernatorul Băncii Naționale, național-țărănist, opunându-se asanării fiindcă era bancă liberală (Constantin Argetoianu, *op. cit.*, vol. IX, p. 277).

[85] Gheorghe Popescu, inginer, fost director general al porturilor și al căilor de comunicație pe apă, profesor la Școala Politehnică din București; ulterior, i s-a încredințat direcțiunea generală a „Societății Naționale de Credit Industrial” (*Figuri politice și administrative*…, p. 134; Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 676). De pe această poziție, el a intrat adeseori în conflict cu Victor Slăvescu, care nu ezită să-l considere corupt, dispus pentru afaceri oneroase (Victor Slăvescu, *Note și însemnări zilnice*, vol. I, *Octombrie 1823-1 ianuarie 1938*, ediție îngrijită, cuvânt înainte și indice de Georgeta Penelea-Filitti, București, Editura Enciclopedică, 1996, p. 38, 41 ș.a.).

[86] George Gheorghiu, avocat, secretar general la Finanțe, colaborator al lui Vintilă Brătianu care i-a prețuit capacitatea, sprijinindu-l ca secretar general la agenția de presă „Rador”, șeful secției publicațiilor, informațiilor și propagandei în Institutul Național de Export, raportor de probleme economice la Ministerul de Industrie și Comerț (Corvin M. Petrescu, *op. cit.*, p. 65; Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 354).

asigurărilor sociale[87], T. Axente, directorul general al Centralei Băncilor Populare[88], Constant Georgescu, Gheron Netta ş.a. nu au ocupat poziţii partinice determinante, ei constituind mai curând o elită administrativă / profesională, legată de partid prin intermediul cercurilor de studii. Sunt numeroase cazurile în care, aflaţi în fruntea unor instituţii financiare, aceşti „bancheri" au refuzat să acorde credite liberalilor, fapt tradus prin antipatizarea lor chiar în cadrul formaţiunii liberale[89]; ei erau, de altfel, desconsideraţi şi stigmatizaţi ca „profitori înnăscuţi", după cum afirmă chiar Asra Berkowitz[90]. Autorul „mărturisirilor" către Securitatea Poporului recunoştea că partidul avusese mai curând ponoase de la această situaţie de „partid bancar", multe adeziuni fiind făcute exclusiv în scopul profitului individual. De asemenea, este greu de documentat aprecierea că personajul intermediar al politicii liberale era omul de afaceri[91]. În pofida multiplelor exemple de economişti aflaţi ca şefi de organizaţii

[87] Corvin M. Petrescu, *op. cit.*, p. 101.

[88] *Ibidem*, p. 104. Exista o legătură cu factorul politic, Duca afirmând într-un moment de dispută că „pe mine nu mă poţi juca cum vrei, eu te-am numit, eu te dau afară" (Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 49; data de luni 30 iulie 1928).

[89] Dorind să-şi modernizeze casa, C.C. Giurescu solicitase un împrumut, în 1929, de la N. P. Ştefănescu. Grijuliu când dădea împrumuturi, acesta l-a „interogat" / anchetat pe tânărul istoric asupra salariului, vârstei, asupra titlului de proprietate al casei şi a cerut, în concluzie, ca poliţele să fie girate de socrul lui Giurescu; finalmente, el a oferit împrumutul cu o dobândă foarte mare, de 12%, ceea ce l-a determinat pe tânărul liberal (director al Aşezămintelor Brătianu în acel moment) să-l poreclească „ploşniţă" (Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 259-260). Slăvescu, participând la parastasul pentru împlinirea unui an de la moartea lui (pe 17 iunie 1937), observa lumea puţină şi nota că „se vede că n-a fost simpatizat, chiar dacă a fost stimat" (Slăvescu, *op. cit.*, vol. II, *2 ianuarie 1938 – 31 decembrie 1939*, p. 257). În aceleaşi memorii, eminentul economist liberal menţiona multe cazuri în care, ca director al „Societăţii Române de Credit Industrial", a refuzat să împrumute afacerişti sau oameni politici liberali; vezi cazul generalului Moşoiu şi a unei întreprinderi a acestuia (*Ibidem*, vol. I, p. 41-42), caracterizarea negativă făcută lui Ion Pillat, venit să solicite un credit pentru o fabrică de şampanie de la Azuga (*Ibidem*, p. 39), sau impresia doamnei Sarmiza Alimănişteanu, marcată negativ de denunţarea contului din cauza dispariţiei gajului (*Ibidem*, p. 41); vezi şi caracterizarea făcută lui Avram Imbroane din Banat, prezentat că „tot vine mereu pe la mine şi se jeluie că nu poate obţine un credit pentru moara tatălui său" (*Ibidem*, p. 43).

[90] ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 290-291. Moralistul şi eseistul C. Banu îi caracteriza ca fiind uneori o calamitate. „Convinşi că deţin adevărul absolut, lipsiţi de înţelegerea vieţii totalitare a Statului; mărginiţi şi prezumţioşi; utili numai când lucrează în subordine, ei devin, în posturile de comandă, o cauză permanentă de pagube şi de încurcături" (C. Banu, *Grădina lui Glaucon sau Manualul bunului politician*, ediţie îngrijită şi studiu introductiv de Valeriu Râpeanu, Bucureşti, Editura PRO, 1998, p. 38).

[91] Mai ales după moartea lui Ionel Brătianu, s-a cumulat conducerea instituţiilor financiare şi a organizaţiilor partidului, cu rezultatul descompunerii organizaţiilor politice liberale, consideră autorul menţionat (ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 291). Aşa cum încerc să documentez mai departe, membrii Partidului Naţional Liberal aveau o orientare profesională diferită decât cea de oameni de afaceri.

judeţene (Mitiţă Constantinescu, Victor Slăvescu, Tancred Constantinescu etc., afaceri având însă majoritatea liderilor liberali proeminenţi) cred că afirmaţia de mai sus este mai curând contextuală. În România interbelică, implicarea în „afaceri”, ca membru al consiliilor de administraţie sau având propria întreprindere, era o practică politică, indiferent de partid, exceptându-i pe legionari şi pe comunişti, care au acuzat, de altfel deopotrivă, legătura între politică şi economie.

În aceste condiţii, discuţia asupra cheltuielilor curente ale partidului depinde, ca modalităţi majore de subvenţionare a formaţiuni, de cotizaţiile plătite de membrii şi de averea imobiliară, aducătoare de profit. Doar amintite în acest text, există evident şi alte practici financiare (şi politice totodată), legate oarecum de instituţiile partidului, care asigurau fondurile necesare politicii liberale.

3.2. Organizaţia specială financiară de partid. Casa Partidului Naţional Liberal

Asociaţia publică modernă face statutar referire la un patrimoniu, pe care şi-l constituie şi care slujeşte scopurilor asumate de membrii organizaţiei. În cazul liberalilor, averea partidului era structurată sub forma *Casei Partidului Naţional Liberal*, societate pe acţiuni; respectiva *Casă* era proprietara imobilului de pe Calea Victoriei unde se afla sediul partidului (în faţa Cercului Militar) şi a unei serii de case mai mici pe strada Edgar Quinet, ale căror prăvălii aduceau chirii însemnate. De asemenea, Societatea avea în proprietate întreprinderile „L’ Independance Roumaine”, cu un imobil în strada Academiei 17 ce răspundea în Calea Victoriei, în Piaţa Teatrului Naţional, cuprinzând clădiri, unde erau instalate ziarele partidului şi o tipografie destul de modernă, cu multe linotipuri, maşini plane şi o rotativă. Veniturile Societăţii se compuneau astfel în principal din chirii[92].

Înfiinţarea şi organizarea acestei instituţii a partidului o aflăm („mai curând”) dintr-un memoriu remis lui Carol al II-lea pe 17 iunie 1938 de către liderului liberal Constantin I. C. Brătianu, în contextul legii de desfiinţare a partidelor politice şi a lichidării bunurilor acestora. Cum aflăm din text, documentul este consecinţa unei

[92] Conform unui raport din iunie 1938, alcătuit de Ministerul de Justiţie, cu prilejul preluării bunurilor „fostului Partid Naţional Liberal”, Partidul deţinea imobilele *Casei Partidului Naţional Liberal* din Bucureşti, Calea Victoriei 34, str. Edgar Quinet no. 2, Calea Victoriei 46 şi str. Poincaré 17, achiziţionate înainte de 1914, dar cu renovări şi adăugiri făcute în 1935/6, evaluate după registre la 7.340.000 lei; aceste imobile aduceau un venit anual de 2 800 000 lei, din care acopereau toate cheltuielile de exploatare, întreţinere, impozite şi subvenţionarea ziarelor liberale. Existau şi Efectele Publice, acţiuni şi depozite liber evaluate, după registre, la 5 milioane, a căror valoare reală era considerată jumătate (după cum se menţiona în Raport). Activul era grevat de o datorie chirografară de 6 milioane lei la Banca Românească. De asemenea, instalaţiile tehnice ale Societăţii „Imprimeriile Independenţa” reprezentau 15 milioane lei, cu un activ realizabil de aproape 2. 700. 000 lei, grevate însă de o datorie de aproape 13 milioane lei; exploatarea ziarelor *Viitorul*, *L’Indépendance Roumaine*, precum şi a *Gazetei Muncitorului* sau *Poştei Ţăranului* era considerată deficitară (ANIC, fond M. Berceanu, dos. I A / 41, f.a., f. 40-41).

audienţe neacordate lui Dinu Brătianu de către rege şi sintetizează situaţia patrimoniului liberal[93]. Respingând în sine decretul lege de punere sub sechestru a Casei Partidului Naţional Liberal, preşedintele liberal menţiona confuzia autorităţilor cu privire la averea partidului. Argumentele sale trimiteau la înfiinţarea şi evoluţia *Casei*, o instituţie independentă de organizaţia politică, deşi numele părea să indice partidul ca posesor. După Dinu Brătianu, societatea era compusă din persoane membre ale partidului, dar care aveau proprietate asupra acţiunilor, ceilalţi membri liberali, care nu subscriseseră, neavând nici un drept de posesiune. Prin urmare, *Casa* reprezenta o persoană „civilă", similară instituţiilor culturale de tipul aşezămintelor culturale, capitalul ei aparţinând acţionarilor. Decretul lege amesteca astfel, neconstituţional din perspectiva liderului liberal, averea unor acţionari cu averea unui partid, lichidând o avere privată şi schimbând proprietarii acestei averi, clama liderul liberal. Considerată o asociaţie în afara partidului, *Casa* avea drept scop nemijlocit sprijinirea activităţii politice a liberalilor, beneficiul subvenţionând presa partidului; însă, menţiona ultimul din fraţii Brătianu, sacrificiul acţionarilor fusese voluntar, obiectivul urmărit fiind luminarea conştiinţei cetăţenilor prin presă.

Scopul politic al *Casei*, de sprijinire a propagandei Partidului Naţional Liberal, transpare atât din puţinele mărturii care reflectă funcţionarea instituţiei, cât şi din lupta amorsată de grupul Tătărescu pentru controlul ei, spre sfârşitul anilor '30. În raport cu propaganda, în martie 1931, se adopta de exemplu hotărârea ca din beneficiul net pe anul anterior să fie destinată fondului special creat de Aşezământul cultural „Ion C. Brătianu" pentru lucrări despre viaţa şi activitatea lui Vintilă Brătianu suma de 100 000; concomitent, ca formă de reconciliere cu Casa Regală, dar şi pentru a sugera raporturile trecute dintre Partidul Naţional Liberal şi monarhie, adunarea generală punea în aplicare o propunere a lui Vintilă Brătianu din 1928 să fie destinaţi câte 100 000 de lei din veniturile *Casei* pentru construirea monumentului Independenţei (Regele Carol I) şi a celui pentru reîntregirea neamului (Ferdinand I)[94].

Casa Partidului Naţional Liberal fusese fundată, ca atare, în 1911 de către Ion I. C. Brătianu şi un număr restrâns de amici politici care subscriseseră capitalul necesar constituirii[95]. Cu ajutorul unui împrumut obţinut de la Mauriciu Blank

---

[93] Victor Slăvescu, *op. cit.*, vol. II, p. 259.

[94] Evident, mobilul acestei donaţii se schimbase („Casa Partidului Naţional Liberal", în *Viitorul* anul XXIII, nr. 6944, sâmbătă, 28 martie 1931, p. 3).

[95] Lista iniţială a celor care au subscris la aceasta întreprindere liberală, numită „Casa Partidului", o aflăm dintr-un dosar (purtând data de 21 mai 1911, Bucureşti) aflat în fondul Berceanu la Arhivele Naţionale Istorice Centrale (ANIC, Fond Mihail Berceanu, dos. I A 92 / 1911, f. 1-2). Printre contributori, găsim numele cunoscute ale partidului, precum Ion I. C. Brătianu, Vasile G. Mortzun, D. Arţăreanu, Em. Porumbaru, Alex. Simionescu, D. Ionescu-Brăila, P. Gârboviceanu, Ion G. Plessia, dr. C. Angelescu, Alex, G. Donescu, I. I. Niculescu-Dorobanţu, D. Iuca, Vintilă I. C. Brătianu şi Constantin I. C. Brătianu, Ion G. Duca, Dim. Burileanu, G. Meitani, G. Popa Lisseanu, Pompiliu Eliade, Victor Antonescu, Grigore Duca, dr. I. Costinescu, Emil Costinescu, Spiru Haret,

(directorul „Băncii Blank”), preşedintele liberal de atunci cumpărase imobilul din Calea Victoriei, datoria fiind plătită ulterior de societarii Casei Partidului. Retrospectiv, Dinu Brătianu afirma că încrederea în fratele său şi buna administraţie a fondurilor au generat încredere, acţiunile *Casei* multiplicându-se ca expresie a creşterii partidului. Asociaţia nu strânsese fonduri prin cotizaţii, plătite de membrii Partidul Naţional Liberal, ci numai prin subscrierea voluntară a acţionarilor. Ca atare, eu nu ştiu să existe un act care să impună cumpărarea de acţiuni de către membrii partidului, deşi rulau zvonuri că senatorii şi deputaţii liberali erau obligaţi la contribuţii pentru Casa partidului, mai ales pentru acoperirea cheltuielilor în alegeri şi a celor de propagandă. Casa se întreţinuse cu propriile ei fonduri şi cu donaţiile făcute instituţiei, sub forma legatelor, de prieteni ai familiei Brătianu[96].

Fiecare acţiune nominativă costa 500 de lei. După prima emisiune, cea de la fondare, cu 1290 de acţiuni (3870 fiind acordate gratuit, probabil după război, într-o a doua emisiune care acorda câte 3 acţiuni de fiecare acţiune deţinută), în perioada interbelică numărul acţiunilor a fost mărit, emisiunea a doua cu plată numărând încă 6492 de acţiuni[97]. Totalul de 11 652 de acţiuni ridicau averea partidului la valoarea

Nicolae Filitti etc., dar şi nume precum Gr. L. Trancu-Iaşi, Pompiliu Ioaniţescu (după 1918, în alte partide, precum Partidul Poporului, Partidul Ţărănesc, Partidul Naţional-Ţărănesc şi Frontul Românesc; ei retrăgându-şi participarea), Dem. C. Iarca (ulterior, disident liberal), M. Blank etc. Sumele cele mai mari subscrise aparţineau lui Const. G. Cociaş (100 000 lei subscrişi), Ion I. C. Brătianu şi Constantin Alimănişteanu (cu 30 000 lei), Alex. I. Filipescu, Ion G. Plessia, Dim. M. Burileanu, I. I. Niculescu-Dorobanţu, Emil C. Petrescu (fiecare cu câte 25 000 de lei); ceilalţi fraţi Brătianu subscriseseră fiecare 20 000 de lei, ca şi dr. C. Angelescu, Christ. Tabacovici, C. Basarab Brâncoveanu, Toma Stelian sau Emil Costinescu. Cele mai multe contribuţii / subsripţii erau de 5 000 de lei. În total, era vorba de 107 depunători, care subscriseseră o sumă de 748 500 de lei, din care se încasase însă, în faza iniţială, doar 199 050 lei, mai mare decât suma de care era nevoie absolută cu ocazia semnării contractului definitiv. Ulterior, şi alţi liberali sau aceiaşi (precum George G. Danielopol, Alex Tătăranu, Constantin Alimănişteanu, Constantin Neamţu, căpitanul Gr. Cotrutz, Dimitrie Iarca, Ion D. Procopiu, Jean Th. Ghica, iar pe 10 Iunie 1911 Toma Stelian) au făcut vărsăminte sau şi-au mărit contribuţiile, suma finală vărsată ajungând la 231 850 lei (Ibidem, f. 2 v.).

[96] În document, sunt menţionate cazurile Cecilia Petrescu şi Alexandru Iliescu (Ibidem, dos. I A 42 / f.d., f. 1-3). Asra Berkowitz afirmă că veniturile asociaţiei erau reprezentate, în afară de chirii, de contribuţiile voluntare, de sumele provenite din colectarea de sume de către unii fruntaşi financiari ai partidului, din reţineri de 3 mii lei lunar prevalat asupra diurnelor deputaţilor şi senatorilor liberali şi din donaţii ocazionale (ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 294-299).

[97] Într-o şedinţă extraordinară a Consiliului de Administraţie a *Casei*, care a avut loc în ianuarie 1932, se hotărâse sporirea capitalului social de la 700 000 lei la 25 de milioane, membrii partidului naţional-liberal fiind invitaţi să subscrie, până la 15 februarie 1932, un capital de 3 180 000 lei, mai precis 6360 de acţiuni nominative a 500 de lei fiecare, prima rată fiind de 125 de lei / acţiune la care se adăugau 35 de lei de acţiune reprezentând cheltuielile emisiei; restul sumei urma să fie vărsată în trei tranşe până în luna mai 1932, neplata acţiunilor însemnând renunţare irevocabilă; vărsămintele contribuiau la Fondul de

aproximativă de piaţă de 6 milioane de lei, sumă foarte mare pentru acele timpuri. După un tabel al acţionarilor, dar ale cărui date sunt din 1936, cel mai probabil, acţionarii *Casei* pot fi plasaţi în mai multe categorii (în documentul de arhivă, acţionarii sunt trecuţi în ordine alfabetică)[98]; sunt unii foarte importanţi, cu multe acţiuni la activ, la acest nivel incluzându-i pe Dimitrie Th. Arţăreanu (administratorul *Casei*), cu 1400 de acţiuni, Mihail Berceanu cu 600, membrii familiei Alimănişteanu, cu 405 acţiuni (cele mai multe însă avându-le Dimitrie C. Alimănişteanu, 240), Const. Orghidan, cu 400 (plătite integral), Tancred Constantinescu, cu 400 (toate la a doua emisiune, cu plată), Alex. Ottulescu, cu 312, Alex. G. Donescu cu 304, Mihail D. Arţăreanu, cu 280 (apare însă şi Eugenia D. Arţăreanu cu 108 acţiuni), dr. C. Angelescu, cu 260 de acţiuni, I. I. Niculescu Dorobanţu, cu 240 (la care se adăugau 43 ca preşedinte al organizaţiei Ilfov a P.N.L.), Ion Gh. I. Plesia, cu 220, Friederic Michelson, cu 200, dr. I. Costinescu, cu 168 (soţia sa, Adina I. Costinescu, născută Brătianu, deţinea la rându-i 50 de acţiuni), Const. A. Constantinescu cu 160, George Assan cu 150 etc.[99]; deşi în această categorie regăsim lideri ai formaţiunii, majoritatea personalităţilor centrale deţineau puţine acţiuni: Ion Gh. Duca cu 66, Leonte Moldovan cu 80, Const. Neamţu cu 40, Victor Antonescu cu 40, Mihail Oromolu cu 100, Ion I. Pillat cu 34, Emil Dan cu 30, Victor Slăvescu cu 110, Const. Xeni, cu 100, dr. Gh. Leon cu 103, George Cipăianu cu 100 (toate la a doua emisiune). Membrii familiei Brătianu deţineau acţiuni în mod diferenţiat: dacă Dinu Brătianu achiziţionase 770 de acţiuni, Vintilă I. C. Brătianu avea doar 160, iar Eliza Brătianu (ca moştenitoare a lui I. I. C. Brătianu) doar 125; la rândul lui, Gh. I. Brătianu avea 120 (la care nu a renunţat chiar dacă se găsea pe poziţii adverse faţă de Partidul Naţional Liberal). Cei mai mulţi acţionari nu deţineau însă decât 1-2 acţiuni. Dincolo de notorietatea unor nume din cadrul partidului (în general, foarte implicate în *Casa Partidului Naţional Liberal*), găsim şi persoane cu totul necunoscute, din localităţi „exotice", precum Techerghiol, Sinoe, Cristeşti Baia, Alimăneşti-Olt, Dumbrăveni-Târnava Mică, Bairamcea-Cetatea Albă, Ghimeş-Făget Ciuc etc., posesoare de acţiuni, pe care însă mulţi nu le achitaseră în

Propagandă al Partidului Naţional Liberal („Casa Partidului Naţional-Liberal. Prospect de emisiune", în *Viitorul*, anul XXIV, nr. 7199, sâmbătă, 30 ianuarie 1932, p. 4).

[98] *„Casa Partidului Naţional-Liberal". Tabloul acţionarilor cu situaţiunea vărsămintelor*, în ANIC, Fond Mihail Berceanu, dos. I A 95 / f.d., f. 1-19.

[99] Eftimie Antonescu cu 50, H. Aznavorian cu 40, dr. Joseph Berkovitz cu 58, Elly Berkovitz cu 16, Constantin Bursan, cu 40, Constantin Băicoianu, cu 93, Ion Castocopol cu 48, dr. C. Daniel cu 12, Mihail Demetreanu cu 80, Ion Dumitrescu Procopiu cu 48, Ion Dumitrescu Militari, cu 30, Nicolae T. Filitti, cu 90, Hercule Fulga, cu 40, Richard Franasovici, cu 20, Const. Georgescu, cu 40, dr. Dragomir Hurmuzescu, cu 34, Dim. Ionescu Brăila, cu 36, dr. I. Moscu, cu 34, Const. I. Motaş, 130, Dim. Protopopescu, ca moştenitor, 40, Gh. Sescioreanu, cu 30, C. C. Stoicescu, cu 100, Gh. Gh. Tabacovici, cu 160, D. Vasiliu Bolnavu, cu 100 (toate achitate), Leon Walman din Galaţi, cu 30, Agripa Popescu, cu 60, Gh. Popescu, cu 100 (din care plătise însă, înainte de moarte, doar suma pentru 25), C. Rarincescu, cu 30, M. Rarincescu, cu 30, Matei V. Sassu, cu 80 ş.a.

întregime nici până la 1 iulie 1936. Totodată, aşa cum se prezintă cazul Ilfov, o organizaţie putea achiziţiona acţiuni, ceea ce induce problema influenţei şi recunoaşterii între liderii locali ai partidului. Prin preşedintele său, entiatea numită Partidul Naţional Liberal deţinea, de asemenea, un număr mare de acţiuni (560).

În mod necesar pentru o întreprindere financiară, aşa cum prezentau liberalii structura în discuţie, acţiunile reprezentau voturi în cadrul Consiliului de Administraţie al *Casei*, deşi proporţia (voturi / acţiuni) este dificil de precizat; există un tablou al celor 390 de acţionari prezenţi la Adunarea Generală Ordinară din 11 iunie 1935, ceea ce denotă periodicitatea întrunirilor[100]. Însă, aspectul economic nu cred să fie determinant, ideea de profit / pierderi nefiind menţionată nicăieri. În aceste condiţii, pe relaţia cu micii acţionari, este firească interogaţia dacă nu cumva acţiunile reprezentau o cotizaţie obligatorie, o manieră de negociere a puterii în organizaţia locală şi în partid. Capacitatea liderilor din teritoriu de a mobiliza membrii partidului pentru sprijinirea acţiunilor de propagandă, de a interesa baza partidului în proiecte pe termen lung, erau probabil valorizate la Centru. Diferite tablouri din judeţe, aflate în *Fondul Mihail Berceanu* de la Arhivele Naţionale Istorice Centrale trimit efectiv la preşedinţii de filiale, ca număr de acţiuni, majoritatea celorlalţi membri subscriind un număr redus (în orice caz sub 10), rămânând însă debitori pentru majoritatea sumei[101]. Aspectul formal este legat şi de faptul că lângă unele dintre numele acţionarilor apărea indicaţia, cu creionul, *mort*, fără însă să se spună care a fost viitorul acţiunilor. Întrebările asupra naturii *Casei Partidului Naţional Liberal* sunt cred legitime şi ele se dezvoltă în absenţa *Statutelor* asociaţiei. În pofida abilităţii liderilor liberali de a discuta despre o acţiune pur economică, Societatea reprezenta în mod evident partidul. Mihail Berceanu, unul din fondatorii Casei Partidului în 1910, menţionează, într-un context neclar (acuză de utilizare incorectă a fondurilor?), că societatea forma o „exteriorizare materială a celui complex de tradiţiuni, sentimente, legături sufleteşti, năzuinţe, idealuri şi care asigurau într-o formă incompletă, dar legală, continuitatea lor”. Considerându-se deţinătorul şi beneficiarul unei părţi din acel complex de sentimente, tradiţii,

[100] ANIC, Fond Mihail Berceanu, dos. I A 95 / f.d., f. 1- 24.

[101] Idem, dos. I A 57 / f.d., f. 2-14. De altfel, deţinătorii de 1-2 acţiuni, delegau pe liderii de organizaţie să-i reprezinte la adunările generale extraordinare: cazul procurilor date de deţinătorii de acţiuni ale „Casei Partidului Naţional Liberal” din comuna Alimăneşti-Olt pentru a fi reprezentaţi la Adunarea Generală Extraordinară, ce urma să aibă loc în ziua de 1 iunie 1938 (în caz de amânare, la 10 iunie 1938), în localul Societăţii, Calea Victoriei 34, Bucureşti (Idem, dos. I A 40 / 1938, f. 1). Vezi şi dizarmoniile apărute, în septembrie 1932, în cadrul organizaţiei din Banat condusă de Avram Imbroane, legate de nemulţumirea membrilor liberali obligaţi să contribuie la Casa Partidului cu anumite taxe („Detractorilor mei”, în *Renaşterea*, nr. 40 din 25 septembrie 1932, *apud* dr. Avram Imbroane, *Testament politic. Din publicistica unui liberal bănăţean*, ediţie îngrijită de Adrian Onică, Roxana Pătraşcu, cuvânt înainte de Mihai Şora, prefaţă de Constantin Jinga, cronologie de Remus Jurca-Unip, *in memoriam* Horia Musta, Timişoara, Editura Marineasa, 2003, p. 291).

dezinteresare, năzuinţă de mai bine, care forma mistica partidului liberal, M. Berceanu afirma că niciodată nu avusese intenţia de a profita de o parte din veniturile imobilelor sau să se considere proprietar al părţii corespunzătoare din acţiuni, din Casa Partidului. Neinclusă în Statut, dar constituind o practică, activele nu aveau nici un dividend, produsul capitalului investit în imobile fiind destinat trebuinţelor partidului, menţiona liderul liberal în pledoaria sa[102].

Oricum, preşedintele partidului devenea formal preşedintele Casei Partidului. Aşa s-au desfăşurat evenimentele la moartea lui Vintilă Brătianu, totodată şi preşedintele instituţiei financiare liberale. I. G. Duca, care nu reprezenta un factor important de decizie din punct de vedere economic sau financiar, ca număr de acţiuni, a fost cooptat mai întâi în consiliul de administraţie de către adunarea generală extraordinară convocată în 27 martie 1931 şi ales, imediat, preşedinte al acestui for în locul fostului lider liberal[103].

Un rol important în administrarea averii *Casei Partidului* i-a revenit în perioadă lui Dim. Th. Arţăreanu, directorul societăţii, aclamat de Duca pentru implicarea sa. Fost stenograf al Camerei, ajuns ulterior senator liberal şi vice-preşedinte al Senatului, el fusese numit director de către Vintilă Brătianu. Discret, tăcut şi retras, „conu Take" era perceput ca unul din cei care cunoştea „secretele" mari ale partidului

[102] Mihail Berceanu se simţea jignit de hotărârile Adunării Generale (ANIC, Fond Mihail Berceanu, dos. I A 63 / f.d., f. 1).

[103] Alături de I. G. Duca, Consiliul de administraţie al *Casei Partidului Naţional-Liberal* era alcătuit în acel moment din dr. C. Angelescu şi Constantin Brătianu, ca administratori delegaţi, din I. I. Niculescu-Dorobanţu şi Emil C. Petrescu (vicepreşedinţi); Victor Antonescu, Dimitrie Th. Arţăreanu, delegat ca director al instituţiei, Mihail Berceanu, dr. Ion Costinescu, Em. Dan, Nicolae T. Filiti, Leonte Moldovanu, George Mumuianu, Nic. N. Seceleanu, C. Hagi-Teodoraky, ca membri ai consiliului, toţi cu participaţii semnificative. Cenzori erau prof. George Adamescu, Alex. G. Donescu, Ion I. G. Plessia şi Matei V. Sassu, iar cenzori supleanţi, Vasile Alimănişteanu, Ion Castacopol, D. Ionescu-Brăila şi Dimitrie Iuca („*Casa Partidului Naţional Liberal*", în *Viitorul* anul XXIII, nr. 6944, sâmbătă, 28 martie 1931, p. 2). Adunarea generală precedentă a instituţiei financiare liberale avusese loc pe 3 aprilie 1930; comitetul administrativ îi cuprindea pe Vintilă Brătianu (preşedinte), prof. C. Argetoianu şi Constantin I. C. Brătianu (ca administratori delegaţi), Dim. Th. Arţăreanu, ca membru în Consiliul de administraţie şi director al Instituţiei, din comitetul de direcţie făceau parte Emil C. Petrescu şi I. I. Niculescu-Dorobanţu (vicepreşedinţi), prof. G. Popa-Lisseanu şi Constantin Bârsan (secretari de birou), G. Ionescu şi Ion Costacopol (scrutatori); din comitet, ca membri îi întâlnim pe Victor Antonescu, Mihai Berceanu, dr. Ion Costinescu, Emil Dan, Nic. T. Filitti, Leonte Moldovanu, George Mumuianu, Nic. N. Seceleanu, Constantin Hagi-Theodorachi etc., era menţionat (în darea de seamă pe anul precedent) şi beneficiul net al instituţiei, modul de utilizare al fondurilor (mobilier, fond de rezervă, biblioteci, ziare, publicaţii); erau aleşi noi cenzori (prof. G. Adamescu, Alex. G. Donescu, Ion I. Plessia şi Matei V. Sassu) etc. („*Casa Partidului Naţional Liberal* din Bucureşti", în *Viitorul*, anul XXII, nr. 6645, sâmbătă, 5 aprilie 1930, p. 2).

liberal sau dosarele care puteau face miniştri[104]. În pofida aprecierii publice, Victor Slăvescu considera că gestiunea Casei nu fusese una foarte bună. Mai mult, după decesul unor acţionari, Arţăreanu a fost acuzat indirect că ar fi pus mâna pe acţiuni, devenind, alături de Mihail Berceanu, principalul acţionar al Casei partidului şi putând reprezenta, astfel, majoritatea în Adunarea generală a Casei partidului. Se sugera astfel că multe din acţiuni erau subscrise de alte persoane decât cele cărora le aparţineau, fapt care putea perturba activitatea *Casei*. Descoperirea acestui lucru nu a generat un scandal public, liberalii fiind preocupaţi la nivelul anului 1933 să acopere subiectul, dar Dim. Th. Arţăreanu a fost înlocuit de la conducerea instituţiei[105]. Fiind vechi fruntaş liberal şi având, prin poziţia de director al Casei Partidului, intense legături cu toţi membrii din ţară, plecarea lui Arţăreanu spre formaţiunea lui Gheorghe Brătianu a afectat partidul liberal. În scrisoarea publică din ziare, acţiunea lui era motivată de noile metode introduse în conducerea partidului (la începutul lui 1933, administraţia Casei Partidului încăpând pe mâna d-rului Costinescu şi a „acoliţilor” lui, cu referire la Mihail Berceanu) şi, mai ales împotriva tolerării agitaţiilor anti-monarhice[106].

Fără a avea informaţii precise, situaţia pare să fi rămas tensionată la nivelul conducerii *Casei* sub probabilul mandat de director al lui Mihail Berceanu; oricum, spre 1938, în condiţiile în care averea partidului era ameninţată, directoratul lui N. Budurescu la Casa Partidului Naţional Liberal s-a desfăşurat cu dificultate. M. Berceanu şi C. Brătianu ar fi refuzat, constată Victor Slăvescu, să dea din banii partidului aflaţi pe numele lor la Banca Românească, spre a se constitui o societate pe acţiuni pentru editarea ziarelor *Viitorul* şi *L' Indépendance Roumanie*[107].

---

[104] Avocat şi publicist, mare agricultor, obţinând ca membru marcant al partidului liberal, *Steaua* şi *Coroana* în gradul de comandor (*Anuarul Parlamentar. 15 iunie 1931*, Bucureşti, Tip. „Dimitrie Cantemir”, 1932, f. p.), Dimitrie Th. Arţăreanu era considerat un „Sfinx” de observatorii vieţii politice, plecând de la situarea sa în proximitatea deciziilor liberalilor (*Parlamentul*, anul I, nr. 12, joi, 2 februarie 1928, p. 6).

[105] El a rămas însă cu o mare avere acumulată, cu galeria de tablouri, vile, vii, menţionează Asra Berkowitz, ca epilog al acestui scandal din familia liberală. Şi un proces civil al perioadei (dintre Radu Xenopol şi Anton Dimitriu) era legat de *Casa Partidului*; de asemenea, în contextul ofensivei declanşate de grupul Tătărescu împotriva conducerii liberale, reprezentată de Dinu Brătianu, Petre Bejan i-a oferit tânărului Arţăreanu postul de director la „Creditul Minier”, cu condiţia ca să pună la dispoziţia noului pol de putere voturile sale la Casa Partidului (ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 295-296).

[106] „Scrisoarea d-lui Dem. Th. Arţăreanu”, în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an VI, nr. 284, 23 aprilie 1933, p. 12. Poziţia lui în cadrul Partidului Naţional Liberal Gheorghe Brătianu a fost marginală, fiul său, Mihai Arţăreanu, avocat, cu studii în ştiinţe politice la Paris, fiind preşedintele organizaţiei georgiste de la Ciuc (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 52).

[107] Victor Slăvescu, *op. cit.*, vol. II, p. 256. Faptul că sumele erau depuse pe numele celor doi, într-un cont comun, apare şi la Asra Berkowitz (ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 299). În faţa presiunilor administrative, o dată cu desfiinţarea partidelor politice, liberalii ideea, în mai 1938, înfiinţării unei instituţii numită *Casa*

În 1938, memoriul invocat anterior al lui Dinu Brătianu nu a avut succesul scontat, în pofida argumentelor juridice şi constituţionale invocate. Averea clubului a fost sechestrată ca formă de întărire a regimului de autoritate monarhică, soarta sumelor şi a imobilelor fiindu-mi necunoscută chiar dacă liberalii au înfiinţat peste 3 ani o altă asociaţie. Ceea ce i-a indignat pe liberali (dr. Costinescu etc.) nu a fost lipsa de răspuns a Regelui, ci rolul neelegant al fostului lider liberal de la Iaşi Victor Iamandi, ministrul de Justiţie la acel moment, în producerea actului, după cum comenta Victor Slăvescu pe 15 iunie 1938. În egală măsură, Gheorghe Tătărescu era perceput de liberali ca factorul esenţial în poprirea fondurilor partidului, ei având cunoştinţă de un refuz al lui Armand Călinescu la sugestia lui Tătărescu de a face acelaşi lucru şi la Clubul Partidului Naţional-Ţărănesc[108]. C.I.C. Brătianu aprecia, în *Memoriile* sale, că guvernul destinat să suprime partidele politice, sechestrase, după îndemnul d-lui Tătărescu, Casa Partidului Naţional Liberal, *pe care vrea dânsul să pună mâna*". În viziunea bătrânului lider liberal, controlul asupra resurselor şi formelor de exprimare a partidului fusese substratul conflictului survenit între el şi Gheorghe Tătărescu anterior, care condusese la ruperea relaţiilor dintre cei doi[109]. Structura financiară şi publicaţiile partidului au rămas o marotă pentru fostul premier şi după război, când, de pe poziţiile demnitarului în guvernul comunist a împiedicat apariţia oficiosului *Viitorul*, obligând partidul liberal condus de Dinu Brătianu să înfiinţeze *Liberalul*[110].

În 1941, *Casa Partidului Naţional-Liberal* devenea „Societatea de Cultură Naţional-Liberală", societate civilă pe acţiuni, cu sediul la Bucureşti, cu un capital social de 6 milioane de lei, împărţit în 12000 de acţiuni nominative a 500 de lei. Ea apărea drept continuatoarea *Casei Partidului Naţional-Liberal. Societate civilă* (conform Monitorului Oficial, nr. 85 din 17 iulie 1911) odată cu modificarea Statutelor din 8 Iulie 1941 (publicate în Monitorul Oficial, Nr. 182 din 4 august 1941). Capitalul iniţial la constituire de 700 000 de lei, fusese mărit prin două emisiuni ulterioare la 6 000 000 lei. Administratorul Societăţii era Constantin I. C. Brătianu. Într-un extras din Statute, cele din 1941, obiectul societăţii era de a „dobândi imobile, a achiziţiona instalaţiuni etc.", care urmau să fie întrebuinţate pentru săli de conferinţe, instalarea de biblioteci, de ziare şi de publicaţii cu anexele lor, „pentru a aduna şi sistematiza

culturală Ion C. Brătianu, care să aibă proprietatea ziarului *Viitorul* (Victor Slăvescu, *op. cit.*, vol. II, p. 249).

[108] Armand Călinescu ar fi afirmat că prefera să plece din guvern împreună cu Ghelmegeanu într-un asemenea caz (*Ibidem*, p. 257).

[109] C.I.C. Brătianu, Carol II, Ion Antonescu, *Amintiri. Documente. Corespondenţă*, cuvânt înainte, note, îngrijire de ediţie, indici de Ion Ardeleanu, Bucureşti, Editura Forum-SRL, 1992, p. 22.

[110] Considerându-se reprezentantul adevăratului Partid Naţional-Liberal, Gheorghe Tătărescu a revendicat după martie 1945 atât patrimoniul *Casei Partidului*, cât şi ziarul *Viitorul* (interzis de cenzură în 1 martie acel an), fapt care i-a fost refuzat de Comisia Aliată de Control (*apud* Narcis Dorin Ion, *Gheorghe Tătărescu şi Partidul Naţional Liberal (1944-1948)*, Bucureşti, Editura Tritonic, 2003, p. 152; vezi şi ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 295-296).

în spirit obiectiv şi cultural orice material informativ şi statistic, referitor la problemele româneşti de orice natură, de difuza prin orice mijloace rezultatele cercetărilor sale şi de a colabora sau aduce sprijinul său la activităţi sau iniţiative similare”. Societatea putea face orice acte de dispoziţie în vederea realizării scopului propus (art. 2). Dacă fondul era de 6 000 000 de lei, fiind împărţit în 12 000 de acţiuni a câte 500 de lei fiecare (art. 3), acţiunile erau nominative şi indivizibile faţă de societate, ele nedând dreptul la dividend şi neputând fi transmise decât cu aprobarea consiliului de administraţie, care putea accepta sau nu pe cesionari, fără a da motive (în orice caz, societatea avea drept de preferinţă în dobândirea acţiunilor, restituind până la maximum valoarea lor nominală şi reducând în proporţie fondul)[111].

Însă istoria postdemocratică a instituţiei financiare liberale rămâne mai curând neştiută. Dificultăţile din perspectivă economică ale partidului liberal după 1944 indică însă că patrimoniul *Casei* a fost inutilizabil în aşa-zisa competiţie politică care a urmat războiului mondial.

3.3. Alte forme de implicare financiară la nivelul Partidului Naţional Liberal

Veniturile *Casei Partidului Naţional Liberal* erau suficiente în general, considera Mihail Romniceanu, pentru acoperirea cheltuielilor Clubului Central şi pentru salariile celor câţiva funcţionari ai lui; în afară de aceştia, menţiona om politic liberal, nimeni în partid nu era remunerat. De asemenea, din aceste venituri se acopereau şi eventualele deficite ale ziarelor liberale. Organizaţiile judeţene şi sectoarele din Bucureşti încasau cotizaţiile de la membrii lor, suficiente pentru cheltuielile lor curente[112].

Diferenţiate, în funcţie de poziţia în care se găseşte în raport cu puterea din partid[113], cotizaţiile sunt esenţiale în context interbelic; ele aveau rolul de a crea sentimentul apartenenţei la structura liberală, prin investiţia făcută, dar cointeresarea membrilor nu trebuie să eludeze aspectul financiar propriu-zis, asigurarea fondurilor necesare acţiunilor de partid[114]. Îmbinând cele două faţete ale cotizaţiilor, membrii

[111] ANIC, Fond Mihail Berceanu, dos. I A 44 / f.d., f. 1 şi 1 v.

[112] ACNSAS, fond I 3051, dos. Romniceanu Mihail, f. 371-373.

[113] În perioada 1911-1913, Ionel Brătianu plătea 2500 de lei, Vasile Mortzun 1000, Mihai Berceanu 1000, M. Orleanu, 2000 etc. (ANIC, Fond Mihail Berceanu, I A, dos. 93 / 1911-1912, f. 1-99).

[114] Cotizaţiile au crescut de-a lungul perioadei: în 1924, Victor Slăvescu (la acel moment directorul „Creditului Industrial” plătea 500 de lei pe întregul an / o dată cu poziţia superioară în cadrul partidului contribuţia lui a crescut, chitanţele (unele semnate de Dim. Th Arţăreanu) dovedind acest lucru: ajuns preşedinte al organizaţiei de Râmnicu Sărat, el plătea drept cotizaţie pe octombrie 1927, 1000 de lei, ca şi anul următor, tot 1000 de lei / lună. El făcea şi o donaţie pentru club de douăzeci de mii de lei, în ianuarie 1928, legat de lupta politică împotriva naţional-ţărăniştilor (ANIC, fond Victor Slăvescu, dos. 212, f. 1, 7-12).

din comitetului executiv judeţean, în cadrul cotizaţiei anuale de 500 de lei pe care o plăteau, aveau obligaţia de a face abonamente la toate ziarele partidului, de a plăti cotizaţia la cercul de studii, cotizaţia la club şi cotizaţia la fondul electoral. În cotizaţia pentru membrii aderenţi, de doar de 50 – 60 – 70 de lei, erau cuprinse abonamente la unul din ziarele partidului, cotizaţia la club şi cotizaţia pentru cerc de studii[115].

În ocazii extraordinare, adică în timpul campaniilor politice („de răsturnare") sau în perioadele electorale, membrii bine situaţi ai partidului, care revendicau situaţii politice, aveau „obligaţia" de a susţine financiar formaţiunea. În timpul alegerilor, cheltuielile, constând în principal din cele de transport, de afişaj şi de chiriile sălilor de întruniri, erau suportate în primul rând de candidaţii partidului. Ele nu erau excesive, capitolul cel mai important, din cauza marii întinderi a circumscripţiilor electorale, fiind format de costul transportului echipelor de propagandă în tot judeţul[116]. Printre colectorii de bani pentru scopurile politice ale

[115] ANIC, fond Familia Brătianu, dos. 121, f. 9. Deşi în mod evident era o inadecvare la starea de sărăcie a societăţii româneşti, în care politica nu era un spaţiu structurat, la intrarea în partid se achitau taxe şi, ulterior, se plăteau cotizaţii; în mod excepţional, pentru a depăşi şocul înfrângerii din alegerile generale din 1920 şi pentru atragerea de membri din zonele rurale, organizaţia liberală din Constanţa a hotărât să facă înscrieri fără achitarea taxei şi cu amânarea plăţii cotizaţiei (*Liberalul Constanţei*, seria a II-a, anul V, nr. 35 din 27 noiembrie 1921, *apud* Valentin Ciorbea, *Evoluţia Dobrogei între 1918-1944. Contribuţii la cunoaşterea problemelor geopolitice, economice, demografice, sociale şi ale vieţii politice şi militare*, Constanţa, Editura Ex Ponto, 2005, p. 315). Necesitatea unei organizaţii cotizante, ca fiecare partizan să fie prins materialiceşte şi sufleteşte în acţiune era o problemă şi pentru naţional-ţărănişti. Pentru naţional-ţărănişti, măsurarea efectivă a forţelor definitiv angajate prin cotizaţie şi sancţiune, un sectarism pasiv faţă de formele de faţadă şi activ faţă de realitatea vieţii; organizarea şi captarea tineretului (ANIC, Fond Victor Slăvescu, dos. 214 / 1926-1939, f. 45 v.-46).

[116] La alegerile din 7-10 iulie 1927, Gheorghe Brătianu a cheltuit 200 000 de lei pentru alegeri şi alţi 180 000 de lei pentru cumpărarea unui automobil atât de necesar campaniei electorale. Sever Zotta, fruntaş iorghist îi scria în context lui Iorga, pe 12 iulie 1927, că fără bani nu se poate face politică burgheză (Biblioteca Academiei, Corespondenţă N. Iorga, vol. 339, f. 333 (Sever T. Zotta, Iaşi, către N. Iorga, la 12 iulie 1927), *apud* I. Ciupercă, *Gheorghe I. Brătianu şi succesiunea uriaşului. Repere*, în Victor Spinei (coordonator), *Confluenţe istoriografice româneşti şi europene. 90 de ani de la naşterea istoricului Gheorghe I. Brătianu*, Iaşi, Universitatea "Al. I. Cuza", 1988, p. 229). Pentru alegerile judeţene şi comunale din 1930, Banca Creditul Prahovei subscrisese ca fonduri electorale pentru propagandă suma de 200 000 de lei, alte 200 000 de lei fiind subscrise de membrii clubului (doi necunoscuţi, ca nume, se înscriseseră cu câte 30 000 de lei). Cf. „Virtutea", anul XII, nr. 673, 18 ianuarie 1930, *apud* Constantin Dobrescu, Mihai Rachieru, Ioan Şt. Baicu (editori), *Viaţa politică prahoveană. 1919-1938. Documente*, Ploieşti, Scrisul Prahovean-Ceraşu, 2000, p. 185-186. În cazul campaniei electorale, candidaţii erau datori să suporte cheltuielile în întregime. Alegerile pentru Adunarea Deputaţilor şi Senat din 1927 au costat organizaţia PNL din Bucureşti, Culoarea de Negru, suma de 154.314 de lei. Cea mai mare parte a sumei fusese achitată de şeful organizaţiei, Mihail Berceanu, aproximativ

Partidului, cei mai importanţi erau percepuţi ca fiind Tancred Constantinescu, Victor Slăvescu, Costel Tătăranu, ing. Ion Motaş (fost director general la Gaz-Metan), Al. Caribol (fost director la Banca Naţională şi membru în Consiliu şi în Comitetul de Direcţie al CEC) etc.[117].

100.000 de lei, urmat de A. Micescu cu 30.000 de lei, Emanuel Dan cu 10.000 de lei... până la membri care dăduseră câte 1.000 de lei. Cheltuielile cele mai numerose au fost cele legate de materialele propagandistice ale partidului şi candidaţilor, afişe, imprimate, automobile, steaguri, bannere. Au mai existat şi cheltuieli legate de masa asigurată jandarmilor care au păzit secţiile de votare, masa pentru delegaţii partidului şi judecătorii din comisia de votare, precum şi cheltuieli legate de cinstirea alegătorilor (ANIC, Fond Mihai Berceanu, dos. I A 12, f. 1-82).

[117] ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 296. Propaganda era astfel susţinută financiar prin contribuţii anuale, altele decât cele care priveau cotizaţiile, Casa Partidului etc. Un act din noiembrie 1911, arată sumele de bani pe care membrii Partidului Naţional-Liberal din diferitele judeţe se angajau să le verse anual Comitetului Central al Partidului pentru susţinerea propagandei generale a formaţiunii liberale. Antetul arată un act oficial, însă numele celor care se angajau efectiv în susţinerea propagandei partidului apăreau trecute în creion (ANIC, Fond Mihail Berceanu, dos. I A 92 / 1911, f. 3). Sumele plătite în două rate (1 decembrie şi 1 iunie ale fiecărui an) nu erau foarte mici pentru lideri: Ion I. C. Brătianu subscria (şi vărsa) suma de 2500 de lei, Al. Anastasiu chiar 5 000 de lei, M. Orleanu 2000 de lei etc. În organizaţiile judeţene, sumele erau mult mai mici, în judeţul Vlaşca, lui Nicolae Bălănescu, fost deputat de Giurgiu, încredinţându-i-se în 18 februarie 1912 o listă cu 9 persoane, membre ale partidului, care strânseseră suma de 480 de lei, de la 50 de lei la 300 (Idem, f. 5). Impunerile au continuat, ca practică esenţială de mobilizare politică, şi după război. Ca exemplu a organizării acestor practici financiare interne, redau în cele ce urmează propunerea lui I. G. Duca făcută în şedinţa Delegaţiei Permanente a Partidului Naţional Liberal din 18 ianuarie 1933, referitoare la înfiinţarea unui comitet financiar şi administrativ, care să centralizeze întreaga gestiune financiară a partidului şi să supravegheze administrarea ziarelor şi a tuturor mijloacelor de propagandă. Comitetul financiar era singurul în măsură de a fixa şi strânge veniturile, a alcătui bugetul tuturor instituţiilor partidului pentru a face faţă cheltuielilor şi a organiza aparatul necesar pentru desăvârşirea operaţiilor cu care era însărcinat. Veniturile partidului urmau să fie adunate pe baza principiului contribuţiilor generale, fiecare membru al partidului fiind obligat să dea o anumită sumă pentru susţinerea cheltuielilor. Comitetul era compus din şeful Capitalei, secretarul general, casierul general, la care se adăugau M. Berceanu, N. Budurăscu, Tancred Constantinescu şi N. Maxim (Biblioteca Naţională, Colecţii Speciale, Fond Saint-Georges, P. XLI, dos. 25, f. 10-11). Un alt document nedatat, dar încadrabil discuţiei de mai sus, ni-l indică pe Angelescu drept director al Casei Partidului (Idem, dos. 27, f. 10); la el urmau să ajungă contribuţiile pe care le solicita I. G. Duca, pentru susţinerea acţiunii liberale. Sumele nu erau mici, „donatorii” fiind prezentaţi în ordine alfabetică: D. Angelescu (directorul Casei Partidului): 500 lei, Al. Alexandrini: 500 de lei; C. Alimănişteanu, 1000 de lei, Victor Antonescu 1000 de lei, G. Assan: 2000 de lei; I. Anastasiu: 500 de lei; Al. Alexandrini (Pietroşani): 1000 de lei; Ioan Botez, profesor universitar, decan la Facultatea de Litere din Iaşi (senator): 500 de lei; Ferd. Bragalia: 300 lei, Pompiliu Băbeanu: 500 dr. I. Bădărău: 500; dr. I. Bălăcescu, decan Facultatea de Medicină: 1000; N. Bănescu, profesor

Existau şi alte combinaţii care aduceau fonduri partidului, precum concesionarea mai mult sau mai puţin legală a unor imobile şi activităţi; la 16 iulie 1934, „Astra Cinematografică" făcea o ofertă Primăriei Braşovului pentru a-i închiria jocurile de noroc pentru Paştele anului 1936, urmând ca Primăria să obţină 40% din încasări, iar 500 000 lei să fie „donaţi" organizaţiei Partidul Naţional Liberal din Braşov, în 5 rate[118].

* * *

Buna structurare din perspectivă financiară, individualizează partidul liberal între cele două războaie mondiale. În condiţiile în care nu pot afirma, dar nici infirma, realitatea unui partid legat de băncile în care se aflau membrii liberali, consider mai curând, că instituţia numită *Casa Partidului Naţional Liberal* arată o filozofie liberală, **capitalistă**, a utilizării judicioase a resurselor, ea constituind un succes de netăgăduit în perioadă. O dată în plus, liberalii au impus formele politice, naţional-ţărăniştii constituind la rândul lor o structură similară, aprovizionată, după cum exprimă plastic Pamfil Şeicaru această realitate, de un Virgil Madgearu care dijmuia beneficiile realizate de partizani pe seama statului[119]. În acelaşi timp, *Casa Partidului* denotă preocuparea pentru organizarea eficientă a partidului în ansamblu, fapt care explică supravieţuirea şi impunerea politică într-un mediu marcat de contestarea generalizată a liberalismului şi de populismele de tot felul.

4. Liberalii şi profesiunile lor

Analiza profesiunilor pe care le aveau cei care se autodesemnau în perioadă liberali sau erau partizani ai Partidului Naţional Liberal poate fi realizată în două

Universitatea din Cluj: 500 lei; Honoriu Bănescu: 500 lei; Asra Berkowitz: 500 de lei; etc… în funcţie de capacitatea de plată a fiecăruia: Constantin Brătianu dădea 2000 de lei; Ing. Bujoi, de la Petroşani 10 000 lei, Băicoianu şi Bălănescu de la Banca Naţională: 5000 respectiv 2000 de lei., I. Calimachi: 3000 de lei, iar Em. Catelly (din Basarabia) 100 lei etc. (Ibidem, f. 15-20).

[118] ANIC, fond Al. Lapedatu, dos. 180, f. 1-2 (nu cunosc însă dacă oferta a fost acceptată sau nu).

[119] Pamfil Şeicaru, *Istoria partidelor naţional, ţărănist şi naţional ţărănist...*, p. 248. Informaţia nu apare însă în lucrarea dedicată de Ioan Scurtu istoriei Partidului Naţional-Ţărănesc (I. Scurtu, *Istoria Partidului Naţional-Ţărănesc*, ediţia a II-a, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1994). Informaţia apare însă într-un volum de documente (*Istoria Partidului Naţional-Ţărănesc. Documente (1926-1947)*, volum alcătuit de Vasile Arimia, Ion Ardeleanu, Alexandru Cebuc, Bucureşti, Editura Arc, 1994, p. 53), legată de obligarea de căte Iuliu Maniu, în momentul ajungerii la guvernare, în 1928, a fiecărui senator, deputat, prefect, primar şi ministru să cotizeze lunar cu câte 3.000 de lei la casa partidului. Suma strânsă a fost de peste 60.000.000 de lei şi a fost depusă la Banca Naţională, reprezentând un fond pentru propagandă al partidului pentru susţinerea de acţiuni culturale, gazetele publicate şi acţiuni politice).

registre, al elitei liberale şi al membrilor „simpli” ai formaţiunii, trimiţând aici mai ales la cei care nu au avut acces la „marea politică”, în sensul că nu au fost aleşi deputaţi sau senatori în succesivele scrutinuri interbelice. Cel mult, aceşti membri au aspirat, în momentul guvernării liberalilor, la poziţiile de putere în plan local, acele funcţii eligibile de consilier sau de şef numit al unor servicii publice din administraţie. Chiar în cazul elitelor liberale, cei care puteau influenţa decizia partidului pe diferite probleme şi îi puteau determina identitatea prin manifestarea lor publică, pot stabili anumite diferenţieri între elita centrală, bucureşteană / parlamentară şi elitele locale, a căror ascedenţă socială este marcată provincial, în sensul că aceşti liberali depindeau de meseriile şi afacerile lor, ipostaza lor parlamentară fiind vremelnică. Sursele pentru analiza celor două categorii politice sunt în mare măsură distincte: arhivele Parlamentului, pentru elita centrală; pentru cei care alcătuiau eşalonul doi al politicii liberale, ziarele sunt documente esenţiale, publicistica din teritoriu sau cea de la Centru reflectând, în mod surprinzător uneori, în scop de identificare, dar şi propagandistic, activitatea organizaţiilor locale. O observaţie priveşte faptul că nu mă voi opri asupra liderilor partidului, ca şefi de organizaţii locale, pentru că profesiunile acestora sunt lipsite de o relevanţă sociologică. În mod firesc pentru România dintre cele două războaie mondiale, liderii trimit la o elită cultivată, economică, culturală şi politică totodată. Ei sunt în mare măsură profesionişti politicii, cei care, după expresia lui Max Weber, trăiau din politică şi pentru politică, în sensul că veniturile lor proveneau din activitatea politică, din funcţiile politice pe care le ocupau şi care are, în acelaşi timp, aveau o vocaţie, o pasiune politică.

4.1. Profesiunile elitei centrale a partidului liberal în perioada interbelică

Într-un studiu intitulat *Piramida răsturnată. Originea socială a parlamentarilor din România dintr-o perspectivă comparativă*[120], completat cu un altul *Profesiile potrivite pentru cariera politică*, sociologul Mattei Dogan realizează cea mai aprofundată analiză a profesiunilor elitei liberale[121]. Sursele demersului său sunt reprezentate de datele

[120] Mattei Dogan, *Piramida răsturnată. Despre originea socială a parlamentarilor din România dintr-o perspectivă comparativă*, în Idem, *Sociologie politică. Opere alese*, traducere Laura Lotreanu, Nicolae Lotreanu, Bucureşti, Editura Alternative, 1999, p. 173-206. Textul are la bază un studiu preliminar *L' origine social du personel parlamentaire en Roumanie*, publicat în *Revue de l'Institut de Socilogie*, Bruxelles, 1953, 2-3, p. 165-208.

[121] Structura profesională a Parlamentului românesc poate fi analizată, pe diverse perioade, utilizând şi alte surse; în primul instituţia în sine scotea un buletin în care prezenta noul corp de politicieni parlamentari (vezi *Cf.* Adunarea Deputaţilor, Direcţiunea Administrativă, *Apelul nominal cu adresele d-lor Deputaţi. Sesiunea extraordinară, 1927*, ediţie octombrie 1927, Imprimeriile Statului; *Senatul. Lista nominală cu arătarea grupării politice, profesiunei, stării civile şi domiciliul domnilor senatori aleşi în cursul lunii decembrie, anul 1933. Sesiunea ordinară 1936-1937 (deschisă la 15 noiembrie 1936), 23 noiembrie 1936; Adunarea Deputaţilor. Lista nominală cu arătarea grupării politice, profesiunei, stării civile şi domiciliul domnilor deputaţi aleşi în alegerile din 20 decembrie 1933. Sesiunea ordinară 1935-1936*, decembrie 1935, etc., multe din ele identificate

strânse din arhivele Camerei Deputaţilor în 1943, atunci când autorul, student în sociologie la Universitatea din Bucureşti, realiza o cercetare sub îndrumarea profesorului Henri H. Stahl. Observaţia metodologică a lui Mattei Dogan este că, în majoritatea cazurilor, cei care aspirau la o carieră politică, deşi militează într-un partid, acordă prioritate activităţii profesionale, pentru a-şi asigura o situaţie stabilă înainte de lansarea în politică[122]. Prin urmare, majoritatea reprezentanţilor politici exercitaseră în momentul primei lor alegeri în Parlament o prefesie bine definită, care necesita o anumită formaţie şi care le asigurase existenţa înainte de a-şi fi asigurat o solidă implantaţie electorală; succesul politic, tradus prin asigurarea unei permanenţe parlamentare, a făcut ulterior din politică principala activitate în detrimentul profesiei originale, abandonate periodic mai întâi şi apoi definitiv[123]. Aş

de mine la Biblioteca Arhivelor de Stat din Chişinău). O altă publicaţie de urmărit, din această perspectivă, este revista *Parlamentul românesc*, cu nr. 21-22, iulie 1931, p. 19, ce conţine date despre alcătuirea socială a Parlamentului ales în iunie 1931, sau nr. 134, 21 februarie 1934 (anul V), p. 13, pentru alegerile din decembrie 1933, ambele utile din perspectiva structurii sociale a liberalilor. Raportul de forţe sociale din Parlament este abordat şi de alte lucrări ale perioadei, precum Mihai Manoilescu, interesat să demonstreze posibilitatea transformării României în stat corporativ, plecând de la alegerile din iulie 1932 (M. Manoilescu, *România – stat corporativ*, s.l., s.a., p. 15). O abordare de ansamblu a perioadei, pentru întregul interval, aparţine lui Mihail Florescu; autorul, cu documentare în arhivele parlamentului, publică lucrarea imediat după sfârşitul celui de-al doilea război mondial, în 1946, la editura Partidului Comunist, iar analiza sa este viciată de condamnarea apriorică a clasei politice antebelice. Vezi Mihail Florescu, *Alegerile parlamentare în lumina cifrelor și a faptelor (1918-1937)*, Bucureşti, Editura Partidului Comunist Român, 1946, cu date mai ales despre alegerile din 1928 sau 1932. Cifre pentru întreaga perioadă 1922-1937 (7 legislaturi, 4353 parlamentari), am întâlnit şi la Natalia Simion, *Observaţii privind compoziţia socială a Partidului Ţărănesc*, în „Analele Universităţii A.I. Cuza din Iaşi" (serie nouă), tom XIX, 1973, fasc. 1, p. 124. După 1989, una din puţinele lucrări utile în domeniu este cea menţionată a lui Florian Tănăsescu. O lucrare care atinge subiectul este cea a lui Hans Christian Maner, *Parlamentarismul în România (1930-1940)*, traducere de Adela Motoc, prefaţă de Florin Constantiniu, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2004, p. 207-212.

[122] Mattei Dogan, „Profesiile potrivite pentru cariera politică", în Idem, *Sociologie politică. Opere alese*, traducere Laura Lotreanu, Nicolae Lotreanu, Bucureşti, Editura Alternative, 1999, p. 32-33. Vezi şi Michel Offerlé, „Professions et professions politique", în *La profession politique. XIXe-XXe siècles*, sous la direction de Michel Offerlé, Paris, Éditions Belin, 1999, p. 7-35, precum şi Mattei Dogan, „Le professions propices à carière politique. Osmoses, filières et viviers", în *Ibidem*, p. 171-199.

[123] Paralelismul unei activităţi politice şi profesionale a fost posibil în cazul unor avocaţi, profesori universitari, jurnalişti, chiar industriaşi, deşi, în acest ultim caz, incompatibilităţi sunt clare şi morale mai ales (Idem, „Profesiile potrivite...", p. 35-36). În România interbelică existau puţini profesionişti ai politicii, indemnizaţiile parlamentare fiind insuficiente, iar desele schimbări de la putere făcând ca un număr mic de deputaţi să aibă o lungă carieră politică. Mulţi parlamentari nu exersau altă profesie decât cea de om politic (indicau „primar" sau „fost prefect"), intraţi în viaţa politică din tinereţe, gravitând

mai adăuga la precauţiile metodologice ale sociologului şi politologului francez de origine română faptul că în societatea modernă, chiar în cea periferică, precum cea românească, profesia nu era un indiciu sigur al averii sau al originii sociale.

Studiul de sociologie politică pe care-l realizează Mattei Dogan indica următoarea situaţie profesională a reprezentanţilor partidului liberal pe întreaga perioadă 1922-1937, dintr-un total de 1067 deputaţi: 479 sunt trecuţi în analele parlamentare ca avocaţi (44,9%), 105 apăreau drept proprietari funciari sau „boieri” (9,85%), 65 se declarau mari proprietari (6,1%), 69 erau profesori universitari (6,46%), 53 activau ca profesori de liceu (4,96%), 45 erau învăţători (4,2%), 22 preoţi (2%), 8 cooperatori (0,74%), 20 industriaşi (1,87%), 15 comercianţi (1,4%), 21 bancheri (1,9%), 35 ingineri şi arhitecţi (3,2%), 33 jurnalişti şi scriitori (3,1%), 44 medici şi farmacişti (4,1%), 3 fuseseră funcţionari (0,2%), iar 50 apăreau la rubrica „alţii”, Mattei Dogan indicând într-o paranteză că ei erau „rentieri”, „ofiţeri în rezervă”, funcţionari pensionaţi ş.a.[124]. Evident, aceste date sunt în mare parte

în rândul şefilor; unii studii în Litere sau Drept dar nu exersau această profesie (Idem, *Piramida răsturnată*…, p. 182-183).

[124] *Ibidem*, p. 200. Dogan realizează şi o prezentare pe legislaturi, eu separând oarecum participarea numeroasă a liberalilor în Parlament în condiţiile puterii de cea din perioada opoziţiei, când prezenţa liberalilor în Cameră a fost modestă şi legată de vizibilitatea politică. După sociologul francez *structura socială a Corpurilor legiuitoare era „oglinda”, în linii esenţiale, a compoziţiei sociale a partidului victorios în alegeri.* Astfel în Parlamentul dintre **1922 şi 1926**, liberalii aveau 228 de deputaţi, din care avocaţi: 96; proprietari funciari („boieri”): 27; mari proprietari: 12; profesori universitari: 10; profesori de liceu: 15; învăţători: 13; preoţi: 6; cooperatori: 2; industriaşi: 4; comercianţi: 7; bancheri: 2; ingineri şi arhitecţi: 8; jurnalişti şi scriitori: 3; medici şi farmacişti: 6; funcţionari:2; alţii („rentieri”, „ofiţeri în rezervă”, funcţionari pensionaţi): 15. Pentru **1927-1928**, din 287 de deputaţi în total, cifrele erau avocaţi: 131, proprietari funciari („boieri”): 24, mari proprietari: 15, profesori universitari: 17, profesori de liceu: 13, învăţători: 14; preoţi: 5; cooperatori: 1; industriaşi: 7; comercianţi: 2; bancheri: 10; ingineri şi arhitecţi: 10; jurnalişti şi scriitori: 6; medici şi farmacişti: 12; funcţionari: 1; alţii („rentieri”, „ofiţeri în rezervă”, funcţionari pensionaţi): 19. Între **1934 şi 1937**, liberalii au dominat Camera cu 293 de deputaţi, dinte care: avocaţi: 135, proprietari funciari („boieri”): 24, mari proprietari: 20, profesori universitari: 13, profesori de liceu: 16, învăţători: 14; preoţi: 5; cooperatori: 4; industriaşi: 7; comercianţi: 6; bancheri: 6; ingineri şi arhitecţi: 11; jurnalişti şi scriitori: 15; medici şi farmacişti: 13; funcţionari:; alţii („rentieri”, „ofiţeri în rezervă”, funcţionari pensionaţi): 4. În perioada **1931-1932**, Dogan menţionează un total de 202 de deputaţi liberali, considerând P.N.L. drept actor al puterii, deşi liberalii nu deţineau decât 70 de fotolii parlamentare; cifrele nu sunt, prin urmare utilizabile, ele desemnând Uniunea Naţională, menţionându-le pentru fidelitatea reproducerii. avocaţi: 89, proprietari funciari („boieri”): 25, mari proprietari: 13, profesori universitari: 26, profesori de liceu: 7, învăţători: 3; preoţi: 6; cooperatori: 1; industriaşi: 2; comercianţi: 0; bancheri: 3; ingineri şi arhitecţi: 2; jurnalişti şi scriitori: 7; medici şi farmacişti: 13; funcţionari: 0; alţii („rentieri”, „ofiţeri în rezervă”, funcţionari pensionaţi): 5. În opoziţie, când numărul deputaţilor a fost redus, aceştia apăreau ca avocaţi: 7, proprietari funciari („boieri”): 3, mari proprietari: 1, profesori universitari: 0, profesori de liceu: 1, învăţători: 0, preoţi: 0; cooperatori:; industriaşi: 0; comercianţi: 0;

subiective, dat fiind faptul că ele se bazau pe declaraţia proprie a reprezentanţilor naţiunii, invitaţi la începutul fiecărei legislaturi de către secretariatele Camerei să completeze un formular, în care una din rubrici necesita indicarea profesiei. Dar, după cum menţionează chiar Mattei Dogan, mulţi din aleşi completaseră respectiva rubrică, cu bună ştiinţă, cu una din ocupaţiile secundare şi nu cu profesia lor principală: unii, care erau şi avocaţi şi proprietari funciari, au declarat prima calitate, chiar dacă îşi trăgeau veniturile din pământurile posedate şi nu îşi exercitau profesia; în mod similar, industriaşii care aveau şi studii de inginerie au preferat să indice mai curând titlul lor academic decât situaţia de proprietar de întreprindere, deşi în viaţa reală erau mai interesaţi de aspectul comercial decât de cel tehnic. După cum, pentru unii profesia era „vechea profesie", întrucât nu-şi mai reluaseră activitatea după sfârşitul mandatului, situaţia de parlamentar favorizându-le ascensiunea socială[125]. Aceste lămuriri şi reveniri ale autorului arată dificultatea recuperării acestor elite din perspectiva istoriei sociale. Deşi rămâne cel mai bun indiciu al compoziţiei sociale al unui grup, acest indicator nu trebuie absolutizat.

Situaţia socială a liberalilor este apropiată în cazul senatorilor, unde, pe întreaga perioadă 1918-1937, Mattei Dogan identifică un total de 744 membri ai partidului naţional liberal, din care 207 se declaraseră avocaţi (27,8%), 73 proprietari funciari sau „boieri" (9,8%), 66 erau trecuţi în registre drept mari proprietari (8,8%), 63 erau profesori universitari (8,46%), 52 profesori de liceu (7%), 28 învăţători (3,76%), 49 preoţi (6,58%), 9 cooperatori (1,2%), 23 industriaşi (3%), 9 comercianţi (1,2%), 11 bancheri (1,47%), 22 ingineri şi arhitecţi (2,95%), 13 jurnalişti şi scriitori (1,74%), 44 medici şi farmacişti (5,9%), 2 funcţionari (0,2%), iar la rubrica alţii („rentieri", „ofiţeri în rezervă", funcţionari pensionaţi) apăreau 73[126].

---

bancheri: 0; ingineri şi arhitecţi: 2; jurnalişti şi scriitori: 1; medici şi farmacişti: 0; funcţionari: 0; alţii („rentieri", „ofiţeri în rezervă", funcţionari pensionaţi): 1 (**1926-1927**, dintr-un total de 16); avocaţi: 6, proprietari funciari („boieri"): 1, mari proprietari: 1, profesori universitari: 2, profesori de liceu: 0, învăţători: 1, preoţi: 0; cooperatori:; industriaşi: 0; comercianţi: 0; bancheri: 0; ingineri şi arhitecţi: 1; jurnalişti şi scriitori: 0; medici şi farmacişti: 0; funcţionari: 0; alţii („rentieri", „ofiţeri în rezervă", funcţionari pensionaţi): 1; între **1928-1931** (din totalul de 13 deputaţi) şi avocaţi: 15, proprietari funciari („boieri"): 1, mari proprietari: 3, profesori universitari: 1, profesori de liceu: 1, învăţători: 0, preoţi: 0; cooperatori: 0; industriaşi: 0; comercianţi: 0; bancheri: 0; ingineri şi arhitecţi: 1; jurnalişti şi scriitori: 1; medici şi farmacişti: 0; funcţionari: 0; alţii („rentieri", „ofiţeri în rezervă", funcţionari pensionaţi): 5, între **1932 şi 1933**, atunci când liberalii au trimis în Cameră 28 de deputaţi.

[125] *Ibidem*, p. 205-206.

[126] Pe perioade legislative, cu urmărirea separată a momentelor de putere şi de opoziţie, situaţia era următoarea: **1922-1926.** avocaţi: 43, proprietari funciari („boieri"): 14, mari proprietari: 12, profesori universitari: 2, profesori de liceu: 9, învăţători: 8, preoţi: 14; cooperatori: 1; industriaşi: 5; comercianţi: 3; bancheri: 1; ingineri şi arhitecţi: 4; jurnalişti şi scriitori: 0; medici şi farmacişti: 6; funcţionari: 0; alţii („rentieri", „ofiţeri în rezervă", funcţionari pensionaţi): 8; **1927-1928.** avocaţi: 58, proprietari funciari („boieri"): 27, mari proprietari: 12, profesori universitari: 16, profesori de liceu: 16, învăţători: 4, preoţi: 10;

După Mattei Dogan, ceea ce distinge un partid de altul în genere nu este doar originea socială a militanţilor de bază şi a electoratului lor, ci mai ales cea a liderilor şi a cadrelor. Conform datelor pe care el însuşi le furnizează şi după demersul comparativ necesar[127], autorul constata că în România interbelică nu erau diferenţe notabile în ceea ce priveşte originea socială a cadrelor parlamentare, media

cooperatori: 3; industriaşi: 5; comercianţi: 1; bancheri: 2; ingineri şi arhitecţi: 5; jurnalişti şi scriitori: 1; medici şi farmacişti: 12; funcţionari: 1; alţii („rentieri”, „ofiţeri în rezervă”, funcţionari pensionaţi): 18; **1931-1932.** avocaţi: 47, proprietari funciari („boieri”): 10, mari proprietari: 18, profesori universitari: 17, profesori de liceu: 16, învăţători: 3, preoţi: 8; cooperatori: 1; industriaşi: 2; comercianţi: 1; bancheri: 5; ingineri şi arhitecţi: 9; jurnalişti şi scriitori: 6; medici şi farmacişti: 13; funcţionari: 1; alţii („rentieri”, „ofiţeri în rezervă”, funcţionari pensionaţi): 11; **1934-1937.** avocaţi: 42, proprietari funciari („boieri”): 11, mari proprietari: 24, profesori universitari: 11, profesori de liceu: 9, învăţători: 12, preoţi: 17; cooperatori: 4; industriaşi: 8; comercianţi: 3; bancheri: 3; ingineri şi arhitecţi: 2; jurnalişti şi scriitori: 6; medici şi farmacişti: 13; funcţionari: 0; alţii („rentieri”, „ofiţeri în rezervă”, funcţionari pensionaţi): 11; În opoziţie, **1926-1927.** avocaţi: 4, proprietari funciari („boieri”): 3, mari proprietari: 0, profesori universitari: 7, profesori de liceu: 0, învăţători: 0, preoţi: 0; cooperatori: 0; industriaşi: 1 comercianţi: 0 bancheri: 0 ingineri şi arhitecţi: 1 jurnalişti şi scriitori: 2; medici şi farmacişti: 0; funcţionari: 0; alţii („rentieri”, „ofiţeri în rezervă”, funcţionari pensionaţi): 2; **1928-1931.** avocaţi: 10, proprietari funciari („boieri”): 6, mari proprietari: 0, profesori universitari: 6, profesori de liceu: 1, învăţători: 1, preoţi: 0; cooperatori: 0; industriaşi: 1; comercianţi: 0; bancheri: 0; ingineri şi arhitecţi: 1; jurnalişti şi scriitori: 1; medici şi farmacişti: 0; funcţionari: 0; alţii („rentieri”, „ofiţeri în rezervă”, funcţionari pensionaţi): 2; **1932-1933.** avocaţi: 3, proprietari funciari („boieri”): 2, mari proprietari: 0, profesori universitari: 4, profesori de liceu: 1, învăţători: 0, preoţi: 0; cooperatori: 0; industriaşi: 1; comercianţi: 1; bancheri: 0; ingineri şi arhitecţi: 0; jurnalişti şi scriitori: 2; medici şi farmacişti: 0; funcţionari: 0; alţii („rentieri”, „ofiţeri în rezervă”, funcţionari pensionaţi): 1.

[127] Într-o sinteză privitoare la naţional-ţărănişti, Mattei Dogan găseşte următoarele cifre: deputaţi / pe perioada 1928-1937 (din total de 860): avocaţi: 357, proprietari funciari („boieri”): 32, mari proprietari: 48, profesori universitari: 51, profesori de liceu: 57, învăţători: 80; preoţi: 38; cooperatori: 5; industriaşi şi bancheri: 11; comercianţi: 4; ingineri şi arhitecţi: 20; jurnalişti şi scriitori: 20; medici şi farmacişti: 35;; alţii (cuprinde 2 cultivatori de teren adevăraţi): 34 (Mattei Dogan, *Piramida răsturnată*, p. 202). În ceea ce priveşte senatorii PNŢ pentru perioada 1928-1937, Dogan găsea următoarea orientare profesională, la totalul de 424 de reprezentanţi: avocaţi: 151, proprietari funciari („boieri”): 25, mari proprietari: 33, profesori universitari: 34, profesori de liceu: 33, învăţători: 32; preoţi: 36; cooperatori: 5; industriaşi şi bancheri: 9; comercianţi: 12; ingineri şi arhitecţi: 9; jurnalişti şi scriitori: 10; medici şi farmacişti: 10; alţii: 25 (Mattei Dogan, „Piramida răsturnată”, p. 203). Situaţia celui de-al treilea partid care a guvernat în perioada dintre cele două războaie mondiale, Partidul Poporului condus de genrealul Alexandru Averescu, era oarecum similară, deşi analiza era limitată la perioada puterii, 1926-1927. Din totalul de 256 deputaţi, 98 erau avocaţi, 22 proprietari, 18 agricultori, 11 profesori universitari, 14 profesori de liceu, 14 învăţători, 11 preoţi, 5 industriaşi, 3 bancheri, 4 comercianţi, 8 ingineri, 6 jurnalişti, 8 înalţi funcţionari şi generali, iar la capitolul „alţii sau non declaraţi” erau trecuţi 17 deputaţi (Ibidem, p. 204).

avocaţilor fiind aceeaşi la P.N.L. şi P.N.Ţ (44%); este adevărat, notabilităţile săteşti (institutorii şi preoţii) fuseseră mai ataşaţi, în genere, de P.N.Ţ, la Cameră ei constituind 10% institutori din totalul deputaţilor naţional-ţărănişti, faţă de 4% în cazul liberalilor (la Senat, 7,5% faţă de 3,8%); la fel preoţii, restul celor menţionaţi, cultivatorii, cooperatorii şi secretarii de primării rurale, fiind în proporţii neglijabile (1%) în fiecare din cele două partide.

Reprezentanţii ţărănimii au fost aleşi în momentul în care partidul liberal, dar şi în cazul celui ţărănesc lucrurile cunoşteau o aceeeaşi dinamică, organiza alegerile. În momentul opoziţiei, în care singura situare favorabilă din perspectiva alegerii devenea locul I pe listă, ocupată de un liberal semnificativ, trimis adeseori de la Centru. Cei desemnaţi drept ţărani ajungeau invariabil în postura celor care sprijină un nume, o figură importantă a formaţiunii. În alegeri din opoziţie, de pe listele Partidul Naţional Liberal pot identifica doar un singur învăţător deputat (nici un preot, secretar de primărie rurală, cultivator). Notabilii satelor nu deţineau în interiorul partidelor (nici chiar în PNŢ) decât o poziţie modestă, din punct de vedere numeric, dar mai ales psihologic; în pofida prezenţei mai mari a notabilităţilor săteşti în rândurile PNŢ şi a mai multor oameni de afaceri printre deputaţii naţional-liberali, parlamentarii celor două partide cu vocaţie guvernamentală aparţineau, în ansamblu, aceloraşi categorii profesionale, provenind din aceleaşi medii sociale. Dispunerea politică a puterii făcea ca România să fie o ţară diferenţiată social mai ales la nivel retoric. Dispunerea socială a indivizilor, practicile electorale şi de guvernare, cultura politică dovedită nu permit o clasificare strictă din punct de vedere social şi politic, afirmă şi Hans Christian Maner, în pofida tendinţei de a le atribui celor două mari partide diferite grupuri de interese (Partidul Naţional Liberal ca partid al cercurilor financiare puternice din cadrul societăţii, care dirijau capitalul în manieră capitalistă; Partidul Naţional-Ţărănesc ca formaţiune a cercurilor rurale)[128]; apolitismul ţărănimii restrângea lupta politică la mediul urban, „burghez"[129], P.N.L. şi P.N.Ţ. reprezentând, mai degrabă, două maşinării pentru cucerirea puterii politice[130].

Dincolo de aceste cifre, Mattei Dogan avertizează că originea socială a unui om politic care accede în funcţii înalte nu garantează că el se va continua să se identifice cu mediul său de origine, ceea ce fragmentează şi mai mult cercetarea.

În aceste condiţii, pentru valabilitatea ştiinţifică a descrierilor sociale, analiza cantitativă a „burgheziei" trebuie însoţită de abordarea calitativă a elitelor în discuţie. Studiul lui Mattei Dogan este dominat de schematismul inerent studiilor sociologice, chiar autorul recunoscând indirect această stare de fapt. Categoriile sociale pe care le indică nu sunt structurate etanş, ele bazându-se pe declaraţiile aleşilor dornici de a-şi susţine imaginea publică. Astfel, dacă avocaţii constituiau

[128] Hans-Cristian Maner, *op. cit.*, p. 41.

[129] Mattei Dogan, op. cit., p. 184-188. Lucrurile stăteau oarecum diferit dacă ne raportăm la partidele minore (Ibidem, p. 189-191).

[130] Ibidem, p. 194-196.

grupul cel mai numeros din Parlament (42% în Cameră şi 29% în Senat, 35,5% pe ansamblul parlamentului (mai mult decât în Franţa, 21%, sau Marea Britanie, 23%), fapt specific ţărilor din centrul şi estul Europei întrucât profesia îmbina cunoştinţe de drept public şi capacitatea de a se exprima clar[131], nu trebuie omis faptul că mulţi din cei care se declarau avocaţi (după Mattei Dogan, 20%) deţineau terenuri importante, ei fiind din perspectiva averii proprietari funciari; chiar dacă aveau o licenţă în ştiinţe juridice e posibil ca ei nici să nu practice în mod real avocatura. De altfel, categoria proprietarilor funciari poate fi subîmpărţită, criteriul distincţiei fiind locuinţa principală, între cei care care nu exploatau ei înşişi terenurile, cu domiciliul în Bucureşti sau în alte mari oraşe, având casa la ţară (desemnaţi de Mattei Dogan ca mari notabili sau „boieri”), şi cei care locuiau şi munceau direct propriul teren. Ca o caracteristică a lumii politice de după război, din perspectiva profesională a parlamentarilor români, avocaţii au înlocuit proprietarii în virtutea unei filiaţii, ei fiind adeseori într-o relaţie de rudenie directă cu „moşierii” ca fii, gineri sau nepoţi. Mattei Dogan observa, ca o realitate politică rurală, patronajul exercitat de marii proprietari de pământ asupra lumii rurale, precum şi faptul că numărul proprietarilor funciari a fost mai mic în timpul majorităţilor ţărăniste (1928-1931 şi 1932-1933)[132]. De asemenea, industriaşii, financiarii şi comercianţii, deşi se găseau într-un procentaj mic ca parlamentari, aveau o influenţă mare. Aproape 20% din parlamentari erau membri în consiliile de administraţie ale unor societăţi anonime. Unii fuseseră administratori înainte de a deveni parlamentari, datorându-şi adesea mandatul faptului că sprijineau material şi financiar partidul; alţii au pătruns în consiliile de administraţie după ce au ajuns în Parlament, fiind implicaţi în schimbul unor beneficii pentru capacitatea lor de interveni ulterior pe lângă puterea publică în favoarea societăţilor lor (pentru contracte cu statul sau cu municipalităţile, furnituri pentru armată, contracte de lucrări publice)[133].

Un grup profesional important ca reprezentare în parlament era constituit din profesori, mai ales din cei universitari[134]. Implicarea extinsă a acestei categorii ţinea de rolul jucat de profesorii universitari într-o societate nediferenţiată, premodernă, în care cultura era puţin răspândită, iar ştiinţa de carte avea în continuare un caracter magic. Absenţa politicienilor profesionişti a făcut ca Universitatea, armata, clerul superior, magistratura, înalta administraţie ş.a. să suplinească cadrele politice. Adeseori, profesorii de liceu erau notabilii oraşelor de provincie.

---

131 Ibidem, p. 174. Însemnătatea pe care au căpătat-o avocaţii în politica occidentală nu era întâmplătoare, mecanismul politicii practicate de partide fiind, de fapt, un mecanism al intereselor (Max Weber, *Politica, o vocaţie şi o profesie*, traducere din limba germană de Ida Alexandrescu, Bucureşti, Editura Anima, 1992, p. 23).

132 Mattei Dogan, op. cit., p. 174-176.

133 Ibidem, p. 179-181.

134 Pe ansamblul vieţii parlamentare interbelice, procentul profesorilor a fost de 6%; Un procent mai mare s-a înregistrat în legislatura 1931-1932, în condiţiile eforturilor lui Nicolae Iorga, şeful guvernului care a organizat alegerile şi a propus lista Uniunii Naţionale, de a schimba structura clasei politice (11% la Cameră şi 9% la Senat). Cf. *Ibidem*, p. 176-177.

Parlamentarii cu profesii liberale (avocaţi, jurnalişti, medici, farmacişti şi ingineri) alcătuiau aproape jumătate la Cameră; cca. 20% aparţineau corpului profesoral (profesori universitari, profesori în învăţământul secundar, institutori), iar aproape 25% erau funcţionari de stat (profesori, institutori, preoţi, funcţionari superiori, generali, secretari de primării, pensionari). Peste 60% dintre ei posedau titluri universitare, în condiţiile în care maximum 3% dintre electori beneficiau de o asemenea instrucţie[135]; firesc, din perspectiva funcţionalităţii instituţiei parlamentare, faptul în sine arată o fractură socială la nivelul României interbelice, categorii întregi fiind puţin sau deloc reprezentate.

4.2. Profesiunile membrilor liberali la nivelul organizaţiilor judeţene

Dacă la nivel central, structura socială a partidului liberal inducea un dezechilibru de tipul urban-rural sau profesiuni libere-meserii lucrative, la nivel local, liberalii au fost preocupați într-o măsură mult mai mare să se identifice cu națiunea, prin reprezentarea tuturor categoriilor profesionale în partid. Ziarele liberale prezentau frecvent, în momentul puterii şi mai ales al crizei de legitimitate de după noiembrie 1927, pe cei care se înscriau în diversele organizații județene, menționând cu acribie meseriile pe care le aveau noii membri ai formațiunii[136]. Nu ştiu dacă numele şi meseriile prezentate acolo sunt reale (probabil că da) şi nu discut motivele celor care se defineau liberali. Nu mă refer aici de apartenență efectivă, de implicare şi formalism, dacă nu cumva, pentru unii din noii veniți, în lipsa unor valori care să fie exprimate cu claritate sau a unor personaje charismatice aflate în

[135] Ibidem, p. 183-184.

[136] Ziarul *Lumina* din Ploieşti prezenta, în februarie 192, structurarea organizaţiilor liberale din suburbiile oraşului, trecând meseriile populare pe care le aveau membrii; preşedintele era industriaş tăbăcar, vicepreşedinţii pielar sau funcţionar în petrol, în organizaţie înscriindu-se mai ales tăbăcari, opincari, meseriaşi, comercianţi, geambaş şi 1 plugar (*Lumina*, Ploieşti, anul I, nr. 10, 7 februarie 1921, *apud* Constantin Dobrescu ş.a. (editori), *op. cit.*, p. 4. Exemplele sunt numeroase pentru perioada 1927-1928 (*Lumina*, Ploieşti, anul VI, nr. 7, 15 aprilie 1927, *apud Ibidem*, p. 129-130. Vezi şi numărul 8 al ziarului din 10 mai 1927, în *Ibidem*, p. 132-133). Aceste informaţii erau preluate la nivel central, de *Viitorul*; mai ales această organizaţie judeţeană de Prahova anunţa mereu înscrieri în partid: profesori, studenţi, meseriaşi (mecanic, conductor tehnic, desenator, electrician), birjari („Noui înscrieri în Partidul liberal din judeţul Prahova", în *Viitorul* anul XX, nr. 5885, miercuri, 5 octombrie 1927, p. 3; „Scrisori din Câmpina", în *Viitorul*, anul XX, nr. 5891, miercuri, 12 octombrie 1927, p. 3); relevanţa este însă redusă din punct de vedere al istoriei sociale, scopul fiind evident: cel de a crea adeziune prin imitaţie. Întreprinderea este una regăsibilă doar la nivelul anilor 1927-1928, eu nemaiîntâlnind informaţii similare pentru altă perioadă; vezi şi cazul organizaţiei orăşeneşti Constanţa, unde se înscriseseră 5 avocaţi, 4 profesori secundari, 2 medici (evrei după nume), 2 institutori, 23 comercianţi, 26 de funcţionari,28 de meseriaşi, 12 proprietari, 4 agricultori („Veşti din Constanţa", în *Viitorul*" anul XXII, nr. 5997, vineri, 17 februarie 1928, p. 3).

conducere, adeziunea nu era doar o chestiune de protecţie profesională[137]. Efortul propagandistic liberal era însă evident, în preocuparea de a respinge insinuările şi acuzele adversarilor privind natura burgheză şi oligarhică a partidului. În anii '30, liberalii au înfiinţat chiar secţii muncitoreşti ale partidului, mai ales în Bucureşti, cu un mesaj specific, moderat social şi naţional totodată[138].

Încercările formale sau efective ale liberalilor de a se deschide spre toate structurile societăţii erau însoţite de realitatea organizatorică a unui partid de cadre. Prin urmare, analiza profesională a membrilor liberali trebuie îndreptată spre cei care se identifică în mod permanent cu partidul liberal, participă la lupta electorală sau se regăsesc ca delegaţi la diverse manifestări ale partidului, convocate în scopul cuceririi puterii politice sau pentru întărirea coeziunii şi socializare, cum au fost în special *Congresele profesionale* din primăvara anului 1933. Datele pe care le utilizez pentru acest studiu sunt parţiale, chiar în raport cu materialul documentar pe care l-am avut dispoziţie, în sensul că mă limitez mai ales la listele cu membrii partidului liberal şi cu profesiunile lor din perioada 1927-1933. De asemenea, deţin informaţii coerente pentru perioada amintită mai ales pentru organizaţiile din Ardeal, Banat şi Bucovina, care nu sunt evident cele mai reprezentative din perspectiva partidului în integralitatea lui. Din multe puncte de vedere, demersul prezent deschide discuţia, iar concluziile sunt unele de parcurs şi nu definitive.

4.2.1. Structura socială şi profesională a organizaţiilor liberale din Ardeal şi Banat

În mai 1932, ca dovadă a reorganizării partidului şi ca formă de revendicare a guvernării, liderii liberali au organizat la Cluj o mare manifestaţie politică. Cifra participanţilor nu contează în sine; fiecare din cele 22 de organizaţii judeţene ardelene ale partidului (mai puţin cea din Cluj, ai cărei membri nu apar menţionaţi dat fiind faptul că adunarea s-a desfăşurat în oraşul lor) au trimis în capitala simbolică a provinciei delegaţii numeroase la acest „congres" regional, care să susţină ideea reprezentativităţii şi forţei structurii judeţene. Reflectarea acestui moment în presa centrală sau locală, în *Viitorul* sau *Glasul Ardealului*, a luat şi forma menţionării ocupaţiilor celor prezenţi la Cluj, ca manieră de a sugera difuzarea ideilor liberale în structura societăţii[139]. În cele ce urmează, am să prezint mai mult

[137] De la Max Weber la Raymond Aron, din *Democraţie şi totalitarism*, traducere de Simona Ceauşu, Bucureşti, Editura All, 2001, politologii au arătat faptul că atunci când un partid monopolist îşi elimină rivalii, el îşi schimbă în mod implicit şi natura. Partidul devine o instanţă a statului, iar regulile de recrutare suportă modificări. Statutul de membru conferă privilegii sociale, în paralel cu descreşterea idealismului, ca formă pragmatică de a face loc strategiilor de promovare profesională.

[138] Vezi „O secţie muncitorească a organizaţiei liberale din Dealul Spirii", în *Viitorul*, anul XXIII, nr. 6906, joi, 12 februarie 1931, p. 2.

[139] Listele cu delegaţiile participante la congres pot fi consultate în **Anexa 5** de la finalul lucrării, aşa cum apar ele reproduse în ziarul liberal *Viitorul* („Delegaţii Congresului Naţional-Liberal din Ardeal şi Banat", în *Viitorul*, anul XXIV, nr. 7295, 7297, 7298, miercuri 25 mai 1932, vineri 27 mai 1932, sâmbătă 28 mai 1932, p. 2-3).

numeric şi mai puţin procentual, dat fiind caracterul nesociologic al abordării, profesiunile liberalilor, nu într-o ordine anume, pentru ca în consideraţiile finale să sugerez un tablou social în ceea ce priveşte alcătuirea partidului liberal.

	avocat	notar public	învăţător	profesor	preot	medic	farmacist	proprietar	plugar	industriaş	comerciant	financiar	pensionar	militar (r.)	student
Alba[1]	8	3	5	1	4	1		3		2	1				
Arad	6			3		1		1				1			
Bihor[2]	8		1	4	1		1	7	2			1	2	1	2
Braşov[3]	14			8	3	5	1	5		1	11	1	5	1	
Ciuc[4]	3	2	1		1	1		3			1				1
Făgăraş[5]	5		2	5	3			11		2	2	1	1		2
Hunedoara	8		2	1	8	1	1	2		5	5	3			2
Maramureş[6]	2			5	4	1		1		1	1	1			
Mureş[7]	4	2	20	13	7			2		2	4		3		
Năsăud[8]	6		3	3	1						8	1	3		1
Odorhei	2				1										
Sălaj[9]	8		5	2	7	1		13						1	
Satu Mare[10]	8		2	7	7	4		8				7			7
Sibiu[11]	8		1	1							2		1		
Someş	9	1	5	1	1			3		1		3			1
Târnava Mare	6		3	4	8	1	1	19		1	1		2		
Târnava Mică[12]	2	1	2	6	5			2				1			
Timiş-Torontal[13]	12		1	7	2	1		1		1	3				
Trei Scaune	2			1		2									
Turda[14]	3	2	24	5	14	2		13		1	5			1	
Total: 605	**124**	**11**	**77**	**77**	**77**	**21**	**4**	**94**	**2**	**17**	**44**	**20**	**17**	**4**	**16**

1. Lipsesc din tabel pentru organizaţia Alba: 1 antreprenor, 1 intendent şi 1 administrator.
2. Idem, pentru organizaţia Bihor: 1 funcţionar
3. Idem, pentru organizaţia Braşov: 1 cantor şi 1 inginer
4. Idem, pentru organizaţia Ciuc: 1 funcţionar.
5. Idem, pentru organizaţia Făgăraş: 1 inginer
6. Idem, pentru organizaţia Maramureş: 1 antreprenor.
7. Idem, pentru organizaţia Mureş: 2 funcţionari şi 1 ziarist.
8. Idem, pentru organizaţia Năsăud: 5 funcţionari particulari
9. Idem, pentru organizaţia Sălaj: 3 ziarişti.
10. Idem, pentru organizaţia Satu Mare: 2 ingineri

11. Idem, pentru organizaţia Sibiu: 1 funcţionar, 1 fost inspector de poliţie.
12. Idem, pentru organizaţia Târnava Mică: 1 inginer agronom
13. Idem, pentru organizaţia Timiş-Torontal: 1 publicist, 1 director teatru, 1 inginer, 1 arhitect, 1 consilier
14. Idem, pentru organizaţia Turda: 7 funcţionari, 15 meseriaşi

Datele pentru organizațiile liberale din Ardeal, plecând de la momentul congresului regional din mai 1932, pot fi comparate cu cele furnizate de listele electorale pentru alegerile județene din februarie 1930[140]:

	avocat	notar public	învățător	profesor	Preot	Medic	farmacist	proprietar	plugar	industriaș	comerciant	Financiar (mai ales ipostaza de *economm*)	pensionar	militar (r.)
Alba[1]	7		4		9			2			1	6		
Cluj	7		2		2	1		2	16		1			
Făgăraş[2]	1		2		4				14	1	2	2		
Hunedoara[3]	2		1		2			2			1	18		
Mureş	4		4	3	10			7		1	1	4		1
Năsăud[4]			2	1	4			4	16					
Sălaj	1		4	1	17			1	10					
Satu Mare	5		1		6				21	1	1			
Târnava Mare	2		2	1	9						4	12		

[140] Vezi **Anexa 6**, conform „Alegerile județene", în *Glasul Ardealului*, anul IV, nr. 5, duminică, 2 februarie 1930, p. 3-4. În fondul Lapedatu de la Arhivele Naţionale Istorice Centrale (ANIC, Fond Alexandru Lapedatu, dos. 190, f. 3-4) se găseşte şi o altă listă legată de alegeri judeţene (dificil de datat însă), deoarece în creion apar şi cifre în faţa fiecărui nume, indicând probabil poziţia pe buletinele de vot. Ea permite să observăm structura socială a organizaţiei Cluj a liberalilor: Mihali Theodor, mare proprietar; Bănescu Nicolae, profesor universitar; Utalea Octavian, primar al oraşului, Negrea Camil, profesor universitar, Pordea Augustin avocat, Meteş Petru, avocat, Şomlea Mihail, farmacist (tăiat cu linie roşie, probabil în urma plecării la georgişti), Mureşan Iosif, mic proprietar, Cărpinişan N., prin notar orăşenesc, Iliescu Victor, comerciant, dr. Bariţiu Septimiu, medic, dr. Duncu, avocat, Mandeal Anton, director de bancă, Popp Petre, comerciant, Petricaş Aurel, industriaş, Popp Alexandru, avocat, dr. Cioban Virgil, medic, Borzea Vasile, mic proprietar, Olaşu Dim., farmacist, Dan Partenie, avocat, prof. Pehuca Gh.; ea era continuată de o altă listă, cu mulţi minoritari, probabil urmare a unui cartel, cu: Nemes Francisc, dr., comerciant, Fekete Nagy Adalbert, pensionar, Kovács Juliu, inginer, Daly M. Joan, măcelar, Berky Josif, plugar, Hevesi Josif, tâmplar, Molnar Jacob, director, Jelen Juliu dr., director, Filip Juliu dr. medic, Babos Carol pantofar, Rosenberger Alexandru, Bernard Agoston dr. avocat, dr. Dobó Ferencz, comerciant, Szilágyi Andreiu, agricultor, Réthy Carol, măcelar.

Târnava Mică[5]	3		4	6	5	1		2	4		3			
Turda[6]	2	1	3	1	6			1	9			4		1
Total: 319	**34**	**1**	**29**	**13**	**74**	**2**		**21**	**80**	**3**	**14**	**46**		**2**

1. Lipsesc din tabelul pentru organizaţia Alba: 1 antreprenor, 1 mecanic, 1 maestru zidar, 1 miner.
2. Lipseşte din tabelul pentru organizaţia Făgăraş: 1 meseriaş.
3. Lipseşte din tabelul pentru organizaţia Hunedoara: 1 muncitor.
4. Lipsesc din tabelul pentru organizaţia Năsăud: 2 meseriaşi.
5. Lipseşte din tabelul pentru organizaţia Târnava Mică: 1 meseriaş.
6. Lipseşte din tabelul pentru organizaţia Turda: 1 pantofar.

Plecând de la aceste cifre, unele observaţii se impun ca necesare. În primul rând, nu am nici un control asupra datelor trecute de redactori, în sensul că nu le pot controla apelând la alte surse istorice. Nu ştiu sigur dacă sunt prezentaţi toţi delegaţii participanţi sau toţi candidaţii menţionaţi şi care este gradul lor de reprezentativitate pentru organizaţia judeţeneană în ansamblu. Deşi cu un grad mai mare de precizie decât în cazul parlamentarilor liberali, meseriile declarate de delegaţi sunt uneori, cel mai probabil!, subiective, ţinând de modul în care doreau să se proiecteze participanţii în ochii opiniei publice. Este posibil însă, plecând de la obligaţia declarării profesiei în momentul înscrierii în partid, să existe documente (peste care, din păcate, nu am dat încă) la fiecare organizaţie care să indice ocupaţia cu precizie a fiecăruia; „riscul" politicienilor profesionişti, indivizi care exercitaseră o meserie înainte ca viaţa politică să le acapareze în întregime preocupările, există şi la acest nivel, găsind menţionat în ceea ce priveşte ocupaţia, de altfel, la unii dintre liberalii în discuţie, doar *primar*, *consilier comunal* etc. O altă problemă priveşte profesia trecută, în sensul că *proprietar* sau *plugar*, de exemplu, nu ne spun foarte multe sub aspect practic, tendinţa fiind de a asimila finalmente cei doi termeni, de a-i suprapune; în mod similar, profesia de *financiar* este una generică, liberalii care asumă o astfel de profesie putând fi director de bancă, funcţionar bancar etc; sub raport administrativ, şi profesia de *învăţător* sau *profesor* este însoţită adesea de menţiunea de *director de şcoală*, după cum nu fac diferenţa firească de poziţie socială între profesor universitar şi profesor, mai utilă însă la nivelul elitei decât în plan local; în cadrul poziţiei de *preot*, am inclus şi funcţiile de *protopop* sau *arhidiacon*, mai importante sub aspect eclezial.

În ceea ce priveşte raportarea la listele de candidaţi pentru alegerile judeţene din 1930, am să fac, dintru început, mai multe aprecieri cu caracter metodologic. În primul rând, comparaţia nu este întru totul simetrică. Am liste socio-profesionale doar pentru jumătate (11) din organizaţii, în celelalte cazuri numele nefiind însoţite de profesia respectivilor candidaţi. În al doilea rând, nu ştiu cum a afectat ruptura din iunie 1930, produsă de acţiunea lui Gheorghe Brătianu, organizaţiile din Ardeal sub raportul membrilor, a continuităţii lor în cadrul P.N.L. Apoi, în context electoral, partidul şi organizaţia liberală încearcă să maximalizeze impactul unui mesaj, pe liste găsindu-se indivizii cu notorietate. Finalmente, în condiţiile

competiţiei electorale, tendinţa de autoreprezentare pozitivă este mai mare, de aici decurgând unele anomalii cu privire la calitatea profesională a candidaţilor, cu foarte mulţi *plugari*, *gospodari* (plasaţi de mine la categoria *proprietari*) şi *economi* (menţionaţi de mine, pentru unitatea celor două tabele, la *financiari*) trecuţi pe liste, e adevărat în poziţii inferioare din perspectiva alegerii (vezi chiar cazul unui *pantofar*!).

Dincolo de aceste precizări, consideraţiile mele finale trimit la orientarea socială a liberalilor români. Cea mai importantă, plecând de la analiza cantitativă de mai sus, susţine concluzia unei structuri de cadre a partidului liberal. Imaginea de *plugari* sau *agricultori* ca parte a organizaţiilor liberale, menţionaţi mai ales în listele electorale, este evident una politică, ideologică, ea neregăsindu-se pe listele de delegaţi, cu o mai mare reprezentativitate pentru mine şi care au o mai mare acurateţe din punct de vedere terminologic. Un al doilea motiv pentru care consider primul tabel mai realist, trimite la implicarea politică permanentă a celor care erau trimişi ca delegaţi la un astfel de moment. Prin urmare, liderii liberali s-au orientat în Ardeal şi Banat mai curând către notabilităţile acestor provincii, către persoanele decisive din mediul rural (proprietari, preoţii, învăţătorii, medici, ca şi financiarii desemnaţi drept *economi*, comercianţi, mulţi din ei probabil cu importante raporturi în lumea satului ardelean), capabile de influenţă locală şi de negociere pe relaţia cu autorităţile, în momentul puterii; dar şi categoriile preponderent urbane, industriaşi, financiarii, profesorii sau studenţii, sunt ilustrative prin apetenţa lor pentru politica liberală. De asemenea, militarii în retragere sau pensionarii au considerat partidul liberal mai potrivit ca spaţiu al implicării politice, plecând de la propriile lor năzuinţe şi reprezentări ale societăţii româneşti.

Tipologia profesională trebuie să aibă în vedere judeţele în discuţie, în sensul că găsim preoţi înscrişi în organizaţiile liberale mai ales în judeţele cu un procent important de credincioşi ortodocşi (deşi nu putem construi o delimitare clară în această direcţie, fiind şi cazuri de preoţi uniţi înscrişi în organizaţiile liberale).

4.2.2 Alte date generale asupra structurii sociale a partidului liberal

Concluziile de mai sus se referă la un spaţiu în care organizaţiile liberale erau, în general, fragile, aflate într-o competiţie dificilă cu partidul naţional-ţărănesc, mult mai impozant numeric şi ca reţea a membrilor. Dincolo de aspectul social, calitatea acestor subelite profesionale este importantă, în condiţiile în care liberalii respingeau ideea de masificare a propriei formaţiuni politice. Pentru o privire mai largă, cu referire la zona Vechiului Regat, am să prezint în continuare situaţia profesională din organizaţiile liberale de Teleorman, Câmpina şi Râmnicu-Sărat, în contextul alegerilor judeţene din octombrie 1927, cu inerentul subiectivism politic al desemnării ocupaţiilor candidaţilor, delegaţiile permanente ale organizaţiilor de Prahova din 1928, Fălciu, din aprilie 1930, Ilfov, din iunie 1936, precum şi statul major al Sectorului III Albastru, Bucureşti, condus de Mihail Berceanu, într-o prezentare internă.

Depăşind repede primul palier al discuţiei, lipsa de imaginaţie nedatorându-se, în acest caz, abordării cu valenţe sociologice şi mai ales modului schematic în care

aceste liste se prezintă ele însele. Structura „de alegeri" a organizaţiilor indica un mare număr de „agricultori" şi profesiuni lucrative, în sensul de manual; organizaţia Teleorman prezenta următoarea structură socială, plecând de la ocupaţiile menţionate ale candidaţilor: 3 avocaţi, 6 comercianţi, 2 industriaşi şi 19 agricultori. În cazul organizaţiei de Câmpina, exista o mai mare diversitate ocupaţională: 2 avocaţi, 1 proprietar, 4 comercianţi, 1 inginer, 2 funcţionari, 3 meseriaşi, 1 medic, 1 institutor şi 1 preot. Aspectul electoral al meseriilor este, din nou evident, în cazul organizaţiei Râmnicu-Sărat, unde 3 avocaţi, 1 profesor, 5 comercianţi, 1 meseriaş, 1 pensionar, 1 finanţist şi 3 agricultori se aflau pe lista partidului pentru consiliul comunal.

Mult mai relevante din perspectiva istoriei sociale a unei organizaţii sunt datele ce pot fi extrase din menţionarea ocupaţiilor deţinute de membrii delegaţiei permanente a organizaţiei liberale de Prahova, aşa cum rezulta ea în urma excluderilor făcute şi a vacanţelor produse după momentul I. Ionescu-Quintus, din 1928[141]. Delegaţia permanentă prezenta o structură dezechilibrată, în sensul că 23 dintre membri ei se declarau avocaţi, 10 erau profesori, 4 ingineri, 1 comerciant, 6 proprietari, 2 industriaşi, 1 preot şi 1 un maior în retragere. O dată în plus, acest de dezechilibru era dat de faptul că respectivii membri îşi desemnau una din ocupaţii, chiar dacă ei nu mai practicau avocatura, spre exemplu.

Aceeaşi situaţie o prezintă şi alcătuirea ocupaţională a Comitetului Judeţean P.N.L. al Judeţului Fălciu şi din oraşul Huşi, reunit pentru a se solidariza cu atitudinea promovată de Vintilă Brătianu faţă de legea „alarmismului" din martie 1930[142] şi pentru stabilirea delegaţiei organizaţiei judeţene care urma să participe la

---

[141] Vezi **Anexa 8**, de la finalul acestui volum, conformă cu articolul „Dela organizaţia partidul Naţional-liberal din Prahova", în *Viitorul*, anul XXII, nr. 6286, marţi, 29 ianuarie 1929, p. 2.

[142] *Legea pentru apărarea liniştei şi creditului ţărei* fusese votată în Camere la sfârşitul lunii martie şi publicată pe 2 aprilie se înscria în linia altor măsuri interbelice, de interzicere a răspândirii în public a faptelor neadevărate de natură să producă panică sau care să tulbure siguranţa Statului, ordinea publică sau liniştea cetăţenilor, precum şi informaţii privitoare la interesele superioare ale Statului, secrete sau declarate astfel de lege (Pentru textul legii din 2 aprilie 1930, vezi *Codul General al României. Colecţia Hamangiu*, vol. XVIII (*Legi uzuale, cuprinzând întreaga legislaţie a anului 1930*), Bucureşti, Editura Librăriei „Universala" Alcalay & Co., p. 189). Liberalii, şi mai ales Vintilă Brătianu, au citit textul acestei legi prin prisma obsesiilor lor privind ordinea constituţională („problema Carol"), precum şi a jocului de putere. Ei găseau un obiectiv camuflat al guvernului, cel de a deţine o argument legal prin care să intimideze şi pedepsească pe toţi cei care îndrăzneau să comenteze acţiunea şi situaţia precară a ţării. Interpretarea pe care ei o dădeau actului era cea de „nouă lovitură de stat", întrucât contrar Constituţiei şi fără a îndrăzni să decreteze legal starea de asediu, naţional-ţărăniştii introduceau o stare de asediu de fapt. Campania amorsată cu prilejul discuţiei legii a permis liberalilor să reitereze imaginea cetăţii asediate, prin evidenţierea cenzurii practicate de putere în raport cu opoziţia, şi să demitizeze, o dată în plus guvernul Maniu, care venise la putere cu discursul interzicerii cenzurii liberale (Mircea Djuvara, „Noua lovitură de stat", în *Viitorul*, anul XXII, nr.

lucrările Congresului general liberal din luna mai a acelui an: 9 avocaţi, 13 plugari, 8 agricultori, 1 viticultor, 2 morari, 1 industriaş, 3 comercianţi, 10 profesori, 2 învăţători, 1 militar în rezervă, 3 pensionari, 1 financiar, 2 ingineri, 5 proprietari, 1 preot[143]; în condiţiile în care documentul era unul public, membrii liberali (sau redactorii ziarului *Viitorul*) au dorit să ofere o imagine avantajoasă din punct de vedere social, menţionând acele profesii care să întărească încrederea în partid.

Aceleeaşi logici „democratice”, de impresionare a publicului, i se circumscrie şi prezentarea profesională a delegaţiei permanente din organizaţiile de Buzău (în anul 1927) sau din Ilfov, din 1936, deşi în acest ultim caz meseriile corespund mai curând unei logici a puterii: 20 avocaţi, 10 profesori, 18 proprietari şi agronomi, la care se adaugă 3 agronomi, 4 ingineri, 4 preoţi, 1 medic şi 1 comerciant[144].

Documentul care se referă la organizaţia Sectorului III Albastru Bucureşti este de o cu totul altă factură, întrucât profesiunile menţionate alături de numele fruntaşilor liberali din organizaţia respectivă sunt însoţite de precizarea locului de muncă nemijlocit. Sub forma unui album intern, numele fiind însoţite uneori de fotografie, materialul apărut în preajma desemnării listei de consilieri pentru alegerile municipale era menit să-l convingă pe liderul acestui sector, Mihail Berceanu, de valoarea organizaţiei şi a membrilor ei. Din perspectiva care mă interesează acum, structura profesională a „statului-major” liberal din sectorul III Albastru prezenta, conform textului, 7 avocaţi, 1 profesor, 6 medici (din care 1 dentist), 1 preot, 2 comercianţi, 2 industriaşi, 2 ingineri, 5 funcţionari, 4 proprietari, 2 financiari, 1 muncitor, 1 ziarist, 3 pensionari (din care 2 apar ca militari în retragere). În mod evident, cadrele liberale din acest sector se recrutau mai ales din zona profesiilor liberale, avocaţi sau medici; însă, ele erau legate totodată de diferitele sercivii publice, ca funcţionari ai minicipiului sau ai guvernului. Chiar muncitorul, menţionat drept „calificat reprezenant al clasei muncitoare şi al lumii

6680, duminică, 18 mai 1930, p. 1; N. G. Vrăbiescu, „Legea pentru apărarea liniştii şi creditului public”, în *Săptămâna politică*, seria II, anul I, nr. 31, duminică, 13 aprilie 1930, p. 12-15). Liberalii conduşi de Vintilă Brătianu au putut simula un război cu autorităţile naţional-ţărăniste. Vezi Ovidiu Buruiană, *Partidul Naţional Liberal în anii 1927-1933*, teză de doctorat, Iaşi, 2008, p. 303-306.

[143] Vezi **Anexa 9** de la sfârşitul acestui material, *cf.* „Adunarea Comitetului judeţean P. N.L. din Fălciu”, în *Viitorul*, anul XXII, nr. 6657, sâmbătă, 19 aprilie 1930, p. 3.

[144] Vezi **Anexa 10** de la sfârşitul acestui material pentru organizaţia de Ilfov. În cazul organizaţiei din Buzău, prezentarea este propagandistică, subliniind, prin numărul mare de profesori, mai ales rolul de conducător al şcolii româneşti pe care îl deţinea şeful organizaţiei, prof. dr. C. Angelescu: Justin Stănescu, avocat, decanul baroului de Buzău, vicepreşedinte organizaţiei Buzău; Alex. Ionescu-Brădeanu, „omul ţărănimii din judeţul Buzău”; Titus Constantinescu, avocat, Virgil Popescu, avocat, preşedintele organizaţiei orăşeneşti, Alexandru Raiciu, profesor; Gh. V. Stănescu, profesor; Petre N. Oprescu, ajutor de primar al oraşului Buzău; Gh. Răşcanu, profesor, fost inspector şcolar; Panait Volanescu, profesor, fost inspector şcolar; Remus Nestor, avocat; Constantin Tegăneanu, avocat; N. Diaconescu, avocat ş.a. (*Un an dela alegerile generale. Partidul Naţional-Liberal din Buzău şi Luptătorii săi*, Buzău, Tipografia şi Legătoria de cărţi Dumitru Bălănescu, 1927).

umile", era omul guvernului în Camera de Muncă. La mulţi dintre membrii „statului major", alături de ocupaţie, apărea şi calitatea de proprietari, ca semnificând un anumit statut social[145].

Măsurătorile nu sunt echivalente, întrucât baza analizei este constituită diferit, din delegaţiile judeţene şi din comitete urbane. Într-o măsură mult mai radicală decât în cazul Ardealului, pentru Vechiul Regat trimit mai curând la elitele locale ale partidului, cele care pot fi documentate mai uşor, şi nu la structura de ansamblu a organizaţiei liberale. În acelaşi timp, este dificil, dacă nu imposibil în condiţiile lipsei documentelor specifice ale liberalilor români, de realizat o radiografie socială a organizaţiilor judeţene, care să arate adaptarea structurilor liberale la realitatea economică, socială şi culturală a fiecărui judeţ. De exemplu, spre deosebire de Transilvania, surprinde în cazul organizaţiilor din Moldova şi Muntenia includerea relativ redusă a preoţilor în structurile liberale[146]. Această realitate poate fi însă explicabilă prin capacitatea de influenţă publică redusă a ortodoxiei, prin nivelul şi tipul politicii din Vechiul Regat, în mod evident diferit faţă de cel de peste munţi, unde biserica a deţinut în secolul al XIX-lea un rol decisiv în păstrarea identităţii naţionale a românilor ardeleni.

De asemenea, există diferenţe calitative între organizaţiile regionale, date de structura societăţilor în care se găseau. În 1933, organizaţia Partidului Naţional Liberal din Soroca era condusă de un institutor, iar biroul de conducere cuprindea 6 proprietari, 6 avocaţi, 4 institutori, 3 agricultori, 1 comerciant, 1 protoiereu, 1 rabin oficial şi 1 medic veterinar. Din cei 69 de şefi de sectore de la oraş şi din judeţ 30 erau învăţători, 13 proprietari, 13 ţărani agricultori, 5 avocaţi, 3 comercianţi, 1 ofiţer în rezervă, 1 director de ziar, 1 protoereu, 1 profesor, 1 cooperator. Dintre aceştia 9

---

[145] Vezi **Anexa 11** de la sfârşitul acestui demers, *„Statul Major al Sectorului III Albastru", condus de Mihail Berceanu, după o broşură a lui George S. Anghelovici din 19 februarie 1934, cu dorinţa de a contribui la Constituirea Consiliului Comunal* (Broşură scrisă de mână, cu unele fotografii, adresată lui Mihai Berceanu: *Dacă aşi fi …primar. Dedicată D-lui Mih. Berceanu. Preşedintele Sect. III albastru. Part. Naţ. Liberal. Contribuţie la Constituirea Consiliului Comunal* …de George Anghelovici; în ANIC, Fond Mihail Berceanu, dos. I A 33 / f.d. [1934], f. 1-26). Probabilităţile de Consilieri Comunali pentru Sectorul III Albastru indicau, dacă formaţiunea nu-şi modifica structura, ţinând cont – aşa cum se aprecia şi în text - de „elementul evreesc", de „doamnele din organizaţie" sau „de diverse combinaţii politice", finalmente între cei 20 de membri care urmau să se afle pe liste se regăseau 2 financiari, 6 avocaţi, 1 arhitect, 2 ingineri, 1 medic, 1 preot, 1 comerciant, 2 proprietari, 1 pensionar (militar), 1 meseriaş, 1 profesor, 1 funcţionar.

[146] O explicaţie valabilă poate fi găsită în G. Zane, „Anchetele monografice asupra economiei familiare ţărăneşti ale Seminarului de Economie Politică a Universităţii din Iaşi", în *Sociologie Românească*, An III, nr. 1-3, ian.-mart. 1938, Bucureşti, p. 549-555. Sociolog de factură ţărănistă, el a observat că mulţi rurali se împotriveau implicării preotului în activităţi laice. Vezi Mirel Bănică, *Biserica Ortodoxă Română: stat şi societate în anii '30*, Iaşi, Editura Polirom, 2007, p. 157.

locuiau în Soroca, iar restul în satele din judeţ. Din punctul de vedere al structurii etnice 54 erau români, 10 ruşi sau ucraineni şi 5 evrei[147].

Invocat mai sus, aspectul etnic îmi sugereaază un excurs asupra integrării politice a minoritarilor în cadrul liberalismului românesc.

5. Integrarea minoritarilor etnic în cadrul liberalismului politic românesc[148]

5.1. Prezenţa minoritarilor în cadrul P.N.L.

Manifestaţia politică din mai 1932, de la Cluj, la fiecare din cele 22 de organizaţii judeţene ardelene ale partidului a trimis în capitala simbolică a provinciei delegaţii numeroase la acest „congres” regional, care să susţină ideea reprezentativităţii şi forţei propriei structuri, analizată anterior, este importantă şi din dintr-o altă perspectivă a cercetării: încercarea liberalilor de a-i integra pe cei din cadrul minorităţilor etnice. Din acest punct de vedere, Transilvania reprezintă un loc privilegiat al abordării, în condiţiile pluralităţii culturale şi etnice din acest spaţiu politic. Analizând delegaţii P.N.L. care au participat la congresul din fosta capitală a Ardealului, aşa cum lista numelor lor este publicată de oficiosul liberal, nu poţi să nu remarci absenţa cvasitotală a cetăţenilor de altă etnie decât cea română. Chiar în judeţe precum Ciuc, Trei Scaune, Mureş, Odorhei, Sălaj, Someş, Someş, unde procentul de minoritari era însemnat între cele două războaie mondiale, elitele locale ale liberalilor trimiteau la puţinii etnici români din aceste spaţii. Cu siguranţă, unele personalităţi liberale, altele decât cele care apar în liste, pot fi convocate şi invocate pentru a infirma aserţiunea de mai sus. Mă refer în primul rând la dr. Geza Kiss, avocat, doctor în drept şi Ştiinţe Politice, cu studii la Cluj, Bonn şi Paris, deputat de Ciuc (1922-1926) sau senator al aceluiaşi judeţ, între 1927-1928 şi 1931-1932, conferenţiar la Facultatea de Cluj (în 1906), profesor la Academia de Drept din Oradea Mare (1906-1914), fost profesor şi rector al Universităţii din Debreţin (1918-1919) şi docent privat de dreptul roman, la Universitatea din Cluj. Liberalii nu ezită să-l prezinte în perioadă drept „reprezentant autorizat al minorităţii maghiare”[149]. Îi pot adăuga pe această listă scurtă pe un Gavriil (Gabriel) Mihalyi,

[147] Biblioteca Naţională. Colecţii Speciale, fond Saint Georges, P. CXCIII, dos. 1, f. 4-5.

[148] Vezi şi textul meu, Ovidiu Buruiană, „Partidul Naţional Liberal şi minoritarii etnici în România interbelică. Problema naţionalismului liberal”, în Vasile Ciobanu, Sorin Radu (coordonatori), *Partide politice şi minorităţi naţionale din România în secolul XX*, vol. III, Sibiu, Editura Universităţii „Lucian Blaga” din Sibiu, 2008, p. 103-116.

[149] *Figuri politice şi administrative*..., p. 95. Pentru alte informaţii vizându-l pe dr. Kiss Geza vezi revista *Parlamentul*, anul I, nr. 4, miercuri, 23 noiembrie 1927, p. 13, *Anuarul Parlamentar*..., f. p. sau Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 465. Geza Kiss a fost cel care a vorbit de *Ideologia şi tendinţele minorităţii maghiare* în cadrul conferinţelor Institutului Social Român din anii 1922-1923 şi reunite, ulterior, în volumul *Doctrinele partidelor politice*, Bucureşti, ISR, 1923 (vezi reeditarea volumului, Bucureşti, Editura Garamond, f.a. [1994], p. 315-331).

fost deputat şi prefect liberal de Maramureş, sau pe dr. Peter Mihalyi (Petru von Mihalyi, cum apare la Lucian Predescu), de asemenea deputat al aceluiaşi judeţ (1922-1926 şi 1927-1928), după ce fusese deputat în parlamentul maghiar (1910-1913), „pandant pentru Stere, filomaghiar înainte de război", după cum îl descria revista bucureşteană *Parlamentul*[150]. De asemenea, Arpad de Erney din Gheorghieni, secui de origine, ales deputat, care dăduse „avânt" agriculturii în judeţele Roman, Dorohoi şi Botoşani, aşa cum apare menţionat într-o operă propagandistică a liberalilor[151], sau un Julian Peter, inspector general, fost prefect al oraşelor Oradea Mare şi Mureş-Turda[152], se înscriau în elita politică şi administrativă construită de liberali. Pe relaţia cu Banatul, un dr. Mihail Kausch (şvab), deputat de Timiş-Torontal între 1922 şi 1926, era prezentat ca fiind „fidel partidului liberal"[153].

Lărgind aria geografică, am întâlnit în cadrul partidului liberal interbelic, uneori chiar la vârf, şi pe alţi liberali, dacă ar fi să mă refer doar la Richard Franasovici, preşedintele organizaţiei de Mehedinţi, esenţial pentru partid în anii '30 pe relaţia cu regele Carol al II-lea, atunci când din punct de vedere guvernamental a deţinut şi poziţia de ministru al Comunicaţiilor, Elly Berkowitz (Bercovici), mare bancher din Capitală, ajuns senator, Israel (Asra) Bercowitz, senator de Timiş-Torontal în 1931-1932, doctor în filozofie la Berna şi Paris, conducătorul în fapt al publicaţiilor liberale, mai ales al lui *L'Indépendance Roumanie*, sau Hurmuz Aznavorian, unul din tinerii intelectuali liberali ai deceniului 4.

Lideri locali, al căror nume indică o altă origine etnică decât cea românească, pot fi întâlniţi în toate noile teritorii româneşti după 1918. În cazul Basarabiei, Gh. A. Spilioti, primar timp de 8 ani al Chişinăului, preşedintele organizaţiei Partidul Naţional Liberal din Chişinău şi fost deputat[154], ulterior regăsibil structurând organizaţia liberală de la Cetatea Albă, Ion Tomov, fost primar, preşedintele

[150] *Parlamentul*, anul I, nr. 20, joi, 29 martie 1928, p. 11. Vezi şi Lucian Predescu, *op. cit.,* p. 549. Mai există un Teodor Mihalyi, în mod evident român însă (în pofida numelui), care a condus Banca „Someşana" din Dej, membru al comitetului naţional, cu contribuţii la redactarea *Memorandumului*, pe care l-a prezentat împăratului Austro-Ungariei la Viena (a făcut parte din delegaţie), arestat şi condamnat pentru activităţi româneşti în Transilvania, deputat în Parlamentul de la Budapesta (până în 1918), preşedintele clubului deputaţilor naţionalităţilor din acelaşi parlament, vicepreşedintele Adunării de la Alba Iulia (1 decembrie 1918), prefectul judeţului Someş, ulterior, deputat din partea Partidului Poporului (1920-1922), preşedintele comisiei de unificare; ulterior, a fost membru al Partidului Naţional Liberal, primar al oraşului Cluj (1929) şi deputat de Cluj (1931). Cf. *Ibidem*, p. 549.

[151] *Figuri politice şi administrative*…, p. 98.

[152] *Ibidem*, p. 135.

[153] *Parlamentul*, anul I, nr. 21, joi, 5 aprilie 1928, p. 4.

[154] Vezi *supra*, subcapitolul privitor la „Ierarhiile liberalilor regionali", din *Organizaţiile liberalilor români...*

organizaţiei la Ismail[155] sau Ludovic Dauş, senator de Cetatea Albă avocat şi ziarist, director la Teatrul Naţional din Chişinău[156] sunt numele cele mai cunoscute.

Trimiterile onomastice minoritare sunt mai numeroase în Bucovina, Dr. Benno Straucher fiind menţionat ca „deputat bucovinean de Cernăuţi, ales pe listele liberale şi nu graţie acordului cu UER”[157]. Dar, ca mai peste tot, aceşti liberali bucovineni pe care-i putem socoti din punct de vedere etnic ca aparţinând minorităţilor naţionale din provincie (evrei, germani, polonezi, ruteni), sunt membri mai curând de eşalonul doi, rareori ei fiind plasaţi în poziţii eligibile care să le confere, prin alegeri sau desemnare, o dimensiune naţională[158].

Liberali de altă etnie decât cea română întâlnim în Cadrilater, dominată politic şi administrativ de dr. Taşcu Pucerea. Profesorul Mehmet Fehmi sau agricultorul Isac B. Alhalel, aşa cum este menţionat, făceau parte din comitetul executiv al organizaţiei liberale din Durostor[159], la Caliacra, ca membri de frunte liberali, întâlnind pe Ahil Pineta, Iordan Mahalinschi, Mustafa Riza, Al. Cuzin, I. Sarmanioti,

---

[155] Idem.

[156] *Figuri politice şi administrative* …, p. 69; vezi şi *Parlamentul*, anul I, nr. 3, miercuri, 17 noiembrie 1927, p. 8.

[157] *Idem*, anul I, nr. 21, joi, 5 aprilie 1928, p. 6.

[158] La adunarea din 27 februarie 1928 de la Cernăuţi, care răspundea campaniei de răsturnare a guvernului Vintilă Brătianu iniţiată de naţional-ţărănişti, participaseră astfel şi dr. Menczer (avocat), inginerii: Nastasi, Friedl, Otto Deutsch, Kroessel şi Laufer, consilier tehnic Maurüber, farmacist Greif (în numele partidului naţional evreiesc), d. Walzer, dr. Berler-Storojineţ, mare proprietar Fischer, comercianţii Romanchevici şi Drafta etc. (*Glasul Bucovinei*, anul XI, nr. 2608, miercuri, 29 februarie 1928, p. 1-3). Între candidaţii pentru alegerile din decembrie 1928 se regăseau şi dr. Salo. Weisselberg, avocatul Vladimir Cozarişciuc şi comerciantul dr. Iacob Schnee (*Glasul Bucovinei*, anul XI, nr. 2822, joi, 29 noembrie 1928, p. 2), pentru ca doi ani mai târziu, în alegerile comunale şi judeţene să candideze la Cernăuţi, pe lista P.N.L., şi dr. Salo Weisselberger, fost primar, fost senator, dr. Salomon Kassner, avocat, membru în delegaţia permanentă, Arnold Brandmann, fost membru în delegaţia permanentă; Ilie D. Grill, preşedintele societăţii marilor industriaşi, fost consilier comunal; Ladislaus Mihniewiczm notar public, fost consilier comunal; etc. (*Glasul Bucovinei*, anul XIII, nr. 3178, duminică, 9 martie 1930, p. 1). Similar, între candidaţii liberali pentru alegerile judeţene din 4 decembrie 1932 pot fi întâlniţi la Cernăuţi Teodor Stusiac (paroh în Luca), Lazăr Ropceah (director şcolar, Plaiul Cosminului), dr. Igo Fischbach (avocat, Sagadura), Ioan Renovici (profesor Liceu Cozmeni) ş.a. Cf. „Lista Partidului Naţional-Liberal pentru Consiliul judeţean Cernăuţi”, în *Glasul Bucovinei*, anul XV, nr. 3038, duminică, 27 noiembrie 1932, p. 3. De asemenea, comitetul judeţean liberal din Storojineţ cuprindea în aprilie 1932 şi pe dr. M. Berler (avocat), dr. M. Bardich (avocat), prof. dr. Weisinger, Titus cav. De Cercavschi (la care apare menţiunea de „polonez”), A. Laufersweiler şi Dimitrie Voloşciuc, directori de şcoală, Vasile Colomiţchi, Zaharie Evuleţ, Axinte Adam, Constantin Uhrin, învăţători, Schächt (farmacist), Mendel Rosen, A. Zappler, Hermann Zaharias etc. negustori, ş.a. („Întrunirea comitetului judeţean P.N.L. din judeţul Storojineţ”, în *Glasul Bucovinei*, anul XV, nr. 3776, marţi, 26 aprilie 1932, p. 2).

[159] *Viitorul*, anul XXII, nr. 6519, duminică, 3 noiembrie 1929, p. 3.

dr. T. Bacevavof etc.[160]. Enumerarea lor între elitele partidului nu este gratuită, întrucât mulţi dintre ei deveneau parlamentari în momentul guvernării PNL[161].

Dar numărul acestor minoritari prezenţi în cadrul liberalismului politic românesc rămâne redus pentru întreaga perioadă interbelică. Raţiunile pentru acest refuz al participării şi integrării politice sunt mai numeroase, legate în principal de modul în care Partidul Naţional Liberal se proiecta în spaţiul public.

5.2. Imposibila adeziune: text şi structura de partid

Programatic, liberalii clamau faţă de minorităţi o „politică de simţăminte frăţeşti, fiindcă în conlucrarea armonică a tuturor cetăţenilor, partidul liberal vedea cea mai sigură cale chezăşie a închegării şi a paşnicei desvoltări a României întregite"; dar sprijinul şi înlesnirile pentru a-şi putea cultiva limba, credinţa şi tradiţiile culturale, putea fi găsit doar de minorităţile „credincioase statului român", care se solidarizau „cu marile interese de stat". În solicitudinea statului faţă de elementul românesc, minorităţile trebuiau să vadă un act de reparaţiune şi nu unul ostil faţă de ele[162].

Proclamându-se realizatorii independenţei şi susţinătorii cei mai avizaţi ai suveranităţii ţării, liberalii considerau astfel că problema minoritarilor era mai mult de natură etatică decât juridică. Recunoscând formal *Tratatul Minorităţilor* semnat la Paris în 9 decembrie 1919, ei respingeau în fapt textele internaţionale în numele „simţului moral al poporului român". În discursurile liberale apare deseori ideea că „personalitatea specifică a minoritarilor" trebuia protejată prin legile generale ale ţării, nu într-un spirit de umilire a concetăţenilor minoritari sau dintr-o frică de presiunile externe, ci din dezideratul statului drept garant al fericirii tuturor cetăţenilor, fără deosebire de origine etnică, limbă sau religie. Propunându-şi întărirea legăturilor sentimentale, culturale şi economice între minoritari şi poporul majoritar, şi refuzând ideea unei asimilări forţate, liberalii nu admiteau desolidarizarea minorităţilor de interesele comune ale Statului.

Formalismul unor astfel de prevederi care urmăreau „încadrarea cetăţenilor minoritari în comunitatea naţională şi etatică" nu era, cred, de natură să-i atragă pe

---

[160] În *Viitorul*, anul XXII, nr. 6520, luni, 4 noiembrie 1929, p. 3.

[161] În noiembrie 1919, la primele alegeri organizate pe baza votului universal şi în care P.N.L. a obţinut majoritatea absolută (15 mandate din cele 23 repartizate Dobrogei), în Durostor, parlamentari au devenit N. Petrescu-Comnen, dr. Taşcu Pucerea, Petre Missir, Mahmud Fehmi Mustafa, Sadca Mahmud; la Caliacra, au fost aleşi deputaţi Ahil Pineta, Ermil Pangrati, Chiurd Ali Memet şi Mustafa Reza Hagi Memet (T. Ionescu, „Statistică electorală. Alegerile din noiembrie 1919", în „Buletinul statistic al României", seria a IV-a, XV, nr. 3, 1920, p. 19, *apud* Valentin Ciorbea, *op. cit.*, p. 312).

[162] *Statutele şi manifestul program al Partidului Naţional-Liberal votate în Congresul general din Bucureşti în zilele de 1,2,3 şi 4 Mai 1930*, Bucureşti, Imprimeriile Independenţa, 1930, p. 21-45; *Glasul Bucovinei*, anul XIII, nr. 3219, marţi, 6 mai 1930, p. 1-2; Gh. Sbârnă, *Partidele politice din România. 1918-1940. programe şi orientări doctrinare*, Bucureşti, Editura Sylvi, 2001, p. 105-108.

cetățenii de altă etnie. La congresul din 1-4 mai 1930, în cadrul Secţiunii pentru minorităţi, al cărei preşedinte era Ioan Nistor, Valeriu Roman fiind raportorul proiectului de rezoluţie, Kiss Bela din Ciuc a cerut explicit ca discuţiile să fie mai aplicate, extinse la unele chestiuni de detaliu[163].

În plus, politicile culturale şi şcolare din anii ’20, cu „ofensiva culturală” şi „românizarea” instituţiilor din noile provincii, promovată în principal de ministrul Instrucţiunii Publice, dr.-ul C. Angelescu[164], sprijinirea indirectă a mişcărilor naţionaliste cu rezultate dezastruoase sub raportul imaginii (aşa cum s-a întâmplat în decembrie 1927 cu incidentele de la Oradea Mare), precum şi anumite măsuri economice din anii ’30 care mărturiseau neîncrederea faţă de minoritari[165], despărţeau ideile programatice de practica guvernamentală a liberalilor români, adesea neliberală.

Relaţii politice bune cu unele structuri politice ale minoritarilor, mai ales evreii şi germani, traduse în acorduri de colaborare electorală, au fost sincopate. Dincolo de atragerea unor lideri ai acestor comunităţi pe poziţii guvernamentale, înţelegerile sunt pentru mine mai curând o expresie a puterii decât urmarea unei deschideri spre problema minoritarilor a liberalilor. Adaptarea mesajului lor de alegeri la realităţile din noile provincii, cu trimitere la cetăţenii de alte naţionalităţi, textul din manifestele electorale fiind adeseori bilingv în aceste zone[166], era o formă a modernităţii discursive, fără o finalitate politică manifestă, materializată în rezultate politice clare.

Organizarea partidului după 1918 întregeşte interpretarea sub raportul structurii etnice. Abordarea minorităţilor de către Centru a fost tratată diferit, în funcţie de modul în care liderii liberali au tratat propria extensiune politică. Liberalii au investit foarte mult din punct de vedere organizaţional pe relaţia cu structurile lor din Transilvania. Aspecte ideologice, deopotrivă istorice pe relaţia cu românismul, cât şi de sociologie politică, pregătirea politică sau intelectuală şi capacitatea de mobilizare a populaţiei ardelene, îi determinau să orienteze importante resurse de încredere în spaţiul transilvănean. A fost o investiţie constantă către elitele româneşti[167]. Imposibila implicare ideologică a minoritarilor în partidul liberal

[163] „Congresul partidului liberal”, în *Universul*, anul XLVIII, nr. 99, duminică, 4 mai 1930, p. 3.

[164] Irina Livezeanu, *Cultură şi naţionalism în România Mare. 1918-1940*, traducere din engleză de Vlad Russo, Bucureşti, Editura Humanitas, 1998, în special p. 41-63.

[165] Vezi, mai mult ca spirit al legii, „Legea pentru utilizarea personalului românesc în întreprinderi”, Colecţia C. Hamangiu, *Codul general al României. Legi uzuale*, vol. XXII (*1934*), Monitorul Oficial şi imprimeriile Statutului, Imprimeria Centrală, Bucureşti, 1935, p. 510-513, precum şi „Regulamentul legii pentru utilizarea personalului românesc în întreprinderi din 31 ianuarie 1935”, în *Ibidem*, vol. XXIII (*1935*), Monitorul Oficial şi imprimeriile Statutului, Imprimeria Centrală, Bucureşti, 1936, p. 19-24.

[166] Textul esenţializat în limba română era, tradus, pe verso, în limba rusă în Basarabia (ANIC, Fond Direcţia Generală a Poliţiei, dos. 62 / 1930, f. 55 şi 55 v., 58 şi 58 v.). Variante cu „care a dat drept de vot tuturor cetăţenilor, indiferent de naţionalitate sau avere” (pe verso în limba rusă) Cf. ANIC, Ibidem, f. 59.

[167] Vezi *supra*, subcapitolul privitor la „Ierarhiile Centrului” din *Organizaţiile liberalilor români...*

ardelean era dublată de dificultatea de a fi liberal în Ardeal, efect al agresiunii, aşa cum afirma Alexandru Lapedatu în cuvântarea rostită la 21 decembrie 1922 în Adunarea Deputaţilor cu ocazia dezbaterii Adresei de răspuns la Mesagiul Tronului; desemnat drept reprezenant al „oligarhiei" din ţara „veche", partidului liberal i se atribuia toate relele şi greutăţile postbelice sau i se contesta orice merit în pofida capacităţii, experienţei şi prestigiului: liberalii apăreau ca fiind crescuţi în mediul unei vieţi politice inferioare, de natură a *balcaniza* stările considerate superioare de peste mulţi[168]. Dinspre Centru, rolul organizaţiilor ardelene era stabilit, în contextul luptelor politice de după 1921, de a reprezenta lucrarea patriotică a liberalilor, de consolidare şi unificare a statului român şi de a reprezenta interesele speciale, locale, ale ţinuturilor de peste munţi, care puteau fi satisfăcute doar prin unificare[169].

Preocuparea scăzută a a liderilor de la Bucureşti pentru Bucovina, Basarabia, Banat sau Cadrilater, interesaţi fiind doar de rezultatele electorale, a favorizat acordurile liberalilor cu reprezentanţii minorităţilor în plan local, ca formă a compromisului politic şi a convieţuirii[170]. Acest tip de politică a diminuat concentrarea pentru o acţiune politică de durată şi sistematică de atragere a minoritarilor pe poziţii liberale şi a favorizat o politică de alianţe electorale cu aceştia[171].

Sub raport identitar, liberalii s-au îndreptat mai curând spre cei care se defineau ca aparţinând naţiunii române, deşi evoluaseră până la începutul secolului XX într-un spaţiu istoric şi geografic diferit, cel al Balcanilor. Integrarea politică a aromânilor a constituit un succes pentru liberali, deşi nu cunosc un proiect coerent în această direcţie[172].

---

168 Alexandru Lapedatu, *Politica Partidului Național și organizațiile liberale de peste munți. Cuvântare rostită la 21 Dec. 1922 în Adunarea Deputaților cu ocazia dezbaterii Adresei de răspuns la Mesagiul Tronului de Alex. Lapedatu, deputat de Ceica (Bihor)*, Bucureşti, Tipografia Cărţilor Bisericeşti, 1924, p. 11.

169 *Ibidem*, p. 19-21.

170 De exemplu, liberalii stabiliseră bune relaţii cu evreii din Bucovina, întărite de vizita lui I. G. Duca, din iulie 1932, primit la Casa Evreiască („Marea adunare din Casa Evreească", în *Glasul Bucovinei*, anul XV, nr. 3832, vineri, 15 iulie 1932, p. 2).

171 Vezi cartelurile electorale încheiate pentru alegeri locale sau generale chiar cu Partidul Maghiar în Transilvania, din 1924, 1926, 1927 etc. (Réka Horváth, „Schiţa reprezentării politice a minorităţii maghiare din România între 1920-1940", în *Cultură politică și comportament electoral în România în perioada democrației parlamentare (1866-1937) – între specificul național și modelele europene*, volum editat de Sorin Radu, Sibiu, Editura Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu, 2006, p. 271-275. De asemenea, vezi alianţele cu saşii, în Vasile Ciobanu, *Contribuții la cunoașterea istoriei sașilor transilvăneni. 1918-1944*, Sibiu, Editura Hora, 2001, p. 167. Pentru vechea Românie, este de semnalat încercarea liberalilor de a-i integra pe ţigani / romi în anii '20, cu prelungiri în deceniul următor (*Minoritățile etnoculturale. Țiganii din România (1919-1944)*, editori Lucian Năstase, Andreea Varga, Cluj-Napoca, Centrul de Resurse pentru Dezvoltare Etnoculturală, 2001, p. 126, 131-132.

172 Vezi **Anexa 13** de la finalul acestui volum, documentată şi realizată de Ionuţ Nistor, căruia îi mulţumesc şi pe această cale pentru permisiunea de a integra respectivele date în cadrul prezentei lucrări.

* * *

Autoplasarea Partidul Naţional Liberal, din unghiul identităţii politice, ca partid administrativ al statului naţional este esenţială, după mine, pentru a explica lipsa de aderenţă a minoritarilor la ideile liberalilor români. Din partea liderilor liberali, interesul pentru atragerea minoritarilor în cadrul partidului sau pe poziţii liberale a existat, ca formă de creare simbolică a unităţii româneşti. Însă, în contextul moderaţiei liberale[173], dorinţa de integrare a cetăţenilor de altă etnie nu a generat un proiect coerent. Politic, normalitatea unei relaţii s-a manifestat mai curând performativ, programatic şi declarativ, sau conjunctural, în contextul alegerilor, şi mai puţin sub forma unei atitudini constante faţă de minoritari. Liberalii nu au investit nici structural şi nici doctrinar pe relaţia cu minorităţile etnice. Alăturată neîncrederii funciare a minoritarilor după 1918 în partidele româneşti, această descriere şi situare a Partidului Naţional Liberal explică, după mine, absenţa cetăţenilor de altă etnie din rândurile formaţiunii, deficitul lor de integrare în societatea românească finalmente. Partidul Naţional Liberal era o formaţiune administrativă, aspirând notabilităţile locale, chiar minoritare uneori, în momentul puterii, ceea ce pune sub semnul întrebării structurarea solidarităţilor transetnice plecând de la valorile liberale, mai curând nedefinite pentru societatea interbelică.

[173] O moderaţie reală, în pofida unor excese discursive. Vezi I. D Barzan, redactorul revistei teoretice a cercului de studii *Democrația*, care se înscria direct conceptualizării exclusiviste a naţiunii: într-o conferinţă ţinută la Ateneul Român la 10 februarie 1924, el sintetiza că „evreii subminează naţiunea română” *Cf.* I. D Barzan, „Evoluţia şi reînvierea ideii naţionale”, în *Democrația*, anul XII, nr. 7-8, iulie-august 1924, p. 47-71; sau Gh. N. Dragomirescu care încerca să demonstreze că problema fundamentală a unei democraţii perfecte era reprezentat de „repausul regenerator al instinctului etnic”, „puntea omogenă dintre Stat şi Naţiune” (Gh. N. Dragomirescu, „Soluţiile bio-politice al democraţiei perfecte (VI)”, în *Democrația*, an XXIV, nr. 4, aprilie 1936, p. 33-34); norma naţionalului şi primatul românismului au fost vehement susţinută de noii sau tinerii purtători de cuvânt ai liberalilor români în anii ’30, atunci când competiţia politică cu mişcările radicale naţionaliste tindea tot mai mult să delegitimeze Partidul Naţional Liberal: Eugen Titeanu, *Necesitatea unei politici de stat. Apărarea muncii naționale*, Bucureşti, Imprimeriile Independenţa, 1934 (discurs în şedinţa Adunării Deputaţilor din 3 martie 1934); Victor Iamandi, *Politica națională de stat. Politica naționalizării orașelor, minoritățile etnice și alte chestiuni*, Bucureşti, Imprimeriile Independenţa, 1935; Valeriu Roman, *Doctrina liberală și realizările Partidului Național-Liberal în România*, Bucureşti, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului, 1936 (discurs rostit în şedinţa Senatului din 25 Noembrie 1936, cu prilejul discuţiei asupra răspunsului la Mesajul Tronului); George Fotino, *Naționalism – Democrație Națională – Armonie Socială – Monarhism. Politica Partidului Național-Liberal. Discurs rostit la Congresul P.N.L. din jud. Caliacra (28 iunie 1936)*, Bucureşti, Imprimeriile „Independenţa”, 1936 (mai ales p. 8-10);

6. Concluzii

Partidul Naţional Liberal s-a orientat pragmatic socio-profesional între cele două războaie mondiale spre anumite categorii dinamice ale lumii româneşti urbane şi rurale. Nu discut aici implicarea acestora în politică sub raportul motivaţiei; ei semnifică o realitate socială, care poate fi analizată politologic, în sensul unui partid de cadre, interesat să atragă acele notabilităţi locale, precum profesorii[174], învăţătorii (mai ales prin Petre Gârboviceanu)[175] şi preoţii, dar şi inginerii[176] sau medicii, importanţi în zona provincială ca potenţiali agenţi de influenţă[177]. Doctrinar şi

[174] Mai ales profesorii universitari au fost atraşi spre Partidul Naţional Liberal; *cf.* Maria Someşan, „Profilul politic al corpului universitar", în Idem, *Universitate şi politică în deceniile 4-6 ale secolului XX. Episoade şi documente*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, 2004, p. 60-65.

[175] Fiu de preot, cu studii teologie şi filozofie la Leipzig, licenţiat în teologie şi doctor în filozofie, ajuns profesor de Filozofie la Seminarul Central şi la de Limba Română la Şcoala Normală, înscris în Partidul Naţional Liberal încă din 1888 şi ales în Parlament în 1895, în judeţul Mehedinţi, la colegiul III, Petre Gârboviceanu era un haretist, unul din intimii colaboratori ai omului politic liberal. Cu influenţă în mediile bisericeşti, după ce fusese raportor la legea cultelor, redactor la revista *Biserica Ortodoxă Română*, prim administrator al Administraţiei Casei Bisericii, cu un mare rol în organizaţiile profesionale ale învăţătorilor, el a fost intens curtat politic după 1918, pentru suprafaţa sa politică pe relaţia cu corpul didactic, el a rămas la liberali, Ion I.C. Brătianu oferindu-i conducerea organizaţiei Mehedinţi a Partidului (Constant Georgescu, „Activitatea politică şi parlamentară a D-lui P. Gârboviceanu", în *Omagiu lui P. Gârboviceanu. După 41 de ani de servire în Şcoală şi Biserică. Oferit, la Seminarul Central, cu prilejul sărbătorirei sale, de la 30 ianuarie 1929*, Bucureşti, Tipografia C. Văcărescu, 1929, p. 319-324.; vezi şi „Curriculum Vitae", p. 343). Nu era „iubit" la Centru, fiind considerat o fire rece şi calculată, chiar dacă era foarte disciplinat faţă de conducere (*Parlamentul*, anul I, nr. 17, joi 8 martie 1928, p. 2; vezi şi *Parlamentul românesc*, anul V, nr. 152, 16 octombrie 1934, p. 14). Rolul lui în cadrul formaţiunii liberale a fost imens, el controlând *Uniunea Învăţătorilor din România*, structura profesională a învăţătorilor creată în 1912 după moartea lui Spiru Haret şi preluarea vechii *Asociaţii generale a învăţătorilor*, prin Ion Mihalache, de iorghişti şi, între cele două războaie mondiale, de ţărănişti. Sărbătorirea lui cu prilejul retragerii din învăţământ, pe 30 ianuarie 1929, a fost, prin urmare, impozantă, transformată în eveniment naţional (a fost reflectată în *Viitorul* din 30 ianuarie 1929 şi 2 februarie 1929, precum şi în *Poşta ţăranului* sau în *Tribuna* de la T.-Severin condusă de Tiberiu Axente). În volumul scos cu acel prilej scriind cuvinte elogioase Patriarhul Miron Cristea, dr. C. Angelescu sau Alexandru Lapedatu.

[176] Mihail Manoilescu afirma că „mai toţi inginerii, între care şi şefii lui, erau înfeudaţi, direct sau indirect, Partidului Liberal" (Mihail Manoilescu, *Memorii*, vol. I, ediţie îngrijită, prefaţă, note şi indice Valeriu Dinu, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1993, p. 27)

[177] Ei s-au regăsit, într-o proporţie redusă şi la cârf, învăţătorii reprezentând 5,5% dintre deputaţii liberali şi 4% din senatori (preoţii desemnau 3,6% în Cameră şi 6% la Senat). *Cf.* Mattei Dogan, *Piramida răsturnată*…, p. 177-179 şi 181. Vezi şi *Nota* din 12 ianuarie 1928 a Direcţiei Siguranţei Generale, Inspectoratul General de Siguranţă Iaşi, cu privire la consfătuirea din 29 decembrie 1927 a învăţătorilor din oraşul Dorohoi, la care au

moral, liberalii se îndreaptă spre cei cu profesiile liberale. Încă din secolul al XIX-lea, idealul liberal atrăsese grupuri sociale specifice, iar partidul liberal se identificase cu anumite categorii profesionale, în general urbane, mai dinamice din punct de vedere societal, sub raport politic, cultural, şi capabile de mobilizare[178]. În condiţiile crizei de legitimitate din anii 1928-1933, liberalii s-au orientat în mod coerent spre susţinerea drepturilor funcţionarilor, atât cei publici, cât şi cei particulari (apărarea acestui grup birocratic esenţial modernităţii statului a fost asumată discursiv şi în legătură cu problema naţională în Ardeal)[179], comercianţilor sau meseriaşii[180], ipostaziindu-se în apărătorii lor fireşti în condiţiile supralicitării votului obştesc, preponderent rural. De asemenea, partid guvernamental, liberalii au atras o serie de magistraţi importanţi şi de ofiţeri în retragere (precum generalii Traian Moşoiu sau Gheorghe Mărdărescu), care au văzut în formaţiunea liberală un factor de stabilitate şi de progres[181]. Simpatie condamnabilă din perspectiva adversarilor, cu atât mai

participat avocatul Gh. Gh. Tomaziu, prefectul la moment al judeţului, şi vicepreşedintele organizaţiei liberale din localitate (ANIC, Fond Direcţia Generală a Poliţiei, dos. 35 / 1928, f. 1); de asemenea, discursiv, liberalii se lăudau mereu că spre ei se îndreaptă învăţătorii, ca elemente luminate ale lumii satelor, în opoziţie cu masele ce se îndreptau spre Partidul Naţional-Ţărănesc şi dădeau măsura demagogiei acestui partid.

[178] Vezi şi Anthony Polonsky, *The Little Dictators. The History of Eastern Europe Since 1918*, Routledge & Kegan Paul, London and Boston, 1975, p. 78.

[179] „Retrogadarea funcţionarilor şi scăderea salariilor”, în *Viitorul*, anul XXII, nr. 6514, luni, 28 octombrie 1929, p. 1; „Partidul Naţional-Liberal faţă de chestiunea funcţionarilor şi a pensionarilor publici”, în *Viitorul*, anul XXII, nr.6528, joi, 14 noiembrie 1929, p. 2 (comitetul central al partidului însărcinând pe Vintilă Brătianu cu prezentarea unui memoriu către Regenţă). Pentru a sugera amploarea demersului în favoarea funcţionarilor, o să prezint doar titlurile articolelor apărute în decurs de două luni (ianuarie-februarie) din anul 1931, ca efort de a fideliza această categorie profesională: „Agitaţia funcţionarilor publici”, în *Viitorul*, anul XXII, nr. 6874, sâmbătă, 3 ianuarie 1931; „Problema funcţionarilor”, în *Viitorul*, anul XXIII, nr. 6888, miercuri, 21 ianuarie 1931; „Interzicerea congresului funcţionarilor”, în *Viitorul*, anul XXIII, nr. 6896, sâmbătă, 31 ianuarie 1931; „Nu se mai plătesc salariile funcţionarilor”, în *Viitorul*, anul XXIII, nr. 6909, duminică, 15 februarie 1931. Vezi şi unele broşuri sau luări de poziţie parlamentare (N. D. Chirculescu, *Situaţia funcţionarilor particulari faţă de legislaţia muncii. Conferinţă ţinută la sediul asociaţiei în ziua de 28 Iunie 1928*, Insitutul de Arte Grafice „Îndreptarea”, f.a. [1928]). Marii funcţionari: Madgearu botezase pe marii funcţionari de stat, puşi în slujba liberalilor, cu numele de *liberaloizi* (Mihail Manoilescu, *Memorii*…, vol. I, p. 72).

[180] „Comercianţii ameninţă cu închiderea prăvăliilor”, în *Viitorul*, anul XXIII, nr. 6904, marţi, 10 februarie 1931, p. 2.

[181] Dintre magistraţi, trebuie mnţionaţi: Oscar Niculescu, fost prim-preşedinte al Înaltei Curţi de Casaţie şi Justiţie, senator de drept, cooptat ca membru în Consiliu de administraţie al Băncii Româneşti (*Cf. Mişcarea*, anul XXIV (s.n.), nr. 1, duminică, 23 noiembrie 1930, p. 2). Em. Miclescu, fost preşedinte la Înalta Curte de Casaţie, fost ministru al Justiţiei în guvernul care făcuse primele alegeri pe baza votului universal, se înscria la începutul anului 1932 în Partidul Naţional Liberal, găsind aici partidul de ordine, pulsul conştiinţei naţionale, oameni de valoare conduşi de o tradiţie structurată de

mult cu cât, magistraţii şi ofiţerii considerau „un joc nevinovat" ajutorul la „trucarea" scrutinurilor, considera un ţărănist la alegerile din 1927 într-o scrisoare către Ion Mihalache[182].

6.1. Eşecul integrării lumii rurale

În România politică a anului 1918, clivajul structural dintre lumea urbană şi cea rurală, pentru a prelua termenul clasic al comparatistului norvegian Stein Rokkan[183], a cunoscut un moment de răscruce. Tânăr liberal la acel moment, Gheorghe Tătărescu publica o broşură în care surprindea viaţa politică românească, marcată de participare limitată, de drepturi cetăţeneşti rezervate unui corp electoral redus la marii proprietari rurali şi la burghezia urbană, a avocaţilor, medicilor, intelectualilor şi comercianţilor. Societatea politică nu trecea de barierele oraşelor. „Dincolo de acestea se întind, nemărginit, hotarele apatiei şi ale diferenţei, care apasă ţărănimea noastră, surdă la ecourile, chiar cele mai puternice, ale luptelor din oraş", concluziona cel care-şi obţinuse doctoratul la Paris cu o lucrare despre regimul electoral şi parlamentar în România[184].

Specifică societăţilor în curs de dezvoltare, după cum aminteşte Samuel Huntington, diferenţa rural-urban nu era doar politică, ci trimitea la o sumă de reprezentări şi de condiţii sociale sau economice. În condiţiile în care partidele erau în mare măsură creaţia oamenilor din mediul urban, în care conducătorii proveneau din intelectualitatea occidentalizată, iar recrutarea activiştilor se făcea precumpănitor printre funcţionari, proprietari şi specialişti, organizarea lumii rurale, ca premisă a integrării şi participării ţăranilor, a devenit o condiţie a succesului procesului de modernizare în ansamblul său. Pentru ca un partid să aibă succes, el trebuie să organizeze populaţia tradiţională de la sate, concluziona politologul american; sursa modernităţii politice este oraşul, dar sursa stabilităţii era satul[185].

---

marii cârmaci Ion şi Ionel Brătianu şi cei care au ştiut întotdeauna să se identifice cu aspiraţiile, nădejdile şi sufletul poporului („Primirea d-lui Em. Miclescu în Partidul Naţional-Liberal", în *Viitorul*, anul XXIV, nr. 7203, joi, 4 februarie 1932, p. 2; „Cuvântarea d-lui Em. Miclescu cu prilejul primirii sale în partidul Liberal", în *Viitorul*, anul XXIV, nr.7205, sâmbătă, 6 februarie 1932, p. 2).

182 ANIC, Fond Victor Slăvescu, dos. 214 / 1926-1939, f. 45.

183 Vezi, de exemplu, Stein Rokkan, Derek Urwin, Franck H. Aarebrot, Pamela Malaba, Terje Sande, *Centre-Periphery Structures in Europe. An ISSC Workbook in Comparative Analysis*, Campus Verlag, Frankfurt / Main – New York, 1987.

184 Gheorghe Tătărescu, *Răspunderile*, Botoşani, Tipografia „Reînvierea", 1918, în Gheorghe Tătărescu, *Mărturii pentru istorie*, ediţie îngrijită de Sanda Tătărescu-Negropontes, cuvânt înainte de Nicolae-Şerban Tanaşoca, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1996, p. 31.

185 Samuel P. Huntington, *Ordinea politică a societăţilor în schimbare*, traducere de Horaţiu Stamatin, Iaşi, Editura Polirom, 1999, p. 372. „Democraţia burgheză, cum se numeşte în Apus, ascunde în fond amânarea revendicărilor ţărăniste" (C. Rădulescu-Motru, „Ţăranii şi democraţia (scrisoarea patra)", în *Ideea Europeană. Socială, Critică, Artistică & Literară*, anul V, nr. 129, duminică, 7-14 octombrie 1923, p. 2).

Participarea politică extinsă de după primul război mondial a deplasat centrul de greutate, cel puţin din perspectiva luptei electorală, spre sat, fapt care impunea regândirea mesajului şi a strategiilor elaborate pentru atragerea de simpatizanţi şi de voturi. Liberalii au vorbit de moştenirea lui Spiru Haret privind emanciparea socială, economică şi culturală a săteanului român, ca formă de a-l transforma în actor al vieţii publice[186]. Dar adaptarea lor la noile realităţi s-a făcut cu greutate. În alegerile din 1919, insuccesul electoral din Vechiul Regat, spaţiul politic în care PNL sperase la o majoritate serioasă pe considerentul recunoştinţei pentru reformele precedente[187], le arătaseră liberalilor imaturitatea politică a lumii ţăraneşti, tradiţionale, şi le-a potenţat reticenţele faţă de votul universal[188]

Organizarea lumii ţărăneşti a reprezentat o chestiune stringentă pentru liderii liberali nu doar din cauza electoratului rural, care se îndrepta cu precădere spre noile formaţiuni, ţărăniști sau averescani, ci mai ales în nevoia de a opri hemoragia de cadre liberale care se metamorfozase după război în armătura noului Partid Ţărănesc al lui Ion Mihalache[189]. Însă, în lipsa de performanţă politică a celorlalţi actori publici pe relaţia cu sistemul politic românesc şi în condiţiile incapacităţii satului de a ieşi din subdezvoltare, în absenţa unor politici rurale coerente a statului, a investiţiilor reale insuficiente în satul românesc, determinarea liberalilor a diminuat pe parcursul deceniului al treilea al secolului XX[190]. Populismul politic şi ideea de eficienţă electorală au înlocuit acţiunea politică nemijlocită în lumea satului, în condiţiile în care probleme lumii rurale au fost compensate administrativ (prin

[186] Discursul D-lui Alexandru Lapedatu, în PNL şi situaţiunea ţării, p. 48-50.

[187] I. G. Duca, *Memorii*, vol. IV, *Războiul*, partea a II-a *(1917-1919)*, Bucureşti, Editura Machiavelli, 1994, p. 231. Vezi şi Impopularitatea Partidului Naţional Liberal la sate greu explicabilă, în condiţiile în care iniţiativa reformei agrare şi a reformei electorale se datora lui Ionel Brătianu; masele nu-şi dau seama de dimensiunea unei realizări politice; marii realizatori politici sunt impopulari (Pamfil Şeicaru, *Istoria partidelor naţional, ţărănist şi naţional ţărănist*..., p. 230).

[188] Vintilă I. Brătianu, *Din învăţămintele votului obştesc*, în „Ideea Europeană”, anul II, nr. 43, din 13-20 iunie 1920, p. 1-2.

[189] D. Drăghicescu observa acest fapt, al recrutării exclusive a conducătorilor Partidului Ţărănesc din mica burghezie, din elemente care până mai ieri erau cu Partidul liberal (D. Drăghicescu, *Evoluţia ideilor liberale şi un apel către tineretul liberal, către tinerimea cultă şi către socialiştii şi lucrătorii din România Mare,* Editura «Independenţa», Bucureşti, 1921, p. 93).

[190] David Mitrany, *The Land & the Peasant in Rumania. The War and Agrarian Reform*, Greenwood press Publishers, New York, 1968 [Gale University Press, 1930], mai ales „Social and Political Effects of the Reform”, p. 460-566. Vezi şi Idem, „The Agrarian Question in Eastern Europe. Not Capitalism, not Socialism”, în *Man, State, and Society in East European History*, edited by Stephen Fischer-Galati, Pall Mall Press, London, 1970, p. 293-307. Fără a mă referi strict la spaţiul românesc, vezi Stephen F. Williams, *Liberal Reform in an Illiberal Regime. The Creation of Private Propriety in Russia. 1906-1915*, Hoover Institutions press, Stanford University, Stanford California, 2006, p. 251, pentru eşecul previzibil pentru schimbarea socială reală al măsurilor insuficiente.

creditul cooperatist, conversiunea datoriilor agricole)[191]. Faptul a favorizat dezvoltarea sistemului clientelar. Liberalii au rămas, ca norme de organizare a satului, la mentalitatea colegiilor restrânse, cu secţii în care cei care participau urmăreau un interes personal în funcţie de buget, după cum remarcau observatorii. Partidul Naţional Liberal a înfiinţat cluburi în toate comunele rurale, înscriind ca membri sate şi regiuni întregi, dar singura lor legătura cu Partidul erau carnetele de membru cu tricolor distribuite: posesorii acestora erau adeseori devotaţi propagandişti ai altor cauze politice. Liberalii s-au mulţumit cu această integrare simbolică şi cu socializarea politică primară, redusă la broşuri şi la manifestările timide[192].

Semn al pragmatismului lor politic, ei s-au adaptat cu eficienţă la realitatea societăţii rurale româneşti, ieşite târziu din medievalitate, în care elementele de status, de factură premodernă, erau dominante[193]. Cu un control scăzut al condiţiilor care îi guvernează viaţa[194], trecută de la dependenţă la statism[195],

---

[191] Kurt W. Treptow, „Populism and Twentieth Century Romania Politics", în *Populism in Eastern Europe. Racism, Nationalism, and Society*, edited by Joseph Held, Boulder, Columbia University Press, New York, 1996.

[192] Instrucţiunile către preşedinţii Comitetelor comunale, şefi de sectoare şi secţii de votare, date de George Nazarie, deputat de Ilfov, secretarul general al organizaţiei liberale din acest judeţ în vederea alegerilor generale pentru Cameră şi Senat, mărturiseau formalismul organismelor liberale din mediul rural: propaganda politică la sate trebuia intensificată; comitetele comunale trebuiau verificate şi completate, acolo unde era nevoie; conducătorii comitetelor comunale trebuiau să alcătuiască tablouri nominale cu toţi alegătorii, aşa cum se găsesc în listele electorale; sătenii alegători, pe comune şi grupe de săteni, urmau să fie lămuriţi cu privire la situaţia politică; în prima perioadă de propagandă, nu erau necesare întrunirile mari, care deveneau utile numai atunci când alegătorii individuali erau pregătiţi pentru manifestările de masă. Cadrele PNL trebuiau să pună în evidenţă realizările guvernării şi să combată adversarii, orbi şi de rea credinţă, al căror trecut era dovada neputinţei şi a primejdiei pe care o constituiau pentru ţară şi neam (*Liberalul*, Ilfov, anul VII, nr. 17, 10 octombrie 1937, p. 2). Activitatea în cadrul organizaţiilor era diversă, dar numărul acţiunilor nu era foarte mare. În al doilea deceniu interbelic organizaţia din judeţul Fălciu, pe lângă întrunirile stature şi cele legate de campania electorală a organizat un congres în 1935 atunci când N. N. Tiron şi-a dat demisia din funcţia de preşedinte, edita ziarul *Poporul* şi a organizat o serie de activităţi culturale în oraşul Huşi (Biblioteca Naţională. Colecţii Speciale, fond Saint Georges, pachetul XLVI, dosar, 13, f. 1-21).

[193] *Political Development in Eastern Europe*, edited by Jan F. Triska and Paul M. Cocks, foreword by Gabriel Almond, Praeger Publishers, New York, London, 1977. Ian D. Armour, *A History of Eastern Europe. 1740-1918*, Hodder Arnold, London, 2006, p. 193 şi urm. despre modernizarea politică precedent modernizarea relaţiilor sociale şi realizând, în consecinţă, o integrare precară. Vezi suprapunerea procesului de *Westernization* peste o societate tradiţională la Dinko Tomasic, „The Structure of Balkan Society", în Reinhard Bendix and Seymour Martin Lipset (eds.), *Class, Status and Power. A Reader in Social Stratification*, Free Press, New York, 1965, p. 622.

[194] Alina Mungiu-Pippidi, Gérard Althabe, *Secera şi buldozerul. Scorniceşti şi Nucşoara. Mecanisme de aservire a ţăranului român*, Iaşi, Editura Polirom, 2002, p. 11-12.

comunitatea rurală oferea imaginea unui comportament de tip parohial[196]. Afirmaţia este valabilă pentru începutul anilor ’20 cu precădere, ţăranii înţelegând foarte puţin din participarea politică imediat după război[197]. Însă atunci s-au structurat comportamentele şi practicile politice pe relaţia cu lumea satului ale liberalilor români. În condiţiile în care satul românesc era structurat majoritar drept „comunităţi de consens tacit”[198], pentru liberali a devenit fundamentală captarea „notabililor” locali, a oamenilor „vizibili”, precum primarii, notarii, învăţătorii, preoţii, ţăranii înstăriţi, mari proprietari, funcţionari, cârciumari. Având autoritate, exercitând o influenţă legitimă în lumea satului, aceşti „ţărani colţaţi” (N.Iorga)[199] erau mediatorii

---

[195] George H. Hodos, *The East-Central European Region. An Historical Outline*, Praeger Publishers, Westport, Connecticut, London, 1999, p. 49.

[196] Conform abordării clasice a lui Gabriel Almond şi Sidney Verba, societăţile parohiale erau acele comunităţi în care informaţii politice sunt limitate, iar contactul cu elementele politice (partide, instituţii guvernamentale) este redus şi cel mai adesea efectuat printr-un mediator (Gabriel A. Almond, Sidney Verba, *Cultura civică. Atitudini politice şi democraţie în cinci naţiuni*, traducere şi studiu introductiv de Dan Pavel şi prefeţele autorilor la ediţia din 1963 şi reeditarea din 1989, Bucureşti, Editura Du Style, 1996, p. 47-48).

[197] Era o „necunoaştere absolută”, după Alexandru Marghiloman, unii venind la vot fără să cunoască măcar listele de candidaţi (Alexandru Marghiloman, *Note politice*, vol. III, *România şi primul război mondial (1914-1919). Războiul (1918-1919). România politică după întregire (1920-1924). Adenda (1897-1911)*, ediţie şi introducere de Stelian Neagoe, Bucureşti, Editura Machiavelli, 1995, p. 330-331). Într-un mod similar se exprima şi Dimitrie Drăghicescu: „Dacă s-ar fi făcut un plebiscit, un plebisct absolut liber, fără nici un fel de propagandă sau presiuni pro sau contra, sunt convins că majoritatea ţărănimii ar fi votat contra” (cu privire la dreptul de vot – n. mea, Ov. B). *Cf.* D. Drăghicescu, *op. cit.*, p. 38.

[198] După conceptul lui Ferdinand Toennies, „Estates and Classes”, în Seymour Martin Lipset (eds.), *op. cit.*, p. 49. În aceste grupuri mici, presiunea spre conformism este mare, realizându-se o aliniere a voturilor în funcţie de liderii comunitari (Sidney Verba, *Small Groups and Polical Behavior. A Study of Leadership*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1961, p. 22-23). Era vorba de colectivităţi adesea izolate, cu rivalităţile locale reduse, în care diferenţierea politică era limitată, iar capacitatea de penetrare a partidelor politice a fost redusă. În monografia închinată comunei Gigherea, din judeţul Vâlcea, autorul rezuma fenomenul politic interbelic: „Politică militantă nu s-a făcut niciodată în sat. Din consideraţie pentru avocatul Al. B. Iliescu, fiu al satului şi ctitor de aşezăminte publice, locuitorii au dat partea cea mai mare de voturi partidului naţional liberal, dar n’a fost vorba de organizaţie puternică. (...) Uri politice pronunţate şi crime comise din aceste uri nu s’au cunoscut, deşi starea de spirit în vremea alegerilor a fost – ca pretutindeni - în fierbere. Satul nostru n’a fost niciodată divizat şi nici abisuri între locuitori n’a reuşit să creieze politica” (Preot Florian Stănescu Gigherea, *Monografia comunei Gigherea*, Tipografia «Unirea», R. Vâlcii, 1946, p. 54). Vezi şi conceptul de *vot colectiv*, mai important decât cel *vot individual*, pentru lumea satului românesc, în Alina Mungiu-Pippidi, *op. cit.*

[199] Formula lui Iorga este mult mai restrictivă însă, el referindu-se la „ţăranii” înstăriţi care hotărau alegerile. *Cf. Politica realităţilor. Unde suntem şi încotro mergem. Discursul d-lui Prof. N. Iorga. Rostit la adunarea comitetului executiv al partidului naţional în ziua de 21 Septembrie 1930. După note stenografice*, „Tiparul Românesc” Institut de arte grafice, f.a. [1930]. Cercul de

indispensabili din perspectiva liberalilor, cei care puteau negocia legitim cu puterea avantaje pentru comunitate în schimbul voturilor celor pe care-i controlau şi cărora le traduceau, în limbajul lor, fenomenul politic[200]. Cooptarea acestor lideri mediatori şi fidelizarea lor a circumscris acţiunea liberală faţă de integrarea politică a ruralilor[201].

Integrarea interesată material sau ideologică a acestor intermediari a transformat, într-o oarecare măsură, partidul liberal, forţa reţelelor rurale devenind importante pentru succesul politic. Deşi aflaţi în plan secund, aceşti notabili au dobândit un capital social semnificativ în acest raport cu politicienii centrali, devenind indispensabili, „maîtres de granit"[202]. În personalizarea politicii româneşti, construită în jurul unui lider, trăind prin el şi având puţine lucruri ideologice, aceste relaţii între oamenii politici centrali şi actorii locali alcătuiau o reţea de patronaj, cu patroni şi clienţi. Ca şi comunitatea pe care o reprezenta, clientul vedea în omul politic, parlamentar, pe acel cineva capabil să-i ofere ajutor punctual sau personal şi nu pe cineva care trebuia să fie un legiuitor al naţiunii sau un gestionar al afacerilor publice[203].

---

studii al Partidului Naţional, no. 3, p. 24. Dincolo de cei enunţaţi în text, aş include în această categorie a mediatorilor rurali şi alţi indivizi cu profesiuni publice, percum preceptorul, ceferistul, agentul cadastral, agentul sanitar, denumiţi în jargonul epocii „albăstrimea satelor", prin simplul fapt că depindeau în bună măsură de bugetul statului, iar numirea lor în funcţie şi avansările erau atribuţii ale guvernului puteau ajunge implicaţi în procesul electoral. Este „burghezia rurală" de care aminteşte Ştefan Antim („Burghezie...Rurală", în Ştefan Antim, *Scrieri politice*, ediţie îngrijită şi prefaţatăde Victor Rizescu, ed. a 2-a, Bucureşti, Editura Do-MinoR, 2005, p.242-247.

200 Gabriel A. Almond, Sidney Verba, *op. cit.*, pp. 33-72.

201 Îndrumările pentru acţiunea de propagandă, în 1926, date în cadrul organizaţiei Buzău a Partidul Naţional Liberal, îi vizau mai ales pe intelectualii satelor: ei erau cei care trebuiau lămuriţi, plecând de la deosebirile doctrinare dintre partide; că Partidul Naţional Liberal a urmărit de la început întemeierea în România Mare a unei puternice şi sănătoase democraţii pe baze naţionale, de ordine, de progres şi de armonie socială. Explicarea celor patru principii fundamentale stabilea, după liberali, de la sine deosebirile dintre ei şi celelalte partide politice; credinţa în superioritatea ideii era dublată de propaganda negativă; celelalte partide trebuiau arătate ca propovăduind lupta de clasă, dezordinea şi internaţionalismul; Partidul Naţional Liberal „reprezintă cu adevărat ceea ce se găseşte în mintea şi în sufletul ţăranului român"; procesul de lămurire a conştiinţei ţărăneşti („Îndrumări pentru acţiunea de propagandă", în *Liberalul*, Buzău, dr. C. Angelescu, anul III, nr. 2, 5 decembrie 1926).

202 Nan Lin, *Social Capital. A Theory of Social Structure and Action*, Cambridge University Press, New York, 2001. Yves Pourcher, *Les maîtres de granit. Les notables de Lozère du XVIIIe siècle à nos jours*, nouvelle édition mise à jour, paris, Plon, 1987.

203 Vezi modelul de patronaj politic la Marios Castambeys, *Power and Patronage in Early Medieval Italy. Local Society, Italian Politics and Abbey of Farfa. C. 700-900*, Cambridge University Press, Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, Sao Paolo, 2007. Asupra conceptelor de „personalizare a politicii" şi de „clientelism", în Gerd Meyer, „Formal and Informal Politics: Questions, Concepts and Subjects", în Gerd Meyer (ed.), *Formal Institutions and Informal Politics in Central and Eastern Europe. Hungary,*

Susținuți de liberali, acești notabili reprezentau o efigie a „politicianismului acut”, pentru unii contemporani; reduși la un grup de familii asociate cluburilor, care părăsiseră munca efectivă și preocupările gospodărești, ei făceau politică la cârciumă, când erau în opoziție, și, când erau la putere, din aceeași cârciumă combinată cu primăria unde țineau discursuri, invectivează pe adversar, își laudă ciocanul, firește, și pun la cale teorii abstracte asupra „libertății”, „dreptății” și democrației”[204].

Mărturisesc că nu am instrumentarul teoretic și conceptual necesar pentru a analiza calitatea acestor elite intermediare a liberalilor, astfel nu fac decât să inventariez aici termenii de „elite iresponsabile” sau „elite de pradă”, ultima formulă aparținând sociologului american Barrington Moore Jr., cu referire la un grup care care face puține servicii populației subordonate și extrage un surplus destul de mare pentru a crea sărăcie pe o scară masivă și care nu ar exista dacă populația de sub ea ar fi lasată în voia soartei[205]. Mai curând, aș trimite la ideea de comunitatea familială specifică Balcanilor, *zadruga*, și la agenții comunității, care formează un fel de elită „prebendială”, neopatrimonială[206].

În anii ’30, atunci când elementele de tip parohial au intrat în recesiune, fiind înlocuite cu cele de tip dependent și civic, dezamăgirea țăranilor care vedeau în

Poland, Russia and Ukraine, Barbara Budrich Publishers, Opladen & Farmington Hills, 2006, p. 36, respectiv p. 45-48. Mărturie a modului în care își reprezentau propriul rol, acești notabili aveau uneori convingerea impunității lor ca urmare a serviciilor aduse patronului din punct de vedere politic. Într-o scrisoare adresată, în ianuarie 1927, lui Victor Slăvescu, șeful organizației județene din Râmnicu Sărat, R. Banciu, învățător din Budești și președinte al structurii liberale din comună îi scria despre doi din acești agenți electorali care solicitau să nu mai fie cercetați de către jandarmi întrucât ei erau liberali și partidul era la putere ANIC, Fond Victor Slăvescu, dos. 214, f. 22-24.

[204] N. Davidescu, „Dilema tineretului liberal”, în *Cronica Politică și Parlamentară*, anul I, nr. 10, vineri 26 aprilie 1929, p. 3. Într-o replică la aserțiunea lui Ion Mihalache, care îi considera pe proprietarii mijlocii, fruntașii satelor, speculanți și un mijloc de opresiune al țăranilor, Gheorghe Tătărescu îi desemna ca pe care, prin munca lor, au ajuns să prospere, „moșneni și răzeși din care s-au tras familiile de preoți, de învățători și de mici funcționari și o bună parte din ofițerii cari au condus oștile neamului în războiul cel mare”; erau „rezerva mare de energie, de putere și de continuă împrospătare a claselor noastre conducătoare”, conchidea omul politic liberal (Gh. Tătărescu, în discuția la Mesajul Tronului din 14 decembrie 1922), *Cf.* Gh. Tătărescu, *Fragmente*, f.l., f.a. [1929?], p. 13-14.

[205] Barrington Moore Jr., *Injustice: The Social Bases of Obedience and Revolt*, M.E. Sharpe, White Plains, 1978, p. 445-446, *apud*, Mungiu-Pippidi, *op. cit.*, p. 108-109.

[206] *Communal Families in the Balkans: The Zadruga. Essays by Philip E. Mosely and Essays in His Honor*, edited by Robert F. Byrnes, Introduction by Margaret Mead, University of Notre Dame Press, Notre Dame London, 1976, mai ales p. 58 și urm.; vezi și Karen Barkey, *Bandits and Bureaucrats. The Ottoman Route to State Centralization*, Cornell University Press, Uthaca and London, 1994, p. 55-56.

politică prilejul satisfacerii unor interese pur economice[207] a condus la vulnerabilizarea sistemului democratic.

6.2. Structuri sociale şi identitatea liberală: Partidul Naţional Liberal ca partid „burghez"?

Burghezia drept clasă socială specifică modernităţii este un construct ideologic specific paradigmei interpretative marxiste a evoluţiilor din spaţiul Europei occidentale[208]. În pofida asumărilor intelectuale, universalitatea conceptului şi a teoriei economice, sociale şi istorice dezvoltate de Karl Marx în a doua jumătate a secolului al XIX-lea este discutabilă. De altfel, cercetătorii din ştiinţele sociale occidentale au renunţat tot mai mult la termenul de „clasă" pentru a desemna grupurile în societatea modernă[209]. Conceptul este, în orice caz, neoperaţional în raport cu societăţile „întârziate" din centrul şi estul Europei. În spaţiul românesc, desfiinţarea, ca urmare a Convenţiei de la Paris din 1858, a privilegiilor, aspectul extern de apartenenţă socială de până atunci a românilor, face dificilă abordarea juridică asupra acestor structuri. Criteriile interne, care într-o enumerare insuficientă trimit la tipul proprietăţii, mediul de provenienţă (urban-rural, locuinţă), atitudinea faţă de sănătate, vestimentaţie, alimentaţie, anturajul, cultura ca arsenal ideatic şi ştiinţific, ocupaţia, concepţia asupra familiei, cu raportarea la rolul femeii în societate, la locul copiilor, modul de a petrece timpul liber (voiajuri, vacanţe, sporturi practicate), devin decisive în coagularea socială şi în stabilirea unor categorii sociale. Raportarea la convenienţele sociale, precum şi imaginea pe care individul o are despre el însuşi (autopercepţia) oferă relevanţă socială. Itemii de analiză menţionaţi mai sus lipsesc în cercetările de profil asupra structurilor sociale. Chiar dacă, aşa cum am menţionat anterior, conceptul de *burghezie* era utilizat în perioadă şi desemna o realitate precisă, este foarte important modul în care-l operaţionalizăm noi, ca istorici. După mine, este dificil de a discuta despre o burghezie românească, în sens numeric şi ideologic totodată. Chiar statistica lui Manoilescu cu privire la pauperitatea cantitativă a burgheziei române nu ne spune foarte mult sub raport social, întrucât mulţi visează să fie „burghezi", imită „modul de viaţă burghez", aşa

---

[207] Constantin V. Micu, „Viaţa politică a unui sat din Năsăud", în *Sociologie Românească*, anul II, nr. 9-10, septembrie-octombrie 1937, p. 459-465 (o cercetare asupra satului Şanţ din judeţul Năsăud).

[208] De altfel, în cunoscutul Dicţionar Blackwell, burghezie apare ca fiind „termenul marxist pentru clasa capitaliştilor, extins adesea în aşa fel încât să includă şi grupurile profesionale şi manageriale legate prin interese economice directe sau prin legături sociale cu proprietarii de capital (David Miller (coord.), *Enciclopedia Blackwell a gândirii politice*, introducere la ediţia românească de Alan Ryan, traducere din engleză de Dragan Stoianovici, Bucureşti, Editura Humanitas, 2000, p. 88).

[209] Vezi, de exemplu, Mohamed Cherkaoui, *Stratificarea*, în *Tratat de sociologie*, sub coordonarea lui Raymond Boudon, traducere din franceză de Delia Vasiliu şi Anca Ene, Bucureşti, Humanitas, 1997, p. 111-174; Peter Burke, *Istorie şi teorie socială*, traducere din engleză de Cosana Nicolae, postfaţă de Sorin Antohi, Bucureşti, Humanitas, 1999, p. 72-75 şi 169-172.

cum şi-l reprezintă plecând de la anumite reprezentări culturale urbane; burghezia ține mai curând de o stare de spirit, nu de o profesie şi putem, în general, vorbi de o burghezie reală şi de una virtuală (ca vocaţie şi manifestare). Dificultatea de a studia tipologia strategiilor identitare (sub aspect social) sau autoinstituirea imaginară a burgheziei[210] mă conduc spre o anumită concluzie sub aspectul structurilor sociale: indiferent cum se organizează societatea românească interbelică, ea era meritocratică în partea de modernitate urbană, acest fapt presupunând educaţie, libertăţi etc. În acelaşi timp, o cercetare validă trebuie să concentreze criteriile, să depăşească viziunile schematice, în direcţia observării mai multor straturi sociale, chiar nedenumite, în căutarea acelor nuclee din societate care oferă modelul de urmat. Există o multitudine de categorii care nu pot fi încadrate, deoarece se operează cu criterii diverse, şi, în acelaşi timp, întâlnim întrepătrunderea diverselor categorii sociale într-un mecanism mai complex decât sistemul claselor sociale. Metodologic, eu aş vorbi din perspectivă socială mai curând de indivizi şi grupuri decât de categorii bine definite în convingerea că apartenenţa implică un *rol social*, un *mod de viaţă*, o anume *distanţă faţă de restul societăţii*.

În abordările interbelice, burghezia este înfăţişată ca fiind mai curând citadină, eterogenă social (cu elemente de moşieri, industriaşi etc.), compozită ca origine, puţin consolidată din perspectivă economică, creată şi dependentă de puterea centrală; ea reprezintă finalmente o categorie a ordinii legale, administrative şi fiscale, chiar dacă rangofilia românilor, la care se referă Mihail Manoilescu, poate fi extrapolată societăţilor imature sub raport democratic sau modern, fragile din punct de vedere comunitar, unde totul era legat de proximitatea situării în preajma statului, ca distribuitor unic de resurse.

România dintre cele două războaie mondiale era o ţară lipsită de burghezie[211], dar care cunoştea, la nivel teoretic, al dezbaterii intelectuale, toată semnificaţia negativă asociată acestei structuri sociale în spaţiul occidental. Desemnarea liberalilor ca structură politică burgheză era ideologizată şi constituia un argument puternic în disputa politică a perioadei, în condiţiile în care, paradoxal, sensul termenului rămânea imprecis. Însă această echivalenţă între politică şi structura socială/profesională a liberalilor este mai curând problematică, tendinţa de autonomizare a celor două paliere fiind evidentă după 1918, ca urmare a creşterii complexităţii sociale. Specialist în finanţe, director al Băncii Româneşti, Constantin Creţeanu îi spunea lui Radu Rosetti că Banca mergea foarte bine şi că era de dorit ca

[210] La care se referă Caius Dobrescu în *op. cit.*, p. 216.

[211] Preluând aforismul lui P. P. Carp, Ştefan Antim afirma că burghezia fusese anulată de funcţionarism, ca fapt al românului care se năşte bursier, trăieşte funcţionar şi moare pensionar („Funcţionarismul”, în Ştefan Antim, *op. cit.*, p.247-255). Era un fapt al impunerii modernităţii de factură vestică peste o societate agrară, tradiţionalistă, şi al realităţii că schimbarea politică a statului a premers transformările economice şi sociale (Kenneth Jowitt, „The Sociocultural Bases of National Dependeces in Peasant Societes”, în Idem (editor), *Social Change in Romania, 1860-1940. A Debate on Development in a European Nation*, Institute of International Studies, University of California, Berkeley, 1978, p. 1-30).

politicienii să nu mai intervină pentru a scoate băncile din faliment (cu trimitere mai ales la provincie)[212]. Chiar în partid, existau mulţi liberali care contestau această îngemănare între politică şi afaceri, care pleca de la vârf. Ion Matasă, deşi aprecia rolul liberalilor în înfiinţarea şi susţinerea unor instituţii economice, mai ales Banca Naţională şi Creditul urban, care ajutaseră la prosperitatea generală a societăţii, acuza tendinţa noii generaţii de liberali (de politicieni în general, în condiţiile votului universal) de a intra fără capital în consiliile de administraţie ale societăţilor făcute de alţii, punând influenţa lor politică drept miză socială. Dubla personalitate a omului politic, politician şi afacerist, „cu două feţe" şi „cu patru mâini" cu rezultate în trecut, conferea o proastă imagine publică partidului, chiar dacă liberalul nemţean se referea la acei politicieni care figurau ca „onorabili simbriaşi" în afacerile altora[213].

Descrierea mecanismului prin care forţa economică era convertită în influenţă politică rămâne dificilă, în pofida construcţiilor politizate[214], şi nu poate fi redusă la aspectul bancar, al împrumuturilor preferenţiale sau al poliţelor „în alb", scadente a doua zi după alegeri etc.

---

[212] Radu Rosetti, „Pagini de jurnal" (selecţia textului, introducere şi note de Cristian Popişteanu, Marian Ştefan, Ioana Ursu), în *Magazin istoric*, serie nouă, anul XX, nr. 11 (236), noiembrie 1986, p. 45.

[213] „Omul de afaceri poate reprezenta în politică breasla din care face parte, dar politica ţării trebuie ferită de acei oameni politici care sunt intraţi personal în afacerile altora, în care ei figurează ca onorabili simbriaşi. În chip firesc, interesele omului de afaceri sunt de natură să întunece şi să stingherească pe cele generale, la care e chemat omul politic. Cum interesul personal primează de obicei, faţa omului de afaceri în politică primează, păstrând totuşi tuspatru mânile. Omul politic trebuie să fie îndrumător, el să arate numai calea, pe care să se îndrepte energiile şi să le îmboldească. Pentru a fi îndrumător trebuie să ai tărie morală, fără care nu se poate înţelege şi nu trebuie să se înţeleagă om politic" (Ion Matasă, *Democraţie şi dictatură*..., p. 19-20).

[214] Vezi, de exemplu, prezentarea lui Andrei Corteanu, politician şi publicist conservator, care considera că modernitatea românească fusese reprezentată de metamorfozarea tineretului intelectual, şcolit în Apus, într-o mare burghezie birocratică; funcţiile politice superioare, creditul, întinsul domeniu al statului, întreprinderile cerute de modernizarea ţării era principalele pârghii ale transformării sociale şi ale puterii în stat. „Puterea aducea avere liberalilor, averea aduce putere liberalilor", concluziona el (A. Corteanu, *op. cit.*, p. 23; 55-56). În mod similar, În 1934, Gh. Zane considera că în ultimele decenii, marea industrie recrutase un corp ales dintre fruntaşii vieţii politice, pe care l-a anexat consiliilor de administraţie, salariindu-l fabulos, cu rolul aparent de figuraţie decorativă, dar în fapt cu menirea de a constitui armătura sa politică, în vederea apărării intereselor şi măririi privilegiilor ei. Majoritatea acestor oameni politici (adversari adesea) nu avea investiţii, sau le aveau doar ca justificare a prezenţei lor în consiliul de administraţie sau ca remunerare pentru serviciile prestate. La recrutarea acestor „rentieri politice", societăţile industriale şi bancare un singur criteriu: ponderea politică (*Pentru biruinţa ţărănismului. Contribuţiile Cercului de studii al Partidului Naţional-Ţărănesc din Iaşi la revizuirea programului*, cu introducere de prof. N. Costăchescu, Iaşi, 1934, p. 176-177, *apud* S. A. Madievschi, *Elita politică a României (1866-1918)*, Chişinău, Editura „Logos", 1993, p. 52-53).

Prin orientarea profesională a membrilor săi, prin profilul sociologic al votanţilor[215], dar şi prin aspectul asumat discursiv şi guvernamental de partid al modernităţii româneşti, Partidul Naţional Liberal era un partid urban şi administrativ, adresându-se în special unor categorii socio-profesionale capabile să susţină modernizarea statului. Ei îşi recrutau aderenţii mai ales din mediul urban funcţionăresc şi din cele industriale, comerciale şi financiare, cele mai pregătite din perspectiva lumii moderne, proces care a facilitat adversarilor desemnarea partidului ca unul de „burghezi şi bancheri”[216]. Demersul era departe însă de a fi voliţional, chiar dacă ei înşişi se includeau social astfel, ca partid al progresului social, acele categorii fiind cele capabile să susţină un anumit demers politic şi întâlnindu-se în discursul liberal, orientat spre viitor, şi în acţiunea pragmatică a acestui partid; dar nu există o structură exclusivă care să se îndrepte spre liberali[217] Nu pot reţine, în cazul liberalilor, mizantropia structurală faţă de ţărani, în pofida distincţiei urban-rural caracteristică modernităţii după comparatistul norvegian Stein Rokkan[218]. Partidul liberal era „burghez”, doar pentru că adresabilitatea mesajului său era una preponderent urbană, modernitatea fiind echivalată, în mare măsură, cu oraşul. Într-o societate rurală, liberalii continuă să se sprijine pe elita de factură urbană, intelectuală şi mai ales economică.

---

[215] După Stelu Şerban, votul electoratului liberal avea cea mai mare corelaţie cu populaţia rezidentă în sate mici ca teritoriu, mărime demografică, dar alfabetizate şi cu un grad mare de credit cooperatist. Liberalii obţinuseră scoruri mari în zonele cu valori mari ale ocupaţiilor neagricole, privite ca aparţinând micii burghezii. alăturat faptului că PNL avea cel mai mare procent de populaţie urbană, profilul sociologic al votanţilor liberali, infirma după autor, teza partidului de clasă al burgheziei (Stelu Şerban, *op. cit.*, p. 96-100).

[216] André Tibal, *La Roumanie*, préface de M. Augustin Gauvain, membre de l' Institut, avec huit planches hors textes et culs-de-lampe de Mlle Magada Iorga, Paris, Les Éditions Rieder, 1930 (*Les états contemporains,* collection dirigée par P. Caron et M. Lhéritier), p. 69. Clasa la putere în ţările din centrul şi estul Europei nu era burghezia, ci birocraţia (Joseph Rothschild, *East Central Europe between Two World Wars*, University of Washington Press, Seattle and London, 1974, p. 17). Vezi şi Robert Bideleux and Ian Jeffries, *A History of Eastern Europe*, Routledge, New York, London, 1998, p. 426-427, care afirmă că reformele politice şi neo-mercantilismul motivat de naţionalismul economic a creat în acest spaţiu o birocraţie decât o burghezie.

[217] George Popovici, „Burghezia oraşelor”, în *Democraţia*, anul XVII, nr. 12, decembrie 1929, p. 29-34; vezi şi Mihail Berceanu, „Rolul cultural al oraşelor”, în *Democraţia*, anul XV, nr. 5, mai 1927, p. 11-16.

[218] După Stein Rokkan, în încercarea de explicaţie genetică a partidelor politice ajunge la ideea că partidele sunt expresia conflictelor centrale ale unor societăţi şi contribuie la pacificarea lor progresivă; a deosebi partidele după cele patru conflicte (stat-biserică, centru-periferie, patroni-muncitori, sat-oraş) care caracterizează societăţile moderne; caracterizarea nu poate fi făcută doar după organizarea lor internă, ci după tipul de conflicte şi de clivaje pe care le prezintă; a fost continuat ca abordare de Daniel-Louis Seiler (*apud* Pierre Bréchon, *Partidele politice*, traducere de Marta Nora Ţărnea, Adina Barvinschi, Cluj-Napoca, Editura Eikon, 2004, p. 21 şi, pe larg, p.104-110).

Urbanitatea afirmată a liberalilor nu eludează faptul unei compoziţii eterogene a grupării liberale, actorii politici definindu-se tot mai puţin în termenii stratificării sociale tradiţionale, tinzând să-şi asume alte identităţi. Unitatea socială a unui partid nu era o realitate nici măcar la nivelul elitei, chiar dacă aici întâlnim metode de socializare multiple[219], ci un efect retoric care contribuia la distribuţia maniheistă a valorilor politice în societate.

[219] Imaginea unităţii grupurilor sociale este relativă chiar la nivelul elitei: imagini ale vieţii sociale comune a liderilor liberali sunt rare, chiar dacă astfel de elemente cotidiene pot fi strânse de istoric. La data de 17 decembrie 1931, Victor Slăvescu nota: „la 8 ½ seara, masă la Ormolu. Erau de faţă: Duca, Inculeţ, Chirculescu, Franasovici, Tătărescu, Strunga, Budurescu, Maxim, V. Iamandi, eu, Dimitriu, Stelian Popescu"; a doua zi, 18 decembrie acelaşi an, memorialistul nota: „dejun la Tancred Constantinescu cu Duca, Cipăianu, Dinu Brătianu, Victor Antonescu şi Lièvre, procuratorul general al *Casei Louis Dreyfus* (...). Seara, masă colegială la *Enescu* a tuturor parlamentarilor liberali... Taşcu-Pucerea a dat lui Duca o amintire, compusă dintr-un iatagan (lupta), o cămilă (răbdarea) şi o farfurie (puterea), care reprezintă simbolul şefiei. S-a făcut mare haz" (Victor Slăvescu, *op. cit.*, vol. I, p. 62). Pe 22 decembrie 1931, apărea menţiunea că Slăvescu cinase la Strunga cu Inculeţ şi doamna şi Georges Tătărescu (*Ibidem*, p. 63).

IV

„FAMILIILE" LIBERALILOR ROMÂNI
Relaţii şi practici de putere în cadrul partidului liberal

> „Politica a ajuns la noi un fel de profesiune monopolizată, iar toţi aceia care se ocupă de dânsa se consideră ca aparţinând unui clan aparte, în afară şi deasupra restului populaţiei ţării…" (Şt. Antim)[1].

Societatea politică modernă este caracterizată, îndeobşte, de competiţia deschisă pentru putere şi de disoluţia modelului de tip parohial, pentru a mă situa în paradigma lui Gabriel Almond şi Sidney Verba cu referire la constituirea arhaică a autorităţii şi la reprezentarea politică în comunităţile tradiţionaliste. Raţionalitatea atribuită modernităţii implică meritul şi capacitatea drept factori principali în procesul selectării elitelor politice, precum şi în stabilirea ierarhiei sociale. Modernitatea poate fi definită astfel prin meritocraţie, în pofida ambiguităţii termenului din urmă şi a modelului pe care îl induce, deoarece societatea europeană de după 1700 a metamorfozat tradiţionalul şi religiosul în forme la fel de puternice şi de prezente[2]. Capitalizarea simbolică a familiei, a unui nume, moştenirea unei situaţii, cazul Brătienilor în perioadă, au fost perpetuate şi după 1918 în cazul vieţii politice româneşti. Afirmaţia îşi păstrează valabilitatea chiar dacă un Grigore Filipescu de

---

[1] Şt. Antim, *Alte studii şi portrete*, Bucureşti, Editura „Adeverul" S.A., f.a. [1939], p. 207. Vezi şi Ştefan Antim, *Scrieri politice*, ediţie şi prefaţă de Victor Rizescu, ediţia a 2-a revizuită, Bucureşti, Editura, Do-MinoR, 2005.

[2] Alexis Nous, *Modernitatea*, traducere din limba franceză de Viorica Popescu şi Gheorghe Crăciun, Piteşti-Braşov-Cluj-Napoca, Editura Paralela 45, 2000 (mai ales p. 73-77 şi 84-86). Asupra metamorfăzării sacrului în societatea modernă, lucrarea cea mai utilă din punctul meu de vedere îi aparţine lui Marcel Gauchet, *Dezvrăjirea lumii. O istorie politică a religiei*, traducere şi postfaţă de Vasile Tonoiu, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1995. La nivel de definiţii, vezi Philippe Bénéton, „Meritocraţie", în *Larousse, *Dicţionar de sociologie*, traducere de Mariana Ţuţuianu, completări privind sociologia românească de dr. Maria Larionescu, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 1996, p. 163-164; Jean Baechler, „Modernitatea", în *Ibidem*, p. 178-179. Pentru *cultura politică* parohială, precum şi pentru cea *dependentă*, caracteristică societăţilor tribale şi periferice, vezi Gabriel A. Almond, Sidney Verba, *Cultura civică. Atitudini politice şi democraţie în cinci naţiuni*, traducere şi studiu introductiv de Dan Pavel şi prefeţele autorilor la ediţia din 1963 şi reeditarea din 1989, Bucureşti, Editura Du Style, 1996, p. 47-49.

exemplu, fiul liderului conservator Nicolae Filipescu, sau alţi copii de oameni politici, prevalându-se de recunoaşterea socială sau notorietatea deţinute prin părinţi, nu au făcut carieră în spaţiul public între cele două războaie mondiale. Această singularitate în ordinea guvernării a determinat, după mine, impactul pe care *dinastia Brătianu* l-a avut în imaginarul societăţii politice interbelice.

Modalitatea de negociere sau de distribuire a puterii şi influenţiei într-un partid politic dă măsura modernităţii acestuia; nu încerc însă, în cele urmează, să construiesc neapărat un tipar sociologic sau politologic pentru scena politică românească şi să stabilesc gradul de structurare democratică a unei formaţiuni, în sensul afirmaţiei că Partidul Naţional Liberal ar fi un partid nemodern faţă de Partidul Naţional-Ţărănesc sau alte forţe politice (Partidul Poporului, Partidul Naţional al lui N. Iorga etc.). Întreprinderea antropologică este riscantă metodologic în condiţiile în care nu ţin cont de durabilitatea organizaţiei liberale, singura care oferă prin vechimea sa posibilitatea unei analize pe verticală a fenomenului „aristocraţiilor politice", sau de cultura politică a românilor, tradusă adeseori prin personalizarea partidelor şi a politicii însăşi. Ascensiunea socială prin intermediul relaţiilor de rudenie, viaţa politică şi de partid care nu era bazată, întotdeauna pe valori precise, dă caracterul patrimonial al puterii în societate, prelungire a unor mentalităţi premoderne în România. Din această perspectivă, investirea în politică era determinată de dorinţa indivizilor de recunoaştere într-o lume nestructurată după calapod occidental şi ridică problema calităţii elitelor româneşti. Reflexul unor înrudiri în viaţa publică din România interbelică, sub forma unor „familii" politice, este indiscutabil; el poate fi observat şi cercetat mai facil în cazul partidului liberal, acolo unde genealogia personală a deţinut un rol privilegiat în ascensiunea politică, iar cultul Brătienilor, pe care îl abordez în altă parte, avea un caracter instituţional[3]. În mod evident după mine, mecanismele de selecţie a elitei în cadrul Partidul Naţional Liberal demonstrează o gândire nedemocratică, liberalii perpetuând o cultură anterioară modernităţii, cea a familiilor, a clanului.

Legăturile de rudenie reprezintă o altă istorie contemporană, *dinastiile* politice fiind puţin abordate sau deloc de istorici sub raportul practicilor sau sub aspectul puterii simbolice în societate. Pe de altă parte, aşa cum voi arăta mai jos, nu ştiu în ce măsură aceste practici centrale se continuă la nivelul intim al politicii, al partizanilor simpli sau dacă ei îşi construiesc identitatea politică familial, din tată în fiu, prin apartenenţa la partid.

[3] Această gândire de tip patrimonial era specifică şi ardelenilor; nepoţii lui Iuliu Maniu deţineau roluri politice în spaţiul public în pofida insuficienţei şi incapacităţii lor cunoscute de contemporani; de asemenea, la moartea lui Gheorghe Buzdugan în octombrie 1929, ca regent era impus Constantin Sărăţeanu, rudă a lui Mihai Popovici, la rândul lui căsătorit cu o nepoată a lui Alexandru Vaida-Voevod etc. Pamfil Şeicaru nu ezită să considere că „nepotismul" a fost „una din scăderile cele mai mari ale şefului Partidului Naţional-Ţărănist" (Pamfil Şeicaru, *Istoria partidelor naţional, ţărănist şi naţional ţărănist,* partea I, partea a II-a, ediţia a II-a, îngrijire, note, postfaţă de Victor Frunză, Editura Victor Frunză, Bucureşti, 2000, p. 246).

Prin analiza de faţă urmăresc în mod secundar mecanismul puterii simbolice. Îmi propun, mai curând, descrierea pozitivă a acestor „familii" liberale, arătând relaţiile dintre membrii lor şi realizând, totodată, o clasificare a acestor raporturi în ordinea puterii. Din punct de vedere formal, elementul de început este constituit de *dinastia Brătianu*, pe relaţia cu diferitele ei ramuri şi mai puţin pe prezentarea figurilor proeminente ale familiei, Ionel, Vintilă şi Dinu Brătianu, exerciţiul general al istoricilor români care abordează fenomenul politic a liberalismului românesc.

1. Familia Brătianu

Locul central deţinut de Brătieni în evoluţia politică a României de după 1848 i-a determinat pe mulţi contemporani să prezinte evenimentele din perioada interbelică, mai ales cele din primul deceniu de după Marea Unire, prin prisma unei familii şi a orgoliului acesteia în raport cu puterea politică sau cu persoana monarhului. „Dinastia de Argeş" care „biruise cu totul dinastia de Hohenzollern", pentru a prelua cunoscuta afirmaţie a lui Nicolae Iorga, era un loc comun al dezbaterii publice[4]. Dominaţia politică fără precedent în România modernă izvora din dinamica internă a partidului liberal, care se supunea aceleaşi reguli de discurs „familial", al recunoştinţei faţă de rolul istoric al Brătienilor din postura de lideri ai liberali români. Supremaţia familiei Brătianu în cadrul formaţiunii îi permitea lui Pamfil Şeicaru să identifice ironic o ramură principală a *familiei*, guvernamentală, şi una de *branche cadette*, ai cărei reprezentanţi se regăseau în Parlament[5]. Observatorii oarecum neutri ai spaţiului public concurau cu adversarii liberalilor în a oferi imaginea dominaţiei unui clan, care îşi urmărea cu tenacitate interesele prin consilii de administraţie etc., transformând ţara într-o vastă asociaţie a membrilor aceleiaşi familii şi anulând autonomia partidului, devenit „anexă a politicii personale" a Brătienilor[6].

---

[4] Analizele lui Nicolae Iorga sau Pamfil Şeicaru asupra acestei realităţi, decelabile în articolele din presa perioadei, dar şi din lucrările cu caracter memorialistic, au un caracter oarecum „clasic" din perspectivă istorică pentru a insista aici.

[5] Pamfil Şeicaru se referea la Ionel, Vintilă şi Bébé Brătianu în guvern şi la Constantin (Dinu) Brătianu, Gheorghe Brătianu, Al. Algiu, Alexandru Alimănişteanu, Virgil Alimănişteanu, Constantin Alimănişteanu, Ion Niculescu-Dorobanţu, Mircea Djuvara şi Ion Pillat ca figuri parlamentare (Pamfil Şeicaru, *Dinu Brătianu şi Partidul Liberal în 1944 (1866-1950)*, în *Scrieri din exil*, vol. II, *Portrete politice*, ediţie îngrijită şi prefaţată de I. Oprişan, Bucureşti, Editura Saeculum I. O., 2002, p. 101-108).

[6] Partidul, mai cu seamă de la război încoace, căpătase aspectul unei „satrapii de familie", afirma un articol din revista *Opoziţia*, din cauza „tendinţei de tiranică acaparare", prin care nepoţi, veri, cumnaţi, fraţi împărţeau ţara între ei pe judeţe, pe planuri industriale şi pe sfere economice; reacţia ţării, prin ostracizarea partidului liberal, îl situa pe acesta la o „răspântie politică" în 1928 (*Opoziţia*, anul I, nr. 7, 24 noiembrie 1928, p. 15). Ideea de clan nu este doar o invenţie a celorlalţi. Memorialistic, chiar membrii familiei se reprezintă astfel, plecând de la o morală proprie (vezi *supra*, capitolul despre *Liberalul ca*

La nivel istoric, prin membrii ei, cei trei fii ai marelui om politic de secol XIX Ion C. Brătianu, Ionel[7], Vintilă şi Constantin (Dinu), şi prin relaţiile de rudenie stabilite, familia Brătianu a dominat structura liberală şi guvernarea ţării, până la desemnarea lui Gheorghe Tătărescu de către regele Carol al II-lea, ca prim-ministru. Alianţele matrimoniale au deţinut rolul lor în consolidarea puterii în cadrul partidului şi în dezvoltarea misticii din jurul *Brătienilor*, rudele directe sau noile rubedenii fiind interesate de promovarea imaginii pozitive a marii familii politice drept manieră proprie de recunoaştere şi de validare socială.

Descendenţii celor trei fraţi Brătianu s-au evidenţiat politic într-o măsură diferită, vremurile, mai ales al doilea război mondial şi impunerea regimului comunist în România, creând o cezură în evoluţie şi succesiune. Dacă Gheorghe Brătianu, fiul lui Ionel Brătianu din prima şi formala sa căsătorie cu Maria Moruzi, a fost în prim-planul vieţii publice, politice sau intelectuale, verii săi direcţi pe relaţia cu Constantin (Dinu) Brătianu sau cu Vintilă Brătianu au fost mai puţin implicaţi. Dintre fiii lui Dinu Brătianu, Ion (Oni), Constantin (Dinki) şi Dan Brătianu, doar ultimul a avut veleităţi politice[8], ca şi Vintilă V. Brătianu, sau „Vintilică", aşa cum

burghez), de la petrecerea sărbătorilor şi a timpului liber, în care *familia* şi Florica, ca spaţiu central al Brătienilor, jucau rolul principal, la susţinerea reciprocă în societate. Ostracizarea lui Gheorghe Brătianu, după iunie 1930, a fost înţeleasă de unii membri ai clanului, ca o consecinţă a faptului că s-a rupt de familie, de rigorile şi de directivele stabilite de şeful ei, unchiul său Vintilă Brătianu (Pia Pillat, *Sufletul nu cunoaşte distanţele. Pagini de corespondenţă cu familia Pillat*, ediţie de Monica Pillat, Bucureşti, Editura Humanitas, 2009, p. 274).

[7] Diminutivul numelui de Ion I. C. Brătianu avea scopul de a-l diferenţia de tatăl său.

[8] Dan Brătianu (1 septembrie 1913-16 decembrie 1986) a fost legat de aspiraţiile tatălui; cu studii la Bucureşti (de Drept şi Economie politică), el devenea director al băncii „Creditul Industrial" şi unul dintre liderii Tineretului Naţional-Liberal; s-a implicat în acţiunile tineretului şi după impunerea regimului comunist, mai ales în manifestaţia din 8 noiembrie 1945; după moartea lui Jean Popescu, Dinu Brătianu l-a delegat pe fiul său să conducă organizaţia de Romanaţi (ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 342-343). Arestat, pe 15 august 1952 şi anchetat timp de 16 luni, după mărturia soţiei sale, Dan Brătianu a fost trimis la spart piatra în lagărul de la Capul Midia; bolnav de tuberculoză pulmonară, el a fost transferat la Spitalul închisorii Văcăreşti şi diagnosticat cu moarte iminentă, ceea ce le-a determinat autorităţile comuniste să îl elibereze în anul 1955. Însănătoşit cvasimiraculos după ieşirea din închisoare, Dan Brătianu a suportat şicanele comuniştilor, care nu i-au recunoscut studiile; a fost nevoit să lucreze ca necalificat, specializându-se ulterior în meseria de tinichigiu; „reabilitat" în 1977, el a primit din partea statului comunist o pensie lunară de 2000 de lei (Oana, văduvă Delhansa, căsătorită în 1976 cu Dan Brătianu, în *Viitorul*, anul XXXII, serie nouă, nr. 9, 9 aprilie 1990, p. 4, *apud* Florian Tănăsescu, Nicolae Tănăsescu, *Constantin (Bébé) Brătianu - istoria P. N. L. la interogatoriu*, cuvânt înainte de Radu Ciuceanu, Piteşti, Editura Paralela 45, 2005, p. 183-185).

era cunoscut în epocă băiatul unic al lui Vintilă Brătianu[9]; ei s-au evidenţiat în activitatea politică a tineretului liberal abia după 1944.

Pentru perioada interbelică, nu atât legăturile pe verticală ale *marii familii* au contat în raport cu partidul, chiar dacă ele rămân potenţial importate, cât mai ales cele privitoare la familia extinsă, raportările genealogice pe orizontală fiind favorizate de numărul mare de copii ai lui Ion C. Brătianu, băieţi şi fete deopotrivă. Întrebarea legitimă pentru un cercetător este legată de conjuncturalul faptului istoric sau de existenţa unui proiect politic de dominaţie, pe relaţia cu reprezentaţii de frunte ai partidului în contractarea căsătoriilor. Bărbaţii Brătianu din generaţia a doua construiseră, voluntar sau nu, o structură de putere familială: Vintilă Brătianu era căsătorit cu Lia, fiica lui Anastase Stolojan, om politic important pentru liberalismul românesc de secol XIX, iar Constantin I. C. (Dinu) Brătianu se căsătorise cu Alexandrina (Adina) Costinescu, fiica lui Emil Costinescu, apropiat politic de asemenea al lui Ion Brătianu. Excepţia o constituie Ionel Brătianu ale cărui căsătorii au avut loc în afara cercului liberal, mai întâi cu Maria Moruzi, legătură oficială impusă şi efemeră, şi, apoi, în 1907, cu Eliza Ştirbey, sora lui Barbu Ştirbey, divorţată de Alexandru Marghiloman, o femeie de o remarcabilă inteligenţă, pasionată de politică şi care a încercat să construiască relaţii de putere în cadrul partidului, folosindu-şi marea ei influenţă[10]. Băieţilor din familie li s-au adăugat, sub raport politic, surorile. Căsătorită cu dr. C. Cantacuzino, sora cea mare a fraţilor Brătianu, Sabina, pare să fi fost singura care nu se legase politic, în pofida pasiunii ei pentru fenomenul public, decelabil în *Memoriile* sale[11]. În rest, Maria s-a căsătorit cu Ion N. Pillat, Tatiana (*Taţi*) cu Ilie I. Niculescu-Dorobanţu, iar Pia cu Alexandru Alimănişteanu. Toţi aceştia au deţinut un loc important în politica liberală de început de secol XX, înfiinţând adevărate reţele de putere locale, în judeţele

[9] Vintilă V. Brătianu (1914-1994) era absolvent al Politehnicii din Zürich. Participant la al doilea război mondial ca pilot de vânătoare în escadrila Popişteanu, el a preluat şefia organizaţiei Olt a partidului de la unchiul său Alexandru Alimănişteanu (ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 344). Condamnat în contumacie în 1946 la muncă silnică pe viaţă pentru activităţi anticomuniste desfăşurate în timpul războiului, „Vintilică" a fost nevoit să fugă în Statele Unite; în 1947, el s-a stabilit în Franţa, revenind în ţară abia în 1990, fiind preşedinte al Consiliului Naţional al Partidului Liberal-'93.

[10] Eliza Ştirbey a trăit între 1870 şi 1957. Regina Maria afirma despre ea că, „cu toată înfăţişarea ei cam severă, avea când râdea un mod încântător de a-şi încreţi nasul. Era în Elisa Marghiloman ceva neasemănat de sincer, care mă atrăgea, dar avea şi ceva ţepos care stânjenea întrucâtva apropierea de ea" (Maria, Regina României, *Povestea vieţii mele*, vol. II, Bucureşti, Editura Eminescu, 1991, p. 32).

[11] Preocuparea pentru politică era recunoscută printre contemporani. Pentru nepoţii ei, *Mătuşa Bi* avea un caracter constructiv, organizatoric şi despotic. „Vrea întotdeauna să aibă dreptate", exclama Nicolae I. Pillat (Nicolae I. Pillat, *Siluete din familia Brătianu*, traducere de Miruna Lepuş, ediţie îngrijită şi note de Silvia Colfescu, Bucureşti, Editura Vremea, 2008, p. 85 şi urm.). Însă soţul ei, doctorul Cantacuzino era în mare măsură dezinteresat de implicarea publică. Vezi şi portretul ei realizat de Cornelia Pillat, în *Ofrande: memorii*, ediţie de Monica Pillat, Bucureşti, Editura Humanitas, 2011, p. 124-126

Dorohoi, Ilfov sau Olt, dar jucând un rol marginal din perspectiva guvernamentală a partidului. Întrucât familiile Pillat şi Alimănişteanu constituie ele însele o parte a demersului privitor la familiile liberale, o să încerc să-l prezint lapidar, în dorinţa de a înţelege cultura politică a liberalilor români şi beneficiile publice pe care le aducea apropierea / asocierea cu familia Brătianu, pe I. I. Niculescu-Dorobanţu. Cazul lui este excentric din perspectiva genealogică a acestui capitol, întrucât din căsătoria lui cu Tatiana Brătianu nu a rezultat nici un copil.

1.1. Ilie I. Niculescu-Dorobanţu

Ilie I. Niculescu-Dorbanţu, care a trăit între 1872 şi 1943, avea supranumele de „Pământ", în primul rând pentru faptul că era mare proprietar de terenuri agricole, având reşedinţa moşiei la Dârvari, în judeţul Ilfov[12]; ca politician, adversarii îl descriau ca pe unul care a monopolizat „prostia"; chiar Corvin M. Petrescu, ziarist apropiat totuşi de P.N.L. într-o perioadă[13], îl caracteriza drept un personaj care „nu cugetă, nu raţionează", ci doar „rumegă, digeră şi secretă," neavând preocupări de ordin spiritual sau intelectual. Atunci când relaţia cu familia Brătianu i-a adus anumite funcţii publice, precum cea de prefect de Ilfov (în mai multe rânduri, atât în perioda anterbelică, cât şi în anii '20), I. I. Niculescu-Dorobanţu era reprezentat ca omul instinctelor primare de pradă, de acumulare şi de acaparare[14]. Deşi membrii organizaţiei liberale de Ilfov au construit interesat, pentru avantajele recunoaşterii la Centru, un cult al personalităţii în jurul şefului local, desemnându-l în 1936 preşedinte pe viaţă al filialei[15], raţiunea unică pentru care I. I. Niculescu-Dorobanţu

---

[12] Ilie I. Niculescu-Dorobanţu era absolvent al Şcolii Superioare de Ştiinţe Politice din Paris, după ce anterior obţinuse o diplomă în Drept (Lucian Predescu, *Enciclopedia Cugetarea. Material românesc. Oameni şi înfăptuiri*, ediţie anastatică, Bucureşti, Editura Saeculum I.O., Editura Vestala, 1999 [Bucureşti, Editura Cugetarea – Georgescu Delafras, 1940], p. 603). Asupra biografiei sale, prezentate encomiastic, vezi *Sărbătorirea D-lui Senator I. I. Niculescu-Dorobanţu*, în „Liberalul", Ilfov, anul VI, nr. 11, 8 mai 1936, p. 1; *Figuri politice şi administrative din epoca consolidării*, Bucureşti, Tipografia „România Nouă" Theodor I. Voinea, 1924, p. 105; *Anuarul Parlamentar. 15 iunie 1931*, Bucureşti, Tip. „Dimitrie Cantemir", 1932, f. p.

[13] Corvin M. Petrescu făcusese studii secundare în Franţa şi Elveţia, diplomat al Colegiului din Geneva; Facultatea de Drept de aici; după 1906, s-a implicat în presă, mai ales cea a liberalilor (*L' Indépendance Roumanie*); spre 1928, el s-a apropiat de naţional-ţărănişti, scriind la *La Roumanie* şi la *Adevărul*; implicarea lui în opera propagandistică liberală s-a materializat, spre 1925, în mai multe lucrări: *Opera Partidul Naţional-Liberal*, *Gheorghe Tătărescu* ş.a. (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 652).

[14] Corvin M. Petrescu, *Alb şi negru (caleidoscop politic)*, Bucureşti, „Tipografiile Române Unite", 1925, p. 52-53. Involuntar, şi cei din familie îi prezintă primitivitatea. Vezi Nicolae I. Pillat, *op. cit.*, p. 38.

[15] Portretul lui I. I. Niculescu-Dorobanţu era realizat periodic în *Liberalul* de Ilfov, personajul fiind prezentat ca bun gospodar, ca prefect între 1922 şi 1926 (*Liberalul*, anul I, nr. 1, 1 august 1926, p. 1), ca iubitor al ţăranilor şi de dreptate (Petre I. Ghiaţă, „Portret. Un caracter: I. I. Niculescu-Dorobantzu", în *Liberalul*, anul II, nr. 5, 1 decembrie 1927)

a deţinut roluri politice şi administrative în judeţul Ilfov timp de 20 de ani, ca lider politic, senator şi prefect al judeţului Ilfov sau ca preşedinte al Societăţii Centrale Agricole din România (între 1911 şi 1941), a fost rudenia directă, interesul şi aptitudinile politice ale celui în cauză fiind reduse.

În cazul căsătoriei dintre Tatiana Brătianu şi I. I. Niculescu-Dorobanţu pot descrie o influenţă politică punctuală prin lipsa de copii. Celelalte alianţe matrimoniale au avut o dezvoltare radială, cu o largă recunoaştere socială, sub forma unor familii autonome, legate însă de *marea familie*. Este cazul familiilor Pillat, Alimănişteanu şi Costinescu.

1.2. Familia Pillat

Familia Pillat nu contează din perspectivă istorică şi politică în analiza de faţă doar prin căsătoria dintre Maria (*Măriuţa*) Brătianu, sora mai mică a fraţilor Brătianu, persoană veselă şi activă spre deosebire de retrasa Tatiana, cu Ion N. Pillat, proprietar agricol în judeţul Dorohoi, cu moşia de la Miorcani, aproape de Prut, şi om politic liberal, deputat în mai multe rânduri[16]. Primul născut al familiei,

etc.; la 12 martie 1936, I. I. Niculescu-Dorobanţu a fost sărbătorit, cu mare fast, la împlinirea a 35 de ani de activitate politică, ca şef al organizaţiei liberale din judeţul Ilfov; absenţa miniştrilor, dar prezenţa preşedintelui partidului, Constantin I. C. Brătianu, dădea măsura confruntării interne din partide; dar dimensiunea şi mesajul manifestării demonstrau forţa organizaţiei conduse de Niculescu-Dorobanţu, „părintele judeţului Ilfov", cum îl numeşte unul din participanţi; un alt participant consideră că „era cea mai frumoasă zi din viaţa sa" („Sărbătorirea D-lui Senator I. I. Niculescu-Dorobanţu", în *Liberalul*, Ilfov, anul VI, nr. 11, 8 mai 1936, p. 1). Ziarul organizaţiei din Ilfov a liberalilor români îi dedicase, şi anterior, un număr festiv *Lui I. I. Niculescu-Dorobanţu. 35 de ani de activitate politică închinaţi Partidului Naţional-Liberal*, cf. *Liberalul*, Ilfov, anul V, nr. 8 (număr festiv în 12 pagini), 10 noiembrie 1935). Petre I. Ghiaţă, unul din cei care au susţinut acest cult, găsea două trăsături majore pentru liderul său de partid, persistenţa şi cinstea, dovedite ca prefect al judeţului Ilfov (1922-1926), atunci când a sprijinit în mod direct şcoala şi corpul dăscălesc (Petre I. Ghiaţă, *Ilie I. Niculescu-Dorobantzu*, în „Liberalul", anul I, nr. 1, 1 august 1926). Deşi îi cânta osanale în anii '20, autorul menţionat a ajuns la o ruptură violentă 10 ani mai târziu (vezi *supra*).

[16] Descrierea Mariei Brătianu, căsătorită Pillat, este, adevărat, una subiectivă, realizată de fiul ei, Nicolae, într-o lucrare cu caracter memorialistic; fiul este preocupat să arate un personaj dinamic: „Mami a fost însăşi viaţa în tot ce are mai măreţ şi mai frumos, mai vesel şi mai trist, mai harnic şi mai plin de abnegaţie, mai inteligent şi mai neprevăzut. Dacă ar fi fost bărbat, ar fi fost un mare om politic prin chiar pasiunea ideilor, prin combatitivitatea opiniilor, prin verticalitatea caracterului...." (Nicolae I. Pillat, *op. cit.*, p. 33). Nicolae Pillat îi lăuda, de alfel, implicarea fermă în viaţa culturală şi în mişcarea feministă din perioada interbelică, faptul că a prezidat opere de binefacere (*Ibidem*, p. 37-38); a fost preşedinta Societăţii muzicale *Cântarea României* şi a înfiinţat cercul *Liga naţională a femeilor române* (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 661). Vezi şi Cornelia Pillat, *op. cit.*, p. 126 şi 131-134), care o prezintă drept „extrem de conştiincioasă, dar şi pasională", supusă şi veselă. Asupra lui Ion N. Pillat, vezi fiul său Nicolae I. Pillat, *op. cit.*, p. 49-54.

cel care a fost poetul I. I. Pillat, interesează aici în sensul proiectării lui politice. Absolvent de Drept la Paris, deşi nu profesat niciodată ca avocat, avea să facă politică de tânăr, intrând în Partidul Naţional Liberal după întoarcerea de la Conferinţa de pace din Paris (1919). Încă de atunci, s-a văzut numit preşedinte al organizaţiei partidului din judeţul Dorohoi, pe locul rămas vacant prin „abdicarea" tatălui său. Politica era pentru el o obligaţie morală faţă de unchii Brătianu, după cum singur mărturiseşte epistolar. Virtutea tradiţiei invocată mai sus nu l-a scutit de apostrofările adversarilor de beneficiar moral al relaţiilor sale familiare[17], ca „nepot al Brătienilor", ca „poet", ca veleitar politic. Asra Berkowitz îl prezintă ca fiind talentat, dar fără însuşiri politice, fără prestanţă sau calităţi oratorice, moştenind conducerea organizaţiei liberale locale împreună cu moşia de la Herţa[18]. Lui însuşi, spectacolul vieţii politice i se pare lamentabil, mai ales în mediul provincial de la Dorohoi, de unde şi sfatul dat fiului său, Dinu Pillat, de a nu urma acest drum[19]. Acţiunile politice erau o corvoadă; „dacă nu erau ele…" este o frază care apare de mai multe ori în scrisorile către apropiaţi[20].

Finalmente, el trezea bănuiala că nu avea nici o ocupaţie permanentă, făcând însă mici afaceri de intervenţie pe lângă instituţii de credit; pentru Victor Slăvescu, el era „nepotul familiei Brătianu"[21].

Ion I. Pillat s-a căsătorit cu Maria Procopie-Dumitrescu, pictoriţă, cu care a avut doi copii: mai sus menţionatul Dinu, care nu a mai putut face politică, în

Mult mai în vârstă decât Maria Brătianu, diferenţa fiind de cca. 10 ani, era un om voinic, cu o mare poftă de mâncare („de om tânăr"), pasionat de agricultură, pe care o făcea modern pe moşia sa de la Miorcani (mii şi mii de hectare"), în pofida studiilor militare în Franţa, la Saint-Cyr, unde fusese coleg de promoţie cu Berthelot; nu le refuza nimic celor trei copii, în pofida unui caracter dificil, de o mare nervozitate. Căsătoria dintre cei doi a fost „aranjată", Cornelia Pillat, soţia lui Dinu Pillat, întrebând-se asupra acceptării „maichii" a acestui gest. Finalmente, „viaţa disciplinată" a acesteia, „plină de îndatoriri", a fost elementul decisiv pentru care a acceptat îndemnul părinţilor de a se căsători cu Ion N. Pillat, necunoscut bucureştenilor, dar „cel mai tânăr deputat" şi „cu faima unor întinse moşii în Dorohoi şi Botoşani" (Cornelia Pillat, *op. cit.*, p. 126 şi 130).

[17] Ion Pillat, *Scrisori (1898-1944)*, ediţie îngrijită, datarea scrisorilor, note, cronologie, postfaţă (*Istoria unei ediţii*), schiţă bio-bibliografică de Cornelia Pillat, Bucureşti, Editura Du Style, 1998 (Ion Pillat, *Opere*, vol. VII); vezi şi „Parlamentul", anul I, nr. 10, miercuri 18 ianuarie 1928, p. 2.

[18] ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 328.

[19] Dinu Pillat, *Itinerarii istorico-literare*, ediţie alcătuită, prefaţă şi bibliografie de George Muntean, Bucureşti, Editura Minerva, 1978, p. 28.

[20] Ion Pillat, *op. cit.*, p. 251; Idem, *Mărturisiri*, extras din *Revista Fundaţiilor Regale*, nr. 2, 1942; Dinu Pillat, *op. cit.*; portretul pe care i-l realizează fratele său este întrucâtva diferit, Ion I. Pillat apărând ca patriot, pasionat de politică încă de mic (Nicolae I. Pillat, *op. cit.*, p. 59-69).

[21] Cazul fabricii de şampanie „Rhein" faţă de „Creditul Industrial", povestit de Victor Slăvescu pentru 17 septembrie 1926 (Victor Slăvescu, *Note şi însemnări zilnice*, vol. I, *octombrie 1923 – 1 ianuarie 1938*, ediţie îngrijită, cuvânt înainte şi indice de Georgeta Penelea-Filitti, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1996, p. 39).

condiţiile impunerii regimului comunist, şi Pia Pillat, căsătorită la rândul ei, într-un al doilea mariaj, cu Mihail Fărcăşanu, personaj important în acţiunea liberală de după 1945[22].

1.3. Familia Alimănişteanu

Ultimul dintre copii lui Ion C. Brătianu, Pia (*Leliţa*)[23], era căsătorită cu Alexandru Alimănişteanu, consfinţind astfel o politică matrimonială, întrucât ruda prin alianţă a Brătienilor era membru al unei importante (prin influenţa economică şi socială) familii din Olt, din satul Alimăneşti. Cu studii temeinice în ştiinţe economice, parcurse la universităţile din Paris, Berlin şi Londra, el a fost mai puţin vizibil în spaţiul public, deşi era preşedintele organizaţiei de Olt a partidului liberal şi, din această perspectivă, ales de mai multe ori ca deputat şi senator. Redactorii de la revista *Parlamentul* îl caracterizau ca fiind un vechi parlamentar, un „agreabil tovarăş de vorbă", dar care nu era foarte prezent în Cameră, neţinând nici un discurs şi nefiind iniţiatorul vreunei legi. Marele respect de care se bucura era construit pe înrudirea cu fetişizata familie a Brătienilor[24]. Mare proprietar rural, membru în consiliul eparhial de Argeş şi în consiliul mitropolitan, el era însă implicat şi în domeniul bancar, fiind preşedintele Consiliului de administraţie la „Casa de Credit", sucursală a „Creditului Rural" condus de Constantin I. C. Brătianu, vicepreşedintele „Băncii Uniunii" din Slatina, vicepreşedinte la „Moara Olteanca" (donaţie a lui Al. Iliescu), directorul general la „Banca Viticolă" ş.a.[25]. Stima de care s-a bucurat în cadrul familiei a făcut ca el să fie înmormântat la Florica, în 1946[26].

Alături de Alexandru Alimănişteanu, familia îi cuprindea pe Constantin Alimănişteanu, cunoscut inginer de mine în perioada de până la primul război mondial, cu studii liceale şi universitare la Paris, directorul Industriei, comerţului şi minelor în cadrul diverselor guvernări liberale, prefect de Ilfov în 1907 şi deputat de Muscel în mai multe rânduri[27], pe Vasile Alimănişteanu, proprietar şi inginer agricol,

---

[22] Nicolae I. Pillat, *op. cit.*, p. 65. Fără a prezenta biografia lui Mihail Fărcăşanu, trebuie amintit faptul că el a ajuns şeful tineretului liberal după 1940, cu un mare rol în presa liberală, prin *Liberalul*. Fugit din ţară în 1946, condamnat la moarte în contumacie, Fărcăşanu a fost unul din cei mai activi politicieni români în exil, conducând secţia română a postului de radio *Europa Liberă*.

[23] Pia Brătianu era o figură mai curând introvertită, fapt care reiese şi din memoriile ei scrise spre 1940 (*Trecutul viu. Schiţe şi amintiri*, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1940).

[24] În *Parlamentul*, anul I, nr. 14, joi 16 februarie 1928, p. 5.

[25] *Figuri politice şi administrative*..., p. 82; *Anuarul Parlamentar*..., f. p.; Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 25; vezi şi Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. II, partea II (*1933-1940*), p. 144 sau Eugen Stănescu, Iulia Stănescu, Gavriil Preda, *Liberalii. O istorie în date, documente şi personalităţi. 1875-1947*, Ploieşti, Editura Mectis, 1999, p. 313.

[26] Cornelia Pillat, *op. cit.*, p. 122.

[27] Constantin Alimănişteanu a demarat sondajul pentru căutarea apelor arteziene în Bărăgan şi a condus şi controlat exploatările miniere în timpul guvernărilor liberale; era foarte

cu studii în Belgia, deputat şi senator liberal, prefect de Olt de două ori până în 1926[28] sau pe Virgil Alimănişteanu. Acesta din urmă, inginer de mine, cu studii la Liège, şi diplomă de inginer electrician, s-a aflat în perioadă în conducerea mai multor întreprinderi dominate de liberali, precum societatea „Lignitul", „Creditul minier", „Petrolul românesc", „Petrol Govora". Deşi nu s-a evidenţiat în politica manifestă a formaţiunii liberale, un număr din ziarul naţional-ţărănist *Dreptatea* îl prezenta drept „subşeful şi moştenitorul partidului"[29], pe relaţia cu organizaţia din Olt. În strânsă legătură cu numele de Alimănişteanu, din alte generaţii politice, mai reţin un Dumitru Alimănişteanu, tânăr liberal, care a urmat de asemenea Şcoala naţională de mine, fiind inginer, evidenţiat mai ales după 1933, când a fost ales deputat, raportor al bugetului general pe 1935/1936 şi 1936 / 1937 şi subsecretar de stat la Finanţe[30], precum şi pe un al doilea Constantin Alimănişteanu, greu de plasat de către mine în arborele genealogic al Alimăneştilor întrucât din punct de vedere politic sau economic el apare legat de organizaţia din Constanţa[31].

Din perspectiva relaţiei de rudenie cu familia Brătianu, judeţul Olt apărea ca fiind dat de zestre de către fraţii Brătianu cumnatului lor, Alexandru Alimănişteanu.

---

apropiat de gândirea lui Vintilă Brătianu, împreună cu care a redactat şi raportul comisiei însărcinate cu studiul regiunilor pretolifere (între autori, se găsea şi L. Mrazec); a scris, de altfel, mai multe lucrări în domeniul exploatării petrolului, *Studiu asupra legii minelor* (1895), *Combustibilii minerali în România* (1896), *Consideraţiuni generale asupra întocmirei legii minelor* (1897), *Rolul elementului românesc în exploatarea bogăţiilor noastre petrolifere* (1900), *Chestiunea concedării terenurilor petrolifere de pe proprietăţile Statului şi a conductelor transportului petrolului* (1900), *Capitalurile străine în România şi unele măsuri pentru atragerea lor* (1901), *Aplicarea legii încurajării industriei* (1902), *Patruzeci de ani în industria petrolului* (1906). *Cf.* Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 25.

[28] Vasile Alimănişteanu a fost deputat al P.N.L de Olt în 1927, senator în 1931 şi 1933 (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 25). În 1931, el apare ales ca senator independent (*Anuarul Parlamentar..*, f. p.).

[29] Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 25. Ales uneori ca deputat de Olt sau consilier judeţean, Virgil Alimănişteanu apărea şi ca membru în consistoriul eparhial Argeş, membru în Camera Agricolă Olt, membru în Uniunea Camerelor Agricole, membru în Camera de Comerţ, administrator delegat al „Băncii Uniunii" din Slatina, administrator delegat la „Moara Olteanca", delegat „Creditul Rural", la „Casa Rurală de credit", preşedintele Comitetului şcolar. Vezi şi *Dreptatea*, anul II, nr. 119, joi 8 martie 1928, p. 2.

[30] Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 25; vezi şi Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, p. 144; Eugen Stănescu ş.a., *op. cit.*, p. 313.

[31] Deputat de Constanţa, între 1922 şi 1926, senator al aceluiaşi judeţ în 1931 şi 1933, raportor al proiectului de lege pentru desfiinţarea regiilor autonome în primăvara anului 1934, Constantin Alimănişteanu apare drept un fruntaş al Partidul Naţional Liberal, cu studii făcute în străinătate, mare ofiţer al Coroanei, dar în acelaşi timp, o personalitate economică şi socială a judeţului dobrogean, director general la „Băncii Româneşti" din oraşul Constanţa şi agricultor în stil mare. El era desemnat de altfel mai mult agricultor şi de un comerţ agreabil în societate (*Figuri politice şi administrative*…, p. 79; *Anuarul Parlamentar...*, f. p.; *Parlamentul românesc*, anul V, nr. 143, 22 aprilie 1934, p. 11).

Acesta şi-ar fi construit aici o reţea de putere prin aducerea tuturor rubedeniilor în fruntea judeţului şi prin sacrificarea unor vechi fruntaşi, precum George Danielopol, M. Vlădescu-Olt, Alex. Ghirgiu, Alex. Beetti, Jack Florescu şi, în special, fraţii Protopopescu, fiii fostului său socru şi şef Take Protopopescu[32].

1.4. Familia Costinescu

Familia Costinescu se circumscrie scenariului politic al alianţelor familiale. Emil Costinescu, a cărui fiică Alexandrina s-a căsătorit cu al doilea băiat al *familiei*, a fost unul din tinerii colaboratori ai lui Ion C. Brătianu în dezvoltarea politică a partidului liberal, făcând parte din *oculta* care a sprijinit „înscăunarea" celui de al treilea Brătianu, Ion I. C. (Ionel), la conducerea formaţiunii. Redactor economic de la *Românul* lui C.A. Rosetti, el era un combativ parlamentar pe probleme financiare, ministru de Finanţe în mai multe guverne liberale. Din punct de vedere social, era fondator şi director al Băncii Naţionale a României, prim director al „Băncii Generale" din Bucureşti, proprietarul unei mari întreprinderi de cherestea şi a unei fabrici de cuie, construite de el lângă Sinaia[33]. Având interese financiare şi în judeţul Neamţ, Emil Costinescu a patronat, ca preşedinte de onoare, organizaţia liberală de aici, pe care a preluat-o efectiv în 1908, la moartea corifeului liberal al zonei, Nicu Albu. Fiul său, Ioan E. Costinescu, doctor în medicină la Paris, înscris de timpuriu în partid, a „moştenit" organizaţia de Neamţ, înainte de decesul tatălui său (din 1921). Încă din 1913, Emil Costinescu a renunţat la funcţia de preşedinte al organizaţiei judeţene în favoarea fiului său, mutare oficializată în şedinţa din 11 aprilie 1914 a comitetului judeţean al partidului liberal din Neamţ. Întrucât practica medicina în Capitală, el a ocupat simultan şi funcţia de preşedinte al organizaţiei Bucureşti, ajungând din această postură chiar primar al Capitalei (1926-1928) şi ministru în mai multe departamente după 1934, în special la Muncă, Sănătate şi Ocrotiri Sociale, dar şi la Industrie şi Comerţ[34]. A murit în închisoare, în timpul

---

[32] *Dreptatea*, anul II, nr. 119, joi 8 martie 1928, p. 2.

[33] Pamfil Şeicaru, *Scrieri*, vol. III, selecţia textelor, îngrijire şi note Victor Frunză, Bucureşti, Editura Victor Frunză, 2003, p. 60; Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 228. Imaginea pe care o realizează Sabina Cantacuzino lui Emil Costinescu, în vizitele pe care acesta i le făcea lui Ion C. Brătianu, merită reprodusă: „Venea la noi ca să lucreze cu tata şi mai ales ca să iasă la aer bun şi întăritor, căci era veşnic suferind şi ipohondru. Bărbat frumos, blând, plăcut, care asemenea luptase dârz cu viaţa în copilărie şi prima tinereţe. Ne povestea cum îşi făcuse singur studiile şi cum învăţase pantofăria şi confecţionase botinele surorilor lui. Iubea mult copii şi după ce a răsfăţat pe ai amicilor, a fost un părinte bun şi un bunic ideal. Şi dânsul a muncit cu devotament în Partidul Liberal; ani de zile a dus pe umeri jurnalul *Românul*. Familia Rosetti lipsea în străinătate" (Sabina Cantacuzino, *Din viaţa familiei Ion C. Brătianu*, vol. I, îngrijire de ediţie, Introducere şi Note de dr. Elisabeta Simion, Bucureşti, Editura Albatros, 1993, p. 67).

[34] *Figuri politice şi administrative*…, p. 76; *Parlamentul*, anul I, nr. 23, joi, 15 iulie 1928, p. 2; *Anuarul Parlamentar*..., f. p.; Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 228. Despre fiul cel mare al lui Emil Costinescu, care studia medicina, Sabina Cantacuzino povesteşte că avusese în

regimului comunist, „pentru păcatul de a fi fost ministru", cum remarca unul din colaboratorii săi de la Neamţ[35].

* * *

Genealogia politică a familiei Brătianu cuprindea pentru perioada interbelică şi pentru istoria României, în principal, ramura lui Ion C. Brătianu. **Constantin Brătianu** (sau **Bébé**, pentru a fi deosebit de Dinu Brătianu), născut la 20 mai 1887 ca fiu al generalului Constantin Brătianu, rudă de gradul I (văr primar) cu Ion C. Brătianu, era, prin urmare, vărul fraţilor Brătianu şi nu nepotul lor, în special al lui Ionel Brătianu, aşa cum îl prezintă diverse biografii. De profesiune agricultor, avea însă studii juridice la Bucureşti şi un doctorat în drept internaţional la Paris, susţinut în 1913; făcuse campania din Bulgaria şi, ulterior, a lucrat, deşi informaţiile sunt mai curând neclare pentru mine, la Institutul Pasteur din Bucureşti la produsul antiholeric (!). Intrarea în politică s-a făcut pe neaşteptate, întrucât nu avea „vre-o aptitudine sau aplecare specială", Ionel Brătianu cerându-i să fie colaboratorul său personal în condiţiile guvernării. Ca şef de Cabinet al primului ministru, a participat la marile decizii din preajma şi din timpul primului război mondial (tratativele cu aliaţii, călătoriile la Petrograd, Consiliile de Coroană ş.a.), însoţindu-l pe Ionel Brătianu, ca secretar al delegaţiei române, la Conferinţa de pace de la Paris. Deputat cu o prezenţă discretă în perioada 1922-1926 şi după 1933, vorbind pentru prima dată în Cameră în ianuarie 1935 şi dovedind unele calităţi oratorice[36], el a fost numit, în 1927, ca subsecretar de Stat la Preşedinţia Consiliului de Miniştri, după ce liderul liberal desfiinţase, în august 1927, două subsecretariate la ministerul Finanţelor şi la cel al Comunicaţiilor. Membru în Delegaţia Permanentă a partidului, în 1933, Bébé Brătianu a revenit în prim-planul vieţii politice după ce l-a înlocuit temporar şi, ulterior, definitiv pe Gheorghe Tătărescu ca secretar general al P.N.L., din 1934 şi până în 1947[37]; sub raport politic, el devenise în 1936, preşedintele organizaţiei liberale din Banat[38].

De dimensiuni mult peste cele normale şi având, pentru contemporani, o „inteligenţă rară", Bébé Brătianu a jucat pe lângă Ion I. C. Brătianu rolul de „eminenţă cenuşie"; ministrul căruia îi făcea o vizită, ca subsecretar de stat la preşedinţia Consiliului de miniştri, tremura, pentru că „vărul Brătianu" era vestitorul

---

tinereţe o viaţă „cam zglobie", după care se potolise, trecând examenele cu felicitări, ceea ce-l îmblânzise chiar pe Vintilă Brătianu „foarte opus la început unei astfel de tovărăşii" (Sabina Cantacuzino, *op. cit.*, vol. I, p. 179).

[35] Ion Matasă, *Ziaristica şi politica*, în ANDJ Neamţ, fond Ion Matasă, dos. 45 / 1970, f. V-VI.

[36] Radu T. Matei, *Aspecte parlamentare. 1934-1935*, cu o prefaţă de George Fotino, Bucureşti, Tip. „I. C. Văcărescu, 1935, p. 161.

[37] După 1947, s-a întreţinut reparând ceasuri. Arestat pe 6 mai 1950, el a fost transferat la închisoarea de la Sighet, unde a fost deţinut până 1955. Eliberat, a murit însă un an mai târziu, în ianuarie 1956, la Spitalul Colţea.

[38] ACNSAS, fond Penal 446, vol. 3, dos. Brătianu Constantin, f. 305 şi urm. Vezi şi Florian Tănăsescu, Nicolae Tănăsescu, *op. cit.*, p. 248-258.

nemulţumii stăpânului; acest rol a diminuat în timpul conducerii lui Vintilă Brătianu, mult mai direct ca raportare la colaboratorii sau prietenii politici[39].

2. Părinţi şi copii în cadrul Partidului Naţional Liberal

Relaţiile de rudenie constituiau o practică pentru liberali atât pe verticală, cât şi pe orizontală. Cele mai multe dintre familiile politice din interiorul formaţiunii liberale se constituie însă pe relaţia părinte – copil, adeseori fiul moştenind, în mod direct sau indirect, alături de numele utilizabil ca vehicul în propria carieră publică, şi organizaţia condusă de tatăl său. Impunerea dualităţii tată-fiu la conducerea structurilor liberale judeţene, respectiv a organizaţiei de tineret, trimitea la caracterul patrimonial al puterii în partidul liberal şi la crearea unor dinastii liberale locale ca formă de existenţă fizică, corpusculară, a puterii. Spre ilustrare, am să mă refer cu precădere în cele ce urmează la familiile Săveanu, Chirculescu, Moşoiu sau Mârzescu şi mai puţin la familia Sassu, spre exemplu, cu cunoscutul om politic liberal Vasile P. Sassu şi fiul său, Matei, propulsat ca prefect la Brăila şi potenţial preşedinte al organizaţiei de acolo, în dauna lui Radu Portocală[40]. După cum, trimiterile la familiile Nicolaescu sau Ionescu-Quintus sunt minimale, motivul principal fiind reprezentat de documentarea lacunară în această fază a cercetării. O ultimă precizare este impusă de ordinea prezentării acestor cazuri de transfer al puterii în cadrul partidului, privilegiind familiile marcante în viaţa publică, pentru acţiunea unuia dintre membrii ei cel puţin.

2.1. Familia Mârzescu[41]

Nume însemnat al Iaşului, Mârzeştii au reprezentat totodată una din puţinele familii politice româneşti cu două generaţii de membri în guvern[42]. Tatăl, Gheorghe Mârzescu, a fost unul din liberalii moldoveni importanţi în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Cu studii la College de France şi licenţa în Drept la Paris, el a

[39] În *Parlamentul*, anul I, nr. 9, miercuri, 4 ianuarie 1928, p. 2.

[40] Radu Portocală, nepot dinspre mamă, văr oarecum cu Mircea Djuvara, apropiat de Gheorghe Tătărescu, urma să devină şeful organizaţiei, căzând de acord cu Şerban Răducanu, Leonte Moldovanu şi V. Demetrescu-Brăila, ultimul devenind preşedinte de onoare (Victor Slăvescu, *op. cit.*, vol. I, p. 152); Radu Portocală scrisese *Scânteetoarea personalitate a lui Alexandru Djuvara. Semănătorul teoriei funcţiunii sociale a proprietăţei*, f.l., f.e., 1943.

[41] Asupra familiei Mârzescu, cu precădere asupra fiului, Georgel Mârzescu, vezi subcapitolul meu, Ovidiu Buruiană, *Gheorghe (Georgel) Gh. Mârzescu. Schiţă de portret a unui liberal ieşean*, în Gheorghe Iacob (coordonator), *Iaşii. Istoria unei capitale*, Iaşi, Editura Universităţii Alexandru Ioan Cuza, 2008, p. 284-286. Vezi o genealogie a acestei familii în Mihai Sorin Rădulescu, *Elita liberală românească (1866-1900)*, Bucureşti, Editura All, 1998, p. 88.

[42] „Mârzescu, tatăl şi fiul. Disciplina de partid şi simţul politic al lui Georgel Mârzescu", în *Mişcarea*, anul XXII, nr. 5687, duminică, 16 mai, 1925, p. 1.

fost numit la întoarcerea în ţară profesor de drept civil la Universitatea ieşeană[43]. Apropiat de Mihail Kogălniceanu şi de gruparea liberalilor moderaţi din fosta capitală a Moldovei[44], Gheorghe Mârzescu a fost un personaj incomod pentru conducerea de la Bucureşti a liberalilor români, împotrivindu-se autoritarismului acesteia şi neglijării intereselor Iaşului în politicele guvernamentale; în pofida faptului că a fost ministru încă din 1869, al Instrucţiunii Publice şi al Cultelor în guvernul Dimitrie Ghica (a mai adeţinut această funcţie în 1897), el a făcut parte din grupul facţioniştilor de la Iaşi, din opoziţia unită faţă de guvernul Ion C. Brătianu (1887-1888) şi, mai ales, din mişcarea *drapelistă* a lui P. S. Aurelian[45]. Chiar manifestând dizidenţa, influenţa lui Gheorghe Mârzescu în intelectuala organizaţie ieşeană a fost semnificativă, fiind perceput ca un „mare elector". Fiul său cel mare, Gheorghe Gheorghe Mârzescu, numit „Georgel" de contemporani tocmai pentru a-l deosebi de tatăl său, a moştenit aşadar o adevărată situaţie în partid, la nivel local şi central. Însă, în cazul lui, meritele politice personale au fost determinante într-un anumit tip de ascensiune presupus de organizaţia liberală. Licenţiat în Drept al Universităţii din Bucureşti[46], la rândul lui, profesor de Drept civil la Universitatea din Iaşi, Georgel Mârzescu i-a datorat tatălui intrarea în politică, fiind numit şef de cabinet al acestuia în 1896, atunci când Gheorghe Mârzescu ocupa funcţia de ministru al Instrucţiunii şi Cultelor. În organizaţia ieşeană, el a deţinut multă vreme o poziţie de secund al lui Constantin Stere. Încurajat tacit de „ambiţiosul" moldovean, după cum îl numeşte Ion Dafin, tânărul Georgel Mârzescu a deţinut un rol important în schimbarea de generaţii petrecută la nivelul liberalismului ieşean. În fruntea tinerilor liberali radicali şi reformişti din partid, el a contestat principial, cu convingere şi făţiş, considerând că îndeplineşte o datorie de bun liberal, după cum au caracterizat cei mai mulţi observatori demersul său, vechea conducere concentrată în jurul lui Petru Poni (cu Nicu Gane, Const. Climescu, Pandele Zamfirescu, C. B. Penescu, Ath. Gheorghiu, Gh. Săndulescu, Petru Fântănaru). Incapacitatea lui Petru Poni de a menţine echilibrul în cadrul organizaţiei, dată fiind ascensiunea lui Ionel Brătianu în planul general al partidului, l-a adus la preşedinţia organizaţiei pe Constantin Stere, în dauna lui Mârzescu. Conducerea uriaşului om politic născut în Moldova de peste Prut nu a fost tocmai uşor de suportat, dat fiind faptul că Stere, considerându-se providenţial şi având o foarte bună imagine de democrat, s-a comportat ca adevărat „stăpân" în cadrul organizaţiei. Înaintea lui,

[43] Vezi mai multe informaţii în Vasile I. Botez, „Câteva amintiri din trecut despre Gheorghe Mârzescu", în *Mișcarea*, anul VII, nr. 103, miercuri 13 mai 1915, p. 1; Rudolf Suţu, *Iaşii de odinioară*, Iaşi, Tipografia „Lumina Moldovei", 1923, p. 171

[44] Ion Dafin, *Iaşul cultural şi social. Amintiri şi însemnări*, vol. II, Iaşi, Editura „Viaţa Românească" S. A., 1928, p. 96.

[45] Vezi mai multe despre acţiunile politice ale lui Gheorghe Mârzescu, în Apostol Stan, Mircea Iosa, *Liberalismul politic în România. De la origini până la 1918*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1996, p. 160, 227, 251-253, 263, 328.

[46] Cu o teză despre *Condiţiunea juridică a streinilor din România*, Bucureşti, Tipografia Curţii Regale, 1897.

nici un membru din club, chiar dintre cei mai bătrâni, nu puteau să-şi spună cuvântul în toată libertatea, cum fusese până atunci, aprecia un fin observator al mediului intelectual şi politic ieşean, Ion Dafin. Doar rolul uriaş al grupului de la Iaşi în promovarea reformelor propuse de liberali în 1913, entuziasmul lui Stere fiind determinant, a păstrat unitatea organizaţiei[47]. Mulţi dintre liberalii ieşeni se orientaseră însă spre Georgel Mârzescu, apreciat tot mai mult pentru caracterul său democrat şi liberal totodată. El a fost cel care a înfiinţat ziarul *Mişcarea*, în 9 septembrie 1909, care a devenit rapid oficiosul P.N.L. Iaşi[48]. Încă din timpul neutralităţii, atunci când Stere a făcut o atât de evidentă şi zgomotoasă poziţie distinctă faţă de linia primului ministru Ionel Brătianu, Gheorghe Gh. Mârzescu, fiul fostului lider Gh. Mârzescu, a fost privit ca adevărat şef al organizaţiei ieşene[49]. În opoziţie cu Constantin Stere şi plecând de la calităţile personale ale noului lider sau de la amintirea tatălui său, preşedinţia lui Georgel Mârzescu a fost idealizată de toţi liberalii ieşeni, care au creat un adevărat cult în jurul lui.

Mărturiile contemporanilor concordă în a-l prezenta pe Georgel Mârzescu ca pe unul din oamenii politici ai noii Românii. Adversar al lui Ionel Brătianu, Nicolae Iorga îl idealizează pe Mârzescu în figura omului „cel mai înţelegător, cel mai liber faţă de şeful în faţa căruia ceilalţi stăteau tâmpiţi şi încremeniţi şi, adaug, cel mai sincer dintre conducătorii liberali"[50]. Moartea surprinzătoare a omului politic liberal, în mai 1926, „la vârsta când puterile nu sunt slăbite, dar o experienţă preţioasă li se adaugă" (George Mârzescu era născut în 1876), era definită de marele istoric ca fiind „o pierdere pentru ţară". Sub emoţia morţii omului politic ieşean, N. Iorga afirma că „Partidul de care se legase şi pentru că era o datorie moştenită de la simpaticul şi spiritualul său părinte (Gh. Mârzescu – n. mea, Ov. B.), nu mai avea om ca dânsul". În mod evident, ascensiunea politică s-a datorat tatălui într-o mare măsură: în 1896, la 20 de ani, el a fost numit şef de Cabinet la Ministerul Instrucţiunii şi Cultelor, condus de tatăl său în acel moment, hotărându-l astfel dedicarea către politică, pe care a făcut-o alături de Ionel Brătianu. Dar, după cum remarca acelaşi Iorga, tânărul om politic a căutat să îndreptăţească această favoare „prin muncă încordată şi printr-un sentiment deosebit al răspunderii cuvintelor şi acţiunilor sale". Discursurile serioase, precum şi faptele determinate de o convingere profundă, făcuseră din el, spune Iorga, un „om de autoritate". Zgârcit cu laudele faţă de liberali, Iorga nu ezită să-l aprecieze pe Mârzescu pentru demnitatea sa, dovedită mai ales faţă de şeful său, pentru hotărârea, dar şi pentru atitudinea curtenitoare faţă de adversari, „cu care putea rămâne personal prieten". „Georgel

[47] Ion Dafin, *op. cit.*, vol. II, p. 135-137 şi 147-148.

[48] Gheorghe Gheorghe Mârzescu a scris articolul editorial, „Mişcarea", în *Mişcarea*, anul I, nr. 1, duminică, 14 septembrie 1909, p. 1, în care asumă pentru această publicaţie apărarea ideilor liberale.

[49] Ion Dafin, *op. cit.*, vol. II, p. 89.

[50] N. Iorga, *Orizonturile mele. O viaţă de om aşa cum a fost*, ediţie Valeriu şi Sanda Râpeanu, Bucureşti, Editura Minerva, 1976, p. 633. Vezi frumoasele pagini despre Gh. Mârzescu din Ion Dafin, *op. cit.*, vol. I, Iaşi, Editura „Viaţa Românească" S. A., 1928, p. 95-110.

Mârzescu oferea speranţa unei vieţi politice normale", concluzionează Iorga, regretându-i moartea[51].

Oricum, amintirea lui a fost puternică pentru contemporani. Lăudându-i sinceritatea, prietenia, inteligenţa scăpărătoare, puterea de muncă de neînchipuit, Ion Dafin într-o carte dedicată personalităţilor ieşene afirma că „şi totuşi nu ne putem deprinde cu lipsa lui (…). Şi astăzi parcă-l aşteptăm să vie în mijlocul nostru, să-l privim cu dragoste, să-l urmăm fără nici o condiţie, convinşi fiind că prezenţa sa nu poate fi de cât folositoare". Credinţa şi dragostea cu care slujise Partidul Naţional Liberal, pentru care îşi dezvăluise inteligenţa şi forţa de muncă, disciplina, personalitatea sa pe care o imprima tuturor actelor politice, tactul şi democratismul său de care dăduse dovadă atât în 1907, ca director al Prefecturii Iaşi, cât şi în disputa cu vechea generaţie liberală, activitatea ministerială practică îl făceau pe George Mârzescu la mijlocul anilor '20 „factorul cel mai indispensabil în Partidul Naţional Liberal, pentru care viitorul îi pregătea o situaţie ce nu putea fi râvnită de orişice[52].

Ieşenii îl reţineau şi pentru perioada în care fusese primar al Iaşilor (1914-1916), când alcătuise un bun program de activitate edilitară, amânat însă de război, pentru ajutorul pe care-l dăduse oraşului ca ministru de Interne (1918-1919), impunându-i ministerului de Război recunoaşterea plăţii ce se cuvenea Iaşilor pentru lucrurile consumate de armată în timpul şederii la Iaşi[53], precum şi pentru

---

[51] N. Iorga, *Oameni cari au fost*, vol. III, Ediţie critică, note şi comentarii Valeriu şi Sanda Râpeanu, Galaţi, Editura Porto - Franco, 1997, p. 157. La unison, presa acelor zile a deplâns, la unison dispariţia fizică a liderului liberal: „puternic temperament politic", omul în care partidul liberal „punea cele mai mari speranţe"; de la el se aştepta tot mai mult normalitatea politică, „în nota de civilizaţie care-i caracteriza întreaga acţiune, într-o epocă dominată de demagogie şi egoism care trivializau luptele politice" (*Universul*); „era liberal, dar problemele politice el le examina şi din punctul de vedere al interesului general şi al principiilor superioare; deşi îşi iubea partidul cu pasiune, îşi stima adversarii, „câştigându-le astfel simpatiile şi fiind cel mai agreat de către adversari dintre toţi miniştrii liberali" (*Adevărul*). Erau evidenţiate săracia lui, deşi era membru al unui partid bogat (*Îndreptarea*, *Argus*), sau lipsa de fanatism de partid, lealitatea faţă de adversari, lărgimea de vederi şi corectitudinea în viaţa publică (*Lupta*); regretul pentru dispariţia sa prematură era exacerbat de epoca pe care o cunoştea România, „când oamenii de seamă în viaţa publică erau puţini" (*Dimineaţa*). Reprezenta un liberal iubit, întrucât era un liberal sărac, un liberal cinstit, aprecia şi *Cuvântul*. Citatele sunt preluate după Ioan Lăcustă, „Cuvinte lămuritoare", în Gheorghe Gh. Mârzescu, *Fapte şi impresii zilnice (1917-1918)*, ediţie îngrijită şi note de Ioan Lăcustă, Bucureşti, Editura Curtea veche, 2004, p. 25-26. Într-o scrisoare pe care îngrijitorul ediţiei a primit-o de la Jeanne Marzesco, nepoata omului politic ieşean, apare informaţia că, după moarte, casele Mârzescu de la Iaşi au fost vândute Partidului Liberal, ca să plătească notele de la hotelul „Capşa", unde locuia la Bucureşti (*Ibidem*, p. 28).

[52] Ioan Dafin, în *Figuri ieşene*, ediţia a II-a revăzută şi complectată, Iaşi, Viaţa Românească, f.a. [1926], p. 76-79.

[53] *Opinia*, anul XV, nr. 3578, joi, 7 martie 1919, p. 1.

concursul acordat, din poziţia lui de minstru al Justiţiei, lui Constantin Toma, primarul liberal al urbei după 1922, sub forma creditelor, ajutoarelor şi finanţărilor pentru refacerea şi renaşterea oraşului. Acţiunea sa, alături de Olga Sturdza, în cauza orfanilor de război îl făcea de asemenea un personaj dezirabil pentru ieşeni. Cultul său a fost promovat însă interesat de liberalii ieşeni, ca formă de impunere în plan local, dar şi la nivelul central al partidului. Regretul real manifestat la moartea marelui om politic[54] a fost succedat de avalanşa de evenimente convocate să-l transforme pe G. G. Mârzescu în simbolul capacităţii şi meritocraţiei din partid: pelerinajele anuale la mormânt ale liderilor liberali din întreaga Moldovă sau chiar de la Bucureşti[55]. Iniţiativa ridicării unei statui la Iaşi a fostului lider, dezvelită cu mare fast în septembrie 1936, marca hotărârea liberalilor ieşeni de a face din G. G. Mârzescu o personalitate marcantă a istoriei[56].

---

[54] Vezi cuvântările lui Ion I. C. Brătianu, ale prim preşedintelui Curţii de Casaţie, Gh. Buzdugan, şi ale lui Ion Petrovici, ministru, la moartea lui (în *Democraţia*, anul XIV, nr. 6-7, Iunie-Iulie 1926, p. 3-9).

[55] La un an şi jumătate după dispariţia fizică a liderului ieşean, Victor Iamandi, într-un discurs ţinut în Adunarea Deputaţilor, comemora pe marele om politic ca pe un „desăvârşit caracter", „necontestat îndrumător al unei generaţii", cel care cinstise prin talentul său Parlamentul; el concluziona că Georgel Mârzescu fusese un cult pentru politica nouă şi acţiunea de regenerare (*Viitorul*, anul XX, nr.5897, joi, 20 octombrie 1927, p. 3; „În amintirea lui G. G. Mârzescu", în *Viitorul*, anul XX, nr.5899, sâmbătă, 22 octombrie 1927, p. 1). Statornicind o tradiţie, anual la mormântul lui avea loc un pelerinaj; în aprilie 1929, la parastasul organizat pentru Gh. Gh. Mârzescu, participaseră mai ales lideri locali: Gh. Brătianu, Const. Toma, D. Dimitru, Osvald Racoviţă, Victor Iamandi, Ion Botez şi Eduard Lăzărescu, Xenofon Eraclide, Ion Zippa, prof. V. Bulgaru, prof. Em. Diaconescu etc. („La mormântul lui G. G. Mârzescu", în *Mişcarea*, anul XXIII, nr. 93, joi 25 aprilie 1929, p. 2). Lupta opoziţionistă de după 1928 a accentuat manifestarea cultică pentru Georgel Mârzescu, întrucât punea într-o lumină favorabilă organizaţia liberală ieşeană („G. G. Mârzescu în timpul războiului", în *Mişcarea*, anul XXIII, nr. 109, vineri 17 mai 1929, p. 1; George G. Maxim, „În amintirea lui G. G. Mârzescu", în *Mişcarea*, anul XXIII, nr. 111, duminică 19 mai 1929, p. 1). În context, C. Dimitriu şi N. D. Chirculescu, foşti miniştri şi colaboratori ai liderului ieşean, au participat la momentul comemorativ din 1929 („Oaspeţii Iaşului", în *Mişcarea*, anul XXIII, nr. 107, miercuri 15 mai 1929, p. 1). La manifestarea din mai 1930, acelaşi N. D. Chirculescu era prezent din partea direcţiei centrale a partidului. Pe lângă notabilităţile ieşene, indiferent de partid, se evidenţiau delegaţii din Basarabia (cu Ion Inculeţ), Tutova (cu N. Simionescu), Fălciu (N. N. Tiron), Vaslui (M. Negură). *Cf. Viitorul*, anul XXII, nr. 6680, duminică, 18 mai 1930, p. 2. Dublând faptul simbolic de evenimentul politic, congresul organizaţiei judeţene din noiembrie 1929, desfăşurat pe fundalul amintirii lui Gh. Gh. Mârzescu, hotăra punerea unei plăci comemorative la fosta locuinţă a liderului ieşean, eveniment la care a participat şi I. G. Duca („În amintirea lui Gh. Gh. Mârzescu", în *Mişcarea*, anul XXIII, nr.264, sâmbătă, 23 noiembrie 1929, p. 1-2).

[56] Comitetul de iniţiativă pentru înălţarea statuii, din care făceau parte I. Inculeţ, Gheorghe I. Brătianu, prof. Eugen Herovanu, Osvald Racoviţă, Eduard Lăzărescu, dar şi prefectul naţional-ţărănist V. Petrovanu, C. Toma fiind secretar, s-a întrunit pe 4 aprilie 1929 la

2.2. Familia Săveanu

Nicolae Săveanu sau „bătrânul Săveanu", aşa cum era cunoscut, fusese un politician de marcă în România Veche, fiind prezentat retrospectiv, în raport cu fiul său, N. N. Săveanu, ca „o forţă, un caracter, un om"; în orice caz, deşi lipsit de cultură, era un bun organizator, bun cunoscător al oamenilor şi cu o enormă autoritate locală în zona Vrancei; el a reuşit să realizeze o structură politică unitară şi disciplinată; în termenii presei partidului, el era înfăţişat ca „ziditor" al unei „cetăţi liberale" în judeţ, una din cele mai formidabile organizaţii liberale din ţară, fapt dovedit de faptul că aici veneau să se aleagă personalităţile liberale de seamă, precum Barbu Ştefănescu Delavrancea. Ca şef al fiefului său electoral, autoritatea bătrânului lider căpătase proporţii uriaşe. Foarte respectat şi având strânse legături la Centru, el făcuse pentru regiune şi oraş lucruri uimitoare sub raport gospodăresc; din perspectiva adversarilor, autoritarismul şi practicile sale de mare elector îi adusese cognomene de genul *bătrânul satrap*, *suveică*[57], *vulpe bătrână*, *hoţi de cai*. Ca mulţi oameni politici marcanţi de dinainte de război, avea o atitudine patriarhală faţă de organizaţia locală şi faţă de judeţ[58].

Fiul său, N. N. Săveanu, sau Nicuşor Săveanu, cum mai era numit, făcea figură de om politic occidental, ca manieră de a vorbi, ca prezenţă, ca rafinament al dialogului, prin cunoaşterea enciclopedică şi prin spiritul deschis. Absolvise Literele la Bucureşti şi a fost profesor de limbă şi literatură franceză, dar şi de filozofie la Focşani, deşi nu a rămas multă vreme acolo. Memoria şi recunoştinţa liberalilor faţă de tatăl său l-au atras spre o carieră politică la Bucureşti. Aşa cum afirma Corvin M. Petrescu, ajunsese de la început în prim planul partidului liberal, „fără să se agite

---

Palatul mitropolitan, sub preşedinţia Î.P.S.S. Mitropolit Pimen al Moldovei. Suma strânsă se ridica la 1 769 029 lei, la care se adăuga 100 000 lei subscrişi de Primăria Comunei Iaşi, iar statuia urma să aibă înălţimea totală de 8 m, din care statuia singura avea 2,50 m; sculptorul francez urma să primească suma de 280 000 de franci francezi. În aprilie 1929, a fost contactat în acest scop sculptorul francez Ernest Dubois, cel care realizase şi statuile lui Ion C. Brătianu şi Take Ionescu din Bucureşti. („Statuia lui Gh. Gh. Mârzescu", în *Mişcarea*, anul XXIII, nr. 78, sâmbătă, 6 aprilie 1929, p. 1; vezi şi „Statuia lui G. G. Mârzescu la Iaşi", în *Viitorul*, anul XXII, nr. 6348, vineri, 12 aprilie 1929, p. 3). Statuia a fost dezvelită cu mare fast pe 27 septembrie 1936 în Piaţa Cuza-Vodă, la manifestare participând liderul partidului liberal, Dinu Brătianu, premierul Gheorghe Tătărescu, Victor Slăvescu ş.a. (ANIC, fond Victor Slăvescu, dos. 212, f. 22).

[57] „Suveica" era un procedeu electoral care presupunea schimbarea hainelor şi votarea repetată.

[58] N. Şt. Graur, *Figuri politice putnene*, Focşani, Tipografia, Librăria şi Legătoria de Cărţi Alexandru N. Leon & Co., 1920, p. 55-57. Imediat după moartea lui, un comitet condus de primarul Iorgu G. Poenaru, îndatorat politic familiei Săveanu a strâns fondurile necesare ridicării unui bust omagial, lucrare finalizată în 7 decembrie 1924 (Sorin Tudose, „Cum erau parlamentarii de viţă veche: Apostoleanu, Orleanu şi Mincu, deputaţii vechiului Focşani", în *Ziarul de Vrancea* din 19 decembrie 2012, http://www.ziaruldevrancea.ro/educatie/87508-cum-erau-parlamentarii-de-vita-veche-apostoleanu-orleanu-saveanu-si-mincu-deputatii-vechiului-focsani.html (accesat 2 iunie 2013).

foarte mult" şi fără să recurgă la „mijloacele aflate la mare cinste la arivişti"[59]. În Capitală a fost însă un marginal, un personaj secundar, neavând acele aptitudini pentru a se impune, în pofida celor care-i apreciau modestia caracterului. Era un om subţire şi zâmbitor, cu calităţi de cuviinţă, curtoazie şi de politeţe, ştiind să se facă simpatic şi inspirând încredere[60]. În pofida carierei parlamentare neîntrerupte dintre cele două războaie mondiale (a obţinut, de altfel, statutul de senator de drept), nu a fost un orator de forţă, fiind lipsit de originalitate după aprecierile cele mai diverse. Deşi avea o „vorbă sprintenă şi elegantă", după cum aminteşte Ion Petrovici în *Memoriile* sale[61], cuvântările lui nu erau gustate de galerie[62]. Lipsa de activitate la centru, pe relaţia cu partidul, faptul că nu prea era văzut în marile întruniri liberale şi nici nu era nici un mare elector, sau cu parlamentul, explica pentru mulţi faptul că nu a fost ministeriabil decât temporar, la ministerul Sănătăţii şi Ocrotirilor Sociale (între 1923 şi 1926). Poziţia de preşedinte al Camerei, în mai multe legislaturi liberale, datorată civilităţii sale şi în dorinţa de nu tensiona situaţia politică[63], era departe de a compensa aspiraţiile lui N. N. Săveanu.

Preocupat excesiv de activitatea politică bucureşteană, el a fost deposedat de fieful său electoral. Neîncrezător în sine, lipsit de reacţie şi acceptând compromisuri înjositoare, singur şi izolat, Nicuşor Săveanu a pierdut, la începutul anilor '20, competiţia politică cu N. D. Chirculescu, cel care s-a întronat şef al organizaţiei de Putna[64]. Pentru contemporani, era o mare deosebire între tată şi fiu, puţinele calităţi politice ale lui Nicuşor Săveanu determinând consideraţii că „n-ar fi însemnat nimic fără tatăl său" sau că „a rămas pe drum fără ajutorul tatălui"[65].

Politica personală a lui N.D. Chirculescu din a doua parte a anilor '30, pe relaţia cu regele Carol al II-lea, l-a readus pentru scurt timp în avanscena organizaţiei liberale de Putna, ca reprezentant al conducerii partidului, mai ales al lui Dinu Brătianu. El a încercat în deceniul al patrulea al secolului trecut să treacă funcţia de preşedinte al organizaţiei locale către fiul său. Într-o notiţă referitoare la situaţia partidului în Putna, din 28 ianuarie 1938, Constantin C. Giurescu, fost lider al organizaţiei georgiste din judeţ şi potenţial lider al formaţiunii locale după reunificare, prezenta situaţia familiei Săveanu: tatăl, N. N. Săveanu, îşi dăduse demisia din calitatea de preşedinte al organizaţiei încă din iunie 1936, lăsând locul fiului său Radu Săveanu; ulterior, chiar dacă nu mai avea nici un interes politic faţă de judeţul Putna, fiind senator de drept, îşi dăduse toate silinţele pentru a asigura

[59] Corvin M. Petrescu, *op. cit.*, p. 31-33.

[60] „Prezidenţii. N. N. Săveanu", în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an VII, nr. 327, 25 februarie 1934, p. 10; *Anuarul Parlamentar...*, f. p.

[61] Ion Petrovici, *De-a lungul unei vieţi. Amintiri*, Bucureşti, Editura pentru literatură, 1966, p. 128-129.

[62] Radu T. Matei, *op. cit.*, p. 17.

[63] Referirea, valabilă pentru anul 1927, este, după mine, caracteristică tuturor parlamentelor liberale (*Parlamentu*", anul I, nr. 1, miercuri 2 noiembrie 1927, p. 9).

[64] N. Şt. Graur, *op. cit.*, p. 59-62.

[65] *Ibidem*, p. 55-57.

şefia, chiar după unificare, fiului său; Radu Săveanu, avocat[66], avusese însă slabe performanţe ca manager politic, cât timp a deţinut conducerea, provocând, după Constantin C. Giurescu, o mare spărtură în partid, care explica rezultatul slab în alegerile din 1937[67]. Chiar înainte de reunificarea oficială, pe 16 ianuarie, două treimi din membrii delegaţiei permanente a organizaţiei judeţului se pronunţase pentru C. C. Giurescu, fapt reconfirmat de cei 6 membri ai comisiei pentru aplicarea pe teren a întregirii partidului. Constantin I. C. Brătianu, preşedintele partidului, înclina de asemenea, pentru schimbarea conducerii, ceea ce a provocat demisia din partid a lui N. N. Săveanu, ca mijloc de presiune asupra organizaţiei judeţene şi a preşedintelui liberal[68].

2.3. Familia Chirculescu

Nicolae D. Chirculescu era prahovean prin naştere, fiind născut la Ariceşti, în 1874. Cu studii de Drept la Bucureşti, el s-a stabilit la Focşani, ca magistrat şi, ulterior, avocat, devenind fruntaş al baroului Putna[69]. Înalt, bine făcut, cu faţă de om serios, aşa cum este descrisă fizionomia sa, el semnifica pentru contemporani adevăratul tip al politicianului, veşnic în luptă, aflat necontenit în contact cu mulţimea. Cei care l-au cunoscut îl caracterizau drept un bun orator pe relaţia cu alegătorii, fiind persuasiv şi foarte combativ în polemici[70]. La începutul anilor '20, el apărea celorlalţi ca „omul indicat să ajungă şi dacă n-ar fi fost dinastia Săveanu în judeţ, ar fi ajuns de mult şef"[71].

Ambiţia şi capacitatea sa politică l-au determinat să se opună „dinastiei" locale şi acţiunii în cadrul strâmt al disciplinei de partid, înfăţişându-se ca un „veşnic revoltat" şi vinovat, din perspectiva unora, pentru scăderea electorală semnificativă a partidului liberal în judeţul Putna, considerat anterior „citadelă liberală" prin

---

[66] Radu Săveanu fusese căsătorit cu Ioana Dumitrescu. El este prezentat plastic de Constantin Argetoianu ca fiind „vicios", „dar cam prostănac", „îndestul ca să o ia de nevastă" pe cea care-l înşela adeseori. Legătura Ioanei Săveanu cu prinţul Nicolae, incidentul arestării lui Radu Săveanu de către garda Palatului şi scandalul care a urmat l-au silit pe tânărul Săveanu să ceară divorţul, silit în această direcţie şi de ai lui (Constantin Argetoianu, *Memorii. Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. al IX-lea, Partea a VIII-a (1930-1931), ediţie şi indice de Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, Bucureşti, 1997, p. 379-380). Tribunalul de Ilfov a pronunţat divorţul în aprilie 1928 (ANIC, fond Casa Regală. Carol II, dos. 65 / 1931, f. 16, *apud* Ioan Scurtu, *Istoria românilor în timpul celor patru regi (1866-1947)*, vol. III, *Carol al II-lea*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2001, p. 42).

[67] La alegerile din noiembrie 1937, organizate de guvernul Tătăresscu, din 5 locuri de deputat arondate judeţului, liberalii obţinuseră doar 1.

[68] ANIC, Fond Familia Brătianu, dos. 479 / f.d., f. 4; Eugen Stănescu ş.a., *op. cit.*, p. 315.

[69] *Anuarul Parlamentar*…, f. p. Vezi şi Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 189.

[70] Corvin Petrescu îl prezintă ca având o „popularitate profundă în toate structurile sociale", bucurându-se de simpatii unanime", având un „simţ particular al marilor conducători" (Corvin M. Petrescu, *op. cit.*, p. 38-39 şi p. 126-127).

[71] N. Şt. Graur, *op. cit.*, p. 17.

acţiunea bătrânului Săveanu. Finalmente, el a dovedit că era cel mai important om politic liberal din judeţ, *conu' Nicu Chirculescu* pentru apropiaţi, dovedind că se putea face ceva unde toţi credeau că este apanajul unor „anumiţi oameni"[72]. Compromisurile politice făcute cu N. N. Săveanu au împiedicat ruptura organizaţiei şi i-au permis lui Nicolae Chirculescu să acceadă la Bucureşti. Senator şi deputat în mai toate legislaturile în care scrutinul era organizat de un guvern liberal, desemnat chiar raportor al proiectului de Constituţie din 1923, el nu s-a evidenţiat însă ca parlamentar, ci mai curând ca ministeriabil, la Muncă, Cooperaţie şi Asigurări Sociale[73], ajungând unul din liderii recunoscuţi ai partidului.

După 1930, a fost atacat de georgişti, dornici de a arăta meritele profesorului V. G. Ispir, şeful Partidului Naţional Liberal-Gheorghe Brătianu din judeţ, şi caracterizat, sub titlul *Şeful*, ca fiind străin de Putna, venit de pe alte meleaguri în oraş şi, în consecinţă, neprinzând rădăcini şi dispus să se despartă de judeţ la prima ocazie; de altfel, georgiştii îl acuzau că îşi aducea aminte de oraş numai în opoziţie, când venea de două ori pe lună şi lansa mesaje politice doar împotriva lui N. N. Săveanu[74].

După 1932, s-a apropiat de regele Carol al II-lea, însă Mircea Muşat şi Ion Ardeleanu îl prezintă, evident greşit, ca făcând parte din gruparea carlistă a lui Ioan Th. Florescu[75].

Deşi ascensiunea lui politică se datorase meritelor proprii, Nicolae D. Chirculescu era dependent de modelul „instituţional" liberal al puterii în organizaţie;

---

[72] *Ibidem*, p. 15-17. Tonul laudativ al lui Ştefan Graur în caracterizarea lui N.D. Chirculescu era întrucâtva domolit de menţiunea că, după un principiu din partidul liberal, se lansase în afaceri, făcând întreprinderi alături de evrei. El era, în perioadă, preşedinte al Comitetului de conducere al Monopolului alcoolului, preşedinte al Consiliului superior al Oficiului central al Asigurărilor Sociale sau preşedinte al „Băncii Agricole" (Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, p. 162; Eugen Stănescu ş.a., *op. cit.*, p. 326). De asemenea, era trecut ca administrator sechestru al societăţii „Tişiţa". În presă se afirma că a vândut casele Chirculescu din Focşani la un preţ supraevaluat Ministerului Muncii pentru o şcoală de ucenici (*Parlamentul*, anul I, nr. 18, joi 15 martie 1928, p. 5).

[73] Sunt mai multe studii publicate de Nicolae Chirculescu pe acest domeniu, arătând o anume competenţă. Vezi *Cuvântarea D-lui N. D. Chirculescu, deputat de Putna. Concepţia despre un partid politic a ţărăniştilor* Lipsa de program şi de concepţii sănătoase a partidului ţărănist (după note stenografice). Discuţia Adresei de răspuns la Mesagiul Tronului în Adunarea Deputaţilor*, Focşani, Atelierele Grafice „Învăţătorul Român", S.A., 1923; *Situaţia funcţionarilor particulari faţă de legislaţia muncii. Conferinţă ţinută la sediul asociaţiei în ziua de 28 Iunie 1928*, Insitututl de Arte Grafice „Îndreptarea", f.a. [1928]; *Asistenţa muncitorească. Conferinţă ţinută la 28 / III / 931 în Aula Fundaţiei Carol I, sub auspiciile Institutului Social Român*, Bucureşti, Imprimeriile Independenţa, 1931; *Partidul Liberal şi problemele muncitoreşti. Unificarea asigurărilor sociale. Discurs rostit în şedinţa dela 1 aprilie 1933 a Adunării Deputaţilor cu prilejul discuţiunilor asupra legii pentru unificarea asigurărilor sociale*, Bucureşti, Imprimeriile Independenţa, 1933.

[74] *Gândul Vrancei*, anul I, nr. 2, 10 iulie 1930 (ANIC, Fond Direcţia Generală a Poliţiei, dos. 60 / 1930, f. 15-16).

[75] Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, p. 162.

el a încercat în anii '30 să-şi propulseze fiul, inginerul G. N. Chirculescu, ca succesor la conducerea organizaţiei Putna, impunându-l mai întâi la conducerea structurii Tineretului Naţional Liberal din judeţ[76].

2.4. Familia Constantinescu-„Porcu"

Reprezintă unul din cazurile clasice ale analizei mele, întrucât tatăl, Alexandru C. Constantinescu a fost una din figurile legendare ale Partidului Naţional Liberal, prin umorul, bonomia împăciuitoare şi prin butadele sale. Cea mai cunoscută dintre „vorbele sale de duh" rămâne cea rostită în momentul instrumentării procesului privind vinovaţii pentru intrarea României în războiul din 1916; întrebat fiind asupra ocupaţiei, el a răspuns „fost şi viitor ministru"[77]. Supranumit „Porcul", poreclă atribuită în special fizicului său, dar tradusă pentru contemporani prin afacerile făcute în nume propriu sau în numele partidului, Alexandru Constantinescu a fost un recunoscut jurist, cu un doctorat făcut la Paris, avocat al statului şi cu numeroase articole în revista de specialitate *Dreptul*. După cum afirma Constantin (Bébé) Brătianu, deşi era unul din cei mai des şi violent combătuţi oameni politici, în pofida raporturilor strânse pe care le avea cu adversarii, slăbiciunile sale nu se deosebeau de acelea a celor mulţi, numai că le punea în evidenţă[78]. De altfel, la moartea sa, petrecută în 18 (sau 21?) noiembrie 1926, fiul nu a moştenit o mare avere, spre dezamăgirea adversarilor care speculaseră mult pe această chestiune[79]. Viaţa politică pierdea însă o „incontestabilă forţă", considera *Universul*, într-un număr special, referindu-se la inteligenţa ageră, spirit precis sau la „energia hotărâtă" acelui care era perceput ca un „adevărat om de guvern", fiind ministru în mai multe

[76] Vicepreşedinţi ai Tineretului Naţional-Liberal din Putna au fost aleşi prof. Ion Ţâţu şi avocatul Şt. Ţolescu, secretari, Gheorghe Gabor şi Cicerone Pascu iar casier, Gheorghe Ştefaniu; preşedinte de onoare a fost ales prof. univ. Mihail Rarincescu („Congresul tineretului Naţional-Liberal din jud. Putna", în *Viitorul*, anul XXVI, nr. 7814, marţi, 6 februarie 1934, p. 3).

[77] Pentru această efigie a ministrului, vezi *Parlamentul*, anul I, nr. 4, miercuri, 23 noiembrie 1927, p. 14-15.

[78] ACNSAS, fond Penal 446, vol. 3, dos. Brătianu Constantin, f. 320.

[79] Moartea lui Alexandru Constantinescu a produs un reviriment în opinia publică, dispreţuitoare până atunci faţă de presupusele practici ale omului politic liberal. Deşi nu cred că putem vorbi despre o reabilitare, averea modestă lăsată moştenire fiului său şi participarea masivă a celor pe care conu Alecu îi ajutase au schimbat imaginea omului politic liberal. Vezi şi Constantin Argetoianu, *op. cit.*, vol. al VIII-lea, Partea a VII-a (1926-1930), ediţie şi indice de Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, Bucureşti, 1997, p. 77-78; În legătură cu momentul morţii sale, Constantin Argetoianu o plasează pe la jumătatea lui noiembrie, iar *Universul* pe 18 noiembrie; la Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 215, apare 21 noiembrie ca fiind data decesului.

rânduri[80] şi un cunoscut „om de partid, prin capacitatea organizatorică şi elocinţa sa[81]. *Conu Alecu* a fost perceput, astfel, ca omul politic cel mai activ, cel mai expeditiv şi cel mai ingenios în rezolvarea problemelor practice mari şi mici; iar utilitatea sa practică pentru viaţa politică a partidului era considerată incomparabilă, fiind unul din apropiaţii lui Ionel Brătianu[82]; „om de bine şi de merit, atât de iubit de unii, atât de criticat de alţii", Alexandru Constantinescu întruchipa tipul muncitorului, inamicul declarat al şicanelor şi „zgârie hârtiilor"[83]. Petre Pandrea chiar îl numeşte la un moment dat, şi nu cred că era o ironie a cunoscutului „mandarin valah", „binecuvântatul Alexandru Constantinescu-Porcu"[84]. A avut un singur fiu, pe Constantin Al. (Atta) Constantinescu, care a moştenit de la tatăl său bonomia, proporţiile, la rândul lui fiind foarte gras, şi şefia organizaţiei de Bacău[85]. Fiul îşi obţinuse doctoratul în Drept la Paris, fiind însă mai puţin avocat şi agricultor, chiar dacă a păstrat moşia tatălui său din judeţul moldav, cu conacul de la Răcăciuni. Căsătorit, pentru un timp, cu Nadejda, cea de-a treia fiică a lui lui Barbu Ştirbey[86], el a fost secretar de Legaţie, deputat de Bacău în 1933, însă din postura de preşedinte al organizaţiei georgiste din judeţ (formaţiune în care conducea concomitent şi organizaţia de Rădăuţi), el alăturându-se, în iunie 1930, acţiunii

[80] A fost ministru al Agriculturii şi Domeniilor, în mai multe rânduri (1909-1910, 1914-1916, 1918 şi 1922-1926), ministru de Interne (1916-1918) şi al Industriei şi Comerţului, între 1918-1919.

[81] „Moartea lui Al. Constantinescu", în *Universul*, anul XLIV, nr. 270, joi, 18 noiembrie 1926, p. 1; ediţie specială.

[82] D. Drăghicescu, *Partide politice şi clase sociale*, Bucureşti, 1922, p. 76-77. Vezi şi Constantin Argetoianu, *op. cit.*, p. 77, care îl prezintă ca fiind omul legat de „bucătăria de amănunt" al lui Ionel Brătianu, cel pe care liderul îl chema în condiţii dificile.

[83] Ion Th. Florescu, *Gânduri de altădată*, Bucureşti, „Tiparniţa"- Institutul de Arte Grafice, 1940, p. 159-162. Un protret surprinzător de pozitiv, venit din partea cuiva care „nu l-a cunoscut şi nici nu ştia dacă l-a văzut vreodată", în Victor Eftimiu, sub titlul „Conu Alecu", în *Fum de fantome. Evocări*, Bucureşti, Editura Casei Şcoalelor, 1940, p. 165-168. El în prezintă pe omul politic liberal ca pe un „ocrotitor al intelectualilor", pe care-i ajuta „fără să-i jignească" (chiar dacă nu se prea încurca în forme, lucrând arbitrar), care dăruia prompt, părintesc, „fără aere de binefăcător". A întemeiat de altfel un cămin pentru intelectualii săraci la Sâmbăta de Sus, în judeţul Făgăraş. Eftimiu îi aprecia „rara inteligenţă bucureşteană", expresiile plastice, autoritatea potentatului român care nu ştia de frică şi care nu se emoţiona la ameninţările de şantaj.

[84] Petre Pandrea, *Memoriile mandarinului valah*, repere biobibliografice de Andrei Pandrea, Bucureşti, Editura Albatros, 2001, p. 237.

[85] În *Parlamentul*, anul I, nr. 7, miercuri, 14 decembrie 1927, p. 12.

[86] Pamfil Şeicaru, „Ionel Brătianu, arhitectul României Mari", în *Scrieri din exil*…, vol. II, p. 67. Vezi şi Constantin Argetoianu, *op. cit.*, p. 78. Informaţii despre personaj şi în Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 215.

demarate de fiul lui Ionel Brătianu. A fost decorat cu *Coroana României. Ofiţer cu spade* şi cu *Steaua* în rang de *ofiţer*[87].

2.5. Familia Moşoiu

Generalul Traian Moşoiu a fost, pentru toţi cei care l-au cunoscut, una din figurile originale ale epocii interbelice, care au ieşit în relief şi la propriu, dată fiind monumentalitatea fizică a personajului. Ardelean, fost sublocotenent în armata austro-ungară, din care a demisionat pentru a trece Carpaţii în Vechiul Regat, el a fost primit în armata română, unde a urcat treptele carierei militare, evidenţiindu-se în primul război mondial prin energia sa, capacitatea de a înflăcăra trupele, iscusinţa dovedită în calitate de comandant şi îndrumător de oameni. Înalt, corpolent, părând „cioplit în piatră", după cum îl descriau partizanii, spre deosebire de adversari care îi asemănau fizicul cu cel al unui „tătar obez"[88], era prezentat de propaganda liberală drept „apostolul eliberării Ardealului" (Corvin M. Petrescu)[89], rezolvând probleme prin autoritatea sa în timpul războiului cu Ungaria, mai ales pe relaţia cu şovăielnicul Iuliu Maniu[90]. După război, ostaşul popular s-a convertit, din motive pe care nu le cunosc, într-un „om politic popular", realist şi pragmatic după cei mai mulţi analişti, veşnic în acţiune. De o sinceritatea brutală, el nu era foarte diplomat, în sensul că „gândea cu voce tare". Fără să fie preocupat să placă sau dacă încurcă, avea o anumită şiretenie şi abilitate politică. A fost un mare elector al perioadei din perspectiva liberalilor, cu o mare rezistenţă fizică, mişcându-se bine printre cetăţeni, ca odinioară printre soldaţi, impunând disciplină în organizaţie, ţinând discursuri în cuvinte simple, precise, rostite cu glas tunător şi oferind imaginea unui „tip prelungit în viaţa publică al profesiei ostăşeşti"[91]. Iniţial ministeriabil, în Cabinetul Ion I. C. Brătianu din 1922, la Lucrări Publice şi la Comunicaţii, nu a mai avut anvergură politică naţională după 1926, deşi era senator de drept; a rămas un mare elector şi animator de mase, mai ales pe relaţia cu organizaţia liberală de Bihor şi cu politica liberală din Transilvania, concurându-i lui Alexandru Lapedatu titlul de „preşedinte al Ardealului liberal"[92].

---

[87] *Anuarul Parlamentar...*, f. p. Vezi şi Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 215. Destinul său a fost tragic: ministru al Lucrărilor Publice şi Comunicaţiilor (1943-1944) în perioada guvernului Ion Antonescu, el a fost arestat şi condamnat la 5 ani de închisoare de către autorităţile comuniste. Se pare că s-a sinucis, la doi ani după ce a ieşit din închisoare, în 1954.

[88] Ion Dragu, „Traian Moşoiu", în *Parlamentul*, anul I, nr. 14, joi 16 februarie 1928, p. 9.

[89] Corvin M. Petrescu, *op. cit.*, 1925, p. 47-50; Constantin Kiriţescu, „Generalul Traian Moşoiu", în *Portrete. Oameni pe care i-am cunoscut*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1985, p. 266-269; vezi şi Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 571.

[90] Pamfil Şeicaru, *Scrieri din exil*, vol. I, *Figuri din lumea literară*, ediţie îngrijită şi prefaţată de I. Oprişan, Bucureşti, Editura Saeculum I. O., 2002, p. 16-18.

[91] Ion Dragu, *art. cit*, p. 9-10.

[92] *Anuarul Parlamentar...*, f. p. Portretul pe care i-l creionează Radu Rosetti, în momentul morţii sale (31 iulie 1932) este unul sugestiv: „voluminos ca talie, bând şi mâncând foarte bine, era atunci (se referă la momentul în care l-a cunoscut, 1904 – n. mea, Ov. B.) un

În contradicţie cu tatăl său, Tiberiu Moşoiu era un om de vastă cultură, cu un doctorat în Ştiinţe Juridice la Bruxelles şi profesor universitar de Drept roman la Facultatea de Drept din Oradea şi, după mutarea acesteia la Cluj, la Universitatea clujeană. Era însă perceput prin prisma tatălui, de la care moştenise organizaţia liberală de Bihor şi postura de deputat cvasipermanent al celui mai mare judeţ al ţării, ca intelectual inadaptat la viaţa politică; interesat sau nu, cei care îl prezintă în perioadă considerau la unison că nu avea calităţi pentru a face o carieră politică şi că urma să eşueze, întrucât era inaccesibil maselor[93].

2.6. Familia Imbroane

Importanţa acestei familii în viaţa politică şi publică a Banatului şi a României este datorată lui Avram Imbroane, implicat activ în lupta românilor bănăţeni şi

bun comandant de companie, cam brutal şi care se îngrijea bine de bunăstare a oamenilor din compania sa. Tot aşa s-a arătat în războiu: de o energie câte odată sălbatecă, curajos, îngrijindu-şi bine oamenii. S-a apucat apoi de politică – Ionel şi Vintilă Brătianu îl socoteau ca un bun ministru de resort – şi de afaceri; la acestea din urmă mai bine nu se apuca" (ANIC, Fond Rosetti, dos. 94 / 1932-1934, *Jurnal (9 mai 1932 – 31 decembrie 1934)*, f. 24 v.). Traian Moşoiu a fost subiectul mai multor studii şi monografii, de o factură encomiastică: Alexandru Dragomirescu, Cantemir Moşoiu, *General Traian Moşoiu*, Ploieşti, Editura Printeuro, 2000; Constantin I. Stan, *Generalul Traian Moşoiu ostaşul şi omul politic (1868-1932)*, Editura Casei Corpului Didactic „I. G. Dumitraşcu", Buzău, 2003; Gheorghe Tudor Bihoreanu, Constantin Moşincat, Ioan Tulvan, *Generalul Traian Moşoiu, arhanghel al bătăliei pentru Ardeal*, Oradea, Editura Imprimeriei de Vest, 2002; Gheorghe Calcan, *Generalul Traian Moşoiu în epocă şi în posteritate*, Ploieşti, Editura Universităţii Petrol-Gaze din Ploieşti, 2006.

[93] *Parlamentul*, anul I, nr. 11, miercuri, 25 ianuarie 1928, p. 6; *Anuarul Parlamentar...*, f. p.; *Parlamentul românesc*, anul V, nr. 141, 25 martie, 1934, p. 16; Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 571. În mare măsură, ei s-au înşelat, dincolo de timiditatea evidentă a personajului. În mod evident, primele succese pe linie universitară au fost favorizate de statura impozantă în Ardeal a generalului Traian Moşoiu. Revenit în ţară în 1928, Tiberiu Moşoiu fusese numit imediat conferenţiar la Facultatea de Drept din Oradea, pentru ca ulterior să ajungă profesor titular de Drept roman. Însă calităţile lui academice erau indiscutabile, el rămânând titularul catedrei şi după mutarea Facultăţii orădene la Cluj, în 1934, până spre 1946. În mod similar, deşi aici influenţa tatălui a fost mult mai pregnantă, el a fost ales deputat de Oradea prima dată în iulie 1927, dar şi-a păstrat poziţia de putere pe parcursul anilor '30, când a evoluat spre Gheorghe Tătărescu. El a fost implicat atât în plan administrativ, ca primar la oraşului Oradea (1933-1935), cât şi sub raport guvernamental, pe poziţii de subsecretar de stat la Culte, ulterior la Justiţie sau Agricultură şi Domenii. Orientarea lui politică drept tătărescian după 1938 a fost recompensată cu numirea ca guvernator al Băncii Naţionale a României între 1946 şi 1947. A sfârşit tragic la Sighet, după ce a fost arestat în 1950, fără a se cunoaşte însă data morţii. Vezi o utilă biografie a personajului în Luminiţa Zamfira Vînturachi, „Tiberiu Moşoiu (1898-1953?)", în Livia Giurcuţa (coord.), *Raze de lumină în cultura oradeană interbelică*, Oradea, Editura Primus, 2010, p. 117-170.

ardeleni pentru unirea cu Vechiul Regat, mergând chiar în Rusia, unde se aflau în captivitate mulţi ardeleni[94]. Participant la Conferinţa de pace de la Paris, din 1919-1920, Avram Imbroane a rămas pe „baricadele" luptei naţionale după război, editând mai multe publicaţii româneşti, printre care *Banatul* sau *Banatul Românesc*. Doctor în Teologie al Universităţii din Cernăuţi, cu studii de sociologie şi sociologie în Germania, la München, Berlin, Breslau şi Posen înainte de război, Avram Imbroane a fost unul din personajele cele mai importante din Banatul interbelic. Recunoscut ca un mare publicist şi propagandist, Avram Imbroane a fost ales în mai multe rânduri deputat de Timiş-Torontal, fiind desemnat vice-preşedinte al Camerei în 1927. Înscris în Partidul Poporului condus de generalul Averescu, şef al organizaţiei din Banat a acestei formaţiuni, el a avut o traiectorie politică apropiată iniţial de Constantin Argetoianu. Urmându-l pe acesta, el a trecut la liberali în 1927. Urmare a retragerii motivată de boală a lui Aurel Cosma, el a devenit în 1930 preşedinte al filialei P.N.L. de Timiş Torontal. Foarte implicat în politică, în pofida antecedentelor intelectuale, obţinând un mandat parlamentar şi în 1931, atunci când liberalii au susţinut guvernul Iorga, el a fost şi subsecretar de stat la Culte în primul guvern Tătărescu, între 1934 şi 1936[95]. Investiţia în politică a fost evidenţiată prin încercarea de a-şi impună fiul, pe Doru Imbroane, la succesiunea organizaţiei. Acesta pusese bazele tineretului liberal din judeţul Timiş-Torontal şi din Banat încă din 11 iunie 1933, iniţiativă materializată însă abia la începutul anului 1934[96]. Însă, existenţa unor competitori la şefia organizaţiei, precum dr. Asra Berkowitz sau Richard Franasovici, a făcut dificilă „moştenirea" directă pe această relaţie, dificultăţi pe care Avram Imbroane le mărturisea public[97].

2.7. Familia Nicolaescu

Constantin I. Nicolaescu nu a fost un personaj important al partidului liberal, în pofida faptului că a ajuns preşedinte al Senatului în două rânduri în anii '20 (1922-1926; 1927-1928). Jurist şi fost preşedinte al Comitetului Agrar, preşedinte de onoare al organizaţiei Dâmboviţa, condusă de fraţii Dimitriu, el avea un trecut de credinţă faţă de partid, care s-a cerut (şi a fost) recompensat. Era un personaj şters,

---

[94] Vezi panegericul pe care Sever Bocu l-a publicat la moartea lui Avram Imbroane, în 23 septembrie 1938. În *Vestul*, anul IX, nr. 2242, 1938, p. 1.

[95] *Anuarul Parlamentar. 15 iunie 1931*, f. p. Vezi şi Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 419.

[96] *Cuvântarea d-lui Avram Imbroane, cu ocazia constituirii Tineretului Regional Liberal din Timiş-torontal în şedinţa din 14 iunie 1934*, în „Renaşterea", nr. 4, din 19 ianuarie 1934, *apud* dr. Avram Imbroane, *Testament politic. Din publicistica unui liberal bănăţean*, ediţie îngrijită de Adrian Onică, Roxana Pătraşcu, cuvânt înainte de Mihai Şora, prefaţă de Constantin Jinga, cronologie de Remus Jurca-Unip, *in memoriam* Horia Musta, Timişoara, Editura Marineasa, 2003, p. 393-397; vezi şi „Parlamentul", anul I, nr. 12, joi 2 februarie 1928, p. 6. Una din puţinele monografii despre acest important personaj bănăţean este mai veche, din 1978, a lui Theodor N. Trâpcea, *Avram Imbroane*, apărută la Timişoara.

[97] Vezi dr. Avram Imbroane, *op. cit.*. Finalmente, s-a ajuns la soluţia de compromis, cu Constantin (Bébé) Brătianu ca preşedinte.

neaspirând la postura de ministeriabil[98]. Însă fiul său, Ionel Nicolaescu, avocat la „Creditul Industrial" şi moştenitorul Hotelului şi Restaurantului „Capşa", originar din Dâmboviţa, a ajuns preşedintele acestei organizaţii în 1944, e adevărat într-un moment de mare divizare a liberalilor[99].

2.8. Ion Ionescu-Quintus şi organizaţia liberală din Prahova

Cazul **Ionescu-Quintus** rezumă dificultatea moştenirii organizaţiei şi a unei poziţii politice în cazul unei organizaţii foarte competitive, aflate aproape de Centru, cu mulţi pretendenţi la conducere[100]. Tatăl, Ion Ionescu-Quintus, a fost un avocat şi un literat de valoare, ca epigramist mai ales, ziarist, cu numeroase colaborări la *Adevărul literar*, *Adevărul ilustrat*, *Universul*, *Viitorul* ş.a., bibliofil, amator de artă avizat, având în casa sa din Ploieşti pânze de Grigorescu, Luchian, Andreescu şi Gh. Petraşcu (a doua colecţie de tablouri Petraşcu, după colecţia Zambaccian)[101]. O soră a lui, Ana, se căsătorise cu Constantin Stere, într-o a doua căsătorie pentru acesta din urmă. I. Ionescu-Quintus a fost mulţi ani preşedintele organizaţiei liberale de Prahova, fiind ales de 9 ori deputat în acest judeţ pe listele partidului şi obţinând poziţia de vicepreşedinte al Camerei Deputaţilor în 1923. Sub conducerea lui, organizaţia de Prahova reprezentase una din cele mai puternice structuri judeţene ale Partidul Naţional Liberal[102]. După 1926, a fost însă eliminat din prim-planul vieţii partidului şi al organizaţiei de către „tinerii liberali", în frunte cu Dem Nicolaescu, constituind, în replică, o mişcare foarte activă de dizidenţă liberală în Prahova. Prieten cu I. G. Duca, el a revenit în anii '30 ca preşedinte de onoare al organizaţiei, în încercarea liberalilor prahoveni de a strânge rândurile după „defecţiunea" Gheorghe Brătianu. Marginalitatea tatălui în partid, marea rivalitate în cadrul organizaţiei Prahova între „tinerii" şi „bătrânii" liberali, cu competiţia din anii '30 între Dimitrie I. Nicolaescu şi Petre Bejan, precum şi moartea prematură a lui Ion Ionescu-Quintus, în septembrie 1933[103], au făcut ca orice succesiunea familială din perspectivă politică să nu fie posibilă, în pofida veleităţilor politice pe care fiul, Mircea Ionescu-Quintus, le-a avut. Acesta a ţinut, de altfel, în 1936 o cuvântare la dezvelirea bustului lui I. G. Duca în Ploieşti, din partea Tineretului Naţional-Liberal. Implicarea lui majoră în spaţiul public s-a produs abia după 1945[104].

---

[98] În *Parlamentul*, anul I, nr. 1, miercuri, 2 noiembrie 1927, p. 9.

[99] ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 344.

[100] Vezi şi *supra*, în capitolul privitor la *Organizaţia de partid a liberalilor români*.

[101] În *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an II, nr. 85, 17 octombrie 1929, p. 2.

[102] *Figuri politice şi administrative* …, p. 83; Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 435; Costin Vrânceanu, *O istorie a liberalismului politic în Prahova. 1875-1948*, Ploieşti, Editura Ploieşti-Mileniul III, 2007, p. 149.

[103] „Înmormântarea lui I. Ionescu-Quintus", în *Viitorul*, anul XXV, nr. 7696, sâmbătă, 16 septembrie 1933, p. 3.

[104] Un caz de o amploare mult mai redusă l-a constituit şi Alexandru Paleologu. Tatăl lui, Mihail Paleologu, un avocat celebru în perioada interbelică şi fost şef de cabinet al ministrului liberal Emil Costinescu, l-a orientat spre politica liberală, făcută însă după

2.9. Familia Ghiaţă

Familia Ghiaţă constituie un al doilea caz eşuat din perspectiva succesiunii, motivul principal fiind constituit de competiţia imposibilă pentru putere cu I. I. Niculescu-Dorobanţu, un reprezentant prin alianţă al familiei Brătianu[105]. Chiar în contextul interbelic marcat de disputa generaţiilor, încercarea de preluare a puterii organizaţionale de către tânărul Petre I. Ghiaţă a fost semnificată ca o „nerăbdare".

Tatăl său, Ion Ghiaţă, fusese apropiat în tinereţe de socialism şi de Alexandru G. Radovici, scriind ocazional la *România muncitoare*. A intrat în partidul liberal în 1899 odată cu grupul „generoşilor", devenind un personaj local important din perspectiva partidului. Absolvent al Şcolii Normale Superioare din Bucureşti, el s-a evidenţiat ca haretian, fiind institutor, director de şcoală, revizor, inspector general al şcolilor din România sau comisar al guvernului la Centrala Cooperativelor; meritele sale indiscutabile de elector liberal, dar şi poziţionarea firească în direcţia noului scop politic definit de Ionel Brătianu, cel al ofensivei culturale, l-au apropiat ulterior de conducerea organizaţiei liberale de Ilfov, fiind numit prefect al judeţului în 1927-1928 şi între 1933 şi 1935[106]. Având exemplul implicării tatălui său şi pasionat de gazetărie încă din copilărie[107], Petre I. Ghiaţă a investit foarte devreme în politică timpul şi inteligenţa sa. Beneficiind de recunoaşterea socială şi politică a tatălui, dar şi prin meritele proprii, el a ajuns foarte repede în prim-planul acţiunii liberale. S-a înregimentat în formaţiunea Brătienilor încă în primul an al majoratului său, în 1919. Prima lui perioadă este marcată de ziaristica de partid, Petre I. Ghiaţă fiind o vreme funcţionar în *Direcţia presei* din Ministerul de Interne sau având colaborări la diferite jurnale ale timpului[108]. În a doua parte a anilor '20, el s-a evidenţiat în teritoriu, în acţiunea de reorganizare a partidului demarată după pierderea puterii în noiembrie 1928. Beneficiind de reţelele electorale ale tatălui său printre intelectualii zonei rurale, Petre I. Ghiaţă s-a individualizat ca unul din liderii organizaţiei Ilfov şi unul din tinerii reprezentativi pentru generaţia liberală nouă[109].

1945 („Alexandru Paleologu: Nu cred în aptitudinile de justiţie, corectitudine, şi creaţie, ale omului care dispreţuieşte literatura", interviu de Tudorel Urian, în *România literară*, nr. 9 / 2004. Vezi şi Mihai Sorin Rădulescu, *Genealogii*, Bucureşti, Editura Albatros, 1999, p. 198-200.

[105] Vezi şi *supra*, în capitolul privitor la *Organizaţia de partid a liberalilor români*.

[106] Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 356. Ion Ghiaţă a avut şi o activitate publicistică importantă, fiind autor al mai multor cărţi didactice.

[107] Fiind elev în clasa a II-a de liceu, scosese timp de 5 ani o revistă numită *Şcolarii*.

[108] Cu colaborări semnificative la *Adevărul*, *Dimineaţa*, *Viitorul*, dar şi ca director la *Ideea ţărănească*, din Mehedinţi, *Ideea*, *Naţionalul*, *Naţionalul nou*, *Politica vremii* şi *Informaţia* (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 356-357). Pe direcţia propagandei liberale, vezi şi unele broşuri, precum *Falimentul bolşevismului*, 1926, *Politica culturii şi cultivarea maselor*, din 1928, scrisă împreună cu Iorgu Stoian etc.

[109] „Petre I. Ghiaţă", în *Liberalul*, Ilfov, anul I, nr. 3, vineri 10 septembrie 1926, p. 1. Un articol din 1927, îl prezintă laudativ ca pe reprezentantul tinerilor, „stegarul", „deprins dintr-o blagoslovită familie de bătrâni şi credincioşi liberali" (Gh. C. Nazarie, „Stegarul: Petre I. Ghiaţă", în *Liberalul*, Ilfov, anul II, nr. 1, 4 iulie 1926, p. 1).

La această poziţie a contribuit, alături de capacitatea sa politică, capitalul intelectual semnificativ, de neeludat de contemporani, datorat doctoratului obţinut în Drept la Universitatea din Bucureşti, unde avea şi o licenţă în Filozofie şi Litere sau calităţii de profesor de filosofie la Seminarul Pedagogic Central şi, ulterior, de istoria doctrinelor politice la Institutul Regal de Ştiinţe Administrative şi Politice. Recunoaşterea politică naţională a urmat imediat, el fiind ales în Parlament în 1931[110], deputat şi în 1932 sau 1933. Familia Ghiaţă a intrat însă, în prima parte a anului 1935, într-un conflict de putere cu liderul de Ilfov, I.I. Niculescu-Dorobanţu. Vicepreşedinte al Camerei Deputaţilor (din 1934), apropiat de Gheorghe Tătărescu şi membru al grupării „H", el a considerat că poate reitera schimbarea generaţiilor la putere petrecută în organizaţia de Prahova a liberalilor români[111]. Deşi mai curând apatic, puţin preocupat de politica generală sau locală, Niculescu-Dorobanţu era totuşi un reprezentant al *familiei*. Confruntarea dintre cele două tabere a fost scurtă. Exclus din partid împreună cu o serie de partizani (în iunie 1935)[112], Petre Ghiaţă şi-a văzut încheiată cariera politică, chiar dacă el mai poate fi menţionat ca prezenţă publică[113].

2.10. Familia Pella

Sus-numita familie reprezintă un exemplu mai curând excentric din perspectiva analizei de mai sus; relaţia familială nu a presupus succesiunea

[110] *Anuarul Parlamentar. 15 iunie 1931*, f. p.

[111] Unde Petre Bejan îl înlocuise pe mai vârstnicul Dem. I. Nicolaescu (vezi *supra*, în capitolul privitor la *Organizaţia de partid a liberalilor români*).

[112] Ruptura produsă în organizaţia de Ilfov de acţiunea lui Petre Ghiaţă a fost mare; I. I. Niculescu-Dorobanţu s-a mobilizat şi a reeditat ziarul *Liberalul*, a cărui apariţie fusese întreruptă în ultimii ani; primul număr, unul special, fiind dedicat excluderii şi demonizării familiei Ghiaţă şi partizanilor ei de către credincioşii lui I. I. Niculescu-Dorobanţu (*Liberalul*, Ilfov, anul V, nr. 1, sâmbătă 15 iunie 1935).

[113] Plecat din formaţiunea liberală, s-a retras în scris, publicând diferite monografii nu foarte originale ale personajelor importante ale zilei sau reflecţii politice cu tentă morală: *Oameni şi fapte*, Bucureşti, „Ideia", f.a; *Alb şi negru. Introducere în ştiinţa politicei practice*, Bucureşti, Editura „Vremea", 1931; *Arta politică*, Bucureşti, Editura „Cugetarea", f.a. [o altă ediţie, adăugită, Bucureşti, Editura „Ideia", poartă data martie 1938]; *Democraţia creaiatoare*, Bucureşti, Editura Ideia, f.a. [1938?]; *Valori conducătoare*, Bucureşti, Editura Ideia, f.a. [1941]; *Istoria doctrinelor politice*, Bucureşti, Editura „Ideia", 1938; *Ionel Brătianu*, Bucureşti, Editura Clujana (colecţia Figuri reprezentative), f.a. [1946]. După război, a înfiinţat un Partid Popular Ţărănesc, redenumit ulterior Partid Popular Românesc, definit ca o mişcare ţărănească, condusă de delegaţii satelor, mai ales de învăţători. Structură politică dispărută după alegerile din 1946, în condiţiile în care petre I. Ghiaţă a refuzat propunerea lui Ralea de a se alia cu Frontul Plugarilor, condus de Petru Groza (Gheorghe Onişoru, *Alianţe şi confruntări între partidele politice din România (1944-1947)*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, 1996, p. 174-176. Ascuns multă vreme, a fost arestat abia în 1956 (vezi şi Valentin Saxone, *Speranţe în întuneric*, ediţia a doua, revizuită şi adăugită de Liana Saxone-Horodi, Bucureşti, Fundaţia Culturală Libra, 2006).

organizaţională, cât favorizarea politică a fiului, în propulsarea propriei cariere în afara politicii. Vespasian I. Pella fusese o figură importantă a României de până la 1914, cu o evoluţie publică tipică pentru mulţi români din prima parte a modernizării societăţii. Doctor în Ştiinţe Juridice la Bruxelles, ulterior un cunoscut şi bogat avocat, el s-a implicat în viaţa publică din a doua jumătate a secolului al XIX-lea ca ziarist, cu colaborări mai ales la publicaţii din Buzău, dar şi în politică. Deputat şi senator, el a făcut politică liberală locală, fiind ales şi primar de Râmnicu-Sărat la un moment dat. Deşi atras, după 1908, de mesajul înnoitor al lui Take Ionescu, trecând la conservator-democraţi, el a păstrat relaţii foarte bune cu liberalii. Fiul său, Vespasian V. Pella, care şi-a dobândit la rândul său doctoratul la Paris, după studii juridice universitare la Iaşi, a fost numit, la întoarcerea în ţară, profesor agregat şi, ulterior, profesor de drept penal şi de procedură penală în cadrul Universităţii din oraşul moldav, transferându-se în anii '30 la instituţia omologă din Bucureşti. A devenit rapid un jurist cunoscut, director al *Revestei de Drept Penal şi ştiinţă penitenciară*, cu numeroase studii şi monografii de specialitate publicate în reviste din ţară sau străinătate[114], cu un parcurs academic de excepţie, chiar în competitiva lume universitară românească[115]. Dar ambiţia lui profesională a fost

---

[114] Vespasian Pella devenise doctor în Drept la Paris cu teza *Des incapacités résultant des condamnations pénales en droit international*(1920). Dintre lucrările lui, amintesc aici doar *Aperçu sur la criminalité collective. L'esprit de corps et les problèmes de la reponsabilité pénale* (1920), *Studii penale. O nouă teorie asupra complicităţii la infracţiunile neintenţionate şi responsabilităţii penale pentru fapta altuia* (1921),*Vagabondajul şi cerşetoria* (1921), *Specula ilicită de monedă* (1921), *Libertatea presei în noua Constituţie* (1923); *La criminalité collective des États et le droit pénal de l'avenir* (1925), *La Codification du Droit international* (1928), *La répression de la piraterie*(1928); *La répression des crimes contre la personnalité de l'État* (1931), *La protection de la paix par le droit interne* (1933), *Améliorations de l'administration pénitentiaire et infractions de droit international* (1935), *La guerre-crime et les criminels de guerre: réflexions sur la justice pénale internationale, ce qu'elle est ce qu'elle devrait être* (1946). Aceste lucrări îl plasează drept unul dintre fondatorii dreptului internaţional penal şi promotor al justiţiei penale internaţionale (Mircea Duţu, *Vespasian V. Pella (1897-1952)*, Bucureşti, Editura Univers Juridic, 2012; vezi şi *Vespasian V. Pella – în slujba ştiintei dreptului şi a cauzei păcii*, ediţie îngrijită si studiu introductiv de: prof. univ. dr. Gheorghe Sbârna, Ploieşti, Editura Karta-Graphic, 2011, mai ales prefaţa, p. 5-44, pentru datele bio-bibliografice.

[115] A fost membru fondator al Asociaţiei Internaţionale de Drept Penal din Paris, în 1924. De asemenea, a devenit membru corespondent al Academiei Române, în 26 mai 1941. Membru în mai multe asociaţii internaţionale prestigioase de profil, precum Societatea de Studii Legislative, Societatea de Legislaţie Comparată, Societatea Americană a Legilor Internaţionale, sau în Consiliul de Direcţie al Societăţii Generale a Închisorilor din Franţa. Pe lângă faptul că fusese profesor agregat la 23 de ani (1921-1924) şi profesor titular (1924-1935) la catedra de Drept penal şi procedură penală din cadrul Universităţii din Iaşi, profesor la aceeaşi catedră a Universităţii din Bucureşti (până în 1948), Vespasian V. Pella a fost profesor invitat la Institutul de Înalte Studii internaţionale din Paris (în 1928), la Institutul Universităţii de Înalte Studii Internaţionale din Geneva (în 1929) sau la Academia de Drept internaţional de la Haga (în 1926, 1930, 1935 şi 1939). În

diplomaţia şi, din acest motiv, el a făcut politică liberală, ales deputat la 25 de ani la Râmnicu-Sărat (1927), ulterior devenind senator de Odorhei, în momentul puterii liberalilor[116].

2.11. Familia Cosma

Familia Cosma întruneşte doar parţial criteriile pentru a fi inclusă în cadrul analizei prezente, întrucât nu am întâlnit o filiaţie directă, ci una mediată, în sensul că discutăm cu precădere de relaţia unchi – nepot de frate. În al doilea rând, raportul de putere în organizaţie nu a semnificat neapărat o moştenire, o luptă de impunere a propriei rubedenii în poziţia de lider. Familia Cosma deţinea un mare capital simbolic în Banat şi nu numai, prin rolul pe care Aurel (Traian) Cosma, cunoscut de contemporani şi drept Aurel Cosma senior, doctor în Drept la Budapesta şi avocat, l-a deţinut în lupta pentru identitate naţională înainte şi în contextul anului 1918. Preşedinte al Partidului Naţional-Român din Banat, el a fost primul prefect român al judeţului Timiş-Torontal în cadrul României Mari. Ulterior, fondator şi preşedinte al organizaţiei Partidului Naţional-Liberal din Banat, deputat şi senator liberal de Timişoara în mai multe legislaturi, a fost propulsat la nivel guvernamental de Ionel Brătianu care l-a desemnat drept ministru al Lucrărilor Publice în 1922 (până în 1923). S-a retras de la conducerea organizaţiei liberale în 1930, fiind foarte bolnav, murind de altfel, un an mai târziu, pe 31 iulie 1931[117]. Mai exista un Aurel Cosma în organizaţia liberală din Banat, desemnat ca Aurel Cosma junior, nepotul celuilalt Aurel Cosma, tutelat de acesta după moartea prematură a tatălui său. La rândul său, era licenţiat în Drept la Bucureşti şi doctor în Ştiinţe economice şi politice la Facultatea de Drept din Paris cu o teză despre Mica Înţelegere (*La Petite Entente*). Implicarea în politică s-a datorat unchiului său, care l-a

afara lucrărilor de mai sus pentru acest parcurs academic, vezi şi Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 646.

116 *Anuarul Parlamentar...*, f. p. Vezi *Parlamentul*, anul I, nr. 7, miercuri, 14 decembrie 1927, p. 2. Cariera lui diplomatică a fost importantă: secretar general al Biroului Internaţional pentru unificarea dreptului penal. Delegat al României la Conferinţa Dezarmării (1932-1934). Delegat al României în Comisia Regimului Apelor Dunării (1933-1935). Ministru plenipotenţiar la Legaţia României din Olanda (1936-1939). Ministru plenipotenţiar la Legaţia României din Elveţia. Delegat al României la Societatea Naţiunilor. Vice-Preşedinte al Asociaţiei Internaţionale de Drept penal (1924-1939). Preşedinte al Comisiunii Juridice şi Constituţionale a Adunării Societăţii Naţiunilor (1938). Prim-Agent al Guvernului român pe lângă Tribunalul Arbitral româno-bulgar (1941). Preşedinte al Asociaţiei Internaţionale de Drept penal (1946-1952). Expert şi consultant juridic în dreptul internaţional penal al O.N.U. (1948-1952).

117 Meritele sale îl făcuseră cetăţean de onoare al oraşului Timişoara (*Anuarul Parlamentar...*, f. p.; vezi şi Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 224), dar, mai ales, Fondul familial „Aurel Cosma" de la Arhivele Naţionale. De asemenea, monografia lui Vasile Dudaş, *Aurel Cosma (1867-1931)*, Timişoara, Editura Mirton, 1998 este una utilă, în pofida tonului laudativ.

numit prin decizie funcţionar al prefecturii, într-un post creat anume pentru el[118], şi l-a propulsat în Parlament în 1927 drept cel mai tânăr deputat, la 26 de ani. Însă Aurel Cosma junior nu a fost preocupat de competiţia internă pentru puterea organizaţională. Reales deputat în momentul guvernării liberalilor, el s-a orientat către acţiunea de politică externă a României, participând la mai multe conferinţele internaţionale ale perioadei. De asemenea, pasiunea pentru jurnalism, el studiind la Paris, în paralel, şi cursurile de ziaristică la „L' ècole du Journalisme", şi literatură l-a făcut să accepte poziţia de director al ziarului liberal din Timişoara, *Nădejdea*. Însă marea lui reuşită în acest domeniu a fost fondarea revistei literare *Luceafărul*, cu un tiraj de 5000 de exemplare[119]. Din câte cunosc, el nu a ridicat pretenţii la şefia organizaţiei în anii '30, deşi s-a aflat, prin nume cel puţin, în prim-planul acţiunii politice liberale din Banat.

3. „Fraţii". Legăturile politice pe orizontală

Participarea mai multor membri ai unei familii la viaţa publică românească a fost statuată în cazul liberalilor încă de la mijlocul secolului al XIX-lea, prin fraţii Goleşti şi, mai ales, prin familia Brătianu. Dar, în această categorie a relaţiilor care structurează premodern influenţa organizaţională în cadrul formaţiunii politice a liberalilor români, familiile politice nu sunt la fel de proeminente sub raportul implicaţiilor asupra puterii, fiind deseori lipsite de solidaritate. Nu au existat confruntări pentru întâietatea politică în spaţiul liberalismului, precum cea dintre fraţii Brătianu, Dimitrie şi Ion C. Brătianu, de după 1885, dar nici o susţinere nemijlocită şi manifestă ca formulă de putere. „Eficienţa" politică limitată sau diminuată în cadrul P.N.L. poate fi explicată prin faptul că rareori fraţii activau în cadrul aceleiaşi organizaţii judeţene. Deficitul instituţional în sensul puterii sugerează faptul că implicarea politică familială presupunea, în proporţii diferite, o anume contagiune competiţională, dar şi o mutaţie de prestigiu simbolic, de recunoaştere sau avantajele personale presupuse din punct de vedere public pentru fratele mai puţin vizibil. Era o formă de propulsare a celuilalt la o poziţie importantă, deşi nu determinantă, în organizaţie.

Mai multe familii politice din cadrul partidului se circumscriu ultimului scenariu de influenţare a politicii liberalilor şi a organizaţiilor locale. În primul rând, trimit la cei trei fraţi din generaţia a doua de existenţă a familiei Brătianu care au

---

[118] Cornel-Florin Seracin, prefaţă la Aurel Cosma jr., *Corespondenţă*, Timişoara, David Press Print, 2012.

[119] Avea şi preocupări de istoria finanţelor României, pregătind o lucrare cu titlul *O contribuţie la viitoarea legislaţie bancară în România*, de istoria relaţiilor internaţionale (*Le petite antante. L' origine, l' histoire, l' extension et l' avenir de la Petite Entente*, Paris 1926; *Acordurile de la Locarno*, Timişoara, 1926 ş.a.) sau a presei (*Istoria presei române din Banat*, I, Timişoara, 1932); a fost ales deputat şi în 1933 (*Parlamentul*, anul I, nr. 18, joi 15 martie 1928, p. 12; Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 224).

construit politica liberală în perioada interbelică. Mai puţin proeminente, dar eficiente ca reţele de putere în plan local, au fost familiile Dimitriu, Manolescu, Bogdan, Donescu, Moşoiu şi, parţial, Tătărescu, pe care am să încerc să le surprind în continuare prin scurte prezentări.

3.1. Familia Dimitriu

Importanta familie din judeţul Dâmboviţa îşi datora recunoaşterea publică lui Constantin D. Dimitriu, om politic din elita guvernamentală a partidului. Licenţiat în Drept, dar absolvent şi al Facultăţii de Litere şi Filozofie din Bucureşti, el a fost un cunoscut avocat în Târgovişte, oraşul său natal. Sub aspect „literar", în sens de participare la viaţa culturală, a colaborat cu articole cu caracter istoric la revistele *Convorbiri literare* şi *Viaţa*, ultima aflată sub direcţia lui Alexandru Vlahuţă şi dr. Urechia[120]. Activitatea politică i-a asigurat vizibilitatea publică, plecând de la reţeaua de putere constituită în organizaţia de Dâmboviţa a partidului liberal, pe care a girat-o în toată perioada interbelică. Mare proprietar în judeţ, important om de partid, definindu-se drept devotat al lui Ion I. C. Brătianu, el a fost ales deputat şi senator în toate legislaturile de după 1918, fiind chiar preşedintele Senatului la un moment dat. De asemenea, importanta forţă electorală locală l-a făcut ministeriabil, participând în mai multe rânduri la alcătuirea guvernelor. A colaborat, de altfel, la elaborarea reformei electorale şi a reformei administrative[121]. Imaginea lui publică nu era întotdeauna foarte bună, mulţi considerând că nu era o mare inteligenţă. Supranumit „Dovlecel", cu trimitere la aspectul său fizic rubicond, C. D. Dimitriu constituia subiectul a numeroase glume, potenţate de surzenia lui[122]. Dimensiunea puterii era invocată de mulţi observatori în condiţiile dominaţiei pe care o exercita în judeţul Dâmboviţa, unde el însuşi şi, consecutiv, fratele său, Ion D. Dimitriu, desemnat secretar general al organizaţiei liberale[123], au monopolizat poziţiile publice în momentele puterii. Acest al doilea frate nu a avut aspiraţii centrale, ocupând, mai mereu în momentul guvernării liberale, funcţia politică şi administrativă de prefect al judeţului, poziţie din care a girat mari şi acuzabile, de adversari, afaceri

---

120 *Figuri politice şi administrative* …, p. 66. Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 272. Vezi şi Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, p. 145.

121 *Anuarul Parlamentar. 15 iunie 1931*, f. p.; C. D. Dimitriu a fost ministru al Comunicaţiilor (iunie 1927-noiembrie 1928), apoi la Muncă, Sănătate şi Ocrotiri Sociale (noiembrie 1933-februarie 1934). A fost şi vicepreşedintele Institutului Naţional de Ştiinţe Administrative (vezi şi Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 272).

122 „Eşti fericit când n-auzi", în *Cronica Politică şi Parlamentară*, anul I, nr. 4, 22 martie 1929, p. 15. Vezi şi Contantin Argetoianu, *Memorii. Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. al VIII-lea, Partea a VII-a (1926-1930), ediţie şi indice de Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, Bucureşti, 1997, p. 141-142.

123 Vezi informaţia despre alegerea fratelui lui Constantin Dimitriu ca secretar la organizaţiei în *Viitorul*, anul XXII, nr. 6505, vineri, 18 octombrie 1929, p. 3.

materiale[124]. Familia Dimitriu poate fi inclusă şi la categoria descendenţei familiale, organizaţia de Covurlui a partidului liberal apărând condusă după 1944 de Dimitrie Dimitriu, fiul fostului om politic şi ministru liberal de la Dâmboviţa, Constantin D. Dimitriu[125].

3.2. Familia Manolescu

Similar se prezentau faptele şi pentru alte familii liberale, unul din membri constituind motorul ridicării întregii familii la rangul de familie politică. A fost cazul familiei Manolescu care datora mult din punct de vedere politic celui de-al doilea fiu al doctorului Nicolae Manolescu, Ion, cunoscut în viaţa politică drept Ion N. Manolescu-Strunga, adăugirea fiind datorată tatălui său, cunoscut medic în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cel care fundase „Băile Strunga", deţinute de omul politic liberal în perioada interbelică[126].

Ion N. Manolescu-Strunga a fost unul din politicienii liberali reprezentativi în plan local. Pasionat de politică, se înscrisese în Partidul Naţional Liberal de tânăr, mergând pe urmele tatălui său. Doctorul Nicolae Manolescu se alesese în două rânduri ca deputat liberal, fără însă să aibă o activitate notabilă în domeniul politic, ci mai curând înclinându-se în faţa politicii integratoare a liberalilor pe direcţia elitelor profesionale şi a notabilităţilor locale. Lipsa de entuziasm a tatălui m-a împiedicat, de altfel, să-i plasez pe Manoleşti în subcapitolul precedent, organizaţia politică neconstituind în mod direct o moştenire familială.

I. Manolescu-Strunga avea o serioasă pregătire economică, făcând Universitatea din Viena şi obţinând doctoratul în ştiinţe economice şi financiare la Berlin, în 1910. Formaţia sa de economist l-a predispus lumii afacerilor, el înfiinţând

---

124 Plecând de la conflictele inerente dintr-o organizaţie şi de la controlul pe care preşedintele structurii îl avea asupra judeţului atunci când partidul era la guvernare, Ion Stavri Brătianu se referea la organizaţia Dâmboviţa, condusă de C. Dimitriu şi care pusese prefect chiar pe propriul frate; judeţul fusese acaparat de două familii, conchidea el, comitetul executiv local devenind ficţiune, afacerile cu case cumpărate la suprapreţ de stat sau cu terenuri ce nu au ajuns la ţărani, fiind scoase de sub incidenţa exproprierii fiind numeroase şi scandaloase (ANIC, fond Victor Slăvescu, dos. 212 / 1924, f. 45-45 v.).

125 ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 340.

126 Nicolae Manolescu era buzoian şi obţinuse doctoratul la Facultatea de Medicină din Bucureşti. A lucrat şi la spitale din Paris şi Viena. Profesor la clinica de oftalmologie a Facultăţii de Medicină din Bucureşti, medic primar al Serviciilor de boli de ochi şi urechi la Spitalele Colţea, Brâncovenesc şi Filantropia, el a fost unul din fondatorii (şi primul preşedinte) „Societăţii studenţilor în medicină", al revistei *Apărătorul sănătăţii* (în 1890); implicat în viaţa medicală, el a condus revistele *Analele medicale române*, *România medicală*, dar şi Asociaţia Generală a Medicilor; a fost de asemenea, director general al Serviciului Sanitar (1903-1904), introducând ambulanţe sanitare în mediul rural. A fost liberal, fiind deputat de Roman în 1895 şi 1901 (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 517). Băile Strunga nu mai există astăzi, dar pământul pe care s-au aflat odinioară băile aparţine şi acum urmaşilor lui Ion Manolescu-Strunga.

şi conducând numeroase societăţi comerciale şi industriale, deţinând la Strunga una din cele mai frumoase şi moderne exploataţii agricole[127]. Deşi controversat ca om de afaceri, politicul şi pasiunea pentru lupta electorală l-au adus în atenţia publică. A fost un lider local eficient în termenii politici interbelici, dezvoltând reţele clientelare solide în filiala Roman, pe care a condus-o în întreaga perioadă, şi alegându-se chiar în condiţiile în care nu liberalii erau organizatorii alegerilor[128].

În timp ce presa de partid îi lăuda abilitatea politică[129], adversarii sau chiar observatorii neutri îl prezentau despre „satrap" sau voievod local („Voevod de Roman"), care făcea ce voia, invita administratori de întreprinderi ale statului sau particulare la el acasă pentru a rezolva diferite probleme de afaceri, numea prefecţi şi destituia funcţionari, oricare ar fi regimul la putere[130]. Foarte voinic, rezolva multe probleme „cu pumnul", mai ales în timpul campaniilor politice, ceea ce i-a adus faima de mare elector. Provoca de multe ori incidente electorale, atribuindu-le foarte vocal competitorilor politici, terorizând populaţia judeţului Roman şi fiind urât de unii săteni[131]. Într-o scrisoarea de protest trimisă primului-ministru cu ocazia alegerilor locale din primăvara anului 1930, în care acuza abuzurile şi violenţele electorale ale autorităţilor locale („acte de ticăloşie", „violenţă", şi „banditisme ale reprezentanţilor guvernului"), I. Manolescu-Strunga ajungea la următoare descriere: „ … se afirmă că sunt unul din conducătorii care în timpul guvernării liberale am violentat acţiunea Partidului Dvs.; (…) totuşi fără posibilitate de desminţire (…), în afară de zădărnicirea uneori a întrunirilor Dvs., de împiedicarea propagandei, de gonirea – prin cuvinte, iar nu prin agresiune – a celor ce vă reprezentau politica şi a unui singur caz de lovire …şi ciocnirile fără importanţă în ziua alegerilor…", perso-

[127] Mulţi afirmau că singura slăbiciune era reprezentată de ferma de la Strunga şi de găinile aduse din Germania (cu 200 000 lei), mâncate de ţigani, ceea ce a constituit subiectul delicios al ziarelor şi revistelor (*Cronica Politică şi Parlamentară*, anul III, nr. 84, duminică 6 decembrie 1931, p. 12; vezi şi *Parlamentul*, anul I, nr. 1, miercuri 2 noiembrie 1927, p. 15). Era membru în Consiliul general al Casei centrale de cooperaţie şi de împroprietărire, în consiliul de administraţie al Centralei obştiilor săteşti, deţinea trustul peştelui „Frigul" (care avea monopolul bogăţiilor bălţilor şi distribuţia acestora), ceea ce a fost subiectul a numeroase scandaluri financiare (Mihail Florescu, *Alegerile parlamentare în lumina cifrelor şi a faptelor (1918-1937)*, Bucureşti, Editura Partidului Comunist Român, 1946, p. 36). I. Manolescu-Strunga a scris şi numeroase studii pe probleme agricole (vezi Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 517).

[128] Vezi alegerile din decembrie 1928, chiar dacă mandatul de senator obţinut a fost invalidat pe criteriu de vârstă, întrucât avea doar 39 de ani.

[129] *Anuarul Parlamentar...*, f. p.; o lucrare propagandistică liberală din 1924 (*Figuri politice şi administrative*, p. 78), lăuda marea popularitate în judeţ, dobândită încă de tânăr.

[130] În *Cronica Politică şi Parlamentară*, anul III, nr. 84, duminică 6 decembrie 1931, p. 12; vezi şi *Parlamentul*, anul I, nr. 1, miercuri 2 noiembrie 1927, p. 15.

[131] Radu T. Matei, *op. cit.*, p. 32; Vezi incidentele grave din alegerile locale din ianuarie-februarie 1930, în care Manolescu-Strunga a fost oprit să intre în unele sate, automobilul său fiind atacat cu ciomege (ANIC, Fond Ministerul Justiţiei, Comisia Centrală Electorală, dos. 4 / 1930, f. 10-13 v.).

najul nu recunoştea nimic (!)[132]. Petre Comarnescu, căsătorit un timp cu fiica vitregă a acestuia, Gina, ne oferă portretul dual al unui „naiv în viaţa familială", dar „rechin ca politician"[133].

Pe relaţia cu Centrul, Manolescu-Strunga nu a fost proeminent în sens politic. Dispus la tranzacţii şi speriat de intransigenţa Brătienilor, el s-a apropiat de I. G. Duca, ajungând chiar vicepreşedinte al Camerei fără voia lui Vintilă Brătianu în 1927[134], şi, ulterior, de Gheorghe Tătărescu, în guvernul căruia a fost subsecretar de stat la Agricultură şi Domenii (noiembrie 1933-octombrie 1934) şi ministru al Industriei şi Comerţului (octombrie 1934-august 1935)[135].

Fratele lui I. Manolescu-Strunga, Dimitrie N. Manolescu, a urmat mai curând carierea tatălui, fiind un reputat oculist, docent al Universităţii din Bucureşti, cu studii serioase în oftalmologie la Paris, Viena şi Freiburg. Profesor la Universitatea de medicină din Iaşi, ulterior transferat la cea din Bucureşti, director al Institutului Clinico-oftalmologic şi membru al Consiliului Sanitar-Superior, el a fost puţin implicat în viaţa politică[136]. Ales senator de Arad pe listele liberale în 1927 şi în 1931, s-a impus spre 1934 zvonul că urma să devină „şeful" acelei organizaţii transilvănene[137]; fapt nematerializat după ştiinţa mea, din motive care îmi scapă şi care ţin mai curând, cred, de inapetenţa politică a celui care era fratele lui I. Manolescu-Strunga.

3.3. Familia Bogdan

Familia Bogdan a fost una de notorietate în mediul partidului liberal, faptul datorându-se mai puţin competenţelor organizaţionale, parlamentare sau guvernamentale ale membrilor ei, cât investirii sau convertirii capitalului simbolic propriu de factură universitară în spaţiul confruntării politice. Se adăuga ascendenţa lor ardeleană, semnificativă pentru liberali în perioadă, şi faptul că erau înrudiţi, prin sora lor Ecaterina (Catinca), cu Nicolae Iorga. Din perspectiva implicării politice, discuţia se reduce doar la doi dintre membrii numeroasei familii Bogdan (care avuse 11 copii): Gheorghe Bogdan-Duică şi Ştefan I. Bogdan, fraţii mai mici ai eminentului slavist Ioan Bogdan, profesor şi decan al Facultăţii de Litere de la Universitatea din Bucureşti, membru şi preşedinte al Academiei Române.

---

[132] ANIC, fond Manolescu-Strunga familial, dos. 13 / f.d., f. 1.

[133] Petru Comarnescu, *Pagini de jurnal*, vol. I. *1923-1947*, ediţie îngrijită de Traian Filip, Mircea Filip şi Adrian Munţiu, prefaţă de Acad. Dan Grigorescu, Bucureşti, Editura Noul Orfeu, 2003, p. 153.

[134] În *Parlamentul*, anul I, nr. 10, miercuri 18 ianuarie 1928, p. 11.

[135] A mai fost ministru secretar de Stat în 1937. Cf. Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 517; Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, p. 146; Eugen Stănescu, Iulia Stănescu, Gavriil Preda, *op. cit.*, p. 314.

[136] În timpul războiului, Dimitrie Manolescu a fost medic colonel în Dobrogea şi în Moldova (*Anuarul Parlamentar...*, f. p.; Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 516).

[137] *Parlamentul românesc*, anul V, nr. 156, 10 decembrie 1934, p. 9.

Gheorghe Bogdan-Duică era al doilea copil al familiei şi a fost, la rându-i, o personalitate a culturii române. Licenţiat în Litere la Bucureşti, cu studii la Pesta, Iena şi Viena, doctor în Litere, profesor la Braşov şi ulterior la Bucureşti, unde a predat cursuri de limba germană la Colegiul Sf. Sava, Gheorghe Bogdan a rămas în memorie ca profesor universitar de „Istoria literaturii române moderne" şi suplinitorul disciplinei „Estetică" la Universitatea din Cluj, al cărei rector a deţinut-o pentru un timp; ca şi fratele său, a ocupat un fotoliu de academician. La Bucureşti, el s-a aflat iniţial în preajma lui Maiorescu, fiind redactor şi critic la *Convorbiri literare*, colaborând şi la *Tribuna* din Sibiu; multe alte ziare şi reviste, precum *Gazeta Bucovinei*, *Semănătorul*, *Luceafărul*, *Viaţa Nouă*, *Românul* din Arad, *Gazeta Transilvaniei Societatea de mâine*, revistă de stânga înfiinţată de Ion Clopoţel ş.a., i-au găzduit însă foiletoanele despre reviste, cărţi şi autori [138]. Era un prodigios istoriograf literar, bibliograf şi monografist, realizând lucrări despre Gheorghe Lazăr, Simion Bărnuţiu, Ionescu de la Brad etc. Dar, aşa cum îl prezintă Sextil Puşcariu, care pare să-l fi cunoscut bine, era dezordonat în cercetare, multe din studiile sale rămânând neterminate. Din punctul de vedere al contemporanilor lui, Bogdan Duică nu excelase nici administrativ, nici sub raport didactic, ca profesor, din cauză că nu-şi făcea regulat cursurile, că era cantonat în amănunte şi nu oferea o viziune generală asupra literaturii române[139]. Era un politician de conjunctură în Ardealul românesc de după 1918, fără opţiuni politice clare. În consecinţă adeziunile sale partinice puteau fi „reformate" cu iuţeală. Admirator, iniţial, al partidului a lui Ion Mihalache, a fost nemulţumit însă de alianţa acestora cu ardelenii, pe care-i considera antiregăţeni şi cărora nu le putea „ierta" faptul că erau majoritar uniţi, legaţi de Vatican, el fiind un ortodoxist sub raport politic şi bisericesc. El s-a orientat către P.N.L., atras fiind de lozinca „ofensivei culturale", promovate de liberali după 1927. Constantă pentru Gh. Bogdan-Duică a fost însă opţiunea naţionalistă, chiar cu idei antisemite, asociindu-i pe evrei cu comuniştii şi considerând direcţia nouă, „umanitaristă", din spaţiul politicii ca fiind înşelătoare[140]. Calitatea lui de literat i-a orientat pe liberali să-l facă colaborator la *Naţiunea*, organul partidului liberal din Cluj. Totodată, el a devenit preşedinte al organizaţiei Mureş, fără ca această investire să însemne şi adaptarea lui Bogdan-Duică la viaţa politică şi să-i aducă necesara competenţă; de multe ori, în campania electorală, el avea controverse literare cu adversarii politici, cazul romancierului M. Gaşpar, din judeţul Caraş. După cum menţiona un observator, putea să fie candidat în oricare judeţ, oricum nu făcea politică locală nicăieri[141]. Om de bibliotecă, îngropat în mormane de tipărituri, gras,

[138] *Anuarul Parlamentar. 15 iunie 1931*, f. p. Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 111; Sextil Puşcariu, *Memorii*, ediţie de Magdalena Vulpe, prefaţă de Ion Bulei, note de Ion Bulei şi Magdalena Vulpe, Bucureşti, Editura Minerva, 1978, p. 819 şi urm.; Ion Clopoţel, *Amintiri şi portrete*, Timişoara, Editura Facla, 1973, p. 185-188.

[139] Sextil Puşcariu, *op. cit.*, p. 819-824.

[140] P. P. Panaitescu, *Pagini de Jurnal (1921-1927)*, ediţie îngrijită de Silvia Panaitescu, Cluj, Editura Dacia, 1974, p. 13; Sextil Puşcariu, *op. cit.*, p. 819-824.

[141] *Parlamentul*, anul II, nr. 2-3, 1928, p. 10.

cu picioarele umflate de flebită, Gheorghe Bogdan-Duică era un politician mediocru, cu o fire susceptibilă de a se lăsa lesne „lucrat", amăgit de cunoscuţi, de familiari, publicişti şi politicieni. Nu ştia să negocieze, „să tragă sfori", iar politica nu i-a adus mulţumirea personală nici în partidul liberal; a solicitat mereu un rol conducător, aşteptând să fie desemnat ministru al Instrucţiunii Publice. Pe de altă parte, Bogdan-Duică nu era un om de partid, prefectul judeţului Mureş, unde era şeful organizaţiei locale, Francisc Porubsky, militând să-l înlocuiască de la conducere[142]. Nu era deprins cu restrângerea libertăţii personale şi cu disciplina liberalilor, care nu tolerau spiritele independente, intrând în conflict cu Alexandru Lapedatu, liderul politic neoficial al Ardealului liberal şi exprimând, în mai multe rânduri, intenţia de a părăsi partidul[143]. A murit pe neaşteptate, în septembrie 1934, la Braşov, pe când mergea să prezideze examenul de bacalaureat[144].

Fratele său, Ştefan Bogdan, „Ştefi chimistul" cum îl prezintă Sextil Puşcariu, avea la rândul său, studii universitare sistematice la Zürich, Berlin şi Geneva, obţinând titlul de chimist şi de doctor în Fizică. Docent la Geneva, el a fost numit, după întoarcerea în ţară, profesor de chimie la Şcoala de Poduri şi Şosele şi de fizică experimentală la Facultatea de Medicină din Bucureşti[145]. La rândul său, s-a apropiat de liberali, deşi el l-a convins, după mine, şi pe mai cunoscutul său frate să se înscrie în partid. Ales senator de Ilfov, Gheorghe Bogdan Duică a fost orientat de liderii liberali, plecând de la originea lui ardeleană, spre fragilele organizaţii transilvănene, ca şef al organizaţiilor de la Ciuc şi Trei Scaune. Judeţe unde a şi fost ales deputat atunci când partidul liberal organiza alegerile[146]. Nu avea capacitatea politică necesară pentru a transforma filialele pe care le conducea în structuri eficiente pentru liberale; mulţi observatori îi negau, de altfel, orice calitate politică, descriindu-l drept „chimistul politic"[147] sau „şmecherul Ştefi, om de învârteală la liberali"[148], fără a-i aduce însă acuzaţii concrete.

3.4. Numeroasa familie liberală Donescu

Dacă familia Bogdan este importantă din perspectiva liberalilor pentru investirea capitalului intelectual în acţiunea partidului, fără a dubla aspectul academic de competenţa politică, o adevărată familie politică, marcantă pentru viaţa publică a Capitalei, a fost **familia Donescu**. În perioadă, a fost reprezentată de fraţii Alexandru G. Donescu, Vladimir A. Donescu şi Constantin Donescu (Titi), ultimii

[142] T. Miron, „G. Bogdan Duică", în *Parlamentul românesc*, anul V, nr. 152, 16 octombrie 1934, p. 16.
[143] Sextil Puşcariu, *op. cit.*, p. 819-824.
[144] Ion Clopoţel, *op. cit.*, p. 185-188.
[145] Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 111.
[146] *Anuarul Parlamentar...*, f. p.
[147] În *Parlamentul*, anul I, nr. 6, miercuri, 7 decembrie 1927, p. 4.
[148] C. Argetoianu, *op. cit.*, vol. IX, Partea a VIII-a (1930-1931), ediţie şi indice de Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, Bucureşti, 1997, p. 229.

doi constituind direcţia, director respectiv şef de redacţie, cunoscutei reviste *Vremea*[149]. Dintre ei, se detaşează Al. G. Donescu, asupra căruia mă opresc în cele ce urmează, şi Vladimir Donescu, ziarist şi avocat, având propensiuni politice, fiind şeful de cabinet al generalului Traian Moşoiu, ministrul Lucrărilor Publice în guvernul Ion I. C. Brătianu (1922-1926)[150].

Alexandru G. Donescu, avocat în cadrul baroului Ilfov, a fost unul din fruntaşii politici ai Capitalei, implicându-se în viaţa publică încă dinainte de război. Şef la sectorul de Negru, primar general al Bucureştilor după 1934, el era opusul „electorilor" antebelici, campaniile sale politice caracterizându-se prin lipsa exceselor[151]. Dimensiunea lui politică a rămas locală, deşi a fost deputat de Ilfov în mai multe rânduri. Se spunea despre el că făcea politica practică a instituţiilor financiare liberale şi că ar fi participant la numeroase întreprinderi petrolifere, cum ar fi „Petrol Bloc"[152]. În orice caz, jocul politic stratificat pe care l-a practicat prin intermediul revistei *Vremea* şi al fraţilor săi, îl arată ca un politician important pentru Capitală, şi nu numai, fiind adversarul desemnat în interiorul partidului al doctorului I. Costinescu, şeful general al organizaţiei Capitalei. La mijlocul anilor '30, el s-a apropiat de Carol al II-lea, fiind foarte apreciat de rege pentru implicarea în festivităţile care îi structurau, simbolic, domnia (mai ales „Luna Bucureştiului", care preceda Serbările Restauraţiei).

3.5. Familia Tătărescu

Din perspectiva istoricilor, notorietatea acestei familii numeroase este circumscrisă lui Gheorghe Tătărescu. Personajul politic în sine a fost unul central al perioadei interbelice, cu prelungiri şi în România de după al doilea război mondial. Deşi nu îmi propun neapărat un portret al lui, o să schiţez câteva trăsături care îl individualizează şi îl fac, totodată, reprezentativ pentru cea de-a treia generaţii de liberali români, evidenţiate aşadar după atingerea idealului paşoptist la 1918, statul naţional şi unitatea românilor. Cu dublă ascendenţă, ţărănească, a unor moşneni din Gorj, şi boierească, prin mamă, foarte ambiţios, el ilustrează între cele două războaie mondiale procesul formării unei elite politice româneşti în virtutea principiului meritocratic al selecţionării valorilor. Doctor în drept la Paris, cu o teză intitulată *Le régime électoral et parlamentaire en Roumanie*[153], Gheorghe Tătărescu s-a făcut remarcat şi ca autor dramatic, scriind piesa de teatru *Când vine viforul*, dar mai

[149] Pericle Martinescu, *Umbre pe pânza vremii*, Bucureşti, Editura „Cartea Românească", 1985, p. 111-125.

[150] Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 281.

[151] *Parlamentul românesc*, anul III, nr. 2, 30 ianuarie 1932, p. 15.

[152] *Figuri politice şi administrative*…, p. 84; În *Parlamentul*, anul I, nr. 10, miercuri 18 ianuarie 1928, p. 13; *Anuarul Parlamentar*..., f. p.

[153] Publicată la Paris, la editura M. Giard et E. Brière, în 1912. Vezi traducerea în limba română, cu titlul *Regimul electoral şi parlamentar în România*, traducere de Delia Rozdălescu, Bucureşti, Editura Fundaţiei Pro, 2004.

ales ca publicist, în calitate de colaborator la oficiosul liberal, *Voinţa Naţională*[154]. Pasiunea sa fundamentală a fost însă politica. Cu reale însuşiri de orator, având o notă care amintea, pentru cei care l-au cunoscut, de oratoria franceză[155], el s-a înscris în Partidul Naţional Liberal în 1912, îndată după reîntoarcerea în ţară, atras de personalitatea lui Ion I. C. Brătianu şi de I. G. Duca. Dar, după Pamfil Şeicaru, el nu reprezenta în partidul liberal decât pe tatăl lui, generalul Nicolae Tătărescu, ales senator în 1914[156]. Cariera lui politică a fost însă fulminantă: bun elector, ales mai mereu deputat începând cu 1919, el este identificabil cu precădere în poziţia de ministeriabil; încă din 1923, ajuns subsecretar la Ministerul de Interne şi lucrând direct cu Ionel Brătianu, Gheorghe Tătărescu oferea şi rezumă retrospectiv imaginea omului de stat[157]. În anii '30, el a ajuns preşedinte al Consiliului de Miniştri, chiar dacă a intrat în dispută cu familia Brătianu. Cariera lui în partidul liberal fusese legată, într-o mare măsură, de persoana lui I. G. Duca, pe care l-a fetişizat şi care i-a apreciat inteligenţa, temperamentul vioi, talentul oratoric parlamentar, entuziasmul şi devotamentul pentru partid. Convins că Tătărescu reprezenta imaginea omului politic modern, care cutreieră ţara pentru a lua contact direct cu alegătorii, Duca l-a proiectat pe Tătărescu ca exponent al tinerilor liberali, iar după moartea lui Vintilă Brătianu, ca secretar general al Partidul Naţional Liberal, în 1931. Ceea ce semnifica pentru unii, inclusiv pentru personajul în discuţie, un indiciu succesoral cu privire la şefia partidului[158]. Timpurile nu au avut răbdare cu Gheorghe Tătărescu, în pofida succeselor indiscutabile ale guvernării sale din 1934-1937. Carlismul manifest de după 1937 i-a adus o marginalitate politică severă în timpul regimului Antonescu din partea foştilor parteneri politici. Fapt care l-a orientat, după 1944, spre o înţelegere perdantă pentru imaginea lui publică cu comuniştii.

---

154 Gheorghe Tătărescu a făcut liceul Sf. Sava, obţinând licenţa la Facultatea Juridică din Bucureşti (*Anuarul Parlamentar...*, f. p.).

155 Constantin C. Giurescu, *Amintiri / 1*, Bucureşti, Editura Sport-Turism, 1976, p. 305-306; Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 836.

156 Necunoscând amănunte despre această situaţie părinte-copil în partidul liberal, nu am trecut această relaţia la categoria respectivă. De altfel, mă îndoiesc de o moştenire directă (ea nu exista ca atare, Nicolae Tătărescu fiind un fost militar, legat de sociabilitatea de tip cazon), acelaşi ziarist interbelic vorbind de faptul că tatăl intervenise pe lângă Grigore Iunian, liderul organizaţiei liberale la acel moment, să-l ajute pe fiul său să-şi facă o situaţie. *Cf.* Pamfil Şeicaru, „George Tătărescu. Anexă la *Dosarul istoric* întocmit de Al. Creţianu (1886-1957)", în *Scrieri din exil*, vol. 2, *Portrete politice*, ediţie îngrijită şi prefaţată de I. Oprişan, Bucureşti, Editura Saeculum I. O., 2002, p. 311.

157 Laur Preda, *Figuri în relief*, cu prefaţa de Dr. Alex. Vaida Voevod fost Preşedinte al Consiliului de Miniştri, Iaşi, Tipografia „Presa Bună", 1936, p. 63-67. Vezi demnităţile publice ocupate în Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 836.

158 Vezi şi Nicolae-Şerban Tanaşoca, „Cuvânt înainte", în Gh. Tătărescu, *Mărturii pentru istorie*, ediţie îngrijită de Sanda Tătărescu-Negropontes, cuvânt înainte de Nicolae-Şerban Tanaşoca, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1996, p. XII-XIII.

Însă, pentru contemporani, nu doar Gheorghe Tătărescu a contat din perspectiva numeroasei familii, de 11 copii, a generalului Nicolae Tătărescu. Fratele său, Ştefan, fost colonel activ şi tânăr liberal, deputat al acestui partid în 1927, singurul însă care interpela guvernul „cu adevărat"[159], a avut rolul său interbelic, materializat în acţiuni şi orientări politice din cele mai diverse. După momentul său liberal, datorat poziţiei fratelui său, el s-a manifestat pentru Carol şi a avut în anii '30 o atitudine progermană şi pronazistă[160].

Deşi majoritatea membrilor de sex masculin ai familiei îmbrăţişaseră, pe urmele tatălui, cariera armelor[161], preocuparea pentru politică a fost la fel de mare, un al treilea frate fiind de menţionat în planul local al politicii. Emanuel N. Tătărescu, cel mai mic dintre fraţii cunoscuţi de mine ai familiei, cu studii în Germania, cu o carieră de ofiţer la care a renunţat, în 1921, în favoarea conducerii institutului de arte grafice „Samitca" din Craiova, transformat ulterior în Societatea anonimă „Scrisul Românesc", devenită una din importantele edituri interbelice. Din perspectivă politică, ca liberal, el a fost un personaj important pe plan local, craiovean, fiind membru în delegaţia permanentă a organizaţiei municipale a PNL, consilier comunal, primar al oraşului între 1927 şi 1928 şi chiar deputat liberal, în alegerile din 1933[162]. Însă anvergura sa politică a fost redusă, iar Emanuel Tătărescu

159 Interesat fiind, mai ales, de problema aviaţiei (*Parlamentul*, anul I, nr. 15, joi, 23 februarie 1928, p. 3). El a fost ales şi senator de Sălaj, pe listele Uniunii Naţionale, în 1931 (*Anuarul Parlamentar*..., f. p.)

160 Trecut în rezervă, ca locotenent colonel, Ştefan Tătărescu a fost obsedat de pericolul sovietic ce ameninţa societatea românească; el a fost director al mai multor societăţi cu tentă militară, precum „Liga Apărării Naţionale" sau „România Aeriană", care reunea militari în rezervă sau activi. Alături de Maior N. Vlădescu şi Căpitan Gh. Cristescu din marele Stat major, Ştefan Tătărescu scrisese *Sovietele în faţa Războiului de mâine*, s.e., 1929 (mai apare cu o carte, mai curând un roman despre primul război mondial, scos la editura fratelui său, „Scrisul Românesc" din Craiova, *O ţară însângerată*, despre care am însă puţine date). La începutul anilor '30, dezamăgit de regimul carlist şi atras de ascensiune lui Hitler în Germania, el a înfiinţat (în 1932) un Partid Naţional Socialist Român, al cărui lider şi doctrinar a fost. Ştefan Tătărescu a scris *Crez nou (ideia naţional-socialistă)*, Bucureşti, Tipografia Capitalei Stoica Theodorescu, 1932, inspirată din scrierile lui Hitler. În iunie 1932, această formaţiune participat la alegerile din Bucureşti împreună cu Liga Apărării Naţional Creştine a lui A. C. Cuza, cu fostul profesor ieşean ocupând primul loc pe listă. Rezultatele electorale au fost însă mai mult decât modeste. Stanley G. Payne, în *A History of Fascism, 1914-1945*, London, Routledge, 2001, p. 282-284, vedea însă structura sa politică ca pe o potenţială concurenţă pentru Garda de Fier. Ceea ce nu s-a întâmplat, dată fiind componenţa preponderent militară a formaţiunii.

161 Nicolae-Şerban-Tanaşoca, *op. cit.*, p. X. Elemente de biografie despre Gheorghe Tătărescu, cu atingere asupra familiei, şi în Narcis Dorin Ion, *Gheorghe Tătărescu şi Partidul Naţional Liberal (1944-1948)*, Bucureşti, Editura Tritonic, 2003, p. 17-18, autorul menţionând discuţii cu Sanda Maria Tătărescu-Negropontes, fiica omului politic liberal. Un al doilea frate, Alexandru Tătărescu, ajunsese la gradul de general.

162 Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 836.

a fost preocupat mai curând de lumea afacerilor şi a culturii, fiind membru în consiliul de administraţie al Teatrului Naţional din Craiova, administrator delegat al societăţii „Lumina" etc. Ca reprezentant al industriilor, el a fost ales în comitetul de direcţie al Camerei de Comerţ şi Industrie.

3.6. Familia Moşoiu

Numele acestei familii a mai apărut în cadrul acestui capitol în contextul analizei structurii tată-fiu, ca formă de fiinţare a puterii organizaţionale liberale şi de investiţie în politic a celei de-a treia generaţii liberale. Ea figurează şi la nivelul acestui palier întrucât fratele lui Traian Moşoiu, Aurelian, s-a implicat în politica liberală, în organizaţia de Prahova. Mai curând profesor decât politician, cu studii foarte serioase de Litere, Filosofie şi Drept (aceastea din urmă neterminate însă) la Universitatea din Bucureşti, Aurelian Moşoiu era un foarte bun latinist, profesor pentru o scurtă perioadă la Craiova şi apoi la Ploieşti, pentru restul vieţii sale[163]. Implicarea în politică a fost mai curând o includere simbolică a unui nume, ca formă de putere pentru organizaţie în ansamblu, o cauţionare a unor proiecte locale. Aurelian Moşoiu a fost ales ca senator în două legislaturi, în momentul în care liberalii au organizat scrutinul electoral, în 1922 şi în 1927. De asemenea, în aproape întreaga perioadă interbelică a făcut parte din comitetul executiv al organizaţiei liberale din Prahova, ca vicepreşedinte, fără însă o activitate deosebită şi fără să se implice în jocurile politice de putere şi dizidenţă din cadrul filialei.

În anii '30, după dispariţia fratelui său şi în raport cu competiţia liberală, el a avut o atitudine consensuală cu a nepotului său Tiberiu Moşoiu, fiind mai curând adeptul discret al lui Gheorghe Tătărescu. De altfel, după 1945, el este întâlnit ca preşedinte de onoare al organizaţiei P.N.L. Prahova (Gheorghe Tătărescu)[164].

4. Relaţii de rudenie şi organizaţiile privite ca *dote politice*

Practica politică liberală cunoştea şi un alt tip al relaţiilor de rudenie. Considerate adeseori drept patrimoniu familial, organizaţiile puteau fi „înstrăinate" în

[163] Participarea la războiul mondial şi, mai ales, devotamentul pentru şcoală au fost răsplătite prin numeroase distincţii: Ordinul „Coroana României", ci grad de cavaler, Ordinul „Steaua României" în grad de ofiţer, medalia „Răsplata Muncii pentru Construcţiuni şcolare", „membru al Ordinului Coroana României în grad de comandor" (1926) şi „Răsplata Muncii pentru 25 ani în serviciul Statului". *Cf.* Gheorghe Calcan, Cantemir Moşoiu, *Profesorul şi senatorul Aurelian Moşoiu, o personalitate a lumii prahovene*, Ploieşti, Editura Printeuro, 2003. Vezi şi Gheorghe Calcan, Cantemir Moşoiu, *Aurelian Moşoiu – profil biografic*, în C. Plinius Caecilius Secundus, *Panegiricul Împăratului Traian*, traducere de Aurelian Moşoiu, ediţia a III-a îngrijită de Gheorghe Calcan şi Cantemir Moşoiu, Ploieşti, Editura Printeuro, 2002, p. 14-16.

[164] A ocupat funcţia doar un an, decedând în 1946. Pentru participarea politică vezi Costin Vrânceanu, *op. cit.*, passim.

favoarea rudeniei venite în familie prin alianţă matrimonială. În orice caz, căsătoriile între liberali, între copiii unor liberali sau mariajul unui liberal cunoscut cu fiica altuia, sunt prea numeroase pentru a nu constitui o regulă de putere. Familia Ion C. Brătianu, în care fiii şi fiicele marelui om politic de secol XIX s-au căsătorit cu progeniturile unor membri de vază ai formaţiunii, sugerează faptul că identitatea publică a liberalilor se construia şi prin intermediul descendenţei. Cu atât mai mult cu cât, pe lângă familia Brătianu, sunt alte câteva familii încadrabile, categorial, unui tip de sociabilitate. Mă refer în primul rând la familiile Orleanu - Victor Slăvescu, Monteoru - dr. C. Angelescu sau la cazul generalului Arthur Văitoianu - Richard Franasovici.

4.1. Familia Orleanu

Familia Orleanu avea drept figură marcantă pe Mihail G. Orleanu, important actor al politicii liberale la începutul secolului XX[165]. Doctor în drept la Paris, procuror şi magistrat mult timp, el alesese să facă politică liberală pentru o carieră politică şi guvernamentală, rămânând un avocat distins în baroul de Galaţi. Şef al organizaţiei liberale de Covurlui, senator de drept, ministru la Industrie şi Comerţ în primul guvern prezidat de Ion I. C. Brătianu (noiembrie 1909-decembrie 1920), în această calitate impunând legea de organizare a meseriilor, denumită de adversari *legea scelerată*, dar dovedită utilă şi salutară din perspectiva liberalilor, preşedinte al Camerei Deputaţilor după război (calitate în care i-a oferit Coroana reginei Maria în cadrul ceremoniei de la Alba Iulia din 1922), Mihail Orleanu a fost unul din fruntaşii partidului după 1918, având un statut politic recunoscut de influent lider liberal, pe relaţia cu trecutul său politic şi cu realitatea unei organizaţii puternice la Galaţi[166]. Fiica sa, Valentina Orleanu, s-a căsătorit cu Victor Slăvescu, important economist şi finanţist, unul din „tehnicienii" şi intelectualii liberali cu mare potenţial guvernamental în perioada interbelică[167]. Mulţi l-au considerat drept fiul sufletesc al lui

[165] În familia politică Orleanu este de menţionat, în secolul al XIX-lea, un Gheorghe Orleanu, probabil unchiul lui Mihail G. Orleanu, primul lider al organizaţiei Partidului Naţional Liberal Putna, pe care de altfel se pare că a şi înfiinţat-o spre 1880. A fost deputat şi primar al oraşului Focşani (Sorin Tudose, „Cum erau parlamentarii de viţă veche: Apostoleanu, Orleanu şi Mincu, deputaţii vechiului Focşani", în *Ziarul de Vrancea* din 19 decembrie 2012, http://www.ziaruldevrancea.ro/educatie/87508-cum-erau-parlamentarii-de-vita-veche-apostoleanu-orleanu-saveanu-si-mincu-deputatii-vechiului-focsani.html (accesat 2 mai 2013).

[166] *Figuri politice şi administrative*…, p. 44; *Anuarul Parlamentar*..., f. p.; Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 621.

[167] Victor Slăvescu făcuse studii economice la Paris, cu Paul Leroy Beaulieu, Charles Gide şi Charles Rist; dar ambianţa academică franceză nu l-a satisfăcut; a trecut în Germania, unde a studiat cu Wilhelm Lexis, Gustav Cohn şi Lujo Brentano, la Universităţile din Göttingen şi München, luându-şi doctoratul în 1914 la Universitatea de studii economice şi industriale din Halle, cu o teză privind *chestiunea agrară în România*. Din 1915 îşi făcuse „ucenicia" la Banca Românească, pentru ca, în 1923, să ajungă director general la

Vintilă Brătianu, Slăvescu fiind pătruns de „sfinţenia" idealului protecţionist vintilist, cum a fost caracterizat ulterior, atunci când a devenit ministru al Finanţelor în Cabinetul Tătărescu. Sprijinit de Vintilă Brătianu, care i-a văzut capacitatea la „Banca Românească" şi la „Creditul Industrial" (în ultima funcţie, un rol în numirea sa având-l şi Tancred Constantinescu[168]), Victor Slăvescu s-a implicat în viaţa politică, devenind liderul organizaţiei de Râmnicu-Sărat a P.N.L., o structură marginală ca importanţă în partid sub raport electoral sau al vizibilităţii publice. Căsătoria cu Valentina Orleanu, din 1922, alăturată capacităţii administrative dovedite, a însemnat un factor al propulsării în prim-planul partidului, ca ministeriabil[169], dar şi ca şeful organizaţiei de Covurlui, Mihail Orleanu rămânând în anii '30 doar preşedinte de onoare. Pe termen lung, succesiunea în afara familiei directe la puterea locală a însemnat dezbinarea organizaţiei, întrucât fiul fostului lider şi cumnatul lui Victor Slăvescu, Mihai (Mişu) Orleanu, s-a apropiat ideologic şi organizaţional de Legiunea Arhanghelul Mihail, devenind un competitor pentru liberali în alegerile din decembrie 1937[170].

4.2. Grigore Monteoru, organizaţia de Buzău a Partidului Naţional Liberal şi dr.-ul C. Angelescu

Doctorul Constantin Angelescu a fost unul din cei mai importanţi lideri liberali ai perioadei interbelice. Ministru al Instrucţiunii Publice în toate guvernele liberale dintre cele două războaie mondiale, cu o operă importantă în planul legislativ şcolar şi al practicii ministeriale, el a deţinut, pentru o scurtă perioadă, după asasinarea lui I. G. Duca, şi funcţia de prim ministru al guvernului României. A fost, cu siguranţă, o personalitate remarcabilă a spaţiului public românesc, fiind unul din cei mai renumiţi medici chirurgi ai perioadei[171]. Implicarea politică s-a

„Societatea Naţională de Credit Industrial", la recomandarea lui Vintilă Brătianu. Era profesor universitar (de monedă, credit, schimb şi studiul şi tehnica băncilor) la Academia de Înalte Studii Comerciale din Bucureşti, precum membru al Academiei Române (corespondent din 1936 şi definitiv din 1939). Cf. Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 788. Era membru al societăţilor elitiste (şi masonice totodată) „Marea Finanţă", „Jockey Club", „Rotary", ceea ce denotă importanţa lui în anumite cercuri (Georgeta Penelea-Filitti, „Un împătimit al muncii : Victor Slăvescu", în Victor Slăvescu, *op. cit.*, vol. I, p. 20-21).

[168] În *Parlamentul*, anul I, nr. 14, joi, 16 februarie 1928, p. 3; *Parlamentul românesc*, anul V, nr. 135, 3 martie 1934, p. 7.

[169] Vezi Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 788, pentru funcţiile deţinute.

[170] Nu pot afirma întrutotul că Mihai Orleanu s-a îndreptat spre legionari ca urmare a dezamăgirii pe linia Partidului Naţional Liberal. A doua fiică a lui Mihail Orleanu s-a căsătorit cu Al. Ghica, care a devenit ulterior şeful Siguranţei legionare în timpul regimului naţional-legionar din 1940-1941. Chiar Mihail Orleanu afirma că „viitorul aparţine Gărzii de Fier" (Victor Slăvescu, *op. cit.*, vol. I, p. 186).

[171] Craiovean ca origine, provenind dintr-o familie de comercianţi din Craiova, mama cu ascendenţă ardelenească (Nicolae Peneş, *Dr. C. Angelescu. Povestea unei vieţi*, Bucureşti, Editura Monteoru, 1998, p. 26), Constantin Angelescu a făcut studii strălucite de

produs după căsătoria sa cu Virginia Monteoru, fiica lui Grigore Monteoru, important membru liberal, care i-a lăsat o avere imensă, sporită ulterior la o bogăţie de proporţii legendare prin avariţia şi zgârcenia personajului[172]. Ca şi averea, dr. C. Angelescu şi-a sporit importanţa politică, ajungând unul din cei mai importanţi oameni politici ai României ante şi postbelice. Adversarii au acuzat că foaia dotală cu care îl „fericise" bătrânul Grigore Monteoru în momentul căsătoriei îi includea şi pe alegătorii din Buzău[173]. În mod cert, cuprindea o poziţie de forţă în organizaţia judeţeană, primirea sa ca membru trezind suspiciuni oamenilor politici locali în condiţiile în care noul venit avea o mare superioritate materială şi politică, prin sprijinul socrului. Nicu Constantinescu, un puternic stâlp al organizaţiei liberale buzoiene afirma: „să-l primim.. dar nu prea ştim pe cine primim"; bogat şi şiret, ştiind să sprijine partidul prin subvenţii pentru propagandă şi presă, dr. C. Angelescu a primit porecla de „şarpele cu clopoţei"[174]. Considerat de mulţi un venetic sau „ginerele văduv al defunctului Grigore Monteoru", impunerea sa drept

medicină la Paris, devenind doctor în Medicină al Universităţii din marele oraş în 1897; a fost intern în mai multe spitale mari din Capitala Franţei timp de 4 ani; întors în ţară, chirurg la Spitalul Brâncovenesc şi, apoi, la Spitalul Filantropia, el a fost numit în 1903 profesor titular la Facultatea de Medicină şi director al Clinicii de Chirurgie din Bucureşti, la Colţea (*Anuarul Parlamentar*..., f. p.). A publicat în reviste prestigioase în domeniul chirurgiei (*Mercredi médical*, *Les Annales de Médicine*, *La Gazette des Hopitaux* ş.a.; a ţinut numeroase comunicări în cadrul societăţilor ştiinţifice din Paris, de biologie, de anatomie şi de chirurgie, atrăgând atenţia specialiştilor; a lucrat cu mari medici-profesori francezi, precum Perrier („Spitalul Lariboisière"), Marchand („Spitalul Saint-Louis"), Terrillon („La Salpêtrière") etc.; a fost membru al „Societăţii Naţionale de Chirurgie" din Paris, al „Societăţii Internaţionale de chirurgie" de la Bruxelles, al „Societăţii Internaţionale de Chirurgie" din Paris (C. Kiriţescu, *op. cit.*, p. 329; vezi unele informaţii biografice şi în Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 34 şi Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, p. 144-145).

[172] Avere care cuprindea, printre altele, moşiile Sărata-Monteoru, Nenciuleşti, moara cu aburi de la Stâlpu, hotelul din staţiunea Sărata-Monteoru (C. Kiriţescu, *op. cit.*, p. 329). Dr. Constantin Angelescu deţinea în perioadă imobile în Bucureşti (printre care şi „Lido"), moşii (Joseni, Stâlpu, satul Ogrăzi), vii (oferite zestre fiicei sale Ioana la căsătoria cu Ştefan Ghica-Budeşti, membru corespondent al Academiei (BAR, Secţia MSS, *Fond dr. C. Angelescu*, II, Acte 1-4,3). În staţiunea Sărata-Monteoru, el a construit un cazinou ultramodern şi un celebru parc englezesc, inaugurat în 1904 (Nicolae Peneş, *op. cit.*, p. 40; Ion Zamfirescu, *Întâlniri cu oameni: întâlniri cu viaţa*, Bucureşti, Editura Eminescu, 1990, p. 31). De asemenea, era un mare capitalist, deţinând terenuri petrolifere la Beciu şi pe Valea Prahovei şi fiind preşedinte la „Steaua Română" („Profesorul în viaţa politică", în *Liberalul*, Buzău, anul XXXVII, nr. 5, 10 februarie 1929, p. 1). Nu numai averea era legendară, ci şi faptul că personajul era zgârcit şi avar (Vezi Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 204-205).

[173] D.I.G., „Ne turtişi fesu, Doctore!", în *Liberalul*, Buzău, anul XXXVII, nr. 1, 13 ianuarie 1929. Chiar şi unul din puţinii biografi ai dr-lui C. Angelescu, Nicolae Peneş, afirmă că „trebuia să continue activitatea socrului" (Nicolae Peneş, *op. cit.*, p. 36).

[174] „Profesorul în viaţa politică", în *Liberalul*, Buzău, anul XXXVII, nr. 5, 10 februarie 1929, p. 1.

şef al filialei Buzău a partidului liberal în dauna numelor consacrate ale partidului a însemnat sciziunea organizaţiei, plecarea unor vechi membri ai partidului, precum Constantin Iarca, Nicu Constantinescu, C. Sărăţeanu, Ştefan Perieţeanu-Buzău. Maniera în care a fost impus dr. Angelescu de către Ionel Brătianu arăta voinţa acestuia din urmă de a domina partidul[175]. Parte a grupului „tinerimii generoase" Radovici-Morţun, dr. C. Angelescu s-a apropiat de altfel de Ionel Brătianu[176], având o carieră parlamentară[177] şi, mai ales, guvernamentală formidabilă, legată mai ales de politica şcolară în România Mare. Această ultimă perspectivă a fost legată de mulţi de ascendenţa soţiei sale, soacra sa, Eliza Monteoru, fiind soră cu soţia lui Spiru Haret, Ana. Din acest moment, a pus stăpânire pe dr. C. Angelescu „demonul politicii", după cum numeşte C. Kiriţescu patima personajului în discuţie de a continua acţiunea haretiană[178]. A aspirat la conducerea partidului liberal, după dispariţia mai multor lideri marcanţi în anii '20. Pentru mulţi liberali, erau greu de uitat zilele negre din Moldova, atunci când, descurajat în faţa ofensivei victorioase a germanilor, dr. C. Angelescu l-a criticat pe Ionel Brătianu ca singur vinovat de

[175] Excluşii din organizaţie, care s-au grupat în jurul ziarului *Liberalul*, scos de C. Iarca, motivau ruptura şi prin faptul că liderii partidului ar fi renunţat la principiile liberalismului, prin renunţarea la preeminenţa individului şi pătrunderea pe făgaşul socialist, ar fi transformat partidul politic într-un ordin monastic, obligat să susţină total ideile şefului (*Liberalul*, Buzău, C. Iarca, XV, sâmbătă 15 mai 1910, p. 1).

[176] Pamfil Şeicaru, *Scrieri*, vol. III, p. 27.

[177] A fost ales mereu, după 1911, ca deputat sau senator de Buzău, devenind în consecinţă senator de drept.

[178] C. Kiriţescu, *op. cit.*, p. 330. Dr. C. Angelescu a ştiut să se înconjoare de profesionişti în domeniul învăţământului, precum Iuliu Valaori (secretar general al Ministerului Instrucţiunii Publice), Constantin Kiriţescu (director general al învăţământului secundar), polivalent, se pare de origine albanez, în tinereţe socialist, Petre Ghiţescu (director general al învăţământului primar şi normal-primar), Ilie Purcariu (director general al învăţământului profesional); ei erau totodată liberali convinşi şi devotaţi dr. C. Angelescu; vezi Constantin Kiriţescu, *op. cit.*, cu interesante contururi pentru Iuliu Valaori (p. 244-249) şi dr. C. Angelescu (p. 328-354); Petre Ghiţescu era considerat omul de casă al d-rului Angelescu (în *Liberalul*, Buzău, anul XXXVII, nr. 10, 31 martie 1929, p. 1). Preocuparea de a fi continuatorul lui Haret a făcut să fie „omul construcţiilor şcolare" („omul cărămidă"); adversarii vorbeau însă de „insomniile" create de umbra lui Spiru Haret, omul reformei româneşti care nu lasă pe dr. C. Angelescu să doarmă, întrucât nici o piaţă publică nu avea o statuie a marelui reformator şcolar; în contrapartidă, numeroase şcoli au primit numele „dr. C. Angelescu" (*Parlamentul*, anul I, nr. 11, miercuri 25 ianuarie 1928, p. 3); adversarii l-au acuzat şi pentru „târârea învăţătorilor pe panta politicii de partid", precum şi pentru asaltul politic asupra băncilor populare („Când politica de partid se amestecă în conducerea băncilor populare", în *Liberalul*, Buzău, anul XXXVII, nr. 6 2 februarie 1929, p. 1). Opera sa şcolară a fost, poate pe bună dreptate, intens criticată, plecând de la diluarea calităţii învăţământului, de la realizarea îndoielnică a celor 6000 de construcţii şcolare, multe din fictive etc. Mai trebuie spus că dr. C. Angelescu, ajuns repede ministru, în 1914, la Lucrări Publice şi Comunicaţii (1914-1916), nu s-a evidenţiat la acest minister, dat fiind şi contextul războiului mondial.

dezastrul ţării, deşi la rândul lui militase pentru o grabnică intrare în război; după cum, el cochetase cu Partidul Muncii înfiinţat de foşti liberali la Iaşi în 1917. Trimiterea lui ca ministru plenipotenţiar al României la Washington avea rolul, după mulţi observatori politici, de a păstra partidului un om de valoare[179]. La acest motiv al înfrângerii personale în competiţia pentru şefia partidului, s-au adăugat caracterul şovăitor, în dorinţa de a fi popular cu orice preţ[180], precum şi orientarea carlistă din anii '30, estompată, dar care nu a înşelat pe nimeni.

Lipsit de mize politice majore în deceniul al patrulea interbelic, dr. C. Angelescu a lăsat conducerea organizaţiei de Buzău a partidului liberal finului său, Justin Stănescu. Avocat, cu o serioasă cultură juridică, decan al Baroului Buzău, avocat la societatea „Steaua Română" şi la alte societăţi, acesta era un luptător politic local de temut, primar al oraşului Buzău şi un important elector[181]. Deşi mulţi îl prezentau drept un bun orator parlamentar (fiind ales de mai multe ori deputat), nu avea anvergură, stând întotdeauna liniştit în băncile majorităţii şi luând rareori cuvântul, mai curând ca „galerie". Erau un modest deputat de Buzău şi nu o vedetă naţională, sintetiza revista *Parlamentul*, în anii '20, poziţia lui Iustin Stănescu[182]. Sprijinit de dr. C. Angelescu, devenit director al oficiosului liberalilor buzoieni, *Liberalul*, Justin Stănescu a ajuns preşedintele real al organizaţiei, stăpânind în fapt judeţul[183].

4.3. Richard Franasovici şi impunerea sa politică

Richard Franasovici a fost născut la Turnu Severin, provenind dintr-o familie cu origini sârbe care obţinuse relativ târziu cetăţenia română, ceea ce explică, de altfel, şi numele familial, de rezonanţă sud-slavă[184]. A fost un personaj controversat, implicat în mari scandaluri de corupţie în anii '20, atunci când a fostsecretar genral şi, ulterior, subsecretar de Stat la ministerul de Interne, între 1923 şi 1926[185]. În

---

[179] Sabina Cantacuzino, *op. cit.*, vol. II, îngrijire de ediţie, studiu introductiv şi note dr. Elisabeta Simon, Editura Albatros, Bucureşti, 1996, p. 203. A fost probabil momentul în care a fost învăţat de M. Ferechide că „independenţa" nu are ce căuta la liberali (Victor Rodan, Tudor Şoimaru, L. G. Legrel, *În halat şi în papuci*, prima serie, caricaturile de A. Dragoş şi I. Anestin, Bucureşti, Editura Vremea, 1933, p. 17).

[180] Vroia să fie la Bucureşti amabil, îndatoritor cu toată lumea (Nicolae Peneş, *op. cit.*, p. 49).

[181] *Figuri politice şi administrative*…, p. 87; *Anuarul Parlamentar*…, f. p.; Vezi şi Lucian Predescu, *op. cit.,* p. 803.

[182] *Parlamentul*, anul I, nr. 17, joi, 8 martie 1928, p. 10.

[183] *Liberalul*, Buzău, anul XXXVII, nr. 3, 30 ianuarie 1929, p. 1.

[184] Vezi informaţii despre tatăl său, ca şef-inspector al Inspectoratului de Navigaţie Fluvială, în *Amintirile Sub - Chirurgului Constantin Florescu*, Turnu-Severin, Tipografia „Minerva" Ath. Bejan, 1936, p. 9. Nu am nici o explicaţie cu privire la obţinerea târzie a cetăţeniei române, alta decât condiţiile de acordare a împământenirii de până la primul război mondial.

[185] Numele lui Franasovici era asociat în perioadă mai ales cu „afacerea paşapoartelor", care a trezit nemulţumirea vocală în partid a lui Ionel Brătianu. Ca subsecretar de stat într-un

acelaşi timp, Richard Franasovici stârnea admiraţia chiar şi unui „adversar implacabil şi absolut" al P.N.L., după cum se autocaracterizează Isac Peltz, care vedea în omul politic liberal o figură de „prinţ singular", elanuri de meridional, îndrăgit de magia cuvântului şi onest, cinstit, gentleman, politicos cu toată lumea, care nu ştia să mintă[186]. În condiţiile Restauraţiei, Richard Franasovici a întruchipat omul politic modern şi frecventabil din partidul liberal condus de Duca, prin spiritul său realist şi energic. Georgiştii, „geloşi" pe revenirea în prim-planul acţiunii publice a lui vechilor liberali, considerau că Franasovici era candidatul pentru un viitor guvern al „preferaţilor" (lui Carol al II-lea, n. mea, Ov. B.)[187]. Avocat de succes[188], cariera lui fulminantă în cadrul partidului liberal se cere explicată, cu atât mai mult cu cât pornirile sale politice iniţiale au fost conservatoare sau de nuanţă conservatoare, aderând la partidul conservator-democrat condus de Take Ionescu. Căsătoria lui cu Mary, fiica din prima căsătorie a generalului Arthur Văitoianu, a determinat trecerea la liberali, unde a acces rapid la funcţii importante din perspectiva partidului, director al ziarului *L' Indépendance Roumanie* şi şef al organizaţiei judeţene Mehedinţi a P.N.L. Ulterior, el a fost ales deputat în toate legislaturile începând cu 1919[189]. În pofida talentului său politic şi a situării sale ca om de lume cu multiple relaţii în protipendada bucureşteană, Richard Franasovici a fost legat la începuturile carierei sale de faptul că era nepot prin căsătorie al generalului Văitoianu. Arthur Văitoianu a fost un personaj cu reale calităţi politice, în pofida carierei militare. O schiţă biografică, alcătuită de fiica sa (a doua), Maria Maltezian, pentru Arhivele Naţionale Istorice Centrale[190], prezintă ascendenţa germană pe linie paternă, mama sa fiind

minister pe care-l conducea mai mult prin delegaţie şeful liberal, Richard Franasovici a acordat, contra unor avantaje personale, paşapoarte unora care doreau cetăţenia română. Un alt „gheşeft" a fost vehiculat în presă în octombrie 1934, atunci când, Franasovici, ca ministru al Comunicaţiilor s-ar fi înţeles cu firma „Renault" pentru cumpărarea autobuzelor necesare Căilor Ferate (serviciile auxiliare automobile nou înfiinţate) deşi alte firme oferiseră condiţii de plată mai avantajoase şi preţuri mai ieftine (Constantin Argetoianu, *op. cit.*, vol. X, p. 372).

186 I. Peltz, „Richard Franasovici", în *Cronica Politică şi Parlamentară*", anul I, nr. 34, vineri, 13 decembrie 1929, p. 3 (pentru Peltz, tipul liberal, intrat în credinţa obştească, era amputat voluntar, meschin ca apariţie fizică şi spirituală, reţinut la vorbă şi la gest, prezumţios la superlativ, otrăvit de miasmele propriului său organism); *Parlamentul*, anul I, nr. 12, joi, 2 februarie 1928, p. 5. Vezi şi la Pamfil Şeicaru, care îl prezintă ca „un om de o nuanţată inteligenţă, prietenos", cu un doctorat strălucit la Paris, preţuit de Ionel Brătianu pentru „tactul şi priceperea lui în tehnica administrativă" (în *Istoria partidelor naţional, ţărănist şi naţional ţărănist*, p. 377).

187 În *Parlamentul românesc*, nr. 1, 18 ianuarie 1931, p. 12.

188 Richard Franasovici a absolvit liceul la Sf. Sava, Bucureşti, şi-a dat licenţa la Facultatea de Drept din Bucureşti şi şi-a obţinut doctoratul la Paris (*Anuarul Parlamentar*..., f. p.); vezi şi Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 333).

189 Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, p. 145; Eugen Stănescu ş.a., *op. cit.*, p. 314.

190 ANIC, fond General Arthur Văitoianu, dos. 23 / f. D., f. 1-15; vezi şi Corvin M. Petrescu, *op. cit.*, p. 27 sau Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 879.

Maria Missir, dintr-o cunoscută familie românească din Galaţi, şi atracţia pentru modelul german de organizare; însă, în contextul războiului, familia Văitoianu a distrus tablourile împăratului Wilhelm şi a lui Moltke. Bun soldat, cu o carieră strălucită în arma geniului, decorat de mai multe ori[191], el a fost gândit ca o soluţie politică după război la dorinţa multora de neutralitate a spaţiul politic. Senator de drept pentru aportul militar din timpul războiului mondial, el a fost numit ministru de Interne şi interimar la Justiţie în guvernul generalului C. Coandă, ulterior ministru de Război în guvernul Ion I. C. Brătianu şi prim-ministru pentru campania primelor alegeri organizate pe baza votului universal în noiembrie 1919. Înscris în Partidul Naţional Liberal, Artur Văitoianu a continuat să fie în prim-planul guvernării, ca ministru al Afacerilor Interne în guvernul Ion I. C. Brătianu (din 1922), trecând apoi, din 29 octombrie 1923, la Comunicaţii. Poziţia lui a fost întărită de numirea lui ca prim-ministru *ad-interim*, în august 1925, în condiţiile în care Ionel Brătianu era suferind şi plecase la băi în străinătate. Afacerile fratelui lui Arhur Văitoianu şi atitudinea din timpul revoltei de la Tatar-Bunar au generat suspiciunea lui Ionel Brătianu asupra capacităţii lui şi a condus la marginalizarea fostului militar. În contrapartidă, Văitoianu l-a sprijinit, după iunie 1930, pe Gheorghe Brătianu în structurarea unui nou partid liberal[192].

Implicat el însuşi în afaceri nu tocmai curate, suferind de pe urma degradării imaginii publice a socrului său, Richard Franasovici s-a menţinut cu dificultate în sfera puterii partidului, poziţia sa de ministeriabil fiind mai mereu contestată, mai ales în 1927-1928[193]. Doar rolul asumat o dată cu revenirea lui Carol în ţară i-a conferit o poziţie cheie în cadrul partidului, ca negociator al reapropierii de putere[194].

---

[191] ANIC, fond General A. Văitoianu, dos. 23 / f.d., f. 16-17.

[192] În noul partid, Arthur Văitoianu a fost formal şef al organizaţiei liberale de Prahova; după 10 februarie 1938, el figurează în guvernul Patriarh Miron Cristea, ca ministru de stat (*Anuarul Parlamentar...*, f. p.; Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, p. 145).

[193] Susţinerea lui I. G. Duca a fost decisivă în această direcţie. Vezi Constantin Argetoianu, *op. cit.*, vol. VIII, p. 142. Însă marginalitatea lui era greu de contestat, Franasovici căutând şi alternative politice, omul politic de la Breasta fiind una dintre ele (*Ibidem*, p. 271).

[194] Cariera lui politică a fost spectaculoasă, plecând şi de la poziţia pe care soţia sa a deţinut-o în cercul intimilor Elenei Lupescu. Ca atare, el a fost ministru al Lucrărilor Publice şi Comunicaţiilor (1933-1937), ministrul de Interne în guvernul Tătărescu care a organizat alegerile nedecise din decembrie 1937. O dată cu impunerea regimului carlist, a preferat să se implice în diplomaţie, ca ambasador la Varşovia şi la Paris. După război, apropiat de Tătărescu, el a fost ministru plenipotenţiar la Berna, reprezentant al guvernului român la Londra, membru al delegaţiei României în cadrul Conferinţei de pace de la Paris, demisionând o dată cu venirea Anei Pauker la conducerea ministerului de Externe. A ales să rămână în străinătate după acest moment. Ca personaj politic a avut o anumită decenţă, în 1934, după asasinarea lui I. G. Duca, el respingând, se pare, sugestia regelui de a deveni primul ministru al guvernului liberal (Pamfil Şeicaru, *op. cit.*, p. 377). Constantin Argetoianu afirmă chiar că decretul regal de numire a lui Franasovici fusese chiar semnat, dar Franasovici „îndrăzneţ numai în umbră", temător faţă de rezistenţele din partid, l-ar fi propus pe Gheorghe Tătărescu (Constantin Argetoianu, *op. cit.*, vol. X, p. 270-272).

* * *

Sunt şi alţi liberali a căror ascensiune politică este explicabilă prin intermediul unor căsătorii avantajoase. Victor Antonescu a fost unul din ei, ca ginere al venerabilului corifeu liberal Gheorghe Matei Corbescu, la un moment dat directorul de la *L' Indépendance Roumanie*[195]. Denumit de amicii săi *Tutore*, jurist, doctor în drept la Paris (1895), diplomat al Şcolii de Ştiinţe politice din Paris, Victor Antonescu a fost, aşa cum se exprimau observatorii, financiar prin vocaţie[196]. El a ajuns profesor la Şcoala de Finanţe şi la Şcoala superioară de ştiinţe de stat, ulterior predând drept constituţional la Facultatea de drept din Bucureşti. Înrudirea avantajoasă i-a adus rapid recunoaşterea politică, el fiind numit ca ministru la Justiţie (1914-1916) şi Finanţe (1916-1917). A devenit o vedetă a partidului în noiembrie 1918, atunci când s-a întors în ţară cu un avion pentru a sugera regelui Ferdinand, din partea primului ministru francez Georges Clémanceau, denunţarea tratatului de la Buftea Bucureşti şi reintrarea României în conflict de partea Antantei. S-a remarcat ca şef al organizaţiei de Teleorman, fiind deputat în mai multe legislaturi. Personalitate simpatică, după faimosul „e lată rău" prin care a caracterizat situaţia după Consiliul de Coroană de la Sinaia din 1916, el a fost însărcinat în anii '20 cu tratarea împrumutului de stabilizare în străinătate, ceea ce indica un posibil fotoliu ministerial la Finanţe. În condiţiile preponderenţei lui Vintilă Brătianu, s-a orientat către diplomaţie, cu mai multe tentative ca ministru al României la Paris (1922-1924) şi, ulterior, la Geneva. Atitudinea lui rezervată în criza liberalilor de după asasinarea lui I. G. Duca, când a refuzat luarea lui în discuţia pentre preşedinţia Consiliului de Miniştri[197], i-a adus recunoştinţa lui Gheorghe Tătărescu care l-a păstrat ca ministru de Justiţie (1933-1935), numindu-l apoi la Finanţe (1935-1936), Externe (1936-1937) şi guvernator al Băncii Naţionale[198].

***

Sub aspectul relaţiilor de putere, rudenia era înlocuită uneori prin prietenie, ca influenţă indirectă. Relaţiile de prietenie ale tatălui cu unul din membrii familiei Brătianu puteau avea repercusiuni pozitive asupra carierei fiului; este cazul lui I. G. Duca, tatăl lui fiind un apropiat al lui Ionel Brătianu, care i-a oferit ulterior şansele necesare pentru a-şi dovedi capacităţile politice. Similară a fost şi ascensiunea poli-

[195] Victor Antonescu s-a căsătorit cu Eliza Corbescu, apropiată de regina Maria. De altfel, pe moşia sa din Vităneşti, Teleorman, a construit o copie fidelă a Capelei „Stella Maris" din castelul reginei de la Balcic.

[196] Raporturile cu Aristotel Galiatzos, apropiatul marelui comerciant de armamanent Sir Basil Zaharof, erau considerate de mulţi o dovadă a capacităţii sale de a face avere.

[197] Vezi Pamfil Şeicaru, *op. cit.*, p. 377.

[198] Asupra lui Victor Antonescu, vezi şi *Dreptatea*, anul II, nr. 85, sâmbătă, 28 ianuarie 1928; *Parlamentul*, anul I, nr. 14, joi, 16 februarie 1928, p. 6; *Anuarul Parlamentar*..., f. p.; Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 40; Vezi şi Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, p. 145 sau Eugen Stănescu ş. a., *op. cit.*, p. 313.

tică a lui Mircea Djuvara, fiul lui Alexandru Djuvara, bun prieten cu Ionel Brătianu, sprijinit de liderul liberal, după moartea timpurie a tatălui[199], în cadrul partidului şi în plan politic[200].

5. Concluzii

Deşi individualizate mai ales la liberali, din motive care ţin de durata mare de existenţă a organizaţiei lor politice, relaţiile de familie ca trambulină pentru impunerea publică nu sunt proprii doar spaţiului românesc. Fără a încerca o analiză comparativă cu alte societăţi politice, trebuie să menţionez că autorii care abordează modernitatea în zona Balcanilor s-au oprit inevitabil la rolul familiei „intime" şi al rudeniei în această zonă a Europei, esenţial pentru a explica realitatea socială şi

[199] Moarte cauzată de sănătatea şubredă. Elisa Brătianu, Ion I.C. Brătianu, *Memorii involuntare*, texte stabilite, note şi prezentare de Marian Ştefan, Bucureşti, Editura Oscar Print, 1999, p. 55-56; Alexandru Djuvara avea doctoratul în Franţa; era reprezentat ca doctrinarul ideilor ce călăuzeau acţiunea politică de partid (ACNSAS, fond Penal 446, vol. 3, dos. Brătianu Constantin, f. 397). Asupra lui, vezi şi Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 275.

[200] Evident însă, şi Mircea Djuvara avea mari calităţi personale, o inteligenţă vie şi o ştiinţă a dreptului puţin obişnuită, chiar dacă, urmare a sprijinului acordat, arareori ieşea dintr-un „comod mamelucism", după cum arătau analiştii partidului liberal. Licenţiat în Litere şi în Drept la Bucureşti, doctor în Drept şi în Filozofie la Paris, profesor la Universitatea din Bucureşti, cu *Teoria generală a Dreptului* şi suplinitor la Catedra de Drept Constituţional, colaborator la mai multe reviste de profil juridic şi filosofic din străinătate, vicepreşedinte al Institutului Internaţional de Filozofie, Drept şi Sociologie Juridică (*Parlamentul*, anul I, nr. 16, joi, 1 martie 1928, p. 3; Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 276), Mircea Djuvara a fost şi conducător al mai multor societăţi economice, precum „Societatea Tramvaeelor" (*Anuarul Parlamentar...*, f. p.). În plan politic, dincolo de alegerea ca deputat în diferitele alegeri organizate de liberali (vice-preşedinte al Camerei Deputaţilor între 1933 şi 1936), a fost membru al delegaţiei române la Conferinţa de pace din 1919-1920, delegat la Liga Naţiunilor şi mai ales ministru al Justiţiei, între august 1936 şi februarie 1937 (Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, p. 145; Eugen Stănescu ş.a., *op. cit.*, 1999, p. 314; vezi şi studiul introductiv al lui Nicolae Culic, „Mircea Djuvara – teoretician şi filosof al dreptului", în Mircea Djuvara, *Eseuri de filosofie a dreptului*, studiu introductiv, selecţia textelor şi note: Nicolae Culic, Bucureşti, Editura TREI, 1997, p. 9-13). Această implicare extinsă i-a prilejuit lui Petre Pandrea o filipică la adresa celui considerat „un liberal" (spre deosebire de el care era un „om liberal") „angrenat într-o sută de comitete şi comiţii, la STB, la BNR, la B[anca] R[omânească] (prescurtare în text – n.mea, Ov. B), la Creditul Carbonifer, la Creditul Minier". „Dar unde nu era angrenat, filosofic?", se întreba retoric şi ironic ziaristul. „În Parlament, în delegaţia permanentă a Partidului Liberal, la Dolj, ca şef de organizaţie politică liberală, şi la Universitate, ca şef de catedră, la tribunal, cu o droaie de clienţi, la Institutul social gustian, în saloane şi la recepţiile ministerului de externe, la legaţii şi pe la diverşi prieteni". El concluziona că „uicuitatea nu-i stătea rău. Nu-i stătea nici bine. Ubicuitatea era vacuitate" (Petre Pandrea, *op. cit.*, p. 239).

politică de aici, prin definirea unei *the ruling class* specifice[201]. Barbara Jelavich, în *Istoria Balcanilor*, îşi construieşte explicaţia despre politica în ţările din zonă într-un mod antropologic, având ca premisă cultivarea pământului. Ocupaţie principală din punct de vedere economică, agricultura şi creşterea vitelor dăduseră în timp naştere unei culturi politice specifice, legată de tradiţionalism, de rezistenţă la schimbare şi de neîncrederea în „autorităţile tiranice", în lumea modernă implicit. Alături de căsătorie, ca instituţie fundamentală pentru acest spaţiu cultural se individualizase practica naşilor de botez, cei care răspundeau practic de bunăstarea finilor lor. În unele zone, în special în Grecia (dar vezi şi cazul românesc, al lui Ion Th. Florescu[202], al lui Mihai Orleanu[203], dar şi al lui Ion Mihalache), un lider politic local putea avea nenumăraţi fini şi fine; familiile acestora îi sprijineau candidatura, iar el le apăra, în schimb, interesele pe lângă administraţie. Aceste relaţii de factură simbolică slujeau astfel unui scop practic, de reprezentare politică şi de putere, ducând la apariţia unor familii politice locale şi transformându-i pe politicieni într-un popor *sui-generis*[204].

---

[201] Asupra clasei conducătoare, vezi teoretizările lui C. Wright Mills, *The Power Elite*, New York, Oxford University Press, 1957 (eu am văzut ediţia franceză, *L' élite du pouvoir*, traduit par André Chassigneux, paris François Maspero, 1969); R. Putnam, *The Comparative Study of Political Elites*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, 1976; Tom B. Bottomore, *Elites and Society*, Harper & Row, New York, 1979; vezi şi unele încercări de teoretizare în spaţiul românesc în Marius Tudor, Adrian Gavrilescu, *Democraţia la pachet. Elita politică în România postcomunistă*, Bucureşti, Editura Campania, 2002 (mai ales p. 27-90 pentru teoriile domeniului).

[202] Celebrul elector Jean Th. Florescu era un fost judecător, ulterior devenit avocat şi om politic takist, mai apoi liberal, care îşi făcuse o clientelă personală, mai ales în rândurile micilor comercianţi din Bucureşti, pe care o sporea prin toate metodele, inclusiv prin botezat şi cununat (Constantin Bacalbaşa, *Bucureştii de altă dată*, vol. III, *1901-1910*, ediţia a doua, Bucureşti, Editura ziarului „Universul", 1936, p. 36-37).

[203] În momentul puterii, liderii organizaţiilor judeţene erau asaltaţi de cereri de intervenţie din partea finilor; un funcţiona, registrator la Curtea de Apel, secţia II din Galaţi i se adresa lui Victor Slăvescu, preşedintele Partidul Naţional Liberal din Covurlui, amintindu-i că era liberal cu tradiţie („din tată în fiu am fost şi suntem liberali"), M. Orleanu cunoscând şi botezând pe mulţi din familie; el solicita intervinţia la Minister pentru o avansare, el cu familia şi cunoscuţii urmând să-şi facă „datoria ca întotdeauna" (ANIC, fond Victor Slăvescu, dos. 216 / 1929-1930, f. 22 şi 22 v.).

[204] Barbara Jelavich, *Istoria Balcanilor. Secolul al XX-lea*, vol. II, traducere de Mihai-Eugen Avădanei, postfaţă de I. Ciupercă, Iaşi, Editura Institutul European, 2000, p. 175. Vezi şi alte analize pentru această arie, precum cea a lui William Joseph Edgar, *The Politics of Westernalization: Eleuterios Venizelos's Third Administration of Greeece, June, 1917-November, 1920*, UMI, 1992, în care este prezentat un politician din circumscripţia Attica, Demetrios Rallis, care avea peste o mie de copii botezaţi (p. 8); Richard Clogg, *Parties and Elections in Greece. The Search for Legitimacy*, Durham, North Carolina, Duke University Press, 1987, p. 6-9; Tatiana Konstantinova, *Bulgaria. 1879-1946. The Challange of Choise*, New York, East European Monographs, Boulder, 1995, p. 46-47; Georges Castellan, *History of the Balkans. From Mahomed the Conqueror to Stalin*, New York, East European Monographs, Boulder,

Bazat pe cultul personalităţii şi pe loialitate, patronajul politic era văzut ca altruist şi binefăcător, generând cultură de clan şi fenomene de nepotism[205]. Aşa cum sublinia Max Weber cu privire la dominaţia de factură tradiţională, societăţile segmentare erau conduse de şefi de linii ereditare la un sistem de „seniorii feudale"[206].

Parohialismul unor astfel de lumi, întârziate sub raportul occidentalizării, determinant în favorizarea practicilor politice bazate pe relaţii de rudenie, nu explică însă suficient la impunerea tipului de elite descris. Sociologul german, citat anterior, identifica drept regulă a modernităţii ascensiunea şi selectarea personalului politic pe motive mai curând tradiţionale. Liderii aveau tendinţa de a promova persoane din cercul lor de putere, fiind dominaţi de „emoţie" în acest proces, simpatia subiectivă pentru o persoană, fundamentându-şi foarte rat alegerea pe elemente cu caracter apreciativ-raţional; din punctul lui de vedere, dexteritatea pur profesională de a îndeplini funcţiile necesare era o chestiune cu totul secundară[207].

Privitor la liberalii români, înainte de concluzii, dar în raport cu cele sugerate mai sus, am să fac două precizări, anunţând astfel o direcţie de cercetare a subiectului. Ca o observaţie empiritică, relaţiile de familie care susţin raporturi de putere în cadrul partidului liberal sunt mai numeroase, în regiunea Vechiului Regat, în Muntenia şi Oltenia cu precădere, fapt explicabil prin tradiţiile culturale sau religioase din zonă. De asemenea, bazate pe relaţiile familiale, situaţiile de putere de la vârful partidului descriu finalmente o sociabilitate liberală şi, este de presupus, se regăseau la baza formaţiunii, în practicile simplilor membri de partid. Nu au realizat o cercetare sistematică în această direcţie, chiar dacă, în documentarea acestei lucrări, am întâlnit menţionate astfel de cazuri la nivelul sectoarelor sau altor organisme liberale.

1992; John K. Cox, *The History of Serbia*, Greenwood Press, London, 2002, p. 52. Sub raport teoretic, vezi *Political Development in Eastern Europe*, edited by Jan F. Triska and Paul M. Cocks, foreword by Gabriel Almond, Praeger Publishers, New York, London, 1977; Ian D. Armour, *A History of Eastern Europe. 1740-1918*, Hodder Arnold, London, 2006, p. 193 şi urm.

[205] Plamen K. Georgiev, *Corruptive Patterns of Patronage in South-East Europe*, V. S. Verlag, Wiesbaden, 2008, p. 67 şi urm.

[206] Max Weber, *Économie et société*, tom premier, Paris, Plon, 1971, capitolul III, „Les types de domination", p. 279.

[207] Idem, „Class, Status, Party", în Reinhard Bendix and Seymour Martin Lipset (eds.), *Class, Status and Power. A Reader in Social Stratification*, Free Press, New York, 1965, p. 68. Cercetătorul german se întâlnea în această afirmaţie cu Robert Michels, care identificase, la rândul său, ca un element al oligarhizării partidelor politice, *nepotismul* (*Partidele politice. Studiu sociologic al tendinţelor oligarhice din domocraţia modernă*, traducere de Andreea Năstase, Bucureşti, Editura Antet, 2011, p. 60). Vezi şi Jacques Coenen-Huther, *Sociologia elitelor*, traducere de Mihai Ungurean, Iaşi, Editura Polirom, 2007, p. 167-168 care, analizând selecţia, reproducerea şi circulaţia elitelor, ajunge la concluzia că legăturile de sânge sau de apartenenţă etnică sunt determinante pentru procesul de recrutare sau, mai curând, pentru cel de *cooptare* în cadrul acestei clase conducătoare.

Ce reprezintă, aşadar, moştenirea unei funcţii sau situaţii politice în cazul liberalilor români? Din punctul meu de vedere, semnifica o reţetă de recunoaştere socială, într-o societate nestructurată, nediferenţiată încă din punct de vedere profesional, în care rolurile politice nu sunt clar atribuite, pentru a prelua formularea lui Max Weber[208], şi în care funcţia politică îţi oferă totul. Într-o ţară periferică, poziţia politică înseamnă negocierea accesului privilegiat la resurse şi la recunoaştere socială. Implicarea în politică era, pe de altă parte, rezultatul culturii politice de factură tradiţionalistă ce domina societatea, pe liberali în mod direct, care adeseori au perceput participarea activă sub raport organizaţional ca pe o datorie, familială sau intelectuală[209], chiar dacă menţinerea era dificilă în condiţiile concurenţei acerbe din perioada interbelică. Aşa cum remarca Ştefan Antim între cele două războaie mondiale, drepturile moştenitorilor erau „revizuite cu migăleală", iar meritele lor trecute „printr-o sită cu atât mai deasă, cu cât şi locul în care sunt surprinşi e mai de vază"[210].

[208] Max Weber, *Économie et société*, tome deuxième, Paris, Plon, 1971, p. 330.

[209] Conform lui Constantin Xeni, mulţi au făcut în România ante şi interbelică politică fără vocaţie; intraseră în politică din consideraţii străine de orice înclinaţie pentru treburile publice, pentru că moşteniseră prin tradiţia familiei boiereşti legături şi avere, considerând astfel dreptul de a conduce ca pe un privilegiu firesc şi cuvenit. Ei au făcut politică fiindcă făcuseră şi strămoşii lor şi fiindcă de „putere" se legau onoruri şi avantaje nedespărţite de numele familiei lor. Alţii, în lipsă de nume, moştenind averi importante, găseau în emoţiile politicii corectivul lipsei de ocupaţie şi perspectivele facile ale situaţiilor proeminente. A treia categorie de oameni politici o formau copiii şi urmaşii bărbaţilor iluştri, cu un capital moral moştenit fără munca personală, care le dădea un avans covârşitor asupra rivalilor, mai ales într-o ţară fără o opinie publică formată, în care prestigiul moştenit al numelui sau averii întunecă uşor valoarea personală a începătorilor. N-a fost urmaş al unui mare om de stat care să nu fi intrat în politică pe poarta numelui moştenit şi care să nu fi găsit rezervat fotoliul primelor rânduri, constata omul politic takist şi liberal. „O atmosferă gata pregătită exagera apoi debuturile chiar mediocre ale noului venit, care îşi vedea realizate cele mai îndrăzneţe aspiraţiuni de mărire" (Constantin Xeni, *Take Ionescu*, notă asupra ediţiei Liliana Scarlat, Bucureşti, Editura Profil, 1999, p. 67).

[210] Şt. Antim, *op. cit.*, p. 25.

V

LIBERALII ROMÂNI ŞI PROPAGANDA POLITICĂ
Despre mijloace propagandistice, publicaţii şi cultul liderului în cazul Partidului Naţional Liberal între cele două războaie mondiale

> „Ca să-şi menţină şi să refacă în continuu priza asupra maselor un partid nu se poate mărgini să înfăptuiască, ci trebuie să ştie a prezenta sub forma cea mai vie înfăptuirile, atenţiei populare" (Petre I. Ghiaţă)[1].

Pentru majoritatea cercetătorilor din ştiinţele sociale care s-au ocupat de spaţiul politic, propaganda reprezintă un rău necesar în lumea contemporană[2]. Modernitatea omologhează valorile discursiv, iar convingerea celorlalţi asupra adevărului cuprins în proiectul tău de fericire socială a apelat adeseori, pe lângă neutralitatea informaţiei, la comentariul interesat asupra faptelor şi ideilor, la vizual sau la ritualul politic. Noile forme de legitimitate statuate de pătrunderea progresivă a maselor în spaţiul politic[3], bazate pe reprezentativitate, au făcut din persuasiune

---

[1] Petre I. Ghiaţă, *Alb şi negru. Introducere în ştiinţa politicei practice*, Bucureşti, Editura „Vremea", 1931, p. 86.

[2] Literatura asupra propagandei politice este foarte vastă, plecând de la lucrările clasice ale lui Jean-Marie Domenach, *La propagande politique*, Paris, Presses Universitaires des France, 1950 (vezi traducerea românească aparţinând Danei Lungu şi lui Dan Lungu, *Propaganda politică*, Iaşi, Institutul European, 2004; Jacques Ellul, cu *Propagandes*, Paris, Armand Colin, 1962 sau Idem, *Histoire de la propagande*, Paris, Presses Universitaires de France, 1976, vezi şi lucrările mai recente, precum David Wedgood Benn, *Persuasion and Soviet Politics*, Basil Blackwell, Oxford, 1989, Garth S. Jowett, Victoria O'Donnel, *Propaganda and Persuasion*, 2nd edition, Sage Publications Inc., Newburry Park, London – New Dehli, 1992, Robert Jackall (ed.), *Propaganda*, London, MacMillan Press Ltd., 1995; James Chapman, „The Power of Propaganda", în *Journal of Contemporary History*, vol. 35 (4), 2000, p. 679-688; *La propagande: images, paralos et manipulation*, sous la direction de Alexandre Dorna, Jean Quellin, Stéphane Simonnet, Paris, L' Harmattan, 2008 etc.

[3] Ceea ce în general este desemnat în ştiinţele sociale prin termenul de *Mass Politics*, vezi *Mass Politics. Studies in Political Sociology*, edited by Erik Allardt and Stein Rokkan, with a Foreword by Seymour M. Lipset, The Free Press New York, Collier Macmillan Limited London, 1970.

un element central al efortului permanent de impunere şi negociere a puterii de către diverşii actori publici.

Din perspectiva ideologică a unei ţări preponderent tradiţionale şi rurale şi marcaţi de autoritarismul guvernărilor lor modernizatoare, liberalii români au resimţit un deficit de legitimitate în România dintre cele două războaie mondiale. Actul propagandistic devenea esenţial în aceste condiţii pentru susţinerea acţiunii politice a partidului în societate. În acelaşi timp, prin intermediul publicaţiilor şi manifestelor editate sau prin punerile în scenă a manifestărilor lor publice, ei determinau participarea, integrarea şi socializarea politică de factură liberală. După mine, nici o altă formaţiune politică nu a fost preocupată în perioadă mai mult decât liderii Partidului Naţional Liberal de ceea ce ei denumeau plastic drept „luminarea votului obştesc", cu referire la noile categorii de alegători din lumea satului românesc.

În acest capitol, nu analizez demersul propagandistic al liberalilor în ansamblul lui. Întreprinderea indică o cercetare autonomă, vastă ca întindere şi ca metodă asumată totodată. Cu trimitere în principal la presă şi circumscriindu-mă partidului liberal, mi-am propus, mai curând, să prezint unele mijloace ale efortului liberalilor pentru a-şi impune discursul în direcţia societăţii şi de a stabili agenda celorlalţi. În raportarea la alte forme şi mijloace propagandistice, cum ar fi manifestările, ritualurile, statuile, albume, fotografiile, discurile radio ş.a., abordarea mea va fi lapidară, din raţiuni legate în principal de documentare. Metodologic, interpretarea calitativă a mesajului legitimator va fi omisă în acest capitol, nefiind interesat aici de discursul liberalilor în sine, cu temele lor majore, recurenţele lingvistice ş.a.[4]. De

[4] Din perspectiva ştiinţelor umane, trimiterea se face, evident, la analiza de conţinut (*content analysis*), în sensul definirii acestei metode de O. R. Holsti, ca fiind „tehnica de a face interferenţe în identificarea obiectivă şi sistematică a caracteristicilor de care dispun mesajele" (O.R. Holsti, *Content Analysis for the Social Sciences and Humanities*, 1969, p. 14, *apud* J. J. Van Cuilenburg, O. Scholten, G. W. Noomen, *Ştinţa comunicării*, ediţia a II-a, versiune românească şi studiu introductiv de Tudor Olteanu, Bucureşti, Editura Humanitas, 1998, p. 126-127; vezi şi Melvin L. DeFleur, Sandra Ball-Rokeach, *Teorii ale comunicării de masă*, traducere şi prefaţă de Ducu Harabagiu şi Cătălina Harabagiu, Iaşi, Editura Polirom, 1999, Patrick Charaudeau, „Le discours propagandiste. Essai de typologisation", în *La propagande: images, paroles et manipulation*, p. 111-126). Ca obiect al analizei, conţinutul manifest al mesajelor este dublat de preocuparea pentru tehnica frecvenţei, a valenţei sau a intensităţii anumitor cuvinte / teme în text, iar, ulterior, pentru „încărcătura evaluativă" a textelor; dincolo de analiza elementelor textuale, este important emitentul în sine, motivele şi concepţiile sale, precum şi recepţia, „lectura" mesajului în sens general (Thierry Lefébure, „L' Influence par la parole", în *Ibidem*, p. 127-139). În evaluarea actorilor politice trebuie urmat, mai curând, un model instrumental decât unul reprezentaţional, considerând intenţia lor nu întrutotul echivalentă cu conţinutul mesajului, acesta depinzând şi de contextul social iar mesajul fiind încadrat astfel unui proces de persuadare socială. Vezi pentru un astfel de demers, studiul meu, Ovidiu Buruiană, „Partidul Naţional Liberal şi contestarea legitimităţii (1927-1928). Practică administrativă şi canon politic", în *In honorem Ioan Ciupercă. Studii de istorie a românilor şi a*

asemenea, nu voi zăbovi nici asupra modului în care textul liberalilor era receptat şi relecturat în perioadă, generând mobilizare politică, ca formă de a măsura impactul acţiunii de persuasiune.

În acelaşi timp, nu pot oferi lucruri valide istoriografic asupra emitenţilor majori ai discursului propagandistic al liberalilor, deşi unele realităţi sunt intuibile istoric. Chiar dacă un Ionel Brătianu a fost interesat marginal de propaganda politică, demersul lui cultural din martie 1927 instituia un nou obiectiv politic pentru Partidul Naţional Liberal şi a reprezentat, totodată, o sursă şi o motivaţie pentru multiplicarea mijloacelor persuasive ale liberalilor români. Într-un alt registru al propagandei, liderul liberal a fost cel care a impus anumite celebrări, în jurul familiei sale mai ales, deşi el nu a construit voluntar, din câte cunosc, un demers politic legitimant în sine. De asemenea, I. G. Duca poate fi plasat în postura de inspirator al propagandei liberalilor români, fără să pot certifica acest lucru prin documente, ci doar pe baze conjencturale, memorialistice şi istorice totodată[5]. Propaganda liberalilor poate fi cu greu gândită ea însăşi ca fiind unitară şi compactă, unipolară. În România interbelică, realitatea mai multor centre de emitere a mesajului liberal arată o competiţie pentru discurs, deşi diverşii actori îşi propunea un acelaşi scop, reprezentarea publică pozitivă a lor şi a formaţiunii însăşi[6]. Din perspectivă organizatorică, liberalii deţineau o *Direcţiune* a *Propagandei*, structură pe lângă Delegaţia Permanentă a partidului. Condusă formal de preşedintele partidului,

relaţiilor internaţionale (Lucian Leuştean, Petronel Zahariuc, Dan Mâţă – coordonatori), Iaşi, Editura Universităţii Alexandru Ioan Cuza, 2007, p. 236-264.

[5] În cazul lui I. G. Duca din postura de decident în direcţia propagandei liberalilor români, fapt asupra căruia voi reveni pe parcursul acestui capitol, vezi rolul jucat în timpul războiului mondial. I. G. Duca, *Memorii*, vol. IV, *Războiul*, Partea a II-a *(1917-1919)*, ediţie şi indice de Stelian Neagoe, Bucureşti, Editura Machiavelli, 1994 şi Stelian Neagoe, „Octavian Goga. tribun al luptei pentru unitatea românilor (studiu introductiv)", în Octavian Goga, *Ne învaţă Mărăşeştii...*, ediţie, studiu introductiv şi note de Stelian Neagoe, Iaşi, Editura Junimea, 1983, p. 16-21. Constantin Kiriţescu, *Istoria războiului pentru întregirea României. 1916-1919*, vol. II, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1989, p. 348 şi urm.

[6] Este cazul publicaţiei *La Roumanie Nouvelle*, editată lunar din 1923 de către cunoscutul om politic Jean Th. Florescu cu mari, lăudabile, dar nerecompensate cheltuieli, cum se exprimau ironici adversarii liderului liberal, sugerând dorinţa acestuia de a fi din nou ministru (*Parlamentul*, anul I, nr. 9, miercuri, 4 ianuarie 1928, p. 16). Era subintitulată revistă de „propagandă naţională", fiind orientată mai ales către mediul parizian. Printre redactori se aflau Francis Lebrun, Ion Olimp şi Edmond Guérive (Lucian Predescu, *Enciclopedia Cugetarea. Material românesc. Oameni şi înfăptuiri*, ediţie anastatică, Bucureşti, Editura Saeculum I.O., Editura Vestala, 1999 [Bucureşti, Editura Cugetarea – Georgescu Delafras, 1940], p. 744; vezi şi ANIC, fond Jean Th. Florescu, dos. 14 / 1927, cu o scrisoare a lui Georges Bienaimé către Jean Th. Florescu privind presa şi opinia publică din Franţa asupra României după moartea regelui Ferdinand şi Idem, dos. 15 / 1927, cu un articol pentru revistă trimis de Georges Le Fèvre). Demersul omului politic liberal nu pornea de la conducerea PNL, reprezentând o modalitate de a ridica miza unei discuţii, dar fiind şi o formă de valorizare proprie în cadrul formaţiunii liberale.

multe din documentele consultate de mine, provenind de la acest organism, poartă semnătura liderului, dar concret de secretarul general, *Direcţiunea* era responsabilă cu coordonarea acţiunilor politice în momentele de cumpănă cum ar fi alegerile sau campaniile de răsturnare; în rest, instituţia avea o activitate puţin vizibilă[7]. Prin urmare, o coordonare de ansamblu şi permanentă a manifestărilor liberale, la nivelul central sau local al mijloacelor şi metodelor de propagandă este dificil de presupus. După cum afirma Mihail Romniceanu despre organizaţia de propagandă locală, însărcinată de menţinerea legăturilor cu populaţia satului, această structură depindea de preocuparea preşedintelui organizaţiei judeţene de a-şi completa reţeaua[8].

---

[7] Această *Direcţiune* îi trimitea, de exemplu, indicaţii liderului organizaţiei Râmnicu-Sărat, Victor Slăvescu (textul poartă semnătura lui Vintilă Brătianu), alături de un număr de exemplare din declaraţia făcută de Vintilă Brătianu, preşedintele Consiliului de Miniştri la Consfătuirea din 17 mai 1928, la Bucureşti (redată după notele stenografice în nr. din 19 mai al ziarului *Viitorul*), pentru lămurirea prietenilor şi a opiniei publice asupra situaţiei politice. Victor Slăvescu era „invitat" să întrunească pe toţi preşedinţii de organizaţii din judeţ şi să citească această declaraţie, dându-li-se şi un număr de exemplare pentru a fi distribuite tuturor comunelor comunale (ANIC, Fond Victor Slăvescu, dos. 212 / f.a., f. 37). Direcţiunea Propagandei trimitea, în 12 iunie 1930, sub semnătura lui Vintilă Brătianu, o scrisoare circulară adresată preşedinţilor organizaţiilor judeţene, cu privire la hotărârile comitetului central în raport cu schimbarea ordinii constituţionale; liderilor locali li se solicita să lămurească membrilor înţelesul atitudinii conducerii de la Bucureşti, dar forma în care se făcea solidarizarea cu poziţia Centrului rămânea la aprecierea factorilor judeţeni (ANIC, fond Casa Regală-Probleme Interne, dos. 3 / 1930, f. 1). Dar cele mai multe convocări, cu precizări de întruniri, erau semnate de I. G. Duca (ANIC, fond Victor Slăvescu, dos. 212, f. 6).

[8] Propaganda directă, specifică lumii interbelice, reprezenta o diferenţă faţă de votul cenzitar, care presupunea o propagandă restrânsă, în condiţiile numărului mic de alegători, legaţi de familii şi cunoştinţe personale. Votul universal făcea improprii vechile metode electorale, cu propaganda făcută mai ales în perioadele electorale şi în timpul celor de răsturnare, rari fiind şefii de organizaţii care continuau şi în intervalul dintre două alegeri, şi atunci numai dacă personal domiciliau în judeţ. Dintre liderii locali, Romniceanu îl prezintă doar pe Vasile P. Sassu, un entuziast, care a înţeles valoarea colegiului al III-lea (ACNSAS, fond I 3051, dos. Romniceanu Mihail, f. 405-407). Propaganda la sate era cea mai importantă în contextul votului universal şi presupunea metode deosebite faţă de cele de la oraşe, şi era făcută de preşedinte şi comitet, aleşi din persoanele cu oarecare situaţii în sat (materială sau morală, mici proprietari săteni, comercianţi locali, preoţi sau învăţători). Dacă şeful organizaţiei judeţene ştia să aleagă pe aceşti propagandişti locali, persoane cu influenţă în sat, se ajungea la succesul campaniilor politice; este cazul dr.-lui C. Angelescu (Buzău), Vasile Sassu (Vaslui) sau M. Orleanu (Covurlui), pe care îi menţionează Romniceanu; organizaţia locală menţinea contactul cu sătenii prin legăturile zilnice ce se formau în sat, prin cuvinte de îndrumare politică (nu întruniri); în perioadele de alegeri, sătenii dacă aveau încredere în comitetul local veneau să discute şi să-şi fixeze atitudinea (Ibidem, f. 407-408). Liderul liberal, individualizând propaganda, menţionează şi pe acei electori care aduceau un mare contingent de voturi

Precizările metodologice de mai sus arată constrângerile unui domeniu de cercetare şi justifică, cred, focalizarea interesului asupra presei ca principal mijloc propagandistic în perioadă. De altfel, până la fenomenul propagandistic legionar, textul scris a deţinut rolul major ca formă de influenţare a opiniilor politice. Cultivarea trecutului şi, în condiţiile personalizării politicii româneşti interbelice, cultul liderului liberal (prezentat la finalul acestui capitol printr-un studiu de caz), direcţii tematice ale propagandei liberalilor, sunt ilustrate în paginile care urmează pentru centralitatea lor discursivă. Referirea la acest subiect rămâne însă marginală şi fragmentară aici, ea regăsindu-se secvenţial, pe relaţia cu anumiţi lideri centrali şi locali, în capitolele şi subcapitolele precedente.

1. Presa liberalilor

> Presa – redutabilă forţă de activism politic, dar poate transforma mediocrităţile în personalităţi, şi invers (Petre I. Ghiaţă)[9].

Prin prisma precizărilor de metodă anterioare, presa apărută în strâns raport cu acţiunea Partidului Naţional Liberal este mai curând descrisă şi nu analizată în acest capitol. În cele ce urmează, încerc să realizez un inventar al publicaţiilor liberalilor, nici acesta complet, care poate însă deschide calea spre o cercetare ulterioară având drept scop evidenţierea manierei în care cei care au editat respectivele ziare şi reviste au folosit autoritatea titlului publicaţiei, au tematizat evenimentele, felul în care au utilizat ilustraţia, au stabilit forma şi formatul informaţiei, cu ştirile pe care le-au reţinut, modul în care le-au ierarhizat, rubricaţia, punerea în formă a enunţurilor şi titlurile, pentru a ajunge, în final, la nivel al lexicului şi al sintagmelor verbale. Din punctul de vedere al metodei, mă situez mai curând la nivelul lucrării din 1922 a lui Nicolae Iorga (*Istoria presei româneşti*) cu privire la presa românească de până la primul război mondial, decât pe palierul abordărilor recente asupra subiectului din ştiinţele sociale[10]. Ceea ce mă preocupă majoritar este realitatea publicaţiilor care aparţineau, explicit sau nu, liberalilor, într-un efort fie şi parţial de a percepe fenomenul propagandei liberale la adevărata lui dimensiune.

În istoriografia românească, nu există o abordare autonomă asupra presei româneşti interbelice, şi cu atât mai puţin asupra presei liberalilor, care să evidenţieze tirajul, numărul cititorilor, politica ziarului, finanţarea etc. Referirile istoricilor la acest subiect sunt marginale, în preocuparea lor de a oferi imaginea completă a

liberale: în Hunedoara, unde activa M. Romniceanu, era cazul primarului Moşuţ, din Săcămaş, de care satul asculta fără discuţie (Ibidem, f. 409).

[9] Petre I. Ghiaţă, *op. cit.*, p. 92.

[10] Vezi utila lucrare din această perspectivă a lui Maurice Mouillaud şi Jean-François Tétu, *Presa cotidiană*, traducere de Valentina Pricopie, Bucureşti, Editura Tritonic, 2003.

unei societăţi[11]. Sub raportul surselor, asupra organizării publicaţiilor editate de liberalii români, cel mai avizat purtător de cuvânt este Asra Berkovitz, deşi imaginea pe care acesta o oferă în faţa anchetatorilor Securităţii este grevată de contextul închisorii, al fricii şi dorinţei de a „corespunde" cu cerinţele ideologice ale noilor puternici ai zilei[12]. Informaţii restrânse pot fi găsite în fondurile Mihail Berceanu şi Ministerul Propagandei Naţionale, Presa Internă, de la Arhivele Naţionale Istorice Centrale.

O încercare de sinteză asupra publicaţiilor liberalilor a fost realizată în perioadă de unul din reprezentanţii tinerilor liberali, Mircea Pârvulescu, în revista cercului de studii „Democraţia"[13]; analiza lui nu are însă un aspect descriptiv, ci prescriptiv, el prezentând, în linii esenţiale, oficioasele partidului şi propunând, la nivelul anului 1935, măsuri pentru o propagandă cu un impact mult mai mare, în condiţiile în care, aşa cum menţionează în preambulul textului său, „în ultimul timp s-a pus chestiunea revizuirii presei liberale".

1.1. Liberalii şi presa. O scurtă caracterizare

Publicaţiile au constituit pentru liberalii români un mijloc privilegiat de a-şi propaga discursul politic. Interesul lor pentru presă deriva atât din fondul doctrinar liberal, structurat în jurul principiilor dialogului civil, libertăţii cuvântului şi autonomiei gândirii[14], cât şi din pragmatism politic, în dorinţa de a institui o nouă realitate politică şi socială. Limitarea prin cenzură generalizată a demersului publicistic a fost practicată rareori de liberali, în pofida acuzelor şi chiar în contextul

[11] Mă refer la lucrarea lui Ioan Scurtu, Ion Bulei, *Democraţia la români. 1866-1938*, Bucureşti, Editura Humanitas, 1991 (capitolul despre presă, *ca a patra putere în stat*, p. 190-206), şi la subcapitolul „Presa" din partea a V (dedicată *culturii, învăţământului, ştiinţelor şi tehnicii, literaturii şi artelor*) din *Istoria Românilor*, vol. VIII, *România Întregită (1918-1940)*, prof. univ. dr. Ioan Scurtu (coordonator), dr. Petre Otu (secretar), Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2003, p. 646-652. Lucrarea cu valenţe de enciclopedie, *Istoria jurnalismului din România în date. Enciclopedie cronologică*, Marian Petcu (coord.), Iaşi, Editura Polirom, 2012, este, din păcate, inutilizabilă, fiind o simplă înşiruire de date şi de titluri de ziare.

[12] ACNSAS, dos. P 456, vol. 2, f. 300-322.

[13] Mircea Pârvulescu, „Presa liberală", în *Democraţia*", anul XXIII, nr. 10-11, octombrie-noembrie 1935, p. 63-67.

[14] Florea Ioncioaia afirmă că „mult timp, presa scrisă a reprezentat simbolul unei lumi: cel al democraţiei liberale după model englez" (Florea Ioncioaia, *Introducere în presa scrisă*, Iaşi, Editura Universităţii „Al. I. Cuza", 2000, p. 5). Vezi şi capitolul al doilea al lucrării, „Industria libertăţii: note pentru o istorie a presei scrise", mai ales p. 28-30, în *Ibidem*, şi Henri-Jean Martin, *Histoire et pouvoirs de l'écrit*, avec la collaboration de Bruno Delmas, Éditions Albin Michel, Paris, 1996, p. 381 şi urm., „L' ère du journal". Din motive uşor identificabile, în secolul al XIX-lea, liberalii au fost concuraţi doar de socialişti în privilegierea demersului de presă (vezi pentru spaţiul românesc Pamfil Şeicaru, *Istoria presei*, ediţie îngrijită de George Stanca, Piteşti, Paralela 45, 2007, p. 243-247).

tendinţelor autoritare din anii ’30, ea fiind, cred, o modalitate de negociere a influenţei şi a fiinţării opoziţiei în momentul guvernării Tătărescu[15].

Conceperea de către liberali a presei scrise ca mijloc modern de informare şi propagandă, dar şi ca factor de presiune în direcţia establishmentului politic conservator din Principate, prin conturarea unei opinii publice, ţinea de reflexul dobândit în Occident de tinerii români aflaţi la studii. În contextul anului 1848 şi al unei prese politice libere, revoluţionare, s-au individualizat figurile mitice ale jurnalismului liberalilor, în persoana lui Mihail Kogălniceanu[16] şi, mai ales, a lui C. A. Rosetti, cel care, prin *Pruncul român* şi, ulterior, prin *Românul*, a generat „o şcoală a ziariştii româneşti”, aşa cum mărturiseau contemporanii[17]. Investiţia masivă în editarea de jurnale a devenit în a doua jumătate a secolului al XIX-lea o marcă a liberalilor români. *Voinţa Naţională*, *L’ Indépendance Roumanie*, *Viitorul*, *Liberalul*, *Democraţia* ş.a. mărturiseau dorinţa lor de a se face auziţi, ca preambul şi justificare pentru acţiunea politică nemijlocită. Evocând în faţa anchetatorilor din Securitatea Poporului evoluţia presei liberale timp de aproape un secol, Asra Berkowitz scria despre fondurile însemnate alocate activităţii de presă, despre ziariştii implicaţi, despre intelectualii angrenaţi în acest demers jurnalistic, despre tipografia modernă şi

[15] În 1927, încetarea temporară a apariţiei ziarelor de partid *Neamul Românesc* şi *România* îi prilejuia unui gazetar de la revista. El sugera că motivul „cenzurii guvernului”, invocat de publicişti şi de oamenii politici deopotrivă, nu era real, trimiţând astfel spre dificultatea susţinerii financiare a ziarului de partid. Mai ales formaţiunile de opoziţie nu puteau asigura subvenţii suficiente, în condiţiile „scumpetei extraordinare a tiparului”. Iar „partizanii cei mai devotaţi politic” nu erau „devotaţi” şi sub raport financiar. El concluziona că presa partidelor mici era „osândită la apostolat”, întrucât nu aveau nici mase de cititori, nici protectori darnici, iar abonaţii puţini nu erau conştiincioşi. „Silită să trăiască din firmituri”, această presă era obişnuită „să dispară pentru totdeauna sau intermitent când fondurile s-au sleit” (Fresco, „Dispariţii de gazete”, în *Politica*, an II, 1927, nr. 356, p. 3).

[16] Cel care făcea o bună analiză din perspectivă naţională a publicaţiilor româneşti (Mihail Kogălniceanu, „Jurnalismul românesc în 1855”, în *România literară*, anul I, nr. 1, 1855, p. 52-54, 66-67, 77-78, *apud Istoria presei româneşti*, antologie de Marian Petcu, Bucureşti, Editura Tritonic, 2002, p. 29-38).

[17] C. A. Rosetti era considerat de contemporani „adevăratul creator al ziarismului politic la noi” (N. Boedeanu, „Discursul presei la înmormântarea lui C. A. Rosetti”, în *Moartea şi înmormântarea lui C. A. Rosetti. Testamentul său şi omagii aduse memoriei sale*, Bucureşti, 1885, p. 71 *apud C. A. Rosetti. Gânditorul. Omul*, studiu, antologie şi note de Radu Pantazi, Bucureşti, Editura Politică, 1969, p. 357-358; sintagmă preluată, mai apoi, de istoricii literari (Radu Pantazi, „Personalitatea lui C. A. Rosetti. Scrierile sale”, studiu introductiv, în *Ibidem*, p. 27). Vezi şi „Cuvântare rostită la aniversarea *Românului*”, în *Banchetul oferit lui C. A. Rosetti cu ocasiunea aniversării a XXV-a a fondării „Românului” la 27 septembrie 1881*, p. 84-94, *apud Ibidem*, p. 315-320. Asupra rolului ziarului *Românul*, vezi şi N. Iorga, *Istoria presei româneşti*, cuvânt înainte de Alexandru Condeescu, Bucureşti, Editura Muzeul Literaturii Române, 1999, p. 132-135, sau Pamfil Şeicaru, *op. cit.*, p. 203-204

despre vastul imobil destinat ziarelor liberale[18]. Nu trebuie omişi din enumerare profesioniştii care au condus aceste publicaţii, de la sus-menţionaţii redactori şi directori de publicaţii din secolul XIX la Jean Procopiu, George Corbescu, Alexandru Mavrodi, N. Maxim, Grigore Tăuşan, Constantin Banu, I. D. Barzan sau Asra Berkowitz însuşi în prima parte a veacului al XX-lea.

După mine, mai important decât educarea sau punerea în contact a indivizilor cetăţeni cu faptul public ca formă de mediere a cunoaşterii[19], presa contribuia la crearea solidarităţii liberale, perpetuând valorile şi discursul liberal. Model de a tematiza realitatea, de a o „comunica", ziarul poate fi gândit ca o tribună internă, care permitea liberalilor vizualizarea reciprocă, cu sentimentul că făceau parte dintr-o mare asociaţie; prin actele politice ale liderilor, dar şi prin menţionarea numelor unor membri simpli de partid, cum ar fi listele de numea celor care aderau la partid, publicaţiile aveau rolul de a legitima condiţia politică „liberală". Simbol al spaţiului public, presa avea astfel un important rol în integrarea politică a liberalului, îl plasa pe individ într-un anumit mediu, îi oferea imaginea apartenenţei sale politice şi culturale, întărind astfel coeziunea şi soliditatea pactului social. Mobilizarea membrilor era obţinută şi prin acţiunea de strângere a de informaţii pentru denunţarea regimului politic sau partidului advers, ca formă de refuz al „lumii dezorganizate". Pe de altă parte, presa constituia un factor de coordonare a partidului, în condiţiile

[18] Analiza asupra presei liberale constituia un capitol al întrebărilor anchetatorilor comunişti; răspunsurile lui Asra Berkowitz sunt problematice prin faptul că autorul încerca să se acomodeze cu noul regim şi tinde să scrie ceea ce el consideră convenabil noilor puternici ai zilei; însă dintre toate anchetele de acest tip în care au fost implicaţi liderii liberali, cea a lui Berkowitz rămâne cea mai importantă în domeniul presei, dată fiind implicarea anterioară a acestuia în conducerea diferitelor publicaţii liberale (vezi ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 300-322). El nu ezită a afirma că liberalii „nu au avut o presă cu răsunet în opinia publică", că ei nu editaseră „ziare care să fie citite". Motivele prezenţei reduse era cauzate, după „mărturisirile" autorului, de concepţia de presă de partid, care presupunea îngustime, egoism sectar, conţinutul referindu-se la rivalităţile cu adversarii politici, la interesele exclusive ale unei coterii politice şi reflectând setea de putere şi dorinţa de a alunga cât mai repede pe concurenţi în exploatarea acestei puteri (Ibidem, f. 301). Oricum, într-o analiză a presei politice, Ioan Scurtu menţiona faptul că, în total, Partidul Naţional Liberal deţinea 54 de periodice, cu 84 900 de exemplare; spre comparaţie, Partidul Naţional-Ţărănesc avea 46 periodice cu cca. 83 000 de exemplare; dacă *Viitorul* scotea 20 000 de ziare zilnic, la care se adăuga *L' Indépendance Roumanie*, cu 6000, *Dreptatea* (oficiosul Partidului Naţional-Ţărănesc) avea un tiraj de 15 000 exemplare, iar *Îndreptarea* Partidului Poporului 10 000 exemplare; un număr semnificativ de exemplare (15 000) aveau ziarele *Neamul Românesc* (condus de N. Iorga) şi *Aurora* dr.-lui N. Lupu (Ioan Scurtu, Ion Bulei, *op. cit.*, p. 201; cifrele au fost preluate de autor după Nicolae Dascălu, „Evoluţia statistică a presei în România interbelică", în *Revista istorică*, nr. 7 / 1981).

[19] Istoricul ieşean Florea Ioncioaia apreciază că presa scrisă are patru funcţii dominante: de informare şi publicitate, de educaţie, de divertisment şi de comunicare (Florea Ioncioaia, *op. cit.*, p. 15-19).

societăţii româneşti, liberalii din teritoriu trebuind să urmărească directivele transmise prin oficioasele formaţiunii.

Prin publicaţiile oficiale sau oficioase ale partidului se coordona astfel activitatea de propagandă şi ele desemnau propaganda permanentă. Această funcţie era cu atât mai semnificativă cu cât în societatea românească tradiţională, cu o ştiinţă de carte limitată, cuvântul tipărit avea o anume magie. Mihail Romniceanu remarca succesul pe care-l aveau manifestele electorale şi ziarele la ţărani, dornici de material de citit şi care colecţionau cu aviditate orice tipăritură[20].

În dorinţa de a sistematiza informaţiile privind presa liberală, am realizat o anume taxonomie a publicaţiilor, dincolo de distincţia necesară dintre reviste şi ziare sau cea implicită dintre publicaţii declarat de partid şi cele care mimează independenţa politică. Criteriile unui asemenea demers sunt legate de importanţa lor în ordinea discursului, plecând de la centralitatea informaţiei vehiculate şi de la rolul în propaganda liberalilor, până la circulaţia ziarului şi relevanţa redactorilor pentru geneza unui anumit tip de mesaj. Astfel, voi analiza publicaţiile liberalilor, cele mai importante dintre ele, din perspectivă politică şi geografică, ca presă centrală, regională, locală şi specifică. O ultimă menţiune priveşte faptul că unele ziare sunt incluse în acest capitol având în vedere apartenenţa celor care scriu la formaţiunea liberală, prin temele susţinute şi nu prin asumare directă.

1.2. Presa centrală a liberalilor români

Existenţa unei prese politice centrale pleacă de la premisa că informaţiile sau comentariile din cadrul acesteia sunt trecute prin grila de lectură a partidului şi sunt supuse controlului acestuia. În mare măsură, mă refer la presa responsabilă cu emiterea discursul oficial al liberalilor, care arată direcţia partidului şi poate fi utilizată în circumscrierea manifestării publice a Partidului Naţional Liberal. Câteva publicaţii aparţin cu certitudine acestui spaţiu esenţial al organizării şi propagandei politice: *Viitorul*, *L' Indépendance Roumanie* şi, oarecum diferit în raport cu definiţia anterioară, *Ordinea*.

1.2.1. Oficiosul *Viitorul*

Pentru perioada interbelică, ***Viitorul*** a fost semnificat drept principalul ziar politic al liberalilor, „oficiosul", iar rolul lui în cadrul structurării formaţiunii depăşea poziţia unei simple publicaţii de partid. Anunţând începutul unui puternice activităţi politice pe tot cuprinsul ţării, cu întrebuinţarea tuturor mijloacelor pentru intensificarea propagandei şi difuzarea programului, Mihail Berceanu, a cărui poziţie în partid crescuse în anii '30, menţiona că evenimentele în perspectivă impuneau o activitate foarte strânsă şi viguroasă, iar pentru această campanie *Viitorul* avea o funcţie de prim-ordin, deoarece prin el urma să se conducă lupta; prin ziar se sublinia ritmul acţiunii, prin el se păstra legătura între conducerea centrală şi cele

[20] ACNSAS, fond I 3051, dos. Romniceanu Mihail, f. 409.

mai îndepărtate colţuri, realizându-se astfel „unitatea frontului liberal". *Viitorul* trebuia să se găsească oriunde vibra un suflet şi o credinţă liberală, preciza liderul liberal[21]. Campania de presă susţinută prin ziarul *oficios* era considerată, de către conducerea formaţiunii liberale, mijlocul politic cel mai potrivit şi mai eficace pentru atingerea scopurilor politice, mai ales pe direcţia mobilizării interne; de asemenea, urmărind mesajele transmise prin ziar, membrii trebuiau să împărtăşească viziunea P.N.L. asupra realităţii în cercul lor de apropiaţi, creând alinierea politică pe orizontală faţă de atitudinile liberalilor. Ei aveau libertatea de a culege din el tot ce credeau că putea susţine cauza partidului[22]. Rolul major al oficiosului a fost demonstrat în condiţiile izolării şi a fragmentării politice a P.N.L. din zilele Restauraţiei (iunie 1930), atunci când partidul a luptat pentru propria supravieţuire. Pentru a fi la curent cu directivele şi cu nota exactă a acţiunii partidului, Vintilă Brătianu recomanda, într-o scrisoare către preşedinţii organizaţiilor judeţene din 12 iunie 1930, ca în afara comunicărilor trimise direct, membrii liberali să urmărească zilnic *Viitorul*, acolo găsind orientările necesare „în toate chestiunile la ordinea zilei" şi faţă de „toate faptele noi ce s-ar produce"[23].

Publicaţia era esenţială astfel pentru fiinţarea politică a liberalilor. Abonamentul la ziar, parte a cotizaţiei pe care fiecare membru o plătea către organizaţia de partid, inducea sentimentul apartenenţei şi al identităţii politice. Mai ales în perioada de început a ziarului, abonamentele erau urmărite de altfel cu cea mai mare atenţie, prezentându-se situaţii cu acei partizani care refuzaseră ziarul sau cu cei care întârziaseră plata abonamentelor[24].

Înlocuind *Voinţa naţională*, fără relief politic la începutul secolului XX în sensul militantismului modern[25], *Viitorul* a apărut propriu-zis din 5/18 noiembrie 1907, ca semn al unui nou început sugerat de „tinerii" liberali din jurul lui Ionel Brătianu, după evenimentele traumatizante social din lumea rurală românească a acelui an.

---

[21] ANIC, Fond Berceanu, I A, dos. 82 / f.d., f. 1.

[22] Scrisoarea către „Stimate Domn", fapt care denotă trimiterea ei standardizată către liderii semnificativi ai formaţiunii, poartă antetul Secretariatul General al Partidul Naţional Liberal, din Bucureşti, calea Victoriei nr. 34 (Idem, dos. 84 / f.d., f. 1).

[23] ANIC, fond Casa Regală. Carol II, Probleme Interne, dos. 3 / 1930, f. 2.

[24] ANIC, fond M. Berceanu, dos. I A 91 / 1910, f. 1-2.

[25] *Voinţa Naţională*, ca ziar liberal, apăruse la Bucureşti din 10 iulie 1884 (data de final a ziarului este de 13 aprilie 1914). Este dificil de a-l considera un oficios liberal, avându-l ca redactor principal, între 1888 şi 1894, pe Barbu Ştefănescu Delavrancea şi ca secretar de redacţie pe Al. G. Djuvara; printre colaboratori întâlnim însă pe D. A. Sturdza, A. D. Xenopol, dar şi I.L. Caragiale sau I. Slavici, mai ales pentru partea literară a publicaţiei (I. Hangiu, *Dicţionarul presei literare româneşti. 1790-1990*, ediţia a II-a revizuită şi completată, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române, 1996 [ediţia I, 1987], p. 525; vezi, ca semnalare, şi Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 909). La începutul secolului, direcţia ziarului fusese încredinţată lui Ion Nădejde, „nepotrivit – după Pamfil Şeicaru – pentru scrisul vioi, colorat, cerut de un ziar". Ca urmare, publicaţia a dispărut agonizant după câţiva ani (Pamfil Şeicaru, *op. cit.*, p. 257).

Actul constitutiv al ziarului menţiona înfiinţarea societăţii anonime pe acţiuni *Viitorul. Ziar de informaţiuni*, care avea drept scop întreţinerea şi exploatarea organelor de presă pentru „îndrumarea şi luminarea maselor populare, pentru propagarea ideilor naţionale şi stimularea ori cărei activităţi individuale şi sociale, în cadrul intereselor generale ale ţării, lupta pentru cât o mai desăvârşită consolidare a unităţii sufleteşti a neamului şi a Statului Român". Sediul asociaţiei se găsea la Bucureşti, iar capitalul social, de 3 milioane, era împărţit în 3000 de acţiuni a câte 1000 de lei valoare nominală, subscrisă în întregime[26]. Liberalii înfiinţaseră o asociaţie formală în toată regula, înscrisă la Tribunal şi la Camera de Comerţ şi industrie din Bucureşti, cu un Consiliu de administraţie care funcţiona pe o durată de 4 ani, cu o Adunare Generală, cu cenzori şi supleanţi[27].

Conform unui raport din 1 iunie 1933, *Viitorul* se tipărise în atelierele proprii până în anul 1919. În acel an, la propunerea lui I. G. Duca şi a lui Vintilă Brătianu, direcţiunea Partidului Naţional Liberal a contopit într-o singură întreprindere tehnică atelierele *Viitorul* cu cele ale ziarului *L' Indépendance Roumanie* sub formă de societate anonimă pe acţiuni, numită *Întreprinderile Independenţa*. Scopul era mai puţin economic, cât ideologic, materializarea promisiunii programatice a partidului privind implicarea muncitorilor în întreprinderile unde lucrează şi participarea lor la beneficii. Asociaţia rezultată urma să fie independentă, acoperindu-şi cheltuielile, iar beneficiul să fie distribuit, în parte, între acţionari şi muncitori. Ziarele care constituiseră fundamentul întreprinderii, prin aportul şi instalaţiile lor, beneficiau, în calitate de acţionare, de un tratament excepţional, fixându-li-se preţul de tipar cel mai mic (50% în raport de alte publicaţii), un mare avantaj faţă de piaţa tipografică. Nevoiţi să se adreseze ulterior Tipografiei de la *Universul* pentru tirajul *Viitorului*, 5500 de foi zilnic cu 4 pagini, cu două schimbări pentru provincie, liberalii plăteau un preţ cu 423 000 lei pe an mai mare, în afară de micile comisioane, faţă de situaţia trecută[28].

[26] Într-o informaţie ulterioară probabil, legată de devalorizarea monedei naţionale în perioada interbelică, găsim informaţia că asociaţia avea un capital social de 6 milioane, împărţit în 6 000 de acţiuni a câte o mie de lei valoare nominală, subscris în întregime. 30% din capitalul subscris (adică 1, 8 milioane de lei) era depus la Banca Naţională a României, iar restul era depus la Casieria societăţii, la cererea Consiliului de administraţie (ANIC, fond M. Berceanu, dos. I A / 58, f.a., f. 1).

[27] Idem, dos. I A 68, f. 1 şi 1 v.

[28] Idem, dos. I A / 21, f.a., f. 1-2. Instalaţiile tipografice şi presa liberală erau valoroase în sine; preluând bunurile „fostului Partid Naţional Liberal", conform unei decizii din mai 1938, Ministerul de Justiţie evalua instalaţiile tehnice ale Societăţii „Imprimeriile Independenţa" la 15 milioane lei, cu un activ realizabil de aproape 2. 700. 000 lei, grevate însă de o datorie de aproape 13 milioane lei. Exploatarea ziarelor *Viitorul*, *L'Indépendance Roumaine*, precum şi *Gazeta Muncitorului* sau *Poşta Ţăranului* erau considerate deficitare (Idem, dos. I A / 41, f.a., f. 40-41).

Direcţia noului oficios fusese încredinţată iniţial lui Constantin Banu, lider liberal, dar şi om de presă, orator şi scriitor de talent[29], care dăduse ziarului de partid o bună calitate culturală[30], păstrată în bună măsură şi după finalul primului război mondial. Sub raport politic, rolul lui I. G. Duca, preocupat de presă şi dovedind vocaţie în anii studenţiei, atunci când colaborase la *Universul* pentru politică externă[31], a fost însemnat, ca asumare a unei noi direcţii de generaţia tânără a liberalilor români; preocupările guvernamentale de după 1914 l-au determinat însă pe Duca să lase conducerea editorială a ziarului lui Alexandru Mavrodi, adus de la *Adevărul* şi care a devenit unul din cei mai importanţi oameni de presă din perioada interbelică în sensul instituţional, nu şi prin scris[32]. Energic, recunoscut prin capacitatea sa organizatorică în mediul jurnalismului românesc, acesta a reuşit să facă din *Viitorul* o publicaţie cu un caracter politic pregnant, cu două ediţii pe zi în momentele importante ale vieţii publice. Ziarul a fost condus, de altfel, de personaje importante din perspectiva partidului, Nicolae Maxim preluând direcţia publicaţiei după 1930[33]. Materialele din *Viitorul* erau semnate rareori, cu precădere articolele politice de fond aparţinând liderilor liberali (Vintilă Brătianu, I. G. Duca), care întăreau o linie politică în momentele de criză, sau textele cu caracter economic şi cultural. Identitatea jurnaliştilor de la oficiosul liberal poate fi aflată, cel mai adesea, prin mărturiile indirecte ale contemporanilor[34]; numele cele mai vehiculate în raport cu *Viitorul* în perioada interbelică sunt cele ale lui administratorului publicaţiei, Stoian Georgescu, apoi Grigore Tăuşan (care semna sub pseudonimul *Petronius* o tabletă în

[29] El a scos, de altfel, o revistă culturală săptămânală foarte importantă în perioadă, *Flacăra*, despre care voi face referire mai jos.

[30] Pamfil Şeicaru aprecia foarte mult inteligenţa, gustul literar rafinat şi cultura lui Constantin Banu; el îi remarca în redacţia de la început, alături de Grigore Tăuşan, Bartolomeu (Bartu) Cecropide, A. Savela, pe poetul Ion U. Soricu, pe Ion Minulescu, care îngrijea colţul literar al ziarului, şi pe Pompiliu Păltânea, corespondent la Paris şi care trimitea scrisori dominate de informaţia culturală (Pamfil Şeicaru, *op. cit.,* p. 256-257). Pentru evoluţia interbelică a lui I.U. Soricu, vezi şi *Ibidem*, p. 290.

[31] Vezi I. G. Duca, *Lumea la început de veac*, ediţie, postfaţă, note de Damian Hurezeanu şi Nicolae C. Nicolescu, Bucureşti, Editura Eminescu, 1994.

[32] Vezi un portret al lui Alexandru Mavrodi în subcapitolul dedicat ziariştilor liberali. Trecerea conducerii ziarului către Alexandru Mavrodi a făcut parte din transformarea pe care a cunoscut-o *Viitorul* în 1914, gestionată de Ionel Brătianu, care a dorit să de-a oficiosului liberal un caracter politic mai accentuat. Alexandru Mavrodi fusese cea de-a doua soluţie, după ce un alt bun redactor, Iosif Nădejde, refuzase preluarea (Pamfil Şeicaru, *op. cit.*, p. 282-283).

[33] Nicolae Maxim era ieşean (născut în 1885), cu studii juridice; ziarist profesionist, dar şi om politic liberal, el a fost succesiv prefect al Iaşilor, secretar general (1922-1924) şi subsecretar stat (1933-9 iunie 1934) la Ministerul Muncii şi Ocrotirilor sociale; deputat de Hotin şi de Ilfov, în 1931; a fost şi preşedinte al Consiliului de administraţie al Casei Pensiilor (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 535; *Anuarul Parlamentar. 15 iunie 1931*, f. p.)

[34] *Politics and Political Parties in Roumania*, with 20 Photographs and a Genealogical Tree, 1936, International Reference Library Publishing Co., London, p. 359-360.

ideea de satiră)[35], criticul Mihail Dragomirescu (considerat reprezentantul cultural al Partidul Naţional Liberal)[36], Aurel Marcu[37], Alexandru Săndulescu[38], Raoul V. Culianu[39], Al. Gruia, Aurel Savela, secretarul ziarului[40], Honoriu Bănescu (semnatarul mult timp al foiletonului din ziua de marţi)[41], Ion Totu[42], Ştefan Vlădescu[43], Alexandru Cazaban etc.

---

[35] Grigore Tăuşan (24 ianuarie 1874 în Bucureşti-1953) a fost licenţiat în drept şi filozofie al Universităţii din Bucureşti. Fost profesor de filozofie, el a ajuns chiar director general al Casei de Credit şi Ajutor a Corpului Didactic. Doctor în drept la Bruxelles, diplomat al Şcolii de la Hautes Etudes (unde a fost elev al lui Henri Bergson), a fost un moralist de tip francez, om de litere şi publicist de valoare;sub pseudonimul Petronius, a scris „Notele zilnice" din ziarul *Viitorul*, rubrică aflată pe prima pagină a oficiosului liberal. Scriitor cunoscut în epocă, Grigore Tăuşan a publicat lucrări filosofice, precum *Filosofia lui Plotin*, *Morala lui Kant*, *Trei probleme filosofice*, *Evoluţia sistemelor de morală*, *Opiniile unui singuratic* ş.a.; directorul general al „Casei de Credit a Corpului didactic"; membru al Comitetului de lectură al Teatrului Naţional, al Ateneului, al comitetului Sindicatului ziariştilor şi colaborator la numeroase reviste literare şi filosofice, cum au fost *Convorbiri literare*, *Revista generală a învăţământului*, *Mişcarea*, *Secolul*, *Voinţa Naţională*, *România nouă*, *Rampa*, *L' Indépendance Roumanie*; a fost ales, în 29 mai 1939, membru de onoare al Academiei Române (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 837; *Figuri politice şi administrative*…, p. 132; Mihail Straje, *Dicţionar de pseudonime, alonime, anagrame, asteronime, criptonime ale scriitorilor şi publiciştilor români*, Bucureşti, Editura Minerva, 1973, p. 708).

[36] Mihail Dragomirescu (1868-1942) a fost profesor de estetică la Facultatea de Litere a Universităţii din Bucureşti şi ulterior la seminarul pedagogic universitar, cu studii de estetică la Paris şi la Berlin; a avut o intensă activitate publicistică, fiind redactor şi iniţiator de ziare şi reviste (cu multe pseudonime, a scris în *Convorbiri literare*, *Convorbiri critice*, *Luceafărul* din Sibiu, *Ţara noastră*, *Flacăra*, *Capitala*, *Revista critică*, *Analele liberale*, *Buletinul Institutului de Literatură*, Ritmul vieţii" ş.a.); cf. Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 288; Mihail Straje, *op. cit.*, p. 234.

[37] Aurel Marcu se născuse în Ardeal, la Arad (în anul 1880); a făcut studii însă în Vechiul Regat, fiind licenţiat în Drept; a fost avocat la ministerul de Interne şi la cel al Agriculturii; ca ziarist, după 1899, a scris la *România Jună* şi, ulterior (de la 1900), la *Voinţa Naţională* şi la *Viitorul*. A murit în 20 septembrie 1937 (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 521).

[38] Alexandru Săndulescu (născut în 1890, la Călăraşi), licenţiat în drept, absolvent al Facultăţii de Litere şi Filozofie a Universităţii din Bucureşti, s-a evidenţiat mai curând ca ziarist, fiind redactor la *Viitorul* şi preşedintele sindicatului ziariştilor; om politic liberal, a fost senator de Sălaj (ales în decembrie 1933), chestor la Senat şi chiar vicepreşedinte al Senatului în 1936; era perceput drept un hâtru, bun de glume (*Parlamentul românesc*, anul V, nr. 144, 6 mai 1934, p. 5). El a scris, alături de Bibi Georgescu, opera de propagandă liberală *Figuri politice şi administrative în epoca consolidării*, apărută la Tipografia „România Nouă" Theodor I. Voinea, în 1924.

[39] Raoul V. Culianu, născut la Iaşi (în 1897), era licenţiat în Drept şi a practicat şi avocatura (fiind procuror al Tribunalului din Cluj) alături de ziaristică; a fost redactor la *Viitorul* şi *Argus* (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 241).

[40] Aurel Savela a fost un publicist cunoscut al perioadei, cu colaborări importante la *Facla*, *Revista critică* etc. (Mihail Straje, *op. cit.*, p. 632).

[41] În *Parlamentul*, anul I, nr. 4, miercuri, 23 noiembrie 1927, p. 15.

Absenţa explicită a liderilor din paginile ziarului nu reprezenta dezinteresul conducerii liberale pentru mesajul transmis prin *Viitorul*. Ionel Brătianu avusese, e adevărat, o antipatie faţă de presă, depreciind, după Ion Totu, acest angrenaj al politicii moderne într-o ţară dominată de analfabetism şi considerându-se mai presus de a face apel la concursul presei. Însă, spre deosebire de fratele său, Vintilă Brătianu, ca şi I. G. Duca de altfel, gândea diferit problema publicaţiilor partidului; deşi era, după acelaşi autor mai sus menţionat, insensibil la atacurile presei, citind, de altfel, doar *Viitorul* şi *Universul*, el a avut o „mare slăbiciune" pentru *Viitorul*; departe de imaginea sectarului feroce, fratele mai mic al lui Ionel Brătianu mergea zilnic în strada Edgar Quinet, unde se afla sediul ziarului, pentru a discuta cu ziariştii sau pentru a scrie sau dicta articolul politic; de asemenea, îşi asuma răspunderea publică pentru atacul violent al ziarului împotriva cuiva, indiferent cine dintre redactori era autorul incriminat. Timpul petrecut la *Viitorul* constituia „cele mai plăcute ore din viaţa lui", după cum aprecia ulterior Ion Totu[44]. O parte din viaţă şi-o petrecuse în redacţia publicaţiei, rememora şi Grigore Tăuşan, în panegiricul rostit la moartea liderului liberal, vizitele cotidiene ale lui Vintilă Brătianu în fiecare dimineaţă, cu reveniri, uneori, spre seară; se comportase ca un ziarist profesionist, considerând gazeta „prima grijă" şi fiind un cunoscător îndeaproape al „fabricii de gânduri şi concepţii, de polemici şi de luptă"[45]. În 1923, răspunzând lui Virgil Madgearu, care acuza tonul violent al oficiosului liberal, Vintilă Brătianu mărturisea că nu putea face momentan „ceeace am făcut în timpul opoziţiunei, să mă duc în

[42] Ion Totu, născut în 6 ianuarie 1895, la Bucureşti, a fost licenţiat în litere al Universităţii din Bucureşti, implicat în presă şi ajungând în anii '30 prim redactor politic al ziarului *Viitorul*, şef al cenzurii (1934) şi deputat de Roman (1934-1937); intrat în presă în 1913, la *Universul*, a fost „racolat" imediat după război de liberali, la *Viitorul*, fiind numit şi şef al Serviciului Presă al Preşedinţiei Consiliului de Miniştri între 1920-1921; a fost codirector al publicaţiei *Semnalul* (în 1938), scoţând între cele două războaie mondiale revista *Cronica politică şi parlamentară* (despre care voi discuta în acest capitol) şi *Viaţa de azi*; a fost, de asemenea, corespondent al ziarului *L' Europe Nouvelle* din Paris şi a colaborat la *Universul literar*, *Arhiva* din Iaşi, *Cele trei Crişuri*, *Ramuri* din Craiova etc. (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 858; vezi, pentru informaţii parţiale, şi *Parlamentul românesc*, anul V, nr. 132, 4 februarie 1934, p. 16).

[43] Ştefan Vlădescu era originar din Moldova, cu studii juridice la Iaşi, ulterior redactor la *Evenimentul*, secretar de redacţie la *Mişcarea* (1914-1916), şef redactor la *Opinia*. Imediat după război, s-a alăturat lui Pamfil Şeicaru şi Cezar Petrescu, ca redactor şef la *Bucovina*. În 1921, s-a mutat la Timişoara ca prim redactor al *Banatului românesc*; aici, el a înfiinţat primul sindicat al ziariştilor bănăţeni. Ulterior a înfiinţat *Cuvântul Banatului*. La sfârşitul lui 1923, a preluat direcţia ziarului *Nădejdea*, organul oficial al Partidul Naţional Liberal din Banat, fiind totodată, din 1928, şi redactor politic la *Viitorul* (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 904). A murit în 1931.

[44] Ion Totu, ziarist, fost deputat, *Vintilă Brătianu. Figuri reprezentative*, Bucureşti, Editura Clujana, f.a. [1946], p. 12.

[45] Gr. T. [Grigore Tăuşan], „Vintilă Brătianu la *Viitorul*", în *Viitorul*, anul XXII, nr. 6870, duminică, 28 decembrie 1930, p. 2.

fiecare zi la *Viitorul*"[46]. Rolul important al lui Vintilă Brătianu în politica ziarului era dat, în afara articolului de fond, de inspirarea campaniilor de presă şi de informaţiile furnizate pentru diverse materiale politice şi economice[47].

Era un ziar bine făcut din punct de vedere profesional, aprecia retrospectiv A. P. Samson, un jurnalist din acea vreme, şi reprezenta o formulă modernă în raport cu vechile foi liberale[48]. Această impresie a fost întărită după ianuarie 1932, atunci când tinerii intelectuali de la *Păreri Libere* au trecut în coloanele *Viitorului*, dând un caracter mai dinamic publicaţiei. Ziar politic, oficiosul liberal conţinea însă o pagină literară la care colaborau uneori scriitori şi graficieni de valoare, precum Ion Minulescu, Claudia Millian, M. Sorbul, M. Dragomirescu, Iser, dar şi oameni de ştiinţă ca I. Simionescu[49].

Tirajul mare al *Viitorului*, după ştiinţa mea cel mai mare pentru un ziar de partid, dă măsura interesului pe care conducerea liberală îl avea pentru diseminarea mesajului partidului şi pentru crearea solidarităţii. Deşi Asra Berkowitz amintea *Viitorul* cu 3-4000 de foi tipărite zilnic pentru Bucureşti şi tot atâtea pentru restul ţării[50], analize istorice mai recente indică un tiraj de 20 000 de exemplare zilnic pentru oficiosul liberal[51].

Ziarul şi-a modificat puţin ţinuta pe parcursul perioadei interbelice, consecvenţa editării şi a formatului lui întărind funcţia identitară a publicaţiei cotidiene pe relaţia cu membrii de partid[52].

---

[46] „Prima interpelare în chestiunea leului", şedinţa din 1 februarie 1923 a Adunării Deputaţilor, în Virgil Madgearu, *Turtucaia economică. Patru discursuri parlamentare şi un cuvânt de încheiere de V. N. Madgearu, deputat*, Bucureşti, Editura „Dreptatea", f.a. [1928], p. 8.

[47] Gr. Tăuşan (profesor, director al Casei de credit a Corpului didactic, ziarist), Vintilă Brătianu la redacţia *Viitorului*", în *Viaţa şi opera lui Vintilă I. C. Brătianu. Văzute de prietenii şi colaboratorii săi*, Aşezământul Cultural Ion C. Brătianu XXXII, Bucureşti, Imprimeriile „Independenţa", 1936, p. 479. În legătură cu violenţa campaniilor jurnalistice orchetrate de Vintilă Brătianu, vezi Pamfil Şeicaru, *op. cit.*, p. 294. Ziaristul l-a antipatizat pe liderul liberal din perspectivă politică (la un moment dat, el aflându-se alături de naţional-ţărănişti) şi umană, prezentându-l ca pe „cel mai pătimaş om politic", al cărui sectarism „nu cunoştea limite". După el, campania violentă intrumentată de Vintilă Brătianu prin oficios „nu avea nici scuza convingerii, nici a formei", considerând că toate mijloacele de atac împotriva adersarilor erau bune (Pamfil Şeicaru, *op. cit.*, p. 294).

[48] A. P. Samson, *Memoriile unui gazetar (1927-1937)*, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1979, p. 112-113.

[49] I. Hangiu, *op. cit.*, p. 521.

[50] ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 301.

[51] Ioan Scurtu, Ion Bulei, *op. cit.*, p. 201

[52] În anii '30, după dispariţia fizică a „sectarului" Vintilă Brătianu şi a campaniilor sale „triviale" de acuze „deşănţate" prin *Viitorul*, Pamfil Şeicaru era impresionat de urbanitatea de stil a publicaţiei, de lipsa de „sectarism" (Pamfil Şeicaru, „George Tătărescu. Anexă la *Dosarul istoric* întocmit de Al. Creţianu (1886-1957)", în *Scrieri din exil*, vol. 2, *Portrete politice*, ediţie îngrijită şi prefaţată de I. Oprişan, Bucureşti, Editura Saeculum I. O., 2002, p. 318). Mircea Pârvulescu discuta, la nivelul anului 1935,

Impactul mare pe care îl avea publicaţia este sugerat indirect, prin preocuparea adversarilor partidului de a-i obstrucţiona apariţia, prin restrângerea mijloacelor financiare şi tipografice. În 1938, cu interzicerea partidelor şi a propagandei de partid şi cu preluarea mijloacelor şi bunurilor acestora, şi după al doilea război mondial, *Întreprinderile de Cultură Naţional Liberală*, cărora legal le aparţinea *Viitorul*, au fost puse sub administraţie forţată. Condus de energicul preşedinte al Tineretului Liberal, Mihail Fărcăşanu[53], *Viitorul* însuşi a fost interzis definitiv de regimul comunist, după mai multe ordine de suspendare temporară[54].

1.2.2. L' Indépendance Roumaine

L' Indépendance Roumaine a apărut încă din 1875, fiind una din cele mai vechi publicaţii din România. Fundat ca ziar independent de Frédéric Damé, profesor francez şi om de litere, el a devenit ulterior oficios de limbă franceză al partidului şi guvernelor liberale. În timpul războiului mondial, ziarul s-a aflat sub direcţia lui Ion (Jean) Procopiu, unul din intimii lui Ionel Brătianu, ca ilustrare a

necesitatea unor mici modificări ale publicaţiei oficioase, precum accentuare a nuanţei culturale a ziarului pentru numărul de duminică, revenirea la vechiul obicei de a se da, în fiecare număr, o anumită cronică de specialitate, totdeauna aceeaşi în aceeaşi zi şi acordarea unui spaţiu tipografic mai mare informaţiilor din provincie (Mircea Pârvulescu, art. cit., p. 64).

[53] Asra Berkowitz îl descrie pozitiv, ca având studii serioase la Berlin şi în Anglia, dar fiind lipsit de simţ politic (ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 310).

[54] După ianuarie 1946, în condiţiile interzicerii *Viitorului*, liberalii au scos un nou ziar, condus de Asra Berkowitz, intitulat *Liberalul*. După directorul lui, era un ziar de opinie publică, cu largă difuzare şi care constituia o ruptură oarecum de vechea practică a presei liberale; din redacţie făceau parte Ion Zurescu ca redactor-şef (fost şi la *Viitorul*) şi o serie de tineri liberali cu studii strălucite, precum Dan Amedeu Lăzărescu (care semna *Daniel Sihastru*), Paul Dumitriu (cu pseudonimul *Polyb*), Dima R. Anastasescu, Marmeliuc; colaboratori permanenţi erau C. C. Zamfirescu, Mihai Romniceanu, profesorul Grinţescu, agronom, inginerul Ion Motaş, prof. univ., Şerban Cioculescu etc.; încercând să nu provoace autorităţile la măsuri de forţă, publicaţia şi-a moderat tonul, respectându-şi adversarii, evitând atacurile personale; de altfel, au fost puţini cei din direcţia partidului care să scrie în noul oficios. Ziarul s-a evidenţiat mai ales prin campania împotriva *fripturiştilor* Gh. Tătărescu, Petre Bejan, apoi Ghelmegeanu, Ralea, grupul de la Fundaţii, în frunte cu Gh. Călinescu, Ion Pas şi Voitec sau chiar Mihail Sadoveanu. Tonul atrăgător şi viu au contribuit la răsunetul ziarului, deşi difuzarea era legată mai ales de Bucureşti; publicaţia liberală a ajuns la 70 000 de exemplare tiraj zilnic, deşi, în mod oficial, cu hârtia pusă la dispoziţie de autorităţi nu se puteau scoate decât 20 000; *Liberalul* a putut să se susţină prin propriile mijloace şi să ramburseze partidului cele 40 de milioane puse, dintru început, la dispoziţia sa. În toamna lui 1947 (în noiembrie), cenzura şi arestările unor oameni politici liberali a făcut ziarul inoportun, marcând astfel dispariţia presei liberale (Idem, f. 310-317; ACNSAS, fond I 3051, dos. Romniceanu Mihail, f.369-371).

importanţei pe care o dobândise publicaţia pentru propaganda liberală[55]; moartea sa i-a adus la conducere pe George (Gheorghe) Matei Corbescu şi Richard Franasovici, mai curând oameni politici decât jurnalişti[56], şi, după 1927, pe dr. Asra Berkowitz, unul din principalii ziarişti români ai perioadei interbelice; acesta condusese, de altfel, ziarul şi în perioada anterioară, alături de Enric Algazi, plecat ulterior la parizianul *La Temps*, Gheorghe Matei Corbescu reprezentând directorul formal[57]. Printre ziarişti, regăsim nume importante ale perioadei precum Sebastian Şerbescu, Grégoire (Grigore) Caracostea, Edmond Guérive, Henri Durand, George Nenişor sau d-na Rose Chaies[58]. Existau şi colaborări din partea unor ziarişti din străinătate, obţinute uneori chiar prin intermediul lui Nicolae Titulescu. Unii dintre redactorii publicaţiei, precum Algazi, Şerbescu şi Berkowitz, erau totodată

[55] Ion Procopiu (1863-1918) făcuse studii la Şcoala Politehnică şi Institutul Agronomic din Paris. Director al ziarului *L'Indépendance Roumanie*, el a fost şi preşedinte al sindicatului ziariştilor, reprezentând această asociaţie la Congresul internaţional al presei de la Berlin; a activat în cadrul Partidului Naţional Liberal, fiind deputat de Teleorman (era născut la Roşiorii de Vede). Ca jurnalist a colaborat şi la *Gazeta* (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 695; Mihail Straje, *op. cit.*, p. 575).

[56] Gheorghe Matei Corbescu a făcut studii de drept la Paris, obţinând doctoratul în ştiinţe juridice. Fruntaş al partidului liberal, el a deţinut mai multe funcţii publice. A fost, astfel, şeful de cabinet al lui Ionel Brătianu ca ministru de Interne (în 1907), prefect de Fălciu (1908-1910), prefect al Capitalei (1914-1916), director general al P.T.T. (în 1916), prefect al oraşului Iaşi, în timpul refugiului în Moldova (1916-1918), înalt comisar al guvernului pe lângă armatele aliate, deputat al Capitalei (1919-1920) şi primar al Capitalei (1922-1923); ulterior deputat de Ilfov. După Lucian Predescu, el fusese directorul publicaţiei de limbă franceză a partidului şi între anii 1912-1913 (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 220). Adversarii politici îl desemnau un „venerabil corifeu liberal" şi pentru faptul că era socrul lui Victor Antonescu (în *Dreptatea*, anul II, nr. 85, sâmbătă, 28 ianuarie 1928, p. 2).

[57] După chemarea lui Enric Algasi la Paris ca redactor la ziarul *Le Temps*, în 1918, Asra Berkowitz a devenit conducătorul în fapt al ziarului *L' Independance Roumaine*. Însă între 1919 şi 1923, George Corbescu apărea drept director al publicaţiei, iar din 1924 şi până 1927, Richard Franasovici; după 1927 (până în 1937), Asra Berkowitz a fost în postura formală şi reală de director al publicaţiei, aşa cum arăta un raport din 8 octombrie 1941 al Direcţiunii Generale a Poliţiei către Cabinetul Secretarului General din Ministerul de Interne; după această dată s-a încheiat o convenţie între ziar şi Ministerul Justiţiei, devenită proprietara ziarului, semnată Victor Iamandi, prin care acesta era însărcinat cu conducerea ziarului (ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 488 verso).

[58] *Politics and Political Parties in Roumania*, p. 361. Sebastian Şerbescu deţinea un doctorat în ştiinţe juridice la Paris; în timpul şederii la Paris, care s-a suprapus peste cel al războiului mondial (era născut în 1895), el a organizat şi condus biroul de presă şi propagandă română, colaborând la diverse reviste franceze. În ţară, el a întemeiat şi condus mulţi ani agenţia de presă „Orient-Radio" (*Rador*); de asemenea, a scos revista *Fapta*, şi, împreună cu Grigore Gafencu, *Revista Vremii*; era colaborator la *Journal des Débats* din Paris şi la *l'Europe Centrale* din Praga (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 775). Henri Durand era născut în România (la Călăraşi, în 1875) şi licenţiat în drept la Bucureşti, dar reţinut de Predescu drept ziarist, redactor de la începutul carierei, la *L' Indépendance Roumanie* (*Ibidem*, p. 298).

corespondenţi ai unor ziare şi agenţii de presă din străinătate, din Paris, Londra, Bruxelles, Elveţia şi Italia, având contacte personale cu un mare număr de ziarişti şi participând la conferinţe internaţionale şi şedinţele Ligii Naţiunilor de la Geneva, pe diverse probleme. Ei au încercat, astfel, să angreneze opinia publică în jurul ziarului şi să susţină, nemijlocit, politica şi prestigiul Partidului Naţional Liberal.

Ziarul *L 'Independance Roumaine* fusese un mijloc de expresie esenţial pentru liberali înainte de 1916, când limba franceză forma o a doua limbă maternă a elitei politice şi culturale româneşti, şi în perioada războiului, mai ales a refugiului de la Iaşi, în condiţiile prezenţei misiunii franceze în România. Tirajul său a crescut atunci de la media de 3-4000 la 7-8 000 de exemplare zilnic, după Asra Berkowitz[59]. După război, scăderea prestigiului limbii franceze în mediile elevate ale societăţii a transformat publicaţia într-un mijloc de propagandă pentru străinătate[60]; însă, *L 'Independance Roumaine* a reprezentat şi o formă a liberalilor de a crea presiune asupra adversarilor politici, prin legăturile personale pe care unii din redactori le aveau în străinătate şi prin numele de ziarişti şi diplomaţi francezi convocate să colaboreze (cum a fost Henri Prost după război). La nivelul anilor '30, Mircea Pârvulescu susţinea reformarea oficiosului francez al partidului. Momentele sale de glorie apunând în mod evident, ziarul trebuia să-şi găsească alte temeiuri de viaţă, cum ar fi legătura de ordin politic a Partidului Naţional Liberal, ca principal partid de

[59] ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 301. Cifrele sunt diferite în altă parte a anchetei (Ibidem f. 218), respectiv 7 000 de exemplare zilnic în timpul războiului (spre deosebire de perioada de pace, în care nu depăşeau 5000). Cifra de 6000 de exemplare este preluată de mine din Ioan Scurtu, Ion Bulei, *op. cit.*, p. 201.

[60] Într-un memoriu către Ionel Brătianu, Asra Berkowitz arăta că menirea ziarului nu putea fi decât aceea de a informa străinătatea despre politica României. Ionel Brătianu l-ar fi întrebat despre posibilitatea răspândirii unui ziar editat la Bucureşti în cercurile politice occidentale, ca să poată exercita o influenţă asupra opiniei publice internaţionale. Ideea era de a pătrunde în redacţiile pariziene, pentru cei câţiva zeci de membri ai comisiei pentru politică externă şi financiară din Camerele franceze, diplomaţii, oameni politici şi financiari (ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 304-306). Transformarea scopului ziarului, în contextul votului universal, într-un organ pentru informarea străinătăţii asupra politicii externe a României a fost făcută, se pare, chiar la sugestia lui Berkowitz, devenit intimul liderilor liberali, al lui Ionel şi Vintilă Brătianu, I. G. Duca şi Gh. Gh. Mârzescu, fiind foarte apreciat pe probleme externe (Ibidem, f. 218) Venirea lui Octavian Goga la conducerea Consiliului de Miniştri, în decembrie 1937, şi legile rasiale adoptate de noul guvern, unele vizând ziariştii evrei, au obligat partidul să-l aducă la conducerea ziarului pe profesorul de limba şi literatura franceză de la Universitatea din Bucureşti, A. Munteanu, Asra Berkowitz pensionându-se cu acordul partidului (Idem, f. 307). După război, echipa redacţională s-a schimbat, întrucât francezul Edmond Guérive fusese petainist, iar Bebe Miculescu, cronicar monden, scosese sub regimul Ion Antonescu o publicaţie de limba franceză, *Bucarest*; printre noii colaboratori, de după 1944, s-au numărat Henri Prost, guvernator la „Creditul ipotecar rural francez", apoi consilier economic la legaţia franceză, şi profesori de la Institutul Francez din Bulevardul Dacia (Ibidem, f. 308-309).

guvernământ, cu reprezentanţii corpului diplomatic şi consular din ţară şi cu cercurile politice din străinătate, legătura economică şi culturală cu străinătatea. Cotidianul de 4 pagini urma, în viziunea autorului materialului, să-şi păstreze caracterul politic şi informativ, dar activitatea economică (întreprinderi şi produse de interes pentru noi şi pentru străinătate) şi culturală (nu doar traduceri, dări de seamă despre viaţa culturală românească, ci cunoaşterea culturii străine) trebuia prezentată separat, prin suplimente (de 2 pagini interioare), joi şi duminică. Ideea era să se lărgească aria cititorilor, prin numerele speciale ale gazetei, admiţându-se chiar abonamente separate, pentru fiecare din aceste numere. Până la obţinerea noilor colaboratori, metamorfoza publicaţiei trebuia să se facă treptat, îndrumându-se articole de specialitate spre cele două numere săptămânale[61].

Importanţa lui *L' Indépendance Roumanie* rămăsese întreagă în perioada interbelică, aşa acum o dovedeşte faptul că, în primul an al guvernării lor, naţional-ţărăniştii au înfiinţat un oficios propriu pentru spaţiul francez, *Nation Roumanie*, condus iniţial de Grigore Gafencu şi, ulterior, de G. G. Mironescu, care ţinea de Ministerul Afacerilor Străine. Dar publicaţia naţional-ţărănistă a fost una anemică, aşa cum o caracteriza un ziarist al timpului, şi a decăzut rapid, o dată cu diluarea guvernărilor P.N.Ţ.[62].

* * *

Din raţiuni de emitent al mesajului, dar având în vedere şi impactul publicistic şi politic, am integrat în categoria presei centrale a liberalilor atât revista teoretică a Cercurilor de Studii ale partidului *Democraţia*, cât şi ziarele independente *Universul*, *Naţiunea* şi *Ordinea*, ultimul legat de preocuparea liberalilor de a destructura popularitatea adversarului naţional-ţărănist şi a prinţului Carol după 1928.

1.2.3. Un eşec de presă al liberalilor: *Naţiunea*

Naţiunea reprezintă unul din eşecurile majore interbelice ale liderilor liberali în materie de presă[63]. Apariţia ziarului în martie 1923, primul număr purtând date de 10 martie, a fost mai curând conjuncturală, motivată de dezbaterile din jurul adoptării Constituţiei de după Marea Unire. Opoziţia politică puternică a adversarilor faţă de autoritarismul liberal în materie constituţională l-a determinat pe I. G. Duca

[61] Mircea Pârvulescu, art. cit, p. 64.

[62] *Săptămâna politică*, seria II, anul I, nr. 2, duminică 24 februarie 1929, p. 22. Dar chiar şi Grigore Gafencu, în *Însemnări politice. 1929-1939*, ediţie Stelian Neagoe, Bucureşti, Editura Humanitas, 1991, p. 221.

[63] Alte eşecuri importante fuseseră înregistrate imediat după 1919, în dezorientarea politică a liberalilor provocată de aplicarea votului universal şi de reculul lor electoral. Ei au cumpărat în 1920, ziarele *Izbânda*, care apărea dimineaţa, şi *Avântul*, publicaţie de după amiază, cu scopul de a face concurenţă ziarului *Adevărul*. Aşa cum precizează Pamfil Şeicaru, după o agonie de un an, cele două publicaţii au dispărut (Pamfil Şeicaru, *Istoria presei*, p. 286-287).

să propună conducerii partidului crearea unui cotidian „independent" combativ, adresat intelectualilor (se subintitula, de altfel, *Foaia intelectualităţii*), prin care să fie câştigată opinia publică pentru proiectul guvernamental. Liderul liberal a apelat în acest scop la Tudor Arghezi, un fost coleg de liceu, cunoscut pamfletar la acel moment şi ziarist la revista *Facla* condusă de N.D. Cocea[64], punându-i la dispoziţie resurse financiare importante. Depărtat de problemele politice ale vremii, nepriceput ca organizator, Tudor Arghezi a eşuat însă în întreprinderea sa, deşi tirajul a fost semnificativ (2000 de exemplare). Ziarul, cotidian la început (în perioada martie-aprilie, când au apărut 21 de numere), a devenit un săptămânal „confidenţial", după Pamfil Şeicaru, care-l prezenta drept o „mare dezamăgire", o „foaie banală, mediocră, dezorientată, fără vigoare", clasată finalmente ca „lipsită de interes". Chiar articolele lui Arghezi erau monotone şi fără culoare. Ziarul a dispărut şi în forma sa de hebdomadar după doar o lună şi 5-6 numere, după numărătoarea lui Lucian Predescu[65].

1.2.4. Publicaţia de „mână stângă" a liberalilor români: *Ordinea*

Ordinea reprezintă, după mine, unul din cele mai interesante cazuri de presă din România interbelică[66]. Publicaţia este strâns legată de intrarea liberalilor în opoziţie, în noiembrie 1928, ziarul fiind înfiinţat o lună mai târziu, în decembrie acel an, de Tancred Constantinescu împreună cu Stelian Popescu. Deşi numele celor doi oameni politici şi de presă nu este menţionat în caseta redacţională, publicaţia neangajând formal pe nimeni, Pamfil Şeicaru nu ezită să o numească „ziarul de şantaj al lui Tancred", ca o consecinţă a faptului că, din poziţia anonimă a acţionariatului, *Ordinea* împingea violenţa până la formele cele mai triviale[67]. Din această perspectivă, a contemporanilor şi istorică deopotrivă, îm apare ca fiind o ironie deviza de pe frontispiciul primului număr, cel din 11 decembrie 1928: „noi ziariştii, cei dintâi, trebue să cerem libertatea de a scrie, dar nu şi dreptul de a calomnia".

Directorul şi editorialistul ziarului, Mihail Burilleanu, nu era un publicist foarte cunoscut. Lucian Predescu îi alocă doar câteva rânduri în *Enciclopedia Cugetarea*, menţionând prezenţa lui ca redactor politic mai întâi la *Universul* şi apoi la *Viitorul*,

---

[64] Cocea fusese, de asemenea, coleg în liceu cu I.G. Duca (ca şi Gala Galaction), dar alunecase spre stânga politică şi a fost evitat.

[65] Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 586. Pamfil Şeicaru, *Istoria presei*, p. 295-296. Vezi şi I. Hangiu, *op. cit.*, p. 301.

[66] Vezi studiul meu, Ovidiu Buruiană, „Presa liberalilor români între cele două războaie mondiale. Cazul ziarului *Ordinea*", în *Analele Ştiinţifice ale Universităţii Alexandru Ioan Cuza din Iaşi" (serie nouă). Istorie*, tomul LIV-LV, 2008-2009, p. 267-285.

[67] Pamfil Şeicaru, *op. cit.*, p. 243; faptul că aparţinea lui Tancred Constantinescu şi în Stelian Popescu, *Amintiri*, îngrijire de ediţie, prefaţă şi note de Ioan Opriş, Bucureşti, Editura Albatros, 2000, p. 316; vezi şi ziarul georgist, de opoziţie, *Gândul Vrancei*, anul I, nr. 2, 10 iulie 1930, p. 1.

dar greşind anumite date care privesc viaţa şi data morţii[68]. Jurnalist ca profesie, Burilleanu fusese, înainte de 1914, redactor la *Universul*, *Epoca*, *Minerva*, ultima fiind publicaţia lui Grigore Cantacuzino de la care a demisionat în momentul aflase despre legăturile ziarului cu germanii. Ulterior, s-a apropiat de liberali, ajungând şef de cabinet al ministrului Alexandru Radovici. După război, a fost prim redactor politic la *Viitorul*, însă o ceartă cu Vintilă Brătianu l-a împins la demisie şi spre *Îndreptarea*, oficiosul Partidului Poporului, publicaţie la care a fost cooptat şi în calitate de administrator delegat. După pierderea guvernării de către Alexandru Averescu, în 1927, el s-a întors spre liberali[69].

Publicaţia nu avea girant responsabil, pentru că, aşa cum se menţionează în primul număr, autorii răspundeau „înaintea conştiinţei lui şi-n faţa legilor ţării". Ea încerca în acest mod să inducă o aparenţă de onorabilitate şi de independenţă, care n-a înşelat însă pe nimeni. Motivele apariţiei ziarului erau exprimate cu claritate în articolul de deschidere al publicaţiei şi se circumscriau temerii că guvernarea naţional-ţărănistă putea să reprezinte încă un experiment politic „ieşit astfel decât se aşteptau să iasă cei care l-au propus". Potenţialul de afectare a intereselor Statului conducea la ideea de *ordine*. Fără a mărturisi direct, dar fiind explicit în formulări, ziarul era strâns legat de lupta împotriva naţional-ţărăniştilor, mai ales a transilvănenilor, consideraţi vinovaţi, prin mentalitatea lor deosebită şi superioritatea afişată faţă de ceilalţi români, de obstacolele ridicate în calea unificării societăţii după 1918[70].

Ordinea a clamat echidistanţa faţă de politic şi, cel puţin, în primele numere şi-a apropiat acest deziderat jurnalistic: în paginile ziarului, au fost prezenţi în cadrul rubricii care deschidea publicaţia „Azi ne vorbesc…", atât naţionalişti antisemiţi, precum profesorul N. C. Paulescu, cât şi comunişti (avocatul Cruceanu)[71], naţional-ţărănişti (D.R. Ioanițescu susţinând libertatea alegerilor[72]) sau ulterior Octavian Goga, Alexandru Averescu, G. Taşcă, ultimul, iorghist, cu poziţii apropiate de liberali. Curând însă, publicaţia a adoptat o făţişă atitudine partizană, în sensul susţinerii evidente a poziţiei publice a liberalilor. „Inventată" de Tancred Constantinescu, *Ordinea* a reliefat ca formă şi discurs mentalitatea unui anumit grup, cel din jurul lui

[68] Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 146 (anul morţii apare ca 1930). Mihail Straje foloseşte aceeaşi sursă (*Enciclopedia Cugetarea*…) pentru prezentarea directorului de la *Ordinea* (Mihail Straje, *op. cit.*, p. 110).

[69] Serviciile aduse acestora i-au adus recompense simbolice, Mihai Burilleanu fiind ofiţer al ordinelor „Coroana României" şi „Steaua României" (Alexandru Anestin, „Moartea lui Mihail Burilleanu", în *Ordinea*, anul IV, nr. 835, duminică, 13 septembrie 1931, p. 1).

[70] „De ce apare *Ordinea*", în *Ordinea*, anul I, nr. 1, marţi, 11 decembrie 1928, p. 1. „Deşi am trăit sub stăpânire străină, noi cei care descălicăm azi aici venim în mijlocul d-voastră cu o mentalitate europeană. Ca unii cari am învăţat să facem o politică mai înaltă, vom căuta să nu ne coborâm noi la nivelul fraţilor regăţeni, ci să-i ridicăm pe ei până la noi", ar fi spus în 1919 un om politic din Ardeal.

[71] În *Ordinea*, anul I, nr. 2, miercuri, 12 decembrie 1928, p. 1.

[72] „Alegeri libere?", în *Ordinea*, anul I, nr. 3, joi, 13 decembrie 1928, p. 1.

Vintilă Brătianu. Nu înseamnă că ziarul exprima direct punctele de vedere ale fostului premier, ci mai curând pe cele ale anturajului acestuia. Vintilă Brătianu a fost prezentat drept principala victimă a alegerilor din 1928, în condiţiile în care combaterea şi denigrarea liderului liberal constituiseră tactica majoră a noului guvern. Încrâncenarea lui Vintilă Brătianu şi ideea de opoziţie totală au găsit în *Ordinea* suportul acţiunii violente discursiv a liberalilor în societatea politică. Publicaţia a fost cea care a purtat mesajul virulent anticarlist al lui Vintilă Brătianu, găzduind calomniile la adresa fostului principe moştenitor privind relaţiile „galante" din trecut, dar şi disponibilitatea acestuia de a trata cu comitetul executiv comunist, pentru a i se permite accesul la Odessa[73], fotografii cu ex-prinţul alături de „principesa" Lupescu şi de cheflii cu care-şi petrecea nopţile în localurile vivante de pe Coasta de Azur[74]. Pe relaţia cu noua putere politică, cotidianul a condamnat actele guvernului Maniu, „anarhia oficializată", a cerut desfiinţarea gărzilor cetăţeneşti, a „voinicilor", prezentaţi ca forţe paramilitare[75] etc. Mesajul în sine, politic partizan, impresiona însă prin construcţia calomniatoare a campaniilor de presă şi prin agresivitatea materialelor sau caricaturilor publicate, care doreau să se constituie în „demascarea unui regim". Radicalitatea tonului şi a fondului din *Ordinea* nu avea egal în presa independentă. Campania antiguvernamentală de calomnii şi acuze privea fapte şi personaje, zvonurile de culise predominând asupra ştirilor, informaţiile subterane încercând să inducă ideea cunoaşterii intime asupra „afacerilor" guvernului şi Partidului Naţional-Ţărănesc, cu „apetitul milenar" şi milionar a oamenilor regimului Maniu[76]. Nu am să descriu în amănunt demersurile *Ordinii* în direcţia realităţilor politice adversare Partidului Naţional Liberal, întrucât ele ocupă aproape în întregime paginile ziarului. Am să menţionez, în cele ce urmează, doar campaniile „spectaculoase", din perspectiva unui cititor peste ani, prin sintagmele şi caracterizările pe care le-au impus sau pe care au încercat să le acrediteze în spaţiul public: *Dobrescu-Taxy* (după numele primarului general naţional-ţărănist al Capitalei, Dem. I. Dobrescu), *M. Popovici-Chibrit* (ministrul de Finanţe fiind acuzat de perceperea unui comision propriu, prin intermediul fraţilor Honigman, în contractul

[73] Mihail Burilleanu, „Când aventurierii vor să aprindă noui torţe", în *Ordinea*, anul I, nr. 4, vineri, 14 decembrie 1928, p. 1.

[74] „Un prinţ care-şi plânge ţara în faţa unei sticle de şampanie", în *Ordinea*, anul II, nr. 75, marţi, 12 martie 1929, p. 1.

[75] În *Ordinea*, anul I, nr. 5, sâmbătă 15 decembrie 1928, p. 3-4.

[76] *Ordinea* publica periodic numele unor fruntaşi naţional-ţărănişti din consiliile de administraţie din care făceau parte („Ordinea, anul II, nr. 63, marţi, 26 februarie 1929, p. 3); de asemenea, deschiderea cazinourilor era desemnată drept afacere de comision („Când regimul şi-a pierdut ruşinea", în *Ordinea*, anul II, nr. 105, miercuri, 17 aprilie 1929, p. 4); până şi Iuliu Maniu era găsit cu afaceri, împrumutând bani de la Banca Naţională pentru a-şi exploata mina (*Ordinea*, anul II, nr. 316, marţi, 24 decembrie 1929, p. 4). Şi Nicolae Titulescu era acuzat că încasează mari sume de bani de la guvern (de un milion lei / lună), de mulţi ani (în *Ordinea*, anul II, nr. 39, marţi, 29 ianuarie 1929, p. 1).

suedez al chibriturilor)[77], *Madgearu-Anquetil* (după numele unui ziarist francez, de la *La Rumeur* din Paris, cu care omul politic ţărănist avusese legături în timpul opoziţiei faţă de împrumutul preconizat de liberali, şi care jurnalist, informa *Ordinea*, fusese implicat în scandaluri financiare şi arestat la Paris)[78], abonamentele „obligatorii" ale instituţiilor statului la oficiosului transilvănean al PNŢ *Patria*[79] etc. Directorul general al C.F.R., Stan Vidrighin, a fost unul din subiectele facile şi favorite ale *ziarului* pe parcursul anilor 1929-1930, plecând de la salariul uriaş luat de un funcţionar al statului, calomnierea găsind susţinerea opiniei publice într-o Românie aflată în pragul crizei economice[80]. Oamenii noului regim, chiar şi unii ziarişti străini favorabili, erau plasaţi în mijlocul unor evenimente compromiţătoare pentru situaţia politică şi pentru moralitatea lor, mărturiile şi conexiunile în trecut făcute de reporterii Ordinii urmărind să-i proiecteze pe naţional-ţărănişti în afara spaţiului comun al societăţii[81].

---

[77] *Ordinea* încerca să acrediteze ideea că ţara condusă de aventurieri internaţionali, cum ar fi Chira de Bellagio, care făcea afaceri de comision împreună cu Mihail Popovici, ministrul de Finanţe, poreclit de liberali „Chibrit" (*Ordinea*, anul II, nr. 60, vineri, 22 februarie 1929, p. 1; *Ordinea*, anul II, nr. 154, marţi, 18 iunie 1929, p. 4.; „Puroiul a început să curgă", în *Ordinea*, anul II, nr. 160, miercuri, 26 iunie 1929, p. 4; *Ordinea*, anul II, nr. 177, duminică, 14 iulie 1929, p. 4) sau de „misteriosul" Barbu Ionescu, apreciat drept impostor. Campania s-a păstrat şi în anii următori, conform „Demascarea unui şarlatan. Madgearu-Berlamy a căzut în cursă", în *Ordinea*, anul IV, nr. 666, duminică 22 februarie 1931, p. 1; „Împrumutul ruşinii s-a semnat", în *Ordinea*, anul IV, nr. 679, marţi 10 martie 1931, p. 1 (cu referire la „trădătorul" Mihai Popovici) etc.

[78] În *Ordinea*, anul II, nr. 47, joi, 7 februarie 1929, p. 4; vezi şi *Ordinea*, anul II, nr. 52, miercuri, 13 februarie 1929, p. 4.

[79] *Ordinea*, anul II, nr. 100, joi, 11 aprilie 1929, p. 4.; adresă semnată de directorul ziarului *Patria* către prefecţii din Ardeal, obligaţi să se aboneze la oficiosul naţional-ţărănist, pentru suma de 6600 / an (mai mult decât la *Universul* şi *Dimineaţa*), din care 5000 de lei pentru casa partidului; banii propriu-zişi pentru abonament erau trecuţi în bugetul primăriilor.

[80] Menţionarea repetată a salariului, cu precizarea că era mai mare decât al unui Regent, urmărea să impună concluzia că rolul lui Vidrighin era cel de „a aranja" afacerile familiei Maniu-Boilă (*Ordinea*, anul II, nr. 298, marţi, 3 decembrie 1929, p. 4). Calomnierea a luat forme diverse: de la scormonirea trecutului, cum că ar trădat ungurilor interesele oraşului Timişoara, până la scrisori deschise adresate directorului general al CFR (*Ordinea*, anul II, nr. 236, sâmbătă, 21 septembrie 1929, p. 4).

[81] Campania a fost de o violenţă discursivă greu de imaginat: Constantin Stere a fost subiectul continuu al denigrării, fiind desemnat ca „trădătorul Stere", „conspiratorul nebun"; acuzele au fost potenţate de rolul omului politic basarabean în impunerea reformei administrative şi de proclamarea lui ca senator de drept (Mihail Burilleanu, „De ce-l atac pe D. C. Stere", în *Ordinea*, anul I, nr. 3, joi, 13 decembrie 1928, p. 1; vezi şi *Ordinea*, anul II, nr. 58, miercuri, 20 februarie 1929, p. 1; „Moartea civilă a trădătorului Stere", în *Ordinea*, anul II, nr. 183, duminică, 21 iulie 1929, p. 1; opoziţia generalilor care luptaseră în război, comitetul cavalerilor ordinului „Mihai Viteazul", care puneau probleme morale, erau evident lăudaţi („Trădătorul Stere declarat inamic al Patriei", în

Demascarea afacerilor făcute de naţional-ţărănişti sau a naţional-ţărăniştilor înşişi nu era unicul scop al *Ordinii*. La fel de radical, ei încercau să decredibilizeze politica guvernului Maniu pe relaţia cu şcoala, prin acuze de politizare a învăţământului[82], cu economia[83] sau cu cultele din Ardeal[84].

Ordinea, anul II, nr. 187, vineri, 26 iulie 1929, p. 4); subsecretar de stat la ministerul de Interne, Eduard Mirto, în 1906 cetăţean italian, apărea drept condamnat de tribunal, fiind achitat de Curtea de Apel din care făcea parte şi Gheorghe Buzdugan (în *Ordinea*, anul I, nr. 17, marţi, 1 ianuarie 1929, p. 1); Grigore Antipa, pus în fruntea Comisiei pentru modificarea legii comercializării, fusese un apropiat de apropiat de Mackensen (în *Ordinea*, anul II, nr. 23, miercuri, 9 ianuarie 1929, p. 4); Virgil Madgearu era acuzat de plagiat (în *Ordinea*, anul II, nr. 30, joi, 17 ianuarie 1929, p. 1), Pamfil Şeicaru era considerat „şantajistul moralist", implicat în tot felul de scandaluri (vezi Mihail Burilleanu, „Uliul", în *Ordinea*, anul II, nr. 34, marţi, 22 ianuarie 1929, p. 4; „Hiena", în *Ordinea*, anul II, nr. 36, joi, 24 ianuarie 1929, p. 4; „Pamfil Şeicaru complice cu Zăgănescu şi Alexandrescu", în *Ordinea*, anul II, nr. 37, sâmbătă, 26 ianuarie 1929, p. 4); Alexandru Vaida Voevod, pe relaţia cu condiţia de preşedinte al juriului la un concurs de frumuseţe organizat de Emanuel Socor, era fotografiat ca idol al femeilor şi expus pe Calea Victoriei; insinuările potrivit cărora s-ar fi aflat singur, într-o cameră secretă cu cinci copile îmbrăcate sumar (*Ordinea*, anul II, nr. 83, joi, 21 martie 1929, p. 1; *Ordinea*, anul II, nr. 98, marţi, 9 aprilie 1929, p. 4 etc.); au existat şi sugestii de homosexualitate la adresa lui Vaida, pentru perioada petrecută în Anglia; Aurel Dobrescu, subsecretarul de Stat de la Domenii, s-a aflat în centrul unor campanii ale *Ordinii*, el fiind urmărit pe parcursul mai multor săptămâni, prin articole, facsimile: el apărea drept siluitor de femei, obligat să întreţină un copil, iar în casa lui s-ar fi petrecut „sinucideri" misterioase („Tragedia zilei", în *Ordinea*, anul II, nr. 37, sâmbătă, 26 ianuarie 1929, p. 1). De altfel, Aurel Dobrescu l-a dat în judecată pe Mihail Burilleanu, care a scris o serie de articole cu titlul „Acuz" (*Ordinea*, anul II, nr. 58, miercuri, 20 februarie 1929, p. 1); Voicu Niţescu era acuzat că exploata un debit de tutun, care era un drept al văduvelor, orfanilor şi invalizilor de război (*Ordinea*, anul II, nr. 171, duminică, 7 iulie 1929, p. 4). D. R. Ioaniţescu, poreclit „Durac", a făcut de asemenea articolelor defăimătoare ale *Ordinii* (*Ordinea*, anul II, nr. 271, vineri, 1 noiembrie 1929, p. 4). Pe relaţia cu străinătatea, ei au exprimat dubii asupra ziariştilor străini invitaţi de guvernul Maniu pentru a observa scrutinul electoral din 1928; Albert Dubarry, directorul ziarului *La Volonté*, era dovedit în Franţa ca „hoţ de portofele", conform facsimilului reprodus după *Action Française* (în *Ordinea*, anul I, nr. 12, duminică, 23 decembrie 1928, p. 4).

[82] La Cahul, cei de la *Ordinea* acuzau Ministerul Instrucţiunii că ar fi obligat elevii să cânte *Marşul triumfal al democraţiei* (Internaţionala ţărănistă), după rugăciunea zilnică, ceea ce demonstra sistemul. sovietic al naţional-ţărăniştilor; versurile făceau apel la Partidul Naţional-Ţărănesc şi la liderii naţional-ţărănişti: Născut partidu-i din durerea / Poporului de atâta vreme sugrumat, / De cei de pân' acum la cârma ţării, / Organ de libertate ne-a lăsat! / / Dar azi, Maniu, Mihalache şi Vaida, / Au pus pe cei mişei la locul lor, / De-acum nesupărat va fi de nimeni / Şi suveran poporul muncitor! etc. (în *Ordinea*, anul I, nr. 5, sâmbătă, 15 decembrie 1928, p. 4).

[83] Era condamnată politica economică a guvernului Maniu, cu neglijarea industriilor („Azi ne vorbeşte: un industriaş", în *Ordinea*, anul I, nr. 17, marţi, 1 ianuarie 1929, p. 1); legea petrolului, din 1929, era văzută drept „vânzarea petrolului" şi considerată „o crimă

Susţinându-şi titulatura, ziarul a încercat să ipostazieze „ordinea" care să apere România Mare. Prin ziariştii ei, publicaţia respingea „politica de concesii faţă de minorităţi" a guvernanţilor în Ardeal, precum şi atitudinea „regionalistă" (descentralizatoare), considerând că „acolo stăpânesc străinii"[85]. Anarhia şi disoluţia autorităţii statului, acuzată de publicaţia în discuţie, cu imaginea de impact asupra cititorilor (mai ales din mediul urban din Vechiul Regat) a voinicilor care pălmuiau ofiţerii regăţeni în Transilvania[86], avea o finalitate imediată. Denunţând regionalismul sau incompetenţa guvernanţilor, ei exercitau o presiune asupra Regenţei, culpabilizată în *Ordinea* pentru renunţarea la prerogativele constituţionale, întrucât nu făcea nimic pentru a opri anarhia[87]. „Regenţa este avizată", „Datoria Regenţei" erau titluri prin care se cerea forului instituţional să „repare" greşeala săvârşită în noiembrie 1928 prin impunerea / acceptarea demisiei guvernului liberal condus de Vintilă Brătianu[88].

Restauraţia nu a schimbat radical poziţia publicaţiei, deşi este uşor observabil tonul mult mai moderat faţă de adversarii politici ai liberalilor; ziarul a rămas, sub tutela lui Tancred Constantinescu, la dispoziţia conducerii liberale, ca mijloc important al propagandei opoziţioniste. *Ordinea* a prezentat cu promptitudine manifestările publice ale partidului şi a constituit, în general, prin articolul de fond, un seismograf pentru atitudinea lui Vintilă Brătianu faţă de problemele cotidiene. Ziarul a continuat lupta de „demascare" a naţional-ţărăniştilor, pe relaţia cu „afacerile" acestora, creând chiar o rubrică intitulată „Pentru Regele Carol al II-lea", o

împotriva Patriei", luând României posibilitatea de a se apăra (*Ordinea*, anul II, nr. 81, marţi, 19 martie 1929, p. 1) / mai mult capitaliştii străini, în folosul cărora fusese promulgată legea îl sărbătoriseră pe trădătorul „Madgearu-Anquetil" (*Ordinea*, anul II, nr. 246, joi, 3 octombrie 1929, p. 4).

[84] Ei au acuzat că funcţionarii ortodocşi din Ardeal erau convertiţi cu forţa la catolicism (*Ordinea*, anul II, nr. 172, marţi, 9 iulie 1929, p. 4).

[85] Cu imaginea românului „rob şi slugă la bulgar" în Cadrilater (în *Ordinea*, anul II, nr. 24, joi, 10 ianuarie 1929, p. 4), a comuniştilor unguri în Valea Jiului, după incidentele de la Lupeni (campania s-a întins în mare pe toată luna august 1929; vezi în *Ordinea*, anul II, nr. 198, joi, 8 august 1929, p. 1 etc.), a ucrainenilor care „stăpâneau" Bucovina (*Ordinea*, anul II, nr. 220, marţi, 3 septembrie 1929, p. 3) ş.a. Apelurile dramatice abundă de altfel în *Ordinea*: „pierdem Dobrogea…, colonizarea şi românizarea Dobrogei iremediabil compromise" (*Ordinea*, anul III, nr. 468, miercuri, 2 iulie 1930, p. 1 şi 3), „Basarabia în primejdie" (cu acuza că naţional-ţărăniştii au făgăduit Moscovei „plebiscit" pentru Basarabia, în *Ordinea*, anul II, nr. 46, miercuri, 6 februarie 1929, p. 4).

[86] În *Ordinea*, anul II, nr. 218, sâmbătă 31 august 1929, p. 4.

[87] Candidatura fiului Regentului la Cameră, ca independent, dar fără să-i fie opus cineva, era pentru redactorii de la *Ordinea* o recompensă (în *Ordinea*, anul II, nr. 24, joi, 10 ianuarie 1929, p. 4; vezi şi *Ordinea*, anul II, nr. 135, duminică, 16 iunie 1929, p. 1 sau numărul 217,de vineri, 30 august 1929, p. 4).

[88] *Ordinea*, anul II, nr. 269, joi, 31 octombrie 1929, p. 1. Mai ales momentul retragerii din Parlament a liberalilor a constituit o presiune asupra înaltului for, din perspectiva ziarului *Ordinea* (Mihai Burilleanu, „Cu cine este Regenţa?", în *Ordinea*, anul II, nr. 179, miercuri, 17 iulie 1929, p. 1).

continuare a vechii politici de dinainte pe relaţia cu Regenţa, Suveranul fiind acum cel informat că pe banca ministerială a fost cocoţat un om „bănuit de crime" etc.[89]; în mod evident, publiciştii *Ordinii* au sărbătorit demisia guvernului naţional-ţărănist[90], formă de a marca succesul unei campanii de presă. Publicaţia liberalilor şi-a asumat şi campania agresivă a conducerii partidului împotriva lui Gheorghe Brătianu, *Ordinea* fiind cea care a impus spaţiului publicistic porecla de „Lebaudy al II-a", dată fiului lui Ionel Brătianu[91].

---

[89] Într-o încercare de apropiere faţă de noul rege, ziarul dorea să arate că nu mai mergeau la fel de bine afacerile guvernanţilor după Restauraţie (*Ordinea*, anul III, nr. 484, duminică, 20 iulie 1930, p. 1). La doi ani de la apariţia *Ordinii*, care coincideau cu preluarea puterii de naţional-ţărănişti, ziarul a prezentat „marea frescă" a hoţiilor, nebuniilor, a dezertărilor şi a trădătorilor / afacerile membrilor cabinetului, campanie reluată, cu adnotări şi completări în numerele care au urmat (*Ordinea*, anul III, nr. 491, luni, 28 iulie 1930, p. 3). Poate mai mult decât Iuliu Maniu, Alexandru Vaida-Voevod era denigrat în paginile *Ordinii*, fiind arătat cum în 1917 depunea un memoriu la cancelariile de la Budapesta, Viena şi Berlin, prin care solicita detronarea dinastiei române şi anexarea României la Austro-Ungaria (*Ordinea*, anul III, nr. 541, joi, 25 septembrie 1930, p. 4).

[90] Demisia guvernului Mironescu a determinat apariţia unei ediţii speciale, Burilleanu cerând răspunderea pentru toţi cei care „au adus ţara în sapă de lemn" („De ce a demisionat guvernul Mironescu", în *Ordinea*, anul IV, nr. 703, duminică, 5 aprilie 1931, p. 1; „Dreptate", în *Ordinea*, anul IV, nr. 718, sâmbătă, 25 aprilie 1931, p. 1; I. B., „Panegeric la moartea politică a lui Mihai Popovici", în Idem; „Guvernul Maniu-Mironescu să fie pus sub urmărire", în *Ordinea*, anul IV, nr. 722, joi, 30 aprilie 1931, p. 1; Mihai Burilleanu, „Parlamentul ruşinei naţionale a fost dizolvat", în *Ordinea*, anul IV, nr. 724, luni, 4 mai 1931, p. 1; „Parlamentul jafului a murit urlând", în *Ordinea*, anul IV, nr. 725, miercuri, 6 mai 1931, p. 1; „Opera de legiferare a trecutului trebuie înlăturată în bloc", în *Ordinea*, anul IV, nr. 732, miercuri, 13 mai 1931, p. 4; Mihail Burilleanu, „Da, ne-au guvernat hoţii", în *Ordinea*, anul IV, nr. 738, miercuri, 20 mai 1931, p. 1). Dar dincolo de aprecierea pentru gestul regelui şi de atacurile împotriva viesparului de intrigi de la Bădăcini sau de dorinţa pedepsiri foştilor guvernanţi, în august 1931, tot mai clar Mihail Burilleanu afirma că salvarea ţării stătea doar într-o guvernare liberală (*Ordinea*, anul IV, nr. 802, miercuri, 5 august 1931, p. 1).

[91] Numele era dat după „împăratul Saharei", un francez care se autointitulase astfel spre hazul cancelariilor occidentale. *Cf. Ordinea*, anul III, nr. 474, miercuri, 9 iulie 1930, p. 4. *Ordinea* a găzduit caracterizările negative privindu-l pe Gheorghe Brătianu, venite dinspre oameni politici liberali, Ion Inculeţ şi mai ales Victor Iamandi. Câteva titluri sunt, cred, edificatoare: Victor Iamandi, „George Brătianu compromite Coroana" (*Ordinea*, anul III, nr. 494, vineri, 1 august 1930, p. 1); „Păţania lui Lebaudy al II-lea la Bălţi" (Idem, p. 3); „Cine vrea să înlăture partidele ca să moralizeze ţara" (*Ordinea*, anul III, nr. 499, joi, 7 august 1930, p. 1); Victor Iamandi, „George Brătianu profanează memoria lui G. G. Mârzescu" (în condiţiile în care ziarul *Mişcarea*, fondat de Mârzescu, conţinea injurii la adresa lui Vintilă Brătianu şi I.G. Duca (*Ordinea*, anul III, nr. 508, sâmbătă, 16 august 1930, p. 4); Inculeţ afirma că „băiatul care poartă numele lui Ion I. C. Brătianu nu seamănă nici pe departe cu ilustrul său tată. El n-are nici sufletul cinstit al acestuia, nici cunoaşterea oamenilor, şi mai ales însuşirile ce se cer unui conducător de partid şi de

Dincolo de faptele prezentate în sine, utilizarea mesajului *Ordinii* nu era unul manifest. Ziarul era, în sine, benign pentru naţional-ţărăniştii, numărul de cititori direcţi fiind restrâns. Însă „anchetele" ziarului condus de Mihail Burilleanu reprezentau o sursă de „informaţii" pentru alte publicaţii apropiate de liberali, mult mai vizibile, care multiplicau, deresponsabilizându-se, zvonurile şi calomniile la adresa adversarilor partidului condus de Vintilă Brătianu. În *Viitorul* sau în *Universul*, multe din ştirile negative sau „murdare" erau prezentate implicit, sub formule acoperitoare de genul „aşa cum ne informează confratele de la *Ordinea*…", dar generau, finalmente, „evenimente" şi îndoială publică.

Reacţia naţional-ţărăniştilor faţă de distorsiunile sau „dezvăluirile" *Ordinii* s-au articulat la nivel publicistic, guvernamental sau parlamentar[92]. Disputa verbală dintre *Ordinea* şi *Dreptatea* a luat forme verbale agresive şi degradante, redactorii oficiosului PNŢ fiind consideraţi adeseori „stârvuri" şi plasaţi ei înşişi în diferite contexte de corupţie[93]. Respingerea publicaţiei „de mâna stângă" a liberalilor de către presa moderată, în general antiliberală, *Adevărul* şi *Dimineaţa* mai ales, dar şi *Curentul* sau *Cuvântul*, a credibilizat, paradoxal, cotidianul liberal, care s-a ipostaziat într-o cruciadă pentru „adevăr" împotriva jurnaliştilor apărători ai „bunelor intenţii politice"; prin publicarea filă cu filă a unui dosar al Legaţiei germane din Bucureşti, în care se arăta sumele enorme vărsate de germani pentru cumpărarea formatorilor de opinie, „conştiinţelor în România", după cum numea *Ordinea* pe acei ziarişti, precum Constantin Graur, care „frecventaseră" cercurile germanofile în anii 1915-1916, se

ţară" („Domnul care n-are morală", în *Ordinea*, anul III, nr. 527, duminică, 7 septembrie 1930, p. 4). Dar Victor Iamandi a fost vârful de lance al campaniei împotriva lui Gheorghe Brătianu, reluând cuvintele lui Ionel Brătianu despre fiul său („Spulberarea unei legende. Ce credea Ion I. C. Brătianu despre George", în *Ordinea*, anul III, nr. 529, miercuri, 10 septembrie 1930, p. 4), sau prezentându-i cariera la Universitate („Cum a ajuns George Brătianu la Universitate. Fapte şi constatări", în *Ordinea*, anul III, nr. 534, miercuri, 17 septembrie 1930, p. 1).

[92] Luările de poziţie ale naţional-ţărăniştilor în Parlament erau prezentate plastic de Mihai Burilleanu în formule precum că „Porcul îmbrăcat în piele de leu a sughiţat" (*Ordinea*, anul II, nr. 39, marţi, 29 ianuarie 1929, p. 1). În 1932, în dezbaterea Mesajul la Senat, acuzat că ducea un război de stradă împotriva ziarului *Ordinea*, cu confiscări etc., Virgil Madgearu, ministrul Industriei şi Comerţului în guvernul Vaida, motiva demersul său prin aceea că ziarul era „canalul de scurgere a celor mai multe calomnii care s-au debitat de când există România noastră", un fel de pornografie politică, şi că Partidului Naţional Liberal i-ar fi fost ruşine să întrebuinţeze, în România veche, o asemenea gazetă (*Discursul D-lui Alex. Lapedatu*, rostit în şedinţa din 18 august 1932 a Senatului, în *Partidul Naţional-Liberal şi situaţiunea ţării. Cuvântările rostite de d-nii: I.G. Duca, Const. I.C. Brătianu, Alex. Lapedatu, Ioan Botez şi Victor Iamandi – la Discuţiunea Mesajului în sesiunea extraordinară din iulie-august 1932* –, Bucureşti, Imprimeriile Independenţa, 1932, p. 47. Momentul în care se produce schimbul de replici parlamentare decredibilizează informaţia lui Lucian Predescu (*op. cit.*, p. 620), după care ziarul fondat de Mihail Burilleanu s-a transformat la 12 februarie 1932 în *Ordinea Nouă*, sub conducerea lui Alexandru Anestin).

[93] *Ordinea*, anul II, nr. 126, joi, 16 mai 1929, p. 1

crea o formă de presiune asupra acelor publicaţii. Prin găzduirea semnăturilor, ziarele erau acuzate implicit de manipulare posteveniment, cu referire la faptele politice cotidiene. Amintirea zilelor neutralităţii şi ale conflictului mondial, cu toate clipele de înălţare pentru unii dintre români şi de decădere morală pentru alţii (redactori care se acomodaseră în diferite grade cu regimul de ocupaţie), era o comparaţie favorabilă liberalilor finalmente, momentul războiului şi al Unirii fiind intim legat de partidul condus atunci de Ionel Brătianu[94].

Procesele pentru calomnie sau pentru atacuri contra membrilor Regenţei, a principelui Nicolae în special, au abundat în perioadă, fapt care denotă impactul însemnat al publicaţiei în structurarea imaginarului politic[95]. Publicaţia a fost confiscată în mai multe rânduri, interzicerile ei pentru injurii continuând şi după iunie 1930. Excluderea *Ordinii* din spaţiul ziaristic în ianuarie 1931 a determinat emoţie publică şi solidarizatea previzibilă a jurnaliştilor de la *Viitorul* sau *Universul*, dar şi a politicienilor liberali şi a celor din Partidul Poporului, care s-au adresat Regelui, considerând interzicerea apariţiei publicaţiei ca pe o formă de cenzură, o reacţie administrativă ilegală şi exagerată a guvernului Maniu sau Mironescu faţă de denunţarea răului în opinia publică. Aderenţa politică la acest mesaj a adunării sindicatului ziariştilor (controlat însă de liberali), prin votarea telegramei trimisă Regelui în varianta propusă de Mihail Burilleanu[96], conferea legitimitate acestei construcţii de presă a guvernului intolerant şi abuziv faţă de opoziţie şi de Constituţie. Un număr „ocazional şi unic", scos pe 4 ianuarie 1931 sub titulatura de „Ordinea încătuşată", demonstra o dată în plus profesionalismul propagandei liberale[97]. Scrisorile deschise de susţinere publicate în *Ordinea*, aparţinând unor invalizi de război pentru a maximiza emoţional efortul de „demascare"[98], nu puteau totuşi să ascundă caracterul calomniator al publicaţiei.

---

[94] Vezi de exemplu, *Ordinea*, anul III, nr. 468, miercuri, 2 iulie 1930, p. 1.

[95] Este cazul lui Aurel Dobrescu, în care verdictul tribunalului a fost prezentat de *Ordinea* ca un caz de răsturnare morală; deşi apărat de doi dintre cei mai buni avocaţi pledanţi liberali, Radu D. Rosetti şi I. Vasilescu-Valjean, Mihail Burilleanu a fost condamnat la 15 zile de închisoare şi 1 leu despăgubire pentru calomnie (*Ordinea*, anul II, nr. 135, duminică, 26 mai 1929, p. 3; *Ordinea*, anul II, nr. 143, miercuri, 5 iunie 1929, p. 1).

[96] Mihail Burilleanu, „O telegramă a *Ordinii* către Rege", în *Ordinea*, anul IV, nr. 626, luni, 5 ianuarie 1931, p. 1; Idem, „În pragul dezastrului", în *Ordinea*, anul IV, nr. 627, marţi, 6 ianuarie 1931, p. 1; Idem, „Pentru adevăr, dreptate şi libertate!", în *Ordinea*, anul IV, nr. 629, vineri, 9 ianuarie 1931, p. 1; „Cazul *Ordinii* la Sindicatul ziariştilor", în *Ordinea*, anul IV, nr. 643, marţi, 27 ianuarie 1931, p. 1; în mod evident, autorităţile erau deranjate de campania agresivă a ziarului. În ianuarie 1931, prefectul de Iaşi trimitea chestorului o notă strict confidenţială, în conformitate cu ordinul telegrafic al ministerului de Interne, în care solicitat confiscarea ziarului *Ordinea* la sosirea în gară, de la chioşcuri, cu promptitudine, dar şi cu tact, spre a se evita orice scandal sau aglomeraţie de public (ANDJ-Iaşi, fond Prefectura Judeţul Iaşi, dos. 2 / 1928, f. 230).

[97] Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 620.

[98] *Ordinea*, anul II, nr. 148, marţi, 11 iunie 1929, p. 1.

Moartea lui Mihail Burilleanu, bolnav de septicemie, în septembrie 1931[99], nu a schimbat oficial linia publicaţiei; profesorul universitar Mihail Dragomirescu a preluat direcţia începând din 11 noiembrie 1931, pe frontispiciul ziarului el apărând ca director, iar Mihail Burilleanu ca fondator[100]. Totuşi, tonul demersului acuzator a scăzut, iar atacurile au devenit mai mult politice, în pofida păstrării notei lor personale[101]. După mine, *Ordinea* decade ca importanţă în cadrul discursului liberal după 1932, în condiţiile jocului politic stratificat practicat de liberali pe relaţia cu regele Carol al II-lea şi chiar cu Partidul Naţional-Ţărănesc. Liberalii nu au mai investit efectiv în ziar. Impactul ei fusese însă semnificativ, Petre Pandrea povestind hotărârea lui Virgil Madgearu, secretarul general al Partidului Naţional-Ţărănesc, de a organiza „serios", în condiţiile căderii primului guvern Maniu, presa naţional-ţărăniştilor după modelul *Ordinea*; campania împotriva lor îl impresionase într-atât pe liderul naţional-ţărănist, prin textul şi fotografiile acuzatoare, cu vilele corifeilor naţional-ţărănişti, care „dovedeau" capacitatea lor de a fura din banii publici etc., încât a cumpărat publicaţia în 1932[102].

Mai multe aspecte pot fi adăugate pentru a întregi cunoaşterea publicaţiei, dincolo de temele pe care şi le asumă conducerea ziarului. În primul rând, *Ordinea* a avut un rol în dezbaterea implicării tineretului în politica liberală, ceea ce-i conferă, cel puţin în perioada de început, statutul de mijloc al reformării Partidului Naţional Liberal, dar şi de semn al încercării lui de reînnoire. Ziarul a găzduit în primăvara anului 1929, sub forma unor interviuri luate de Dinu Aldea şi N. Constantinescu în rubrica *Azi ne vorbeşte*…, o serie de importanţi lideri liberali tineri (Gheorghe Brătianu, Mircea Djuvara, I. Vasilescu-Valjean, Hurmuz Aznavorian, Mitiţă Constantinescu ş.a.), care exprimă, în mod evident, un proiect de aducere a tineretului în prim planul vieţii politice ca manieră de reformare structurală şi morală a partidului[103].

---

[99] Alex. Anestin, „Moartea lui Mihail Burilleanu", în *Ordinea*, anul IV, nr. 835, duminică, 13 septembrie 1931, p. 1. Semnificativ, la înmormântare, numai *Universul* şi *Viitorul* au depus coroane.

[100] *Ordinea*, anul IV, nr. 883, miercuri, 11 noiembrie 1931, p. 1.

[101] Atacurile au fost îndreptate mai ales împotriva lui Iorga, văzut ca poligraful dezinteresat, ca mare autor, dar lipsit de idei (*Ordinea*, anul IV, nr. 903, joi 3 decembrie 1931, p. 1; Mihail Dragomirescu, „1600 de cărţi şi nici o idee", în *Ordinea*, anul IV, nr. 913, joi 17 decembrie 1931, p. 1 etc.).

[102] Petre Pandrea, publicist în *Adevărul*, *Dimineaţa* şi, ocazional, în *Dreptatea*, apropiat de naţional-ţărănişti şi de Madgearu în special, căruia îi scria uneori şi discursurile, afirmă că naţional-ţărăniştii au cumpărat pur şi simplu gazeta, prin Mihai Popovici, numindu-l însă la direcţia ei pe un „ofiţer-aventurist", Virgil Cârciu. Dar, aşa cum se exprimă memorialistul, „gazeta a murit odată cu Burilleanu", naţional-ţărăniştii nereuşind decât să realizeze o „fiţuică ilustrată confidenţială" (Petre Pandrea, *Memoriile mandarinului valah*, repere biobibliografice de Andrei Pandrea, Bucureşti, Editura Albatros, 2001, p. 320).

[103] „Azi ne vorbeşte: D. George Brătianu. Tineretul naţional-liberal", în *Ordinea*, anul II, nr. 87, marţi, 26 martie 1929, p. 1. „Azi ne vorbeşte: D. Jean Vasilescu-Valjean. Tineretul liberal", în *Ordinea*, anul II, nr. 92, miercuri 3 aprilie 1929, p. 1. Vezi şi preluarea

Pe de altă parte, finanţarea *Ordinii* este mai curând obscură, în condiţii în care nu am găsit o relaţie directă cu Casa Partidului Naţional Liberal, instituţia care finanţa în mod obişnuit publicaţiile partidului. Pot doar bănui şi sugera fondurile asigurate de Tancred Constantinescu în perioada cât fusese ministru al Industriilor şi Comerţului. În al doilea rând, redactorii şi corespondenţii români şi străini ai ziarului sunt greu de descifrat. Numele lui Dinu Aldea sau Nicolae Constantinescu[104] sunt printre puţinele care apar alături de cele al redactorului M. Burilleanu, cel care scrie, fără întrerupere, articolul de deschidere, şi ulterior, al lui Mihai Dragomirescu. Informaţiile pe care ziarul le furniza erau contradictorii, ca sursă cel puţin. În mod evident, *Ordinea* beneficia de legăturile liberalilor cu anumiţi corespondenţi şi ziarişti străini. Apoi, funcţionarii proliberali din administraţie le-au pus la dispoziţie tot felul de dosare, spre nemulţumirea naţional-ţărăniştilor[105]. Dar, aşa cum arată multe din

articolului în *Mişcarea*, ziarul organizaţiei liberale ieşene, dornic să evidenţieze primatul ideilor lui Gheorghe Brătianu în această direcţie („Asupra acţiunei tineretului liberal. Importante declaraţii ale d-lui H. Aznavorian", în *Mişcarea*, anul XXIII, nr. 82, joi, 11 aprilie 1929, p. 1). „Azi ne vorbeşte: d. Mitiţă Constantinescu, fost deputat", în *Ordinea*, anul III, nr. 491, luni 28 iulie 1930, p. 1

[104] Dinu Aldea era pseudonimul ziaristului Dumitru Antohi, născut la Focşani, stabilit ulterior la Milano, unde a fost prim-redactor la ziarul *Ranssegna Italo-Romena* şi colaborator al ziarului *Argus* din Bucureşti. A scris şi la ziarele *Adevărul*, *Lupta* şi *Mişcarea* de la Iaşi (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 38; vezi şi Mihail Straje, *op. cit.*, p. 25). N. Constantinescu a fost mai curând scriitor şi dramaturg decât jurnalist, deşi a colaborat la mai multe reviste, *Epigrama* (unde semna „Cossy"), *Comedia*, *Rampa*. Alte pseudonime erau „Nicon", „Nicolae Nicon" etc. A fost directorul teatrului Alhambra şi a scris mai multe piese de teatru şi operete (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 217; Mihail Straje, *op. cit.*, p. 169).

[105] Pamfil Şeicaru, *Istoria partidelor naţional, ţărănist şi naţional ţărănist,* partea I, partea a II-a, ediţia a II-a, îngrijire, note, postfaţă de Victor Frunză, Editura Victor Frunză, Bucureşti, 2000, p. 243; Virgil Madgearu declara în Cameră că „toţi funcţionarii ministerului de Finanţe, de la secretar general până la ultimul agent de percepţie, sunt agenţi liberali (în *Viitorul*, anul XXII, nr. 6276, miercuri, 16 ianuarie 1929, p. 3); era o cointeresare, după un contemporan, deoarece funcţionarii făceau parte şi din consiliile de administraţie ale diferitelor instituţii economice (Ion Constantin, *Din însemnările unui fost reporter parlamentar. Camera Deputaţilor. 1919-1939 (note şi memorii)*, Bucureşti, Editura Politică, 1973, p. 120); personalul administraţiei, pus în slujba opoziţiei liberale, „învechit în rele, exploatator fără cruţare al privilegiilor sale şi adversar instinctiv al oricărei cârmuiri de stânga" (Grigore Gafencu, *op. cit.*, p. 186), poate fi însă o afirmaţie discutabilă, justificativă a propriei incapacităţi guvernamentale. Cu atât mai mult cu cât analiza devenea sistemică la sociologul şi omul politic ţărănist Petre Andrei, care vorbea despre un „clan politic dominant în stat, care a îngenuncheat orice caracter în toate direcţiile; s-a creat o administraţie în Ţara Românească, care era oglinda politicii însăşi, o administraţie oligarhică, trufaşă cu cei mici, ca şi cu cei din opoziţie şi servilă cu cei de la guvern. Această administraţie avea conştiinţa că serveşte un partid politic, încât şi astăzi, funcţionari înalţi şi demnitari de-ai statului iau dosarele de la Minister şi noaptea pe întuneric pătrund cu ele în casele politicienilor care i-au numit în slujbă" („M.O.", nr. 15, sâmbătă 9 februarie 1929, partea a III-a, Dezbaterile Adunării Deputaţilor, şedinţa din 19

procese de calomnie pierdute în instanţă, informaţia constituia cu predilecţie o invenţie mediatică, scopul ziarului nefiind cel de a informa, cât de a calomnia şi a sluji drept „sursă" pentru celelalte publicaţii liberale, mai credibile şi, implicit, mai influente.

Ordinea dovedeşte, după mine, vastitatea demersului de presă al liberalilor români în perioadă. Evident, este o pervertire a presei, dar, nu-i aşa, moralitatea în politică este uneori un lucru greu de definit.

* * *

Felul în care erau redactate ziarele de partid ale liberalilor nu le dădeau caracterul unor mijloace de propagandă în mase. După Mihail Romniceanu, nici *Voinţa Naţională* şi nici *Viitorul* ulterior nu fuseseră scrise într-un fel care să atragă marele public, fiind mai mult monitoare ale deciziilor partidului, care cuprindeau, în afară de acestea, rezumatul diferitelor întruniri ale diferitelor organizaţii. Circulaţia ziarelor oficioase era redusă la membrii de partid, în afară de cazurile în care publicau o declaraţie importantă sau un articol în care se lua o poziţie într-o chestie de mare însemnătate. Romniceanu afirma un fapt comun tuturor celorlalte formaţiuni: adevărata propagandă se făcea prin ziarele de mare tiraj, cu interese proprii în spaţiul public, *Adevărul*, *Dimineaţa*, precum şi de *Lupta* în cazul Partidului Naţional-Ţărănesc, *Universul* pentru Partidul Naţional Liberal, atât timp cât Stelian Popescu, directorul marelui cotidian a fost în bune relaţii cu formaţiunea liberală[106].

ianuarie 1929, p. 485-491, *apud* Petre Andrei, *Discursuri parlamentare (1929-1933)*, Ediţie îngrijită de Doru Tompea şi V.F. Dobrinescu, Iaşi, Editura Ankarom, 1996, p. 41). Deşi generalitatea este problematică, în anii '30, în condiţiile guvernărilor naţional-ţărăniste, sunt totuşi multiple informaţii de funcţionari care transmiteau informaţii liberalilor. În septembrie 1933, un director al P.T.T. (N. Dumitrescu după semnătură) îi remitea ministrului de resort un memoriu în numele funcţionarilor din instituţie prin care încerca să dovedească, ceea ce poate fi o răzbunare administrativă, faptul că directorul general, ing. I. Pitulescu, şi consilierii lui (unul din ei „membru pe faţă al partidului ducist") erau agenţi liberali, servind interesele partidului prin trimiterea de documente interne lui N.N. Săveanu şi N. D. Chirculescu (ANIC, fond Casa Regală-Diverse, dos. 4 / 1933, f. 4). Acest gen de acuze am întâlnit şi la 9 aprilie 1932, când un fost agent al Siguranţei, contactat de un N. S. Petrescu, fost funcţionar la Marele Stat Major al Serviciului Secret alături de Moruzof, înlăturat pentru că sustrăgea diverse lucrări şi le dădea lui I. G. Duca pentru folosinţa partidului liberal în serviciul căruia fusese 15 ani, începând ca agent informator al lui Ionel Brătianu, îi propusese să lucreze în chestiuni informative, îndreptate împotriva mai multor personalităţi politice; el trimitea o scrisoare lui Pangal (Ibidem, f. 7-8). Virgil Madgearu botezase pe marii funcţionari de stat, puşi în slujba liberalilor, cu numele de *liberaloizi* (Mihail Manoilescu, *Memorii*, vol. I, ediţie îngrijită, prefaţă, note şi indice Valeriu Dinu, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1993, p. 72).

[106] ACNSAS, fond I 3051, dos. Romniceanu Mihail, f. 402-403. Omul politic liberal considera că propaganda prin presă a existat mai ales după 1945, în pofida obstacolelor legate de lipsa de hârtie, de cenzură, cu *Viitorul* scris de Mihail Fărcăşanu şi cu *Liberalul*, care au adoptat un ton lipsit de solemnitatea vechiului organ de presă şi care aveau tiraje de 70

Publicaţiile de informare generală mărturisesc sensibilităţi politice, descrierea pozitivă fiind legată de judecăţi de valoare, deşi nu sunt grevate de angajamente politice clare. *Universul* era desemnat între cele două războaie mondiale drept „ziarul

000 de exemplare, nemaintâlnite la un ziar politic (Idem, f. 404). După Asra Bekowitz, şi *Dimineaţa* sau *Adevărul* se găseau în sfera de interese a liberalilor, în condiţiile în care unii corifei ai partidului, precum I. G. Duca, Gh. Gh. Mârzescu sau Al. Constantinescu-Porcu, au avut compartimentele lor în cadrul publicaţiilor. Aşa cum rememorează cunoscutul ziarist liberal, fraţii Honigman, apoi Brănişteanu, Kalman Blumenfeld (care iscălea *Scrutator*) etc. îşi aveau intrările lor la Interne şi Externe, atunci când la putere era Partidul Naţional Liberal. I.G. Duca a încercat o lovitură în materie de presă, dând, ca ministru de Interne, câteva milioane lui Pamfil Şeicaru (pe atunci la *Cuvântul* lui Titus Enacovici) ca să facă să apară *Curentul*, în credinţa naivă că acest ziar va sprijini partidul liberal. Pamfil Şeicaru a scos ziarul, dar l-a utilizat pentru a realiza cea mai vastă operă de şantaj prin presă, acumulând în două decenii o avere considerabilă (ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 302-303). Pe relaţia cu *Curentul*, Stelian Popescu, om de presă şi cunoscător al culiselor acesteia, confirma subvenţionarea din gros a ziarului de către I.G. Duca, „faimosul" Şeicaru fiind omul lui (Stelian Popescu, *op. cit.*, p. 275. Asemănător prezintă faptele şi Nechifor Crainic, care, invitat să scrie la noua publicaţie, a ezitat să-i dea concursul, bănuind că fondurile ziarului ascund un substrat anticarlist (Nechifor Crainic, *Zile albe-zile negre, Memorii (I)*, Ediţie îngrijită de Nedic Lemnaru, Casa Editorială „Gândirea", Bucureşti, 1991, p. 207). Aceste raporturi neprincipiale în materie de presă sunt oarecum confirmate din alte surse. Mihail Manoilescu considera că, prin dr.-ul N. Lupu, Duca avea relaţii bune cu adversarii din presă ai Partidul Naţional Liberal, redactorul politic de la *Adevărul*, Kalman Blumenfeld spunându-i intim „Jean". Duca a fost toată viaţa răsfăţatul personal al *Adevărului*, chiar când acest partid ataca Partidul Liberal şi pe Brătieni, concluziona economistul (Mihail Manoilescu, *op. cit.*, vol. I, p. 76). Relaţiile personale dintre unii lideri şi presa „neutră" erau înfierate în septembrie 1930 de N. Maxim, şeful de la *Viitorul* şi de Victor Slăvescu, indignaţi că discuţiile avute în comitetul director al partidului fuseseră date la *Dimineaţa* (Victor Slăvescu, *Note şi însemnări zilnice*, vol. I, *octombrie 1923-1 ianuarie 1938*, ediţie îngrijită, cuvânt înainte şi indice de Georgeta Penelea-Filitti, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1996, p. 54). Favorurile presei din Sărindar" (*Adevărul*, *Dimineaţa*, *Lupta* etc.) erau cumpărate cel mai adesea şi se refuzau uneori. A fost cazul unui ziarist de la *Adevărul*, căruia Alexandru Constantinescu-Porcul, ministru al Industriei şi Comerţului, i-a respins o cerere; în faţa ameninţării de denigrare, „Conu Alecu" l-a chemat înapoi pe ziarist, a cerut apoi să vină directorul serviciului de măsuri şi greutăţi şi i-a cerut să-i dea ziaristului o balanţă de precizie pentru ca acesta să-i cântărească dimineaţa atributele virilităţii, ca să vadă respectivul ziarist că nu îi este frică de înjurăturile din *Adevărul* (în *Parlamentul*, anul I, nr. 4, miercuri 23 noiembrie 1927, p. 14; în *Cronica Politică şi Parlamentară*, anul III, nr. 85, duminică 13 decembrie 1931, p. 12). După informaţia lui Armand Călinescu, ziarele *Adevărul* şi *Dimineaţa* au fost cumpărate în 1936 de un consorţiu compus din industriaşi metalurgişti (printre care şi Malaxa), cu o structură liberală, deşi şi ţărăniştii doreau să le cumpere, însă Madgearu, deşi sprijinit de Auschnitt, nu a reuşit împrumutul la Paris). Cf. Armand Călinescu, *Însemnări politice. 1916-1939*, ediţie Al. Gh. Savu, Bucureşti, Editura Humanitas, 1990, p. 324.

burgheziei româneşti", „sursa de idei" a acesteia, iar apropierea de liberali a fost semnificată drept legitimă[107].

1.2.5. Liberalii români şi necesitatea publicaţiei de mare tiraj: *Universul*

Universul a reprezentat, poate, ziarul cel mai important al perioadei interbelice. În cele ce urmează, nu propun analiza acestei publicaţii, ca întreprindere de presă, ci doresc doar să-l plasez între mijloacele propagandistice liberale, prin directorul lui, dar şi prin mesajul transmis. Având cel mai mare tiraj în societatea românească (cca. 200 000 de exemplare zilnic)[108], *Universul* era atractiv pentru politicienii dornici să impună un anumit proiect politic. A fost condus în perioada dintre cele două războaie mondiale de Stelian Popescu şi a exprimat cu fidelitate, dar şi cu moderaţie, punctul de vedere al liberalilor, mai ales între anii 1927 şi 1930, atunci când a însoţit nemijlocit campaniile politice ale P.N.L., preluând canonul liberal sau contribuind la difuzarea cultului lui Ionel Brătianu[109]. Mulţi din redactorii

[107] C. A. Donescu, „O sărbătoare a presei", în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an VI, nr. 291, 11 iunie 1933, p. 1.

[108] După Ioan Scurtu, marile cotidiene centrale, neangajate politic, aveau tiraje de 200 000 *Universul* 100 000 exemplare *Dimineaţa*, 50 000 *Adevărul*, 40 000 *Curentul* lui Pamfil Şeicaru (Ioan Scurtu, Ion Bulei, *op. cit.*, p. 202).

[109] Au prezentat astfel, pe larg, toate manifestările, luările de poziţie şi congresele judeţene liberale din toamna anului 1929 (M. Negrea, „Interview cu d. Vintilă Brătianu", în *Universul*, anul XLVII, nr.111, duminică, 19 mai 1929, p. 7; „D. Vintilă Brătianu la Sibiu", în *Universul*, anul XLVII, nr.125, miercuri, 5 iunie 1929, p. 4; „Întrunirea liberalilor din Covurlui", în *Universul*, anul XLVII, nr.131, miercuri, 12 iunie 1929, p. 8 ş.a.). De asemenea, au exprimat punctul de vedere al liberalilor în prezentarea măsurilor guvernului Maniu; vezi, de exemplu, în 1929, modul în care prezenta reforma administrativă propusă de guvernul Maniu ca fiind „răsbunare, autonomie, regionalism" (T. V., „Anteproectul reformei administrative", în *Universul*, anul XLVII, nr. 92, luni 22 aprilie 1929, p. 13; „Ante-proectul de reformă administrativă este neconsituţional", în *Universul*, anul XLVII, nr. 93, miercuri, 24 aprilie 1929, p. 11) sau „cazul Stere" („Recompensele şi onorurile acordate trădătorului C. Stere", în *Universul*, anul XLVII, nr. 96, duminică 28 aprilie 1929, p. 9); Iuliu Maniu era considerat ca fiind „omul nefast" (Stelian Popescu, „Omul nefast", în *Universul*, anul XLVII, nr. 240, joi, 17 octombrie 1929, p. 1). Stăruinţa asupra figurii lui Ionel Brătianu deriva şi din admiraţia pe care Stelian Popescu o avea pentru marele om politic liberal („Doi ani dela moartea lui Ion I. C. Brătianu", în *Universul*, anul XLVII, nr.274, luni 25 noiembrie 1929, p. 1; Stelian Popescu, „Ion I. C. Brătianu în adevăratul său aspect", în *Ibidem*; I. G. Duca, „Brătianu la Consiliul de Coroană din Cotroceni", în *Ibidem*; Miron Cristea Patriarh, „Două proroci ri. O amintire", în Ibidem; George Derussi, „Pentru ce Ion C. Brătianu a fost neîncrezător. Duplicitatea politicii bulfare şi prudenţa lui Ion I. C. Brătianu", în *Ibidem*, p. 3; „Ion I. C. Brătianu şi *Maica* Sa", în Ibidem (text preluat şi de *Mişcarea*); Gh. Manolescu, medic, „Florica", *Ibidem*, p. 3.

ziarului, Henric St. Streitman, Bartu (Bartolomeu) Cecropide[110], vicepreşedintele Sindicatului Ziariştilor din Bucureşti, sau Mihail Mora, era consideraţi „oamenii partidului liberal"[111].

Rolul lui Stelian Popescu în ipostazierea *Universului* ca ziar liberal a fost decisiv. Proprietar şi director al publicaţiei după martie 1915, takist ca orientare politică înainte de războiul mondial, Stelian Popescu se apropiase de partid după moartea lui Take Ionescu, atunci când o parte din prietenii politici ai fostului lider conservator au venit în formaţiunea liberală, precum Constantin Disescu, profesor universitar de drept constituţional şi fost ministru, cu rol în redactarea şi modificarea textelor constituţionale, Mihai Oromolu, guvernator al B.N.R. sau Constantin Xeni. Ministru de Justiţie în guvernarea liberală din 1927-1928, el a rămas apropiat de partid, deşi afilierea sa partinică rămâne discutabilă[112].

---

[110] Bartolomeu Cecropide era născut la Brăila, fiind ziarist iniţial la ziarul socialist „România muncitoare"; ulterior a scos *Dunărea de Jos*, după care s-a mutat la Bucureşti. Ziarist la *Viitorul*, în momentul înfiinţării sale, el l.a urmat pe Toma Stelian în editarea publicaţiei antantofile *Naţionalul*. A murit în 1931 ca prim-secretar de redacţie la *Universul* (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 182); *Parlamentul ilustrat*, nr. 15-16, din 7 iunie 1931, p. 13, scria atunci de moartea a doi ziarişti liberali, întrucât murise în acelaşi timp şi Ştefan Vlădescu).

[111] Henric Streitman avea studii tehnice (fizică, chimie şi politehnică) în Elveţia şi Germania, dar filozofie şi sociologie la Roma; consilier tehnic în direcţia presei de la Ministerul Afacerilor Străine, Streitman a fost publicist şi moralist, deţinând pentru o perioadă funcţia de prim redactor la *Viitorul*, unde semna *Alcest*; *cf.* Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 818; Mihail Straje, *op. cit.*, p. 684-685; *Parlamentul*, anul I, nr. 3, miercuri, 17 noiembrie 1927, p. 12-13). După Octavian Goga, se considera „omul partidului", era un apropiat al lui I.G. Duca („zicea *noi* şi era perfect devotat"), fiind unul din intermediarii mesajelor acestuia (Octavian Goga, *Precursorii*, ediţie şi studiu introductiv de Ion Dodu Bălan, Bucureşti, Editura Minerva, 1989, p. 298-299); Pentru Mihail G. Mora, avocat şi publicist, vezi Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 567 şi Mihail Straje, *op. cit.*, p. 684-685.

[112] Stelian Popescu este una din personalităţile majore ale perioadei interbelice şi nu poate fi circumscris în totalitate unui demers privind Partidul Naţional Liberal. Fiul unui preot-învăţător din Prahova, licenţiat în drept, profesând ca judecător, apoi ca avocat al Societăţii petrolifere Câmpina şi al ziarului *Universul* (condus atunci de Luigi Cazzavillan), el devenea în martie 1915, în circumstanţe neclare, coproprietar şi director al publicaţiei (Stelian Popescu, *Memorii*, Bucureşti, Editura Majadahonda, 1994; Idem, *Amintiri*…; Ioan Opriş, *Procesul ziariştilor „naţionalişti". 22 mai-4 iunie 1945*, Bucureşti, Editura Albatros, 1999, p. nota 1, p. 49-50; Pamfil Şeicaru, *Istoria presei*, p. 241-243, 275-276). Nu insist aici asupra biografiei sale şi nici a controverselor, scandalurilor în care a fost implicat. Bibliografia acestui subiect poate fi construită în jurul scandalului de calomnie provocat de Victor Eftimiu (*Jos laba de pe tricolor. Demascarea lui Stelian Popescu*, ediţia a II-a, Bucureşti, 1936; Mircea Damian, *Stelian Popescu din toate punctele de vedere*, Bucureşti, Editura Lumea Românească, 1937; Stelian Popescu, *Justiţia stigmatizează pe calomniatorul Victor Eftimiu. Răspuns ticăloasei colecţii de calomnii şi minciuni răspândite de broşura: „Jos laba de pe tricolor"*, Bucureşti, Tipografia „Universul", 1936). Asupra afilierii lui politice vezi şi ACNSAS, fond Penal 446, vol. 3, dos. Brătianu Constantin, f. 341.

Tributar ziarului de tiraj pentru răspândirea mesajului său politic, partidul liberal a răsplătit sprijinul în momentul puterii. Spre exemplu, în 1927, Stelian Popescu devenea ministru de Justiţie, iar ginerele său, Popescu-Necşeşti, obţinea un subsecretariat; principalii redactori de la *Universul* (Ioan Zaharof, Romulus Seişanu, Nicolae Batzaria, H. Streitman, Mihail Mora) au fost aleşi deputaţi în diverse scrutinuri interbelice. Existau şi avantaje de ordin economic, precum scutiri de vamă pentru importul hârtiei şi maşinilor, fonduri secrete sau concesii de păduri pentru societatea „Drajna" (administrată de Stelian Popescu)[113]. Victor Slăvescu nota, în noiembrie 1933, solicitarea redactorului de la *Universul*, Ion Floroi, privind postul de comisar al guvernului la „Reşiţa"[114].

1.2.6. Democraţia. Revista Cercului de studii al Partidul Naţional-Liberal

Proiect mai vechi al liberalilor, cu precădere al lui Vintilă Brătianu, *Democraţia* continua publicaţia iniţială a Cercului de Studii al liberalilor români, *Buletinul Cercului de Studii al Partidul Naţional-Liberal*, înfiinţat, ca şi respectiva instituţie a dialogului politic, în 1911[115]. Schimbarea denumirii şi redefinirea scopului revistei în 1913 trebuie puse în legătură cu noua politică instrumentalizată de liberali în acel an, prin reformele propuse ce vizau tocmai democratizarea vieţii politice şi sociale româneşti. În numărul inaugural al noii publicaţii se menţionează acest aspect sub forma cerinţei ca masele să participe efectiv la conducerea afacerilor publice[116]. Rolul declarat al revistei era acela de a fundamenta actul guvernării, prin pregătirea operei administrative şi a „reformelor reclamate de legea generală a progresului". Publicaţia nu era legată doar de aspectul nemijlocit al puterii. Ideea de „tribună liberă" în cadrul programului Partidului Naţional Liberal impunea *Democraţiei* şi rostul de a conferi identitate liberalismului la noi; achiziţionarea obligatorie a revistei sublinia imperativul fundamentării teoretice a organizaţiei liberale într-o perioadă de expansiune a spaţiului public. Liberalismul românesc nu trebuia să constituie doar o discuţie ipotetică, intelectuală, modalitate liniştită de studiu şi discuţie obiectivă, apanajul mediului savant, ci să reprezinte, totodată, un element al adeziunii intelectualilor la

[113] ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 302.

[114] Victor Slăvescu, *op. cit.*, vol. I, p. 67.

[115] Vezi *Buletinul Cercului de Studii al Partidului Naţional-Liberal*, Bucureşti (1912).

[116] Comitetul, „Cuvânt înainte", în *Democraţia. Revistă economică, politică şi socială*, anul I, nr. 1, 1 aprilie 1913, p. 1-3. Pe lângă publicarea de broşuri speciale a conferinţelor susţinute, redacţia revistei propunea să facă să apară regulat un rezumat şi o dare de seamă analitică a subiectelor tratate în acele conferinţe; dar, deschizând un câmp nou de manifestare pentru acei care preferă această modalitate de expunere a ideilor lor, revista urmărea să completeze opera începută. În condiţiile în care participarea maselor la viaţa publică era din ce în ce mai mare şi mai efectivă, orice operă durabilă avea nevoie, în perspectiva liberalilor, de sprijinul opiniei publice. Complexitatea vieţii statelor moderne, impunea celor din conducere, considerau ei, luminarea opiniei publice. Criteriul discuţiei, contactul strâns şi statornic dintre naţiune şi clasele conducătoare, devenea esenţial pentru progresul social şi politic.

poziţiile liberale, formă a legitimării P.N.L. în societate. Prin revista *Democraţia* ne aflăm în faţa unui liberalism matur, supus însă unei contestări generalizate în societate. Cercul de Studii şi revista reprezentau astfel o modalitate de a atrage elita pe poziţiile discuţiei liberale. La lucrările organizate de Cercurile de studii, mai ales la dezbaterile organizate de cel central, de la Bucureşti, participau şi intelectuali civici, nu doar membrii de partid.

Succesul revistei în perioada antebelică şi cea a războiului (*Democraţia* a apărut până în preziua ofensivei româneşti din august 1916) a fost însemnat, în contextul dezbaterii reformelor structurale, politice şi economice[117]. Publicaţia dezvăluia sensul discuţiilor privind transformarea socială la nivelul formaţiunii de guvernământ, principalul susţinător politic al schimbării.

După 1918, bulversarea scenei politice ca urmare a votului universal a modificat perceperea *Democraţiei*. Publicul esenţial de până atunci al revistei, cel urban şi cu o bună pregătire intelectuală, a devenit minoritar şi, mai mult, s-a dispersat spre noii actori politici din societate. Revista a continuat să apară cu ritmicitate şi consecvenţă, fapt care o transformă într-o instituţie a perioadei. Dar, rolul ei s-a modificat, fiind orientată mai curând spre partid, spre fundamentarea politicilor lui şi spre conferirea de identitate membrilor, şi mai puţin către societate. La această modificare de rol a contribuit şi faptul că însărcinările de stat l-au determinat pe Vintilă Brătianu, factorul determinant de până atunci al publicaţiei, să se retragă de la conducerea nemijlocită a activităţilor desfăşurate de cercul de studii al partidului. Liderul liberal a încredinţat în 1922, în momentul ajungerii la guvernare, direcţia *Democraţiei* publicistului şi avocatului Ioan Dinescu Barzan, lăsându-i moştenire şi obiectivul de absorbire a tinerilor intelectuali în cadrul partidului, prin intermediul celor două instituţii, cercul de studii şi revista. Preocupare constantă a liderilor liberali, atragerea tineretului dorea să se constituie în a doua reinventare a partidului prin infuzarea cu tineret, după cea de la sfârşitul secolului al XIX-lea a generoşilor (cu V. Morţun, C. Radovici, G. Diamandi, C. Stere etc.)[118].

Dacă în primul an de apariţie, Comitetul de direcţie a revistei era restrâns, incluzând doar pe Em. Porumbaru, I. Procopiu, C. Banu, Vintilă I. Brătianu, G.G. Danielopol şi I.G. Duca[119], el a fost lărgit după 1918 ca semn al noilor vremuri la 15 membri, aleşi prin vot din tabloul de colaboratori ai revistei[120].

---

[117] „După un an", în *Democraţia*, anul I, nr. 24, 15 martie 1914, p. 1064-1065.

[118] Ion D. Barzan, „Vintilă Brătianu la Cercul de studii şi *Democraţia*", în *Viaţa şi opera*…., p. 214-215. Ioan Dinescu-Barzan (care semna I. D. Barzan) se născuse în 1872 în Bucureşti, aici obţinând şi licenţa în Drept; magistrat în mai multe oraşe, se implicase şi în publicistică, scriind la diferite reviste (precum *Convorbiri literare*) şi ziare ca *Epoca* sau *Constituţionalul*. Ulterior, s-a apropiat de liberali şi în special de Vintilă Brătianu (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 273).

[119] Vezi Comitetul de direcţie pe pagina de gardă a numărului 1, an I, a revistei *Democraţia*, revista cercului de studii al Partidului Naţional-Liberal.

[120] Într-o adresă către Victor Slăvescu, din 10 martie 1927, i se anunţa alegerea comitetului de redacţie din colaboratorii revistei (ANIC, fond Victor Slăvescu, dos. 212 / 1924, f. 4-

Creşterea rolului lui I. G. Duca în cadrul partidului a făcut ca el să preia în 1927 directoratul revistei, I. D. Barzan rămânând secretar de redacţie. Adunarea Generală a Cercului de Studii desemna în acel an un nou Comitet de Direcţie care să îngrijească mai departe apariţia revistei, incluzându-i pe Mircea Djuvara, Constant Georgescu, Vespasian Pella, V. Ispir, V. Slăvescu sau I. Matei. Situaţia s-a prelungit şi după impunerea ca preşedinte al partidului a lui I. G. Duca, în decembrie 1930[121].

Festivităţile prilejuite de sărbătorirea a 20 de ani de la înfiinţarea Cercului de Studii al Partidului Liberal şi a 18 ani de apariţie a revistei „Democraţia" au ilustrat locul publicaţiei în sistemul identitar al liberalilor români. Punerea în scenă a fost cu adevărat impresionantă în seara zilei de 21 octombrie 1930, un mare banchet politic de peste 100 de tacâmuri, organizat la Hotelul Bulevard din Bucureşti, numit „masă colegială", la care au participat toţi fruntaşii liberali, dorind să arate adaptabilitatea partidului[122]. I. G. Duca reitera *Democraţia* ca locul unde se precizau principiile conducătoare ale partidului; într-o vreme a Restauraţiei de relaxare a principiilor şi a

5). În perioada de după 1919, revista prezenta pe coperta internă, alături de Comitetul de direcţie al revistei (alcătuit în 1923, de exemplu, din Al. Alimănişteanu, I. D. Barzan, N. Petrescu-Comnen, Mircea Djuvara, D. Gălăşescu-Pyk, D. I. Niculescu şi D.D. Tănăsescu), colaboratorii principali ai revistei, în ordine alfabetică: dr. C. Angelescu (ministrul instrucţiei publice), Emanoil Antonescu (profesor universitar, deputat), A. Alexianu, C. Banu (ministrul Cultelor), N. Bănescu (profesor universitar, deputat), I. D. Barzan (avocat, publicist), Vintilă I. Brătianu, N. N. Botez (senator), Al. Constantinescu (ministrul Domeniilor şi Agriculturii), Ing. Tancred Constantinescu (directorul general al C.F.R.), N. Petrescu-Comnen (avocat, deputat) ş. a. *Cf. Democraţia*, anul XI, nr. 2, Februarie 1923. Lista colaboratorilor a adăugat, pe parcursul vremii, noi nume sau, dimpotrivă, s-a diminuat; dintre numele importante care apar printre colaboratori: Nic. Constantinescu, Paul Kuzminsky, avocat şi publicist, profesorul universitar Gh. Leon etc. În 1927, lista colaboratorilor îi cuprindea, potrivit încadrării pe secţii, pe George Cernat, I. Cătunescu, Const. D. Dimitriu, Constant Georgescu, Horia Furtună, prof. univ. dr. Dragomir Hurmuzescu, Vasile Gh. Ispir, prof. univ. Gh. Nichifor, Ioan I. Pillat, G. Popa Lisseanu ş. a.. *Cf.* ANIC, fond Victor Slăvescu, dos. 212 / 1924, f. 4-5.

[121] În *Democraţia*, anul XIX, nr. 1, Ianuarie 1931. Semn al schimbării generaţiilor în partid, Comitetul de redacţie era alcătuit în 1932 din Mihai Arţăreanu, Ion D. Barzan, Nicolae Budurăscu, Mitiţă Constantinescu, Mircea Djuvara, N. Furculescu, Constant Georgescu, Nic. Maxim, Vespasian V. Pella, Ion I. Pillat, Ion I. Plessia, Ştef. I. Pleşoianu, Mihail Romniceanu, Victor Slăvescu, Const, A. Tătăranu, Valer Roman şi Const. C. Zamfirescu (*Democraţia*, anul XX, nr. 5, 15 Maiu 1932).

[122] „Sărbătorirea Cercului de Studii al Partidului Liberal şi a revistei *Democraţia*", în *Viitorul*, anul XXII, nr. 6816, sâmbătă, 25 octombrie 1930, p. 1 şi 3; „Sărbătorirea *Cercului de Studii al Partidului Liberal* şi a revistei *Democraţia*", în *Democraţia*, anul XVIII, nr. 10, Octombrie 1930, p. 5-12. Discursurile lui I. G. Duca, C. C. Dimitriu, N. N. Săveanu sau V. V. Pella exprimau încrederea în faptul că Partidul Naţional Liberal era un organism puternic, ale cărui rădăcini veneau din trecut, ale cărui aspiraţii putea să mai mobilizeze conştiinţele. Noua generaţie era chemată să preia discuţia.

marilor directive, revista avea un rol important în păstrarea puterii Partidul Naţional Liberal[123].

Celebrarea a 20 de ani de existenţă a revistei în 1932, într-un moment în care Partidul Naţional Liberal revendica din nou puterea, a fost prilejul de a reafirma forţa partidului. Amploarea mobilizării, cu participarea a 400 de persoane[124], plasa revista în centrul unui joc al puterii în spaţiul public. I. G. Duca echivala, în discursul său, reuşita revistei cu cea a partidului, *Democraţia* având scopul „să menţie veşnic trează flacăra credinţelor naţional-liberale". Elaborarea, precizarea şi răspândirea doctrinei liberale erau condiţia fiinţării formaţiunii pe scena publică, într-o vreme în care preocupările doctrinare erau reduse în general în spaţiul românesc[125].

În analiza sa asupra publicisticii liberale, tânărul liberal Mircea Pârvulescu, impresionat de lunga şi „chibzuita" activitate a revistei cercului de studii, scotea *Democraţia* din orice discuţie critică, considerând defectele minore, marginale, legate de calitatea foarte bună a hârtiei tipărite care impunea un cost mare sau de adresabilitatea revistei, gândită de mulţi membri ai Partidul Naţional Liberal ca fiind organ exclusiv al cercului central. El propunea, pe lângă *Democraţia*, editarea de către cerc a unei „biblioteci" sau a unei „colecţii" de studii, cu publicarea unor conferinţe din revistă sau ale cercurilor provinciale de studii (sub forma unor broşuri) etc.[126].

Revista teoretică a liberalilor, ca şi cercul de dezbatere politică a cărui reflectare este, reprezintă conştientizarea complexităţii crescânde a vieţii politice româneşti, precum şi nevoia impunerii unui anumit model de *politică*, apropiat de manifestarea occidentală. Concurendu-i pe liberali din perspectiva puterii şi dorind guvernarea societăţii, naţional-ţărăniştii, ca şi N. Iorga de altfel, au preluat modelul acestora de organizare, înfiinţând la rândul lor cercuri de studii şi reviste de reflecţie teoretică[127].

---

123 *Ibidem*, p. 12.

124 Dintre care amintesc pe Ion D. Barzan, Constant Georgescu, din partea revistei, dr. N. Gheorghiu, rectorul Universităţii Bucureşti, prof. I. Nisipeanu, prof. Gh. Costescu, Eugen Titeanu, I. Botez, dr. Cazacu etc Menţionarea cu grijă în paginile revistei a multora dintre invitaţi, profesori universitari şi secundari, institutori, medici, avocaţi, ingineri, urmărea, probabil să arate intelectualismul partidului, larga susţinere din partea societăţii „conştiente"

125 I. G. Duca, „Misiunea istorică a generaţiei actuale", în *Democraţia*, anul XX, nr. 5, 15 mai 1932, p. 3. Rolul mobilizator, militant al *Democraţiei* este ilustrat şi de mesajul cu care I. G. Duca deschidea numărul din martie 1932; acolo, el prezenta hotărârea noului comitet de „a-şi încorda puterile" pentru a da „Democraţiei" o cât mai intensă activitate, ca o mărturie a nevoilor liberalilor de a-şi adapta doctrina la nevoile societăţii. Rolul revistei apărea acela de a lămuri, o dată în plus, credinţele partidului şi să le adapteze prin studii, discuţii şi controverse la necesităţile momentului (I. G. Duca, „Cuvânt înainte", în *Democraţia*, anul XX, nr. 1-3, 15 Martie 1932, p. 3-4).

126 Mircea Pârvulescu, art. cit., p. 63-67.

127 Ion Mihalache scotea foaia *Ţărănismul*, iar Partidul Poporului *Comoara*, sub direcţia lui Mihail Sadoveanu, care pentru trei numere a „mâncat" multe milioane de la bugetul statului, atunci când Averescu a fost şeful guvernului, şi împrăştiată mai ales prin

1.3. Presa specifică a liberalilor români

Sub această etichetă desemnez acele publicaţii liberale care se adresau direct unui anumit mediu social sau profesional. Din raţiuni de organizare a materialului, dar şi de cunoaştere istorică, mă refer în paginile care urmează doar la *Poşta Ţăranului* şi mai puţin la ziarul *Românul* al Tineretului Naţional-Liberal sau la *Gazeta Muncitorului*, săptămânal care apare începând cu 30 august 1936 şi adresat în anii '30, evident, lumii urbane muncitoreşti[128].

Poşta Ţăranului desemnează un demers de presă original al liberalilor români, structurat după 1918 cu scopul de a-şi apropia politic ţărănimea, electoratul majoritar al României votului universal. Primul număr al ziarului, cu apariţie săptămânală, datează din ianuarie 1924. Editorialul semnat de „Alecu Poştaşu" exprimă în mod concret adevărate scopuri ale liberalilor: era o gazetă „anume pentru oamenii de la ţară", scrisă în dorinţa de a furniza informaţii specifice satelor. Asumarea programatică de mai sus conţinea acuza directă că unele gazete care circulau în mediul rural erau tipărite exclusiv pentru lumea urbană: limbajul preţios, desluşit cu greu de săteni, menit mai curând „să impresioneze", şi temele orientate predilect spre senzaţional erau proiectate ca „bazaconii" din perspectiva ruralului românesc; rousseaunian, simplitatea invocată în editorial era ridicată la rang de adevăr. *Poşta Ţăranului* oferea, din această perspectivă, o individualizare prin exces, întrucât cei care tipăreau ziarul erau „îndemnaţi de Duhul Sfânt şi de dragostea purtată satelor", propunând lucruri adevărate şi sfaturi folositoare; declarativ, era o gazetă scrisă de ţărani pentru ţărani. Numele sub care semnau redactorii publicaţiei sugerau apartenenţa la lumea rurală sau la valorile ei (preţuirea muncii, simplitatea, credinţa etc.), cu respingerea adiacentă a înşelăciunii, prin făgăduieli, sau de pricopseală, pe care o inducea uneori cuvântul scris într-o societate tradiţională: „Nae Ispravnicu", „Moş Dorogan", „Alecu Grămăticu", „Ion Cepeleac", „Ion Plăeşu" etc.[129].

---

reprezentanţii forţei publice la sate, jandarmi, după cum observa maliţios un jurnalist (*Parlamentul*, anul I, nr. 11, miercuri, 25 ianuarie 1928, p. 15).

[128] Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 344. În raport cu specializarea presei liberale, trebuie menţionat faptul că unele organizaţii judeţene ale tinerilor liberali aveau propria publicaţie; cazul de la Prahova, şi în contextul veleităţilor de putere ale grupului din jurul lui Petre Bejan, după preluarea conducerii partidului liberal de către I. G. Duca, unde exista ziarul *Biruinţa*, înfiinţat în 1931. Dincolo de menţionarea unei publicaţii locale, specializarea presei liberale ţinea de anumite grupuri din interiorul formaţiunii care conştientizau faptul că pentru a „exista" trebuia să deţii o publicaţie. *Tineretul Liberal. organ de expresie intelectuală şi politică, al Tineretului Liberal*, apărută în 1929, cu redacţia şi administraţia în Bucureşti, Calea Griviţei 80, abonamentele anuale costau 100 de lei (îndoit pentru instituţii şi autorităţi), scos la Tipografia „Bucovina", I. E. Torouţiu din Bucureşti, era o astfel de text (ANIC, Fond Victor Slăvescu, dos. 217 / 1930).

[129] Alecu Poştaşu, „De ce tipărim *Poşta Ţăranului*", în *Poşta Ţăranului*, anul I, nr. 1, 1-7 ianuarie 1924.

Demersul competitiv al liberalilor, în raport cu publicaţiile asemănătoare ale celorlalţi, era prezentat ca o problemă de cunoaştere, ca o cheie prin care ţăranii puteau cunoaşte lumea exterioară lor. Publicaţia îmbina însă aspectele practice din spaţiului spiritual sau material al satului cu cele politice de interes general sau particular, liberal: folclorul, poezii şi desene umoristice, poveştile morale, sfaturile privind muncile agricole, preţurile „pe bucate şi pe vite în câteva oraşe", preziceri calendaristice, dar şi îndemnuri pentru ateliere de fierărie, dulgherie, croitorie la sate, ca partea a modernizării; datinile şi obiceiurile creştineşti, prezentarea lăcaşurilor de închinăciune (despre Putna) sau articolele despre menirea femeii în societate se alăturau informaţiilor din lumea cărţilor şi a cărturarilor, sfaturilor doctoriceşti şi ale medicului veterinar, „lucrurilor ştiute şi neştiute"[130]. Informaţiile politice, chiar prezentate sub forma „sfaturilor politice" date de un ţăran „alegător bătrân" (care figura politica drept „o ştiinţă grea… care îl învaţă pe om cum trebuie să cârmuiască o ţară, un judeţ, sau o comună"[131]), îşi pierdeau neutralitatea, înfăţişarea realităţilor româneşti fiind făcută „canonic", din perspectiva Partidului Liberal. Dacă iniţial, era lăudată politica fiscală a lui Vintilă Brătianu, sub forma luptei pentru economii, împotriva risipei, şi se ofereau informaţii despre activitatea guvernului sau despre românii din ţinuturile dezrobite (sub forma inspecţiilor guvernamentale / liberale, a măsurilor luate de un ministru liberal sau altul)[132], ulterior, radicalitatea contestării liberalilor a determinat un demers deschis proliberal. Prin evidenţierea întrunirilor liberale şi prin punerea în pagină a discursului formaţiunii, publicaţia se încadra astfel luptei împotriva naţional-ţărăniştilor, apelaţi ca „a treia pacoste pentru ţărani", după secetă şi lăcuste etc., ca „bolşevicii noştri", cei care deveniseră „ciocoi" şi uitaseră satul natal din viteza automobilele lor, cei care aveau legături cu

[130] În continuare, referinţele sunt, în majoritatea lor, tot la primul număr al publicaţiei: Moş Dorogan, „Din poznele săptămânii. Mândro…", în *Poşta Ţăranului*, anul I, nr. 1, 1-7 ianuarie 1924, p, 1; „Un adevăr şi cinci minciuni", în Ibidem; „Calendarul plugarului. Ce trebue să facă plugarul în luna lui Ianuarie", în Idem, p. 2 (în numerele următoare ale publicaţiei, informaţiile au devenit foarte precise în această direcţie, a agriculturii practice: vezi de exemplu, Lazăr Şoimu, „Pomii de pe marginea drumurilor, Cum trebuie să îngrijim viţa de vie în anul întâi după sădire, De ale plugăriei: poveţe, leacuri, îndemnuri, arătări şi ştiri privitoare la starea roadelor pământului", în *Poşta Ţăranului*, anul II, nr. 60, duminică, 15 februarie 1925, p. 2); Florica, „La sfat cu femeile. Menirea gospodinei", în *Idem*, p. 2; Alecu Grămăticu, „Din lumea cărţilor şi a cărturarilor", în *Idem*, p. 3 (despre Ion Creangă şi despre cărţile româneşti din Ardeal); „Lucruri ştiute şi neştiute", *Idem*, p. 4 (evident, informaţii diverse, tip magazin); vezi şi Al. T. Isofachi, Bordeşti, „Cum să ne petrecem sărbătorile", în *Poşta Ţăranului*, anul IV, nr. 184, duminică, 5 iunie 1927, p. 1.

[131] Un alegător bătrân, „Lămuriri despre politică. Ce este politica?", în *Poşta Ţăranului*, anul I, nr. 1, 1-7 ianuarie 1924, p. 1.

[132] „Ce aduce risipa şi ce aduce economia", în *Poşta Ţăranului*, anul I, nr. 1, 1-7 ianuarie 1924, p. 1; „Ce se lucrează la Ministere", în *Idem*, p. 2; „De la fraţii din ţinuturile desrobite. Ardealul. Inspecţiile d-lui prim-ministru"; Vasile Suceveanu, plugar ştiutor de carte, „Bucovina. Măsurile luate de d-l ministru Nistor", în Idem, p. 3).

adventiştii[133]. În preajma alegerilor din iunie 1927, gazeta înlătura orice disimulare a mesajului: ţăranii trebuiau să-şi pună încrederea în liberali şi, mai ales, în Ion I. C. Brătianu[134]. Mesajul direct însoţea însă o expunere mult mai subtilă, de factură istorică recuperativă: multe articole din *Poşta ţăranului* evocau „chipuri de români care au muncit pentru binele ţării", prezentaţi fiind mai ales liberalii sau apropiaţii lor[135], sau explicau semnificaţia unor date importante din calendarul identitar naţional prin prisma rolului avut de P.N.L.[136]. Poveştile cu tâlc politic, pe care I. Irimescu-Cândeşti le publica în paginile ziarului[137], arătau dorinţa liberalilor de a realiza o propagandă eficientă în spaţiul rural, în condiţiile contestării lor violente şi a lipsei de impact a acţiunii directe, chiar masive prin numărul materialelor. Însă *Poşta Ţăranilor* s-a impus şi prin aspectul dinamic al raportării la ţărani. Dacă iniţial

[133] „Ce urmăresc bolşevicii noştri", în *Poşta Ţăranului*, anul II, nr. 60, duminică, 15 februarie 1925, p. 1; „Pârâtorii gazetei noastre", în *Poşta Ţăranului*, anul II, nr. 62, duminică, 1 martie 1925, p. 1 (cu referiri directe la un deputat ţărănist „pus de bancherul străin Blank şi de acel doctor deochiat care poartă numele dihăniei mâncătoare de oi", dar şi la Stere, „omul nemţilor"; dar mai ales la naţionalii din Transilvania, care erau încuscriţi cu ungurii, moşieri din Ardeal „noi am primit scrisoare de la fraţii noştri ardeleni care se plâng că domnu Ghiulea Maniu, fiind trăit între boierii unguri, apoi el şi-au uitat datoria lui de român ardelean"; se împotriveşte unirii sufleteşti a românilor, n-a fost prezent la încoronare, n-a vrut să voteze legea de împroprietărire a ţăranilor şi şi-a trimis iscoadele în satele ardeleneşti să spună că ţăranii moldoveni şi munteni sunt ţigani). Într-un articol din februarie 1927, naţional-ţărăniştii erau prezentaţi alegoric, prin povestirea spusă de un bătrân despre băiatul lor „înciocoit" care o ducea bine de când partidul zis ţărănist şi-a dat coatele cu bancherii evrei pentru a lupta uniţi în alegeri împotriva creştinilor din alte partide („Bătrânii noştri", în *Poşta Ţăranului*, anul IV, nr. 168, duminică, 13 februarie 1927, p. 1).

[134] Gh. D. Grigorescu-Maia, „În cine să-şi pună ţăranii încrederea. Îndemnul unui învăţător din Ilfov", în *Poşta Ţăranului*, anul IV, nr. 186, joi, 18 iulie 1927, p. 1. Este o construcţie cunoscută, legată de cultul lui Ionel Brătianu, salvatorul naţiunii, bazată pe relaţia cu tatăl său, relaţia familială putând avea un impact mare în lumea satului: „născut, crescut şi trăieşte numai şi numai pentru soarta ţării. Părintele său Ion C. Brătianu, care a cârmuit ţara cu atâta pricepere şi înţelepciune, a lăsat fiului său moştenire priceperea asta de a stăpâni ţara…Părintele său, Ion Brătianu, i-a arătat calea ce trebuie să urmeze în viaţă, l-a învăţat cum să conducă ţara, întocmai după cum l-a învăţat Ştefan cel Mare pe fiul său, Bogdan (…). Când nevoia e mai mare pentru popor, gândul ne zboară la Ionel Brătianu (…) Partidul lui, partidul Liberal, e mare, puternic, cu oameni pricepuţi, cu dragoste şi iubire de ţară, cu chibzuinţă, nu pripiţi… singurii care se gândesc la ţărani"

[135] „Dinicu, zis şi Constantin, Golescu" (*Poşta Ţăranului*, anul I, nr. 1, 1-7 ianuarie 1924, p. 1); Mihail Kogălniceanu, „prietenul ţăranilor", Spiru Haret („La mormântul lui Spiru Haret", în *Poşta Ţăranului*, anul II, nr. 77, duminică, 14 iunie 1925, p. 1).

[136] Vezi, de exemplu, „Ce ne învaţă ziua de 10 Mai", în *Poşta Ţăranului*, anul IV, nr. 180, duminică, 8 Mai 1927, p. 1, 10 mai, cu povestirea războiului de independenţă şi reliefarea rolului lui Ion C. Brătianu, alături de cel al regelui Carol în acest act.

[137] Vezi de exemplu „Când coada vrea să ia locul capului", în *Poşta Ţăranului*, anul IV, nr. 171, duminică, 6 Martie 1927, p. 1.

textul era impersonal, adresându-se prin intermediul ziarului întrebări mai mult retorice privind dragostea de patrie şi iubirea în familie[138], ulterior corespondenţa directă cu sătenii (care solicitau lămuriri de la conducerea ziarului pentru problemele lor concrete) a constituit o manieră de cointeresare în lectură. Dialogul epistolar oferă indirect o imagine privind aria de răspândire a gazetei: distribuţia ziarului se făcea mai ales în judeţele Vechiului Regat (Dâmboviţa, Prahova, Olt, Constanţa, Vâlcea, Ialomiţa, Tulcea, Roman, Romanaţi, Mehedinţi, Argeş, Buzău). Alexandru Alimănişteanu sau Alecu Zamfirescu, şeful partidului liberal din Râmnicu Sărat până la venirea la conducere a lui Victor Slăvescu, legaţi de organizaţiile de la sud de Carpaţi, erau de altfel prezentaţi drept sprijinitori de frunte ai gazetei[139].

Conducerea ziarului era asigurată de Alexandru Cazaban, fost redactor la *Universul* şi *Viitorul*, colaborator şi la alte publicaţii politice şi literare ale vremii. Pasionat vânător, Cazaban era şi un scriitor popular de talent, cunoscând bine viaţa şi limbajul ţăranilor, lucru observabil în povestirile publicate. De pe poziţii sămănătoriste evidente, el milita pentru armonie în lumea rurală între categoriile sociale[140]. Pamfil Şeicaru, care pare să-l fi cunoscut foarte bine, ni-l prezintă imediat după Război ca un apropiat al liderului ţărănist Ion Mihalache. Ruptura dintre cei doi s-a produs în momentul în care Mihalache, ajuns ministru la Agricultură şi Domenii în primul guvernul Vaida (1919-1920), l-a disponibilizat pe Cazaban din postul ministerial de inspector de vânătoare, o sinecură în realitate. Recunoscându-i capitalul cultural, liberalii l-au contactat imediat şi i-au oferit funcţia de redactor la *Viitorul*; ulterior, în preocuparea pentru extinderea influenţei politice în mediul ţăranilor români, liderii P.N.L. l-au desemnat pe Alexandru Cazaban ca director al publicaţiei *Poşta ţăranilor*. Reuşita a fost deplină, ziarul ajungând, după Pamfil Şeicaru, „unica foaie pentru lumea satelor bine făcută şi scrisă pe înţelesul tuturor”[141]. Chiar şi Asra Berkowitz, critic în general faţă de liberali la sfârşitul anilor ’40 din postura de deţinut politic al regimului comunist, aprecia iniţiativa liberalilor, considerând-o drept o „reuşită parţială”. Fostul ziarist liberal menţiona că publicaţia reuşise să câştige circa 20 000 de abonaţi, ceea ce era foarte mult pentru societatea interbelică[142].

---

[138] Alegeri imposibile între părinţi şi copii etc. (Ion Ceplac, „Feţii mei”, în *Poşta Ţăranului*, anul I, nr. 1, 1-7 ianuarie 1924, p. 4).

[139] *Poşta Ţăranului*, anul IV, nr. 177, duminică, 17 aprilie 1927, p. 3; „În cinstea unui om cinstit”, în *Poşta Ţăranului*, anul IV, nr. 183, duminică, 29 Mai 1927, p. 1. Şi Asra Berkowitz menţionează impactul mare al ziarului în judeţele din Oltenia şi Muntenia, pătrunzând în parte şi în Moldova, dar mai redus peste Carpaţi (ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 321-322).

[140] Mihail Straje, *op. cit.*, p. 133, Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 180; Al. Cazaban, „Grija unui stăpân faţă de sluga lui credincioasă”, în *Poşta Ţăranului*, anul IV, nr. 168, duminică, 13 februarie 1927, p. 1.

[141] Pamfil Şeicaru, *op. cit.*, p. 216.

[142] ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 321-322. Cuvinte laudative avea faţă de publicaţie şi Aurelian Bentoiu (ACNSAS, fond Penal 204, vol. 3, dos. Bentoiu Aurelian, f. 235).

Poşta Ţăranului era în mod cert o publicaţie pentru ţărani, cu trimiteri evidente la lumea satului şi la problemele şi mentalităţile ei, cu privilegierea muncii şi a tradiţiei creştine, cu snoavele, cântecele şi doinele ei, cu povestiri cvasireligioase moralizatoare, dar şi cu reticenţa faţă de străini, cu atitudinea depreciativă la adresa evreilor şi ţiganilor etc. Impactul politic al publicaţiei, din perspectiva Partidului Naţional Liberal, este dificil de estimat, în lipsa unor analize interbelice de profil sociologic. Liberalii au situat însă permanent *Poşta Ţăranului* în centrul sistemului lor propagandistic pe relaţia cu satul românesc. Reclama făcută, spre 1927, la fabrica *Letea*, condusă de Constantin I. C. Brătianu, arăta susţinerea financiară directă a publicaţiei.

În anii '30, Mircea Pârvulescu propunea restructurarea presei centrale a partidului din perspectiva succesului acestei publicaţii. Deşi *Viitorul* întrunea aprecierile analistului, lunga existenţă adaptată nevoilor politice şi funcţia sa identitară punând oficiosul la adăpostul unor schimbări prea accentuate, el propunea înfiinţarea unei gazete de propagandă politică inteligentă, organ săptămânal, care să strângă rândurile şi să creeze noi aderenţe. În condiţiile în care lectura oficiosului Viitorul nu putea fi impusă tuturor membrilor partidului, *Poşta Ţăranului*, chiar dacă se adresa strict lumii rurale, constituia modelul pentru noua întreprindere de presă propusă. De nuanţă culturală, cu o ţinută mijlocie, dar conţinând articole şi pentru cititorii mai pretenţioşi, aceasta avea drept public ţintă preoţii, învăţătorii, proprietarii mici şi mijlocii de la sate (*fruntaşii*), precum şi micii industriaşi şi comercianţi, funcţionarii publici şi particulari. *Poşta Ţăranului* urma să devină o anexă obligatorie a gazetei politice, ca supliment gratuit, urmând să fie inclusă, cu timpul, în noua publicaţie, ca pagină agricolă[143].

1.4. Presa regională

Denumirea acestei categorii a presei promovate de liberali îşi are originea în însăşi titulatura ziarelor. Cele mai cunoscute publicaţii liberale încadrabile în acest grup, *Glasul Bucovinei* şi *Glasul Ardealului*, sugerează o abordarea generală a problemelor unei regiuni, în numele celor „care nu au cuvânt". Ele denotă astfel o ambivalenţă susţinută interesat de liberali, care derivă din înfiinţarea lor nu ca ziare partizane, ale unei formaţiuni politice, adresându-se membrilor de partid, ci ca tribună a românilor din acele zone istorice, unite cu Vechiul Regat în 1918. Inclusiv publicaţiile liberale apărute ulterior în aceste regiuni mărturiseau dorinţa pentru o adresabilitate mai generală către publicul românesc, care dilua demersul strict de partid în favoarea mesajului persuasiunii, a unei poziţii mai nuanţate şi mai credibile.

Directivele pentru Presa din Basarabia a Partidului Naţional Liberal, date în 1919, stabileau scopul şi mesajele care trebuiau transmise prin ziarele liberale din Bucovina, Basarabia, Banat şi Ardeal. Scrise majoritar în limba română, putând însă apărea şi în cea a minorităţilor, cu dorinţa solidarizării acestora cu statul român, aceste publicaţii uzitau de mesajele naţionale şi de critica regionalismului promovat

[143] Mircea Pârvulescu, art. cit., p. 63-67.

de unele forţe politice, pe chestiunea politică, bisericească sau chestiunea economică. Se dorea, în acest fel, o presă serioasă, fără violenţă de limbaj şi polemică, care să urmărească, afirma documentul, pe „informarea şi îndrumarea în chestiunile mari la ordinea zilei" a populaţiei. Deşi aceste directive denotă controlul exercitat de la Centru asupra propagandei din teritoriu, Comitetul de direcţie al publicaţiilor având responsabilitatea să discute în detaliu chestiunile propuse la Bucureşti, nu se doreau totuşi ca partidul să aibă la dispoziţie „monitoare oficiale" în aceste regiuni, fără nici o libertate de acţiune. Gazeta trebuia să fie „plăcut şi interesant", chiar dacă chestiunile discutate necesitau încadrarea în linia partidului, însă fără laude personale sau pledoarii *pro domo*. Crearea unui ziar politic care să fie căutat de toţi cititorii, prin „materia variată şi interesantă ce cuprinde", avea drept model *Înfrăţirea* de la Cluj, acolo unde partea polemică era redusă strict şi concentrată în anumite rubrici. Publicaţiile urmau, de asemenea, să-şi asigure colaboratori pentru chestiunile economice, financiare, culturale, sociale etc.[144].

Situarea publicaţiilor regionale în prim-planul presei liberalilor ţinea astfel de un interes politic manifest, în sensul că intermediau discursul Centrului, adăugându-i însă, într-o manieră adeseori nepolitică, specificul zonei. Reţeaua de distribuţie locală, moştenire a situaţiei favorabile de după Unire, maximiza demersul liberalilor în acele zone în care construirea organizaţiilor P.N.L. s-a făcut anevoios.

O ultimă precizare trimite la regiunile Vechiului Regat, unde existau publicaţii care, prin tradiţie, îşi asumaseră un rol regional de reprezentare a partidului liberal. Nu vor fi tratate în acest subcapitol, deşi un ziar precum *Mişcarea*, apărut la Iaşi până în 1930 ca organ al clubului liberal local, devenise organ naţional în timpul rezistenţei din capitala Moldovei (1916-1918).

1.4.1. Glasul Bucovinei

Glasul Bucovinei a constituit, în majoritatea perioadei interbelice, publicaţia liberalilor bucovineni. Ea reprezenta, totodată, un element al patrimoniul naţional, întrucât fusese primul cotidian român apărut la Cernăuţi şi organul de presă al românilor din această parte a ţării în marile zile ale unirii de la 1918. Grupul din jurul istoricului Ioan Nistor, care editase atunci ziarul, căpătase recunoaşterea publică drept *glasişti*. Subtitulatura publicaţiei, de *organ naţional românesc*, trimitea inevitabil la recunoaşterea dobândită la sfârşitul războiului mondial. Prezentarea

[144] *Directive pentru Presa din Basarabia a Part. Naţional-Liberal* (ANIC, fond M. Berceanu, dos. I A 102 / 1919, f. 1-8). Asupra ziarului *Înfrăţirea*, scos la Cluj, în 1920, ca ziar liberal, vezi Pamfil Şeicaru, *Istoria presei*, p. 290. Directorul acestei publicaţii care a apărut între 1920 şi 1924, a fost Dimitrie Tomescu, scriitor, originar din Craiova, unde făcuse critică literară în revista *Ramuri* (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 855). Pentru Pamfil Şeicaru, D. Tomescu era o autoritate în critica literară. Secretar de redacţie al ziarului a fost Ioan (Jean) Dragu, iar între colaboratori regăsim, ca formă de impunere în societatea clujeană / transilvăneană, pe Virgil Bărbat, Cezar Petrescu, Demostene Botez ş.a. (I. Hangiu, *op. cit.*, p. 244).

publicaţiei sub semnul naţiunii era dublată de rolul jucat de unii lideri liberali bucovineni în procesul propriu-zis de unire (Ion I. Nistor, Dimitrie Marmeliuc etc.) şi care puteau mobiliza în mod legitim în direcţia reprezentativităţii[145].

În toamna anului 1928, opoziţia incipientă pe care o cunoşteau liberalii după demisia guvernului Vintilă Brătianu, a făcut din celebrarea a zece ani de apariţie a *Glasului Bucovinei* un prilej de a evidenţia caracterul de conştiinţă naţională românească în regiune pe care şi-l aroga publicaţia[146]. Agapa prietenească organizată pe 28 noiembrie a acelui an la localul ziarului a fost suprainvestită simbolic prin participarea fondatorilor publicaţiei, Sextil Puşcariu şi Ion Nistor, fiind prezenţi, de asemenea, Ion Inculeţ, doctorul Aurel Morariu, directorul Institutului „Glasul Bucovinei" şi al ziarului totodată, Dimitrie Marmeliuc, redactorul şef, A. Dorofteiu, directorul tehnic Al. Parzer, redactorii A. Mohoreanu, Şt. Georgescu, N. Ionescu, N. Ungureanu, M. Snider, D. Torouţiu, G. Dumitrescu, N. Simionescu, T. Cernăuţeanu etc. şi întreg personalul de la maşini. Participarea intelectuală impunătoare, cu profesori universitari de la Cernăuţi, cum ar fi rectorul V. Şesan, V. Grecu sau Al. Ieşan, mărea impresia de eveniment major pentru istoria Bucovinei. Aşa cum menţiona cu mândrie Aurel Morariu, misiunea *Glasului Bucovinei* era răspândirea ideii de ordine şi cultură în acest colţ de ţară[147].

În contextul aniversar, Sextil Puşcariu rememora înfiinţarea ziarului, a cărui idee o lansase încă din 1913, împreună cu I. Nistor şi Titu Maiorescu. Însă abia la 19 octombrie 1918 a fost scos primul număr, în lipsa lui Iancu Nistor, aflat în Basarabia[148]. Ilustrul lingvist revenea, în *Memoriile* sale, asupra momentului fondator, amintind că planul gazetei fusese structurat în 13 octombrie 1918, în vâltoarea luptelor unioniste din acel moment şi în dorinţa unei manifestări a românilor, sub forma revistei politice care să apară de trei ori pe săptămână. Spre deosebire de *decenalia*, în *Memorii*, primul număr purta data de 22 octombrie 1918, el apărând ca

[145] Ion I. Nistor, „Zece ani dela Unire", în *Glasul Bucovinei*, anul XI, nr. 2821, miercuri, 28 noembrie 1928, p. 1; „Conferinţa d-lui prof. univ. şi fost ministru Ion I. Nistor cu ocazia comemorării a zece ani dela unire…", în *Glasul Bucovinei*, anul XI, nr. 2823, vineri, 30 noembrie 1928, p. 1-2; „Serbarea Unirii Bucovinei", în *Idem*, p. 2; D. Marmeliuc, „Unirea Ardealului", în *Glasul Bucovinei*, anul XI, nr. 2825, duminică, 2 decembrie 1928, p. 1 etc.

[146] „Zece ani de la apariţia ziarului *Glasul Bucovinei*", în *Glasul Bucovinei*, anul XI, nr. 2816, miercuri, 21 noembrie 1928, p. 1.

[147] Fotografia de grup din faţa restaurantului hotelului „Central" din Cernăuţi îi reunea, în acel moment aniversar, pe Ion Nistor, pe prof. univ. dr. Sextil Puşcariu, pe rectorul Universităţii din Cernăuţi, prof. V. Şesan, pe dr. Aurel Morariu, Max. Hacman, D. Marmeliuc, V. Marcu, F. Doboş, V. Ungureanu, Al. Ieşan, N. Cotoş, E. Popovici, pe profesorii universitari V. Loichiţă, Ionescu Bujor, M. Coroamă, conf. univ. N. Grămadă, pe consilierul superior administrativ N. Flondor, directorul general Tovarniţchi ş.a. Mai fuseseră prezenţi, aşa cum apar ei într-o enumerare, inspectorul general financiar N. Prelici, consilierii comunali B. Grigoroviţă şi N. Balmoş, redactorul şef Aurel Dorofteiu, farmacistul Constantinescu-Frunză etc. (*Idem*).

[148] *Idem*.

scris, aproape în întregime, de profesorul cernăuţean. Entuziasmul şi consensul naţional domină însă începuturile în descrierea lui Sextil Puşcariu, care-i caracterizează cu duioşie pe colaboratori. Îi menţionez, întrucât mulţi din ei au făcut, ulterior, parte din Partidul Liberal. Numele publicaţiei fusese dat de juristul Vasile Bodnărescu, redactorii fiind „recrutaţi" în special dintre profesorii Universităţii din oraş: lingvistul şi filologul Alexe (Alecu) Procopovici, profesor la Universităţile din Cernăuţi şi din Cluj, un „fanatic glasist" după Puşcariu, latinistul Radu Sbiera, profesorul de drept comercial şi internaţional Max Hacman, preşedintele „Societăţii pentru Cultură", Dimitrie Marmeliuc, inteligent, „cu pana uşoară", „intrepid şi curajos", dar „prea încântat de sine", poetul Gavril Rotică, literatul *Glasului*, ale cărui articole erau scrise cu vervă; profesorul de latină şi bizantinologul Vasile Greciuc (Grecu), „blând şi fanatic pentru cauză", Gheorghe Tofan, cu un „simţ al realităţii foarte dezvoltat", ambiţios şi activ. Bătrânul consilier Bejan, preşedintele celor mai multe societăţi româneşti din regiune, primise să fie redactorul foii. Impactul publicaţiei a fost mare în societatea bucovineană în condiţiile în care presa românească din Bucovina nu avea o atitudine clară despre fenomenul politic, mulţi fiind încă toamna anului 1918 loiali faţă de Coroana austriacă[149]. Structurarea vieţii politice post unire a transformat ziarul. Dimensiunea partinică a devenit rapid esenţială, după apropierea lui Sextil Puşcariu de Ion Nistor şi depărtarea de Iancu Flondor. În februarie 1919, *Glasul* devenise oficiosul Partidului Democrat al Unirii, iar mai mulţi membri ai grupului, Alecu Procopovici, D. Marmeliuc, Aurel Morariu, jurist şi om politic, colaborator apropiat al lui I. Nistor, susţineau ideea partidului puternic[150].

Ideea de a trimite gazeta în cercurile sociale diverse a rămas constantă şi după Unire. Prinţul Carol însuşi apărea ca fiind „abonat" la *Glasul Bucovinei*, prin faptul că Ioan Nistor îi trimitea zilnic ziarul la Cotroceni[151]. Problemele editoriale ivite în anii interbelici au ridicat problema unei tipografii proprii, prin înfiinţarea Institutului de Editură „Glasul Bucovinei" (fusese propus şi titlul de „Cosminul" pentru tipografie)[152], condus, aşa cum am afirmat mai sus, de dr.-ul Aurel Morariu.

Formatul publicaţiei era, în general, de 4 pagini, evenimentele politice sau culturale impunând conjunctural sporirea numărului de foi. Preţul ziarului era unul modic, cu diferenţieri pentru zona urbană şi rurală; abonamentul anual costa 500 de lei (300 de lei pentru 6 luni), pentru ţărani preţul fiind de 300 de lei anual, respectiv 160 de lei pentru jumătate din an. Un rol foarte important îl juca ediţia de duminică a ziarului, pentru care exista şi posibilitatea abonării separate (120 de lei / an; 70 de lei / 6 luni etc.); pentru Cernăuţi, ziarul era adus în mod gratuit la domiciliul abonatului. În încercarea de adaptare la viaţa socială de după 1918, *Glasul Bucovinei*

[149] Sextil Puşcariu, *Memorii*, ediţie de Magdalena Vulpe, prefaţă de Ion Bulei, note de Ion Bulei şi Magdalena Vulpe, Bucureşti, Editura Minerva, 1978, p. 318-327.
[150] *Ibidem*, p. 348-351.
[151] *Ibidem*, p. 368.
[152] *Ibidem*, p. 369.

scotea numere speciale pentru ţărani. Ziarul includea şi legende populare, cu o rubrică intitulată „De-ale Poporului”[153], informaţii culturale sau economice de interes larg[154], ştiri diverse din ţară sau din lume[155], multe reclame etc. De altfel, adresabilitatea publicaţiei era una generală, urbană şi rurală, intelectual orăşenească şi ţărănească totodată.

Sub aspect politic, *Glasul Bucovinei* a propagat mesajele Partidului Naţional Liberal, preluând şi difuzând temele politice centrale, preocupat fiind să explice faptele şi acţiunile conducerii de la Bucureşti[156]. Portavoce a liberalilor în Bucovina, ziarul era lipsit de relief, depersonalizarea pe relaţia cu Centrul mergând până la a oferi informaţii despre evoluţia bolii soţiei lui Vintilă Brătianu, Lia, după o operaţie de apendicită[157]. Prezentarea figurilor de mari oameni politici (Spiru Haret, Alexandru Constantinescu şi mai ales Ionel Brătianu), legaţi mai mult sau puţin de Bucovina, a fost făcută în registrul patrimonializării naţionale a liberalismului românesc, formă de impunere a lui plecând de la personalizarea spaţiului public[158].

---

153 Spre exemplu, mici povestiri precum „Ţiganul cu pască la sfinţit”, în *Glasul Bucovinei*, anul XI, nr. 2617, sâmbătă, 10 martie 1928, p. 3.

154 „Preţul banilor”, în *Glasul Bucovinei*, anul XI, nr. 2617, sâmbătă, 10 martie 1928, p. 3; „Repertoriul Teatrului Naţional”, în Idem, „Şezătoare antialcoolică”, în Idem; „Expoziţia invalizilor de război”, în Idem.

155 „Bandiţii mexicani jefuiesc un tren”, „Tifos la Iaşi”, „Lupi în satul Toporăuţi”, în *Glasul Bucovinei*, anul XI, nr. 2617, sâmbătă, 10 martie 1928, p. 3. etc. (despre miri / tuberculoză, arestări etc.).

156 Vezi momentul demisiei guvernului Vintilă Brătianu („Cauzele demisiei guvernului”, în *Glasul Bucovinei*”, anul XI, nr. 2804, marţi, 6 noembrie 1928, p. 1; Vasile Oprea, „Demisia guvernului”, în *Glasul Bucovinei*, anul XI, nr. 2807, sâmbătă, 10 noembrie 1928, p. 1. anterior, în timpul guvernării, ziarul prezenta *in extenso* discursurile primului ministru, activitatea de la Bucureşti a Partidului Naţional Liberal sau reuşitele guvernului („Congresul Partidului naţional-liberal dela Braşov”, în *Glasul Bucovinei*, anul XI, nr. 2603, joi, 23 februarie 1928, p. 2; „Cum îngrijeşte guvernul de ţărănime” (Deputat D. Marmeliuc, în *Glasul Bucovinei*, anul XI, nr. 2567, vineri, 6 ianuarie 1928, p. 1; „Cum e apreciată România în străinătate”, în *Glasul Bucovinei*, anul XI, nr. 2574, marţi, 17 ianuarie 1928, p. 1 (interviuri acordate ziarului *Viitorul* de Ion Nistor şi de Constantin Argetoianu, miniştri), imaginea celorlalte provincii (Interviuri acordate *Glasului Bucovinei* de ministrul Lucrărilor Publice, Ion Nistor, în care descrie starea de lucruri din Ardealul „serios, cuminte şi constructiv” („Impresii din Ardeal”, în *Glasul Bucovinei*, anul XI, nr. 2743, miercuri, 22 august 1928, p. 2) sau din Basarabia („Basarabia, ţara viitorului”, în *Glasul Bucovinei*, anul XI, nr. 2763, marţi, 18 septembrie 1928, p. 1) şi să critice opoziţia naţional-ţărănistă, conform canonului stabilit de oficiosul liberal *Viitorul*.

157 „Starea sănătăţii d-nei Lia Brătianu, foarte bună”, în *Glasul Bucovinei*, anul XI, nr. 2571, vineri, 13 ianuarie 1928, p. 1.

158 Articolele se înscriau unui cult al personalităţii. Cu referire la Ion I. C. Brătianu, frazele din *Glasul Bucovinei* nu aveau nimic cu o prezentare „liberală”: „ne închinăm şi ne vom închina dea pururea memoriei lui” („Ion I. C. Brătianu”, în *Glasul Bucovinei*, anul XIII, nr.3378, duminică, 23 noiembrie 1930, p. 1; Vezi şi reflectarea parastasului de la Florica de după doi ani de la dispariţie sau a celui din 1932 (în *Glasul Bucovinei*, anul XIII, nr.3379,

Discuţia realităţilor româneşti urmărea cel mai adesea presa centrală, prin preluarea fondului unor articole din *Viitorul*, *Ordinea*, dar şi din *Universul*[159]; trimiterile locale sunt puţine şi legate, mai cu seamă, de acţiuni politice directe, precum implicarea organizaţiilor P.N.L. din Bucovina în alegeri (generale sau judeţene-comunale), dar şi de poziţionarea religioasă a liberalilor din zonă ca reprezentanţi ai ortodoxismului faţă de uniţi sau faţă de naţional-ţărăniştii[160]. Deşi radicalismul a devenit norma editorială pe relaţia cu reprezentanţii provinciali ai noii guvernări de după noiembrie 1928, individualizarea publicaţiei nu s-a făcut pe deplin nici în momentul opoziţiei[161]. Ca element propagandistic inovator în direcţia persuasivităţii, ziarul a publicat în paginile sale scrisorile unor ţărani dezamăgiţi de guvernarea naţional-ţărănistă[162]. Abordarea activităţii politice a liberalilor din Bucovina a rămas la nivelul descrierii unor manifestări locale sau provinciale şi la prezentarea pe larg a întrunirilor liberale din ţară cu scopul de mobilizare a partizanilor prin sugerarea apartenenţei la o mare familie. S-a adăugat cultul lui Ioan Nistor ca lider al partidului liberal local. Figura naţională a liberalilor bucovineni, prin rolul deţinut în evenimentele din 1918, prin postura de profesor universitar şi de participant activ la viaţa politică de după război, deţinător al unui capital simbolic impozant, istoric, intelectual şi politic totodată, Ioan Nistor a fost supraprezentat în cadrul publicaţiei.

Dincolo de aceste carenţe indicate retrospectiv, Ioan Nistor considera la aniversarea a 10 ani de la apariţie, că ziarul reprezenta o reuşită atât pe direcţia materială, prin numărul mare de cititori care consolidau situaţia financiară, cât şi pe cea intelectuală, prin cei 12 profesori şi doctori care scriau în paginile lui şi care

marţi, 25 noiembrie 1930, p. 2, respectiv *Glasul Bucovinei*, anul XV, nr. 3936, vineri, 25 noiembrie 1932, p. 1). Asupra celorlalţi oameni politici liberali amintiţi, vezi „La patru ani dela moartea lui Alexandru Constantinescu", în *Glasul Bucovinei*, anul XIII, nr. 3374, marţi, 18 noiembrie 1930, p. 2; „Spiru Haret", în *Glasul Bucovinei*, anul XV, nr. 3954, duminică, 18 decembrie 1932, p. 1

159 Vezi „*Ordinea* şi *legalitatea* nouei democraţii", în *Glasul Bucovinei*, anul XI, nr. 2812, vineri 16 noembrie 1928, p. 2; „Ziarul *Ordinea* pune câteva întrebări primului ministru", în *Glasul Bucovinei*, anul XII, nr. 3069, joi, 17 octombrie 1929, p. 2.

160 Ei au acuzat, de exemplu, noile autorităţi de după noiembrie 1928 de suprimări şi reduceri în bugetul fondului bisericesc şi al eparhiei Bucovinei pe 1930 („Prigoana bisericii ortodoxe de către uniţi", în *Glasul Bucovinei*, anul XIII, nr. 3143, duminică, 26 ianuarie 1930, p. 1) ş.a.

161 Th. Sauciuc Săveanu – numit director regional pentru Bucovina, însemna - din perspectiva publicaţiei - „o pălmuire a demnităţii naţionale"; într-un mod similar era prezentat D. Moldovan pentru Basarabia, „deşi dezertor din armata română" („Imoralitatea ne guvernează", în *Glasul Bucovinei*, anul XIII, nr. 3127, sâmbătă, 4 ianuarie 1930, p. 1). O anumită apropiere de problemele locale s-a produs spre 1931, cu raportarea negativă la socialişti, desemnaţi drept „baronii roşii" („Cine-i George Grigorovici", în *Glasul Bucovinei*, anul XIV, nr. 3418, duminică, 18 ianuarie 1931, p. 1; „Baronii roşii", în *Glasul Bucovinei*, anul XIV, nr. 3420, miercuri, 21 ianuarie 1931, p. 1).

162 „Scrisoarea unui ţăran amăgit care s-a deşteptat", în *Glasul Bucovinei*, anul XIII, nr. 3131, sâmbătă, 11 ianuarie 1930, p. 1.

reuşiseră „să atragă şi alţii”[163]. În martie 1928, tirajul publicaţiei ajungea zilnic la 8-10 000 de exemplare[164]. În vara anului 1932, publicaţia mărturisea însă unele dificultăţi materiale, un *Apel către cititori* vorbind de marile cheltuieli pentru scoaterea gazetei; încercând să sensibilizeze publicul pe relaţia cu marile jertfe morale şi materiale din trecut, autorul *Apelului* desemna ziarul drept singurul cotidian românesc din Bucovina. Rugămintea adresată abonaţilor să-şi plătească abonamentul, unii având restanţe de mai mulţi ani, indica gravitatea situaţiei[165].

1.4.2. Glasul Ardealului

După modelul publicaţiei bucovinene, liberalii au hotărât înfiinţarea la Cluj a unui ziar regional, *Glasul Ardealului*, subintitulat şi *Foaie săptămânală pentru popor*. Primul număr al publicaţiei apărea 16 ianuarie 1927, raţiunile impunerii noului organ de presă fiind intrarea în opoziţie (în raport cu guvernul Averescu) şi, mai ales, tentativa de organizare modernă a Partidul Naţional Liberal peste munţi, în sensul democraţiei participative şi persuasive.

Editorialul primului număr al ziarului, „Batem la uşă”, mărturisea această intenţie partizană. *Glasul Ardealului* nu se declara în mod deschis o publicaţie politică a liberalilor; în acelaşi limbaj eufemistic şi metaforic întâlnit la *Poşta ţăranului* sau la publicaţia omonimă bucovineană, readacţia asuma scopul de a răspândi, „cu gândurile cele mai curate”, lumină, învăţătură, sfaturi şi îndemnuri folositoare pentru cititori; ideea de a da poporului „hrana sufletească” era contextuală, înscriindu-se ofensivei culturale propusă de Ionel Brătianu după 1927 ca nouă etapă de evoluţie a P.N.L., de transformare socială şi de modernizare a societăţii româneşti. Mesajul subsidiar lansat privea căutarea politică a ardelenilor din ultimii 7 ani, la rătăcirea lor prin „întuneric”, la „risipirea pe poteci colţuroase”, „izbindu-se unul de altul”, fără o „călăuzire înţeleaptă”, „limpede grăitoare şi hotărâtă”. Dublând tonul cvasireligios atotprezent în text, „a asculta povaţa Sfintei Scripturi”, limbajul simplităţii sugera adresabilitatea publicaţiei spre lumea rurală. Mesajul solidarităţii şi comunităţii româneşti în Ardeal se împletea cu imaginea noului început în viaţa neamului, dar şi cu amintirea faptelor unui alt trecut, cel al românilor de peste Carpaţi, în care

[163] „Zece ani de la apariţia ziarului Glasul Bucovinei”, în *Glasul Bucovinei*, anul XI, nr. 2816, miercuri, 21 noembrie 1928, p. 1.

[164] ANIC, Fond Ministerul Propagandei Naţionale, Presa Internă, dos. 143 / 1928-1929, p. 92. Un an mai târziu, în 1929, publicaţia *Glasul Bucovinei* era trecută într-o statistică a aceluiaşi minister ca având doar 4-5000 de exemplare zilnic, redactor responsabil fiind Dimitrie Sidoriuc. Diferenţa de tiraj poate fi explicată, intuitiv, plecând de la schimbarea puterii politice: pe de o parte, fondurile pentru apariţia ziarului s-au redus, pe de altă parte, cel care avea responsabilitatea trimiterii cifrelor la Bucureşti era altcineva, un naţional-ţărănist, interesat să diminueze (aşa cum este posibil ca în 1928, un liberal să le fi crescut). Vezi pentru cifre Idem, dos. 141 /1929-1933, f. 189.

[165] Era conţinută şi ameninţarea că de la 1 august 1932, administraţia urma să sisteze expedierea ziarului către abonaţii care nu-şi plătiseră abonamentul (*Glasul Bucovinei*, anul XV, nr. 3844, sâmbătă, 30 iulie 1932, p. 1).

personalităţile liberale deţinuseră un rol de seamă. Conform canonului liberal, ziarul chema la „muncă cinstită, curată şi fără de patimă", propunându-şi a propovădui cuvântul culturii naţionale[166].

Glasul Ardealului a urmărit, aşadar, identificarea principalelor trenduri ale satului şi s-a definit ca un ziar pentru ţăranul din Ardeal[167]. Rubricile permanente circumscriau această identitate a publicaţiei: „Predici şi îndemnuri pentru creştini", „Foiţa *Glasului Ardealului*", cu evocarea unor mari figuri istorice româneşti (Constantin Brâncoveanu, Cuza Vodă, Ecaterina Teodoroiu, Tudor Vladimirescu, Mihai Viteazul, dar şi Carol I sau Ferdinand[168] etc.) sau momente decisive pentru devenirea naţională (unirea de la 1859[169]), „Ştiri politice din lume", „Ştiri şi fapte din lumea întreagă"[170], „Din minunile ştiinţei"[171], „Sfaturi şi îndemnuri pentru plugari" (privind muncile câmpului), „Sfaturi şi îndrumări doftoriceşti". Pildele incluse în paginile publicaţiei, având teme moral-civice, cum ar fi despre ultraj sau dezertare[172], şi cântecele din popor susţineau caracterul cultural al publicaţiei.

Numeroasele articole şi predici pentru creştini arăta însă că ţaranul vizat de *Glasul Ardealului* era românul ortodox. Echivalenţa stabilită între religia majoritară şi românism determina o exludere explicită, materializată adeseori prin note critice pe relaţia cu uniţii şi cu celorlalte confesiuni din Ardeal, cu o mai mare tendinţă spre prozelitism („pocăiţii" ş.a.[173]). Direcţia imprimată de Alexandru Lapedatu, liderul politic al Ardealului şi ministru al Cultelor în mai multe guverne liberale, tindea să

---

166 Asupra canonului liberal, vezi studiul meu, Ovidiu Buruiană, *op. cit.*

167 Ziarul se proiecta ca prieten al ţăranului ardelean, sfătuitor binevoitor şi tovarăş de învăţătură, prin sfaturile folositoare pe care le oferea în treburile economice şi prin favorizarea cunoaşterii altor popoare, pentru „a se împrieteni cu progresul" şi a-şi uşura munca („Batem la uşă", în *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 1, duminică, 16 ianuarie 1927, p. 1).

168 „Constantin Brâncoveanu", în *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 1, duminică, 16 ianuarie 1927, p. 2-3; „Cuza Vodă", în *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 2, duminică, 23 ianuarie 1927, p. 1; „Sublocotenent Ecaterina Teodoroiu", în *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 7, duminică, 27 februarie 1927, p. 1; „Mihai Viteazul, apărătorul creştinătăţii", în *Glasul Ardealului*, anul II, nr. 7, duminică, 19 februarie 1928, p. 2; „Fundaţiunea Regele Ferdinand I", în *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 8, duminică, 6 martie 1927, p. 1; „Regele Carol I", în *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 17, duminică 8 mai 1927, p. 1.

169„ Unirea din 1859", în *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 2, duminică, 23 ianuarie 1927, p. 1.

170 Despre Cehoslovacia, întărirea bulgarilor, supărarea Rusiei pe Italia, despre Japonia şi împăratul acestei ţări, cea mai bogată ţară din lume etc. (în *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 1, duminică, 16 ianuarie 1927, p. 4).

171 „Minunea veacului", în *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 8, duminică, 6 martie 1927, p. 3 (despre radio).

172 Avocatul A. Stătescu, Cluj, în *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 12, duminică, 3 aprilie 1927, p. 1.

173 Baptiştii sau pocăiţii era adeseori desemnaţi drept comunişti (!!), văzuţi indubitabil drept o primejdie pentru naţiunea română (Pocăiţii, în *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 42, duminică, 30 octombrie 1927, p. 1; vezi *Glasul Ardealului*, anul II, nr. 7, duminică 19 februarie 1928, p. 2; R.C. Bănăţeanul, „Primejdia baptistă", în *Glasul Ardealului*, anul II, nr. 2, duminică, 15 ianuarie 1928, p. 1);

asocieze aceste confesiuni cu secte străine care urmăreau ştergerea caracterului naţional al provinciei[174] şi să confere liberalismului românesc de aici o caracteristică anticomunistă şi antimaghiară radicală. Alăturat antisemitismului difuz sau radical uneori[175], caracterul cvasireligios al *Glasului Ardealului* ridică atât problema liberalismului profesat în afara discursului central al partidului românesc, cât şi a metodelor sale. Prin titlul ziarului, calchiat după oficiosul liberal din Bucovina, liberalii au încercat probabil, în primul rând, să creeze o solidaritate între liberalii români. Dar dacă publicaţia apărută la Cernăuţi avea un caracter istoric, apărută fiind în zilele Unirii pentru susţinerea drepturilor românilor din fosta provincie habsburgică, ziarul transilvănean era mai politizat, urmărind îngrădirea naţional-ţărăniştilor „regionalişti" şi identificarea discursivă a liberalilor cu „adevăratul glas al Ardealului"[176].

Desemnarea lumii rurale drept public ţintă a ziarului liberal este dovedită şi de faptul că abonamentul la publicaţia ardeleană, care apărea săptămânal, mai ales duminica, costa doar jumătate pentru săteni, preoţi şi învăţători[177].

Spre deosebire de Bucovina, unde latura politică poate fi totuşi considerată secundară, *Glasul Ardealului* a încercat să edifice, în legătură cu satul transilvănean, majoritar românesc, organizaţie liberală reală peste Carpaţi. Cele mai multe articole erau legate de viaţa cotidiană a ţăranului ardelean, dar reflectarea vieţii politice s-a făcut din perspectiva liberalului român, cu perpetuarea acelor elemente definite anterior ca alcătuind canonul liberal pe relaţia cu viaţa publică. Reflectarea activităţii politice locale era, ca şi în cazul omologului bucovinean, minoritară în raport cu discursul Centrului şi cu evidenţierea acţiunilor sale, menite să sporească încrederea

[174] Tematica religioasă este dominantă în cadrul publicaţiei, plecând de la primul număr („Lumina lui Hristos", în *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 1, duminică, 16 ianuarie 1927, p. 2). Dimensiunea ortodoxă agresivă este dată şi de jocul politic în condiţiile în care mulţi naţional-ţărănişti aparţineau confesiunii greco-catolice „Ce este Concordatul", în *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 14-15, duminică 24 aprilie 1927, p. 6; „Arhiereii români pe calea greşită", în *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 9, duminică, 4 martie 1927, p. 1).

[175] Reflectând evenimentele de la Oradea Mare, din decembrie 1927, într-un material al ziarului se concluziona că „poporul jidovesc din această ţară este o pedică în calea propăşii noastre naţionale"; evreii erau prezentaţi „cu ochii aţintiţi dincolo de graniţele ţării şi nu cruţau mijloacele să ne hulească ţara"; pornirea tinerimii era astfel îndreptăţită sufleteşte, formele acţiunii nefiind bune, din cauză că făceau rău ţării („Volbura studenţească", în *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 49, duminică,18 decembrie 1927, p. 1); într-un alt număr, evreii unguri reprezentau subiectul contestării ziarului („Cum ne iubesc străinii", în *Glasul Ardealului*, anul II, nr. 12, duminică, 12 martie 1928, p. 1).

[176] Pe relaţia cu naţional-ţărăniştii, era readus în memorie momentul 1916 şi atitudinea ambiguă a unor lideri ardeleni, ideea Ardealului de sine stătător la 1 decembrie 1918, refuzul Constituţiei în 1923, neparticiparea la încoronare şi alte sărbători naţionale (Gavrilă Cândea, econom de pe câmpie, „Pentru ce nu pot merge cu partidul d-lui Maniu", în *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 25, duminică, 3 iulie 1927, p. 1).

[177] În *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 1, duminică, 16 ianuarie 1927, p. 1. Iniţial, publicaţia de 4 pagini costa 2 lei, preţul abonamentului anual fiind de 120 de lei.

ardelenilor în Partidul Naţional Liberal[178]. Întâlnirile liberale din diverse judeţe şi organizaţii, desemnate drept „adunări poporale", erau redate în scopul de a simula majoritatea şi a arăta „mişcarea vie în păturile largi ale poporului din toate părţile Ardealului pentru a se alătura la Partidul Naţional Liberal"[179]. Analiza politicii ardelene a fost cu totul deficitară, publicaţia fiind tributară discursului promovat de *Viitorul*, chiar şi pentru informaţii privind zona proprie de răspândire[180]. Ziarul a

[178] Reflectarea întrunirii de la Bucureşti din iunie 1927, cu celebrele cuvinte rostite de Ionel Brătianu ca semn al omnipotenţei sale, „ni s-a întâmplat uneori să renunţăm la guvern, nu ni s-a întâmplat nici odată, însă să cerem guvernul şi să nu reuşim…Ei bine în împrejurările de azi cerem guvernul" („Cuvântul domnului Ion I. C. Brătianu", în *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 23, duminică, 19 iunie1927, p. 3); „Sporesc rândurile noastre", în *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 25, duminică 3 iulie 1927, p. 3 (cu trecerea unor organizaţii iorghiste la liberali etc.); mai ales pe parcursul anului 1928 planul politic central domină luările de poziţie ale *glasiştilor* din Cluj („Marea adunare de la Focşani", în *Glasul Ardealului*, anul II, nr. 6, duminică, 12 februarie 1928, p. 1; „La Iaşi. Răspunsul partidului liberal", în *Glasul Ardealului*, anul II, nr. 8, duminică, 26 februarie 1928, p. 1; adunarea naţional-ţărăniştilor de la Bucureşti era remarcată sub titlul „Secera şi ciocanul", în *Glasul Ardealului*, anul II, nr. 13, duminică, 1 aprilie 1928, p. 1 etc.). Există o continuitate a practicii de a reliefa viaţa organizaţiei centrale şi după 1930: „Partidul liberal şi guvernul dlui Iorga. Declaraţiile dlui Duca", în *Glasul Ardealului*, anul V, nr. 25, duminică, 21 iunie 1931, p. 3; „Viaţa politică din ţară de la noi. Numai pentru ţară. Cuvântarea rostită în Parlament de dl. Ion Duca, preşedintele Partidului Naţional Liberal", în *Glasul Ardealului*, anul V, nr. 27, duminică, 5 iulie 1931, p. 3 etc.

[179] „Partidul naţional liberal în Ardeal", în *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 1, duminică, 16 ianuarie 1927, p. 1.

[180] Tendinţa de centralitate a *Glasului Ardealului* s-a menţinut pentru întreaga perioadă studiată, condamnarea regimului Maniu cu privire la taxe, la faptele miniştrilor, la anarhia care favoriza bolşevismul pe relaţia cu Basarabia, cu „afacerile" regimului, cu disputele de la Bucureşti, dreptul de vot femeilor, cazul Cornescu de la Târgovişte, problema Regenţei etc. („Miniştrii opresc trenurile. Isprava dlui Bocu", în *Glasul Ardealului*, anul III, nr. 1, duminică, 6 ianuarie 1929, p. 2; „Primejdia din Basarabia", în *Glasul Ardealului*, anul III, nr. 8, duminică, 24 februarie 1929, p. 1; „Solia Reginei. Părerile M- S. Reginei Maria despre întregirea Regenţei şi ruşinoasele socoteli ale guvernului", în *Glasul Ardealului*, anul III, nr. 42, duminică, 20 octombrie 1929, p. 1; după declaraţiile date ziarului *Universul*) etc. Orientarea asupra evenimentele transilvănene a fost firavă, tratamentul la care erau supuşi regăţenii în Transilvania sau implicarea unor preoţi în politică de partea naţional-ţărăniştilor fiind blamată (Cu referire la un an de opoziţie, 1929, multe din titluri erau ca acestea: „Regăţeni alungaţi", în *Glasul Ardealului*, anul III, nr. 2, duminică, 13 ianuarie 1929, p. 1; „Regăţenii", în *Glasul Ardealului*, anul III, nr. 9, duminică, 3 martie 1929, p. 1 etc.); dar, de multe ori, chiar materialele incriminatoare despre naţional-ţărăniştii ardeleni vin dinspre Bucureşti, de la *Viitorul* sau *Ordinea* („Voinicii de la Blaj", în *Glasul Ardealului*, anul III, nr. 19, duminică, 12 mai 1929, p. 1; „Cine este dl. Bocu", în *Glasul Ardealului*, anul III, nr. 24, duminică, 16 iunie 1929, p. 1; „Trafica dlui Voicu Niţescu", în *Glasul Ardealului*, anul III, nr. 28, duminică, 14 iulie 1929, p. 1).

reluat formule şi forme de la Centru, cu mici adăugiri locale[181], care nu reuşeau să-i ascundă deficienţele. Informaţiile proprii erau la nivelul unor zvonuri sau acuze, rareori reuşindu-se perspectiva proprie asupra evenimentului[182].

Glasul Ardealului a suferit, în aceste condiţii de informare precară, sub raportul imaginii, propaganda fiind redusă la un set de valori uşor apelabile care să definească ritualic liberalismul, prin evidenţierea istoriei familiare a meritelor istorice ale liberalilor români (Partidul Naţional Liberal ca întemeietor al României Mari, apărătorul drepturilor poporului, scutul dinastiei, slujitorul neamului etc.)[183] sau prin transportarea în Ardeal a cultul lui Ionel Brătianu, formă de legitimare a organizaţiilor locale prin figura unui fondator naţional. A defini Partidul Naţional Liberal

[181] Problema raportului dintre liberali şi Carol al II-lea sau cazul Gheorghe Brătianu, al dizidenţei în general, şi pe relaţia cu Ioan Th. Florescu, care încercase să plece cu toată organizaţia Târnava Mare („Întrebare ţărănească din Ardeal pentru dl. Gh. Gheorghe Brătianu. De ce cauţi să strici moştenirea lăsată de tatăl tău Partidul naţional-liberal şi Coroana", în *Glasul Ardealului*, anul IV, nr. 28, duminică, 20 iulie 1930, p. 5; „Zdrobeală zadarnică", în Idem, p. 3, pentru relaţia Ioan Th. Florescu).

[182] Pentru momentul mai 1928, cu adunarea naţional-ţărănistă de la Alba Iulia din mai informaţiile proprii ale ziarului (care priveau faptul că armata ungară era masată la graniţă pentru a interveni în România pe 6 mai 1928, despre Carol şi „uneltirile acestuia etc.) sunt dificil de verificat („Apa trece, pietrele rămân", în *Glasul Ardealului*, anul II, nr. 19, duminică, 13 mai 1928, p. 1) şi au indus şi perspectiva Centrului. Chiar informaţiile calomnioase despre unii lideri naţional-ţărănişti nu erau întrutotul proprii („A vorbit un domn…", în *Glasul Ardealului*, anul II, nr. 4-5, duminică 5 februarie 1928, p. 1, cu un material împotriva lui Vaida Voevod, acuzat că în 1916, la Viena nu a acordat ajutor unor preoţi români internaţi acolo; sau că Palatul d-sale avea monograma de *Vaida Sandor*, unii lideri erau acuzaţi că s-au înfrăţit cu străinii, fiind reprezentaţi în consiliile unor întreprinderi şi bănci, numai pentru a da credibilitate; *Cf.* „Cine se înfrăţeşte cu străinii", în *Glasul Ardealului*, anul II, nr. 6, duminică, 12 februarie 1928, p. 1.

[183] „De ce sunt eu naţional-liberal. Crezul partidului Naţional-Liberal", în *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 18, duminică, 15 mai 1927, p. 1; „Crezul partidului Naţional-Liberal", în *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 19, duminică, 22 mai 1927, p. 1. Liberalii erau prezentaţi drept cei care făcuseră votul obştesc şi împroprietărirea, ca cei cu vechime în lupta naţionale pe care o duceau din 1848, fiind legaţi de toate marile înfăptuiri ale neamului (A. Pora, „Votul obştesc", în *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 2, duminică, 23 ianuarie 1927, p. 1; Idem, „Împroprietărirea ţăranilor" (în mai multe numere succesive, *Glasul Ardealului*, nr. 5, 6,7); „Partidul liberal şi războiul din 1916", în *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 20, duminică, 29 mai 1927, p. 1). Istoria lor devenea, prin urmare, exemplară, demnă de ştiut pentru naţiunea română din Ardeal („Zemislirea partidul naţional-liberal", în *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 21, duminică, 5 iunie 1927, p. 1; „Cele dintâi biruinţe politice. 1856-1881", în *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 22, duminică 12 iunie 1927, p. 3; „Din trecutul şi munca partidului liberal", în *Glasul Ardealului*, anul III, nr. 43, duminică 27 octombrie 1929, p. 1 (despre rolul lui Ion C. Brătianu şi a lui C. A. Rosetti în cadrul revoluţiei de la 1848) sau „Din Trecutul partidului naţional-liberal. Ion I. C. Brătianu şi intrarea României în lupta pentru dezrobirea Ardealului", în *Glasul Ardealului*, anul III, nr. 48, duminică 1 decembrie 1929, p. 1, cu evidenţierea rolului liberalilor în război etc.

pentru ardeleni, ca preocupare, a însemnat o campanie masivă şi puţin persuasivă, după mine, multe articole exprimând mesajul prin titlul[184], iar rubrica permanentă *Încrestări* prezentând exclusiv figuri de lideri liberali[185] etc.

Chiar în condiţiile în care avea drept director un profesionist, Octavian Buzea, succesul pe care l-a avut în perioadă *Glasul Ardealului* este discutabil, atât în termeni de impact politic, în condiţiile slabei preocupări pentru individualizare, cât şi de profitabilitate de presă. În aprilie 1927, după primele luni de apariţie a publicaţiei, s-a pus problema difuzării publicaţiei, chiar în condiţiile în care era ziarul era considerat drept central pentru propaganda liberală din Transilvania. Deşi se afirma că numărul abonaţilor creştea mereu, conducerea publicaţiei luase decizia de a face înlesniri celor care trimiteau cinci abonamente anuale (ei primeau ziarul gratuit întregul an). În mod asemănător, cei care vindeau în mediul rural mai mult de 10 foi (gazeta costa doar 1 leu), îşi păstrau 30% din câştig, vizaţi fiind oamenii „pricepători de la sate" (preoţi, învăţători, negustori)[186]. Erau şi unele strategii mercantile de impunere pe piaţă, precum facilităţi pentru vânzătorii de ziare, mai ales cei din sate, sau pentru cei care plăteau suma integrală a abonamentului până la o anumită dată, 1 februarie, ei primind o carte de citit[187].

Intrarea în opoziţie a făcut însă din *Glasul Ardealului* o piesă esenţială a propagandei liberale în Ardeal. Ziarul îşi mărea numărul paginilor, preţul rămânând cel vechi, iar cuprinsul era dominat de învăţături folositoare; *Glasul…* devenea astfel, aşa cum menţiona nota inserată în ziar, cea mai bogată şi cea mai ieftină gazetă din Ardeal[188]. Informaţiile disparate mă împiedică însă să ajung la concluzii ferme în legătură cu publicaţia în discuţie (poate asta sugerează chiar precaritatea ziarului?). Cunosc, de exemplu, faptul că Octavian Buzea era directorul ziarului *Glasul Ardealului*, dar nu am alte date despre el, după cum nici numele redactorilor nu-mi sunt familiare.

1.5. Presa organizaţiilor judeţene

Într-o circulară către prefecţi, din 19 aprilie 1929, Direcţiunea Presei şi Informaţiilor de la Ministerul Propagandei Naţionale solicita un tablou exact cu

---

[184] „Partidul Liberal, Partidul liberal şi reforma agrară; Faptele partidului liberal; Partidul liberal întăreşte regatul României" (Vezi *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 24, 25,27, din duminică 26 iunie, 3 iulie, 17 iulie 1927).

[185] „Alexandru Lapedatu", în *Glasul Ardealului*, anul III, nr. 37, duminică, 15 septembrie 1929, p. 1; „Dl. I. G. Duca", în *Glasul Ardealului*, anul III, nr. 36, duminică, 8 septembrie 1929, p. 1; „Omul Şcoalei. Dr. C. Angelescu", în *Glasul Ardealului*, anul III, nr. 38, duminică, 22 septembrie 1929, p. 1;

[186] „Gazeta noastră", în *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 16, duminică, 1mai 1927, p. 4.

[187] „Către cititori", în *Glasul Ardealului*, anul II, nr. 7, 19 februarie 1928, p. 3.

[188] „Către cetitori", în *Glasul Ardealului*, anul III, nr. 32, duminică, 11 august 1929, p. 1. În anul al doilea de apariţie a publicaţiei, a existat o altă o mărire a numărului de pagini la 6, 8 sau chiar 10 pagini, abonamentul anual ajungând şi el la 200 de lei pe an, preoţii, învăţătorii, notarii şi ţăranuii urmând să plătească doar 120 de lei din această sumă.

toate ziarele, revistele şi publicaţiile ce apăreau în judeţul respectiv, cu informaţii despre denumirea, localitatea în care apărea respectiva publicaţie, periodicitatea, data apariţiei, nuanţa politică sau categoria ziarului (independent eventual), numele proprietarului sau directorului, tirajul; administratorilor de ziare li se reamintea necesitatea de a se conforma strict unui ordin emis anterior (în 4 ianuarie acel an – n. mea, Ov. B) de a trimite regulat exemplare din publicaţii la nivel central şi de a comunica la timp apariţia şi încetarea apariţiei foii pe care o deţineau. Scopul mărturisit al unui astfel de efort era de a rezuma articolele pentru buletinele de presă şi de a furniza date pentru statistici[189]. Conform unui astfel de document, *Tabloul* ziarelor liberale din ţară era unul fragmentar în momentul alcătuirii lui, nemenţionat, dar intuibil în primăvara-vara lui 1929. Astfel, găsim inventariate ca ziare liberale, nu neapărat în ordinea alfabetică a judeţelor *Democratul* la Botoşani, *Basarabia economică şi socială* la Bălţi, *Viitorul Fălticenilor* la Fălticeni, *Viitorul Făgăraşului* la Făgăraş, *Marea Neagră* la Constanţa, *Glasul Poporului* şi *Învăţătorul ialomiţean* în judeţul Ialomiţa, *Târnava* la Târnava Mică, *Dreptatea* la Chişinău, *Mehedinţul* şi *Tribuna* în Mehedinţi, *Liberalul* la Cahul, *Viitorul* la Tutova, *Lumina*, *Virtutea* şi *Scânteia* în Prahova, *Lupta* la Tulcea, *Nădejdea* în Timiş, *Dunărea de Jos* şi *Expresul* la Brăila, *Democratul* la Vaslui, *Carpaţii* la Braşov, *Straja* şi *Liberalul* la Dolj, *Sentinela de Vest* în Bihor, *Glasul Bucovinei* la Cernăuţi etc.[190]. Date privitoare la tiraj, apariţie sau directorii publicaţiei, chiar incomplete, sunt furnizate de un alt act emis de aceeaşi instituţie centrală, Ministerul Propagandei Naţionale[191]. Astfel aflăm că *Liberalul* apărea din 1925 la Tecuci, însă neregulat, având ca director sau ca proprietar pe A. Mihăilescu; *Democratul* vasluian, înfiinţat din 1924, avea, de asemenea, o apariţie episodică; un ziar de alt nivel era *Marea Neagră*, care apărea zilnic la Constanţa, din anul 1923 şi avea ca proprietar pe Stelian N. Ştefănescu; tirajul său de 2-3000 de exemplare îl situează printre publicaţiile importante ale liberalilor din regiunea Dobrogei; existau şi alte publicaţii în zonă, precum *Voinţa Dobrogei*, editat de Clubul Naţional-Liberal, cu un tiraj de 1-1500 de exemplare şi având ca director pe N. Timiraş, cu primul numărul în 1928, sau *Liberalul Constanţei*, ultimul „liberal-naţional", cu apariţii neregulate, dar datând

[189] ANIC, Fond Ministerul Propagandei Naţionale, Presa Internă, dos. 141 / 1929-1933, f. 1. Circulare similare, cu menţiunea urgent, găsim şi la 1 octombrie 1929 sau 16 decembrie 1930 (Idem, f. 205 şi 231).

[190] Idem, dos. 143 / 1928-1929, f. 232-256. Încercări de sistematizare de acest fel, am găsit şi la nivelul anului 1928; un document intitulat *Tabloul Ziarelor liberale care apar în Ţară*, realizat de ministerul de Interne, indica drept presa liberală pe judeţe următoarele publicaţii: *Democratul* (Botoşani), ziarul *Basarabia economică şi socială* (Bălţi), *Viitorul Fălticenilor* (la Fălticeni), *Viitorul Făgăraşului* (Făgăraş), *Marea Neagră* (la Constanţa), *Glasul Poporului* şi *Învăţătorul ialomiţean* (în Ialomiţa), *Târnava* (Târnava Mică), *Dreptatea* (la Chişinău), *Mehedinţul* şi *Tribuna* (în Mehedinţi), *Liberalul* (la Cahul), *Viitorul* (Tutova), *Lumina*, *Virtutea* şi *Scânteia* (în Prahova), *Lupta* (în Tulcea), *Nădejdea* (Timişoara), *Dunărea de Jos* şi *Expresul* (la Brăila), *Democratul* (Vaslui), *Democratul* (Braşov), *Straja* şi *Liberalul* (Dolj), *Sentinela dela Vest* (la Bihor) sau *Glasul Bucovinei* la Cernăuţi (Ibidem, p. 232-256).

[191] Idem, dos. 141 / 1929-1933, f. 6-204.

din 1920; cu un tiraj declarat de 1000 de exemplare, el era condus de Traian Berberian. La Făgăraş, apărea lunar, din 1928, *Ţara Oltului*, condus de Gh. Alexandrescu şi având un tiraj de 1200 de exemplare; la Buzău, Prefectura numea drept ziare liberale *Curierul* şi *Mişcarea Tineretului Liberal*, cu apariţii bilunare, conduse din 1929, de Tegăneanu şi I. Diaconescu, cu un tiraj de 1000 de exemplare; tot un ziar liberal de tradiţie era la Buzău săptămânalul *Liberalul*, înfiinţat în 1892, condus de C. Iarca, cu un tiraj de 1200. La Brăila erau menţionate *Expresul*, săptămânal, cu apariţii din 1905, proprietar şi director fiind Sotir Constantinescu, care reuşea să scoată 3000 de exemplare pe număr, şi *Dunărea de Jos*, care apărea zilnic din 1920, condus de Leonte Moldovanu şi Anastase Petrescu, cu un tiraj de 1500 de exemplare[192]. La Piatra Neamţ, avocatul I. Matasă scotea săptămânal ziarul *Avântul*, încă din 1928, cu un tiraj de 800 de exemplare. La Huşi, *Poporul*, bilunar, cu un tiraj de 1000, cu apariţie încă din 1918, îl avea proprietar pe Neculai N. Tiron (St. Filon fiind director); la Botoşani, apărea bilunar, din 1922, *Semănătorul*, cu 3000 de exemplare lunar. La Ploieşti (la 20 iunie 1929) era amintit în principal, *Lumina*, cu apariţie lunară, din 1926, editat de Clubul Partidului Liberal, cu 2000 de exemplare; la Dorohoi, *Gazeta Dorohoiului*, săptămânal, din 1917, condus de Neculai Stoianovici, cu 2000 de exemplare; în Vlaşca, *Trei Stejari*, cu apariţie lunară din 1 martie 1929, avându-l pe I. I. Ionescu ca proprietar şi un tiraj de 500-2000 de exemplare; în Mehedinţi, ziarul oficial al Partidului Naţional Liberal era *Voinţa*, anunţat a apărea la 20 mai a.c. / 1929, cu un tiraj de 2000 de exemplare; mai exista din 26 octombrie 1928 şi săptămânalul *Tribuna*, condus de George Focşan, ca director-proprietar, şi un tiraj de 2000 de exemplare; la Tulcea, apărea, din 1923, la 15 şi 30 ale fiecărei luni ziarul *Plugul*, condus de Ioan N. Drăghici, cu 1-2000 de exemplare; cu mai mare tradiţie, fiind înfiinţat în 1910, mai apărea şi săptămânalul *Lupta*, scos de Theodor Economu, cu un tiraj de 5000 de exemplare; la Satu Mare, bilunarul *Gazeta Sătmarului*, înfiinţat în 1928, condus de dr. Ioan Suţa, ca proprietar şi director, cu un tiraj de 800 de exemplare; exista din 1926, cu un tiraj de 1500 de exemplare, şi ziarul lunar *Baia Mare*, condus de dr. Aurel Nistor; la Slatina, *Vremea Nouă*; la Turnu Măgurele şi Roşiorii de Vede, apărea din 1918 neregulat *Victoria*, săptămânal, condus de T. Slăvescu şi I. Anagnoste, cu 1500-2000 de exemplare; în Vâlcea, *Îndrumarea Vâlcei*, cu apariţia la R. Vâlcea, bilunar, din 1927, proprietar / director fiind Vasile Săndulescu, cu un tiraj de 3000 exemplare; la Galaţi, *Voinţa liberală*, ca ziar zilnic, din 1928, condus de avocatul Emil Codreanu, cu 2000 de exemplare zilnic.

[192] Din raţiuni de documentare, am informaţii pentru *Dănărea de Jos*, oficiosul organizaţiei din Brăila, cu an de apariţie 1921 (primul număr din 4 aprilie), având ca directori succesivi pe Leonte Moldovan, Liviu Opriş, Bartolomeu Cecropide şi Anastase Petrescu, iar ca redactori pe Apostolache Dinu, Jacques Davidsohn, Radu Voiculescu, Damian Albu, Eugen Vasiliu, I. Niţescu şi S. Păstorescu (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 297). Eu am văzut mai multe numere din anul XIII (1935) al publicaţiei, începând cu nr. 2730 din 23 martie 1935.

În mod evident, din această enumerare tehnică de publicaţii declarat liberale sau identificate astfel de autorităţile prefecturii, asumarea unei direcţii politice nu este întotdeauna mărturisită. Chiar dacă cel mai adesea trimiterea se face la un judeţ sau o regiune, există numeroase cazuri în care titulatura trimite la o particulă specifică Partidului Naţional Liberal, precum *liberalul*, *liberală* etc. Apartenenţa la proiectul politic liberal, prin preluarea numelui oficiosului partidului, se regăsea, de asemenea, în mai multe organizaţii. La Focşani, încă din 1921, *Viitorul* era un ziar liberal bilunar, în 2000 de exemplare, în 4 pagini. O altă apariţie este menţionată în acelaşi tabel pentru Putna, *Viitorul Putnei*, cu apariţii neregulate la Focşani, încă din 1925, şi condus de Pavel Tomescu. Foaia liberală în Durostor, *Viitorul Silistrei*, care avea în acel an cu un tiraj de 1000, apărea neregulat din 1921, sub direcţia unui comitet şi având drept girant pe Petre Enuţă; la Ismail, *Viitorul Ismailului*, săptămânal, avându-l ca director pe Ioan Tomov, cu 2000 de exemplare zilnic. La Orhei apărea din 1925 *Viitorul Orheiului*, săptămânal, condus de un comitet cu N. Săndulescu, C. Roşca şi G. Plămădeală, cu 1500 de exemplare pe număr. La R. Sărat este menţionat *Viitorul Râmnicului*, condus de N. Protopopescu, având drept anul apariţiei 1928 şi un tiraj de 2000 de exemplare. Pentru Argeş, la 6 septembrie 1929, apărea trecut *Viitorul Argeşului*, cu apariţie neregulată, aflat însă în anul al optulea de existenţă, condus de un comitet, cu 1-2000 de exemplare; în Muscel / Câmpu Lung, *Viitorul Muscelului* era legat de ciclul electoral („cu apariţie de alegeri"), prezentând evenimentele politice importante. La Bârlad, era menţionat *Viitorul Scrisul Nostru*, condus de D. Lupaşc.

Cazuri interesante erau înregistrate prin preluarea unor sintagme definitorii pentru ceilalţi. La Hunedoara, săptămânalul liberal, proprietatea Clubului Partidului Liberal din Deva, condus de Mircea Oprea, apărut din 1921, purta numele *Dreptatea*, fapt care a obligat filiala Partidului Naţional-Ţărănesc să propună pentru oficios titlul de *Solia Dreptăţii*. Situaţia era oarecum simulară în Lăpuşna, unde oficiosul liberal, care apărea zilnic la Chişinău, din 1921, condus de I. Inculeţ şi I. Costin, ca proprietar şi director, cu un tiraj de 3000, se intitula tot *Dreptatea*. De altfel, apelul la denumirile specifice lumii rurale (*plugul*, *semănătorul* etc.) era frecvent, caz de identificare precară cu un anumit electorat.

Mărturisesc că nu am decât informaţii lacunare despre toate aceste publicaţii, pentru a confirma dacă aparţineau sau nu organizaţiilor liberale locale. De altfel, datele sunt puţine în lipsa unei lecturi directe a ziarelor. Lipsesc din această enumerare, fără a mă interesa motivele, o serie de publicaţii recunoscute ca fiind ale liberalilor, care se regăsesc pe alte tablouri de ziare şi reviste, cum ar fi cel al Prefecturii Iaşi din 30 decembrie 1929, care răspundea unei solicitări a Ministerului Afacerilor Străine, Direcţiei Presei şi Informaţiilor a sus-numitului Minister. Documentul oferă date interne despre probabil cel mai cunoscut oficios de organizaţie liberală din România ante şi interbelică, *Mişcarea*, ziar cotidian înfiinţat încă din 1909, cu primul număr din 14 septembrie, ca publicaţie de după amiază (apărea la orele 15). Condus la acel moment de Eduard Lăzărescu, dar având printre fondatori pe Gh. Gh. Mârzescu şi grupul de entuziaşti din jurul său, *Mişcarea* avea un tiraj de

4750 de numere zilnic, iar continuitatea şi periodicitatea apariţiei sale, precum şi aureola dobândită în timpul refugiului de la Iaşi din timpul primului război mondial, îi conferea o mare autoritate atât între ziarele liberale, cât şi în raport cu presa ieşeană[193]. Ziar local de partid, preocupat să răspundă atacurilor adversarilor politici, să cultive imaginea liderului de organizaţie şi să multiplice mesajul central, *Mişcarea* avea totuşi un rol de reprezentare politică pentru întreaga „Moldovă liberală", consensual cu poziţia de precădere pe care o avea în regiune liderul organizaţiei de la Iaşi[194].

De asemenea, sunt omise din enumerările de mai sus o serie de publicaţii pe care eu le-am găsit empiric sau întâmplător, fără a porni de la un document central precum cel al Ministerului. Este cazul *Glasului Mureşului*, organul de presă al organizaţiei Mureş, al ziarului *Tribuna Nouă*, săptămânal care apărea, cu întreruperi, din 1923 la Arad şi care reapărea la 18 martie 1928, ca organ al Partidul Naţional Liberal şi aflat sub conducerea unui comitet[195], al publicaţiei *Banatul*, care aparţinea liberalilor bănăţeni[196].

La nivelul lui 1936, în contextul congresului din acel an, liberalii înşişi erau preocupaţi să centralizeze informaţiile privitoare la presa judeţeană. Ca urmare a unei hotărâri luate în cadrul Delegaţiei Permanente din 22 august şi unei telegrame circular emise de Secretariatul General al P.N.L. din 2 septembrie (cu numărul 46), purtând semnătura lui C. D. Dimitriu, preşedinţii de organizaţii erau rugaţi să comunice, în trei zile (demonstrând urgenţa reorganizării? - n. mea, Ov. B), ziarele sau publicaţiile naţional-liberale care existau în judeţ, cu prezentarea condiţiilor de apariţie: dacă apăreau sub directa conducere şi răspundere a organizaţiilor oficiale ale partidului sau erau organele unor personalităţi sau grupări afiliate politic la partidul liberal; dacă din punct de vedere tactic, aceste publicaţii corespundeau

---

[193] În raport cu celelalte publicaţii ieşene, *Mişcarea* era depăşită de ziarul *Opinia* al fraţilor Bădărău (înfiinţat în 1904) cu un tiraj de 15 000 de exemplare sau de *Lumea* lui I. Hefter cu 18 000 de exemplare (ANIC, Fond Ministerul Propagandei Naţionale, Presa Internă, dos. 141 / 1929-1933, f. 2-4 şi 98).

[194] Pentru asumarea rolului de reprezentare pentru organizaţiile din Moldova, vezi spre exemplu „Activitatea liberală la Vaslui", în *Mişcarea*, anul XXIII, nr. 36, joi, 14 februarie 1929, p. 2. Activitatea ziarului a diminuat după 19 ianuarie 1930, deşi faptul nu trebuie corelat în mod necesar cu preluarea şi mutarea gazetei la Bucureşti, în iunie 1930, de către Gheorghe Brătianu, atunci când devenea *Buletin Săptămânal de Propagandă şi Informare* şi cotidian din noiembrie 1930, organ oficial al georgiştilor, autointitulat tribună privind renovarea ideilor liberale. După iunie 1930, organizaţia liberală ieşeană a reînfiinţat *Liberalul*, exprimând însă regretul liberalilor pentru dispariţia unuia din ziarele tradiţionale ale organizaţiei, marcă tradiţională a Iaşilor („Dispariţia *Mişcării*", în *Liberalul*, Iaşi, anul VIII, nr. 321, duminică, 5 aprilie1931). Informaţii despre *Mişcarea* şi în *Politics and Political Parties in Roumania*, p. 366-367 sau în ACNSAS, fond Penal 446, vol. 3, dos. Brătianu Constantin, f. 401-402.

[195] ANIC, Fond Ministerul Propagandei Naţionale, Presa Internă, dos. 143 / 1928-1929, p. 90. Vezi şi *Viitorul*, anul XXI, nr.6234, duminică, 25 noiembrie 1928, p. 2.

[196] Pamfil Şeicaru, *op. cit.*, p. 291. Scos în 1919, ziarul avea drept redactor în acel an pe Camil Petrescu.

întotdeauna intereselor şi acţiunii partidului etc.[197]. Centralizatorul răspunsurilor indica mult mai puţine publicaţii, decât cele plasate în sfera partidului în deceniul anterior. În ordinea din document, ele erau: *Liberalul* (Ilfov), *Viitorul Vâlcei* (Vâlcea), *Avântul Argeşului* (Argeş), *Viitorul Putnei* (Putna), *Gazeta Liberă* (R. Sărat), *Glasul Mureşului* (Mureş), *Viitorul Fălticenilor* (Baia), *Poporul* (Fălciu), *Răsunetul* (Năsăud), *Glasul Bucovinei* (Bucovina), *Astra Ciucului* (Ciuc), *Tribuna* (Mehedinţi), *Naţiunea română* (Cluj), *Presa* (Bacău), *Voinţa Ialomiţei* (Ialomiţa), *Lupta* (Tulcea), *Gazeta Satmarului* (Satu Mare), *Dreptatea* (Hunedoara), *Renaşterea*, (Timiş Torontal). Nu aveau asemenea instrumente de presă judeţele: Tutova, Trei Scaune, Dolj[198]. Chiar la Ciuc, preşedintele Cristea recunoştea că nu exista o astfel de publicaţie, *Astra Ciucului* fiind afiliată organizaţiei, dar urmând să apară una bilingvă, româno-maghiară[199]. În mod similar la Râmnicu-Sărat, organizaţia liberală nu avea, decât în mod sporadic (după necesităţi), o gazetă oficială; pentru nevoile de propagandă curentă, liberalii se serveau de o gazetă locală *Gazeta liberă*, scoasă de un profesionist, subvenţionată de liberali şi afişând independenţa. Celelalte partide nu au nici atât, afirmă C. A. Tătăranu. Sistemul era mai comod, mai ieftin şi mai eficace, iar această aparenţă de independenţă formală făcea propaganda mai pregnantă[200]. În Argeş, Honoriu Bănescu menţiona, pe 8 septembrie, că alături de *Viitorul Argeşului*, apărea sporadic gazeta *Avântul Argeşului*, organ personal al unui membru al organizaţiei care îşi exprima pe această cale nemulţumirea[201]. În Fălciu, N. N. Tiron preciza că publicaţia *Poporul*, care apărea încă din 1918, era proprietatea lui, tipărită prin grija unui comitet, ca organ oficial la liberalilor de la Huşi. Director delegat era, din 1934, Ionel Corlăţeanu, care purta şi răspunderea acestei publicaţii; prin sârguinţa lui, gazeta se tipărea bilunar, în condiţii bune[202]. La Vâlcea, în afară de ziarul oficial, *Viitorul Vâlcii*, apărea şi ziarul independent *Îndrumarea Vâlcii*, aflat sub influenţa liberalilor[203]. În mod similar la Satu Mare, alături de *Gazeta Sătmarului*, săptămânalul oficios al partidului în judeţ, mai apărea cotidianul *Frontul*, aflat sub conducerea unui comitet, din care majoritatea erau membri ai partidului liberal[204]. O gazetă semioficială este de menţionat şi în Ialomiţa, *Sirena*, care aparţinea lui C. Petrescu, preşedintele Camerei de Comerţ din Călăraşi, care scria conform directivelor liberale[205]. Nu ştiu dacă, în comparaţie cu rapoartele Direcţiunii Presei şi Informaţiilor de la Ministerul Propagandei Naţionale, făcute în deceniul anterior, presa judeţeană de partid a liberalilor români cunoştea un declin real. Este posibil ca multe informaţii oferite instituţiilor centrale cu privire la multitudinea publicaţiilor

[197] Biblioteca Naţională, Colecţii Speciale, Fond Saint Georges, P. XX, dos. 2, f. 2.
[198] Ibidem, f. 1.
[199] Ibidem, f. 3.
[200] Ibidem, f. 8-9.
[201] Ibidem, f. 4.
[202] Ibidem, f. 5.
[203] Ibidem, f. 11.
[204] Ibidem, f. 21.
[205] Ibidem, f. 25 şi 27.

liberale în anii '20, să fie subiective, legate de dorinţa prefecţilor naţional-ţărănişti de a se valoriza prin dificultăţile politice reale sau imaginate cu care se confruntau în judeţ din partea liberalilor. Pe de altă parte, analiza făcută de liberali este în mod evident incompletă, chiar dacă oferă relaţii despre practici propagandistice alternative, ea referindu-se la un număr redus de judeţe şi organizaţii liberale.

* * *

Chiar în condiţiile cunoaşterii incomplete a presei liberalilor, pot extrage câteva afirmaţii cu caracter conclusiv. În mod evident, datele sunt doar parţial credibile şi greu verificabile, în lipsa arhivelor propriu-zise ale acestor publicaţii. Există variaţii însemnate de tiraj (de cca. 4000 de exemplare, în cazul *Glasului Bucovinei*), în funcţie de cine declară cifrele. La nivelul anilor 1928-1929, schimbarea puterii politice a produs un tablou sensibil diferit al presei liberale; spre deosebire de anul puterii, fondurile pentru apariţia ziarelor liberale s-au redus în 1929, prin pierderea accesului la resursele administrative ale statului; pe de altă parte, cel care avea responsabilitatea trimiterii cifrelor la Bucureşti, un naţional-ţărănist, putea fi interesat să diminueze cifrele, aşa cum este posibil ca în 1928, un liberal să le fi crescut.

Înşiruirea ziarelor liberale şi din prezentarea lor lapidară ne dezvăluie o apariţia a lor mai curând problematică, conjuncturală, în perioadele de criză (alegeri, campanii de răsturnare), motivele fiind decelabile în dorinţa de impunere în societatea locală, dar şi de negociere a influenţei în cadrul partidului a celui care susţinea intelectual şi material publicaţia. Nu există un proiect al propagandei liberale prin presă şi nici un control unic de la Centru, chiar dacă anumite directive şi tentative de organizare a unor mecanisme de conducere sunt decelabile la nivel interbelic. Doar după părăsirea puterii în noiembrie 1928 liberalii au fost preocupaţi, în necesitatea de a construi noua atitudine politică, de multiplicarea modalităţilor de exprimare publică prin intermediul reapariţiei unor ziare locale de partid, precum *Tribuna Nouă* la Arad, *Straja* în Dolj[206] sau *Liberalul*, oficiosul organizaţiei din Ilfov[207], sau a celui de la Buzău[208]; însă, în această enumerare, *Deşteptarea Dâmboviţei*

[206] *Viitorul*, anul XXII, nr.6414, joi 4 iulie 1929.

[207] Care reapărea începând cu 1 aprilie 1929 („Reapărem", *Liberalul*, Ilfov, anul IV, nr. 1, 1 aprilie 1929). *Liberalul* era o publicaţie bilunară care avea drept director pe I. I. Niculescu-Dorobanţu, şeful organizaţiei liberale de Ilfov. Era gratuit pentu săteni, costând în fapt 2 lei, iar abonamentul pe un an 500 de lei; apărea de regulă în opoziţie, după retragerea guvernului liberal Ion I. C. Brătianu în martie 1926 sau după pierderea alegerilor din decembrie 1928. În articolul program, editorialistul afirmă că ziarul continua tradiţia publicistică de la Olteniţa şi îşi propunea să oglindească întreaga viaţa culturală, economică, agricolă şi socială a judeţului Ilfov; în acelaşi timp, ziarul era preocupat să poarte cuvântul Partidul Naţional Liberal din Ilfov; tonul justiţiar, de opoziţie aş zice predomină materialele (articolul-program era scris sub pseudonimul de *Ion cel Drept*), înfierarea abuzurilor administraţiei, denunţarea politicilor dăunătoare „intereselor mari ale neamului românesc", fiind dublată de dorinţa de a arăta ţărănimii ilfovene şi cine sunt diriguitorii (Ion cel Drept, „Cuvânt înainte", în *Liberalul*, anul I, nr. 1, 1 august 1926, p.

de sub conducerea lui C. A. Dimitriu, publicaţie apărută în octombrie 1929[209], sau *Parlamentul ilustrat al ţării*, revistă liberală mai curând locală, apărând la Brăila, se încadrau unui joc de putere internă, ultima din ele fiind preocupată în anii '30 de evidenţierea lui Leonte Moldovanu.

În acelaşi timp, presa locală şi-a asumat perpetuarea unei identităţi mai curând bucureştene a partidului şi mesajul Centrului, ca formă de situare ideologică în câmpul puterii. Vezi cazul decesului lui Ionel Brătianu, când presa de partid din judeţe sau cea regională a „împrumutat" direct din articolele din *Viitorul*, atât ca tonalitate cât şi ca fond al evocării[210]. De asemenea, ziarele mici ţineau contactul membrilor cu problemele centrale şi permitea vizualizarea lor reciprocă, ca formă de întărire a încrederii.

În afara unor excepţii notabile (*Mişcarea* în principal), presa locală nu avea altă individualitate decât cea conferită de liderul judeţean al partidului, apărută fiind la dorinţa acestuia, susţinându-i obiectivele politice, ceea ce denotă o anume fragilitate; la nivelul anului 1936, Mircea Pârvulescu afirma nevoia unui mare avânt pe care să-l ia presa judeţeană, sub forma unor gazete săptămânale[211].

Slăbiciunea publicaţiilor de provincie ale partidului era legată şi apariţia unor disensiuni în interiorul organizaţiilor; adeseori, cei excluşi plecau cu publicaţia organizaţiei. Alături de cazul cunoscut al ziarului *Mişcarea* la Iaşi, greu de înlocuit după ruperea organizaţiei ieşene, *Liberalul* de Iaşi neavând aceeaşi anvergură, pot invoca şi situaţia *Liberalului* de Buzău, organ autorizat al partidului liberal din Buzău, ziar de politică militantă şi de propagandă liberală, aşa cum era definită publicaţia în

1). Publicaţia se adresa mai mult intelectualilor de la sate, „falanga luminătorilor ţărănimii" cum sunt desemnaţi într-un articol, învăţătorii, preoţii, fruntaşii gospodarilor-ţărani, care trebuiau să înţeleagă că numai prin mijlocirea unei gazete pot dăinui temeinic legăturile sufleteşti şi politice între membrii partidului liberal („Contribuţia intelectualilor pentru apariţia *Liberalului*, în *Liberalul*, anul I, nr. 1, 1 august 1926, p. 1).

208 Ziar considerat *clandestin* de disidenţii liberali din judeţ care aveau un ziar cu nume identic; *cf. Liberalul*, Buzău, anul XXXVII, nr. 3, 30 februarie 1929; vezi şi *Liberalul*, Buzău, dr. C. Angelescu, anul V, nr. 1, 25 noiembrie 1928. De asemenea, la Buzău a apărut şi un ziar care păstra o oarecare autonomie faţă de partid, *Mişcarea liberală*, scos de un grup de tineri avocaţi liberali; publicaţia era salutată de ziarul liberalilor disidenţi din Buzău (*Liberalul*) ca semn al mişcării de regenerare şi purificare a partidului după pierderea alegerilor. Dar, conducătorii ziarului au respins felicitările lui C. Iarca, afirmând că ei rămân soldaţi disciplinaţi şi credincioşi ai partidului („Reacţiune politică", în *Liberalul*, Buzău, anul XXXVII, nr. 13, 16 mai 1929, p. 1, şi *Liberalul*, Buzău, anul XXXVII, nr. 14, 1 iunie 1929, p. 1).

209 „Un an dela apariţia revistei *Deşteptarea Dâmboviţei*", în *Viitorul*, anul XXII, nr.6846, vineri 28 noiembrie 1930, p. 2.

210 Vezi studiul meu, Ovidiu Buruiană, „Partidul Naţional Liberal la sfârşitul anului 1927"*,* în *Istorie şi conştiinţă. Profesorului Ion Agrigoroaiei la a 65-a aniversare,* Iaşi, Editura Universităţii „Al. I. Cuza", 2001, Supliment al *Analelor Ştiinţifice ale Universităţii Al. I. Cuza. Seria Istorie*, tom XLVI – XLVII, 2000-2001, p. 330-344.

211 Mircea Pârvulescu, art. cit., p. 63-67.

„Cuvântul înainte" din primul număr după ruptura unor membri ai partidului local, precum Constantin Iarca, directorul oficiosului liberal, Nicu Constantinescu, C. Sărăţeanu, Ştefan Perieţeanu-Buzău de partea recunoscută oficial a organizaţiei[212]. *Gazeta liberală*, publicaţia oficială a organizaţiei partidului din Buzău, nu a fost susţinută de acelaşi interes precum ziarul disidenţilor, o adevărată tribună de propagandă pentru aceştia şi prin urmare, cu o apariţie, mult mai regulată[213]. Radicalizarea luptelor politice l-a determinat pe Dr. C. Angelescu să înfiinţeze, sub îngrijirea unui comitet şi sub redacţia avocatului C. Tegăneanu, o foaie cu acelaşi nume, *Liberalul*, „pentru a servi ca armă de luptă în judeţ împotriva tuturor acelora (…) care sapă la temeliile satului nostru şi pentru a contribui, pe cât puterile ne va ajuta la creionarea unei atmosfere sănătoase, pe care purtătorul de cuvânt al neamului nostru întreg să o propage"[214]. Lupta împotriva ziarului condus de Constantin Iarca, apelând adeseori la un limbaj trivial (*Liberalul* lui Constantin Iarca era o parodie, o „scofală la bătrâneţe"; un „pamflet cu înjurături"[215] etc.), arăta dificultatea impunerii în spaţiul public buzoian a propriei publicaţii.

[212] Constantin Iarca, directorul *Liberalului* de Buzău, era un mare viticultor din zonă, nemulţumit de monopolul băuturilor încercat de guvernul liberal înainte de război; după 1928, îl găsim ca preşedinte al Consiliului de administraţie al Societăţii comunale de electricitate Buzău, preşedintele sindicatului agricol şi viticol din Buzău, dar şi în Liga Agrară constituită de Constantin Garoflid. Potent din punct de vedere financiar, el a fost, probabil, principalul susţinător al ziarului (chiar dacă uneori, pe frontispiciul ziarului, apărea că acesta se afla sub conducerea unui comitet). Nemulţumirile erau legate de impunerea dr. Constantin Angelescu, considerat de mulţi un venetic („ginerele văduv al defunctului Grigore Monteoru"), drept şef al filialei în dauna numelor consacrate ale partidului; se adăuga şi maniera în care a fost impus dr. Angelescu de Ionel Brătianu care demonstra voinţa acestuia din urmă de a domina partidul („Reapariţia *Liberalului*", în *Liberalul*, Buzău, C. Iarca, XIV, nr. 1, duminică 22 noiembrie 1909, p. 1). Ulterior, cei excluşi şi-au motivat demersul disident şi prin faptul că liderii partidului păreau să fi renunţat la principiile liberalismului, legate de preeminenţa individului, şi pătrunseseră pe făgaşul socialist; mai mult, Ionel Brătianu ar fi transformat partidul politic într-un ordin monastic, obligat să susţină total ideile şefului (*Liberalul*, Buzău, C. Iarca, XV, nr. 11, sâmbătă 15 mai 1910, p.1).

[213] După dispariţia fondatorului publicaţiei, noul lider al disidenţilor liberali, G. I. Dunka, înscris în formaţiunea condusă de Gheorghe Brătianu şi preşedinte al organizaţiei georgiste din Buzău, a transformat ziarul în oficiosul noului partid. Dunka fusese exclus din partid, împreună cu D. Dănescu şi cu dr. Oroveanu în şedinţa Comitetului judeţean al partidului din Buzău, din 1 august 1926 (*Liberalul*, Buzău, dr. C. Angelescu, anul III, nr. 2, 5 decembrie 1926, p. 1).

[214] Justin Stănescu, „La datorie", în *Liberalul*, Buzău, dr. C. Angelescu, anul III, nr. 1, 28 noiembrie 1926, p. 1.

[215] *Cf. Liberalul*, Buzău, dr. C. Angelescu, anul V, nr. 2, 7 decembrie 1928, p. 1.

1.6. Revista revistelor „liberale”

Îmi este dificil să prezint alte reviste înregimentate în spaţiul liberalismului politic în afara *Democraţiei*, subintitulată, de altfel, publicaţie a cercului de studii al partidului. După model occidental, independenţa unei publicaţii era legată de neutralitatea politică, fapt care îi asigura obiectivitatea şi credibilitatea. Prin urmare, deşi adeseori simpatiile politice ale celor care publică în reviste sunt abia mascate, nu am întâlnit reviste care să se declare în perioada interbelică drept publicaţii „liberale” sau care să susţină explicit poziţia partidului condus de vreun Brătianu sau de I. G. Duca. Discuţia asupra revistelor „liberale” pleacă în consecinţă de la o serie de conjecturi privind colegiul lor redacţional, colaboratorii, precum şi de la recurenţa unor teme în paginile respectivelor publicaţii. Deşi situarea acestor reviste ca liberale poate fi considerată discutabilă, nu voi face din aceasta o miză a demersului, după cum nu îmi propun o istorie a acestor publicaţii, posibilă cred; mă interesează mai ales modul în care liberalii au valorificat şansele de discurs în societate, ca pe o manieră de a depăşi, mai ales după 1928, o anumită izolare publică. Publicaţiile în discuţie nu se adresează toate celor preocupaţi de viaţa politică, unele având domeniul cultural ş.a. drept referenţial. Ordinea în care prezint inventarul acestor reviste presupune vizibilitatea acestor publicaţii, prin numele pe care le conţine caseta editorială şi prin implicarea în dezbaterea realităţii politice contemporane. Din această perspectivă, revistele cu tendinţe culturale vor fi prezentate în arrière planul capitolului.

1.6.1. Cronica politică şi parlamentară

A apărut începând cu 1 martie 1929, în contextul de efervescenţă politică generat de noile direcţii impuse de Partidul Naţional-Ţărănesc în viaţa publică (împrumutul de stabilizare, noua lege a minelor, cu egalitatea de tratament pentru capitalul românesc şi străin în concesionarea terenurilor petrolifere, de noua lege administrativă, care acorda parţial drept de vot femeilor ş.a.). În „Cuvântul de deschidere” din primul număr al revistei, redactorii refuzau partizanatul politic şi se declarau adepţii obiectivităţii, atât de necesară publicisticii româneşti, după cum se precizează. Ei promovau ideea de dialog în spaţiul public, nu numai în Parlament, ca formă de a depăşi radicalismele politice[216]. Cel puţin la început, echidistanţa a fost susţinută în raport cu diferite tendinţe şi forţe structurate din societate, iar

[216] Redactorii acuzau oamenii politici că, orbiţi de patima luptelor pentru putere, au mers până acolo încât au rupt şi relaţiile personale („Cronica”, „Revista noastră”, în *Cronica Politică şi Parlamentară*, anul I, nr. 1, 1 martie 1929, p. 1); în numărul al doilea al revistei, secretarul de redacţie al revistei, V. G. Bârcă, a fost nevoit să reitereze atitudinea echidistantă politic a revistei, dorinţa de a contribui la civilizarea luptelor politice, care „au degenerat de la controversele doctrinare la frământarea maselor lesne încrezătoare, transformându-le în tabere de luptă unde se asmuţesc patimi şi se răscolesc instincte primare” (V. G. Bârcă, „Atitudinea noastră faţă de partidele politice”, în *Cronica Politică şi Parlamentară*, anul I, nr. 2, 8 martie 1929, p. 1).

revista a cuprins cu onestitate nume din diverse spaţii politice, liberali şi naţional-ţărănişti deopotrivă, precum Ion Sân-Georgiu, Victor Slăvescu, Petre Andrei, Octavian Goga, Voicu Niţescu. Publicaţia a dorit să tematizeze realitatea în jurul opiniilor adversarilor politici cu privire la problemele identificate drept centrale pentru societate, cum erau, la acel moment, efectele stabilizării, primejdia comunismului[217] etc. Orientarea proliberală a *Cronicii*… este dată de rubricile permanente, privind cronica internă şi cea externă (ultima deţinută de dr. Asra Berkowitz, directorul de la *L'Indépendace Roumaine*), şi de micile ştiri cu privire la viaţa politică, preocupate să sugereze incapacitatea naţional-ţărăniştilor. Redactorul şef al revistei a fost Ion Totu, ulterior ziarist la *Viitorul* (secretarul de redacţie fiind V. G. Bârcă, de asemenea liberal), care se ocupa de *Cronica internă*. Legat de repertoriul politic liberal, el deplângea, în chiar primul număr al publicaţiei, „lipsa omului de mare autoritate" care fusese Ionel Brătianu, „şeful unui partid politic puternic", „omul care a prezidat războiul de întregire al neamului" şi „mai presus de toate acestea", „omul providenţial, întruchipând, în linii clasice, exemplarul cel mai superb şi mai caracteristic românesc, cu toate însuşirile ca şi cu toate defectele inerente rasei"[218]. De altfel, prin redactori, prin tonul general, prin ideile pe care le respiră, revista era astfel percepută ca una liberală, iar directorul revistei *Parlamentul* nu a ezitat să o catalogheze astfel[219].

Orientarea făţişă a revistei s-a modificat în iunie 1929, atunci când Ion Totu s-a retras de la conducerea publicaţiei. Noul director general, Al. Drăgulescu-Dralex, a recuzat „caracterul personal" al revistei, a reafirmat lipsa oricărei protecţii politice şi dorinţa publicaţiei de a fi folositoare binelui public şi social; clamând neutralitatea, el l-a învinuit pe Ion Totu de devalorizarea independenţei publicaţiei, devenită

---

[217] Vintilă Brătianu şi Mihai Popovici (ministrul de Finanţe în guvernul Maniu) erau puşi într-un dialog imaginar cu privire la stabilizare şi la creditul Statului (în *Cronica Politică şi Parlamentară*, anul I, nr. 1, 1 martie 1929, p. 8-9); despre comunism, au discutat în numărul al doilea al revistei, I. G. Duca şi dr. Vaida-Voevod („Comunismul în România", în *Cronica Politică şi Parlamentară*, anul I, nr. 2, 8 martie 1929, p. 8-9); despre legislaţia muncitorească N. D. Chirculescu şi Ion Răducanu (fostul ministru liberal al Muncii, Cooperaţiei şi Asigurărilor Sociale şi ministrul la zi al acelui minister), în *Cronica Politică şi Parlamentară*, anul I, nr. 5-6, vineri 29 martie 1929, p. 8-9.

[218] Ionel Brătianu era „în concepţia absolută a cuvântului, adevăratul conducător de neam şi de mase" Ion Totu, „Lipseşte azi omul de mare autoritate", în *Cronica Politică şi Parlamentară*, anul I, nr. 1, 1 martie 1929, p. 14. Ideea de „unire a tuturor forţelor vii ale acestui popor", ca singură cale de consolidare a României întregite şi pentru a înlocuit lipsa omului de mare autoritate care ne lipseşte", ţinea, de asemenea, de gândirea liberalilor români.

[219] „O punere la punct", în *Cronica Politică şi Parlamentară*, anul I, nr. 2, 8 martie 1929, p. 11, revenirile asupra independenţei politice au fost frecvente, redacţia „Cronicii politice şi parlamentare" afirmând faptul că revista nu se bizuia pe un sprijin material al partidelor politice („Cititori şi revista noastră", în *Cronica Politică şi Parlamentară*, anul I, nr. 3, 15 martie 1929, p.1).

„revistă întreţinută", de partid[220]. Încercând să-i definească identitatea, noul director o numea „revistă a tinerilor" şi, ulterior, în cadrul ei s-au regăsit o serie de tineri liberali, precum Eugen Titeanu, Valeriu Roman etc.; dar publicaţia a scăpat oricărui control de partid, prin noii redactori, Mihail Polihroniade, Scarlat Callimachi, Radu Budişteanu etc., ea căpătând un caracter filomonarhic, în sensul Restauraţiei carliste; atitudine care i-a adus suspendarea şi confiscarea de către Cabinetul ţărănist, în mai multe rânduri, la începutul anului 1930. Filonul antinaţional-ţărănist s-a păstrat în condiţiile eroziunii guvernării Maniu, dar tinerii radicalizaţi care semnau articolele revistei s-au pronunţat împotriva partidelor politice în general, ei cerând, o dată cu Restaurația, „moartea vechilor partide politice[221]. Discursul elitist şi procarlist a atras publicaţiei campania negativă a *Viitorului*, aşa cum acuza, în decembrie 1929, Al. D. Dralex[222].

O astfel de publicaţie, cum a fost *Cronica*…, a avut pentru liberali o miză mai curând indirectă şi intuibilă decât certificată de contemporani sau de istoricii de presă; ea s-a constituit într-o tribună credibilă pentru liberali, în dorinţa lor de a construi o altă relaţie de putere cu naţional-ţărăniştii, fapt care denotă pluralitatea şi stratificarea abordării lor.

1.6.2. Săptămâna politică

Apărută sub direcţia lui Constantin Argetoianu, revista în discuţie a fost una din puţinele hebdomadare favorabile Partidului Naţional Liberal în spaţiul public

---

[220] Al. Drăgulescu-Dralex, „Îndrumarea revistei noastre", în *Cronica Politică şi Parlamentară*, anul I, nr. 17, vineri, 7 iunie 1929, p. 1.

[221] Constantin Vicol, în *Cronica Politică şi Parlamentară*, anul II, nr. 63, vineri, 5 decembrie 1930, p. 11. Carol al II-lea un al doilea Vlad Ţepeş al românilor care va şti să trimită pe hoţi în puşcărie şi pe incapabili la casele de corecţiuni (Scarlat Callimachi, în *Cronica Politică şi Parlamentară*, anul II, nr. 51, vineri, 9 mai 1930, p. 2. Radu Budişteanu, „Omul pe care-l vom avea", în Idem, p. 3; Scarlat Callimachi, „Scrisoare deschisă către A.S.R. Principele Nicolae", în *Cronica Politică şi Parlamentară*, anul II, nr. 54, vineri, 30 mai 1930, p.1-2; E. Oteteleşanu, fost secretar general al ministerului instrucţiunii, „Prinţul Carol, exponentul generaţiei sale", în Idem, p. 4; Raul Siniol, „Domni pribegi", în Idem, p. 7); după iunie 1930, salutând entuziast actul întronării principelui Carol, consacrându-i chiar numere întregi (în *Cronica Politică şi Parlamentară*, anul II, nr. 56, vineri, 13 iunie 1930).

[222] El nu ezita să pună campania de presă pe seama fostului colaborator al revistei, Ion Totu, devenit redactor al „Informaţiilor", şi a dorinţei acestuia de a şantaja pe naţional-ţărăniştii V. Potârcă, D. R. Ioniţescu etc. („Atitudinea *Viitorului*", în *Cronica Politică şi Parlamentară*, anul I, nr. 33, vineri, 6 decembrie 1929, p. 2); atitudinea a fost reafirmată la celebrarea unui an de apariţie a revistei (în *Cronica Politică şi Parlamentară*, anul II, nr. 41, vineri 28 februarie 1930, p. 12). Revista a avut mari dificultăţi începând cu 1931, apariţiile fiind cel mai adesea neregulate; în 1933, primul număr anual al revistei apărea duminică 5 noiembrie 1933, publicaţia schimbându-şi titulatura în *Cronica Politică – Parlamentară – Economică – Socială – Literară* (anul V, nr. 98, duminică 5 noiembrie 1933); a revenit pentru a constata, ca o inevitabilitate, revenirea la putere a celor pe care-i combătuse şi denigrase în ultimii ani ai revistei, liberalii.

interbelic. Trebuie realizată însă distincţia dintre cele două apariţii ale revistei, seria a doua a revistei, începând cu februarie 1929, fiind cea încadrabilă luptei politice a liberalilor români. *Săptămâna politică* a fost scoasă iniţial ca revistă a grupului intelectual din jurul omului politic de la Breasta, cu Alexandru Perieţeanu, Costin Sturdza, Al. Radian, N. Ottescu, Dinu Arion, Victor Duculescu etc., pentru a materializa anumite intenţii politice de orientare conservatoare, tradiţionalistă. Evident pentru contextul jurnalistic interbelic, în primul număr, din 21 noiembrie 1926, redacţia exclude orice apartenenţă politică, orice militantism manifest ca pe o condiţie a „desăvârşitei" imparţialităţi; redactorii afirmă că „noţiunile de luptă şi de partid atrag după ele noţiunile de patimă şi de parţialitate", iar ceea ce-i animau erau „instinctiva depărtare de minciunile vorbăriei goale, un spirit de realism ce preţuieşte mai mult un pas făcut înainte decât înfloritele mirajuri ce se zugrăvesc pe un orizont inaccesibil"[223]. Numărul 29 al *Săptămânii Politice*, din 15 iunie 1927, încheia, în atmosfera tensionată de schimbarea guvernului Averescu, primul an de existenţă al revistei. Intrarea lui C. Argetoianu în Cabinetul liberal Ion I. C. Brătianu şi, ulterior, în Partidul Naţional Liberal au făcut ca intenţiile de reorganizare şi de reapariţie a publicaţiei în toamna acelui an să nu mai fie posibile[224]. Revenirea revistei în februarie 1929, ca serie a II-a, a fost realizată într-o formă de politică asumată, atât prin cei care publică în cadrul ei, cât şi de context public, de opoziţie a Partidului Naţional Liberal, poziţie care se anunţa diferită faţă de tot ceea ce cunoscuse formaţiunea până atunci. Caracterizarea de „revista unui partid" porneşte de la *Cuvântul înainte*, scris de I. G. Duca la reapariţia publicaţiei. Liderul liberal exprimă cu claritate scopul revistei, în acele „vremuri de dibuiri şi de experienţă"; prin revistă se dorea urmărirea „de aproape" a „ce se gândeşte şi ce se înfăptuieşte". Dar, cercetarea evenimentelor şi analiza cauzelor urmau să fie făcute, recunoaşte I. G. Duca, cu mentalitatea unor oameni care au un anumit crez politic[225]. Astfel definită, revista a fost un vehicul de discurs pentru liberali în negarea actelor şi practicilor guvernului Iuliu Maniu. Deşi sunt prezenţi printre redactori, însuşi Constantin Argetoianu publicând consideraţii asupra situaţiei politice, prietenii directorului sunt eclipsaţi, ca număr şi ca vigoare a criticii, de publiciştii liberali, precum Victor Slăvescu, dr. I. Costinescu, Mircea Djuvara, Ion I. Nistor, Constant Georgescu, Mitiţă Constantinescu sau tinerii Alexandru Alexandrini, Menelas Ghermani, Barbu Solacolu, Valeriu Roman, Radu Dumbravă, Radu Patrulius, N. Budurescu, Petre I. Ghiaţă, Raul Crăciun, Eugen Titeanu ş.a., care se exprimau deseori după tipare cvasioficiale, propagandistice. Individualizarea revistei, prin tinereţea şi dinamismul redactorilor, era astfel anulată de amprenta militantă, apropiată de cotidienele liberale, ea perpetuând temele de opoziţie ale liberalilor.

[223] *Săptămâna politică*, anul I, nr. 1, duminică, 21 noiembrie 1926, p. 1.

[224] *Săptămâna politică*, anul I, nr. 29, miercuri 15 iunie 1927, p. 1; vezi şi Al. Perieţeanu, „Intransigenţă", în Idem, p. 2-3.

[225] I.G. Duca, „Cuvânt înainte", în *Săptămâna politică*, seria II, anul I, nr. 1, duminică, 17 februarie 1929, p. 1.

Lipsa de măsură a liberalilor în exprimarea discursivă a cauzat şi dispariţia rapidă a publicaţiei, la nivelul anului 1929. Ea rămâne însă, din perspectiva propagandei, ca un efort de a echilibra dezbaterea publică, dominată în perioadă de atitudini antiliberale.

1.6.3. Parlamentul

Parlamentul îl avea ca director pe G. Hârsu, jurnalist important între cele două războaie mondiale, mai curând antiliberal prin colaborările sale jurnalistice. Licenţiat în Drept, intrase în presă înainte de războiu, ca redactor la *Neamul Românesc*, cotidianul lui Nicolae Iorga; ulterior, a scris în *România*, iar după război a condus revistele *Pedamentre* şi *Opoziţia*, violente uneori împotriva P.N.L., în momentele de directorat ale lui G. Hârsu[226] Dar, în primul număr al *Parlamentului*, apărut miercuri 2 noiembrie 1927, în care publicau Tudor Teodorescu-Branişte, C. Gangopol, îi regăsim şi pe Radu Patrulius, deputat liberal de Hunedoara în 1927, Vasilescu-Valjean, Horia Furtună, Ion Dragu, preocupat de figura lui Ion I. C. Brătianu, I.U. Soricu sau N. Maxim, viitorul director al oficiosului *Viitorul*, publicişti liberali ca scriitură şi apartenenţă anterioare. Revista se dorea însă una de specialitate, la dispoziţia tuturor celor care aveau ceva de spus despre parlamentarism, într-o perioadă în care utilitatea instituţiei era pusă în discuţie; totodată, directorul revistei G. Hârsu propunea revista ca pe o formă de educaţie cetăţenească, pentru materializarea votului universal. Publicaţia se dorea o oglindă fidelă a vieţii politice şi parlamentare, a culiselor sale[227]. După 1928, *Parlamentul* s-a îndepărtat vizibil de poziţiile partidului liberal, găsindu-şi o anumită neutralitate binevoitoare pentru naţional-ţărănişti. În anii '30, poziţia revistei a fost mai curând oscilantă, în funcţie de puternicii zilei.

1.6.4. Parlamentul românesc

Parlamentul românesc, subintitulată „revista lumii politice", a apărut la începutul anului 1931 sub direcţia lui N. Russu Ardeleanu, un publicist filoliberal recunoscut[228]. Publicaţia avea o periodicitate diferenţiată, în funcţie de programul instituţiei pe care o avea ca obiect de analiză: săptămânală în timpul sesiunii şi bilunară în vacanţele parlamentare. Ştefan Antim, Constant Georgescu, cu un material despre Vintilă Brătianu ca parlamentar, A. Dragoş, J. Paleologu dădeau viaţă primului număr al revistei şi ilustrau perspectiva formaţiunii conduse de I. G. Duca asupra evoluţiilor din planul public[229]. Ulterior, alţi liberali s-au înscris la

[226] Ca mulţi alţi jurnalişti români, a avut şi funcţii administrative, probabil sinecuri, în momentul puterii PNŢ, ca inspector în Ministerul Muncii sau ca redactor şi sub-director în Direcţia Presei. *Cf.* Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 390.

[227] G. Hârsu, „Rostul *Parlamentului*", în *Parlamentul*, anul I, nr. 1, miercuri, 2 noiembrie 1927, p. 1.

[228] Se născuse în Ardeal, dar trecuse în Vechiul Regat, unde a fost redactor la *Universul*, apoi la *Minerva*, *Epoca*, *Românul*, *Renaşterea* etc. (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 747).

[229] *Parlamentul românesc*, nr. 1, 18 ianuarie 1931.

cuvânt, Alexandru Topliceanu şi, mai ales, Ion Totu, care realiza *Cronica politică*. Cu un tiraj mare pentru o astfel de publicaţie, de 3000 de exemplare pe primul număr, revista se adresa elitei politice a României, mai ales parlamentarilor. La aniversarea a trei ani de apariţie, la sfârşitul lui decembrie 1932, redactorii revistei N. Rusu Ardeleanu, N. Porsenna, I. U. Soricu, H. St. Streitman sau Al. Topliceanu, clamau echidistanţa politică şi rolul deţinut în structurarea politicii la noi[230].

1.6.5. Opoziţia

Între cele două războaie mondiale, liberalii au încercat să folosească majoritatea revistelor teoretice pentru a-şi populariza mesajul şi pentru a perpetua propriul sistem de putere, întrucât acestea se adresau acelei opinii publice care conta drept masă critică în spaţiul politic. Este cazul revistei *Opoziţia*, apărută în octombrie 1928 în condiţiile iminentei schimbări politice, apropiată fiind programatic de naţional-ţărăniști. Gândită de directorul ei, Niculae Davidescu[231], ca „tribună de libertate morală", de la care orice om de cultură şi de inteligenţă avea, după câteva decenii de activitate publică încercată, datoria să se exprime „în slujba obştei acestei ţări", publicaţia era o revistă a intelectualilor, în dorinţa acelui iluzoriu control pe care această categorie a dorit să-l exercite asupra vieţii publice, ca manieră critică şi obiectivă de raportare la putere şi la politică în general[232]. Salutată de C. Rădulescu-Motru, revista a reunit numele lui Tudor Arghezi, George Călinescu, dar şi I. U. Soricu, G. Hîrsu, apropiaţi de liberali, sau chiar liberali, chiar dacă disidenţi, precum I. Ionescu-Quintus. În decembrie 1928, N. Davidescu nu mai apare drept directorul revistei, „fiind mult mai preocupat aiurea", după cum se exprimă în câteva rânduri de pe ultima pagină, noua redacţie fiind preluată de G. Hârsu[233]. Tonul publicaţiei s-a modificat, fiind mult mai nuanţată faţă de liberali, pe parcursul anului 1929 tot mai mulţi liberali sau intelectuali apropiaţi lor scriind în cadrul ei (Al. Topliceanu, Victor Slăvescu, Barbu Solacolu etc.). În primăvara anului următor, G. Hârsu demisiona la rândul său de la conducerea revistei, invocând incompatibilitatea de a fi totodată şi directorul revistei *Parlamentul*. *Opoziţia* reafirma la începutul anului 1929 disponibilitatea de a găzdui orice colaborare onestă, indiferent de opţiunile politice, în dorinţa de a lupta pentru reinstaurarea intelectualilor la conducerea vieţii

[230] „Noi…", în *Parlamentul ilustrat*, anul III, nr. 41-44, 31 decembrie 1932, p. 29.

[231] Niculae Davidescu avea veleităţi reale de scriitor, chiar dacă nu terminase Facultatea de Litere din Bucureşti. S-a făcut remarcat însă în presă, iniţial apropiat de conservatori sau de sămănătorişti, cu colaborări la *Semănătorul*, Vieaţa nouă, *Luceafărul*, *Flacăra*, *Vieaţa românească*, *Steagul*, *Naţionalul*, *Aurora*, *Cuvântul liber*, *Adevărul literar şi artistic*, *Universul* (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 258).

[232] „Dreptul la NU al intelectualilor", în *Opoziţia. Politică. Socială. Culturală*, anul I, nr. 1, 13 octombrie 1928, p. 7-8; Idem, p. 13, vezi şi N. Davidescu, „Controlul intelectualilor în viaţa publică", în *Opoziţia. Politică. Socială. Culturală*, anul I, nr. 2, 20 octombrie 1928, p. 1-2.

[233] *Opoziţia*, anul I, nr 10, 15 decembrie 1928, p. 16.

publice[234]. Revista îşi prezenta în numărul următor redactorii permanenţi (Mihail Manoilescu, I. A. Basarabescu, Gr. L. Trancu-Iaşi, P. Ciorăneanu, S. Grosman, Clarnet, T. Teodorescu-Branişte, I. Ionescu-Quintus, Enric Oteteleşanu, G. Hârsu, George Silviu, Ion Călugăru, N. Maxim, V. Slăvescu, Radu Patrulius, Barbu Solacolu, Constant Georgescu, Manuel Mencovici, Romulus Dianu, Sergiu Dan, Dan I. V. Gruia, I. U. Soricu, N. N. Matheescu, Maximilian Costin, George Popovici şi Alexandru Topliceanu), menţionând că secretarul de redacţie era Camil Ring. Multiplele semnături de liberali arată deplasarea revistei spre susţinerea poziţiilor partidului condus de Vintilă Brătianu[235].

1.6.6. Flacăra. Literară, artistică, socială

Revista *Flacăra* este legată de personalităţile lui Constantin Banu, un foarte apreciat politician şi scriitor în perioadă[236], şi a lui Ion Pillat, „influenţa ocultă", după cum denumeşte George Călinescu prezenţa în redacţie a nepotului Brătienilor[237]. Apărută înainte de război, la 22 octombrie 1911, ca săptămânal literar, artistic, social, ea a devenit sinonimă cu modernitatea presei literare la noi. Publicaţie de mare tiraj şi, implicit, de succes (40 000 de exemplare după George Călinescu, „doar" 15000-20000 după fondatorul Constantin Banu), ea îndemna pe oamenii politici la literatură şi pe scriitori la politica liberală a directorului, aşa cum se exprimă criticul literar Valeriu Râpeanu[238]. Seria a doua a revistei, începută la 19 mai 1922, a avut impact în mediile intelectuale.

Nu există o angajare politică manifestă pentru partidul liberal, în pofida numelor directoare, dar *Flacăra* exprimă o literatură a deschiderii, antisămănătoristă pe alocuri, care reprezenta ideologic un fundament pentru liberalism. Aşa cum mărturisea Constantin Banu, într-un interviu în *Adevărul* prilejuit de împlinirea a 25 de ani de la apariţia revistei, „nu s-a gândit să facă politică, deşi poate că, indirect, *Flacăra* a fost de un mic folos şi partidului din care făceam parte"[239]. I. G. Duca înţelesese însă acest lucru imediat şi a inaugurat revista cu un articol semnat de el, intitulat „Un vis". Pentru Duca, apariţia în România a unei reviste literare şi artistice constituia „un act politic în cel mai înalt înţeles al cuvântului", în credinţa exprimată

[234] *Opoziţia*, anul II, nr. 19, 15 februarie 1929, p. 20.

[235] *Opoziţia*, anul II, nr. 20, 24 februarie 1929, p. 1.

[236] Pamfil Şeicaru îl descria drept „unul din rarii oameni politici liberali care unea un real talent de orator cu alese însuşiri de scriitor" (Pamfil Şeicaru, *op.cit.*, p. 256).

[237] George Călinescu, *Istoria literaturii române dela origini până în prezent*, Bucureşti, Editura Semne, 2003 (ediţie facsimil, Bucureşti, Fundaţia Regală pentru Literatură şi Artă, 1941), p. 633.

[238] Valeriu Râpeanu, „Introducere", în C. Banu, *Grădina lui Glaucon sau Manualul bunului politician*, ediţie îngrijită şi studiu introductiv de Valeriu Râpeanu, Bucureşti, Editura PRO, 1998, p. 7. Vezi şi I. Hangiu, *op. cit.*, p. 184-186 sau Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 324-325. Pentru aprecierea lui Călinescu, vezi George Călinesscu, *op. cit.*, p. 633.

[239] „Cu dl. Const. Banu evocând trecutul", în *Adevărul*, 21 noiembrie 1936, p. 3, *apud* Valeriu Râpeanu, op. cit., p. 9 (nota 2).

manifest că menirea neamului românesc nu putea fi decât una culturală. Respingerea autonomiei culturalului / culturii, pleca deci din convingerea că arta trebuia să se democratizeze (titlul revistei trebuia de altfel pus în legătură cu evenimentele din 1907), dar şi că politica, dominanta aproape exclusivă a vieţii naţionale, trebuia să fie însoţită de preocupări culturale, teren în cuprinsul căruia patimile politice să piardă ceva din înverşunarea lor şi sufletele să se simtă înfrăţite în slăvirea aceloraşi idealuri. Prin urmare, *Flacăra* putea reprezenta o platformă culturală pentru activitatea politică[240].

1.6.7. Ramuri

O altă revistă culturală, de bună factură, care exprimă indirect liberalismul politic, a fost ***Ramuri***, editată la Craiova de Constantin Şaban-Făgeţel (după numele localităţii din Olt în care s-a născut şi care a semnat ca scriitor C. Ş. Făgeţel). Personalitatea directorului revistei este controversată. Animator al vieţii culturale din Oltenia, politician liberal dar scriitor tradiţionalist, C. Şaban-Făgeţel a suportat o dublă dominaţie: a lui Constantin Neamţu în plan politic (mulţi l-au considerat „supus plecat" al liderului din Dolj[241]) şi a lui N. Iorga în registrul cultural-instituţional. Revista avea de altfel mai curând rolul de tribună pentru marele savant, fiind considerată ca având o orientare sămănătoristă de către istoricii literari[242]. Două motive în afara fondului m-au îndemnat să o menţionez, cu reţineri e adevărat, în inventarul publicaţiilor liberale. Pe de o parte, afirmaţia lui Zigu Ornea, precum că fruntaşul liberal local era interesat să se prezinte în faţa liderilor partidului drept un animator cultural[243], iar în al doilea rând faptul că C. Şaban-Făgeţel era directorul Institutului de Arte Grafice „Ramuri", unde s-au publicat multe din lucrările de propagandă ale formaţiunii liberale.

[240] Ibidem, p. 10.

[241] *Parlamentul*, anul I, nr. 7, miercuri, 14 decembrie 1927, p. 13.

[242] I. Hangiu, *op. cit.*, p. 353-354. Constantin Şaban-Făgeţel era licenţiat al Şcolii Superioare de Comerţ, vicepreşedinte al Camerei de Comerţ, preşedinte al Sindicatului Presei din Craiova. Politician liberal, a fost tradiţionalist ca scriitor (culegeri populare etc.), semnând şi în *Neamul românesc* al lui Nicolae Iorga (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 314; Mihail Straje, *op. cit.*, p. 261-262). Avea, de altfel, relaţii foarte bune cu Nicolae Iorga, editându-i o parte din studii; dificultăţile financiare l-au făcut, se pare, să treacă la liberali, Iorga denumindu-l „scontist" (poate în raport cu „Banca Comerţului din Craiova", condusă de C. Neamţu), dar colaborând interesat, în continuare, la *Ramuri* (G. Hârsu, „Scontistul", în *Parlamentul*, anul I, nr. 21, joi 5 aprilie 1928, p. 13). Vezi şi Pamfil Şeicaru, *op. cit.*, p. 270.

[243] Z. Ornea, *Tradiţionalism şi modernitate în deceniul al treilea*, Bucureşti, Editura Eminescu, 1980, p. 107.

1.6.8. Foaia Tinerimii

Asumând o publicaţie strict culturală, dispărută în 1924[244], ***Foaia Tinerimii*** era o revistă culturală cu tendinţe liberale care l-a avut drept director, după 1928, pe Vladimir Al. Donescu. Subintitulată „revistă de cultură generală", ea se adresa cu precădere, aşa cum subliniază şi titlul, generaţiei tinere[245] şi nu era în mod vădit partizană politic. Articolul dedicat memoriei lui Ion I. C. Brătianu, imediat după moartea liderului liberal, poate ţine de emoţia contextului[246]. Am plasat această publicaţie aici, în cadrul capitolului privind propaganda liberală, deoarece directorul revistei provenea dintr-o familie ai cărei membri făceau politică liberală în Capitală, Alexandru G. Donescu fiind chiar primar al Bucureştilor, Vladimir A. Donescu însuşi era scriitor, avocat şi om politic, fiind şef de Cabinet al ministerului de Lucrări Publice condus de generalul Moşoiu[247]. Se adaugă faptul că publicaţia în discuţie anunţă revista *Vremea*, mult mai importantă din perspectiva presei şi propagandei liberale.

1.6.9. Vremea. Politică-Socială-Culturală

Înfiinţarea în decembrie 1927 a Societăţii anonime române „Vremea", avându-l ca preşedinte al consiliului de administraţie pe Al. G. Donescu, avocat şi deputat liberal de Ilfov, fost primar al Capitalei, iar ca vicepreşedinte pe I. Al. Vasilescu-Valjean, avocat, deputat şi fost director general al Teatrelor, este legată după mine

[244] O revistă cu acelaşi titlu apăruse anterior, la Bucureşti, între 1919 şi 1924 (I. Hangiu, *op. cit.*, p. 196). În 1926 erau sărătoriţi 10 ani de apariţie a publicaţiei.

[245] S-a implicat, de altfel, în dezbaterea tinerii generaţii, cu privire la specificul naţional şi la rolul intelectualilor în viaţa publică; vezi Iorgu Stoian, „D-l Nae Ionescu şi *generaţia tânără*", în *Foaia Tinerimii*, anul XII, nr. 21-22, noiembrie 1928, p. 163, cu trimitere la *Manifestul Crinului Alb*).

[246] Redacţia îşi afirma echidistanţa faţă de luptele politice. Dar găsea drept îndatorire elementară să comemoreze „pe acela care a condus cu atâta glorie destinele neamului românesc"; Ionel Brătianu apărea drept „conducătorul vieţii noastre politice, bărbatul de Stat care a prezidat realizarea idealului nostru Naţional, reforma agrară şi votul universal"; deşi se aprecia că opera realizată de I. I. C. Brătianu nu putea fi examinată, în acele momente, „în tot complexul şi grandoarea ei", se afirma că „generaţiile viitoare vor pomeni în cuvinte pline de admiraţie de contribuţia ilustrului dispărut la propăşirea de azi a Ţării noastre"; erau enumerate şi calităţile fostului lider liberal: „dragoste de Patrie fără margini", „putere de muncă în slujirea neamului până la sacrificiu", „energie în realizarea aspiraţiilor poporului, fără slăbiciune"; toate aceste însuşiri „măreţe" de om politic încadrate într-o „elocinţă nebiruită şi de o inteligenţă sclipitoare"; faptele „măreţe" îl scoteau pe Ionel Brătianu din panteonul naţional şi îl plasau alături de Cavour, Bismark, Pasic, Poincaré („Doliul Ţării. Ion I. C. Brătianu", 211); Peretz Eques individualiza în paginile revistei figura marelui Brătianu şi a harnicilor lui colaboratori, care au consolidat România Mare într-o epocă de extraordinară dezordine estetică, morală, intelectuală şi politică („Figura lui Ion I. C. Brătianu", în Ibidem).

[247] Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 281. Vezi şi menţiunea din Mihail Straje, *op. cit.*, p. 228.

de moartea lui Ion I. C. Brătianu, moment în care contestarea politică a liberalilor s-a radicalizat[248]. Revista cu titlul de mai sus a apărut în februarie, anul următor, avându-l ca director pe Vladimir Al. Donescu şi ca director literar pe Valjean. Deşi pe frontispiciu apărea ca *Vremea. Politică – Socială – Culturală*, era o revistă preponderent adresată intelectualilor din Bucureşti, dezbătând teme la modă în acel moment, curentele literare etc. Ca adresabilitate, *Vremea* urmărea mai ales publicul tânăr, conţinând în anii '30 anchete despre „tânăra generaţie"[249]. Între 1928 şi 1931, revista a conţinut o importantă pagină culturală („Vremea literară"), redactată de Camil Baltazar şi de Alexandru Sahia (1931) la care au colaborat scriitori importanţi ai timpului în variate direcţii: proză, teatru, critică, interviuri eseistică (Gh. Brăescu, Mircea Ştefănescu, Victor Ion Popa, Camil Petrescu, Eugen Lovinescu, Eugen Jebeleanu, Octav Şuluţiu, Petru Comarnescu, H. Papadat-Bengescu, G. Călinescu, Şerban Cioculescu, cu o cronică literară, Geo Bogza, I.M. Sadoveanu, F. Aderca, Pompiliu Constantinescu, Ion Călugăru, Ionel Jianu, Mircea Eliade, Mihail Sebastian, Mihail Polihroniade, care avea o cronică externă în paginile revistei, Ion Pillat, Alex. Talex, Emil Cioran etc.[250]). Publicarea notelor de călătorie ale lui Eliade în India, ale lui Georges I. Duca în Statele Unite de unde trimitea pentru *Vremea* „Imagini fugare. Două lumi" sau din Japonia, consacrarea unui număr lui Goethe (cu prilejul centenarului morţii marelui poet german), la care au colaborat F. Aderca, Pompiliu Constantinescu, Liviu Rebreanu etc. arată marea deschidere culturală a

[248] *Foaia Tinerimii* anul XI, nr. 23-24, decembrie 1927; membrii consiliului de administraţie au fost S. Birman, mare industriaş, administrator delegat al Societăţii Textila „Franco-Română"; Vladimir Al. Donescu, avocat şi directorul revistei *Foaia tinerimii*, S. Christodorescu, avocat, senator de Ialomiţa, Radu Cătuneanu, avocat şi N. A. Nicolaescu, subdirector al băncii „Creditul Bucureştean"; foarte importantă pe relaţia cu Partidul Naţional Liberal este alegerea conducerii partidului liberal din capitală, în urma congresului din 24 noiembrie 1929: preşedinte era ales dr. I. Costinescu (totodată şi preşedintele culorii de Galben), vicepreşedinţi: Al. G. Donescu (preşedintele culorii de Negru) şi I. Vasilescu-Valjean (preşedintele organizaţiei de Albastru), secretar general fiind avocatul Paschievici; membrii comitetului executiv erau Em. Dan, Dim. Th. Arţăreanu, Mircea Poenaru-Bordea, Sig. Birman, dr. Anton Ionescu, Mihail Berceanu, Iordache Minculescu şi Dem. Atanasescu (în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an II, nr. 91, joi, 28 noiembrie 1929, p. 3).

[249] Ancheta „Vremea", „Ce credeţi despre tânăra generaţie", în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an VI, nr. 269, 1 ianuarie 1933, p. 12; întrebările vizau existenţa tinerei generaţii cu o mentalitate distinctă de a celorlalte, misiunea, realizările de până acum etc.

[250] I. Hangiu, *op. cit.*, p. 526-527; Mircea Eliade a colaborat cu peste 200 de articole (vezi, de exemplu „Kipling a minţit", în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an V, 10 aprilie1932, p. 5); Ionel Jianu scria cronica dramatică a revistei, George I. Duca, cu un foileton privitor la călătoriile sale în Statele Unite; Alexandru Talex a publicat „Scrisori inedite ale lui Vasile Pârvan", în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an IV, nr. 209, 18 octombrie 1931, p. 4; Mircea Damian a publicat fragmente din *Celula nr. 13*, în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an V, nr. 277, 28 februarie 1932, p. 8; Tudor Vianu despre „Actorul şi Drama", în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an V, nr. 236, 8 mai 1932, p. 8 etc.

revistei[251]. Diversitatea materialelor şi a numelor pe care le găzduieşte revista pare să sfideze de altfel orice consens, în cadrul ei întretăindu-se opinii şi puncte de vedere diferite asupra culturii româneşti. Eclectismul revistei a făcut-o neimportantă pentru istoricii culturali, Zigu Ornea plasând revista, la care „stăpâni erau fraţii Donescu", între publicaţiile culturale minore[252]. Pericle Martinescu ne prezintă o altă perspectivă, a unei reviste dinamice, caracterizate prin sobrietate şi eleganţă, tipărită pe hârtie semivelină, cu scriitori tineri; de negăsit în afara Bucureştilor, săptămânalul „magazin" avea totuşi un tiraj semnificativ de 25 000 de exemplare, deşi în prima perioadă de apariţie a avut o înfăţişare mai modestă, compusă din 4 sau maximum 8 pagini; la începutul anilor '30, formatul revistei s-a mărit, la 12-16 pagini, cu numere speciale care conţineau 36-40 de pagini. Succesul publicaţiei s-a datorat şi împrejurărilor de ordin administrativ, având asigurată baza economică-financiară, prin Banca „Creditul bucureştean", şi o tipografie proprie. După criticul literar, conducerea publicaţiei a fost, de asemenea, un element al succesului, fraţii Vladimir, director, şi Constantin Donescu (Titi), şef de redacţie, deşi aparţineau unei familii politice, fiind suficient de „luminaţi" de a nu lega întrutotul revista de un angajament politic ferm. Alături de ei, s-a manifestat Mircea Ştefănescu şi Ion Anestin, coordonator, machetator, ilustrator, creator grafic, cu un rol important în înfiinţarea revistei[253].

Subtextul politic a dominat în realitate fondul revistei, cel puţin în prima parte de apariţie, până în 1933 (perioada de glorie a revistei fiind situată, după acelaşi Pericle Martinescu, între 1933 şi 1938), conotaţiile sale publice conferindu-i, în scopul atragerii spaţiului cultural bucureştean pe platforma P.N.L., o poziţie centrală în dispunerea eforturilor liberale. Desigur, revista avea o mare autonomie, iar mesajul prezenta, în dorinţa credibilităţii, distanţă faţă de perspectiva strict partinică. Dar analiza politică este făcută de pe poziţii, care retrospectiv, îmi apar drept liberale şi determină întrebarea legitimă dacă nu cumva prezenţa scriitorilor recunoscuţi nu era o manieră de a mări impactul mesajului liberal. În materialul de prezentare, Vladimir Donescu definea hebdomandarul ca interpret fidel al ritmului vremii prin informaţia felurită şi precisă. El insista pe faptul că *Vremea* nu era un organ de partid; în dorinţa îndreptării situaţiei, publicaţia îşi propunea să constate şi să critice cu nepărtinire tot ce apărea morbid în organizarea socială[254]. Din al doilea

[251] *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an V, nr. 230, 20 martie 1932.

[252] Z. Ornea, *op. cit.*, p. 141.

[253] Pericle Martinescu, *Umbre pe pânza vremii*, Bucureşti, Editura „Cartea Românească", 1985, p. 111-125.

[254] Vladimir Al. Donescu, „Vremea", în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an I, nr. 1, joi, 23 februarie 1928, p. 1. Mereu în perioadă, *Vremea* a fost acuzată de poziţii liberale, redacţia căutând să sugere echidistanţa; în primăvara anului 1930, atunci când revista se înscria demersurilor liberalilor de obţinere a puterii, redacţia încerca să răspundă „unor personalităţi politice" care se întrebau asupra rolului şi menirii publicaţiei; ea reafirma faptul că nu era încătuşată prin nici un fel de obligaţii faţă de partidele politice, proclamând totodată, „fără şovăire", principiul de bază al libertăţii de gândire şi de acţiune, potrivit propriilor convingeri; nici unul din redactori nu era înfeudat unui partid

articol al revistei însă, scris de I. Vasilescu-Valjean, se desprindea lupta împotriva naţional-ţărăniştilor, împotriva ideii de „revoluţie", conceptul fiind legat, după omul politic liberal, de „revolte simulate" şi „cuvinte mari aruncate de la tribună", care vorbeau de „noua cartă a libertăţilor", de „mişcarea maselor populare" de lupta satului împotriva oraşului. Politica de expediente, lipsită de impulsurile afective ale mulţimii, considera Valjean, caracteriza „imensa mlaştină politică românească" şi nu era capabilă să anime o mişcare cu caracter colectiv[255]. Interviul dat publicaţiei de Constantin Argetoianu dubla dimensiunea mesajului liberal, după omul politic ajuns în Partidul Naţional Liberal, politica trebuind să fie o îndeletnicire a oamenilor cu o experienţă multiplă care au ajuns să se aşeze deasupra contingenţelor şi intereselor, deasupra patimilor în genere, şi nu o profesie[256]. Oamenii politici liberali s-au regăsit cu precădere de altfel la această rubrică de interviuri intitulată „Cu oameni mari despre lucruri mici"; în numerele care au urmat începutului, N. Constantinescu i-a intervievat pe C. Dimitriu, Istrate Micescu, Valjean, Stelian Popescu, Gheorghe Tătărescu, I. Nistor, Ion Inculeţ, generalul Traian Moşoiu, Jean Th. Florescu etc.[257]. Prezentarea realităţilor anului 1928 purta, de asemenea, textul liberal, prin termeni şi mesaj, cu reliefarea negativă a întrunirii de la Alba Iulia, a „micului" parlament naţional-ţărănesc, în care opoziţia era asigurată de Iuliu Maniu şi în care articolele erau votate prin ridicare de „mâini, cruci sau de Dumnezei", a campaniei de răsturnare a naţional-ţărăniştilor, „papagalii vieţii noastre politice", care repetau acelaşi refren, sau cu prezentarea pozitivă a activităţii lui Vintilă Brătianu pentru încheierea împrumutului etc.[258].

Moderarea tonului în raport cu naţional-ţărăniştii, după noiembrie 1928, a permis şi prezentarea unor figuri de politicieni ardeleni (mai ales Iuliu Maniu sau

politic, iar colaboratorii vremelnici nu avuseseră pretenţia să imprime o direcţie tineretului care conducea gazeta („*Vremea* în faţa partidelor politice", în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an III, nr. 107, 27 martie 1930, p. 1). La aniversarea a patru ani de apariţie, redacţia revistei clama „aceeaşi independenţă de acţiune", „aceeaşi hotărâre şi obiectivitate în atitudine" („După patru ani…", în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an V, nr. 277, 28 februarie 1932, p. 1).

[255] Valjean, „Revoluţie…", în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an I, nr. 1, joi, 23 februarie 1928, p. 1.

[256] N. Constantinescu, „Cu oameni mari despre lucruri mici. C. Argetoianu", în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an I, nr. 1, joi, 23 februarie 1928, p. 1.

[257] După noiembrie 1928 au fost intervievaţi şi Gr. Trancu-Iaşi, dr. N. Lupu, Constantin Garoflid (ultimul de Mihail Polihroniade).

[258] c.a. d., „Aspecte parlamentare. Excluderi…retrageri şi trimiteri", în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an I, nr. 1, joi, 23 februarie 1928, p. 3; Vr., „După marea adunare *Alba Iulia*", în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an I, nr. 12, 10 mai 1928, p. 1; „Micul parlament", în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an I, nr. 20, 5 iulie 1928, p. 1; „Un succes al ţării", în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an I, nr. 23, 26 iulie 1928, p. 1; C. A. Donescu, „Răsturnarea guvernului", în Idem.

Ştefan Cicio Pop, de către Tudor Teodorescu-Braniște[259]); reacţia împotriva guvernării naţional-ţărăniste a fost importantă mai curând la nivelul moralităţii publice a noilor veniţi la putere pentru „a-i civiliza" pe regăţeni, decât prin discuţia unor acte ale guvernării. C. A. Donescu a devenit editorialistul revistei, criticându-i pe noii guvernanţi pentru prelungirea „beţiei puterii", pentru starea de provizorat continuu cauzată de lipsa unui proiect de guvernare, prin discuţiile inutile la unele acte fireşti ale administraţiei, care denotau nehotărârea lui Iuliu Maniu[260], pentru discordia din sânul Partidului Naţional-Ţărănesc, cu nemulţumirea tot mai vizibilă a lui Ion Mihalache împotriva „ardelenilor" din guvern[261] etc. În condiţiile reinventării politice a liberalilor, pe care *Vremea* o reflectă prin prezentarea congreselor judeţene şi a altor întruniri, C. A. Donescu considera, la sfârşitul anului 1929, că regimul naţional-ţărănist era pe sfârşit, poporul român fiind sătul de nepriceperea guvernanţilor[262]. Cu atât mai mult, numărul omagial dedicat lui Ion I. C. Brătianu, scotea în evidenţă măreţia omului politic liberal, „omul de stat", „românul care vorbea…şi judecata sufletului lui se înalţa astfel mai presus de abilitatea diplomatului", „technicianul", omul cu viziunea viitorului, „sfinxul" etc.[263]. În primăvara lui 1930, *Vremea* a urmat tendinţa radicalizată a presei liberale de solicitare a puterii. În interviurile tot mai frecvente luate unor oameni politici liberali, Victor Slăvescu, generalul Arthur Văitoianu, dar şi dr. N. Lupu, dispus (din nou) să se alinieze

[259] Tudor Teodorescu-Braniște, „Iuliu Maniu", în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an II, nr. 51, joi, 14 februarie 1929, p. 6; Idem, „Ştefan Cicio Pop", în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an II, nr. 56, joi, 21 martie 1929, p. 6.

[260] „Stare de provizorat", în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an II, nr. 48, 24 ianuarie 1929, p. 1; C. A. Donescu, „Discuţie inutilă", în Ibidem, p. 4 etc.

[261] C. A. Donescu, „Victoria Domnului Ion Mihalache", în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an II, nr. 85, 17 octombrie 1929, p. 1.

[262] C. A. Donescu, „Candidaţii la guvernarea ţării", în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an II, nr. 87, 31 octombrie 1929, p. 1.

[263] *Vremea* se încadra practicilor culturale liberale ale cultului personalităţii fostului lider promovat de liberali. Acest număr festiv (*Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an II, nr. 90, 21 noiembrie 1929) cuprindea articole scrise de Valjean („Omul de stat", p. 1), C. A. Donescu („Ion I. C. Brătianu", p. 1), Mihail Polihroniade („Technicianul", p. 2), generalul Traian Moşoiu („Ion I. C. Brătianu şi armata desrobitoare", p. 4), I. G. Duca, dr. C. Angelescu („Ion Brătianu şi Războiul", p. 4), Octavian Goga („Viziunea viitorului la Ion Brătianu", p. 5), Horia Furtună („Câteva amintiri despre Ion I. C. Brătianu", p. 5), dr. N. Lupu („Sfatul lui Ion Brătianu", p. 5), C. Argetoianu, Al. G. Donescu („Tactica lui", p. 5), C. Kiriţescu (cu un fragment din *Istoria Războiului pentru întregirea României*), C. Xeni („O mică amintire", p. 5); pentru tonul general al abordării, de evocare a omului providenţial în raport cu mărunţii epigoni, elocvent este Mihail Polihroniade, care-l consideră un „neasemuit meşteşugar care a clădit noul stat român"; el şi dorea ca „cei ce au rămas pe urma lui să nu-i răvăşească opera. Iar în clipele grele prin care trece astăzi sau va trece în viitor neamul nostru, sufletul românesc va adresa spre cer o singură rugă: « Hărăzeşte-ne Doamne un alt meşteşugar care inspirat de spiritul lui, să clădească pe temeliile lui, să continue opera lui ».

politicii PNL[264], precum şi în articolele de analiză a deficienţelor guvernului Maniu se observă nerăbdarea puterii[265].

Restauraţia carlistă din iunie 1930 şi frământările succesive din cadrul partidului liberal i-au determinat pe fraţii Donescu să se reorienteze politic. În consecinţă, în vara acelui an, revista familiei a asumat o anumită distanţă faţă de partid; redactori care, până atunci, susţinuseră activ cauza lui Vintilă Brătianu, cântau osanale noului monarh, criticând pe conducătorii partidului, pe membrii corupţi, vinovaţi de scăderea prestigiului partidului[266]. Racordarea la tendinţa autoritară şi antipartinică a vieţii publice pe care o dezvoltă *Vremea* a ţinut însă doar până la clarificarea liberală din toamna anului 1930. Deşi mult mai moderată, susţinerea acordată liberalilor îi păstrează între mijloacele lor de influenţă, de difuzare a discursului partidului. Însă în mod evident, ea sprijinea poziţia unui anumit grup din interiorul Partidului Naţional Liberal, cel legat de fraţii Donescu şi interesele lor la nivelul politic al Capitalei. Revista a fost implicată în „războiul" contra doctorului I. Costinescu, ceea ce a atras reacţia Delegaţiei Permanente a partidului la sfârşitul anului 1932. Retractarea lui Al. G. Donescu, dezminţită imediat în paginile revistei, a lăsat însă confruntarea deschisă, deşi cu o tonalitate mult mai joasă[267]. Marginalizarea omului politic liberal a făcut însă revista mai detaşată de lupta politică şi mai critică faţă de unele acţiuni liberale, în primăvara şi vara anului 1933. Campania de răsturnare a guvernului Vaida a fost adeseori plasată în zona preocupărilor mărunte[268], iar marota publicaţiei a devenit necesitatea împăcării între liberali (ducişti şi

[264] Mihail Polihroniade, „De vorbă cu D-l Victor Slăvescu", în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an III, nr. 101, joi, 13 februarie 1930, p. 5; „De vorbă cu D-l Gen. Arthur Văitoianu!", în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an III, nr. 105, joi, 13 martie1930, p. 5; „De vorbă cu D-l dr. Lupu", în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an III, nr. 108, joi, 3 aprilie 1930, p. 3.

[265] „Înfrângerea guvernului, în faza decisivă", în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an III, nr. 108, 3 aprilie 1930, p. 1; C. A. Donescu, „Un idol mai puţin: Iuliu Maniu", în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an III, nr. 109, 10 aprilie 1930, p. 1).

[266] Devenit actorul major în societatea românească, Regele ocupase şi centrul politic al revistei; efigie a stabilităţii restituite, cel care reprezenta siguranţa în stat, stabilitatea legislativă, Regele a fost susţinut de *Vremea*, care a lăudat ideea „guvernului personal" sau realizarea de economii prin dispariţia politicianismului neînţelegător (Vladimir Donescu, „În preajma unui guvern în afară de partidele politice", în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an III, nr. 122, 17 iulie 1930, p. 1; C. A. Donescu, „Spre un guvern personal al Regelui?", în Idem).

[267] Al. G. Donescu, „Visul de Crăciun al d-rului Costinescu", în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an VI, nr. 269, 1 ianuarie 1933, p. 12; dr. Costinescu era acuzat ulterior de antidinasticism („D-rul Costinescu, vechiu dinastic", în Idem, an VI, nr. 272, 22 ianuarie 1933, p. 12.) sau de faptul de a fi provocat, prin practicile lui, plecarea din partid a lui Dem. Th. Arţăreanu, vechi şi important liberal („Scrisoarea d-lui Dem. Th. Arţăreanu", în Idem, an VI, nr. 284, 23 aprilie 1933, p. 12).

[268] C. A. Donescu, „Acţiunea d-lui Titulescu", în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an VI, nr. 284, 23 aprilie 1933, p. 1.

georgişti)[269]. După 1934, orientarea spre literatură a *Vremii* a fost accentuată de cooptarea unor tineri scriitori la unii consacraţi, de la Mircea Eliade la Alex. Talex, Felix Aderca, Liviu Rebreanu ş.a.[270].

* * *

Există şi alte reviste culturale care susţin demersul politic liberal, direct sau nemărturisit, însă mai puţin centrale din perspectiva notorietăţii şi vizibilităţii. Înfiinţarea lor a fost legată de anumite conjuncturi politice, de guvernare cel mai adesea, şi au avut o apariţie efemeră. O astfel de revistă cu potenţial de propagandă liberală a fost *Solia Moldovei*, înfiinţată în 1927 la Iaşi de Constantin N. Ifrim, cunoscut liberal ieşean. Pragmatic, el a realizat acest demers de presă în contextul ofensivei culturale promovată de guvernul Ion I. C. Brătianu şi continuată după venirea fratelui său la conducerea Consiliului de Miniştri. Înscriindu-se declarativ propagandei pentru culturalizare, publicaţia lunară, cu un tiraj de 5-10 000 de exemplare (ultima cifră pentru 27 mai 1929)[271], era un element important de putere locală.

Însă, dincolo de multitudinea de reviste încadrabile categoriei în discuţie, liberalii conştientizau la mijlocul anilor '30 importanţa unor reviste de specialitate şi pe alte domenii profesionale, altele decât palierul cultural. Acestea, fără a face parte din presa propriu-zis liberală, trebuiau să fie depedende în parte din discursul canonic liberal, păstrându-şi însă şi o mare independenţă, în scopul de a atrage colaborări străine. Cel puţin două erau registrele pe care doreau să le acopere liberalii cu publicaţii cvasiprofesionale: economia, de unde şi necesitatea unei *reviste economice*, după modelul săptămânalului *Argus*, de natura *Buletinului Economic Românesc* sau chiar a revistei *Excelsior*, revistă economică şi financiară săptămânală care se bucura de un mare număr de colaborări liberale; în al doilea rând, liberalii considerau necesară impunerea unei reviste edilitare, cu caracter cultural (*Vremea* era menţionată ca model posibil), care să se ocupe de manifestările culturale din ţară, de prestaţiile staţiunilor balneoclimaterice etc. Aspecte puţin abordate în presa oficioasă şi a căror tratare urma să deschidă partidul spre spaţiul public [272].

1.7. Forţa şi impactul presei liberalilor români. O direcţie de cercetare

Forţa presei generată sau influenţată de partidul liberal era dată, în primul rând, de masivitatea ei, deoarece multiplica textul partidului şi îl ducea în toate colţurile ţării şi la nivelul diferitelor categorii sociale sau profesionale. În lipsa unor

[269] C. A. Donescu afirma chiar că problema unui Cabinet liberal nu se punea decât după împăcarea celor două partide („O necesitate", în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an VI, nr. 294, 2 iulie 1933, p. 1).

[270] I. Hangiu, *op. cit.*, p. 526-527.

[271] ANIC, Fond Ministerul Propagandei Naţionale, Presa Internă, dos. 141 / 1929-1933, f. 2-4 şi 98.

[272] Mircea Pârvulescu, „Presa liberală", în *Democraţia*, anul XXIII, nr. 12, decembrie 1935, p. 45-47.

metode directe pentru a studia receptarea demersului de presă al liberalilor români în perioada interbelică, mă voi referi indirect la subiect, având ca punct de plecare modul în care liberalii reuşeau să genereze dezbatere publică prin intermediul mesajului construit de legăturile lor personale cu oameni politici şi ziarişti străini. Declaraţiile acestora, preluate prompt de presa liberalilor, au fost o formă de presiune semnificativă asupra factorilor puterii din România, fie că mă refer la Rege, la Regenţa din perioada 1927-1930 sau la ceilalţi competitori politici. În al doilea rând, la acest nivel al analizei, am să mă refer la cei doi ziarişti, Asra Berkowitz şi Alexandru Mavrodi, care au gestionat publicaţiile centrale ale P.N.L., determinând astfel o anume identitate liberală în perioada interbelică. În final, am să amintesc câteva elemente privitoare la finanţarea presei liberale.

1.7.1. Raporturile cu jurnaliştii străini

Adversarii P.N.L., naţional-ţărănişti mai ales, au acuzat adeseori legăturile interesate pe care le-au structurat liberalii cu „presa" din străinătate în susţinerea propriului discurs. Ei afirmau că articolele presei pariziene, mai ales din *Le Temps*, ziar important în peisajul publicistic francez, întrucât inspira multe alte publicaţii pentru articolele de politică externă, erau manipulate de legaţia română de la Paris, figurând la capitolul „propagandă" a d-lui Diamandy (ministrul plenipotenţiar al României în Franţa) şi la capitolul „publicitate" al ziarelor respective. În afara discursului de competiţie, aceste raporturi au fost reale şi au deţinut locul lor în propaganda liberală, în prescrierea sau condiţionarea comportamentului politic al adversarilor P.N.L.

Multe din aceste legături ale liberalilor cu presa franceză fuseseră stabilite în timpul războiului mondial şi postconflict, la Conferinţa de Pace. Alexandru Vaida-Voevod, participant la negocierea tratatelor, observa bunele relaţii pe care liberalii le realizaseră cu Jean Vigneau, redactor la *Presse Parisiene*, cu Robert De Flers, cu *Pertinax* (marchizul de Geraud), unul din principalii comentatori de politică internaţională din presa franceză, cu Réné Pinaud, colaborator al revistei *Revue de deux Mondes*, cu Tavernier, de la *Le Temps*, care „îşi făcea datoria ca angajat al lui Brătianu, executând rolul de corespondent la Iaşi şi la Paris", cu Gustave Hervé, cu Huard, redactor de asemenea la *Le Temps*, cu Steed şi Clemence Rose, de la *Times*, cu Herbert Adams Gibbons, publicist american, etc.[273].

Dar, încă din 1913, I. G. Duca reuşise, având legături cu redacţia ziarului *Le Temps*, să introducă drept secretar de redacţie pentru chestiunile Orientului pe Enric Algazi, până atunci secretar de redacţie la *L'Indépendance Roumaine*, oficiosul francez al Partidului Naţional Liberal. Ulterior, ca ministru de Externe între 1922 şi 1926, liderul liberal a făcut să fie numit Asra Berkowitz drept corespondent pentru

[273] Alexandru Vaida Voevod, *Memorii*, vol. II, prefaţă, ediţie îngrijită, note şi comentarii de Alexandru Şerban, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1995, p. 99-108.

România al unor publicaţii franceze. La rândul lui, Sebastian Şerbescu (care semna „S.S.") a fost corespondentul pentru România al lui *Journal des Debats*[274].

Colaborarea interesată între liderii liberali şi ziariştii străini este demonstrată de mărturii cu caracter financiar, care arătau importanţa propagandei externe pentru construcţia simbolică a liberalilor ca singuri reprezentanţi ai naţiunii. Menţionând servicii prezente şi viitoare, ziaristul P. Guerin îi trimitea, în martie 1924, o scrisoare lui Duca, ministrul Afacerilor Străine, prin care îi solicita trimiterea celor 2000 de franci promişi anterior; inventariind adresa făcută Legaţiei României din capitala franceză, rămasă însă fără răspuns, el îi reamintea „amabila promisiune" de stipendiere şi solicita, până la reglementarea definitivă a situaţiei, o alocaţie anuală de 10 000 de franci, plătibilă în jumătate la 6 luni. Speranţa de a nu fi abandonat complet se sprijinea, după cum singur mărturisea, pe „devotamentul cu care apăra cauza Românei, interesele şi viaţa românilor"[275].

Construcţia liberalilor pe relaţia cu exteriorul a cunoscut un maximum în perioada contestării accentuate a P.N.L., după noiembrie 1927, atunci când sistemul politic românesc cunoştea o dezvoltare democratică accentuată, în care orice discurs venit din Franţa mai ales îşi punea amprenta asupra jocului politic intern. Structură a influenţării puterii, relaţia privilegiată, dar costisitoare, a liberalilor cu presa din afara ţării a involuat în anii '30, în condiţiile noului actor politic major de pe scena publică, mai puţin sensibil la o astfel de propagandă. Legăturile cu unii jurnalişti au fost păstrate şi au devenit, din perspectiva noului regim de după 1945, capete de acuzare pentru unii dintre aceşti ziarişti liberali.

Un alt mijloc de influenţare al presei străine a fost, între cele două războaie mondiale, agenţia *Rador* (Radio Orient), fondată în 1921 şi condusă în anii '20 de Nicolae Dianu, fost director al presei în Ministerul de Externe, pe timpul lui Duca, şi apropiat al liberalilor. Fapt care i-a adus multe acuze din partea adversarilor P.N.L.[276].

1.7.2. Ziarişti „liberali"

Traiectoriile intelectuale şi morale ale unor personaje semnificative în mass-media perioadei, aşa cum au fost ziariştii „liberali", dezvăluie un mecanism al puterii

[274] ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 380.

[275] Ziaristul francez menţiona că ultimul ajutor data din noiembrie 1923 (ANIC, fond I. G. Duca, dos. 58 / 1924, f. 1).

[276] „Partidul Naţional-Ţărănesc şi presa franceză", în *Dreptatea*, anul II, nr. 66, miercuri 4 ianuarie 1928, p. 1; „Cine defăimează Partidul Naţional-Ţărănesc în străinătate", în *Dreptatea*, anul II, nr. 70, luni 4 ianuarie 1928, p. 1. Nicolae Dianu făcuse un doctorat în drept la Paris, dar se orientase spre diplomaţie, făcând parte din legaţiile României la Paris, Praga, Roma, Stockholm şi Santiago de Chile (fiind chiar şi ministru plenipotenţiar, la Moscova, sau director al protocolului). El a ocupat, de asemenea, funcţia de director al „Presei şi Propagandei" în Ministerul Afacerilor Străine şi, în 1927, pe cea de director general la Preşedinţia Consiliului de Miniştri (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 268).

sau al propagandei şi, totodată, imaginea spaţiului atât de dinamic şi divers al jurnalisticii româneşti de după 1918. Nu am să insist asupra subiectului şi nici nu am să realizez anumite tipologii, dificile la acest moment al cercetării, chiar dacă, anterior, am realizat scurte biografii ale redactorilor importanţi din cadrul unor publicaţii aparţinând liberalilor. În paginile următoare, mă voi opri la doi dintre cei mai cunoscuţi şi influenţi jurnalişti care şi-au legat numele de acţiunea propagandistică sau de informare a partidului liberal. Este vorba, în primul rând, de Israel (Asra) Berkowitz, directorul de la *L' Indépendace Roumanie* şi de la *Liberalul*, după 1944, cu menţiunea că portretul lui este construit mai ales de agenţii Siguranţei Statului/Securităţii Poporului sau de el însuşi, într-o autobiografie justificativă şi autoacuzatoare pe alocuri. În al doilea rând, mă voi opri asupra lui Alexandru Mavrodi, „eminenţa cenuşie" a partidului liberal la începutul anilor '30.

Israel (Asra) Berkowitz se născuse la Bârlad, într-o familie de intelectuali evrei, având iniţial o formaţie şi evoluţie tipică din perspectiva comunitară înfăţişată; tatăl său, mare învăţat în ştiinţele ebraice, îl pregătise pentru o carieră teologică[277]. La îndemnul doctorului Niemerower, şef rabinul cultului mozaic, şi sprijinit de organizaţiile de binefacere evreieşti, a fost trimis în Germania, la Frankfurt (pe Main), unde a făcut liceul israelit; ulterior, a obţinut doctoratul în Litere şi Filozofie în Germania, cu o teză privind *Ştiinţa de stat la Fichte*; a urmat şi Institutul de Sociologie al profesorului Réné Worms la Paris. Colaborarea ocazională la mai multe publicaţii franceze şi germane i-a deschis apetitul pentru acţiunea de presă. Întors în ţară în 1914, o dată cu declanşarea conflictului din Europa, el a ajuns redactor şi, apoi, redactor principal la ziarul *La Roumanie*. Mobilizat atunci când România a intrat în război la serviciul sanitar[278], el a fost recuperat în 1917 de Ionel Brătianu pentru *L' Independance Roumaine*, alături de Enric Algasi. Locul deţinut în cadrul propagandei liberalilor şi buna cunoaştere a culiselor din politica externă l-au propulsat pe Asra Berkowitz printre apropiaţii liderii liberali, atât fraţii Ionel şi Vintilă Brătianu, cât şi I. G. Duca sau Gh. Gh. Mârzescu sfătuindu-se cu el în adoptarea anumitor decizii politice sau guvernamentale. Era „intimul lui Duca", nota Stelian Popescu, dezaprobând ceea ce apărea drept o legătură „ocultă"[279]. Rolul jucat de Asra Berkowitz, care l-a valorizat de altfel pentru liberali, nu corespundea în mod necesar capacităţii jurnalistice a personajului în discuţie, cât abilităţii sale de a se mişca prin lumea fluidă a presei româneşti şi internaţionale. Activitatea ziaristică şi publică a lui Berkowitz a fost rezultatul legăturilor cu partidul liberal. Alături de Mircea Djuvara, Ion Pillat sau V. V. Pella, din poziţia de director la *L'Indépendance Roumaine*, el a fost trimis, cu mijloace financiare importante, la conferinţele internaţionale (ale Societăţii Naţiunilor mai ales) pentru a cunoaşte oamenii politici şi ziariştii străini. Apărarea guvernării Brătianu şi a intereselor liberalilor era scopul său principal. Berkowitz a fost, după mine, un releu în receptarea

[277] ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 215.
[278] Ibidem, f. 217; Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 96.
[279] Stelian Popescu, *Amintiri*…, p. 265.

informaţiilor care interesau partidul şi, totodată, un difuzor pentru informaţiile pe care liberalii le doreau să le comunice ca parte a jocului puterii şi influenţei. Asra Berkowitz era în perioadă corespondent pentru *Le Temps* în ceea ce priveşte evenimentele din România şi era prieten cu Alfred Helfer, fostul director la *Le Moment*. Ca ziarist de limbă franceză, cunoştea mediul jurnalistic francez, având relaţii întinse cu mulţi publicişti utili cauzei liberalilor, cunoscuţi în voiajuri sale pariziene anuale; stabilise, de asemenea, legături şi cu oamenii politici francezi, precum Louis Marin Barthou, Aristide Briand, Paul Boncour, Solomon şi Théodor Reinach, Leon Blum, avocatul Tarrés, Grumbach, fraţii Saraux, Delbos etc.[280]. Concentrat pe spaţiul francez, considerat esenţial din punctul de vedere al liberalilor români, Berkowitz avea legături reduse în lumea anglo-saxonă, deşi furnizase corespondenţe pentru *The Times* între 1929 şi 1930. Cunoştea, de asemenea, o serie de directori de ziare anglo-saxoni, corespondenţi pentru Balcani, oameni politici, financiari sau profesori universitari de la Cambridge şi Oxford[281].

Asra Berkowitz scria, de asemenea, cronica de politică externă şi diferite articole de politică externă la *Adevărul* şi *Dimineaţa*, al căror coproprietar era Elly Bercovici, rudă de a sa, fiind în bune relaţii cu Emil Socor, Blumenfeld Scrutator, Honigman Emil Fagure etc., ziarişti influenţi ai perioadei interbelice[282].

Cu toată situaţia proeminentă de ziarist, nu a făcut parte formal din nici o organizaţie liberală, nefiind legat de vre-un for politic oficial al partidului. Însă, recunoaştere a activităţii sale jurnalistice, el a fost impus de două ori ca senator al judeţului Timiş Torontal (în 1931 şi 1937), fără o participare notabilă la dezbaterile parlamentare, după cum singur mărturiseşte. În temniţele comuniste, el vedea retrospectiv situaţia de senator liberal ca pe un sacrificiu, întrucât fusese nevoit să renunţe la mai multe corespondenţe străine, bine remunerate[283]. Prin intermediul

[280] El însuşi nominalizează, printre ziariştii francezi, pe Edouard Tavernier, Réné Brant şi André Tardieu (de la *Le Temps*), Pertinax (de la *Echo de Paris*), Blumel (de la *Le Populaire*), d'Ormesson (de la *Le Figaro*), fratele marchizului d' Ormesson care a fost reprezentantul Franţei la Bucureşti timp de un an, Jean Touvenin şi I. Dreyfus (de la *L'Intransigeant*), Albert Nousset (de la *Agence Avala*), Gabriel Perri (de la *L' Humanité*), Lauzel şi Du Bouchet (de la *Le Petit Parisien*). *Cf.* Ibidem, f. 125-126.

[281] Cum ar fi, în propria sa enumerare, Walter, editorul lui *Times*, lordul Lloyd, Scotus Viator, pe Atlee şi pe lordul Thomson, pe Anthony de Rothschild şi Anthony Eden ş.a. (Ibidem, f. 126). Dintre americani, îi cunoştea pe corespondentul lui „Associated Press" pentru Balcani, Mills şi I. Kohler şi pe şeful biroului lui „United Press" de la Berlin, Kuh (Ibidem, f. 129). Israel (Asra) Berkowitz fusese arestat pe 18 august 1949 de către S.S.I., autobiografia lui poartă data de 21 august 1949. Acuzat de spionaj cu legaţia engleză şi cea americană din Bucureşti, folosit ca martor în procesul de spionaj Mugur-Nora Samuelli, al oficiilor de informaţii anglo-americane. Rolul său important după 1944, ca principal comunicator la Partidului Naţional Liberal, prin experienţa sa jurnalistică, legăturile cu ziarişti din străinătate; a difuzat la radio declaraţiile lui Dinu Brătianu, făcute pentru *Times* din Londra (Ibidem, f. 9-10).

[282] ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 489-490.

[283] Ibidem, f. 219.

unui alt ziarist cu veleităţi de politician, Ştefan Vlădescu, el a urmărit, totuşi, un anumit joc politic pe relaţia cu organizaţia din Banat a partidului, aşa cum l-a acuzat direct sau voalat Avram Imbroane[284].

Venirea lui Octavian Goga la conducerea Consiliului de Miniştri, în decembrie 1937, şi măsurile antisemite adoptate de acesta l-au obligat pe Asra Bekowitz să se pensioneze formal, cu înţelegerea partidului, el obţinând de la *Casa Partidului Naţional Liberal* un venit de 12 000 lei pe lună[285]; rolul său a reînceput după război, în condiţii modificate radical de impunerea regimului comunist.

Alexandru P. Mavrodi, în a cărui fişă biografică apar ca date limită decembrie 1873 şi 24 septembrie 1934, a rămas în memoria contemporanilor mai ales ca director al *Viitorului*, drept preşedinte al Societăţii „Radio" şi al Sindicatului Ziariştilor, ales în această ultimă poziţie cu unanimitatea voturilor colegilor săi ziarişti[286], dar şi ca director general al teatrelor şi om politic liberal. Influenţa politică pe care a ajuns să o deţină pe relaţia cu Carol al II-lea a făcut ca numirea lui, în timpul guvernării Partidul Naţional-Ţărănesc din 1930-1931, ca director la Regiei Autonome a Teatrului (director al Teatrului Naţional), primul director în accepţia culturală şi profesională a termenului, ridicat mai sus de un post politic, să constituie pentru mulţi o indicaţie asupra unui viitor guvern liberal[287]; fapt care nu s-a întâmplat decât doi ani mai târziu. Absolvent de Conservator, Alexandru Mavrodi fusese un actor mediocru la Teatrul Naţional din Iaşi, colaborând concomitent la ziarul *Evenimentul*, organ al partidului conservator local, dar şi la alte publicaţii ieşene, precum *Ordinea* şi *Opinia*; ulterior, el s-a mutat la Bucureşti, făcând mai ales ziaristică activă, mai întâi ca redactor politic şi cronicar dramatic la *Adevărul* (unde semna Alexandru Fronda / Fronnda sau Mircea Aldea), apoi la *Viitorul*[288], înscriindu-se şi în cadrele partidului liberal; cei care l-au cunoscut atunci îl descriu drept un gazetar vioi, care exploata cu dibăcie culisele politice. În 1914, Al. Mavrodi a fost promovat de guvernul liberal drept director al Teatrului Naţional, unde s-a dovedit un bun manager, impunând, după mărturia lui Ion Petrovici, disciplina corpului actoricesc[289]; a continuat să activeze, mai mult ocult însă, în cadrele partidului

---

[284] Vezi mai multe articole publicate de acesta în *Renaşterea* (*apud* dr. Avram Imbroane, *Testament politic. Din publicistica unui liberal bănăţean*, ediţie îngrijită de Adrian Onică, Roxana Pătraşcu, cuvânt înainte de Mihai Şora, prefaţă de Constantin Jinga, cronologie de Remus Jurca-Unip, *in memoriam* Horia Musta, Timişoara, Editura Marineasa, 2003, p. 304-305; 307-309 sau 310-311).

[285] ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 307.

[286] *Parlamentul*, anul II, nr. 2-3, 1928, p. 10; Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 534.

[287] Paul B. Marian, „Alexandru Mavrodi", în *Cronica politică şi parlamentară*, anul III, nr. 71, duminică, 8 februarie 1931, p. 10; „Parlamentul românesc", anul II, nr. 20, 6 iulie 1931, p. 10.

[288] Mihail Straje, *op. cit.*, p. 430.

[289] Competenţa dovedită atunci s-a adăugat motivaţiilor politice şi personale care l-au determinat pe Carol al II-lea să-l impună naţional-ţărăniştilor, la începutul anului 1931 (Ion Petrovici, *Prin meandrele trecutului. Evocări inedite. Pagini memorialistice*, cu o prefaţă de Mihai Gafiţa, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1979, p. 145-146). În mod similar,

liberal, fiind elementul de legătură al liberalilor pe relaţia cu Camarila. A rămas director al Teatrului Naţional sub toate guvernele care s-au succedat în acei ani de după Restauraţie, Iorga, Maniu sau Vaida. Venirea liberalilor la putere în noiembrie 1933 l-a propulsat ca subsecretar de stat la ministerul de Interne (cel mai probabil la indicaţia lui Carol al II-lea). Pamfil Şeicaru afirmă că la originea ascensiunii sale neverosimile s-ar fi aflat faptul că se afla în posesia scrisorilor de dragoste ale regelui Ferdinand către actriţa Elvira Popescu, trimise în timpul refugiului de la Iaşi, din 1916-1918[290]. Ca om politic, a fost deputat de Oraviţa în 1922[291], deputat de Ilfov în 1931, senator ulterior la colegiul universal Romanaţi, în decembrie 1933. *Anuarul Parlamentar* din 1931, ca şi Lucian Predescu, îl prezintă, după perioada ieşeană, cu doctorate în drept la Paris şi în filozofie la Bonn, fapt greu de confirmat după mine[292]. Ca director la *Viitorul*, el s-a impus nu datorită însuşirilor jurnalistice, nefiind – după Pamfil Şeicaru – capabil să depăşească „linia unui reporter mediocru", cât mai ales prin faptul că era un abil regizor al slăbiciunilor oamenilor politici, colecţionând faptele compromiţătoare ale trecutului lor[293]. Apreciindu-i prestanţa, cunoscutul ziarist interbelic îl definea ca fiind „un om de o mare siguranţă în gesturi, în atitudini, semeţ şi prudent în acelaşi timp, ştiind să oblige şi să rămână obligat, având o sigură intuiţie politică"[294].

1.7.3. Finanţarea publicaţiilor „liberale"

Abordarea surselor şi căilor specifice de susţinere materială pentru ziarele „liberale" depăşeşte, o dată în plus, cadrul propus pentru acest demes plasat preponderent în registrul descriptiv. Mai curând deschid o direcţie de cercetare, sugerând aici doar câteva aspecte legate de finanţarea publicaţiilor prin care încercau liberalii îşi transmiteau mesajul, ca modalitate de a evidenţia importanţa pe care o acordau presei.

Publicaţiile proprii liberalilor erau finanţate, cel mai adesea, prin Casa Partidului Naţional Liberal, organizaţie financiară creată în scopul sprijinirii propagandei formaţiunii. În acelaşi timp, aşa cum am afirmat deja, cotizaţiile plătite de membri formaţiunii acopereau în principal plata abonamentelor la ziarele partidului.

Pamfil Şeicaru îl apreciază,cu surprindere, pentru autoritatea cu care a condus teatrul, distanţând vechile camaraderii şi impunându-se printr-un inteligent tact (Pamfil Şeicaru, *Istoria presei*, p. 283).

290 Pamfil Şeicaru, *Istoria partidelor naţional, ţărănist şi naţional ţărănist*, p. 296-297.

291 *Figuri politice şi administrative*..., p. 79.

292 *Anuarul Parlamentar*..., f. p.; Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 533-534. Vezi şi panegiricul din *Parlamentul românesc*, anul V, nr. 153, 8 noiembrie 1934, p. 8.

293 Pamfil Şeicaru, *Istoria presei*, p. 283. Cunoscutul ziarist afirmă (mai curând greşit, întrucât plasează decesul în 1938) că, la moartea lui, prima grijă a lui Armand Călinescu a fost să pună mâna pe arhiva fostului director de la *Viitorul* (*Ibidem*, p. 184).

294 Pe seama acestei intuiţii, Pamfil Şeicaru a pus şi apropierea de prinţul exilat Carol, făcându-i acestuia diferite servicii, valorizate ulterior (*Ibidem*, p. 284).

Tirajele semnificativ diferite ale aceleiaşi publicaţii în ani apropiaţi, precum şi înfiinţarea de noi periodice sau dispariţia altora erau legate de sursele administrative. În momentul puterii, dr. Angelescu trimitea o telegramă către prefecţi prin care îi anunţa hotărârea ca toate comunele urbane şi cele rurale, precum şi toţi membrii partidului Naţional-Liberal care ocupau o funcţie publică trebuiau, în mod obligatoriu, să se aboneze la ziarele *Viitorul* şi *Poşta Ţăranului*. Persoanele fizice urmau să plătească 600 lei, respectiv 100 de lei anual, iar primăriile, preturile, prefecturile, băncile populare, cooperativele etc. câte 1000 de lei anual. De asemenea, ca formă de a suplimenta finanţarea, autorităţile judeţene (primării, prefecturi, judecătorii, societăţi etc.) urmau să îşi facă toate „publicaţiunile" (anunţurile – n. mea, Ov. B.) cerute de lege prin *Viitorul*[295].

Într-un alt registru, al influenţei în zona culturală, partidul stipendia în momentul guvernării publicaţiile capabile să creeze o bună imagine liberalilor. Plecând de la informaţii găsite la secţia manuscrise a Bibliotecii Academiei Române, fondul Alexandru Lapedatu, Ioan Opriş prezintă susţinerea pe care ministrul Culturii şi Cultelor a acordat-o, în timpul ministeriatului său, presei culturale periodice din diverse colţuri ale ţării; multe dintre revistele enumerate aveau o factură liberală pronunţată, precum *Junimea literară* din Cernăuţi, al cărei redactor şef, Ion Nistor, a primit o subvenţie de 50 000 de lei în anul 1925; în mod similar, guvernul susţinea financiar *La Roumanie Nouvelle*, condusă de Jean Th. Florescu, stipendiată cu 20 000 de lei în acelaşi an, dar şi *Deşteptarea sătenilor*, scoasă la Bogdăneşti (Fălticeni), *Beiuşul* lui Nerva Traian Cosma, *Dreptatea* la Chişinău, *Sentinela de Vest*, *Gazeta Maramureşului* etc.[296].

Existau însă şi alte surse de finanţare, care explică diferenţele prezente şi subliniate între oficioasele judeţene. Cea mai directă, mai ales pe relaţia cu presa locală, era contribuţia financiară a liderilor judeţeni care foloseau ziarele ca pe o tribună a propriilor jocuri politice în cadrul organizaţiei sau pe relaţia cu Centrul. Era cazul *Liberalului* scos de I. Niculescu-Dorobanţu, avantajat de apropierea de Bucureşti, publicaţia lui putând fi citită la Centru, dar şi a ziarului ieşean *Mişcarea*, în termeni de tradiţie.

2. Alte mijloace propagandistice

Mijloacele propagandistice liberale nu s-au redus la presa periodică editată sau influenţată de liberali. Căile de influenţare a spaţiului politic au fost diverse, particularizate pe anumite medii sociale sau profesionale, cu trimitere mai curând la lumea rurală, dar şi spre îngusta zonă intelectuală şi academică a societăţii. Ca text,

[295] Biblioteca Naţională, Colecţii Speciale, Fond Saint Georges, P. XLI, 27, f. 7. Abonamentele la *Poşta Ţăranului* se făceau numai de la primăriile şi fruntaşii liberali din comunele rurale.

[296] Ioan Opriş, *Alexandru Lapedatu în cultura românească (contribuţii la cunoaşterea vieţii politice şi culturale româneşti din perioada 1918-1947)*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1996, p. 107-108.

mă refer în principal la broşuri sau calendare şi, respectiv, la volumele de discursuri sau demersurile cvasiştiinţifice privind personalităţile liberale, structurate prin intermediul unor instituţii esenţiale din perspectiva pluralităţii culturale în lumea modernă occidentală, *Fundaţiile culturale Ion şi Ion I. C. Brătianu*. Instituţii care, până atunci, fuseseră un apanaj al regilor şi principilor României.

Dincolo de aceste forme oarecum clasice ale propagandei politice, liberalii, mai ales în segmentul de tineret, au dezvoltat în anii '30 şi mijloace propagandistice în sfera caităţii, precum donaţiile către instituţii de binefacere sau de asistenţă socială[297].

O ultimă observaţie, cu caracter metodogic, trimite la faptul că manifestările propagandistice nu derivau întotdeauna dinspre liberali; între cele două războaie mondiale, mulţi români, legaţi de percepţia partidului atotputernic politic şi bogat financiar, se ofereau să construiască imaginea pozitivă a formaţiunii, din credinţa în liberalism sau în speranţa de înavuţire personală. Era situaţia unui învăţător din comuna Docuzel, judeţul Constanţa, „adept şi partizan al oamenilor valoroşi din care e compus P. N. L.", care trimitea în 1924 o scrisoare tuturor deputaţilor liberali pentru a le propune editarea unui studiu asupra P.N.L., publicând totodată şi fotografii, cu biografiile tuturor noilor parlamentari într-un volum elegant. Tirajul era stabilit la câte un număr pentru fiecare parlamentar care voia să colaboreze cu el la această operă de propagandă, mai precis la acei deputaţi şi senatori dispuşi să plătească în avans 1000 de lei, din care, justificativ, urmau să se editeze manuale mai ieftine, pentru a fi împrăştiate uşor în popor; învăţătorul în cauză avea convingerea că nici un parlamentar nu putea refuza un asemenea demers, în condiţiile în care, deşi sub Partidul Naţional Liberal se săvârşiseră toate actele mari naţionale, „doritorii de măriri nemeritate caută pe toate căile să ne defăimeze în faţa poporului…"; el îşi propunea să ducă o campanie de desminţire contra răuvoitorilor

[297] Tineretul Liberal dona o sumă de 51 000 lei unor mari mutilaţi din Căminul Invalizilor, câte 3000 de lei de fiecare copil (ANIC, fond Victor Slăvescu, dos. 216 / 1929-1930, f. 19); alte donaţii erau făcute de Banca Naţională, Banca Românească, vizând, de Crăciun sau de Paşti, personalul sanitar sau cumpărarea unor produse (Ibidem, f. 20). Şi la Ploieşti, după 1930, activitatea intensă a cercului de studii al partidului din Ploieşti, cu conferinţe pe teme medicale, ştiinţifice, istorice, literare la casa de sfat şi de citire, a fost dublată de acordarea de ajutor de boală sau moarte sau de scăderi fiscale (Arhivele Naţionale Prahova, fond nr. 265, dos. 5 / 1930, f. 10-12. *apud* Constantin Dobrescu, Mihai Rachieru, Ioan Şt. Baicu (editori), *Viaţa politică prahoveană. 1919-1938. Documente*, Ploieşti, Scrisul Prahovean-Ceraşu, 2000, p. 192). Inginerul Petru N. Bejan, directorul exploataţiilor petrolifere şi de foraj „Foraj Lemoine" (cu capital româno-franco-belgian) a înfiinţat o cantine muncitoreşti (cu preţ de 15 lei), la care se organizau duminica ceaiuri literare şi dansante, reprezentaţii teatrale, cor etc. (*Ploieştii*, anul IX, nr. 374, duminică, 18 mai 1930, *apud Ibidem*, p. 193; *Curentul Prahovei*, anul I, nr. 58, 22 februarie 1932, p. 3, *apud Ibidem*, p. 256).

partidului[298]. Nu ştiu cum s-a materializat o asemenea iniţiativă, volumul în discuţie neapărând însă, după ştiinţa mea.

2.1. Broşuri, calendare şi alte materiale electorale

Alegerile constituie procesul esenţial al sistemului democratic, sub raportul participării politice, al integrării şi al performanţei unei structuri politice. Chiar în condiţiile unui regim marcat de o cultură politică şi de practici mai curând autoritare, aşa cum a fost cel românesc în perioada modernă, susţinerea populară putea fi măsurată de factorul constituţional (regele, Regenţa) prin scrutinurile electorale, chiar în absenţa mecanismului reprezentativ de desemnare a guvernului. „Daţi-mi guvernul şi vă dau parlamentul", ar fi rostit la un moment dat omul politic conservator P.P. Carp, sintetizând formalismul mecanismului electoral. Dar, dacă rezultatele votului erau previzibile, guvernul obţinând majorităţile necesare cel mai adesea, scorul electoral indica pentru toţi actorii politici o anumită susţinere publică pentru un partid sau pentru o personalitate, o creştere a adeziunii la un program politic. De asemenea, capacitatea politică a unei formaţiuni putea fi verificată în perioadele dintre alegeri de participarea la diversele manifestări politice, care arătau puterea de mobilizare a unei formaţiuni, dar şi recunoaşterea publică de care se bucura aceasta, chiar pervetită fiind într-o anumită măsură de practicile politicianiste de cumpărare a celor care veneau la adunări.

Din acest motiv al puterii în România interbelică şi al fundamentării ei pe anumite curente de opinie în societate, liderii liberali au fost preocupaţi să dezvolte atât practici cât şi materiale propagandistice bazate pe reprezentările şi comportamentele politice ale românilor. Efortul Centrului se organiza mai ales ca demers electoral, prin comitetul pentru alegeri şi secretariatului general al partidului,

---

[298] ANIC, Fond Victor Slăvescu, dos. 212 / 1924, f. 33; exemplele sunt mult mai numeroase: undeva în timp, în anii '30, Victor Slăvescu, preşedintele organizaţiei Covurlui, primea o scrisoare purtând menţiunea *confidenţial urgent* şi antetul ziarului cultural „Ogorului învăţământului român", din Bucureşti, în care comitetul de redacţie al ziarului îi propunea să cumpere pentru biblioteca organizaţiei sau pentru membri, la un preţ modic de 100 de lei partitura, câteva exemplare din „valoroasa lucrare muzicală *Poemul I. G. Duca* a profesorului Alexandru Nicolescu de la Liceul Mihai Eminescu din Bucureşti", închinată memoriei marelui dispărut; tipărit la editura ziarului, „în semn de respect faţă de cel ce a fost pentru ţara noastră marele om de stat I. G. Duca", „de adâncă piozitate", poemul era prezentat drept o capodoperă, elogiile menţionate, venind din partea unor personalităţi ale lumii muzicale (printre care şi George Enescu), precum şi menţionarea execuţiei lucrării la Ateneul Român, la Radio etc. fiind argumente în această direcţie. Un alt tip de argumentaţie trimitea la personalităţile liberale (Gheorghe Tătărescu, primul ministru, dr. C. Angelescu, ministrul Educaţiei Naţionale sau Richard Franasovici) care primiseră cu emoţie lucrarea (Ibidem, f. 36). De altfel, şi *Albumul ilustrat al Partidului Naţional-Liberal. Portrete şi Biografii*, care apărea la Bucureşti, Tip. „Gutenberg", 1915-1916, apare editat şi colecţionat de Vasile C. Metaxa, publicist, şi nu ştiu în ce măsură el a fost o comandă de partid.

dar şi în mod cotidian, dincolo de momentele critice de fiinţare a partidului, precum criza regală de la finalul anilor '20 şi începutul deceniului următor. Deşi propaganda liberalilor nu semnifica o formă permanentă şi coerentă, acţiunea era una de amploare, materializată într-un mare număr de manifeste, broşuri sau afişe scoase în mari cantităţi la tipografia de la *Viitorul*, în care era prezentată partea pozitivă / programatică de partid, dar şi evidenţiate greşelile celorlalţi[299]. Fotografiile liderilor trimise peste tot în ţară întregeau acest demers, în condiţiile locului deţinut de imagine într-o lume românească dominată de oralitate şi vizual şi în care personalizarea politicii făcea din liderul formaţiunii un vehicul pentru impunerea în societate. Membrii înşişi se identificau cu figura şefului de partid.

2.2.1. Broşurile liberalilor

În perioada dintre cele două războaie mondiale, broşurile propagandistice au deţinut un rol important în comunicarea permanentă pe care partidul liberal a structurat-o pe relaţia cu societatea. Spre deosebire de presă, ziare sau reviste, legate de conjuncturalul cotidian, de competiţia politică imediată, broşurile sintetizau perspectiva proprie partidului într-o problemă dată. Mai mult decât articolele periodicelor, ele nu urmăreau doar să influenţeze în contextul alegerilor sau să atragă indivizii neutri sau indecişii politici pe poziţii liberale; într-o mare măsură circumscriu doctrina liberalilor români şi structurează adversităţile politice, chiar dacă mesajul este mediat, la fel ca în cazul publicaţiilor de natură jurnalistică. Documentele care însoţesc textul propriu-zis al acestor „cărţulii", fotografii, acte fondatoare, scrisori etc., sunt selectate astfel încât să potenţeze un demers dorit clarificator, menit nu atât să informeze, cât să ajute la identificarea individului cu o anumită politică publică. Proprii membri erau situaţi în centrul atenţiei de către conducerea partidului. Ele construiesc identitatea partinică, prin explicarea de către Centru, prin secretariatul general, el este emitentul cel mai adesea, a atitudinii partidului faţă de evenimentele în curs. Metodologic, fac o diferenţă între broşuri şi diferitele texte sau discursuri, multe parlamentare, aparţinând diverşilor lideri liberali care sunt publicate autonom ulterior, chiar dacă ele au circulaţie similară şi o funcţionalitate apropiată. Ele sunt legate însă de un context politic clar definibil şi nu ştiu ce impact puteau avea într-o situaţie diferită. După cum nu includ în acest subcapitol manifestele politice, asociate în general broşurilor, dar al căror grad de articulare era mai redus; redactate foarte scurt, în cuvinte pe înţelesul tuturor, ele aveau rolul de a rezuma realitatea politică, acţiunea partidului liberal şi scopurile lui în lozinci de efect[300].

Aceste broşuri sunt de mai multe tipuri şi, deşi nu îmi propun aici o clasificare riguroasă a lor, am să le prezint le diferenţiat pe trei categorii în funcţie de

[299] ACNSAS, fond Penal 446, vol. 3, dos. Brătianu Constantin, f. 402.

[300] Aşa cum rememora Mihail Romniceanu, manifestele nu conţineau atacuri la adresa adversarilor, lăsate mai mult pentru propaganda orală, în cadrul întrunirilor (ACNSAS, fond I 3051, dos. Romniceanu Mihail, f. 409).

adresabilitate şi de mesaj. În primul rând, liberalii au articulat prin aceste broşuri un demers identitar, menit să transmită membrilor de partid anumite valori definitorii, ca răspuns la contestarea lor vehementă de după primul război mondial, dar şi ca formă de modernizare a formaţiunii, de întărire organizaţională. Micile broşuri de ideologie, de doctrină liberală, cu prezentarea trecutului istoric devenit tradiţie glorioasă, a prezentului şi a viitorului formaţiunii, dar şi de disciplină politică liberală aveau ca temă definirea *liberalismului*[301]. Al doilea palier pe care s-au construit aceste broşuri este mai curând liniar, al reliefării pragmatice şi programatice a realizărilor administrative liberale din momentul guvernării[302]. Al treilea registru al discursului broşurilor este cel de competiţie, demascator, mergând până la injurie şi pamflet. În prezentarea lapidară a acestui tip de texte, am să le omit pe cele cu caracter demascator, pe relaţia cu principele Carol[303], foarte elaborate în general, şi am să mă refer, cu precădere, la acele broşuri adresate de liberali lumii satului, în încercarea lor de a influenţa politic electoratul majoritar din perspectiva numărului.

Broşurile „populare", adeseori nesemnate sau având ca autor figuri „generice", aveau rolul de a explica atitudinea partidului faţă de anumite evenimente, analizau partinic situaţia politică şi încercau, cel mai adesea, să demaşte pe cei „vinovaţi". Legate mai ales de perioada de opoziţie a partidului (1928-1933), ele preluau

---

[301] ACNSAS, fond Penal 446, vol. 3, dos. Brătianu Constantin, f. 402. Aceste broşuri care precizau „îndatoririle unui bun liberal" sunt numeroase în perioadă; *Istoricul Partidului Naţional-Liberal*, Chişinău, Tipografia „România Nouă", 1918, *Partidul Naţional-Liberal către săteni*, Bucureşti, Tip. „Independenţa", f. a. [1919], *Partidul Naţional-Liberal către muncitorime. Prin democratism la desrobirea neamului*, Bucureşti, Imprimeriile „Independenţa", 1919, *Istoricul Partidului Naţional-Liberal dela 1848 şi până astăzi*, Bucureşti, Imprimeriile „Independenţa", 1923, *Figuri politice şi administrative din epoca consolidării*, Bucureşti, Tipografia „România Nouă" Theodor I. Voinea, 1924; Corvin M. Petrescu, *Opera PN-L*, 1925, *Ce-a făcut Partidul Naţional-Liberal dela întemeierea lui şi până astăzi. 1848-1927*, Imprimeriile "Independenţa", Bucureşti, f.a. [1927]; *De ce sunt Naţional-Liberal? Crezul meu*, Imprimeriile „Independenţa", Bucureşti, f.a., C. Rădulescu-Furtună, *Ţara Românească, noile partide şi marele partid naţional-liberal*, Bucureşti, Imprimeriile „Independenţa", 1933; C. Achim, *Liberalismul. Broşură de propagare a acestei idei în masa poporului*, Bucureşti, 1934; Valeriu Roman, *Doctrina liberală şi realizările Partidului Naţional-Liberal în România*, Bucureşti, Monitorul Oficial şi Impremeriile Statului, 1936. Există o continuitate din acest punct de vedere după 1945, când efortul de legitimare a liberalilor a fost mare, în pofida mijloacelor adesea insuficiente şi a condiţiilor vitrege. Vezi *Ce este liberalismul şi ce reprezintă Partidul Naţional Liberal în viaţa poporului român*, Institutul de Arte Grafice Tiparul Românesc, Bucureşti, 1946.

[302] [Leon Mrejeriu], *Activitatea desfăşurată în judeţul Neamţ dela 15 noembrie 1933 până la 20 septembrie 1934. Raport adresat ministrului de Interne cu No. 13108 din 20 septembrie 1934 de Leon Mrejeriu, prefectul judeţului Neamţ*, f.l., f.e., f.a.; Partidul Naţional-Liberal, *Către alegătorii Sectorului I Galben, Patru ani de guvernare şi gospodărire naţional-liberală. 15 noembrie 1933 - 13 noembrie 1937*, Bucureşti, f.a. [1937] etc.

[303] *Acte şi Documente. Uneltirile împotriva Dinastiei. Abdicarea fostului Principe moştenitor. – Complotul dela Londra. – Echivocul naţional-ţărănist*, Bucureşti, Imprimeriile „Independenţa", 1930.

argumentele din studiile serioase publicate în *Viitorul* sau în revista teoretică a partidului *Democraţia* privind taxele (devenite „biruri", în momentele respective), scumpirea traiului (evident, sub forma că „naţional-ţărănişti scumpesc traiul"), scumpirea tutunului şi chibriturilor, mărirea dobânzilor („scumpirea banilor"), cheltuielile publice („banul obştesc") etc., dar erau adaptate mediului rural prin limbaj şi expunere, fiind însoţite adeseori de imagini caricaturale. Astfel construite, broşurile deţineau un loc privilegiat ca impact, prin accesibilitatea mesajului, liberalii fiind prezentaţi în comparaţie ca cei care duseseră ţara de la prăpăd la înflorire, pe când naţional-ţărăniştii au dus-o la ruină, şi prin circulaţie; pe pagina de gardă a unei broşuri din 1929, *După nouă luni de guvernare naţional-ţărănistă. Cum a fost înşelată lumea. – Făgădueli mincinoase. – Nădejdi deşarte*[304], apărea acest îndemn „cetitorule, după ce-ai cetit această broşurică, dă-o mai departe unei rude sau unui prieten, ca s-o cetească şi el!". Formula constituia o practică dezvoltată în opoziţie[305] şi trimite la valorizarea unui adevăr. Necunoscând eficienţa acestor broşuri, pot afirma doar că prin tehnicile persuasive dezvoltate, broşurile ilustrau orientarea liberalilor către lumea rurală în România interbelică. Aşa cum încercau să arate într-o broşură, *1930*, *Situaţiunea Politică Văzută de un Ţăran.*[306], „scrisă" de Ion Florescu, ţăran din comuna Călineşti-Muscel, invalid de război, ei încercau să proiecteze faptul, prin punerea în oglindă a guvernării liberale şi a celei naţional-ţărăniste, că avusese rolul semnificativ în ridicarea satului românesc.

2.2.2. Calendarele

Multitudinea unor astfel de tipărituri în perioadă demonstrează locul pe care-l deţineau în cadrul propagandei Partidului Naţional Liberal (şi nu numai, majoritatea partidelor utilizând acest mijloc pentru a se impune). Tirajele menţionate, 30 000 de exemplare pentru un calendar din 1913, sunt impresionante şi pentru orice altă perioadă istorică. Calendarele politice nu au, de astfel, o specificitate temporală, ele fiind o modalitate de răspândire a culturii în premodernitatea românească. Erau o formă de propagandă mai ales în mediul rural, unde ştiinţa de carte era redusă. În

[304] Apărută la Cernăuţi, Institutul de Arte Grafice şi Editură „Glasul Bucovinei", 1929.

[305] În momentul guvernării, răspândirea broşurilor se făcea adeseori prin mecanism administrativ. Cazul broşurii *De ce sunt Naţional Liberal. Crezul meu*, răspândită prin intermediul celor puşi de guvern, precum prefectul (A.N.D. J. Iaşi, Fond Prefectura Judeţului Iaşi, dos. 38 / 1927, f. 16-17). în 1932, a fost editată o broşură similară, *Prăpădul cârmuirii naţional-ţărăniste. După doi ani de guvernare naţional-ţărănistă. Cum a fost înşelată lumea. Făgădueli mincinoase. – Nădejdi deşarte. – Pungăşii şi hoţii*, editată tot la Cernăuţi, la Institutul de Arte Grafice şi Editură „Glasul Bucovinei", având pe pagina de gardă îndemnul mobilizării: „Cetitori, răspândiţi broşurica din mână în mână, din casă în casă!".

[306] Ion Florescu, invalid din războiu, mare mutilat, ţăran din comuna Călineşti-Muscel, *1930. Situaţiunea Politică Văzută de un Ţăran. Demisiunea din partidul Naţional-Ţărănesc. Scurtă comparaţie a partidelor politice. Prietenul falş. „Negustorul Politic". Credinţa în starea politică viitoare. Răspuns unei grave ofense*, f.l., f.a. [1930]. El afirma în text că îşi dăduse demisia din Partidul Naţional-Ţărănesc.

acelaşi timp, ele erau atractive pentru ţărani întrucât îmbinau aspectul funcţional, cotidian, cu cel propagandistic. Informaţiile pe care le furnizau calendarele sunt diferite după 1918 de cele din perioada antebelică, ceea ce denotă o încercare de adaptare la noile condiţii create de votul universal; dacă în *Calendarul Partidului Naţional-Liberal* din 1913 spaţiul acordat politicului predomină, liberalii fiind interesaţi mai ales de a difuza un mesaj cu privire la reformele propuse în acel an, la necesitatea lor şi la activitatea liderilor politici[307], calendarele politice ale Partidul Naţional Liberal de după război prezintă diferenţe notabile sub unghiul propagandei. Informarea unui public nu foarte clar precizat din perioada antebelică a fost înlocuită cu mesajul persuasiv îndreptat hotărât spre lumea satelor. Calendarul pe 1919, intitulat *Partidul Naţional-Liberal către săteni. Calendarul alegătorului sătean pe anul 1919*, Bucureşti, Imprimeria „Independenţa", publicat în 1919, trimite explicit la lumea satului prin titlu, dar şi prin sfaturile practice date pe fiecare lună pentru agricultori (cu prezentarea vremii, a unor elemente de astronomie, răsăritul-apusul soarelui, şi de astrologie, cu zodiile, cu prezentarea unor prevestiri şi credinţe despre vreme, cu literatură morală, poezii cu tentă religioasă, fragmente din viaţa lui Isus, poezii patriotice, poezii religioase, informaţii de cultură generală, glume, legende germane despre Maica Domnului etc, calendar economic cu sfaturi practice[308]). Însă ţăranul român nu era văzut atât în ipostaza de agricultor, cât în cea de alegător majoritar, iar publicaţia trebuia să-l convingă despre rolul Partidului Naţional Liberal în istoria recentă a românilor. Din punct de vedere politic, prin războiul victorios aureolat de Unirea românilor, cu asocierea figurilor monarhice de cele ale partidului, cât şi din perspectiva transformărilor sociale (împroprietărirea, votul etc.), liberalul era înfăţişat drept „prietenul poporului".

În *Calendarul Partidului Naţional-Liberal pe anul 1935*, redactat de dr. Octavian Buzea, directorul ziarului *Glasul Ardealului* din Cluj, se exprimă explicit rostul

---

307 Element al cultului pentru liderul Ionel Brătianu, *Calendarul* începea cu „Primul discurs al d-lui Ioan I.C. Brătianu, şeful partidului naţional-liberal, rostit la întrunirea liberală dela 21 Noembrie 1895, la Tg.-Jiu, când îşi punea pentru prima oară candidatura de deputat" (p. 32-35); mai erau incluse în acest calendar mai multe studii specifice mai curând revistei *Democraţia* decât unei publicaţii de popularizare, precum materialele lui G. Diamandi şi D. Arţăreanu despre reforma electorală, studiul lui G.D. Creangă despre politica economică liberală (p. 136-139), cel al lui Spiru Haret cu privire la ţăranii arendaşi (p. 122-126), unele reflecţii ale lui I.G. Duca despre necesitatea adaptării la vremuri (51-53) cugetări şi şarje politice etc., precum şi documente inedite din epoca emigraţiunei sau programele recente ale partidului. Existau şi informaţii care interesau lumea religioasă românească, precum calendarul ortodox şi alte diverse calendare, ţinerea *sărbătorilor legale şi Domneşti*, *sărbătorilor religioase din cadrul Bisericii Ortodoxe, Catolice* şi cele din *calendarul evreesc*, *posturilor*; de asemenea, erau incluse în aceste calendare povestiri moralizatoare cu tentă religioasă, legende, informaţii din sfera ştiinţelor naturii, poezii de George Coşbuc etc. (vezi *Calendarul Partidului Naţional-Liberal. 1913)*

308 Vezi mai ales Partidul Naţional Liberal, *Calendarul organizaţiei judeţului Mureş pe anul mântuirii 1938*, Bucureşti, Tipografia Cărţilor Bisericeşti.

acestor calendare: intrarea în zeci de mii de case ţărăneşti, ca un sfătuitor tovarăş zilnic al gospodarului, ca o formă de luminare a poporului ţărănesc, în condiţiile pătrunderii restrânse în mediul lor a ziarelor orăşeneşti la sate, cuprinsul acestora fiind îndepărtat de preocupările rurale. Urmărind să croiască drum „înţelesului adevărat al politicii", fiind conceput canonic drept „o călăuză patriotică şi cetăţenească, cu îndrumări asupra drepturilor şi datoriilor ţăranului faţă de ţară şi faţă de el însuşi", „propovăduind încrederea în viitorul neamului"[309], calendarul se dorea astfel o carte de învăţătură liberală.

În anii '30, ca emitent, calendarele erau mai curând opera organizaţiilor judeţene şi nu a Centrului. *Calendarul organizaţiei judeţului Mureş pe anul mântuirii 1938*, aflat se precizează la a doua ediţie, în care caracterul practic şi religios al calendarului se împletea cu evidenţierea unor realizări locale şi naţionale ale Partidul Naţional Liberal[310], se înscria unui astfel de demers.

Calendarele de mai sus aveau caracterul unor publicaţii. Un alt tip de calendare, mult mai economic sub raportul preţului, dar şi limitat ca mesaj sau ca expunere grafică era calendarul unor sectoare politice, cum era cel din Apahida în 1937: pe o singură pagină de format mare, calendarul reunea caracteristicile unui calendar religios, cu sărbătorile prevăzute peste an, cu cele politic: sărbătorile naţionale, regale şi zilele mai ale neamului românesc; de asemenea, existau unele informaţii utile, precum târgurile din judeţul Cluj. Fotografiile conferau relevanţă mesajului din perspectivă liberală, aspectul cunoaşterii vizuale a personalităţilor liberale, aflate într-o anumită dispunere (liderii partidului, Dinu Brătianu, şeful partidului, prof. Alexandru Lapedatu, şeful Ardealului liberal şi Gh. Tătărescu, primul ministru, apoi figurile liberale din judeţ, cu prof. dr. Titu Gane, secretar general al Ministerului Sănătăţii atunci, deputatul Petre V. Bucoveanu, şeful sectorului, sau fotografia Tineretului Universitar Liberal din sectorul Apahida) împletindu-se cu prezentarea unora din realizările liberalilor din zonă (Banca Populară Cooperativă, Biblioteca „Alexandru Lapedatu" din Apahida, fondată şi instalată de Petre V. Bucoveanu, dispensarul „Prof. Dr. Titu Gane", fondat şi instalat de acelaşi Petre V. Bucoveanu)[311].

---

309 *Calendarul Partidului Naţional-Liberal pe anul 1935*, p. 31.

310 *Calendarul organizaţiei judeţului Mureş* …: „Expunerea d-lui prim ministru Gh. Tătărescu asupra celor patru ani de guvernare liberală (1933-1937)" (p. 9-19); „Cum au fost ajutate satele din jud. Mureş în cei patru ani de guvernare liberală. De ce vă cerem votul pentru partidul naţional liberal" (p. 25-50); „Ce s-a făcut sub guvernarea liberală la Târgu-Mureş. După patru ani (comunicarea făcută de d-l Emil Dandea Comisiei interimare a Municipiului)", p. 93-103.

311 Erau trecuţi şi medicii care acordau consultaţii (pe zile), precum şi informaţia (scrisă cu roşu) privind gratuitatea (apărea şi menţiunea „fără bani") consultaţiilor şi medicamentelor pentru toţi sătenii (ANIC, Fond Lapedatu Alexandru, dos. 190 / f.d., f. 2). Insistenţa pe figura doctorului Petre V. Bucoveanu, deputat în cel moment, mă conduce la presupunerea că el era, în fapt, autorul acestui calendar.

2.2. Aşezămintele Partidului Liberal

Trebuie să mărturisesc, dintru început, că nu am identificat vre-un fond documentar specific fundaţiilor liberale. Prin urmare, menţionarea aici a acestor instituţii, chiar cu insuficienţa de informare documentară (mai ales în ceea ce priveşte Fundaţia Ion C. Brătianu), ţine de dorinţa de a evidenţia dimensiunea unei propagande şi nu neapărat pentru cunoaşterea istorică în sine. Pentru moment, mă interesează doar registrul instituţional, de mijloc al propagandei şi de sociabilitate liberală, şi nu materializarea cercetărilor/cultului, prin inventarierea manifestărilor organizate sau a volumelor editate cu discursurile şi articolele celor doi Brătianu[312]. Liberalii au înfiinţat sau au susţinut două mari fundaţii în perioada interbelică, cu rol propagandistic evident, în condiţiile în care ele perpetuau prin manifestare, publică şi publicistică, cultul liderilor fondatori ai partidului. Este vorba de *Aşezământul cultural Ion C. Brătianu*, respectiv de *Aşezământul cultural Ion I. C. Brătianu*. Din raţiunea expusă anterior, la care se adaugă şi faptul că intersectează într-o măsură mai mare perioada lucrării, referirea din această parte a lucrării se face mai ales la această ultimă fundaţie.

Întemeierea *aşezămintelor* liberale se făcuse în contextul emoţional al dispariţiei fondatorilor României moderne, dorindu-se perpetuarea prezenţei lor prin evocări pioase şi prin publicarea participării lor discursive la construcţia publică a societăţii. Dincolo de cultivarea memoriei, de întreţinerea cultului *marii familiei*, a Brătienilor, fundaţiile aveau rolul de a întări solidaritatea membrilor partidului în jurul numelor şi figurilor foştilor lideri, ipostaziaţi ca întruchipând valorile liberale. Asra Berkowitz menţiona în faţa anchetatorilor comunişti contribuţiile însemnate ale băncilor şi întreprinderilor industriale sau donaţiile din partea membrilor familiei Brătianu, incluzând aici şi pe I. Niculescu-Dorobanţu, cumnatul fraţilor Brătianu[313]. Dar problemele financiare ale celor două *Aşezăminte* au fost constante pentru ca o astfel de aserţiune să fie adevărată în întregime[314].

---

[312] Unele dintre acestevolume publicate se regăsesc în *Anexele* acestei lucrări.

[313] ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 322. După C.C. Giurescu, *Aşezământul Ion C. Brătianu* fusese întemeiat de familia Brătianu (cei trei fraţi, Sabina Cantacuzino şi Sarmiza, căsătorită Alimănişteanu), precum şi de mai mulţi membri liberali pentru a publica documente şi studii privind istoria modernă a românilor (1821 şi 1918), perioadă în care Ion C. Brătianu avusese un mare rol (Constantin C. Giurescu, *Amintiri / 1*, Bucureşti, Editura Sport-Turism, 1976, p. 206).

[314] Pe 14 ianuarie 1934, într-o discuţie cu Radu Rosetti, surprins că biblioteca Ion I. C. Brătianu era închisă, Eliza Brătianu se plângea de insuficienţa fondurilor, cei 300 mii de lei anual ajungându-i doar pentru cumpărarea de cărţi, pentru plata personalului şi pentru utilităţile fiindu-i necesari alţi 700 000 de lei (ANIC, Fond Rosetti, dos. 94 / 1932-1934, *Jurnal (9 mai 1932 – 31 decembrie 1934)*; dos. 101 / 1938-1943, *Jurnal 1938-1943*, f. 112 v.). Ca o paranteză, contabilitatea *Aşezământului* cădea în sarcina contabilităţii Băncii Româneşti, prin Constantin Saragea, un foarte bun specialist, după cum îl prezintă C. C. Giurescu (Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 207).

Hotărârea pentru înfiinţarea asociaţiei în memoria lui Ionel Brătianu fusese hotărâtă imediat după moartea fostului preşedinte, din raţiuni nemărturisite, dar facil sesizabile, de a realiza continuitatea cu instituţia creată pentru Ion C. Brătianu şi care urma să cerceteze, sub raport istoric, perioada contemporană cuprinsă între 1889 şi 1927. Prevăzut în *Statutul Aşezământului Ion I. C. Brătianu*, scopul oficial al acestei construcţii culturale era stabilirea congruenţei între acţiunea liberalilor şi evoluţia societăţii româneşti; în termeni partizani, se preconiza „întărirea simţimântului naţional al poporului român prin publicarea actelor şi documentelor relativ la istoria României de la 1891 înainte", prin publicare lucrărilor ştiinţifice şi de popularizare a cunoştinţelor istorice, sociale şi economice, prin organizarea şi întreţinerea unei biblioteci publice „Biblioteca Ion I. C. Brătianu" (art. 2); asociaţia îşi avea sediul în Bucureşti[315], dar se preconiza extinderea, prin filiale, şi în judeţe (art. 3), iar membrii fondatori erau membrii familiei, colaboratorii principali ai lui Ion I. C. Brătianu, precum şi persoanele sau instituţiile care contribuiseră cu cel puţin 20 000 de lei la crearea fondului social al Aşezământului (art. 5. a.)[316]. Consiliul de administraţie, care urma să funcţioneze până în 1935, după acel an, el reînnoindu-se prin adunarea generală ordinară cu o treime, era compus din cel mult 9-15 membri aleşi de adunarea generală a asociaţiei (art. 10); el desemna din sânul său un preşedinte, doi vice-preşedinţi, cu rol de reprezentare, un secretar (art. 13), şi, la fiecare doi ani, un comitet de direcţie (alcătuit din 5 membri), pentru gestionarea afacerilor curente ale Aşezământului (art. 15). Legătura dintre cele două aşezăminte culturale liberale, cu trimitere la fundaţiile Ion C. Brătianu, respectiv Ion I. C. Brătianu, se făcea prin comitetele de direcţie care aveau obligaţia să se întrunească ori de câte ori era nevoie de conlucrare (art. 20). Consiliul de administraţie numea un director pe o perioadă de 5 ani, drept factor executiv al deciziilor adoptate de comitetul de direcţie (art. 22-23)[317].

Fundaţiile Ion C. Brătianu şi Ion I. C. Brătianu deţineau un rol important în construcţia propagandistică a liberalilor români, volumele şi manifestările organizate sub egida lor (şi despre care deţin informaţii disparate) orientând interesul public spre opera liderilor liberali. Preocuparea pentru eficienţa acestor instituţii, pentru un management profesionist, a generat chiar posibilitatea ca directorul să nu fie un liberal, ca membru de partid. Cele două *Fundaţii* au avut drept diriguitori ştiinţifici, printre alţii, pe istoricii Constantin Giurescu (tatăl) şi C. C. Giurescu sau pe profesorul Ion Marinescu. În *Amintirile* sale, C. C. Giurescu rememorează modul în

[315] Sediul Aşezământului se găsea într-un imobil din Strada Doamnei (într-o odaie la etaj) aparţinând Băncii Naţionale care nu mai există astăzi, fiind dărâmat pentru a se degaja faţa noului edificiu al Băncii Naţionale a României.

[316] Membrii donatori cei care urmau să facă o donaţie de cel puţin 50 000 de lei (art. 5. b.); membrii urmau să plătească o cotizaţie de 200 de lei anual (art. 9), veniturile putând fi obţinute şi din veniturile capitalului, venituri create prin legate, donaţii sau subvenţii, vânzarea publicaţiilor, din încasări de la conferinţe sau serbări (art. 8). Cf. *Statutului Aşezământului Ion I. C. Brătianu*, în ANIC, fond Brătianu, dos. 138, f. 17-30.

[317] ANIC, fond Brătianu, dos. 138, f. 17-30.

care i s-a propus de către Iuliu Valaori, la Facultate, şi a acceptat în primăvara anului 1926, funcţia de director al *Aşezământului cultural Ion C. Brătianu*, fără nici o obligaţie politică, de tipul înscrierii în Partidul Naţional Liberal sau judecării evenimentelor petrecute printr-o anumită prismă. Valaori a întărit că ceea ce solicitau conducătorii politici ai Aşezământului era publicarea după criterii ştiinţifice a actelor vremii şi studii obiective referitoare la evenimentele şi personalităţile de atunci[318]. Director al primului aşezământ, tânărului istoric i s-a încredinţat astfel şi conducerea celui de al doilea, fapt care sugerează perspectiva globală a liberalilor asupra acestor aşezăminte. Încă de la început, autonomia conducerii a fost subminată de Eliza Brătianu, în principal, gardian al cultului pentru marele om politic dispărut şi care a încercat să transforme *Aşezământul cultural Ion I. C. Brătianu* (mai ales) într-un mijloc al acţiunii sale politice şi al valorizării proprii în societate. Ea a încercat să-l impună

[318] Unele lucrări erau importante sub aspect ştiinţific, în pofida dispreţului pe care-l afişa ulterior Asra Berkowitz, care, plecând de la o lucrare a profesorului universitar de la Cluj Nicolae Bănescu despre Vintilă Brătianu scrisă excesiv laudativ şi în absenţa oricărui spirit critic, vorbea despre impactul limitat al publicaţiilor în spaţiul intelectual şi restrângea activităţile celor două Fundaţii la tendinţa de a preamări (ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 322-324). Nu ştiu să existe un catalog al tuturor publicaţiilor editate prin cele două fundaţii. Menţionez aleatoriu că pagina de gardă a unei lucrări comemorative prilejuite de împlinirea a 50 de ani de la dispariţia lui Ion C. Brătianu, în 1941 (este vorba despre *La moartea lui Ion C. Brătianu. Articole din presă, telegrame, scrisori*, apărută la editura „Cartea Românească", Bucureşti) apare menţiunea **LIV**, ceea ce indică a 54-a publicaţie a fundaţiei. C. C. Giurescu, directorul Aşezămintelor între 1926 şi 1930, aminteşte un volum de acte, telegrame, scrisori, rapoarte, dezbateri parlamentare etc., privind pe Ion C. Brătianu în timpul războiului pentru independenţă, bibliografia războiului de independenţă, alcătuită de Ion C Băcilă (*Bibliografia Războiului pentru Independenţă (1877-1879)*, Bucureşti, 1927, 52 p.), un volum de documente inedite privind pe Tudor Vladimirescu, adunate de Emil Vârtosu, *1821. Date şi fapte noi*, Bucureşti, 1932, LXI+253 p. + 12 planşe (aici este, evident, vorba despre o greşeală cronologică, volumul apărând în 1932, atunci când C. C. Giurescu nu mai era directorul Aşezământului), un volum de documente inedite referitoare la refugiaţii moldoveni în Bucovina la 1821 şi 1848 (volum alcătuit de Teodor Bălan, *Refugiaţii moldoveni în Bucovina. 1821 şi 1848*, Bucureşti, 1929, XXXII+148 p.), un al treilea volum de documente inedite privind ocupaţia austriacă în Principatele Române în timpul Războiului Crimeii (acte găsite în arhivele vieneze de profesorul Mihai Popescu; este vorba de volumul *Documente inedite privitoare la istoria Transilvaniei între 1848-1859. Acte din Arhivele dela Viena*, Bucureşti, 1929, XXVI+347 p.) etc. (C.C. Giurescu, *Amintiri / 1*, Bucureşti, Editura Sport-Turism, 1976, p. 206-207). La Aşezământul Ion I. C. Brătianu, în perioada directoratului lui C. C. Giurescu până în iunie 1930, s-au publicat *Istoria Basarabiei*, alcătuită de prof. univ. Ştefan Ciobanu, membru activ al Academiei, şi volumul *Unirea Bucovinei*, de prof. univ. Ion (Iancu) Nistor: lucrările cuprindeau câte un studiu şi documente esenţiale; un volum legat de unirea Transilvaniei (Ion Lapedatu) nu s-a reuşit însă. La aceste titluri, pot adăuga publicarea volumelor de discursuri parlamentare ale lui Ion I. C. Brătianu şi Vintilă Brătianu sau ascrisorilor fraţilor Goleşti, îngrijite de George Fotino. Pe baza unei pagini de gardă, am reconstituit, în *Anexa* de la finalul cărţii, lucrările editate până în anul 1936.

mai întâi la conducerea instituţiei pe protejatul ei, George Fotino, fapt respins însă de preşedintele Consiliului celor două Aşezăminte, Vintilă Brătianu[319]. După 1930, ca parte a războiului politic împotriva lui Gheorghe Brătianu, soţia fostului lider a solicitat, mai mereu fără succes, eliminarea din Consiliu a fiului celui dispărut[320].

În aceste condiţii, „Biblioteca Ion I. C. Brătianu" a fost transformată de Eliza Brătianu în proiectul său pe relaţia cu partidul şi cu memoria lui Ion I. C. Brătianu[321]. Deşi avea un statut distinct, plecând de la donaţia făcută de soţia fostului lider al partidului în decembrie 1929[322], Biblioteca, a cărei inaugurare oficială a avut loc la 7 ianuarie 1931, cea efectivă producându-se un an mai târziu[323], era legată de

[319] Aflând de intenţia Elizei Brătianu de a-l înlocui de la conducerea uneia din *Fundaţii*, C. C. Giurescu i-a scris imediat o scrisoare lui Vintilă Brătianu, în care considera că numirea lui Fotino la *Aşezământul Ion I.C. Brătianu* însemna un vot de blam pentru el şi îşi dădea demisia de la conducerea celor două aşezăminte. Vintilă Brătianu a răspuns imediat că nu ştia nimic, că nu poate fi vorba de plecarea lui, că nu fusese înştiinţat de numirea lui Fotino. Giurescu a rămas mai departe directorul celor două Aşezăminte, Fotino a fost numit director al Bibliotecii, atunci înfiinţate ca instituţie separată (îşi avea sediul chiar în locuinţa lui Ion I. C. Brătianu, ca şi cabinetul noului director) Cf. Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 118-120.

[320] Pe 14 ianuarie 1934, într-o discuţie cu Radu Rosetti, Eliza Brătianu solicita şi schimbarea consiliului, cu eliminarea lui Gh. Brătianu, Victor Antonescu şi dr-lui Angelescu. Însă cu Dinu (Brătianu – n. mea, O. B.), om necitit şi încăpăţânat, nu era nimic de făcut, constata ea cu amărăciune (Radu Rosetti, dos. 94 / 1932-1934, *Jurnal (9 mai 1932 – 31 decembrie 1934)*; 101 / 1938-1943, *Jurnal 1938-1943*, f. 112 v.). Era o încercare mai veche a Elizei Brătianu, montată de Fotino pe relaţia cu Gheorghe Brătianu (care oricum nu participa la şedinţele *Aşezămintelor*), Încă din 21 martie 1931, ea sugera comitetului Aşezământului I.I.C. Brătianu demisia tuturor membrilor forului conducător şi reconstituirea ulterioară fără fiul fostului lider. Dar la adunarea generală din 24 martie, Dinu Brătianu, Victor Antonescu şi Tancred Constantinescu s-au opus, Gheorghe Brătianu era totuşi un simbol, iar comitetul a fost finalmente convocat pentru a se coopta I.G. Duca în locul lui Vintilă Brătianu (Radu Rosetti, *Pagini de jurnal* (selecţia textului, introducere şi note de Cristian Popişteanu, Marian Ştefan, Ioana Ursu), în „Magazin istoric", serie nouă, anul XXI, nr. 1 (238), ianuarie 1987, p. 34-35).

[321] Imaginea Elizei Brătianu, de femeie inteligentă şi de admirabilă soţie, a însoţit în perioadă cultul lui Ionel Brătianu, dacă nu la nivelul unor lucrări autonome, cel puţin la nivelul presei liberale / sau proliberale, prin evidenţierea acţiunii ei pentru perpetuarea memoriei lui Ion C. Brătianu („O însemnată danie a d-nei Eliza Brătianu", în *Universul*, anul XLVII, nr. 85, duminică, 14 aprilie 1929, p. 7); „O mare româncă: Doamna Elisa I. Brătianu", în *Universul*, anul XLVII, nr. 88, joi, 18 aprilie 1929, p. 1).

[322] Sau în aprilie / mai 1929, atunci când apare că Eliza Brătianu donase „Bibliotecii" o porţiune din propriul imobil din str. Lascăr Catargiu, nr. 5 (două corpuri de clădire), cu obligaţia ca Aşezământul să construiască pe cheltuiala sa după planurile şi sub direcţia arhitectului Petre Antonescu (planuri aprobate în prealabil de ea).

[323] Folosesc „deschidere oficială" şi „deschidere efectivă" plecând de la menţionările lui I. G. Duca, la cele două conferinţe ale lui asupra lui Ion I. C. Brătianu (*Ion I. C. Brătianu. Aspecte şi amintiri*, respectiv *Ion I. C. Brătianu şi cărţile lui*) publicate în I. G. Duca, *Portrete şi*

Aşezământ, considerată „fundaţie mamă", fiind obligată să îi prezinte un raport anual asupra activităţii[324]. Eliza Brătianu s-a îngrijit în mod deosebit de Bibliotecă, ea urmând să facă parte pentru tot restul vieţii sale din comitetul desemnat de „Aşezământ" pentru administrare; beneficiind de unu-două etaje, cuprinzând o sală de bibliotecă cu un birou pentru bibliotecar şi săli pentru depozite de cărţi şi toate piesele anexe pentru funcţionarea bibliotecii, înzestrată cu toate instalaţiile necesare (calorifer, lumină electrică, mobile), „Biblioteca Ion I. C. Brătianu" era formată iniţial doar din marele număr de cărţi ce aparţinuseră lui Ionel Brătianu, aflate la Florica şi dăruite Aşezământului de Constantin şi Vintilă Brătianu (circa 5800-6000 de volume)[325]; ea a ajuns să cuprindă 25 000 de volume, adunate din danii făcute de diverşi oameni politici şi de cultură sau din achiziţii supervizate de Eliza Brătianu. La începutul anului 1932, biblioteca „Ion I. C. Brătianu", care organiza în februarie acel an o expoziţie cu cărţi rare[326], avea o sală de lectură luxos şi modern mobilată, un salon de reviste şi trei săli de depozite la etaj. Consiliul administrativ al bibliotecii, condus de Vintilă Brătianu şi ulterior de I. G. Duca, delega un director, care a fost în întreaga perioadă interbelică George Fotino, protejatul permanent al Elizei Brătianu, „bărbat chipeş", cum îl caracterizează C. C. Giurescu, cu studii la Roma, Florenţa sau Paris şi fost, pentru scurtă vreme, secretarul lui Ionel Brătianu[327]. Văduva fostului lider liberal s-a preocupat de sporirea şi clasarea cărţilor

amintiri, ediţia a V-a, Bucureşti, Editura Humanitas, 1990 (folosirea integrală a ediţiei a IV-a, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1932), p. 40-58 şi 59-77.

[324] ANIC, fond Brătianu, dos. 138, f. 30-37.

[325] ANIC, fond Brătianu, dos. 138, f. 1-16; vezi şi „O însemnată danie...", în *Universul*, anul XLVII, nr.85, duminică, 14 aprilie 1929, p. 7. Eliza Brătianu s-a bucurat, de altfel, de o imagine foarte bună, ca fiind o mare româncă, soţie şi femeie (vezi *Universul*, anul XLVII, nr.88, joi 18 aprilie 1929, p. 1).

[326] „Expoziţia de cărţi rare de la Biblioteca *Ion I. C. Brătianu*", în *Viitorul*, anul XXIV, nr.7207, marţi, 9 februarie 1932, p. 1.

[327] Gheorghe / George I. Fotino (1896-1969) nu a fost un om politic proeminent (apărea drept tânăr intelectual bine pregătit, dar ezitant în viaţa publică), deşi a condus, ca şi cunoscător al realităţilor din judeţele sud-dunărene, organizaţia de Caliacra a partidului liberal (din 1932, cf. „Acţiunea", anul III, nr. 11 din 23 mai 1932, *apud* Valentin Ciorbea, *Evoluţia Dobrogei între 1918-1944. Contribuţii la cunoaşterea problemelor geopolitice, economice, demografice, sociale şi ale vieţii politice şi militare*, Constanţa, Editura Ex Ponto, 2005, p. 329), judeţ în care a şi fost ales deputat în 1933 („Parlamentul românesc", anul V, nr. 141, 25 martie 1934, p. 20). Fire blajină, contemplativă, amator de cărţi istorice, Fotino refuzase importanta organizaţie, sub aspect dimboloc, de Muscel, unde era dificil de luptat cu naţional-ţărăniştii conduşi de Ion Mihalache (ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 345-346). Făcuse studii strălucite în Drept, litere şi filozofie la Universitatea Bucureşti, apoi la Roma, Florenţa şi devenise doctor în drept al Universităţii din Paris (cu o teză privind istoria vechiului drept românesc); era, de altfel, membru al Societăţii pentru istoria dreptului din Paris. În ţară a ajuns profesor universitar de drept românesc la Bucureşti şi membru corespondent al Academiei Române, bucurându-se de sprijinul aproape necondiţionat al Elizei Brătianu, care l-a susţinut „cu o

în specialitatea istoriei şi geografiei poporului român şi a sud-estului european, precum şi de organizarea unor manifestări cu tentă ştiinţifică. Susţinerea unor conferinţe şi prezentarea unor expoziţii periodice au început în ianuarie 1931[328].

Din perspectiva contemporanilor, mă refer la Radu Rosetti sau la Asra Berkowitz, *Biblioteca* a atras cu precădere interesul, ştiinţific şi bibliografic deopotrivă, deşi beneficiarii ei aparţineau, prin pregătire cel puţin, unei elite restrânse[329].

* * *

În analiza demersului liberalilor de influenţare a societăţii sau de constituire a unei identităţi specifice ei, un loc aparte trebuie alocat cultului Brătienilor, în principal lui Ionel Brătianu, regăsibil în abordarea publicaţiilor liberale pe care am propus-o mai sus. Dată fiind specificitatea tipului de abordare, am să-l descriu în continuare autonom, mai curând ca pe un studiu de caz.

dragoste de mamă" (după Victor Slăvescu, *op. cit.*, vol. II, *2 ianuarie 1938-31 decembrie 1939*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1996, p. 258).

[328] Uneori, această implicare nu era una benefică pentru bibliotecă. La 6 martie 1934, ea mărturisea lui Radu Rosetti, în condiţiile unor dificultăţi financiare, că biblioteca Ion I. C. Brătianu nu era o bibliotecă pentru cetitori ci una care strângea cărţi pentru viitor, ceea ce-l determina pe Rosetti să exclame în scris: „curioasă mentalitate!" (ANIC, Fond Rosetti, dos. 94 / 1932-1934, *Jurnal (9 mai 1932 – 31 decembrie 1934)*; 101 / 1938-1943, *Jurnal 1938-1943*, f. 121).

[329] Asra Berkowitz afirma, de altfel, că singura fundaţie ce reprezenta un interes naţional era *Biblioteca Ion I. C. Brătianu* (trecută apoi Academiei); de la fondul iniţial de carte, de 3000 de volume aparţinând lui Ionel Brătianu, biblioteca adunase ulterior, după o preţioasă selecţie realizată de Eliza Brătianu, dar şi prin donaţiile unor particulari (Constantin Argetoianu, printre ei), cca. 50 000 de volume privind istoria sud-estului european; existau multe ediţii princeps (ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 324-325). El ridica unele obiecţii cu privire la utilitatea acestei biblioteci, în condiţiile în care şi Academia şi Fundaţiile deţineau propriile biblioteci; mai mult, *Biblioteca* nu era o instituţie populară; constituia însă un adevărat tezaur, alcătuită după sistemul cel mai modern; Charles Diehl şi Em. De Martonne avuseseră multă admiraţie pentru acest aşezământ, după cum rememorează ziaristul liberal (Ibidem, f. 325-326).

3. Propagandă şi politică în cadrul Partidului Naţional Liberal. Despre cultul Brătienilor[330]

> „…A recunoscut în faţa mea că Brătienii formează a doua dinastie şi că el nu vedea nimic rău în aceasta" (Ferdinand, ca prinţ moştenitor, într-o întrevedere cu Mariu Theodorian Carada, rămas impresionat de simpatia acestuia faţă de Brătieni)[331].

Fundaţiile discutate anterior circumscriu aspectul instituţional-organizatoric al cultului familiei Brătianu. Ele susţin şi potenţează un anumit text în care se preamărea rolul marii familii politice în evoluţia istorică a României. Demersul legitimant construit în jurul lui Ion I. C. Brătianu a instituţionalizat în perioada dintre cele două războaie mondiale, cu prelungiri până astăzi[332], cultul familiei Brătianu şi, totodată, al locului sacru în geografia simbolică liberală, Florica. Situată la un nivel fără precedent pentru spaţiul politic „laic" românesc, discuţia a fost întreţinută cu grijă de liberali, prin manifestări comemorative ritualizate prin repetiţie şi simboluri, la cercurile de studii, cu ocazia parastaselor anuale, cu prilejul celebrării de mari momente din istoria modernă a românilor, prin construirea de statui ca reper imagistic esenţial al noii simbolistici politice etc., prin memorialistică sau presă.

3.1. Cultul lui Ionel Brătianu

Dincolo de accentele funerare, legate şi de emoţia conjuncturală produsă de moartea celui care fusese artizanul României Mari, pe care le-am surprins anterior în

---

330 Loc central al propagandei liberale în perioadă, cultul Brătienilor a mai constituit subiectul a două studii ale mele: Ovidiu Buruiană, „The Cult of Brătianus between the Two World Wars in Romania. Actors, characters, means and forms of expression", în *Transylvanian Review*, vol. XIX, Supplement, No. 5: 2, 2010, „Recent Studies on Past and Present, II, Power, Belief and Identity, p. 173-194; Idem, „Din antropologia gesturilor prestabilite. Cultul familiei Brătianu în România interbelică", în Andi Mihalache, Adrian Cioflâncă (coordonatori), *Istoria recentă altfel. Repere culturale*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2013, p. 239-252.

331 M. Theodorian-Carada, *Efemeridele. Însemnări & Amintiri. 1908-1928*, Tipografia „Serafica" Săbăoani-Roman, 1937, p. 51.

332 Reprezentările prezente asupra familiei Brătianu sunt duale: pe de o parte, există o literatură a memoriei, de evocare, marcată de ipostaziere pozitivă şi de dorinţa de valorizare prin apartenenţa la *marea familie*: Nicolae I. Pillat, *Siluete din familia Brătianu*, traducere de Miruna Lepuş, ediţie îngrijită şi note de Silvia Colfescu, Bucureşti, Editura Vremea, 2008; Pia Pillat, *Sufletul nu cunoaşte distanţele. Pagini de corespondenţă cu familia Pillat*, ediţie de Monica Pillat, Bucureşti, Editura Humanitas, 2009; Cornelia Pillat, *Ofrande: memorii*, ediţie de Monica Pillat, Bucureşti, Editura Humanitas, 2011; pe de altă parte, abordările istorice, foarte puţine ca număr de altfel, şi care împrumută limbajul eroizant al liberalilor cu privire la creatorii României moderne.

descrierea diverselor publicaţii ale liberalilor români[333], la nivel discursiv există o anume continuitate, cauzată de locul central deţinut deja de imaginea lui Ionel Brătianu în propaganda liberală. Demersurile oficiale de după 1918, vizând legitimarea aspiraţiilor la putere şi afirmând legătura indisolubilă între dezvoltarea istorică naţională şi cea a Partidului Naţional Liberal, fuseseră dublate de evidenţierea rolului deosebit deţinut de Ion I. C. Brătianu în structurarea României Întregite. Ulterior, cele două s-au contopit în cultul liderului, simbol al partidului şi al ţării. Preşedinte al Camerei în anii 1927-1928, liderul liberal N. N. Săveanu afirma că „Brătianu e încă aşa de o covârşitoare personalitate, numele lui e legat de atâtea evenimente însemnate, trăite de neamul nostru, încât, fără a mai aştepta judecata istoriei, se cuvine a-i recunoaşte, chiar de acum, imensele servicii ce a adus Ţării"[334].

Cultul lui Ion I. C. Brătianu fusese, de asemenea, „importat" de liberalii din noile provincii ale României Mari, ca formă proprie de legitimare şi de recunoaştere socială. Imaginea omului providenţial, „cel mai mare bărbat de stat", „geniul neamului care veghea necontenit asupra ţării româneşti, sufletul conducător al ţării", din relatările presei de partid, din broşurilor despre marele om politic liberal sau chiar din cântecele dedicate lui[335], îmbrăca aspecte cumva similare devoţiunii populare. Printr-un proces comun tuturor eroizărilor, liderul cobora de pe soclu şi devenea omul obişnuit şi intim, „fratele" celor simpli: îşi plătea bilet de tren ca orice călător; avea o „străicuţă ţărănească" lucrată de iubita sa mamă; gospodar la Florica, se scula la ora 4, schimba vorbe amicale cu slugile sale, mângâia vitele, pe care le cunoştea pe nume, dădea grăunţe la păsări; apoi, la masa de scris, planifica fericirea patriei. Şi era de la sine înţeles că Ardealul fusese dintotdeauna scump sufletului său, bisericuţa lui Horia din Albac, mutată la Florica, jucând un rol central în această construcţie simbolică[336]. Mitul excelenţei lui Ionel Brătianu are deci o geneză antumă. Oficializat însă în momentul morţii, el a fost amplificat în anii următori, din raţiuni politice evidente, legate de dificultatea autopromovării şi re-legitimării partidului în perioada când se afla în opoziţie.

---

[333] Vezi şi studiul meu, „Partidul Naţional Liberal la sfârşitul anului 1927", în *Istorie şi conştiinţă*. Supliment al revistei *Analele Ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza" din Iaşi* (serie nouă), tom XLVI-XLVII (2000-2001), pp. 330-343.

[334] N. N. Săveanu, *Cuvântări. Rostite ca preşedinte al Adunării Deputaţilor. 1927-1928*, „Cartea Românească", Bucureşti, 1928, p. 5.

[335] Iată o mostră de folclor popular, din campania pentru alegerile din iulie 1927, „aparţinând" preotului Ion Opincă, *Cântecul lui Ion Brătianu* (din *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 26, duminică 10 iulie 1927, p. 2), sugerând prin versuri (!?), dar şi prin pseudonimul autorului, legătura dintre liderul liberal şi lumea satului: *Frunză verde măgheran / Să trăiască Ion Brătian!… / Numai singurul Brătian / Are milă de ţăran!… // La guvern povara-i grea / Brătianu-i speranţa mea… // Dacă vreţi ca să 'nflorească / Ţara noastră românească / Ţineţi cu credinţă tare / La Ion Brătianu cel mare.*

[336] „Pentru pomenirea marelui Ion I. C. Brătianu", în *Glasul Ardealului*, anul III, nr. 48, duminică 1 decembrie 1929, p. 3; „Doi ani de la moartea lui Ion I. C. Brătianu", în *Glasul Ardealului*, anul III, nr. 46, duminică 17 noiembrie 1929, p. 1.

În anii care au urmat, remarcăm două demersuri esenţiale pentru sublinierea valorii pe care figura dispărutului trebuia să o aibă pentru întreaga ţară:

3.1.1. Cultul central al lui Ionel Brătianu

Unul central, concretizat în actele liderilor de partid sau ale familiei, în acţiunile *Aşezămintelor Ion I. C. Brătianu*, rolul decisiv în această operă de evocare publică a personalităţii marelui lider fiind deţinut de I. G. Duca. Dacă presa liberală sau proliberală, în principal *Universul*, şi revista cercului de studii, cu numere speciale în luna noiembrie a fiecărui an, tematizau memoria lui Ionel Brătianu, cu diferitele sale ipostaze (perioada războiului, tratatele de pace, vizitele în Ardeal etc.), lucrările[337], broşurile apologetice[338], parastasele şi conferinţele au implicat, cel mai adesea, o regie partinică eficientă, mărturie a importanţei pe care cultul fostului lider îl deţinea atât în imaginarul istoric al P.N.L., cât şi în formarea solidarităţii şi identităţii liberale[339]. Pentru că manifestarea cultică din jurul Brătienilor nu era destinată doar „exteriorului", adularea şefului oferind Partidului Naţional Liberal o imagine de sine şi furnizându-i un solid principiu de coagulare. Constituirea unui grup social presupune un numitor comun, anumite afinităţi sau valori, o anume experienţă socială, deci nişte *criterii identitare*. Conform lui David Kertzer, ritualul joacă un rol politic semnificativ în obţinerea solidarităţilor de această factură, chiar şi în absenţa consensului; este un prilej de influenţare a opiniilor pe care le au oamenii despre evenimente, despre strategiile politice şi despre conducători; prin ritual, oamenii îşi formează o părere despre ceea ce consideră ei că ar fi o instituţie politică adecvată, despre ce calităţi ideale ar trebui să aibă un lider politic etc. Înţelegerea politicului este mediată de simboluri, iar ritualul, ca formă de reprezentare simbolică, este un

[337] V. Negreanu şi A. Drăgulinescu (antologatori), *Ion I. C. Brătianu, Cuvintele unui mare român. Fragmente din discursuri. 1914-1927*, prefaţa Horia Furtună, Editura Ramuri, Craiova, f.a. [1928-1929]; I. G. Duca *Portrete şi amintiri*, Bucureşti, 1932; Alexandru I. Teodorescu, *Ion C. Brătianu şi fiii săi, Ionel şi Vintilă. Două conferinţe*, Aşezământul Cultural Ion C. Brătianu, XV, Imprimeriile Independenţa, Bucureşti, 1938; Petre Gheaţă, *Ionel Brătianu*, Cluj, 1946 etc.

[338] Mircea Djuvara, *Ion I. C. Brătianu*, Imprimeriile Independenţa, Bucureşti, 1928; pe relaţia cu Ionel Brătianu, eminentul istoric Nicolae Bănescu dovedea o imposibilă obiectivare, el scriind o broşură de 196 p., *Ion I. C. Brătianu. 1864-1927*, publicată la Craiova în 1931 (la Editura Ramuri), lipsită de orice spirit critic.

[339] La împlinirea unui an de la moarte, Ion I. C. Brătianu era prezentat în Bucovina drept cel mai mare român şi om de stat al timpului nostru; dacă la Bucureşti, la parastasul de la biserica Amzei urmau să participe doar membrii familiei Brătianu şi liderii organizaţiilor naţional-liberale, fiecare şef de organizaţie liberală din oraş sau sat era invitat să facă un parastas la biserica din localitate, ulterior urmând să se întâlnească la Casa partidului pentru comemorare („Parastas pentru Ion I. C. Brătianu", în *Glasul Bucovinei*, anul XI, nr. 2816, miercuri 21 noiembrie 1928, p. 1). Ceea ce s-a şi întâmplat, cel puţin pe relaţia cu oraşele mari din provincie („Parastas pentru Ion I. C. Brătianu în Cernăuţi", în *Glasul Bucovinei*, anul XI, nr. 2817, vineri 23 noiembrie 1928, p. 1; „Comemorarea morţii lui Ion I. C. Brătianu în ţară", în *Glasul Bucovinei*, anul XI, nr. 2820, marţi 27 noiembrie 1928, p. 1).

instrument important în construirea unei realităţi politice[340]. Cinstirea memoriei fostului lider ţinea, totodată, de o logică a puterii, de poziţionarea în partid. Conferinţa comemorativă pe care I. G. Duca a ţinut-o, de exemplu, în ianuarie 1931, cu prilejul deschiderii Bibliotecii „Ion I. C. Brătianu", din cadrul Fundaţiei Brătianu, reflecta experienţa personală a celui care fusese un colaborator apropiat al Brătienilor (Ion I. C. Brătianu şi Vintilă Brătianu), sugerând astfel continuitatea principiilor de conducere şi legitimitatea acestora[341].

3.1.2. Cultul particular al liderului

A existat, totodată, şi un cult particular, prestat de membrii de partid; căci pentru liderii locali, amintirea lui Ionel Brătianu era pretextul unei noi competiţii interne, care să reaşeze ierarhiile simbolice; toţi revendicându-se de la marele şef, supralicitau posteritatea acestuia, îi fetişizau numele şi făceau imposibilă orice formă de obiectivare[342]. Un volum omagial, care să unifice şi să canonizeze memoria lui Ionel Brătianu, nu a fost scris niciodată, în pofida faptului că proiectul existase totuşi; de asemenea, nu cunosc (spre deosebire de tatăl său, cu monumente în multe oraşe din Vechiul Regat) nici o ridicare a unei statui care să vizualizeze uriaşa personalitate a omului politic; excepţie face monumentul din 1937, ridicat în apropierea casei sale din Piaţa Amzei şi inaugurat în noiembrie anul următor[343]. Voluntară sau nu, disiparea amintirii lui Ionel Brătianu în diverse publicaţii, articole şi manifestări a multiplicat efigia marelui conducător; astfel, descrierea vizitelor acestui „întemeietor de ţară" în diferite locuri din România întregită ori diversele sale gesturi, politice sau culturale, dădeau fiecărei reuşite o notă pregnantă de *fapt*

[340] David Kertzer, *Ritual, politică şi putere*, traducere de Sultana Avram şi Teodor Fleşeriu, cuvânt înainte de Radu Florescu, Editura Univers, Bucureşti, 2002, p. 91. Aşa cum afirma şi Murray Edelman, miturile şi metaforele le permit oamenilor să trăiască într-o lume simplificată, cu soluţii aidoma. În mod previzibil, se preferă câteva arhetipuri, între care cel al eroului mântuitor şi atotştiutor are un impact major (Murray Edelman, *Politica şi utilizarea simbolurilor*, traducere de Ruxandra Nichita, Editura Polirom, Iaşi, 1999, pp. 174-176).

[341] „Şedinţa comemorativă dela Biblioteca *Ion I. C. Brătianu*", în *Viitorul*, anul XXIII, nr. 6878, vineri 9 ianuarie 1931, p. 1.

[342] De exemplu, Nicolae Filitis, proprietarul moşiei Răduleşti, organiza o serbare culturală la Fierbinţi (judeţul Ilfov), pentru a inaugura, în prezenţa lui Constantin I. C. Brătianu, I. G. Duca, dr. C. Angelescu, C. Dimitriu şi a lui I. I. Niculescu-Dorobanţu, un aşezământ „Ion I. C. Brătianu" (în *Viitorul*, anul XXII, nr.6690, joi 29 mai 1930, p. 3). Jean Th. Florescu, care avea să părăsească formaţiunea liberală pe considerentul osificării ei, contribuia la mitul lui Ionel Brătianu prin perpetuarea imaginii sale din timpul războiului, aceea de *Sfinx*, de *taciturn*, dar şi de *părinte al ţării* (Ion Th. Florescu, *Gânduri de altădată*, „Tiparniţa" – Institutul de Arte Grafice, Bucureşti, 1940, p. 148). Un liberal din Brăila, Berman Margulies, foloseşte termeni precum „viaţă de titan", „marele ctitor al neamului românesc", „figură luminată de o neştearsă aureolă", amintirea lui fiind un *monument sacrat* (Berman Margulies, *Ionel I. C. Brătianu. Cuvinte de amintire*, Brăila, 1934, pp. 9-13).

[343] Vezi Biblioteca Naţională, Colecţii speciale, fond Brătianu, dosar 1-2 / 1937-1938.

memorabil. Finalmente, prin inventivitatea ritualurilor laice care îl aveau în atenţie, Ion I. C. Brătianu era atotprezent.

Existenţa unui cult al lui Ionel Brătianu poate părea legitimă, dacă ne gândim la prestaţia lui personală şi la însemnătatea partidului său în istoria noastră, dar şi la cultura politică românească, în care valorile erau puternic personalizate. Dar augmentarea acestui demers postum metonimizant, mă determină să mă întreb asupra realităţii de dincolo de limbaj, asupra a ceea ce spun cei care „vorbesc" în interiorul discursului. O hermeneutică a luărilor de cuvânt de după noiembrie 1927 ne lasă impresia că liberalii conştientizau deficitul de legitimitate în care intraseră. Identificându-se cu fostul lider, în care văzuseră un factor cert de coeziune şi o sursă autonomă de putere, urmaşii Vizirului realizau, după moartea acestuia, precaritatea politică a P.N.L.-ului. După moartea lui Ion I. C. Brătianu, Partidul Liberal pierduse, va spune ulterior Pamfil Şeicaru, „acea siguranţă interioară care-i dădea curajul să nesocotească opinia publică"[344]. Relaţia dintre memoria lui Ion I. C. Brătianu şi nostalgia puterii pierdute explică, dincolo de măreţia evidentă a personajului, evoluţia cultului său. Dacă în perioada imediat următoare decesului, nimeni nu punea sub semnul întrebării memoria eroului, în anii de opoziţie, sacralizarea postumităţii sale s-a transformat într-o practică de putere bine individualizată. Considerând că biografia lui era un bun de patrimoniu, aparţinând tuturor, indiferent de orientarea politică, liberalii reacţionau vehement la orice punere în discuţie a rolului pe care Brătianu îl jucase în edificarea României Mari[345]. Prin urmare, Ionel Brătianu nu era doar un capitol prestigios din istoria P.N.L., ci

[344] Pamfil Şeicaru, *Istoria partidelor naţional, ţărănist şi naţional ţărănist,* ediţia a II-a, Editura Victor Frunză, Bucureşti, 2000, p. 231.

[345] William Martin, directorul ziarului *Journal de Genève*, scrisese o carte *Les Hommes d'État pendant la guerre* în care un capitol, nu foarte măgulitor, îi era dedicat lui Ionel Brătianu şi românilor în general: bunăoară, participarea la Primul Război Mondial fusese o lamentabilă aventură a unui popor amorf, iar Basarabia dată nouă ca „bacşiş" etc.; protestul principal a venit din partea văduvei fostului lider liberal, Elisa Brătianu, care publica în *L'Independance Roumanie* o scrisoare de protest; vezi Elise J. Brătiano, „Lettre ouverte à M. William Martin. Publiée dans *L'Indépendance Roumaine* du 22 Septembrie 1929" (*Les hommes d'Etat pendant la Guerre*); alte reacţii la Gheorghe I. Brătianu, „Cine a făcut România Mare", în *Mişcarea*, anul XXIII, nr. 145, 29 iunie 1929, p. 1; „Cine a făcut România Mare?", în *Universul*, anul XLVII, nr. 136 şi 141, 17 şi 23 iunie 1929, pp. 1-2 şi 6 (cu prezentarea răspunsului dat de Asociaţia „Cultul Patriei" articolului consacrat serbărilor de zece ani de la Unire din revista *Cele trei Crişuri*, nr. 5-6, mai-iunie a.c., scris de Sever Bocu, ulterior cu protestul federaţiei generale a demobilizaţilor, al Ligii culturale din Craiova şi al Uniunii ofiţerilor de rezervă din Dolj). Şi liberalii din provincie se făceau apărătorii memoriei Vizirului, ei vorbind de o *condamnatio memoriae* practicată de regimul naţional-ţărănist; se dădeau drept probe rebotezarea străzilor ce purtau numele lui Brătianu în unele oraşe ardelene, cu înlăturarea portretului său din primăria Câmpulung Moldovenesc etc. („Lupta contra portretului lui Ion I. C. Brătianu", în *Glasul Bucovinei*, anul XIII, nr. 3346, marţi 14 octombrie 1930, p. 3).

un argument forte şi un precedent pozitiv care justifica, parcă de la sine, revenirea liberalilor la guvernare.

După Restaurația din iunie 1930, gradul de implicare în cultul lui Brătianu era şi un barometru al popularității liberale, evident scăzute în prima parte a deceniului 4. Situația se modifica însă, din perspectiva afluenței, spre sfârşitul anului 1933, când se remarcau oameni absenți în anii din urmă; erau de fapt „vânători de locuri sau de situațiuni", după cum remarca maliţios generalul Radu Rosetti, apropiat al familiei[346]. Rememorarea lui Ionel Brătianu a rămas deci, dincolo de fascinația pentru unul din marii oameni politici români, o modalitate de a prezerva identitatea partinică în condițiile mai vitrege ale carlismului.

3.2. Cultul familiei Brătianu

Trimis al guvernului Averescu ca reprezentant la centenarul naşterii lui Ion C. Brătianu, sărbătorit cu mare fast de liberali la 21 mai 1921, Ion Petrovici, ministru al Lucrărilor Publice în acel moment, povesteşte evenimentul în *Amintirile* sale, dar în termeni de operetă bufă. Toate organizațiile județene liberale îşi trimiseseră delegații de 3-4 persoane, cu mâncare de acasă pentru dejunul la care urmau să participe în parcul la Florica. Ajuns acolo cu trenul ministerial şi întâmpinat de Vintilă Brătianu şi de nepotul Brătienilor, poetul Ion Pillat, demnitarul a fost informat, „aproape în şoaptă", că urma să ia masa cu Ionel Brătianu. În fața neînțelegerii, Ion Pillat i-a desluşit ulterior „misterioasa" frază. Sărbătorirea urma să se facă multicentric, ca şi festinul de după manifestarea comemorativă în sine, în care cele trei mese distincte sugerau pe de o parte integrarea tuturor, dar şi diferența specifică. Prima masă avea loc, cu mâncare proprie, pe iarba din parcul conacului, ca o serbare populară deschisă tuturor neofiților; cea de a doua, constituită dintr-un bufet rece, se desfăşura pe terasa casei de la Florica, la ea participând fruntaşii partidului, găzduiți de Vintilă şi Dinu Brătianu; finalmente, în ultimul cerc, masa restrânsă („Sfânta sfintelor") din interior, prezidată de Ionel şi soția lui, unde participau musafirii de rang înalt (mitropoliții, reprezentanți ai guvernului etc.), dintre fruntaşii liberali fiind prezent doar Mihail Pherekide, colaboratorul lui Ion C. Brătianu din România mică[347]. Dincolo de ironia autorului, registrele diferite ale comemorării şi scara ierarhică prezentată de Ion Petrovici indică ritualul din jurul *marii familii*, care îi avea în centru pe Ion C. Brătianu şi pe fiul său, Ion I. C. Brătianu, ca figuri tutelare ale României moderne, ultimul ocupând atunci şi postul de mare pontif al cultului. Scena evocată indică aspectul instituțional-organizatoric al cultului, cu o privire specială spre geografia simbolică a brătienismului, în care *Florica* trecea, evident,

[346] A.N.I.C., fond Rosetti, dosar 94 / 1932-1934, *Jurnal (9 mai 1932 – 31 decembrie 1934)*, f. 98.

[347] Ion Petrovici, *De-a lungul unei vieți. Amintiri*, Editura pentru literatură, București, 1966, pp. 302-306. Vezi discursul ținut cu acest prilej, „Ion C. Brătianu. Discurs rostit cu prilejul centenarului naşterii la Florica în ziua de 21 mai 1921", în *Momente solemne"*, București, Casa Şcoalelor, 1943, p. 21, *apud Revista de istorie şi teorie literară*, vol. 40, nr. 1-2, ianuarie-iunie 1991, p. 163-165.

drept „capitală" a liberalilor de pretutindeni. Aceste suprasemnificări bazate pe mobilizarea corpurilor erau dublate de narativizări repetate, comemorările ingenios ritualizate, cercurile de studii, parastasele, memorialistica, ziarele şi aşezămintele culturale „textualizând" şi fixând mesajele vizuale, prin definiţie mai spontane dar şi mai efemere[348] etc.

Fie că este vorba de reuşitele lui Vintilă sau Dinu Brătianu, fie că sunt elogiate femeile familiei, Pia şi Eliza, spre a spori, şi în acest fel, „cota" Vizirului, toţi apropiaţii sunt folosiţi ca semnificanţi în cultul marelui om[349]. Zeificat de colaboratori şi considerat invincibil de adversari, Ion I. C. Brătianu joacă în această dispunere rolul de pivot, el autoglorificându-se, indirect, ca administrator al posterităţii tatălui (vezi momentele 1903 şi 1921), ca fiu devotat faţă de memoria părintelui *formator, sever şi drept*; memorizarea lui Ionel Brătianu aspira imaginea şi evocarea celorlalţi contemporani, a fratelui său în principal, al cărui cult minor se înfiripa tot în beneficiul figurii tutelare. *Aşezămintele Ion I. C. Brătianu* s-au ocupat, poate nu întâmplător, şi de publicarea cuvântărilor şi a discursurilor lui Vintilă Brătianu, iar *Viaţa şi opera lui Vintilă I. C. Brătianu văzute de prietenii şi colaboratorii săi*, apărută la Imprimeriile „Independenţa" în 1936, apărea tot sub sigla *Aşezământului cultural Ion*

---

348 I. G. Duca, *Ion C. Brătianu. Din ciclul de conferinţe „Fondatorii României moderne" – 12 Mai 1932* –, „Cartea Românească", Bucureşti, 1932; idem, *Amintiri. Conferinţă ţinută la Cercul Analelor Române*, ediţia I, Editura „Cultura Naţională", Bucureşti, 1933. Vezi şi volumul comemorativ la împlinirea a 50 de ani de la moartea lui Ion C. Brătianu, apărut în cadrul Aşezământului cultural care-i purta numele, *La moartea lui Ion C. Brătianu. Articole din presă, telegrame, scrisori*, „Cartea Românească", Bucureşti, 1941, prefaţă de Gheorghe I. Brătianu. Volumul reprezenta o retrăire a morţii eroului, relatarea evenimentului în presa românească şi străină a timpului, din perspectiva ceremoniei, a delegaţiilor prezenţi la funeralii, a telegramelor primite din diverse părţi ale lumii, a cuvântărilor, articolelor elogioase, din presa străină şi românească. Lucrarea prezintă o fascinantă punere în scenă – incomparabilă după mine – în istoria modernă a românilor; ţin să evidenţiez lucrarea Sabinei Cantacuzino, *Din viaţa familiei I. C. Brătianu*, vol. I-II, îngrijire de ediţie, studiu introductiv şi note de Elisabeta Simon, Editura Albatros, Bucureşti, 1993 şi 1996, precum şi discuţia pe care a generat-o: vezi Severa Sihleanu, *Note şi desmînţiri asupra „Amintirilor" D-nei Sabina Cantacuzino*, Tiparul „Cartea Românească", Bucureşti, 1938.

349 Imaginea pozitivă a Elizei Brătianu, aceea de femeie inteligentă şi de admirabilă soţie, a însoţit cultul lui Ionel Brătianu dacă nu în lucrări autonome, atunci măcar în presa liberală sau proliberală, prin evidenţierea activităţii depuse pentru perpetuarea memoriei lui Ion C. Brătianu; un exemplu ar fi dăruirea unei porţiuni din imobilul situat pe strada Lascăr Catargiu nr. 5 pentru construcţia unei mari biblioteci de 5.800 de volume, în cadrul Aşezămintelor Ion I. C. Brătianu; vezi „O însemnată danie a d-nei Eliza Brătianu", în *Universul*, anul XLVII, nr. 85, duminică 14 aprilie 1929, p. 7 şi „O mare româncă: Doamna Elisa I. Brătianu", în *Universul*, anul XLVII, nr. 88, joi 18 aprilie 1929, p. 1. Pia Brătianu este elogiată atât în memoriile Sabinei Cantacuzino, cât şi în presa liberală pentru educaţia imprimată fiilor ei. Vezi „Ion I. C. Brătianu şi *maica* sa", în *Mişcarea*, anul XXIII, nr. 266, marţi 26 noiembrie 1929, p. 1 (cu publicarea scrisorii lui Ionel Brătianu către fiul său George, în care îi vesteşte moartea Piei Brătianu).

C. Brătianu. La rândul său, istoricul Gheorghe Brătianu, reprezentând a treia generaţie politică a familiei, „se construieşte" prin raportare la figura paternă şi zeificată a lui Ionel Brătianu; şi pentru a fi acceptat ca descendent veritabil, alegea să publice acte sau scrisori private, care îl consacrau drept urmaş ideatic şi nu doar biologic al Vizirului[350].

Ionel Brătianu a fost cel care a impus, prin acţiunea şi atitudinea sa, imaginea noii aristocraţii politice. „Teama că vreo greşeală a lui ar putea ştirbi ceva din strălucirea numelui purtat cu atâta glorie de tatăl său sau ar putea compromite rezultatul operei întemeietorilor României l-a urmărit, spune I. G. Duca, de-a lungul întregii sale vieţi", slujindu-i drept „îndreptar în toate faptele sale"[351]. Acest model de dominaţie charismatică, considerat instabil ca tipar de legitimitate (Max Weber), a funcţionat bine în perioada dintre cele două războaie mondiale, preşedintele partidului reuşind să încarneze permanent moştenirea părintelui fondator[352]. Greu de explicat prin competenţa politică a ultimului din fraţii Brătianu – dezinteresul acestuia faţă de viaţa publică fiind de notorietate –, alegerea lui Constantin I. C. Brătianu la conducerea Partidului Liberal, în ianuarie 1934, se înscria, potrivit liberalilor, în aceeaşi „genealogie" de prestigiu. Dinu Brătianu era înfăţişat drept „al cincilea din acest neam hărăzit de Dumnezeu" care lua conducerea partidului[353]. După interregnul I. G. Duca la conducerea partidului, Dinu Brătianu era cel care concentra toate însuşirile politice ale neamului, asumându-şi răspunderea partidului şi dovedind caracterul dat de acei care „au învăţat şcoala demnităţii de la cei patru Brătieni". Calea lui era croită astfel de iluştrii înaintaşi[354]. Conducerea partidului era un monopol de familie şi certifica realitatea unui fapt cultic, considerat de la sine înţeles de liberali. De exemplu, Alexandru Lapedatu îi mărturisea lui N. Iorga adâncul său devotament faţă de această familie, nemărginita lui admiraţie faţă de ea; susţinerea lui Dinu Brătianu, deşi acesta nu avea veleităţi de politician, se circumscrie acestei antropologii politice, potrivit căreia *leadership*-ul nu era viabil dacă nu era întemeiat pe consangvinitate[355]. Brătienii au rămas pe poziţii chiar după 1945, când a te recunoaşte liberal devenise extrem de neconvenabil. În Expunerea rostită de Gheorghe Tătărescu în faţa Congresului General al Partidul Naţional Liberal, la 1 iulie 1945, înainte de a fi ales liderul partidului rămas în istoriografie ca

[350] „După doi ani", în *Mişcarea*, anul XXIII, nr. 265, duminică 24 noiembrie 1929, p. 1; „În zile grele. Între două revoluţii", în *Mişcarea*, anul XXIII, nr. 266, marţi 26 noiembrie 1929, p. 1 (cu poetul Alexandru Vlahuţă povestind despre Ionel Brătianu) ş.a.

[351] I. G. Duca, *Portrete şi amintiri*, ediţia a V-a, Editura Humanitas, Bucureşti, 1990, p. 55.

[352] Max Weber, *Politica, o vocaţie şi o profesie*, traducere din limba germană de Ida Alexandrescu, Editura Anima, Bucureşti, 1992, p. 9.

[353] „Noul şef al partidului liberal", în *Parlamentul românesc*, anul V, nr. 131, 18 ianuarie 1934, pp. 4-6. Textul nu este semnat, dar o notă a redacţiei revistei ne dezvăluie că era vorba despre un fruntaş liberal.

[354] Ibidem.

[355] N. Iorga, *Memorii*, vol. VI, *Încercarea guvernării peste partide (1930-1932)*, Bucureşti, 1939, p. 397 (notă din mai 1932).

P.N.L. Gheorghe Tătărescu, omul politic gorjean se dorea a fi, la rândul său, expresia unei continuităţi, el venind după Ion Brătianu întâiul şi Ion Brătianu al doilea[356].

În anii '30, confruntaţi cu cultul politic regal şi cu dorinţa lui Carol al II-lea de a transforma sistemul politic, liberalii au reafirmat perenitatea „menirii" familiei Brătianu, care ţinea de evoluţia modernă a României[357]. Cu prilejul reunificării din 1938, ziarele liberale reiterau creaţia Brătienilor, cu Ion Brătianu, cel care a ridicat „steagul libertăţii cetăţeneşti", Ionel, Vintilă şi Dinu Brătianu, care crescuţi în atmosfera de sacrificii inspirată de tatăl lor, reprezentaseră şi reprezentau „cea mai formidabilă forţă pe care se rezema ţara şi neamul"[358]. Într-o competiţie simbolică, deşi nu ştiu ca demersul să fie unul instituţional şi sistematic, al conducerii formaţiunii liberale, au apărut în perioadă mai multe volume, reunind discursurile lui Ionel sau Vintilă Brătianu, sau lucrări encomiastice privitoare la istoria membrilor familiei Brătianu[359].

În plan antropologic, devotamentul faţă de Brătieni mergea până la fizionomie, aşa cum reflecta sarcastic o revistă antiliberală, barba – ca accesoriu facial – fiind lăsată moştenire de bătrânul Ion Brătianu şi transmisă odată cu partidul lui Ionel Brătianu[360].

Panteonul liberal cuprindea şi alte personalităţi, precum D. A. Sturdza sau I. G. Duca. Însă autonomia imaginii acestora în perioada interbelică era limitată, ei înşişi plasându-se – mai ales I. G. Duca – în intimitatea *familiei*; se defineau, întâi de toate, drept colaboratori şi discipoli ai „marilor bărbaţi", această apropiere – descrisă ca un fel de înrudire sau consubstanţialitate *sui generis* – asigurându-le o legitimitate greu de concurat. Deşi au apărut şi mitologii secundare, cum a fost

---

356 Gheorghe Tătărescu, *Discursuri – Program, Expozeuri, Cuvântări*, Bucureşti, f.l., f.a. [1946], p. 15.

357 Mircea Pârvulescu, „La fine de an", în *Democraţia*, anul XXV, nr. 1-2, Ianuarie-Februarie 1937, p. 63-64.

358 Revenit în partid în ianuarie 1938, Gheorghe Brătianu, cel mai tânăr membru politic al Brătienilor, se adăuga panteonului liberal din poziţia de salvator „dezinteresat, plin de avânt",dată fiind răspântia politică pentru viaţa partidului liberal („Brătienii şi Partidul Liberal", în *Liberalul*, Ilfov, anul VIII, nr. 1, vineri 21 ianuarie 1938, p. 1).

359 Nu am să reiau volumele de documente publicate în cadrul *Aşezămintelor*; mă opresc doar la „producţia" de lucrările privitoare la fondatorul *familiei*: Grigore Tăuşan, *Ion C. Brătianu (1821-1837)*, s.l., Aşezământul Cultural „Ion C. Brătianu", Imprimeriile „Independenţa", 1937; Ion Fruma, *Ion C. Brătianu la Sibiu (1850-1851)*, Bucureşti, Imprimeriile „Independenţa", 1938; Constantin Răutu, *Ion C. Brătianu. Omul – timpurile – opera (1821-1891)*, cu o prefaţă de d-l prof. univ. Al. Lăpedatu, membru al Academiei Române, Turnu-Severin, Institutul Tipografic „Datina", 1940; Pamfil C. Georgian, *Întemeierea dinastiei române. 1866*, Aşezământul Cultural „Ion C. Brătianu", Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1940; Idem, *Pietre de granit la temelia României. Din cugetările lui Ion C. Brătianu*, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1941.

360 Şi purtată de lideri liberali, precum Gh. Cipăianu, Ludovic Mrazec, Ion Nistor, Vasile Sassu etc. (*Cronica Politică şi Parlamentară*, anul II, nr. 51, vineri 9 mai 1930, pp. 8-9).

aceea dedicată lui I. G. Duca, ea se subsuma totuşi cultului brătienist, socotit a fi tot una cu marea legendă a partidului. De asemenea, sărbătorirea centenarului lui D. A. Sturdza, în februarie 1933, avea loc în Biblioteca Ion I. C. Brătianu, eminentul om politic liberal de la întretăierea secolelor XIX-XX fiind inevitabil evocat prin raportare la *familie*. „Ales" de Ion C. Brătianu drept succesor la conducerea partidului şi „demn urmaş" al liderului fondator, el se bucurase de consideraţia lui Ionel Brătianu, care dăduse un banchet în onoarea lui într-un moment de mare tensiune[361] etc. Comemorarea la Academie a fostului preşedinte liberal şi secretar al acestui for, din 19 mai 1933, nu aduna decât lume puţină, dintre liberali fiind prezenţi doar Duca şi d-na Sabina Cantacuzino; „ziarele nu se interesau de acela care a fost temutul stăpân al ţării", remarca Nicolae Iorga[362]. Un cult al amintirii şi al rememorării periodice s-a configurat şi în jurul lui Spiru Haret[363], Alexandru (Alecu) Constantinescu-Porcu – mai curând prin ipostaza sa legendară, a acţiunilor şi a vorbelor sale memorabile (în sensul „de duh") –, Eugeniu Carada şi, mai ales, G. G. Mârzescu, fostul lider de la Iaşi. Cultul *colaboratorului* lui Ionel Brătianu din perioada critică a războiului şi, ulterior, din vremea consolidării României Mari fusese încurajat mai curând de organizaţia locală a partidului; iniţial, după 1926, valorizarea lui Mârzescu fusese o formă de propulsare indirectă a „ieşeanului" George Brătianu, succesorul la conducerea organizaţiei locale, fiul preluând simbolic postura de colaborator al tatălui; mai târziu, transformarea lui Georgel Mârzescu în exponent al meritocraţiei din partid urmărea să îngrădească posibilităţile de acţiune ale aceluiaşi fiu al lui Ionel Brătianu, în condiţiile în care tânărul se apropiase de Carol II. Regretului real manifestat la moartea marelui om politic i-a urmat avalanşa de

[361] Evenimentul s-a petrecut în primul deceniu al secolului XX. Tinerii liberali, sprijiniţi de Oculta partidului (în frunte cu Eugeniu Carada, guvernatorul Băncii Naţionale, şi Mihail Pherekyde), doreau schimbarea lui D.A. Sturdza, mai curând conservator, cu scăderi politice în chestiunea naţională (vezi atitudinea ambiguă faţă de românii ardeleni, de la susţinere la denunţarea mişcării lor), la care se adăugau stilul lui politic „ticăit" şi boala sa nervoasă, cu dinamicul Ion I. C. Brătianu, fiul liderului fondator al grupării. Doar moderaţia, răbdarea şi tactul politic al acestuia din urmă, deferenţa lui faţă de fostul colaborator al tatălui său, au evitat o confruntare directă şi au condus la o succesiune fără tulburări în partid (Apostol Stan, Mircea Iosa, *Liberalismul politic în România. De la origini până la 1918*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1996, pp. 334-344). Pentru modul în care liberalii au interpretat momentul peste ani vezi „In memoria lui D. A. Sturdza – cu prilejul centenarului de la naşterea sa – Cuvântări rostite în Biblioteca Ion I. C. Brătianu (25 februarie 1933)", în *Democraţia*, anul XXI, nr. 2, februarie 1933, pp. 5-31.

[362] N. Iorga, *Memorii*, vol. VII, *Sinuciderea partidelor (1932-1938)*, Bucureşti, 1939, p. 88.

[363] Spiru Haret făcea obiectul unui alt gen de cult, cel al omului politic liberal, cărturar, apropiat de ţărani, pe care dorea să-i lumineze. Un număr întreg din *Democraţia* îi era dedicat (*Democraţia*, anul XX, nr. 12, decembrie 1932). Însă colaboratorii fostului ministru al Instrucţiunii Publice (dr. C. Angelescu, P. Gârboviceanu, I. Valaori, A. Lupu-Antonescu, Gh. Belu Paladi, I. Ghiaţă, I. G. Răşcanu, prezentându-i viaţa şi opera, scoteau în evidenţă faptul că acţiunea sa fusese parte integrantă din doctrina partidului naţional.

evenimente „convocate": pelerinajul anual al liderilor centrali şi locali la mormânt, statuia construită la Iaşi de sculptorul francez Ernest Dubois şi dezvelită cu mare fast pe 27 septembrie 1936 etc.

Tributari mesianismului politic al unei familii care acţiona, pentru a aminti sintagma utilizată de I. G. Duca, *sub speciae eternitatis*[364], liberalii au sfârşit prin a totemiza memoria Brătienilor, transformând-o în reper identitar, sursă de autoritate şi ghid de conduită publică. Faptul cu pricina părea excepţional, adversarii neîntârziind să-l condamne. Bunăoară, omul politic conservator Nicolae Filipescu îi acuza, încă din 1894, că „aveau apucăturile sectelor religioase: ei au ritul, disciplina, ceremonialul religiei lor. Ei au cultul morţilor, pelerinaje la mormintele strămoşilor, adoraţia sfinţilor"[365]. Canonizarea celor dispăruţi, complacerea într-un „spirit sectar", mentalitatea şi modul aparte de a fi al Brătienilor au fost incriminate constant şi după război, când opozanţii vorbeau de un clan liberal bazat nu numai pe relaţii de rudenie, ci şi pe alegerea aceloraşi profesii ori pe urmarea unei linii politice neschimbate. Zeloasa celebrare a memoriei liderilor şi cultivarea trecutului ca factor legitimant indica – pentru mulţi observatori – anularea raţiunii în faţa obiectului adorat. Mai mult, în viaţa publică, fetişismul liberalilor traducea, potrivit unui disident liberal, nesiguranţa partidului, fuga de schimbare şi de provocări. Şeful P.N.L., conchidea el, „e numele Brătianu", moştenit din tată în fiu; el ar fi adus toată nenorocirea, întrucât lipsea partidul de idealuri cetăţeneşti, transformându-i pe membrii săi în slugi[366].

Pe de altă parte, încercând să ofere Brătienilor o dimensiune naţională, afirmând că ei aparţineau mai întâi ţării, liberalii au fost supuşi unui proces de expropriere simbolică. În decembrie 1931, în condiţiile contestării partidelor de către noii actori grupaţi în jurul poziţiei carliste, Al Pilescu afirma că marele Ion C. Brătianu şi Ionel I. C. Brătianu fiul au fost oameni care în multe împrejurări s-au ridicat deasupra partidului lor, în contra partidului[367].

---

[364] I. G. Duca, *op. cit.*, p. 42.

[365] Nicolae Filipescu, *Discursuri politice*, vol. I, *1888-1901*, Editura Minerva, Bucureşti, 1912, p. 98, *apud* Vistian Goia, *Destine parlamentare. De la Mihail Kogălniceanu la Nicolae Titulescu*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2004, p. 172.

[366] „Fetişism liberal", în *Liberalul*, Buzău (director C. Iarca), anul XXXVII, nr. 2, 20 ianuarie 1929, p. 1.

[367] Momentul exproprierii era adus ca argument, Brătianu trebuind să invoce posibilitatea plecării lui din fruntea partidului. Reacţia liberalilor arăta agresiunea la care erau supuşi, din perspectivă socială, ei reafirmând, prin Tony Iliescu mai ales, că proprietarii din Partidul Naţional Liberal nu au opus rezistenţă la congresul din 1913 din sala de la Liedertafel; spre cinstea lor, ei înţelegând importanţa reformelor şi dând concursul binevoitor în Camera de Revizuire de la Bucureşti, dar mai ales la Iaşi şi sacrificându-şi proprietăţile lor pentru marea cauză, exproprierea pentru utilitate nu socială, ci naţională (vezi discuţia în Dr. Al. Pilescu, *Discurs ţinut la Discuţia generală a Adresei de răspuns la Mesajul Tronului în ședința Senatului de la 8 Decemvrie 1931*, Bucureşti, 1932, p. 8-11).

La un alt nivel al memoriei, cultul liderilor se continuă în privilegierea locului sacru al liberalilor, Florica, devenită spaţiu simbolic al formării şi reculegerii lor.

3.3. Geografii identitare: Florica

Cultul liderilor se continuă în fetişizarea reşedinţei lor de la Florica, devenită un fel de memorial al partidului. Şi pe măsura trecerii timpului, zona cu pricina ajungea să cumuleze o putere cu semnificare tot mai mare: era loc de reflecţie pentru bătrânul Ion C. Brătianu, adăpost pentru mereu strâmtoratul C. A. Rosetti, tărâm al copilăriei pentru fraţii Brătianu; aceeaşi Florica ipostazia România întregită, graţie bisericii lui Horea, adusă şi ea acolo, şi tot Florica era ştiută ca necropolă a fondatorilor României moderne: Ion C. Brătianu, Ionel şi Vintilă Brătianu. Memoria celui mai puternic dintre Brătieni, Ionel, cântărea totuşi mai mult, o dată plecat *ad patres* obţinând un statut preferenţial în cultul familiei. Moartea Vizirului era aceea care ridicase Florica de la rangul de mausoleu partinic la acela de panteon al istoriei noastre moderne[368].

În epocă, tocmai depărtarea de zbuciumul lumesc al Bucureştilor dădea Floricăi o aură de mister şi de oarecare austeritate, recomandând-o cumva ca relicvariu şi destinaţie de pelerinaj. Autoizolarea de la Florica fusese, mai întâi, o practică politică a lui I. C. Brătianu, chiar dacă ea trezea nemulţumirea contemporanilor. Mihail Kogălniceanu remarca faptul că, „în timp ce politicienii moldoveni şi-au lăsat casele în Iaşi în cântecul cucuvelei pentru a veni în Capitală, primul ministru se duce la Florica spre a-şi îngriji de vie”[369]. Retragerile lui Ionel la Florica, înaintea marilor decizii pentru ţară, constituiau un adevărat ritual. Iar după decesul lui, liberalii marcanţi mergeau periodic la cripta Brătienilor, perpetuând corporal şi vizual fidelitatea faţă de gesturile-tabu, aducătoare de bine. Cripta de la Florica devenea „sfântă” pentru liberali, aşa cum mărturisea Mircea Djuvara, aici dorminduşi „somnul de veci”, „în trei morminte aşezate sub aceiaşi boltă”, „trei figuri care niciodată nu se pot şterge din amintirea naţiunii române”, aceea a lui Ion Brătianu, „cel care a pus temelia”, aceea a lui Ion I. C. Brătianu, fiul său, „care, cu preţ de sânge, a ridicat monumentul măreţ şi nepieritor al Statului tuturor Românilor”, şi aceea a Piei Brătianu, „soţia celui dintâi şi mama celui de al doilea, care le-a dat sprijinul şi căldura inimii sale eroice, ca o pildă neştearsă de ce trebue să fie sufletul unei femei”[370]. Cu toate că nu şi le-a dorit, lui Vintilă Brătianu i s-au făcut funeralii

[368] Sterie Diamandi, *Galeria oamenilor politici*, Editura Gesa, Bucureşti, 1991 (reproduce ediţia din 1935), p. 97. Nici istoricii nu se pot îndepărta de aceste reprezentări, Anastasie Iordache începându-şi lucrarea despre Brătieni cu un capitol introductiv intitulat *Cu umbrele străbunilor pe plaiuri de legendă* (Anastasie Iordache, *Dumitru Brătianu: diplomatul, doctrinarul liberal şi omul politic*, Bucureşti, 2004).

[369] *Apud* Vistian Goia, *op. cit.*, p. 171-172.

[370] Mircea Djuvara, „Ion I. C. Brătianu”, în *Democraţia*, anul XXV, nr. 1-2, ianuarie-februarie 1937, p. 5 (numărul era dedicat memoriei lui Ionel Brătianu, de la a cărui moarte trecuseră 10 ani).

naţionale. Mai mult chiar, deşi el voise ca mormântul să se găsească la Mihăeşti (dintr-un sentiment de pietate filială şi frăţească?), familia l-a dus la Florica[371]. Murind, Brătienii confiscau practic memoria colectivă a partidului, ei putând fi invocaţi într-o manieră asemănătoare „citatului de autoritate": numele lor făcea inutilă orice argumentare, conferind infailibilitate celui ce-l invoca.

I. G. Duca ni-l prezintă pe Tache Protopopescu, înainte de o operaţie foarte dificilă în străinătate, mergând la Florica la mormântul lui Ion C. Brătianu[372]. Iar Grigore Trancu-Iaşi afirma, vorbind despre înmormântarea lui Ionel Brătianu, că a fost „pentru întâia oară la Mecca liberalilor"[373]. Florica era ctitoria unde Ionel Brătianu putea fi cunoscut în intimitatea lui, constata şi Stelian Popescu[374]. Chiar pentru un politician versat precum Constantin Argetoianu, călătoria la „Mecca liberalilor" (aşa cum o numeşte la rându-i şi cum pare să se fi impus în imaginarul politic al timpului) era un moment semnificativ[375]. Ziaristul A. P. Samson îşi amintea şi el că invitaţia de a participa la comemorarea morţii lui Ionel Brătianu, la Florica, trebuia considerată o supremă favoare[376]. Vizita la Florica rămânea o amintire de neuitat, aşa cum se întâmpla, în toamna anului 1926, cu fostul rector al Universităţii din Iaşi, dr. N. Leon. Aflat în sanctuarul Brătienilor, alături de familia lui Alexandru Alimănişteanu (Virgil Alimănişteanu era ginerele său), Leon era fascinat de Ionel Brătianu şi impresionat de camera de dormit a marelui Ion C. Brătianu, care îi amintea de locuinţa lui Goethe de la Weimar; aici se păstrau cu sfinţenie toate obiectele marelui dispărut, în dispunerea din timpul vieţii acestuia, ca nişte epifanii ale fostului „drept grăitor". Concluzia profesorului ieşean – că dacă ar fi avut fericirea să-l cunoască pe Ionel Brătianu cu ceva timp în urmă (20 de ani), cu siguranţă ar fi devenit cel mai înfocat liberal şi unul din cei mai devotaţi soldaţi ai lui[377] – demonstrează fascinaţia pe care o exercita acel ambient. Florica mai avea şi darul de a absolvi vinovăţiile, Ionel Brătianu fiind gata să uite, după război, atitudinea filogermană a scriitorului D. D. Pătrăşcanu. Dorea să îl aducă înapoi în partid pentru că fusese un bun elector la Bacău; ba mai umblase şi cu petiţii pe la

371 N. Iorga, *Memorii*, vol. VI, p. 38.

372 I. G. Duca, *op. cit.*, p. 28.

373 Grigore Trancu-Iaşi, *op. cit.*, p. 38.

374 Stelian Popescu *Amintiri*, îngrijire de ediţie, prefaţă şi note de Ioan Opriş, Editura Albatros, Bucureşti, 2000, p. 235.

375 Constantin Argetoianu, *Memorii. Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. VIII, partea a VII-a *(1926-1930)*, ediţie şi indici de Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, Bucureşti, 1997, pp. 94-95.

376 A. P. Samson, *Memoriile unui gazetar (1927-1937)*, Editura Cartea Românească, Bucureşti, 1979, p. 255.

377 Prof. dr. N. Leon, *Note şi Amintiri*, Editura „Cartea Românească", Bucureşti, 1933, pp. 238-240.

ministere, în sprijinul unor eroi ca Aurel Vlaicu. Şi în dezacord cu Vintilă Brătianu, Ionel Brătianu susţinea că pentru el D. D. Pătrăşcanu fusese musafir la *Florica*[378].

În construcţia simbolică a acelui reper identitar, Ion Pillat a avut un cuvânt greu de spus, în calitate de mare poet al Floricăi. Abordând-o ca loc al memoriei juvenile, Pillat o vede strâns legată de neamul Brătienilor: adunând laolaltă, metaforic desigur, cele mai tipice trăsături româneşti, absolut consonante cu relieful şi cu istoria ţării. Florica, o „adevărată şcoală de suflet şi de caracter", concilia deci autobiografia cu interesul politic[379]. Iar prin evocarea lui Ion, a Piei Brătianu şi a lui Ionel, cititorului i se dădea şansa de a intra, alegoric vorbind, într-o familie generică şi ideală, a cărei poveste se confunda cu naşterea României Mari. În volumul *Pe Argeş în sus,* poetul nu este atras „către îmbrăţişarea trecutului în generalitatea lui, cât către acela al unei familii", remarca Tudor Vianu într-un volum *Studii şi portrete literare* (1938)[380].

* * *

În cazul liberalilor români, panteonizarea părinţilor fondatori ai modernităţii noastre era un element de putere şi, totodată, un aspect al culturii lor politice; căci adularea şefilor transformaţi, din raţiuni de legitimare, în simboluri transpartinice, s-a răsfrânt şi asupra tuturor, liderii judeţeni având tendinţa de a se impune ei înşişi ca „viziri", ca „părinţi" ai organizaţiilor locale[381]. Or, Max Weber găsea liderul

[378] Petre Pandrea, *Memoriile mandarinului valah*, repere biobibliografice de Andrei Pandrea, Editura Albatros, Bucureşti, 2001, p. 80.

[379] Dacă Sabina Cantacuzino, sora cea mare a Brătienilor, a fost unul din „gardienii" cultului Floricăi, nemulţumită că Eliza (văduva lui Ionel Brătianu) „omorâse Florica", prin interesul ei material faţă de proprietate (Sabina Cantacuzino, *op. cit.*, vol. II, p. 252-262), Ion Pillat a fost marele ei poet. Ion Pillat, *Florica. Viea şi casa Brătienilor. Două conferinţe de Ion Pillat*, „Informaţia Zilei", Bucureşti, 1944 (Aşezământul Cultural Ion C. Brătianu); idem, „Mărturisiri", extras din *Revista Fundaţiilor Regale*, nr. 2, 1942.

[380] *Apud* Z. Ornea, *Tradiţionalism şi modernitate în deceniul al treilea*, Editura Eminescu, Bucureşti, 1980, p. 576. Poezia *Odaia bunicului*, scrisă din 1929 şi considerată o izbândă lirică a simbolismului autohton, descrie acest cult în ton elegiac, cu preocuparea de a reface atmosfera Floricăi: „Nu s-a clintit nimic şi recunosc iatacul / Bunicului pe care, viu, nu l-am cunoscut. / Rămase patu-i simplu şi azi nedesfăcut / Şi ceasul lui pe masă şi-a mai păstrat tic-tacul. //… A scârţâit o uşă… un pas … şi-aştept năuc / Să intre-aici bunicul dus numai până-n vie." (*Ibidem*, p. 577). Vezi şi poezia „Toamna la Florica" (*Ibidem*, p. 580-581).

[381] Maniera de raportare la lideri una care ţinea de valorificarea, aproape cultică, laudativă la personalităţile partidului: Ion Niculescu Dorobanţu (vezi *supra*, capitolul alocat *„Familiilor" liberalilor*, Dumitru Iuca (Corvin M. Petrescu, *„Siluete". D. Iuca, Ministru Sub-Secretar de Stat al Ministerului de Interne*, f.l., f.a.), Leonte Moldovanu, Dr. V. Demetrescu-Brăila, Şerban I. Răducanu (Berman Margulies, *Profiluri. Ion G. Duca, Leonte Moldovan, D-r V. Demetrescu-Brăila, Şerban Răducanu*, Brăila, 1934. Leonte Moldovanu s-a bucurat de o „atenţie deosebită" în judeţ, fiind adeseori sărbătorit; în martie 1932, cu prilejul împlinirii vârstei de 67 de ani (?!) şi a 42 de ani (?!) de activitate publică, în cinstea lui era dat un

carismatic ca fiind o formă de putere şi legitimare specifică unei lumi modernizate, dar îndatorată încă unor coduri culturale anacronice[382]. Iar dificultatea liberalilor de a se impune într-o societate predominant rurală, care mima democratizarea, i-a obligat să mizeze pe şeful salvator de Naţiune; figurii guvernantului ales prin vot i s-a opus figura eroului mesianic, care încarna „aspiraţiile adevărate ale poporului"; paradoxal, mitul politic al omului providenţial, care îşi impune voinţa sa întregii

banchet la iniţiativa fruntaşilor liberali din judeţ, la care au participat 150 de persoane; desemnat „drept părinte al oraşului şi judeţului Brăila", Leonte Modovanu căpăta virtuţi tutelare: „nume nepieritor", cel care a luptat pentru împroprietărire şi votul universal, „adevărat agitator în chestia naţională", care a făcut din catedră un apostolat, omagiat pentru ceea ce a făcut pentru ţărani, pentru pensionari, învăţători etc., cel care a muncit cu devotament necondiţionat pentru partid şi pentru oraşul său (Tr. Moldovan, „Sărbătorirea d-lui Leonte Moldovanu la Brăila", în *Viitorul* anul XXIV, nr. 7234, vineri, 11 martie 1932, p. 3), fraţii Lapedatu (*Fraţilor Alexandru şi Ion I. Lăpedatu la împlinirea vârstei de 60 de ani. XIV.IX.MCMXXXVI*, Bucureşti, M.O., Imprimeria Naţională, 1936; greu totuşi încadrabilă la ideea de cult al liderilor, fiind mai mult o volum ştiinţific omagial, manifestaţia a fost însă impunătoare, la Braşov, 200 de participanţi (Tiberiu Moşoiu, Emil Panaitescu, Emil Dandea, Vasile Netea, Petre Mihaly, Gh. Cipăianu, Ion Boeriu, Titu Gane, Partenie Dan etc. l-au omagiat în marele banchet organizat în sala „Transilvania" (vezi şi Ioan Opriş, *Alexandru Lapedatu şi contemporanii săi*, Cluj-Napoca, Editura Albastră, 1997, p. 118-119), D. Marmeliuc (*Lui D. Marmeliuc. 20 Octombrie 1936*, f.l., f.e., f.a. [1936]; Ion Th. Florescu („Sărbătorirea d-lui Th. Florescu pentru 25 de ani de activitate politică. Banchetul oferit de cetăţenii Capitalei", în *Viitorul*, anul XXI, nr. 5081, sâmbătă, 28 ianuarie 1928, p. 2) sau Gheorghe Tătărescu (Idem, *G. Tătărăscu. Ministru secretar de stat al Ministerului de Interne. Ziaristul – Autorul Dramatic – Omul politic – Omul de stat*, Bucureşti, „Tipografiile Române Unite" S.A., 1925: cultul lui Gheorghe Tătărescu se afla oarecum la început în primul deceniu interbelic, el prinzând contur în anii '30 şi după război, în condiţiile apropierii de putere; Ion Th. Grigore, profesor, Partidul Naţional Liberal, Organizaţia de Prahova, *Gheorghe Tătărescu în galeria marilor conducători ai Partidului Naţional-Liberal. Conferinţă ţinută în ziua de 4 septembrie 1945 la Cerceul de studii al organizaţiei*, Ploeşti, Tipografia „Lumina", f.a. [1945], în care şefii liberali sunt adevăraţi eroi, pentru că existenţa lor este un şir de episoade dramatice, tot atâtea cât a fost marile lor realizări. Liderii zonali sunt proiectaţi în poziţia de mari personalităţi de către presa liberală locală. Adeseori, ei sunt prezentaţi în raport cu „Sfânta Familie", ca fiind crescuţi „la şcoala şi în altarul Brătienilor" (Vasile Sassu despre I. I. Niculescu-Dorobanţu). Dar adeseori această perspectivă însemna o formă de poziţionarea membrilor unei organizaţii faţă de lideri. Casele de sfat, întâlnite adesea în raport cu numele unor lideri liberali (Casa de sfat „I. G. Duca", Casa de sfat „dr. Emil Costinescu") nu sunt legate întrutotul de propagandă.

[382] Max Weber, *op. cit.* Vezi, mai recent, şi Charles Lindholm, *Charisma*, Willy-Blackwell, 1994; Christopher G. Flood, *Political Myth. A Theoretical Introduction*, Garland Publishing, Inc., New York and London, 1996, p. 41; Chiarra Bottici, *A Philosophy of Political Myth*, Cambridge University Press, Cambridge, New York, Melbourne, Cape Town, Singapore, Sao Paolo, 2007, p. 151-176 şi 201; Jaepil Choi, „A Motivational Theory of Charismatic Leadership: Envisioning, Empathy, and Empowerment", în *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 2006, vol. 13, nr. 1, p. 24-43, cu descrierea celor trei componente principale ale conducerii carismatice.

societăţii, este asociat, afirmă Jean-Jacques Wunenburger, cu triumful idealurilor democratice[383]. După acelaşi autor, guvernarea-model, numai cu ajutorul unor legi raţionale, este un ideal regulativ pentru gândire şi mai puţin pentru practică; democraţia presupune, într-adevăr, reinventarea sacrului în persoana *Poporului*, a *Patriei* şi mai ales a *Conducătorului*[384]. Liberalii au creat deci conştient un cult exagerat pentru Ionel Brătianu, căzându-i, până la urmă, victime. Instrument de apărare a unei solidarităţi partinice intrate în criză, idolatrizarea lui postumă trăda, totuşi, o cultură politică paternalistă.

4. Consideraţii finale privind propaganda liberalilor

În condiţiile precauţiilor metodologice asumate în preambulul acestui capitol, nu voi ajunge, la finalul lui, la lucruri definitive.

Vastitatea demersului propagandistic prin publicaţii al liberalilor români, de negândit în alte perioade istorice, era consecinţa directă a fenomenului modern de *mass-politics* şi de lărgire a participării publice. Manifestările şi publicaţiile liberalilor, fie că discutăm de presa de buna calitate sau de cea de „scandal", demonstrează dorinţa lor de a se impune în plan politic; un efort cu atât mai necesar, în condiţiile în care Partidul Naţional Liberal cunoştea un fenomen de izolare politică după război, promovat de noii actori publici, ţărăniştii agrarieni, naţionaliştii sau chiar regele Carol al II-lea, care-i contestau participarea. Se adăuga, ca determinant ideologic al demersului liberal, societatea preponderent rurală şi tradiţionalistă românească, puţin permeabilă la valorile proprii liberalismului. Diversitatea şi anvergura mijloacelor propagandistice ale liberalilor români în perioadă suplinea faptul că efortul uriaş întreprins de partid era nesistematic şi neunitar. Desele referiri politice ale liderilor la necesitatea întăririi acţiunii în mase, la reorganizarea presei liberale[385] etc., sugerează o anumită slăbiciune a demersului propagandistic. Însă, în absenţa instrumentarului conceptul şi mai ales a bazei documentare valide prin care să măsor eficacitatea propagandei dezvoltate de liberali în mod autonom sau concertat, pornind de la *Direcţia Propagandei*, orice apreciere concluzivă este prematură sau preliminară. Pot afirma însă faptul că modelul propagandistic liberal presupunea individualizări importante, în funcţie de mediul social, politic sau etnic

[383] Jean-Jacques Wunenburger, *Omul politic între mit şi raţiune. O analiză a imaginarului puterii*, traducere de Mihaela Căluţ, Editura Alfa Press, Cluj-Napoca, 2000, p. 85.

[384] *Ibidem*, p. 86.

[385] În întrunirea delegaţiei permanente din iunie 1933, premergătoare a debutului campaniei de răsturnare a guvernului naţional-ţărănist, I. G. Duca solicita tuturor organizaţiilor şi prietenilor politici să ducă lupta „cu toată hotărârea şi în toate straturile sociale". Şefii de organizaţii judeţene, cei de sectoare sau de organizaţii comunale trebuiau „să ţină veşnic trează conştiinţa publică..." ş.a. (Biblioteca Naţională a României, Colecţii Speciale, fond Saint Georges, P. XIV, dos. 3, *Partidul Național Liberal. Programe și declarații. 1916-1933*, f. 58.

în care era construit, chiar dacă aş evita să prezint, la nivelul întreprinderii prezente o fractură rural-urban.

În orice caz, oraşul şi-a pierdut în perioadă statutul antebelic de spaţiul electoral şi decizional esenţial, chiar dacă el rămâne semnificativ prin faptul că rămâne locul unde se cristalizează opţiunile politice. Mediul urban avea o predispoziţie mai ridicată spre diferenţierea politică pe criterii ideologice. Integrarea politică se făcea într-un mod direct şi nu prin intermediul mediatorilor, a liderilor locali, chiar dacă oamenii cu influenţă au existat şi aici. Loc al modernităţii, al cafenelelor, berăriilor şi tavernelor, al circulaţiei libere a ideilor, oraşul însemna din perspectivă propagandistică, cu precădere, spaţiul presei şi al manifestărilor politice.

În mediul rural, propaganda de la om la om, prin persuasiune şi prin promisiuni era esenţială, mijloacele ei cunoscând diferenţe faţă de mijloacele clasice, difuzarea discretă a lozincilor din presa partidului făcându-se prin contribuţia rubedeniilor şi prietenilor[386]. Notabilii locali aveau un rol decisiv în transmiterea informaţiei politice, în traducerea limbajului la nivelul lumii rurale şi, finalmente, în convingerea sătenilor. Cârciuma şi primăria reprezentau, pe rând sau conceomitent, spaţiul liber şi cel al puterii în transformarea ţăranului în alegător „fidel". Era o socializare primară, nu de circulaţie a ideilor, de împărtăşire a unui discurs şi de asumare a unei identităţi liberale. Chiar şi în acest spaţiu secundar al propagandei, există anumite diferenţieri geografice. Mihail Romniceanu observa că, şi atunci când discursul liberal se baza pe prezentarea propriilor realizări, generale (împroprietărirea, acordarea votului etc.) şi locale (şcoli, dispensare etc.), sau pe atacuri violente la adresa adversarilor, trebuiau reţinute sensibilităţile locale. În Ardeal, menţionează liderul bucureştean, un liberal nu trebuia să atace, chiar în întrunirile proprii ale formaţiunii, pe ardelenii din alt partid, pentru a a nu trezi reacţiunea regională. El amintea că Eugen Titeanu a provocat o mare indignare la Deva, în mijlocul prietenilor politici, atacându-l pe Octavian Goga[387].

Oprindu-mă în acest demers doar asupra unor manifestări „intelectuale" ale propagandei, sunt conştient că am lăsat nediscutată problema adunărilor populare, hotărâtoare din punct de vedere politic, prin ritual şi prin mobilizarea produsă, mai ales în perioadele de „ruptură" politică, alegerile locale sau parlamentare, crize politice sau campanii de răsturnare[388]. Şi în cazul liberalilor români putem vorbi despre participare spontană, voluntară, sinceră[389]. Formalismul domina adeseori

---

386 ACNSAS, fond Penal 204, vol. 3, dos. Bentoiu Aurelian, f. 236.

387 ACNSAS, fond I 3051, dos. Romniceanu Mihail, f. 413.

388 Vezi studiul meu, Ovidiu Buruiană, „Ritualul politic în România interbelică. Congresul Partidului Naţional Liberal din mai 1930", în *Ideologii politice şi reprezentări ale puterii în Europa*, Alexandru-Florin Platon, Bogdan-Petru Maleon, Liviu Pilat (editori), Iaşi, Editura Universităţii Alexandru Ioan Cuza, 2009, p. 329-362.

389 Vorbind despre aspectul hotărâtor al adunărilor din perioada alegerilor, Mihail Romniceanu amintea faptul că din cele 70 de comune (2 plăşi) de care se ocupa în judeţul Hunedoara, pentru alegerile din noiembrie-decembrie 1933, vizitase peste 40. Desfăşurate de multe ori în curţi, dacă partidul era în opoziţie, sau în localul şcolii, atunci când

aceste adunări, ele ratându-şi în mare măsură rolul de socializare şi de integrare politică în dauna dorinţei organizatorilor de a trezi anumite reacţii la nivelul factorilor constituţionali. Dincolo de calitatea participanţilor, plătiţi pentru a participa şi acţiona[390], practicile şi comportamentul liderilor liberali dădeau uneori adunărilor impresia unui joc al elitelor, invalidant pentru ritualul politic la nivelul societăţii. Ion Matasă, un liberal din judeţul Neamţ, rezuma aceste adunări în câteva cuvine: „fruntaşii unui partid batjocoresc pe fruntaşii altui partid, se înjură unii pe alţii, iar după întrunire, are loc un banchet. Despre programe, doctrină, nevoi generale, mai puţină vorbă”[391].

Propaganda liberalilor din anii interbelici redă, prin urmare, gândirea şi practicile lor politice. Aşa cum am sugerat într-un capitol anterior legat de organizarea partidului, în condiţiile în care formaţiunea liberală se prezenta ca fiind plurală, în sensul structurilor care o alcătuiau, propaganda nu poate abordată în mod global, ci policentric; ea avea mai multe surse şi scopuri diferite în funcţie de emitent, dacă era promovată de la centrul partidului sau slujea şi obiectivelor unui grup sau lider local. Propaganda a reprezentat o problemă a puterii liberalilor în raport cu societatea, dar şi o reflecţie a relaţiilor dintre liderii şi structurile partidului.

organizau scrutinul, întrunirile se bucurau, remarca tânărul lider liberal, de participarea ţăranilor, din convingere sau curiozitate; era o modalitate de a înţelege pulsul politic local, deşi sătenii erau întotdeauna deferenţi, chiar politicoşi cu oaspeţii care veneau să-i viziteze. Modul în care reacţionau, prin aprobări sau tăceri semnificative, era relevant (ACNSAS, fond I 3051, dos. Romniceanu Mihail, f. 411). Romniceanu făcea deosebirea faţă de adunările de la oraşe, metodele politice privilegiind aici întrunirile mai întâi în cartierele periferice, apoi în centrul oraşului, cu mulţimi tot mai mari; dacă la sate, arta oratorică consta în a vorbi cât mai simplu, pe înţelesul tuturor, evitând chiar cu grijă, oratoria mai înaltă, la oraşe, mai ales la centru, se căutau vorbitorii care să ridice, prin cuvinte înaripate, tonusul general observa liderul liberal (Ibidem, f. 413). Prin Al. Matak (în sectorul III), liberalii îşi diversificaseră propaganda pe relaţia cu muncitorii de la atelierele C.F.R. (Ibidem, f. 414).

[390] Vezi mai multe în subcapitolul „Adunările electorale” al lucrării lui Sorin Radu, *Electoratul din România în anii democraţiei parlamentare (1919-1937)*, Iaşi, Editura Institutului European, 2004, p. 155-174

[391] Ion Matasă, *Cum trebuie înţeles naţionalismul – Conferinţă* –, Piatra-N[eamţ], Atelierele Tipografice „Victoria” – S. Löbenlsohn, 1933, p. 3.

VI

DIZIDENȚII
Despre marginalii, excluşii din Partidul Naţional Liberal şi despre alternative liberale în spațiul politic românesc

„Nimic mai sterp în politică decât aşa-zisele «atitudini morale», care ţin să se afirme ca o veşnică protestare împotriva oamenilor, moravurilor şi a împrejurărilor. Aplaudate de câţiva naivi, nesocotite de marea mulţime, dispreţuite de oamenii de acţiune, ele nu sunt în realitate decât «neputinţe morale». Politica nu e «atitudine» ci «acţiune». Iar scopul fiecărei acţiuni nu poate fi decât succesul […]. Amatorii de «ideologii», când sunt sinceri, cred în acţiunea ideilor şi-n atotputernicia ei. Dar se înşală. Numai legată de acţiunea lucrurilor, acţiunea ideilor devine evidentă şi se poate impune" (C. Banu)[1].

1. *Dizidenţele* liberale. Punerea problemei

În iunie 1930, Partidul Naţional Liberal a fost zguduit din temelii de revenirea în ţară a fostului prinţ moştenitor Carol şi de încoronarea lui ca rege, sub titulatura de Carol al II-lea. Procesul Restauraţiei a fost însoţit, în aceea lună de vară, de apariţia unor dizidenţe în cadrul partidului liberal. Imaginea unităţii indestructibile a formaţiunii şi a „disciplinei oarbe" a liberalilor, construită după război, s-a destrămat o dată cu excluderea din partid a lui Gheorghe Brătianu şi, ulterior, a lui Constantin Argetoianu, în iunie, respectiv, octombrie 1930.

În afara oricăror referinţe teoretice şi într-o definire introductivă, dar operaţională din punct de vedere istoric, dizidenţii sunt cei care articulează un discurs public de contestare a autorităţii legitime şi a unei stări de lucruri existentă la nivelul Partidului Naţional Liberal. Demersul lor vizează restructurarea liberalismului oficial, a practicilor asociate acestuia şi, formal, nu urmăreşte crearea unui grup de presiune. Dizidenţa este văzută însă, din perspectiva celor care o alcătuiesc, ca o platformă pentru puterea în partid, chiar dacă ea nu este, aproape niciodată, o justificare pentru trădare.

[1] C. Banu, *Grădina lui Glaucon sau Manualul bunului politician*, ediţie îngrijită şi studiu introductiv de Valeriu Râpeanu, Bucureşti, Editura PRO, 1998, p. 60 şi 66.

Structural, formaţiunea liberalilor cunoscuse *disidenţa* în perioada anterioară Restauraţiei. Mai ales după moartea lui Ionel Brătianu în noiembrie 1927, în condiţiile vidului de putere produs de dispariţia unui lider cu o mare suprafaţă, poziţiile divergente la nivel central, privitoare la guvernare sau la modul de conducere a formaţiunii, şi o anumită disoluţie organizaţională în teritoriu au atras atenţia contemporanilor[2]. Era un spectacol al poziţiilor ireconciliabile ale liderilor, disidenţelor, excluderilor şi reprimirilor, cum jubilau interesat adversarii, caracterizând viaţa liberală în termenii confruntării pentru a sublinia fragilitatea guvernării Vintilă Brătianu şi lipsa suportului politic real în interiorul formaţiunii pentru noua conducere. Dincolo de abordările de presă ale naţional-ţărăniştilor în principal, disputele pentru putere pot fi documentate pentru organizaţiile liberale din Teleorman, Gorj, Satu Mare, Constanţa şi Prahova. Aceste cazuri nu sunt identice, deşi împreună sugerează greutatea de a păstra disciplina şi coeziunea formaţiunii în condiţiile unei importante contestări locale şi centrale a tipului de *leadership* de până atunci, bazat pe meritele din trecut ale unor lideri naţionali şi pe ascultarea necondiţionată a celor din teritoriu faţă de Centru. Dacă în organizaţiile din Teleorman, Gorj sau Mehedinţi, întâlnim mai ales confruntări generaţionale pentru influenţa locală, a vechilor electori împotriva unor tineri liberali cu stagii ministeriale (ca subsecretari de stat cel mai adesea)[3], la Constanţa sau la Prahova refuzul autorităţii trimitea la practicile de putere din partid.

Impunerea de către liderii de la Bucureşti a fostului ministru Vasile P. Sassu ca şef al organizaţiei Constanţa, în condiţiile în care el cumula şi funcţia de lider al organizaţiei de Vaslui, a determinat reacţia de revoltă a unui grup de importanţi notabili locali, cu Virgil Andronescu, fost primar şi senator în exerciţiu, Ion N. Roman, fost prefect, senator, şi deputatul Popa, cel mai mare proprietar din judeţ. La începutul lunii decembrie 1927, Virgil Andronescu, I. N. Roman şi Paul Dobrescu au trimis o scrisoare de protest conducerii centrale, lui Vintilă Brătianu personal, acuzând încălcarea statutului partidului prin confirmarea lui Vasile Sassu la conducerea organizaţiei (la 5 decembrie 1927). Ei îl convinseseră pe cunoscutul avocat şi profesor de drept civil la Universitatea din Bucureşti, Istrate Micescu,

[2] Vezi studiul meu despre complicatul an 1928 din perspectiva Partidului Naţional Liberal, „Demisia guvernului Vintilă I. C. Brătianu (noiembrie 1928). Implicaţiile unei schimbări guvernamentale", în *Analele Ştiinţifice ale Universităţii Al. I. Cuza din Iaşi" (serie nouă). Istorie*, tomul XLVIII-XLIX, 2002-2003, p. 149-170.

[3] În organizaţia Teleorman se confruntau N. Racotă şi Victor Antonescu, ultimul sprijinit de o facţiune takistă intrată în partid („Se decompun", în *Dreptatea*, anul II, nr. 69, sâmbătă, 7 ianuarie 1928, p. 2); la Gorj, mai tânărul Gheorghe Tătărescu încearca să iasă de sub tutela lui Constantin Neamţu, directorul „Băncii Olteniei" şi marele elector al judeţului (în *Dreptatea*, anul II, nr. 149, joi, 12 aprilie 1928, p. 3). Pentru Mehedinţi, Richard Franasovici se manifesta tot mai independent faţă de impunerile de la Centru (cf. Tudor Răţoi, *Partidul Naţional Liberal în Mehedinţi (1875-1947)*, Craiova, Editura de Sud, 1999, p. 60-61). Vezi şi „Scandal între liberalii sătmăreni", în *Dreptatea*, anul II, nr. 243, luni, 6 august 1928, p. 2.

decanul baroului Ilfov, să accepte conducerea organizaţiei constănţene ca formă de a-şi maximiza propria poziţie pe plan local şi central[4]. Abil faţă de jocurile politice locale, însă dornic să deţină o poziţie de forţă în partid, Istrate Micescu a acceptat conducerea oferită, dar a condiţionat-o de ratificarea prealabilă a Delegaţiei permanente centrale a liberalilor. Ceea ce, finalmente, nu s-a întâmplat[5].

În dificultăţile ulterioare decesului lui Ionel Brătianu, atitudinea „independentă" a membrilor a fost sever sancţionată, în interesul unităţii şi disciplinei de partid. I. G. Duca a transmis protestatarilor un răspuns nefavorabil pentru numirea lui Istrate Micescu, respingându-se recunoaşterea – la nivelul organizaţiei centrale – altui comitet judeţean decât cel condus de Vasile P. Sassu[6]. Mai mult, Virgil Andronescu, Paul Dobrescu, căpitanul Stelian Stănescu şi Grigore Roşu, cei care votaseră moţiunea prin care se solicita proclamarea lui Micescu drept şef al organizaţiei, au fost excluşi pentru „fapte repetate de tulburare, nedisciplină şi imoralitate", prin decizia comitetului judeţean, confirmată ulterior şi de direcţiunea centrală a partidului[7].

Repercusiunile asupra politici liberale, locale şi centrale, au fost importante. Conform unei note informative de partid din 11 iulie 1928 (prin urmare, posibil discreditoare la adresa celor excluşi, găsind o justificare pentru decizia comitetului central al PNL), dizidenţii constănţeni ajunseseră la o înţelegere cu deputatul Lepadatu pentru trecerea la naţional-ţărănişti, fiind nevoie doar de confirmarea conducerii PNŢ[8]. Din motive pe care nu le cunosc, acest traseu nu a putut fi parcurs, excluşii structurând însă în 1930 organizaţia locală a formaţiunii conduse de Gheorghe Brătianu. Pe de altă parte, atitudinea dură şi nedemocratică a conducerii centrale l-a dezamăgit pe Istrate Micescu, el fiind tentat să plece din partidul liberal; deşi vice-preşedinte al Adunării deputaţilor, el nu a mai prezidat şedinţele Camerei

[4] Raţiunea alegerii lui Istrate Micescu este dată de întrunirea grupării dizidente din 8 ianuarie 1928, atunci când V. Andronescu susţinea „alegerea în fruntea organizaţiei a unei personalităţi „cu multă trecere şi autoritate pe lângă cei mari" (*Dobrogea jună*, anul XXIV, nr. 5 din 10 ianuarie 1928, *apud* Valentin Ciorbea, *Evoluţia Dobrogei între 1918-1944. Contribuţii la cunoaşterea problemelor geopolitice, economice, demografice, sociale şi ale vieţii politice şi militare*, Constanţa, Editura Ex Ponto, 2005, p. 324).

[5] În perioadă, circula informaţia că Istrate Micescu ar fi refuzat şi postul de ministru pentru şefia organizaţiei de la Constanţa (N. Constantinescu, „Cu oameni mari despre lucruri mici. Istrate Micescu", în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an I, nr. 5, joi, 22 martie 1928, p. 1). Asupra eşecului grupului din jurul lui Micescu, vezi şi *Dreptatea*, anul II, nr. 71, miercuri, 11 ianuarie 1928, p. 2-3.

[6] Constituirea unei conduceri paralele le apărea liderilor de la Bucureşti ca un „act neserios şi profund regretabil în împrejurările de astăzi" (*Dacia*, anul XV, nr. 6 din 11 ianuarie 1928, *apud* Valentin Ciorbea, *op. cit.*, p. 325)

[7] *Viitorul*, an XXI, nr. 5982, duminică, 29 ianuarie 1928, p. 3. Confirmarea excluderii în *Viitorul*, an XX, nr. 5992, vineri, 10 februarie 1928, p. 3. Un caz oarecum similar la organizaţia Dâmboviţa a Partidul Naţional Liberal (în *Viitorul*, an XX, nr. 5944, marţi, 13 decembrie 1927, p. 4)

[8] ANIC, fond familia Brătianu, dos. 468, f. 150.

şi nici nu a mai participat la şedinţe[9]. Cunoscutul avocat şi jurist a rămas un marginal în partid, în anii '30 el orientându-se politic spre georgişti şi, ulterior, spre formulele carliste de putere[10].

Cea mai importantă dizidenţă liberală din anii '20, întrucât s-a constituit ca o organizaţie liberală separată şi a afectat scorurile electorale locale ale P.N.L., a fost structurată de Ion Ionescu-Quintus în cadrul organizaţiei din Prahova a liberalilor români. Colaborator fidel al fostului lider judeţean, Alexandru Radovici[11], Ionescu-Quintus devenise după război, în 1919, preşedinte al filialei liberale din Prahova, el reprezentând o instituţie locală în sine, ca elector performant, capabil să controleze politic judeţul. În contextul votului universal şi al bulversării realităţii puterii de după 1918, faptul fusese determinant pentru conducerea centrală a partidului[12]. Însă stilul său de conducere, bazat pe controlul administraţiei, l-a adus în conflict cu o grupare preponderent urbană a organizaţiei, coalizată în jurul lui Dem. I. Nicolaescu. Importanţa simbolică şi electorală a filialei prahovene a partidului a determinat încercarea de mediere a conflictului de către Centru. Însuşi Ion I. C. Brătianu, alături de I. G. Duca, Ion Inculeţ şi Gheorghe Tătărescu au participat la congresul judeţean din noiembrie 1926, prezenţă motivată şi de înscrierea grupării takiste din jurul lui Stelian Popescu în organizaţia de Prahova. Compromisul rezultat, cu instituirea funcţiei de preşedinte de onoare pentru I. Ionescu-Quintus, Dem I. Nicolaescu câştigând poziţia de lider deplin, chiar dacă în comitet partizanii aparţineau ambelor grupări, nu l-a mulţumit pe fostul şef al organizaţiei[13]. Marginalizat, el a încercat să forţeze după moartea lui Ionel Brătianu o rediscutare a situaţiei din partid, convocând nestatutar congresul judeţean, la care au participat, cu precădere, doar proprii adepţi. În pofida medierii încercate o dată în plus de la Centru, prin N. Chirculescu şi N.N. Săveanu, ruptura s-a oficializat în februarie 1928, prin excluderea în fapt a celor care încălcaseră Statutul organizaţiei. Liberalii cunoşteau o dizidenţă importantă în Prahova, avându-l ca vector de imagine şi de influenţă pe Ion Ionescu-Quintus, dar cuprinzând o serie de factori administrativi şi politici semnificativi în regiune, precum Spirea Sorescu, ales senator în 1927 şi fost prefect

[9] „Informaţii", în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an I, nr. 3, joi, 8 martie 1928, p. 3.

[10] Deşi tratează doar episodic implicarea politică a lui Istrate Micescu, vezi şi lucrarea apologetică în bună măsură a lui Mircea Duţu, *Istrate N. Micescu. O legendă a vieţii juridice româneşti. Viaţa. Opera. Moştenirea*, Bucureşti, Editura Economică, 2000.

[11] Intelectual socialist, cu studii juridice la Paris şi la Bruxelles, trecut la liberali o dată cu „trădarea" generoşilor, Alexandru Radovici a ajuns ca membru al P.N.L., şef al organizaţiei Prahova, primar al oraşului şi ministru în guvernul Ionel Brătianu la Industrie şi Comerţ (1914-1916).

[12] Costin Vrânceanu, *O istorie a liberalismului politic în Prahova. 1875-1948*, Ploieşti, Editura Ploieşti-Mileniul III, 2007, p. 57-58. În momentul puterii, din martie 1922, I. Ionescu-Quintus a fost, de altfel, recompensat pentru acţiunea de reorganizare a formaţiunii în Prahova şi pentru scorul electoral prin desemnarea lui ca vice-preşedinte al Camerei Deputaţilor.

[13] *Ibidem*, p. 72-77.

în guvernarea liberală anterioară (1922-1926), Gogu Fotescu, deputaţii N. Constantinescu-Bordeni şi Gogu Zamfirescu, dr. I. Negrutzi etc.[14] Deşi noul grup liberal era unul manifest politic, având chiar un oficios (*Viitorul Prahovei*) ca mijloc de difuzare a mesajului, nu cunosc un proiect coerent al celor grupaţi în jurul lui Ionescu-Quintus. Ei materializau o fractură la nivelul judeţului între influenţa liberală în mediul urban, semnificativă pentru partidul oficial din jurul lui Dem. I. Nicolaescu, şi controlul organizaţiilor rurale ale liberalilor prahoveni, unde-l regăsim pe fostul lider, devenit dizident faţă de P.N.L. De altfel, la alegerile locale din octombrie 1928, Ionescu-Quintus s-a aliat electoral cu ţărăniştii d-rului N. Lupu, reuşind, prin scorul electoral obţinut, să facă irelevantă victoria grupării liberale oficiale în faţa naţional-ţărăniştilor[15]. În 1930, dizidenţii liberali din Prahova, cu N. Constantinescu-Bordeni în prim-plan, dar fără I. Ionescu-Quintus, au aderat la formaţiunea lui Gheorghe Brătianu[16].

Ca o concluzie parţială, aceste sciziuni au afectat marginal Partidul Naţional Liberal. Dependenţi de un context de putere şi de o reţea clientelară locală, figuri precumpănitor administrative, nici Virgil Andronescu şi nici Ionescu-Quintus nu aveau anvergura naţională de a pune în discuţie fundamentele doctrinare sau politice ale partidului; nici nu îşi propuneau, de altfel, aşa ceva. „Dizidenţa" lor era un răspuns la marginalizarea personală pe care au cunoscut-o, generatoare de o revoltă faţă de impunerea Centrului în dauna organizaţiei judeţene. După momentul de revoltă, de răzvrătire, ei nu s-au integrat altor formaţiuni de factură ţărănisto-conservatoare, naţionalistă, socialistă etc., ci au tins, mai mult sau mai puţin direct, să se întoarcă în cadrul P.N.L.[17].

Însă în anii '30, după revenirea lui Carol II şi instaurarea unui nou tip de sociabilitate politică în jurul noului rege, contestarea Partidului Naţional Liberal a fost mult mai articulată organizaţional şi ideologic, cu atragerea unor intelectuali din

[14] *Ibidem*, p. 82-84. Vezi şi „Armonia liberală e… deplină", în *Dreptatea*, anul II, nr. 293, joi, 4 octombrie 1928 sau publicaţii locale, precum *Informatorul*, Ploieşti, anul I, nr. 28 10 septembrie 1927; *Lumina*, Ploieşti, anul I, nr. 10, 7 februarie 1928, *apud* Constantin Dobrescu, Mihai Rachieru, Ioan Şt. Baicu (editori), *Viaţa politică prahoveană. 1919-1938. Documente*, Ploieşti, Scrisul Prahovean-Ceraşu, 2000, p. 140.

[15] Costin Vrânceanu, *op. cit.*, p. 87-88. Scorurile electorale ale dizidenţilor au fost modeste, în scădere, şi la alegerile locale din martie 1930, ei blocându-i însă pe liberalii din jurul lui Dem. I. Nicolaescu, atât electoral, cât şi în raport cu centrul partidului.

[16] Pe ansamblu, organizaţia liberală din Prahova a fost probabil una din cele mai afectate, după cea din Iaşi, desigur; pe lângă dizidenţii Gogu Fotescu sau Spirea Sorescu, care s-au alăturat imediat noului concurent liberal, o serie de lideri şi de tineri s-au îndreptat spre fiul lui Ionel Brătianu, precum Constantin Papazopol, primarul oraşului Văleni etc. (*Informatorul*, anul V, nr. 8, 21 iunie 1930, *apud* Constantin Dobrescu ş.a. (editori), *op. cit.*, p. 194).

[17] Ion Ionescu-Quintus s-a întors de întors de altfel în 27 mai 1932, el oferindu-şi bunele oficii pentru a media disputa dintre Dem. I. Nicolaescu şi tânărul şi impetuosul tânăr liberal, inginerul Petre Bejan, care-şi acuza liderul de partid de metode anacronice de conducere şi de a realiza mobilizarea politică (Costin Vrânceanu, *op. cit.*, p. 103).

spaţiul civic sau prin reformularea principiilor liberale. Mai ales disidenţa Gheorghe Brătianu, dar punctual şi cea a lui Ion Th. Florescu, a generat concurenţa reală în spaţiul politic al liberalismului, cu crearea unor formaţiuni integratoare pe direcţia liberală.

Contextul Restauraţiei a deţinut un rol semnificativ în constituirea acestor disidenţe şi el trebuie explicat. Pe lângă aprecierea noului Rege, dornic să lovească într-un Partid Naţional Liberal ostil şi să reducă posibilitatea de opoziţie a lui Vintilă Brătianu, noile grupări au beneficiat de simpatia interesată a adversarilor politici, mai ales a naţional-ţărăniştilor, surprinşi de forţa de adaptare a partidului Brătienilor, după decembrie 1928, şi speriaţi de propria eroziune politică. Scăderea potenţialului de decizie publică a liberalilor le dădea speranţa păstrării guvernării[18].

Nu numai naţional-ţărăniştii sau cei care sprijineau manifest proiectul politic carlist au clamat destrămarea formaţiunii care structurase în mare măsură societatea românească. Tentaţia de a exclude Partidul Naţional Liberal condus de Vintilă Brătianu din spaţiul public a fost mare la acel moment[19]. Cultul politic premodern al unităţii şi autorităţii, practicat anterior şi de partidul Brătienilor ca formă de impunere a propriilor acte, contribuia la convingerea multora că, împotrivindu-se noului Rege, liberalii acţionau împotriva intereselor naţionale. Desemnaţi ca „reprezentanţi ai României vechi", „bătrâni intriganţi" ai culiselor politice care urmau să dispară cu necesitate o dată cu venirea noului Rege[20], ei constituiau, implicit, cauza primă a dificultăţilor pe care le cunoştea societatea. Obsedaţi de posibila unanimitate care să se coaguleze în jurul „Craiului Nou", presa şi formaţiunile politice deopotrivă au dorit construirea unui nou partid liberal avându-l în frunte pe Gheorghe Brătianu. O generaţie liberală nouă era cerută pentru însănătoşirea „bătrânului" organism liberal. Legitim prin numele pe care-l purta, prin cariera ştiinţifică şi prin prestigiul de savant în domeniul istoriei neamului, prin poziţia politică deţinută, de şef al celei mai importante organizaţii din Moldova istorică, George Brătianu a fost privilegiat în abordările publicistice şi politice, acţiunea sa

---

[18] Victor Iamandi îi acuza pe naţional-ţărănişti, în 1930, că găsiseră un teren mai favorabil pentru sfărâmarea forţei politice a liberalilor, datorită schimbărilor în ordinea constituţională; ei stimulaseră, în acest scop, ambiţii politice şi realizaseră tovărăşii cu adversarii fireşti. Finalmente, eşuaseră, provocând indirect „procesul de limpezire interioară a partidului liberal şi eliminarea excrescenţelor morbide din partid" (*Discursul D-lui Victor Iamandi*, rostit în şedinţa din 22 august 1932 a Adunării Deputaţilor, în *Partidul Naţional-Liberal şi situaţiunea ţării. Cuvântările rostite de d-nii: I.G. Duca, Const. I.C. Brătianu, Alex. Lapedatu, Ioan Botez şi Victor Iamandi – la Discuţiunea Mesajului în sesiunea extraordinară din iulie-august 1932* –, Bucureşti, Imprimeriile Independenţa, 1932, p. 86).

[19] Vezi abordarea pe larg a problemei în articolul meu, Ovidiu Buruiană, „Partidului Naţional Liberal în perioada post Restauraţie (iunie 1930). Rezistenţă şi adaptare politică", în *Analele Ştiinţifice ale Universităţii Al. I. Cuza din Iaşi" (serie nouă). Istorie*, tomul LVI-LVII, 2010-2012 (în curs de apariţie).

[20] A. de Herz, „Aspecte Parlamentare", în *Cronica Politică şi Parlamentară*, anul II, nr. 56, vineri, 13 iunie 1930, p. 9.

căpătând conotaţia unei revoluţii în cadrul liberalismului românesc. Sprijinirea fiului lui Ionel Brătianu a fost manifestă, publicistic şi administrativ, cum au acuzat ulterior liberalii rămaşi în jurul lui Vintilă Brătianu şi I. G. Duca. Supuşi blamului public şi unui linşaj mediatic, „vechii" liberali nu au ezitat să vorbească despre agresiunea violentă discursiv împotriva lor[21].

Din perspectivă istorică şi politologică însă, îmi este greu să regăsesc o criză organizaţională a partidului liberal, care să explice evoluţiile cunoscute în spaţiul liberalismului românesc de după anul 1930. De altfel, apariţia „spontană" a disidenţelor liberale ridică mai multe probleme de abordare şi de interpretare, pe care voi încerca să le sistematizez în cele ce urmează, plecând de la cele mai cunoscute, partidul format în jurul lui Gheorghe Brătianu şi gruparea de la „Omul Liber" constituită în jurul lui Jean Th. Florescu, considerată de mulţi observatori, cu maliţiozitate, ca „al treilea partid liberal"[22]. Zona mea de interes este reprezentată mai puţin de istoria formaţiunilor liberale nou create, deşi acestea sunt vag cunoscute chiar multor istorici şi ar merita o tratare separată. Ceea ce mă preocupă aici este realitatea rupturii, gândită ca o modalitate de înţelegere a structurii partidului liberal, a legitimităţii sale în spaţiul public, şi consecutiv, a eşecului disidenţelor în anii '30.

Disidenţa reprezintă istoria mai puţin a unei instituiri în spaţiul public ca forţă autonomă, cât procesul unei revolte împotriva ordinii recunoscute; expresie a marginalizării, ea nu a fost abordată în teoria politică. Marii teoreticieni ai partidului

[21] Liderul liberal de la Timişoara, Avram Imbroane observa atacul formidabil împotriva partidului liberal; el recunoştea că nu era primul, ci doar cel mai concentric, întreaga presă având reclamă gratuită pentru transfugi, pentru acţiunea celor nerăbdători, preocupaţi de perspectivele satisfacerii ambiţiilor personale, aşa cum se exprima el. Partidul liberal trecea cel mai greu examen politic, fiind asaltat, ca niciodată în istoria sa, de intrigă, de momeli şi perspective, concluziona omul politic bănăţean („Partidul Liberal şi opinia publică", în *Renaşterea*, nr. 24 din 3 iulie 1930, *apud* dr. Avram Imbroane, *Testament politic. Din publicistica unui liberal bănăţean*, ediţie îngrijită de Adrian Onică, Roxana Pătraşcu, cuvânt înainte de Mihai Şora, prefaţă de Constantin Jinga, cronologie de Remus Jurca-Unip, *in memoriam* Horia Musta, Timişoara, Editura Marineasa, 2003, p. 280-281). La rândul său, într-una din discuţiile Camerei la Mesaj, în 1931, acuzat că liberalii au coborât trecutul şi simbolurile partidului prin cartelul electoral cu guvernul Iorga, I.G. Duca afirma că „d-voastră aţi sperat cu toţii, după 8 Iunie anul trecut, că steagul partidul naţional liberal va rămâne înclinat pentru totdeauna în viaţa politică a acestei ţări" („Partidul Naţional-Liberal şi Coroana", în *Viitorul* anul XXIII, nr. 7021, joi, 2 iulie 1931, p. 1).

[22] Alte disidenţe nu sunt cunoscute în Partidul Naţional Liberal, deşi unii autori discută şi despre unele facţiuni locale, despărţite în acel moment de vechea formaţiune, precum Partidul Liberal din Constanţa, condus de C. Chiriac sau Partidul Tineretului Liberal din Prahova; în ultimul caz, cred că este mai curând o confuzie cu acţiunea întreprinsă de inginerul Petre Bejan (Pompiliu Tudoran, *Partidele politice din România în deceniul al patrulea*, rezumatul tezei de doctorat, Bucureşti, Universitatea din Bucureşti, 1983, p. 11).

politic, de la Moisei Ostrogorski, Robert Michels la Maurice Duverger[23], refuză abordarea autonomă a subiectului, totul fiind prezentat din perspectiva organizaţiei: de la un punct, o dizidenţă uzurpă un drept al organizaţiei. Dizidenţa este, în mare măsură, procesul unei exproprieri politice. Dar pentru a exista, ea trebuie să concentreze elementele puterii unui partid: formalismul, cultura organizaţională, exerciţiul puterii (dimensiunea teleologică) şi racordarea ideologică. Este tentantă tratarea sociologică a „dizidenţei" în termeni psiho-medicali, ca o devianţă, în raport cu norme instituite, sau ca alienare, refuz şi ruptură; dar, în fapt, dizidenţa este o chestiune de putere, de refuz al disciplinei organizaţiei şi, mai ales, a autorităţii liderului.

2. „Georgiştii". Partidul Naţional Liberal Gheorghe Brătianu

> „Ca de atâtea ori în istorie, când copii distrug ceea ce au zidit părinţii, Gheorghe Brătianu a săpat la temelia Partidului Liberal, a slăbit Partidul Liberal, divizându-l, dezorientându-l, paralizându-i efectiv posibilitatea de mişcare şi de manevră. Prin aceasta, consolidând pe duşmanul ireconciliabil al partidului creat şi mărit de înaintaşii săi…" (Amedeu Bădescu)[24].

Ca subiect al istoriei politice, Gheorghe Brătianu ridică dificultăţi de abordare. În primul rând, de natură subiectivă. Demersul reconstitutiv şi analitic al activităţii în plan politic al celui care era fiul lui Ionel Brătianu şi, totodată, marele istoric, membru al Academiei Române la 30 de ani şi profesor la cea mai veche instituţie de învăţământ superior din ţară, Universitatea de la Iaşi (ulterior, şi la cea din Bucureşti), este marcat de empatia istoricilor cu personajul în discuţie. Plasat mult timp la indexul istoriografiei ca reprezentant al burgheziei liberale şi al orientării germanofile a unei părţi a oamenilor politici în preajma celui de-al Doilea Război Mondial, Gheorghe Brătianu a fost recuperat în ultima parte a perioadei comuniste,

---

[23] Vezi, în principal, Robert Michels, *Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy*, translated by Paul Eden and Paul Cedar, The Free Press, New York, Collier-MacMillan Limited, London 1966 [1915] (ediţia românească, în traducerea Andreei Năstase, *Partidele politice. Studiu sociologic al tendinţelor oligarhice din democraţia modernă*, a apărut în 2011 la Editura Antet din Bucureşti); Moisei Ostrogorski, *La démocratie et l' organisation des partis politiques*, Paris, 1902; Maurice Duverger, *Les partis politiques*, Paris, Librarie Armand Colin, 8-édition, 1973; pentru referinţe mai apropiate din ştiinţele politice Pierre Bréchon, *Partidele politice*, traducere de Marta Nora Ţărnea, Adina Barvinschi, Cluj-Napoca, Editura Eikon, 2004 şi George Voicu, *Pluripartidismul. O teorie a democraţiei*, Bucureşti, Editura All, 1998 mi-au fost de ajutor în definirea problemei.

[24] Amedeu Bădescu, *Scurt istoric al Partidului Naţional Liberal Român*, vol. I, *1928-1934*, în Biblioteca Academiei Române, Arhiva Istorică, fond XV, dos. 1053, f. 9, *apud* Narcis Dorin Ion, *Gheorghe Tătărescu şi Partidul Naţional Liberal (1944-1948)*, Bucureşti, Editura Tritonic, 2003, p. 15.

într-un efort mai general al regimului de integrare a elitelor interbelice în eposul naţional-ceauşist[25]; după 1990, studiile despre Gheorghe Brătianu s-au înscris, în mare măsură, aceluiaşi trend, sfârşitul tragic în închisoarea comunistă de la Sighet impietând asupra abordării neutre a activităţii politicianului liberal şi determinând tonul apologetic al textelor[26]. Există, în acelaşi timp, o fragilitate metodologică a discutării cazului reprezentat de Gheorghe Brătianu şi de Partidul Naţional Liberal

[25] Studiile serioase şi oneste nu au lipsit, mai ales venite din partea istoricului ieşean Victor Spinei, „Gheorghe I. Brătianu între vocaţia istoriei şi tentaţiile vieţii politice", în volumul pe care l-a coordonat, dedicat lui Gheorghe Brătianu (*Confluenţe istoriografice româneşti şi europene. 90 de ani de la naşterea istoricului Gheorghe I. Brătianu*, Iaşi, Universitatea „Al. I. Cuza", 1988, p. 241-356), dar şi dinspre I. Ciupercă, „Gheorghe I. Brătianu şi succesiunea uriaşului. Repere", în *Ibidem*, p. 221-240. De asemenea, V. Râpeanu, „Gheorghe I. Brătianu", studiu introductiv, în Gh. I. Brătianu, *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti*, ediţie Valeriu Râpeanu, Bucureşti, 1980, p. V-LXXVI.

[26] Vezi studiul lui Şerban Papacostea, „Gheorghe I. Brătianu: istoricul şi omul politic", în *Revista Istorică*, serie nouă, tom 4, 1993, nr. 1-2, ianuarie-februarie (număr dedicat memoriei lui Gheorghe I. Brătianu, „marele istoric român căzut la datorie în anii represiunii comuniste" de către Institutul de istorie „N. Iorga", Bucureşti), p. 19-32; aşa cum indică încă de pe copertă, numărul era unul omagial, Gheorghe Brătianu fiind prezentat din perspectiva tragicului sfârşit. Perspectiva „savantului-soldat" a fost îmbrăţişată şi de Ion Toderaşcu în studiul introductiv „Gheorghe I. Brătianu. Un savant şi un soldat", în Gheorghe I. Brătianu, *Cuvinte către români. Zece conferinţe şi prelegeri*, ediţie, studiu introductiv, note şi indice de Ion Toderaşcu, Iaşi, Editura Universităţii „Al. I. Cuza", 1996, p. I-LXII. La rândul lor, Petre Otu şi Aurel Pentelescu, în *Gheorghe I. Brătianu. Istorie şi politică*, Bucureşti, Editura Corint, 2003 sau Aurel Pentelescu, *În faţa istoriei. Gheorghe I. Brătianu (1898-1998). La 50 de ani de la moartea sa*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2003 construiesc un mesaj asemănător, recuperator-moral al marelui istoric; o perspectivă neutră, dar referitoare, mai mult, la perioada anilor 1945-1949, care a putut fi surprinsă prin documentele aflate în fondul *Gh. Brătianu* din Arhiva SRI (ulterior Arhiva CNSAS), ne-o oferă Claudiu Secaşiu, în „Contribuţii privind biografia istoricului Gheorghe I. Brătianu (anii 1945-1953)", în *Revista Istorică*, serie nouă, tom IX, 1998, nr. 5-6, mai-decembrie, Bucureşti, Editura Academiei Române, p. 321-341. Bazându-se pe acelaşi fond documentar al Arhivelor CNSAS, dar preocupaţi de a reda calvarul savantului din anii instaurării regimului de „democraţie populară", cercetătorii Aurel Pentelescu şi Liviu Ţăranu oferă un studiu introductiv asupra lui Gheorghe Brătianu, dominat însă de subiectivitate („Martiriul şi moartea unui mare savant – Gheorghe I. Brătianu (1898-1953)", în *Gheorghe I. Brătianu în dosarele Securităţii. Documente. Perioada domiciliului obligatoriu. Arestarea. Detenţia. Moartea (1947-1953)*, selecţia documentelor, studiu introductiv, note şi addenda Aurel Pentelescu, Liviu Ţăranu, prefaţă Acad. Dinu Giurescu, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2006, p. 11-46). La ora actuală există o organizaţie, *Societatea Academică „Gheorghe I. Brătianu"*, care derulează şedinţe comemorative (vezi Ovidiu Pecican, „Liberalism şi militantism", în *Observatorul cultural*, an 11, 2010, nr. 552, 29 aprilie-5 mai, p. 30). Asupra partidului înfiinţat de Gheorghe Brătianu, o lucrare foarte recentă, din 2013, aparţine Gabrielei Gruber, *Partidul Naţional Liberal – Gheorghe Brătianu*, prefaţă de Vasile Ciobanu, Iaşi, Editura Institutul European, 2013, pe care nu am văzut-o încă.

georgist, cum a fost cunoscută formaţiunea sa încă din perioada interbelică. Acţiunea lui depăşeşte clasica istorie politică orientată spre biografic, spre evoluţia particulară, autonomă, a marilor personalităţi. Poate mai mult decât în cazul lui Nicolae Iorga, un alt mare istoric al perioadei, capitalul simbolic ştiinţific al profesorului ieşean, potenţat de cel al numelui, a fost investit în spaţiul public, cu efecte însemnate asupra actorilor puterii. Din această perspectivă, a unei istorii mai curând culturale a politicului, analiza asupra lui Gheorghe Brătianu ca om politic trimite la societatea românească dintre cele două războaie mondiale, văzută în ansamblul ei, cu întârzierea de dezvoltare a vieţii publice, cu mecanismele adeseori premoderne de recunoaştere socială şi de plasare a intelectualului în câmpul puterii[27]. Prin urmare, în analiza *georgismului*, descrierea „pozitivistă" a faptelor privitoare la constituirea şi evoluţia publică a primei dizidenţe liberale importante de după 1918, trebuie însoţită de abordarea modalităţii în care „savantul" Gheorghe Brătianu este proiectat în prim-planul politicii în perioada interbelică, în condiţiile apetenţei lui reduse, până atunci, pentru manifestarea publică de acest tip.

2.1. Realitatea unui nou partid liberal. Faptele

Revenirea surprinzătoare în România a prinţului Carol şi încoronarea lui sub numele de Carol al II-lea (iunie 1930) au determinat ruptura de Partidul Naţional Liberal a celui care era fiul lui Ionel Brătianu, personajul central al politicii româneşti în deceniul al treilea al secolului XX[28]. Chemat de Carol, tânărul profesor universitar a venit în mare grabă la Bucureşti pentru a se întâlni cu prinţul exilat, manifestându-şi devotamentul faţă de acesta şi de acţiunea sa. Întâlnirile pe care

[27] Există o bibliografie occidentală importantă în această direcţie, a rolului public-politic al intelectualului, venită mai curând din domeniul sociologiei şi care trimite la responsabilităţile intelectualului în secolul XX. Vezi Gyorgy Konrad, Ivan Szelenyi, *The Intellectuals on the Road to Class Power. A Sociological Study of the Role of the Intellectuals in Socialism*, Yale University, 1978; Andras Bozóki (ed.), *Intellectuals and Politics in Central Europe*, Budapest and New York, Central European University Press, 1999; Mark Lilla, *The Reckless Mind: Intellectuals in Politics*, New York, 2001 etc.; vezi şi Catherine Verdery, *Compromis şi rezistenţă. Cultura română sub Ceauşescu*, traducere de Mona şi Sorin Antohi, Bucureşti, Humanitas, 1994 sau Mihai Dinu Gheorghiu, *Intelectuali în câmpul puterii. Morfologii şi traiectorii sociale*, Iaşi, Polirom, 2007.

[28] Ion I. C. Brătianu, refondatorul formaţiunii liberale în anii premergători Primului Război Mondial, a fost omul politic care a gestionat atât crearea României Mari în 1918, cât şi, ulterior, construirea noului stat prin reforme şi politici de integrare (perioada este cunoscută în istoriografie drept „decada brătienistă"). De asemenea, el este cel care a determinat şi excluderea lui Carol în ordinea succesiunii la tronul României (actul din 4 ianuarie 1926). Moartea liderului liberal în noiembrie 1927 a creat un vid de putere şi a declanşat criza regală, încheiată cu actul Restauraţiei carliste. Vezi studiul meu, Ovidiu Buruiană, „Partidul Naţional Liberal la sfârşitul anului 1927", în *Istorie şi conştiinţă,* Iaşi, Editura Universităţii „Al. I. Cuza", 2001, Supliment al *Analele Ştiinţifice ale Universităţii Al. I. Cuza din Iaşi" (serie nouă). Istorie*, tom XLVI-XLVII, 2000-2001, p. 330-344.

Gheorghe Brătianu le-a avut cu liderii propriei formaţiuni, Vintilă Brătianu sau Ion Inculeţ, au exprimat mai curând diferendul decât preocuparea de a se ajunge la o poziţie negociată[29].

2.1.1. Congresul de la „Frascati" şi înfiinţarea unui nou partid naţional liberal

Urmare a acestei atitudini, de recunoaştere şi de sprijinire simbolică a Restauraţiei, Gheorghe Brătianu a fost exclus din partidul liberal la 9 iunie 1930, fermitatea etică a lui Vintilă Brătianu prevalând, în comitetul de direcţie al partidului reunit de urgenţă, asupra oricăror calcule politice privind unitatea partidului sau asocierea dintre liberalismul românesc şi numele de *Brătianu*. Or, eliminarea dintr-o structură din care faci parte în mod voluntar induce ca atare marginalitatea într-un spaţiu de manifestare până atunci familiar. Şi cu toate că se subsuma discursului majoritar al momentului, dar situându-se în afara poziţiei oficiale a partidului liberal, radical anti-Carol, situaţia politică a lui Gheorghe Brătianu devenise foarte fragilă în zilele Restauraţiei. Din perspectiva noului rege, nu existase o conspiraţie internă (aşa cum au revendicat mulţi contemporani) vizând aducerea lui pe tron, mişcare care să-l plaseze favorabil pe tânărul profesor universitar într-o acţiune de durată după iunie 1930[30]. Guvernul de concentrare dorit de Carol pentru a sugera unanimitatea schimbării în ordinea monarhică era o întreprindere mai curând punctuală şi a eşuat în faţa jocului practicat cu abilitate de Iuliu Maniu şi de Partidul Naţional-Ţărănesc. Sub raport simbolic, fiul lui Ionel Brătianu nu putea fi legat decât de partidul liberal, orice altă apartenenţă reducându-i semnificativ capitalul politic. Momentul de cumpănă al propriei evoluţii a fost depăşit prin întâlnirea pe care a avut-o, imediat după eliminarea din partid, cu o serie de lideri liberali de rangul al doilea (Istrate Micescu, Jean Th. Florescu, Ion Sân-Georgiu, Ştefan Tătărescu, Al. G. Donescu,

[29] Atitudinea lui Gheorghe Brătianu din acele zile cunoaşte mai multe momente confuze, chiar la nivelul propriului discurs justificator, ţinut ulterior la Iaşi: contactarea sa de către A.S.R. Principele Regent Nicolae; mijlocul de transport pentru a ajunge la Bucureşti (cu automobilul, aşa cum menţionează Victor Slăvescu, în *Note şi însemnări zilnice*, vol. I, ediţie îngrijită, cuvânt înainte şi indice de Georgeta Penelea-Filitti, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1996, p. 51, sau cu aeroplanul, aşa cum precizează Constantin Argetoianu, în *Memorii. Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. X, partea a VIII-a (1932-1934), ediţie şi indice de Stelian Neagoe, Bucureşti, Editura Machiavelli, 1997, p. 39, în al doilea caz punându-i-se la dispoziţie un avion al armatei); faptul că nu a stabilit o legătură telefonică directă cu Vintilă Brătianu, aducându-l pe acesta în faţa faptului împlinit, la Bucureşti întâlnindu-se mai întâi cu un agent devotat al Regelui, Gabriel / Gavrilă Marinescu (cf. Sabina Cantacuzino, *Din viaţa familiei I. C. Brătianu*, vol. II, îngrijire de ediţie, studiu introductiv şi note dr. Elisabeta Simon, Bucureşti, Editura Albatros, 1996, p. 246), şi după aceea cu unchiul şi cu şeful său de partid etc. Evident, întrebarea majoră era reprezentată de motivaţia ascunsă a convocării, aici interpretările fiind multiple.

[30] Vezi studiul meu, Ovidiu Buruiană, „Partidul Naţional Liberal şi actul Restauraţiei (iunie 1930). Problema puterii sub regele Carol al II-lea (I)", în *Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol" din Iaşi*, tom XLII, 2005, p. 271-294.

Athanasie Constantinescu, Costin Sturdza şi George Slama), deoarece a permis articularea unui demers coerent cu privire la ruptură. Dezacordul faţă de impunerea conducerii centrale liberale nu mai era individual, ci colectiv. El exprima o frustrare mai generală şi putea constitui o platformă pentru reunirea nemulţumiţilor din partid. Tot în ziua de 9 iunie acel an, întrunirea organizaţiei Partidul Naţional Liberal din culoarea de Albastru a Bucureştilor, structură aflată sub conducerea lui Al. Vasilescu-Valjean, a protestat oficial împotriva hotărârii Comitetului Executiv liberal de a nu recunoaşte noua regalitate instituită în persoana lui Carol al II-lea. În context, *Moţiunea* adoptată cu acest prilej considera excluderea lui Gheorghe Brătianu ca fiind „nedreaptă şi nulă”[31]. Evident, organizaţia liberală din Iaşi (şi, se pare, cea din Covurlui, deşi aici lucrurile sunt mai curând confuze în lipsa unei poziţii manifeste a liderilor) a avut o poziţie similară, membrii comitetului judeţean ieşean considerând că Gheorghe Brătianu exprimase poziţia majorităţii membrilor organizaţiei[32].

Apelul lansat de Gheorghe Brătianu în ziua de 11 iunie 1930 către membrii Partidului Naţional Liberal contura poziţia sa după excludere şi sciziune. Restabilirea „raporturilor fireşti cu Coroana”, care domina mesajul, era justificată de tradiţie, amintirea rolului jucat de bunic şi de tată (Ion C. Brătianu şi Ion I. C. Brătianu) pe lângă Carol I şi Ferdinand I ipostaziind Partidul Naţional Liberal ca „cel mai statornic apărător al Coroanei şi al Dinastiei” şi delegitimând astfel atitudinea lui Vintilă Brătianu sau I.G. Duca. Argumentului conjunctural i se adăuga unul structural, nevoia de a impune o înnoire profundă de metode şi de concepţii în cadrul partidului. „Reîntoarcerea la un liberalism sincer şi sănătos, care să însemne mai multă libertate de conştiinţă şi o descătuşare a energiilor individuale comprimate în anii din urmă”, suplinea gestul singular din momentul Restauraţiei şi era menit să ofere explicaţia internă revoluţiei dorite în partid[33].

Momentul oficial al rupturii şi al naşterii unei noi structuri politice s-a consumat câteva zile mai târziu, pe 15 iunie 1930, deşi poziţia conducerii centrale a liberalilor români se nuanţase declarativ în raport cu noul Rege. Însă, din perspectiva celor care o contestaseră pentru atitudinea adoptată în zilele Restauraţiei, întoarcerea în partid nu mai era posibilă. Pentru Gheorghe Brătianu, o asemenea acţiune, chiar trecând peste aspectele de orgoliu personal alimentate de anturajul lui, putea compromite cariera sa politică[34]. Din raţiuni de legitimare, el şi-a convocat apropiaţii la Bucureşti, adunare rămasă în memoria contemporanilor drept

---

[31] *Dreptatea*, anul IV, nr. 798, miercuri, 11 iunie 1930, p. 4.

[32] La întrunirea organizaţiei din Covurlui, Gheorghe Brătianu lansa un apel prin care chema partidul să restabilească raporturi fireşti cu purtătorul Coroanei; în moţiunea adoptată, membrii delegaţiei permanente dezaprobau lupta dusă împotriva Regelui şi subliniau necesitatea ca partidul să revină la tradiţia monarhică, mai ales după actul încoronării, realizat „cu forme legale” (apud *Dreptatea*, anul IV, nr. 800 şi 801, din 13 şi 14 iunie 1930, vineri-sâmbătă, paginile 1 din fiecare număr).

[33] Partidul Naţional Liberal, *Apelul D-lui Gheorghe Brătianu lansat în ziua de 11 Iunie 1930 către membrii Partidului Naţional Liberal*, Cluj, f.a. [1933], p. 3-4.

[34] Victor Spinei, *op. cit.*, p. 269.

„congresul de la Frascati". În afara vorbitorilor, participanţii sunt greu de identificat, ca nume şi ca număr. Ca supoziţie, în condiţiile unei manifestaţii organizată într-un timp foarte scurt, ei erau mai ales prietenii politici ai lui Gheorghe Brătianu, intelectuali care au considerat că se pot individualiza în plan politic şi, finalmente, membrii liberali din Bucureşti, în special din structurile conduse de Alexandru Vasilescu-Valjean şi Vasile Pană Buescu (sectoarele Albastru şi Negru). De altfel, confuzia a fost majoră, la nivel simbolic încercându-se inducerea ideii de regăsire a Partidului Naţional Liberal. În sala „Frascati" se desfăşurase şi adunarea finală a delegaţilor reuniţi în congresul liberal din luna mai a aceluiaşi an[35]; în plus, Gheorghe Brătianu revendica partidul ca atare, desemnând întrunirea din iunie drept congres în dorinţa de a conferi legitimitate formaţiunii politice născânde prin actul rupturii sale. „Cucerirea" Partidului Naţional Liberal printr-o acţiune „de jos" a fost miza enunţată a manifestării, proiectată ca o reacţie a membrilor formaţiunii faţă de criza de conducere creată în partid prin politica liderilor „vechi" faţă de restauraţie. În contextul adunării, unii liberali au acuzat „eclipsa de conducere a partidului condus de Vintilă Brătianu", „voinţa unei vieţi publice noi" şi adeziunea la formaţiunea născândă a unor întregi filiale ale partidului liberal sau a unor profesori universitari (declaraţia ultimă fiind citită de C.C. Giurescu)[36]. Întrunirea nu avea un program de fractură, altul decât problema Restauraţiei. Apelul semnat de vicepreşedintele organizaţiei liberale din culoarea de Negru, Vasile Pană Buescu, pentru întrunirea de duminică, 15 iunie 1930, trimitea la conducătorii organizaţiilor liberale din ţară şi capitală „care urmau să-şi rostească cuvântul lor de dragoste şi devotament către M. S. Regele Carol II"[37]. Entuziasmul febril faţă de noul rege, în pofida ploii de vară din acea zi, a caracterizat discursurile lui I. Al. Vasilescu-Valjean, cel care a deschis întrunirea, colonelului Ştefan Tătărescu (fratele lui Gheorghe Tătărescu), Ion Sân-Georgiu, Horia Furtună, V. Ispir, Constantin Ifrim de la Iaşi, Şaban Făgeţel din Dolj, preotului Vasilescu (din Prahova) sau istoricului C.C. Giurescu. Alegerea noului şef nu a surprins pe nimeni. Gheorghe Brătianu aducea cu sine numele care să confere individualitate noii formaţiuni, dar şi un capital simbolic important care, investit în politică, putea produce adeziuni semnificative. Ideea de continuitate cu vechea tradiţie liberală a fost, de asemenea,

[35] Vezi studiul meu, Ovidiu Buruiană, „Ritualul puterii în România interbelică. Congresul Partidului Naţional Liberal din mai 1930", în *Ideologii politice şi reprezentări ale puterii în Europa*, studii reunite de Alexandru-Florin Platon, Bogdan-Petru Maleon, Liviu Pilat, Iaşi, Editura Universităţii „Al. I. Cuza" Iaşi, 2009, p. 329-362.

[36] Sub raportul organizaţional puteau fi menţionaţi Nunucă Protopopescu (Satu Mare), Manolescu (Dâmboviţa), Jima Niculescu (Ialomiţa), Cămărăşescu (Gorj), M. Băileanu (Mehedinţi), Popescu-Ilenţa (Putna), Dumitrescu Agraru (Fălticeni), Zamfirescu (Râmnicu-Sărat), Marin Popescu (Olt), N. Zigre (Bihor), D. Blaga (Cluj), Aurel Milea (Someş), C. Zaharescu (Durostor), Cioc (Teleorman), Athanasiu (Cerna-Vodă), Al. Crihan, V. Pană-Buescu şi dr. Atanasiu (sectoarele Capitalei).

[37] Cf. Direcţiei Generale a Poliţiei Capitalei, nota din 14 iunie 1930 (ANIC, fond Direcţia Generală a Poliţiei, dos. 60/1930, f. 8).

esenţială pentru noua conducere[38]. Într-o forţare istorică şi ideologică evidentă, Constantin Ifrim considera că, dacă ar fi trăit, Ionel Brătianu ar fi făcut gestul fiului, pentru că nu socotea intangibil *actul de la 4 ianuarie*[39].

Invocarea tatălui a fost făcută şi de Gheorghe Brătianu în discursul său ca preşedinte al noii formaţiuni, întrucât el reprezenta sursa majoră de legitimitate şi de proiectare a puterii. Noul lider asocia două simboluri ale discursului liberal, Ionel Brătianu şi Monarhia, investite ca „tradiţie profund monarhică a tatălui", drept o condiţie a existenţei politice a Partidului Naţional Liberal şi o modalitate de devalorizare a celorlalţi. Gheorghe Brătianu a încercat să-şi motiveze gestul de ruptură prin inadaptarea formaţiunii conduse de Vintilă Brătianu la noile realităţi. Exacerbarea luptei politice şi criza economică din societatea românească făcuseră din revenirea lui Carol, în perspectiva lui, o soluţie cvasi-mesianică, intransigenţa liberalilor semnificând, după marele istoric, „o acţiune de învrăjbire naţională". Justificatori, termenii discursului lui Gheorghe Brătianu sunt totodată cei ai ordinii instituite prin Restauraţie. În registrul acelei „histoire-bataille" naţionale, a luptei arhetipale dintre bine şi rău, imaginile creionate textual erau menite să-i marginalizeze pe vechii liberali, prezentaţi drept adepţi ai „războiului civil" şi ai conspiraţiei antinaţionale. Expectativa faţă de Rege preconizată de comitetul central din 9 iunie 1930 al Partidului Naţional Liberal însemna „rămânerea în umbră", ca o forţă a răului ce pândea „cu neîncredere şi cu ură" greutăţile posibile ale viitorului. Regele, ca simbol tangibil, şi poporul, prezentat mai curând în termeni medievali şi nu de voinţă naţională, erau sursele puterii în societate. Inadecvarea în raport cu această realitate politică, făcea necesară reformarea vechii formaţiuni liberale, reconstruirea ei în fapt.

Gheorghe Brătianu preconiza, astfel, o acţiune în cadrul organizaţiilor oficiale ale liberalismului românesc. Această perspectivă asumată iniţial era susţinută de cultura politică a liberalilor români, dominată de ideea disciplinei şi a unităţii partidului în jurul familiei Brătianu; în argumentaţia de început a georgiştilor, fiul liderilor fondatori nu putea fi exclus printr-un vot convenţional, „smuls în pripă", „sub presiune şi teroare". Gheorghe Brătianu încerca să sublinieze faptul că mişcarea pe care o structura nu putea fi socotită o disidenţă, ci înnoirea organismului politic liberal, restaurarea integrală a valorilor morale şi a libertăţii de gândire. El se proiecta ca salvatorul liberalilor români, cel care ridica steagului secular al partidului în numele tineretului şi al adaptării la spiritul democratic al vremii[40].

---

[38] „Congresul de la Frascati (Bucureşti)", în *Mişcarea Liberală. Buletinul Săptămânal de Propagandă şi Informaţii al Partidul Naţional-Liberal de sub şefia D-lui Gheorghe Brătianu* (în continuare *Mişcarea Liberală*…), anul I, nr. 1, joi, 21 august 1930, p. 3.

[39] Prin actul de la 4 ianuarie 1926, dat sub guvernul Ion I. C. Brătianu, Parlamentul dominat de liberali ratifica renunţarea la tron a prinţului moştenitor Carol în favoarea fiului său minor, Mihai.

[40] „Discursul d-lui Gheorghe Brătianu (Frascati)", în *Mişcarea liberală*, anul I, nr. 1, joi, 21 august 1930, p. 3-4.

Aşa cum iterează discursiv Gheorghe Brătianu, liberalii care se găseau la Frascati pe 15 iunie 1930 aveau credinţa că erau încă în partid, discutând de restaurarea prestigiului tradiţional al acestuia sub o nouă orientare şi conducere; ideea de salvare a formaţiunii liberale din greul impas în care fusese aruncată de conducătorii tradiţionali, prin conflictul deschis cu Regele şi cu sentimentul unanim al Naţiunii, conferea actului de ruptură un statut generos, de impuls refondator al grupului liberal. Marginalitatea politică şi dificultăţile de exprimare publică în care se găsea Partidul Naţional Liberal condus de Vintilă Brătianu şi I. G. Duca, precum şi anumite presiuni dinspre organizaţiile judeţene liberale, l-au îndemnat pe fiul lui Ionel Brătianu să încerce substituirea în fapt a vechii formaţiuni cu promisiunea noului început. El dădea numele de „partid naţional liberal" adunării pe care a organizat-o, mizând şi forţând totodată dezagregarea vechiului partid.

2.1.2. Consolidarea în teritoriu

După adunarea de la Frascati, conotată drept moment inaugural, o serie de întruniri publice ale susţinătorilor noii atitudini liberale au avut loc în oraşele României, în vara anului 1930, mai ales acolo unde existaseră nemulţumiri în perioada anterioară faţă de conducerea centrală, manifestându-se chiar veleităţi de autonomizare. Constanţa, Ploieşti, Cluj, Bălţi, Craiova, Bucureşti, sectorul de Galben, Tecuci, Găeşti (în Dâmboviţa), Galaţi etc. au fost bornele organizării noii formaţiuni[41]. Tendinţa de instituţionalizare a unui alt partid era evidenţiată prin

[41] Întrunirea de la Constanţa a fost prima organizată, pe 29 iunie 1930, alegerea nefiind întâmplătoare; aici existau nemulţumiri semnificative şi personalităţi liberale vizibile local care se împotriviseră conducerii centrale, fiind excluse din partid sau marginalizate, precum Istrate Micescu, marele orator şi jurisconsult, Virgil Andronescu, fostul primar al oraşului, Ion N. Roman, V. Ispir ş.a. La Ploieşti, unde georgiştii s-au întâlnit o săptămână mai târziu, pe 6 iulie, fiinţase de asemenea o puternică disidenţă constituită în jurul lui I. Ionescu-Quintus, care a refuzat însă să participe la noua mişcare; însă Ştefan Tătărescu, Ion Verzea, Ion Papazol, Ion Sân-Giorgiu, N. Constantinescu-Bordeni, C. C. Giurescu, George Valentin Bibescu s-au regăsit pe noua platformă politică; la Cluj, în 13 iulie 1930, s-au întâlnit cu Gheorghe Brătianu liderii noii orientări a PNL din Transilvania, precum Ştefan Fabius, Amos Frâncu, Petre Meteş, N. Plopşor, N. Zigre, Octav Boeriu. Primul congres regional al noului partid a fost considerat cel de la Bălţi, din 27 iulie, la el participând Eusebiu Popovici de la Bălţi, avocatul Cerescu din Hotin, Vasile Secară din Soroca, Vidraşcu de la Tighina, dr. Sârbulescu din Lăpuşna, Sărăţeanu din Ismail, Popovici din Cahul şi protoereul Bălteanu; ca invitaţi, îi regăsim pe Xenofon Eraclide din cadrul organizaţiei Iaşi, profesorul Tafrali, Sterie Diamandi, Gheorghe Flondor, C. Ifrim, Damian Bogdan, Constantin Toma. Întrunirea din 3 august de la Craiova a reprezentat una din marile manifestaţii ale noului partid, cu impact public, la ea ţinând discursuri, printre alţii, factori locali (Dem. Stoenescu sau Făgeţel) şi centrali ai formaţiunii, precum Victor Papacostea, profesorul Matei, Horia Furtună, Sân Georgiu, Plopşor, Vasilescu-Valjean, Istrate Micescu, C. Toma, arhitect Cantacuzino, C. Ifrim, Radu Budişteanu şi Gheorghe Brătianu însuşi. Întruniri de o amploare redusă au fost organizate şi în Sectorul de Galben (miercuri 6 august), la Tecuci (10 august, considerat drept congres), cu

statutul de „congrese de înfiinţare" conferit unor adunări locale relative ca semnificaţie. Călătoria întreprinsă în Transilvania, în iulie 1930, de Gheorghe Brătianu cu un grup de prieteni politici (arhitectul G. M. Cantacuzino, Alexandru Rosetti, Victor Papacostea şi C. Henţescu) mărturisea nevoia de manifestare naţională a noii mişcări. Dinamica deosebită a acestor acţiuni de organizare reprezenta încercarea de valorificare a momentului favorabil din plan politic, dominat de confuzia ce domnea în teritoriu în cadrul Partidului Naţional Liberal, de sprijinul simbolic interesat al Regelui şi de suportul logistic oferit de autorităţile administrative[42]. Din acest motiv, congresele de înfiinţare s-au precipitat în lunile acelui an, având loc chiar mai multe adunări într-o zi. Modul în care se constituiau organizaţiile judeţene ale noului partid este ilustrat de procesul-verbal de la Dorohoi: partizanii noului lider formau un comitet de acţiune, care începea o mişcare energică în interiorul vechii organizaţii liberale pentru a-i atrage pe membrii săi la mişcarea georgistă[43]. La Iaşi şi în Covurlui s-a renunţat la organizarea congreselor, deoarece georgiştilor le-a plăcut să creadă că „toată masa liberală" a trecut de partea lui Gh. Brătianu[44]. Întrunirile nu au fost lipsite de incidente, precum cazul menţionat de Inspectoratul Regional de Poliţie Bucureşti, cu privire la întrunirea din 6 iulie de la Ploieşti, unde indivizii care strigaseră „Trăiască dl Vintilă Brătianu" au fost maltrataţi; de cealaltă parte, un grup de „liberali-vintilişti" îl bătuseră pe directorul ziarului local „Acţiunea Prahovei", care se declarase georgist[45].

Substituirea conducerii liberale a partidului nu a fost un succes în cadrul filialelor judeţene pentru grupul din jurul lui Gheorghe Brătianu. Destul de curând, alături de începutul organizării nemijlocite, luările de cuvânt au desemnat realitatea unei formaţiuni distincte de cea a vechilor liberali. Vorbitorii sunt aceeaşi, Vasilescu-Valjean, Horia Furtună, Istrate Micescu şi Gheorghe Brătianu – un semn al dorinţei de a controla mesajul noii mişcări. Tradiţia şi succesiunea, plecând de la familia Brătianu, atitudinea faţă de Restauraţie a conducerii, nevoia de înnoire a partidului liberal, ca idei şi metode, rezumă, în această primă fază de existenţă, noua identitate şi lupta politică a formaţiunii conduse de Gheorghe Brătianu. Nu a existat

participarea lui Valeriu Bulgaru, sau Găeşti (Dâmboviţa, 17 august), cu prezenţa avocatului Ionescu-Pătroaia (în *Mişcarea Liberală*, anul I, nr. 1, joi, 21 august 1930, p. 4-15). O altă întrunire importantă a avut la Galaţi, marţi 26 august, cu fostul deputat C. Ignat, inginerul Deleanu, dr. Răutu ş.a.

[42] Călătoria, având ca ţel final regiunea munţilor Apuseni, se făcuse cu două automobile, un Rolls Royce al lui Gheorghe Brătianu (deşi fusese afectat anterior de un accident la Paşcani) şi o altă maşină, americană, a arhitectului G.M. Cantacuzino (Constantin C. Giurescu, *Amintiri / 1*, Bucureşti, Editura Sport-Turism, 1976, p. 195 şi 255-258).

[43] *Mişcarea Liberală*, anul I, nr. 2, joi, 28 august 1930, p. 15.

[44] *Mişcarea Liberală*, anul I, nr. 4, sâmbătă, 20 septembrie 1930, p. 3; Victor Iamandi, rememorând ruptura produsă în 1930, afirma că în organizaţia vechilor liberali rămăseseră abia zece sau cincisprezece tovarăşi (în *Viitorul*, anul XXIV, nr. 7356, sâmbătă, 6 august 1932, p. 2).

[45] ANIC, fond Direcţia Generală a Poliţiei, vol. I, dos. 60 / 1930, f. 11.

un program, ci mai mult o atitudine. De asemenea, discursul nu precizează lupta pentru guvernare ca fiind esenţială, cabinetul Maniu şi naţional-ţărăniştii nefiind obiect al criticii georgiştilor. Prezentarea lui Gheorghe Brătianu ca un „Făt Frumos aşteptat de Ţară – Ileana Cosânzeana ca să fie mântuită”[46] era metaforică şi, mai curând, abstractă, în pofida textului folcloric. Programul s-a structurat pe parcurs, în această fază a coagulării tendinţele fiind multiple şi adeseori contradictorii, în funcţie de modul în care noii liberali înţelegeau liberalismul şi propria lor menire publică. Deşi mulţi au acuzat sărăcia ideilor, realitatea unui nou Partid Naţional Liberal era dificil de contestat, mişcarea condusă de Gheorghe Brătianu reunind notorietatea şi experienţa politică a unor lideri şi electori liberali (Constantin Toma, Constantin Ifrim, de la Iaşi, I. Vasilescu-Valjean la Bucureşti, C. Ignat, inginerul Deleanu de la Galaţi, N. Zigre la Oradea, Virgil Andronescu la Constanţa, N. Constantinescu-Bordeni în Prahova, Iuliu Coste la Timişoara etc.), cu capitalul simbolic al unor tineri intelectuali de valoare (C.C. Giurescu, Alexandru Rosetti, Victor Papacostea ş.a.). Alegerile care au urmat în anul 1931 au oferit legitimitate electorală noii formaţiuni.

Hotărârea cu care Gheorghe Brătianu s-a pronunţat pentru noul rege, în conflict cu atitudinea partidului, a condus la excluderea sa. Dar „a tăia craca putredă”, după cum s-a exprimat Vintilă Brătianu, nu a fost un lucru simplu, în condiţiile în care Partidul Naţional Liberal era măcinat de nemulţumirile mai multor organizaţii, determinate de ambiţii şi resentimente locale; pe de altă parte, discursul public dominat de cerinţa înnoirii conducerii cu caracter „autocrat” şi de acuzele la adresa influenţei exercitate de cercurile bancare, grupate în jurul Băncii Naţionale, şi-a pus amprenta şi asupra membrilor de partid ca atare, mai cu seamă asupra tineretului liberal. Gheorghe Brătianu a reuşit astfel să-i adune în jurul său pe nemulţumiţii organizaţiilor judeţene. Foarte importantă a fost mobilizarea celor care se plasau în zona liberalismului politic în mod pasiv, mai curând civic, dar care nu agreau forma „bancară” a partidului. Intelectualii care au aderat la iniţiativa lui Gheorghe Brătianu în urma apelului lui C. C. Giurescu, mulţi din ei fără o implicare politică semnificativă până atunci, subliniau necesitatea reînnoirii ideologiei şi a programului Partidului Naţional Liberal, revenirea la ideile generoase care marcaseră începutul acestei formaţiuni, ca formă de a depăşi „scleroza bancară” care o ameninţa[47].

[46] Ştefan Anastasiu la congresul din Tighina (26 august 1930), în *Mişcarea Liberală*, anul I, nr. 3, joi, 4 septembrie 1930, p. 8.

[47] Restaurarea integrală a valorilor morale şi a libertăţii de gândire, neafectate de preocupări exclusiv personale sau materiale, erau idei care se structurau intelectual în jurul lui Gheorghe Brătianu, văzut ca „noul stegar al liberalismului”; fiul lui Ionel Brătianu reprezenta, conform aderenţilor, garanţia cea mai sigură că idealul etic profesat se va împlini. Apelul, larg răspândit prin ziare, era iscălit de 32 de persoane, multe dintre ele provenind din mediul universitar: C.C. Giurescu, profesor la Universitatea din Bucureşti, Alexandru Rosetti, conferenţiar la Universitatea din Bucureşti, Scarlat Lambrino, profesor la Universitatea din Bucureşti, Vintilă Mihăilescu, docent la Universitatea din Bucureşti, Petre P. Panaitescu, conferenţiar la Universitatea din Bucureşti, Radu Vulpe, docent la

Implicarea lor evidenţia dorinţa de schimbare a vieţii politice, în ideea de a face să predomine talentul, energia şi moralitatea, considerându-se că intelectualii erau purtătorii ideilor dezirabile în societate.

2.2. Raţiunile unui gest de ruptură

Momentul rupturii intervenite în PNL a fost disputat şi reinterpretat, ca orice eveniment inaugural ce oferă maximum de legitimitate. Preambul al acestei discuţii şi al lecturilor diferite şi divergente purtate de liberali ca elemente de discurs public în anii '30, excursul asupra lui Gheorghe Brătianu, gândit ca scurtă incursiune biografică, este o necesitate metodologică, deoarece trimite, adesea, la eşafodajul argumentativ al părţilor („vechii" şi „noii" liberali) aflate, foarte curând, într-un conflict total.

2.2.1. Gheorghe I. C. Brătianu. Scurtă perspectivă biografică

Gheorghe Brătianu s-a născut la 3 februarie 1898 (21 ianuarie după stilul vechi), la Ruginoasa, ca fiu al lui Ion I. C. Brătianu şi al Mariei Moruzi-Cuza, căsătoriţi legal în scopul legitimării copilului. Deşi începutul ar putea indica o astfel de abordare, nu am să insist pe biografia, cunoscută de altfel, a marelui istoric[48]. Din perspectiva evenimentelor care interesează aici, două serii de fapte merită, cred, menţionate în legătură cu viaţa lui Gheorghe Brătianu. În primul rând, faptul că a fost crescut de mama lui şi de familia acesteia, tatăl recăsătorindu-se cu Eliza Ştirbei. Nu a

Universitatea din Bucureşti, Iosif Gabrea, docent la Universitatea din Bucureşti, Grigore Florescu, doctor în litere, asistent universitar, Victor Papacostea, profesor la Seminarul Central, Gheorghe Lazăr, profesor la Seminarul Pedagogic Universitar, Grigore Niculescu, profesor la Liceul „Gh. Lazăr", dr. N. Colfescu, ing. Şt. Gheorghiu, C. Sassu, doctor în Litere, Paul Nicorescu, profesor la Universitatea din Iaşi, preotul Vasile Radu – viitor traducător, împreună cu Gala Galaction, al Bibliei –, profesor la Universitatea din Chişinău, Constant Grecescu, asistent universitar, Dim. Mazilu, asistent universitar, Marin Popescu-Spineni, profesor secundar, Radu Perianu, profesor secundar, Vasile Cristescu, profesor secundar, membru al Şcolii Române din Roma, Emil Vârtosu, profesor secundar, Traian Cristescu, doctor în Litere, profesor secundar, Ion G. Berceanu, inginer-agronom, Aurelian Sacerdoţeanu, doctor în Litere, profesor la Şcoala superioară de arhivistică şi paleografie, Ion C. Băcilă, profesor secundar, Const. Preda, institutor, licenţiat în Litere, Dan M. Iliescu, învăţător, licenţiat în Litere, D. Bodin, Ion Vârtosu, Victor Dumitriu, Ştefan Popescu etc. „Odată cu Gheorghe Brătianu începe o nouă eră în viaţa politică a ţării, cu primarea intereselor statului, moralitate în viaţa publică, ceea ce conferea un mare rol intelectualilor ca purtătorii cuvântului bun în păturile largi ale poporului. Ideea de implicare în făurirea unei lumi noi mai bună şi mai luminoasă", menţiona C.C. Giurescu în *Apel* („Manifestul profesorilor către intelectuali din întreaga ţară", în *Mişcarea Liberală*, anul I, nr. 2, joi, 28 august 1930, p. 13-14; Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 253-254).

[48] Deşi unele amănunte sunt discutabile (căsătoria de convenienţă dintre părinţii lui Gheorghe Brătianu la presiunea lui Sebastian Moruzi etc.), cea mai completă biografie a istoricului o regăsim în Victor Spinei, *op. cit.*, p. 242-263. Vezi, de asemenea, şi Sabina Cantacuzino, *op. cit.*, p. 236-246.

întreţinut relaţii cu tatăl său în mod constant decât după decembrie 1909, moment în care, după o tentativă de asasinat, Ionel Brătianu a cerut să-şi vadă fiul. Raporturile stabilite cu Brătienii au fost în general bune, mai ales Sabina Cantacuzino fiind percepută drept protectoarea tânărului[49]. Se adaugă şi capitalul simbolic dobândit de Gheorghe Brătianu prin participarea ca voluntar la războiul mondial şi, mai ales, prin formarea sa intelectuală sau poziţia academică. Gheorghe Brătianu a făcut studii strălucite de istorie, după cele de drept, finalizate la Universitatea din Iaşi. Cursurile urmate la Paris (la Sorbona, École Practique des Hautes Études şi École des Chartes), care i-au permis obţinerea licenţei în Litere, teza de doctorat în istorie susţinută la Cernăuţi şi, ulterior, în capitala Franţei, cercetarea academică de valoare indiscutabilă şi cariera universitară pe care a început-o la Iaşi, la 25 de ani, i-au conferit o anvergură de tânăr savant, ales ca membru corespondent al Academiei încă din 1928, la propunerea lui Nicolae Iorga[50].

În 1926, imensul prestigiu al tânărului de 28 de ani a fost convertit în capital politic, Gheorghe Brătianu devenind membru al organizaţiei ieşene a Partidului Naţional Liberal. Un an mai târziu, la 12 octombrie 1927, deşi tânărul profesor universitar se afla la Paris, comitetul judeţean al PNL Iaşi îl desemna drept preşedinte al organizaţiei locale, înlocuindu-l pe Constantin Crupenski, numirea fiind validată în decembrie acelaşi an, de Vintilă Brătianu, în contextul morţii lui Ionel Brătianu şi a necesităţii de a menţine unitatea partidului[51].

2.2.2. Lectura „georgistă" asupra rupturii

Decelabilă încă din momentul Frascati, motivaţia gestului lui Gheorghe Brătianu apare cantonată, dinspre georgişti, în limitele raţionalităţii politice şi ea poate fi descrisă pe cel puţin două paliere: a acţiunii din zilele de 6-8 iunie 1930 şi a atitudinii faţă de partid în ansamblu.

[49] Nu comentez aici diferitele afirmaţii care se pot face în legătură cu acest aspect, faptul că Gheorghe Brătianu, crescut între femei, „era moale" (după cum îl caracterizase Ionel Brătianu într-o discuţie cu Sabina Cantacuzino, nemulţumit că fiul său nu fusese dat la o şcoală publică) şi timid, fiind împins la acţiune politică de soţia sa, Elena Sturdza, cu care se căsătorise la sfatul mamei sale, fără ca Ionel Brătianu să fie întru totul de acord, dar nici neputându-se opune. Plecând de la notaţiile Sabinei Cantacuzino, Petre Otu afirmă chiar că acţiunea lui din 6-8 iunie 1930 i-a fost inspirată în totalitate de soţia ambiţioasă şi voluntară („Cuvânt înainte", în Petre Otu, Aurel Pentelescu, *op. cit.*, p. 7). Asupra raporturilor din familie, cu relaţia intimă dintre Elena Brătianu şi generalul Mihail Racoviţă, chiar în anii comunismului, în timpul domiciliului forţat pe care l-a cunoscut Gheorghe Brătianu între 1947 şi 1950, vezi şi *Gheorghe I. Brătianu în dosarele Securităţii*…

[50] Vezi, Lucian Nastasă, „G. I. Brătianu – drumul spre împlinirea unei vocaţii", în Victor Spinei (coord.), *op. cit.*, p. 195-206; I. Ciupercă, *op. cit.*, în *Ibidem*, p. 221-240; Anişoara Popa, „Gh. I. Brătianu, profesor la Universitatea din Iaşi", în *Ibidem*, p. 207-220; Victor Spinei, *op. cit.*, în *ibidem*, p. 244-263.

[51] Pentru mai multe detalii, vezi Ovidiu Buruiană, *Partidul Naţional Liberal la sfârşitul anului 1927*..., p. 340.

În 18 iunie 1930, la clubul liberal din Iaşi, Gheorghe Brătianu prezenta în faţa propriilor susţinători versiunea sa asupra despărţirii de partidul liberal. În momentul reîntoarcerii lui Carol, el se afla la Iaşi, pregătind Congresul profesorilor de istorie, în calitate de preşedinte al Comitetului de organizare. Chemat la Bucureşti, la ora 5 dimineaţa de A.S.R. Principele Regent Nicolae, la solicitarea Principelui Carol abia sosit în ţară, i s-a pus la dispoziţie avionul (prin grupul de aviaţie de la Iaşi) sau automobilul ca mijloace de transport. Loial partinic, el l-ar fi anunţat telefonic, prin Ion Inculeţ, pe Vintilă Brătianu că seara urma să ajungă la Bucureşti. Întâlnirea cu unchiul său nu a fost calmă, deşi Gheorghe Brătianu l-a informat mai curând doar despre chemarea Prinţului Regent, considerând că *ar fi fost o necuviinţă să nu răspundă* (subliniere în text); el îşi justifica gestul şi prin interesul pe care partidul îl avea într-o legătură cu Carol, în cunoaşterea intenţiilor acestuia. Replica lui Vintilă Brătianu arată însă tensiunea momentului, el spunându-i fiului lui Ionel Brătianu că „te voi vedea mâine şi te voi judeca după faptele tale!" Potrivit lui Gheorghe Brătianu, întâlnirea de la Cotroceni, cu Regentul Nicolae şi cu Principele Carol, s-a înscris în limitele normalităţii politice, prin ideea formării unui guvern de concentrare, din care tânărul profesor universitar urma să facă parte. Faptul că Gheorghe Brătianu îl prezintă pe principele Carol ca fiind fără resentimente la adresa liberalilor – pentru atitudinea acestora în timpul crizei regale – constituia justificarea *à posteriori* a propriei acţiuni. Consultările liderului de la Iaşi de a doua zi dimineaţa cu Dinu Brătianu şi Constantin (Bébé) Brătianu, în scopul de a transmite lui Vintilă Brătianu mesajul princiar de conlucrare non-partizană, trecând peste vechea adversitate, au trezit bănuielile liderului liberal cu privire la adevărata miză a întâlnirii. El nu a mai acceptat să-şi reîntâlnească nepotul, convins de abilitatea lui Carol care, conştient de puterea şi importanţa Partidului Liberal, realizase prin Gheorghe Brătianu o manevră de poziţionare publică, arătându-şi dorinţa de unitate politică şi generozitatea regală faţă de adversari. Pe 9 iunie, în Comitetul Central al partidului, liderului de la Iaşi i s-a cerut (singurul căruia i se solicita o asemenea afirmare) solidarizarea cu actul de la 4 ianuarie 1926. Declaraţia trimisă comitetului, prin care şi-a exprimat solidaritatea cu Partidul Naţional Liberal, dar se împotrivea „acţiunii de învrăjbire naţională", a constituit premisa şi, totodată, justificarea excluderii[52]. Autosituarea în postura victimei politice – în sensul că acţiunea lui ar fi fost cea corectă în formă şi în fond –, iar conducerea liberală comiţând abuzul moral, anunţa a doua parte a explicaţiei. Gheorghe Brătianu se prezenta drept cel care dorea reformarea unui partid liberal, anacronic şi depăşit de evenimente. Această a doua parte a explicaţiei se structurează treptat, pe măsură ce lupta politică împotriva „vechilor liberali" s-a radicalizat.

[52] „Partidul Naţional-Liberal şi regele Carol al II-lea. Impresionanta expunere a d-lui prof. Gheorghe I. Brătianu", în *Mişcarea*, anul XXIV, nr. 136, vineri, 20 iunie 1930, p. 1; vezi şi *Mişcarea Liberală*, anul I, nr. 4, sâmbătă, 13 septembrie 1930, p. 16.

2.2.3. Gheorghe I. Brătianu, „Succesorul"

Lectura „tradiţională" asupra rupturii, în sensul că ar proveni dinspre liberalii din jurul lui Vintilă Brătianu, a fost mult mai elaborată. Scopul ei era de a delegitima acţiunea lui Gheorghe Brătianu, prezentând-o ca „trădare", „impostură" şi „veleitarism". În subtext, acuzele la adresa celui plecat din partid s-au structurat până la nivelul invectivelor, ziarul *Ordinea* condus de Dimitrie Burilleanu, dar având suportul financiar de culise al lui Tancred Constantinescu[53], fiind purtătorul unui mesaj extrem de radical la adresa „georgiştilor".

Din raţiuni ce ţin de subiect, nu mă opresc asupra textului de presă care-l demonizează pe Gheorghe Brătianu (într-o manieră trivială cel mai adesea), ci asupra unei broşuri apărută în preajma alegerilor generale din iulie 1932, moment de apogeu al tensiunii şi competiţiei dintre cele două partide liberale. *Acte, explicaţiuni şi precizări asupra cazului Gheorghe Brătianu. Demascarea impostorului*, tipărită la Iaşi, era menită să invalideze pretenţiile competitorului liberal chiar în locul în care recunoaşterea sa publică, profesională şi politică, era maximă. Dincolo de calomnierea lui Gheorghe Brătianu, considerat „impostor" pentru că pretindea denumirea de Partid Naţional Liberal pentru mişcarea pe care o conducea şi pentru revendicarea tradiţiei, broşura exprima cel mai concentrat punctul de vedere al vechilor liberali cu privire la evenimentele din iunie 1930. Nu ştim cine este autorul broşurii. Unele amănunte din text şi faptul că ea apărea la Iaşi ne duc cu gândul la Victor Iamandi, noul lider local. El îşi asumase lupta împotriva predecesorului său, fiind mandatat în acest sens de conducerea centrală a partidului[54]. După autorul / autorii materialului, acţiunea „trădătorului" din vremea Restauraţiei îşi avea geneza în 1927. În pofida reticenţelor majore ale lui Ionel Brătianu, Gheorghe Brătianu solicitase – conform textului acuzator – poziţia de şef al organizaţiei liberale de la Iaşi numai pe considerentul numelui şi al relaţiei filiale cu preşedintele partidului[55]. Rechizitoriul

[53] Asupra ziarului *Ordinea* vezi studiul meu, Ovidiu Buruiană, „Presa liberalilor români între cele două războaie mondiale. Cazul ziarului *Ordinea*", în *Analele Ştiinţifice ale Universităţii Al. I. Cuza din Iaşi" (serie nouă). Istorie*, tom LIV-LV, 2008-2009, p. 267-285.

[54] Unele argumente (mai ales cele privitoare la obţinerea „fără merite" a catedrei universitare, natura raporturilor dintre tată şi fiu etc.) apăruseră anterior sub semnătura lui Victor Iamandi în ziarul bucureştean *Ordinea* (vezi Victor Iamandi, „Cum a ajuns G. Brătianu la Universitate. Fapte şi constatări", în *Ordinea*, anul III, nr. 534, 11 septembrie 1930, p. 1-2; Idem, „Spulberarea unei legende", în *Ordinea*, anul III, nr. 529, 10 septembrie 1930, p. 4).

[55] PNL, *Partidul Naţional Liberal. Acte, explicaţiuni şi precizări asupra cazului Gh. Brătianu. Demascarea impostorului*, Iaşi, Institutul de Arte Grafice Brawo, 1932, p. 5-6. Cuvintele lui Ionel Brătianu adresate lui Victor Iamandi cu privire la Gheorghe Brătianu sunt discutabile (ele sunt asumate la cinci ani după rostirea lor), dar se încadrau ca formă şi fond în maniera de gândire a liderului liberal: „Ceiace aţi făcut la Iaşi este nu numai o neîngăduită greşeală, este o adevărată provocare faţă de mine: întâi ca şef de partid care nu pot accepta asemenea procedeie şi apoi ca părinte care, cunoscându-l bine pe Gheorghe, nu-i voiu permite niciodată să-şi înceapă cariera politică în asemenea

pus pe seama lui Ionel Brătianu structura textul de condamnare a fiului. El concentra toate temele dezvoltate cu violenţă de ziarele liberale: punerea sub semnul întrebării a prestigiului profesional, ambiţia politică nejustificată prin merite personale, ci doar prin numele de „Brătianu", slăbiciunea sa de caracter de care profitau cei care îl înconjurau („oculta bizantină" care dorea să facă din el, cu orice preţ, o „personalitate cârmuitoare a partidului"). Ambiţiei nejustificate a lui Gheorghe Brătianu de a ajunge conducătorul partidului naţional liberal doar pe baza eredităţii, liberalii îi opuneau incompetenţa, mediocritatea fostului lider de la Iaşi, dovedită cu ocazia Congresului din mai 1930, favoritismul de care se bucurase la obţinerea catedrei universitare şi, mai ales, faptul că atenta la tradiţiile partidului, premisă a succeselor politice din istoria modernă a românilor[56]. Pentru a-l denigra şi mai mult,

---

împrejurări necorecte şi nedemne. Dvs. nu-l cunoaşteţi pe Gheorghe. Eu l-am consiliat, încă din anul trecut, să nu se amestece în politică, ci să rămână la catedra care i s-a dat numai ca o obligaţie pentru dânsul de a dovedi ulterior prin muncă şi lucrări serioase că o merită. I-am spus că, totuşi dacă vrea să facă politică, aceasta trebuie să se întâmple mai târziu, când va dovedi că reprezintă ceva prin propriile lui străduinţe, când maturitatea îi va defini şi personalitatea şi capacitatea sa în această direcţie, iar ca o primă ucenicie l-am sfătuit să se înscrie în organizaţia de la Fălticeni şi nu la Iaşi unde situaţia e cu desăvârşire anevoioasă. Nu-i era permis tocmai lui Gheorghe Brătianu să încalce drepturile şi meritele altora, atunci când prin nimic nu făcuse dovada că are aptitudini pentru politică şi locuri de răspundere. Numele pe care-l poartă nu poate constitui, nici într-un caz, titlul necesar, pentru a obţine situaţiile politice care se cuceresc treptat prin acţiune, merite reale şi sacrificii (…), şefia sa de astăzi, smulsă prin mijloace incalificabile, nu voiu admite-o nicio dată! E bine să luaţi la cunoştinţă că atâta timp cât eu voi trăi, nu-i voiu tolera să ia prin uzurpaţie o situaţie de preşedinte de organizaţie pentru care nu are nici chemarea, nici pregătirea şi nici meritele corespunzătoare. Dacă veţi persista în această chestiune, voiu face să apară o scrisoare a mea, prin care, public, în calitate de şef de partid şi de părinte îl voi dezavua cu toată hotărârea…" (*Ibidem*, p. 31-32).

[56] *Ibidem*, p. 36-37, conform vechilor liberali, în cadrul congresului din mai 1930 Gheorghe Brătianu fusese însărcinat să alcătuiască raportul pentru învăţământ; însă acesta a fost respins de Vintilă Brătianu (şi de dr. C. Angelescu) ca fiind o „compoziţie puerilă"; datorită numelui, i s-a menţinut calitatea de raportor, dar era pus să refacă raportul; în comisie, textul rezoluţiei a fost citit însă de Ion Pillat; Gheorghe Brătianu s-a considerat vexat şi s-a plâns unor prieteni că este „maltratat" de conducere; invalidarea ştiinţifică a lui Gheorghe Brătianu făcea mai puţin recurs la opera istoricului (deşi se vorbeşte de o pregătire limitată în momentul obţinerii catedrei universitare, la o discutabilă teză de doctorat susţinută la Cernăuţi şi la câteva broşuri fără vreo importanţă deosebită, *ibidem*, p. 38). Pe de altă parte, la Congresul din mai 1930, partidul lăsase opiniei publice impresia de monolit, proiectul lui Ionel Brătianu referitor la Carol al II-lea fiind însuşit de urmaşii săi; chiar şi liderul organizaţiei de la Iaşi, Gheorghe Brătianu, se exprimase, aşa cum a susţinut ulterior Victor Iamandi, nefavorabil oricărei schimbări în ordinea constituţională (Victor Iamandi, *Discurs rostit în numele guvernului, la discuţia adresei de răspuns la* Mesajul Tronului *în Şedinţa Camerei de la 17 Decembrie 1934. După note stenografice*, în *Politica naţională de stat. Politica naţionalizării oraşelor, minorităţile etnice şi alte chestiuni*, Bucureşti, Imprimeriile „Independenţa", 1935, p. 71).

liberalii „vechi" au menţionat, în culise şi neoficial, influenţa „femeilor" în acţiunea publică a lui Gheorghe Brătianu, deteriorarea raporturilor acestuia cu *familia*, potenţarea ambiţiilor de mărire şi instigarea împotriva partidului fiind cauzate de preocupările soţiei istoricului şi de anturajul feminin de la Iaşi[57].

Plecarea din partid a lui Gheorghe Brătianu a constituit, în mod evident, un şoc pentru liberali, în condiţiile numelui pe care îl purta cel plecat şi a sfărâmării mitului disciplinei şi unităţii formaţiunii. Liberalii nu au uitat această „trădare" chiar peste ani, Petre I. Ghiaţă, un apropiat al lui Gheorghe Tătărescu, considerând că Gheorghe Brătianu debutase în viaţa publică în calitatea sa de descendent al omului care, alături de regele Ferdinand, fusese ctitorul României întregite. Pe acest temei unic, ajunsese fără examene şi fără lucrări, profesor universitar la 30 de ani, iar liberalii ieşeni, ca omagiu, îl aleseseră şef de organizaţie; adoratorii îl numeau deja „Delfinul", iar el asumase veleităţi de conducător. Dar, observa acidul memorialist, „Succesorul" nu rostise nici un mare discurs, nu făurise nici un program, nu slujise partidul în împrejurări grele. Faptul că, în afara numelui ilustru, Gheorghe Brătianu n-adusese nimic care să justifice ascensiunea şi ambiţiile politice, era chintesenţa contestării lui publice[58].

2.3. Dincolo de text. Posibila explicaţie a dizidenţei

Limitele interpretării istorice sunt evidente în condiţiile în care evenimentul în sine se supune unor lecturi atât de antagonice, iar orgoliile sau vanităţile personajelor pot fi doar bănuite. Din perspectiva partidului liberal, excluderea lui Gheorghe

[57] De altfel, Sabina Cantacuzino i-a dedicat un capitol, în *Memoriile* sale. Prezentarea este, cel mai adesea, negativă, influenţată de poziţia publică a fiului lui Ionel Brătianu. Sora mai mare a Brătienilor considera drept rea influenţa femeilor asupra timidului George Brătianu (soţia acestuia, Elena Sturdza, mătuşa acesteia Olga Sturdza), prin preocuparea de a-l propulsa pe istoric în poziţii importante în stat; convingerea că Gheorghe Brătianu era mai mare decât tatăl şi bunicul lui; de aici decurgând şi actele de răzvrătire din iunie 1930 faţă de Vintilă Brătianu şi faţă de partid (Sabina Cantacuzino, *op. cit.*, p. 243). Problema „femeilor" ca *factotum* în acţiunea lui Gheorghe Brătianu din acele zile nu era prezentă doar la nivelul presei de scandal: Vintilă Brătianu afirma, la 7 iunie 1930, în întâlnirea cu nepotul său, că era „o lichea, un ambiţios, rău sfătuit de nevastă-sa", că acceptase şefia de la Iaşi în pofida sfatului lui Ionel Brătianu, finalmente că nu se putea conta pe el (Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 51; asupra acestui din urmă aspect, vezi şi Sabina Cantacuzino, *op. cit.*, p. 245; prea tânăr, prea nou intrat în politică; el a profitat de moartea tatălui şi, fără a mai consulta pe noul şef, s-a proclamat singur, împins de nevastă şi de câţiva amici; având greutăţi la guvern, Vintilă Brătianu i-a cedat). Constantin Argetoianu îl prezenta în acele zile pe Gheorghe Brătianu dezorientat ca un copil, „luat de valuri"; soţia sa, Elena Sturdza, se învârtea la Iaşi în mediul „cuconetului carlist", condus de „prinţesa Cănănău" (căsătorită a treia oară cu Dimitrie Suţu, colonel în rezervă, prieten devotat al Prinţului), cu prinţesa Valentina Suţu, prinţesa Alice Sturdza, născută Cantacuzino, prinţesa Olga Sturdza, născută Mavrocordat etc. (Constantin Argetoianu, *op. cit.*, p. 38-39).

[58] Petre I. Ghiaţă, *Oameni şi fapte*, Bucureşti, „Ideia", f.a., p. 91-93.

Brătianu poartă, pentru mine, semnul conjuncturalului, al tensiunii acelor zile. Prin îndepărtarea nepotului său, fiul aceluia care în mare măsură patronase actul din 4 ianuarie 1926, Vintilă Brătianu a dorit să dea, în momentul crizei Restauraţiei, exemplul suprem, care să marcheze atitudinea partidului faţă de un act pe care-l considera o mare greşeală, întrucât arunca ţara într-o aventură politică. Nu ştiu în ce măsură preşedintele liberal avea informaţii certe despre o afiliere a lui Gheorghe Brătianu la mişcarea carlistă, că ar fi complotat direct pentru aducerea prinţului Carol sau, mai mult, că fusese în străinătate pentru a se întâlni cu cel exilat. Sabina Cantacuzino dă, în *Memoriile* sale, drept convingere acest fapt, plecând de la evitarea *familiei* de către Gheorghe Brătianu atunci când acesta venea la Bucureşti în perioada premergătoare actului din iunie 1930[59]. Nu am găsit nici o informaţie care să confirme o astfel de supoziţie[60]. În mod cert însă, chemarea lui Gheorghe Brătianu la Bucureşti de către Carol, chiar în seara Restauraţiei, trezise suspiciunile liderului liberal în legătură cu participarea „Delfinului" la aducerea rebelului prinţ pe tronul tatălui său. Ulterior, s-a mers pe suprainterpretarea gesturilor şi declaraţiilor făcute de personajul în discuţie, în radicalitatea ce a dominat discursurile cu privire la evenimentele în curs.

Rămâne însă un element al discuţiei care necesită o explicaţie, poziţia lui Gheorghe Brătianu în cadrul formaţiunii liberale. Raţiunile gestului făcut de Gheorghe Brătianu în 1926, de intrare în organizaţia judeţeană Iaşi, sunt greu de precizat, ele găsindu-se după mine la intersectarea mai multor interogaţii: dacă iniţiativa a fost a sa în întregime sau presiunile au venit şi din alte direcţii, din mediul în care se formase tânărul istoric sau de la interesaţii puterii din partid. Deşi textul-acuză pe care liberalii „vechi" i l-au atribuit lui Ionel Brătianu este dificil de susţinut, ideea-cheie era aceea că marele om politic se opusese intrării fiului său în politica activă şi fusese dezamăgit de modalitatea prin care Gheorghe Brătianu devenise şeful organizaţiei ieşene[61]. În acelaşi timp, în pofida contestaţiei ulterioare, Gheorghe Brătianu

[59] Sabina Cantacuzino, *op. cit.*, p. 246.

[60] Singura indicaţie în memorialistică am întâlnit-o la Mihail Manoilescu, un carlist convins la acel moment, care afirmă că, asaltat de mesajele lui Carol, Gheorghe Brătianu i-ar fi răspuns prinţului, pe 9 mai 1930, „că atunci când s-ar pune problema, el nu s-ar ralia la punctul de vedere al Partidului Liberal" (Mihail Manoilescu, *Memorii*, vol. I, ediţie îngrijită, prefaţă, note şi indice Valeriu Dinu, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1993, p. 185). Deşi un astfel de răspuns şi o atitudine procarlistă sunt posibile, la fel de probabil putea circula doar ca zvon, pus în circulaţie de carlişti, dornici de a arăta susţinerea de care se bucura ideea de Restauraţie. În orice caz, deşi Sabina Cantacuzino afirma că Vintilă Brătianu nu avea nici o probă materială care să-i întărească suspiciunea faţă de nepotul său, bazându-se doar pe nişte „indicaţii destul de sigure" (Sabina Cantacuzino, *op. cit.*, p. 245-246).

[61] În 1920, exprimând în faţa lui Ionel Brătianu temerea că *istoricul* Gheorghe Brătianu va fi prins în mrejele politicii, fiind răpit astfel istoriografiei române, marele om politic a răspuns că nu-l va lăsa pe fiul său să facă politică atâta timp cât va trăi el (*Academia Română, Discursuri de recepţiune, LXXXI. Nicolae Iorga istoric al românilor*, discurs rostit la 26 mai 1943 în şedinţa publică solemnă de Gheorghe I. Brătianu. Cu răspunsul d-lui Alex. Lapedatu, *apud*

era fiul celei mai distinse figuri politice din ţară, ridicându-se totodată prin însuşirile lui intelectuale şi morale la o poziţie publică care-i aducea recunoaşterea socială imediată[62]. Cultura politică dominată de mitul „dinastiei Brătianu" şi de ereditate politică pe care o susţinea a conturat credinţa tuturor că Gheorghe Brătianu era destinat să devină şeful partidului şi a determinat, cred, atât acţiunea lui, cât şi a celor care l-au urmat.

Faptul că fiul lui Ionel Brătianu era liderul predestinat al Partidul Naţional Liberal era un loc comun al discursului politic al anilor '20[63]. În aceste condiţii, Gheorghe Brătianu fusese propulsat în fruntea organizaţiei liberale ieşene, cu o miză internă privind forţa organizaţiei ieşene, poziţionarea ei în cadrul partidului şi, probabil, ca o miză personală pentru unii liberali locali. Victor Spinei afirma, în urma unei discuţii cu profesorul Const. C. Angelescu, că principalul susţinător al alegerii lui Gheorghe Brătianu ca preşedinte al organizaţiei fusese, în octombrie 1927, Constantin Toma, unul din cei mai importanţi electori ieşeni[64]. Dar şi Victor Iamandi, unul din criticii violenţi ai liderului ieşean după iunie 1930 şi care, retrospectiv, considera drept greşeală aducerea lui Gh. Brătianu la conducerea organizaţiei numai pe baza descendenţei, se regăsea în 1927 în tabăra susţinătorilor

Academia Română, *Discursuri de recepţie*, vol. VI (1936-1948), ediţie Dorina N. Rusu, Bucureşti, Editura Academiei, 2005, p. 441); Victor Spinei, *op. cit.*, p. 264; Sabina Cantacuzino, *op. cit.*, p. 246.

[62] Ioan Dafin, *Figuri ieşene*, ediţia a II-a revăzută şi complectată, Iaşi, Viaţa Românească, f.a. [1926], p. 359. Ştefan Zeletin îi scria lui Gheorghe Brătianu, într-o epistolă neexpediată (şi publicată după moartea sa în 1934), că „eşti vlăstarul, căruia în ordin de descendenţă îi cade pe umeri marea sarcină istorică de a continua o operă începută. Nu te lăsa ispitit de cei ce vâslesc împotriva istoriei, strânge cohortele răzleţe ale acestei admirabile armate politice, care nu are azi nevoie, pentru a fi la înălţimea trecutului, decât de un comandant (…). Înţelege-vei că în tradiţia familiei Brătianu nu este de a scrie istorie, ci de a crea istorie?" (Cezar Papacostea, *Ştefan Zeletin. Viaţa şi opera lui*, Bucureşti, 1935, p. 18-19, apud Victor Spinei, *op. cit.*, p. 275).

[63] În noiembrie 1927, un redactor de la revista *Parlamentul* îl vedea pe Gheorghe Brătianu încă prea tânăr pentru a fi uns cu atributele şefiei; dar el se pregătea pentru a călca pe drumul moale pe care tatăl său îl aşterne; era destinat să devină într-o zi şeful partidului, şeful ţării; I. G. Duca avea, din perspectiva acestui redactor, rolul de a prelungi interregnul prezumtiv (*Parlamentul*, anul I, nr. 2, miercuri 9 noiembrie 1927, p. 10). Vezi şi în interiorul *familiei*, un Nicolae I. Pillat, care-l descria pe vărul său drept „omul care va lua în mâini frâiele destinului ţării sale" (Nicolae I. Pillat, *Siluete din familia Brătianu*, traducere de Miruna Lepuş, ediţie îngrijită şi note de Silvia Colfescu, Bucureşti, Editura Vremea, 2008, p. 104). După iunie 1930, această idee de predestinare a fost preluată de adepţii lui ca formă de legitimare a propriei acţiuni (Partidul Naţional Liberal, *Apelul D-lui Gheorghe Brătianu lansat în ziua de 11 Iunie 1930 către membrii Partidului Naţional Liberal*, Cluj, f.a. [1933], p. 5).

[64] Victor Spinei, *op. cit.*, p. 264.

istoricului. Peste ani, el recunoştea credinţa pe care o avea atunci că fiul lui Ionel Brătianu era moştenitorul firesc al conducerii partidului[65].

Ca personaj politic menit să joace un rol important în evoluţia României, Gheorghe Brătianu a fost astfel proiecţia celorlalţi, dar şi consecinţa profundului său proiect de responsabilitate socială. Aşa cum scrie Pamfil Şeicaru, Gheorghe Brătianu „credea în misiunea Partidului Liberal, al cărui trecut îl cercetase cu pasiunea iubitoare a celui care caută blazoanele politice ale familiei"[66]. Ceea ce explică acţiunea sa din 1928-1930, dar şi acceptarea unui adevărat cult al personalităţii în anii următori, în discrepanţă cu modestia şi timiditatea comportamentală de care dăduse dovadă până atunci în spaţiul politic[67]. Totodată, poziţia lui Gheorghe Brătianu fusese mai curând periferică în deciziile partidului până în 1930, din motive care ţin, cred, de reticenţele lui Vintilă Brătianu asupra sa, privitoare la tinereţea sau la lipsa lui de experienţă politică. După ce era felicitat de preşedintele partidului pentru rezultatul din alegerile din decembrie 1928, când Partidul Naţional Liberal câştigase la Iaşi aproape 18% din totalul voturilor[68] şi după ce obţinuse unul din cele mai bune rezultate ale liberalilor în alegerile locale din martie 1930 (Gheorghe Brătianu fusese ales în Consiliul Municipal, alături de Orest Tafrali şi Emil Diaconescu)[69], Gheorghe Brătianu s-a văzut în cadrul congresului PNL din mai 1930 într-o postură umilitoare pentru el: era obligat de unchiul său, pe motive de superficialitate, să refacă raportul Comisiei pentru învăţământ[70].

---

[65] Înscris în Partidul Naţional Liberal, Gheorghe Brătianu „izbutea în scurtă vreme, prin numele pe care îl avea, să fie înconjurat de încredere şi de simpatie"; ceea ce arată scopul propulsării lui Gheorghe Brătianu în fruntea organizaţiei (Victor Iamandi, *op. cit.*, p. 69).

[66] Pamfil Şeicaru, *Istoria partidelor naţional, ţărănist şi naţional ţărănist*, ediţia a II-a, îngrijire, note, postfaţă de Victor Frunză, Bucureşti, Editura Victor Frunză, 2000, p. 329. Într-o consfătuire din 17 septembrie 1931, Gheorghe Brătianu preluase public cuvintele tatălui său, rostite de acesta la 7 septembrie 1913, precum că „misiunea istorică a partidului naţional liberal îi dictează o muncă mare şi stăruitoare" (ANIC, fond Brătianu, dos. 540, 1931, f. 6). Era în primul rând o formă de legitimare, prin situarea în posteritatea politică a lui Ionel Brătianu; dar, totodată, era o substituire a tatălui său; Ionel Brătianu a trăit acut faptul că era succesorul celui care fondase România modernă, simţindu-se obligat să activeze politic şi fiind mereu preocupat de menirea sa şi a partidului pe care l-a condus.

[67] Acest tip de adulare a conducătorului de partid era înscris însă în tiparul epocii, fiind un rezultat al inapetenţei românilor pentru idei şi a personalizării excesive a vieţii politice.

[68] *Mişcarea*, anul XXII, nr. 286, duminică, 16 decembrie 1928, p. 1.

[69] *Mişcarea*, anul XXIV, nr. 61, duminică, 16 martie 1930, p. 1.

[70] Informaţia nu apare decât în mod polemic şi ofensator în *Acte şi explicaţiuni*…, p. 36-37. Dar, Gheorghe Brătianu nu apare, într-adevăr, între raportorii comisiei pentru cultură, deşi iniţial rolul lui era important. Ulterior, el a construit un răspuns avantajos la acuza „vechilor" liberali, generator de revoltă, de reacţie, susţinând că raportul lui însemna în fapt o critică judicioasă a politicii şcolare a doctorului Constantin Angelescu (Pamfil Şeicaru, *Scrieri*, vol. III, selecţia textelor, îngrijire şi note Victor Frunză, Bucureşti, Editura Victor Frunză, 2003, p. 149).

Deşi Vintilă Brătianu a acceptat în noiembrie 1929 să fie naşul gemenilor lui Gheorghe Brătianu, Ion şi Ioana[71], fiul lui Ionel Brătianu a acuzat animozitatea *familiei* faţă de dânsul, ceea ce este dificil de acceptat, dar şi de contestat. La această supoziţie genealogică s-a adăugat rivalitatea reală sau imaginară pe care tânărul istoric de la Iaşi o resimţea în raport cu I.G. Duca, concurând cu el pentru succesiunea lui Vintilă Brătianu. În prezenţa lui Constantin Argetoianu, Gheorghe Brătianu explica îndepărtarea sa din partid prin jocul politic al lui Duca; acesta nu căutase, în faţa unchilor care nu-l puteau suferi, decât pretextul pentru excludere[72]. „Justificarea Duca" era extinsă, în războiul total dintre formaţiunile liberale din anii 1931-1932, şi la ezitarea tatălui său, din octombrie 1927, de a aproba desemnarea fiului ca şef al liberalilor ieşeni, prin aceea că „se temea de intrigile pe care încă de pe atunci d. I. G. Duca le pregătea împotriva sa", prevăzând în el „o piedică la şefia lui viitoare"[73]. Generalul Arthur Văitoianu, fost apropiat al lui Ionel Brătianu, trecut în 1930 în tabăra lui Gheorghe Brătianu, făcea şi el în faţa lui Radu Rosetti un lung rechizitoriu împotriva lui I. G. Duca, pe care îl acuza că îl îndepărtase pe G. Brătianu de partidul liberal, ca să fie el mai sigur de şefie; mai mult, Duca l-ar fi „montat" în acest scop pe Vintilă Brătianu, punându-l în conflict cu nepotul său[74]. De altfel, Gheorghe Brătianu a dezvoltat o adevărată obsesie Duca, duritatea replicilor şi imprecaţiilor aducându-i în pragul duelului; refuzat însă de şeful vechiului partid liberal. Ulterior, acuzaţiile grave contra lui I. G. Duca, devenit premier, l-au transformat pe Gheorghe Brătianu într-unul dintre vinovaţii morali ai asasinatului din 29 decembrie 1933[75].

Convins că avea de îndeplinit o datorie, în tradiţia familiei, lucru ce revine mereu în cuvântările sale, nemulţumit pe de altă parte de rolul marginal pe care îl deţinea în conducerea partidului, deşi era superior prin inteligenţă şi cultură multor fruntaşi liberali, Gheorghe Brătianu a fost atras, prin familia soţiei sale, în proiectul

---

[71] Sabina Cantacuzino, *op. cit.*, p. 245; Victor Spinei, *op. cit.*, p. 267. Sabina Cantacuzino trebuia să fie, iniţial, naşa unuia din gemeni; dar, îmbolnăvindu-se de pneumonie, Vintilă Brătianu a asumat întregul rol de părinte spiritual pentru nepoţii săi, Ion şi Ioana Brătianu.

[72] Constantin Argetoianu, *op. cit.*, vol. IX, p. 39.

[73] Gh. I. Brătianu, „Pentru dl I. G. Duca", în *Mişcarea*, XXIV, 182 (s.n.), duminică, 5 iulie 1931, p. 1; Victor Spinei, *op. cit.*, 264.

[74] Radu Rosetti, *Pagini de jurnal* (selecţia textului, introducere şi note de Cristian Popişteanu, Marian Ştefan, Ioana Ursu), în *Magazin istoric*, serie nouă, anul XX, nr. 11 (236), noiembrie 1986, p. 42.

[75] Incidentul se petrecuse în şedinţa Camerei Deputaţilor din 30 ianuarie 1931. Procesul verbal al duelului refuzat fusese încheiat de generalul Gh. Mărdărescu şi Gh. Tătărescu, din partea lui I.G. Duca, şi generalul Soutzo şi colonelul D. Sturdza, martorii lui Gheorghe Brătianu („D.I.G. Duca a fost descalificat", în *Mişcarea*, XXIV (s.n.), nr. 182, duminică, 5 iulie 1931, p. 4. Vezi şi Victor Spinei, *op. cit.*, p. 274. Tensiunea dintre cei doi pretendenţi legitimi la conducerea liberalilor români a fost atât de mare N. Iorga a considerat drept curaj (deşi în subtext se citeşte necuviinţa) faptul că Gheorghe Brătianu a trimis condoleanţe Nadiei Duca după asasinarea lui I. G. Duca la Sinaia (N. Iorga, *Memorii*, vol. VII, *Sinuciderea partidelor (1932-1938)*, Bucureşti, 1939, p. 124.

readucerii principelui Carol în România. Rolul de intermediar jucat de colonelul Paul Teodorescu, comandantul regimentului 6 „Mihai Viteazul", a fost vehiculat de mulţi, deşi este dificil de precizat amploarea raporturilor dintre fiul lui Ionel Brătianu şi cel al lui Ferdinand în anii Regenţei[76]. Pamfil Şeicaru sau Constantin Argetoianu insistă pe abilitatea regelui care a speculat, pentru a lovi în puternicul partid liberal, nemulţumirea lui Gheorghe Brătianu. În anturajul prinţului se conta pe Gheorghe Brătianu şi se punea preţ pe numele lui[77]. S-a adăugat, şi elementul nu este de neglijat, deoarece el a deţinut o mare amploare în dezvoltarea ulterioară a mişcării georgiste, percepţia diferită a liberalismului.

2.4. Noul partid. Organizare şi identitate

„Ucenicia" făcută în cadrul partidului liberal şi faptul că era înconjurat de politicieni experimentaţi, precum avocatul ieşean Constantin Toma, l-au ajutat pe tânărul Gheorghe Brătianu să conştientizeze că, în pofida graţiei regale, a bunăvoinţei publice sau a sprijinului interesat al adversarilor de ieri, noua mişcare era fragilă şi neimportantă politic fără o organizaţie puternică şi fără o identitate care să constituie element de mobilizare pentru partizani. Deşi unii apropiaţi făceau o paralelă între georgism şi fenomenul Averescu de după război[78], liderul desemnat a trecut, prin urmare, la construirea unui partid în adevăratul sens al cuvântului. Înfiinţarea imediată a cercului de studii menit, sub preşedinţia personală a lui Gheorghe Brătianu, să revizuiască programul întocmit de foştii conducători ai partidului, prin cercetarea obiectivă a societăţii şi prin propunerea de mijloace pentru scoaterea ţării din haosul moral şi dezastrul material, evidenţia această tendinţă. Noua structură marca şi diferenţa faţă de trecut, referenţii Cercului fiind invitaţi să lase la o parte preocupările de erudiţie inoperantă şi, eliberaţi de obsesia intereselor personale şi bancare, să studieze şi să critice în toată libertatea „şubredul organism de Stat şi marea noastră dezorganizare socială"[79].

2.4.1. Structuri şi adeziuni la noua formaţiune

Înfiinţarea structurilor judeţene, aşa cum se petrecuseră lucrurile în vara anului 1930, era ineficientă fără organizarea lor judicioasă. În luna august a acelui an, o circulară adresată de comitetul conducător al „partidul naţional-liberal" tuturor

---

[76] Sabina Cantacuzino, *op. cit.*, p. 246; Pamfil Şeicaru, *op. cit.*, p. 329.

[77] Constantin Argetoianu, *op. cit.*, vol. IX, p. 39. Jocul politic făcut de Carol era plastic redat de cunoscutul memorialist politic: „[…] în caz de luptă, un Brătianu alături de Pretendent ar fi făcut bine în străinătate. Cu niţică bunăvoinţă şi cu obişnuita confuzie a francezilor în afacerile orientale, Parisul ar fi putut chiar crede că Ion Brătianu redivivus era alături de Carol, împăcat şi mulţumit".

[78] Afirmaţia îi aparţinea lui C.C. Giurescu, într-o scrisoare trimisă la Paris istoricului literar Basil Munteanu (B. Munteanu, *Corespondenţe*, ediţie Ioan Cuşa, E. Munteanu, Paris, Editura Ethos, 1979, p. 433).

[79] *Mişcarea Liberală*, anul I, nr. 1, joi, 21 august 1930, p. 15-16.

filialelor prevedea constituirea sectoarelor, organizaţiilor comunale, organizarea congresului judeţean şi, pe cale de consecinţă, de alegeri pentru comitetul judeţean, delegaţia permanentă şi pentru funcţia de preşedinte al organizaţiei. Momentul final al construcţiei politice era octombrie 1930, atunci când urma să se desfăşoare congresul general al noii formaţiuni[80].

Uniformizarea structurilor locale devenise esenţială din perspectiva mişcării ca factor de presiune publică. Recomandările privind modul de funcţionare a mecanismelor de partid au fost prezentate detaliat de dr. Ştefan Anastasiu, cunoscut elector liberal al Capitalei, având drept model organizaţia Sectorului 4 Verde, condusă de arhitectul Cantacuzino; demersul semnifica o tentativă de a explica termenii organizării (*sector*, *circumscripţie*, *secţie*, *stradă*), ceea ce indica o cunoaştere relativă a vieţii de partid de către cei vizaţi. În mare, ele respectau principiile vechiului partid liberal şi ideea acestuia de structurare electorală[81].

---

[80] Adresa prevedea *in extenso*: 1) cerinţa de a intensifica propaganda, în oraş şi în judeţ, acestea fiind împărţite în sectoare, fiecare sector având conducătorul său efectiv şi procedând la întemeierea organizaţiilor comunale (fiecare comună având comitetul său); 2) necesitatea de a organiza congresului judeţean (alcătuit din membrii comitetelor din oraş şi judeţ, cu alegerea comitetului judeţean al delegaţiei permanente şi a şefului organizaţiei), care trebuia să aibă loc până la 1 octombrie a.c. (datele fixate, obligatoriu într-o zi de sărbătoare, trebuiau comunicate la Centru, pentru stabilirea ordinii congreselor); 3) convocarea comitetului executiv provizoriu al Partidul Naţional Liberal la Bucureşti (Calea Victoriei 10, clubul central), pentru ziua de 4 septembrie a.c. ora 10 dim.; un delegat al comitetului judeţean urma să prezinte un raport scris asupra activităţii desfăşurate în oraş şi judeţ şi un tablou cu numele membrilor comitete comunale şi a conducătorilor de sectoare; 4) congresul general al Partidul Naţional Liberal era prevăzut pentru octombrie; 5) editarea unui *Buletin de Informaţii*, săptămânal, cu dări de seamă asupra mişcării, informaţii şi instrucţiuni privind organizarea, în interesul lămuririi şi îndrumării organizaţiilor până la apariţia foii zilnice. Finalmente, ca manieră de control, săptămânal trebuia trimisă la centru o dare de seamă asupra activităţii şi progreselor organizaţiei în cursul celor 6 zile (Ibidem, p. 16).

[81] Astfel se preciza faptul că *sectorul* era condus de un preşedinte, ajutat de 2 vicepreşedinţi, un secretar general, un secretar de şedinţă, şi un casier contabil, statul major fiind alcătuit din toţi şefii de circumscripţie, la care se adăugau un număr de 8 personalităţi cu mare proeminenţă politică, cetăţeni din sector (comitetul executiv al sectorului, din care preşedintele îşi alegea Delegaţia permanentă); *circumscripţia*, corespunzând circumscripţiei electorale şi circumscripţiilor de poliţie, era condusă de un şef şi un subşef, un secretar contabil şi din toţi capii secţiilor; *secţia* condusă de un cap de secţie cu un stat major alcătuit din toţi capii străzilor; *strada* avea un delegat, informatorul cel mai important. Fiecare dintre conducători deţinea un carnet de organizare cu limitele sectorului / circumscripţiei / grupul de străzi ce le aparţinea şi erau obligaţi să trimită preşedintelui copia cu numele şi adresa exactă a tuturor membrilor. *Judeţul* era împărţit în sectoare, care corespundeau plăşilor administrative, circumscripţiile fiind formate din comune sau grupări de comune. Secţiile urmau să fie formate din comune, strada fiind înlocuită cu satul (Dr. Anastasiu, „Consideraţiuni asupra organizării electorale a Partidului Naţional-Liberal", în *Mişcarea Liberală*, anul I, nr. 3, joi, 4 septembrie 1930, p. 5-6); conform

Organizarea partidului s-a făcut însă cu dificultate, delegaţii organizaţiilor judeţene provizorii din întreaga ţară reunindu-se joi, 4 septembrie, la Clubul Central al Partidul Naţional-Liberal, cu dorinţa manifestă de a grăbi procesul în condiţiile contextului politic confuz din toamna anului 1930. Dinspre presa noului partid, s-a vorbit de 200 de delegaţi reprezentând 71 de judeţe, consfătuirea fiind prezidată de Gheorghe Brătianu, asistat de I. Al. Vasilescu-Valjean, Istrate Micescu şi Constantin Toma. Rapoartele asupra situaţiei politice, citite de reprezentanţii structurilor locale, doreau să demonstreze faptul că majoritatea vechilor organizaţii liberale trecuseră sub conducerea lui Gheorghe Brătianu. Se stabilea chiar şi o medie de 70-75%, în Ardeal fiind vorba chiar de 85%. Dar însărcinarea lui Vasilescu-Valjean cu conducerea Secretariatului General pentru secţia politică (mai ales cu oficiosul partidului), a lui C. Toma, pe baza experienţei din trecut, cu Secretariatul General pentru secţia organizării şi a lui Istrate Micescu cu organizarea oficiului de studii reprezentau recunoaşterea întârzierii de constituire în realitate a noii structuri politice[82].

În mod evident, cifrele şi procentele vehiculate mărturiseau mai curând entuziasmul şi optimismul începuturilor. În săptămânile care au urmat Restauraţiei, atragerea membrilor „vechiului" Partid Naţional Liberal a fost o miză a acţiunii georgiste. Propagandistic, ei au prezentat organizaţii întregi trecute sub noul steag, deşi numele care însoţesc adeziunea la noul partid sunt cele secundare în cadrul organizaţiei respective[83]. Însă, aflată în derută, aşa cum se exprimau georgiştii, conducerea „vintilistă" (cei apropiaţi de Vintilă Brătianu) a reuşit să păstreze

autorului, sectorul 4 avea 20.894 alegători bărbaţi şi 1212 femei, locuind pe 321 străzi; 412 persoane făcând parte din organizaţie (comitetul executiv: 23 de cetăţeni, 9 circumscripţii: 27; 41 de secţii: 41 plus 2 suburbane, 321 de străzi: 321 delegaţi plus suburbani), din aceştia, preşedintele a format *echipa de propagandă*. Contra cost (200 de lei), Clubul central punea la dispoziţia filialelor registre model-tip imprimate, destinate a servi la înscrierea membrilor (până la 18 000); erau necesare două registre: unul rămânea la organizaţia locală şi unul trimis completat la Clubul Central (Idem, anul I, nr. 8, sâmbătă, 11 octombrie 1930, p. 16; plata se făcea d-lui N. Angelescu, Clubul Naţional Liberal, Calea Victoriei nr. 16, sc. A).

[82] „Consfătuirea delegaţiilor judeţene", în *Mişcarea Liberală*, anul I, nr. 4, sâmbătă, 13 septembrie 1930, p. 3-4.

[83] „Întreaga organizaţie Naţional-Liberală dela Dorohoi a trecut sub şefia d-lui Gh. I. Brătianu", în *Mişcarea Liberală*, anul I, nr. 2, joi, 28 august 1930, p. 15, organizaţie cu Remus Bălănescu, avocat, fost primar al oraşului Dorohoi, fost deputat, Romulus Bălănescu, avocat, fost senator şi primar al oraşului Darabani, Ioan Capră, avocat, fost senator şi prefect al judeţului, Bosie, avocat, şeful sectorului Mihăileni, Ioan Ungureanu, mare proprietar Şendriceni, Gheorghe Ciudin, mare proprietar, Gh. Manoliu, fost revizor şcolar, proprietar, Octav Grigorescu, avocat, preot, Const. Bantaş-Herţa, Teodorescu, învăţător, fost revizor şcolar, Ioan Atanasiu, fost inspector şcolar, fost senator, D. Romanescu, fost inspector şcolar, preşedintele asociaţiei învăţătorilor, Const. Lavronschi, institutor, fost revizor şcolar, Cezar Şerbu, profesor secundar, Mihai Rizac, învăţător, fost subrevizor şcolar, Mihai Barbu, învăţător, Iancu Lupaşcu, proprietar în Zamostea, I. Rapaport; au aderat şi alţi 10 învăţători din regiunea Săvenilor.

organizaţiile care manifestau îndoieli şi înclinau spre Gheorghe Brătianu[84]. Dizidenţii liberali locali şi intelectuali neînregimentaţi politic au aderat cu entuziasm la gruparea noului lider liberal. Din prima categorie, importante s-au dovedit organizaţiile de Constanţa, prin intermediul lui Virgil Andronescu, de Prahova, cu rolul major al N. Constantinescu-Bordeni, şi de Buzău ale noului partid; dacă în cazul primelor două, cei excluşi sau marginalizaţi s-au grăbit să urmeze noul purtător de steag liberal, în cazul judeţului Buzău organizaţia georgistă s-a structurat pe o veche dizidenţă liberală condusă de inginerul George Dunka, fost prefect al judeţului Buzău, fost vice-preşedinte al Senatului, în continuitatea acţiunii de dizidenţă faţă de impunerea doctorului C. Angelescu drept şef al filialei în dauna lui Constantin Iarca[85].

Puţine cadre liberale de marcă ale vechiului partid au fost finalmente atrase: în prima fază doar Istrate Micescu, I. Vasilescu-Valjan, membru important al Baroului Bucureşti şi autor dramatic totodată[86], avocatul Constantin Toma, fost vicepreşedinte

[84] Prin pana lui Constantin Toma (în ziarul *Lumea*), georgiştii sugerau că delegaţia permanentă a vechiului partid naţional din Chişinău mandatase pe Ion Inculeţ pentru a înlătura pe Vintilă Brătianu de la şefia partidului şi de a rezolva astfel criza de conducere de la Bucureşti; mai mult, acesta s-ar fi declarat georgistă („Dl. Inculeţ şi Dl. Vintilă Brătianu", în *Mişcarea Liberală*, anul I, nr. 3, joi, 4 septembrie 1930, p. 15-16). Adevărul era parţial, în condiţiile în care a existat o contestare puternică a conducerii vintiliste venită dinspre elitele liberale din Basarabia (vezi Arhivele Naţionale, fond Casa Regală, dos. 73 / 1930, f. 1-6); dar nu cunosc să se fi pus problema adeziunii la P.N.L. Gheorghe Brătianu, memoriul protest fiind încadrabil în jocul puterii din Partidul Naţional Liberal dintre I. G. Duca şi Vintilă Brătianu.

[85] Dizidenţa îi cuprindea pe George Stamboliu, fost magistrat, fost primar şi senator, preotul Chiril Popescu, secretarul organizaţiei, Floru Constantinescu, vechi liberal, avocat Virgil Popescu, fost primar al oraşului Buzău, dr. Toma Murgu, medic la Mizil, Aurelian Arsenescu, inginer, fost director general la P.T.T., avocaţii D. Dănescu, Vasile Vasilescu, Gh. Marinescu, foşti deputaţi. „Întrunirea de la Buzău", în *Mişcarea Liberală*, anul I, nr. 3, joi, 4 septembrie 1930, p. 10-14; Grupaţi în jurul lui Gheorghe I. Dunka, georgiştii se revendicau de la N. I. Constantinescu, cunoscut liberal din secolul XIX, care-i alăturase proiectului politic al liberalilor pe Gr. Monteoru, Anton Carp (fost director al Băncii Naţionale), Procopie Cazoti, Pâcleanu, mari proprietari, Constantin Iarca, Sache Cătuneanu, Haret însuşi; conform dizidenţilor, aceştia erau marii înaintaşi care făcuseră din Buzău o cetate a liberalismului; venirea la conducerea organizaţiei judeţene a doctorului C. Angelescu, care s-a înconjurat imediat de tinerei lipsiţi de seriozitate şi arivişti, precum Brădeanu ş.a., însemnase deturnarea partidului liberal. Ca formă de legitimare, georgiştii păstraseră vechiul organ de presă al liberalilor buzoieni, „Liberalul", cu apariţie încă din secolul al XIX-lea (Flor Constantinescu, „Un adevăr", în *Liberalul*, Buzău, C. Iarca, anul XXXIX, nr. 3, 15 februarie 1931).

[86] Alexandru Ion Vasilescu-Valjean a fost un caz în politica românească interbelică. Cu studii juridice serioase, obţinând un doctorat la Paris, el a fost magistrat timp de mai mulţi ani în Argeş şi la Bucureşti şi ulterior avocat, inclusiv al Ministerului de Domenii (între 1921 şi 1928 şi, ulterior, între 1931-1932). De altfel, el a şi publicat studii de drept, mai ales în prima perioadă a carierei (teza de doctorat publicată la Paris, în 1906; Vasilescu Al. Jean,

al organizaţiei ieşene, primar al oraşului la un moment dat, C.N. Ifrim de la Iaşi, cu calităţi reale de administrator şi de elector, apropiat anterior, ca şi C. Toma, de Gheorghe Gh. Mârzescu, Ion Sân-Georgiu, Horia Furtună, V. G. Ispir, profesor universitar de la Facultatea de Teologie, pot fi invocaţi pentru a arăta structurarea georgiştilor pe fundamentele organizaţionale ale vechiului P.N.L.; nici cele două nume semnificative din perspectiva elitei liberale, adăugate ulterior, generalul Arthur Văitoianu, fost prim ministru, şi Constantin Banu, fost ministru al Cultelor, director al revistei *Flacăra*, care s-a încadrat georgiştilor în aprilie 1931[87], nu au putut contrazice realitatea unei noi formaţiuni. Cu atât mai mult cu cât generalul Văitoianu sau Constantin Banu fuseseră marginalizaţi în Partidul Naţional Liberal la finalul anilor '20[88].

împreună cu Al. Neagu, M. Durma, G. Filip, *Legea asanării datoriilor agricole*, Bucureşti, Editura Vremea, 1932). A fost un avocat cu clientelă numeroasă, remarcându-se oratoria sa (vezi, mai ales, *Două pledoarii. Crima din str. G-ral Anghelescu. Crima din strada Militari*, Bucureşti, Editura Vremea, f.a. /1936 etc.). Ca politician liberal, Vasilescu-Valjean a reprezentat o legendă, cea a electorului bucureştean, fiind şi preşedintele performant al sectorului de Albastru. Recunoaşterea calităţii sale politice s-a materializat în alegerea lui ca deputat, chiar vice-preşedinte al Camerei în 1927. A existat un al doilea Vasilescu-Valjean, dramaturgul, cu piese jucate pe scenele româneşti, şi directorul general al teatrelor (în 1923). El însuşi se situa într-o triplă ipostază, între teatru, politică şi avocatură. Îmi este dificil însă să-l reprezint ca pe un adept al liberalismului: piesele sale sunt de factură sămănătoristă mai curând, chiar dacă umorul său este plasat în succesiunea lui Caragiale (vezi I. Valjan, *Generaţia de sacrificiu*, ediţie de Despina Vasilescu-Valjan, prefaţă de Valeriu Râpeanu, Bucureşti, Editura Vremea, 1998). Pe de altă parte, din perspectivă politică, el a fost un monarhist şi l-a urmat, pentru un timp, pe Gheorghe Brătianu. După 1931, el s-a orientat spre grupări politice de factură conservator-agrară, mai întâi alături de Constantin Argetoianu, apoi de Octavian Goga. Însă a refuzat naţionalismul antisemit al acestuia, formând spre 1935 un Partid Naţional Agrar (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 888). Soarta lui a fost comună cu a întregii elite interbelice, sfârşind în închisorile comuniste, ca şi fiul său, cu studii la Oxford, sau ginerele său (Pamfil Şeicaru, *I. Vasilescu-Valjean (1881-1960)*, în *Scrieri din exil*, vol. I, *Figuri din lumea literară*, ediţie îngrijită şi prefaţată de I. Oprişan, Bucureşti, Editura Saeculum I. O., 2002, p. 292-294). Vezi şi memoriile sale, mai curând literare, I. Valjan, *Cu glasul timpului. Amintiri*, text stabilit de Despina Vasilescu-Valjan şi Ion Potopin, cuvânt înainte de Şerban Cioculescu, note şi comentarii de Ion Potopin, Bucureşti, Editura Eminescu, 1987 (o a doua ediţie în 1996).

[87] *Dreptatea*, anul IV, numerele 896 şi 948, din vineri, 3 octombrie, şi marţi, 2 decembrie 1930, paginile 4 ale fiecărui număr; *Mişcarea*, nr. 111, marţi, 7 aprilie 1931, p. 1 (în scrisoarea de adeziune sunt şi unele critici asupra tendinţelor autoritare ale regelui)

[88] Generalul Văitoianu se considera o victimă, un marginalizat în cadrul P.N.L. Momentul decăderii sale s-a produs în toamna anului 1924, când, lăsat ad-interim la preşedinţia Consiliului de Miniştri pe timpul cât Ionel Brătianu se dusese la băi la Pistian (în Cehoslovacia), a trebuit să gestioneze criza de la Tatar-Bunar. Văitoianu nu cercetase cu adevărat situaţia din sudul Basarabiei, reacţionând ca un militar; Brătianu, care se gândise până atunci, după unii apropiaţi, la Arthur Văitoianu ca la un posibil succesor la şefie, a fost total nemulţumit de lipsa de tact şi de viziune politică a generalului. Acesta nu

Rezultatele au fost însă notabile pe relaţia cu o serie de tineri intelectuali care nu făcuseră politică anterior: C.C. Giurescu, P.P. Panaitescu, A. Sacerdoţeanu, E. Vârtosu, C. Grecescu, Mihai Antonescu, Matei Gh. Cantacuzino, Victor G. Papacostea, Radu Vulpe, arheologul C. Nicolăescu-Plopşor, Alexandru Rosetti, conferenţiar universitar, Tudor Arghezi (cooptat pentru scurtă vreme, pe relaţia cu *Mişcarea Liberală*), Ilie Minea, Orest Tafrali, Emil Diaconescu, pictorii Octav Băncilă, Gh. Popovici, E. Bardasare, poetul Mihai Codreanu, juristul P. Dragomirescu[89], profesorul universitar Ştefan Ciobanu din Chişinău[90], Al. (Alecu) Procopovici (profesor la Universitatea din Cernăuţi şi vechi membru liberal, încă din 1923), Grigore Nandriş (devenit preşedintele organizaţiei din Cernăuţi a partidului georgist)[91], profesorul universitar de drept administrativ Paul Negulescu, Ştefan Şendrea[92], scriitorul Mihail Sadoveanu, economistul George Strat etc. Găsindu-se pasiv în zona liberalismului civic, ei au văzut în Gheorghe Brătianu, respectiv în mişcarea iniţiată de el, posibilitatea integrării politice şi de participare la „facerea istoriei", în sensul determinării evenimentelor publice.

Motivele adeziunii concrete a acestor intelectuali la liberalismul georgist sunt diverse, o tipologie a lor fiind dificil de realizat. În termenii sociologiei politice, aş trimite mai curând la procesul de aliniere a opţiunilor politice pe orizontală, cu presiunea mediului profesional şi de vârstă, în contextul inaugural al Restauraţiei, marcat de entuziasmul noului început, cu marginalizarea vechilor actori politici, cu dorinţa de a impune moralitatea şi dezinteresul în viaţa publică şi, mai ales, cu promisiunea unei transfigurări sociale de proporţii. Termenii iniţiali ai discursului au fost generaţionali; „e nu numai lupta dintre două concepţii morale şi politice, e şi procesul dintre două generaţii", după afirma C. C. Giurescu, personajul decisiv al integrării intelectuale din faza de început[93]. Luările de cuvânt ale georgiştilor sunt

înţelesese adevărata miză a provocărilor Cominternului în tulburările provocate în Basarabia. Întors din străinătate, liderul liberal a procedat la remanierea guvernului, mutându-l pe fostul general la ministerul Comunicaţiilor; în condiţiile „afacerii paşapoartelor", în care era amestecat şi fratele generalului, ca şi ginerele, Richard Franasovici, primul ministru a dorit chiar măsuri mai radicale împotriva colaboratorului său; numai solidarizarea lui Al. Constantinescu- Porcu a făcut ca nemulţumirea lui Ion I. C. Brătianu să nu aibă efecte majore, aprecia peste ani Bébé Brătianu (ACNSAS, fond Penal 446, vol. 3, dos. Brătianu Constantin, f. 342). Constantin Banu cunoscuse la rându-i, un fenomen de marginalizare în partid, distanţându-se el însuşi de vechea conducere încă din primăvara anului 1930. După unele ziare, el avusese o întrevedere cu Carol la Paris, declarând ulterior unor apropiaţi că era „fericit de a-l fi văzut pe Prinţul nostru, într-o perfectă stare fizică şi cu o gândire cumpănită care-l onorează (...) animat de sentimente măreţe, întărite printr-o inteligenţă cu adevărat creatoare" („Audienţa d-lui Banu la principele Carol", în *Cuvântul*, anul VI, nr. 1816, miercuri, 14 mai 1930, p. 4).

[89] *Mişcarea*, Iaşi, anul XXIV, nr. 136, vineri, 20 iunie 1930, p. 1.

[90] În *Mişcarea Liberală*, anul I, nr. 3, joi, 4 septembrie 1930, p. 15.

[91] În *Mişcarea*, anul XXIV, nr. 28 bis, duminică, 28 decembrie 1930, p. 1.

[92] *Mişcarea*, anul XXVI, nr. 417, joi, 14 aprilie 1932, p. 1.

[93] Vezi scrisoarea citată către Basil Munteanu, în B. Munteanu, *op. cit.*, p. 433.

dominate de obiectivul restaurării virtuţilor publice, convingere într-o cauză, moralitate şi dezinteres, ca formă de delimitare faţă de ceilalţi, percepuţi anacronici, anchilozaţi în interesele lor materiale[94]. Ulterior, alături de profesarea unei alte implicări publice sau încurajarea speranţelor de schimbare socială şi strâns legat de acest tipar al identităţii, construcţia doctrinară a georgiştilor a presupus valorizarea liberalismului original, dorinţa de apăra tradiţiile liberale, în măsură să-i atragă pe cei dezamăgiţi de politicile P.N.L.[95].

În mare măsură, coeziunea grupului georgist în volutele evenimentelor din anii '30 a fost asigurată de prestigiul ştiinţific al lui Gheorghe Brătianu şi de solidaritatea intelectuală a acelor tineri. Recrutarea din mediul academic, în special a istoricilor, a atras nemulţumirea lui Iorga, care a avut cuvinte grele l-a adresa fostului său protejat, a istoricilor, intelectualilor în general, ce se coagulaseră în jurul profesorului universitar de la Iaşi[96].

---

[94] La momentul comparaţiilor, mişcarea din jurul lui Gheorghe Brătianu a fost asemănată cu *Junimea*, ca necesitate de a structura etic şi ideologic societatea românească. Faptul le-a adus una din cele mai importante înscrieri sub raportul impactului public: cea a geografului Simion Mehedinţi, fost conservator, ulterior membru în Partidul Ţărănesc, rudă cu C. C. Giurescu, care aderă în noiembrie 1933, apreciind că Gheorghe Brătianu şi tineretul din jurul său vor putea să realizeze ceea ce n-a putut împlini *Junimea* şi Petre Carp pentru binele acestei ţări" (C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 335; *Mişcarea*, anul XXVII, nr. 868, luni, 6 noiembrie 1933, p. 1). Marele geograf a fost ales deputat de Neamţ în alegerile din decembrie 1933, însă a păstrat un scurt timp mandatul de deputat, demisionând în martie 1934 (*Mişcarea*, anul XXVII, nr. 944, joi, 15 martie 1934, p. 1).

[95] George Strat, care aderase în februarie 1936, şi-a motivat decizia prin liberalismul profesat de formaţiunea condusă de Gh. Brătianu. În scrisoarea de adeziune, cunoscutul economist găsea diferenţe nete între liberalismul promovat de partidul georgist şi cel al vechiului partid liberal, o „parodie şi tristă caricatură a ideologiei ce stă de mai bine de trei sferturi de veac la temeliile României moderne (…)". După el, „liberalismul nu va putea învinge greutăţile ceasului de faţă decât rămânând credincios originilor lui, creând cu duh naţional acea burghezie autohtonă care să desăvârşească opera abia începută a înaintaşilor, spre a aduce la o viaţă cu adevărat liberă un întreg popor abrutizat de moliciunea politică şi abuzurile unei administraţii nărăvite" (*Mişcarea*, nr. 1455, sâmbătă, 22 februarie 1936, p. 1).

[96] Pentru Nicolae Iorga, Gheorghe Brătianu era din punct de vedere politic „fără prestanţă personală … fără elocvenţă şi la dispoziţia tuturor intriganţilor abili în a-i măguli vanitatea tinerească" (N. Iorga, *Doi ani de Restauraţie. Ce a fost, ce am vrut, ce am putut*, în *România contemporană de la 1904 la 1930. Supt trei regi. Istorie a unei lupte pentru un ideal moral şi naţional*, ediţie îngrijită, note şi comentarii de Valeriu Râpeanu şi Sanda Râpeanu, studiu introductiv de Valeriu Râpeanu, Bucureşti, Editura Pro, 1999, p. 405-406). Într-o discuţie cu Vasilescu-Valjean, tânărul istoric de la Iaşi îi apărea lui Iorga ca fiind condus de generalul Arthur Văitoianu şi de C. C. Giurescu, care determinau atitudinea „acestui timid convins că are un mare drept părintesc şi o mare misiune naţională" (Idem, *Memorii*, vol. VI, *Încercarea guvernării peste partide (1931-1932)*, Bucureşti, 1939, p. 147). La unison cu „vechii" liberali, Iorga prezenta acţiunea lui Gheorghe Brătianu drept o „aventură", liderul ieşean strângându-şi în jur „pe toţi fugarii", „concentrare a aristocraţiei

Gheorghe Brătianu a încercat să evite asocierea formaţiunii pe care o conducea cu un club intelectual, în sens social sau profesional. Noul lider afirma primatul principiilor democratice în selecţia membrilor şi a cadrelor partidului, precum şi o acţiune tot mai largă în mase, ca formă de integrare politică; partidul îşi propunea constituirea unei elite pe criteriul valorii şi a capacităţii individuale, care să se regăsească la baza democraţiei şi a liberalismului, văzut ca „şcoală a energiei individuale". Elita de producători şi de intelectuali, mult clamata *pătură mijlocie* cu rădăcini înfipte în toate straturile naţiunii, independentă economic faţă de tutela apăsătoare a socialismului de stat sau de presiunea marilor întreprinderi anonime, ca hipertrofie a capitalismului, era cea căutată din punct de vedere social, pentru a fi reazămul formaţiunii[97]. Dar Partidul Naţional Liberal Gheorghe Brătianu era un partid al intelectualilor, în sensul conducerii lui mai ales de către intelectuali, profesorii universitari, avocaţii, preoţii, ofiţerii cu grad superior dominând organele centrale, precum şi în comitetele organizaţiilor judeţene; muncitorii şi ţăranii apar menţionaţi la întrunirile Partidul Național Liberal Gheorghe Brătianu, dar ei nu sunt prea activi din punct de vedere politic, similar majorităţii organizaţiilor politice din perioada interbelică. Din punct de vedere electoral şi structural, Partidul Național Liberal Gheorghe Brătianu semnifica o formaţiune de cadre, majoritar urbană.

Cu o identitate precară şi lipsit de un mesaj coerent, noua construcţie politică a cunoscut probleme similare cu marele partid liberal sub raportul membrilor şi a organizaţiilor, ceea ce demonstra o bază de recrutare şi de simpatie oarecum similară. Organizaţii georgiste puternice au existat mai puţin în provinciile unite cu România în 1918, în special în Transilvania. Influenţa lor era importantă în judeţele din Vechiul Regat, precum Prahova, Putna, Iaşi, Vlaşca, Ilfov, Caliacra, Vâlcea şi Olt, beneficiind aici de cadre puternice noi sau preluate de la „brătienişti", dar şi de insuficienţa liderilor liberali locali, opusă competenţei liderilor georgişti: în Putna, filială pe care o asumase după 1931 întrucât soţia sa avea o vie în apropiere de Odobeşti, C. C. Giurescu s-a dovedit mult mai performant în termeni electorali şi organizatorici decât vechii liberali. El a creat, în timpul scurt al vizitelor duminicale efectuate în localităţile judeţului, structuri în toate comunele şi în toate oraşele judeţului[98]. Organizatori eficienţi în termeni politici s-au dovedit a fi Constantin

intelectualisate"; Inculeţ discuta în aceeaşi termeni, de adunare a „ciocoilor", „prinţi strânşi în jurul lui Brătianu tânărul" (*Ibidem*, p. 16).

[97] Gheorghe I. Brătianu, *Problema noilor elite şi a liberalismului în România*, extras din revista „Libertatea", Bucureşti, Tipografia de Artă şi Editură Leopold Geller, 1933, p. 12-13 şi 15.

[98] Artur Văitoianu era preşedinte de onoare al organizaţiei liberale de Putna. Constantin C. Giurescu, în *op. cit.*, p. 229-230, rememora despre organizaţia de Putna ca având multe cadre tinere, cu profesori la şcolile secundare din Focşani (Constantin Chifu, doctor în folosofie la Berlin, Neculai Rădulescu, Ion Diaconu etc.), învăţători şi preoţi din târgurile şi satele judeţului, avocaţi (Petre Băeşu, cel mai de seamă dintre tinerii avocaţi ai oraşului, după cum îl caracteriza, viitor deputat), podgoreni (Romulus Negutz), farmacişti (Ioan Huzum etc.). Pe de altă parte, coeziunea noilor filiale era deseori deficitară, secretarul general al organizaţiei din Dolj, arheologul C. Nicolăescu-Plopşor propunând ca regulă

Toma sau Constantin Ifrim la Iaşi, N. Constantinescu-Bordeni, şeful organizaţiei Prahova[99], Atta Constantinescu la Bacău[100], Iuliu Coste la Timişoara, Nicolae Zigre la Oradea[101], Ion Gheorghe Maurer, şeful organizaţiei de Târnava, Măcelariu, şeful de la Sibiu, Constantin Turtureanu la Tecuci sau avocatul Ştefan Fabius[102], preşedintele organizaţiei de Cluj, unde îl avea ca vicepreşedinte pe farmacistul Mihai Şomlea, un foarte bun elector local.

Congresul proiectat în octombrie 1930 nu a mai avut însă loc, el fiind înlocuit, din necesităţi pragmatice, cu o întrunire a Comitetului Executiv al P.N.L. (Gheorghe Brătianu), în 6 noiembrie acel an, menită să marcheze sfârşitul etapei de constituire a noului partid. Chiar dacă dificultăţile organizării rămăseseră mari[103], iar

practica organizării unor congrese anuale la nivelul organizaţiilor judeţene, pentru reconfirmarea sau adaptarea conducerii la situaţia din teren (*Mişcarea*, anul XXVI, nr. 434, joi, 12 mai 1932, p.2).

[99] N. Constantinescu-Bordeni fusese născut la Bordeni (judeţul Prahova); fiu de învăţător, absolvise Facultatea de drept a Universităţii din Bucureşti şi ajunsese un cunoscut avocat local, în Baroul Prahova; se implicase în politica liberală încă de tânăr, din 1912, devenind deputat în legislatura 1922-1926. A fost ales în Parlament şi în 1932, respectiv 1933-1937. Vezi Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, p. 160; Eugen Stănescu ş.a., *op. cit.*, p. 325; Costin Vrânceanu, *O istorie a liberalismului politic în Prahova. 1875-1948*, Ploieşti, Editura Ploieşti-Mileniul III, 2007, p. 150-151; *Anuarul Parlamentar. 15 iunie 1931*, Bucureşti, Tip. „Dimitrie Cantemir", 1932, f. p.; Lucian Predescu, *Enciclopedia Cugetarea. Material românesc. Oameni şi înfăptuiri*, ediţie anastatică, Bucureşti, Editura Saeculum I.O., Editura Vestala, 1999 [Bucureşti, Editura Cugetarea-Georgescu Delafras, 1940], p. 218.

[100] După Pamfil Şeicaru, intrarea lui Atta Constantinescu, fiul lui Alexandru Constantinescu-Porcu, în formaţiunea nou înfiinţată a avut o mare însemnătate întrucât avea un mare simţ de organizare şi o mare energie politică (Pamfil Şeicaru, *op. cit.*, p. 329).

[101] Nicolae Zigre era născut la Oradea. A avut o carieră de excepţie în domeniul juridic, fiind doctor în drept, şeful Baroului Oradea şi vicepreşedinte al Uniunii Avocaţilor din România. Iniţial, apropiat de naţional, preşedinte al organizaţiei Bihor a partidului naţional, prefect de Bihor (1919-1920), el a trecut ulterior la liberali (din motive pe care nu le-am documentat), având un rol în crearea organizaţiilor liberale ardelene; cariera politică şi-a construit-o pe această conexiune, el fiind secretar de stat la ministerul de Interne în 1927; deputat (1922-1926) şi senator (1927-1928), chiar vice-preşedinte al Senatului în acea legislatură. După episodul georgist, el s-a apropiat de Carol al II-lea, ajungând, şi ca urmare a preocupării pentru viaţa religioasă ortodoxă, fiind membru al Sinoadelor bisericii din Arad şi Oradea, ministru la Culte şi Arte în anul 1939. Cf. Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 925; Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, vol. II, partea a II-a, p. 161.

[102] Ştefan Fabius avea un doctorat în Drept la Sorbona. A fost foarte important în organizarea judiciară a Transilvaniei după 1918. Din punct de vedere politic, l-a secondat pe Alexandru Lapedatu în cadrul organizaţiei de Cluj a partidului liberal (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 312).

[103] Ideea de disciplină s-a impus la Consfătuirea preşedinţilor de organizaţii judeţene ai P. N. L. (la mijlocul lunii februarie 1931), profesorul universitar Petre Dragomirescu subliniind că în etapa de organizare în care se afla partidul, era necesar ca membrii lui să se supună conducerii fără şovăire" (*Mişcarea*, anul XXV, nr. 69, marţi, 17 februarie 1931, p. 1);

programul bazat pe principii clare urma să înlăture imaginea că dizidenţa plecase mai curând de la o atitudine, partidul trebuia să asume anumite acte publice, precum participarea la proximele alegeri parţiale, reintrarea în Parlament a georgiştilor şi reacţia faţă de părăsirea guvernării de către Iuliu Maniu (octombrie 1930).

Primul congres general al partidului, care să adopte programul şi statutul noului partid, s-a desfăşurat un an mai târziu, în zilele de 7 şi 8 noiembrie 1931, în contextul scorului foarte bun la alegerile din iunie 1931, organizate de guvernul Iorga. Adunarea a fost intens pregătită, încă din octombrie anul precedent anunţându-se secretarul general al Congresului, în persoana lui Constantin Toma, domeniile de activitate şi preşedinţii comisiilor[104]. Numărul delegaţilor a fost impresionant (759), toate judeţele ţării fiind reprezentate, cei mai mulţi venind din Constanţa, Mehedinţi, Bucureşti (sectoarele de Galben şi de Albastru), Bălţi, Brăila, Putna, Dâmboviţa, Covurlui, Tecuci, Buzău, Romanaţi şi Timiş-Torontal[105]. În mod similar construcţiei simbolice a unităţii ţării şi partidului realizate în perioada de dinainte de 1930, un salut al reprezentanţilor regiunilor unite cu România în 1918 era adus de Nicolae Zigre în numele Ardealului, de Iuliu Coste pentru Banat, de Ştefan Ciobanu pentru Basarabia şi de Grigore Nandriş în numele Bucovinei.

Desfăşurarea Congresului a presupus elementele specifice unor astfel de întruniri, cu prezentarea rapoartelor de activitate, votarea programului şi adoptarea Statutului.

Organizarea statuată în Congresul liberalilor georgişti se inspira mult din cea a vechiului partid liberal, aşa cum prevedeau Statutele acestuia adoptate în mai 1930. Proiectul de Statut, prezentat în Congres de Dimitrie Cioc, preciza de altfel că noul Partid Liberal a păstrat din formele de organizare ale celorlalţi „principiul democrat al alegerii", dar şi ierarhia care făcuseră din Partidul Liberal „cel mai de ordine şi de disciplină organism al vieţii noastre politice"; însă, ca aspect delimitativ, alegerea reprezentanţilor partidului trebuia să aibă la bază criteriile muncii şi meritului personal. Noutăţile cuprinse în proiect priveau mai ales ponderea acordată diverselor organisme, organizaţia sătească, admisă şi în statutul din mai 1930, devenind „prima celulă a organismului (…) politic", în timp ce organizaţia de sector era „organ de control şi de propagandă electorală", precum şi agent de legătură între organizaţia judeţeană şi cea comunală"[106]; o altă deosebire privea alcătuirea

tendinţa de autoritate a trezit însă suspiciuni în unele filiale. Memoriul lui Eduard Slavcovschi către Gh. Brătianu (din iunie 1931) descria tensiunea din organizaţia sectorului Albastru, condus de C. Slama, mulţi reclamând încălcarea principiilor democratice de conducere (ANIC, Fond Casa Regală, dos. 12 / 1933, f. 1-10).

[104] Gheorghe Brătianu (Politică economică), Arthur Văitoianu (Administraţie), Arthur Văitoianu (Apărare naţională), C. Banu (Politică generală), C. C. Giurescu (Cultură), P. Dragomirescu (Justiţie şi Legislaţie), Gh. Ghiţescu (Finanţe publice şi private), C. Ionescu-Olt (Organizarea partidului); cf. *Mişcarea*, anul XXV, nr. 274, miercuri, 21 octombrie 1931, p. 2.

[105] *Mişcarea*, anul XXV, nr. 290, luni, 10 noiembrie 1931, p. 7-8.

[106] *Idem*, p. 1.

comitetelor judeţene ale partidului liberal georgist, din ele făcând parte, ca membri de drept, toţi preoţii şi învăţătorii din judeţul respectiv înscrişi în partid, indiferent dacă erau sau nu preşedinţi ai organizaţiilor săteşti sau comunale.

Conform prevederilor noului Statut, Comitetul Central a fost completat cu 40 de membri de drept, şefi de organizaţii judeţene, parlamentari, foşti miniştri, generali şi profesori universitari, printre care Arthur Văitoianu, Atta Constantinescu, Constantin Toma, Constantin Banu, C. C. Giurescu, N. Zigre, G. M. Cantacuzino, Gh. Ghiţescu, Valeriu Bulgaru, Al. Procopovici, C. Ionescu Olt, V. Pană Buescu, G. Slama etc.[107].

În noiembrie 1931, s-a încercat, o dată în plus, definirea formaţiunii conduse de Gheorghe Brătianu. Aşa cum afirma Atta Constantinescu, raportorul Comisiei pentru politica generală, noua formulă politică era naţională, liberală şi monarhică; spre deosebire de vechiul Partid Naţional Liberal, care-şi păstrase ordinea şi disciplina, dar pierduse spontaneitatea şi coeziunea spirituală, partidul liberal condus de Gheorghe Brătianu se autoreprezenta ca fiind dinamic, reactiv faţă de evenimente şi adaptat timpurilor.

2.4.2. Identitatea noii formaţiuni

Aşa cum am sugerat mai sus, identitatea noilor liberali s-a construit în oglindă, reactiv, referinţa negativă fiind reprezentată de formaţiunea condusă de Vintilă Brătianu şi I. G. Duca, vehiculul istoric al liberalismului politic românesc. Noii liberali revin public obsesiv asupra acestei probleme, semn al „tinereţii" lor. Faptul denotă însă şi o identitate în esenţă discutabilă şi labilă, care se cerea mereu confirmată, întrucât valorile în jurul cărora se organizează discursul identitar nu determinau automat mobilizarea politică, fiind abstracte intelectual sau marcate de imprecizie[108].

Definirea partidului georgist a cunoscut mai multe etape, nu atât de evoluţie, cât de reflecţie asupra semnificaţiei liberalismului promovat de noua mişcare, şi mai multe probleme pe care le ridică în mod structural o astfel de interogaţie: locul libertăţii şi autorităţii în cadrul doctrinei şi practicii noii formaţiuni, devenirea liberalismului românesc etc. În mod necesar, liberalii grupaţi în jurul lui Gheorghe Brătianu au discutat despre renovarea liberalismului sau chiar despre întoarcerea acestuia la adevăratele lui rădăcini de raţionalitate şi practică politică. Aleşi în Parlament pe listele liberale, după alegerile din decembrie 1928, Gheorghe Brătianu sau C. Ignat (de la Galaţi, intrat în Cameră prin optarea d-lui Orleanu pentru locul de senator) nu au renunţat la mandate, în ideea că ei reprezintă *adevăratul* partid liberal, deşi discursiv s-au referit la propria organizaţie ca la una nouă[109]. La

---

[107] *Idem*, p. 5.

[108] Spre exemplu, vicepreşedintele organizaţiei Cluj, Mihai Şomlea, tipărea un manifest pe 25 august 1933, în care solicita, într-un limbaj cvasireligios (al „mântuirii"), modificarea Constituţiei şi introducerea pedepsei cu moartea pentru toţi criminalii periculoşi omului şi Statului, pentru asigurarea trăiniciei întregirii de neam şi ţară (Partidul Naţional Liberal, *Apelul D-lui Gheorghe Brătianu* …, p. 10-11).

[109] A. Topliceanu, „Un exemplu", în *Parlamentul românesc*, nr. 3, 6 februarie 1931, p. 10-11.

Consfătuirea preşedinţilor de organizaţii judeţene ai P.N.L., din februarie 1931, Gheorghe Brătianu reitera ideea că partidul pe care îl conducea reprezenta „înnoirea necesară a ceea cea fost şi trebuie să fie P.N.L."[110]. Ceea ce însă trebuia să semnifice noua formaţiune a constituit discursiv în raport cu două teme majore:

a. criza vechiului partid liberal, care determinase ruptura din 1930. În faza de început a georgismului. purtătorul de cuvânt cel mai coerent al discursului liberal nu a fost, poate paradoxal, Gheorghe Brătianu, ci Al. Vasilescu-Valjan. Într-un articol publicat în *Mişcarea Liberală*, el oferea justificarea acţiunii politice începută de Gheorghe Brătianu prin necesitatea reînnoirii Partidul Naţional Liberal în ceea ce priveşte concepţiile şi conducerea. În logica acestui discurs, întoarcerea principelui Carol nu apărea ca fiind decisivă pentru noua formaţiune, ci reprezentase doar prilejul pentru partidul liberal de a lămuri conflictele interne, adânci şi permanente, „ce mocneau, care-i falsificau fiinţa, făcându-l steril în timpul guvernării, de rea credinţă în timpul opoziţiei şi odios, în orice vreme, în ochii opiniei publice". Acuzele „noilor" liberali vizau practicile politice ale liberalismului românesc: **1.** monopolizarea conducerii partidului prin dreptul de a gândi al unuia, membrii fiind umiliţi şi terorizaţi de frica răspunderilor; Cercul de Studii era redus la o simplă „secţie de notariat", chemată să înregistreze şi să consfinţească hotărârile şefului; **2.** patriotismul „fals şi agresiv", verbal, izvorât din fantezia oscilantă a lui Vintilă Brătianu în funcţie de „legi economice cu tâlc"; **3.** încremenirea vechilor liberali, „beneficiarii tuturor situaţiilor plăcute, robiţi de maiestatea împietrită a formulelor ce debitau şi ameţiţi de aroma atotputerniciei lor". Această situaţie justifica, din perspectiva lui Vasilescu-Valjean, acţiunea lui Gheorghe Brătianu, de regenerare a vechiului partid istoric, cu întoarcerea la idealismul începuturilor. Nu doar materialismul membrilor şi formalismul conducerii constituiau elementele de diferenţiere între liberali, ci şi metodele politice. Autoritatea şefilor şi unitatea de acţiune a partidului care să derive din consensul unei elite de intelectuali şi specialişti, libertatea discursului şi idealismul cu privire la democraţia în interiorul partidului rezumau astfel necesităţile organizaţionale ale „georgiştilor". Noua formaţiune însemna părăsirea „disciplinei duşmănoase ce steriliza sufletul", „paraliza voinţa" şi, totodată, recăpătarea dreptului de a gândi, putinţa de a avea, pentru aproapele tău, o activitate folositoare pe care s-o duci până la capăt[111].

Problema identităţii noului partid generase astfel o lectură proprie asupra devenirii P.N.L. după război. În perioada care a urmat sciziunii din iunie 1930, georgiştii au teoretizat „criza" Partidului Liberal de dinainte de Restauraţie, ca formă de a desemna acţiunea lui Gheorghe Brătianu drept o consecinţă necesară la derapajul politic pe care îl cunoscuse liberalismul românesc. În termeni cvasisociologici, adepţii noii direcţii analizau evoluţiile din anii '20, marcate de hipertrofia partidului: lipsit de un adversar competitiv şi condus de un lider abil, puternic şi

[110] *Mişcarea*, anul XXV, nr. 69, marţi, 17 februarie 1931, p. 1.

[111] I. Al. Vasilescu-Valjean, „Pentru Ideea Liberală", în *Mişcarea Liberală*, anul I, nr. 1, joi, 21 august 1930, p. 1-2.

autoritar, formaţiunea liberală devenise arbitrul situaţiei politice; în aceste condiţii, democraţia în partid a fost mimată, considera unul dintre cei care încearcă să justifice o atitudine de ruptură, Costin I. Georgescu: singurul criteriu al ierarhizării în „vechiul" partid liberal, bazat pe tradiţie şi impus de necesitatea disciplinei, rămânea vechimea şi favoritismul[112].

Disciplina strictă a liberalilor era explicată în acest context prin cointeresarea în afaceri a membrilor. După Virgil Andronescu, partidul liberal reuşise întronarea feudalismului politic, sprijinit pe puterea bancară; el cunoscuse o polarizare între o aristo-bancocraţie ocultă şi restul membrilor, „o falangă de castraţi intelectual şi ploşniţe", profitori de acţiuni ale societăţilor industriale, înfiinţate pentru pricopseală[113].

Georgiştii îi prezintă astfel pe membrii liberali ca supuşi alienării politice, modalitate de a-l proiecta pe fiul lui Ionel Brătianu drept *salvatorul* unei armate dezorientate. În condiţiile în care Gheorghe Brătianu proiecta competiţia politică din spaţiul liberalismului în paradigma generaţionistă, tinerii liberali rămaşi în partidul condus de Vintilă Brătianu erau descrişi ca fiind lipsiţi de camaraderie şi solidaritate între ei şi faţă de cei din provincie, transformaţi în „recruţi docili", „resemnaţi la stagiul tradiţional" şi care-şi epuizaseră energia în „contemplarea trecutului"[114].

Din perspectiva georgiştilor, insuficienţa structurală a partidului fusese potenţată de criza de şefie, de autoritate, izbucnită după moartea lui Ion I. C. Brătianu. Însă atitudinea lor faţă de Vintilă Brătianu era mai curând ambivalentă, întrucât ei nu trebuiau să eludeze faptul că acesta aparţinea familiei politice esenţiale din perspectiva liberalismului românesc. Liderul liberal era prezentat, pe de o parte, ca incapabil să înţeleagă noua realitate a ţării, atât cea economică, cât mai ales cea politică, marcată de dispariţia Regelui Ferdinand şi de forţa de necontestat a Partidului Naţional-Ţărănesc. În consecinţă, el se aflase în imposibilitatea de a reforma partidul în interior şi în manifestarea lui publică. „Pensionarea cadrelor vechi" sau a celor compromise, modificarea radicală a programului, realizarea contactului permanent cu baza formaţiunii, renunţarea la pretenţiile de hegemonie şi tutelă asupra vieţii publice, cu stabilirea unor raporturi de loialitate şi de egalitate cu celelalte partide politice, se dovediseră – apreciau georgiştii – peste puterile bătrânului lider liberal. Campania furioasă prin presă şi întruniri în toată ţara împotriva guvernului naţional-ţărănesc, dar în subsidiar şi atacurile sterile împotriva Regenţei, tot mai insubordonate jocului liberal, arătau inadecvarea vechiului Partid şi îl târâseră, după Costin I. Georgescu, într-o opoziţie fără speranţă. În acelaşi timp,

---

[112] Costin I. Georgescu, „Criza Partidul Liberal" (I), în *Mişcarea Liberală*, anul I, nr. 8, sâmbătă, 11 octombrie 1930, p. 5-6.

[113] Virgil P. Andronescu (deputat), *Spre reînoirea liberalismului românesc. Conferinţă*, Constanţa, Institutul de Arte Grafice al ziarului "Dobrogea Jună", 1932, p. 5-8. Virgil Andronescu era el însuşi un exclus în anii '20, iar discursul său poate apărea ca o justificare *à posteriori* a unei situaţii date. Georgist la momentul în care definea partidul liberal, el căuta o motivaţie pentru dizidenţă.

[114] Costin I. Georgescu, „Criza Partidul Liberal" (II), în *Mişcarea Liberală*, anul I, nr. 9, sâmbătă, 18 octombrie 1930, p. 2-4.

în discursurilor competitorilor liberali, lui Vintilă Brătianu i se recunoşteau deschis calităţile (probitate, bună credinţă şi patriotism de necontestat), fapt prin care îl transformau într-o victimă, înconjurat fiind de o camarilă interesată şi profitoare, care reprima cu severitate sălbatică răsvrătirile şi dădea un caracter opresiv disciplinei. I. G. Duca era demonizat, înfăţişat ca şeful de stat major al „vintiliştilor", care se impusese în prim-planul conducerii speculând neloial slăbiciunile şefului şi încercând să-l compromită[115]. Mai ales după moartea lui Vintilă Brătianu, în decembrie 1930, şi alegerea lui I. G. Duca drept preşedinte al partidului liberal, georgiştii au construit ideologic *ducismul*, un set de idei şi de practici asociate pentru a-i desemna radical negativ pe ceilalţi. *Duciştii* reprezentau curentul celor ce merseră contra restaurării, efigii ale sistemului financiar-bancar (de „tiran harpagon"), figuri de feudali egoişti, de actori politici de întruniri şi de alegeri, dar fără credinţă şi fără remuşcări, care puteau uşor zăpăci spiritul maselor prin vorbiri meştejugite cu intenţie de amăgire[116].

Radiografie subiectivă a evoluţiilor de după momentul rupturii, încercând să arate dreptatea şi victoria noului conducător, textul este important pentru că renunţă, cel puţin în parte, la afirmaţiile privind trecerea în *corpore* a liberalilor la noul partid. El îi prezintă pe cei de dincolo ca pe nişte soldaţi obosiţi de tantieme, de jetoane de prezenţă şi de comisioane, care nu mai doresc să lupte, legaţi doar prin interese de Vintilă Brătianu şi I.G. Duca, prin avantajele oferite de instituţii liberale sau ancoraţi sufleteşte istoric de partidul liberal. În acelaşi timp, acest discurs analiză îi pozitivează pe georgişti, ca fiind cei care nu mai trăiau „conflictului dintre conştiinţă şi disciplină", care părăsiseră „tirania", ajungând la o „disciplină fără tiranie", care clamaseră anterior egalitatea, cu „dreptul la concurenţă în orice manifestaţie şi pe orice teren"[117].

Imaginea pe care liberalii dizidenţi o construiesc despre ei înşişi poate fi rezumată de un fragment al lui Virgil Andronescu: „Nu înţelegem să fim liberali sectari, încăpăţânaţi, idolatri împietriţi, căzuţi în admiraţie, în năucia imitaţiei unui trecut desigur prea glorios, pe care nu noi îl vom scoborî din mărimea înaltă…vom munci a ridica liberalismul la înălţimea acelor înaintaşi ce pot fi socotiţi părinţi ai patriei„ liberalismul nu numai gardianul unui cimitir politic, deşi în el se află mormintele celor mai iluştri pe care-i admirăm; noi trebuie să dovedim că vrem un stat viu…"[118]. Prin urmare, georgistul se reprezenta ca un om politic liber şi convins, dinamic, respectuos cu trecutul glorios, dar refuzând să fie preotul unui cult al vremurilor bune de odinioară, privind înainte cu încredere în misiunea sa.

b. problema liberalismului românesc în general. Refuzul practicilor politice ale vechilor liberali era însoţită de invocarea liberalismului original, cel care asigurase progresul societăţii româneşti după ruptura fanariotă. Revenirea la

[115] Ibidem, p. 3.
[116] Virgil Andronescu, *op. cit.*, p. 9-11.
[117] *Ibidem*, p. 13.
[118] *Ibidem*, p. 30.

liberalismul de secol XIX avea un pronunţat caracter identitar, separând ideologic noua formaţiune de vechiul partid şi de liberalismul profesat doctrinar de ceilalţi.

Delimitarea ideologică în sensul liberalismului asumat a fost încercată discursiv imediat după sciziune. Era şi un răspuns la criza de legitimitate a Partidului Naţional Liberal pe scena publică în primul deceniu interbelic, atunci când părea că-şi epuizase misiunea istorică, de la 1848. Referirea la paşoptism avea darul de a asocia georgismului entuziasmul şi dinamismul combativ al liberalilor din jurul lui Ion C. Brătianu sau Mihail Kogălniceanu. Bunicul său a fost pentru Gheorghe Brătianu o referinţă absolută, profesională, ca istoric, în primul rând, dar şi din perspectiva omului politic post Restauraţie totodată[119]. Preocupat să înţeleagă rolul familiei sale în dezvoltarea României moderne, Gheorghe Brătianu a fost inevitabil atras de cel care fondase dinastia politică de care aparţinea el însuşi. În al doilea caz, spre deosebire de Ionel Brătianu, a cărui relaţie tensionată cu noul rege de după iunie 1930 fusese de notorietate, memoria părintelui său fiind invocată strict în competiţia pentru legitimitate în spaţiul politic al liberalismului, Ion C. Brătianu putea fi plasat mult mai util public. În condiţiile în care Carol al II-lea avea la rându-i o admiraţie uriaşă pentru întemeietorul regalităţii româneşti, binomul Carol I - Ion C. Brătianu era mult mai avantajos politic în condiţiile Restauraţiei ca proiecţie a continuităţii (Carol al II-lea şi Gheorghe Brătianu) decât cel alcătuit de Ion. I. C. Brătianu şi regele Ferdinand după război.

Discursiv, georgiştii au iterat necesitatea „celei de-a treia revoluţii liberale", după cele din 1848 şi 1918, de adaptare a liberalismului la noua realitate, cu revenirea Partidul Naţional Liberal la originile sale democratice şi radicale, prin deschiderea către toate păturile societăţii în sensul naţionalismului constructiv[120]. Momentul 1913 era revendicat retoric, ca asumare a adevăratului liberalism politic, în succesiunea lui Ionel Brătianu, dar şi ca dorinţă de valorizare prin impunerea unui nou proiect politic şi social[121].

Identitatea programatică a noului partid s-a construit însă cu dificultate. În prima fază a Restauraţiei, accentul a fost pus pe întărirea Coroanei şi a Dinastiei şi reînnoirea partidului, ca alternativă faţă de vechii liberali[122]. Dar, după momentul iniţial al sciziunii şi, mai ales, după insuccesul de a se substitui conducerii Partidului Naţional Liberal, necesitatea de a se individualiza în spaţiul public a fost văzută drept o condiţie a supravieţuitii politice. Soluţiile la problemele concrete ale

---

[119] Gheorghe Brătianu avea o admiraţie pentru Ion C. Brătianu, asemănat, pentru realismul său politic, cu cancelarul Germaniei Bismarck. Vezi Gheorghe I. Brătianu, *Bismarck şi Ion C. Brătianu*, Bucureşti, 1936.

[120] Victor Papacostea, *Problema Partidului Liberal*, Bucureşti, Editura „Bucovina", f.a. [1937], p. 12. Vezi şi Nicolae-Şerban Tanaşoca, „Cuvânt înainte", în Gheorghe Tătărescu, *Mărturii pentru istorie*, ediţie îngrijită de Sanda Tătărescu-Negropontes, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1996, p. XIV.

[121] *Mişcarea*, anul XXIV, nr. 253, sâmbătă, 8 noiembrie 1930, p. 1; *Mişcarea*, anul XXIV, nr. 1, supliment, miercuri, 22 noiembrie 1930.

[122] *Mişcarea*, anul XXIV, nr. 148, vineri, 4 iulie 1930, p. 1.

societăţii româneşti, mai ales cu privire la cele economice, oferite dinspre noul grup nu sunt numeroase dintru început şi nu sunt radical diferite de cele ale grupului din jurul lui I. G. Duca. Grigore Gafencu chiar sugera că, dincolo de furia luptei politice demarate, programul georgist mergea pe linia veche a PNL[123]. Elementele de diferenţiere au derivat dintr-o paradigmă a liberalismului clasic european structurată de intelectualii din jurul lui Gheorghe Brătianu, legitimată prin apelul la acel ipotetic fond liberal autohton de secol XIX[124]. Deşi nu ţin încă loc de program sau doctrină a noii formaţiuni, ele se regăsesc schiţate în cadrul numeroaselor întruniri publice din vara lui 1930: economii bugetare, care să uşureze sarcina contribuabilului şi să asigure stabilizarea monetară, colaborarea cu capitalul străin, mai ales în domeniul industriei petroliere, dezvoltarea agriculturii, obţinerea de credite pentru toate ramurile de producţie, folosirea raţională a bogăţiilor subsolului şi încurajarea comerţului etc. Similar vechilor liberali, la adunarea-congres de întemeiere a organizaţiei de la Cluj, Gheorghe Brătianu aducea în discuţie ideea de armonie socială, fără deosebire de clasă, de confesiune sau de origine etnică[125]. Presiunea publică din toamna acelui prim an de fiinţare a noului partid, cu participarea georgiştilor la lucrările Parlamentului, i-a obligat să-şi structureze ideile într-un program, chiar în absenţa unui Congresului care să le valideze oficial[126].

În şedinţele comitetului executiv din 6 şi 7 noiembrie 1930, ei au adoptat un set de principii diriguitoare, menite să lege noua formaţiune de un proiect de societate. În pofida a ceea ce au clamat anterior, documentul, intitulat *Principiile diriguitoare ale Partidului Național-Liberal de sub conducerea d-lui Gheorghe I. Brătianu*, nu este spectaculos în sine sau novator din punct de vedere programatic, textul materializând discursurile publice anterioare. A avut însă rolul de a conferi identitate partizanilor în creştere şi de individualiza noua formaţiune.

---

[123] „Programul său se confundă cu programul lui Duca: întinerirea cadrelor, moralizarea partidului, schimbarea politicii economice" (Grigore Gafencu, *Însemnări politice. 1929-1939*, ediţie Stelian Neagoe, Bucureşti, Editura Humanitas, 1991, p. 28).

[124] Era o racordare la discuţiile care aveau loc pe plan european cu privire la destinul liberalismului în societăţile europene, dominate în contextul crizei economice de un val de etatism şi de reglementare. Vezi studiul, Ovidiu Buruiană, *Liberalismul românesc şi identitatea sa europeană*, în Ion Agrigoroaiei (coord.), Ovidiu Buruiană, Gheorghe Iacob, Cătălin Turliuc, *România interbelică în paradigma modernizării. Studii*, Iaşi, Editura „Universităţii Alexandru Ioan Cuza", 2005, p. 224-270.

[125] *Mişcarea*, anul XXIV, nr. 158, miercuri, 16 iulie 1930, p. 1.

[126] Înfiinţarea, în august 1930, Cercului de studii al partidului la clubul central de pe Calea Victoriei, cu Gheorghe Brătianu preşedinte şi C.C. Giurescu secretar general, arăta – dincolo de structurarea organizatorică de factură liberală– această nevoie programatică (C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 195). Ulterior, în luna septembrie 1930, Comitetul Central al partidului, dăduse anumite directive în ceea ce priveşte programul, pe trei domenii: economic (colaborarea cu capitalul străin, rezolvarea problemei datoriilor agricole, stimularea investiţiilor), administrativ (modificarea legii administrative) şi cultural (învăţământul). Vezi *Mişcarea*, anul XXIV, marţi, 9 septembrie 1930, p. 1.

Actul programatic includea ca direcţie principală dinasticismul, în credinţa că Regele este garanţia unui regim de stabilitate şi de continuitate a vieţii de stat. Multe din îndrumări erau mai curând formale, precum sprijinirea Bisericii ortodoxe, instituţie considerată factori principal de educaţie şi de înălţare sufletească a neamului. Conform documentului, fapt specificat nu excludea egalitatea confesională, etnică şi de clasă. De asemenea, se preciza continuitatea în politica externă, sprijinirea armatei etc. Ca soluţii de ordin economic, georgiştii făceau trimitere la problema finanţelor publice, unde propuneau echilibrarea reală şi severă a bugetului, cu simplificarea aparatului de stat, cu reducerea cheltuielilor bugetare şi desfiinţarea regiilor autonome care aveau o exploatare deficitară; de asemenea, scăderea impozitelor şi împărţirea lor „dreaptă" (se sugera în program că impozitele urmau să fie stabilite în funcţie de posibilităţile de plată ale contribuabililor) era gândită mai mult ca o soluţie de a introduce justiţia socială. Sub raport industrial, documentul făcea trimitere la descătuşarea energiilor economice şi restrângerea, în limite normale, intervenţiilor statului; capitalul străin urma să se bucure de egalitate de tratament, de colaborare sinceră şi serioasă, pentru a stimula formarea economiilor înlăuntrul ţării, în paralel cu o politică comercială şi vamală chibzuită. Dezvoltarea industriei naţionale, prin raţionalizarea producţiei, exprima mai curând un deziderat, în lipsa oricăror lămuriri. Pe direcţia socială, îngrădirea şomajului prin mari lucrări de utilitate publică, cum ar fi căile de comunicaţii, şi realizarea de asigurări sociale pentru muncitori se înscriau în noile tendinţe keynesiste ale epocii. Cu referire la lumea satului, măsurile propuse erau minimale, legate de stabilizarea proprietăţii rurale, asanarea datoriilor agricole, stabilirea unui preţ minimal al grâului, înlesnirea creditării prin crearea unui credit agricol funcţional, înlăturarea cametei etc. Intervenţia semnificativă sub raportul societăţii se orienta în practica administrativă, georgiştii pronunţându-se pentru scoaterea politicii din administraţie, cu selectarea unui corp de funcţionari destoinici şi specializaţi, cu adoptarea unei noi legi administrative bazată pe o largă descentralizare care să stimuleze viaţa locală, majoritatea impozitelor urmând să rămână la acest nivel. În acelaşi timp, politica de descentralizare se circumscria unităţii naţionale, statul rămânând fundamentul de ordine şi autoritate. De semnalat era şi atitudinea în problema aromânilor, ei propunând imigrarea elementului românesc din afara graniţelor şi colonizarea acestuia în ţară[127].

[127] Problema culturală, esenţială după ei (susţineau că era iportantă înfăptuirea integrală a programului cultural al lui Ion I.C. Brătianu din 1927), se reducea la chestiunea învăţământului (care trebuia consolidat în adâncime), iar soluţiile erau de asemenea minimale în acest mai curând proiect de program: corpul didactic trebuia mai bine selectat şi retribuit. Vezi *Principiile diriguitoare ale Partidului Naţional-Liberal de sub conducerea d-lui Gheorghe I. Brătianu*, Constanţa, Editura „Dobrogea Jună", 1931, p. 3-6, 7; „Îndrumările trimise organizaţiilor judeţene în vederea modificării programului Partidul Naţional-Liberal", în *Mişcarea Liberală*, anul I, nr. 5, sâmbătă, 20 septembrie 1930, p. 1-2; Gheorghe Sbârnă, *Partidele politice din România. 1918-1940: programe şi orientări doctrinare*, Bucureşti, Editura Sylvi, 2001, p. 291.

O gândire structurată, care să denote alternativa coerentă la liberalismul pragmatic practicat de Vintilă Brătianu, a fost exprimată de Gheorghe Brătianu în discursul la Mesaj din decembrie 1930. Pronunţându-se asupra crizei economice în spaţiul românesc, el afirma că amploarea acesteia fusese cauzată de drumul greşit impus economiei naţionale după război, prin intervenţia Statului în toate ramurile de producţie, din interese de dominaţie politică sau în scopuri fiscale, dar lipsită de o idee directoare[128]. Statul apărea drept o „hidra fiscală", un organism monstruos, incapabil de orice efort sănătos al cărui intervenţionism paralizase industria sau comerţul şi înăbuşise în faşă orice efort de muncă sănătoasă, constructivă de după război. În postura de principal client şi alimentator al industriei şi comerţului, statul român devenise un paravan la adăpostul căruia se ascundeau, în atmosferă de cinism şi de dogmă, interese lăturalnice. Excesul de control determinase venalitate şi corupţie în anii '20[129]. În contrapartidă, tânărul lider politic saluta dispariţia mentalităţii xenofobe privind capitalul străin, ca urmare a legii ţărăniste a „porţilor deschise", şi propunea intensificarea astfel a producţiei.

În cadrul congresului partidului în 8 noiembrie 1931, prevederile programatice au rămas în mare măsură aceleaşi, deşi ele sunt mai elaborate acum şi sugerează politici publice, semn al maturizării şi stabilizării organizatorice a georgiştilor. De altfel, actul adoptat trimitea la ideea „programului de guvernământ". Fundamental, statul, ca reprezentant al intereselor generale, avea doar dreptul de supraveghere, de control şi de coordonare a unor proiecte majore pentru societate în ansamblul ei[130].

---

[128] Valeriu Bulgaru, prof. univ., „Factorul moral în noua orientare economică", în *Mişcarea*, anul XXIV, nr. 1, sâmbătă, 22 noiembrie 1930; Horia Furtună, „Spre vremuri noi", *Mişcarea*, anul XXIV, nr. 13, duminică, 7 decembrie 1930. În sensul liberalismului etic, georgiştii au respins însă capitalismul sălbatic, monopolul bancar asupra societăţii, cu amestecul finanţei anarhice şi hrăpăreţe în industrie şi comerţ, dar şi în politică sau în presă. Din punctul lor de vedere, secolul al XIX-lea însemnase răsturnarea idealului individualist-egoist şi înlocuirea lui prin cel solidarist-colectivist.

[129] „Intervenţionismul Statului", în *Mişcarea*, anul XXIV, nr. 16, joi, 11 decembrie 1930.

[130] Capitalul străin trebuia atras pe picior de absolută egalitate cu cel românesc. În domeniul agrar, georgiştii prevedeau regularea datoriilor agricole pe termen lung cu dobândă mică, dar impuneau şi crearea unui institut de conversiune a datoriilor astfel reglementate în măsura şi cadrul posibilităţilor de credit, cu instalarea unor măsuri normale pentru înlesnirea circulaţiei pământurilor pe baza caracterului naţional al proprietăţii rurale. Se propunea stabilirea pe viitor a unui regim de libertate între creditor şi debitor, revenindu-se la principiile normale ale dreptului. Se dorea astfel înlătura imixtiunii Statului în gospodăria privată economică; Statul, cu instituţiile sale şi băncile, trebuia să părăsească ideea „de a fi negustori în dauna comerţului" şi să garanteze pe viitor a libertăţii absolute a circulaţiei bunurilor prin desfiinţarea tuturor măsurilor respective legiferate şi de ordin administrativ, în contradicţie cu principiul cererii şi ofertei. Revizuirea în acest scop a tuturor monopolurilor de stat cu caracter privat economic, care nu aveau la bază un interes general de apărare naţională, de ordin social şi care nu erau în legătură cu legile stabilizării sociale (revizuirea radicală şi imediată a regimului industriilor cartelate). Intervenţia statului se reducea la sprijinirea creşterii producţiei agricole, sporirea

În anii '30, programele georgiştilor au suferit puţine modificări, chiar dacă ele au fost marcate de naţionalism, ca reacţie la avansul radicalismului etnic în societatea românească şi europeană a acelui deceniu. Însă abordarea lor politică, decelabilă din astfel de texte, a fost mai curând una moderată, bazată pe compromis şi pragmatism. Preocupările privitoare la securitatea statului i-au condus la propuneri de limitare a libertăţilor civile şi de discriminare pozitivă a românilor în dauna minoritarilor, priviţi cu tot mai multă neîncredere. În programul politic al PNL Gheorghe Brătianu din 1936 se prevedea ca securitatea statului să fie garantată prin întrebuinţara exclusivă a elementului naţional în administraţie, precum şi în întreprinderile pentru apărarea naţională[131]. Minoritarii nu mai erau văzuţi ca fideli faţă de statul român. Georgiştii propuneau tratarea diferită a lor, în funcţie de momentul aşezării în România. Ideea de apărare etnică, cu naţionalizarea oraşelor şi a ţinuturilor de la graniţă, era dublată de necesitatea unei politici aplicate a imigrării prin colonizarea cu români, de preferinţă aduşi de peste hotare[132]. Românii trebuiau favorizaţi în regiunile preponderent minoritare[133], minorităţilor fiindu-le recomandată cooperarea socială şi economică[134]. Protecţia reală a muncii naţionale

exportului de produse agricole, acordarea de prime producătorilor agricoli pentru tipurile superioare. Pentru sectorul industrial, documentul prevedea valorificarea optimă a bogăţiilor subsolului, încurajarea industriei naţionale şi favorizarea în special a ramurilor industriale pentru export, în paralel cu libertatea circulaţiei nestingherite a bunurilor, desfiinţarea măsurilor restrictive pentru comerţ, revizuirea tarifelor vamale şi de transport; se menţiona şi necesitatea unei infrastructuri rutiere şi feroviare, precum şi a celei fluviale, care să permită ieftinirea transporturilor; din punct de vedere social, se prevedea o legislaţie protecţionistă pentru muncitori, cu dreptul acestora de organizare sindicală, unificarea asigurărilor sociale, asigurarea pentru şomaj, locuinţe ieftine, instituţii de credit muncitoresc. În domeniul sănătăţii-învăţământ, se urmăreau investiţii în resurse umane şi materiale (spitale, maternităţi, şcoli, înzestrarea universităţilor şi şcolilor superioare cu mijloace de lucru, crearea de licee de selecţie pentru elevii foarte buni, complementar cu învăţământul practic la sate, de tipul şcolilor agricole şi meşteşugăreşti. Programul clama egalitatea tuturor cetăţenilor, indiferent de etnie, confesiune, considerându-se problema minorităţilor ca fiind de ordin cultural şi confesional, nu etnic. În acelaşi timp, ideea de sprijinire a bisericii ortodoxe, pentru rolul pe care-l avea în viaţa sufletească a neamului, rămânea prioritară. O dată în plus, chestiunea administrativă rămânea importantă, reforma în domeniu neînsemnând revenirea la legea din 1925, ci o largă descentralizare şi micşorarea impozitelor. Vezi *Mişcarea*, anul XXV, nr. 290, luni, 10 noiembrie 1931, p. 1-6; Const. Zotta, Gr. C., N. Tulceanu, *Partidele politice din România, istoricul şi programele lor*, Bucureşti, Tipografia „Revistei Geniului", 1934, p. 63-81.

131 Gh. Sbârnă, *op. cit.*, p. 294.

132 *Programul de înfăptuiri al Partidului Naţional Liberal*, Bucureşti, 1937, p. 8.

133 Gheorghe Brătianu, *Problemele politicii noastre de stat*, Bucureşti, 1935, p. 37-38.

134 Dobrogea era dată de exemplu de conlucrare. Cf. Ibidem, p. 25-26. El recomanda însă dislocarea minorităţilor din comerţul noilor provincii româneşti prin colonizarea cu elementele etnice româneşti rămase dincolo de graniţă, mai ales aromânii din Macedonia (Idem, *Problema noilor elite şi a liberalismului în România*, Bucureşti, 1933, p. 12) Într-un mod

presupunea, de asemenea, naţionalizarea progresivă a factorilor de energie, îndeosebi a industriei petrolului, cu conservarea resurselor de petrol printr-o exploatare raţională şi cu perfecţionarea exploatării[135].

Sub raport doctrinar-ideologic, Gheorghe Brătianu a avut un rol determinant în anii '30, fiind unul dintre cei mai articulaţi gânditori sociali şi politici ai perioadei[136]. Mai multe intervenţii ale sale în dezbaterea publică, materializate în broşuri, arată maturizarea politică a fiului lui Ionel Brătianu, capacitatea lui de a structura direcţii politice care-l individualizau alături de formaţiunea pe care o conducea[137]. Temele majore ale abordărilor sale teoretice sunt reprezentate de *politica de stat*, *noile elite ale societăţii româneşti*, *problema liberalismului*. Nu fac aici o analiză detaliată a luărilor de cuvânt ale lui Gheorghe Brătianu, ci o să structurez câmpul lui de gândire în sensul ideilor forţă, capabile să individualizeze un personaj şi formaţiunea politică pe care aceasta o conduce. Din punctul de vedere al liderului liberal, problema fundamentală a statului român în deceniul patru, mai importantă chiar decât cea naţională, era legată de sistemul constituţional, care trebuia modificat profund şi radical[138]. Întărirea constituţionalismului presupunea, după omul politic liberal, implicarea instituţiei regale în viaţa publică şi reformarea practicilor politice, cu respingerea înţelegerii dintre partide în perioada anterioară „numirii la guvern". Democraţia parlamentară, respectul literei şi spiritului Constituţiei se adăugau respectului legilor, ca măsuri menite să întărească statul român[139].

În *Liberalism şi democraţiei*, el susţinea însă necesitatea ca democraţia, „o formulă politică", să fie susţinută de măsuri din spaţiul liberalismului social şi economic. Prezentând anumite contagiuni cu fascismul mussolinian, liderul liberal recomanda, în condiţiile României interbelice, suspendarea temporară a democraţiei şi a liberalismului politic, pentru ca liberalismul economic şi social, susţinut de clasa de mijloc, să se poată înrădăcina[140]. Clasa de mijloc a fost marota liberalismului politic românesc. Gheorghe Brătianu gândea această categorie socială în strânsă legătură cu fenomenul de modernizare şi de transfer de populaţie dinspre rural spre urban. Despinzându-se de antecesorii săi, el extindea ideea de burghezie. Elita socio-politică autohtonă de producători şi de intelectuali nu era restrânsă la spaţiul urban,

similar se pronunţa C.C. Giurescu (C.C. Giurescu, *Discursul rostit în şedinţa Camerei din 30 August 1932*, Bucureşti, 1932, p. 12-13).

[135] Gh. Sbârnă, *op. cit.*, p. 295. În 1937, georgiştii propuneau chiar o protecţie vamală strictă pentru devoltarea industriilor româneşti.

[136] Vezi reflecţiile repetate în aceastză direcţie ale lui Stelu Şerban, din *Elite, partide şi spectru politic în România interbelică*, Bucureşti, Editura Paideia, 2006, mai ales partea a II-a, *Divergenţe ideologice şi programe pragmatice*.

[137] Asupra învăţării politice în cazul lui Gheorghe Brătianu, devenit un orator tot mai bun şi tot mai profund, vezi Victor Spinei, *op. cit.*, p. 288.

[138] Gheorghe Brătianu, *Problemele politicii noastre de stat*, Bucureşti, 1935, p. 60.

[139] Idem, *Probleme politicii noastre de stat*, Bucureşti, 1937, p. 10-21, 36.

[140] Idem, *Liberalism şi democraţie*, extras din revista „Libertatea", Bucureşti, Tipografia de Artă şi Editură Leopold Geller, 1935, p. 9-10, 20.

ca în abordările teoretice ale liberalilor din trecut, ci cuprindea şi categoriile mijlocii ale mediului rural[141]. Văzută inevitabil ca sprijinitoare a liberalismului, această stare mijlocie era investită cu independenţă economică, fapt care susţinea dezrobirea ei de tutela socialismului de stat şi o ajuta să evite presiunea capitalismul hipertrofiat reprezentat de marile întreprinderi anonime[142].

* * *

Ca o concluzie la această lungă prezentare a încercării de stabilire a identităţii doctrinare a grupării liberale conduse de Gheorghe Brătianu în anii '30, gândirea lor a evoluat în limitele apărării democraţiei liberale şi a naţionalismului moderat[143]. Mai mult decât vechii liberali, georgiştii s-au regăsit pe poziţia celor care susţineau liberalismul, ca ideea fundamentală de construcţie a României moderne, supus acuzaţiilor şi aflat în defensivă în plan european. Din perspectiva lor, marele contract social, revoluţia înfăptuită fără vărsare de sânge între 1913 şi 1923 de conducătorii liberalismului din generaţia trecută, îi obliga sub raport doctrinar. Împotriva „colectivismului" şi refuzând „standardul mediocrităţii", Gheorghe Brătianu deplângea excesul etatic şi a fost unul din cei care a susţinut cel mai coerent libera concurenţă. Demagogia era văzută drept „tiranie a mulţimii", înăbuşind procesul de selecţie umană a elitelor, „caracteristica esenţială şi permanentă a ideii liberale"[144]. Într-o manieră singulară, liderul liberal refuza intervenţionismul, solicitând reîntoarcerea liberalismului „la înţelesul originilor sale". Proprietatea individuală, garanţie a existenţei româneşti, conducea la menţinerea liberalismului economic, unica formă în care putea fi salvat liberalismului politic, cu aşezământul său monarhic constituţional şi cu regimul parlamentar[145].

Delimitându-se de puternicii concurenţi din spaţiul ideologic al liberalismului, dar şi în opoziţie faţă de politicile intervenţionist-etatiste ale guvernulului condus de Gheorghe Tătărescu, Victor Papacostea nu ezita să considere că Partidul Liberal înjosise tânăra societate românească prin practicile autoritare[146] şi că tinsese să

---

[141] Gheorghe Brătianu, *Problema noilor elite şi a liberalismului în România*, extras din revista „Libertatea", Bucureşti, Tipografia de Artă şi Editură Leopold Geller, 1933, p. 6.

[142] *Ibidem*, p. 13. Orientându-se spre mediul rural, Gheorghe Brătianu construia o variantă de agrarianism, în sensul poporanismului, plecând de la firea individualistă a plugarului român, fapt care impunea constituirea unei proprietăţi mijlocii mai bine echipate. Pentru pătura mijlocie de la oraşe, el preconiza învăţământul tehnic aplicat unor scopuri practice (*Ibidem*, p. 7-11).

[143] Vezi cuvântările lui Gheorghe Brătianu din preajma alegerilor din decembrie 1937 (în Idem, *Problemele politicii...*, p. 1-16).

[144] Idem, *Liberalism şi democraţie...*, p. 14.

[145] *Ibidem*, p. 16-18 şi 20.

[146] Victor Papacostea, *op. cit.*, p. 4. El acuza „regimul poliţist ignobil", actele de teroare, cenzura etc.

devină un mijloc de dominaţie economică, de adevărată exploatare în slujba unor întreprinderi şi grupuri financiare[147].

2.5. Scurtă istorie a Partidului Naţional Liberal Gheorghe Brătianu în anii '30

Nu îmi propun, în cele ce urmează, o abordare curpinzătoare a faptelor şi evenimentelor care alcătuiesc evoluţia din deceniul patru a georgiştilor. Doresc să schiţez, mai curând, o istorie a succeselor georgiştilor, atâtea câte au fost, dar şi a frământărilor, îndoielilor de care au fost cuprinşi dizidenţii după primele insuccese politice, mergând până la părăsirea formaţiunii pe care au valorizat-o la un moment dat. În această descriere, am inclus şi mijloacele pe care le-au avut la dispoziţie pentru acţiunea publică nemijlocită, întrucât ele sugerează un tip de construcţie politică şi de evoluţie.

2.5.1. Partidul Național Liberal Gheorghe Brătianu și participarea la viața public

Entuziasmul organizatoric şi de mobilizare al începuturilor, sprijinul simbolic al Regelui Carol al II-lea, dar şi propria capacitate politică i-au adus pe „georgişti" în prim-planul scenei politice, ei fiind în situaţia de a negocia participări la guvern, portofolii şi programe politice, impunându-şi finalmente cuvântul în spaţiul public. Dar, din perspectiva sistemului politic românesc interbelic, momentele de maximă recunoaştere şi de impact în societate pentru formaţiunea condusă de Gheorghe Brătianu au fost reprezentate de alegerile generale din perioada 1931-1933. Istoricul asociază recunoaşterii, de obicei, alte politici promovate, precum opoziţia constituţionalistă din anii guvernării liberale Tătărescu, pe relaţia cu Cabinetul şi pe cea cu Regele, şi mai ales momentul scrutinului din 1937, atunci când formaţiunea condusă de Gheorghe Brătianu a încheiat cu Iuliu Maniu şi Corneliu Zelea Codreanu acel pact de neutralitate în alegeri, mult discutat şi disputat pe relaţia cu scorurile obţinute de legionari. Dar, scrutinele din perioada de început a georgismului, care i-au validat public, au arătat eficienţa lor politică şi capacitatea lor de mobilizare a unui electorat mai curând pasiv până atunci.

2.5.2. Alegerile din anii 1931 și 1932. Obținerea legitimității

În a doua jumătate a anului 1930, liberalii grupaţi în jurul lui Gheorghe Brătianu au fost priviţi cu neîncredere, deşi cu simpatie de actorii politici, în condiţie adversităţii pe care majoritatea o resimţeau faţă de vechiul partid liberal[148]. Finalmente, recunoaşterea în spaţiul public a noii formaţiuni a întârziat, în condiţiile

[147] *Ibidem*, p. 6-8.

[148] N. Iorga menţiona faptul că Gheorghe Brătianu fusese primit cu aplauze în Cameră (N. Iorga, *Memorii*, vol. VI, p. 27). În acelaşi timp, din raţiuni de orgoliu personal, Iorga nu ezita să-i desconsidere ca reprezentând o grupare intelectuală, de prinţişori, beizadele etc. (vezi mai sus).

în care raportarea noilor veniţi la naţional-ţărănişti sau la guvernul Maniu a fost mai curând precară şi însuşind adeseori poziţiile carliste[149]. În alegerile parţiale desfăşurate în 29 ianuarie 1931, scorul obţinut de georgişti a fost considerat foarte bun, deşi el nu era încurajator, arătând slăbiciuni organizatorice[150]. Dacă efortul de organizare şi de formulare a programului politic al partidului georgist lăsase puţin spaţiu pentru exprimarea opiniilor faţă de guvernarea Maniu, partidul bucurându-se de sprijinul tacit al naţional-ţărăniştilor[151], în 1931, revirimentul Partidului Naţional Liberal condus de I. G. Duca i-a obligat pe georgişti la o atitudine mult mai tranşantă şi faţă de guvernarea naţional-ţărănistă Gh. Gh. Mironescu. Apropiată ca substanţă de cea a liberalilor „ducişti", acuzând la rândul lor lipsa de coeziune a Cabinetului, obsesia naţional-ţărăniştilor de a dărâma edificiul anterior realizat de liberali etc., critica georgiştilor avea nu atât rolul de a solicita guvernarea, cât de a-i individualiza politic.

Credibilitatea noului partid rămânea însă îndoielnică; naţional-ţărăniştii considerau că formaţiunea de sub conducerea lui Gh. Brătianu era nu atât o forţă de guvernare pentru viitor, cât „o contrapondere fericită a acţiunii Partidului Liberal vechiu", acea forţă care îl va sili sau să reintre „în rolul şi atruibuţiile pe care acest Partid liberal le are, sau astfel, încetul cu încetul, să cedeze tot mai mult terenul pe care-l are, altor oameni, cu alte metode şi cu alte concepţii"; ei afirmau că ramura liberală se despărţise de vechiul trunchi nu atât pe chestiuni de ideologie, cât pe o chestiune de reacţiune morală împotriva atmosferei pe care a avut-o în vechiul partid[152].

Reduşi la postura de factor de presiune spre conformism a vechilor liberali, georgiştii aveau însă convingerea rolului lor, de continuatori ai vechilor liberali în noul context al domniei lui Carol al II-lea, pe care nu-l lăsaseră prizonier naţional-ţărăniştilor[153]. După demisia guvernului Mironescu şi declanşarea crizei de guvern (4 aprilie 1931), Gheorghe Brătianu a crezut că a sosit momentul recompensei politice din partea Regelui. În şedinţa din 5 aprilie 1931 a comitetului central al partidului pe care-l conducea, el asuma răspunderea guvernării pentru formaţiunea sa, deşi, cum

---

[149] Ion Sân-Georgiu, „Demisia guvernului Iuliu Maniu", în *Mişcarea Liberală*, anul I, nr. 8, sâmbătă, 11 octombrie 1930, p. 1-2.

[150] Georgiştii au obţinut locul II în judeţele Caraş (1982 voturi), Vlaşca (cu 2829 voturi) şi Putna (cu 5105 voturi); locul V în Teleorman (4390 voturi) şi VI în Bihor (3198 voturi)

[151] După cum îi acuzau constant liberalii din jurul lui Vintilă Brătianu: *Viitorul*, anul XXII, numerele 6770 şi 6846, duminică 31 august, respectiv vineri, 28 noiembrie 1930, paginile 4 ale fiecărui număr.

[152] Aurel Buteanu, deputat de Satu-Mare, *Spre o nouă Constituţie. Discurs rostit în şedinţa din 18 dec. 1932 a Adunării Deputaţilor, cu prilejul discuţiei Adresei de răspuns la Mesajul Regal*, Cluj, Editura „Patria", 1933, p. 6-7.

[153] Aşa cum îi prezenta Gheorghe Brătianu unchiului său propria poziţie din zilele Restauraţiei („Partidul Naţional-Liberal şi regele Carol al II-lea. Impresionanta expunere a d-lui prof. Gheorghe I. Brătianu", în *Mişcarea*, anul XXIV, nr. 136, vineri, 20 iunie 1930).

reitera presei străine, era dispus şi pentru un guvern de concentrare[154]. Obsesia identităţii şi orgolioasa competiţie cu „duciştii" au făcut imposibil orice acord, Iorga nefiind acel mediator capabil pentru a amorsa o acţiune comună[155]. Gheorghe Brătianu a refuzat proiectul guvernului de Uniune Naţională, dorit de rege, în condiţiile în care în spaţiul public exista tendinţa de a trata diferit cele două partide liberale[156]. Eşecul pentru georgişti a fost mare, aşteptările de a fi adus la guvernare fiind dublate de credinţa că rămânerea lui I. G. Duca în opoziţie însemna sfârşitul partidului liberal tradiţional prin trecerea la noua formaţiune liberală a tuturor liberalilor[157].

Deşi Gheorghe Brătianu a încercat să transforme refuzul de a participa la guvernul Iorga într-o problemă identitară, vorbind despre moralitatea noii formaţiuni în faţa ipocriziei conducerii vechiului partid liberal[158], nemulţumirile au

---

154 Gheorghe Brătianu preciza că, de la înfiinţare, partidul parcusese trei etape: de formare, de alcătuire a programului şi a treia în care cerea guvernarea (*Mişcarea*, anul XXV, nr. 111, sâmbătă, 7 aprilie 1931, p. 1). Vezi şi „Partidul Naţional-Liberal îşi asumă răspunderea", în *Liberalul*, Buzău, C. Iarca, anul XXXIX, nr. 6, aprilie 1931, p. 1; „Declaraţiile făcute presei străine", în *Ibidem*; „D-l George Brătianu expune acţiunea partidului naţional-liberal în desfăşurarea îndelungatei crize de guvern", în *Liberalul*, Buzău, C. Iarca, anul XXXIX, nr. 7, mai 1931, p. 1 (întrunirea comitetului executiv central din 19 aprilie 1931); după cum mărturisea un liberal buzoian, partidul liberal reînnoit aştepta cu încredere să fie chemat la cârmă (Gh. Maxen-profesor, „Experienţa bătrânilor…duciști?!", în *Liberalul*, Buzău, C. Iarca, anul XXXIX, nr. 7, mai 1931).

155 Solicitarea lui de a primi acelaşi număr de locuri ca şi „vechiul" partid liberal a fost primită cu multe rezerve (N. Iorga, *Doi ani de restaurație...*, în *România contemporană*, p. 425-427). Nu trebuie uitat nici faptul că la moartea lui Vintilă Brătianu, Gheorghe Brătianu a revendicat zgomotos şefia, considerându-l un profitor pe I. G. Duca.

156 Însărcinat de Rege cu formarea Cabinetului, Nicolae Titulescu oferise un număr egal de portofolii celor două partide mari (Partidul Naţional-Ţărănesc şi Partidul Naţional Liberal tradiţional), iar pentru partidele mici propusese câte un loc fără portofoliu. Liderii formaţiunilor mici (Gheorghe Brătianu, Octavian Goga şi dr. Nicolae Lupu) au respins în bloc formula, ei realizând în 15 aprilie 1931 un pact având la bază principiul egalităţii de tratament a actorilor politici (*Mişcarea*, anul XXIV, nr. 118, vineri, 17 aprilie 1931, p. 1). Ulterior, Constantin Argetoianu, ca factotum în guvernul Iorga, a mers spre Duca, oferindu-i acestuia 71 de locuri în Cameră, spre deosebire de Gh. Brătianu, căruia i-a oferit doar 30.

157 Această apreciere nu era lipsită de temei; în momentul respectiv, „tinerii" liberali dar şi I. Inculeţ, Gh. Tătărescu şi R. Franasovici s-au pronunţat pentru o împăcare cu Gh. Brătianu şi pentru participarea la orice combinaţie guvernamentală cerută de Rege (ANIC, fond D.G.P., vol. I, dos. 4 / 1930, f. 39-40; Constantin Argetoianu, *op. cit.*, vol. IX, p. 199-200; *Mişcarea*, anul XXIV, nr. 120, duminică, 19 aprilie 1931, p. 1).

158 Era o problemă de demnitate şi crez al partidului liberal, tovărăşia cu vechea conducere liberală, care a terfelit numele Suveranului, fiind – după ei – o imposibilitate morală; spre deosebire de „ceilalţi liberali", care au primit pomana guvernului şi au renunţat la existenţa partidului în alegeri, abandonând drapelul, programul de conduită, memoria lui Ion C. Brătianu, a lui Ionel. Noii liberali, ca „străjeri neclintiţi ai numelui, cinstei, demnităţii

fost importante printre partizani, incapabili să înţeleagă nuanţele în comparaţie cu discursul predominant de până atunci, care prezenta formaţiunea drept una aflată sub graţia Regelui: un guvern de uniune naţională dorit de rege (pentru cei mai mulţi observatori ai spaţiului public era un „guvern al Regelui") era boicotat de carlişti[159]. Sfărâmarea acelei tangibile promisiuni a guvernării şi răcirea relaţiilor dintre Gheorghe Brătianu şi Carol al II-lea au determinat părăsirea structurii politice conduse de tânărul profesor universitar de către unele personalităţi de prim-plan, precum I. Al. Vasilescu-Valjan, Istrate Micescu, Horia Furtună, Ştefan Tătărescu sau C. Stănescu. *Viitorul* din 9 mai 1931 aducea la cunoştinţă, cu satisfacţie, că „elemente de seamă ale grupării (georgiste –n. mea, Ov.B.) s-au întrunit (…) la dl. Valjean şi, constatând că a merge pe liste separate înseamnă a pune gruparea în dezacord cu îndemnul regal, au luat hotărârea de a se desface de dl. Gh. Brătianu şi a candida pe listele guvernului"[160]. Scrisoarea adresată de grupul disident şefului partidului, semnată de 65 de persoane, mulţi din ei fondatorii noului partid la 15 iunie 1930, motiva decizia retragerii prin faptul că Gheorghe Brătianu se înconjurase de o camarilă, *familia mai de aproape*[161]. Dacă fractura carliştilor pe relaţia cu atitudinea lui Gheorghe Brătianu faţă de proiectul lui Carol al II-lea afecta imaginea publică indusă până atunci, de formaţiune „regală", alte plecări au fost dureroase din perspectiva structurii de partid şi a raportării la „vechii" liberali. Lideri precum Vasile G. Ispir, şeful organizaţiei de Putna şi C. Ignat, liderul georgist de la Covurlui, se întorceau în partidul liberal condus de I. G. Duca, în cazul lui C. Ignat, chiar cu majoritatea membrilor[162]. Hemoragia de membri a continuat pe parcursul anului 1932, în octombrie, o grupare condusă de profesorul universitar

partidului liberal", se doreau „singura armată de rezervă („Partidul naţional-liberal n-a acceptat cartelul propus de guvern", în *Mişcarea*, anul XXIV, nr. 140, vineri, 15 mai 1931, p. 1); vezi şi *Manifestul Partidul Naţional-Liberal*, în „Liberalul", Buzău, C. Iarca, anul III, nr. 8, 15 mai 1931).

159 Constantin Argetoianu, *Memorii*…, vol. IX, p. 237, 239; N. Iorga, *Memorii*, vol VI, p. 94, 99, 100.

160 *Viitorul*, anul XXIII, nr. 6977, sâmbătă, 9 mai 1931, p. 3; C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 256.

161 Aprecierea că „şeful a fost condus de familia mai de aproape, de gen. Văitoianu şi de (…) C.C. Giurescu" îi aparţinea lui Al. Vasilescu-Valjean (Iorga, *Memorii*, vol. VI, p. 147).

162 C. Ignat caracteriza mişcarea condusă de Gh. Brătianu drept una cu „caracter personal" (*Viitorul*, anul XXIII, nr.6974, miercuri, 6 mai 1931). Întoarceri la partidul liberal se înregistrau şi cu sectoarele din organizaţia Iaşi, Bivolari, Nicolina, Tătăraşi (*Viitorul*, anul XXIII, nr.6881, marţi, 13 ianuarie 1931, p. 3). În acelaşi timp, un număr important de georgişti din Ialomiţa se reîntorceau în vechiul partid, motivând demersul, alături de refuzul liderului de a participa la guvernul de uniune naţională cerut de rege, prin impunerea în fruntea organizaţiei a lui C. Banu, peste voinţa organizaţiei (*Viitorul*, anul XXIII, nr.6978, duminică, 10 mai 1931, p. 4). În timpul campaniei electorale din 1932, *Viitorul* anunţa desprinderi din organizaţia georgistă de Bucureşti: Gh. Panaitescu, E. Slavcovschi, I. Voicu şi alţi membri demisionau, nemulţumiţi de faptul că preşedintele G. Slama încercase să impună noi reguli organizatorice. Era un val mai mare de demiteri, la Iaşi, Suceava, Galaţi, Ialomiţa, Tutova (*Viitorul*, anul XXIII, nr. 7338, joi, 16 iulie 1932, p. 3).

Ştefan Ciobanu, din organizaţia Chişinău, nemulţumit de colaborarea lui Gheorghe Brătianu cu Iuliu Maniu, părăsind partidul pentru a fuziona cu gruparea lui Grigore Iunian[163].

Alegerile desfăşurate în iunie 1931 au confirmat însă partidul condus de Gheorghe Brătianu ca realitate electorală şi politică, în pofida pierderilor de imagine prin plecarea unor lideri, a procedeelor electorale tradiţionale utilizate sub tutela ministrului de Interne, Constantin Argetoianu, sau a contestaţiilor discursive ale celorlalţi liberali (aflaţi în Cartel cu guvernul), care clamau că rezultatele georgiştilor se datorau, în mare parte, substituirii firmei partidului, în condiţiile în care Partidul Naţional Liberal de sub conducerea lui I.G. Duca nu participase la scrutin[164]. Georgiştii au obţinut 173 586 voturi, reprezentând 5,93% din totalul voturilor exprimate, fapt care îi transforma în a treia forţă în alegeri şi îi îndreptăţea să trimită în Legislativ 12 deputaţi[165]. Rezultatele bune înregistrate în judeţe precum Iaşi (19,77%), Covurlui (14, 94%), Baia (12,70%), Dolj (12,61%), Romanaţi (12,22%), Cahul (11,99%), Tecuci (11,21%), Prahova (11,10%), Bacău (10,93%), R. Sărat (10,82%), Constanţa (10,79%) sau Brăila (10,68%) indică puterea politică a partidului, poziţionată geografic în Vechiul Regat[166].

Atitudinea faţă de guvernarea Iorga a fost negativă, deşi moderată ca formulări, ţinând de firea lui Gheorghe Brătianu, de recunoştinţă faţă de cel care îi fusese mentor profesional la un moment dat. S-a adăugat şi nevoia de timp pentru reorganizarea partidului, după plecările din primăvara lui 1931; congresul din 6-8 noiembrie acel an a arătat forţa noii formaţiuni, prin mobilizarea membrilor şi documentele asumate ca program cu acest prilej. Criza politică din iunie 1932, generată de demisia lui Nicolae Iorga de la preşedinţia Cabinetului ministerial, a părut să răstoarne situaţia favorabilă a georgiştilor oţinută în anul precedent. Gheorghe Brătianu acceptase participarea la guvernare, într-un ipotetic guvern Titulescu; acord cu atât mai convenabil noii formaţiuni cu cât I. G. Duca anunţase opoziţia fermă a PNL faţă de noua formulă preconizată. Dorinţa de a ajunge la putere a georgiştilor şi încrederea mare în forţele lor îl determina pe Gheorghe

[163] ANIC, fond Casa Regală, dos. 31 / 1932, f. 1-2.

[164] Vezi, de exemplu, *Acte, explicaţiuni şi precizări privind*…., dar şi oficiosul *Viitorul* din perioadă (*Viitorul*, anul XXIII, nr. 6997, miercuri, 3 iunie 1931, p. 1).

[165] Gh. Brătianu (Iaşi, Covurlui şi Bacău), Gh. Ghiţescu (Baia), Gh. M. Cantacuzino (Dolj), N. Voiculescu (Romanaţi), N. Constantinescu Bordeni (Prahova), C. Zamfirescu (R. Sărat), Şt. Popovici (Cahul), C. Turtureanu (Tecuci), V. Andronescu (Constanţa) şi Radu Lascu (Brăila). În situaţia de a alege, Gh. Brătianu a optat pentru mandatul din judeţul Covurlui; locurile rămase vacante în judeţele Bacău şi Iaşi au fost ocupate de Atta Constantinescu, respectiv C. Toma. Partidul a trimis în Parlament şi un senator, Dimitrie Verdeanu în judeţul Baia. *Mişcarea*, anul XXIV, nr. 161, joi, 11 iunie 1931, p. 1 şi 4.

[166] La polul opus, în judeţele Caliacra, Alba, Gorj, Hunedoara, Sălaj, Storojineţ etc. georgiştii primiseră mai puţin de 2% din voturile exprimate (Marcel Ivan, tabloul Vc.). La Putna, C. C. Giurescu a pierdut la câteva voturi; ceea ce nu s-a mai întâmplat în alegerile ulterioare, când a fost ales deputat (C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 257).

Brătianu să-i sugereze diplomatului însărcinat cu formarea guvernului alcătuirea unui cabinet restrâns, în lipsa participării marilor partide, doar cu acei care-şi exprimaseră adeziunea faţă de politicile de ieşire din criza de autoritate din vara anului 1932[167].

Poziţia favorabilă concertării politice, într-un guvern de coaliţie, s-a păstrat şi faţă de Alexandru Vaida Voevod, noul lider desemnat cu formarea guvernului după eşecul lui Nicolae Titulescu. Însă propunerea făcută de acesta lui Gheorghe Brătianu să preia conducerea Ministerului Afacerilor Străine i-a nemulţumit pe georgiştii, întrucât sugera marginalizarea lor politică în raport cu sistemul interbelic al puterii şi mulţumirii partizanilor. Refuzul premierului ardelean de a le oferi departamentul Internelor pentru generalul Văitoianu şi, ulterior, perspectiva unui guvern covârşitor naţional-ţărănist, în care noii liberali să fie „o anexă lipsită de orice posibilitate de control asupra acţiunii electorale", l-au determinat pe Gheorghe Brătianu să respingă propunerea de colaborare şi să îmbrăţişeze ideea de opoziţie[168].

Alegeri din 18 iulie 1932 au fost corecte din perspectiva georgiştilor, iar scorul obţinut, cel mai mare din istoria lor, îi plasa o dată în plus pe locul al treilea pe ţară, cu un procentaj de 6,53 şi cu 14 deputaţi trimişi în Parlament[169]. Apropierea procentajelor, între alegerile din 1931 şi cele din 1932, în judeţe precum Iaşi, Covurlui, Prahova, Tecuci, confirma influenţa reală a noii formaţiuni şi geografia ei electorală, legată de zona Moldovei (Iaşi, Putna, Covurlui, Bacău, Baia, Tecuci), Muntenia (Prahova, Ilfov, Teleorman), Oltenia (Dolj) şi Dobrogea (Constanţa).

În raport cu noua guvernare naţional-ţărănistă, georgiştii au făcut, pe parcursul anului 1933, o opoziţie ce poate fi caracterizată drept moderată, ei neieşind în evidenţă cu nimic[170]; doar la nivelul discursului public, urmare a crizei economice, şi-au făcut loc elemente de naţionalism economic şi etnic.

---

[167] *Mişcarea*, anul XXVI, nr. 458, sâmbătă, 11 iunie 1932, p.1; în *Viitorul*, anul XXIV, nr.7305, duminică, 5 iunie 1932. Se pare însă că Gheorghe Brătianu a solicitat 4 ministere şi 100 de locuri în parlament, promisiune imposibilă de făcut pentru premierul desemnat, Alexandru Vaida Voevod (N. Iorga, *Memorii*, vol. VI, p. 414).

[168] *Mişcarea*, anul XXVI, nr. 458, sâmbătă, 11 iunie 1932, p.1.

[169] Pe judeţe, rezultate foarte bune fuseseră obţinute în Putna 16,57%, Iaşi 15,93%, Covurlui 15,53%, Prahova 14,60%, Constanţa 14, 36%, Tecuci 11,93%, Ilfov 10,82%, Bacău 11,81%, Dolj 11,77%, Ialomiţa 10,17%, Baia 10,13%, Teleorman 10,04%; cf. Marcel Ivan, tablou Vc.; cei 14 deputaţi fuseseră aleşi la: Gheorghe Brătianu ales în Ilfov, Iaşi, Covurlui şi Constanţa (a optat pentru Constanţa); C. Toma (Iaşi), C.C. Giurescu (Putna), C. Deleanu (Covurlui), N. Constantinescu-Bordeni (Prahova), Atta Constantinescu (Bacău), C. Turtureanu (Tecuci), G.M. Cantacuzino (Dolj), C. Banu (Ialomiţa), Gh. Ghiţescu (Baia), D. Cioc (Teleorman), Gh. Dunka (Buzău), V. Papacostea (Caliacra); cf. Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 301-302; *Mişcarea*, anul XXV, nr. 494, vineri, 22 iulie 1932, p. 4.

[170] Vezi poziţia faţă de greva de la Atelierele Griviţa, georgiştii înscriindu-se pe linia guvernului şi condamnând acţiunea muncitorilor ca fiind de inspiraţie comunistă (*Mişcarea*, anul XXVI, nr. 657, sâmbătă, 18 februarie 1933, p. 1).

Sfârşitul anului 1933, cu aducerea vechilor liberali conduşi de I. G. Duca în postura de a organiza alegerile pentru structurarea unei alte majorităţi politice, a schimbat însă datele politice pentru georgişti.

2.5.3. Față în fața cu guvernarea rivalilor

Desemnarea lui I. G. Duca în poziţia celui însărcinat de factorului constituţional cu formarea unui nou guvern, în noiembrie 1933, a fost o lovitură majoră pentru georgişti, întrucât însemna invalidarea acţiunii lor publice din ultimii ani de către rege. Obligarea lui I. G. Duca de către Carol al II-lea înspre un guvern de colaborare cu Gheorghe Brătianu a fost o umilire pentru ambii competitori şi s-a finalizat cu un eşec previzibil, întâlnirea materializând dezacordul ideologic şi personal deopotrivă[171]. Pe de altă parte, forţa dovedită a vechiului Partidul Naţional Liberal putea să reprezinte o presiune pentru structurile georgiştilor, mulţi membri care îl urmaseră pe Gheorghe Brătianu din oportunism putând fi atraşi acum de „binefacerile" puterii celorlalţi.

Motivarea refuzului de a participa alături de vechii liberali la guvernare includea două aspecte, etic şi politic-naţional, georgiştii referindu-se la imoralitatea aducerii la putere a celor care complotaseră împotriva Regelui, care se împotriviseră în zilele dificile ale Restauraţiei[172]. Ideile de guvern al camarilei sau impus din afară, cu subordonarea economică a României faţă de puterile străine, au predominat în discursul apropiaţilor lui Gheorghe Brătianu, mărturisind înfrângerea politică şi frustrarea resimţită[173]. Duritatea discursivă a presei georgiste împotriva Cabinetului condus de I. G. Duca şi, implicit, chiar împotriva Regelui a determinat guvernul să suspende ziarul *Mişcarea* pentru două săptămâni, după 19 noiembrie până pe 5 decembrie 1933, ceea ce a putut fi citit şi în grila obstrucţionării campaniei politice a opoziţiei. Scena cu Gheorghe Brătianu şi generalul Văitoianu vânzând pe stradă ziarul suspendat de guvern[174] reitera opoziţia liberală din primăvara anului 1930, după adoptarea de către guvernul Maniu a „legii alarmismului", sau din iunie acelaşi an, atunci când, după Restauraţie, liberalii cunoşteau moartea civilă. Alături de dizolvarea Gărzii de Fier, faţă de care georgiştii au protestat, socotind-o o încălcare a legilor şi creând primejdia nesocotirii drepturilor cetăţenilor şi precedentul dizolvării unui partid politic[175], abuzurile împotriva liberalilor georgişti au fost cele care au creat un climat tensionat în campania electorală. Violenţele fizice la care au

[171] Scena este povestită, cu amănunte diferite, dar cu acelaşi rezultat, de mai mulţi memorialişti: Victor Slăvescu, *op. cit.*, vol. I., p. 69; Constantin Argetoianu, *op. cit.*, vol. X, p. 259.

[172] *Mişcarea*, anul XXVII, nr. 866, marţi, 14 noiembrie 1933, p.1; Constantin Argetoianu, *op. cit.*, vol. X, p. 256.

[173] Articolele din *Mişcarea*, din acea perioadă, aveau titluri precum: *Ţara sub guvernul de sdrenţe al Camarilei*, *Guvernul conspiraţiei*, *Guvernul călău al conştiinţei naţionale* etc.

[174] N. Iorga, *op. cit.*, vol. VII, p. 121.

[175] România îşi pierduse calitatea de stat de drept, reprezenta o concluzie a georgiştilor (*Mişcarea*, XXVII, nr. 877 şi 878, marţi şi miercuri, 12 şi 14 decembrie 1933, paginile 1).

fost supuşi redactorii oficiosului *Mişcarea*, culminate cu arestarea lui Gheorghe Brătianu, chiar dacă doar pentru jumătate de oră (în 13 decembrie 1933), au creat emoţie în opinia publică, făcând guvernul odios o dată în plus şi generând un val de simpatie pentru georgişti[176]. Ei erau reprezentaţi şi s-au autoreprezentat ca victime politice ale liberalilor guvernamentali, care încercau să-i invalideze şi din punct de vedere electoral prin mijloacele represive ale autorităţii. Faptele nu se suprapuneau decât în parte acestei lecturi, I. G. Duca dorind să evite pe relaţia cu Gheorghe Brătianu orice contestaţie virulentă din partea acestuia. Campania electorală din decembrie 1933 a fost însă restrictivă faţă de georgişti. Ziarele locale ale partidului au fost împiedicate să apară în judeţe precum Botoşani, Iaşi, Oltenia etc.; de asemenea, manifestele electorale ale partidului au fost confiscate prin cunoscutele mecanisme administrative[177]. În aceste condiţii şi proiectându-se ca lider simbolic al opoziţiei oprimate, Gheorghe Brătianu a adresat şefilor de partid o scrisoare prin care propunea retragerea din alegeri a opoziţiei sau o atitudine comună pentru supravegherea corectitudinii scrutinului. Dar principalii adresanţi ai scrisorii, liderii naţional-ţărănişti, au respins retragerea de la alegeri, fiind favorabili doar unei poliţii comune în alegeri şi încunoştinţării regelui despre abuzurile guvernamentalilor[178].

Rezultatele alegerilor nu le-au fost la fel de favorabile georgiştilor în comparaţie cu anii precedenţi. Cu 4, 96% din voturile exprimate, ei s-au situat pe locul al patrulea ca procente, reuşind totuşi să trimită 10 deputaţi în Parlament[179]. Cauzele insuccesului electoral au fost multiple, deşi ei au acuzat cu precădere acţiunile administrative îndreptate împotriva lor. Părăsirea formaţiunii de o serie de lideri de suprafaţă ai mişcării, totodată buni organizatori sau electori, mulţi reîntorşi în tabăra vechilor liberali, uzura politică legată de restrângerea entuziasmului iniţial al partizanilor şi de pierderea încrederii în potenţialul de victorie al lui Gheorghe Brătianu în faţa dinamismului politic dovedit de „vechii" liberali, dificultăţile structurale ale organizaţiei ş.a. trebuiesc inclus, de asemenea, în explicaţia îndepărtării evidente a georgiştilor de putere, a ieşirii lor din prim-planul vieţii publice.

---

[176] Gheorghe Brătianu a fost nevoit să se prezinte ulterior la Parchet, unde a declarat că era hotărât să se apere prin mijloace proprii împotriva abuzurilor autorităţilor; el a trimis şi o scrisoare de protest Regelui (*Mişcarea*, XXVII, nr. 878 şi 879, din joi şi vineri, 14 şi 15 decembrie 1933, paginile 4, respectiv 1). Constantin Argetoianu, *op. cit.*, vol. X, p. 265.

[177] *Mişcarea*, anul XXVII, nr. 874, vineri, 8 decembrie 1933, p. 1,2.

[178] ANIC, fond DGP, vol. I, dos. 71 / 1932, f. 8. La propunerile lui Gheorghe Brătianu privitoare la un protest comun la Rege şi organizarea apărării la urne, Constantin Argetoianu mărturisea că a dat un răspuns de circumstanţă, socotind prima iniţiativă ca inutilă şi pe a doua ineficace (Constantin Argetoianu, *op. cit.*, vol. X, p. 265).

[179] Gh. Brătianu (Iaşi), Gh. Deleanu (Covurlui), C. C. Giurescu (Putna), S. Mehedinţi (Neamţ), Al. Procopovici (Câmpulung), C. Zamfirescu (R. Sărat), Atta Constantinescu (Bacău), Radu Lascu (Brăila), N. Constantinescu-Bordeni (Prahova), A. Neguş (Braşov); vezi şi Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX (1918-1948)*, Bucureşti, Editura Paideia, 1999, p. 280.

Ei au rămas marginali din punct de vedere politic pe parcursul guvernării PNL Gheorghe Tătărescu, chiar în condiţiile contestării totale a celorlalţi. Deşi la rândul lor se îndepărtau programatic de liberalismul clasic, în faţa derapajelor administrative ale celorlalţi, ei aveau convingerea, exprimată de Gheorghe Brătianu în şedinţa Comitetului Central al partidului, din octombrie 1933, că Partidul Naţional Liberal urma să existe şi să biruiască prin georgişti, „sau nu va mai fi în viaţa politică a României”[180]. Excluderea radicală a celorlalţi a fost însă nuanţată de realitatea vechiului partid liberal, împărţit structural, deşi schematizarea este evidentă, între cei apropiaţi preşedintelui Constantin-Dinu Brătianu şi cei grupaţi în jurul premierului. Guvernul Gheorghe Tătărescu era desemnat drept un „guvern personal”, care instaurase un „regim de silnicii”, în care libertatea individuală era o ficţiune, iar principiile constituţionale nu erau respectate, fapt care înscria partidul liberal condus de Gheorghe Brătianu în rândul formaţiunilor democratice şi constituţionaliste.

Însă chiar convinşi fiind că sub firma naţională şi liberală se permitea înstăpânirea unui regim de dictatură şi de arbitrar, georgiştii nu au demarat după 1933 o campanie de răsturnare a guvernului. Conştienţi de propria lor slăbiciune politică, ei vizau în această competiţie perpetuă a discursurilor confirmarea propriei lor identităţi liberale, o justificare în fond a actului de ruptură din iunie 1930. Această potenţare verbală a condus la pactul din 25 noiembrie 1937, încheiat cu Iuliu Maniu şi Corneliu Zelea Codreanu. Lupta împotriva guvernului Tătărescu, în care nu regăseau o atitudine liberală, ci mai curând tendinţele autoritare ale regelui, descrie perioada ulterioară anului 1933 din perspectiva liberalilor georgişti şi explică toate coaliţiile pe care le-au amorsat. Împotriva autoritarismului guvernamental, ei au realizat alianţele cele mai diverse.

2.6. Mijloacele politice ale georgiştilor

Acţiunea publică a Partidului Naţional Liberal de sub conducerea lui Gheorghe Brătianu în anii ’30 a fost determinată de mijloacele lor politice. Formaţi în sociabilitatea liberală din primul deceniu interbelic şi marcaţi de succesele politice ale formaţiunii dominate de personalitatea lui Ionel Brătianu, georgiştii s-au inspirat direct de la „vechii” liberali atât sub raport organizatoric, cât şi ca manifestare publică. Comparându-se mereu cu ceilalţi liberali, partizanii lui Gheorghe Brătianu pierdeau din vedere că nu aveau capacităţile financiare sau umane ale acelora de care se despărţiseră în iunie 1930.

2.6.1. Capacitatea politică şi organizatorică a georgiştilor. Atragerea tineretului universitar

Alegerile din decembrie 1933 au arătat limitele structurii politice numită Partidul Naţional Liberal Gheorghe Brătianu. Organizarea partidului în teritoriu depindea de marii electori, de resursele pe care aceştia le puteau mobiliza la

[180] *Mişcarea*, anul XXVII, nr. 837, vineri, 6 octombrie 1933, p.1.

momentul scrutinurilor. În conjuncturile favorabile ale guvernărilor naţional-ţărăniste, rezultatele electorale le dăduseră speranţe privind potenţialul de creştere al formaţiunii. Campania politică în contextul vitreg al scrutinului organizat în decembrie 1933 de I. G. Duca şi Gheorghe Tătărescu a demonstrat însă vulnerabilitatea georgiştilor. Absenţa avantajelor pe care le deţinuseră în anii anteriori, raportul favorabil cu Coroana, atitudinea binevoitoare a guvernelor naţional-ţărăniste, entuziasmul începutului, încrederea tinerilor intelectuali, la care se adăugau uzura politică, lipsa resurselor financiare şi a cadrelor cu suprafaţă risca să îi transforme pe georgişti într-o mişcare minoră a politicii româneşti. Reţeaua organizaţională era deficitară în multe judeţe, procesul de constituire a filialelor nefiind finalizat[181]. Formaţiunea condusă de Gheorghe Brătianu nu dispunea de o Casă a partidului, suportul financiar necesar unei bătălii electorale în condiţii ostile. În acelaşi timp, în lipsa perspectivelor unei participări la guvernare nu se putea baza pe instituţii economice particulare, dispuse să susţină logistica unei construcţii de durată. Nici relaţiile cu tinerii nu erau statuate, deşi noul grup se definea ca o mişcare a înnoirii, animată de avânt generaţional şi de dinamism. La începutul anului 1934, reorganizarea a fost demarată, ca formă de mobilizare a membrilor şi de întărire a partidului, dar şi ca acţiune publică.

Adunările regionale organizate în a doua jumătate a anului 1934, la Timişoara (august), Iaşi (septembrie), Chişinău (octombrie) şi Craiova (noiembrie) arătau eforturile mari ale liderilor (mai ales Gheorghe Brătianu, C.C. Giurescu şi Constantin Toma), care s-au deplasat mereu în teritoriu, pentru a oferi încredere partizanilor în lupta politică. Deşi întrunirile publice au urmărit să dovedească în mod oficial activitatea partidului şi acţiunea sa de „veghe", de informaţie şi de luptă pentru restaurarea moralităţii şi normalului"[182], aspectul intern a fost dominant. El a reieşit cu claritate din faptul că demonstraţia de la Bucureşti din 2 decembrie 1934, considerată drept moment culminant al manifestărilor publice din acel an, a fost asumată de membrii georgişti ca al doilea Congres general al P.N.L.[183]. Condamnarea rostită de Gheorghe Brătianu împotriva servilismului şi ineficienţei guvernului Tătărescu, a sistemului de guvernare, dar şi împotriva Coroanei, precum şi defilarea demonstrativă a 40 000 de oameni (după aprecierile *Mişcării*) în faţa

[181] La şedinţa Comitetului Central din 9 mai 1934, au participat noi lideri judeţeni, precum V. Daschievici (Alba), Gh. M. Cantacuzino (Dolj), D. M. Sturdza (Neamţ), V. Ionescu (Suceava); reprezentanţii judeţelor Baia, Constanţa, Maramureş, Rădăuţi, Storojineţ şi Turda nu au participat; procesul de reorganizare nu era terminat nici în judeţele Câmpulung Moldovenesc, Vaslui şi Hotin (*Mişcarea*, anul XXVII, nr. 985, joi, 10 mai 1934, p. 3).

[182] *Mişcarea*, anul XXVII, nr. 1123, joi, 15 noiembrie 1934, p.1 (obiectivele mărturisite la întrunirea de la Craiova).

[183] În condiţiile în care cenzura şi starea de asediu erau în vigoare, liderii partidului au intervenit pe lângă Prefectura Poliţiei Capitalei, dar şi pe lângă Rege, pentru a obţine aprobare pentru desfăşurarea manifestării. Acordul instituţiei includea promisiunea că va fi un congres „inofensiv, fără manifestaţii de stradă" (ANIC, fond familial Brătianu, dos. 497, f. 2; Idem, fond Casa Regală, dos. 19 / 1934, f. 7).

statuii lui Ion C. Brătianu din centrul Bucureştilor încercau să dea imaginea unei adunări impozante şi să demonstreze forţa partidului[184].

Dificultăţile partidului au rămas însă mari în perioada următoare, atât organizatorice, plecările din partid fiind constante ca urmare a opoziţiei şi a anticarlismului tot mai evident al liderului[185], cât şi ideologice, în necesitatea definirii formaţiunii pe o scenă politică efervescentă. Greutăţile financiare ale georgiştilor au fost reliefate de campania „Leul pentru «Mişcarea»", iniţiată de conducerea ziarului central al partidului în mai 1935, chiar dacă această acţiunea avea şi un rol de mobilizare a partizanilor şi de integrare politică a simpatizanţilor. Demersul, care stabilea o cotizaţie lunară pentru susţinerea oficiosului partidului, încerca astfel să contureze un „instrument de verificare şi control sigur, privitor la mersul fiecărei organizaţii comunale şi la modul cum îşi fac şefii datoria"[186].

Crearea organizaţiei tineretului universitar georgist a dovedit incoerenţa în acţiune a georgiştilor; deşi prin apelul la tineretul universitar se urmărea o refondare simbolică a partidului, întrunirea inaugurală a fost convocată şi amânată de mai multe ori[187]. Şedinţa de constituire a avut loc finalmente în februarie 1935, la ea participând liderii formaţiunii (Gh. Brătianu, A. Văitoianu, P. Negulescu, C. C. Giurescu, V. Bulgaru, I. Sân-Georgiu, M. Arţăreanu, V. Papacostea, C. Ionescu-Olt). Mihai Antonescu, liderul organizaţiei din judeţul Argeş, a fost ales preşedinte al nou înfiinţatei structuri[188]. Dar abia în iunie 1936 au fost alese organele de conducere ale tinerilor georgişti: Delegaţia Permanentă şi Comitetul Central

---

[184] În pofida interdicţiei formulate de autorităţi de a rosti discursuri publice, Gheorghe Brătianu a acuzat curajos linguşirea şi servilismul primului ministru, amintind în context cuvintele celebre ale lui Lascăr Catargiu, care a ştiut să se opună regelui Carol I în condiţii similare: „Măria Ta, aiasta nu se poate!"; era o condamnare a „amestecului în cârmuire a celor care nu pot cârmui", a favoristimelor police regale (*Mişcarea*, anul XXVII, nr. 1138, marţi, 4 decembrie 1934, p. 1-3). Vezi momentul surprins şi de N. Iorga, *Memorii*…, vol. VII, p. 201.

[185] Discursul violent anticarlist al lui Gheorghe Brătianu din decembrie 1934 fusese o surpriză chiar pentru apropiaţi (Arthur Văitoianu sau Constantin Toma), iar dezamăgirea unor lideri ai partidului a răbufnit, aşa cum menţiona o notă trimisă regelui (ANIC, fond Casa Regală. Carol II, dos. 19 / 1934, f. 12-12v.). În octombrie 1935, a fost exclus din partid Ion Sân-Georgiu (preşedintele organizaţiei de Târnava Mare), carlist important, deşi acţiunea sa era considerată problematică încă din septembrie 1933 (A.N.I.C., fond familial Brătianu, dos. 479 / 1934, f. 3).

[186] *Mişcarea*, anul XXVIII, nr. 1282, sâmbătă, 22 iunie 1935, p. 1. S-a considerat că dacă o comună nu achita cotizaţia era un semn că „într-un punct al judeţului (…) firul e rupt"; în contraparatidă, dacă unele comune trimiteau sume mai mari, însemna că sunt bine organizate, că preşedintele lor păstrează un contact mai strâns cu oamenii de sub comanda sa. Publicarea în ziar a sumelor colectate era o modalitate de presiune, de solidarizare cu partidul, de mobilizare, cu atât mai mult că acţiunea era investită ca indicator al conştiinţei civice a Partidul Naţional Liberal.

[187] ANIC, fond D.G. P., vol. I, dos. 60 / 1930, f. 17.

[188] *Mişcarea*, anul XXVII, nr. 1197, marţi, 26 februarie 1935, p. 4.

Executiv (cu Mihai Antonescu, preşedinte, P. Voiculeţ, Gh. Florescu, M. Dumitrescu, C. Milea, S. Popa, I. Culacov, membri, O. Constantinescu şi I. Limbăgeanu, secretari), preconizându-se totodată şi crearea unui cerc de studii pentru studenţii din capitală[189]. În condiţiile violenţei politice din anii 1936-1937, constituirea în iulie 1937 a „secţiei de luptă a tineretului naţional-liberal", în paralel cu organizaţia tineretului universitar (deşi, prin completarea unor dispoziţiuni din legea învăţământului universitar, din 24 martie 1937, se interzicea activitatea politică a studenţilor, înscrierea în partide sau asociaţii politice[190]), exprima tendinţa spre militantism şi radicalism, precum şi contaminarea cu unele idei şi practici din spaţiul extremei drepte (marşurile de la Brăneşti, tabăra de vară de la Floreşti-Prahova, propagandă directă, pe oameni) [191].

2.6.2. Mijloace de propagandă

Pornită public dintr-o atitudine şi constituită în jurul discursului şi imaginii lui Gheorghe Brătianu, mişcarea georgistă a făcut apel la propagandă ca modalitate de impunere într-o societate în care partidele erau văzute drept corupte de putere, alcătuite din interesaţi urmărind exclusiv binefacerile guvernării şi angrenate în dispute finalmente sterile din perspectiva intereselor generale. Din această perspectivă, în maniera Partidului Naţional Liberal, presa politică şi culturală, cercul de studii[192] sau casele de sfat[193] au constituit semnul angajării georgiştilor pentru propagarea propriilor idealuri şi programe politice.

Revista *Mişcarea Liberală. Buletinul Săptămânal de Propagandă şi Informaţii al Partidul Naţional-Liberal de sub şefia D-lui Gheorghe Brătianu* a constituit principala manieră de transmitere a mesajului despre noua formaţiune până la apariţia ziarului *Mişcarea* ca oficios. În 16 pagini, săptămânal (din 21 august 1930), publicaţia încerca să prezente manifestarea publică a Partidul Naţional Liberal georgist, evidenţiindu-se rubrica de polemică şi identitate politică *Revista presei*, scrisă de Tudor Arghezi. O serie de portrete ale conducătorilor (Gheorghe Brătianu, I. Al. Vasilescu-Valjean, Ion Sân-Georgiu, Horia Furtună, Istrate Micescu, Constantin Toma, V.G. Ispir,

[189] *Mişcarea*, anul XXVII, numerele 1542 şi 1547, vineri, 19 iunie şi joi, 25 iunie 1936, p. 2 şi 2.

[190] *Codul General al României. Colecţia Hamangiu*, vol. XXV, partea I, 1937, Bucureşti, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului, Imprimeria Centrală, 1938, p. 725 (articolul 15).

[191] Era mai curând organizaţia tineretului georgist din Capitală, condusă de M. Sturdza (*Mişcarea*, anul XXXI, nr. 1903, sâmbătă, 13 noiembrie 1937, p. 1).

[192] Cercul de studii înfiinţat în august 1930 îl avea drept preşedinte pe Gheorghe Brătianu, iar ca secretar pe C.C. Giurescu (C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 257).

[193] Prima „Casa de Sfat" a fost inaugurată la 1 octombrie în Culoarea de Negru, la iniţiativa lui Vasile Pană-Buescu, şeful organizaţiei, în casele unui comerciant, N. Niculescu. Pe lângă această Casă de sfat, exista permanent un serviciu de asistenţă juridică şi medicală, pus la dispoziţia cetăţenilor, în mod gratuit, zilnic; acolo se puteau consulta consulta diferite reviste şi ziare; întruniri săptămânale, cu membrii comitetului organizaţiei sectorului de Negru, chestiuni de interes general şi local, a asigura spiritul de solidaritate politică şi socială între membri (*Mişcarea Liberală*, anul I, nr. 7, sâmbătă, 4 octombrie 1930, p. 7-8).

C.N. Ifrim, Constantin Giurescu ş.a.), puţin utilizabile pentru o analiză serioasă, întrucât prezentarea personajelor este propagandistică, erau utile în configurarea reprezentărilor partizane.

Trimiterile la manifestările publice al georgiştilor şi raportările la celălalt partid liberal, construite pe dihotomia vechi-nou[194], erau însoţite de abordări pragmatice cu privire la problemele la ordinea zilei, în încercarea de a oferi o identitate precisă formaţiunii. Însă nivelul intelectual ridicat al articolelor[195] făcea din *Mişcarea Liberală* o publicaţie mai curând de reflecţie, care cu greu putea induce mobilizarea partizanilor. Înfiinţarea unui ziar cotidian devenise presantă pentru georgişti în vara anului 1930, din raţiuni organizatorice şi politice. Discuţiile asupra publicaţiei au privit atât titlul sau politicianul responsabil (Horia Furtună a fost desemnat finalmente), cât şi momentul apariţiei, 15 noiembrie fiind cel pentru care s-a optat, o dată cu deschiderea lucrărilor Legislativului[196].

Publicat începând cu 22 noiembrie 1930, oficiosul noii formaţiuni s-a numit *Mişcarea*, preluându-se astfel denumirea sub care apăruse până atunci publicaţia liberalilor ieşeni. Mutarea titlului publicaţiei ieşene la Bucureşti, sublinia, aşa cum mărturisea în chiar primul număr Gheorghe I. Brătianu, ideea de reluare a tradiţiei, de continuitate cu momentul războiului, atunci când ziarul devenise expresia voinţei partidului liberal din întreaga ţară[197]. Cotidianul se afla sub conducerea lui Dem. Teodorescu, ca redactor-şef, şi Ion Pas, în calitate de secretar de redacţie, printre redactori regăsind pe L. Kalustian, C. Spina, C. Scharff, E. Bradu etc.; condiţia de mare ţinută intelectuală a ziarului a fost susţinută prin colaborările lui Tudor Arghezi, G. Călinescu, Emil Cioran (în faza iniţială), C. C. Giurescu, Ilie Minea, Victor Papacostea, P. P. Panaitescu etc.[198].

Vechiul model al publicaţiilor şi propagandei partidului liberal era evidenţiat şi de ziarele organizaţiilor judeţene, plecând de la denumirea de *Mişcarea* (*Mişcarea Albei*, *Mişcarea Argeşului*, *Mişcarea Bacăului*, *Mişcarea Banatului*, *Mişcarea Constanţei*, *Mişcarea Făgăraşului*, *Mişcarea Mehedinţiului*, *Mişcarea Mureşului*, *Mişcarea Muscelului* etc.)

---

[194] Această ideea de reînnoire a partidului se regăseşte în majoritatea materialelor. Vezi, de exemplu, Al Rosetti, „La om nou, legi nouă. Discurs rostit la Congresul din Craiova (3 august 1930)", în *Mişcarea Liberală*, anul I, nr. 2, joi, 28 august 1930, p. 1-2.

[195] Henri George Meitani, avocat al Ministerului de Domenii şi al Societăţii de Credit Funciar Urban, proiecta o adevărat conferinţă în paginile revistei despre convertirea datoriilor agrare în titluri de credit; la fel, arhitectul G.M. Cantacuzino despre oraşele României Mari.

[196] ANIC, Fond Direcţia Generală a Poliţiei, dos. 60 / 1930, f. 12.

[197] Gheorghe I. Brătianu, „Spre fapta nouă", în *Mişcarea*, anul XXIV (s.n.), nr. 1, duminică, 22 noiembrie 1930, p. 1. La Iaşi a rămas un ziar (începând cu numărul 264 din 23 noiembrie 1930) cu denumirea de *Mişcarea Moldovei*, cu apariţii neregulate însă, şi mai curând săptămânal decât cotidian aşa cum îşi propunea iniţial (Victor Spinei, *op. cit.*, p. 286-287; I. Hangiu, *Dicţionarul presei literare româneşti. 1790-1990*, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române, 1996, p. 290-291; Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 558).

[198] L. Kalustian, *Simple note*, II, Bucureşti, 1982, p. 193-198, *apud* Victor Spinei, *op. cit.*, p. 287. Ulterior, direcţia ziarului a revenit lui Constantin Henţescu.

apărute mai ales în perioada anilor 1931-1935, sau de revista teoretică *Ideea liberală*, al cărei director era I. Ionescu-Olt[199].

2.6.3. Cultul lui Gheorghe Brătianu

La consfătuirea delegaţilor judeţeni ai partidului din 4 septembrie 1930, noua formaţiune s-a conturat pe linia condamnării vechiului partid pentru antidinasticism, chiar după „formala" recunoaştere de către vechii liberali a Regelui, aşa cum apreciau georgiştii. Importante erau însă delimitările faţă de programul vechilor liberali, directivele fiind colaborarea cu capitalul străin, rezolvarea prin măsuri prudente şi serioase a problemei datoriilor agricole, modificarea legii administrative, consolidarea în adâncime a învăţământului, intensificarea învăţământului practic[200]. Banchetul de la restaurantul „Luzana", care a urmat consfătuirii, a reliefat, dincolo de program şi de discursurile oficiale, cultura politică a membrilor noului partid. Obţinerea puterii şi recunoaşterea socială urma să aibă drept eşafodaj cultul liderului mesianic, mai întâi cel al lui Regelui, „siguranţa şi nădejdea ţării", după Gheorghe Brătianu, şi apoi, mult mai elaborat, cultul fiului lui Ionel Brătianu. Similar celorlalte formaţiuni din spaţiul politic românesc, georgiştii urmau să „trăiască" prin şeful lor; în condiţiile puternicei personalizări politice a scenei publice, Gheorghe Brătianu era factorul legitimant şi elementul de coeziune al mişcări apărute postrestauraţie.

Noul lider devenea astfel o construcţie intelectuală, cumulând discursiv trăsăturile personajului mitic. El era, totodată, „continuatorul", fiul tatălui său, „succesorul" (I. Al. Vasilescu-Valjean), „adevăratul descendent" (Istrate Micescu), ipostaziind „adevărata tradiţie a liberalismului românesc", dar şi un factor inaugural, care clădeşte înlăturând răul din societate. Deşi, Gheorghe Brătianu nu a fost întrutotul de acord, întrunirile publice cunoşteau paricidul ritual, o exorcizare a răului din perspectiva georgiştilor: afişele îl înfăţişau pe balaurul Vintilă străpuns de lancea Sfântului George Brătianu[201]. Calitatea eroică a liderului era întărită de Constantin C. Giurescu, care îl prezintă drept un „cavaler fără frică şi fără prihană", întrupare a tinereţii generoase şi creatoare[202]. Ideea de revoluţie a ţării, de înnoire,

[199] Victor Spinei, *op. cit.*, p. 287. Ilustrare a preluării unui model al liberalilor „vechi", în 1937, georgiştii au înfiinţat pentru mediul rural un supliment al ziarului central al partidului, intitulat *Mişcarea Satelor* (după calapodul *Poştei ţăranilor*).

[200] „Consfătuirea delegaţiilor judeţene", în *Mişcarea Liberală*, anul I, nr. 4, sâmbătă, 13 septembrie 1930, p. 3-4.

[201] Mătuşa lui, Sabina Cantacuzino, era indignată de faptul că lui Vintilă Brătianu i se spunea în aceste întruniri *Smintilă Brătianu*; iar nepotul său nu a protestat, se indigna memorialista (Sabina Cantacuzino, *op. cit.*, p. 246).

[202] „Banchetul de la Luzana", în *Mişcarea Liberală*, anul I, nr. 4, sâmbătă, 13 septembrie 1930, p. 4-7. În contrapondere, Vintilă Brătianu şi I.G. Duca erau reprezentaţi ca fiind nişte pontifi ai farsei politice, lipsiţi de idei şi de prestigiu (Horia Furtună), cu nişte soldaţi obosiţi de tantieme de jetoane de prezenţă şi de comisioane, care nu mai doresc să lupte (I. Al. Vasilescu-Valjean). Figurativ, ideea de continuitate era sugerată prin afişele, broşurile

generată prin gestul curajos de ruptură din iunie 1930, îi conferea lui Gheorghe Brătianu virtuţile etice ale salvatorului mesianic, cel care anunţa o nouă eră pentru societate[203]. Misiunea istorică asumată de regenerare a ţării, postura de „învăţător al neamului", ca mare intelectual într-o societate marcată de caracterul magic al ştiinţei de carte, atrăsese mii de oameni care nu făcuseră niciodată politică, aşa cum remarca I. Al. Vasilescu-Valjean[204]. Unificator al societăţii, Gheorghe Brătianu dădea sens, după realizarea statului naţional, unui nou ideal, cel al organizării statului român pe baze moderne[205].

2.6.4. Alianţele politice. Încercarea Frontului constituţional

Demersul politic major al georgiştilor în plan public după 1933 a fost încercarea de a structura opoziţia împotriva guvernului Tătărescu, dar şi împotriva Regelui, printr-un *front constituţional*. Dar, dintre actorii publici credibili, numai generalul Averescu a răspuns favorabil acestei acţiuni[206]. La 12 mai 1934, publicaţiile

ş.a. în care portretele lui Ion C. Brătianu, Ionel Brătianu şi George Brătianu se aflau pe acelaşi plan.

[203] În persoana lui Gheorghe Brătianu se arătau „zorile unei zile mai fericite", de la care se aştepta mântuirea; era mântuitorul vremii, omul de nădejde trimis de sus (imprecizia era, probabil, involuntară, nefiind specificat dacă era vorba de Dumnezeu sau de Rege), Cf. N. Marcea, „Ne trebuie unire (Glasul satelor)", în *Liberalul*, Buzău, C. Iarca, anul XXXIX, nr. 4, 1 martie 1931, p. 1. Al. Rosetti îl compara pe noul lider cu Mihail Kogălniceanu şi cu rolul acestuia pe lângă Cuza („La om nou, legi nouă. Discurs rostit în Congresul din Craiova (3 august 1930)", în *Mişcarea Liberală*, anul I, nr. 2, vineri, 28 august 1930).

[204] Valjean, „Ţara care se înnoieşte", în *Mişcarea*, anul XXIV, nr. 1, duminică, 22 noiembrie 1930, p. 1.

[205] C. C. Giurescu impunea ideea că cei grupaţi în jurul lui Gheorghe Brătianu reprezentau o generaţie, a cărei datorie era să dea sens unui nou ideal, întrucât societatea românească de după război nu a mai trăit sub regimul unui ideal clar gândit şi statornic urmărit; realizarea statului naţional nu trebuia să fie un scop în sine: acum trebuia realizată organizarea statului român pe baze moderne, fapt care impunea existenţa unei generaţii etice (C. C. Giurescu, „Datoria generaţiei noastre", în *Mişcarea*, anul XXIV, nr. 1, duminică 22 noiembrie 1930, p. 1).

[206] Folosesc această sintagmă, de „actori credibili", întrucât la această mişcare anticarlistă s-a raliat la un moment dat şi Grigore Forţu, împreună cu Blocul Cetăţenesc pentru Mântuirea Ţării, sau Mihail Stelescu şi Cruciada Românismului. Acceptaţi de Gheorghe Brătianu, faptul a fost de natură să arunce o umbră asupra colaborării cu mareşalul Averescu, dar şi asupra relaţiilor din interiorul formaţiunii georgiste, mai ales Arthur Văitoianu dezaprobând radicalismul şi anarhismul anticarlist sau antilupist al noilor intraţi; vezi scrisorile treimise lui Gheorghe Brătianu de Alexandru Averescu (Biblioteca Academiei Române, Secţia Manuscrise (în continuare BARM), Cor. G.I.B., S. 2 (2) / CDIII, *apud* Victor Spinei, *op. cit.*, p. 414), respectiv de Grigore Forţu (BARM, Cor. G.I.B., S 27 (1) / CDIII, *apud* Victor Spinei, *op. cit.*, p. 414-415). Asupra refuzului celorlalţi competitori politici de a accepta o astfel de construcţie vezi Hans-Christian Maner, *Parlamentarismul în*

centrale ale Partidului Poporului şi georgiştilor publicau un comunicat prin care se anunţa hotărârea şefilor celor două formaţiuni politice de a adopta o atitudine comună faţă de evenimentele politice şi faţă de „posibilitatea unor împrejurări grave ce se pot ivi în viaţa noastră politică". Înţelegerea fusese discutată încă din octombrie 1933, dar ea lua forma acordului politic de combatere a guvernului Tătărescu în primăvara anului următor[207], precum şi direcţia unei uniri între cele două formaţiuni. La începutul anului 1935, atunci când a fost redactat un al doilea manifest comun, după cel din 11 mai 1934[208], fuziunea era socotită definitiv realizată, *Mişcarea* urmând să devină oficiosul noii grupări. Georgiştii aveau de altfel preeminenţă, ei asumând în proiect conducerea majorităţii organizaţiilor locale; în noua schemă de organizare, consecinţă a regresului politic al partidului condus de Alexandru Averescu, averescanii aveau mai mult un rol decorativ, calităţi de „preşedinte de onoare" al diverselor filiale. Anunţul oficial a fost amânat în aşteptarea unui moment prielnic care însă nu a mai venit, ulterior intervenind suspiciunile şi nemulţumirile reciproce[209].

Practica şi atitudinea tot mai pronunţat anticarliste, adoptate după 1934 de Gheorghe Brătianu, marcate de atacurile dure împotriva Elenei Lupescu[210], dar mergând până la abţinerea de a participa la festivităţile din octombrie 1935 de la Peleş[211], l-au izolat pe acesta în plan public. Chiar în sânul propriei formaţiuni, în

România (1930-1940), traducere de Adela Motoc, prefaţă de Florin Constantiniu, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2004, p. 150-151.

207 Înţelegerea fusese încheiată prin intermediul soţiei lui Gheorghe Brătianu, Elena Sturdza (ANIC, fond familial Alexandru Averescu, dos. 107, f. 1-2). Asupra acordului şi a termenilor lui vezi ANIC, fond familial Alexandru Averescu, dos. 49, f. 2) şi *Mişcarea*, anul XXVII, nr. 986, sâmbătă, 12 mai 1934, p. 1-2.

208 Asupra acestui nou manifest din 25 ianuarie vezi articolul secretarului general al partidului poporului, Alexandru Otetelişanu, „Acordul", în *Mişcarea*, anul XXVIII, nr. 1203, marţi, 5 martie 1935, p. 1; ANIC, fond Direcţia Generală a Poliţiei, dos. 68 / 1934, f. 21-23.

209 ANIC, fond Familia Brătianu, dos. 479. f. 9. Vezi notele din 7 ianuarie şi 11 ianuarie 1935, ACNSAS, fond P. 356, Ancheta Brătianu I. Gheorghe, vol. 2, f. 3-4. Vezi şi N. Iorga, *Memorii*, vol. VII, p. 163. Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *op. cit.*, p. 297. Asupra cauzelor imposibilităţii de a se ajunge la fiziune vezi schimbul de scrisori între cei doi lideri politici publicat de Victor Spinei (BARM, Cor. G.I.B., S 2(5) / CD III, respectiv BARM, COR. G.I.B., S 4 (3)/ CD III, *apud* Victor Spinei, *op. cit.*, p. 426-428).

210 Duritatea acuzelor la adresa amantei lui Carol al II-lea, potenţată de Atta Constantinescu, l-a determinat pe Mihail Manoilescu, el însuşi anticarlist la acea dată, să-i atragăasupra faptului că riscau să-l compromită pe rege: „el trebuia să ştie ca istoric că metresele regale constituie probleme de stat, care se tratează cu toată seriozitatea şi discreţia problemelor de stat, iar nu cu o vulgară publicitate" (Mihail Manoilescu, *op. cit.*, vol. II, p. 359).

211 La această ceremonie prilejuită de aniversarea naşterii reginei Maria nu participaseră, de altfel, nici alţi lideri politici, precum Alexandru Averescu, Dinu Brătianu, A. C. Cuza, Nicolae Iorga, Ion Mihalache sau Alexandru Vaida-Voevod (vezi Victor Spinei, *op. cit.*, p. 295).

pofida dimensiunii morale pe care o susţinea, oameni politici de suprafaţă precum Constantin Toma sau C.C. Giurescu s-au distanţat de formulările liderului[212].

Eşecul georgiştilor de a ajunge la alianţe viabile a arătat capacitatea lor redusă de negociere din perioadă: izolaţi doctrinar într-un spaţiu al liberalismului politic greu de înţeles pentru o societate românească tradiţională, în cea mai mare parte a ei, manifestând o anumită superioritate morală şi politică, Gheorghe Brătianu şi adepţii lui erau puţin frecventabili pentru celelalte forţe politice.

* * *

În 1937, la sfârşitul ciclului politic dominat formal de liberali în plan parlamentar şi de Gheorghe Tătărescu din perspectiva guvernului, regresul georgiştilor în plan public era evident. În pofida modernităţii campaniei lor electorale din acel sfârşit de an, cu folosirea radio-ului pentru expunerea mesajului politic şi a aeroplanului pentru răspândirea manifestelor[213], teama faţă de posibila perpetuare a guvernării tătăresciene s-a tradus ca disperare. Pactul de alegeri cu Corneliu Zelea Codreanu şi cu Iuliu Maniu, materializând anumite simpatii anterioare[214], a generat confuzie printre georgişti şi a legitimat legionarismul. Partidul Naţional Liberal Gheorghe Brătianu a obţinut doar 3,89% din totalul voturilor exprimate în alegeri, locul 6 pe ţară. Formaţiunea georgistă ar fi putut trimite 16 deputaţi în Cameră, în condiţiile în care nici un partid nu beneficia de prima majoritară. Alegerile arătaseră însă, dincolo de scorul dezastruos, fracturile interne din partid, viziunile diferite privind evoluţia mişcării şi chiar lipsa de încredere în orizontul politic al alternativei liberale[215].

2.7. Sfârşitul dizidenţei. Reîntregirea liberală[216]

În noile condiţii politice de după alegerile din decembrie 1937, la 9 ianuarie 1938, Gheorghe Brătianu trimitea o scrisoare unchiului său, Dinu Brătianu, şeful

[212] Ioan Sân Georgiu îi scria regelui, în februarie 1935, că poate conta pe loialitatea integrală a lui Giurescu şi a grupului său faţă de Rege, istoricul de la Bucureşti solicitându-i lui Gheorghe Brătianu temperarea campaniei anticarliste şi ameninţând cu plecarea (ANIC, fond Casa Regală, dos. 6/1935, f.7-11).

[213] *Mişcarea*, anul XXVIII, nr. 1931, vineri, 17 decembrie 1937, p. 1. Pentru a atrage electoratul, georgiştii au deschis la Bucureşti dispensarul „Mihail Sturdza", unde se acordau gratuit populaţiei nevoiaşe consultaţii şi tratemente medicale (*Mişcarea*, anul XXVIII, nr. 1930, joi, 16 decembrie 1937, p. 2).

[214] Momentul decembrie 1933, cu protestul faţă de decizia desfiinţării Gărzii de Fier, precum şi dispoziţia dată de Corneliu Zelea Codreanu ca legionarii să-i susţină în alegeri pe Gheorghe Brătianu în Vechiul Regat şi pe naţional-ţărăniştii în Ardeal, este o dovadă în acest sens.

[215] Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *op. cit.*, p. 333-334.

[216] Vezi şi Ovidiu Buruiană, Ovidiu Buruiană, *Partidul Naţional Liberal în anii 1927-1933*, teză de doctorat, Iaşi, 2008, p. 571-575.

Partidul Naţional Liberal, prin care se declara de acord cu reunificarea partidului[217]. Paranteza georgistă se închidea în evoluţia Partidul Naţional Liberal o dată cu hotărârea Delegaţiei permanente a Partidul Naţional Liberal din 10 ianuarie 1938 de a-i încadra pe foştii georgişti în ideologia şi doctrina partidului, cu supunerea lor la tradiţionala disciplină a P.N.L. şi respectarea tuturor ierarhiilor „actuale"[218]. În ziua următoare, Secretariatul general transmitea instrucţiuni preşedinţilor organizaţiilor judeţene pentru a lua legătura cu conducătorii organizaţiilor georgiste şi a restabili raporturi cu aceştia[219]. Ziarul *Mişcarea*, reapărut pentru o săptămână, pe 13 ianuarie, anunţa pe membrii şi simpatizanţii partidului condus de Gheorghe Brătianu despre reîntregire şi despre necesitatea de a urma cu credinţă şi devotament pe preşedintele partidului, Constantin I. C. Brătianu. Organizarea partidului urma să dea fiecăruia locul cuvenit muncii şi capacităţii[220].

O comisie alcătuită din Gheorghe Brătianu, Constantin (Bébé) Brătianu şi Vasile P. Sassu s-a ocupat efectiv de întregire, la nivelul Delegaţiei Permanente, a Comitetului Central sau a diferitelor organizaţii judeţene[221]. Cooptat în Delegaţia permanentă, Gheorghe Brătianu devenea vicepreşedinte al partidului, funcţie creată special pentru el şi care anunţa succesiunea, Gheorghe Tătărescu rămânând secretar general al partidului[222].

Problema reunificării partidului fusese una importantă în anii '30, în condiţiile în care miturile unităţii, al disciplinei liberale şi cel al excelenţei familiei Brătianu erau esenţial sub raport identitar. Contacte, tatonări sau legături între diferiţi lideri au fost stabilite sau realizate imediat după fractura produsă de Restauraţie[223]. Mai

---

[217] „Prietenii mei împreună cu mine, înţeleg îndeajuns atitudinea ce o impun interesele superioare pentru ca să te încredinţez că vom lupta cu tot devotamentul pentru binele ţării şi al Partidului Naţional Liberal sub conducerea D-tale şi că-ţi vom da concursul nostru în îndeplinirea marei sarcini a cărei răspundere o porţi" (ANIC, fond familial Brătianu, dos. 486 / 1937-1939, f. 5). Copia dactilografiată a scrisorii şi în BARM, Cor. G. I. B., S 6 / CDIII, *apud* Victor Spinei, *op. cit.*, p. 429-433.

[218] Biblioteca Naţională, Aşezămintele I. C. Brătianu, Colecţii Speciale, fond Saint Georges, dos. CCII / 1, f. 45. Vezi şi *Viitorul*, anul XXX, nr. 9003, miercuri, 12 ianuarie 1938, p. 1.

[219] Biblioteca Naţională, Aşezămintele I. C. Brătianu, Colecţii Speciale, fond Saint Georges, dos. CCII / 2, f. 1.

[220] *Mişcarea*, anul XXVIII, nr. 1939, joi, 13 ianuarie 1938, p. 1.

[221] ANIC, fond familial Brătianu, dos. 488 / 1938, f. 245.

[222] ANIC, fond familial Brătianu, dos. 479 / 1934, f. 8.

[223] Nefăcând o istorie în sine a Partidului Naţional Liberal Gheorghe Brătianu, nu îmi propun să prezint toate aceste legături. De semnalat însă reluarea legăturii lui Gheorghe Brătianu cu Sabina Cantacuzino încă din noiembrie 1930, el scriindu-i mătuşii sale cu rugămintea de a-i facilita accesul la Florica, unde mult mai răzbunătoarea Eliza Brătianu, soţia lui Ionel Brătianu, îi interzicea accesul la mormântul tatălui său (BARM, Cor. G.I. B., S. 7 (11) / CD III, *apud* Victor Spinei, *op. cit.*, p. 397-398). De asemenea, Gheorghe Brătianu avea bune relaţii cu o serie de lideri ai fostei lui formaţiuni politice, mai ales cu dr. C. Angelescu, pe lângă care a realizat multiple intervenţii pentru apropiaţi de ai lui (vezi respectivele scrisori în Victor Spinei, *op. cit.*, p. 406, 411, 418 ş.a.).

mult, deşi discursiv îi reprezentau pe cei din „vechiul" partid liberal ca fiind adevăraţii liberali, au existat cazuri de non-combat, precum cel din alegerile parţiale de la Ilfov, din 1934, când georgiştii nu au prezentat un candidat împotriva lui Dinu Brătianu[224]. Dar actul din ianuarie 1938 nu s-a făcut fără rezistenţe, nemulţumirile fiind mari, atât dinspre vechii liberali, cât şi dinspre tineretul georgist, pe chestiuni de principii şi de putere. Şi pe teren, reîntregirea s-a făcut cu dificultate, unii georgişti clamând întâietatea în organizaţiile comasate (C.C. Giurescu, Victor Papacostea, C. Henţescu, Constantinescu-Bordeni şi Mihai Antonescu). Pentru cumnatul său, Mihail Sturdza, reîntregirea însemna „prăpădul"[225]. Mulţi dintre georgişti s-au regăsit ulterior în proiectul autoritar al lui Carol al II-lea, în pofida interdicţiei exprimate de conducerea partidului (Arthur Văitoianu, C. C. Giurescu ş.a.)[226].

Un document aflat la Secţia Manuscrise a Bibliotecii Academiei Române, nesemnat (dar emitentul se afla situat în zona conducerii), fără adresant (probabil, Gheorghe Brătianu) şi nedatat (plasabil în perioada anterioară reunificării) lua în discuţie problema refacerii partidului liberal, din perspectivă georgistă. Reticenţelele georgiste erau exprimate cu claritatea: criteriile învechite de activitate din Partidului Naţional Liberal, imposibilitatea unei guvernări alături de vechii liberali, care ar fi condus la demonetizarea lui Gheorghe Brătianu; probabilitatea unirii în condiţii compatibile cu demnitatea şi ambiţia şefului era precară, reîntregirea putând deveni o „îmbrăţişare sugrumătoare". Multiple îndoieli erau astfel exprimate în calea fuziunii cu un adversar mai tare, care, din perspectiva georgiştilor, avea polițe de plătit. Polarizarea bunelor credinţe şi entuziasmelor cerea, conform analizei, un Gheorghe Brătianu intransingent, îndrăzneţ şi sistematic doctrinar, avantajele şefului fiind nu numai numele şi prestigiul istoric sau tradiţia, ci şi faptul că era lipsit de orice pată a unei guvernări anterioare. De asemenea, era tânăr şi aparţinea noii generaţii[227]. Georgismul nu dispărea chiar în condiţiile reunificării.

3. Gruparea „Omul Liber" şi Partidul Liberal Democrat

După iunie 1930, acuzele la adresa practicilor politice ale liberalilor, la adresa tipului lor de disciplină şi dependenţă, explicate prin cointeresarea în afaceri sau prin conformism politic, au devenit un loc comun al discursurilor publice. Gesturile şi actele de dizidenţă au însoţit uneori acest discurs. Dar, în anii premergători actului

[224] ANIC, fond Casa Regală. Carol al II-lea, dos. 19 / 1934, f. 18 v.

[225] ANIC, fond D. G. P, vol. I, dos. 120 / 1938, f. 6. El şi-a depus, de altfel, demisia din partid la 26 ianuarie 1938 (BAMR, Cor. G. I. B., S 47 (3) / CDIII, *apud* Victor spinei, p. 430), revenind ulterior asupra acestui act (*Ibidem*, p. 300).

[226] Biblioteca Naţională, Aşezămintele I. C. Brătianu, Colecţii Speciale, fond Saint Georges, dos. XIX / 4, f. 43.

[227] BAR, Arh. Gh. I. Brătianu, III, Varia 16; ANIC, Fond Familia Brătianu, dos. 478, f. 1-18. (f. 17-18 pentru ultima parte a unirii).

Restauraţiei, atunci când unitatea ce părea indestructibilă a Partidului Naţional Liberal le conferea liberalilor o mare autoritate publică şi forţă decizională, puţine au fost acele acţiuni care să pună în discuţie sociabilitatea liberală. Una din manifestările opoziţioniste de înainte de iunie 1930 la adresa conducerii liberale i-a aparţinut lui Jean Th. Florescu, mişcarea conturată în jurului lui şi a ziarului pe care el îl publica, *Omul Liber*, fiind vizibilă însă, mai mult, după Restauraţie.

„Uitarea" acestei formaţiuni marginale, care a purtat totuşi un mesaj al dizidenţei, a fost o realitate încă din epocă, când au fost trataţi mai curând tangenţial şi în cheie ironică. Şi istoriografic, menţionarea „noilor" liberali este precară, rezultat al unei dificultăţi evidente de informare, dar şi a lipsei de impact public a mişcării. Liberalii din jurul lui Vintilă Brătianu şi I. G. Duca au desconsiderat iniţiativa lui Ion Th. Florescu. Spre deosebire de Gheorghe Brătianu, blamabil prin ceea ce făcuse, dar căruia nu i se putea contesta decât cu rea-voinţă pregătirea, capacitatea ştiinţifică, prestigiul academic, apartenenţa la o mare familie politică, elemente care puteau atrage încrederea celorlalţi, Ion Th. Florescu nu era privit individual, autonom, puţinii atraşi de mişcarea lui având convingerea că acesta reprezintă, pe relaţia cu Carol al II-lea, o trambulină pentru situaţii proprii. În acelaşi timp, el a atras nemulţumiţii sau excluşii din Partidul Naţional Liberal pentru că purta mesajul revoltei împotriva vechii conduceri şi le oferea şansa revenirii într-o formă de sociabilitate liberală.

3.1. Fişa biografică a lui Ion (Jean) Th. Florescu

Informaţiile despre personajul central al mişcării sunt lacunare, chiar *Memoriile* lui Ioan Th. Florescu, publicate în 1940, fiind orientate mai curând înspre partea literară a propriei activităţi[228]. Conform lui Lucian Predescu, fusese născut în decembrie 1871 la Râmnicul-Vâlcea, iar ca studii, era licenţiat în drept al Universităţii din Bucureşti şi, apoi, drum comun multor tineri români din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, doctor al Universităţii din Paris. Revenit în ţară, îşi construise o carieră în magistratură, ca judecător de instrucţie şi ca autor al unor studii pe teme de criminalistică. Ulterior, a devenit un nume ca avocat pledant în Bucureşti, fiind ales decan al Baroului din capitală în 1924. Era un mare pasionat de literatură şi de artă, locuinţa lui constituind, după cei ce l-au vizitat, un veritabil „muzeu de artă", cu covoare scumpe, statui de marmură, tablouri şi fotografii cu dedicaţie. Se implicase în politică alături de conservatori, devenind rapid deputat de Ilfov (prima oară în 1904) şi consilier minicipal la Bucureşti. După 1908, el a aderat la acţiunea lui Take Ionescu, care înfiinţase Partidul Conservator Democrat, fiind considerat primul aghiotant al şefului şi „decemvir" al Ligii Culturale care milita, sub patronaj takist, pentru unitatea românilor[229]. Patru ani mai târziu, în 1912, el a trecut însă la Partidul Liberal, pe listele căruia a fost deputat şi chiar vicepreşedinte

[228] Ion. Th. Florescu, *Gânduri de altădată*, Bucureşti, „Tiparniţa"- Institutul de Arte Grafice, 1940.

[229] Fusese implicat, ca reprezentant al studenţilor români, în grupul decemvirilor care dusese studenţilor francezi răspunsul la Memorandumul privitor la situaţia românilor ardeleni.

al Camerei în Parlamentul de la Iaşi (1916-1917). Marea Unire l-a găsit ca membru al Comitetului naţional de propagandă de la Paris, apropiat o dată în plus de Take Ionescu. Jurisconsult de frunte, iscusit legiferator, Ioan Th. Florescu a fost ministru de Justiţie în guvernul Brătianu, din 1922 şi până în octombrie 1923, moment din care a început declinul său în cadrul Partidului Naţional Liberal. El a rămas în prim-planul politicii liberale şi româneşti, pe relaţia cu şefia organizaţiei de Târnava-Mare, dar şi prin înfiinţarea în 1923, în manieră takistă, a unei bune reviste de limbă franceză, *La Roumanie nouvelle*, revistă lunară la care colaborau oameni politici din Franţa şi Spania, cu precădere. Era o formă de propagandă naţională, susţinută de liberali, ca modalitate de a atrage diferiţi occidentali influenţi pe poziţii româneşti. În 1929, ca formă de protest faţă de atitudinile conducerii liberale, dar şi reacţie la marginalitatea sa în partid, înfiinţase cotidianul politic *Omul Liber*. După Restauraţia din iunie 1930, atunci când dizidenţa sa a devenit vizibilă, el a fondat şi condus Partidului Liberal-Democrat, cu o atitudine radicală faţă de „vechiul" *establishment* liberal. Apropierea de Carol II-lea, precum şi calitatea de membru activ al Academiei diplomatice internaţionale din Paris, i-au adus ca recompensă, în octombrie 1935, însă doar la începutul războiului civil spaniol, postul de ministru plenipotenţiar al României la Madrid, clasa I[230].

3.2. Explicaţia unei marginalizări politice

Fişa biografică a lui Ion Th. Florescu este evident insuficientă, articolul de *Enciclopedie* reţinând cu precădere şi neutru faptele. Imaginea personajului rămâne să fie reconstituită din textele de epocă, care ne oferă un al Jean „Tehaş" Florescu. El era „marele stăpân al maselor populare", cel mai autentic „tribun al poporului", omul politic „cu verb impunător", orator distins şi popular, dramatic şi patetic, convingător, vibrant atunci când vorbea despre Rege, neam şi ţară. Figură cunoscută şi populară, strângând prietenește şi cordial mâinile celorlalţi, „plastronat şi superb", cum îl descriu contemporanii, el era mereu aflat „în admiraţia unui milion de cuscri, cumnaţi, veri şi cumetre", cărora Jean Th. Florescu le patronase nunţi sau botezuri. Se spunea despre el că avea 365 de fini, după principiul „mărit

[230] Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 327. Ales membru al Parlamentului de 12 ori, el devenea în anii '30 senator de drept. Insignifiant politic în deceniul al patrulea, a fuzionat ulterior cu diferite grupări (liga contra cametei etc.) într-un partid naţional al luptătorilor, al cărui preşedinte a fost. Informaţii lapidare despre Ioan Th. Florescu şi în *Figuri politice şi administrative din epoca consolidării*, Bucureşti, Tipografia „România Nouă" Theodor I. Voinea, 1924, p. 68, în N. Constantinescu, *Cu oameni mari despre lucruri mici. Jean Th. Florescu*, în „Vremea. Politică-Socială-Culturală", an I, nr. 37, joi 1 noiembrie 1928, p. 4, *Anuarul Parlamentar. 15 iunie 1931*, Bucureşti, Tip. „Dimitrie Cantemir", 1932, f. p.; *La Roumanie Nouvelle* era o revistă lunară de propagandă naţională; redactorii ei erau Francis Lebrun, Ion Olimp şi Guerive (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 744); ANIC, fond Jean Th. Florescu, dos. 14 / 1927 (scrisoare a lui Georges Bienaimé către Jean Th. Florescu privind presa şi opinia publică din Franţa asupra României după moartea regelui Ferdinand) şi Idem, dos. 15 / 1927 (un articol pentru revistă trimis de Georges Le Fèvre).

fete frumoase şi botez băieţi voinici, viitori membri ai partidului liberal". Romulus Dianu îl găsea inimitabil, Grigore Trancu Iaşi sau D. R. Ioaniţescu fiind departe de performanţele lui Tehaş. Era „electorul", „Jean cel şmecher", „l'enfant terrible" al periferiilor, „bonvivantul mahalalei bucureştene"[231]. Caracteristicile de mai sus ni-l dezvăluie, chiar şi parţial, pe Ion Th. Florescu ca omul popular al timpurilor politice dinaintea războiului, al votului cenzitar[232]. După 1918, din perspectiva practicii politice, Jean Th. Florescu nu mai regăsea acel mediu familiar, al colegiilor restrânse, când cunoştea ca nimeni altul, aşa cum mărturiseau contemporanii, pe toţi alegătorii din Bucureşti, cu pasiunile şi slăbiciunile lor[233]. „Eliminarea" sau, mai curând, decăderea lui în cadrul partidului liberal îşi avea, cred, fundamentare în neadaptarea lui la modificarea scenei politice produsă de votul universal.

3.3. Depărtarea de partidul liberal

Popularitatea politică a lui Ion Th. Florescu, care se păstrase după 1918 în medii restrânse la Bucureşti, dar şi judeţul Târnava Mare, a cărui organizaţie liberală îi fusese încredinţată, nu-i mai aducea o poziţie avantajoasă în partid sau guvern. Considerându-se un „exilat", după ce părăsise departamentul Justiţiei în octombrie 1923 în favoarea mult mai influentului Gh. Gh. Mârzescu, el a fost obsedat de ideea obţinerii unui nou portofoliu ministerial. Din varii motive (jocurile politice conjuncturale, cu atragerea în partidul liberal al fostului takist Stelian Popescu, puternicul director al cotidanului *Universul*), acest lucru nu s-a produs. Mişcarea de la *Omul Liber*, din jurul ziarului cu acelaşi nume înfiinţat şi condus de Ion Th. Florescu în 1929, reprezenta o grupare redusă, legată exclusiv de persoana liderului şi exprima oficial delimitarea de practicile politice liberale. Dar nemulţumirea faţă de tutela brătienistă asupra Partidului Naţional Liberal, sugerată ca motiv pentru ruptură[234], era dublată de înlăturarea lui din fruntea organizaţiei de Târnava Mare, urmare a politicii de reorganizare dusă după 1928 de conducerea centrală, de impunere a elementelor locale în fruntea structurilor judeţene de peste munţi. Ion Th. Florescu se considera creatorul acestei organizaţii, iar adeziunea celor câţiva

---

[231] *Figuri politice şi administrative*..., p. 68. Romulus Dianu, *Al treilea partid liberal*, în „Parlamentul românesc", nr. 2, 27 ianuarie 1931, p. 5. Pentru filosoful Ion Petrovici, Ioan Th. Florescu era „faimosul elector al Capitalei" (Ion Petrovici, *Prin meandrele trecutului. Evocări inedite. Pagini memorialistice*, cu o prefaţă de Mihai Gafiţa, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1979, p. 33). Era unul din puţinii oameni politici capabili să se aleagă chiar în opoziţie fiind (*Anuarul Parlamentar. 15 iunie 1931*, f. p.). vezi şi Constantin Bacalbaşa, *Bucureştii de altă dată*, vol. III *(1901-1910)*, Bucureşti, Editura ziarului „Universul", 1930, p. 189.

[232] În *Parlamentul*, anul I, nr. 6, miercuri 7 decembrie 1927, p. 7.

[233] În *Cronica Politică şi Parlamentară*, anul I, nr. 10, vineri 26 aprilie 1929, p. 15.

[234] În ziarul său, *Omul Liber* care apare începând cu 21 noiembrie 1929, Jean Th. Florescu considera că Partidul Naţional Liberal este o casă în care oamenii respirau un aer îmbâcsit şi că era momentul „să se deschidă ferestrele pentru a intra aer proaspăt şi cura; ideea era că partidul trebuia renovat din interior, el nu trebuia „să fie expresia unei familii, ci a tuturor celor capabili" (Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *op. cit.*, p. 204).

liberali din Târnava Mare la atitudinea lui de dizidenţă poate sugera existenţa unui abuz al liderilor partidului[235].

Distanţarea de partid a fost însă mai mult formală, Ion Th. Florescu intervenind pentru a ajuta juridic în campania electorală diferiţi liberali implicaţi în lupta politică de alegeri[236]. Însă, în momentul Restauraţiei, el a transformat ostracizarea în capital politic, prezentându-se ca omul care ridicase drapelul de la *Omul Liber* şi revendicând întâietatea contestării autoritarismului brătienist. Ulterior, s-a articulat atitudinea procarlistă, devenită hotărâtoare după iunie 1930, formaţiunea definindu-se ca „profund dinastică şi nețărmurit devotată Regelui României, strălucit simbol al neamului"[237].

3.4. Ficţiunea celui de-al treilea partid liberal

Momentul naşterii noii structuri politice este legat de întoarcerea lui Carol şi de tendinţa de destructurare a Partidul Naţional Liberal sub presiunea opiniei publice. Ca şi Gheorghe Brătianu, în imitarea acestuia în fapt, Ion Th. Florescu a organizat pe 15 iunie 1930, în aceeaşi dată cu adunarea georgiştilor de la „Frascati" şi tot de la ora 10, o manifestaţie paralelă în sala „Amiciţia", ulterior desemnată congresul grupului „Omul Liber". Problema legitimităţii în spaţiul liberalismului devenise esenţială în contextul izolării vechilor liberali; manifestaţia adepţilor liderului de la „Omul liber" a fost convocată în grabă, fiind anunţată cu doar două zile înainte. „Marea întrunire cetăţenească", aşa cum a fost ea desemnată de participanţi, nu aducea însă recunoaşterea atât de căutată de Ion Th. Florescu. Deşi ziarului grupului, „Omul Liber", invoca participarea a mii de cetăţeni, din toate grupuri sociale, veniţi din Capitală şi delegaţi din unele judeţe (deşi în altă parte se discuta doar despre zonele din împrejurimi), care s-au reunit în pofida timpului

[235] Adrian Voinea, „Răsvrătitul", în *Cronica Politică şi Parlamentară*, anul II, nr. 51, vineri 9 mai 1930, p. 12. După iunie 1930, Ion Th. Florescu a tradus totul prin tirania exercitată de Vintilă Brătianu în partid, el având rolul de victimă în condiţiile în care milita pentru democratizarea partidului, şi mai puţin prin acţiunea sa din 4 ianuarie, învăluită în conformism şi creaţie pentru a sugera dizidenţa: motivul autoexcluderii din partid ar fi fost marginalizarea dictată de Vintilă Brătianu, prin ordinul dat unui „zapciu" „faimos", „arivistul necunoscut în acel judeţ" (profesorul Titus Gane de la Cluj), ajutorul său din Târnava Mare, ca să fie „decapitat" de şefia locală (cei 10-12 inşi care formau delegaţia permanentă fiind terorizaţi de şeful absolutist), fără judecată, deşi fusese ales de 2000 de partizani cu 6 luni mai devreme; potenţând prima marginalizare, un al doilea motiv a fost reprezentat de interzicerea de a participa la Congresul din mai 1930 de la Bucureşti (Ion Th. Florescu, „Suntem o avangardă", în *Omul Liber*, anul II, nr. 174, miercuri, 25 iunie 1930, p. 2; vezi şi cuvântarea susţinută la întrunirea din Şerban-Vodă, culoarea Albastru, la începutul lunii iulie, „Pentru o eră nouă", în *Omul Liber*, anul II, nr. 182, vineri, 4 iulie 1930, p. 1).

[236] Cazul de la Buzău, al comerciantului Iordache Marinescu, la rugămintea dr. C. Angelescu (scrisoare din 20 februarie 1930, ANIC, fond Jean Th. Florescu, dos. 20, f. 1-2).

[237] Const. Gr. C. Zota, N. Tulceanu, *op. cit.*, p. 41.

ploios pentru a manifesta public entuziasmul lor vibrant pentru Carol al II-lea, adunarea a fost mai curând modestă ca relevanţă[238]. Vorbitorii erau, în majoritatea lor, necunoscuţi din punct de vedere politic (inginerul Nicolae Ciat, avocatul Aurel M. Iliescu, fost deputat şi senator, dr. Ion Jianu, fost deputat de Mehedinţi, prof. univ. Constantin Simpson, prof. Popescu-Pasăre, fost senator, avocatul Tudor Teodorescu Delaroman, avocatul Dumitrescu-Dunăre ş.a.) şi legaţi de „marele elector"; de altfel, în luările de cuvânt din acea zi, liderul grupului făcea obiectul unui cult asociat Regelui, ca fiind singurul fruntaş liberal care făcuse în orice timp faima şi popularitatea partidului şi care înţelesese chemarea vremii; el apărea ca purtătorul de steag liberal, ridicat pentru apărarea domniei lui Carol al II-lea[239]. Personalizarea dizidenţelor arăta faptul că ele respirau politic nu prin idei, ci prin liderii care întruchipau promisiunea unor avantaje viitoare. Ca şi în cazul georgiştilor, programul noii formaţiuni s-a conturat pe parcurs.

Scenariul adunării de la „Amiciţia" se înscria tiparului liberal al unor astfel de întruniri. Ca şi în cazul „congresului" de la Frascati, sugerarea unanimităţii crea recunoaşterea publică. Reprezentanţii teritoriilor alipite, Basarabia, Ardeal, precum şi cei ai Moldovei, Olteniei şi Munteniei, sau telegramele din 22 de „organizaţii liberale dizidente" dădeau impresia de scindare a partidului liberal[240]. Concurându-l

---

238 Întrunirile paupere ca public au fost subiectul deriziunii Tineretului Liberal, care s-a raportat la Jean Th. Florescu ca incapabil să umple prima pagină a propriului ziar cu relatarea întrunirii organizate de „Omul Liber" în 15 iunie, fiind nevoie să includă şi un articol senzaţional „Un cadavru găsit pe şosea", ceea ce pentru tinerii liberali reprezenta un simbol. Cf. *Tineretul Liberal. Organ de expresie intelectuală şi politică al tineretului liberal*, 1930, anul 2, nr. 16, Iulie (ANIC, fond Victor Slăvescu, dos. 217 / 1930, f. 6).

239 Întregul discurs al participanţilor la manifestările „Omului liber" se concentra în jurul lui Ion Th. Florescu, căruia i se rememora permanent activitatea prodigioasă pentru partid şi ţară, contribuţia avută anterior la prosperitatea partidului liberal în Capitală şi în Ardeal, serviciile pe care le adusese ţării ca ministru al Justiţiei, apărarea pe care o făcuse intereselor româneşti în parlamentul francez, în epoca armistiţiului, foloasele aduse de revista sa în limba franceză, *La Roumanie Nouvelle*. Conform propriilor lui partizani, acţiunea benefică a lui Florescu fusese uitată din momentul când a avut curajul să nu primească de a fi raportorul legii actului de la 4 ianuarie 1926 şi de a nu vota legea nedreaptă. A scos cu sacrificii imense, ale sale şi a câtorva prieteni, jurnalul *Omul Liber*, ca apărător al democraţiei şi al dreptăţii claselor urgisite („Discursul d-lui Dr. Ion Jianu rostit în ziua de 15 iunie 1930 la Congresul grupului *Omul Liber*, din sala Amiciţia", în *Omul Liber*, anul II, nr. 177, sâmbătă 28 iunie 1930, p. 3).

240 Era cazul fostului vice-preşedinte al Senatului, George Dunka de la Buzău, singura semnificativă din punctul meu de vedere; de menţionat sunt şi adeziunile dizidenţilor liberali de la Soroca, cu Vasile Secară (fost prefect), a unor cadre liberale de la Vaslui, cu Ion Ciugir, de la Târgu-Mureş, în numele cărora semna dr. Corneliu Albu, fost primar al oraşului, avocat, fost notar public, a doctorului George Zahareanu din Bucureşti, a lui Mircea Cătuneanu, întemeietorul partidului liberal din Cetatea Albă. Colonelul Adamovici, care vorbise din partea Basarabiei, mai mult a grupului de la Tighina în fapt, critica realităţile basarabene ale P.N.L.: Tancred Constantinescu era şeful inexistent de la

pe Gheorghe Brătianu, Ion Th. Florescu se reprezenta drept cel îndrituit să reformeze partidul liberal, plecând de la relaţia specială construită cu Regele, dar şi pentru faptul că venea din lumea eroică a „bieţilor" excluşi, oameni curajoşi care refuzaseră disciplina oarbă în dorinţa libertăţii discuţiei şi a opiniilor; el aducea, în sprijinul afirmaţiei sale de reformator liberal, argumentul moralităţii, cei eliminaţi din partid rămânând liberali „în purgatoriul disidenţelor", fără să se ducă la alte partide, „fără să audă simfonia ispitelor şi şoapta corupătoare a promisiunilor"[241]. Însă, deşi considera că părăsise vechiul partid liberal, el nu a refuzat demnităţile de deputat şi de senator obţinute norocos după moartea lui Vintilă Brătianu şi câştigate de Partidul Naţional Liberal în decembrie 1928. Similar lui Gheorghe Brătianu, el avea convingerea că mai făcea încă parte din partid, că el reprezenta partidul[242].

Argumentele utilizate de adepţii „Omului Liber" erau astfel apropiate celor utilizate de georgişti. La adunarea de la „Amiciţia" s-a vorbit despre „marele luptător pentru dreptate, democraţie şi susţinător al Tronului", „exponent al maselor largi", Ion Th. Florescu, care, prin acţiunea grupului de la „Omul Liber", silise pe conducătorii partidului liberal „să-şi modifice atitudinea urâtă faţă de Regele iubit de popor". Exprimarea devotamentului faţă de rege, considerat „salvatorul unui popor", cel care era însemna o „eră nouă de înviorare a vieţii publice", urmărea necesitatea ca noul monarh să-i identifice ca oameni de valoare şi dornici de muncă, pentru a porni cu ei reconstrucţia ţării. Denunţarea liberalilor pentru incapacitatea lor de înţelegere a vremurilor postrestauraţie era însoţită dinspre Ion Th. Florescu de poziţionarea faţă de Partidul Naţional Liberal şi de familia Brătianu. Mesajul opoziţionist faţă de Brătieni îl viza mai ales pe liderul în exerciţiu al formaţiunii liberale (Vintilă Brătianu), ale cărui practici autoritariste erau blamate, şi mai puţin pe Ionel Brătianu, ceea ce creează contradicţii aparente de discurs. Ion Th. Florescu se declara împotriva monopolului brătienist, dar se alătura

Tighina; Ion Inculeţ, care descălecase în Basarabia trimis de Kerenschi, apărea ca „nepatriot", întrucât nu stătuse la Chişinău, ci la Bucureşti, şi nu cunoştea, prin urmare, cu adevărat problemele Basarabiei sau iubirea basarabenilor pentru Rege. Conducând formaţiunea „tiranic", „imoral" şi incorect politic, el nu avea în jurul său decât o suită infimă de politicieni, lipsită de curaj, în caracterizarea noului aderent al lui Jean Th. Florescu.

[241] „Partidul să-şi pregătească veşmintele reîntineririi", considera liderul grupului (Ion Th. Florescu, „Crepusculul unui Zeu", în *Omul Liber*, anul II, nr. 168, miercuri 18 iunie 1930, p. 1).

[242] Secundus, „De-alungul zilelor", în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an IV, nr. 159, 15 ianuarie 1931, p. 1. Ideea salvării Partidul Naţional Liberal era una esenţială, partidul liberal apărând ca fiind al tuturora, al acelora care l-au ridicat prin jertfe, nu prin comisioane şi tantieme: identitatea liberală nu se putea manifesta în afara partidului. Ion Th. Florescu a încercat să impună credinţa politică drept motiv al reperii de partid; „Omul Liber" însemna o reacţie a acelora care nu-şi putuseră spune cuvântul în faţa conducerii tiranice şi care aveau simţul datoriei faţă de Ţară, Tron şi Partid (Colonel Adamovici, „O chemare şi un strigăt suprem", în *Omul Liber*, anul II, nr. 169, joi 19 iunie 1930, p. 1).

cultivării memoriei lui Ionel Brătianu, „neuitatul nostru şef", ca formă de legitimare faţă de liberali[243].

Rezultatele adunării de la „Amiciţia" nu au fost de natură să ofere mari speranţe politice. Moţiunea adoptată de cetăţenii Capitalei şi delegaţii din toate părţile României, aşa cum se prezenta în ziar, îl delega pe „tribunul poporului" Ion Th. Florescu să meargă la Regele Carol II pentru a-i duce omagiul respectuos, dragostea neţărmurită şi declaraţia de supunere fără condiţiuni a noului grup. De asemenea, liderul, cunoscând nevoile reale ale ţării, urma să le expună Majestăţii Sale, împreună cu credinţa pe care o are poporul că alinarea nu poate veni decât de la Rege[244].

Soluţia de potenţare publică identificată de Ion Th. Florescu pentru sine şi pentru cei din jurul lui, apropierea de Gheorghe Brătianu, a fost însă un eşec, georgiştii neluându-i în nici un calcul politic. Acest fapt l-a determinat pe Ion Th. Florescu să încerce să obţină prim-planul în zona liberală pe relaţia cu Regele. Dar mijloacele omului politic erau mai curând discursive, iar licitaţia a cuprins rescrierea evenimentelor trecutului şi evidenţierea propriilor merite, considerând că atitudinea opoziţionistă faţă de conducerea partidului cu privire la actul din ianuarie 1926 putea fi considerat drept începutul dizidenţei şi excluderii sale[245]. În pofida clamatei

---

[243] „Crepusculul zeului tiraniei", după cum caracteriza Ion Th. Florescu atitudinea lui Vintilă Brătianu şi a Partidului Naţional Liberal. Vintiliştii erau descrişi ca „întunecaţii pontifi ai urii", care acceptau directivele „severului şi tenebrosului nostru fost-şef", cel care ordona, după paravan, execuţiile capitale îndată ce era contrazis într-una din ideile care au pus stăpânire pe meditaţiile sale solitare. Vintilă Brătianu era înfăţişat, de altfel, drept cel care uitase „legăturile cele mai sfinte ale sângelui şi serviciile cele mai însemnate ale unui devotament neprecupeţit" (Ion Th. Florescu, „Crepusculul unui Zeu"...). După profesorul Constantin Simpson, clubul liberal era un sindicat de exploatare a mulţimilor, un cuib de vipere, din care oamenii cinstiţi (Toma Stelian, Jean Th. Florescu) fuseseră înlăturaţi; chiar Take Ionescu fusese distrus politiceşte de ura liberală, afirma profesorul, „admirând" curajul lui I. Th. Florescu de a se rupe din partidul liberal cel slugarnic (Ibidem, p. 2).

[244] „Marea întrunire cetăţenească din Sala Amiciţia", în *Omul Liber*, anul II, nr. 168, miercuri 18 iunie 1930, p. 1-3.

[245] Conform propriei mărturii, desemnat drept raportor al legii din 4 ianuarie 1926, privind succesiunea la Tron, Ioan Th. Florescu refuzase să colaboreze la săvârşirea nedreptăţii; ceea ce condusese la ostracizarea sa în partid, pentru că nu urmase cu sfinţenie ordinul ce nu se discută al şefului suprem. Faptul l-ar fi făcut să se întrebe asupra patriotismul şi democratismului oamenilor de la conducere, ce sugrumau orice convingere proprie şi orice conştiinţă curată. După moartea lui Ionel Brătianu şi, ulterior, retragerea de la putere, el încercase prin ziar să evidenţieze necesitatea libertăţii de gândire şi de comunicare în partid, conducerea fără teroare, armonie între discursuri şi fapte, schimbare de metode şi moravuri, având chiar o discuţie cu Vintilă Brătianu, prim-ministru atunci, la Royat, pentru o guvernare mai democratică (Ion Th. Florescu, „Suntem o avangardă", în *Omul Liber*, anul II, nr. 174, miercuri 25 iunie 1930, p. 2). Peeminenţa în câmpul politic liberal, în competiţia cu georgiştii pentru favorurile regale, pleca chiar de la cele două adunări „liberale" desfăşurate pe 15 iunie la sălile „Frascati" şi „Amiciţia" din Bucureşti,

întâietăţi în raport cu Gheorghe Brătianu, problema lui Ion Th. Florescu stătea în credibilitatea lui în raport cu ceilalţi liberali. Din perspectiva puterii în momentul Restauraţiei, Carol nu-l putea valoriza pe Ion Th. Florescu, întrucât prestigiul acestuia era redus în comparaţie cu renumele intelectual al profesorului universitar de la Iaşi, membru corespondent al Academiei Române totodată. Chiar pentru ceilalţi liberali, problema asocierii ulterioare cu grupul condus de Ion Th. Florescu sau Partidul Liberal Democrat a fost neglijată, plecând de la valoarea politică a şefului de la „Omul Liber" şi de la slăbiciunea organizatorică. El conta doar în contextul negocierilor şi a legitimităţii în spaţiul liberalismului românesc.

Dacă celelalte partide au privit iniţial cu simpatie mişcarea condusă de Ion Th. Florescu, dar atât, conştiente de faptul că liderul noii grupări nu fusese în partidul liberal „nici Spartacus, revoltatul, nici Aristide din Atena, valoarea jertfită", vechii liberali au tratat totul mai curând cu ironie, în contextul contrazicerilor personajului. Ion Th. Florescu era „veselul şi permanentul amant al mahalalei noastre politice", „plecat din partid după moartea lui Ionel Brătianu, venit în Cameră după moartea lui Vintilă Brătianu şi făcând în Cameră declaraţia că vine în Parlament ca şef al unei grupări independente"[246]. Încercarea lui Ion Th. Florescu, la rândul lui, de a folosi marca liberală a fost un prilej pentru mulţi să considere ironic că vorbeşte în numele „Partidului Naţional Liberal al III-lea"[247]. Competiţia de impunere în societate a fost o cursă pierdută de la început, reţeaua de putere a grupului de la „Omul Liber" fiind precară, fără oameni care să construiască un partid şi fără un proiect de societate atractiv.

---

analizate sinoptic de M. M. Simson, fost senator: erau primele manifestări politice produse după proclamarea lui Carol drept rege şi purtau acelaşi mesaj de devotament cu noul monarh şi de desolidarizare faţă de faţă de vechiul partid liberal, care nu înţelegea cursul evenimentelor, pulsul naţiunii şi care promova sclavia. Diferenţele semnalate de autor aveau valoare identitară şi doreau să confere formaţiunii conduse de Ion Th. Florescu întâietate şi valoare politică în spaţiul contestatarilor vechiului partid liberal. După autor, întrunirea de la sala „Amiciţia" avusese caracterul unei chemări leale făcute de un om care sfărâmă lanţurile aservitoare ale unui partid autocrat, fără scopurile ascunse de a acapara el conducerea fostului partid, intenţia de a se despărţi de vechea „monarhie" brătienistă a partidului liberal, promisiune a unei vieţi politice noi, eliberate de tutela de familie sau de dinastie, sau de instituţiile financiare liberale, cu respectarea meritelor politice. El declara că nu viza puterea legată de buget, care să alimenteze partizanii, ci susţinea ideea unei revoluţii morale. În aceste condiţii, neafirmându-şi categoric dizidenţa, adunarea georgiştilor de la sala „Frascati" apărea ca fiind una comună ca scop. Întrunirea era plasată drept una adjuvantă, o mişcare venită să întărească legitima acţiune întreprinsă de *Omul Liber* în decembrie1929. Revolta lui Gh. Brătianu împotriva unchiului autocrat era cotată doar ca un gest frumos.

[246] „Încătuşat" în partidul liberal, „omul liber" avea datoria să nu accepte mandatul câştigat prin luptă de partidul din care nu mai făcea parte, considera Alexandru Topliceanu (A. Topliceanu, „Un exemplu", în *Parlamentul românesc*, nr. 3, 6 februarie 1931, p. 10-11). Vezi şi Romulus Dianu, „Al treilea partid liberal", în Idem, nr. 2, 27 ianuarie 1931, p. 5.

[247] În *Cronica politică şi parlamentară*, anul III, nr. 69, duminică, 25 ianuarie 1931, p. 13.

3.4.1. Încercarea organizării. Adeziuni şi cadre

Transformarea grupului „Omul Liber" în partid s-a făcut pe nesimţite, întrunirea de la „Amiciţia" fiind proiectată drept congres; într-o cuvântare a lui Ion Th. Florescu de la începutul lunii iulie a acelui an se vorbea chiar despre comitetul partidului liberal, grupat în jurul ziarului *Omul Liber*. După iunie 1930, noul lider a folosit denumirea de Partid Naţional Liberal, fără a se înregistra însă la Tribunal. Înfiinţarea unui „partid" propriu s-a produs la 12 noiembrie 1931, o dată cu întrunirea comitetului executiv al grupării, sub titulatura de Partid Liberal Democrat, cu filiale în 18 judeţe şi cu sediul la Ploieşti[248].

Adeziunile la noua construcţie, prezentate în ziar prin prisma disputei cu vechiul partid liberal (*Lupta contra tiraniei*), au fost puţin numeroase, venind mai curând dinspre micii proprietari şi meseriaşi bucureşteni, ataşaţi de Ion Th. Florescu, „electorul"[249]. Multe din ele, trimiteau la culoarea de Albastru din organizaţia liberală de Bucureşti, locul unde activase cel mai mult Ion Th. Florescu şi unde au avut loc cele mai multe din întrunirile noii formaţiuni[250]. Ideea de organizare domină discursul în condiţiile apropierii alegerilor municipale din vara anului 1930, unde au participat cu liste la culorile de Galben şi de Negru. Masele de liberali nu i-au urmat, deşi consfătuirile cetăţeneşti încercau să ofere reprezentarea unei forţei politice[251]. Alături de Capitală, o importantă zonă de adeziune a reprezentat-o judeţul Târnăva Mare, unde organizaţia dizidentă preluase de fapt pe structura partidului liberal, cu preoţi, directori de bănci, casieri la băncile din

[248] Emilian Bold, Ion Agrigoroaiei, *Partidele politice burgheze din România (1918 - 1938). Uz intern*, Iaşi, 1977, p. 60.

[249] Spre exemplificare, reproduc lista aderenţilor publicată într-un singur număr: Ioan Vasiliu (locotenent în rezervă, proprietar), Iosif Goldenberg (comerciant şi proprietar), Niculae Al. Mihail (proprietar şi comerciant), P. Marinescu (pensionar proprietar), Const. Pavelescu (proprietar), Al. Marinescu (diplomat al şcolii de meserii), M. Marcus (comerciant şi proprietar), Anghel Gheorghe (proprietar, antreprenor), Lambru Paraschivescu (pensionar), N. Mitulescu (şef mecanic fabrica de sticlărie), V. Teodorescu (farmacist), Th. Ghenţulescu (agricultor proprietar), Gh. Brânzaru (comerciant proprietar), Dim. S. Cosman (proprietar), în *Omul Liber*, anul II, nr. 176, vineri, 27 iunie 1930, p. 4; lărgirea organizaţiei s-a făcut mai ales în Bucureşti, aşa cum evidenţiază şi un raport al Direcţiei Generale a Poliţiei din 20 iulie 1930 (ANIC, Fond Direcţia Generală a Poliţiei, dos. 83 / 1930, f. 93-94).

[250] „Agapa politică a liberalilor dizidenţi din culoarea de Albastru", în *Omul Liber*, anul II, nr. 182, vineri, 4 iulie 1930, p. 3. Noua formaţiunea avea reprezentare şi în culoarea de Negru, o agapă organizată pe terasa grădinii Mişu Dobrogeanu din calea Văcăreşti, de un grup de membri ai societăţii „Generozitatea", luând forma unei manifestaţii politice prin numărul de participanţi („Ion Th. Florescu în mijlocul cetăţenilor din Negru", în *Omul Liber*, anul II, nr. 184, duminică 6 iulie 1930, p. 4).

[251] „Consfătuirea cetăţenească a grupării <Omul Liber>", în *Omul Liber*, anul II, nr. 190, duminică 13 iulie 1930, p. 3.

localitate, profesori, proprietari din zonă etc.[252]. Unele rezultate pe linia organizării au fost obţinute şi la Ploieşti, mai multe întruniri desfăşurate acolo arătând existenţa unei structuri politice proprii[253].

Conducerea partidului ilustra însă slăbiciunea noii formaţiuni, în afară de Ion Th. Florescu şi dr.-ul Ion Jianu, reprezentat ca al doilea om al grupului, elita noului partid fiind cvasinecunoscută[254].

Structura noii formaţiuni o imita pe cea a vechiului partid, cercul de studii cu şedinţe sale săptămânale fiind manifestarea publică cea mai vizibilă, chiar dacă aparţinea mai curând ziarului. Şedinţele care aveau loc în fiecare joi seară în saloanele de la *Omul Liber*, conduse de dr. Ion Jianu, cu aceeaşi vorbitori ca la întrunirea de la „Amiciţia" (Gh. C. Petrescu, avocatul Theodorescu Delaroman, dr. Eraclie Sterian, Dunka), sau alţi „intelectuali", „muncitori şi comercianţi", arătau totuşi lipsa resurselor umane şi faptul că Partidul Liberal-Democrat rămânea mai mult un grup în jurul unui ziar şi mai puţin un partid capabil să solicite puterea[255].

3.4.2. Programul

Obiectivele afirmate ale mişcării de la „Omul Liber" erau desolidarizarea de „atitudinea duşmănoasă şi nedemnă faţă de Rege" a conducerii partidului liberal, precum şi de lupta pentru întronarea în ţară a unei „politici noi de libertate, cinste şi democraţie". Misiunea „noilor" liberali era aceea de a continua lupta în capitală, ca

[252] „Partidul liberal din Târn.-Mare de sub şefia D-lui I. Th. Florescu manifestă pentru Rege", în *Omul Liber*, anul II, nr. 189, sâmbătă 12 iulie 1930, p. 4.

[253] *Virtutea*, Ploieşti, anul XIV, nr. 953, 21 aprilie 1932, p. 1, *apud* Constantin Dobrescu ş.a. (editori), *op. cit.*, p. 263-264.

[254] Ion Jianu, originar din T.-Severin, medic chirurg, profesor la Universitatea din Bucureşti, fondator al societăţii internaţionale de chirurgie ortopedică; recunoscut în străinătate; deputat (1923-25) (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 455-456). Mircea Muşat şi Ion Ardeleanu afirmă, deşi probele documentare nu sunt dezvăluite (se invocă ANIC, fond Casa Regală, dos. 10 / 1935, f. 12., că după 1933, Ion Th. Florescu a avut drept colaboratori pe Nicolae D. Chirculescu (?!), preşedintele comitetului de conducere al „Monopolului alcoolului", preşedintele Consiliului superior al oficiului central al asigurărilor sociale, preşedintele Băncii Agricole, senator şi deputat în mai multe rânduri, avocatul Ioan Creţoiu, fost secretar al Camerei Deputaţilor în 3 legislaturi, avocatul Ioan M. Diaconescu, senator în 1927-1928, Emil Marinescu, din Buzău, care absolvise Şcoala Superioară de Artilerie şi Inginerie Marină, şi el senator în 1927 şi din 1933, Horaţiu P. Lazăr, doctor în ştiinţe juridice al Universităţii din Paris, deputat din 1933, medicul Pavel G. Negrea, şeful organizaţiei Făgăraş, economistul Nicolae Rizescu-Brăneşti, cu studii economice la Leipzig, deputat al judeţului Dâmboviţa în 1932, Sebastian Şerbescu, doctor în Ştiinţe Juridice al Facultăţii de Drept din Paris, Petre Ugliş, ofiţer în legiunile de voluntari din Italia (în primul război mondial), senator din 1933, Mihai Voia, fost prefect la judeţului Prahova, în 1925 şi 1931 (Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, vol. II, partea II, p. 161-162; vezi şi Eugen Stănescu, Iulia Stănescu, Gavriil Preda, *op. cit.*, p. 327.).

[255] „Şedinţa cercului de studii al ziarului <Omul Liber>", în *Omul Liber*, anul II, nr. 172, duminică 22 iunie 1930, p. 3.

şi în fiecare oraş din ţară, „pentru schimbarea moravurilor politice ticăloase care au dus ţara la ruină, demoralizare sufletească care face ca nici un cetăţean să nu mai aibă încredere în politică". Ei trebuiau să practice o democraţie sinceră, să lupte pentru alegeri cu adevărat libere, ştergând astfel stigmatul că liberalii făcuseră alegeri cu jandarmi şi cu urne furate[256].

Programul noii formaţiuni a fost stabilit mai târziu, el neavând elemente specifice şi putând fi caracterizat drept populist. Se preconiza astfel, reducerea impozitelor la „valoarea reală a veniturilor actuale", scăderea datoriilor de orice fel (orăşeneşti şi rurale) sau amânarea achitării lor pe un termen lung cu plata ulterioară în rate şi cu o dobândă de 5% pe an, suspendarea execuţiilor silite, îmbunătăţirea stării sanitare la sate, „aducerea din străinătate a unor capitaluri ieftine pentru crearea unor societăţi în asociaţie cu Statul pentru ca sătenii să poată să-şi clădească „locuinţe eftine şi higienice" şi să nu mai trăiască „în bordee de pământ sau ca fiarele în vizuini", „dreptate mai multă şi mai eftină pentru toţi şi cultură la sate prin şezători şi şcoale pentru adulţi", încurajarea agriculturii prin transporturi cu tarife scăzute pe calea ferată, preţuri minimale fixate la cereale, pedepsirea miniştrilor găsiţi vinovaţi chiar şi numai pentru cazuri de risipă şi neglijenţă. Erau şi anumite prevederi programatice care arăta publicul ţintă al formaţiunii, funcţionarii, liber profesioniştii şi meşteşugarii; pentru ei, Partidul Liberal Democrat solicita desfiinţarea impozitului global, atunci când categoriile profesionale mai sus menţionate nu aveau alt venit decât salariul şi onorariul, o lege de pensionare sau de asigurare a funcţionarilor comerciali, întărirea şi purificarea administraţiei, prin crearea prefectului şi subprefectului inamovibil, scoşi definitiv din politică etc. Există o diferenţă şi în sensul liberalismului, revizuirea tarifelor de protecţie vamală a unei industrii spoliatoare a publicului consumator, demonstrând depărtarea de politica „prin noi înşine" a lui Vintilă Brătianu[257].

3.5. Participarea la viaţa publică a noii formaţiuni

Ion Th. Florescu era conştient de slăbiciunea politică a forţei pe care o reprezenta, în condiţiile în care singura legitimitate era dată de gestul sciziunii şi de bunăvoinţa regală. Audienţa la rege sau o telegramă a Regelui către d. Ion Th. Florescu, trimisă de Puiu Dumitrescu (secretarul particular al lui Carol al II-lea), simulau recunoaşterea şi puterea potenţială[258].

Raportarea la cealaltă formaţiune liberală dizidentă, condusă de Gheorghe Brătianu, a rămas dificilă, în condiţiile marginalităţii grupării din jurul ziarului „Omul Liber". Din perspectivă structurală şi de impact, apropierea de mişcarea fostului şef al organizaţiei liberale de la Iaşi era dezirabilă, cei de la „Omul liber"

[256] Ioan Th. Florescu, „Crepusculul unui Zeu"...

[257] Industria era descrisă ca „jefuind pur şi simplu". Articolul prevedea „împiedicarea trusturilor care scumpesc viaţa punând obstacole liberei concurenţe" (Const. Gr. C. Zota, N. Tulceanu, *op. cit.*, p. 40-41).

[258] Olimp Ioan, „Regele la lucru", în *Omul Liber*, anul II, nr. 172, duminică 22 iunie 1930, p. 1.

evidenţiind unitatea de mesaj şi de scop asumat, pe relaţia cu regele şi cu vechiul Partid Naţional Liberal. În direcţia valorizării şi legitimităţii proprii, excluderea lui Gh. Brătianu era prezentată drept confirmarea afirmării curajoase a lui Ion Th. Florescu, exemplificarea justelor plângeri anterioare[259]. Superioritatea afişată era însoţită de invidia faţă de vigoarea politică a georgiştilor şi acceptarea lor în spaţiul public. Spre deosebire de Gheorghe Brătianu, Ion Th. Florescu nu fusese nici măcar exclus din partidul liberal. În *Omul Liber*, acest fapt apărea ca o „conspiraţie": bucurându-se de onorurile unei excluderi cu forme şi cu publicitate, de care trebuia să fie mândru, fiul lui Ionel Brătianu se afla mai aproape de succesul politic; aşa cum singur mărturisea, liderul celui „de-al treilea partid liberal, neavând „moaşte sfinte la Ierusalim", fusese stâlcit în întuneric, fără vorbă şi fără judecată, adică fără aplicarea statutelor. Autosituându-se ca precursor sau avangardă, în raport cu georgiştii, „pontatorii cu trei tablouri", grupul de la „Omul Liber" desemna deficitul major de legitimitate resimţit. Ei i-au acuzat, de altfel, pe adepţii lui Gheorghe Brătianu că vor să facă tăcere în jurul lui Ion Th. Florescu[260]. Obscuritatea în care acţiona grupul l-a determinat pe Nicolae Alexandrescu să ceară egalitate de tratament cu georgiştii, să revendice propria porţie de injurii şi să acuze *Viitorul* de discriminare, din cauză că nu sufla nici un cuvânt de puternica organizare din Bucureşti a lui Ion Th. Florescu, care făcea opinie separată de Gheorghe Brătianu în contra „despoticei conduceri a partidului". Era adus şi argumentul că direcţia partidului uitase că Ion Th. Florescu era un fost ministru, urmat de zeci de parlamentari care protestează ca şi Gheorghe Brătianu în contra insultelor aduse Coroanei de către conducerea liberală[261].

Deşi adversitatea între „moştenitorii" Partidului Naţional Liberal era evidentă, mai ales dinspre „Omul Liber", formele au fost totuşi păstrate. Întrebat despre posibila fuziune dintre cele două grupări liberale dizidente, Ion Th. Florescu prezenta imaginea a două divizii care atacă pe două flancuri cetatea tiraniei[262]. Dar, în anii următori, relaţiile între cele două dizidenţe liberale au rămas reci, în pofida tentativelor regale de a le obliga la conlucrare, ca manieră de a unifica dizidenţele liberale. Într-o scrisoare trimisă lui Carol al II-lea în contextul crizei politice din primăvara lui 1931, I. Th. Florescu se lamenta că, deşi sugestia regelui era clară, de apropiere între organizaţia dinastică „Omul Liber" şi gruparea liberală a lui Gheorghe Brătianu, iar formaţiunea pe care o prezida era puternică, mai ales în Capitală („ca unul ce cultiva de peste 27 de ani cetăţenii Capitalei"), contactul cu generalul Văitoianu, reprezentantul georgiştilor, eşuase; acesta respinsese condiţia formulată de Jean Th. Florescu privind intrarea în guvernul de uniune naţională dorit de Rege, ceea ce condusese la suspendarea negocierilor[263].

---

[259] Ion Th. Florescu, „Suntem o avangardă", în *Omul Liber*, anul II, nr. 174, miercuri, 25 iunie 1930, p. 2.

[260] *Ibidem*.

[261] Nicolae Alexandrescu, „Mistificările <Viitorului>", în *Omul Liber*, anul II, nr. 182, vineri, 4 iulie 1930, p. 1.

[262] În *Omul Liber*, anul II, nr. 174, miercuri, 25 iunie 1930, p. 4.

[263] ANIC, fond Casa Regală, dos. 10 / 1931, f.1-2.

În toamna lui 1930, în condiţiile imposibilităţii unui acord cu Gheorghe Brătianu, pentru un front împotriva „vechiului" Partid Naţional Liberal, Ion Th. Florescu s-a apropiat de Nicolae Titulescu, ca fiind cel mai probabil viitor prim-ministru, dar şi ca fost apropiat al lui Take Ionescu, într-o încercare de recuperare a takismului politic[264]. Alegerile parţiale din ianuarie 1931 au arătat însă adevărata dimensiune a noului partid şi a determinat ridiculizarea lui Ion Th. Florescu ca „omul singur": dr. Jianu, opus lui Dumitru Iuca la Vlaşca, nu obţinuse decât 154 de voturi, faţă de cele 20 000 ale candidatului liberal, deşi ziarul *Omul Liber* vorbise cu emfază eroică în campanie de „lupta de la Vlaşca"[265].

În alegerile anilor 1931-1932, Ion Th. Florescu s-a orientat spre alianţe electorale şi spre depunerea de candidaturi în anumite judeţe, acolo unde existau şanse de reuşită. Propria popularitate şi cartelul cu Liga Cametei, a lui Emanuel (Nolică) Antonescu, i-au adus, spre surpriza multora, mandatul de deputat la Târnava Mare[266]. A fost ales deputat şi în 1932, guvernul Vaida Voevod facilitându-i reuşita.

Grupul de la „Omul Liber" sau Partidul Liberal-Democrat a constituit şi în anii următori un spaţiu de atragere a nemulţumiţilor. Un raport al Direcţiei generale a Poliţiei menţiona, în 27 februarie 1932, posibilitatea ca Dori Popovici să se înscrie în formaţiunea condusă de Ion Th. Florescu, el urmând să organizeze această grupare în fiecare judeţ din Bucovina[267].

Populismul a caracterizat formaţiunea în anii de criză economică, Jean Th. Florescu făcându-se purtătorul de cuvânt al datornicilor urbani şi rurali. Întrunirile Partidului Liberal Democrat au fost, cel mai adesea, convocate în jurul ideii de prelungire a moratoriului asupra datoriilor atât rurale, cât şi urbane, pentru ca orăşenii să nu fie discriminaţi. Dr. Jianu recunoştea, la o întrunire din 6 martie 1932,

---

[264] Aladin, „Ceva despre d-l Jean Th. Florescu", în *Păreri libere*, anul II, nr. 28, 16 octombrie 1930, p. 436.

[265] După cum ironiza campania ziarului *Omul liber* liberalul Alexandru Topliceanu, „Un exemplu", în *Parlamentul românesc*, nr. 3, 6 februarie 1931, p. 14.

[266] În *Parlamentul ilustrat*, nr. 15-16, 7 iunie 1931, p. 15; Emanuel N. Antonescu, avocat, preşedintele Baroului Bucureşti, om politic conservator înainte de război, deputat, profesor universitar la Facultatea de Drept a Universităţii Bucureşti (din 1904); înfiinţase o Ligă contra Cametei la începutul anilor '30, scriind mai multe texte despre datoriile persoanelor fizice din acei ani: *Memorandumul Ligii contra Cametei*, în 1930, *Datoriile urbane*, în 1932 etc. (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 39); s-a aflat, înainte de 1930, în cercul colaboratorilor de la ziarul *Ordinea*, unde a publicat (în vara-toamna anului 1929) mai multe materiale despre camătă, problema datoriilor particulare şi despre casa de amortizare a datoriilor particulare sau despre agricultură.

[267] ANIC, Fond Direcţia Generală a Poliţiei, dos. 83 / 1930, f. 95. Raportul menţionează, de asemenea, că informaţia a produs satisfacţie în Asociaţia proprietarilor ipotecaţi.

că la manifestarea organizaţiei din Sala Transilvania, din Bucureşti, participau mai ales „oameni care mâine vor fi aruncaţi în stradă din casele lor”[268].

Refuzul de a participa la alegerile din decembrie 1933, manifestul lansat către prietenii politici motivând abţinerea prin faptul că „intrarea în lupta electorală însemna sporirea violenţelor şi dureroaselor atacuri îndreptate în contra fraţilor noştri liberali”[269], semnifica ercunoaşterea incapacităţii politice tot mai evidente a formaţiunii conduse de Ion Th. Florescu şi a anunţat dispariţia ei ulterioară[270].

4. Dizidenţele liberale din anii ’30. Concluzii

Într-o prelegere pentru studenţi din 1919, care a făcut carieră în ştiinţele sociale, *Politica, o vocaţie şi o profesie* (*Politik als Beruf*), Max Weber identificase trei tipuri ideale de legitimitate, caracterizând culturile organizaţionale, în funcţie de

[268] ANIC, Fond Direcţia Generală a Poliţiei, dos. 83 / 1930, f. 96: notă din 6 martie 1932, de la întrunirea din sala „Transilvania” din Bucureşti.

[269] În *Parlamentul românesc*, anul IV, nr. 129, 10 decembrie 1933, p. 16.

[270] Formaţiunea s-a destrămat treptat, după numirea lui I. Th. Florescu ca ministru al României în Spania (iunie 1935). Între 27 ianuarie-30 iunie 1935, un al doilea organ de presă *Politica Nouă* este menţionat în legătură cu democrat liberalii (Eugen Stănescu, Iulia Stănescu, Gavriil Preda, *op. cit.*, p. 318). Gruparea a încercat să revină după 1946, în contextul dramatic pentru societatea românească al impunerii regimului comunist. Într-o consfătuire din decembrie acel an, ţinută în casele lui Jean Th. Florescu, amicii politici ai fostului lider (prof. univ. Simson, Sebastian Teodorescu, fostul primar al Chişinăului, dr. Eraclie Sterian, avocatul Tudor Teodorescu Delaroman) au pus problema revenirii în viaţa politică a lui Jean Th. Florescu, cu reapariţia ziarului *Omul Liber* şi cu încercarea de propagandă printre foştii membri. Jean Th. Florescu încercase, de altfel, să ia contact cu alţi fruntaşi politici, D.R. Ioaniţescu, Emanoil Antonescu şi Constantin Argetoianu. Cf. ANIC, Fond Direcţia Generală a Poliţiei, dos. 83 / 1930, f. 97 (notă din 18 decembrie 1946); dar, din ce cunosc la acest moment, doar ultimul a răspuns favorabil propunerii. Din urmărirea pe care o făcea Corpul Detectivilor, printr-o adresă din 31 decembrie 1946, trimisă Direcţiei Generale a Poliţiei (înregistrată cu data de 3 ianuarie 1947), aflăm că gruparea „Omul Liber” îşi continuase campania de organizare în timpul Sărbătorilor, caracterizată drept „intensă” de sursa „serioasă” Bucur. Respectivul aprecia că noul organism politic era doar o creaţie brătienistă menită a servi ca o remorcă a partidului liberal dinist, utilizată pentru a prezenta opiniei publice internaţionale un bloc al opoziţiei. În acest scop, Jean Th. Florescu avusese întrevederi pozitive cu Constantin Argetoianu şi cu Istrate Micescu pentru discuţia unui program (Ibidem, f. 98). În urma unei audienţe de prezentare la Suveran, o înţelegere cu C. Argetoianu părea a fi încheiată, ea urmând să fie făcută publică la începutul lui februarie 1947. După sursa menţionată, preşedintele „Omului Liber” solicitase şefia organizaţiei de Capitală şi un departament în guvernarea viitoare, fiindu-i promis doar departamentul şi şefia organizaţiei de Târnava Mare (Ibidem, f. 99, notă din 29 ianuarie 1947). După toate probabilităţile, Ion T. Florescu a murit ca victimă a Securităţii în 1950.

leadership: *dominaţia legal-raţională*; *dominaţia tradiţională* şi cea *charismatică*[271]. Deşi se revendica de la primul model, cu o mare importanţă acordată regulilor formale şi educaţiei politice a cetăţenilor pentru a convinge că idealul formaţiunii era fundamentat pe adevăr, Partidul Naţional Liberal întrunea mai ales ultimele două tipuri de dominaţie. Partid de cadre, el era structurat de elitele sale notorii, iar cultura partizană şi regulile formale trimiteau la puterea normativă a aleşilor în partid, capabili să prescrie regulile de funcţionalitate ale grupului. În plus, P.N.L. semnifica un partid de fideli, devotaţi liderului, cultul şefului luând forme complexe, iar opoziţia faţă de el fiind considerată un adevărat sacrilegiu. Militanţii se recunoşteau în preşedintele partidului, legitimitatea personală a acestuia, construită în timpul unor evenimente istorice când liderul a ştiut să mobilize societătatea şi să mizeze pe soluţiile câştigătoare, fiind decisivă pentru formaţiune în ansamblu. În cazul liberalilor, forţa politică a liderului era potenţată şi de faptul că el încarna moştenirea părintelui fondator al partidului.

Tripla legitimitate, a tradiţiei sale, a liderului atotputernic şi a capacităţii elitelor administrative, precum şi lipsa unui concurent postbelic credibil au făcut ca formaţiunea liberală să nu cunoască disidenţe semnificative anterioare anului 1930.

În termenii structurii de partid, sciziunile au lipsit din istoria formaţiunii; înainte de 1914, ele fuseseră descurajate de Carol I, în nevoia acestuia de control al spaţiului politic prin sprijinirea pe organizaţii politice puternice, disciplinate şi conduse cu o mână forte: doar P. S. Aurelian, şi gruparea „drapelistă", sau Dumitru Brătianu au reuşit să obţină cunoaşterea publică a disidenţei lor; ei au revenit însă după o scurtă perioadă în partid, încât cu greu se poate vorbi, după finalizarea procesului de instituţionalizare partinică[272], de o fractură structurală a liberalilor. La începutul conflictului mondial, în simplificarea ideologică din timpul neutralităţii României, o personalitate puternică a partidului, precum Toma Stelian, ministru al Justiţiei între 1907 şi 1910, a încercat să creeze o disidenţă în jurul ziarului, deschis antantofil, *Naţionalul*; manifestarea atitudinii sale de frondă în raport cu Ionel Brătianu a avut însă drept rezultat scoaterea din viaţa politică a fostului ministru[273].

---

[271] Max Weber, *Politica, o vocaţie şi o profesie*, traducere din limba germană de Ida Alexandrescu, Bucureşti, Editura Anima, 1992, p. 9-10.

[272] Care după mine se încheie pe la 1890, mai precis odată cu congresul de la Iaşi (în sensul unei organizaţii cu statute clare, cu o viaţă politică internă autonomă). Vezi infra, capitolul 1.

[273] Pentru „drapelişti" şi P. S. Aurelian, vezi Apostol Stan, Mircea Iosa, *Liberalismul politic în România. De la origini până la 1918*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1996, p. 319-329; Şerban Rădulescu-Zoner (coordonator), *Istoria Partidului Naţional Liberal*, cuvânt înainte de acad. Constantin Bălăceanu-Stolnici, Bucureşti, Editura All, 2000, p. 97-98; cazul Toma Stelian, retrospectiv în Nicolae Iorga, *Oameni cari au fost*, vol. III, Ediţie critică, note şi comentarii Valeriu şi Sanda Râpeanu, Galaţi, Editura Porto-Franco, 1997, p. 135-136; încercarea sa din perioada neutralităţii de a scoate ziarul *Naţionalul*, împreună cu doi redactori de la *Viitorul*, Bartu Cecropide şi N. Daşcovici, deosebit ca poziţie de linia partidului şi cu eliminarea ulterioară din viaţa politică, era rememorată şi de Asra Berkowitz, cunoscutul ziarist interbelic (ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz

Discuţia asupra reformelor ce urmau să fie adoptate în România la sfârşitul războiului a creat, de asemenea, o anumită presiune dinspre stânga asupra Partidului Liberal. Un grup de parlamentari liberali, precum George Diamandi, Grigore Iunian, dr. N. Lupu, Mihai Macovei, M. Carp, Grigore Trancu-Iaşi, Jean Atanasiu, Nunucă Protopopescu[274], fondaseră în aprilie 1917 un *partid al muncii*, situându-se ideologic favorabil unor măsuri guvernamentale largi, economice şi politice, în favoarea muncitorilor şi ţăranilor. Ironizat plastic de N. Iorga, care-i prezintă ca pe nişte tineri influenţaţi de împrejurările din Rusia, a căror singură tendinţă era de „a nu lăsa o clipă în pace guvernul liberal"[275], Partidul Muncii a arătat mai curând dezorientarea elitei liberale, o dată cu retragerea în Moldova şi rămânerea unor lideri la Bucureşti (C. Stere, D. D. Pătrăşcanu, C. Iarca şi Pompiliu Ioaniţescu de la Buzău etc.)[276], decât nevoia de democratizare a P.N.L. Mai curând un grup decât un partid, el nu a supravieţuit războiului mondial, personalităţile care-l alcătuiau orientându-se spre formaţiuni agrariene, cel mai adesea, sau chiar conservatoare.

În primul deceniu interbelic, dizidenţele faţă de Partidul Naţional Liberal avuseseră un caracter local, fără anvergură naţională, fragmentând organizaţiile unde ele s-au produs (mai ales Prahova, Constanţa şi Buzău), dar neafectând coeziunea structurii de partid.

Formal, este greu să vorbim despre dizidenţe şi la momentul 1930, întrucât dizidenţii, Gheorghe Brătianu mai ales, au considerat acţiunea lor ca pe o reinstituire a partidului, o refondare, o întoarcere la adevăratul lui sens de evoluţie, rătăcit de liderii de după 1927, Vintilă Brătianu şi I. G. Duca. La moartea lui Vintilă Brătianu, în decembrie 1930, fostul şef al organizaţiei ieşene a solicitat efectiv conducerea întregului partid liberal, legitimat prin faptul că era purtătorul numelui *Brătianu*[277] şi de poziţia pe care o avea în câmpul politic pe relaţia cu regele Carol al

B. Israel, f. 277). Pentru figura luminoasă a lui Toma Stelian, vezi şi Petre Pandrea, *Memorii mandarinului valah*, repere biobliografice de Andrei Pandrea, Bucureşti, Editura Albatros, 2001, p. 231, şi parţial în Pamfil Şeicaru, *Istoria presei*, prefaţă de george Stanca, Piteşti, Editura Paralela 45,2007, p. p. 273.

[274] Ion Agrigoroaiei, *Marea Unire – obiectivul fundamental împlinit şi începuturile unei noi perioade istorice*, în Gh. Platon, V. Russu, Gh. Iacob, V. Cristian, I. Agrigoroaiei, *Cum s-a înfăptuit România modernă. O perspectivă asupra strategiei dezvoltării*, Iaşi, Editura Universităţii „Al. I. Cuza", 1993, p. 302-303 şi 305-310.

[275] „…Cu fantasticul Gh. (Georges) Diamandy, care apărea în Cameră în costum de mujic, cu bluză fără guler legată la mijloc […], cu rotundul şi veselul domn Grigore Trancu-Iaşi, căruia-i stătea în faţă, ca un contrast izbitor, mica înfăţişare ascuţită, gata de harţă, a d-lui Grigore Iunian, plus doi mehedinţeni dintre cari unul era d. Tilică Ioanid, ba chiar generosul socialist dr. Ioan Cantacuzino…" (N. Iorga, *România contemporană*..., p. 205).

[276] Pamfil Şeicaru, *Scrieri*..., vol. III, p. 26-27. Vezi I. G. Duca, *Memorii*, vol. IV, *Războiul*, Partea a II-a *(1917-1919)*, ediţie şi indice de Stelian Neagoe, Bucureşti, Editura Machiavelli, 1994, p. 120-121 şi Gh. Gh. Mârzescu, *Fapte şi impresii zilnice (1917-1918*), ediţie îngrijită şi note de Ioan Lăcustă, Bucureşti, Editura Curtea Veche, 2004, p. 39 şi urm.

[277] Gheorghe Brătianu l-a considerat totdeauna pe I. G. Duca drept un *uzurpator*, în pofida meritelor şi dreptului nediscutat de nimeni de a fi conducătorul Partidului Liberal,

II-lea. El a preluat de altfel încă din iunie 1930 titulatura şi tradiţia partidului, ceea ce a creat cu adevărat presiunea politică: nu atât plecarea din partid, cât uzurparea a fost cea care a trezit revolta liberalilor şi reacţia lor extrem de violentă discursiv, cu invective în presa timpului care afectau familia însăşi a celui plecat. Liderii vechiului partid, mai ales Dinu Brătianu, i-au acuzat pe georgişti de impostură şi de excrocherie politică pentru motivul că şi-au însuşit o firmă care nu le aparţinuseră[278].

Deşi prin discursul stigmatizant, dizidenţele trimit la modul de structurare a partidului, ele nu există ca atare decât din momentul venirii lui Carol în ţară. Evenimentul extern formaţiunii a determinat ruptura, la care s-a adaugat o presiune publică fără precedent asupra unor lideri liberali, precum Gheorghe Brătianu, privind transformarea partidului liberal într-un actor politic comod Restauraţiei. O directivă pentru dizidenţă, finalmente. Legitimitatea iniţială a fiecăruia din cei doi competitori s-a constituit în raport cu noua autoritate publică. Ambele grupuri care părăsesc partidul se identifică prin Carol al II-lea, primele întruniri având loc sub semnul carlismului declarat şi manifest (telegrame către rege, răspunsul regal, menţionarea triumfătoare a audienţelor la monarh); în context, depărtarea de vechii liberali avea sensul de învinovăţire a lor pentru „miopia dovedită" în problema Carol. Delimitarea ideologică faţă de vechiul partid s-a structurat treptat spre sfârşitul anului 1930, deşi elementele ei preexistă, în contextul instituţionalizării formaţiunilor dizidente: de la revolta în numele dinasticismului la lupta împotriva Partidul Naţional Liberal ca esenţă a tiraniei conducerii, a plutocraţiei şi a feudalismului politic. Identitatea noilor competitori produsese, de asemenea, o lectură proprie asupra devenirii partidului după război, modalitate de a respinge acuzele că dificultăţile pe care le cunoştea Partidul Naţional Liberal în acele luni s-ar datora „sciziunii", „răsvrătirii". Prezentarea „crizei profunde a Partidului Liberal" de dinainte de Restauraţie era o modalitate de a justifica o acţiune. Demersul întreprins de Gheorghe Brătianu şi Ion Th. Florescu putea căpăta astfel statutul de consecinţă a crizei, de reacţie, şi atributul de *salvator* al liberalismului românesc. Motivele determinante ale situaţiei dificile a liberalismului politic românesc erau legate succesiv de hipertrofia partidului şi de criza de şefie (autoritate), de scadenţa experienţelor economice şi financiare, de incapacitatea de reformare a partidului din interior, cu păstrarea vechilor cadre (care trebuiau pensionate) şi a celor compromise, incapabile

recunoscut de Ion Brătianu (Ionel) şi de Vintilă Brătianu. Nu întâmplător, Dinu Brătianu a fost cel care l-a proclamat şeful partidului pe I. G. Duca, o modalitate de a sugera faptul că numai din perspectiva numelui de familie purtat, Gheorghe Brătianu nu putea revendica faptul că reprezenta tradiţia.

[278] Liberalii invocau tradiţia, faptul că dizidenţele politice anterioare, P. S. Aurelian şi „drapeliştii", Take Ionescu şi „conservatorii-democraţi" (cu succese electorale formidabile), Alexandru Marghiloman şi partidul conservator-progresist, Octavian Goga, cu realitatea recentă a partidului „naţional agrar", Grigore Iunian şi partidul Ţărănesc Radical, dr. N. Lupu, în pofida contribuţiei majore la crearea Partidului Naţional-Ţărănesc, îşi numise partidul numai „ţărănesc", marcau o diferenţă faţă de partidul din care plecaseră (Victor Iamandi, *Discurs rostit în numele guvernului*..., p. 73-75).

de un contact real cu masa, sau cu încremenirea programatică. Se adăuga manifestarea publică a liberalilor vintilişti, incapabili – prin pretenţiile de hegemonie şi tutelă asupra celorlalte partide – de stabilire a unor raporturi de loialitate şi de egalitate cu ceilalţi actori politici. Era evidenţiată astfel diferenţa specifică faţă de ceea ce întruchipa partidul: discursul puterii lui Vintilă Brătianu cu naţionalismul economic şi sociabilitatea liberală marcată de apelul constant la unitate şi disciplină; în acest context, lupta pentru renovarea liberalismului a devenit esenţa depărtării de trecut a dizidenţilor.

În pofida mesajul acuzator al structurii liberale, dizidenţii liberali din anii '30 nu au inovat sub raportul structurii sau legitimităţii în partid; ei au reprodus, în termeni organizaţionali, instituţiile, metodele de luptă şi chiar discursuri ale partidului din care plecaseră; mai mult, dizidenţele lor s-au structurat în jurul unui cult al personalităţii liderului, gândit drept vehiculul de imagine pentru noua formaţiune: atât Jean Th. Florescu, cât mai ales Gheorghe Brătianu s-au considerat în perioadă urmaşii lui Ionel Brătianu; susţinute de opinia publică, mişcările revendicau în fapt autoritatea liderului liberal, putând fi citite astfel ca un paricid simbolic. Autoritatea epistemică şi deontică totodată (în termenii lui J. M. Bochenski)[279] a lui Vintilă Brătianu se prăbuşise după Restauraţie şi după metamorfozarea sistemului politic, cu Carol al II-lea devenit actorul decisiv în jocul puterii. Ceea ce i-a determinat pe noii veniţi să se autopropună drept noii legatari ai conducerii, restaurarea, în fond, a relaţiei dintre regele Ferdinand şi Ion I. C. Brătianu.

Justificarea pentru revoltă, lupta împotriva disciplinei „oarbe", a „tiraniei", masca în fapt competiţia pentru putere din partid. Nemulţumirile în cadrul formaţiunii liberale erau mai vechi, mulţi aşteptând prilejul pentru o altfel de acţiune politică. Venirea lui Carol şi procesul Restauraţiei le-a oferit un pretext, o legitimare pentru a părăsi partidul. Succesul dizidenţilor a fost însă relativ, favorizat în 1930 de faptul că uzura vechiului partidul făcea din dizidenţă un mesaj general de înnoire, de atragere a nemulţumiţilor, dincolo de diferenţe concrete doctrinare şi de animozităţi personale. Experienţele politice anunţate de Rege, privind înlocuirea vechilor elite, lăsau, de asemenea, loc speranţelor şi interpretărilor pentru cei naivi în politică. S-a adăugat, imediat după Restauraţie, faptul că înşişi liderii centrali ai partidului şi şefii organizaţiilor au acţionat neunitar faţă de evenimente. Atitudinea finală a lui Vintilă Brătianu de concesie, de resemnare şi de împăcare cu situaţia creată, în absenţa unui plan coerent care să ofere o soluţie politică viabilă la o rezistenţă fără orizont, a recreat vechile solidarităţi. Partidul nu a fost părăsit de liderii lui teritoriali. Nici Gheorghe Brătianu, şi cu atât mai puţin Jean Th. Florescu, nu ofereau o alternativă reală la partidul liberal, din punctul de vedere al puterii politice. Competiţia discursurilor nu putea să le confere o poziţie dominantă în spaţiul liberalismului,

[279] Autoritate în sensul că face apel atât la propoziţii şi o poziţie simbolică, cât şi la directive sau reguli de comportament, legate de un obiect practic (J. M. Bochenski, *Ce este autoritatea? Introducere în logica autorităţii*, traducere din limba germană de Thomas Kleininger, Bucureşti, Editura Humanitas, 1992, p. 82 mai ales).

atât timp cât nu era dublată de dimensiunea structurală şi politică. Cele două personalităţi dizidente nu aveau posibilitatea să influenţeze în mod semnificativ factorii puterii.

Deşi reduceau posibilităţile de manevră în spaţiul public şi impuneau schimbarea în interiorul formaţiunii, în raport cu noua generaţie, dizidenţele nu au afectat substanţial structura Partidului Naţional Liberal. Lupta pentru legitimitate a fost importantă, radicală ca discurs, atacul împotriva lui Gheorghe Brătianu luând forme grave, atingând prestigiul moral şi ştiinţific al acestuia, dar metodele politice ale partidului liberal au rămas neschimbate în fond. Fenomenul dizidenţei a provocat elita vechiului partid la reformarea cadrelor sale. În condiţiile în care noii veniţi se legitimau prin forţa de schimbare a tineretului şi a intelectualităţii, liberalii au procedat, sub conducerea energică a lui I. G. Duca, la regândirea strategiei politice. Noua generaţie politică liberală a devenit foarte agresivă în plan public.

Foarte curând, în aprilie 1931, atunci când s-a consumat prima criză majoră de guvern de după Restauraţie, Gheorghe Brătianu, şi mai puţin Jean Th. Florescu a cărui politică este inspirată direct de Carol al II-lea[280], au conştientizat periferia politică. Dependent de modelul de putere liberal, moştenit în mare măsură de la tatăl său, Gheorghe Brătianu ratase şansa de a reforma cu adevărat partidul, de a-i conferi o altă legitimitate. Nemulţumirea difuză sau directă din partid nu putuse fi mobilizată în direcţia unei adevărate rupturi. Avantajele anului 1930 au fost anulate de alianţe conjuncturale, de plecările nemulţumiţilor, înstrăinaţi şi mai mult de avantajele guvernării, precum şi de erodarea partidului şi caracterelor produsă de disputele politice.

Evoluţia dizidenţilor este interesantă în al doilea deceniu interbelic, dar paranteza pe care ei au deschis-o a fost dublată de încercarea de revenire în cadrul partidului. Mesajul lor rămâne însă important pentru liberalismul interbelic şi pentru structura liberală, arătând nevoia de schimbare.

Dizidenţa nu era o soluţie, în absenţa perspectivelor sau a potenţialului de a constitui o organizaţie credibilă, ea conducând în fapt la marginalizare în spaţiul public. Însuşi I. G. Duca, în a doua parte a anului de răscruce pentru liberali, 1930, atunci când poziţia lui Vintilă Brătianu era foarte slabă, a evitat cu abilitate presiunea unor membri de partid care îndemnau la uzurpare, la revoltă. Iar în anii '30, în pofida susţinerii serioase din afara partidului (Carol al II-lea) şi din interior (I. Manolescu-Strunga, Victor Iamandi, Petre Ghiaţă, Petre Bejan, cei care alcătuiau grupul „H"), Gheorghe Tătărescu a rămas în cadrul formaţiunii liberale, sperând să monopolizeze organizaţia din interior. Într-o societate precum cea românească între cele două războaie mondiale, cu un electorat puţin pregătit pentru viaţa politică democratică, partidele organizate erau totuşi vehiculele credibil ale reprezentării intereselor specifice; ele erau purtătoare de mesaj în spaţiul public. Dizidenţii i-au

[280] Într-o scrisoare el menţionează că „aşteaptă cu încredere şi devotament sfatul înţelept al Majestăţii Voastre" pentru a vedea ce atitudine să adopte într-o negociere politică (scrisoare din 10 aprilie 1931, în ANIC, fond Casa Regală, dos. 10 / 1931, f. 2).

atras pe unii marginali, pe cei eliminați anterior din partidului liberal, la care se adăugau potențialii liberali din societate, intelectualii dornici de a transforma participarea la viața publică în premisa transfigurării ei în spațiul raționalității şi al excelenţei.

ÎNCHEIERE

Liberalii români şi cultura lor politică

> „Democraţia este mai degrabă o cultură decât un ansamblu de instituţii"(Guy Hermet)[1].

Această carte nu are concluzii evidente, în sensul în care nu există (nici nu pot exista, de altfel) propoziţii ultime pentru cunoaşterea istorică a liberalilor români. Ajuns la finalul unui demers în care mi-am propus să-i analizez pe liberali în mediul lor politic, trebuie să mărturisesc că nu pot să-i descriu într-o manieră care să fixeze imaginea lor într-un cadru restrâns şi definitiv. Chiar presupunând, metodologic, că nu putem stabili personaje generice (de tipul *omul medieval*, *omul modern* ş.a.), ci identificăm tipuri umane aflate în anumite sociabilităţi şi care asumă o identitate definită drept liberală. Simplificând şi acceptând lipsa de uniformitate a grupurilor politice, care asumă în interiorul lor autonomii „controlabile", cultura politică a liberalilor români nu este unitară, reprezentările asupra lor fiind multiple, în funcţie de nivelul politic cercetat, elite-membri, sau de momentul istoric la care îmi opresc analiza.

Într-o lucrare de politologie devenită clasică, *The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy în Five Nations*, apărută în 1963, Gabriel A. Almond şi Sidney Verba afirmau că la nivelul oricărei societăţi există un set de cunoştinţe, atitudini şi valori care influenţează modul de raportare faţă de instituţiile şi sistemul politic. De acordul dintre valorile culturale şi instituţiile politice depinde, după cei doi cercetători, stabilitatea şi funcţionarea sistemului[2]. Spre deosebire de ancheta sociologică întreprinsă de cei doi autori, cultura politică a liberalilor români nu se lasă uşor descifrată, chiar recuperând manifestarea publică a PNL, practicile interne din partid sau subculturile de solidarizare.

---

[1] Guy Hermet, *Cultură şi democraţie*, traducere din limba franceză de Claudiu Soare, Bucureşti, Editura Pandora-Mariana şi Ovidiu, 2002, p. 15.

[2] Vezi traducerea în limba română, Gabriel A. Almond, Sidney Verba, *Cultura civică. Atitudini politice şi democraţie în cinci naţiuni*, traducere şi studiu introductiv de Dan Pavel, Bucureşti, CEU Press, Editura Du Style, 1996, p. 50 (pentru trimiterea din text, vezi şi capitolul final al lucrării *Cultură civică şi stabilitate democratică*).

„Fiecare societate este susţinută mai ales de imaginea pe care şi-o face despre ea însăşi", considera Émile Durkheim la începutul secolului XX[3]. Subiacentă manifestărilor publice, raportarea la sine şi raportarea la ceilalţi actori politici, aşa cum se regăsesc ele în textul şi discursul liberal, conturează sistemul referenţial al liberalilor români, modul în care „brătieniştii" concepeau politicul. Reprezentările liberale sunt esenţiale, pe de o parte, pentru gândirea partidului în sine şi, în al doilea rând, a societăţii politice româneşti. Iar practicile aparent cele mai obiective, chiar cele regăsibile în domeniul economic sau social, sunt construite pe bază de scheme, de judecăţi culturale. Ele se supun unor sisteme de reprezentare, de percepere, de clasificare şi de apreciere.

La nivelul elitei liberale, cultura politică poate fi descrisă, îmbrăcând faptul discursiv, ca fiind una de factură democratică, participativă. Mai ales generaţia Unirii a rămas fidelă marilor reforme adoptate după război, în pofida neîncrederii în procesul rapid în care se solicita democratizarea. Într-una din şedinţele Camerei din martie 1928, liderul Partidului şi şeful guvernului în acel moment, Vintilă I. C. Brătianu, releva ataşamentul liberal faţă de valorile politice şi sociale ale democraţiei. Discuţia pe care preşedintele liberal a purtat-o cu Nicolae Iorga este relevantă, după mine, din perspectiva culturii politice liberale şi am să încerc să o sintetizez în continuare. Tradiţionalist, Iorga considera democraţia sau liberalismul ca fiind ineficiente societal. În viziunea istoricului, guvernarea nu trebuia legată de doctrine, ci doar de puterile omeneşti, oneste şi realizatoare de energii. Exemplele oferite erau Italia şi Portugalia, acolo unde un singur om salvase societatea, după părerea lui Iorga. El găsea posibilă refacerea României numai prin curăţirea patimilor şi unirea în linişte şi muncă. Acuzând vechea politică, „împotriva căreia s-a ridicat o generaţie întreagă", Nicolae Iorga cerea imperativ punerea valorilor (a oamenilor utili) la locul unde puteau să producă, transgresând partidele. Unirea formaţiunilor care făcuseră războiul putea stăvili, după Iorga, curentele politice care nu cunoşteau măsura. Marele istoric aprecia că votul universal integral provocase neplăceri partidului liberal; pe de altă parte, aprecia el, exproprierea aruncase pe ţăran într-o situaţie nouă, fără şcoli şi unelte, fiind mai curând o nenorocire.

Răspunzând acestei aserţiuni, care concentra un curent de gândire mai larg, de factură conservatoare, Vintilă Brătianu a protestat împotriva examenului pesimist făcut de marele savant. Ca formă de legitimare, primul ministru solicita încredere în viitorul României. El cerea de la adversari înţelegerea timpurilor şi reafirma credinţa în votul obştesc şi reforma agrară, care produseseră inevitabil, ca orice revoluţii, perturbaţii. Dar rolul naţional, social şi economic al acestor măsuri nu putea fi eludat conform liderului liberal, iar speranţa că – în condiţiile bunei îndrumări –

[3] Émile Durkheim, *Formele elementare ale vieţii religioase*, traducere de Magda Jeanrenaud şi Silviu Lupescu, cu o prefaţă de Gilles Ferreol, Iaşi, Editura Polirom, 1995, p. 27. Vezi şi Paul Ricoeur, în *Eseuri de hermeneutică*, traducere de Vasile Tonoiu, Bucureşti, Editura Humanitas, 1995, p. 280, care afirmă că orice grup durează, dobândeşte consistenţă şi permanenţă graţie imaginii de sine stabile şi durabile pe care şi-o dă.

prosperitatea urma să rezulte din aceste reforme domină fundalul discursului său. Vintilă Brătianu reprezenta cauza liberală prin ridicarea culturală a poporului, pentru a-l face autonom şi compatibil cu instituţiile democratice ale statului[4]. Discursul public prezintă asumarea societăţii democratice, a sistemului modernităţii. După mine, dincolo de anumite convingerile personale, există în cazul oamenilor politici liberali un spaţiu al mimării culturii civice. Modul în care ei s-au raportat la opoziţie, marginalizând-o, încercând prin intermediul discursului să impună un canon care să blocheze orice schimbare în cadrul sistemului, subordonarea administraţiei, ceea ce a permis adversarilor politici să vorbească despre un partid-stat, „luminarea" maselor încercată prin „educarea votului obştesc" şi care a fost mai mult o strategie de mobilizare pasivă decât o acţiune eficientă de implicare, dar mai ales lipsa unor practici democratice pe relaţia cu proprii membri de partid, formaţiunea fiind dominată de centralism şi autoritarism, conduc la o asemenea concluzie.

În discursul său parlamentar, liderul liberal observa indirect falia între modernizarea instituţională, a statului, şi rămânerea în urmă a indivizilor, cetăţeni doar în mod formal. Armonizarea instituţiilor de tip occidental, importate în Principate, cu atitudini şi comportamente premoderne, care supravieţuiesc în România interbelică, era problema democraţiei româneşti. Modelul politic apusean, marcat de guvernare reprezentativă, drepturi şi libertăţi civile, partide, alegeri, separaţia puterilor în stat, devenise după 1848 un ideal-tip pentru elita românească. Mediul cultural al societăţii era însă diferit, populaţia alcătuită din ţărani trăind după alte norme. tradiţionale. Sistemul politic modern semnifica doar o parte restrânsă a societăţii, adeseori redusă la lumea urbană.

Cultura politică a liderilor liberali nu se regăsea la nivelul reprezentărilor pe care le aveau membrii de partid asupra sistemului politic. Deşi semnificând o formaţiune preponderent modernă, liberalii aveau ca referent o societate săracă şi incultă, absorbită de grijile vieţii individuale şi în care lipsea dimensiunea asociativă; cetăţenii clamaţi discursiv nu se interesau de problemele vieţii colective, fiind inerţi şi pasivi, ceea ce făcea regimul partidelor puţin eficient ca funcţionare. Partidele politice, instituţii esenţiale ale democraţiei, nu reuşeau să asigure întotdeauna integrarea şi reprezentativitatea necesară, determinând imaginea *războiului* politic creionată de P.P. Negulescu. Ele nu puteau realiza echilibrul puterii, esenţa regimului constituţional. Aşa cum afirma filosoful român, guvernele erau uneori la fel de arbitrare ca în regimul absolutist; neluând parte la viaţa publică, masa naţională făcea singură din executiv arbitrul afacerilor publice, adunările naţionale fiind alese „fiindcă o cereau constituţiile", ele deţinând în realitate o putere redusă faţă de guvern, „stăpânul absolut al jocului". În absenţa opiniei publice luminate şi stăruitoare, capabilă să exercite o presiune paşnică, partidul de la guvern era tare pentru că era la guvern, iar partidul din opoziţie nu putea să-l controleze şi să-i îngrădească

[4] „Şedinţa Corpurilor Legiuitoare din 30 martie 1928", în *Viitorul*, anul XXI, nr. 6036, duminică, 1 aprilie 1928, p. 1.

activitatea[5]. Rolul liberalilor în impunerea acestei realităţi a fost însemnat, Ionel Brătianu (şi *brătienismul*) oferind un model de putere destructurant pentru sistemul politic românesc[6]. Imaginaţi ca *acţionari ai puterii*, ascendentul liberalilor asupra guvernării a fost asumat de ceilalţi actori politici, deşi forţa P.N.L. era dată de cultura lor organizaţională şi de structurarea partidului.

În *Meseria şi vocaţia omului politic*, din 1919, Max Weber observa profesionalizarea politicii în epoca modernă; politica devenise, după marele sociolog german, o activitate principală pentru un număr tot mai mare de persoane, în timp ce altădată ea privea notabilităţile care exercitau şi alte activităţi; din această perspectivă, partidele trebuie gândite ca întreprinderi politice, organizaţii cu adeziune liberă care caută să-şi propulseze conducătorii la putere şi care permit militanţilor apărarea unei cauze sau obţinerea unor avantaje personale din fidelitatea lor faţă de lider; tot mai organizată şi birocratizată, din cauza exigenţei competiţiei electorale, formaţiunea politică este mai puţin bazată pe o dominaţie charismatică, dată de devoţiunea faţă de şef, sau tradiţională, plecând de la încrederea în cei mai prestigioşi şi notabilităţi, cât mai ales pe obţinerea unei anumite recunoaşteri în spaţiul social, tradusă în beneficii concrete[7].

---

[5] P. P. Negulescu, *Partidele politice*, ediţie îngrijită, prefaţă şi note de Nicolae Gogoneaţă şi Ioan C. Ivanciu, Bucureşti, Editura Garamond, f.a. [1926], p. 248.

[6] Sterie Diamandi nu ezită să-l considere responsabil pe Ionel Brătianu de violenţa politică din România interbelică; după el, liderul liberal improvizase formule ministeriale lipsite de orice bază electorală (cazul guvernului Averescu din 1926) în dauna unei normale dezvoltări a vieţii politice: ostracizarea opoziţiei condusese la exasperare şi degenerase în mişcări cu caracter cvasi revoluţionar. Cf. Sterie Diamandi, *Galeria oamenilor politici*, Editura Gesa, Bucureşti, 1991 (reproduce ediţia din 1935), p. 91. Majoritatea actorilor din societatea românească priveau partidele prin abilitatea membrilor lor de a-şi vedea de interese lor private, ci nu gândeau formaţiunile politice drept instituţii. Presiunea regală în anii '30, plecând de la viziunea personalistă asupra puterii a lui Carol II, a afectat, inevitabil, trăinicia partidelor, întrucât regele nu a folosit puterea în scop benign pentru instituţionalizarea vieţii politice, ci a gândit-o prin preocuparea sa de a fi un idol pentru un popor care nu era învăţat să gândească democraţia.

[7] Max Weber, *Politica, o vocaţie şi o profesie*, traducere din limba germană de Ida Alexandrescu, Bucureşti, Editura Anima, 1992, p. 30. Această situaţie ar fi cu atât mai acută în spaţiul Europei Centrale şi de Est. După Petia Guerguieva, partidele politice din acest spaţiu erau organizaţii cu slabă implantare socială, fără structuri partizane dezvoltate, fără un proiect politic clar şi care, în majoritate, urmăreau interese economice legitimate în numele intereselor naţionale; politica era o afacere de persoane, iar partidele considerate înainte de toate, ca fiind maşini politice cu clientelă, create pentru a-şi alege conducătorii şi pentru a-i menţine la putere; doctrinele şi ideologiile au fost, finalmente, secundare (Petia Guerguieva, „Rolul partidelor politice în Europa Centrală şi de est în perioada interbelică", în Jean-Michel de Waele (ed.), *Partide politice în Europa centrală şi de est*, traducere din franceză de Ramona Coman, Ana Maria Dobre, Dorina Iuga şi Ninucia Pilat, postfaţă de Cristian Preda, Bucureşti, Editura Humanitas, 2003, p. 54-55).

Este foarte tentant să prezint asemănător lucrurile în cazul liberalilor români, cu atât mai mult cu cât deţinerea îndelungată a puterii nu a însemnat şi impunerea culturii liberale. Gândire de receptare în societatea românească, tradusă adeseori imperfect sau limitat, redusă la câteva formule politice, liberalismul românesc a fost mai curând politic, definibil prin acţiunea tangibilă a unui partid, şi mai puţin civic sau teoretic. Liberalii au adunat în partid puţini intelectuali majori ai perioadei interbelice, cu relevanţă necontestată în spaţiul public, pentru a impune un proiect liberal de societate. Evident, discuţia legitimantă a fost semnificativă, dar ea a fost restrânsă la nivelul unei anumite elite. Pentru cei mai mulţi indivizi din societate, ideile nu aveau eticul drept vehicul, ca în Occident, ci erau purtate exclusiv de oameni, având doar „valoarea pe care le-o poate conferi întruparea lor într-o experienţă istorică şi politică dată. „Nu au răsunet în afara persoanelor sau grupurilor pe care le animă", după cum afirmă Daniel Barbu[8]. Mulţi membri ai partidului liberal s-au identificat în epocă cu liderii politici, cu *familia Brătianu*, în special, sau cu numele Partidului Naţional Liberal, fapt care le contura strategia în câmpul câmpul intelectual şi politic al vremii; ei nu s-au definit, prin urmare, de la ideea liberală şi aveau, într-o măsură redusă, o cultură politică democratică. În termenii lui Gabriel Almond şi Sidney Verba, şi cu precauţii metodologice, aş defini-o mai curând drept o cultură politică dependentă, cu elemente participative, în care membrii erau adeseori percepuţi clientelar, în care chestiunile de persoane informale păstrau o importanţă foarte mare, iar partidul exista mai ales prin liderul central[9]. Pentru observatorii străini, partidul liberal, chiar cu caracteristici foarte bine determinate, corespunzând unui grup social bine definit („burghezia"), părea inseparabil de dinastia Brătienilor; ca şi în alte ţări din Estul Europei, caracterul de clan domină analiza partidelor, ele apărând ca fiind constituite din indivizi legaţi de un şef sau de o familie prin legături de devotament personal şi, de asemenea, prin interesul carierei lor. Fidelitatea faţă de şef sau de o anume familie era mai reală şi mai accesibilă decât fidelitatea faţă de idei sau de un program; şeful partidului conducea trupele la cucerirea puterii, ceea ce însemna onoruri sau beneficii; imaginea luptei era politice era transpusă adeseori în limbajul militar[10].

[8] „Istoria ideilor nu este, adesea, mai mult decât o simplă funcţie iconografică a istoriei politice" afirmă politologul român (Daniel Barbu, „Pesimismul luminat, sau despre posibilitatea gândirii de stânga", prefaţă la Norberto Bobbio, *Liberalim şi democraţie*, traducere de Ana-Luana Stoicea, Bucureşti, Editura Nemira, 1998, p. 7-8).

[9] Gabriel A. Almond, Sidney Verba, *op. cit.*, p. 50. Nu era doar cazul liberalilor. Vezi şi cazul Maniu-Mihalache pentru naţional-ţărănişti şi, cu atât mai mult, formaţiunile conduse de Alexandru Averescu sau Nicolae Iorga, existând doar prin personalitatea conducătorilor lor.

[10] După profesorul André Tibal, aceste clanuri sau partide se manifestau ca nişte „bande" cucerind puterea, care însemna onoruri şi avantaje materiale; de aici decurgea fidelitatea faţă de persoană care ţinea, în spiritul lor, un loc mai important decât fidelitatea faţă de program (André Tibal, Institutul des Hautes Études Internationales et Centre Européen de la Dotation Carnegie, Cours de M. Le Professeur Tibal, *Problèmes Politiques Contemporains de l'Europe Orientale*, 1929, mercredi, 6 mars 1929, 15e leçon, p. 3). Vezi şi

În aceste condiţii, liberalismul românesc este legat de practica puterii politice şi de statul liberal român. Exerciţiu al puterii care constituie una din principalele resurse ale conservatorismului liberal din perioada interbelică[11].

Dar îmi este dificil să privesc partidul liberal ca pe o simplă asociaţie pentru cucerirea şi exploatarea puterii, ca pe o reţea de plasament pentru proprii membri sau ca instituţie de protecţie socială. Petre I. Ghiaţă afirma că adevărata coeziune a unui partid era dată de încercarea unei serioase înfrângeri. Organismele politice a căror închegare se funda numai pe juxtapunerea intereselor materiale erau destinate, după gânditorul liberal, să se destrame la cel dintâi prilej în care aceste interese păreau compromise. „Fără suflul idealist nici o operă nu poate avea trăinicie, concluziona el[12]. Nu putem explica Partidul Naţional Liberal, mai ales pentru perioada de lungă opoziţie, 1928-1933, doar prin prisma acestor interese tangibile din punct de vedere material ale membrilor. Dincolo de aspectele practice, printre care şi selecţia personalului politic, a elitelor politice, profesioniştii guvernării şi ai reglării sociale[13], partidul realizează educaţia politică a aderenţilor şi partizanilor şi; el „vinde" o tradiţie politică, anumite simboluri (imaginea liderilor, trecuţi sau prezenţi etc.), acţiune de comunicare care contribuie la asimilarea valorilor de referinţă sau a unei ideologii. Este o funcţie latentă de sociabilitate, de crearea unor legături sociale, prin activitatea pe care o desfăşoară pentru aderenţii şi militanţi. Partidul reiterează marea familie, pierdută o dată cu modernitatea, oferă un sens realităţii sociale, politicului şi societăţii. O reprezentare simbolică a ordinii instituţionale ca totalitate integrată[14].

Cine erau, finalmente, liberalii? Întrebarea care a străbătut această carte nu poate primi, cred, un răspuns clar. Aşa cum am afirmat anterior, o analiză de tip holist este neproductivă chiar în abordarea de istorie socială pe care am încercat-o mai sus, întrucât nu va aduce decât false certitudini cu privire la liberalii români din

Idem, *La Roumanie*, préface de M. Augustin Gauvain, membre de l' Institut, avec huit planches hors textes et culs-de-lampe de Mlle Magada Iorga, Paris, Les Éditions Rieder, 1930 (*Les états contemporains,* collection dirigée par P. Caron et M. Lhéritier), p. 74.

[11] Sonny Perseil, *Liberal la plural*, traducere de Elena-Zenovia Geană, Bucureşti, Editura Libertés, 2000, p. 67. Georges Burdeau: noţiunea însăşi a liberalismului datorează, în mentalitatea comună, cea mai mare parte a conţinutului său formulelor guvernamentale ale statului liberal, stilului de viaţă economică căruia i-a fost cadru şi tipului de raporturi sociale a căror instaurare a favorizat-o" (*Le libéralisme*, Paris, Le Seuil, 1979, p. 115).

[12] Ghiaţă gândea, de asemenea, coeziunea trainică a unui partid asigurată prin eliminarea progresivă a elementelor centrifugale. Aceasta presupunea atentă purificare. Din păcate, a încercat acest fapt personal, în 1936, fiind exclus din organizaţia de Ilfov a Partidului Naţional Liberal (Petre I. Ghiaţă, *Alb şi negru. Introducere în ştiinţa politicei practice*, Bucureşti, Editura „Vremea", 1931, p. 23).

[13] Pierre Bréchon, *Partidele politice*, traducere de Marta Nora Ţărnea, Adina Barvinschi, Cluj-Napoca, Editura Eikon, 2004, p. 119-125.

[14] Peter L. Berger, Thomas Luckmann, *Construcţia socială a realităţii. Tratat de sociologia cunoaşterii*, traducere şi note de Alex. Butucelea, Bucureşti, Editura Univers, 1999, p. 90-91.

perioada interbelică. Motivele adeziunii la Partidul Naţional Liberal, ca şi practica lor politică, sunt diverse, iar identitatea liberală nu se negocia social, ci individual.

Discursul oficial îl contura ideologic pe liberal ca fiind acel membru al partidului care împărtăşea un discurs circumscriind elementele canonului liberal privind trecutul, prezentul şi viitorul societăţii şi partidului. Definirea liberalului se făcea, ca într-o litanie, prin apartenenţa individului la naţiunea română, apoi la partidul care „eliberase" naţiunea de toate robiile grele din trecut: politică, „a neamurilor străine" sau a votului „boieresc"; economică, prin reforma agrară; culturală, prin sprijinirea şcolii (liberalii apăreau ca militând împotriva robiei întunericului minţii prin răspândirea învăţăturii); reprezentând un partid „de ordine şi de înfrăţire", liberalul apărea ca un apostol al egalităţii, al luptei pentru ruperea zăgazurilor între fraţii români, de orice natură erau acestea[15].

La nivelul superior al elitei partidului, într-o conferinţă susţinută după război la Clubul central al formaţiunii, Vintilă Brătianu încercase să prescrie comportamentul omului politic liberal (şi nu numai). Apreciată drept o „manifestare exterioară a solidarităţii sociale şi naţionale, a patriotismului", implicarea *liberalului* în viaţa publică desemna o triplă activitate individuală: de la cea din cadrul cercului de studii, unde fiecare urma să contribuie, după specializare şi pricepere, la cercetarea nevoilor obşteşti şi la rezolvările pentru înfăptuirea lor, la cea de execuţie în sfera partidului, de ajutorare a propagandei şi în viaţa proprie a partidului, şi – în final – de aplicare a soluţiilor în momentul conducerii unor interese obşteşti. Dincolo de acţiunea dezirabilă, Vintilă Brătianu preciza că „omul politic serios" trebuia să îşi aibă independenţa asigurată printr-o ocupaţie profesională şi continuă, chiar dacă respingea teoria plutocratică, precum că doar cei cu un anume venit pot face politică; respingând aşteptarea guvernării, ca mobil pentru activitatea omului politic, Vintilă Brătianu recunoştea necesitatea, pentru formaţiunile serioase, de personal retribuit care să-şi consacre toată acţiunea vieţii interne a partidului, mobilizării generale şi permanente a forţelor etc. Idealul de politician era conturat, în acel context dominat de votul universal şi de dorinţa de desfiinţare a „parazitului politic", în liniile „soldatului", care avea o ocupaţie menită să-i asigure existenţa proprie, dar îşi putea consacra în mod continuu o parte din timpul lui grijii obşteşti. Legat de propria profesie, cetăţeanul politic al votului obştesc nu avea totdeauna nevoie, în viziunea lui Vintilă Brătianu, să facă politică militantă, în sensul luptei politice, chiar dacă lua parte activă la viaţa partidului său. Plecând de la ideea unei propagande serioase, posibile numai cu oameni convinşi, care să cunoască principiile şi programele, să ştie să nu angajeze partidul decât cu răspundere în

[15] Aparţinând Centrului, mai mult sau mai puţin evident, discursul nu ajută la înţelegerea modului în care erau relecturate ideile liberale în societate. *De ce sunt Naţional-Liberal? Crezul meu*, Imprimeriile „Independenţa", Bucureşti, f.a.; Gheorghe Bumbeşti, Radu Grigorescu, *De ce sunt liberal*, f.l., f.a. [1946] (probabil cei doi autori fac parte din Partidul Naţional Liberal Gh. Tătărescu); vezi şi Rădulescu-Furtună, C., *Ţara Românească, noile partide şi marele partid naţional-liberal*, Bucureşti, Imprimeriile „Independenţa", 1933.

limita soluţiilor pe care el crede că le poate da, liderul liberal respingea „agentul electoral plătit" sau trepăduşii vieţii politice. Omul politic participant la viaţa de partid în organizaţiile locale era ipostaziat în agent de propagandă, în contact continuu cu masele populare pentru a le cunoaşte psihologia. După prealabila pregătire în viaţa publică locală şi cunoaşterea principiilor conducătoare ale chestiunilor sociale, ale dreptului în aplicaţia vieţii de stat, financiare, culturale etc., omul politic putea accede la poziţia de om de stat, în posturi de decizie politică[16].

În limbajul liberalilor, partidul era conceput ca o şcoală politică pentru aderent, locul privilegiat de înţelegere a realităţii politice şi de formare civică. Dar însuşirea sau împărtăşirea unui discurs nu este suficientă în portretizarea liberalilor dintre cele două războaie mondiale. Practica este cea care defineşte, finalmente, omul politic liberal.

Unul dintre cei care au încercat să ofere un răspuns la întrebarea privitoare la identitatea liberalilor, din perspectiva activităţii lor concrete, a fost Constantin Banu, el însuşi liberal o perioadă, om de cultură apropiat al lui Ionel Brătianu, ministru al Cultelor chiar între 1922 şi 1923, înscriindu-se însă, la începutul anilor '30, în formaţiunea condusă de Gheorghe Brătianu. În lucrarea sa, *Grădina lui Glaucon sau Manualul bunului politician*, apărută în 1937 în seria *Scriitori români contemporani* a Fundaţiei pentru Literatură şi Artă „Regele Carol II", C. Banu se dovedeşte un moralist, opera în cauză fiind o culegere de aforisme privind viaţa politică şi politicienii timpului său. Spectacolul vieţii politice văzut din culisele lui, pe care care-l redă sub forma unor observaţii sentenţioase, cu caracter antic, au fost publicate, majoritatea, sub pseudonimul Glaucon, în revista *Flacăra*, pe care el însuşi a fondat-o. Nu ştiu dacă se raportează la liberali, dacă el descrie tipuri politice liberale, aşa cum permite interpretarea faptului că a fost membru al Partidul Naţional Liberal, sau dacă Banu reflectă la moravurile oamenilor politici în general. Personajele pe care liderul liberal le reprezintă trimit, în mod cert, la oamenii politici pe care Banu i-a cunoscut bine, iar aceloraşi nume le sunt atribuite calităţi asemănătoare, constante. Identificarea lor, deşi nu voi face aici aşa ceva, presupune însă stabilirea cu claritate a poziţiei lui C. Banu în partid. Lucrarea este, în mare măsură, expresia dezamăgirii omului uitat, fără o pasiune deosebită pentru lupta politică şi care reflectă lucid, în propria accepţie, la evoluţiile din spaţiul public. Subiectivismul se întrezăreşte însă în scrisul său, urmare a înlăturării pe care a cunoscut-o: I. G. Duca a devenit ministru înaintea lui, Alexandru Mavrodi a preluat

[16] Vintilă Brătianu încerca să prescrie şi manifestarea publică a omului politic liberal, acesta trebuind să-şi limiteze darul oratoriei la o prezentare mai frumoasă, mai interesantă şi mai distractivă a unui fond bine studiat şi bine ordonat; trebuie să dispară omul politic „dădăcit" care aşteaptă de la bunăvoinţa şi grija altora acţiunilor şi a sarcinilor sale zilnice (Vintilă Brătianu, „Activitatea individuală a omului politic", în *Democraţia. Revistă economică, politică şi socială*, anul VIII, nr. 9, septembrie 1920, p. 209-219).

direcţia oficiosului partidului *Viitorul*, urmându-i la conducere „şi poate înlăturându-l", aşa cum se exprimă Victor Eftimiu[17].

Liberalul-generic pe care-l reprezintă C. Banu este, în primul rând, efigia mediocrităţii şi al non-intelectualităţii; preocupat de bani, el marginalizează pe omul de talent sau inteligent, obligat să se mulţumească cu roluri de mâna a doua[18]. Dispus să facă orice pentru a parveni, el era lipsit de coloană vertebrală[19]. Deşi nu face o astfel de apreciere, Constantin Banu îl asociază pe liberalul român burghezului din abordările estetice occidentale[20].

Lucrarea lui Constantin Banu nu reprezenta unicul demers în perioadă de a-i caracteriza pe partizanii familiei Brătianu. Întreprinderile de acest fel au fost numeroase şi au conturat discursiv şi vizual agresiunea celorlalţi împotriva liberalilor. Caricaturizarea membrilor importanţi ai P.N.L. a fost o practică a perioadei. Din perspectiva unora, preocuparea pentru material a liberalului dădea

---

[17] Victor Eftimiu, „Constantin Banu", în *Amintiri şi Polemici*, Bucureşti, Editura Cultura Românească S.A.R., p. 219-222. „A murit uitat de toată lumea, după ce se retrăsese discret din viaţa publică", îl deplângea Constantin Kiriţescu; prezentat ca având temperament de artist, uşor colorat de nuanţa „boemei", de om neînarmat de a duce lupta până la capăt prin toate mijloacele; a strălucit ca profesor secundar (n-a ajuns la Universitate) şi a părăsit corpul didactic pentru literatură. Implicat în politică, a ajuns imediat în primele rânduri, mai ales după 1907. Ministeriatul său la Culte şi Arte, din 1922-1923, a fost însă fără strălucire, fapt care i-a grăbit declinul (Constantin Kiriţescu, *Portrete. Oameni pe care i-am cunoscut*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1985, p. 303-305; vezi şi *Figuri politice şi administrative din epoca consolidării*, Bucureşti, Tipografia „România Nouă" Theodor I. Voinea, 1924, p. 77). A creat revista *Flacăra,* pe care a condus-o mulţi ani, cu mulţi cititori, însă sub îndrumarea ocultă a lui Ion Pillat (Nicolae Iorga, în *Istoria literaturii româneşti contemporane*, partea a doua, *În căutarea fondului*, ediţie Rodica Rotaru, Bucureşti, Editura Minerva, 1985, p. 231-233 şi 287-289, *apud* Valeriu Râpeanu, *Introducere*, în C. Banu, *Grădina lui Glaucon sau Manualul bunului politician*, ediţie îngrijită şi studiu introductiv de Valeriu Râpeanu, Bucureşti, Editura PRO, 1998, p. 12-13). Ziarist, redactor şef la *Voinţa Naţională*, oficiosul liberalilor, din 1903, atunci când Vintilă Brătianu luând conducerea ziarului. A introdus cronica literară în publicaţie şi a adus colaborarea unei serii de intelectuali precum Petre Locusteanu (cel care l-a însoţit şi la *Flăcara*), N. Gane, Brătescu-Voineşti, Şt. O. Iosif, Ilarie Chendi, Mihail Sadoveanu etc („Cu dl. Const. Banu evocând trecutul", în *Adevărul*, 21 noiembrie 1936, p. 3, *apud Ibidem*, p. 11 (nota 1).

[18] „În orice partid, bogăţia te impune mai mult decât inteligenţa şi talentul" (C. Banu, *op. cit.*, p. 56). În orice partid omul de talent, la urma urmei e acceptat dacă se mulţumeşte cu rolul de mâna a doua. E maximum de concesiune, pe care mediocritatea o poate face superiorităţii" (*Ibidem*, p. 138).

[19] Arthur Văitoianu rostise mult mai plastic această frază, precum că „în politică eşti obligat să mănânci nu numai şopârle, dar şi crocodili" (Constantin C. Giurescu, *Amintiri / 1*, Bucureşti, Editura Sport-Turism, 1976, p. 256).

[20] Vezi Matei Călinescu, *Cele cinci feţe ale modernităţii. Modernismul, Avangarda, Decadenţa, Kitschul, Postmodernismul*, traducere de Tatiana Pătrulescu şi Radu Ţurcanu, postfaţă de Mircea martin, Bucureşti, Editura Univers, 1995

viaţă figurii lui o caracteristică tip: *Şperchez sau Liberalul născut, iar nu făcut* a fost titlul unei serii de articole publicate de Raoul Siniol în 1930[21].

Asemenea caracterizări sunt, finalmente, rodul competiţiei politice, şi nu reuşesc să explice foarte multe. Motivele adeziunii la formaţiunea liberală sunt diverse. Eu nu pot decât să încerc o variantă de răspuns, plecând de la două serii de factori. În primul rând, caracterul politic al liberalismului românesc, definibil prin acţiunea tangibilă a unui partid şi lipsit de dimensiunea civică, spontană. Marea *familie*[22] şi PNL, ca etichete ale performanţei în spaţiul public, reduceau înţelesul liberalismului românesc la chestiuni de persoane. Liberalii nu s-au definit de la valorile liberale, care trimiteau la o gândire de receptare în societatea românească, tradusă adeseori imperfect sau limitat şi redusă la câteva formule politice.

În al doilea rând, formaţiune de cadre, cu o „armată permanentă" formată din notabili, Partidul Naţional Liberal reprezenta mai puţin asocierea indivizilor care

---

[21] Probabil este vorba despre Iulian Siniol (Isac Eskenasy), poet şi romancier evreu foarte apreciat, din Turnu Severin, cu studii la Bucureşti şi Paris, apropiat de cenaclul lui Macedonski şi colaborator la *Adevărul* (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 785). După moralistul de ocazie, „în colectivitatea ciracilor lui Vintilă", omul se depersonaliza, se topea „în conglomeratul pestriţ al vânătorilor de bunuri pământeşti şi dispare, ca şi cum n-ar fi existat". El era moştenitor a o seamă de vicii şi stigmate perpetuate din generaţie în generaţie prin înaintaşii săi, „care dacă nu trăiau încă sub zodia sifilisului, în schimb iubeau cu patimă drojdia de pe fundul zăcătorilor". Liberalul era înfăţişat ca purtând „cu fudulie" obrăznicia rânjetului înfumurat, „rânjet care impune celor umiliţi şi amărâţi", dar care provoca indignarea şi scârba celor cu bun simţ. Inteligenţa lui se manifesta „indecent în cadrul trivialităţilor", „întinzându-se numai până la *satisfacere*, excluzând însă din vocabularul curent *a produce*". Nu citea, convins că educaţia se făcea în pragul cârciumei, la club şi la localul de vot. Nu muncea, fiindcă orice sforţare avea repercusiuni asupra organismului destul de trudit în nopţile „la botul calului". „Parazit prin instinct şi practică laborioasă", el specula bunăvoinţa sau laşitatea celor cu influenţă, rezultatul fiind întotdeauna „o slujbuliţă" sinecură sau o răsplată în bani. „În societatea celor mari se strecoară invizibil, înfingându-şi colţii în cutele cele mai ascunse ale pielei şi… ciupeşte". Cu inferiorii, Şperchez devenea primejdios. „Asemenea unui cancer învechit, se pluralizează până la limita materiei sensibile". Admiratorii săi, întrucât erau şi din aceştia, se recrutau „în lumea celor fără căpătâi", a vânătorilor de slujbe, a naivilor şi a multora dintre aceia „pentru cari glasul adevărului se găseşte în vin, iar materia cenuşie formează un obiect neglijabil". Îmbrăcat fercheş, „la haină neagră şi ghetre albe", svârlea de la tribună cunoscutele farse vintiliste: *onestitate*, economie, progres, conştiinţă (Raoul Siniol, „Şperchez sau Liberalul născut, iar nu făcut", în *Cronica Politică şi Parlamentară*, anul II, nr. 58, vineri, 31 octombrie 1930, p. 12).

[22] Adeziunea la liberalism a lui I. Vasilescu-Valjan explicată prin forţa politică a lui Ion Brătianu care l-a acaparat chiar pe regele Carol. „Amintirea lui Ion Brătianu stăruie încă vie în mintea fiecărui român şi va stărui veacuri de aici înainte…", afirma el, amintind de adevăratul cult pentru Ion Brătianu pe care l-a avut tatăl său (I. Valjan, *Cu glasul timpului. Mărturii*, text stabilit de Despina Vasilescu-Valjan şi Ion Potopiu, cuvânt înainte de Şerban Cioculescu, Note şi comentarii de Ion Potopiu, Bucureşti, Editura Eminescu, 1987, p. 154-159).

împărtăşeau un acelaşi discurs. Uneori, apartenenţa semnifica o relaţie pur pragmatică, putând fi explicată prin interesul de a face parte dintr-un partid administrativ/guvernamental[23]. Cel mai adesea, credinţa în capacitatea liderilor de a ţine partidul la putere îi transforma pe fruntaşi în nişte convinşi, chiar dacă demobilizau propagandistic adeseori, caracterizaţi drept apatici şi imobili, pasivi prin urmare în raport cu agitatorii de profesie[24].

Urmare a acestei încercări cu privire la adeziune, interogaţia privitoare la rămânerea acestor notabili în cadrul formaţiunii liberale în condiţiile opoziţiei îndelungate de după 1928 rămâne validă. O dată în plus, răspunsul nu este facil. Supuse derivei oligarhice, întrucât sunt instrumente ale democraţiei competitive (Robert Michels), şi chiar deposedând baza de orice putere, partidul nu înseamnă doar un organism de cucerire al puterii; el reprezintă şi o microsocietate alternativă, cu multe asociaţii-satelit care furnizează servicii pentru membrii lor. Un anume tip de sociabilitate liberală, care include ritualurile politice, discursul, valorizarea în cadrul organizaţiilor ş.a., este, probabil, ceea ce i-a determinat pe membri să urmeze steagul partidului dus de Ionel Brătianu, mai întâi, şi, ulterior, nu foarte sigur, de Vintilă Brătianu şi I. G. Duca, în ceea ce a constituit cea mai lungă opoziţie din istoria modernă a liberalilor români.

[23] Nicolae Piticariu din Galaţi îi scria, în 9 iunie 1936, „onoratului domn Şef" Victor Slăvescu, la acel moment preşedintele organizaţiei liberale din Covurlui, ca „partizan al partidului", cu rugămintea de a-i da „un mic ajutor de orice natură, fiind lipsit de mijloace şi neavând de lucru" (ANIC, fon Victor Slăvescu, dos. 214 / 1926-1939, f. 4).

[24] Liberalii apăreau ca acţionari ai puterii. După cum sintetiza Nicolae Iorga această preponderenţă liberală, expresie la moment a forţei politice a lui Ion I. C. Brătianu, „vine la putere când vrea, stă cât vrea, pleacă când vrea şi aduce pe cine vrea". Ascendentul asupra guvernării, care trimite mai curând la cultura lor organizaţională şi la structurarea partidului, nu a însemnat însă şi impunerea culturii liberale (N. Iorga, *România contimporană dela 1904 la 1930. Supt trei regi. Istorie a unei lupte pentru un ideal moral şi național*, Editura îngrijită, note şi comentarii de Valeriu Râpeanu şi Sanda Râpeanu, studiu introductiv de Valeriu Râpeanu, Editura Pro, Bucureşti, 1999, p. 264).

ANEXE

Lista anexelor

1. Cartea de membru al Partidului Naţional Liberal deţinută de Victor Slăvescu.
2. Componenţa Comitetului Central al Partidul Naţional Liberal, conform şedinţei din 29 decembrie 1930 convocată pentru proclamarea noului preşedinte, după moartea lui Vintilă Brătianu
3. Publicaţii ale Tineretului Liberal din anii '30 care sugerează alunecarea lor spre formulele autoritare ale timpului
4. Averea lui Ion I. C. Brătianu (cu comentarii)
5. Delegaţii participanţi la Congresul Naţional-Liberal din Ardeal şi Banat (de la Cluj, din mai 1932).
6. Listele liberalilor penrtu alegerile judeţene din februarie 1930, excluzând acele organizaţii în care lista candidaţilor nu era însoţită de specificarea profesiunii
7. Listele liberalilor în alegerile pentru Consiliile judeţene din octombrie 1927.
8. Membrii Delegaţiei Permanente a organizaţiei liberale de Prahova în urma excluderilor făcute şi a vacanţelor produse după momentul I. Ionescu-Quintus (din 1928)
9. Membrii Comitetul judeţean P.N.L. din Fălciu şi din oraşul Huşi în 1930, reuniţi pentru a se solidariza cu atitudinea lui Vintilă Brătianu faţă de legea „alarmismului" şi a stabili delegaţia din judeţ participantă la lucrările Congresului din luna mai a acelui an
10. Membrii Delegaţiei permanente a organizaţiei Ilfov a Partidului Naţional Liberal, conform congresului judeţean din iunie 1936
11. „Statul Major al Sectorului III Albastru", condus de Mihail Berceanu, după o broşură a lui George S. Anghelovici din 19 februarie 1934, cu dorinţa de a contribui la Constituirea Consiliului Comunal
12. Moţiune semnată de 55 de membri militanţi ai organizaţiei Mehedinţi în contextul Restauraţiei, ca susţinere pentru Vintilă Brătianu
13. Tablouri cu macedoromânii aflaţi pe raza diverselor inspectorate regionale de poliţie şi atitudinea lor politică
14. Publicaţiile liberalilor. Propagandă prin ştiinţă

Anexa 1

Cartea de membru al Partidului Naţional Liberal deţinută de Victor Slăvescu[1]

[1] ANIC, fond Victor Slăvescu, dos. 214 / 1926-1939, f. 103.

Anexa 2

Componenţa Comitetului Central al Partidul Naţional Liberal, conform şedinţei din 29 decembrie 1930 convocată pentru proclamarea noului preşedinte, după moartea lui Vintilă Brătianu[1]

Alba: N. D. Chirculescu
Arad: Mihai Mărcuş
Argeş: Ion Purcăreanu
Bacău: Nicolae Botez
Bălţi: dr. Petre Cazacu
Bihor: general Traian Moşoiu
Botoşani: Ramiro Savinescu
Brăila: Leonte Moldovanu
Braşov: Alexandru Lapedatu
Buzău: dr. C. Angelescu
Cahul: C. I. Rădulescu.
Caliacra: Vasile P. Sassu
Câmpulung: C. Leontieş
Cernăuţi: Romul Cândea
Caraş: Petre Corneanu
Cetatea Albă: G. Spilioti
Ciuc: Geza Kiss
Cluj: Alexandru Lapedatu
Constanţa: Vasile P. Sassu
Covurlui: M. Orleanu / prin scrisoare
Dâmboviţa Constantin I. Nicolaescu (preşedinte de onoare); Constantin C. Dimitriu, preşedinte executiv.
Dolj: Constantin Neamţu
Dorohoi: Ion I.Pillat
Durostor: dr. Taşcu Pucerea
Făgăraş: Mihail Oromolu
Fălciu: N.N. Tiron
Gorj: Constantin Neamţu
Hotin: Gheorghe Tătărescu
Hunedoara: Gheorghe Tătărescu
Iaşi: Victor Iamandi
Ismail: Ion Tomov
Lăpuşna: I. Inculeţ
Maramureş: Gavriil Mihaly

[1] „D. Duca a fost proclamat preşedinte al Partidul Naţional-Liberal. şedinţa de eri a Comitetului Central", în *Viitorul*, anul XXII, nr. 6871, marţi, 30 decembrie 1930, p. 1.

Mehedinţi: Richard Franasovici, preşedinte activ; Petre Gârboviceanu (preşedinte de onoare)
Mureş: Gheorghe Bogdan Duică
Muscel: Constantin I. C. Brătianu
Năsăud: Laurenţiu Oanea
Neamţ: dr. I. Costinescu
Odorheiu: Augustin Pordea
Olt: Alexandru Alimănişteanu
Orhei: Vasile Bârcă
Prahova: Dem I. Nicolaescu
Putna: Nic. D. Chirculescu, preşedinte activ; N. N. Săveanu, preşedinte de onoare
Râmnicu-Sărat: Victor Slăvescu
Roman: I. Manolescu-Strunga
Romanaţi: I. G. Duca, preşedinte activ Romanaţi, Jean Popescu, vicepreşedinte
Rădăuţi: dr. I. Nistor
Sălaj: Traian Moşoiu
Satu Mare: dr. Teofil Dragoş
Severin: Cornel Corneanu
Sibiu: Ion G. Duca
Someş: C. C. Brătianu
Soroca: Alexandru Mihăilă
Storojineţ: Ion Nistor
Suceava: Ion Nistor
Târnava Mică: G. Cipăianu
Timiş Torontal: dr. Aurel Cosma, preşedinte de onoare, dr. Avram Imbroane, preşedinte executiv
Tecuci: Anghel Mihăilescu
Teleorman. Victor Antonescu
Tighina: Tancred Constantinescu
Trei Scaune: dr. Ştefan Bogdan
Tulcea: Gheorghe Şerban
Turda: G. Cipăianu
Tutova: Nicolae Simionescu
Vâlcea: Ion G. Duca, executiv; Constantin G. Dissescu, preşedinte de onoare
Vaslui: M. Negură, avocat / prin scrisoare.
Vlaşca: Tony Iliescu, preşedinte de onoare; Dumitru Iuca, preşedinte activ
Ilfov: I. I. Niculescu Dorobanţu, fost senator, fost prefect
Capitală (Galben): Emil C. Petrescu, preşedinte de onoare; preşedinte delegat d. Ionescu-Brăila
Capitală (Negru): Al. G. Donescu
Capitală (Verde): Emanoil Dan
Capitală (Albastru): Radu Dobrescu, preşedinte de onoare.

Anexa 3

Publicaţii ale Tineretului Liberal din anii ’30 care sugerează alunecarea lor spre formulele autoritare ale timpului

Vrem să formăm o grupă de tineret liberal! Primeşti să ne fii şef?

Aşa se vor strânge în jurul unui tânăr inimos, pornit pentru lucruri trainice, alţi tineri până la 20, din care se vor hotărî să fie: unul secretar, altul stegar, şi un al treilea curier.

* * *

Cel rânduit şeful grupei, dacă e un om mai de seamă din secţia comunală, va organiza fără întârziere, grupa întreagă.

În sfârşit, oricine, cu de la el putere, e liber să-şi organizez grupa, cu care se va prezenta la şeful secţiei comunale a partidului nostru, spre a fi recunoscut ca atare şi totdeodată să [fie] întărit. I se va da dreptul de funcţionare, cu toate celelalte urmări ale acestui fapt, după cum se prevede în prezenta carte la sfârşitul ei.

Şeful de grupă este călăuzitorul. El trebue să dea dovada priceperii politice. În adevăr, nu poate fi o probă mai doveditoare decât să organizezi şi să conduci oameni, pe care ia-i convins să te urmeze.

Dacă vei izbuti să strângi în jurul tău 10 până la 20 de tineri, care să se arate fără şovăire, devotaţi ai partidului naţional–liberal, înseamnă că eşti sorocit să conduci o secţie, un sector şi chiar un judeţ. Nimic nu se opune la ridicarea meritată a unui şef de grupă;

În fiecare localitate toţii şefii de grupe aleg şeful de secţie, iar în postul rămas vacant se rândueşte un nou şef de grupă. În acest mod, se vede limpede înnoirea conducerii de jos în sus, nu ca organizaţiile extremiste, de sus în jos, şeful fiind impus tuturora fără drept de protestare.

Este adevărat, că organizarea liberală se întemeiază şi ea pe disciplină, dar o disciplină cu atât mai severă, cu cât este mai liber consimţită. Deaceia, mai înaintea oricărui act public, şeful grupei se va convinge de disciplina tinerilor săi prieteni. Oamenii îndoelnici n-au ce căuta în partidului nostru.

Istoria partidul naţional-liberal stă mărturie. Ceiace a constituit forţa acestui partid nu este numai valoarea luptătorilor şi ci credinţa şi disciplina lor.

Libertatea de cuvânt cea mai largă nu e o abatere dela disciplină, fiindcă numai printr-o bună cumpănire se poate descoperi calea gândurilor bune. Însă odată ce s-a hotărât calea, nimic nu va trebui să o schimbe. Cu forţe unite, fiecare la postul său, vom împlini, rolul ce ni-a fost dat, asemenea celor mai neînsemnate rotiţe dintr-o uzină.

Disciplina liberală ne opreşte să pierdem vremea, discutând cu adversarii chestiuni despre care noi suntem deplin convinşi. Argumentele noastre sunt faptele, este întreaga istorie a României din ultimii 90 de ani. Să nu ne lăsăm ademeniţi de frumuseţea înşelătoare a programelor ticluite cu scop nemărturisit, şi care se reduc la scorniri ale unor minţi rătăcite.

Să nu ne amăgească succesele trecătoare ale unor adversari porniţi pe căile demagogiei. Tot ce se adună prin minciună, se spulberă ca nisipul în vânt. Nu trebue să uităm că facem parte dintr-un partid de guvernământ, şi că, prin urmare suntem în măsură să împlinim mai repede făgăduelile noastre.

Nu trebue deci să făgăduim lucruri ce nu se pot înfăptui. Avem un program naţionalist pentru ocrotirea tuturor intereselor româneşti, mândrindu-ne cu cele mai îndrăzneţe reforme în slujba Ţării.

Respectăm libertatea fiindcă este calea pentru înlăturarea oricărui om de muncă, iubitor de ordine.

Suntem democraţi, adică înseamnă că vrem să fim conduşi de cei mai buni dintre noi, cu voia celor mulţi deprinşi să-şi aleagă oameni pentru conducere.

Apoi suntem pentru armonia socială, adică împotriva învrăjbirii locuitorilor, precum se ştie că doresc extremiştii, fiind speculatorii celor naivi.

Nimeni ca partidul liberal n-a favorizat muncitorimea, înfiinţându-i case de asigurări, căminuri, dispensare, cantine etc. Deasemeni şcoala, biserica şi armata, au fost totdeauna sprijinite şi ocrotite.

Dacă mare este mulţumirea noastră pentru înfăptuirile partidul naţional-liberal, mai mare va fi mulţumirea conducătorilor noştri, când ne vor vedea recunoscători şi strânşi cu încredere în jurul lor. Nu trebue să aţipim în mulţumirea datoriei împlinite, fiindcă multe mai sunt de înfăptuit. Peste grijile noastre de fiecare zi, trebue să ne stăpânească grija viitorului ţării noastre. Să ne stăpânească gândul că suntem datori să păstrăm ţara noastră cât mai înstărită în hotarele dobândite cu preţul unor jertfe ce sunt fără seamăn.

Ştim bine că un lung drum avem de străbătut. Îl vom străbate fără şovăire ca pe un drum cunoscut. El e unul singur: drumul datoriei împlinite faţă de Ţară şi Rege.

Prieteni vom fi oricui poartă grija sfântă a intereselor naţionale.

Porunca de totdeauna să ne fie aceasta: PATRIA ÎNAINTE DE TOATE!

Nu suntem şi nu vrem să fim duşmanii nimănui, dar vom fi mai mult prietenii acelora lângă cari, prin silinţi comune, ţara noastră a biruit, desăvârşindu-şi unitatea noastră naţională. Altă politică externă, partidul naţional-liberal, n-a cunoscut şi nu va cunoaşte. Prietenie neclintită aliaţilor noştri din timpul marelui războiu. Iată glasul conştiinţei noastre ca neam întregit în hotarele sale firești.

Stăruim cu toată hotărârea sufletului nostru de Români în ideea de dreptate.

Trăim în respectul dreptului internaţional. Predicăm respectul semnăturilor puse pe tratate, dar prea sunt covârşitoare răspunderile faţă de viitorul ţării noastre ce s-a ridicat prin sacrificiile a zeci de generaţii, pentru a nu crede mai ales în lozinca „PRIN NOI ÎNŞINE", crezul partidul naţional-liberal.

În casa noastră, adică în ţara strămoşilor noştri, suntem liberi să ne apărăm interesele naţionale, călăuzindu-ne după cuvintele, pe totdeauna înţelepte, spuse de vitejii noştri străbuni României: „SALVAREA PATRIEI ESTE LEGEA TUTUROR LEGILOR".

Trebue să fim treji în orice clipă pentru a găsi sprijin în propriile noastre puteri. Aceasta e tradiţionala politică a partidul naţional-liberal.

Se cere să fim gata. Nu, desigur, pentru a lovi în vre-unul din vecinii noştri, dar pentru a ne apăra oricând, împotriva oricui ne-ar ataca.

Tineretul naţional-liberal reprezintă avangarda celui mai vechi partid românesc, care, spre deosebire de altele, a luptat prin propriile sale forţe, pentru înlăturarea (? – n. mea, O.B.) neamului.

Începând cu revoluţionarii dela 1848 şi până astăzi, crezul partidul naţional-liberal a fost ridicarea şi întărirea României.

Tineretul naţional-liberal nu uită că România este un stat de ţărani. Deaceia şi membrii acestui tineret sunt, în covârşitoarea lor majoritate, dela ţară.

Ei înţeleg să lupte pentru ridicarea satelor, pentru guvernarea ţării şi de către fiii de ţărani, dar ridicându-se prin merite personale, ca să poată fi înadevăr de folos.

Spre deosebire însă de cei care ţipă, „stat ţărănesc", tineretul naţional-liberal înţelege sfatul ţărănesc nu prin guvernarea surtucarilor pe spatele şi în numele ţăranilor, aşa cum se petrece când vin la cârmă naţional-ţărăniştii. Guvernare democratică, deci şi prin ţărani în raport cu marea lor majoritate.

Însă, pentru a se ajunge la acest lucru necesar, trebue luminată clasa ţărănească şi întărită ca viaţă economică, adică organizarea prin cultură a unei forţe săteşti, care să poată lua parte la conducerea ţării, prin ea însăşi.

Protecţia agriculturii dovedită în această guvernare (1933-1937) va trebui continuată, prin mijlocul cooperaţiei, în care tinerimea liberală vede adevărata cale a statului ţărănesc de mâine

Drepturi şi datorii

Conform noului proect al tineretului naţional-liberal alcătuit de d-l I. G. Vântu, preşedintele tineretului naţional-liberal pe ţară, pentru reorganizarea pe **grupe şi secţii**, ziarul „Românul" va publica pe rând grupele şi secţiile din fiecare judeţ, având aprobarea cuvenită.

Grupa o formează mai mulţi tineri dintr-o comună. Grupa nu are comitet.

Fiecare partizan al grupei, după ce a stat mai mult timp în grupă şi după ce s-a lămurit asupra programului, poate să se desprindă din ea şi să se formeze o altă grupă în care el va fi şef, aceasta e bine să se facă **în totdeauna** prin bună înţelegere, ţinând seamă de disciplina partidul naţional-liberal.

Dacă într-un sat sau comună sunt mai multe grupe şi deci formând o singură secţie, şeful secţiei va fi şeful primei grupe ce s-a înfiinţat.

Şeful grupei, când îşi recrutează partizanii, trebue să aibă grijă de ales tinerii cei mai destoinici din sat. Dacă un membru din grupă nu se poate înţelege cu ceilalţi, el va trebui să părăsească grupa, dându-şi demisia.

Şeful de grupă va căuta să păzească grupa de agenţi provocatori, sau spioni politici.

O grupă nu poate niciodată obţine victoria fără înţelegerea deplină a tuturora. Deaceia se recomandă o strânsă prietenie şi disciplină.

În campania electorală, nici şeful de grupă nici partizanii săi nu vor face făgădueli. Ei vor arăta faptele frumoase pe care le-a săvârşit partidul naţional-liberal, va face apoi şcoala semnului nostru electoral cu toţi oamenii din sat, arătându-le cum să voteze.

În ziua alegerii, toţi şefii de grupă dintr-o secţie, împreună cu toţi membrii lor se vor duce la secţia de votare, grămadă, având semnul partidului făcut pe o placardă.

Şeful sau oricare membru al grupărei, care îşi va însuşi banii streini, sau va mânui în chip necinstit banii tineretului naţional-liberal, va fi exclus definitiv din organizaţie.

Fiecare şef de grupă trebue să fie demn şi să se dovedească un om de faptă.

Şeful de grupă trebue să aibă iniţiativa (adică începutul de faptă). El va lucra când nu există ordin, având grija să înalţe prestigiul grupei prin iniţiativa sa.

Toate iniţiativele vor fi raportate centrului.

Duminica şi în celelalte sărbători, grupele vor pleca în marş pentru a cunoaşte satele învecinate. Marşul se va face în ordine cântându-se IMNUL TINERETULUI NAŢIONAL-LIBERAL, pe care trebue să-l cunoască fiecare membru al grupei.

Se vor face discuţiuni despre nevoile satului ca: îngrijirea vitelor, îngrijirea pământului, preţul cerealelor etc., dar toate se vor dezbate cunoscându-se chestiunile, fără a spune lucruri nefireşti ori nepotrivite[1].

Organizarea tineretului naţional-liberal

O grupă a tineretului naţional-liberal este formată din 10 până la 20 de tineri, ce nu pot depăşi vârsta de 35 de ani.

Fiecare tânăr va semna un formular de înscriere conform modelului de mai jos

Tineretul Naţional-Liberal

Judeţul…

Secţia….

Grupa Nr…

Data …

Domnule Preşedintele,

Subsemnatul…… de ani … din comuna …. Jud. …. Voind să activez politiceşte în cadrele organizaţiei ce d-voastră cu onoare conduceţi, vă rog să binevoiţi a aproba înscrierea mea în Tineretul naţional-liberal.

Semnătura ….

D-lui Preşedinte al Tineretului naţional-liberal

După complectarea grupei, se va întocmi **procesul-verbal** de mai jos:

[1] *Cartea Tineretului Naţional-Liberal*, Bucureşti, „Imprimeriile Independenţa", 1937, p. 21-22.

Tineretul Naţional-Liberal
Judeţul…
Secţia….
Grupa Nr…
Data …

Proces Verbal

Subsemnaţii domiciliaţi în comuna …. jud. …. ne-am constituit într-o grupă de luptă a tineretului naţional-liberal, pentru reuşita ideilor ce însufleţesc această organizare politică.

Numărul membrilor din grupă este de …
Şeful grupei …
Secretar-casier….
Stegar….
Curier….
De faţă fiind domnii……
Semnătura membrilor……
Toate grupele dintr-o Comună vor primi un număr de ordine.
Grupa nu are comitet.
Ea are: Un şef de grupă;
Un stegar;
Un curier.

Şeful de grupă conduce conform dispoziţiilor dela centru.

Secretarul se ocupă cu înscrierea noilor membri, cu corespondenţa, cu încasarea cotizaţiilor, şi a abonamentelor la ziarul **„Românul”**, publicaţia Tineretului naţional-liberal.

Stegarul face parte din garda drapelului secţiei.

Curierul face legătura între membrii grupei şi între grupele din secţie sau judeţ. Fiecare membru din grupă este obligat:

1. Să fie disciplinat,
2. Să fie gata oricând,
3. Să vorbească ce trebue şi când trebue,
4. Să cunoască bine programul partidului,
5. Să ajute camarazii căzuţi în nevoie,
6. Să se călăuzească în viaţă după ideia de onoare, de bine şi de adevăr.

Toate grupele dintr-o comună formează o secţie, care va purta numele comunei.

Fiecare secţie va avea un drapel (trei culori: roş, galben şi albastru), fără nici un fel de prescripţie pe el. Mărimea lui va fi 50 / 35 cm.

Băţul drapelului va fi vopsit galben, culoarea primului an.

Toţi stegarii din grupele secţiei formează garda drapelului.

Fiecare membru din grupă va primi o insignă şi o carte de membru, conform modelului ce se va da de Organizaţia Centrală Tineretul naţional liberal, Calea Victoriei 34 Etaj II, Bucureşti I.

Şefii de grupă dintr-o secţie vor întocmi rapoarte care vor fi înaintate şefului de secţie, care la rândul să le va trimite delegatului cu conducerea Tineretului naţional-liberal din judeţul respectiv, care delegat le va strânge şi le va trimite lunar Organizaţiei centrale T.N.L.

Raportul va cuprinde:

I. Numărul grupei,
II. Secţia,
III. Un rezumat al şedinţelor,
IV. Absenţele membrilor dela şedinţe,
V. Cotizaţiile,
VI. Abonamentele la ziarul „Românul",
VII. Ce a realizat grupa pe teren,
VIII. Ce grupe noui au format membrii din grupa respectivă,
IX. Ce grupe au vizitat,
X. Excursiile pe care le-au făcut,
XI. Greutăţile întâmpinate în grupă şi ce măsuri s-au luat,
XII. Moralul membrilor şi situaţia lor politică

Grupele se adună odată pe săptămână, de preferinţă Duminica, înainte de biserică, pentru ca, după şedinţă grupa să meargă la slujba religioasă.

La fiecare şedinţă se va comunica de şeful de grupă:

I. Ce ordine a primit dela centru,
II. Situaţia în ţară şi în satul respectiv,
III. Situaţia celorlalte organizaţii din comună,
IV. Noutăţile pe care le aduce fiecare membru al grupei.

La ora şedinţei toţi trebue să fie prezenţi.

Ziarul **„Românul"** trebue citit la fiecare şedinţă (în el se află ordine dela centru).

La finele şedinţei se arată ce are de făcut fiecare membru al grupei până la şedinţa viitoare, conform instrucţiunilor ce se vor da de centru.

Toate ordinele se vor executa de urgenţă, şeful de grupă fiind personal răspunzător.

Şeful de grupă trebue să gândească înainte de a lua o hotărâre.

Să-şi iubească pe toţi camarazii, să nu-i vorbească de rău.

Să se poarte cinstit cu ei.

Să fie totdeauna alături şi la bucurii şi la neplăceri.

Să nu trădeze grupa.

Să se poarte aşa fel ca grupa să meargă pe drumul cel bun, pentru binele partidului şi pentru propăşirea Patriei române.

(*Cartea Tineretului Naţional-Liberal*, Bucureşti, „Imprimeriile Independenţa", 1937, p. 20-23).

Anexa 4

Averea lui Ion I. C. Brătianu (cu comentarii)

Socotesc potrivit să prezint în cele ce urmează „bogăția" lui Ion I. C. Brătianu, personajul dominant al P.N.L. în perioada interbelică şi cel în jurul căruia se construieşte oarecum identitatea între liberal şi „burghez". Mihail Manoilescu nu ezite să îl prezinte ca „stăpân pe finanţele ţării, pe Banca Naţională şi pe o mare parte din cadrele permanente ale statului" (justiţia, armata, biserica, marea birocraţie)[1]. Raţiunea demersului de reconstituire a averii unui liberal proeminent, aşa cum apare ea menţionată în testament, ajută mai puţin studiul cât întregeşte mai curând cunoaşterea istorică a lui Ionel Brătianu. Nu ascund faptul că textul de faţă se datorează găsirii actului testamentar al marelui om politic, care prezintă cu precizie situaţia sa materială. Nu am găsit documente asemănătoare pentru alţi lideri şi din acest motiv prezentarea are mai mult un caracter anectodic decât ştiinţific, în sensul că se opreşte asupra unui fapt particular din perspectiva cercetării de istorie socială, nereprezentativ finalmente. Ştim că unii liberali aveau averi impunătoare, precum Constantin I. C. Brătianu sau dr. C. Angelescu, alcătuite din proprietăţi funciare sau imobiliare şi participaţii la diverse bănci, societăţi din domeniul petrolier ş.a., dar generalizările privitoare la liberali sunt neavenite din acest unghi de analiză, marcate fiind mai curând de ideologie şi de partizanat politic şi istoriografic[2].

Conform *Pactului de Familie* şi *Actului de Liberare de legate*, datate din Florica, 10 octombrie 1926, Eliza I. C. Brătianu fiind legatara uzufructului, Gheorghe Brătianu constituind legatarul universal al averii, iar Constantin I. C. Brătianu şi Vintilă I. C. Brătianu legatari particulari (Constantin I. C. Brătianu era şi executor), averea de care dispunea liderul liberal se alcătuia din: *moşia Răteşti*, cu 517 ha. şi 740 ari, cu toate clădirile, mobilele, vitele şi uneltele aflate pe dânsa, *muntele Lalu* (240 ha.), un *loc viran* în Predeal, *depozitul aflat la Banca Națională a României* (reprezentând 30 de

[1] Mihail Manoilescu, *Memorii*, vol. I, ediţie îngrijită, prefaţă, note şi indice Valeriu Dinu, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1993, p. 44.

[2] De exemplu, testamentul Elenei Gh. Pherekyde, din 8 decembrie 1919, arată cu după moartea ei rămânea o avere preţuită la peste 21 de milioane (ANIC, Colecţia Personalităţi, Fond Pherekyde, dos. 1 / f.d., f. 1). Justificând teoria marii burghezii legată de familia Brătianu, Vintilă Brătianu apărea drept conducătorul de la Banca Românească, care controla la rândul ei, în 1919, 28 de bănci şi întreprinderi industriale, împreună cu sucursalele lor; liderul liberal făcea parte şi din consiliile de administraţie la „Întreprinderea de Navigaţie maritimă" sau „Casa Rurală" şi „Societatea Ipotecară Română"; C.I.C. Brătianu era preşedintele consiliului de administraţie la „Letea", la „Lignitul", „Schitul Goleşti" ş.a. (*apud* Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1988, vol. II, partea I, p. 57).

acţiuni ale acestei instituţii); un *depozit aflat la Banca Românească* din Bucureşti (alcătuit din următoarele acţiuni: 377 acţiuni Banca Românească, 297 acţiuni Banca Românească pui, 40 de acţiuni Banca Viticolă, 10 acţiuni Casa Rurală, 140 de acţiuni la Societatea Locuinţe Eftine, 21 acţiuni la Societatea Tramvaielor Comunale Bucureşti şi 130 acţiuni la Letea), un depozit făcut la Creditul Funciar Rural (cu efectele găsite la Casa de fier din Bucureşti, o rentă de împroprietărire pentru moşia Răteşti în valoare nominală de 697 200 lei şi 40 de acţiuni la Societatea Lignitul), *depozite la diferite bănci*, numerar găsit în casa din Bucureşti şi în Casa de la Florica şi diferitele încasări efectuate, însumând 2 259 443,20 lei (din care se scădeau 1 945 919,25 lei plăţi făcute în contul succesiunii), rămânea un numerar disponibil de 313 523 lei, la care se adăugau 970 de dolari şi 50 de lire sterline. Evaluarea acestor bunuri, făcută de subinspectorul financiar Corneliu Peia, chemat pentru impozitarea averii moştenitorilor, ajungea la suma de 13 593 717,20 lei (mai precis 13 milioane 600 de mii lei) [3].

[3] Eliza Brătianu şi Gh. Brătianu conveneau să le împartă în două părţi egale, Eliza Brătianu renunţând la uzufructul moşiei Răteşti şi al muntelui Lalu, care deveneau proprietatea desăvârşită a lui Gheorghe Brătianu, acesta renunţând la rându-i la celelalte bunuri. Florica (judeţul Muscel), cu tot ce se afla pe ea, proprietatea fraţilor lui Ionel Brătianu, era dotată cu terenurile cumpărate de Ionel Brătianu, iar Eliza Brătianu urma să se bucure pe mai departe de folosinţă. Constantin I. C. Brătianu trebuia să fie executorul legatului lăsat de defuncta Cecilia Petrescu, prin testamentul său olograf din 15 februarie 1918, pus în posesie în 1920, care lăsa lui Ionel Brătianu o parte din averea sa pentru răspândirea şi înfăptuirea ideilor liberale şi democratice, „atât de scumpe fiului ei Eugen Stătescu şi părinţilor noştri". Fondul depus la „Casa Partidului Naţional-Liberal" era lăsat fiului, în cazul în care, după cum îşi exprimase dorinţa, se înscria în partid; în caz contrar, Gheorghe Brătianu era rugat să-l dăruiască Casei Partidului, cu condiţia ca veniturile ce ar putea produce anual să fie date Cercului de studii al acestui partid, pentru a se putea acorda din el premii pentru studiile istorice relative la România între anii 1848 şi 1900. Proprietatea numită „L' Indépendance Roumaine", situată în Bucureşti, pe Calea Victoriei lângă Piaţa Teatrului, cu clădirile aflate în dânsa, având faţada şi în strada Academiei, cu tipografia şi proprietatea ziarului, deşi cumpărate pe numele lui, rămâneau proprietatea Casei Partidului Naţional-Liberal, ai cărei membri plătiseră în realitate preţul, legatarii urmând să facă recunoaşterea oficială a acestui fapt (ANIC, Fond Brătianu, dos. 137 / 1926, f. 7-14 şi 84-87).

Anexa 5

Delegaţii care au participat la Congresul Naţional-Liberal din Ardeal şi Banat (de la Cluj, din mai 1932)[1].

Alba: dr. Camil Velican, avocat, dr. Ioan Colbazi, avocat, dr. Victor Vancea, avocat Aiud, Dănil Tăcău, Alba-Iulia, Vasile Sandu, învăţător Alba Iulia, Paul Fodorean, administrator Aiud, Francisc Novac, intendent Aiud, Emanuil Munteanu notar Aiud, Ioan Tocaciu, preot Rădeşti, Vasile Băluţiu, profesor Aiud, Ioan Stan, învăţător Stecuţa, dr. Octavian Onelenescu, notar public Teuş, Alexandru Porceilă, comerciant Aiud, Vasile Oniciu (învăţător), Ioan Todericiu, avocat, Petru Adam, industriaş, Victor Grapa, industriaş, Dumitru Magda, învăţător, Chirilă Borza, proprietar Alba Iulia, Ioan Pop, preot Craiva, Ioan Moga, antreprenor Căpâlna, dr. Simion Vulcu, avocat, Ieronim Trifan, învăţător, Ilie Stricatu, primar Segeş, Alexansru Dombi, proprietar Bărăbant, dr. Gheorghe David, avocat Abrud, Nicolae David, proprietar Bucium, dr. Ovidiu Badeş, avocat Zlatna, Amos Oprişiu, preot Petringeni, Stinea iacob, preot Vinţu de Jos, dr. Nicolae Milea, medic Uioara, dr. Victor Bogdan, notar public, Uioara.

Arad: dr. Mihai Mărcuş, deputat, preşedinte organizaţie, dr. Ioan Nasu, avocat, vicepreşedinte, dr. Gheorghe Ciuhandu, consilier eparhial, prof. Alxandru Constantinescu, Nicolae Pauseşti, avocat Arad, dr. Adam iancu, proprietar Curtici., dr. Ioan Groza, fost deputat, medic Sebiş, dr. Gh. Henţiu, avocat Ineu, dr. Valer Suciu, avocat Radna, Gheorghe Pleş, fost deputat, director de şcoală Bârzava, Victor Nasta, director Banca naţionala, pensionar Arad, Petre Ugliş, director şcolar Gurahonţ, Iosif Vulpe, secretarul clubului Arad, Ştefan Popovici, avocat Chişinău, Dimitrie Manoilescu, profesor Arad.

Bihor: Tiberiu Moşoiu, profesor universitar, Petrescu Ercea, decan Facultatea de Drept, gen. Inv. Negulescu A., Gheorghe Bota, profesor, dr. Ion Picu Băncilă, avocat, dr. Bledea Vasile avocat, Petre Fodor, profesor, Ulpiu Traian, proprietar Oradea, dr. Nerva Traian, avocat beiuş, Bica Ludovic, director Bancă Tinca, Petru Cipan, preot Luncşoara, Liviu Cipău, rentier Luncşoara, Ardely Ludovic, pensionar, Stamatopol Alfons, avocat, Păcală Gheorghe farmacist Oradea, Ion Mangra, învăţător Ceica, Achimaş Vasile, învăţător Sântăul Mare, Tonca Vasile, fost senator, Tinca, baciu Liviu, student Tulecuş, Borza Iosif, student Sacadat, Negrean Pavel, sătean Butan, dr. N. Turla, avocat, Ioneşcu Ioan , pensionar, Desideriu Tempeleanu, fost prefect, Iacob Dancea, comerciant, Silviu Ioan, proprietar Oradea, Ardelean

[1] „Delegaţii Congresului Naţional-Liberal din Ardeal şi Banat", în *Viitorul* anul XXIV, nr. 7295, 7297, 7298, miercuri 25 mai 1932, vineri 27 mai 1932, sâmbătă 28 mai 1932.

Ioan, proprietar Cheresig, Petricoane Ioan, avocat Marghita, Ilie Florian, proprietar Ucuriş, Mateuc Ioan, proprietar Ucuriş, Lazia Ioan, proprietar Siad.

Braşov: dr. Vasile Glajariu, avocat, Petrache Munteanu, avocat, dr. Constantin Oancea, medic, dr. Filimon Bogdan, avocat, dr. Spiridon Boita, avocat, G. Muşetescu, profesor, P. Teodorescu, profesor, D. Teodorescu, profesor, dr. Tarquiniu Priscu, medic, dr. Ioachim Ciurea, avocat, dr. Iosif Puşcariu, medic, Ioan Strat. Director bancă, Ioan Ciurea avocat, Octavian Giurgiu profesor, Ioan Nan, profesor Braşov, Iancu Nan, farmacist zărneşti, Ioan Galaşescu, pensionar, Ioan Tant, cantor, Ştefan Capaţână, comerciant, dr. Ioan Popp, medic, dr. Traian Trifan, avocat, dr Gheorghe Median, avocat, Vasile Tansiu, pensionar, Virgil Nicolaescu, pensionar, A. Jebeleanu, avocat Braşov, Traian Butu, avocat Satu Lung, Nicolae Constantin, proprietar, Ştefan Purza, comerciant, Ioan Mireţ, comerciant, Vasile Chiţoc, comerciant Braşov, Ioan Butnar, comerciant Râşnov, Ştefan Voicu, profesor muzică, Alexandru Bacilă, comerciant Braşov, Teodor Popa, proprietar Codlea, Leonte taus, profesor, Ştefan Ciolan, proprietar, Ioan Puşcariu, profesor Braşov, Ioan Dragolea, preot Vulcan, Petre Popescu, pensionar, Gheorghe Gologan, industriaş, C. Dumitrescu Pârvu, avocat, C. Bărbulescu, pensilar, dr. Liviu Radu, medic Braşov, Ioan Iorga, proprietar, C. Geleş, inginer, Gheorghe Zachiu, comerciant, dr. Gh. Neguş, avocat, dr. Virgil Voicu, avocat, dr. N. Stinghe, protopop, Chiţu Alex., inginer silvic, Minea Ioan, comerciant Zărneşti, Momac Dumitru, comerciant Braşov, Butnar Ioan, proprietar Râşnov, Dumitrescu Ioan, maior rezervă, Meţian Ştefan, zărneşti, dr. Moioiu Marcel, avocat, dr. N. Stinghe, preot, I. Momac, comerciant, N. Corbu, comerciant, Gh. Dulă, Braşov.

Ciuc: dr. Ioan M. Cristea, notar public, dr. Valeriu Otelea, avocat (vicepreşed. Ciuc), Gh. Cerbu, avocat (secretar gen. Organizaţia Ciuc), Victor Faroga (fost primar Miercurea Ciuc), Iosif Birman, comerciant, dr. N. Dancu, avocat, Aurel Negoescu, prof. preot, dr. Mihail Dobreanu, notar public, dr. Aurel Baldi, medic, Ioan Teodor Bujor, învăţător, Benjamin Radi, Tiberiu Ojetea, student, Nicolai Negoescu, proprietar, Gh. Colcer, proprietar, Horuţiu Comanici, proprietar.

Făgăraş: dr. Ioan Bârsan, avocat, Chiujdea David, preot, Taflan Romul comerciant, dr. Titu Crişan, avocat, fost prefect, Octavian Pop, fost inspector şcolar, dr. Emil Coşgarea, avocat, Matei Jiga, director bancă, Moldovan Gheorghe director şcolar, Pop Cornel, director şcolar Vad, Barbat Nicolae, director şcolar, Beclerean Vasile, industriaş Făgăraş, Herseni Iosif, proprietar, Boeriu Nicolae, pensionar, Popp Alexandru, proprietar Făgăraş, Frâncu Ioan, director şcolar, Radeş Andrei, preot, Vulcan Victor, preot, Cociş Toma, proprietar, Pridon Ioan învăţător, Colional Zaharie, proprietar, Căpriţă Nicolae, proprietar, Borcoman Gheorghe proprietar, Sever Radeş, avocat, Vasile Balaşiu, comerciant, Victor Radeşiu, student, Valer Coşgarea, student, Mogoş I., proprietar, Pologea Andrei, proprietar, Făciu Petru, proprietar, Sburătură Gheorghe, proprietar, Raita Ioan, proprietar, Ioaneş Ioan, industriaş, Ioaneş, Octavian inginer, Tudor Adam, învăţător, dr. Apaşu, Popa Nicolae.

Hunedoara: Gheorghe Tătărescu, fost ministru, Ioan Vulcu, deputat, Constantin Bursan, fost deputat, dr. Gh. Dublescu, fost senator, Mitiţă Constantinescu, avocat, fost deputat, Mircea Oprea, director de bancă, fost deputat, Dumitru Sfetescu, fost prefect, Aurel Tănăsescu, avocat, fost senator Deva, dr. Romul Miocu, primar Petroşani, dr. Fullep Sesideriu, avocat, Brâncoveanu Ioan, primar Hunedoara, Duma Ioan, protopop, Nasta Iuliu, avocat, Danciu Ioan, proprietar Haţeg, Lupşa Ioan, preot, Laslo Ioan, preot, Henţa Gheorghe, preot, Turceanu Gheorghe, preot, Pap Ioan, farmacist, dr. Schefer Leopold, avocat, Nedelcu Ioan comerciant, Sera Nicolae Unitu, comerciant, Bedeluţ Ioan, industriaş, Ioan Florea, industriaş, Solomon Ioan, învăţător director Ghelar, L. Columbeanu, învăţător director, Aurel Filimon, avocat, Bocanici Tiberiu, primar Pui, Popa Teodor, profesor, Bocaescu Ioan, primar Brad, Roman Ioan, preot, Tişu Ioan, preot, dr. I. Tişu, medic, Stoica Ioan , comerciant, Sofrănie Muntei, primar Bozeş, Belea Adam, comerciant, Musteţiu Ioan, comerciant, Marin Victor, meseriaş, Muntean Ioan, industriaş, Tudoran Todose, proprietar, Pop Ioan, contabil, Simion Cărpinişan, industriaş, Bodea I., preot, Juno Dumitru, industriaş, Popa Petru, student, Pitaru, O., student, Roman Ioan, director de bancă la Deva, Ciontoş Ilie, student, Doncea Nicolae Techeru.

Maramureş: Ionel Udrea, deputat, dr. Z. Man, fost deputat, Steţiu Victor, fost senator, Aderco Artur, fost senator, dr. Iuliu Hodor, medic, Rednic Alexandru, Szmuk Mihail, comerciant, Dunca Eugen, revizor, Tuncu Simion, profesor, Bujor Pompei, profesor, Oraşan Vasile, director şcolar, Baicu Pompiliu contabil, Antoniu Albu, antreprenor, Ştefan Dunca, proprietar, Kaufman Iosif, director de fabrică Sighet, Dunca Ioan Ioan, primar Stăţioara, Bota Simion, avocat, Zăgăreanu Augustin, director şcolar, Codrea Miron Nuţiu, preot, Jărcu Sebastian, preot, Dunca Vasile, preot, Kerekes Filimon, preot.

Mureş: Russu Ştefan, protopop, dr. Dandea Emil, avocat, Porubski Francisc, avocat, Ionescu Nicolae, profesor, Dupont Artur, profesor, Dumitrescu Mihail, profesor, Papadim Nicolae, profesor, Oprean Nicolae, mare comerciant, dr. Gafton Dumitru, proprietar, Dolejan Ioan, notar public, Căpruceanu Melinte, industriaş-mare comerciant, Boer Valer, director gimnaziu Reghin, Enache Grigore, învăţător, director şcolar, Diaconu Dumitru, funcţionar particular, Barbu Jinga, învăţător director şcolar, Olărescu Mihai, învăţător director şcolar, Preancu Cornel, director şcolar, Andrieşan Emil, preot, Coman Florea, comerciant, Stan Ioan, proprietar, Ionescu Matei, industriaş Borsec, Gheorghiu Octavian, profesor, Georgescu N., profesor, Daschievic E., profesor, dr. Creţu Nicolae, profesor, Constantin Ioan, preşedintele asociaţiei învăţătorilor Tg. Mureş, Codarcea Emil, învăţător, Crucianu Nicolae, învăţător, Radovici Matei, învăţător, Dan Ioan, învăţător, Flueraş I., învăţător, Stoica Em., învăţător, Costinescu Victor, învăţător, Tănase Vasile, institutor, Stănescu N., institutor, Catarig Remus, institutor, Ene Staicu, învăţător, Th. Grigorincu, învăţător, V. Netca, învăţător, I. Dolojan, notar public, I. Pitea, avocat, I. Gorea, preot, I. Preancu, pensionar, Isidor Boer, învăţător, I. Lenca,

preot, C. Ioan, învăţător, V. Tamaş, instititor, I. Buda, preot, C. Silvaş, învăţător, Suciu Pavel, preot, Sabin Truţa, preot, I. Mânecă, învăţător, Alexandru Ionescu, ziarist, Ioan Rotar, comerciant, Dumitru Năstase, funcţionar, Pr. Cibelean, pensionar, I. Alexandrescu, pensionar, Tănase Ioan, învăţător, dr. Kovari, avocat.

Năsăud: Dr. Login Dionisiu, avocat, dr, Terezan Teodor, avocat, dr. Anton Gheorghe, avocat, Bejan Anastasiu, director de bancă, Tachian Ioan, funcţionar pensionar, Pop Ioan, funcţionar pensionar, Năşculiu Gheorghe, funcţionar particular, Pârcălab Pantilimon, funcţionar pensionar, Lupu Iordache, funcţionar particular, Istrate Carol, comerciant, Mihail Alexandru, comerciant, Griga Ilie, comerciant, Leşan Teodor, comerciant, Doroftei Ioan, comerciant, Uic Staner, învăţător, Crişan Dumitru, comerciant, Roşu Nicolae, profesor, Macu Dumitru, avocat, Lupu Ştefan avocat, Ciot Gheorghe, avocat, Rulean Octavian , profesor, Ilanţiu Vasile, student, Coşun Dumitru, funcţionar particular, Pop Grigore, preot, Pupează Pavel, comerciant, Născutin Ioan, funcţionar particular, Pălăgesiu Ioan, Soborca Iustin , profesor, Soborca N., învăţător, Partene N., învăţător, Lazăr N. , comerciant, Marica N., funcţionar particular, Anghelosun S.

Odorhei: Dr. Augustin Pordea, avocat, Gheorghe Andreaş, avocat, Ioan Popa, preot

Sălaj: gen. Traian Moşoiu, fost ministru (preşedinte de onoare), dr. Emil Lobonţiu, porfesor, deputat, dr. Iulian Domşa, avocat, fost prefect Şimleul Silvanei, dr. Pintea Augustin, avocat, dr. Cloaje Vasile, fost prefect, proprietar, Balizarie Alexandru, mare proprietar Zalău, Costea Traian, protopop, dr. Gurzeu Mihai, avocat, Felician Pop, medic dentist, Ildea Teodor, director învăţător, Boroş Eugen, contabil, Oltean Florian, proprietar, Popescu C. Nicolae, fost deputat, mare proprietar, dr. Dorobanţ Nicolae, avocat, dr. Pop Iuliu, avocat, dr. Pop Corneliu, avocat, Osian Augustin , profesor, Păşcuţiu Aureli, protopop, dr. Popescu Teodor, avocat, Nechita Gheorghe, doirector învăţător, Lobonţiu Ioan, avocat, Rogneanu Ioan, director învăţător, Ilea Dumitru, director învăţător, Paul Dumitru, director învăţător, Zenobie Precup, ziarist şi proprietar, Terente Ciorogaru, preot, Stanciu Vasile, preot, Flonta Mihai, proprietar, Bica Nicolae, proprietar, Dragoş Avram, protopop, Chereches Florian, proprietar, Cadar Alexandru, protopop, Caraba Petru, proprietar, Condor Vasile, proprietar, Băeşan Ioan, preot, Pop Ioan, proprietar, Bonţianu Iuliu, publicist, Lazăr Ioan, proprietar, Victor Gurezu, proprietar.

Satu Mare: Dr. Dragoş Teofil, avocat, fost deputat, Nistor Ioan, director de bancă, Nistor Z. Nicolae, student, Cionte D. Romul, preot, Latiş Alex, protopop, Pokol Alexa, proprietar, Pokol Inoc, doctor, proprietar, Dumbrăviceanu Gheorghe, mare proprietar, Dragoş Augustin, director de bancă, Muntean I., inginer, dr. Nistor A., avocat, fost senator, Nistor Silviu, student, Rouselot Emil, profesor, Cupşe Avram, profesor, Iuga Augustin, profesor, Tănase I., profesor, dr. Iacob Emilian, avocat Drentea I., contabil, Mociran H. Ioan, contabil, Oancea Vasile, student, Sipoş Ioan, student, Latiş Gheorghe, student, Felician Florian, student, Gavril

Florian, director învăţător, Chereches Ştefan, proprietar, Cherches Ariton, director învăţător, Tariţa Ioan, arhidiacon, Lenghel Teodor, protopop, Dragoş Valeriu, protopop, Pop Ştefan, revizor şcolar, dr. Tibil Ioan, avocat, fost deputat, dr. Tibil Augustin, avocat, Marica Felic, preot, Bârle Grigore, proprietar, dr. Ardelean O., medic, dr. Bota Valeriu, medic, dr. Cherches Ştefan, avocat, Cherches Paul, revizor şcolar, Dragoş Aurel, arhidiacon, Dr. Dumbrăviceanu, medic şef judeţ, Toma Floru, director bancă, dr. Pogăciaş I., avocat, Popovici Ionel, proprietar, Simonca Grigore, proprietar, Simtion Aurel , profesor, Suluţiu Flaviu, inginer, Dâmboianu I, procurist, Tişca Emil, director de bancă, Ursu Ioan, director de bancă, Drentea Ioan, proprietar, Vărvas Paul, student, Racolţi Vasile ş.a.

Sibiu: Dr. Eugen Piso, avocat, Anastase Boiu, dr. Nicolae Regman, Ilie Florian Jun, Constantin Stamate, dr. Ovidiu Ivan, Popa Ştefan, Dumitru Mondrini, Nicolae Brânză, Aug. Lăpădătescu, dr. Traian Moga, avocat, dr. Irimie Milea, avocat, dr. Dionisie Mihu, avocat, Ioan Eruia, comerciant, Ştefan Popa Luca, comerciant, Zaharia Drobotă, fost inspector poliţie, Augustin Bordeanu, Iuliu Roşianu, funcţionar, Ştefan Bratu, Gheorghe Buruiană, Alex. Şerbenescu, pensionar, Nicolae Săndulescu, comerciant, Toma Târşa, învăţător, Dumitru Floaşiu, profesor, Saie Moldovan, dr. Aurel Creţu, avocat, I. D. Simianu, fost deputat, Constantin Vetemeanu.

Someş: Constantin Brătianu, fost ministru, dr. Ioan T. Olteanu, deputat, dr. Ioan Mezei, avocat, fost prefect, Nicolae Grosu, notar public, Petre Cherebeţ , profesor, Dumitru Ţigănete , profesor, dr. Ioan Buta avocat, dr. Andrei Macavei, avocat, dr. Ioan Precup, avocat, dr. Ioan Farcaşiu, avocat, dr. Aurel Barbul, avocat, dr. Sabin Baciu, dr. Manase Cherebeţ, avocat, Bogdan I. Liviu, contabil, Biliboacă Gheorghe, învăţător, Bogdan Ioan, proprietar, Sabil Ilea, proprietar, Neamţ Gregoriu, director învăţător, Ioan Graur, contabil, Ioan Beşea, director, Silviu Centea, director învăţător, Rădoiu Ioan, învăţător, Coroiu Aurel, student, Samoilă Chiram industriaş, Teodor Chiriac, contabil, Ioan Horgos, proprietar, Iuliu Sonea, protopop.

Târnava Mare: prof. dr. Titu, profesor universitar Cluj, dr. Victor Ştirbeţiu, avocat, Nicolae Ghiaja, preot, Onoriu Sasu, preot, V. Popescu, pensionar, Ioan Dan, preot, Romul Pulca, preot, Stelian Voiculescu, preot, V. Cristea, industriaş, I. Jobi, preot pensionar, I. Lupu, farmacist, Patrichie Pintea, protopop, Vasile Cutoiu, primar Hendorf, Roman Lup, învăţător, Olimpiu Savu, avocat, Valeriu Ilea, învăţător, dr. Ioan Moldovan, avocat, dr. Ioan Comşa, avocat, dr. Coriolan Aslău, avocat, Ioachim Bârza, comerciant, Ioan Biriş, institutor, Aurel Mosora, proprietar, Aurel Staicovici, preot, dr. Iosif Ghizdavu, medic, dr. Moravetz Ioan, avocat, Radu Nicolae, institutor, Radu Ioan, institutor, Stănoi Ştefan, proprietar, Roşca Ioan, proprietar, Barbat Nicolae, proprietar, Buchendrea Ioan, proprietar, Mihu Ioan, primar, Langa Achim, proprietar, Oancea Teodor, proprietar, Jurcău Ioan, învăţător, dr. Ciocan I., Fodor Dumitru, proprietar, Zaharia Dâlbea, proprietar, Nistor Ioan, proprietar, Cristea Ioan, proprietar, Vlad Ioan, proprietar, Nicolae

Coalriu, Gheorghe Colcer, proprietar, Ştoia Ioan, proprietar, Maier Zaharia, proprietar, Gruşa Teofil, proprietar, Modovan, proprietar, Sorea Vasile, proprietar, A. Lapedatu, proprietar, Duşa Ioan, primar Mihăileni.

Târnava Mică: Gheorghe Cipăianu, fost ministru, dr. Emil Folea, avocat, fost prefect, Eugen Muntean, profesor, fost senator, Muthu Antal, proprietar, fost prefect, Stănoiu Ioan, profesor, Ghizdavu Simion, profesor, Modorcea Octavian, profesor, dr. Aldea Ilarie, avocat, Costea Ioan, proprietar, Tatulescu Alexandru, notar public, Stoia Teodor, revizor şcolar, Oprean Gheorghe, protopop, Moldovan Nicolae, director şcolar, Dămian Pompei, subrevizor şcolar, Folea Augustin, preot, Vamoş Gheorghe, preot, Deac Nicolae, preot, Varga Ioan, director de bancă, Pădurean Ioan, preot, Truţa Gheorghe, învăţător.

Timiş Torontal: Coman Augustin , profesor, dr. Nistor Dimitrie, avocat, senator, Rene Brasey , profesor, dr. Nistor Porumb, avocat, fost deputat, Avram Nicolau, proprietar, director de teatru, dr. Cosma Aurel jr., avocat, fost deputat, Simion Matei, avocat, Petri Savi, institutor, fost deputat, ing. Suciu Adrian, arhitect, Titu Ionaş, mare comerciant, ing. Iulian Doga, avocat, prof. Nicolae Table, avocat, dr. Patrichie Tiurca, protopop, Ludovic Cioban, institutor, Chevereşan , profesor, dr. Miletici Alex., medic primar, dr. Lofler Geza, avocat, baboş Simion, avocat, Dimitrie Buna, director de întreprindere, Cinghiţa Cornel, mare comerciant, Teodor Catalina, institutor, Ştefan Vulpe, institutor, dr. Lucian Gheorghevici, avocat, fost deputat, fost primar, dr. Anton Ardelean, avocat, dr. Valeriu Mihai, avocat, Liviu Dehelean, preot, Emil Grădinaru, consilier comunal, Gheorghe Luca, publicist, Ştefan Mihăilescu, învăţător, Francisc Remmel, comerciant, Atanasie Dumitrescu, avocat, fost consilier de curte.

Trei Scaune: Dr. Ştefan Bogdan, dr. Miron Creţu, medic, dr. Ghiarfaş, avocat Sf. Gheorghe, dr. Bidu, medic Tg. Secuiesc, Gheorghe Cernat, avocat.

Turda: Dr. Ioan Boeriu, avocat, senator, dr. Vasile Meşter, notar public, Victor Col. Fodorean, colonel pensionar, dr. Mihail Modovan, avocat, Gregoriu Biji , profesor, Pavel Cismaş, subrevizor, dr. Pavel Sârbu, medic, Ioan Nistor, cantor, Ioan Cortea, paşcu Samoilă, Pop Pompei, Silviu Bologa, Crişan Ioan, Mureşan Gligor, Raţu Vasile, Fuerdean Simion, Dan Alexandru, Raţiu Simion, Ioan Alban, Todor Tarţa, Teofil Teodor, Sofron Crişan / meseriaşi; Alexandru Negoescu, Constantin Ghiţă, Laghin laurenţiu, Ioan Fiţai, Vecerea Alexandru, Bulbucan Ioan / funcţionari; dr. Iuliu Genţiu, avocat, Emil Mureşan, director, Teodor Oţel, director, Oltean Aurel, învăţător, Iovian Mureşan, protopop, Marinca Ilie, director, Dordai Traian, învăţător, Olimpiu Barnea, profesor, Voniga Ioan, profesor, Emil Poruţiu, învăţător, Veturia Cismaş, învăţător, Victor Deac, învăţător, Teodor Bodocan, Groza Traian, ambii funcţionari; Chişu Ioan, funcţionar; Popa Alexandru, proprietar, Avramescu Gheorghe, învăţător, dr. Eugen Roşu, medic, Honorius Savu, preot, Ioan Tulbure, proprietar, dr. Remus Paşca, avocat, Sorin Furdui, protopop, Corcheş Longin, comerciant, Andreica Ioan, proprietar, Pogăşan Ioan,

proprietar, Petre Sabău, preot, Virgil Rancea, învăţător, Alexandru Şendrea, preot, Traian Florea, învăţător, Ioan Moldovan, director, Leonte Canja, director, Laurenţiu Şusman, primar, Modrigan Ioan, profesor, dr. Gheorghe Onioca, notar public, Borgovan Nicolae, comerciant, Romul Câmpian, preot, Fodorean Aurel, primar, Pop Gheorghe, proprietar, Nemeti Iosif, proprietar, Cucerzan Simion, proprietar, Giurgiu Constantin, proprietar, Petru Zeicu, proprietar, Cucu Mihail, proprietar, Vicenţiu Orăşean, preot, Căzan Vasile, meseriaş, Samoilă Gabor, învăţător, Hoda Alexandru, învăţător, Simion Todoran, preot, Zdrehuş Petru, învăţător, Mihail Popa, învăţător, Popovici Constantin, învăţător, Păunescu Florian, învăţător, Lupaşcu Ilie, director, Crainic Simion, director, Hirean Corneliu, învăţător, Gheorghe Dogar, învăţător, Cornel Totelecan, preot, Cozma Iustin, preot, Octavian Brânză, învăţător, Tăţan Iuliu, învăţător, Dumitrescu Cornel, învăţător, Grigorescu Pavel, învăţător, Ştefan Pop, director Bucureşti, Călugăr Ioan, funcţionar, Naşcu Bogdan, preot, Vasile Butura, preot, Laurenţiu Pop, preot, Gomboş Alexă, învăţător, Andone Ioan, învăţător pensionar, Onaca Vasile, proprietar, Pumnuţ Iuliu, comerciant, Bologa Iuliu, învăţător, Taros Ioan, proprietar, Bogdan Ioan, proprietar, Caraba Tiberiu, comerciant, Zahan Samson, comerciant, Pop Iuliu, învăţător, Onosoi Nicolae, industriaş, Bunea Vasile, proprietar.

Anexa 6

Listele liberalilor penrtu alegerile judeţene din februarie 1930, excluzând acele organizaţii în care lista candidaţilor nu era însoţită de specificarea profesiunii[1]:

Alba: dr. Velican Camil, avocat, dr. Colbazi Ioan, avocat, Popoviciu Petru, protopop, dr. Vulcu Simion, avocat, dr. Vancea Victor, avocat, dr. Teacă Daniil, avocat, Moga Ioan, antreprenor, dr. Radeş Ovidiu, avocat, Patachi Andreiu, preot, Tocaciu Ioan, preot, dr. Voişianu Ioan, preot, dr. Barna Ioan, avocat, Emanoil Muntean, învăţător, Stoicuţa I., preot, Udrea Ioan, învăţător, Popescu Alexandru, preot, Borza Chirilă, proprietar, Magda Dumitru, învăţător, Vătăşan Emil, preot, Opriş Amos, preot, Colhon Partenie, preot, Almăşan Iosif, comerciant, Muntean Ioan, învăţător, Dragomir Vasile, funcţionar, Rusu Vasilie, funcţionar, Rusu Petru, proprietar, Laşiţa Ioan, econom, Adam Petru, mecanic, Cormoş Ioan, maestru zidar, Ciorbea Aurel, econom secretar, Stinea Iacob, econom, Gherman Victor, econom, Vasilie Niculae a lui Aron, econom, Mladin Gheorghe, miner, Reşinar George, Rodean George, econom, Tecşa Ioan, econom.

Cluj: Dan Partenie, avocat, fost prefect, Giurgiu Teodor, avocat, Fabius Ştefan, avocat, Duca Eugen, avocat, Nistor Virgil, avocat, Bucoveanu Petre, comerciant, Chintouana Vasile, învăţător, Varna Sabin, avocat, dr. Grapini Liciniu, medic Ciucea, Onosi Alexandru, proprietar, Drăgoiu Teodor, preot, Micheş Aurel, plugar, fost primar Gilău, Bochiş Ioan, preot, Flueraş Nicolae, plugar, fost primar Floreşti, Biji Ioan, învăţător, Şerban Silivestru, plugar, fost primar Strâmba, Octavian Boeriu, avocat, Brudaşca Vasile, fost primar Ciucea, Marian Vasile, proprietar, fost primar Dârja, Balea Nicolae, plugar, fost primar Feleacu, Marcu Alexandru I. Simion, fost primar Ciurila, Simula Ioanichie, plugar, Gebe Ştefan, plugar, fost primar, Poruţiu Alexandru, fost primar, Târziu Ştefan, fost primar, Neze George, fost primar, Ghiţe Ion Dolgoz, plugar, Gliga Lazăr, plugar, Parge Ion, plugar, Iacob Ilie, plugar, Vuşcan, Dumitru, plugar, Necu Gligor, plugar, Alb Ion, plugar, Man Ion, plugar, Lung Ion, plugar, Stănescu Vasile, plugar.

Făgăraş: Mateiu Jiga, director Bancă Făgăraş, protopop Stoicanea, Şercaia, dr. Ioan Bârsan, avocat, Romul Taflan, comerciant, Gheorghe Boeriu, pretor pensionat, Nicolae Borzea, contabil de bancă, preot Gh. Cuanta, preot Vulcan Victor, Nicolae Păcurariu, învăţător, preot Gh. Jurcova, Andreiu Florea, plugar, preot Nicolae Barglazan, Tămaş Boeriu, plugar, Ioan Pridon, învăţător, Vasile Beclerean, meseriaş, Tămaş Corşatea, plugar, Vartolomeiu Băcilă, plugar, Victor

[1] „Alegerile judeţene", în *Glasul Ardealului*, anul IV, nr. 5, duminică, 2 februarie 1930, p. 3-4.

Nemeş , plugar, Victor Popa, plugar, Maniu Cioran, plugar, Vlase Stan , plugar, Ilie Silaghi, plugar, Nicolae V. Popa, comerciant, Ioan Graur, plugar, Ioan Lancea, plugar, Gh. Bosca, plugar, Ioan Popa, mecanic, Vasile Stoica Tomoiu, Miclăuş Codrea, plugar, Petru Lazar, industriaş.

Hunedoara: Vulcu Ioan, fost deputat, Sfetescu Dumitru, fost prefect, Oprea Mircea, fost deputat, Tănăsescu Aurel, fost senator, Cioară Ioan, învăţător director, dr. Stern Emanoil, avocat, Henţia Gheorghe, preot, Lupşa Ioan, preot, Dekanyi Emeric, proprietar, Pârva Lazăr, fost senator, econom, Bocanici Tiberiu, avocat, Filimon Aurel, Danciu Ioan, proprietar, Golgoţ Sabin, econom, Moisin Virgil, muncitor, Musteţiu Ioan, comerciant, Haţegan Stănilă, econom, Bunea Ioan, econom, Baicu Aron, fost primar, Cristei Ştefan, econom, Morariu Ioan, econom, Cuş Gheorghe, econom,, One Marcu, econom, Colibaşi Dumitru, econom, fost primar, Silian Gheorghe, econom, Iuga Dumitru, morar, Muntoi Sofronie, econom, Basarab Ioan, frânar econom, Tiveruş Ioan, econom, Ghilea Andrei, econom, Todea Aron, econom, Moga Ioan, econom, Mitulesc Ştefan, econom, Blăgăilă Azarie, econom, Tripa Partenie, econom.

Mureş: Dr. Dandea Emil, avocat, fost primar şi deputat, Căpruceanu Melinte, industriaş forestier, Porubschi Francisc, avocat, fost judecător, Sălăgean Ioan, preot, dr. Lupu Leon, avocat, Hossu Teofil, preot, Teban Maxim, proprietar, Mera Ambroziu, preot, Oros Ioan, căpitan în retragere, proprietar, Coman Florea, comerciant, invalid de război, Tamaş Vasilie, director şcolar, Cotuţ Constantin, preot, Simon Dionisie, proprietar, Leuca Ioan, profesor, Borşan Ioan, subrevizor şcolar pensionar, Popescu Ioan, preot, Sulariu Ştefan, învăţător, Gora Petru, preot, Ciontea Grigorie, învăţător, Buda Alexandru, preot, Taslauanu Cornel, proprietar, Sângeorgean Dumitru, preot, Turc Ioan, econom, Libeg Teodor, învăţător director, Bota Dănilă, proprietar, dr. Pop Remus, avocat, Cioloboc Dumitru, gospodar, Bucur Ştefan, econom, Bandila Simion, proproetar, Boar Vasilie, fost primar, Rusu Ilie, proprietar, Pop Petru, econom, fst primar, Romul Câmpeanu, preot, Varga Ioan, director bancă, Suciu Pavel, preot, Bolea Ioan, profesor.

Năsăud: Grigorie Pletosu, protopop, Alexandru Haliţă, vicar unit în retragere, Dionisie Loginu, fost prefect, Ilarion Boţiu , profesor, Leontin Mureşan, plugar, Teodor Pupăză, proprietar, Gavril Braicu, plugar, Iuliu Grama, meseriaş, Maxim Moisil, plugar, Pavel Botcar, plugar, Gheorghe Jigău, meseriaş, Vasile Hangan, plugar, Traian Hoştia, plugar, Valeriu Cândea, preot ortodox, Teofil Uşeriu, plugar, Mihail Echim, învăţător director, Ioan Tomuţ, plugar, Mihail Georgiu, preot ortodox, Grigorie Câmpeanu, plugar, Vasile Russ, plugar, Ioan Năşcuţiu, plugar, Ioan Partene, proprietar, Alexandru Gagia, plugar, Bartolomeiu Filimon, plugar, Niculae Furcea, plugar, Dumitru Irimie, director de şcoală pensionar, Vasile Şutea, plugar, Simeon Treznea, plugar, Vasile Sângeorzean, proprietar.

Sălaj: Dr. Emil Lobonţiu, profesor Politehnică, fost prefect, dr. Iulian Domşa, fost prefect, dr. Nicolae Darabath, avocat, Emil Ostate, protopop, Ioan Bancoş,

preot, Alexandru Cadar, preot, Aurel Tarţia, fost primar Şimleul Silvaniei, Dumitru Ilea, învăţător director, Aurel Mureşan, prototpop, Avram Dragoş, protopop, Aurel Păscuţiu, preot, Traian Costea, preot, Florian Sălăjan, protopop, Gheorghe Negreanu, plugar, Victor Bruchental, preot, Ioan Rogneanu, director învăţător, Lazar Sângeorzan, preot, Florian Găvrilaşiu, preot, Valeriu Ciurdăreanu, preot, Pretor Sorescu, proprietar, Simion Pop, preot, Vasile Ştefuţiu, învăţător director, Gavril Negreanu, plugar, Vasile Stanciu, preot, Ioan Ghiţiu, preot, Floria Olteanu, plugar, Vasile Robu, director învăţător, Alexandru Negreanu, plugar, Ioan Mureşian, plugar, Gavril Barotă, plugar, Nicolae Bretan, preot, Vasile Vereş, plugar, Nedelcu Negoiţă, preot, Gheorghe Varga, plugar, Mitru Prohanca, plugar, Alexandru Lazăr, plugar.

Sătmar: Dr. Dragoş Teofil avocat, Tarţia Ioan, protopop, dr. Tibil I., avocat, Feler V, plugar, Latiş Alexe, protopop, Beca Nicolae, avocat, Zaciu Felician, avocat, Pop Ştefan, director şcolar, dr. Manu Gheorghe, avocat, Cionte Romul, preot, Drentea Ioan, muncitor minier, Buria Alexandru, plugar, Nistor Zaharie, plugar, Călin Pop, plugar, Chiş Ioan, preot, Clolte Nicolae, director şcolar, Breban Petru, plugar, Macavei Gheorghe, plugar, Crişan Ştefan, plugar, Nicoară Vasile, plugar, dr. Lucaciu Epaminonda, protopop, Bocu Vasile, plugar, Bârle Grigore, plugar, Apai Gheorghe, plugar, Vlad Gheorhe, plugar, Micu Alexandru, comerciant, Mărcuş Ioan Seior, plugar, Cărăbeţi Petru, plugar, Marişca I., plugar, Bumb Petru, plugar, Şimonca Grigorie, plugar, Miclăuş Nicolae, plugar, Tordai Ioan, plugar, Turţi Gheorghe, plugar, Fane Tămaş, plugar, Pocol Alexe, proprietar de mine.

Târnava Mare: Dr, Victor Ştirbeţiu, avocat, Ioan Iosif, director de bancă Cohalm, Partenie Pintea, preot, Onoriu Sasu, preot, Nicolae Gheaja, preot, Eugen Ciungan, preot, Romul Pulca, preot, Ioan Dan, preot, dr. Ioan Comşa, avocat, Irimie Roşca, comerciant, Ioan Nistor, director de bancă Şeica Mare, Aurel Morariu, contabil, Emil T. Gheaja, preot, Ambrozie Suciu, preot, Eronim Morariu, preot, Gheorghe Fleşariu, institutor, Valer Rodeanu, învăţător, Ioan Avram, econom, Gheorghe Popa, econom, Teodor Stoica, comerciant, Ioan Babeţi, comerciant, Roman Lup, învăţător, Achim Mărginean, comerciant, Gh. Danciu, econom, Ioan Opriş Tomi, econom, Zosim Herciu, econom, Alexandu Strâmbu, econom, Lazăr Maior, econom, Gheorghe Mureşan, econom, Achim Gligor, econom.

Târnava Mică: Dr. Emil Folea, avocat, fost prefect, Eugen Munteanu , profesor, fost senator, Aurel Muthu, proprietar, agricultor, fost prefect, Simion Gizdavu , profesor, Augustin Folea, preot, Zaharie Macaveiu, învăţător director, dr. Ilarie Aldea, avocat, Grigorie Pădureanu , profesor, Nicolae Deac, preot, Teodor Stoia, revizor şcolar, pensionar, Ioan Pădurean, preot, Niculae Moldovan, învăţător, Ioan Costea, comerciant cereale, Nicolae Berghinu, preot, Ştefan Dragoş, fost primar Blaj, dr. George Sărândeanu, medic, Dimitru Scurtu , profesor, dr. Niculae Oltean, avocat, Ioan Pocan, plugar, Emil Sămărghiţan, preot, Ştefan Stănoi , profesor, Grigorie Simion, fost prim pretor, proprietar, Zacheiu Găinariu, plugar,

Vasile Băcilă, meseriaş, Victor Simoneti, învăţător, Ioan Oalea, comerciant, Ioan Frâncu, învăţător, Ioan Puşcaş, plugar, Ştefa Petri, plugar.

Turda: Dr. Vasile Meşter, notar public, Vasile Candrea, fost prefect, Sorin Furdui, protopop, dr. Mihail Moldovan, avocat, Emil Mureşian, învăţător, Petru Zeicu, econom, Victor Fodoreanu, colonel pensionar, Gregoriu Biji, profesor, Honoriu Savu, preot, Naşcu Bogdan preot, Simion Roşu, econom, Leonte Canja, învăţător, dr. George Onişca, agricultor, Petru Sabău, preot, Vasile Bica, econom, Cucerzan Simion, econom, Dumitru Giurgiuca, preot, Tulbure Ioan, agricultor, Ioan Moldovan, învăţător, Vasile Butura, preot, Teofil Pop, proprietar, Cuc Mihail, agricultor, Mâlnă Vasile, agricultor, Andreica Ioan, agricultor, Bucur Ioan, agricultor, Nemeti Iosif, agricultor, Pop Pompeiu, pantofar, Făgădar Ioan, agricultor, Augustin Coman, agricultor, dr. Ioan Boeriu, avocat.

Anexa 7

Listele liberalilor în alegerile pentru Consiliile judeţene din octombrie 1927

Lista liberală la Teleorman[1]: Dem. Traian Enescu (fost deputat şi primar Alexandria), Florea V. Frumosu (avocat, fost subprefect Turnu Măgurele), Petre Bonteanu (avocat Balaci), Marin Constantinescu (avocat Siliştea Gumeşti), Petre V. Filip (agricultor şi industriaş Băneasa), Darvin Voiculescu (agricultor Lissa), C. I. Cristescu (agricultor Balitori), Marin Dincă (agricultor Saele), Traian Turneanu (agricultor Slăveşti), Constantin Colecrav (fost primar Alexandria), Tiberie Burcă (comerciant Turnu Măgurele), Gh. P. Gheorghiu (agricultor Antoneşti), Florea Ionescu (agricultor Balţaţi), Radu Petrescu (industriaş Peretu), Marin Stafiescu (comerciant Roşiori de Vede), Iordan Zlotu (comerciant Zimnicea), Gheorghe Cristescu (agricultor Smârdioasa), C. Rădulescu (agricultor Slăveşti), Gh. Peiu (comerciant Turnu Măgurele), Anastase Notta (agricultor Roşiori), Stan Tuinea (agricultor Băduleasa), D. Tufă (agricultor Dobroteşti), Iancu Istrate (agricultor Vităneşti), Savu Mohora (agricultor Buzescu), State Catană (agricultor Segarcea Deal), Ion Popescu (agricultor Necşeşti), Niculae Dumitrescu (agricultor Mozăceni), Ion B. Vasilca (agricultor), Niculae Georgescu (agricultor), Al. Dulescu (comerciant Turnu Măgurele), Marin Lalescu (agricultor Vodă Carol), Dem. C. Popescu (comerciant Alexandria).

Lista liberală la Câmpina[2]: Victor Rădulescu (avocat), I. G. Ionescu (proprietar), Iancu Dumitrescu (comerciant), N. Davidescu (avocat), Al. Măcărescu (inginer), M. Georgescu (comerciant), V. Popescu (funcţionar), I. N. Florescu, V. Teodorescu şi Al. C. Dobrescu (meseriaşi), Lupu Cohn (medic), Gh. Ştefănescu (funcţionar), Ion Niculescu (comerciant), Gh. Alexandrescu şi V. Găgârceanu, C. Oproiu (institutor, şef sector Câmpina), State Mantescu, preot N. Buzeţeanu, N. Stănescu (comerciant).

Lista liberală la R.-Sărat[3]: Nicu Protopopescu (avocat, fost deputat şi devenit primar), Alex. Orăşeanu (avocat, proprietar, fost deputat), Mircea Alexandrescu (avocat şi profesor), Stelian Gheorghiu (comerciant), Const. Grigoriu (comerciant, preşedintele Societăţii „Fiii Apărători ai Patriei"), Pascu Grimfeld

[1] În *Viitorul*, anul XX, nr. 5892, joi, 13 octombrie 1927.

[2] „Întrunirea partidului naţional liberal din Câmpina", în *Viitorul*, anul XX, nr. 5887, vineri 7 octombrie 1927.

[3] „Cum a fost compus noul consiliu comunal la R.-Sărat", în *Viitorul*, anul XXI, nr. 5977, duminică 22 ianuarie 1928.

(mare comerciant), Ion Jernoveanu (director de bancă), Gh. Tabac (comerciant), Gavrilă Ştefan (agricultor), Neculari Renea (comerciant), Constantin Niculescu (meseriaş) / Ion Stoica (pensionar), Neculai Grigore (agricultor), V. Torcaru (grădinar), Gh. Androne (muncitor agricol).

Anexa 8

Membrii Delegaţiei Permanente a organizaţiei liberale de Prahova în urma excluderilor făcute şi a vacanţelor produse după momentul I. Ionescu-Quintus (din 1928)[1]

Biroul central: cu Dem. I. Nicolaescu, avocat, fost prefect şi deputat, preşedinte activ, I. D. Agraru, profesor, fost prefect, deputat şi senator, preşedinte de onoare; vice-preşedinţi: Aurel Moşoiu (profesor, fost senator), G. Manolescu (avocat), secretar general: C. Rigu (profesor, fost inspector general şi senator).

Membrii Delegaţiei permanente, fără sectoare: C. Rigu, Gr. Dumitrescu (prof. univ., fost deputat), Gabriel Pap (mare comerciant şi proprietar), A. C. Nasopol (mare proprietar, fost consilier judeţean), I. Popovici (inginer, fost vice-preşedinte al Consiliului Judeţean), G. Ionescu-Boroaia (inginer), N. Pârvulescu (decanul Baroului de Prahova), R. Constantinescu (vice-preşedintele Camerei de Comerţ), preot M. Tăriceanu, N. Iconomu (avocat, consilier comunal).

Membrii Delegaţiei permanente, şefi de sectoare: I. N. Predescu (avocat, fost senator), N. V. Nicolau (mare proprietar, fost senator), Ştefan Ciocârlan (avocat, fost deputat), I. Mihăileanu (avocat, fost prefect), D. P. Alexandria (profesor, fost ajutor de primar Ploieşti şi inspector şcolar), P. Protopopescu (avocat, fost consilier judeţean), G. I. Georgescu (avocat, fost ajutor de primar), C. Ceruleanu (avocat, fost consilier judeţean / casierul clubului), Victor Rădulescu (avocat, fost primar Câmpina), T. Ciocârdel (fost inspector şcolar), C. Petroni (doctor în chimie), C. Cristodorescu (avocat, fost magistrat), G. Mateescu (proprietar, fost primar Sinaia), N. Cătuneanu (inginer), preot C. Stancu, Al. Mateescu (maior invalid, fost consilier judeţean). N. Zamfirescu (avocat), C. Oproiu (fost revizor şcolar), I. I. Popescu (proprietar şi petrolist), N. Gheorghiu (avocat, fost pretor), Panait Stavrescu (avocat, fost ajutor de primar), Şerban Mazâlu (fost revizor şcolar), Nae Anastasiu (avocat, fost consilier judeţean), Leonida Fulgeanu (proprietar, fost consilier judeţean), Panait Răicelescu (avocat, fost magistrat şi consilier judeţean), Al. Popescu (institutor, fost revizor şcolar), C. Popescu (avocat, fost judecător şi consilier judeţean), D. Constantinescu (învăţător), Al. Vârgolici (avocat, fost judecător şi primar), Al. Popescu (avocat, fost primar). I. A. Apostolescu (proprietar, fost consilier judeţean), G. Cojocărescu (avocat), Anton Pârvulescu (avocat, fost judecător), Victor Stănescu (avocat), G. Manolescu.

[1] „Dela organizaţia partidul Naţional-liberal din Prahova", în *Viitorul*, anul XXII, nr. 6286, marţi, 29 ianuarie 1929.

Anexa 9

Membrii Comitetul judeţean P.N.L. din Fălciu şi din oraşul Huşi în 1930, reuniţi pentru a se solidariza cu atitudinea lui Vintilă Brătianu faţă de legea „alarmismului" şi a stabili delegaţia din judeţ participantă la lucrările Congresului din luna mai a acelui an[1]:

N. N. Tiron, avocat, fost deputat, N. I. Acsinte, plugar, N. N. Acsinte, plugar, Constantin Asimini , profesor, S. Avătăjiţei, plugar, P. Gh. Albescu, agricultor, Gr. Andriescu, institutor, fost revizor şcolar, I. Ambroze, plugar, M. Berehoi, meseriaş, consilier judeţean, I. Biru, viticultor, N. Bogos, morar, Pan. Bogdan, institutor, fost inspector şcolar, A. Buliche, plugar, D. Chirica, plugar, consilier judeţean, N. Cehulescu, agricultor, Ef. Căciulă, plugar, viticultor, M. Chiriţoi, avocat, decanul baroului Fălciu, Z. Corlăţeanu, industriaş, preşedintele Sfatului Negustoresc, Gh. Cristea, agricultor, M. Condurache, comerciant, Sol. Cligher, comerciant, I. V. Constantinescu, avocat, fost deputat, Gh. Ciochină, plugar, P. Ciobotaru, plugar, D. Enciu, avocat, fost inspector ministerul Muncii, C. I. Filip, agricultor, Gh. C. Focşa, institutor, Şt. Filon, institutor, Gh. M. Filip, agricultor, ing. M. Goldenberg, viticultor, locot. V. Gheorghiu, pensionar, C. Ghelber, pensionar, Const. Giurgea, institutor, Haim Schor, bancher, ing. A. Holban, proprietar, P. I. Harnagea, comerciant, fost preşedinte Camera de Comerţ, I. Ispas, viticultor, C. Lascar, institutor, Emil Lovin, învăţător, I. E. Linde, avocat, fost magistrat, vicepreşedinte al filialei Invalizilor de război, M. Matran, agricultor, consilier judeţean, C. Gv. Munteanu, agricultor, N. Mardari, morar, Gh. Neştian, institutor, preşedintele asociaţiei Corpului didactic primar, I. Prodea, plugar, fost consilier judeţean, M. Popa, plugar, Gh. Pandelea, învăţător, V. Poroşnicu, agricultor, D. Poroşnicu, avocat, I. Răducanu, agricultor, D. R. Ralle, fost deputat, fost senator, I. D. Stan, agricultor, C. Şendrea, institutor, Th. Stare, plugar, C. Streche, proprietar, Gv. Spânu, plugar, Gh. Spânu, fost deputat, Gh. Teodor, avocat, fost primar de Huşi, N. M. Trofin, viticultor, consilier judeţean, P. N. Teodor, avocat, E. Tanasache, avocat, fost magistrat, I. Talmaciu, viticultor, vicepreşedintele sindicatului viticol, C. Ulian, proprietar, I. Valter, avocat, fost magistrat, I. Vasilescu, pensionar, fost ajutor de primar Huşi, ing. C. Zota, proprietar; C. L. Contantine, mare proprietar, preot M. Bejenaru, profesor.

[1] „Adunarea Comitetului judeţean P. N.L. din Fălciu", în *Viitorul*, anul XXII, nr. 6657, sâmbătă, 19 aprilie 1930.

Anexa 10

Membrii Delegaţiei permanente a organizaţiei Ilfov a Partidului Naţional Liberal, conform congresului judeţean din iunie 1936[1]:

Iuliu Valaori, profesor universitar; I. I. Niculescu Dorobanţu, proprietar, Emanoil Slătineanu, avocat, Gheorghe C. Nazarie, avocat, Mihail Plătăreanu, avocat, Bosnief Paraschivescu, avocat, Mişu Alexandrescu, avocat, I. Mlădescu, avocat; ing. Brabeţeanu, ing. Gh. Dan, dr. Vasile C. Nazarie, prof. Niculescu Slave, protoereu I. Popescu Budeşti, Dumitru Marin (inspector şcolar), preot Arsenie Popescu-Vidra, dr. C. Guriţă Măgurele, avocat Gh. Lisken, avocat Nicolae Focşăneanu, V. Fundăneanu (primarul oraş Olteniţa), D. Calciu (revizor şcolar), avocat I. Gh. Rădulescu-Budeşti, avocat Radu Vitan, avocat M. Constantinescu, Gh. Pitişteanu, I. Purica, Petre Zlătescu, mari agricultori, avocat Gh. Popescu-Bolintin, Cristache Bujoreanu-Dragomireşti

Delegaţia permanentă: Marcel Brabeţeanu (inginer), dr. V. Nazarie, Gh. Dan (inginer), Gh. Lisken (avocat), M. G. Constantinescu (avocat), Marin Du…(avocat), Gh. Popescu (avocat), Preot. A. …rtescu (neclar în text – n. mea, Ov. B), Dumitru Marin (inspector şcolar), Chr. Bu..eanu, proprietar, N. E-..copescu, agricultor, Tănase Popescu (revizor şcolar), I. Niculescu (agricultor-proprietar), preot Arsenie Popescu, Stoian Dumitrache (agricultor proprietar), Protoereu I. Popescu-Budeşti, Pandele Stănescu, proprietar, N. G. Rădulescu (avocat), Jean Niculescu (proprietar), V. Funduneanu (primar oraş Olteniţa), Spiridon Georgescu (proprietar), A. Serachitopol (proprietar), D. Calciu (revizor şcolar), Radu Vitan (avocat), D. Duculescu (agronom), Gh. Pitişteanu (mare proprietar), I. Jiroveanu (agronom), D. Manfu, V. Focşăneanu (avocat), Gh. Plătăreanu (revizor şcolar), Petre Zlătescu (proprietar agricol), I. Purica (agronom şi proprietar agricol), Nae Lungu (primar), I. Dumitriu (revizor şcolar), N. Moşoiu (comerciant), Gh. Grigorescu (revizor şcolar), Şt. Grigorian (proprietar), doctor C. Gurţă, Gh. Constantinescu (proprietar), N. Stoenescu Soare (avocat).

[1] „Congresul organizaţiei naţional liberale din jud. Ilfov", în *Liberalul*, Ilfov, anul VI, nr. 12, număr special 8 pagini, 10 iunie 1936; vezi şi *Viitorul*, nr. 8506, vineri, 22 mai 1936 (pentru convocarea congresului).

Anexa 11

„Statul Major al Sectorului III Albastru", condus de Mihail Berceanu, după o broşură a lui George S. Anghelovici din 19 februarie 1934, cu dorinţa de a contribui la Constituirea Consiliului Comunal[1]:

Personalităţi politice: Dem. (Dumitru) Anastasescu (financiar, director de bancă, proprietar, membru în Comitetul Central al Partidul Naţional Liberal), Aurel Lascu (proprietar, şef de serviciu Societatea Credit Urban, membru în Comitetul Central al Partidul Naţional Liberal, secretar general şi membru al Delegaţiei Permanente a Sectorului III Albastru), ing. Ştefan Gall (inginer, Director al Fabricilor Vulcan, consilier în Întreprinderile Industriale, membru în Delegaţia permanentă a sectorului), Vasile Vasilescu (avocat, conducătorul Serviciului Salubrităţii Sectorului III, membru în Comitetul Central al Partidului Naţional Liberal), George D. Anghelovici (financiar, directorul general al Băncii „Dacia Traiană", consilier al Camerei de Comerţ, judecător asesor al Camerelor de Muncă, şef de circumscripţie de sector, membru al Delegaţiei Permanente), Miltiade Adamescu (avocat, fost deputat, consilier la Primăria Sectorului III Albastru, şef al Circumscripţiei de sector Regiunea „Şerban-Vodă"), Ştefan Tudorache (avocat, în Contenciosul Băncii Româneşti), colonel Sofronie Mârza (pensionar militar, fost Director al Pirotehnicii), Pandele Şerbănescu (arhitect, Preşedintele Comitetului şcolar), profesor Chiriac (profesor, fost inspector şcolar), Maxim Lenş Luciliu (avocat, şef de contencios, membru al Consiliului Parohial Sf. Elefterie), Pompiliu Athanasiu (avocat, Contenciosul Primăriei), dr. Valer Georgescu (medic, Şeful Spitalului), Remus Dragomirescu (avocat, preşedintele Comitetului Epitropia Bisericii Sf. Nicolae, ziarist, pamfletar), Mih. Ionescu (inginer, Fabrica Vulcan), Ilie P. Calciu (consilier municipal, reprezentant al guvernului în Camera de Muncă, reprezentant din partea clasei muncitoare), Mih. Popescu (proprietar), Anghel Popescu (funcţionar al Societăţii de Asigurări „Naţionala", şef de circumscripţie), Păsculescu-Orlea (preot, paroh al Bisericii Mihai Vodă, şef de secţie), Vasile Dumitrescu (comerciant, mare proprietar, şef de circumscripţie), dr. Covrigescu (medic), dr. Şoimu Mincuilescu (medic), dr. Ervin Grigorescu (medic), Mişu Filipescu (comerciant), dr. Alfandasi (medic), Lică Ionescu (avocat), Goldenberg (industriaş), maior Vasilescu (pensionar), Gheorghiade (pensionar), B. B. Ştreit (dentist). Mai erau menţionaţi arhitectul Becher, maior Vasilescu, dr. Harmat, colonel Ciurea, arhitect Biliargiu ş.a.

---

[1] Broşură scrisă de mână, cu unele fotografii, adresată lui Mihai Berceanu: *Dacă aşi fi … primar. Dedicată D-lui Mih. Berceanu. Preşedintele Sect. III albastru. Part. Naţ. Liberal. Contribuţie la Constituirea Consiliului Comunal* …de George Anghelovici (ANIC, Fond Mihail Berceanu, dos. I A 33 / f.d. [1934], f. 1-26).

Anexa 12

Moţiune semnată de 55 de membri militanţi ai organizaţiei Mehedinţi în contextul Restauraţiei, ca susţinere pentru Vintilă Brătianu[1]

R. Franasovici, M. Vorvoreanu, P. Băbeanu, Ilariu Mihail, avocat, Iulian Predescu avocat, Chiriac Chintescu avocat, Tr. Aldescu învăţător, Ion Balaşiu avocat, preot Băleanu, preot Bogdan, Ion Bărboianu proprietar, Sava Bărbătescu institutor, Il. Bălţăţeanu proprietar, Al. Cristescu, proprietar, I. Crăciunesc lucrător, Nic. Fortună învăţător, Ion Goga avocat, dr. I. Glavici, Gh. Gheaţă învăţător, Oct. Gheorghiu proprietar, Sever Gheaţă avocat, prof. D. Iota, prof. C. Ionescu, Nic. Ionescu avocat, Horaţiu Lazăr proprietar, Nic. Licea avocat, P. Nistor avocat, Pavel Păcurariu farmacist, Sabin Popescu învăţător, Sebastian Popescu învăţător, Gheorghe Păsărescu învăţător, Mih. Ploştinaru proprietar, Ilie Popescu preot, Petre Ploştinaru proprietar, I. Pleşa învăţător, Const. Popescu Bălăciţa proprietar, Iulian Popescu învăţător, col. Popp pensionar, preot Hari Popescu, Ion Popescu Samarineşti pensionar, preot C. Popescu Traian, preot Rombescu, Aurel Saidac învăţător, Manliu Stoicescu proprietar, Victor Vâlceanu învăţător, prof. Ef. Bălu, preot Ionescu, Iorgu Nicola comerciant, C. Cotorogea învăţător, C. Stuparu, V. Ochea institutor, N. Saidac, Marin Popescu avocat) alături de 38 de consilieri orăşeneşti (Tr. Andrei comerciant, Anghelescu comerciant, Boceanu profesor, Al. Bărcăcilă profesor, C. Bivolaru comerciant, C. Bărbieru lucrător, I. Corâci comerciant, Art. Kaveschi industriaş, Gh. Aricescu pensionar, Marin Condei comerciant, P. Carmatescu avocat, N. Botgros lucrător, Fl. Cristescu industriaş, Fr. Frankfurter, M. Pisescu pensionar, I. Dumitrescu, lucrător, I. Dănciulescu, preşedintele Sfatului negustoresc, Da Mayo cerealist, Gheorghe Gogan pensionar, M. Guşiţă publicist, Eugen Hacic farmacist, Carol Propst măcelar, Gutuleanu, pensionar, Constantin Ionescu lucrător, Gheorghe Ismană comerciant, dr. Metzcher, Vasile Popescu director bancă, Nicolae Popescu institutor, B. Ploştinaru avocat, Eugen Plesnean, Alexandru Popescu comerciant, Barbu Rădulescu comerciant, N. Surdulescu avocat, Mih. Stiopu farmacist, C. Trăilescu, comerciant, Traian Ţăpârdea comerciant, Vasile Vârcol profesor, Ion Volintirescu comerciant) şi de 2 ziarişti (George Focşan şi N. Alexandrescu).

[1] Tudor Răţoi, *Partidul Naţional Liberal în Mehedinţi (1875-1947)*, Craiova, Editura de Sud, 1999, p. 79-81.

Anexa 13

Tablouri cu macedoromânii aflaţi pe raza diverselor inspectorate regionale de poliţie şi atitudinea lor politică (realizate de dl. Ionuţ Nistor şi incluse în volum cu permisiunea autorului)

Tablou cu macedoromânii
aflaţi pe raza regiunii Inspectoratului Regional de Poliţie Bucureşti[1]

Nume	Localitatea de reşedinţă	Ocupaţia	De când a venit în ţară	Situaţia materială	Atitudinea politică	Cetăţenia	Naţionalitatea
Grigorescu Ilie	Piteşti	Comerciant	Născut în ţară	Are un imobil şi brutăria	A făcut politică naţional ţărănistă	Română	Român macedonean

Tablou cu macedoromânii
aflaţi pe raza regiunii Inspectoratului Regional de Poliţie Constanţa[2]

Nume	Localitatea	Ocupaţia	Data venirii în ţară	Situaţia materială	Atitudinea politică	Cetăţenia-naţionalitatea
Gheorghe Scrima	Constanţa	Comerciant	1922	Bună	Georgist	Român-macedonean
Mihalache Dumitru Asanu	Constanţa	Comerciant	1913	Bună	Iorghist	Român-macedonean
Caranica Petre	Constanţa	Croitor	1926	Mediocră	Liberal	Român-macedonean
Buşu Papinian	Constanţa	Pensionar	1913	Bună	Liberal	Român-macedonean
Duliu Stere	Constanţa	Pensionar	1922	Bună	Liberal	Român-macedonean
Cristea Stavre	Constanţa	Pensionar	1913	Bună	Liberal	Român-macedonean
Gheorghe Gh. Cuşa	Constanţa	Comerciant	1925	Bună	Georgist	Român-macedonean
Spiru Tambasi	Constanţa	Concesionar	1925	Bună	Georgist	Român-

[1] ANR, fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri. SSI, dos. 83/1942, f.37.
[2] Ibidem, f. 48.

Nume	Localitatea	Ocupaţia	Data venirii în ţară	Situaţia materială	Atitudinea politică	Cetăţenia-naţionalitatea
						macedonean
Ion Gh. Cuşa	Constanţa	Funcţionar	1925	Bună	Georgist	Român-macedonean
Gogu Gheorghe	Constanţa	Pensionar	1925	Bună	Georgist	Român-macedonean
Gheorghe Demu	Constanţa	Lăptar	1926		Vaidist	Român-macedonean
Adam Culea	Constanţa	Comerciant	1928		Vaidist	Român-macedonean
Dumitru A. Culea	Constanţa	Comerciant	1926		Vaidist	Român-macedonean
Octavian Demu	Constanţa	Comerciant	1927		Vaidist	Român-macedonean

Tablou cu macedoromânii aflaţi pe teritoriul comunelor urbane din judeţul Tulcea[3]

Nume	Vărsta	Domiciliul	Ocupaţia	Data venirii în ţară	Situaţia materială	Atitudinea politică	Cetăţenia naţionalitatea	Nr. membrilor familiei
Dumitru M. Dumitru	38	Tulcea	Cafegiu	1926	Mediocră	Fost naţional ţărănist	Român macedonean; Cetăţean român	Soţie şi 5 copii
Canacliu Mihail	62	Tulcea	Plugar	1926	Mediocră	Fost naţional liberal	Român macedonean; Cetăţean român	Soţie şi 5 copii
Şişcu Gheorghe	43	Tulcea	Comerciant	1926	Bună	Fost prefect liberal	Român macedonean; Cetăţean român	
Paţa Ion	34	Tulcea	Comerciant	1928	Bună	Fost ţărănist	Român macedonean; Cetăţean român	Soţie şi 3 copii

[3] Ibidem, f. 53v.

Tablou cu situaţia macedonenilor din raza Inspectoratului Regional de Poliţie Craiova[4]

Nume	Domiciliu	Profesia	Data venirii în ţară	Situaţia materială	Cetăţenia naţionalitatea	Observaţii
Cadelcu Nicolae	R. Vâlcea	Funcţionar	1921	Nu are avere	Română	A făcut politică ţărănistă
Cadelcu Gheorghe	R. Vâlcea	Judecător	1922	Salariu	Română	A făcut politică georgistă

Tablou cu situaţia macedonenilor din raza Inspectoratului Regional de Poliţie Galaţi[5]

Numele	Profesia	Domiciliul	Data venirii în ţară	Situaţia materială	Atitudine politică	Cetăţenia	Naţionalitatea
Sotir Ioan	Comerciant	Galaţi	1901	Bună	A făcut politică liberală	Greacă	Română
Cozma V. Ion	Comerciant	Galaţi	1913	Bună	A făcut politică liberală	Greacă	Română
Gheorghe Dodis	Comerciant	Galaţi	1903	Bună	A făcut politică liberală	Greacă	Română
Constantin Ioan	Comerciant	Galaţi	1908	Bună	A făcut politică liberală	Greacă	Română
Papagheorghe Gheorghe	Profesor	Galaţi	1923	Din salariu	Fost ţărănist	Română	Română

Tablou cu situaţia macedonenilor din raza Inspectoratului Regional de Poliţie Iaşi[6]

Nume	Domiciliu	Profesia	Data venirii în ţară	Situaţia materială	Cetăţenia naţionalitatea	Observaţii
Caragiu Nicolae	Bacău	Cafegiu	1928	200.000 lei	Română	Fost liberal

[4] Ibidem, f. 64.
[5] Ibidem, f. 67v
[6] Ibidem, f. 70.

Anexa 14

Publicaţiile liberalilor. Propagandă prin ştiinţă la Aşezămintele Ion C. Brătianu

Pe coperţile III-IV ale volumului omagial pentru Vintilă I. C. Brătianu, *Viaţa şi opera lui Vintilă I. C. Brătianu. văzute de prietenii şi colaboratorii săi*, Bucureşti, Imprimeriile „Independenţa", 1936 (volum care apărea el însuşi sub egida Aşezământului Cultural Ion C. Brătianu, la poziţia XXXII), sunt trecute *Publicaţiunile Aşezământului cultural Ion C. Brătianu*. Le prezint şi eu, fără a mai trece preţurile lor (în lei), dar indicând numărul de pagini.

I. Ion C. Băcilă, *Bibliografia Războiului pentru Independenţă (1877-1879)*, Bucureşti, 1927, 52 p.
II. P. P. Panaitescu, *Nicolae Bălcescu. Patru studii istorice însoţite de o schiţă biografică*, Bucureşti, 1928, 64 p.
III. Liviu Marian, *B.P. Haşdeu, schiţă biografică şi bibliografică*, Bucureşti, 1928, 30 p.
IV. Mihail Popescu, *Documente inedite din preajma Unirei Principatelor*, Bucureşti, 1928, 68 p.
V. Emil Vîrtosu, *I. Heliade Rădulescu. Acte şi scrisori*, Bucureşti, 1928, 104 p.
VI. Dobrogea*, Patru conferinţe ale Universităţii Libere de I. Andriesescu, C. C. Giurescu, A. Bâznoşanu şi I. Siminonescu*, Bucureşti, 1928, 100 p. + 28 planşe
VII. Mihail Popescu, *Documente inedite privitoare la istoria Transilvaniei între 1848-1859. Acte din Arhivele dela Viena*, Bucureşti, 1929, XXVI+347 p.
VIII. Teodor Bălan, *Refugiaţii moldoveni în Bucovina. 1821 şi 1848*, Bucureşti, 1929, XXXII+148 p.
IX. Generalul R. Rosetti, *Jurnalul de operaţiuni al diviziei de infanterie de rezervă (23 iulie 1877-29 iulie 1878)*, Bucureşti, 1929, XVIII+305 p.
X. P. P. Panaitescu, *Emigraţia polonă şi Revoluţia română dela 1848. Studiu şi docemnte*, Bucureşti, 1929, 136 p.
XI. C. C. Giurescu, *Ion C. Brătianu. Acte şi Cuvântări*, vol. III *(1 mai 1877-30 aprilie 1878)*, Bucureşti, 1930, XVI + 402 p.
XII. Generalul R. Rosetti, *Corespondenţa generalului Iancu Ghica (2 aprilie 1877-8 aprilie 1878)*, Bucureşti, 1930, 210 p.
XIII. Alexandru Marcu, *Conspiratori şi conspiraţii în epoca Renaşterii politice a României*, Bucureşti, 1930, 373 p.
XIV. Dan Simionescu, *Din istoria presei româneşti: Republica Română, Paris, 1851-Bruxelles, 1853*, Bucureşti, 1931, 61 p.
XV. Olimpiu Boitoş, *Une correspondance française concernant le Congrès de Berlin (1878)*, Bucureşti, 1931, 60 p.

XVI. N. Corivan, *Din activitatea emigranţilor români în Apus (1852-1857)*, Bucureşti, 1931, 170 p. + 8 planşe.
XVII. Emil Vîrtosu, *1821. Date şi fapte noi*, Bucureşti, 1932, LXI + 253 p. + 12 planşe.
XVIII. N. Georgescu-Tistu, *Ion C. Brătianu. Acte şi cuvântări, vol. IV. (1 mai 1878-30 aprilie 1879)*, Bucureşti, 1932, XVIII + 410 p. + 5 planşe
XIX. C. Filitti, *Frământările politice şi sociale în Principatele Române dela 1821 la 1828*, Bucureşti, 1932, 192 p.
XX. P. P. Panaitescu, *Corespondenţa lui C. Ypsilanty cu guvernul rusesc (1806-1810)*, Bucureşti, 1933, 125 p.
XXI. *Din corespondenţa Familiei Ion C. Brătianu*, Bucureşti, 1933, XVI + 320 p. + 8 planşe, vol. I
XXII. Al. Cretzianu, *Din arhiva lui Dumitru Brătianu, acte şi scrisori din perioada 1840-1870*, Bucureşti, 1933, 368 p. + 3 planşe. Vol. I.
XXIII. Al. Cretzianu, *Din arhiva lui Dumitru Brătianu, acte şi scrisori din perioada 1840-1870*, Bucureşti, 1933, 320 p. Vol. II.
XXIV. *Din corespondenţa Familiei Ion C. Brătianu*, Bucureşti, 1934, 415 p. + 15 planşe, vol. II.
XXV. George Marinescu şi C. Grecescu, *Ion C. Brătianu. Acte şi cuvântări*, vol. V, (*1 mai 1879-30 aprilie 1880)*, Bucureşti, XIII + 418 p. + 1 planşă
XXVI. *Din corespondenţa Familiei Ion C. Brătianu*, Bucureşti, 462 p. + 11 planşe, vol. III
XXVII. *Din corespondenţa Familiei Ion C. Brătianu*, Bucureşti, 1935, 355 p. + 6 planşe, vol. IV.
XXVIII. Gh. Duzinchevici, *Cuza-Vodă şi revoluţia polonă din 1863*, Bucureşti, 1935, 104 p.
XXIX. *Din corespondenţa Familiei Ion C. Brătianu*, Bucureşti, 1935, 548 p. + 9 planşe, vol. V
XXX. George Marinescu şi C. Grecescu, *Ion C. Brătianu. Acte şi cuvântări*, vol. I, partea 2-a (*1869-1876)*, Bucureşti, XVIII + 544 p.
XXXI. Gh. Duzinchevici, *Contribuţii la istoria legăturilor polono-române în anii 1865-1866*, Bucureşti, 1936, 63 p.

G. I. Brătianu, *Le problème des frontières russo-roumaines pendant la guerre de 1877-1878 et au Congrès de Berlin*, 1928, 52 p. + 1 hartă

BIBLIOGRAFIE

A. Izvoare
1. Izvoare inedite

a. Arhivele Naţionale Istorice Centrale

Fonduri de documente provenind de la Instituţii ale Statului:

Fond *Casa Regală – Carol al II-lea*, dos. dos. 12 / 1933; 73 / 1930

Fond Casa Regală-Probleme Interne, dos. 3 / 1930

Fond *Ministerul Propagandei Naţionale, Informaţii*, dos. 44 / 1928: 67 / 1928-1930.

Fond *Ministerul Propagandei Naţionale, Presa Internă*, dos. 141 / 1929-1933; 143 / 1928-1929; 148 / 1929-1935; 165 / 1930; 178 / 1930-1938; 186 / 1930-1943; 187 / 1930-1943; 188 / 1930-1936; 194 / 1931-1944; 202 / 1931-1938; 205 / 1931-1934; 230 / 1932-1934; 251 / 1934; 255 / 1934; 353 / 1936-1938

Fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, dos. 42 / 1938

Fonduri personale:

Fond M. Berceanu, dos. I A 2 / f.d.; I A 5 / 1915; I A 6 / 1915; I A 7 / f.d. [1915]; I A 9; I A 13 / 1928; I A 17 / 1929; I A 18 / 1931; I A 20 / 1932; I A 21; I A 22 / 1933; I A 27 / 1934; I A 29 / 1933; I A 30 / 1930; I A 33; I A 38; IA 39; I A 40 / 1938; I A 41; I A 42; I A 44; I A 56; I A 57 / f.d.; I A 58; I A 63; I A 68 / f.d.; I A 70; I A 22 / 19; I A 37 / 1935; I A 75 / f. d.; I A 76 / f.d.; I A 82; I A 83 / f.d.; I A 84 / f.d.; I A 85 / f.d.; I A 88 / f.d.; I A 91 / 1910; I A 92 / 1911; I A 93 / 1911-1912; I A 94 / 1935; I A 95; I A 102 / 1919;

Fond *Brătianu – familial*, dos. 100 / 1926; 102 / 1927; 106; 107; 108 / 1928; 109; 110; 111; 112 / 1928; 116; 121; 122; 126; 127; 128 / 1930; 137 / 1926; 138; 240; 288; 468; 469; 470; 476; 478 (vezi şi B.A.R., *Arh. Gh. I. Brătianu*, III Varia 16); 479; 488 / 1938; 489; 496; 497; 540 (vezi şi B.A.R., *Arh. Gh. I. Brătianu*, Mapa II, Mss. 61); 577;

Fond *I. G. Duca*, dos.57 / 1932; 58 / 1924; 76; 82 / 129; 83 / 1930; 84 / 1930; 85 / 1930; 86; 88 / f.d.; 93 / f.d.; 94; 126; 166 / 1907-1920; 222; 249; 316; 320; 321; 334 / 1934; 347 / 1933; 353 / 1931; 358;

Fond *Jean Th. Florescu*, dos. 20.

Fond *Lapedatu*, dos. 49; 56 / 1937; 190;

Fond *Manolescu-Strunga – familial*, dos. 13; 14; 15; 16 / 1929; 17;

Fond Rosetti, dos. 94 / 1932-1934, *Jurnal (9 mai 1932 – 31 decembrie 1934)*; 101 / 1938-1943, *Jurnal 1938-1943*;

Fond *Victor Slăvescu*, dos. 150; 154 / 1925-1936; 173 / 1932; 212 / 1924; 213 / 1926-1932; 214 / 1926-1939; 215 / 1928; 216 / 1929; 217 / 1930;

Fond *General A. Văitoianu*, dos. 23 / f.a.

Colecţia Personalităţi, Fond *Pherekyde*, dos. 1;

b. Arhiva CNSAS

Fond *Documentar 5642*, dos. P.N.L. – jud. Bihor;;

Fond *Informativ 3051*, dos. *Romniceanu Mihail*

Fond *Informativ 3073*, dos. *Bejan Petre*, vol. 1-8

Fond *Penal 204*, vol. 3 (dos. *Aurelian I. Bentoiu*)

Fond *Penal 356*, vol. 1 şi 2 (Ancheta *Brătianu I. Gheorghe*).
Fond *Penal 438*, vol. 1 şi 2 (dos. *Fotino Gheorghe*)
Fond *Penal 446,* vol. 3 (dos. *Constantin Brătianu*)
Fond *Penal 456*, vol. 2 (dos. *Israel (Asra) Berkowitz*)
Fond *Penal 462*, dos. Cipăianu Gheorghe
Fond *Penal 463*, dos. Berceanu Mihail Gh.

c. Direcţia Judeţeană Iaşi a Arhivelor Naţionale
Fond *Prefectura Judeţului Iaşi*, dos. 38 / 1927; 1 / 1928; 2 / 1928; 24 / 1928; 25 / 1928; 26 / 1928; 1 / 1929; 20 / 1929.

d. Direcţia Judeţeană Iaşi a Arhivelor Naţionale
Fond *I.D. Matasă*, dos. 1 / 1970; 7; 10; 16; 23; 27 / 1971; 36; 42; 45; 70; 71; 73; 80; 82.

e. Biblioteca Naţională, Colecţii Speciale,
Fond *St. Georges*,
Pachetele XVIII (dos. 6), XLI (dos. 25, 27, 28, 29, 30, 32), CXCIII, CLXX, CLXXV (dos. 1-5).
Fond *Brătianu*, Dos. 1

e. Biblioteca Academiei Române, Manuscrise
Arhiva *I. I.C. Brătianu*, II, Varia 2
Arhiva *G. şi I.G. Duca*, I mss 3; I varia 33.

2. Izvoare editate

2.a. Colecţii şi volume de documente. Antologii de texte
Andrei, Petre, *Discursuri parlamentare (1929-1933)*, Ediţie îngrijită de Doru Tompea şi V.F. Dobrinescu, Iaşi, Editura Ankarom, 1996.
Dobrescu, Constantin, Mihai Rachieru, Ioan Şt. Baicu (editori), *Viaţa politică prahoveană. 1919-1938. Documente*, Ploieşti, Scrisul Prahovean-Ceraşu, 2000.
Codul General al României. Colecţia Hamangiu, vol. XI-XII, XV-XVI, Bucureşti, Editura Librăriei „Universala" Alcalay & Co.
Ilincioiu, Ion (editor), *Doctrina Liberală în România*, antologie de texte cu un Studiu ştiinţific introductiv de Ion Ilincioiu, Bucureşti, Editura Institutului de Teorie Socială, 1999.
Radu, Sorin (coord.), *Geneza, definirea şi evoluţia conceptului de partid politic în România până la primul război mondial. Antologie de texte*, Sibiu, Editura Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu, 2005.
Sbârnă, Gh., *Partidele politice din România. 1918-1940. programe şi orientări doctrinare*, Bucureşti, Editura Sylvi, 2001.

2.b. Jurnale, memorii, amintiri, corespondenţă, discursuri
Argetoianu, C., *Memorii. Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. al VIII-lea, Partea a VII-a (1926-1930), ediţie şi indice de Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, Bucureşti, 1997; vol. al IX-lea, Partea a VIII-a (1930-1931), ediţie şi indice de Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, Bucureşti, 1997; vol. al X-lea, Partea a VIII-a (1932-1934), ediţie şi indice de Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, Bucureşti, 1997; vol. al

XI-lea, *Pe urmele trecutului. O călătorie în Egipt. Anexe la Partea a VIII-a (1930-1934)*, ediţie şi indice de Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, Bucureşti, 1998;
Brătianu, C. I. C., Carol II, Ion Antonescu, *Amintiri. Documente. Corespondenţă*, cuvânt înainte, note, îngrijire de ediţie, indici de Ion Ardeleanu, Bucureşti, Editura Forum-SRL, 1992.
Brătianu, Elisa, Ion I.C. Brătianu, *Memorii involuntare*, texte stabilite, note şi prezentare de Marian Ştefan, Bucureşti,, Editura Oscar Print, 1999.
Bossy, Raoul, *Amintiri din viaţa diplomatică (1918 – 1940)*, vol. I, *1918 – 1937*, ediţie şi studiu introductiv de Stelian Neagoe, Bucureşti, Editura Humanitas, 1997.
Cantacuzino, Sabina, *Din viaţa familiei I. C. Brătianu*, vol. II, îngrijire de ediţie, studiu introductiv şi note dr. Elisabeta Simon, Editura Albatros, Bucureşti, 1996.
Clopoţel, Ion, *Amintiri şi portrete*, Timişoara, Editura Facla, 1973.
Comarnescu, Petru, *Pagini de jurnal*, vol. I. *1923-1947*, ediţie îngrijită de Traian Filip, Mircea Filip şi Adrian Munţiu, prefaţă de Acad. Dan Grigorescu, Bucureşti, Editura Noul Orfeu, 2003.
Constantinescu, Ion, *Din însemnările unui fost reporter parlamentar. Camera Deputaţilor. 1919-1939 (note şi memorii)*, Bucureşti, Editura Politică, 1973.
Crainic, Nechifor, *Zile albe-zile negre, Memorii (I)*, Ediţie îngrijită de Nedic Lemnaru, Casa Editorială „Gândirea", Bucureşti, 1991.
Diamandi, Sterie, *Galeria oamenilor politici*, Editura Gesa, Bucureşti, 1991 (reproduce ediţia din 1935).
Dimitriu, Sergiu, *Din trecut. Memorii*, Iaşi, Editura Institutul European, 2006.
Drăghici, Petre, *Repriviri politice (1918-1944)*, Sibiu, Tiparul „Progresul", 1945.
Duca, I. G., *Amintiri politice*, vol. III, Jon Dumitru-Verlag, München, 1982.
Idem, *Portrete şi amintiri*, ediţia a V-a, Bucureşti, Editura Humanitas, 1990 (folosirea integrală a ediţiei a IV-a, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1932).
Idem, *Memorii*, vol. IV, *Războiul*, Partea a II-a *(1917-1919)*, ediţie şi indice de Stelian Neagoe, Bucureşti, Editura Machiavelli, 1994.
Florescu, Ion Th., *Gânduri de altădată*, Bucureşti, „Tiparniţa"- Institutul de Arte Grafice, 1940.
Gafencu, Grigore, *Însemnări politice. 1929 – 1939*, ediţie Stelian Neagoe, Bucureşti, Editura Humanitas, 1991.
Galaction, Gala, *Jurnal*, vol. III, ediţia a II-a, text integral, ediţie îngrijită şi note de Teodor Vârgolici, Editura Albatros, Bucureşti, 1999.
Ghiaţă, Petre I., *Oameni şi fapte*, Bucureşti, „Ideia", f.a.
Giurescu, Constantin C., *Amintiri / 1*, Bucureşti, Editura Sport-Turism, 1976.
Goga, Octavian, *Precursorii*, ediţie şi studiu introductiv de Ion Dodu Bălan, Bucureşti, Editura Minerva, 1989.
Ionescu-Quintus, Mircea, *Liberal din tată-n fiu*, Bucureşti, Editura Vitruviu, 1996.
Iorga, N., *După întoarcerea la regimul de partid. Isprava.* Vălenii-de-Munte, Tiparul „Datina Românească", 1932.
Idem, *Memorii*, vol. V (*Agonia regală şi Regenţa*), Editura "Naţionala" S. Ciornei, Bucureşti, 1935; vol. VI *Încercarea guvernării peste partide (1930-1932)*, Bucureşti, 1939; vol. VII. *Sinuciderea partidelor (1932-1938)*, Bucureşti, 1939.
Idem, *Orizonturile mele. O viaţă de om aşa cum a fost*, ediţie Valeriu şi Sanda Râpeanu, Bucureşti, Editura Minerva, 1976.
Idem, *Oameni cari au fost*, vol. III, Ediţie critică, note şi comentarii Valeriu şi Sanda Râpeanu, Galaţi, Editura Porto - Franco, 1997.

Idem, *România contemporană de la 1904 la 1930. Supt trei regi. Istorie a unei lupte pentru un ideal moral şi naţional*, ediţie îngrijită, note şi comentarii de Valeriu Râpeanu şi Sanda Râpeanu, studiu introductiv de Valeriu Râpeanu, Bucureşti, Editura Pro, 1999.

Imbroane, dr. Avram, *Testament politic. Din publicistica unui liberal bănăţean*, ediţie îngrijită de Adrian Onică, Roxana Pătraşcu, cuvânt înainte de Mihai Şora, prefaţă de Constantin Jinga, cronologie de Remus Jurca-Unip, *in memoriam* Horia Musta, Timişoara, Editura Marineasa, 2003.

Lapedatu, Alexandru, *Scrieri alese. Articole, cuvântări, amintiri*, prefaţă, ediţie îngrijită, note şi comentarii de Ioan Opriş, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1985.

Manoilescu, Mihail, *Memorii*, vol. I-II, ediţie îngrijită, prefaţă, note şi indice Valeriu Dinu, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1993.

Martinescu, Pericle, *Umbre pe pânza vremii*, Bucureşti, Editura „Cartea Românească", 1985 (despre revista „Vremea")

Mârzescu, Gheorghe Gh. , *Fapte şi impresii zilnice (1917-1918)*, ediţie îngrijită şi note de Ioan Lăcustă, Bucureşti, Editura Curtea veche, 2004.

Pandrea, Petre, *Memoriile mandarinului valah*, repere biobibliografice de Andrei Pandrea, Bucureşti, Editura Albatros, 2001.

Petrovici, Ion, *De-a lungul unei vieţi. Amintiri*, Bucureşti, Editura pentru literatură, 1966.

Idem, *Prin meandrele trecutului. Evocări inedite. Pagini memorialistice*, cu o prefaţă de Mihai Gafiţa, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1979.

Pillat, Cornelia, *Ofrande: memorii*, ediţie de Monica Pillat, Bucureşti, Editura Humanitas, 2011.

Pillat, Ion, *Mărturisiri*, extras din „Revista Fundaţiilor Regale", nr. 2, 1942.

Idem, *Scrisori (1898-1944)*, ediţie îngrijită, datarea scrisorilor, note, cronologie, postfaţă (*Istoria unei ediţii*), schiţă bio-bibliografică de Cornelia Pillat, Bucureşti, Editura Du Style, 1998 (Ion Pillat, *Opere*, vol. VII).

Pillat, Nicolae I., *Siluete din familia Brătianu*, traducere de Miruna Lepuş, ediţie îngrijită şi note de Silvia Colfescu, Bucureşti, Editura Vremea, 2008.

Pillat, Pia, *Sufletul nu cunoaşte distanţele. Pagini de corespondenţă cu familia Pillat*, ediţie de Monica Pillat, Bucureşti, Editura Humanitas, 2009.

Pop, Valeriu, *Amintiri politice. 1936-1945*, ediţie îngrijită şi prefaţă de Sanda Pop, cuvânt înainte de Florin Constantiniu, Bucureşti, Editura Vestala, 1999.

Popescu, Stelian, *Amintiri*, îngrijire de ediţie, prefaţă şi note de Ioan Opriş, Bucureşti, Editura Albatros, 2000.

Puşcariu, Sextil, *Memorii*, ediţie de Magdalena Vulpe, prefaţă de Ion Bulei, note de Ion Bulei şi Magdalena Vulpe, Bucureşti, Editura Minerva, 1978 (despre Gheorghe Bogdan-Duică)

Rosetti, Radu, *Pagini de jurnal* (selecţia textului, introducere şi note de Cristian Popişteanu, Marian Ştefan, Ioana Ursu), în „Magazin istoric", serie nouă, anul XX, nr. 11 (236), noiembrie 1986, p. 39-45; nr. 12 (237), decembrie 1986, p. 21-24, 32; „Magazin istoric", serie nouă, anul XXI, nr. 1 (238), ianuarie 1987, p. 33-37, 57; nr.2 (239), februarie 1987, p. 33-35; nr. 3 (240), martie 1987, p. 27-31.

Samson, A. P., *Memoriile unui gazetar (1927-1937)*, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1979.

Slăvescu, Victor, *Note şi însemnări zilnice*, vol. I – II, ediţie îngrijită, cuvânt înainte şi indice de Georgeta Penelea-Filitti, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1996.

Şeicaru, Pamfil, *Construcţii pe nisip. Politica aistorică*, Iaşi, Editura Fides, 1998.

Idem, *Istoria partidelor naţional, ţărănist şi naţional ţărănist,* partea I, partea a II-a, ediţia a II-a, îngrijire, note, postfaţă de Victor Frunză, Editura Victor Frunză, Bucureşti, 2000.

Tătărescu, Gheorghe, *Mărturii pentru istorie*, ediţie îngrijită de Sanda Tătărescu-Negropontes, cuvânt înainte de Nicolae-Şerban Tanaşoca, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1996.
Theodorian-Carada, M., *Efemeridele*, Întâiul volum, Bucureşti, Tipografia „Capitalei", 1930.
Idem, *Efemeridele. Însemnări & Amintiri. 1908-1928*, Tipografia „Serafica" Săbăoani-Roman, 1937.
Vaida Voevod, Alexandru, *Memorii*, vol. II, prefaţă, ediţie îngrijită, note şi comentarii de Alexandru Şerban, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1995.
Ibidem, vol. III, prefaţă, ediţie îngrijită, note şi comentarii de Alexandru Şerban, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1997.
Valjan, I., *Cu glasul timpului. Mărturii*, text stabilit de Despina Vasilescu-Valjan şi Ion Potopiu, cuvânt înainte de Şerban Cioculescu, Note şi comentarii de Ion Potopiu, Bucureşti, Editura Eminescu, 1987.

2.c. Liberalismul românesc interbelic. Lucrări de propagandă şi discursuri

Albumul ilustrat al Partidului Naţional-Liberal. Portrete şi Biografii, care apărea la Bucureşti, Tip. „Gutenberg", 1915-1916
* *Cartea Tineretului Naţional-Liberal*, Bucureşti, „Imprimeriile Independenţa", 1937.
* *Ce este liberalismul şi ce reprezintă Partidul Naţional Liberal în viaţa poporului român*, Institutul de Arte Grafice Tiparul Românesc, Bucureşti, 1946.
**Istoricul Partidului Naţional-Liberal*, Chişinău. 1918,
**Partidul Naţional-Liberal către săteni*, Bucureşti, Tip. "Independenţa", f. a. [probabil 1919].
**Istoricul Partidului Naţional-Liberal dela 1848 şi până astăzi*, Bucureşti, 1923,
**Ce-a făcut Partidul Naţional-Liberal dela întemeierea lui şi până astăzi. 1848 - 1927*, Imprimeriile "Independenţa", Bucureşti, f.a. [1927].
* *Calendarul Partidului Naţional-Liberal. 1913*, tiraj 30 000 exemplare.
* *Calendarul Partidului Naţional-Liberal pe anul 1935*.
**De ce sunt Naţional - Liberal? Crezul meu*, Imprimeriile "Independenţa", Bucureşti, f.a.
Achim, C., *Liberalismul. Broşură de propagare a acestei idei în masa poporului*, Bucureşti, 1934.
Andronescu, Virgil P. (deputat), *Spre reînoirea liberalismului românesc. Conferinţă*, Constanţa, Institutul de Arte Grafice al ziarului "Dobrogea Jună", 1932.
Andronescu, Virgil (ed.), *Fragmente de politică socială*, culese şi traduse în româneşte de Virgil P. Andronescu, Constanţa, Editura Tipografiei „Dacia", 1934.
Angelescu, I. N., *Politica economică a României Mari*, Bucureşti, 1919.
Idem, *Politica economică a României faţă de politica economică imperialistă*, Bucureşti, 1923.
Antonescu, prof. Eftimie, *Noţiunea de partid. Doctrina şi programul politic. Discurs rostit în Senat la 12 decemvrie 1935, cu ocazia discuţiunii la Mesaj după note stenografice*, Bucureşti, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului, 1936.
Arcadian, N. P. , *Industrializarea României. Studiu evolutiv, istoric, economic şi juridic*, Editura a II-a, Bucureşti, Imprimeria Naţională, 1936.
Aznavorian, Hurmuz (deputat de Ilfov), *Cuvântare rostită ca raportor la Mesajul Tronului în şedinţa Camerei Deputaţilor din 13 decembrie 1935*, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului, Imprimeria Centrală, Bucureşti, 1936.
Basacopol, Gh. P., *Vulturii României. Ionel I. C. Brătianu şi Ion G. Duca*, prima ediţie, exemplar omagial, f.l., f.a. [1934?]
Bentoiu, Aurelian, *Responsabilitatea ministerială. Conferinţă rostită la 6 martie 1935 la Fundaţia Dales în cadrul Asociaţiei A.M.A.*, Bucureşti, Cartea Românească, f.a. [1935].
Bănescu, N., *Ion I. C. Brătianu. 1864 - 1927*, Craiova, Editura Ramuri, f. a. [1927].

Banu, C., *Grădina lui Glaucon sau Manualul bunului politician*, ediţie îngrijită şi studiu introductiv de Valeriu Râpeanu, Bucureşti, Editura PRO, 1998.
Brătiano, Elise J., *Lettre ouverte à M. William Martin. Publiée dans „L'Indépendance Roumaine" du 22 Septembrie 1929* (*Les hommes d'Etat pendant la Guerre*).
Brătianu, Gheorghe I., *Problema noilor elite şi a liberalismului în România*, extras din revista „Libertatea", Bucureşti, Tipografia de Artă şi Editură Leopold Geller, 1933.
Idem, *Liberalism şi democraţie*, extras din revista „Libertatea", Bucureşti, Tipografia de Artă şi Editură Leopold Geller, 1935.
Idem, *Problema tineretului*, Bucureşti, 1937.
Idem, *Problemele politicii noastre de stat*, Bucureşti, 1937.
Idem, *Problemele trecutului românesc*, Bucureşti, 1943.
Brătianu, Ion. I. C., *Discursul rostit în şedinţa Camerei dela 5 Decembrie 1909 cu ocazia Răspunsului la mesagiu*, Bucureşti, Tipogafia ziarului „Voinţa Naţională", 1909.
Idem, *Discursul rostit în şedinţa Senatului dela 2 Aprilie 1911 cu ocazia discuţiei Răspunsului la mesagiu*, Bucureşti, Imprimeriile „Independeţa", 1911.
Idem, *Preşedinţia Consiliului de Miniştri. Activitatea Corpurilor Legiuitoare şi a Guvernului de la ianuarie 1922 până la 27 martie 1926. Dare de seamă înfăţişată de Ion I. C. Brătianu, preşedintele Consiliului de Miniştri*, Bucureşti, „Cartea Românească" S.A., 1926.
Idem, *Cuvintele unui mare Român. Fragmente din discursuri. 1914-1927*, Craiova, Editura Ramuri, f.a. [1927?, 1928?].
Ion I. C. Brătianu. Decesul – Omagiu – Note biografice – Testament, f.l., f.e., f.a. [1927].
Idem, *Discursurile lui Ion I. C. Brătianu publicate de George Fotino*, vol. I – IV, Editura "Cartea Românească", Bucureşti, 1933 – 1940.
Brătianu, Vintilă I., *Menirea Partidului Naţional-Liberal. Din nevoile noastre*, Bucureşti, Tipografia „Voinţa Naţională", 1906.
Idem, *Învăţăminte. Politica externă şi reformele liberale. Cuvântare ţinută în şedinţa Camerei dela 23 Dec. 1913, cu ocazia discuţiunei Răspunsului la Mesagiul Tronului*, Bucureşti, Editura Institutului de Arte Grafice „Flacăra", 1914.
Idem, *Rolul unui cerc de studii al unui partid de guvernământ. Conferinţă ţinută de Dl. Vintilă Brătianu la cercul de studii al P.N.L., în ziua de 17 noiembrie 1926*, Bucureşti, Imprimeria „Independenţa", 1926.
Idem, *Asupra stabilizării monedei româneşti. Conferinţă ţinută la 24 iulie 1928 la Institutul Economic Românesc*, Bucureşti, Editura „Cartea Românească", 1928.
Idem, *Declaraţiunile d-lui Vintilă Brătianu, şeful P.N.L., făcute la Consfătuirea şefilor de organizaţii din toată ţara în ziua de 2 octombrie 1929*, Bucureşti,, Imprimeria „Independenţa", 1929.
Idem, *Cuvântare rostită în şedinţa de deschidere a Congresului în ziua de 1 mai 1930*, Bucureşti, 1930.
Idem, *Scrieri şi cuvântări*, vol. I – III, Bucureşti, 1937; 1938; 1940.
Budurescu, N., I. Nicolescu, Eug. Băcescu, Tr. Mihăilescu, P. Drăgoiescu, Em. Răuţ, Virg. Marinescu, Bogardo, *I. G. Duca*, Râmnicul-Vâlcii, Editura Librăriei Anastasiu şi Petrescu, f.a. [1934].
Bumbeşti, Gheorghe, Radu Grigorescu, *De ce sunt liberal*, f.l., f.a.
Chirculescu, N. D., *Cuvântarea D-lui N. D. Chirculescu, deputat de Putna. Concepţia despre un partid politic a ţărăniştilor* Lipsa de program şi de concepţii sănătoase a partidului ţărănist (după note stenografice). Discuţia Adresei de răspuns la Mesagiul Tronului în Adunarea Deputaţilor*, Focşani, Atelierele Grafice „Învăţătorul Român", S.A., 1923.
Idem, *Situaţia funcţionarilor particulari faţă de legislaţia muncii. Conferinţă ţinută la sediul asociaţiei în ziua de 28 Iunie 1928*, Insitututl de Arte Grafice „Îndreptarea", f.a. [1928].

Idem, *Asistența muncitorească. Conferință ținută la 28 / III / 931 în Aula Fundației Carol I, sub auspiciile Institutului Social Român*, Bucureşti, Imprimeriile Independenţa, 1931.

Idem, *Partidul Liberal și problemele muncitorești. Unificarea asigurărilor sociale. Discurs rostit în ședința dela 1 aprilie 1933 a Adunării Deputaților cu prilejul discuțiunilor asupra legii pentru unificarea asigurărilor sociale*, Bucureşti, Imprimeriile Independenţa, 1933.

Idem, *Răspuns unor infamii. Discurs ținut la Cameră în ședințele dela 2 Februarie și 1 Martie 1935 de către D-l Deputat N. D. Chirculescu*, Bucureşti, 1935.

Congresul General al Partidului Naţional-Liberal, *Discursul-Program rostit de d-l I. G. Duca, președintele Partidului Național-Liberal, 22 februarie 1931*, f.l., f.a. [1931].

Constantinescu, Mitiță, *Politică economică aplicată*, vol. I-III, Bucureşti, Editura „Tiparul Românesc" SAR, 1943.

Demetrescu, Eugen, *Influențele Scoalei liberale în România în veacul al XIX-lea*, Bucureşti, Editura Bucovina, 1935.

Idem, *Liberalismul economic în desvoltarea României moderne*, Bucureşti, Cartea Românească, 1940.

Democrația și votul. Programul și istoricul partidelor, Bucureşti, Tipografia Cooperativă „Poporul", 1901.

Discursurile d-lui Gh. I. Brătianu la Congresele județene, în *Fragmente de politică socială*, culese şi traduse în româneşte de Virgil P. Andronescu, Constanţa, Editura Tipografiei „Dacia", 1934.

Discursul d-lui I. G. Duca rostit în ședința Camerei dela 9 decembrie, Bucureşti, Imprimeriile „Independenţa", 1911.

Djuvara, Mircea, *Doctrinele și practicile partidelor noastre politice. Discurs rostit cu prilejul Discuțiunii asupra proiectului de răspuns la Mesajul Tronului în ședința din 2 Decembrie 1924 a Camerei Deputaților, în calitate de raportor al Adunării*, Imprimeria Statului, Bucureşti, 1925.

Idem, *Ion I.C. Brătianu*, Bucureşti, Imprimeriile Independenţa, 1928.

Idem, *Eseuri de filosofie a dreptului*, studiu introductiv, selecţia textelor şi note: Nicolae Culic, Bucureşti, Editura Trei, 1997.

Două discursuri. 1. G. Tătărescu: „Apelul la Tineret". 2. C. D. Ionescu: „La moartea lui I.G.Duca", f.l., 1934.

Drăghicesco, D., licencie én-lettres de l'Université de Bucarest, Ancien élève de la Faculté de lettres de Paris, du role de l'individu dans le déterminisme social, thèse, Prèsenté á la Faculté de lettres de Paris pour le Doctorat de l'Université, Paris, F. R. De Rudeval, Éditeur, 1904.

Drăghicescu, D., *Evoluția ideilor liberale și un apel către tineretul liberal, către tinerimea cultă și către socialiștii și lucrătorii din România Mare*, Editura "Independenţa", Bucureşti, 1921.

Idem, *Partide politice și clase sociale*, Bucureşti, 1922.

Duca, I. G., *Discursul d-lui I. G. Duca rostit în ședința Camerei dela 9 decembrie*, Bucureşti, Imprimeriile „Independenţa", 1911.

Idem, *Doctrina liberală*, în *Doctrinele partidelor politice*, ediție îngrijită şi note de Petre Dan, Editura Garamond, f. a., p. 144-154 [1923].

Idem, *Ion C. Brătianu. Din ciclul de conferințe „Fondatorii României moderne" – 12 Mai 1932* –, Bucureşti, „Cartea Românească", 1932.

Idem, *Amintiri. Conferință ținută la Cercul Analelor Române*, ediția I, Bucureşti,, Editura „Cultura Naţională", 1933.

Idem, *Lumea la început de veac*, ediție, postfață, note de Damian Hurezeanu şi Nicolae C. Nicolaescu, Bucureşti, Editura Eminescu, 1994. – Duca corespondent de presă la Universul, pentru politica externă.

**** După 9 luni de guvernare naţional-ţărănistă. Cum a fost înşelată lumea. – Făgăduieli mincinoase. – Nădejdi deşarte.*, Cernăuţi, Institutul de Arte Grafice şi Editură „Glasul Bucovinei", 1929.

Fărcăşanu, Mihai, *Monarhia socială*, Fundaţia pentru literatură şi artă Regele Carol al II-lea, Bucureşti, 1940.

**** Figuri politice şi administrative din epoca consolidării*, Bucureşti, Tipografia „România Nouă" Theodor I. Voinea, 1924.

Fotino, George, *Naţionalism – Democraţie Naţională – Armonie Socială – Monarhism. Politica Partidului Naţional-Liberal. Discurs rostit la Congresul P.N.L. din jud. Caliacra (28 iunie 1936)*, Bucureşti, Imprimeriile „Independenţa", 1936.

**** Fraţilor Alexandru şi Ion I. Lăpedatu la împlinirea vârstei de 60 de ani.* XIV.IX.MCMXXXVI, Bucureşti, M.O., Imprimeria Naţională, 1936.

Gabrielescu, Emil, *Ion G. Duca. Viaţa şi opera marelui dispărut*, Bucureşti, Editura Ziarului „Vremea Nouă", 1934.

Georgescu, C., Vintilă Brătianu, 1936 Vieaţa şi opera lui Vintilă Brătianu.

Ghiaţă, Petre I., *Alb şi negru. Introducere în ştiinţa politicei practice*, Bucureşti, Editura „Vremea", 1931.

Idem, *Arta politică*, Bucureşti, Editura „Cugetarea", f.a. [o altă ediţie, adăugită, Bucureşti, Editura „Ideia", poartă data martie 1938].

Idem, *Democraţia creaiatoare*, Bucureşti, Editura Ideia, f.a. [1938?].

Idem, Valori conducătoare, Bucureşti, Editura Ideia, f.a. [1941].

Idem, *Oameni şi fapte*, „Ideia" – Bucureşti, f.a.

Idem, *Istoria doctrinelor politice*, Bucureşti, Editura „Ideia", 1938.

Idem, *Ionel Brătianu*, Bucureşti, Editura Clujana (colecţia Figuri reprezentative), f.a. [1946].

Grigore, Ion Th, profesor, Partidul Naţional Liberal, Organizaţia de Prahova, *Gheorghe Tătărescu în galeria marilor conducători ai Partidului Naţional-Liberal. Conferinţă ţinută în ziua de 4 septembrie 1945 la Cercul de studii al organizaţiei*, Ploeşti, Tipografia „Lumina", f.a. [1945].

Hyperion [Ştefan Antim], *Ion I. C. Brătianu. Un studiu politic*, ediţia a II-a, Bucureşti, Tipografia „Gutenberg", 1918 (ediţia I, apărută în 1916 la aceeaşi editură, poartă subtitlul de O încercare critică).

I. G. Duca. Crâmpeie din viaţa şi opera sa, f.a.

Iamandi, Victor, *Discurs. Rostit cu prilejul discuţiei asupra proectului de răspuns la Mesajul Tronului în şedinţa din 25 Noembrie 1923*, Iaşi, Tipografia „Versuri şi proză", 1924.

Idem, *Discursul rostit la discuţia generală a Adresei de răspuns la* ***Mesajul Tronului*** *în şedinţa dela 25 Noembrie 1931 de d-l Victor Iamandi, deputat de Iaşi*, Iaşi, Tipografia „Brawo", 1932.

Idem (ministru secretar de stat), *Politica naţională de stat. Politica naţionalizării oraşelor*, minorităţile etnice şi alte chestiuni, Bucureşti, Imprimeriile Independenţa, 1935.

Idem, *Politica României înăuntru şi în afară. Discurs rostit în şedinţa Senatului dela 29 Noemvrie 1936, în numele guvernului, de Victor Iamandi D-l ministrul Cultelor şi Artelor, cu prilejul discuţiei asupra Adresei de răspuns la Mesajul Tronului*, Bucureşti, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului, Imprimeria Centrală, 1936.

Idem, *România sub semnul noilor prefaceri. Discursul domnului Victor Iamandi, ministrul Justiţiei, rostit în şedinţa din 28 iunie 1939 a Senatului*, Bucureşti Biblioteca Frontului Renaşterii Naţionale, Subsecretariatul de stat al Propagandei.

Kiriţescu, Constantin, *Ion G. Duca*, Bucureşti, „Cartea Românească", 1934.

Idem, *Portrete. Oameni pe care i-am cunoscut*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1985, cu interesante contururi pentru I. G. Duca, p. 251 - 259 şi dr. C. Angelescu, p. 328-354.

Lapedatu, Alexandru, *Politica Partidului Naţional şi organizaţiile liberale de peste munţi. Cuvântare rostită la 21 Dec. 1922 în Adunarea Deputaţilor cu ocazia dezbaterii Adresei de răspuns la*

Mesagiul Tronului de Alex. Lapedatu, deputat de Ceica (Bihor), Bucureşti, Tipografia Cărţilor Bisericeşti, 1924.

Leon, Gh. N., *Politica Economică a Partidului Național Liberal*, Bucureşti, „Cartea Românească", 1932.

**** Lui D. Marmeliuc. 20 Octombrie 1936*, f.l., f.e., f.a. [1936].

Manoilescu, M., „Neoliberalismul", în *Doctrinele partidelor politice*, ediţie îngrijită şi note de Petre Dan, Editura Garamond, f. a., p. 198-228.

Manoilescu, Mihail, *Politica producţiei naţionale*, Bucureşti, 1923.

Idem, *Forţele naţionale productive şi comerţul exterior. Teoria protecţionismului şi a schimbului internaţional*, prefaţă de prof. dr. Mihai Todosia, traducere din limba germană de prof. ing. Valeriu Dinu, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1986 [1929].

Idem, *Secolul corporatismului*, Bucureşti, 1934.

Idem, *Partidul unic. Instituţia politică a regimurilor noui*, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1940.

Idem, *Rostul şi destinul burgheziei româneşti*, studiu critic de Dan Pavel, ediţie îngrijită de Leonard Oprea, Editura Athena, Bucureşti, 1997 [1942].

Margulies, Berman, *Ionel I. C. Brătianu. Cuvinte de amintire*, Brăila, 1934.

Idem, *Profiluri. Ion G. Duca, Leonte Moldovan, D-r V. Demetrescu-Brăila, Şerban Răducanu*, Brăila, 1934.

Marmeliuc, dr. Dimitrie, *Ion G. Duca*, Cernăuţi, Iconar, 1934.

Matasă, Ion, avocat, *Cum trebuie înţeles naţionalismul – Conferinţă –*, Piatra-N.[eamţ], Atelierele Tipografice „Victoria" – S. Löbensohn, 1933.

Idem, *Democraţie şi dictatură*, Piatra-N.[eamţ], Atelierele Tipografice „Înainte", f.a. [1937].

[Mrejeriu, Leon], *Activitatea desfăşurată în judeţul Neamţ dela 15 noembrie 1933 până la 20 septembrie 1934. Raport adresat ministrului de Interne cu No. 13108 din 20 septembrie 1934 de Leon Mrejeriu, prefectul judeţului Neamţ*, f.l., f.e., f.a.

Idem, *Omagiul unei energii: Leon Mrejeriu*, Piatra-N.[eamţ], Imprimeria judeţului Neamţ, f.a. [1935].

Moşoiu, Traian, general, senator de drept, *Regia Autonomă a C.F.R. Discurs rostit în şedinţa Senatului dela 13 iunie 1929 de general Traian Moşoiu, senator de drept*, Bucureşti, Imprimeriile Statului, 1929.

Negulescu, N., *Scurtă privire asupra operei de guvernământ a partidul Naţional-Liberal dela 1922-1926. Conferinţă ţinută la Cercul de Studii al P.N.L. din Constanţa în ziua de 26 Noembrie 1926*, „Constanţa" Institut de Editură şi Arte Grafice, Constanţa, f.a.

**** Omagiu lui P. Gârboviceanu. După 41 de ani de servire în Şcoală şi Biserică. Oferit de Seminarul Central, cu prilejul sărbătorirei sale, de la 30 ianuarie 1929*, Bucureşti, Tipografia Ion C. Văcărescu, 1929.

Panaitescu, Scarlat, general, Aspecte politice, volumul IV, Bucureşti, Tipografia Şcoalelor Militare de Geniu, f.a. [1929].

Papacostea, Alexandru, *Criza Partidului Liberal*, în Idem, *România Politică. Doctrină – Idei – Figuri. 1907-1925*, cu portrete şi două facsimile, Tipografia „Bucovina" I. E. Torouţiu, Bucureşti, f.a., p. 208-217.

Papacostea, Victor, *Problema Partidului Liberal*, Bucureşti, Editura „Bucovina", f.a. [1937].

Partidul Liberal faţă de cel conservator, de un vechiu Liberal-naţionalist, Bucureşti, Imprimeriile „Independenţa", 1910.

Partidul Naţional-Liberal faţă cu grupurile politice de astădi. Discursurile rostite de D-nul I. C. Brătianu, preşedinte al Consiliului de Miniştri, şi de Domnul Eug. Stătescu, ministru al Justiţiei, cu ocasiunea interrpelării D-lui T.L. Maiorescu relativă la urmările atentatului din strada Vămei în şedinţa Adunărei Deputaţilor de la 13 ianuarie 1887, Bucuresci, Tipografia Curţii Regale, F. Göbl fii, 1887.

Partidul Naţional-Liberal către muncitorime. Prin democratism la desrobirea neamului, Bucureşti, Imprimeriile „Independenţa", 1919.
Partidul Naţional-Liberal către săteni. Calendarul alegătorului sătean pe anul 1919, Bucureşti, Imprimeria „Independenţa", 1919.
Partidul Național-Liberal, Proectul de statut pentru reorganizarea Partidul Național-Liberal, Bucureşti, Imprimeriile „Independenţa", 1920.
Partidul Naţional-Liberal, Comitetul Executiv Central, *Îndrumări date organizațiilor județene în vederea alcătuirei programului viitoarei activități a partidului. Decembrie 1929*, Bucureşti, Imprimeriile „Independenţa", 1929.
Partidul Naţional Liberal, *Pentru apărarea României Mari*, Bucureşti, Imprimeriile „Independenţa", 1929.
Partidul Naţional Liberal, *Apelul D-lui Gheorghe Brătianu lansat în ziua de 11 Iunie 1930 către membrii Partidului Național Liberal*, Cluj, f.a. [1933].
Partidul Național-Liberal și situațiunea țării. Cuvântările rostite de d-nii: I.G. Duca, Const. I.C. Brătianu, Alex. Lapedatu, Ioan Botez și Victor Iamandi – la Discuțiunea Mesajului în sesiunea extraordinară din iulie-august 1932 –, Bucureşti, Imprimeriile Independența, 1932.
Partidul Naţional Liberal, *Acte, explicațiuni și precizări asupra Cazului Gheorghe Brătianu. Demascarea impostorului*, Iaşi, Institutul de Arte Grafice „Brawo", 1932.
Partidul Național Liberal. Politica industrială. Studii și rapoarte alcătuite de secțiile economice ale Cercului Central de Studii al Partidului Național-Liberal. "Prin noi înșine", Bucureşti, Imprimeriile „Independența", 1933.
Partidul Naţional-Liberal, *Către alegătorii Sectorului I Galben, Patru ani de guvernare și gospodărire național-liberală. 15 noembrie 1933 - 13 noembrie 1937*, Bucureşti, f.a. [1937].
Partidul Naţional Liberal, *Calendarul organizației județului Mureș pe anul mântuirii 1938*, Bucureşti, Tipografia Cărţilor Bisericeşti.
Partidul Naţional Liberal, *Statutele și manifestul program al Partidul Național-Liberal votate în Congresul general din București în zilele de 1, 2, 3 și 4 Mai 1930*, Bucureşti, Imprimeriile Independența, 1930.
Partidul Naţional Liberal, *Statutele Partidului Național-Liberal votate de Congresul general din București în zilele de 1, 2, 3 și 4 Mai 1930, complectat cu modificările făcute art. 41, 42, 50 și 53 și votate în Congresul general din 9 Iulie 1936 ținut în sala „ARO"*, Bucureşti, Imprimeriile „Independența", 1944.
Partidul Naţional-Liberal, Secretariatul General, *Către Președinții Organizațiilor Partidului Național-Liberal*, No. 1, 1 Septembrie 1944.
Petrescu, Corvin M., *Opera Partidul Național-Liberal, 1925*, București, „Tipografiile Române-Unite" S.A., f.a. [1925].
Idem, *G. Tătărăscu. Ministru secretar de stat al Ministerului de Interne. Ziaristul – Autorul Dramatic – Omul politic – Omul de stat*, Bucureşti, „Tipografiile Române Unite" S.A., 1925.
Idem, *Alb și negru (caleidoscop politic)*, Bucureşti, „Tipografiile Române Unite", 1925.
Idem, *„Siluete". D. Iuca, Ministru Sub-Secretar de Stat al Ministerului de Interne*, f.l., f.a.
Petruc, I., *Rolul tineretului în politică. Conferință ținută la Clubul P.N.L. în ziua de 20 Martie 1932*, Cernăuți, Institutul de Arte Grafice și Editură „Glasul Bucovinei", 1932.
Pillat, Ion, *Florica. Viea și casa Brătienilor. Două conferințe de Ion Pillat*, Bucureşti, „Informația Zilei", 1944 (Aşezământul Cultural Ion C. Brătianu).
Plessia, Ion I., *Politica lui Ion I. C. Brătianu față de Ardeal. Conferință ținută în ziua de 28 martie 1931 la Cercul de studii al Partidului Național-Liberal din Craiova*, Bucureşti, Imprimeriile Independența, 1931.

Popovici, N.G., *Omagiu lui Ion I. C. Brătianu. Cuvântare ţinută la Câmpulung, în ziua de 4 Decembrie 1927, cu ocazia întrunirei membrilor partidului naţional-Liberal, din Muşcel*, f.l., 1927.

Portocală, Radu, *Scânteetoarea personalitate a lui Alexandru Djuvara. Semănătorul teoriei funcţiunii sociale a proprietăţei*, f.l., f.e., 1943.

Prăpădul cârmuirii naţional-ţărăniste. După doi ani de guvernare naţional-ţărănistă. Cum a fost înşelată lumea. Făgăduieli mincinoase. – Nădejdi deşarte. – Pungăşii şi hoţii, Cernăuţi, Institutul de Arte Grafice şi Editură „Glasul Bucovinei", 1932.

Rădulescu-Furtună, C., *Ţara Românească, noile partide şi marele partid naţional-liberal*, Bucureşti, Imprimeriile „Independenţa", 1933.

Răutu, Constant, *Ion C. Brătianu. Omul – timpurile – opera (1821-1891)*, cu o prefaţă de d-l prof. univ. Al. Lăpedatu, memru al Academiei Române, Turnu-Severin, Institutul Tipografic „Datina", 1940.

Roman, Valeriu, *Doctrina liberală şi realizările Partidului Naţional-Liberal în România*, Bucureşti, Monitorul Oficial şi Impremeriile Statului, 1936.

Săveanu, N. N., *Politica la noi*, în *Lui Titu Maiorescu. Omagiu*, XV Fevruarie MCM, Bucureşti, Stabilimentul Grafic J. V. Socecu, 1900.

Idem, *Cuvântări. Rostite ca preşedinte al Adunării Deputaţilor. 1927-1928*, Bucureşti, „Cartea Românească", 1928.

Scărlătescu, Victor, *Libertate economică şi intervenţionism de stat*, extras din lucrarea Aspecte ale Economiei Româneşti publicată de Consiliul Superior Economic, 1939.

Selten, Gheorghe, *Viaţa şi opera lui I. G. Duca. Omul politic ca erou*, Bucureşti, Atelierele „Curierul Judiciar" S.A., 1935.

Statutele Clubului Naţional-Liberal, Iaşi, Tipografia „Dacia" Iliescu, Grossu & Co., 1907.

Strat, George, *Industria românească în cadrul industriei europene*, Bucureşti, 1945.

Suciu, Paul Horia, *Criza sistemului economic liberal. Criza în sistem sau criză de sistem*, Bucureşti, Editura „Bucovina" I.E. Torouţiu, 1938, extras din „Analele Economice şi Statistice", nr. 1-3 ianuarie-martie 1938.

Taşcă, prof. G., *Liberalism şi corporatism. Studiu critic*, extras din „Analele economice şi statistice", nr. 1-2, Ianuarie-Februarie 1937, Bucureşti, Tipografia „Bucovina", 1937.

Tătăranu, C.A. (deputat), *Discuţia Adresei de răspuns la Mesajul Tronului. Discursul raportorului C. A. Tătăranu deputat ţinut în şedinţa din 17 Decembrie 1934*, Bucureşti, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului, Imprimeria Centrală, 1935.

Tătărescu, Gheorghe, *Fragmente*, f.l., f.a. [1929?].

Idem, *Discursuri – Program, Expozeuri, Cuvântări*, Bucureşti, f.l., f.a. [1946].

Teodorescu, Alexandru, *Ion C. Brătianu şi fiii săi Ionel şi Vintilă. Două conferinţe*, Aşezământul Cultural Ion C. Brătianu, XV, Bucureşti, Imprimeriile Independenţa, 1938.

Theodorian-Carada, M., *Eugeniu Carada. 1836-1910*, Bucureşti, Tipografia Gutenberg, MCMXXII (1922).

Tineretul liberal, *Dare de seamă a adunării generale din 7 decembrie 1930 cu îndrumări date de I. G. Duca*, Bucureşti, 1931.

Tineretul Naţional-Liberal, *Contribuţiuni, la problema raporturilor dintre creditori şi debitori*, Bucureşti, Reforma Socială, Societate Anonimă. Tipografie & Editură, 1931.

Tineretul naţional-liberal Mureş, *Cântece şi poezii româneşti, cu un cuvânt înainte de d-l dr. Emil Dandea, preşedintele partidul naţional-liberal din judeţul Mureş*, Târgu-Mureş, Tipografia com. Târgu-Mureş, 1937.

Titeanu, Eugen, *Rechizitoriul unui regim nefast. Discursul la Mesaj al d-lui Eugen Titeanu, deputat de Romanați, rostit în ședința din ziua de 16 Decembrie a Adunării Deputaților*, București, Imprimeriile Independența, 1932.
Idem, *Demascarea demagogiei național-țărăniste. Discursul pronunțat la discuția Proectului pentru înăsprirea Legii ordinii publice de d-l Eugen Titeanu, Deputat de Romanați*, București, Imprimeriile Independența, 1933.
Idem, *Necesitatea unei politici de stat. Apărarea muncii naționale*, București, Imprimeriile Independența, 1934.
Topliceanu, Alexandru, *Politica industrială*, București, 1933.
Idem, *Portrete*, București, „Cartea Românească", f.a. [1934-1935?].
Totu, Ion, *Vintilă Brătianu. Figuri reprezentative*, București, Editura Clujana, f.a. [1946].
*** *Un an dela alegerile generale. Partidul Național-Liberal din Buzău și Luptătorii săi*, Buzău, Tipografia și Legătoria de cărți Dumitru Bălănescu, 1927.
(Acte și Documente) *Uneltirile împotriva Dinastiei. Abdicarea fostului Principe moștenitor. – Complotul dela Londra. – Echivocul național-țărănist*, București, Imprimeriile „Independența", 1930.
Vasilescu, Nae A., *Ion G. Duca*, Brăila, 1932.
Viața și opera lui Vintilă I. C. Brătianu. Văzute de prietenii și colaboratorii săi, Așezământul Cultural Ion C. Brătianu XXXII, București, Imprimeriile „Independența", 1936.
Zeletin, Ștefan, *Burghezia română. Originea și rolul ei istoric (1925)*, *Neoliberalismul. Studiu asupra istoriei și politicii burgheziei românești (1927)*, studiu introductiv și ediție alcătuită de Cristian Preda, note bio-bibliografice de C.D. Zeletin, București, Editura Nemira, 1997.
Idem, *Din țara măgarilor. Insemnări*, ediție îngrijită de Cristian Preda, cuvânt înainte de C. D. Zeletin, București, Editura Nemira, 1998.
Xeni, C., ministru secretar de stat, *I. G. Duca – oratorul. Conferință ținută la Cercul Anbalelor Române în sala Atheneului Român*, București, Editura „Cultura Românească", 1934.

2.d. Presă

2.d.1 Ziare

Dreptatea (1928, 1930).
Glasul Ardealului (1927-1933)
Glasul Bucovinei (1928-1933).
Glasul Basarabiei (1929).
Liberalul, Ilfov (1926-1929, 1935, 1936)
Liberalul, Buzău (1929 și 1931), ziar al disidenței liberale C. Iarca.
Liberalul, Buzău
Liberalul, Iași (1930-1934)
Mișcarea, Iași (1909, 1925, 1927, 1929)
Mișcarea, București (1930-1937).
Ordinea (1928-1931)
Universul (1927, 1930).
Viitorul (1919-1937)

2.d.2 Reviste

Buletinul Cercului de Studii al Partidului Național-Liberal, București (1912).
Cronica politică și parlamentară. Bazar săptămânal, București (1929-1933).
Democrația. Revista Cercului de Studii al Partidul Național-Liberal, București (1913-1938).
Foaia Tinerimii (1927-1928).

Ideea Europeană, Bucureşti (1919-1927).
Libertatea. Economică. Politică. Socială. Culturală, Bucureşti (1933-1938).
Mişcarea Liberală. Buletinul Săptămânal de Propagandă şi Informaţii al Partidul Naţional-Liberal de sub şefia D-lui Gheorghe Brătianu, Bucureşti (1930).
Opoziţia. Politică, socială, culturală, Bucureşti (1928-1929).
Păreri Libere. Bilunar politic, economic, social, Bucureşti (1929-1930, 1935).
Parlamentul, Bucureşti (1927-1928).
Parlamentul ilustrat al ţării, Brăila (1935, 1937).
Parlamentul românesc, Bucureşti (1931-1934).
Săptămâna politică, Bucureşti (1926-1927, 1929, 1930)
Sociologie românească (1937).
Vremea. Politică-Socială-Culturală (1928-1934).

B. Bibliografie

b.1. Instrumente de lucru. Enciclopedii şi compendii.

Boudon, Raymond, Philippe Besnard, Mohamed Cherkaoui, Bernard-Pierre Lécuyer (coord.), *Larousse. Dicţionar de sociologie*, traducere Mariana Ţuţuianu, completări privind sociologia românească dr. Maria Larionescu, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 1996.
Miller, David (coord.), *Enciclopedia Blackwell a gândirii politice*, introducere la ediţia românească de Alan Ryan, traducere din engleză de Dragan Stoianovici, Bucureşti, Editura Humanitas, 2000.
Miroiu, Mihaela, Adrian Miroiu (coord.), *Ghid de idei politice. Termeni politici uzuali. Modelul democratic*, Bucureşti, Editura Pan-Terra, 1991.
Mucchielli, Alex (coord.), *Dicţionar al metodelor calitative în ştiinţele umane şi sociale*, traducere de Veronica Suciu, Iaşi, Editura Polirom, 2002.
Ştefan-Scarlat, Laurenţiu (coord.), *Dicţionar de scrieri politice fundamentale*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2000.
Scurtu, Ioan, Ion Alexandrescu, Ion Bulei, Ion Mamina, Stan Stoica, *Enciclopedia partidelor politice din România. 1859-2003*, cuvânt înainte de Ioan Scurtu, Bucureşti, Editura Meronia, 2003.
Dafin, Ioan, *Figuri ieşene*, ediţia a II-a revăzută şi complectată, Iaşi, Viaţa Românească, f.a. [1926].
*** *Enciclopedia României*, vol. I şi II, Bucureşti, Imprimeria Naţională, 1938.
*** *Figuri contemporane din Basarabia*, Chişinău, Editura „ARPID", 1939.
*** *Figuri politice şi administrative din epoca consolidării*, Bucureşti, Tipografia „România Nouă" Theodor I. Voinea, 1924.
Graur, N. Şt., *Figuri politice putnene*, Focşani, Tipografia, Librăria şi Legătoria de Cărţi Alexandru N. Leon & Co., 1920.
Predescu, Lucian, *Enciclopedia Cugetarea. Material românesc. Oameni şi înfăptuiri*, ediţie anastatică, Bucureşti, Editura Saeculum I.O., Editura Vestala, 1999 [Bucureşti, Editura Cugetarea – Georgescu Delafras, 1940].
Straje, Mihail, *Dicţionar de pseudonime, alonime, anagrame, asteronime, criptonime ale scriitorilor şi publiciştilor români*, Bucureşti, Editura Minerva, 1973.

b. 2. Lucrări de teorie a istoriei şi de metodologie a partidului politic.

Almond, Gabriel A., Sidney Verba, *Cultura civică. Atitudini politice şi democraţie în cinci naţiuni*, traducere şi studiu introductiv de Dan Pavel şi prefeţele autorilor la ediţia din 1963 şi reeditarea din 1989, Bucureşti, Editura Du Style, 1996.

Aron, Raymond, *Democraţie şi totalitarism*, traducere de Simona Ceauşu, Bucureşti, Editura All, 2001.

Barbu, Daniel, *Republica absentă. Politică şi societate în România postcomunistă*, Bucureşti, Editura Nemira, 1999.

Baudouin, Jean, *Introducere în sociologie politică*, traducere de Iolanda Iaworski, Timişoara, Editura Amarcord, 1999.

Bendix, Reinhard and Seymour Martin Lipset (eds.), *Class, Status and Power. A Reader in Social Stratification*, Free Press, New York, 1965.

Bénéton, Philippe, *Les classes sociales*, Presses Universitaires de France, 1991.

Bochenski, J. M., *Ce este autoritatea? Introducere în logica autorităţii*, traducere din limba germană de Thomas Kleininger, Bucureşti, Editura Humanitas, 1992.

Bottomore, Tom, *Political Sociology*, 2nd edition, Pluto Press, 1993.

Bourdé, Guy, Hervé Martin, *Les écoles historiques*, Paris, Éditions du Seuil, 1989.

Braud, Philippe et François Burdeau, *Histoire des idées politiques depuis la Revolution*, Éditions Montchrestien, 1983.

Bréchon, Pierre, *Partidele politice*, traducere de Marta Nora Ţărnea, Adina Barvinschi, Cluj-Napoca, Editura Eikon, 2004.

Burke, Peter, *Istorie şi teorie socială*, traducere din engleză de Cosana Nicolae, postfaţă de Sorin Antohi, Bucureşti, Editura Humanitas, 1999.

Châtelet, François, Èvelyne Pisier, *Concepţiile politice ale secolului XX*, , traducere de Mircea Boari şi Cristian Preda, Bucureşti, Editura Humanitas, 1994.

Coenen-Huther, Jacques, *Sociologia elitelor*, traducere de Mihai Ungurean, Iaşi, Editura Polirom, 2007.

Denni, Bernard, Patrick Lecomte, *Sociologia politicului*, vol I-II, traducere de Marta Nora Ţărnea, Cluj-Napoca, Editura Eikon, 2004.

Edelman, Murray, *Politica şi utilizarea simbolurilor*, traducere de Ruxandra Nichita, Iaşi, Editura Polirom, 1999.

Foucault, Michel, *Ordinea discursului. Un discurs despre discurs*, traducere de Ciprian Tudor, Bucureşti, Editura Eurosong & Book, 1998

Georgescu, Vlad, *Istoria ideilor politice româneşti (1369-1878)*, Jon Dumitru Verlag, Munchen, 1987.

Girardet, Raoul, *Mituri şi mitologii politice*, traducere de Daniel Dimitriu, prefaţă de Gabriela Adameşteanu, Iaşi, Editura Institutului European, 1997.

Huntington, Samuel P., *Ordinea politică a societăţilor în schimbare*, traducere de Horaţiu Stamatin, Iaşi, Editura Polirom, 1999.

Ionescu, Ghiţă, Isabel de Madariaga, *Opoziţia. Trecutul şi prezentul unei instituţii politice*, traducere de Valeriu Mihăilă, Bucureşti, Editura Humanitas, 1992.

Iorga, N., *O altă istorie contemporană. Resumat de lecţii făcute la Academia de Înalte Studii Comerciale şi Industriale (1932-3)*, Bucureşti, 1933.

Kertzer, David I., *Ritual, politică şi putere*, traducere de Sultana Avram şi Teodor Fleşeriu, cuvânt înainte de Radu Florescu, Bucureşti, Editura Univers, 2002.

Le Goff, Jacques, *Istoria politică mai poate fi coloana vertebrală a istoriei?*, în Jacques Le Goff, *Imaginarul medieval. Eseuri*, traducere şi note de Marina Rădulescu, Bucureşti, Editura Meridiane, 1991, p. 438-459.

Mass Politics. Studies in Political Sociology, edited by Erik Allardt and Stein Rokkan, with a Foreword by Seymour M. Lipset, The Free Press New York, Collier Macmillan Limited London, 1970.

Morar, Filon, *Reprezentarea politică. Actori şi autori*, Bucureşti, Editura Paideia, 2001.

Nous, Alexis, *Modernitatea*, traducere din limba franceză de Viorica Popescu şi Gheorghe Crăciun, Piteşti – Braşov – Cluj-Napoca, Editura Paralela 45, 2000.
Oakeshott, Michael, *Raționalismul în politică*, traducere şi prefaţă de Adrian-Paul Iliescu, Bucureşti, Editura ALL, 1995.
Offerlé, Michel, *Les partis politiques*, Paris, Presses Universitaires de France, Deuxième édition corigée, 1991 [1987].
Pernoud, Régine, *La bourgeoisie*, Presses Universitaires de France, 1985.
Ricoeur, Paul, *Eseuri de hermeneutică*, traducere de Vasile Tonoiu, Bucureşti, Editura Humanitas, 1995.
Roth, Andrei, *Modernitate şi modernizare socială*, Iaşi, Editura Polirom, 2002.
Sălăvăstru, Constantin, *Discursul puterii. Încercare de retorică aplicată*, Iaşi, Editura Institutului European, 1999.
Segré, Monique (ed.), *Mituri, rituri, simboluri în societatea contemporană*, traducere de Beatrice Stanciu, Timişoara, Editura Amarcord, 2000.
Sfez, Lucien, *Simbolistica politică*, traducere de Diana Sălceanu, prefaţă de Dan Lungu, Iaşi, Editura Institutului European, 2000.
Van Cuilenburg, J. J., O. Scholten, G. W. Noomen, *Ştinţa comunicării*, ediţia a II-a, versiune românească şi studiu introductiv de Tudor Olteanu, Bucureşti, Editura Humanitas, 1998.
Veyne, Paul, *Cum se scrie istoria*, traducere din limba franceză de Maria Carpov, Editura Meridiane, Bucureşti, 1999.
Voicu, George, *Pluripartidismul. O teorie a democraţiei*, Bucureşti, Editura All, 1998.
Weber, Max, *Économie et société*, tome deuxième, Paris, Plon, 1971
Idem, *Politica, o vocaţie şi o profesie*, traducere din limba germană de Ida Alexandrescu, Bucureşti, Editura Anima, 1992.
Wunenburger, Jean-Jacques, *Omul politic între mit şi raţiune. O analiză a imaginarului puterii*, traducere de Mihaela Căluţ, Cluj, Editura Alfa Press, 2000.
Xenopol, A.D., *Principiile fundamentale ale istoriei*, traducere din limba franceză, studiu introductiv şi bibliografie selectivă de Rodica Croitoru, Bucureşti, Editura Albatros, 2003.

b.3. Lucrări generale

b. 3. 1. Lucrări privind societatea interbelică. Modernitatea românească

Agrigoroaiei, Ion, *România interbelică*, vol. I, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2001.
Agrigoroaiei, Ion (coord.), Ovidiu Buruiană, Gheorghe Iacob, Cătălin Turliuc, *România interbelică în paradigmă. Studii*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" Iaşi, 2005.
Alexandrescu, Ion, Ion Bulei, Ion Mamina, Ioan Scurtu, *Partidele politice din România (1862-1994)*, Bucureşti, 1995.
Armour, Ian D., *A History of Eastern Europe. 1740-1918*, Hodder Arnold, London, 2006
Barkey, Karen, *Bandits and Bureaucrats. The Ottoman Route to State Centralization*, Cornell University Press, Uthaca and London, 1994.
Berend, Iván T., György Ránki, *East Central Europe in the 19th and 20th Centuries*, Akadémiai Kiandó, Budapest, 1977;
Berend, Iván T., *Decades of Crisis. Central and Eastern Europe before World War II*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 1998.
Bérenger, Jean, *L' Europe danubienne de 1848 á nos jours*, Presses Universitaires de France, .f.a.
Bulei, Ion, *Sistemul politic al României moderne. Partidul conservator*, Bucureşti, Editura politică, 1987.

Călinescu, Matei, *Cele cinci feţe ale modernităţii. Modernismul, Avangarda, Decadenţa, Kitschul, Postmodernismul*, traducere de Tatiana Pătrulescu şi Radu Ţurcanu, postfaţă de Mircea Martin, Bucureşti, Editura Univers, 1995.

Castellan, Georges, *History of the Balkans. From Mahomed the Conqueror to Stalin*, New York, East European Monographs, Boulder, 1992

Căpreanu, Ioan, *Partide şi idei politice în România (1880 - 1947)*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1994.

Chirot, Daniel, *Schimbarea socială într-o societate periferică. Formarea unei colonii balcanice*, cu o prefaţă a autorului pentru ediţia în limba română, traducere şi postfaţă de Victor Rizescu, Editura Corint, Bucureşti, 2002.

Clogg, Richard, *Parties and Elections in Greece. The Search for Legitimacy*, Durham, North Carolina, Duke University Press, 1987.

Communal Families in the Balkans: The Zadruga. Essays by Philip E. Mosely and Essays in His Honor, edited by Robert F. Byrnes, Introduction by Margaret Mead, University of Notre Dame Press, Notre Dame London, 1976.

Cox, John K., *The History of Serbia*, Greenwood Press, London, 2002.

Craig, Gordon A., *Europe since 1914*, Holt, Rinehart and Winston, New-York, Chicago, San Francisco, Toronto, London, Second Edition, 1966.

Crampton, R. J., *Europa Răsăriteană în secolul al XX-lea…şi după*, traducre de Cornelia Bucur, Bucureşti, Editura Curtea Veche, 2002.

Delaisi, Francis, *Les deux Europes*, preface de Dannie Heineman, Paris, Payot, 1929.

Doctrinele partidelor politice, ediţie îngrijită şi note de Petre Dan, Bucureşti, Editura Garamond, f.a. [1923 pentru ediţia originală].

Drăghicescu, D., *Din psihologia poporului român. Introducere*, studiu introductiv de Virgil Constantinescu-Galiceni, îngrijire de ediţie şi note de Elisabeta Simion, Bucureşti, Editura Albatros, 1996.

Dungaciu, Dan, *Elita interbelică. Sociologia românească în context european. Contribuţii la o sociologie a sociologiei*, Bucureşti, Editura Mica Valahie, 2003.

Durandin, Catherine, *Istoria românilor*, traducere de Liliana Buruiană-Popovici, prefaţă de Al. Zub, Editura Institutului European, Iaşi, 1998.

Idem, *Discurs politic şi modernizare în România (sec. XIX-XX)*, studiu introductiv Simona Nicoară, traducere din limba franceză Toader Nicoară, Cluj, Presa Universitară Clujeană, 2001.

De Waele, Jean-Michel (ed.), *Partide politice în Europa centrală şi de est*, traducere din franceză de Ramona Coman, Ana Maria Dobre, Dorina Iuga şi Ninucia Pilat, postfaţă de Cristian Preda, Bucureşti, Editura Humanitas, 2003.

Edgar, William Joseph, *The Politics of Westernalization: Eleuterios Venizelos's Third Administration of Greeece, June, 1917-November, 1920*, UMI, 1992

Fischer-Galaţi, Stephen, *România în secolul al XX-lea*, traducere de Manuela Macarie, cuvânt înainte de Kurt W. Treptow, Iaşi, Institutul European, 1998.

Fischer-Galaţi, Stephen, Dinu C. Giurescu, Ioan-Aurel Pop, *O istorie a românilor. Studii critice*, Fundaţia Culturală Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 1998.

Georgescu, Vlad, *Istoria românilor. De la origini până în zilele noastre*, Bucureşti, Editura Humanitas, 1995.

Plamen K. Georgiev, *Corruptive Patterns of Patronage in South-East Europe*, V. S. Verlag, Wiesbaden, 2008

Gusti, Dimitrie, *Partidul politic. Sociologia unui sistem al partidului politic*, în *Doctrinele partidelor politice*

Heinen, Armin, *Legiunea "Arhanghelul Mihail". Mişcare socială şi organizaţie politică. O contribuţie la problema fascismului internaţional*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1999.

Hitchins, Keith, *România. 1866-1947*, ediţia a II-a, traducere de George G. Potra şi Delia Răzdolescu, Bucureşti, Editura Humanitas, 1998.

Hodos, George H., *The East-Central European Region. An Historical Outline*, Praeger Publishers, Westport, Connecticut, London, 1999.

Ionescu, Toader, *Istoria gândirii economice din România (1900-1944) (socialismul, solidarismul social-economic, liberalismul şi neo-liberalismul, ţărănismul, cooperatismul, marxismul)*, Bucureşti, Editura Economică, 1996.

Idem, *Istoria gândirii economice universale şi românești*, Cluj-Napoca, Casa de editură S. C. "Sarmis" S.R.L., 1999.

Ivan, Marcel, *Evoluţia partidelor noastre politice în cifre şi grafice. 1919 – 1932. Studiu comparativ al rezultatelor oficiale ale alegerilor pentru Camera Deputaţilor din anii 1919-1932*, Editura şi tiparul Krafft & Drotleff s.a., Sibiu, f.a.

Jelavich, Barbara, *Istoria Balcanilor. Secolul al XX-lea*, vol. II, traducere de Mihai-Eugen Avădanei, postfaţă de I. Ciupercă, Iaşi, Editura Institutul European, 2000.

Jowitt, Kenneth (editor), *Social Change in Romania, 1860-1940. A Debate on Development in a European Nation*, Institute of International Studies, University of California, Berkeley, 1978.

Konstantinova, Tatiana, *Bulgaria. 1879-1946. The Challange of Choise*, New York, East European Monographs, Boulder, 1995

Lazăr, Marius, *Paradoxuri ale modernizării. Elemente pentru o sociologie a elitelor culturale românești*, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2002.

Le Breton, Jean-Marie, *Europa Centrală şi Orientală între 1917 şi 1990*, cu o prefaţă de Neagu Djuvara, Bucureşti, Editura Cavallioti, 1996.

Longworth, Philip, *Crearea Europei de Est. De la preistorie la postcomunism*, ediţia a II-a, traducere de Eugen Stancu, Bucureşti, Editura Curtea Veche, 2002.

Lory, Marie-Joseph, *Douze leçons sur l'Europe. 1914-1947*, préface par Henri Brugmans, lecteur du Collège d'Europe, De Tempel, Tempelholf, Bruges, 1968.

Lovinescu, Eugen, *Istoria civilizaţiunii române moderne*, ediţie şi studiu introductiv de Zigu Ornea, Bucureşti, Editura Minerva, 1997.

Madgearu, Virgil, *Agraranism. Capitalism. Imperialism. Contribuţii la studiul evoluţiei sociale românești*, Bucureşti, Institutul de Arte Grafice „Bucovina", I. E. Torouţiu, 1936.

Idem, *Evoluţia economiei românești. După războiul mondial*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1995 [1940].

Madievschi, S. A., *Elita politică a României (1866-1918)*, Chişinău, Editura „Logos", 1993.

Manoliu, Florian Em., *Le reconstruction économique et financière de la Roumanie et les partis politiques*, Paris, Librairie Universitaire J. Gamber, 1931.

Marino, Adrian, *Al treilea discurs. Cultură, ideologie şi politică în România: Adrian Marino în dialog cu Sorin Antohi*, Iaşi, Editura Polirom, 2001.

Mayer, Lothar, *Stadii de modernizare a României. Între pacea de la Adrianopole şi urcarea pe tron a lui Carol II (1829 – 1930)*, în Krista Zach (Editura), *România în obiectiv. Limbă şi Politică. Identitate şi ideologie în transformare*, Editura Südostdeutsches Kulturwerk, München, 1998, p. 13-39.

Mamina, Ion, Ioan Scurtu, *Guverne şi guvernanţi (1916 – 1938)*, Bucureşti, Editura Silex, 1996.

Maner, Hans-Christian, *Parlamentarismul în România (1930-1940)*, traducere de Adela Motoc, prefaţă de Florin Constantiniu, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2004.

Meyer, Gerd, (ed.), *Formal Institutions and Informal Politics in Central and Eastern Europe. Hungary, Poland, Russia and Ukraine*, Barbara Budrich Publishers, Opladen & Farmington Hills, 2006.

Mitrany, David, *The Land & the Peasant in Rumania. The War and Agrarian Reform*, Greenwood press Publishers, New York, 1968 [Gale University Press, 1930].

Mungiu-Pippidi (coord.), *Doctrine politice. Concepte universale şi realităţi româneşti*, Iaşi, Editura Polirom, 1998.

Mungiu-Pippidi, Alina, Gérard Althabe, *Secera şi buldozerul. Scorniceşti şi Nucşoara. Mecanisme de aservire a ţăranului român*, Iaşi, Editura Polirom, 2002.

Murgescu, Bogdan (editor), *Romania and Europe: Modernisation as Temptation*, *Modernisation as Threat*, afterword Bodo von Borries, Bucureşti, Editura ALLFA, Edition Körber-Stiftung, 2000.

Murgescu, Costin, *Mersul ideilor economice la români*, vol. I, *Epoca modernă*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1987; vol. II, *Epoca modernă. Profiluri de epocă. Mersul ideilor agrare. Mersul ideii naţionale*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1990.

Muşat, Mircea, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. II, partea I. *1918-1933*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1986.

Negulescu, P. P., *Partidele politice*, ediţie îngrijită, prefaţă şi note de Nicolae Gogoneaţă şi Ioan C. Ivanciu, Bucureşti, Editura Garamond, f.a. [1926].

Ornea, Z., *Tradiţionalism şi modernitate în deceniul al treilea*, Editura Eminescu, Bucureşti, 1980.

Papacostea, Alexandru, *România Politică. Doctrină – Idei – Figuri. 1907-1925,* cu portrete şi două facsimile, Tipografia „Bucovina" I. E. Torouţiu, Bucureşti, f.a.

Pavlowitch, Steven K., *Istoria Balcanilor. 1804-1945*, traducere de Andreea Doica, prefaţă de Lucian Leuştean, Iaşi, Editura Polirom, 2002.

Political Development in Eastern Europe, edited by Jan F. Triska and Paul M. Cocks, foreword by Gabriel Almond, Praeger Publishers, New York, London, 1977

Political Socialization in Eastern Europe. A Comparative Framework, edited by Ivan Volgyes, Praeger Publishers, New York, Washington, London, 1975

Populism in Eastern Europe. Racism, Nationalism, and Society, edited by Joseph Held, Boulder, Columbia University Press, New York, 1996.

Preda, Cristian, *Modernitatea politică şi românismul*, Editura Nemira, Bucureşti, 1998.

Idem, Occidentul nostru, Bucureşti, Editura Nemira, 1999.

Idem, *România postcomunistă şi România interbelică*, Bucureşti, Editura Meridiane, 2002.

Radu, Sorin, *Electoratul din România în anii democraţiei parlamentare (1919-1937)*, Iaşi, Editura Institutului European, 2004.

Idem, *Modernizarea sistemului electoral din România (1866-1937)*, Iaşi, Editura Institutului European, 2005.

Roberts, Henri L., *Rumania. Political Problems of an Agrarian State*, New Haven, Yale University Press, London, Geoffrey Cumberlege, Oxford University Press, 1951.

Rokkan, Stein, Derek Urwin, Franck H. Aarebrot, Pamela Malaba, Terje Sande, *Centre – Periphery Structures in Europe. An ISSC Workbook in Comparative Analysis*, Campus Verlag, Frankfurt / Main – New York, 1987.

Rothschild, Joseph, *Eastern Europe between the Wars. 1918-1941*, Third Edition, Revised, Harper & Row Publishers, New-York, Evanston, and London, 1967.

Roucek, Joseph S., *Contemporary Roumania and Her Problems. A Study in Modern Nationalism*, Stanford University Press, Stanford University, California, London, Humphrey Milford, Oxford University Press, 1932.

Saizu, Ion, *Modernizarea României contemporane (perioada interbelică). Pas şi impas*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1991.
Savu, Al. Gh., *Sistemul partidelor politice din România. 1918-1940*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1976.
Scurtu, Ioan, Ion Bulei, *Democraţia la români. 1866-1938*, Bucureşti, Editura Humanitas, 1991.
Scurtu, I., *Istoria Partidului Naţional-Ţărănesc*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1994.
Idem, *Istoria României între anii 1919-1940. Evoluţia regimului politic de la democraţie la dictatură*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, R.A.,1996.
Idem (împreună cu Ion Mamina), *Guverne şi guvernanţi (1916 – 1938)*, Bucureşti, Editura Silex, 1996.
Scurtu, Ioan, Gheorghe Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX (1918-1948)*, Bucureşti, Editura Paideia, 1999.
Scurtu, Ioan (coord.), *Istoria românilor*, vol. VIII, *România Întregită (1918-1940)*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2003.
Seton-Watson, Hugh, *Eastern Europe between the Wars. 1918-1941*, Third Edition, Revised, Harper & Row Publishers, New-York, Evanston, and London, 1967.
Idem, *The "Sick Heart" of Modern Europe. The Problem of the Danubians Lands*, University of Washington Press, Seattle and London, 1975.
Smith, Anthony D., *Naţionalism şi Modernism. Un studiu critic al teoriilor recente cu privire la naţiune şi naţionalism*, traducere de Diana Stanciu, Chişinău, Editura Epigraf, 2002.
Sugar, Peter F. (ed.), *Naţionalismul est-european în secolul al XX-lea*, traducere de Radu Paraschivescu, Bucureşti, Editura Curtea Veche, 2002.
Tănăsescu, Florian, *Parlamentul şi viaţa parlamentară din România (1930 – 1940)*, Bucureşti, Editura Lumina Lex, 2000.
Tibal, André, Institutul des Hautes Études Internationales et Centre Européen de la Dotation Carnegie, Cours de M. Le Professeur Tibal, *Problèmes Politiques Contemporains de l'Europe Orientale*, 1929
Idem, *La Roumanie*, préface de M. Augustin Gauvain, membre de l' Institut, avec huit planches hors textes et culs-de-lampe de Mlle Magada Iorga, Paris, Les Éditions Rieder, 1930 (*Les états contemporains,* collection dirigée par P. Caron et M. Lhéritier).
Tudoran, Pompiliu, *Partidele politice din România în deceniul al patrulea*, rezumatul tezei de doctorat, Bucureşti, Universitatea din Bucureşti, 1983.
Xenopol, A. D., *Naţiunea română*, antologie, îngrijire de ediţie, studiu introductiv şi note de Constantin Schifirneţ, Bucureşti, Editura Albatros, 1999.
Wandycz, Piotr S., *Preţul libertăţii. O istorie a Europei central-răsăritene din Evul Mediu până în present*, traducere de Mihaela Paraschivescu şi Valentin Dragu-Banu, Bucureşti, Editura All, 1998.
Williams, Stephen F., *Liberal Reform in an Illiberal Regime. The Creation of Private Propriety in Russia. 1906-1915*, Hoover Institutions press, Stanford University, Stanford California, 2006

b.3.2. Lucrări generale privind liberalismul

Aligică, Dragoş Paul, *Liberalismul economic*, în Alina Mungiu-Pippidi (coord.), *Doctrine politice. Concepte universale şi realităţi româneşti*, Editura Polirom, Iaşi, 1998, p. 55-69.
Baudin, Louis, *L'Aube d'un nouveau libéralisme*, Paris, Librairie de Médicis- Éditions M. Th. Génin, 1953.

Beetham, David, „Democraţia liberală şi limitele democratizării", în *Prospects for Democracy* (editor David Held), vol. XL, din 1992, număr special al revistei *Political Studies*, *apud Polis. Revistă de ştiinţe politice*, nr. 3/1994, „Democraţie şi democratizare", p. 146-162.

Bobbio, Norberto, *Liberalism şi democraţie*, traducere din limba italiană de Ana-Luana Stoicea, prefaţă de Daniel Barbu, Bucureşti, Editura Nemira, 1998.

Crăiuţu, Aurelian, „Cultura politică şi societatea postcomunistă: condiţii ale democraţiei", în *Polis. Revistă de ştiinţe politice*, nr. 3/1994, „Democraţie şi democratizare", p. 97-119.

Idem, „A fi sau a nu fi liberal?", în Alina Mungiu-Pippidi (coord.), *Doctrine politice. Concepte universale şi realităţi româneşti*, Iaşi, Editura Polirom, 1998, p. 17-44.

Idem, *Elogiul libertăţii. Studii de filozofie politică*, Iaşi, Editura Polirom, 1998.

Delwit, Pascal (editor), *Liberalisme şi partide liberale în Europa*, traducere din franceză de Radu Carp, Alexandra Ionescu, Filon Morar, Crisitian Preda, Camelia Runceanu, Silvia Marton şi Miruna Tătaru-Cazaban, postfaţă de Cristian Preda, Bucureşti, Editura Humanitas, 2003.

Flamant, Maurice, *Le libéralisme contemporaine*, Presses Universitaires de France, 1988.

Gray, John, *Liberalismul*, traducere Anca Gheauş, Bucureşti, Editura Du Style, 1998.

Idem, *Cele două feţe ale liberalismului*, traducere de Alina Doica, postfaţă de Sorin Antohi, Iaşi, Editura Polirom, 2002.

Hayek, Friedrich A., *Drumul către servitute*, ediţia a II-a, traducere de Eugen B. Marian, Bucureşti, Editura Humanitas, 1997.

Hermet, Guy, *Cultură şi democraţie*, traducere din limba franceză de Claudiu Soare, Bucureşti, Editura Pandora-Mariana şi Ovidiu, 2002.

Jardin, André, *Histoire du libéralisme politique. De la crise de l'absolutisme á la constitution de 1875*, Paris, Hachette, 1985.

Kolm, Serge-Christophe, *Le libéralisme moderne. Analyse d'une raison économique*, Paris, Presses Universitaires de France, 1984.

La liberté et l'ordre social. Textes des conférence et des entretiens organisés par les Rencontres internationales de Genève, Histoire et Société d'aujourd'hui, Éditions de la Baconnière, Neuchâtel, 1969.

Laurent, Alain, *La philosophie libérale. Histoire et actualité d'une tradition intellectuelle*, Les Belles Lettres, 2002.

Leontovich, Victor, *Geschischte des Liberalismus in Russland*, Frankfurt /Main, Vittorio Klostermann, 1957 (Editura a II-a 1974); ediţia franceză, la care fac trimiterile, *Histoire du liberalisme en Russie*, traduit de l'allemand par Ole Hansen-Lóve, Préface d'Alexandre Soljénitsyne (prefaţa la ediţia rusă a lucrării apărută în Statele Unite ale Americii, YMCA Press, 1979, tradusă din limba rusă de Geneviève Johannet), Paris, Fayard, 1986.

Manent, Pierre, *Istoria intelectuală a liberalismului. Zece lecţii*, traducere de Mona Antohi şi Sorin Antohi, prefaţă de Sorin Antohi, Bucureşti, Editura Humanitas, 1992.

Idem, *Les libéraux*, Paris, Gallimard, 2001.

Nica, Constantin, *Opţiunea neoliberală*, Bucureşti, Editura Institutului de Teorie Socială, 1997.

Perseil, Sonny, *Liberal la plural*, traducere de Elena-Zenovia Geană, Bucureşti, Editura Libertés, 2000.

Preda, Cristian (ed.), *Liberalismul*, antologie, comentarii şi note de Cristian Preda, cu un cuvânt de întâmpinare de Alexandru Paleologu, Bucureşti, Editura Nemira, 2000.

Roussellier, Nicolas, *Europa liberalilor*, traducere de Daniela Irimia, prefaţă de Daniel Boboc, Iaşi, Editura Institutul European, 2001.

Schmitter, Philippe C., Terry Lynn Karl, „Ce este şi ce nu este democraţia", în *Journal of Democracy*, vol. 2, nr. 3, Summer 1991, apud *Polis. Revistă de ştiinţe politice*, nr. 3/1994, „Democraţie şi democratizare", p. 34-46.

Sorman, Guy, *La solution libérale*, éditon revue et argumentée, Fayard, f.a.

Stănciugelu, Ştefan, „Liberalismul românesc. Etape. Efecte perverse", în *Sociologie Românească*, serie nouă, anul V, nr. 4, Bucureşti, 1994, p. 373-385.

Touchard, Jean, *Histoire des idées politiques*, vol. 2 / *Du XVIIIe siécle à nos jours*, 8e édition, Presses Universitaires de France, 1981.

b.4. Lucrări speciale

Agrigoroaiei, Ion, „Dr. Constantin Angelescu – omul politic", în Genoveva Vrabie (editor), *Constantin C. Angelescu. Centenar 2005 – Simpozion comemorativ*, Iaşi, Editura Institutului European, 2006, p. 25-43.

Idem, „Dr. Constantin Angelescu – Ministru al Instrucţiunii Publice", în Zargidava. Revistă de istorie, V, Bacău, Editura Conexiuni, 2006, p. 81-92.

Alecu, Dan, *Alba-Iulia. 6 mai 1928*, Constanţa, 1928.

Andrew, C. Janos, „Modernization and Decay in Historical Perspective: The Case of Romania", în Kenneth Jowitt (ed.), *Social change in Romania*…, p. 72-116.

Antim, Şt., *Studii şi portrete*, Craiova, Editura Ramuri, f.a. [1936]. Vezi şi ediţia *Scrieri politice*, ediţie îngrijită şi prefaţatăde Victor Rizescu, ed. a 2-a, Bucureşti, Editura Do-MinoR, 2005.

Idem, *Alte studii şi portrete*, Bucureşti, Editura „Adeverul" S.A., f.a. [1939].

****Anuarul Parlamentar. 15 iunie 1931*, Bucureşti, Tip. „Dimitrie Cantemir", 1932.

Arcadian, N.P., *Industrializarea României. Studiu evolutiv-istoric, economic şi juridic*, ediţia II, Bucureşti, Monitorul Oficial şi Impremeriile Statului, 1936.

*** Banca Naţională a României, *Restitutio* (1), 2002, *Viaţa şi opera lui Victor Slăvescu*.

*** Banca Naţională a României, *Restitutio* (3), 2003, *Viaţa şi opera lui Eugeniu Carada*.

*** Banca Naţională a României, *Restitutio* (4), 2004, *Viaţa şi opera lui Mitiţă Constantinescu*.

Bitoleanu, Ion, *Din istoria România modernă. 1922 – 1926*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1981.

Bodea, Gabriela, *Rolul statului în gândirea economică a lui Mitiţă Constantinescu* (teză de doctorat), Cluj-Napoca, 1997.

Buruiană, Ovidiu, „Partidul Naţional Liberal la sfârşitul anului 1927", în *Istorie şi conştiinţă. Profesorului Ion Agrigoroaiei la a 65-a aniversare*, Iaşi, Ed. Universităţii "Al. I. Cuza", 2001, Supliment al *Analelor Ştiinţifice ale Universităţii Al. I. Cuza. Seria Istorie*, tom XLVI – XLVII, 2000 – 2001, p. 330 - 344.

Idem, „Liberalismul doctrinar românesc şi problema modernizării", în Ion Agrigoroaiei (coordonator), Ovidiu Buruiană, Gheorghe Iacob, Cătălin Turliuc, *România interbelică în paradigmă europeană. Studii*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2005, p. 107-170.

Idem, „Identitatea liberalismului românesc interbelic", în *Xenopoliana. Buletinul Fundaţiei Academice «A. D. Xenopol» din Iaşi*, volum 13, nr. 1-4 / 2005, p. 113-126.

Idem, „Partidul Naţional Liberal şi necesitatea reorganizării politice", în *Arhiva Istorică a României*, serie nouă, vol. II, Bucureşti, Editura Scriptum, 2005.

Idem, „Partidul Naţional Liberal în opoziţie (1928 – 1930)", în Vasile Ciobanu, Sorin Radu (coord.), *Partide politice şi minorităţi naţionale din România în secolul XX*, Editura Universităţii "Lucian Blaga" din Sibiu, 2006, p. 297-322.

Idem, *Liberalismul românesc și naționalismul economic în perioada interbelică*, în Maria Mureşan (coord.), *Economie, instituții și integrare europeană*, Bucureşti, Editura. ASE, 2007, p. 143-161.

Idem, „Partidul Naţional Liberal şi contestarea legitimităţii (1927-1928). Practică administrativă şi canon politic", în *In honorem Ioan Ciupercă. Studii de istorie a românilor și a relațiilor internaționale* (Lucian Leuştean, Petronel Zahariuc, Dan Mâță – coordonatori), Iaşi, Editura Universităţii Alexandru Ioan Cuza, 2007, p. 236-264.

Idem, „Tineretul Naţional-Liberal în România anilor '30. Instituire şi practică politică », în *Revista de istorie socială*, tom X-XII, 2005-2007, Iași 2009, p. 263-298.

Idem*,* „Despre elita politică a Basarabiei interbelice", în *Studii de istorie și de relații internaționale*, Adrian Vițalaru, Iulian Ghercă Munteanu (coord.), Iași, Editura Performantica, Iași, 2009, p.69-78.

Idem, „Despre nevoia studierii Partidului Naţional Liberal şi despre mistica ideii de partid la liberalii români interbelici"*,* în *Liberalismul românesc și valențele sale europene,* Liviu Brătescu (coord.), Iași, Editura PIM, 2010, p. 212-223.

Idem, „Ritualul politic în România interbelică. Congresul Partidului naţional Liberal din mai 1930", în *Ideologii politice și reprezentări ale puterii în Europa*, Alexandru-Florin Platon, Bogdan-Petru Maleon, Liviu Pilat (editori), Iași, Editura Universității Alexandru Ioan Cuza, 2009, p. 329-362.

Idem, „The Cult of Brătianus between the Two World Wars in Romania. Actors, characters, means and forms of expression", în *Transylvanian Review*, vol. XIX, Supplement, No. 5: 2, 2010, *Recent Studies on Past and Present, II, Power, Belief and Identity*, p. 173-194.

Idem*,* „Cercul de studii al Partidului Naţional Liberal: Practici politice şi mize simbolice între cele două războaie mondiale", în *Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol» din Iași"*, tom XLVIII, 2011, p. 283-292.

Idem, „Organizaţia financiară a Partidului Naţional Liberal între cele două războaie mondiale", în *Revista de istorie socială*, tom XIII-XV, 2008-2010, Iaşi, Polirom, 2011, p. 371-384.

Idem, „*Georgismul.* Înfiinţarea Partidului Naţional Liberal Gheorghe Brătianu (iunie 1930)", în *Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol» din Iași*, tom XLIX, 2012, p. 145-160.

Idem*,* „Din antropologia gesturilor prestabilite. Cultul familiei Brătianu în România interbelică", în Andi Mihalache, Adrian Cioflâncă (coordonatori), *Istoria recentă altfel. Repere culturale*, Iaşi, Editura Universităţii "Alexandru Ioan Cuza", 2013, p. 239-252.

Calcan, Gheorghe, Cantemir Moşoiu, *Profesorul și senatorul Aurelian Moșoiu, o personalitate a lumii prahovene*, Ploiești, Editura Printeuro, 2003.

Carpinschi, Anton, *Neoliberalismul românesc interbelic – organizare, modernizare, sincronizare europeană a capitalismului național*, în *Deschidere și sens în gândirea politică*, Iași, Institutul European, 1995, p. 157-170

Chirot, Daniel, *Neoliberal and Social Democratic Theories of Development: the Zeletin – Voinea Debate Concerning Romania's Prospects in the 1920's and Its Contemporary Importance*, în Kenett Jowitt, (ed.), *Social Change in Romania*…, p. 31-52.

Chistol, Aurelian, *România în anii guvernării liberale Gheorghe Tătărescu (1934-1937)*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2007.

Cilibia, Vasile, *Declinul Economiei Liberalo-Capitaliste. Economia dirijată. Planul economic*, Arad, Institutul de Arte Grafice Lovrov & Co., 1939.

Ciorbea, Valentin, *Evoluția Dobrogei între 1918-1944. Contribuții la cunoașterea problemelor geopolitice, economice, demografice, sociale și ale vieții politice și militare*, Constanţa, Editura Ex Ponto, 2005.

Clopoțel, *Criza democrației în România*, Cluj, Editura revistei „Societatea de mâine", 1926.

Corteanu, Andrei, *Schiţe politice şi economice. Extrase din Revista Vremii*, Bucureşti, Colecţia Actualităţi, Cultura Naţională, f.a. [1924].

Costian, M. I., *Regele Carol II şi partidele politice*, Bucureşti, Tipografia „Lupta" N. Stroilă, 1933.

Cristobald, C., *Democrat cu obraz. Pamflete politice şi sociale (1930-1946)*, Bucureşti, Editura Autorului, 1946.

Cudalbu, Teodor, *Scăderile politice ale partidelor politice de astăzi*, Bucureşti, Editura „Bucovina" I.E. Torouţiu, 1935 (Cudalbu a fost membru al Partidului Poporului, candidat la Tutova).

Dogan, Matei, *Analiza statistică a democraţiei parlamentare din România*, Anexă 29 tabele, résume en français, Bucureşti, Editura PSD, 1946.

Idem, *Sociologie politică. Opere alese*, traducere Laura Lotreanu, Nicolae Lotreanu, Bucureşti, Editura Alternative, 1999.

Donescu, C.A., *Primăvară românească. Vremea 1928-1938*, f.l., f.e., f.a.

Dudaş, Vasile, *Aurel Cosma (1867-1931)*, Timişoara, Editura Mirton, 1998.

Eftimiu, Victor, *Fum de fantome. Evocări*, Bucureşti, Editura Casei Şcoalelor, 1940.

Enescu, C., „Semnificaţia alegerilor din decembrie 1937 în evoluţia politică a neamului românesc", în *Sociologie românească*, anul II, nr. 11-12, Noiembrie- Decembrie 1937, p. 512-526.

Enescu, I. D., *Criza economică şi partidele politice. Cuvântare ţinută la întrunirea de la 11 mai 1930 în sala Teatrului Liric de către Arhitect I. D. Enescu*, Bucureşti, Tipografia „Cultura", 1930 [Federaţia Asociaţiilor Profesionale, Industriale şi Comerciale de construcţiuni].

Engliš, Dr. Karel, *Economia dirijată*, cuvânt înainte de Mitiţă Constantinescu, Biblioteca Monetară, Economică şi Financiară, tipărită cu cheltuiala BNR, seria a II-a, Cuvântul oamenilor de ştiinţă. Traduceri din doctrina străină, Bucureşti, 1938.

Filipescu, Gr. N., *Politica bunului simţ. Discurs rostit în şedinţa Senatului la 29 Noemvrie 1932*, Bucureşti, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului, Imprimeria Centrală, 1932.

Filitti, Ioan C., *Rătăcirile unei pseudo-burghezii şi reforme ce nu se fac. Comprimarea bugetului şi simplificarea aparatului de stat. Armonizarea salariilor şi desfiinţarea cumulului pentru o mai bună legiferare*, Institutul de Arte Grafice "Bucovina" I. E. Torouţiu, Bucureşti, f.a.

Florescu, Gh. I., *Partidul Poporului în viaţa politică a României (1918-1938)*, teză de doctorat, Iaşi, 1975.

Florescu, Ion, invalid din războiu, mare mutilat, ţăran din comuna Călineşti-Muscel, *1930. Situaţiunea Politică Văzută de un Ţăran. Demisiunea din partidul Naţional-Ţărănesc. Scurtă comparaţie a partidelor politice. Prietenul falş. „Negustorul Politic". Credinţa în starea politică viitoare. Răspuns unei grave ofense*, f.l., f.a. [1930].

Florescu, Mihail, *Alegerile parlamentare în lumina cifrelor şi a faptelor (1918 – 1937)*, Bucureşti, Editura Partidului Comunist Român, 1946.

Gavanescul, I., *Caracterizarea partidelor politice prin ele însele*, f.l., Tipografia Editoare „Dacia" Iliescu Grossu & Comp., 1905.

Georgescu, Constant, *Vintilă Brătianu, om de stat, economist şi financiar; concepţiunile şi înfăptuirile sale*, Bucureşti, 1936.

Girea, Dumitru D., *Frământările politice din România în perioada guvernării Partidului Naţional-Liberal din iunie 1927 – noiembrie 1928*, rezumatul tezei de doctorat, Universitatea din Bucureşti, Facultatea de Istorie, 1973.

Goia, Vistian, *Destine parlamentare. De la Mihail Kogălniceanu la Nicolae Titulescu*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2004.

Ion, Narcis Dorin, *Gheorghe Tătărescu şi Partidul Naţional Liberal (1944-1948)*, Bucureşti, Editura Tritonic, 2003.

Ioncioaia, Florea, „Liberalismul sălbatic. Note metodologice asupra istoriografiei liberalismului românesc", în *Xenopoliana. Buletinul Fundaţiei Academice «A. D. Xenopol»*", XIII, 1-4, 2005, p. 20-46.

Ionescu, Şerban, *Ideia de dreptate ca forţă socială. Conferinţă ţinută în ziua de Marţi 7 Februarie 1933*, f.l., f.a. [1933].

Iordache, Anastasie, „Ion I. C. Brătianu – încheierea unei vieţi şi a unei opere de proporţii istorice", în *Revista istorică*, serie nouă, tom 4, 1993, nr. 1-2, ianuarie-februarie, p. 109-122.

Idem, *Ion I. C. Brătianu,* Bucureşti, Editura Albatros, 1994.

Iorga, Nicolae, *Partidele politice în faţa ţării. Discursul d-lui N. Iorga, deputat de Dolj, la Mesagiu ţinut în şedinţa Camerei Deputaţilor din 16 Decemvrie 1922*, Bucureşti, Imprimeria Statului, 1922.

Idem, *Cine sunt liberalii*, Bucureşti, Tipografia Scocietăţii Anonime „Universul", f.a. [1923].

Idem, *Originea şi sensul democraţiei. Cursuri ţinute la Universitatea Populară din Vălenii-de-Munte*, ediţia a II-a, Biblioteca de Vulgarisare a Fundaţiei Culturale din Vălenii-de-Munte „Cuvântul", No. 1, f.a.

Idem, *După întoarcerea la regimul de partid. Isprava*, Vălenii-de-Munte, Tiparul „Datina Românească", 1932.

Iorga, Nicolae, (Partidul Naţionalist-Democrat, Secretariatul General), *Cuvântarea ţinută la Întrunirea Comitetului executiv al Partidului Naţionalist-Democrat de la 7 Aprilie 1933 * Cuvântarea de la Senat asupra Pactului cu Geneva * Cuvântarea de la Senat asupra proectului de conversiune*, Bucureşti, Tipografia ziarului „Universul", 1933.

Iorga, N., *Portrete şi amintiri*, Bucureşti, Editura Librăriei „Universala" Alcalay & Co., f.a. [1937].

Joanescu, G. G., *Pagini de istorie. Din trecutul partidelor noastre istorice*, Editura Partidului Social Democrat, f.a.

Madgearu, V. N., *Turtucaia economică. Patru discursuri parlamentare şi un cuvânt de încheiere de V. N. Madgearu, deputat*, Bucureşti, Editura „Dreptatea", f.a. [1928].

Idem, *Bazele nouei politici economice. cuvântările rostite de domnul Virgil Madgearu, Ministru Industriei şi Comerţului cu prilejul votării Legii pentru organizarea şi administrarea, pe baze comerciale, a întreprinderilor şi avuţiilor publice şi Legii pentru modificarea legii minelor din 4 Iulie 1924*, Bucureşti, Atelierele Grafice Socec & Co., S.A., 1929.

Manoilescu, Mihail, *Generaţia nouă şi politica veche. Discurs rostit în Senat la 27 Noemvrie 1936*, Biblioteca Revistei lunare „Lumea Nouă", director Mihail Manoilescu, Bucureşti, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului, Imprimeria Centrală, 1936.

Matei, Radu T., *Aspecte parlamentare. 1934-1935*, cu o prefaţă de George Fotino, Bucureşti, Tip. „I. C. Văcărescu, 1935.

Miclescu, Ioan G., fost deputat, *Monăstirea liberală şi Crisa morală (Articole apărute în ziarul „Epoca")*, Bucuresci, I. V. Socecu, 1901.

Micu, Constantin V., „Viaţa politică a unui sat din Năsăud", în *Sociologie românească*, anul II, nr. 9-10, Septembrie-Octombrie 1937, p. 459-465.

Mocanu, Gh. I., *Pacostea naţională. Câteva dovezi de cinstea, competenţa şi patriotismul Partidului Liberal colectate pentru edificarea opiniei publice*, Ploeşti, Tipografia „Rapid", D. Miricescu, 1929.

Mociorniţă, D., mare industriaş, *Educaţia şi rolul tineretului în viaţa economică a ţării. Conferinţă ţinută la 17 Aprilie 1935, la Oficiul de Educaţie a tineretului român*, Bucureşti, Tipografia ziarului „Universul", 1935.

Idem, *Problema elitelor sociale. Cum putem forma meseriaşi, comercianţi şi industriaşi de elită*, cu o prefaţă de Prof. Dr. Şt. Şoimescu, Administratorul Casei Şcoalelor şi a Culturii Poporului, Bucureşti, Editura Casei Şcoalelor, 1937.

Nedelcu, Florea, *De la Restaurație la dictatură regală. Din viața politică a României. 1930 - 1938*, Editura Dacia, Cluj, 1981.

Noica, Constantin, *Manuscrisele de la Câmpulung. Reflecții despre țărănime și burghezie*, notă asupra ediției de Vlad Zografi, București, Editura Humanitas, 1997.

Novăcescu, Ion, *Ion I. C. Brătianu și opțiunea occidentală a României (schiță la o biografie politică)*, Cluj-Napoca, Editura Mesagerul, 1996.

Opriș, Ioan, *Alexandru Lapedatu în cultura românească (contribuții la cunoașterea vieții politice și culturale românești din perioada 1918-1947)*, București, Editura Științifică, 1996.

Idem, *Alexandru Lapedatu și contemporanii săi*, Cluj-Napoca, Editura Albastră, 1997.

Idem, *Procesul ziariștilor „naționaliști". 22 mai-4 iunie 1945*, București, Editura Albatros, 1999.

Otu, Petre, Aurel Pentelescu, *Gheorghe I. Brătianu. Istorie și politică*, București, Editura Corint, 2003.

Papacostea, Cezar, prof. univ., deputat de Dorohoi, *Între doctrinele și practica politică a partidelor. Discurs rostit în ședințele Adunării din 13 și 14 Decembrie 1926 cu ocazia Răspunsului la Mesajul Tronului*, București, Imprimeria Statului, 1926.

Papacostea, Șerban, „Gheorghe I. Brătianu: istoricul și omul politic", în *Revista istorică*, serie nouă, tom 4, 1993, nr. 1-2, ianuarie-februarie (număr dedicat memoriei lui Gheorghe I. Brătianu, „marele istoric român căzut la datorie în anii represiunii comuniste" de către Institutul de istorie „N. Iorga", București), p. 19-32.

Pâslaru, George Gh., *1918 – 1940. România, așa cum a fost*, București, Editura „Muguri", 1940.

Păun, Ștefan, *Sistemul politic al României în secolul XX. Evoluția Partidului Național-Liberal în perioada 1918-1928*, București, Editura Fundației Culturale „Dimitrie Bolintineanu", 2000.

Peneș, Nicolae, *Dr. C. Angelescu. Povestea unei vieți*, București, Editura Monteoru, 1998.

Perie, Dorin, *De Roemeense liberalen en het liberalisme. Een geschiedenis van Roemenië (1918-1947)*, Amsterdam (Universiteit van Amsterdam), 1998 (rezumat teză de doctorat).

Petrașcu, N. N., *Evoluția politică a României în ultimii douăzeci de ani (1918-1938)*, București, „Bucovina", I.E. Torouțiu, 1939.

Pilescu, Dr. Al., *Discurs ținut la Discuția generală a Adresei de răspuns la Mesajul Tronului în ședința Senatului de la 8 Decemvrie 1931*, București, 1932.

Pillat, Dinu, *Itinerarii istorico-literare*, ediție alcătuită, prefață și bibliografie de George Muntean, București, Editura Minerva, 1978.

Pinçon, Michel, Monique Pinçon-Charlot, *Călătorie în marea burghezie*, traducere de Ioana Coșereanu, prefață de Mihai Dinu Gheorghiu, Iași, Editura Institutului European, 2003.

Platon, Alexandru-Florin, *Geneza burgheziei în Principatele Române (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea). Preliminariile unei istorii*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 1997.

**Politics and Political Parties in Roumania*, with 20 Photographs and a Genealogical Tree, 1936, International Reference Library Publishing Co., London.

Pop, Mihai, *Semnele formării unei noi burghezii bucureștene*, în „Sociologie românească", anul II, nr. 1, ianuarie 1937, p. 27-28.

Preda, Laur, *Figuri în relief*, cu prefața de Dr. Alex. Vaida Voevod fost Președinte al Consiliului de Miniștri, Iași, Tipografia „Presa Bună", 1936.

* *Programele Partidelor Politice din România*, București, Editura „Clujana", 1946.

* *Programul Partidului Național Liberal*, f.l., 1948.

Ralea, Mihai D., *Atitudini*, București, Editura Casei Școalelor, 1931.

Râpeanu, Valeriu, *I. G. Duca*, București, Editura Fundației PRO, 2004.

Rădulescu, Mihai Sorin, *Elita liberală românească (1866-1900)*, București, Editura All, 1998.

Rățoi, Tudor, *Partidul Național Liberal în Mehedinți (1875-1947)*, Craiova, Editura de Sud, 1999.

Rodan, Victor, Tudor Şoimaru, L. G. Legrel, *În halat şi în papuci*, prima serie, caricaturile de A. Dragoş şi I. Anestin, Bucureşti, Editura Vremea, 1933.

Rusenescu, Mihail şi Ioan Saizu, *Viaţa politică în România. 1922 - 1928*, Bucureşti, Editura politică, 1979.

Savu, Al. Gh., „Carol al II-lea şi partidele burghezo-moşiereşti (1930-1937)2, în *Studii. Revistă de istorie*, 2, tomul 20, 1967, extras.

Schmitter, Philippe C., „Reflections on Mihail Manoilescu and the Political Consequences of Delayed-Dependent Development on the Periphery of Western Europe", în Kenneth Jowitt (editor), *Social Change in Romania, 1860-1940. A Debate on Development in a European Nation,* Institute of International Studies, University of California, Berkeley, 1978, p. 117-140.

Scurtu, Ioan, *Istoria Partidul Naţional-Ţărănesc*, ediţia a II-a, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1994 (ediţia I în 1983).

Idem, *Ion I. C. Brătianu. Activitatea politică,* Bucureşti, Editura Museion, 1992.

Sihleanu, Severa, *Note şi desminţiri asupra „Amintirilor" D-nei Sabina Cantacuzino*, Bucureşti, Tiparul „Cartea Românească", 1938.

Simion, Natalia, „Structura social-politică a României în perioada interbelică (Contribuţii)", I şi II, în *Cercetări istorice* (serie nouă), anul III, 1972, Iaşi, p. 251-268 şi *Cercetări istorice* (serie nouă), anul V, 1974, Iaşi, p. 203-215.

Spinei, Victor (coord.), *Confluenţe istoriografice româneşti şi europene. 90 de ani de la naşterea istoricului Gheorghe I. Brătianu*, Iaşi, Universitatea "Al. I. Cuza", 1988.

Stahl, Henri, *Schiţe parlamentare*, Bucureşti, Editura „Naţionala" S. Ciornei, f.a.

Stănescu, Eugen, Iulia Stănescu, Gavriil Preda, *Liberalii. O istorie în date, documente şi personalităţi. 1875-1947*, Ploieşti, Editura Mectis, 1999.

Streitman, H. St., *Între da şi nu*, Bucureşti, Cultura Naţională, 1928.

Şeicaru, Pamfil, *Scrieri din exil*, vol. I, *Figuri din lumea literară*, ediţie îngrijită şi prefaţată de I. Oprişan, Bucureşti, Editura Saeculum I. O., 2002.

Idem, *Scrieri din exil*, vol. II, *Portrete politice*, ediţie îngrijită şi prefaţată de I. Oprişan, Bucureşti, Editura Saeculum I. O., 2002.

Şerban, Gabriel, „Situaţia internă a P. N. L. în perioada de opoziţie parlamentară (1929-1933)", în *Transilvania*, serie nouă, anul XXXII (CVIII), nr. 3, martie 2003, p. 68-71.

Ştirbu Gigel Sorinel, *Liberalismul românesc în anii 1930-1940*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2011.

Taşcă, Gheorghe, *Liberalism, corporatism, intervenţionism*, Bucureşti, 1938.

Tănăsescu, Florian, Nicolae Tănăsescu, *Constantin (Bebe) Brătianu – istoria P. N. L. La interogatoriu*, cuvânt înainte de Radu Ciuceanu, Piteşti, Editura Paralela 45, 2005.

Theodorian-Carada, Mariu, *Alegerile generale şi vechii liberali*, Bucureşti, Noua Tipografie profesională Dimitrie C. Ionescu, 1910.

Ţurlea, Petre, *Partidul Naţional Liberal Tătărescu*, Bucureşti, Editura Libra, 2001.

**Vespasian V. Pella – în slujba stiintei dreptului si a cauzei pacii*, ediţie îngrijită si studiu introductiv de: prof. univ. dr. Gheorghe Sbârna, Ploieşti, Editura Karta-Graphic, 2011

Voinea, Şerban, *Marxism oligarhic. Contribuţie şa problema desvoltării capitaliste a României*, Bucureşti, Editura I. Brănişteanu, 1926.

Vrânceanu, Costin, *O istorie a liberalismului politic în Prahova. 1875-1948*, Ploieşti, Editura Ploieşti-Mileniul III, 2007.

Zotta, Const. Gr. C., N. Tulceanu, *Partidele politice din România, istoricul şi programele lor*, Bucureşti, Tipografia „Revistei Geniului", 1934.

INDICE DE NUME DE PERSOANE

A

Aarebrot, Franck H. – 320, 654
Achim, C. – 53, 94, 472, 641
Adamescu, George – 288
Adamescu, Miltiade – 630
Adamovici, colonel – 572, 573
Aderca, Felix – 456, 461
Agraru, D. – 627
Agrigoroaiei, Ion – 576, 583, 651, 657
Alain – 79
Albu, Antoniu - 616
Albu, Corneliu – 572
Albu, Damian - 440
Albu, Nicu N. – 128, 341
Aldea, Dinu – 216, 413, 414
Aldea, Ilarie – 619, 623
Aldea, Mircea – 466
Alexandrescu, Anton – 221
Alexandrescu, Const. Grigoriu – 625
Alexandrescu, Gh., ziarist – 440
Alexandrescu, Gheorghe – 625
Alexandrescu, I. - 617
Alexandrescu, Ion – 649, 651
Alexandrescu, Mişu – 131, 177, 629
Alexandrescu, N. – 631
Alexandrescu, Nicolae – 579
Alexandrescu, Temistocle – 201
Alexandrescu-Roman, P. – 201, 230, 232, 233, 238, 239
Alexandrescu-Rigo – 167
Alexandrini, Alexandru – 200, 208, 211, 223, 228, 230, 293, 450
Alexianu, A. – 421
Alexianu, George – 84
Aligică, Dragoş Paul – 32, 119, 655
Alimănişteanu, Alexandru – 64, 65, 96, 200, 333, 335, 339, 421, 426, 494, 605
Alimănişteanu, Constantin – 285, 286, 293, 333, 339, 340,
Alimănişteanu, Dumitru – 208, 209, 211, 223, 228, 230, 232, 340,
Alimănişteanu, familia – 9, 181, 286, 336, 337, 339
Alimănişteanu, Sarmiza – 204, 282, 476
Alimănişteanu, Vasile – 254, 288, 339, 340
Alimănişteanu, Virgil – 333, 340, 494
Alhalel, Isac B. – 313
Algazi, Enric – 401, 462
Algiu, Al. – 333
Allardt, Erik – 30, 385, 650
Almond, Gabriel A. – 322, 323, 324, 331, 383, 589, 593, 649, 654
Althabe, Gérard – 322, 654
Anagnoste, I. – 440
Anastasescu, Dim. R. – 400, 630
Anastasiu, Al. – 293
Anastasiu, I. – 293
Anastasiu, Nae – 147, 627
Anastasiu, Ştefan – 517, 529
Andreescu, Dimitrie, ing. – 200, 201, 232, 233, 238, 241
Andreescu-Rigo, Th. – 201
Andrei, Petre – 54, 75, 80, 82, 113, 114, 126, 213, 269, 270, 414, 415, 448
Anestin, Alexandru I. – 377, 405, 411, 413, 457, 662
Angelescu, Constantin (doctor) – 10, 107, 121, 123, 128, 135, 143, 145, 157, 167, 168, 178, 181, 182, 200, 208, 210, 230, 253, 258, 272, 281, 284, 285, 286, 288, 293, 309, 318, 324, 373, 374, 375, 376, 377, 388, 421, 438, 445, 446, 459, 468, 470, 479, 485, 491, 522, 525, 526, 531, 566, 571, 604, 612, 641, 644, 657
Angelescu, I. N. – 39, 42, 62, 63, 66, 75, 530
Angelescu, Puiu – 230
Andronescu, Virgil P.- 7, 52, 53, 60, 76, 78, 79, 138, 272, 502, 503, 505, 515, 517, 531, 540, 541, 553, 641, 643
Anghelovici, George S. – 129, 310, 602, 630
Antipa, Grigore – 408
Antonescu, Eftimie – 23, 286, 641
Antonescu, Emanoil N. (Nolică) – 421, 580, 581,
Antonescu, G. G. – 82, 85

Antonescu, Ion – 37, 290, 354, 370, 402, 639
Antonescu, Lupu A. – 200, 491
Antonescu, Mihai – 533, 559, 560, 567,
Antonescu, Petre, arhitect - 479
Antonescu, Victor – 45, 135, 201, 210, 284, 286, 288, 293, 330, 380, 401, 479, 502, 605,
Arapu, Ilie – 238, 257
Arcadian, N. P. – 62, 63, 74, 641, 657
Ardeleanu, Ion – 20, 93, 97, 98, 180, 183, 185, 186, 189, 206, 209, 253, 290, 294, 339, 340, 351, 363, 366, 375, 378, 379, 380, 381, 451, 452, 536, 577, 612, 639, 654.
Argetoianu, Constantin – 116, 121, 122, 123, 139, 219, 281, 288, 350, 352, 353, 356, 363, 368, 378, 379, 431, 449, 450, 458, 459, 494, 501, 511, 523, 527, 528, 532, 551, 552, 553, 555, 556, 581, 638
Arghezi, Tudor – 404, 452, 533, 560, 561
Ariès, Philippe – 16
Arion, Dinu – 450
Armour, Ian D. – 322, 383, 651
Aron, Baicu – 622
Aron, Raymond – 303, 650
Aron, Robert – 36,
Arsenescu, Aurelian – 531
Arţăreanu, Dimitrie Th. – 111, 177, 198, 284, 286, 288, 289, 291, 456, 460, 474
Arţăreanu, M. – 223
Arţăreanu, Mihai (Take) – 177, 289, 421, 559
Antim, Ştefan – 35, 43, 269, 324, 327, 331, 384, 451, 644, 657
Asiminei, Constantin – 243
Assan, George – 286, 293
Atanasescu, Dem. – 456
Atanasiu, dr. – 513
Atanasiu, Ioan – 530
Atanasiu, Jean – 583
Atanasiu, Take – 94, 95, 126, 128
Athanasiu, din Cernavodă – 513
Athanasiu, Pompiliu – 630
Auboin, Roger – 45
Auer, Stefan – 86
Aurelian, P. S. – 344, 582, 584
Averescu, Alexandru – 39, 78, 95, 115, 165, 222, 299, 356, 405, 422, 433, 450, 487, 528, 563, 564, 592, 593
Axente, Tiberiu – 282, 318
Aznavorian, Hurmuz – 200, 201, 202, 208, 211, 216, 217, 218, 223, 225, 226, 227, 228, 230, 232, 240, 241, 286, 312, 413, 414, 641

B

Bacalbaşa, Constantin – 382, 570
Bacevavof, T. – 314
Badea, Nestor – 221
Baechler, Jean – 331
Baiulescu, Maria – 204
Ball-Rokeach, Sandra – 386
Balmoş, N. – 429
Baltazar, Camil – 456
Banciu, R. – 325
Bantaş-Herţa, Constantin – 530
Banu, Constantin – 53, 54, 103, 113, 115, 122, 125, 138, 192, 214, 216, 219, 282, 392, 396, 420, 421, 453, 501, 532, 533, 537, 538, 552, 554, 596, 597, 642
Barbu, Daniel – 254, 593, 650, 656
Barbu, Mihai – 530
Bardasare, E. – 533
Bariţiu, Septimiu – 305
Barkey, Karen – 325, 651
Barthélemy, Joseph – 74
Barthou, Louis - 205
Barzan, Ion Dinescu – 196, 200, 201, 317, 392, 420, 421, 422
Basarabescu, I. A. – 453
Batzaria, Nicolae – 419
Baudin, Louis – 35, 36, 655
Băbeanu, Pompiliu – 137, 164, 293, 631
Băbeanu, Tache – 164
Băcilă, Alexandru – 615
Băcilă, Ion C. – 478, 518, 635
Băcilă, Vartolomeu – 621
Băcilă, Vasile – 624
Bădărău, Mircea – 201, 293, 442
Bădescu, Amedeu – 206, 207, 209, 213, 223, 508
Băeşu, Petre – 535
Băicoianu, Constantin I. – 80, 286, 294

Băileanu, M. – 513
Bălan, Teodor – 478, 635
Bălăcescu, I. – 201, 293
Bălănescu, Nicolae – 293
Bălănescu, Remus – 158, 530
Bălănescu, Romulus – 530
Bălteanu, protoiereu – 515
Băncilă, I. Picu – 170, 614
Băncilă, Octav – 533
Bănescu, Honoriu – 171, 294, 397, 443
Bănescu, N. – 189, 201, 293, 305, 421, 478, 484, 641
Bănică, Mirel – 310
Bărbat, Nicolae – 615, 618
Bărbat, Virgil – 170, 428,
Bărnuțiu, Simion - 367
Bârcă, V. G. – 215, 238, 269, 447, 448
Bârcă, Vasile – 184, 605
Bârseanu, Andrei – 243
Bâzu, Sofia – 200
Beaulieu, Paul Leroy – 81
Beeti, Alex. – 341
Beiu-Paladi, Gh. – 70
Bejan, Anastasiu – 617
Bejan, Petre N. – 31, 108, 132, 144, 145, 146, 147, 148, 206, 207, 210, 244, 289, 357, 359, 377, 400, 423, 430, 469, 505, 507, 586
Bejan, Traian – 237
Belu Paladi, Gh. – 491
Bendix, Reinhard – 322, 383, 650
Bénéton, Philippe – 331, 650
Benn, David Wedgood – 385
Bentoiu, Annie – 244
Bentoiu, Aurelian – 31, 96, 100, 108, 166, 206, 208, 209, 223, 226, 228, 230, 233, 240, 254, 426, 641
Berberian, Traian – 230, 440
Berceanu, Mihail G. – 31, 129, 139, 149, 167, 168, 200, 215, 217, 223, 224, 225, 232, 233, 234, 235, 236, 238, 239, 279, 286, 287, 288, 289, 291, 292, 293, 307, 309, 310, 329, 390, 393, 456, 602, 630
Berceanu, Ion G. – 233, 518
Berend, Ivan T. – 46, 48, 651
Bérenger, Jean – 46, 651
Berger, Peter L. – 594
Berky, Josif – 305
Berkowitz, Israel B. (Asra) – 31, 37, 52, 95, 107, 109, 128, 139, 140, 141, 157, 167, 174, 178, 180, 182, 184, 189, 194, 201, 278, 279, 285, 289, 294, 338, 356, 391, 392, 399, 400, 401, 402, 426, 448, 462, 464, 465, 476, 478, 480, 481, 582
Berkowitz, Elly – 312
Bernard, Agoston - 305
Besnea, Nic. – 228
Beveridge, William, Sir – 36
Bibescu, Martha – 212
Bibescu, Valentin – 515
Bienaimé, Georges – 387, 569
Bideleux, Robert – 329
Birman, Iosif – 615
Birman, Sigmund – 167, 456
Bitoleanu, Ion – 44, 115, 213, 657
Blaga, D. – 513
Blaga, Lucian - 212
Bledea, Vasile – 170, 614
Blumel – 465
Blumenfeld, Kalman (Scrutator) – 416, 465
Bodea, Cornelia – 80, 657
Boedeanu, N. – 391
Boeriu, Ioan – 619, 624
Boeriu, Ion – 496
Boeriu, Gheorghe – 621
Boeriu, Nicolae – 615
Boeriu, Octav (Octavian) – 515, 621
Bochenski, J. M. – 585, 650
Bocu, Sever – 189, 356, 436, 486
Bocu, Vasile – 623
Bodea, I. – 616
Bodin, D. – 518
Bodnărescu, Vasile – 430
Bogdan, familia – 9, 363, 366, 368
Bogdan, Damian – 515
Bogdan, Ecaterina – 366
Bogdan, Filimon, avocat – 615
Bogdan, Ioan – 366,
Bogdan, Naşcu – 620, 624
Bogdan, Pan. – 628
Bogdan, preot – 631
Bogdan, Ştefan – 111, 136, 200, 366, 368, 605, 619, 640
Bogdan, Victor, notar public – 614

Bogdan-Duică, Gheorghe – 70, 124, 136, 170, 171, 190, 234, 366, 367, 368, 605
Bogza, Geo – 456
Bold, Emilian – 576
Bolintineanu, Dimitrie – 228
Borzea, Vasile – 305
Bosnief Paraschivescu, Nicolae – 131, 133, 177, 237, 629
Botez, Calypso – 204,
Botez, Demostene – 428
Botez, Ioan – 49, 238, 274, 276, 293, 344, 347, 411, 422, 506, 646
Botez, Nicolae – 139, 421, 604
Bottici, Chiarra – 496
Bottomore, Tom – 30, 382, 650
Boudon, Raymond – 326, 649
Bourdé, Guy – 15, 30, 650
Bourgeois, Leon – 78
Bozóki, Andras – 510
Brabeţeanu, Marcel, inginer – 177, 629,
Bradu, E. – 561
Braçay, Réné – 174
Bragalia, Ferd. – 293
Brandmann, Arnold – 176, 313
Brant, Réné – 465
Braud, Philippe – 117, 650
Brass, Tom – 86
Brăescu, Al. – 137
Brăescu, Gh. – 456
Brănişteanu – 416
Brătăşanu, Pavel – 247,
Brătescu, Iancu – 140
Brătescu, Liviu – 658
Brătescu-Voineşti, Alexandru – 597
Brătianu, Constantin, general – 342
Brătianu, Constantin (Bébé) – 31, 98, 100, 107, 111, 136, 145, 146, 167, 174, 333, 342, 352, 356, 411, 520, 566, 605, 662
Brătianu, Constantin (Dinki) – 334
Brătianu, Constantin I. C. (Dinu) – 37, 49, 52, 72, 106, 107, 108, 109, 114, 121, 122, 133, 136, 142, 146, 147, 167, 173, 190, 198, 201, 205, 206, 208, 210, 211, 240, 273, 274, 283, 284, 285, 286, 288, 289, 290, 293, 330, 333, 334, 335, 337, 339, 342, 348, 349, 350, 427, 465, 475, 479, 487, 488, 489, 490, 557, 564, 565, 566, 584, 605, 612, 613, 639, 646
Brătianu, Dan – 334
Brătianu, Dumitru – 493, 582, 635
Brătianu, Elena – 519
Brătianu, Eliza (Elisa) – 188, 203, 286, 381, 476, 478, 479, 480, 481, 486, 488, 566, 613, 639
Brătianu, familia – 9, 10, 25, 116, 130, 159, 167, 189, 208, 251, 253, 257, 274, 286, 332, 333, 334, 335, 336, 338, 340, 342, 362, 370, 373, 380, 476, 482, 484, 487, 490, 514, 516, 525, 566, 573, 593, 597, 612, 635, 639, 640, 658
Brătianu, Gheorghe – 11, 43, 51, 60, 67, 68, 72, 78, 79, 88, 106, 107, 114, 138, 153, 178, 179, 192, 202, 213, 216, 217, 218, 231, 246, 266, 270, 277, 286, 289, 292, 306, 333, 334, 347, 351, 357, 379, 410, 411, 413, 414, 437, 442, 446, 479, 488, 489, 490, 491, 501, 503, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 530, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 542, 543, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 571, 573, 574, 575, 578, 579, 580, 583, 584, 585, 586, 596, 612, 613, 636, 642, 643, 646, 649, 661
Brătianu, Ion C. – 53, 94, 112, 113, 120, 228, 257, 273, 274, 334, 335, 339, 341, 344, 348, 425, 437, 476, 477, 478, 487, 488, 489, 490, 492, 493, 494, 512, 528, 542, 559, 598, 635, 636, 643, 645, 647
Brătianu, Ion I. C. (Ionel) – 10, 23, 24, 25, 26, 42, 51, 52, 58, 69, 70, 86, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 101, 104, 110, 111, 112, 114, 115, 116, 118, 119, 120, 121, 122, 126, 128, 129, 132, 134, 137, 138, 142, 143, 144, 149, 168, 173, 174, 175, 178, 180, 188, 193, 195, 203, 205, 206, 207, 208, 213, 216, 218, 225, 226, 234, 253, 257, 268, 275, 282, 284, 285, 286, 291, 293, 318, 320, 321, 334, 335, 341, 342,

344, 345, 353, 354, 358, 359, 361, 363, 369, 370, 373, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 387, 394, 396, 398, 400, 401, 402, 410, 411, 415, 417, 425, 431, 433, 436, 437, 444, 445, 446, 448, 450, 451, 455, 456, 459, 461, 464, 474, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 497, 502, 503, 504, 505, 507, 508, 510, 511, 514, 515, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 528, 532, 540, 542, 544, 547, 551, 557, 562, 563, 566, 569, 573, 574, 575, 579, 582, 584, 585, 592, 596, 602, 612, 613, 639, 641, 642, 643, 644, 645, 647, 649, 660, 662
Brătianu, Maria (Măriuţa) – 337, 338,
Brătianu, Pia – 203, 339, 488, 493, 495
Brătianu, Pia (Leliţa) – 339,
Brătianu, Tatiana – 336, 337
Brătianu, Vintilă – 39, 42, 44, 45, 49, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 66, 67, 74, 75, 96, 97, 101, 102, 104, 110, 111, 114, 115, 116, 118, 119, 121, 122, 123, 129, 135, 137, 150, 151, 168, 170, 171, 176, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 203, 205, 208, 212, 213, 214, 215, 217, 219, 220, 222, 232, 238, 257, 258, 271, 274, 275, 279, 280, 281, 284, 286, 288, 308, 309, 313, 319, 321, 334, 335, 340, 342, 343, 355, 366, 370, 374, 380, 388, 394, 395, 396, 398, 399, 402, 405, 406, 409, 410, 411, 417, 419, 420, 421, 424, 429, 431, 448, 451, 458, 460, 464, 478, 479, 480, 485, 487, 488, 493, 495, 502, 506, 507, 511, 512, 513, 514, 516, 517, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 526, 527, 530, 531, 538, 540, 541, 550, 551, 562, 568, 571, 573, 574, 575, 583, 585, 586, 590, 591, 595, 596, 597, 599, 602, 612, 628, 635, 642, 644, 648, 659
Brătianu, Vintilă V. (Vintilică) – 334, 335
Brâncoveanu, Basarab C. – 285
Brâncoveanu, Constantin – 434
Brâncoveanu, Ioan – 616
Bréchon, Pierre – 28, 56, 117, 248, 329, 508, 594, 650
Brentano, Lujo – 261, 373
Brown, Victoria F. – 87, 88
Brunea-Fox, F. – 175
Bücher, Karl – 76, 80
Budişteanu, Radu – 449, 515
Budurescu, Nicolae – 161, 211, 228, 230, 289, 330, 450, 642
Bujoi, inginer – 294
Bulei, Ion – 20, 367, 390, 392, 399, 402, 417, 430, 640, 649, 651, 655.
Bulgaru, Valeriu – 179, 347, 516, 538, 545, 559
Bumbeşti, Gheorghe – 595, 642
Burilleanu, Mihai – 201, 284, 285, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414
Burke, Peter – 326, 650
Bursan, Constantin – 123, 230, 286, 616
Buruiană, Gheorghe – 618
Buruiană, Ovidiu – 35, 114, 119, 130, 133, 138, 141, 179, 274, 278, 309, 311, 343, 386, 404, 434, 445, 482, 498, 506, 510, 511, 513, 519, 521, 543, 565, 651, 657
Buşilă, Constantin – 200
Buteanu, Aurel – 66, 171, 271, 550
Buţureanu, C. V. – 85
Buzatu, Gheorghe – 118, 205, 207, 208, 210, 280, 556, 564,565, 570, 655
Buzea, Octavian – 438, 474
Buzdugan, Gheorghe – 178, 332, 347, 408
Byrnes, Robert F. – 325, 652

C

Calcan, Gheorghe – 355, 372, 658
Calciu, D. – 629
Calciu, Ilie – 201
Calciu, P. – 630
Callimachi, I. – 281, 294
Callimachi, Scarlat – 449
Cancicov, Mircea – 208, 210, 230
Candrea, Vasile – 234, 624
Cantacuzino, C. – 335
Cantacuzino, Grigore – 405
Cantacuzino, Ioan – 583
Cantacuzino, Matei Gh., arhitect – 515, 516, 529, 538, 553, 554, 558, 561,

Cantacuzino, Sabina – 116, 203, 341, 342, 377, 476, 488, 491, 495, 511, 518, 519, 523, 524, 525, 527, 528, 562, 566, 639, 662
Cantacuzino-Paşcanu, Al. – 200
Capeţineanu, deputat – 222
Carada, Eugeniu – 53, 119, 228, 491, 647, 657.
Carada, Mariu Theodorian – 53, 119, 482, 641, 647, 662.
Caragiale,I. L. – 394, 532
Caranfil, George - 44
Caribol, Al. – 293
Carol I – 25, 434, 512, 542, 559, 582, 598,
Carol al II-lea – 21, 27, 36, 37, 59, 70, 136, 172, 183, 185, 190, 193, 209, 230, 231, 283, 284, 290, 308, 312, 334, 349, 351, 369, 371, 378, 379, 403, 409, 413, 425, 430, 437, 449, 466, 467, 490, 491, 497, 501, 505, 510, 511, 512, 513, 514, 520, 522, 524, 528, 533, 536, 539, 542, 549, 550, 552, 555, 564, 567, 568, 569, 571, 572, 574, 575, 578, 579, 583, 584, 585, 586, 592, 596, 639, 644, 653, 659, 662, 669
Carol, Babos – 305
Carol, Réthy – 305
Carp, Anton – 531
Carp, M. – 583
Carp, P.P. – 193, 327, 470, 534
Carp, Radu – 35, 80
Castambeys, Marios – 324
Castano, Maria – 204
Castellan, Georges – 382, 652
Castillejo – 36
Castocopol, Ion – 286
Catelly, Em. – 294
Cazaban, Alexandru – 397, 426
Cazacu, Petru – 96, 184, 422, 604
Cazzavillan, Luigi – 418
Călinescu, Armand – 213, 222, 290, 416, 467
Călinescu, George – 400, 452, 453, 456, 561
Călinescu, Matei – 263, 597, 652
Călugăru, Ion – 453, 456
Cămărăşescu, George (Georgică) – 159, 513
Cătuneanu, Mircea – 572
Cătuneanu, N. – 627
Cătuneanu, Radu – 456
Cătuneanu, Sache - 531
Cătunescu, Ion – 216, 228, 421
Cărpinişan, N. – 305
Cărpinişan, Simion – 616
Câmpeanu, Grigore – 622
Câmpeanu, Radu – 223
Câmpeanu, Romul - 622
Cândea, Gavrilă - 435
Cândea, Romulus (Romul) – 160, 161, 604
Cândea, Valeriu – 622
Cecropide, Bartolomeu (Bartu) – 396, 418, 440, 582
Ceplac, Ion – 426
Cerescu, avocat – 515
Cernat, George – 421
Cernat, Gheorghe – 619
Cernaţescu, N. – 200
Cernăuţeanu, T. – 429
Cicio-Pop, Ştefan – 459
Ciorăneanu, P. – 453
Ciugureanu, D. – 185
Ciupercă, Ioan – 271, 292, 383, 386, 509, 519, 653, 658
Chaies, Rose – 401
Chapman, James – 385
Charaudeau, Patrick – 386
Charle, Christophe – 256
Chartier, Roger - 40
Châtelet, François – 56, 248, 650
Chendi, Ilarie – 597
Cherkaoui, Mohamed – 326, 649
Chevalier, Michel – 83
Chifu, Constantin – 535
Chirculescu, G. N. – 239
Chirculescu, N. D. – 24, 96, 121, 135, 141, 143, 170, 171, 200, 201, 225, 234, 239,253, 319, 330, 343, 347, 349, 350, 351, 352, 415, 448, 504, 577, 604, 605, 642, 643.
Chirculescu, familia – 9, 350
Chiriac, C. – 507
Chiriac, Fr. – 233, 630
Chiriac, Teodor – 618
Ciat, Nicolae – 572
Cicio-Pop, Ştefan – 459

Cioban, Ludovic – 619
Cioban, Virgil – 305
Cioculescu, Şerban – 400, 456, 532, 598, 641
Cioran, Emil – 456, 561
Ciorbea, Aurel – 621
Ciorbea, Valentin – 138, 175, 292, 314, 480, 503, 658
Cioroiu, Mircea Ştefan – 115
Ciugir, Ion – 572
Cipăianu, Gheorghe (George) – 135, 169, 172, 176, 191, 201, 210, 286, 330, 490, 496, 605, 619
Ciudin, Gheroghe – 530
Chistol, Aurelian – 19, 658
Cibilia, Vasile – 36, 85, 658
Ciobanu, Ştefan – 478, 533, 537, 553
Ciobanu, Vasile – 92, 311, 316, 509, 657
Cioc, Dimitrie, ing. – 201, 513, 537, 554
Ciura, M. – 211
Choi, Jaepil – 496
Clarnet – 453
Clémanceau, Georges – 78, 380
Climescu, Constantin – 344
Cliveti, Gheorghe – 18, 94
Clogg, Richard – 382, 652
Clopoţel, Ion – 367, 368, 639, 658
Coandă, C. – 379
Cocea, N. D. – 404
Cociaş, Const. G. – 285
Cocks, John K. – 383, 652
Cocks, Paul M. – 322, 383, 654
Codreanu, Emil – 440
Codreanu, Mihai – 533
Coenen-Huther, Jacques – 383, 650
Colfescu, N. – 518
Colorian, Radu – 200, 232, 238
Colpaz – 171
Coman, Augustin – 619, 624
Coman, profesor – 174
Coman, Florea – 616, 622
Comarnescu, Petre – 366, 456, 639
Condrus, Mihail – 162, 201, 206
Corlăţeanu, Ionel – 443
Corlăţeanu, Z. – 628
Corteanu, Andrei – 51, 54, 67, 268, 328, 659
Condlife, J. B. – 36, 77
Constant, Benjamin – 37, 74, 82
Constantinescu, Alexandru C. (Porcu) – 44, 80, 96, 115, 116, 122, 163, 170, 171, 178, 253,
271, 352, 353, 416, 421, 431, 432, 491, 533, 536
Constantinescu, Alexandru (Arad) - 614
Constantinescu, Athanasie - 512
Constantinescu, Constantin A. (Atta) – 286, 353, 536, 538, 554, 556, 564
Constantinescu, D. - 627
Constantinescu, familia – 9, 352
Constantinescu, Floru – 531
Constantinescu, Gh. V – 201, 238, 241
Constantinescu, G. – 629
Constantinescu, Gh. - 629
Constantinescu, Ion – 268, 269, 639
Constantinescu, I. V. - 628
Constantinescu, Marin - 625
Constantinescu, Mitiţă – 39, 42, 59, 62, 63, 64, 65, 67, 75, 80, 85, 123, 215, 218, 219, 225, 283, 413, 414, 421, 450, 616, 643, 657, 659
Constantinescu, M. - 629
Constantinescu, Nicolae (ziarist) – 67, 170, 216, 413, 414, 421, 458, 503, 569
Constantinescu, Nicu – 375, 376, 446, 531
Constantinescu, O. - 560
Constantinescu, Pompiliu – 456
Constantinescu, R. – 627
Constantinescu, Sotir - 440
Constantinescu, Tancred – 39, 63, 92, 121, 136, 167, 183, 200, 201, 213, 201, 253, 273, 281, 283, 286, 293, 330, 404, 405, 409, 414, 421, 479, 572, 605
Constantinescu, Titus – 309
Constantinescu-Bordeni, N. – 143, 144, 145, 147, 505, 515, 517, 531, 536, 553, 554, 556, 567
Constantinescu-Frunză - 429
Constantinidi-Zamfira, D. - 145
Corbescu, Dan – 200, 228
Corbescu, Eliza – 380
Corbescu, Gheorghe (George) Matei – 201, 228, 380, 392, 401,
Corneanu, Cornel – 135, 139, 604, 605
Coroamă, M. – 429

Coroiu, Aurel - 618
Coroiu, profesor – 200, 201
Cosma, Aurel (Traian) – 173, 356, 361, 605, 659
Cosma, familia – 9, 361,
Cosma, Ghizela – 203,
Cosma, Aurel (jr.) – 235, 361, 362, 619
Cosma, Nerva Traian – 468
Coste, Iuliu – 517, 536, 537
Costea, Ioan - 619, 623
Costea, M. - 159
Costea, Traian – 617, 623
Costin, I. – 441
Costin, Maximilian – 453
Costinescu, Adina – 286, 335
Costinescu, Emil – 128, 158, 254, 284, 285, 335, 341, 357, 496
Costinescu, familia – 9, 337, 341
Costinescu, Ion – 96, 107, 135, 136, 137, 139, 140, 149, 161, 162, 167, 168, 201, 208, 210, 225, 226, 237, 238, 284, 286, 288, 289, 290, 369, 450, 456, 460, 605
Costinescu, Mircea – 230
Costinescu, Victor - 616
Costui, Maximilian – 124
Coşbuc, George – 83, 85, 243, 474
Cotoş, N. – 429
Cotrutz, Gr. – 285
Coudenhove-Kalergi, conte – 77
Craig, Gordon A. – 47, 652
Crainic, Nechifor – 416, 639
Crainic, Simion – 620
Crăciun, Raul – 200, 450
Crăiuţu, Aurelian – 32, 656
Creangă, C. D. – 64, 281, 474
Creangă, Ion – 424
Creţeanu, Constantin – 327
Creţoiu, Ionel – 144, 148, 577
Creţu, Aurel – 618
Creţu, Gheorghe – 200, 238
Creţu, Miron – 619
Creţu, Nicolae – 85, 616
Cretzulescu, Nicolae. Dr. – 157
Crihan, Al. – 513
Cristea, Gh. – 628
Cristea, Ioan – 618
Cristea, Miron, patriarh – 318, 379, 417
Cristea, M., notar public – 615
Cristea, Stavre – 632
Cristea, V. – 618
Cristescu, Al. – 631
Cristescu, C. I. – 625
Cristescu, Gh. – 371
Cristescu, Gheorghe – 625
Cristescu, Fl. – 631
Cristescu, Traian – 518
Cristescu, Vasile – 518
Cristofovici, S. – 233, 238, 241
Criveţ, Panainte – 137, 139, 161
Cudalbu, Teodor – 36, 59, 659
Culacov, I. – 560
Culianu, Raoul V. – 397
Culic, Nicolae – 381, 643
Cuza, A. C. – 159, 172, 179, 180, 188, 371, 564, 636
Cuza, Alexandru Ioan – 563, 669
Cuzin, Al. – 313
Cuzminshi (Kuzminsky), Pavel (Paul) – 72, 421

D

Dafin, Ion – 180, 344, 345, 346, 525, 649
Daia, Alexandru – 200
Daly, M. Joan – 305
Damé, Frédéric – 400
Damian, Mircea – 418, 456
Dan, Emanoil (Em.) – 168, 201, 286, 288, 293, 456, 605
Dan, Gheorghe - 629
Dan, Ioan – 616, 618, 623
Dan, Partenie – 179, 305, 496, 621,
Dan, Sergiu – 453
Danielopol, George – 201, 285, 341, 420
Dandea, Emil, dr. – 124, 242, 243, 475, 496, 616, 622, 647
Dascălu, Nicolae – 392
Daschievici, Eugen – 237, 238
Daschievici, Vasile – 558
Daşcovici, N. – 582
Dauş, Ludovic – 313
Davidescu, N. – 215, 216, 325, 452, 625
Davidsohn, Jacques – 440
Dănescu, D. – 446, 531
Delaisi, Francis – 46, 652

De Flers, Robert – 462
DeFleur, Melvin L. – 386
Deleanu, Gh. C., inginer – 516, 517, 554, 556
Delwit, Pascal – 17, 42, 48, 656
Demetrescu, Eugen – 36, 84, 643
Demetrescu, Mihai – 124, 237
Demetrescu-Brăila, V. – 343, 495, 645
Denni, Bernand – 30, 650
Dewey, Evelyn – 85
Dewey, John – 85,
De Erney, Arpad – 312
De Martonne, Em. – 481
De Waele, Jean-Michel – 17, 27, 47, 48, 50, 592, 652
Diaconu, Dumitru – 616
Diaconu, Emil – 238
Diaconu, Ion – 535
Diaconescu, Emil – 179, 347, 526, 533
Diaconescu, I. – 440,
Diaconescu, Ioan M. – 577
Diaconescu, Gică – 201
Diaconescu, N. – 309
Diamandi (Diamandy), Gheorge (George / Georges) – 196, 420, 583
Diamandi, Sterie – 96, 213, 474, 493, 515, 592, 639
Dianu, Romulus – 453, 570, 575
Dianu, Nicolae – 463
Diehl, Charles – 481
Dima, D. – 200, 400
Dimitriu, Anton – 289
Dimitriu, C. A. – 445
Dimitriu, Constantin D. – 121, 128, 135, 193, 195, 197, 198, 201, 202, 210, 225, 237, 238, 330, 347, 363, 421, 442, 458, 485, 604
Dimitriu, D., la Iaşi – 179
Dimitriu, Dumitru – 364
Dimitriu, familia – 9, 356, 363, 364
Dimitriu, Ion. D. – 363
Dimitriu, Sergiu – 184, 639
Dimitriu, Victor – 230
Dinu, Apostolache – 440
Dinu, Valeriu – 37, 51, 77, 269, 318, 415, 524, 612, 640, 645
Djuvara, Alexandru G. – 343, 381, 394, 647.
Djuvara, Mircea – 57, 58, 69, 176, 200, 201, 203, 204, 210, 216, 237, 238, 308, 333, 343, 381, 413, 421, 450, 464, 484, 493, 643.
Dobó, Ferencz – 305
Doboş, Filaret – 160, 429
Dobrescu, Al. – 210
Dobrescu, Aurel – 408, 412
Dobrescu, Caius – 260, 327
Dobrescu, C. – 625
Dobrescu, Constantin – 143, 144, 145, 146, 147, 148, 162, 206, 207, 208, 292, 302, 469, 505, 577, 638
Dobrescu, Dem. I - 406
Dobrescu, Gh. – 238, 241
Dobrescu, Paul – 502, 503, 605
Dobrescu, Radu – 232
Dogan, Mattei – 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 318, 659
Domenach, Jean-Marie – 385
Donescu, Alexandru G. – 167, 168, 208, 284, 286, 288, 368, 369, 455, 456, 459, 460, 511, 605
Donescu, Constantin A. (Titi) – 368, 417, 457, 458, 459, 460, 461, 659
Donescu, familia – 9, 363, 368, 457, 460
Donescu, Vladimir A. – 368, 369, 455, 456, 457, 460
D' Ormesson – 465
Dongoroz, vintilă – 201, 226
Dorna, Alexandre – 385
Dorofteiu, Aurel – 429
Dorojan, Gh. – 201
Dragomirescu, Alexandru – 355
Dragomirescu, Mihail – 397, 399, 413, 414
Dragomirescu, Gh. N. – 317
Dragomirescu, Petre – 536, 537
Dragomirescu, Remus – 630
Dragoş, A. – 377, 451, 662
Dragoş, Ştefan – 623
Dragoş, Teofil – 605, 617
Dragu, C. Gh. – 200
Dragu, Ion, ing. – 201
Dragu, Ion (Jean), ziarist – 354, 428, 451
Drăghicescu, Dimitrie – 44, 52, 56, 60, 66, 69, 80, 97, 117, 119, 122, 203, 251, 265, 270, 321, 323, 353, 643, 652

Drăghici, N. – 440
Drăghici, Petre – 270, 639
Drăgulescu-Dralex, Al. – 448, 449
Drăgulinescu, A. – 23, 484
Dreyfus, I. – 465
Dubarry, Albert – 408
Dubois, Ernest – 348, 492
Du Bouchet – 465
Duca, George – 456
Duca, Grigore – 201, 211
Duca, I. G. – 26, 42, 45, 46, 49, 51, 52, 53, 54, 56, 57, 63, 73, 92, 96, 110, 111, 113, 114, 115, 116, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 128, 129, 132, 133, 135, 136, 138, 140, 141, 143, 144, 146, 148, 149, 155, 157, 158, 161, 164, 167, 168, 170, 171, 172, 174, 176, 178, 183, 185, 189, 190, 191, 192, 193, 195, 198, 201, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 211, 214, 219, 221, 222, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 231, 232, 234, 235, 237, 238, 240, 254, 272, 273, 274, 279, 281, 282, 284, 286, 288, 293, 316, 321, 330, 347, 357, 366, 370, 374, 378, 379, 380, 387, 388, 395, 396, 398, 402, 403, 404, 410, 411, 415, 416, 417, 418, 421, 422, 423, 436, 438, 447, 448, 450, 451, 453, 456, 459, 562, 463, 464, 469, 470, 474, 479, 480, 484, 485, 488, 489, 490, 491, 492, 494, 495, 496, 497, 503, 504, 506, 507, 512, 515, 525, 527, 531, 538, 541, 543, 550, 551, 552, 553, 555, 556, 558, 562, 568, 573, 583, 584, 586, 596, 599, 604, 605, 621, 637, 638, 639, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 661
Duca, Nadia – 527
Duculescu, D. – 629
Duculescu, Victor – 450
Dudaş, Vasile – 361
Dumbravă, Radu – 450
Dumitrescu, Anastase – 619
Dumitrescu, Barbu – 225, 230
Dumitrescu, Cornel – 620
Dumitrescu, Dorel – 230
Dumitrescu, G. – 429
Dumitrescu, Gr. – 627
Dumitrescu, Grigore – 201, 225, 627
Dumitrescu, Ioan - 615
Dumitrescu, Ioana – 350,
Dumitrescu, Iancu – 625
Dumitrescu, Ion, lucrător – 631
Dumitrescu, Ion I. – 233, 236, 238, 241
Dumitrescu, I. M. - 201
Dumitrescu, Leonida – 123
Dumitrescu, M. – 560
Dumitrescu, Mihail – 616
Dumitrescu, N. – 415
Dumitrescu, Nicolae – 625
Dumitrescu, P. – 200
Dumitrescu, Puiu - 578
Dumitrescu, Ştefan I. – 84
Dumitrescu, Vasile – 201
Dumitrescu, Vasile, comerciant – 630
Dumitrescu-Agraru – 513
Dumitrescu-Dunăre, avocat – 572
Dumitrescu-Pârvu, C. – 615
Dumitrescu-Procopiu, Ion – 286
Dumitrescu-Militari, Ion – 286
Dumitriu, C. – 179
Dumitriu, I. - 629
Dumitriu, Paul – 400
Dumitriu, Victor – 518
Dunca, Eugen – 138, 616
Dunca, Ioan Ioan – 616
Dunca, Ştefan – 616
Dunca, Vasile – 616
Dunka, Gheorghe I. – 446, 531, 554, 572, 577
Durand, Henri – 401
Durandin, Catherine – 55, 76, 652.
Durkheim, Émile – 590
Durma, Mircea – 44, 532
Duscian, I. – 85
Duţu, Mircea – 360, 504
Duverger, Maurice – 28, 117, 508

E

Economu, Theodor – 440
Edgar, William Joseph – 382, 652
Eftimiu, Victor – 353, 418, 597, 659
Eldersveld, Samuel J. – 248
Eliade, Mircea – 456, 461
Eliade, Pompiliu – 284
Ellul, Jacques – 385

Emandi, Emil – 200
Eminescu, Mihai – 70, 255, 272, 470
Enacovici, Titus – 416
Engliš, Karel dr. – 85, 659
Enescu, C. – 150, 161, 182, 270, 659
Enescu, George – 470
Enescu, I. D. – 659
Enescu, Mihail – 281
Enescu, Traian – 625
Enuţă, Enuţă – 441
Epurescu, Bazile – 140
Eraclide, Xenofon – 179, 347, 515
Euken, Walter - 80
Eustace, Nicole – 256
Evian, Ion – 44

F
Fabius, Ştefan – 170, 515, 536, 621
Fagure, Emil – 229, 465
Fărcăşanu, Mihail – 37, 62, 70, 75, 83, 88, 174, 223, 233, 236, 238, 241, 244, 257, 339, 415, 644
Fântânaru, Petru – 344
Fedorca, I – 211
Fehmi, Mahmud Mustafa – 313, 314
Fekete, Nagy Adalbert – 305
Ferdinand, rege al Romniei – 118, 212, 284, 380, 387, 434, 467, 482, 512, 523, 528, 540, 542, 569, 585
Filip, Juliu – 305
Filipescu, Alex. I. – 285
Filipescu, Grigore N. – 331, 659
Filipescu, Mişu - 630
Filipescu, Nicolae – 332, 492
Filitti, Ioan C. – 43, 268, 636, 659
Filitti, Nicolae T – 131, 285, 286, 288,
Filon, St. – 440
Finkelstein, Rubin – 152
Finţescu, I. N. – 170, 222, 224, 225, 227, 228, 229
Fischer Galati, Stephen – 87, 321, 652
Fischer, proprietar – 313
Fisichella, Domenico – 40
Flaubert, Gustave – 266
Flondor, Iancu – 185, 187, 430
Flondor, Gheorghe – 515
Flondor, N. – 429
Flood, Christopher G. – 496
Florescu, Constantin – 377
Florescu, Gh. – 560
Florescu, Gh. I. – 659
Florescu, Grigore – 518
Florescu, Ioan (Jean) Th. – 11, 29, 168, 203, 353, 382, 387, 437, 458, 468, 485, 496, 506, 507, 511, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 584, 585, 586, 637, 639
Florescu, Ion – 473, 659
Florescu, Jack – 341
Florescu, maior – 237
Florescu, Mihail – 296, 365, 659
Florescu, N. – 625
Florescu, Radu – 485
Florescu, R.R. – 87, 650
Florian, F. B. – 44,
Florian, Felician - 617
Florian, I. – 201
Florian, Ilie – 615
Floroi, Ion – 419
Floroiu, I. – 201, 211, 230
Flottes, Pierre – 78, 79
Focşan, George (*Cioacă*) – 126, 440, 631
Focşăneanu, Saul – 201, 629
Fodor, Dumitru – 618
Fodor, Petru – 170, 614
Forţu, Grigore – 563
Foucault, Michel – 27, 40, 118, 650
Fotescu, Gogu C. – 143, 144, 505
Fotino, Gheorghe I. – 23, 31, 58, 107, 108, 131, 144, 174, 175, 200, 237, 238, 317, 342, 478, 479, 480, 642, 644, 660
Franasovici, Richard – 10, 111, 123, 128, 129, 135, 158, 164, 175, 210, 213, 254, 286, 312, 330, 356, 373, 377, 378, 379, 401, 470, 502, 533, 551, 605, 631.
Frâncu, Amos – 515
Frâncu, Ioan – 615, 624
Freyer-Macola, Danuta – 17, 50
Friedman, Milton – 35
Frigator, Mircea – 133, 201
Fronda (Fronnda), Alexandru – 466
Fruma, Ion – 490
Fundăţeanu, C. – 228
Furculescu, N. – 228, 230, 233, 238, 421

Furtună, Horia – 43, 69, 421, 451, 459, 484, 513, 515, 516, 532, 545, 552, 560, 561, 562

G

Gabor, Gheorghe – 239, 352
Gabrea, Iosif – 518
Gafencu, Grigore – 61, 174, 213, 222, 401, 403,414, 543, 639
Galaction, Gala – 404, 518, 639
Galiatzos, Aristotel – 380
Galoş, I. – 211
Gane, Nicu – 344, 597
Gane, P. – 44
Gane, Titu, doctor – 172, 210, 234, 237, 475, 496, 571
Gangopol, C. – 450
Garoflid, Constantin – 446
Gassan, Richard – 256
Gaşpar, M. – 367
Gauchet, Marcel – 331
Gavanescul (Găvănescu), Ion – 53, 85, 659
Gavrilescu, Adrian – 382
Gavrilescu, Henrieta – 204
Gavriliu, Iorgu – 239
Gălăşescu-Pyk, D. – 421
Gârboviceanu, Petre – 137, 164, 188, 203, 230, 284, 318, 491, 605, 645
Gellner, Ernest – 86
Georgescu, Bibi - 397
Georgescu, Constant – 39, 201, 224, 225, 237, 238, 282, 286, 318, 421, 422, 450, 451, 453,644, 659.
Georgescu, C. (ziarist) – 141
Georgescu, Costin I. – 219, 226, 540
Georgescu, G. I. - 627
Georgescu, George N. – 63
Georgescu, Florica - 204
Georgescu, Marius – 201, 230
Georgescu, M. - 625
Georgescu, N. – 616
Georgescu, Niculae – 625
Georgescu, Spiridon - 629
Georgescu, Stoian – 396
Georgescu, Ştefan – 429
Georgescu, Valer – 629
Georgescu, Vlad – 650, 652
Georgescu-Tistu, N. – 636
Georgian, Pamfil C. – 490
Georgiev, Plamen K. – 383, 652
Gerota, C. – 201, 230
Ghelmegeanu, Mihail – 213, 290, 400
Gheorghiade, Constantin – 269
Gheorghiade, Elena – 204
Gheorghiu, Ath – 344
Gheorghiu, avocat – 163
Gheorghiu, George (Georgel / G.) – 208, 230, 281,
Gheorghiu, Mihai Dinu – 256, 510
Gheorghiu, N. – 422
Gheorghiu, N., avocat – 627
Gheorghiu, Octavian – 616, 631
Gheorghiu, P. – 625
Gheorghiu, Stelian – 625
Gheorghiu, Şt. – 518
Gheorghiu, V. – 628
Ghermani, Menelas – 450
Gheţu, Zoe – 84
Ghiaţă, familia – 9, 129, 133, 358, 359,
Ghiaţă, Ion – 131, 132, 133, 358
Ghiaţă, Petre I. – 8, 22, 72, 96, 130, 131, 132, 133, 134, 145, 148, 161, 177, 200, 201, 205, 206, 208, 210, 213, 215, 216, 223, 224, 278, 336, 337, 358, 359, 385, 389, 450, 491, 523, 586, 594, 639, 644
Ghiţescu, Gh. – 537, 538, 553, 554
Ghiţescu, Petre – 376
Ghica, Alexandru – 374
Ghica, Eduard – 180
Ghica, Dimitrie – 344
Ghica (Ghika), Ion (Iancu) – 84, 93, 228, 635
Ghica, Jean Th. – 285
Ghica-Budeşti, Ştefan – 375
Ghips, L. – 85
Ghirgiu, Alex. – 341
Gibbons, Herbert Adams – 462
Gide, Charles – 81, 84, 373
Gigurtu, Ion – 43, 44
Giurcuţa, Livia – 355
Giurescu, Constantin – 88
Giurescu, Constantin C. – 141, 180, 202, 271, 282, 349, 350, 370, 375, 476, 477, 478, 479, 480, 513, 515, 516, 517, 518,

528, 533, 534, 535, 537, 538, 543, 547, 552, 553, 554, 556, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 565, 567, 597, 635, 639
Goleşti, fraţii – 362, 478
Goga, Ion – 631
Goga, Octavian – 59, 169, 183, 387, 402, 405, 418, 448, 459, 466, 532, 551, 584, 639
Goia, Vistian – 492, 493, 659
Goldenberg, Iosif – 576
Goldiş, Vasile – 222
Gomboşiu, Traian – 170
Graur, Constantin – 411
Graur, Ioan, contabil – 618
Graur, Ioan, plugar – 622
Graur, Ştefan N. – 348, 349, 350, 351, 649
Grămadă, Ilie – 187
Grămadă, Ion – 187
Grămadă, N – 429
Grecescu, Constant – 518, 533, 636
Grecu (Greciuc), Vasile – 429, 430
Grigore, Ion Th. – 496
Grigorescu, Ervin – 630
Grigorescu, Gh. – 629
Grigorescu, Ilie – 632
Grigorescu, Octav – 530
Grigorescu, Paul – 620
Grigorescu, Radu – 595, 642
Grigorescu-Maia, Gh. D. – 425
Grigoroviţă, B. – 429
Grimm, P. – 171
Grinţescu, profesor – 400
Grosman, S. – 453
Groza, Ioan – 614
Groza, Petru, dr. – 134, 359
Groza, Traian – 619
Gruber, Gabriela – 509
Gruia, Al. – 397
Gruia, Dan I. V. – 453
Guéhenno, Jean – 74
Gueorguieva, Petia – 47, 48
Guerin, P. – 463
Guérive, Edmond – 387, 401, 402, 569
Guizot, François – 74, 82
Guranda, Nicu – 137, 139, 140, 149, 161, 162, 272
Gusti, Dimitrie – 22, 91, 265, 652

H

Hacman, Maximilian (Max) – 186, 429, 430
Hagi-Teodoraky, C. – 288
Halévy, Daniel – 77, 79
Halippa, Pantelimon – 408
Hallunga, Alexandru – 84
Hamangiu, C. – 204, 315
Hangiu, I. – 394, 399, 404, 428, 453, 454, 455, 456, 461, 561
Haret, Ana – 376
Haret, Spiru – 158, 269, 270, 284, 318, 321, 376, 425, 431, 432, 474, 491, 531
Hartular, Aristide – 151, 156, 230
Haţieganu, Iuliu – 172
Hayek, Friedrich A. von – 35, 36, 81, 82, 83, 84, 656
Hayes, Carlton – 88
Hălăuceanu, C., inginer – 62
Hâncu, Ion – 214, 219, 274
Hegel – 81
Hefter, Alfred – 465
Hefter, I. – 442
Heinen, Armin – 21, 653, 670
Heilperin – 36
Held, Joseph – 322, 654
Henţescu, Constantin – 516, 561, 567
Herjeu, N. – 17
Hermet, Guy – 589, 656
Herovanu, Eugen – 347
Hervé, Gustave – 462
Hevesi, Josif - 305
Hitchins, Keith – 40, 77, 253, 653
Hobhouse – 77
Hobson – 77
Hodos, George H. – 323, 653
Holban, A. – 269, 628
Honigman (fraţii) – 406, 416, 465
Hopeer – 36
Horváth, Réka – 316
Holsti, O.R. – 386
Huard – 462
Hubert, René – 78
Hurmuzeanu, Dragomir – 200
Huntington, Samuel P. – 320, 650
Hupchick, Dennis P. – 86
Hurmuzescu, D. – 170

Hurmuzescu, Dragomir – 201, 225, 233, 286, 421
Huzum, Ioan – 535

I
Iarca, Constantin D. – 272, 285, 376, 440, 445, 446, 492, 531, 551, 552, 563, 583, 648
Iacob, Emilian – 617
Iacob, Radu – 170
Iacob, Gheorghe – 178, 343, 543, 583, 651, 657
Ioan, Radu – 618
Ioan, Ştefan C. – 158
Ioaniţescu, D.R. – 405, 408, 570, 581
Ioaniţescu, Pompiliu – 285, 583
Iamandi, Victor – 49, 72, 135, 139, 178, 179, 180, 203, 206, 213, 240, 241, 254, 274, 290, 317, 330, 247, 401, 410, 411, 506, 516, 521, 522, 525, 526, 584, 586, 604, 644, 646
Ifrim, Constantin N. – 179, 461, 513, 514, 515, 517, 532, 635, 561
Ieşan, Al. – 429
Ignat, C. – 516, 517, 538, 552,
Iliescu, Alexandru – 285
Iliescu, Alexandru B. – 323, 339
Iliescu, M. – 518, 572
Iliescu, Paul – 651
Iliescu, Tony – 96, 139, 492, 605
Iliescu, Iliescu – 305
Imbroane, Avram – 124, 140, 141, 174, 240, 287, 355, 356, 466, 507, 605, 640
Imbroane, Doru – 356,
Imbroane, familia – 9, 355
Inculeţ, Ion – 128, 135, 143, 149, 176, 182, 183, 184, 185, 209, 210, 225, 330, 347, 410, 429, 441, 458, 504, 511, 520, 531, 535, 551, 573, 604
Ion, Narcis Dorin – 19, 205, 207, 209, 213, 290, 371, 508, 659
Ioncioaia, Florea – 390, 392, 660
Ionescu, Alexandru (Tramway) – 129
Ionescu, Alexandru, ziarist – 617
Ionescu, Anton – 200, 456
Ionescu, Barbu – 407
Ionescu, C. – 631
Ionescu, Constantin – 631
Ionescu, C. D. – 643
Ionescu, Dem. – 148
Ionescu, Florea - 625
Ionescu, G. - 288
Ionescu, Ghiţă – 86, 650
Ionescu, I. – 440
Ionescu, I. G. – 625
Ionescu, Justin – 377,
Ionescu, Lazăr – 68,
Ionescu, Lică – 630
Ionescu, Matei – 616
Ionescu, Mihai - 630
Ionescu, Mircea – 230
Ionescu, N. – 429
Ionescu, Nae, tânăr liberal, deputat – 205, 230
Ionescu, Nae, filosof – 229, 455
Ionescu, Nicolae – 616
Ionescu, Oct. – 631
Ionescu, Şerban - 660
Ionescu, T. – 314
Ionescu, Take – 247, 348, 360, 378, 384, 418, 568, 569, 574, 580, 584,
Ionescu, Tănase – 232
Ionescu, Toader – 74, 653
Ionescu, V. – 558
Ionescu-Boroaia, G. - 627
Ionescu-Brădeanu, Alexandru – 309, 531
Ionescu-Brăila, D. – 284, 286, 288,
Ionescu-Bujor – 160, 429,
Ionescu de la Brad, Ion – 367
Ionescu-Olt, C. – 537, 538, 559, 562
Ionescu-Pătroaia, avocat – 516
Ionescu-Quintus, Ion – 9, 139, 142, 143, 144, 145, 162, 308, 343, 357, 452, 453, 504, 505, 515, 602, 627, 639
Ionescu-Quintus, Mircea – 223
Ioneşcu, Ioan – 614
Iordan, D. – 44
Iordănescu, N. – 230
Iorga, Ioan – 615
Iorga, N. – 26, 27, 42, 53, 73, 74, 91, 93, 111, 119, 120, 179, 180, 188, 202, 230, 251, 270, 279, 280, 292, 301, 323, 332, 333, 345, 346, 356, 366, 389, 391, 392, 413, 422, 436, 451, 454, 567, 489, 491,

494, 507, 509, 510, 524, 527, 534, 537, 549, 551, 552, 553, 554, 555, 559, 564, 582, 583, 590, 593, 597, 599, 639, 650, 660, 661
Iorgulescu, Tatiana – 204
Iosa, Mircea – 18, 93, 94, 95, 344, 491, 582.
Iosif, Şt. O. – 597
Iosifescu, Georgică N. – 144, 230
Irimescu-Cândeşti, I. – 200, 201, 274, 425
Iser – 399
Ispir, V. G – 200, 351, 421, 513, 515, 532, 552, 560
Istrate, Carol – 617
Isvoranu, Ilariu – 128, 164
Iuca, Dumitru – 139, 284, 288, 495, 580, 605, 646
Iunian, Grigore – 229, 247, 370, 583, 584
Ivan, Marcel – 174, 181, 533, 554, 653
Ivan, Ovidiu – 618

J
Jackall, Robert – 385
Jebeleanu, Al. – 237, 239, 615
Jebeleanu, Eugen – 456
Jeffries, Ian – 329
Jelavich, Barbara – 165, 166, 382, 653
Jelen, Juliu – 305
Jianu, Ion – 572, 577, 580,
Jianu, Ionel – 456
Jienescu, Elena – 200
Jinga, Victor – 221
Jobert, Bruno – 80
Jowett, Garth S. – 385
Jowitt, Kenneth – 76, 327, 653, 657, 658, 662

K
Kaase, Max – 40
Kaelble, Hartmut – 256
Kalustian, L. – 561
Kausch, Mihail – 312
Kertzer, David I. – 484, 485, 650
Kiriţescu, Constantin – 130, 354, 375, 376, 387, 459, 596, 597, 644
Kiss, Geza – 311, 315, 604
Kocka, Jürgen – 256
Kogălniceanu, Mihail – 93, 113, 228, 260, 344, 391, 425, 492, 493, 542, 563, 659
Konrad, Gyorgy – 510
Konstantinova, Tatiana – 382, 653
Kovács, Juliu – 305
Krupenski (scris şi Crupenschi, Crupenski), Constantin – 114, 178, 180, 519
Keynes, John Maynard – 84

L
Lambrino, Scarlat – 517
Lamprecht, Karl – 80
Lapedatu, Alexandru – 49, 107, 115, 120, 124, 128, 135, 136, 138, 149, 169, 170, 171, 172, 173, 182, 183, 188, 189, 190, 191, 211, 234, 254, 257, 274, 275, 276, 294, 305, 316, 318, 321, 354, 368, 411, 434, 438, 468, 475, 489, 490, 496, 506, 524, 536, 604, 619, 640, 644, 645, 646, 647, 661
Lapedatu, Ion – 222, 478, 496, 644
Lauzel, ziarist francez – 465
Lavergne, Bernard – 36
Lavronschi, Constantin – 530
Lazăr, Alexandru – 623
Lazăr, Aurel – 170
Lazăr, Gh. – 518
Lazăr, Gheorghe – 518
Lazăr, Horaţiu P. – 230, 577, 631
Lazăr, Ioan – 617
Lazăr, Marius – 653
Lazăr, N. – 617
Lazăr, Petru – 622
Lăzărescu, Dan Amedeu – 18, 400
Lăzărescu, Eduard – 347, 441
Lăzeanu, Mihail – 44, 211, 230
Lebrun, Francis – 387, 569
Le Breton, Jean-Marie – 47, 653
Lecomte, Patrick – 30, 650
Le Goff, Jacques – 30, 650
Legrel, L. G. – 377, 662
Le Fèvre, Georges – 387, 569
Lefébure, Thierry – 386
Lehmbruch, Gerhard – 80
Leon, Gh., doctor Cluj – 171, 179, 197
Leon, Gh. N., prof. univ. – 58, 72, 73, 201, 286, 421, 645

Leon, Lupu – 622
Leon, N., prof. univ. dr. Iaşi – 494
Leoneanu, I. – 206, 207
Leontieş, C. – 97, 604
Leontovich, Victor – 37, 38, 39, 86, 656
Liciu, Petre – 187
Lilla, Mark – 510
Lilu, Şerban – 144
Limbăgeanu, I. – 560
Lin, Nan – 324
Linden, Marcel van der – 256
Lindholm, Charles – 496
Lipset, Martin Seymour – 30, 50, 322, 323, 383, 385, 650
Lisken, Gh. – 177, 629
List, Friedrich – 81
Livezeanu, Irina – 315
Livezeanu, M. – 241
Livezeanu, Petre – 224, 233, 236, 238, 239
Locke, John – 82, 83, 85,
Locusteanu, Petre – 597
Loefler, dr. – 174
Loichiţă, V. – 429
Lory, Marie-Joseph – 47, 653
Lovinescu, Eugen – 54, 55, 76, 86, 456, 653
Lucaciu, Epaminonda – 138
Lucaciu, Tulia şi Vasile – 138
Luckmann, Thomas – 594
Lucreţiu, Victor – 243
Lupaş, Ioan – 222
Lupaşc, D. – 441
Lupaşcu, Iancu – 530
Lupaşcu, Ilie – 620
Lupescu, Elena – 379, 406
Lupescu, Silviu - 589
Lupu Cohn – 625
Lupu, I. - 618
Lupu, Iordache – 617
Lupu, Leon – 622
Lupu, Mihăiţă – 256
Lupu, N., dr. – 143, 162, 183, 247, 392, 416, 458, 459, 460, 505, 551, 583, 584
Lupu, Ştefan – 617
Lupu, Teofil – 176
Lupu-Antonescu, A. – 200, 491

M

Madgearu, Virgil N. – 61, 74, 80, 222, 247, 267, 294, 319, 398, 399, 407, 408, 409, 411, 413, 414, 415, 416, 653, 660,
Magnette, Paul – 42
Mahalinschi, Iordan – 313
Maiorescu, Titu – 54, 87, 273, 274, 367, 429, 645, 647.
Malaba, Pamela – 320, 654
Maltezian, Maria – 378
Mandeal, Anton – 305
Manent, Pierre – 13
Maner, Hans-Christian – 244, 296, 300, 563, 653
Maniu, Iuliu – 27, 135, 168, 169, 188, 189, 217, 221, 222, 230, 247, 271, 276, 280, 294, 308, 332, 406, 407, 408, 410, 412, 413, 417, 425, 435, 436, 448, 449, 450, 458, 459, 460, 467, 511, 517, 537, 549, 550, 553, 555, 557, 565, 593
Mannheim, Karl – 212
Manoilescu, Mihai - 7, 37, 39, 51, 54, 55, 60, 63, 64, 65, 67, 74, 75, 76, 77, 80, 87, 260, 261, 262, 263, 264, 267, 268, 269, 270, 271, 278, 296, 318, 319, 326, 327, 415, 416, 453, 524, 564, 612, 614, 640, 645, 660, 662
Manolachi, I. – 233
Manolescu, familia – 9, 363, 364
Manolescu, George – 147, 627
Manolescu-Strunga, Ion N. – 97, 126, 139, 158, 159, 364, 365, 366, 586, 605
Manolescu, Nicolae – 364, 366
Manolescu, Dimitrie – 366,
Manolescu, Gh. – 417
Manolescu, C. – 513
Mantoux, Émile – 36
Marcea, N. – 563
Marcotzi, Florica – 204
Marcu, Alexandru – 635
Marcu, Aurel – 397
Marcu, One – 622
Marcu, V. - 429
Marghiloman, Alexandru – 323, 335, 584
Marghiloman, Elisa - 335
Margulies, Berman – 485, 495, 645
Maria, regina României – 335, 380

Marian, Paul B. – 466
Marian, Emil – 44
Marian, Liviu – 635
Marinescu, Al. – 59, 60, 576
Marinescu, Cristofor – 200
Marinescu, Emil - 577
Marinescu, Gabriel (Gavrilă) – 511
Marinescu, George – 200, 636
Marinescu, Gheorghe – 531
Marinescu, I. G. – 85
Marinescu, Ion – 477
Marinescu, Iordache – 571
Marinescu, Mihail – 200
Marinescu, P., pensionar – 576
Marinescu, Virgil – 642
Marinov, Iosif – 200
Marmeliuc, Dimitrie (D.) – 160, 186, 187, 237, 400, 429, 430, 431, 496, 645
Marrnheim – 82
Martin, Henri-Jean – 390
Martin, Hervé – 15, 30, 650
Martin, William – 486, 642
Martinescu, Pericle – 369, 457, 640
Marx, Karl – 76, 81, 326
Mavrocordat, Vl. – 201
Măcelariu, de la Sibiu – 536
Mărcus, M. – 576
Mărcuș, Mihai – 97, 576, 604, 614
Mărdărescu, Gheorghe – 201, 319, 527
Mârzescu, familia – 9, 343
Mârzescu, Gh. – 178, 343, 344, 345
Mârzescu, Gh. Gh. (Georgel) – 110, 111, 115, 120, 122, 149, 168, 178, 180, 195, 203, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 402, 410, 416, 441, 464, 491, 532, 570, 583, 640
Mârzescu, Zoe – 203
Matak (Matac), Alexandru – 167, 168, 210, 499
Matasă, Ion – 72, 137, 162, 271, 272, 276, 277, 328, 342, 440, 499, 645.
Matei, Radu T. – 144, 146, 257, 163, 180, 342, 349, 365, 660
Matheescu, N. – 221, 222, 453
Maurer, Ion Gheorghe – 536
Mavrodi, Alexandru P. – 392, 396, 462, 464, 466, 596
Maxim, George G. - 347
Maxim, Nicolae – 96, 201, 293, 330, 392, 396, 416, 421, 451, 453
Mazilu, Dim. – 518
Mehedinți, Simion – 534, 556
Meitani, George – 284, 561
Melinte, Gr. – 201
Mencovici, Manuel – 453
Menczer, dr. – 176, 313
Merger - 81
Metaxa, Vasile C. – 470
Meteș, Petru (Petre) – 305, 515
Meyer, Gerd – 324, 654
Micescu, A – 293
Micescu, Istrate N. – 44, 114, 115, 138, 161, 458, 502, 503, 504, 511, 515, 516, 530, 531, 552, 560, 652, 581
Michelet, Jules – 82
Michels, Robert – 21, 116, 117, 248, 249, 383, 508, 599
Michelsohn, Friederic – 176, 286
Michelson, Paul E. – 83, 84
Miclescu, Emanuel – 237, 319, 320
Miclescu, Ioan G. – 113, 660
Micu, Alexandru – 623
Micu, Constantin V., sociolog – 326, 660
Micu, V., institutoare – 200
Micu, Valeriu – 177,
Miculescu, Bebe – 402
Mihail, Niculae Al. – 576
Mihăilă, Alexandru – 184, 605
Mihăilă, Valeriu – 650
Mihăilescu, A. – 439, 605
Mihăilescu, Anghel – 605
Mihăilescu, Mișu – 128
Mihăilescu, Ștefan – 269, 619
Mihăilescu, Traian – 642
Mihăilescu, Vintilă – 517
Mihalache, Andi – 482, 658
Mihalache, Dumitru Asanu – 632
Mihalache, Ion – 24, 59, 162, 163, 202, 221, 222, 247, 318, 325, 367, 382, 408, 422, 426, 459, 480, 564, 593
Mihalyi, Gavriil (Gabriel) – 311
Mihalyi (Mihaly), Peter (Petre) – 312, 496
Mihalyi (Mihali), Teodor (Theodor) – 305, 312

Mihăilescu, A. – 439
Milea, Aurel – 513
Milea, C. – 560
Milea, Irimie – 618
Milea, Nicolae – 614
Mill, John Stuart – 82, 83
Miller, David – 326, 649
Millian, Claudia – 399
Mills, ziarist britanic – 465
Miluţiu, N. – 159
Minculescu, Iordache – 456
Minea, Ioan – 615
Minea, Ilie – 533, 561
Minulescu, Ion – 396, 399
Mironescu, G. G. – 247, 403, 410, 412, 550
Mirto, Eduard – 171, 271, 408
Mises, Ludwig von – 35, 36, 81
Missir, Maria – 379
Missir, Petre – 314
Mitilineu, Ion – 178, 281
Mitrany, David – 321, 654
Mitulescu, N. – 576
Mladenatz, Gramoslav – 74, 80
Mlădescu, I. P. – 131
Mociorniţă, Dumitru – 65, 68, 200, 201, 660
Mohoreanu, A. – 429
Moldovanu, Leonte – 96, 139, 158, 159, 206, 288, 343, 440, 445, 495, 496, 604
Moldovanu, Valeriu – 220
Molnar, Jacob – 305
Monteoru, Grigore – 10, 373, 374, 375, 446, 531
Monteoru, Virginia - 375
Monteoru, Eliza – 376
Moore jr., Barrington – 48, 325
Mora, Mihail G. – 418, 419
Morariu, Aurel – 429, 430
Morţun (Mortzun), Vasile G. – 196, 206, 284, 376, 420
Moruzi-Cuza, Maria – 334, 335, 518
Moruzi-Cuza, Sebastian – 518
Moşoiu, Aurelian – 145, 372, 627, 658.
Moşoiu, Cantemir – 355, 372, 658
Moşoiu, familia – 9, 343, 354, 363, 372
Moşoiu, N. (comerciant) - 629
Moşoiu, Tiberiu – 170, 172, 206, 238, 355, 372, 496, 614
Moşoiu, Traian – 135, 149, 169, 170, 176, 189, 190, 282, 319, 354, 355, 369, 372, 458, 459, 604, 605, 617, 645
Motaş, Ion C. – 201, 225, 286, 293, 400
Moteanu, C. – 201, 228, 230
Mouillaud, Maurice – 389
Mrazec, Ludovic – 201, 340, 490
Mrejeriu, Leon – 140, 162, 472, 645
Mugur, Val. – 228
Muir, Ramsay – 79
Mumuianu, George – 288
Mungiu Pippidi, Alina – 32, 322, 323, 325, 654, 655, 656
Munteanu, A. – 402
Munteanu, Basil – 528, 533,
Munteanu, C. Gv. – 628
Munteanu, Emanuil – 614
Munteanu, Eugen – 623
Munteanu, Ion – 138
Munteanu, Petrache – 615
Mureşan, Aurel – 623
Mureşan, Emil – 619
Mureşan, Gheorghe – 623
Mureşan, Gligor – 619
Mureşan, Iosif – 305
Mureşan, Iovian – 619
Mureşan, Leontin – 622
Mureşan, Maria – 658
Murgescu, Bogdan – 76, 654
Murgescu, Costin – 75, 76, 77, 80, 83, 84, 654
Murgu, Toma – 531
Mussolini, Benito – 77
Muşat, Mircea – 20, 93, 97, 98, 180, 183, 185, 186, 189, 206, 209, 253, 339, 340, 351, 363, 366, 375, 378, 379, 380, 381, 536, 577, 612, 654.

N

Nandriş, Grigore – 533, 537
Nanu, I. - 201
Nasta, A. – 64
Nasta, Iuliu, protopop – 616
Nasta, Victor – 614
Nazarie, Constantin – 131
Nazarie, Gheorghe C. – 131, 132, 161, 177, 322, 358, 629

Nazarie, Vasile C. – 629
Nazarie, V. – 629
Nădejde, Iosif – 394, 396
Năstasă, Lucian – 519
Năstase, Dumitru – 617
Năstase, Gh. – 201
Năstase, Virgil – 237, 238
Neacşu, Gheorghe – 180
Neagu, Alexandru D. – 44, 223, 230, 532
Neamţu, Constantin – 120, 122, 123, 135, 136, 158, 159, 181, 285, 286, 454, 502, 604
Nedelcu, Florea – 205, 209, 661
Nedelcu, Ioan – 616
Nedelcu, Negoiţă – 623
Negrea, Camil – 305
Negrea, M. – 417
Negrea, Pavel G. – 577
Negreanu, Alexandru – 623
Negreanu, Gavril – 623
Negreanu, V. – 23, 484
Negritescu, Natalia – 200
Negruzzi, Ella - 204
Negrutzi, I., dr. – 143, 505
Negulescu, A. – 614
Negulescu, N. - 645
Negulescu, P.P. – 21, 22, 91, 92, 264, 265, 277, 592, 654
Negulescu, Paul – 533, 559,
Negură, Mihai – 113, 126, 135, 139, 176, 181, 237, 269, 347, 605
Neguş, A. – 556
Neguş, Gheorghe – 615
Negutz, Romulus – 535
Nemes, Francisc – 305
Nemoianu, Virgil – 32, 83
Nenişor, George – 401
Neniţescu, I. – 243
Nestor, Remus – 309
Netea, Vasile – 242, 496
Netta, Gheron – 282
Nica, Constantin – 35, 656
Nichifor, Gh. – 200, 421
Nicoară, Vasile – 623
Nicoară, Vladimir – 189
Nicolau, Avram – 201, 619
Nicolau, N. V. – 627
Nicolaescu, Constantin I. – 228, 356, 604
Nicolaescu, Dimitrie (Dem) I. – 142, 143, 144, 145, 146, 357, 359, 504, 505, 605, 627
Nicolaescu, familia – 9, 343, 356
Nicolaescu, Gh. – 201
Nicolaescu, I. C. – 223
Nicolaescu, I., inginer – 200, 230, 238
Nicolaescu, N. A. (Ionel) – 357, 456
Nicolaescu, Virgil – 615
Nicolaescu-Plopşor, C. – 515, 533, 535
Nicolescu, Alexandru – 470
Nicolescu, I. – 161, 642
Nicorescu, Paul – 518
Niculescu, C. – 626
Niculescu, D. I. – 421
Niculescu, Grigore – 518
Niculescu, I. – 629
Niculescu, Ion – 625
Niculescu, Jean – 629
Niculescu, Jima – 513
Niculescu, Luca I. – 201
Niculescu, N. – 560
Niculescu, Oscar – 319
Niculescu-Dorobanţu, Ilie I. – 9, 129, 130, 131, 132, 133, 177, 154, 284, 285, 288, 333, 335, 336, 337, 358, 359, 444, 468, 476, 485, 496
Niculescu-Slave, profesor - 629
Niemerower, şef-rabin – 464
Nistor, A. – 617
Nistor, Aurel – 440
Nistor, Dimitrie – 174, 619
Nistor, Ioan, director de bancă – 617, 623
Nistor, Ioan, proprietar – 618
Nistor, Ioan, cantor - 619
Nistor, Ion (Ioan, Iancu) – 128, 135, 149, 160, 172, 175, 176, 182, 183, 185, 186, 187, 210, 271, 315, 424, 428, 429, 430, 431, 432, 450, 458, 468, 478, 490, 605
Nistor, Ionuţ - 316, 632
Nistor, Nicolae Z. – 617
Nistor, P. – 631
Nistor, Silviu – 617
Nistor, Virgil - 621
Nitti, Francesco – 74
Niţescu, I. – 440

Niţescu, Voicu – 190, 408, 436, 448
Niţulescu, Andrei – 200
Noica, Constantin – 263, 264, 661
Noiriel, Gérard – 30
Noomen, G. W. – 383, 651
Nous, Alexis – 331, 651
Nousset, Albert – 465

O
Oanea, Laurenţiu – 605
O'Donnel, Victoria – 385
Offerlé, Michel – 28, 296, 651
Ogadeanu, Pavel – 124
Ohlin, Bertil – 77
Olaşu, Dim. – 305
Olimp, Ion – 387, 569, 578
Onişoru, Gheorghe – 134, 144, 359
Opincă, Ion – 483
Oppenheimer, Franz – 76
Oprea, Mircea – 441, 616, 622
Oprea, Vasile – 431
Oprescu, Petre N. – 309
Opriş, Amos – 621
Opriş, Ioan – 173, 188, 189, 404, 418, 468, 494, 496, 623, 640, 661
Opriş, Liviu – 440
Orghidan, Constantin – 200, 286
Orleanu, familia – 9, 373
Orleanu, Maria – 151
Orleanu, Mihail G. – 123, 128, 135, 151, 181, 291, 293, 348, 373, 374, 382, 388, 538, 604
Orleanu, Mihai (Mişu) - 374
Orleanu, Valentina – 373
Ornea, Z. – 54, 454, 457, 495, 654
Oromolu, Mihai – 136, 200, 253, 286, 418, 604
Oroveanu, dr. – 446
Ostrogorski, Moisei – 21, 117, 508
Oteteleşanu, Enric – 449, 453
Ottescu, N. – 450
Ottulescu, Alexandru – 201, 286
Otu, Petre – 509, 519, 661

P
Paleologu, Alexandru – 357, 358, 656
Paleologu, J. – 451
Paleologu, Mihail – 357
Panaitescu, C. A. – 201
Panaitescu, Emil – 234, 496
Panaitescu, Gh. – 552
Panaitescu, P.P. – 367, 517, 533, 561, 635, 636
Panaitescu, Scarlat – 645
Pană Buescu, Vasile – 513, 538, 560
Pandele, C. – 44
Pandrea, Petre – 180, 353, 381, 413, 495, 583, 640
Papacostea, Alexandru – 645, 654
Papacostea, Cezar – 53, 525, 661
Papacostea, Şerban – 509, 661
Papacostea, Victor G. – 515, 516, 517, 518, 533, 542, 548, 554, 559, 561, 567, 645
Papadat-Bengescu, H. – 456
Papazopol, Constantin – 144, 505
Paraschivescu, Lambru – 576
Parpaşă, M. – 241
Partenie, Petre – 201
Parzer, Al. – 429
Pas, Ion – 400, 561
Pascu, Cicerone – 239, 352
Paşcanu, Sergiu – 228, 230
Patapievici, H.-R. – 81
Patrulius, Radu – 201, 230, 450, 451, 453
Pauker, Ana – 379
Paulescu, N. C. – 405
Paulian, Em. – 215
Pavelescu, Constantin – 576
Pavlowitch, Steven K. – 47, 654
Paximade-Ghelmegeanu, Margareta – 204
Payne, Stanley G. – 371
Păltânea, Pompiliu – 396
Păpuşă, Şt. – 152
Păstorescu, S. – 440
Pătrăşcanu, D.D. – 494, 495, 583
Pătrăşcanu, Lucreţiu – 252
Păun, Ştefan – 19, 44, 168, 661
Pântea, Gherman – 184, 185
Pârvu, Traian – 201, 230
Pârvulescu, Anton – 627
Pârvulescu, Mircea – 198, 211, 390, 399, 400, 402, 403, 422, 427, 445, 461, 490
Pârvulescu, N. – 627
Pehuca, Gh. – 305

Pella, familia – 9, 359
Pella, I. – 360
Pella, Vespasian – 198, 200, 360, 421, 464, 662.
Peltz, Isac – 378
Penescu, C. B. – 344
Penescu-Kertsch – 200, 201
Peneş, Nicolae – 374, 375, 377, 661
Pentelescu, Aurel – 509, 519, 661
Perianu, Radu – 518
Perieţeanu, Alexadru – 450
Perieţeanu, Dan – 66
Perieţeanu, Gr. I. – 258
Perieţeanu (-Buzău), Ştefan – 376, 446
Perri, Gabriel – 465
Perseil, Sonny – 32, 255, 594, 656
Petalla, general – 201
Petcu, Marian – 390, 391
Peter, Julian – 312
Pertinax (marchizul de Geraud) – 462, 465
Petrescu, Anastase – 440
Petrescu, C. – 443
Petrescu, Camil – 442, 456
Petrescu, Cecilia – 285, 613
Petrescu, Cezar – 398, 428
Petrescu, Corvin M. – 95, 165, 167, 169, 183, 189, 226, 281, 282, 285, 288, 336, 348, 349, 350, 354, 378, 472, 495, 577, 605, 646
Petrescu, Emil C. – 167, 201, 285
Petrescu, Gheorghiţă – 150
Petrescu, N. S. – 415
Petrescu, Radu – 625
Petrescu-Comnen N. – 174, 175, 314, 421
Petrescu-Ercea – 614
Petricaş, Aurel – 305
Petrovanu, V. – 347
Petrovici, Ion – 75, 94, 95, 126, 347, 349, 466, 487, 570, 640.
Pherekyde (scris în text şi Pherekide sau Ferekide, după documentele epocii), Mihail – 44, 115, 253, 377, 487, 491
Pherekyde, Elena Gh. – 612
Pietraru, G. C. – 62
Pietraru, Gh. – 200
Pilescu, Al. – 492, 661
Pillat, Cornelia – 257, 258, 335, 337, 338, 482, 640,
Pillat, Dinu – 258, 338, 661
Pillat, familia – 9, 334, 336, 337, 482, 640
Pillat, Ion I. – 136, 149, 158, 192, 200, 216, 219, 224, 234, 243, 254, 257, 282, 333, 338, 421, 453, 456, 464, 487, 495, 522, 597, 604, 640, 646
Pillat, Ion N. – 335, 337, 338
Pillat, Maria – 204, 337,
Pillat, Nicolae I. – 335, 336, 337, 339, 482, 525, 640
Pillat, Pia – 257, 334, 338, 482, 640
Pimen, mitropolit – 348
Pinaud, Réné – 462
Pinçon, Michel – 256, 661
Pinçon-Charlot, Monique – 256, 661
Pineta, Ahil – 313, 314
Pisier, Èvelyne – 56, 248, 650
Piticariu, Nicolae – 599
Platon, Alexandru-Florin – 259, 260, 271, 275, 498, 513, 658, 661, 669, 670
Platon, Gheorghe – 18, 87, 583, 669,
Plămădeală, G. – 441
Plătăreanu, Gh. – 629
Plătăreanu, Mihail – 131, 133, 161, 177, 215, 216, 629
Plessia (Plesia), Ion G. – 200, 228, 230, 284, 285, 286, 288, 421, 646
Pleşoianu, Ştefan I. – 200, 201, 421
Poenaru, Iorgu G. – 348
Poenaru-Bordea, I. – 103
Poenaru-Bordea, Mircea - 456
Poenaru-Căpleanu, dr. – 201
Poincaré, R. – 78, 283, 455
Polanyi, Michael – 36
Polihroniade, Mihail – 449, 456, 458, 459, 460
Polizu-Micşuneşti, Radu – 201
Polonsky, Anthony – 319
Poni, Petru – 178, 344,
Pop, Călin – 623
Pop, Cornel – 615
Pop, Corneliu – 617
Pop, Emil – 222
Pop, Felician – 617
Pop, Gheorghe – 620

Pop, Grigore – 617
Pop, Ioan, preot – 614
Pop, Ioan, contabil – 616
Pop, Ioan, funcţionar – 617
Pop, Ioan, proprietar – 617
Pop, Ioan Aurel – 652
Pop, Iuliu – 617
Pop, Iuliu, învăţător – 620
Pop, Laurenţiu – 620
Pop, Maria – 204
Pop, Mihai – 268
Pop, N. T., mare proprietar – 115
Pop, Octavian – 615
Pop, Petru – 622
Pop, Pompei – 618
Pop, Pompeiu – 624
Pop, Simion – 623
Pop, Remus – 622
Pop, Ştefan – 200
Pop, Ştefan, revizor şcolar – 618
Pop, Ştefan, director – 620, 623
Pop, Teofil – 624
Pop, (Valer) Valeriu – 135, 136, 139, 172, 190, 191, 230, 640
Pop Marţian, Dionisie – 37
Pop-Reteganu, I. – 138
Popa, Adam – 222
Popa, Alexandru – 619
Popa, Anişoara – 519
Popa, Gheorghe – 623
Popa, Ioan – 617
Popa, Ioan, mecanic – 622
Popa, M. – 628
Popa, Mihail – 620
Popa, Nicolae – 615
Popa, Nicolae V. – 622
Popa, Pavel – 124
Popa, Petru – 616
Popa, S. – 560
Popa, Ştefan – 618
Popa, Teodor – 615, 616
Popa, Victor – 622
Popa, Victor Ion – 456
Popa-Lisseanu, G. – 201, 284, 288, 421
Popescu, Agripa - 286
Popescu, Al., avocat – 627
Popescu, Al., institutor – 627
Popescu, Alexandru, preot – 621
Popescu, Anghel – 630
Popescu, C. – 201, 627
Popescu, Chiril – 531
Popescu, Dem C. - 625
Popescu, Elisabeta – 200
Popescu, Elvira – 467
Popescu, Gheorghe, inginer – 59, 201, 281, 286
Popescu, Gheorghe – 157
Popescu, Gh., avocat - 629
Popescu, Hari – 631
Popescu, I., petrolist - 627
Popescu, Ioan, preot – 622
Popescu, Ion, agricultor – 625
Popescu, Ion, pensionar – 631
Popescu, Ionică – 150
Popescu, Ilie, preot – 631
Popescu, Iulian – 631
Popescu, Jean – 161, 334, 605
Popescu, Marin – 631
Popescu, Mihail – 635
Popescu, Mihai – 478, 630
Popescu, Mihalache – 188
Popescu, Nicolae C. – 617
Popescu, Nicolae – 631
Popescu, Petre – 615
Popescu, Sabin, învăţător – 631
Popescu, Sebastian – 631
Popescu, Sofia - 200
Popescu, Stelian – 79, 143, 162, 330, 404, 415, 416, 417, 418, 419, 458, 464, 494, 504, 570, 640
Popescu, Steliana – 85
Popescu, Ştefan – 233, 518
Popescu, Tănase - 629
Popescu, Teodor – 617
Popescu, Traian, preot - 631
Popescu, V., funcţionar – 625
Popescu, V., pensionar - 618
Popescu, Vasile - 631
Popescu, Virgil – 309, 531
Popescu-Bălăciţa, Constantin - 631
Popescu-Bejenaru – 201
Popescu-Bolintin, Gh. – 629
Popescu-Budeşti, I., protoereu – 629
Popescu-Dolj, G. – 230

Popescu-Ilenţa, A. – 513
Popescu-Necşeşti, Al. – 201, 419
Popescu-Pasăre, profesor - 572
Popescu-Spineni, Marin – 513, 518
Popescu-Vidra, Arsenie - 629
Popişteanu, escadrila – 335
Popovici, Constantin - 620
Popovici, Dori – 580
Popovici, E. – 429
Popovici, Eusebiu – 515
Popovici, George – 276, 329, 453
Popovici, Gh. – 533
Popovici, I. - 627
Popovici, Ionel - 618
Popovici, Ştefan – 515, 553, 614
Popovici, Mihail – 238, 247, 332, 406, 407, 410, 413, 448
Popovici, N. G. - 647
Popp, Alexandru – 305
Popp, Petre – 305
Popper, Karl Raymund (sir) – 16, 120,
Pordea, Augustin – 97, 305, 605, 617
Porsenna, N. – 452
Portocală, Radu – 201, 208, 230, 343, 647
Porubsky, Francisc – 368
Porumbaru, Emilian – 115, 284
Possony, Stefan - 36
Potârcă, Virgil – 449
Poulopol, Eugen – 43, 44
Pourcher, Yves – 324
Preda, Constantin – 518
Preda, Cristian – 17, 32, 39, 42, 47, 56, 76, 93, 248, 261, 592, 648, 650, 652, 654, 656
Preda, Gavriil – 180, 183, 186, 339, 366, 577, 581, 662
Preda, Laur – 370, 661
Predescu, Gil – 232, 233, 236, 241
Predescu, Iorgu – 147
Predescu, Iulian – 631
Predescu, Lucian – 91, 97, 122, 130, 131, 142, 143, 144, 158, 160, 161, 163, 165, 169, 172, 175, 180, 183, 184, 186, 187, 189, 190, 196, 203, 209, 226, 276, 281, 289, 311, 312, 336, 337, 339, 340, 341, 350, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 373, 374, 375, 377, 378, 380, 381, 387, 394, 396, 397, 398, 401, 404, 405, 411, 412, 414, 418, 420, 423, 426, 428, 440, 451, 452, 453, 454, 455, 563, 464, 466, 467, 532, 536, 561, 568, 569, 577, 580, 598, 649
Predescu, N. – 627
Prelici, N. – 429
Pşepelinschi, Leon – 161, 162, 201
Prévost-Paradol – 37, 83
Procopie, Cazoti – 531
Procopie-Dumitrescu, Maria – 338
Procopiu (Dumitrescu-Procopiu), Ion – 285, 286, 392, 400, 401, 420
Procopovici, Alexe (Alecu) – 430, 533, 538
Prost, Henri – 402
Protopopescu, Dim. – 286
Protopopescu, Nicolae (Nicu) G. – 152, 154, 155, 156, 157, 159, 441, 625
Protopopescu, Nunucă – 513
Protopopescu, P. – 627
Protopopescu, Take - 341
Pucerea, Taşcu – 162, 175, 313, 314, 330, 604
Pugliese, Stanislao G. – 79
Purcăreanu, Ion – 28, 139, 158, 159, 176, 604
Puşcariu, Ioan – 615
Puşcariu, Iosif – 615
Puşcariu, Sextil – 367, 368, 429, 430, 640
Putnam, R. – 382

Q

Quellin, Jean – 385

R

Racotă, Nicolae (N.) – 161, 502
Racoviţă, Mihail – 519
Racoviţă, Osvald – 179, 347
Radian, Al. – 450
Radu, Iacob – 170
Radu, Liviu, dr. – 615
Radu, Nicolae – 618
Radu, Sorin – 23, 92, 174, 255, 311, 316, 499, 657
Radu, Vasile – 518
Raiciu, Alexandru – 309

Rapaport, I. – 530
Ratzel, Friedrich – 80
Răducanu, Ion – 74, 75, 80, 84, 448, 495, 628
Răducanu, Şerban – 343, 495, 645
Rădulescu, Barbu – 631
Rădulescu, C. – 625
Rădulescu, G. – 629
Rădulescu, generalul – 224, 225
Rădulescu, I. – 604
Rădulescu, Mihai Sorin – 343, 358, 661
Rădulescu, Neculai – 535
Rădulescu, Victor – 625, 627
Rădulescu-Budeşti, Gh. – 629
Rădulescu-Furtună, C. – 472, 595, 647
Rădulescu-Motru, Constantin – 54, 255, 320, 452
Rădulescu-Zoner, Şerban – 18, 93, 582
Răşcanu, Gh. – 269, 309, 491
Răşcanu, I. I. – 200
Răutu, Constantin – 257, 490, 647
Răutu, N. – 206, 516
Râpeanu, Valeriu – 453, 509
Radovici, Alexandru G. – 142, 180, 196, 206, 358, 376, 405, 420, 504
Radovici, Matei – 616
Ralea, Mihai D. – 49, 82, 134, 213, 268, 359, 400, 661
Ránki, György – 46, 48, 651
Rarincescu, C. – 22, 26, 72, 91, 286,
Rarincescu, Ion C. – 63
Rarincescu, M. – 201, 230, 239, 286, 352
Rathenau, Walther – 79
Răţoi, Tudor – 19, 92, 102, 126, 129, 137, 164, 165, 199, 502, 631, 661
Rebreanu, Liviu – 456, 461
Reuss Ianculescu, Eugenia – 204
Reynaud, Paul – 78
Ricardo, David – 77, 83, 84
Ricoeur, Paul – 259, 590, 651
Rigu, C. – 145, 627
Ring, Camil – 453
Rist, Charles – 45, 81, 84, 373.
Riza, Mustafa – 313
Rizac, Mihai – 530
Rizescu, Victor – 35, 76, 324, 331, 652, 657
Rizescu-Brăneşti, Nicolae – 577
Roberts, Henry L. – 55, 654
Rodan, Victor – 377, 662
Rokkan, Stein – 30, 50, 320, 329, 385, 650, 654
Roman, Ioan, preot – 616
Roman, Ion. N. – 502, 515
Roman, Lup, învăţător - 618
Roman, Valeriu (Valer) – 22, 65, 72, 92, 172, 191, 200, 208, 211, 223, 224, 230, 232, 233, 234, 235, 238, 277, 315, 317, 421, 449, 450, 472, 647
Romanescu, D. – 530
Romier, Lucien – 78
Romniceanu, Mihail – 31, 100, 107, 108, 112, 113, 114, 115, 123, 181, 202, 209, 210, 211, 222, 223, 226, 228, 230, 231, 232, 233, 238, 291, 388, 389, 393, 400, 415, 421, 471, 498, 499
Röpke, Wilhelm – 36, 77
Rose, Clemence – 462
Rosenberger, Alexandru – 305
Rosenthal, Constantin (David) – 203
Rosetti, Alexandru – 516, 517, 533, 561, 563
Rosetti, C. A. – 113, 120, 211, 228, 341, 391, 437, 493
Rosetti, Maria – 203
Rosetti, Radu – 279,327, 328, 354, 476, 479, 481, 481, 487, 527, 635, 640
Rosetti, Radu D. – 412
Rosselli, Carlo – 79
Roşca, C. – 441
Roşca, Ioan – 618
Roşca, Irimie – 623
Roşculeţ, Radu – 162, 210
Roşu, Eugen – 619
Roşu, Grigore – 503
Roşu, N., filosof – 82
Roşu, Nicolae – 617
Roşu, Simion – 624
Rothman, Paul – 200
Rothschild, Anthony de – 465
Rothschild, Joseph – 46, 48, 329, 654
Rotică, Gavril – 186, 430
Roucek, Joseph – 47, 655
Rougier, Louis – 35, 36
Roussellier, Nicolas – 56, 78, 656
Rueff, Jacques – 36

Ruggiero, Guido de – 37
Russell, Bertrand – 87
Russu, I. N. – 200
Russu, Ştefan – 171, 616
Russu, Vasile – 583
Russu-Ardeleanu, N. – 451
Rustow, A. – 36

S
Sacerdoţeanu, Aurelian – 518, 533
Sacerdoţeanu, Guţă – 163
Sadoveanu, I. M. – 456
Sadoveanu, Mihail – 400, 422, 533, 597
Saizu, Ion – 63, 253, 655, 622
Sahia, Alexandru – 456
Samson, A. P. – 399, 494, 640
Samson, Zahan – 620
Sande, Terje – 320, 654
Savinescu, Ramiro C. – 139, 158, 604
Salazar – 77
Sanielevici, H. – 43, 44
Saragea, Constantin – 153, 154, 476
Sarmanioti, I. - 313
Sassu, C. – 518
Sassu, familia – 343
Sassu, Matei – 201
Sassu, Vasile P. – 96, 97, 105, 106, 107, 114, 122, 123, 126, 135, 137, 138, 175, 180, 181, 182, 200, 208, 210, 254, 269, 286, 288, 343, 388, 490, 496, 502, 566, 604
Satmary, Ortansa – 204
Sauciuc-Săveanu, Th. – 432
Savela, Aurel – 396, 397
Savu, Al. Gh. – 205, 252, 253, 254, 416, 655, 662
Savu, Honorius – 619, 624
Savu, Olimpiu – 618
Saxone, Valentin – 134, 359
Say, Jean Baptiste – 83
Săbăreanu, inginer – 167
Săndulescu, Alexandru – 397
Săndulescu, Gh. – 344
Săndulescu, Nicolae – 441, 618
Săndulescu, Vasile – 440
Sărăţeanu, Constantin – 332,
Sărăţeanu, C. (Buzău) – 376, 446
Sărăţeanu din Ismail – 515
Săveanu, familia – 9, 343, 348, 349, 350
Săveanu, Nicolae – 126, 140, 348, 351, 373,
Săveanu, N.N. – 83, 121, 141, 143, 168, 170, 198, 201, 203, 206, 253, 348, 349, 350, 351, 415, 421, 483, 504, 605, 647
Săveanu, Radu N. – 349, 350
Sân-Georgiu, Ion – 448, 511, 513, 532, 550, 559, 560
Sbârnă, Gheorghe – 275, 314, 360, 544, 546, 547, 638
Sbiera, Radu – 430
Scharff, C. – 561
Schmitter, Philippe C. – 76, 77, 657, 662
Schmoller – 81
Scholten, O. – 383, 651
Schultz, Alfred – 36
Schumpeter, Joseph Alois – 74
Scurtescu, A. – 150
Scurtu, Ioan – 20, 118, 205, 207, 208, 210, 221, 222, 247, 280, 294, 350, 390, 392, 399, 402, 417, 556, 564, 565, 570, 623, 649, 651, 653, 655, 662.
Sebastian, Mihail – 456
Secară, Vasile – 515, 572
Secaşiu, Claudiu – 509
Seceleanu, Nic. N. – 288
Seişanu, Romulus – 419
Selten, Gheorghe – 61, 200, 225, 647
Seracin, Ion – 236, 237, 238
Seracin, Cornel-Florin - 362
Sescioreanu, Gh. – 201, 223, 226, 228, 230, 286
Seton-Watson, Hugh – 46, 47, 48, 655
Sfetescu, Dumitru D. – 146, 147, 616, 622
Sibiceanu, Nicolae – 68, 202, 208, 223, 230, 233,
Sidoriuc, Dimitrie – 433
Sihleanu, Severa – 488, 662
Silviu, George – 453
Simion, Elisabeta – 341, 652
Simion, G. I. – 85
Simion, Lazăr – 230
Simion, Mitică – 161
Simion, Natalia – 255, 296, 662
Simionescu, Alex. – 284
Simionescu, Dan – 260, 635
Simionescu, I. – 201

Simionescu (Bîrlad), Nicolae – 96, 139, 158, 347, 429, 605
Simionescu, Tuchiţă – 269
Simonnet, Stéphane – 385
Siniol, Raoul – 449, 598
Simson, Constantin – 572, 574, 581
Slama, George – 512, 537, 538, 552
Slavici, I. – 394
Slătineanu, Al. – 206
Slătineanu, Emanoil – 131, 177, 629
Slăvescu, Victor – 28, 37, 39, 45, 68, 74, 75, 80, 81, 136, 137, 138, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 198, 207, 210, 211, 226, 228, 253, 279, 281, 282, 283, 284, 286, 289, 290, 291, 293, 325, 330, 338, 343, 348, 373, 374, 382, 388, 416, 419, 420, 421, 426, 448, 450, 452, 453, 459, 460, 470, 481, 511, 523, 555, 599, 602, 605, 640, 657
Slăvescu, Take – 161, 210, 440
Smith, Adam – 77, 81, 83, 84
Smith, Anthony D. – 49, 655
Smith, Mark M. – 256
Snider, M. – 429
Socor, Em. – 229, 408, 465
Solacolu, Alfred – 228
Solacolu, Aurel – 131, 133
Solacolu, Barbu – 215, 450, 452, 453
Solomonescu, Constantin Gh. – 163, 164
Sombart, Werner – 76, 81, 261
Sorbul, M. – 399
Sorescu, Spirea – 143, 144, 145, 504, 505
Sorescu, pretor – 623
Soricu, I. U. – 396, 451, 452, 453
Sorman, Guy – 61, 657
Spina, C. – 561
Spânu, D. – 160
Spânu, Gh. – 628
Spânu, Gv. – 628
Spencer, Herbert – 74, 82, 83, 85
Spilioti, Gh. I. – 184, 185, 312, 604
Spinei, Victor – 20, 292, 509, 512, 518, 519, 525, 527, 547, 561, 562, 563, 564, 566, 567, 662, 669.
Sporea, Nicolae – 211
Stahl, Henri – 296, 662
Stamatiad, Al. T. – 243
Stamboliu, George – 531
Stan, Apostol – 18, 93, 94, 95, 344, 491, 582
Stănculescu – 239
Stănescu, C. – 552,
Stănescu, Eugen – 180, 183, 186, 209, 339, 340, 350, 351, 366, 378, 380, 381, 536, 577, 581, 662
Stănescu, Florian – 323
Stănescu, Iulia – 180, 183, 186, 339, 366, 577, 581, 662
Stănescu, Justin – 309, 377, 446,
Stănescu, M. – 616
Stănescu, N. – 625
Stănescu, Pandele – 629
Stănescu, Stelian – 503
Stănescu, V. – 627
Stănescu, Vasile – 239
Stăngiucelu, Ştefan – 254
Stătescu, A. – 434
Stătescu, Eugen – 274, 613, 645
Stearns, Peter N. – 256
Steed – 462
Steihardt, Nicu – 74
Stelescu, Mihail – 563
Stelian, Toma – 115, 122, 285, 418, 574, 582, 583
Stere, Constantin – 178, 196, 206, 222, 247, 312, 344, 345, 357, 407, 417, 420, 425, 583, 632
Sterian, Eraclie – 577, 581
Stewart, Angus – 86
Stoian, Dumitrache – 629
Stoian, Iorgu – 132, 358, 455
Stoianovici (fraţii, A. şi Neculai / Nicu) – 158, 162, 228, 440
Stoica, Valeriu – 32, 119
Stoica, Ioan – 616
Stoica, Ion – 626
Stoica, M. – 616
Stoica, Stan – 649
Stoica, Theodor – 623
Stoica-Tomoiu, Vasile – 622
Straje, Mihail – 397, 401, 405, 414, 418, 426, 454, 455, 466, 649
Straucher, Benno – 176, 313
Strat, George – 43, 44, 66, 533, 534, 647
Strat, Ioan - 615

Strat, Ion – 84
Streitman, Henric St. – 418, 419, 452, 662
Sturdza, Alice – 523
Sturdza, Costin – 450, 512
Sturdza, D., colonel – 527
Sturdza, D. A. – 94, 95, 102, 206, 274, 394, 490, 491
Sturdza, Elena – 519, 523, 564
Sturdza, M. – 560, 565, 567
Sturdza, M., Neamţ – 558
Sturdza, Olga – 347, 523
Suciu, Adrian – 617
Suciu, Ambrozie – 623
Suciu, Paul Horia – 36, 647
Suciu Pavel – 617, 622
Suciu, Valer – 614
Sugar, Peter F. – 47, 49, 655
Suţa, Ioan – 440
Suţu, Dimitrie – 523
Suţu, Nicolae – 83
Suţu, Rudolf – 344
Suţu, Valentina – 523
Szelenyi, Ivan – 510
Szilágyi, Andreiu – 305

Ş

Şaban-Făgeţel, Constantin – 454, 513
Şandru, Dumitru - 18
Şeicaru, Pamfil – 15, 52, 116, 118, 119, 209, 233, 257, 258, 269, 270, 275, 294, 321, 332, 333, 341, 353, 354, 370, 376, 378, 379, 380, 390, 391, 394, 396, 398, 399, 403, 404, 408, 414, 416, 417, 418, 426, 428, 442, 453, 454, 567, 486, 526, 528, 532, 536, 583, 640, 662.
Şendrea, Alexandru – 620
Şendrea, C. – 628
Şendrea, Ştefan – 533
Şerban, Gabriel – 662
Şerban, Gheorghe – 139
Şerban, Gheorghe, Turda – 605
Şerban, Stelu – 256, 329, 547
Şerbănescu, Pandele – 630
Şerbulescu, S. – 224
Şesan, V. – 429
Şoimaru, Tudor – 377, 662
Şomlea, Mihail – 305, 536, 538
Şova, Vasile – 218
Ştefaniu, Gheorghe – 239, 352
Ştefănescu, Gh. - 625
Ştefănescu, I. – 200
Ştefănescu, Mircea – 456, 457
Ştefănescu, N. P – 271, 280, 282
Ştefănescu, Petre – 232
Ştefănescu, Stelian N. – 439
Ştefănescu-Delavrancea, Barbu – 348, 394,
Ştefănescu-Goangă, Florian – 170, 172, 234
Ştirbey, Barbu – 253, 281
Ştirbey, Eliza – 335
Ştirbu, Gigel Sorinel – 19, 662
Şuluţiu, Octav – 456
Şuluţiu, Flaviu – 618

T

Tabacovici, Christ. – 285
Tabacovici, Gh. Gh. – 286
Table, N. dr. – 141, 619
Tafrali, Orest – 179, 515, 526, 533
Talex, Alexandru – 456, 461
Tanaşoca, Nicolae-Şerban – 71, 320, 370, 371, 542, 641
Tardieu, André – 78, 79, 465
Taşcă, Gheorghe – 42, 43, 405, 647, 662
Taussig, Frank William – 77
Tavernier, Edouard – 462, 465
Tănăsescu, Aurel – 616, 622
Tănăsescu, C. – 175
Tănăsescu, D.D. – 421
Tănăsescu, Florian – 296, 342, 655, 662
Tănăsescu, Nicolae – 334, 342, 662
Tănăsescu (-Săbăreni), N. – 133, 161, 175, 201,
Tărău, Iosif – 170
Tătăranu, Alex. – 285
Tătăranu, Costel A. – 123, 137, 151, 153, 154, 157, 200, 208, 210, 211, 222, 228, 230, 234, 241, 293, 421, 443, 647
Tătărescu, Alexandru – 371
Tătărescu, Emanuel N. – 371
Tătărescu, Gheorghe – 19, 59, 71, 96, 106, 111, 119, 123, 132, 133, 135, 136, 139, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 149, 157, 170, 181, 184, 190, 198, 205, 206, 208, 210, 211, 213, 229, 235, 240, 244, 253,

254, 284, 289, 290, 320, 325, 330, 334, 336, 342, 343, 348, 355, 356, 363, 366, 369, 370, 371, 372, 374, 379, 380, 399, 400, 458, 470, 475, 489, 490, 496, 502, 504, 508, 513, 523, 527, 542, 548, 549, 557, 558, 563, 564, 565, 566, 586, 595, 604, 616, 641,643, 644, 647, 658, 659, 662
Tătărescu, familia – 9, 369,
Tătărescu, Nicolae, general – 370, 371
Tătărescu, Ştefan – 371, 511, 513, 515, 552
Tăuşan, Grigore – 392, 396, 397, 398, 399, 490
Tegăneanu, Constantin – 309, 440, 446
Teodorescu, învăţător – 530
Teodoreanu, Al. – 200
Teodorescu, Al. I. – 484, 647
Teodorescu, D. – 615
Teodorescu, D. M. – 171
Teodorescu, Dem – 561
Teodorescu, P. – 615
Teodorescu, Paul – 528
Teodorescu, Sebastian – 581
Teodorescu, Ştefan – 147
Teodorescu, V. – 576, 625
Teodorescu-Branişte, Tudor – 451, 453, 459,
Teodorescu Delaroman, Tudor – 572, 581
Tétu, Jean-François – 389
Teuca, Vasile – 170
Tibal, André – 47, 66, 329, 593, 655
Tilea, Viorel V. – 222
Timiraş, N. – 439
Tiron, Neculai N. – 139, 322, 347, 440, 443, 604, 628
Tismăneanu, Vladimir – 79
Titeanu, Eugen – 72, 171, 176, 200, 206, 208, 209, 223, 229, 233, 234, 238, 240, 241, 317, 422, 449, 450, 498, 648
Titulescu, Nicolae – 401, 406, 460, 492, 551, 553, 554, 580, 659
Thane, Pat – 256
Theodoreanu, Al. – 201
Tocqueville, Alexis de – 37, 74, 82, 83
Todea, Aron – 622
Todea, Ioan – 214
Toderaşcu, Ion – 509
Todosia, Mihai – 77, 645
Toennies, Ferdinand – 323
Tofan, Gheorghe – 430
Tollea, Grigore – 274
Toma, Constantin – 96, 138, 179, 199, 347, 515, 517, 525, 528, 530, 531,532, 536, 537, 538, 553, 554, 558, 559, 560, 565,
Toma, I. – 211, 237
Toma, Iorgu G. – 165,
Tomasic, Dinko – 322
Tomaziu, Gheorghe (Gh.) – 158, 162, 319
Tomescu, Dimitrie – 428
Tomescu, Pavel – 441
Tomov, Ion – 184, 185, 312, 441, 604
Topliceanu, Alexandru, inginer – 62, 63, 67, 74, 140, 200, 273, 452, 453, 538, 575, 580, 648
Torouţiu, D. – 429
Torsvik, Per – 30
Totu, Ion – 398, 448, 449, 452, 648
Touvenin, Jean – 465
Tovarniţchi – 429
Trancu-Iaşi, Grigore L. – 285, 453, 458, 494, 570, 583
Trestianu, Nicolae – 167, 230
Treptow, Kurt W. – 322
Triska, Jan F. – 322, 383, 654
Tudor, Marius – 382
Tudoran, Pompiliu – 252, 507, 654
Tudoran, Todose – 616
Tudose, Sorin – 348, 373
Turla, Nicolae – 170, 614
Turtureanu, Constantin – 536, 553, 554
Taylor, sistem – 64

Ţ

Ţaicu, dr. – 269
Ţăranu, Liviu – 509
Ţâţu, Ion – 239, 352
Ţolescu, Ştefan – 239, 352
Ţurlea, Petre – 19, 662

U

Ulmeanu, Anghel – 131
Ungurean, Vasile – 160
Ungureanu, Ioan – 530
Ungureanu, N. – 429,

Ungureanu, V. – 429
Urechia, V. A. – 363
Ursul, George – 87, 650
Urwin, Derek – 320, 654
Utalea, Octavian – 305

V
Vaida Voevod, Alexandru – 118, 119, 170, 222, 247, 332, 370, 408, 410, 437, 448, 462, 554, 564, 580, 641, 661
Valaori, Iuliu – 130, 131, 133, 177, 188, 201, 376, 478, 491, 629
Van Cuilenburg, J. J. – 386, 361
Vandermotten, Christian – 17, 50
Van Zeeland, D. – 36
Vasilescu, C. – 201
Vasilescu, maior – 630
Vasilescu, Nae A. – 648
Vasilescu, Vasile – 630
Vasilescu-Valjean (Valjan), Alexandru I. (Jean) – 217, 412, 413, 451, 455, 456, 458, 512, 513, 515, 516, 517, 530, 531, 532, 534, 539, 552, 560, 562, 563, 598, 628,
Vasiliu, C. – 44
Vasiliu, D. – 286
Vasiliu, Eugen – 440
Vasiliu, Grigore – 128
Vasiliu, Ioan – 576
Vasiliu-Voina, Gh. - 179
Vattimo, Gianni – 28
Văitoianu, Arthur – 115, 373, 378, 379, 459, 460, 527, 532, 534, 535, 537, 538, 552, 554, 555, 559, 563, 567, 579, 597
Vântu, G. – 208, 211, 223, 228, 230, 232, 233, 236, 238, 241, 242, 244, 608
Vârtosu, Emil – 478, 518, 533
Vârtosu, Ion – 518
Velican, Camil – 191, 614, 621
Venizelos, Elefterios – 49
Verba, Sidney – 323, 324, 331, 589, 593, 649
Verdery, Catherine – 510
Vianu, Alexandru – 43
Vianu, Tudor – 43, 44, 456, 495
Vicol, Constantin – 449
Vidraşcu, Tighina – 515
Vidrighin, Stan – 407
Vigneau, Jean – 462
Vinter, I. – 44
Vînturachi, Luminiţa Zamfira – 355
Vlădescu, I. P. – 239
Vlădescu, N. – 371
Vlădescu-Olt, M. – 341
Vlădescu, Ştefan – 141, 398, 418, 466
Vladimirescu, Tudor – 94, 122, 434, 478
Vlahuţă, Alexandru – 363, 489
Vrânceanu, Costin – 19, 133, 141, 142, 143, 144, 146, 147, 208, 357, 372, 504, 505, 536, 662.
Voicu, George – 28, 248, 508, 651
Voicu, I. – 552
Voicu, Ştefan – 615
Voicu, Virgil – 615
Voiculescu, Darvin – 625
Voiculescu, N – 553
Voiculescu, Radu – 440
Voiculescu, Stelian - 617
Voiculescu, Zefira – 204
Voinea, Adrian – 571
Voinea, Şerban – 54, 55, 267, 658, 662
Voinescu, Enric – 162
Voitec, Şt. – 400
Volanescu, Panait – 309
Volgyes, Ivan – 30, 654
Vorvoreanu, Marius – 92, 137, 164, 165, 199, 631
Vrăbiescu, N. G. – 309
Vulcănescu, Mircea – 212
Vulpe, Iosif – 614
Vulpe, Radu – 517, 533
Vulpe, Ştefan – 619
Veyne, Paul – 16, 651

W
Wandycz, Piotr S. – 46, 655
Walman, Leon – 286
Walter, ziarist britanic – 465
Weber, Max – 127, 244, 245, 295, 301, 303, 383, 384, 489, 495, 496, 581, 582, 592, 651
Wells, H. G. – 74, 79
Williams, Stephen F. – 321, 655
Wolff, Robert Lee – 68
Worms, Réné – 464

Wright Mills, C. – 382
Wundt, Wilhelm – 80
Wunenburger, Jean-Jacques – 497, 651

X
Xeni, Constantin – 201, 210, 286, 384, 418, 459, 648
Xenopol, A. D. – 20, 53, 178, 277, 294, 651, 655
Xenopol, Radu – 289

Z
Zahareanu, George – 572
Zaharescu, C. – 513
Zaharof, Basil – 380
Zaharof, Ioan – 419
Zamfirescu, Alexandru (Al.) I. – 152, 153, 157, 426, 513
Zamfirescu, C – 223, 230, 400, 421, 553, 556,
Zamfirescu, Dinu – 30, 223
Zamfirescu, Gogu – 143, 162, 505
Zamfirescu, I. – 151, 200, 375
Zamfirescu, N. – 627
Zamfirescu, Pandele – 344
Zamfirescu, Sava – 201
Zane, Gheorghe – 75, 84, 310, 328
Zelea Codreanu, Corneliu – 242, 549, 557, 565
Zeletin, Ştefan – 7, 39, 51, 54, 55, 63, 66, 74, 75, 76, 77, 80, 81, 93, 260, 261, 263, 264, 266, 267, 270, 277, 525, 648, 658
Zigre, C. – 115
Zigre, N. – 170, 513, 515, 517, 536, 537, 538
Zippa, Ion – 179, 347
Zotta, Const. Gr. – 22, 546, 662
Zotta, Paul – 49, 58, 72, 75, 86, 133, 220, 232, 233, 235, 238, 241
Zotta, Sever T. – 292
Zub, Alexandru – 18, 76, 82, 87, 652
Zurescu, Ion – 200, 230, 238, 400

În colecţia HISTORICA au apărut:

Ion Agrigoroaiei, Vasile Cristian, Ion Toderaşcu (editori), *Prelegeri universitare inaugurale. Un secol de gîndire istoriografică românească (1843-1943)*
Ioan Ciupercă, *Opoziţie şi putere în România anilor 1922-1928*
Gh. Pungă, *Ţara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpuşneanu*
Ion Toderaşcu, *Permanenţe istorice medievale. Factori ai unităţii româneşti*
Mihai Cojocariu, *Partida naţională şi constituirea statului român (1856-1859)*
Gh. Platon, *De la constituirea naţiunii la Marea Unire. Studii de istorie modernă*, vol. I-IV
Silviu Sanie, *Din istoria culturii şi religiei geto-dacice*
Gh. Iacob, Luminiţa Iacob, *Modernizare-europenism. România de la Cuza Vodă la Carol al II-lea*, vol. I: *Ritmul şi strategia modernizării*; vol. II: *Percepţie*, *trăire*, *identitate etnică*
Ioan Ciupercă, *România în faţa recunoaşterii unităţii naţionale. Repere*
Vasile Cristian, *Istoriografia paşoptistă*
Alexandru-Florin Platon, *Geneza burgheziei în Principatele Române (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea)*
Victor Spinei (coordonator), *Spaţiul nord-est-carpatic în mileniul întunecat*
Ştefan S. Gorovei, *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate*
Vasile Neamţu, *Istoria oraşului medieval Baia (Civitas Moldaviensis)*
Veniamin Ciobanu, *Statutul juridic al Principatelor Române în viziune europeană (sec. al XVIII-lea)*
Gh. Platon, *Geneza revoluţiei române de la 1848. Introducere în istoria modernă a românilor*
Alexandru-Florin Platon, *Societate şi mentalităţi în Europa medievală. O introducere în antropologia istorică*
Nicolae Ursulescu, *Contribuţii privind neoliticul şi eneoliticul din regiunile est-carpatice ale României*, vol. I
Vasile V. Russu, *Viaţa politică în România (1866-1871)*, vol. I: *De la domnia pământeană la prinţul străin*; vol. II: *De la liberalismul radical la conservatorismul autoritar*
Ion Agrigoroaiei, *România interbelică*
Maria Magdalena Szekely, *Sfetnicii lui Petru Rareş. Studiu prosopografic*
Alexandru-Florin Platon, Cristiana Oghină-Pavie, Jacques-Guy Petit (studii reunite de), *Noi perspective asupra istoriei sociale în România şi Franţa/ Nouvelles perspectives de l'histoire sociale en France et en Roumanie*
Ştefan Lemny, *Întâlniri cu istoria în secolul XVIII. Teme şi figuri din spaţiul românesc*
Petronel Zahariuc, *Ţara Moldovei în vremea lui Gheorghe Ştefan voievod (1653-1658)*
Ştefan S. Gorovei, *Între istoria reală şi imaginar. Acţiuni politice şi culturale în veacul XVIII*
Silviu Sanie, *Scriere şi imagini în spaţiul carpato-nistrian (secolele VI a.Ch. – IV p.Ch.)*
Victor Cojocaru, *Populaţia zonei nordice şi nord-vestice a Pontului Euxin în secolele VI-I a.Chr. pe baza izvoarelor epigrafice*
Lucreţiu Mihailescu-Bîrliba, *Sclavi şi liberţi imperiali în provinciile romane din Illyricum. Dalmatia*, *Pannonia*, *Dacia şi Moesia*
Laurenţiu Rădvan, *Oraşele din Ţara Românească până la sfîrşitul secolului al XVI-lea*
Flavius Solomon, *Politică şi confesiune la început de Ev Mediu moldovenesc*
Mihai-Răzvan Ungureanu, *Convertire şi integrare religioasă la începutul epocii moderne*
Gabriel Bădărău, *Raporturi politice româno-habsburgice. De la Unire la Independenţă*
Elena Chiaburu, *Carte şi tipar în Ţara Moldovei până la 1829*
Ion Toderaşcu (coordonator), *Etnie şi confesiune în Moldova medievală*
Valentin Constantinov, *Ţara Românească şi Ţara Moldovei în timpul domniilor lui Radu Mihnea*

Dumitru Nastase, Ştefan S. Gorovei, Benoit Joudiou, *De potestate. Semne şi expresii ale puterii în Evul Mediu românesc*

Laurenţiu Rădvan (editor), *Civilizaţia urbană din spaţiul românesc în secolele XVI-XVII*

Bogdan-Petru Maleon, *Clerul de mir din Moldova secolelor XIV-XVI*

Laurenţiu Rădvan (editor), *Oraşul din spaţiul românesc între Orient şi Occident. Tranziţia de la medievalitate la modernitate*

Andi Mihalache, Adrian Cioflâncă (coordonatori), *In medias res. Studii de istorie culturală*

Liviu Pilat, *Între Roma şi Bizanţ. Societate şi putere în Moldova (sec. XIV-XVI)*

Claudiu-Lucian Topor, *Germania, România şi războaiele balcanice*

Petronel Zahariuc, *De la Iaşi la Muntele Athos. Studii şi documente de istorie a Bisericii*

Daniel Niţă-Danielescu, *Războaiele dintre ruşi şi turci din secolul al XVIII-lea şi implicaţiile lor asupra Bisericii Ortodoxe Române din Moldova*

Andi Mihalache, Alexandru Istrate (coordonatori), *Romantism şi modernitate. Atitudini, reevaluări, polemici*

Alexandru-Florin Platon, Bogdan-Petru Maleon, Liviu Pilat, *Ideologii politice şi reprezentări ale puterii în Europa*

Ioan Ciupercă, Bogdan-Alexandru Schipor, Dan Constantin Mâţă (coordonatori), *România şi sistemele de securitate în Europa (1919-1975)*

Ionuţ Nistor, „*Problema aromână*" *în raporturile României cu statele balcanice (1903-1913)*

Dan Lazăr, *România şi Iugoslavia în primul deceniu interbelic. Relaţii politico-diplomatice (1919-1929)*

Mihai Cojocariu, *Zimbrul şi Vulturul. Cercetări privitoare la unirea Principatelor*

Andi Mihalache, Silvia Marin-Barutcieff (coordonatori), *De la fictiv la real. Imaginea, imaginarul, imagologia*

Elena Chiaburu, *Carte şi tipar în Ţara Moldovei*, ediţia a doua revăzută şi adăugită

Armin Heinen, *România, Holocaustul şi logica violenţei*

Dan Constantin Mâţă, *Relaţiile franco-române în perioada 1964-1968. Dialog în anii destinderii*

Laurenţiu Rădvan, *Oraşele din Ţările Române în Evul Mediu: sfârşitul secolului al XIII-lea – începutul secolului al XVI-lea*

Laurenţiu Rădvan, Bogdan Căpraru (editori), *Oraşele, orăşenii şi banii: atitudini, activităţi, instituţii, implicaţii (sec. XVI-XX)*

Mihai Chiper, *O societate în căutarea onoarei. Duel şi masculinitate în România (1859-1914)*

Andrei Sălăvăstru, *Reprezentări şi semnificaţii politice ale maladiei la începuturile modernităţii (Anglia anilor 1470-1610)*

Gheorghe Iutiş, *Din istoria literaturii didactice româneşti. Manualele de istorie naţională (secolul al XIX-lea - prima jumatate a secolului al XX-lea)*

Gheorghe Iacob, *România în epoca modernizării (l859-l939). Towards a Modern Romania (l859-l939)*

Alexandru-Florin Platon, *Geneza burgheziei în Principatele Române (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea)*, ed. a 2-a, rev.

Cristian Ploscaru, *Originile „partidei naţionale" din Principatele Române. Vol. I: Sub semnul „politicii boiereşti" (1774-1828)*

Ovidiu Buruiană, *Liberalii. Structuri şi sociabilităţi politice liberale în România interbelică*